

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPÍTOTTÁK :

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA TÁMOGATÁSÁVAL
és
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK :

BLEYER JAKAB és FÖRSTER AURÉL

NEGYVENKETTEDIK ÉVFOLYAM

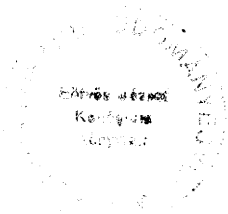
BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1918

*Az Egyet. Philologiai Közlöny dolgozótársai
1918-ban:*

Angyal Dávid	Kádár Jolán
Bán Aladár	Kallós Ede
Bartha M. Eszter	Karl Lajos
Benigny Gyula	Kéký Lajos
Berde Mária	Kemény Lajos
Berzeviczy Albert	Kerényi Károly
Birkás Géza	Kereszti István
Bleyer Jakab	Király György
Braun Soma	Kmoskó Mihály
Brisits Frigyes	Koszó János
Büchler Pál	Körösi Sándor
Császár Elemér	Kövendi Dénes
Császár Ernő	Kürschák Piroksa
Csengeri János	Lajti István
Csúri Bálint	Latzkó Hugó
Czebe Gyula	Marót Károly
Eckhardt Sándor	Papp Ferencz
Elek Oszkár	Pfeifer János
Ferenczi Zeltán	Posch Jenő
Fest Sándor	Pruzsinszky János
Finály Gábor	Rácz Lajos
Fogarasi Béla	Révay József
Förster Aurél	Rózsa Dezső
Gaál László	Sas Andor
Gabriel P. Gottfried	Schmidt József
Gálos Rezső	Schwartz Elemér
Hankiss János	Sebestyén Gyula
Haraszi Emil	Szentirmay Gizella
Hegedűs István	Székely István
Heinlein István	Szigetvári Iván
Heinrich Gusztáv	Thienemann Tivadar
Hellebrant Árpád	Tolnai Vilmos
Helle F. Hugó	Trostler József
Heller Bernát	Vári Rezső
Hollaender Rózsi	Veszprémi Etelka
Hollitzer Gyula	Weber Arthúr
Horváth János	Zlinszky Aladár
Husztí József	Zolnai Béla
Husztiné Révhegyi R.	Zsigmond Ferencz
Jaulusz Ilona	

TARTALOM.

I. Értekezések.

	Lap
<i>Benigny Gyula</i> : A jelentésváltozás egy faja a görögben	371
<i>Berde Mária</i> : Stefan George és a német symbolismus	377
<i>Birkás Géza</i> : Eustache Deschamps magyarországi utazása és magyar vonatkozású költeményei	361
<i>Eckhardt Sándor</i> : Plágiumvád Ronsard ellen	26, 107, 204
<i>Hegedüs István</i> : Apponyi Balázs zsoltárkönyve	1
<i>Hölltzer Gyula</i> : Liszt Ferencz és a weimári Goethestiftung	35, 111, 214
<i>Kallós Ede</i> : Mutatvány Archilochos-kommentárom készülő II. részéből	30
<i>Kérenyi Károly</i> : Görög tragédiánk	42
<i>Kövendi Dénes</i> : Ephesosi Herakleitos	115, 401
<i>Posch Jenő</i> : A metaphoráról	16, 97
<i>Pruzsinszky János</i> : Piis Manibus	177
<i>Schwartz Elemér</i> : A hazai bajor nyelvjárások egy-két hangtani problémájáról	209
<i>Trostler József</i> : Freytag Gusztáv magyar tárgyú elbeszélései	395
<i>Vári Rezső</i> : Onasander	353

II. Hazai irodalom.*

A Kisfaludy Társaság Évlapjai. <i>Kékly Lajos</i>	55
Ammianus Marcellinus reánk maradt történeti könyvei. Ford. Pirchala Imre. <i>Révay József</i>	221
Babits Mihály: Irodalmi problémák. <i>Zsigmond Ferencz</i>	135
*Berde Mária: Az örök film. sz. g.	175
Berzeviczy Albert: Délen. <i>Csengeri János</i> .	127
Császár Elemér: Shakespeare és a magyar költészet. <i>Weber Arthur</i>	231
Eckhardt Sándor: Az Aradi Közművelődési Palota francia könyvei. <i>Bleyer Jakab</i>	238
Eckhardt, Alexandre: Remy Belleau. Sa vie. Sa «Bergerie». Etude historique et critique. <i>Karl Lajos</i>	131
*Emlékfüzet Arany J. születésének századik évfordulójára. Kiadja Debreczeni Csokonai-kör. h. r. r.	175
Ferrero: Róma nagysága és hanyatlása. Ford. Lendvai J. <i>Findly Gábor</i>	219
Fest Sándor: Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéseig. <i>Bleyer Jakab</i>	138
*Főgel József: II. Lajos udvartartása. r. l.	272
Földessy Gyula: Arany János, az ember és a költő. <i>Jaulusz Ilona</i>	426
*Gulyás József: Tokaji református papok. -thj-	175

* A *-gal jelzett művek a Vegyesek rovatában vannak ismertetve.

	Lap
Heller Bernát: Az arab Antar-regény. Összehasonlító irodalomtörténeti tanulmány. <i>Kmoskó Mihály</i>	418
Jakab János: A hadifoglyokkal való bánásmód a görögöknél. <i>Heinlein István</i>	133
Kéký Lajos: Arany János epikájáról. <i>Zsigmond Ferencz</i>	422
Kerkai, Josephus: Quomodo Horatius Lucili vestigia presserit? <i>Révay József</i>	52
Kornis Gyula: A lelki élet. <i>Fogarasi Béla</i>	424
László Zsigmond: A kuruczballadák. <i>Haraszi Emil</i>	57
Magyar Shakespeare-Tár. Szerk. Ferenczi Zoltán. <i>Király György</i>	236
*Mauks Kornélia: Képek Mikszáth Kálmán életéből. <i>thj.</i>	273
Mitrovics Gyula: Az æsthetika alapvető elvei. <i>Husztiné Révhegyi Rózsi</i>	220
Négyesy László: Arany. <i>Zlinszky Aladr</i>	51
*Pitroff Pál: Arany János és a harmonia. <i>b. f.</i>	460
Protestáns esték. <i>Rácz Lajos</i>	425
Rajka László: Heliodorus Aithiopiájának feldolgozásai a magyar irodalomban. <i>Thienemann Tivadar</i>	229
Rákosi Jenő: A magyarságért. <i>Zolnai Béla</i>	421
Salgó Ernő: Írók és szindarabok. <i>Gálos Rezső</i>	137
Szabó László: A Rousseau-problema. <i>Rácz Lajos</i>	159
*Tóth-Szabó Pál: A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. <i>r. l.</i>	461
*Váczy János: Tompa Mihály emlékezete. <i>zs. f.</i>	461
Zoltvány Irén: Arany János emlékezete. <i>Brisits Frigyes</i>	61

III. Külföldi irodalom.

Adler, Fritz: Racine als Mensch und Künstler. <i>Hankiss János</i>	251
Bächtold, H.: Deutscher Soldatenbrauch und Soldatenglaube. <i>Schwartz Elemér</i>	442
Becker, Philipp August: Clément Marots Liebeslyrik. <i>Eckhardt Sándor</i>	433
*Birt, Th.: Die Germanen. <i>sch. j.</i>	93
*Bischoff, Erich: Wörterbuch der wichtigsten Geheim- und Berufssprachen. <i>sch. e.</i>	94
Boerschel, Ernst: Eine Dichterliebe. Joseph V. von Scheffel und Emma Heim. <i>Veszprémi Etelka</i>	254
Boisacq, Émile: Dictionnaire étymologique de la langue grecque. <i>Helle F. Hugó</i>	440
Boll, F.—C. Bezold: Stern Glaube und Sterndeutung. <i>Lajti István</i>	443
Boy-Ed, Ida: Das Martyrium der Charlotte von Stein. Versuch ihrer Rechtfertigung. <i>Berde Mária</i>	144
Brakman, C.: Arnobiana. <i>Révay József</i>	241
U. a.: Miscella tertia. <i>Révay József</i>	429
*Brandl, A. és M. Förster: Jahrbuch der deutschen Shakespeare-Gesellschaft <i>l. h.</i>	270
Butler Yeats, William: Erzählungen und Essays. <i>Rózsa Dezső</i>	449
*Caland, W.: Sāvitrí und Nala. <i>sch. j.</i>	173
*Charpentier, J.: Die verbalen <i>v-</i> Endungen der indogermanischen Sprachen. <i>sch. j.</i>	94
Creizenach, Wilhelm: Das englische Drama im Zeitalter Shakespeares. <i>Kádár Jolán</i>	431
*Debrunner, Albert: Griechische Wortbildungslehre. <i>sch. j.</i>	173
Federn, Etta: Christiane von Goethe. Ein Beitrag zur Psychologie Goethes. <i>Berde Mária</i>	144
Fischer, A.: Das deutsche evangelische Kirchenlied des XVII. Jahrhunderts. <i>Gábríel P. Gottfried</i>	75

	Lap
Freude, Felix: Die Schaubühne des Freiherrn von Petrasch. <i>Kürschák Piroška</i>	148
*Gelzer, Heinrich: Nature. <i>h. j.</i>	94
Goethe-Handbuch. <i>Sas Andor</i>	70
*Güntert, H.: Indogermanische Ablautprobleme. <i>sch. j.</i>	94
U. a.: Zur Herkunft und Bildung des italischen imperfekts. <i>sch. j.</i>	271
*Hegel, G. W. F.: Die Vernunft in der Geschichte. Hg. von Georg Lasson. <i>f-i.</i>	271
Hertel, Johannes: Das Pañcatantra. <i>Büchler Pál</i>	434
Herzensergiessungen eines kunstliebenden Klosterbruders. Phantasien über die Kunst für Freunde der Kunst von Wilhelm Heinrich Wackenroder. <i>Trostler József</i>	253
Idyllen von Salamon Gessner. <i>Trostler József</i>	69
Jahn, Erwin: Die «Volksmärchen der Deutschen» von Johann Karl August Musäus. <i>Weber Arthur</i>	143
*Jahresberichte über die Erscheinungen auf dem Gebiete der germanischen Philologie. <i>b. b.</i>	458
Kaerst, J.: Geschichte des Hellenismus. <i>Révay József</i>	140
Kägi, Paul: Nachwirkungen der älteren Griechischen Elegie in den Epigrammen der Anthologie. <i>Kerényi Károly</i>	146
*Kluge, Friedrich: Deutsche Namenkunde. <i>sch. e.</i>	95
Körner, Otto: Das Homerische Tiersystem und seine Bedeutung für die zoologische Systematik des Aristoteles. <i>Marót Károly</i>	252
Lebede, Hans: Klassische Dramen auf der Bühne. <i>Káddár Jolán</i>	241
*Liebermann, F.: Die Gesetze der Angelsachsen. <i>f. s.</i>	174
Lohmann, A.: De Græcismorum usu Vergiliano quaestiones selectæ. <i>Révay József</i>	63
Lucka, Emil: Grenzen der Seele. <i>Szentirmay Gizella</i>	64
*Lüders, H.: Eine arische Anschauung über den Vertragsbruch. <i>sch. j.</i>	95
Mauszer, Otto: Deutsche Soldatensprache. <i>Schwartz Elemér</i>	442
Mayr, Theodor: Studien zu dem Paschale Carmen des christlichen Dichters Sedulius. <i>Révay József</i>	62
Meier, John: Das deutsche Soldatenlied im Felde stb. <i>Schwartz Elemér</i>	442
*Nyrop, Christophe: Guerre et civilisation. <i>bg.</i>	459
*Oldenberg, H.: Die Religion des Veda. <i>sch. j.</i>	95
*Petsch, Rob.: Das deutsche Volksrätsel. <i>sch. e.</i>	95
Reese, Wilhelm: Die griechischen Nachrichten über Indien bis zum Feldzuge Alexanders des Grossen. <i>Kerényi Károly</i>	445
Robbert, L.: De Tacito Lucani imitatore. <i>Révay József</i>	238
*Schreiner, Marie: Die Flexion in den Dichtungen von Baudouin und Jean de Condé. <i>h. j.</i>	271
*Schulte, Rob. Werner: Abriss der Lautwissenschaft. <i>sch. j.</i>	272
Spiess, Karl: Das deutsche Volksmärchen. <i>Braun Soma</i>	256
*Strack, L. Herm.: Jüdischdeutsche Texte. <i>sch. e.</i>	95
*Vaihinger, Hans: Nietzsche als Philosoph. <i>b-b.</i>	174
*Vollmer, Friedrich: Zur Geschichte des lateinischen Hexameters. <i>sch. j.</i>	459
Wacker, G.: Über das Verhältnis von Dialekt und Schriftsprache im Altfranzösischen. <i>Karl Lajos</i>	427
Waser, O.: Volkskunde und griechisch-römisches Altertum. <i>Lajti István</i>	73
*Waters, Gusztáv: Die münsterischen kath. Kirchenliederbücher. <i>g. g.</i>	174
Weiser, Chr. Fr.: Shaftesbury und das deutsche Geistesleben. <i>Kosztó János</i>	244
Werth, Werner: François de Molière, sein Leben und seine Werke. <i>Hankiss János</i>	148
Wien, Alfred: Liebeszauber der Romantik. <i>Hollaender Rózsi</i>	72

	Lap
Windisch, Ernst: Geschichte der Sanskrit-Philologie und indischen Alttertumskunde. <i>Helle F. Hugó</i>	247
Witkop, Philipp: Heidelberg und die deutsche Dichtung. <i>Gálos Rezső</i> 444	444
Würthle, Paul: Die Monodie des Michael Psellos auf den Einsturz der Hagia Sophia. <i>Czebe Gyula</i>	66
*Ziegler, Theobald: Die geistigen und sozialen Strömungen im XIX. und XX. Jahrhundert. <i>w.</i>	96
*Zillken, Eleonore: Paul Bourget als Kritiker. <i>h. j.</i>	459

IV. Programm-értekezések.

Antalfy Gizella: Lessing a magyar színpadon. <i>Gálos Rezső</i>	152
Bathóné Ertl Viola: Bernardin de Saint-Pierre hatása Lamartine-ra. <i>Elek Oszkár</i>	150
Beödi Balogh Ilona: Az olasz nő a renaissance idején. <i>Elek Oszkár</i>	151
Borz Gyula: Kazinczy írói összeköttetései fogsága idejéig. <i>Gálos Rezső</i>	151
Gyöngyösi Nándor: Gróf Széchenyi István szentencziái. <i>Gálos Rezső</i>	152
Kmetty Margit: Adalékok Chateaubriand hatásához. <i>Elek Oszkár</i>	151
Kún Mária: A Robin Hood ballada-cycelus. <i>Elek Oszkár</i>	150

V. Budapesti Philologiai Társaság.

A Társaság XLIII. közgyűlése 1918 febr. 9-én	153
I. Pruzsinszky János emlékbeszéde Ponori Thewrewk Emil fölött	153
II. Titkári jelentés. <i>Papp Ferencz</i>	153
III. A pénztárvizsgáló-bizottság jelentése	156
IV. Az 1918. febr. 26-iki vál. ülés jegyzőkönyve	160
V. A közgyűlés jegyzőkönyve	161
Felolvasó és választmányi ülések	76, 77, 258
A Budapesti Philologiai Társaság tisztikara és választmánya 1918-ban VIII	VIII

VI. Vegyesek.

Adalékok Zrinyi «Az török Afium ellen való orvosság» cz. művének forrásaihoz. <i>Ferenczi Zoltán</i>	261
A füzérrímhez. <i>Csüri Bálint</i>	458
A kilenczes szám jelentősége. <i>Lajti István</i>	165
A klasszikus vers fordításának és a formák viszonyának kérdése. <i>Ké- rényi Károly</i>	268
Alfieri «Misogallo»-jának francia fordításához. <i>Karl Lajos</i>	81
A müncheni kir. áll. könyvtár jegyzőkönyve a müncheni codexről. <i>Barta M. Eszter</i>	267
A nagyszentmiklósi kincs feliratairól. <i>Sebestyén Gyula</i>	78
A Nibelungének hatásának további nyoma Toldi Szerelmében. <i>Heller Bernát</i>	264
A pilini ezüstgomb (honfoglaláskori lelet) görög betűs fölirata. <i>Czebe Gyula</i>	454
Arany János balladáihoz. <i>Fest Sándor</i>	452
Arany Toldi-ja szerkezetéről. <i>Szigetvári Iván</i>	269
A Toldi-monda alaprétége. <i>Bán Aladár</i>	171
Az Ágis-kérdéshez. <i>Zolnai Béla</i>	168
Az aradi közművelődési palota francia könyvei. <i>Eckhardt Sándor</i>	264
Az Arany János-Társaság pályázata	270
Bethlen Miklós és Prévost abbé. <i>Angyal Dávid</i>	77

	Lap
Egy régi bécsi képeslapról. <i>Kereszty István</i>	268
Füzérrim. <i>Tolnai Vilmos</i>	262
«Kazinczy levelezése»-nek angol vonatkozású jegyzeteihez. <i>Fest Sándor</i>	167
Kelecsényi János †. <i>Husztiné Révhegyi Rózi</i>	162
Négy «új» Paraspondylos. <i>Czebe Gyula</i>	262
Ovidius modern köntösben. <i>Gaál László</i>	85
Ἵζολιανη és Ὀγγηλα. <i>Czebe Gyula</i>	163
Pár megjegyzés Körösi Sándor «Zrinyinek egy példabeszéde» című ezikkére. <i>Ferenczi Zoltán</i>	171
Petki Farkas leányai. <i>Pfeifer János</i>	82
Quisquilia. <i>Stephanus Székely</i>	456
Schiller a kassai színpadon. <i>Kemény Lajos</i>	160
Váczy János †. cs.	461
Válasz (Bán Aladárnak). <i>Heinrich Gusztáv</i>	176
Válasz (Berzeviczy Albertnek). <i>Csengeri János</i>	262
Válasz Csengeri J. bírálatára. <i>Berzeviczy Albert</i>	258
Zrinyinek egy példabeszéde. <i>Körösi Sándor</i>	85

VII. Könyvészet.

A magyar philologiai irodalom 1917-ben. <i>Hellebrant Árpád</i>	275
Beküldött könyvek jegyzéke	96, 175, 272, 460
Doktori disszertációk az 1917-ik évben	274
Philologiai program-értekezések 1916/17-ben	176
Új könyvek rövid ismertetése.....	93, 173, 270, 458
Új könyvek a classica-philologia köréből	89
<i>Név- és Tárgymutató</i>	462

A Budapesti Philologiai Társaság 1918-ban.

A Társaság tisztviselői:

Elnök: *Heinrich Gusztáv*
Alelnök: *Hegedűs István*
Első titkár: *Papp Ferencz*
Másodtitkár: *Czebe Gyula*
Pénztáros: *Császár Ernő*
Szerkesztők: *Bleyer Jakab és Förster Aurél.*

Választmányi tagok:

BUDAPESTIEK:

<i>Alszeghy Zsolt</i>	<i>Incze József</i>	<i>Révay József</i>
<i>Bínder Jenő</i>	<i>Kempf József</i>	<i>Schmidt József</i>
<i>Császár Elemér</i>	<i>Király György</i>	<i>Szegedy Rezső</i>
<i>Cserép József</i>	<i>Kuzsinszky Bálint</i>	<i>Székely István</i>
5 <i>Ferenczi Zoltán</i>	15 <i>Melich János</i>	25 <i>Thienemann Tivadar</i>
<i>Füldy Gábor</i>	<i>Némethy Géza</i>	<i>Tolnai Vilmos</i>
<i>Fodor Gyula</i>	<i>Pauler Akos</i>	† <i>Váczy János</i>
<i>Gyomlay Gyula</i>	<i>Pecz Vilmos</i>	<i>Vári Rezső</i>
<i>Gyulai Agost</i>	<i>Petz Gedeon</i>	<i>Weber Arthur</i>
10 <i>Husztai József</i>	20 <i>Pruzsinszky János</i>	30 <i>Zlinszky Aladár</i>

VIDÉKIEK:

<i>Burián János</i>	<i>Gragger Róbert</i>	<i>Pirchala Imre</i>
<i>Csengeri János</i>	<i>Helle F. Hugó</i>	<i>R. Prikkel Márián</i>
<i>Darkó Jenő</i>	<i>Hornyánszky Gyula</i>	<i>Pröhle Vilmos</i>
<i>Dézsi Lajos</i>	<i>Kacsovics Kálmán</i>	<i>Schmidt Henrik</i>
5 <i>Dombi Márk</i>	15 <i>Kardos Albert</i>	25 <i>Szigeti Gyula</i>
<i>Dóczi Imre</i>	<i>Kristóf György</i>	<i>Trostler József</i>
<i>Erdélyi Pál</i>	<i>Lajti István</i>	<i>Victorisz József</i>
<i>Gálós Rezső</i>	<i>Láng Nándor</i>	<i>Werner Adolf</i>
<i>Gedeon Alajos</i>	<i>Marót Károly</i>	<i>Zoltvány Irén</i>
10 <i>Gombocz Zoltán</i>	20 <i>Pap Károly</i>	30 <i>Zsoldos Benő.</i>

(Folytatás a 471. lapon).

1918. JAN.—FEBR.

XLII. ÉVFOLYAM.

I—II. FÜZET.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

BLEYER JAKAB
és
FÖRSTER AURÉL.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDAJA.

1918.

FIGYELMEZTETÉS! Az új pénztáros czíme: Dr. CSÁSZÁR ERNŐ Budapest, VI., Felső erdősor 1.

Az **Egyetemes Philologiai Közlönybe** szánt class. philologiai dolgozások kéziratát **dr. Förster Aurél** (IV., Eskü-tér 8.), a modern philologiai dolgozatokéi **dr. Bleyer Jakab** címére (VIII., Mikszáth Kálmán-tér 4.) küldendők. Fölolvasások **dr. Papp Ferencz**, I. titkárnál (II., Vérmező-út 12.) jelentendők be.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

HEGEDÜS István: Apponyi Balázs zsolnárkönyve	1
POSCH JENŐ: A metaphoráról (I. közl.)	16
ECKHARDT SÁNDOR: Plágiumvád Ronsard ellen (I. közl.)	26
KALLÓS EDE: Mutatvány Arehilochos-kommentárom készülő II. részéből	30
HOLLITZER GYULA: Liszt Ferencz és a weimari Goethestiftung (I. közl.)	35
KERÉNYI KÁROLY: Görög tragédiánk	42

HAZAI IRODALOM.

Négyesy László: Arany. A költő születésének százados évfordulója alkalmából a Kisfaludy-Társaság ajándéka a magyar tanulóifjúságnak.	
ZLINSZKY ALADÁR	51
Josephus Kerkai: Quomodo Horatius Lucili vestigia presserit? RÉVAY JÓZSEF	52
A Kisfaludy-Társaság Évelpajjai. KÉKY LAJOS	55
László Zsigmond: A kuruczballadák. HARASZTI EMIL	57
Salgó Ernő: Írók és színdarabok. GÁLOS REZSŐ	59
Zoltvány Irén: Arany János emlékezete. BRISITS FRIGYES	61

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Theodor Mayr: Studien zu dem Paschale Carmen des christlichen Dichters Sedulius. RÉVAY JÓZSEF	62
A. Lohmann: De Græcismorum usu Vergiliano quæstiones selectæ. RÉVAY JÓZSEF	63
Emil Lucka: Grenzen der Seele. SZENTIRMAY GIZELLA	64
Paul Würthle: Die Monodie des Michael Psellos auf den Einsturz der Hagia Sophia. CZEBE GYULA	66
Idyllen von Salamon Gessner. TROSTLER JÓZSEF	69
Goethe-Handbuch. SAS ANDOR	70
Alfred Wien: Liebeszauber der Romantik. HOLLAENDER RÓZSI	72
O. Waser: Volkskunde und griechisch-römisches Altertum. LAJTI ISTVÁN	73
A. Fischer: Das deutsche evangelische Kirchenlied des XVII. Jahrhunderts GÁBRIEL P. GOTTFRIED	75

VEGYESEK.

A Budapesti Philologiai Társaság ülése	76
Bethlen Miklós és Prévost abbé. ANGYAL DÁVID	77
A nagyszentmiklósi kincs feliratairól. SEBESTYÉN GYULA	78
Alfieri «Misogallo»-jának francia fordításához. KARL LAJOS	81
Petki Farkas leányai. PFEIFER JÁNOS	82
Zrinyinek egy példabeszéde. KÖRÖSI SÁNDOR	85
Ovidius «modern» köntösben. GAÁL LÁSZLÓ	85
Új könyvek a classica philologia köréből	89
Új könyvek	93
A szerkesztőkhöz beküldött könyvek és füzetek jegyzéke	96

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny** tíz havi füzetben, minden hónap elején (augusztus és szeptember kivételével) jelenik meg.

Előfizetési ára: 15 korona. Egy füzet ára 1 korona 50 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a reklamációk, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése az ideiglenes pénztárhoz, *dr. Császár Ernő*-höz (Budapest, VI., Felső erdősor 1.) intézendők.

A reklamált füzeteket csak akkor küldjük meg ingyen, ha a reklamáció a füzet megjelenésétől számított három hónapon belül történik.

APPONYI BALÁZS LATIN ZSOLTÁRKÖNYVE.

A biblia világirodalmi hatása akkor vált intenzívebbé, midőn Európaszerte nemzeti nyelveken szólalt meg. A XVI. század biblikus légkörben él. Az életet tükröző irodalom a bibliából merít tárgyat az elmélkedésre, emótiót a költői alkotásra, érvet a politikai és egyházi kérdések megvitatására. Hitvita foly a szószéken, az iskolában; a hitben él és hitért él mindenki. E hitért kell sikraszállni a XVII. században. Kitor a 30 éves háború. E korra esik *Apponyi Balázs* élete, kinek latin zsoltárkönyvét, mint a XVII. század latin költészetének értékes termékét tettem tanulmányom tárgyává.

A bibliafordítások gazdag változatban tolmácsolták Dávid próféta lelkéből sugalt mélységes költészetét. Szenczi Molnár Albert 1607-ben adta ki Herbornban verses fordítását. Remus Györgynek e fordítás elé bocsátott verséből, melyet Filiczky János theológus deák Molnár Albertre alkalmazva lefordít, megtudjuk, hogy a zsoltárokat lefordították a németek, olaszok, spanyolok, belgák és angolok, lefordították a lengyelek és a csehek. Francziára Clemens Marot és Beza Tódor fordították. Deák nyelvre fordítá Spetha András.

E fordítás ékes nyelvéről Filiczky azt zengi, hogy «Még Orfeus sem győzné meg Nótáját». Tehát a latin verses fordítás gondolata támad egyidőben a nemzeti nyelvekével. A latin nyelv a művelt értelmiség irodalmi nyelve volt. A klasszikus műveltség légkörében nőtt fel ez értelmiség, latin írók frazeológiája termékenyíté meg lelkét, írásait, nélkülözhetetlenné vált neki a latin zsoltár.

A Vulgata fordításának tömör ereje és fensége nem válhatott oly népszerűvé, mint vagy a nemzeti nyelv verses formája vagy a latin verses forma. Ez magyarázza meg Apponyi Balázs művének keletkezését.

Apponyi nem fordítást ad, de paraphrasist. Művének címe: *In Divini Regis Prophetarum David triadem Quinquagenariam seu Psalterium. Interpretatio poetica Authore Blasio Apponi de Nagy Appon, Libero Domino in Pereslin et Korlátok. Viennae Austriae Anno M. DC. XXIV.*¹⁾ Egy külön költői műfajjá lett a paraphrasis

¹⁾ Érdekesnek tartom magát a könyvet bővebben jellemezni. 81 quart ívre terjed. Az ívek a latin alphabet betűivel vannak jelezve. Összesen: 324 lapot tesz ki az egész munka.

A címlap után jön a II. Ferdinandhoz intézett ajánló levél, mely így végződik:

Vive, vale, vince

Minimus

Blasius Apponi
de Nagy Appon.

Ki olvasta a Dávid zsoltárainak fordítását a Vulgatában, érthetőnek találja, hogy a XVI. és XVII. században az akkori klasszikus műveltség frazeológiájára átírt zsoltárkönyvre szűkség volt.

Angliában szintén e korban jelent meg Buchanan György skót tudós híres paraphrasisa, mely több kiadást ért. ¹⁾ Buchanan a maga psalteriumát egy Stuart Máriához írt szellemes epigrammában ajánlja föl. Látni, hogy a nemzeti nyelven megszólaló zsoltárok, a klasszikus formákhoz szokott műveltebb olvasók számára klasszikus versmértéket öltenek, sőt a tömör erő helyett, kiszélesített átírásban részesülnek. Minthogy Buchanan és az Apponyi műve közt bizonyos belső kapcsolatot találtam: az Apponyi paraphrasisának tüzetesebb méltatásánál szem előtt tartom a Buchanan művét. Dávidot akarták latin versformákban megszólaltatni és így közel állt egy új költői forma: a paraphrasis, mely nagy szabadságot adott a költőnek arra, hogy az eredeti szövegtől messze eltérjen, mint ezt kivált Apponyi megteszi.

A paraphrasisnak Apponyi előtt is van nyoma a magyarországi latin költészetben. Így találtam az Akadémia könyvtára Új lat. ir. O. 190. Janus Pannonius 1552-ik paduai kiadásával összekötve a 254. lap után Schesæus Keresztélynek a XC. zsoltár explicatiói kapcsán, hét concióját, melyek e zsoltár egyes versei alapján irattak, utánok egy 59 sapphikus versre terjedő költeményt, melynek czíme:

Ezután következik az üdvözlő költemény. Ötöt a bécsi Académia felsőbb osztályainak ifjai írtak; névszerint: *Bosnyák István* báró, a logika, *Korniss István* báró, erdélyi, az oratoria facultas, *Korniss Ferencz* báró, erdélyi, az oratoria facultas hallgatói; *Lippay Ferencz* nemes, a rhetorikai tanszék jelöltje, *Lippay János*, nemes, a logika hallgatója. Mind e költemények elegiai pársorban vannak írva. Ezután jön ez a distichon:

Cedant carminibus Reges, Regumque triumphi
Cedat et auriferi ripa beata Tagi. (Ovid. Am. I. 15, 33—34.)

Következik: *Ode tric. tetrast.*: egy alcæusi versmértékben írott oda. Befelejezi az üdvözlő versek sorát egy 3 distichonra terjedő költemény, melyet *Gabassoczy Péter* zaboki horvát nemes, a művészetek és a bölcsелеm Magistere írt. Ez üdvözlő költemények hangja. eszmeköre ugyanaz, mit az Ovidiusi idézet fejez ki: a költő ad örök hírnevet. Ő nekik lehet köszönni, hogy a hősök «Lethes profundum ne bibissent», tehát a bus feledékenység őket el ne temesse. Ezután következik Apponyi Balázs paraphrasisa három *quinquagena*-ra osztva. Mindenik előtt egy-egy prólógus, melyekről tanulmányomban külön szólok. Az utolsó lapon (*Ad lectorem*) a sajtóhibák vannak felsorolva. E hibák jegyzéke teljesnek nem mondható, hiszen a LXIV. zsoltár tévesen LIX-nek van jelezve. Megjegyzem, hogy Apponyi a IX-ik zsoltárnál a héber kettéosztást nem fogadja el és a Vulgata kettős zsoltárjelzést: *Confitebor tibi Domine in toto corde meo narrabo omnia mirabilia tua* és *Ut quid Domine recessisti longe* etc. egyesíti. Káldy e zsoltár második felét így jelzi: A Tizedik Zsoltár a zsidók szerint. «Miért távoztál el Uram messze.» De Káldynál a X. zsoltár Apponyival egyezően: *In Domino confido, quo modo dicitis animae meae transmigra in montem sicut passer*. Káldy: Az Úrban bizom: mint mondgyátok a lelkenek: költőzzél a hegyre mint a veréb. Apponyi a veréb helyett csak *ales-t* ír és utána a *volucris cerva-t* is felhozza.

¹⁾ Psalmorum Davidis Paraphrasis poetica. Herborn 1604. A számos kiadásból ezt használtam.

Psalmus XC depingens humanae vitae miseriam et fragilitatem sapphico carmine redditus. E paraphrasis és e conciók 1580-ban keletkeztek. De még korábbi időből, 1544-ből származott. Sylvester János paraphrasisa a LXXVIII-ik zsoltárról, mely így kezdődik: «Deus venerunt gentes in hæreditatem tuam», melyet Szenczi Molnár Albert oly találó módon fejezett ki: «öröködbe Uram pogányok jöttek».

E paraphrasis glossának vehető, mert sorra veszi a zsoltár verseit (a Vulgata szövegéhez hiven) és azután mindenik versre fölépít distichonokban egy-egy paraphrasist. Mennyire megfelelt a korviszonyoknak ez a zsoltár a törökhódítás korában! Sylvester e költeményt együtt adja ki a *De bello Turcis inferendo, elegia nunc primum et nata et aedita.* Sylvester e költeményét I. Ferdinándnak ajánlja, Apponyi Balázs 80 év múlva a maga paraphrasisát, mely Dávid százötven zsoltárát tartalmazza, II. Ferdinándnak. Hozzá szól az ajánlólevél és róla a 150 zsoltár után az egész munkát befejező öt distichonból álló fohász.

*Votum
Ad S. Regem Davidem
Pro*

Ferdinando II. Rom. Imperatore et Rege Hung Boe: etc.

Si licet è terris mortalem æquare beato
Sancte David Magnus par tibi Cæsar erit.
Inter et arma virum confertos inter et hostes
Solamen lasso plectra fuère tibi:
Non aliter Cæsar Fernandus feruet in armis
Ceur modulis blandis et pietate canit.
Armis æquandus tecum, Pietate, Triumphis
Quo felix alio par tibi Cæsar erit?
Proferat imperii fasces ut Victor in orbem,
Fernandus felix sit *Salamone novo.*

Magyarul:

Ha mérközhetnék a halandó égi lakóval,
Cæsar volna nekünk, az ki valál Te David.
Mint Te a fegyverzaj meg a dúló harczi viharában
Lantot pengettél, ebbe találva vigaszt,
Cæsar is ép úgy harczi viharba megállva csatázik,
Ámde a lant mellett éneke, szent dala zeng.
Mint Te vitéz, diadalt is arat s kegyes életet él Ő,
Mondd csak a nagy Cæsar még miben érhet utól?
Hogyha biralmát messzi határra kitolja e földön,
Boldog lesz, ha leszen sarja egy új Salamon.

Az ajánló levél Ferdinándban második Dávidot lát, ki az igaz hit ellenségeivel megvívja a szent harcztot és diadalt arat. Ferdinánd békében és harcban kivívta a babért, de a költő kezéből nyer oly babért, mely örökké virágzik. A fohászban szintén szembeállítja Dávid királylyal Ferdinándot. Dávidnak a harcok közepett vigasztalására szolgáltak a zsolozsmák. Fegyverben, kegyességben, diadalmokban hasonlatos Ferdinánd Dávidhoz: legyen az ez új Salamonban; tehát a hozzá méltó sarjadékban is.

Apponyi a XVII. század elején Bars megye főispánja, Pereszlény és Korlátzó ura volt. A három ötven-ötven zsoltárt tartalmazó könyv élén egy-egy alcausi versmértékben írott prologus van. Érthető.

kíváncsisággal olvastam át több ízben e prologusokat, ha netalán Apponyi életkörülményeire újabb adatot találnék. Tényleg találtam a harmadik quinquagena élén álló prologusban a következő három versszakot:

Me Castri Aponis sidereo iugo
Altricis ultra limina Preszliæ
Belli metu, grandi et solutum
Pernicie, placidæ Camoenæ

Texere: mirum quod foret omnibus
Quicunque mecum mœnibus hostica
Infesta crebro signa motu
Prospererent rabiemque belli.

Ut tuto ab hostis impetu perfidi
Cantarem et hymnis Jesseidæ sacris
Phœboque musis et vacarem
Non sine Diis animosus heros.

Tehát Nagy-Apponyi égbenyuló várában az áldott Pereszlény határain túl a háború félelmétől és veszélyétől megóvják a szelíd Muzsák; úgy hogy mindenki csodálta, a ki látta a falakról az ellen-ség ostromló haddal és e harc dühét, hogy a hitszegő ellenség rohamától biztonságban énekel és Dávid szent dalaira, valamint Phœbusnak és a Muzsáknak időt szentel ő, ki non sine Diis *animosus* heros:» azaz istenek segítségével bátorságos hős.

De ugyan-e prologus Horatius egyik odájából átveszi a képet a Gigások harcáról, kik az eget akarják megvívni, de Jupiter villámától lesujtva az alvilágba kerülnek. De e sorral: «non æqua sic vis mole ruit sua» (a nem igazságos erő önmagában omlik össze) hova czéloz, nem tudom. A «*joedifragum genus*» alatt a cseheket érthette. *Tentator oppressor Monarchæ* kifejezés Bethlen Gáborra vonatkozhatik. Mindenesetre a cseheken vett diadalra gondol a költő. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a 30 éves háború első korszakának: a cseh korszaknak bizonyos nyugópontjához ért Ferdinánd akkor, mikor e prologus keletkezett, mert nyílt támadás nem fordul elő Ferdinánd ellenségei ellen.

Az első ötven zsoldárt bevezető prologus magasan szárnyaló óda. mely tanuságot tesz Apponyi Balázs művészi öntudata mellett. Rajzolja merészségét, melylyel, bár korábban nem gyakorolta magát könnyebb tárgy feldolgozásával, a mystikus mélységekbe hatol, a biblia szentséges titkát kutatja, mint Dávid tevé. Mint Phaethon elkérte atyjától a napszekejét: őt a Mennydörgő Uristen maga biztatja, magához emeli, nektárral, ambroziával táplálja: ily auspicium mellett énekre kel az ő Muzsája.

«Quid non ego ausim principe et auspice
Duce et magistro Numine?»

Mit ne merne, ha sugalja, vezérli, tanítja a szentlélek? — Apponyi latin zsoldárait végigolvasva, csodálattal és elismeréssel lehetünk e merész vállalkozás iránt, melyet mély tanulmánynyal hajtott végre. Biztosan a Vulgata alapján áll. Az egyes zsoldárok élére helye-

zett *argumentumok* az egyes zsoltárok értelmezésére nézve a hittudósok és egyházi atyák között felmerült véleményekre reflektálnak. A typologikus felfogás uralkodik.

A zsoltárok értelme mystikus. Érdekes a Vulgata 1763-iki kiadásának¹⁾ a zsoltárok elé bocsátott bevezetését elolvasni, melyet Calmet Agoston írt. «Az egész szentírás — mondja Calmet — a Szent Lélek beszéde tele mysteriumokkal, fenséggel és a mi elménk gyenge szemei előtt áthathatlan rejtély. De ez egyfelől az Isten fenségéből származik, ki elrejtőzik előlünk, másfelől ez van legnagyobb hasznunkra.» És miért rejtőzik el? *Ut desiderium acuat.*

És ha így fogta föl Calmet az egész Szent Írást, alig van része, mely több rejtélyt tartalmazna, mint Dávid zsoltárkönyve. A zsidók a Messiás diadalát esengve és mély ihlettel megvalósulni látják, a keresztyének ugyanott az Ecclesia militans és triumphans jóslatokkal megerősített előképét szemlélik.

A fecunditas sensus az exegesisnek szabad mezőt nyitott. A modern philologia bármely korszak bármely írójánál egységes értelmet keres. A középkor és még a protestáns kor is Dávid zsoltáiraiban a christologia jóslatszerű előképét kereste, mint ez kitűnik a Vulgatafordítás argumentumaiból. Ettől nem ment Károlyi Gáspár fordítása sem, mint a párhelyek egybeállítása tanúsítja, és, ha Káldy a maga 1625-ben megjelent bibliafordításához csatolt polemikus értekezésében megtámadja Károlyit azért, mit az eredeti szöveg értelmezésébe becsusztatott: ő maga is ugyanazon theologiai állásponton van, mert az Újszövetségben az Ószövetség ígéreteinek igazolását látja és ezt keresi Dávid zsoltárainak mystikus értelmében. Apponyi első prologusa bizonyítja, hogy érezte, mily nehéz feladatra vállalkozott. A klasszikus forma tiszta rhythmusa, finom szerkezete hogy bírja meg a mélységes tartalmat?

A Vulgata latin zsoltárai ünnepélyes, ritualis méltósággal rythmikus prózában vagy nem sejtett kadenciára folynak. Ha valaki paraphrasis formában az egyes verseket fölépíti, kiteszi magát a veszélynek, hogy üres szónoki frázissá válik a Dávid lelkének őszinte beszéde. Érdekes Dávid bármely zsoltárát egybeazonlítni a *Vulgata*, a *Káldy*, a *Péchi Simon*,²⁾ *Károlyi Gáspár*, *Szenczi Molnár Albert* fordításaival és egybevetni a *Buchanan* és *Apponyi* interpretatio poeticájával. Hátha még *Kálmán Károly* modern versformákban eszközölt fordítását is³⁾ összehasonlítjuk?

Én úgy éreztem, hogy Dávid értelméhez legközelebb állhat a szombatoshitvallású Péchi Simon, csak nála a rengeteg theologiai tudás ránehezedik magára az igazi énekre és bizony kénytelen vagyok kijelenteni, hogy a Kálmán Károly fordítása bizonyos egyhangú áradozásban veszejt el a különböző alkalmakra, különböző hangulattal mintegy a szív teljességéből kitörő őszinte megnyilatkozását. A Dávid lelki életének és az antik élet patináját teljesen eltörli.

¹⁾ *Biblia Vulgatae editionis ad exemplar Vaticanum S. r. F. et Clementis VIII. accurate descripta etc.* Padua 1763. 41. l.

²⁾ *Péchi Simon Psalteriuma*. Kiadta Szilády Áron 1913-ban. Péchi Simon eredeti magyarázataival.

³⁾ *Dávid király zsoltárkönyve*. Magyarban versekre írta Kálmán Károly Budapest 1880.

Apponyi törekedett Dávid gondolatvilágát adni vissza és pedig a megfelelő klasszikus reminiscenciákkal megelevenített formában. Horatiusi ódát vagy Seneca-féle karéneket szerkeszt egybe Dávid gondolataiból. Az utánozhatatlanul naiv őszinteség, minden szónoki színezéstől ment egyszerűség, a képeknek és hasonlatoknak inkább csak egy pár vonásban odavetett formája, mint sem részletező rajzolása, az erkölcsi igék súlya, a prophetikus helyek félig elrejtett értelme, de mindenek felett az önmagában az Istenség közellétét érző szív remegése és izgalma, a vezeklés szaggatott jajkiáltása azok a jellemző sajátosságok Dávid költészetében, melyeket egy paraphrasis visszaadni nem bír.

A vallás igazi lényegét soha költő úgy át nem érezte, mint Dávid. Schleiermacher az abszolút függés érzésében látja a vallás lényegét. Én a világgöltészet két nagy alkotásában éreztem át ez abszolút függés hatását: a Mahabharata Bhagavad Gita cz. epizódjában és a Dávid zsoltáraiban. Ha a Bhagavadgitában *Ardzsuna* és az *Almum Numem* (Krisna, Visnu legtökéletesebb avatarja) drámai dialogjában rajzolja le az Istenség és az Ember egymáshoz való viszonyát: a Dávid zsoltáraiban és a költő lelkében élő Isten és a gyarló, a szenvedélyek homályos útvesztőjében botorkázó ember közt lefolyt párbeszédet lehet hallani. A *De profundis* felzokogó panaszra váratlanul megszólal az Úr és megnyugtatja a háborgó lelket.

A Vulgata zsoltárfordítása elé bocsátott praefatio külön-külön esopoportosítja a Szent Dávid zsoltárainak epikus részleteit, lyrikus darabjait, poenitentialis lamentatióit, az egyháza vonatkozó jóslatait. Csodálatos a találkozás a Messiás- és Krisztus diadalmas alakja közt. Krisztus túlragyogja a Messiás földi hatalmát és világoralmi tendenciáját. A megváltás gondolata töri át a sűr homályát.

Semmi jogot, semmi illetékességet nem érzek magamban a theologiai magyarázatok terén. El is kerülöm. Kizárom tanulmányomból. De tagadhatatlan, hogy a lélek: a vallás ihletétől áthatott lélek beszédét hallgatom, midőn fenszóval olvasom a zsoltárokat. A véletlen úgy akarta, hogy a mai kor világnézetétől oly messze eső Dávid zsoltáraival egyidőben foglalkoztam egy igazán pogány költővel: Pindarossal, kinek nemcsak prosodionjaiban, pæanjaiban, hymnusaiban dithyrambjaiban fájdalom töredékekre bomlott formában, de a 44. epinikiosában is az embernek az istenektől való feltétlen függését számtalan kifejezésben megtaláltam. Úgy hogy szükségét éreztem, hogy Villemain szép könyvét¹⁾ újra forgassam. Bámulatos találkozások fordulnak elő Dávid hangja és Pindar hangja közt. Villemain szellemes polemiában tiltakozik az ellen, hogy egyáltalán lehetett volna valami orientális hatás Pindarosra, de az a felfogás, hogy az ember árnyéletét az isten vonja be fényvel és a földi dicsőség halhatatlan formája a dal, mely túl bérceken, túl tengeren átkel és megörökíti a koszorúzott hős emlékét, de csak azért, hogy az Istenek kegye segítette meg, Dávid epikus részleteiben teljes erővel megnyilatkozik. A Charisok szekerére ül Pindaros bajvivő hőse és az iste-

¹⁾ *Essais sur le génie de Pindare et sur la poésie lyrique.* Paris 1859. Csiky Gergely lefordította. Megjelent az Akadémia könyvkiadó vállalatában 1887.

neknek zeng a háladal, mint a papyrosokból előkerült psalmokban is, a teoriák számára tömören írt eme pompás költeményekben. Elég Villemain egy párhuzamát hoznom föl a pogány felfogás és a Jehova fenségével betelt Dávid felfogása közt. Platontól, kit Alexandriai Kelemen «Attikai Mózesnek» nevez, idézi a következő helyet:

«Ha a Föld legmélyebb barlangjába is rejtőznének, ha szárnyat ölténének és a legmagasabb egekbe repülnének, ha a világ vég-határáig menekülnének, ha az alvilág mélységére szállnátok alá vagy valami még iszonyúbb helyre: az isteni gondviselés ott is közel lenne hozzátok.» Szembeállítja a CXXXIX. zsoltár következő helyét:

Leleked előtt hová mennék
Holott elrejtve lehetnék?
Előtted hova szaladjak?
Égbe menjek? Ott talállak:
Ha ágyamat vetném pokolba,
Ott látnálak téged legottan.
Ha a hajnal szárnyát venném
És az égre emelkedném
És elrepülnék nagy messzire,
A külső tenger szélire,
Ott is meglelnél Uram, engem
Kezedet el nem kerülhetném.

(Szenci Molnár Albert fordítása.)

Villemain e párhuzam után így nyilatkozik: «E páratlan költészet világtól a gondolat káprázik; és az a fenséges kép, melylyel Platon megdöbbenett, csak visszfénye a nap ragyogásának, mintegy reflexszivárvány, mely halványan tükrözi vissza a ragyogó színeket, melyek a vihar után az ég boltján dicső fényben tündökölnék.» Jehova nagysága, a mint Dávid ihletett lelkét betölti, az irgalomra enyhült haragvó Isten által a lélekre vetett szivárvány útján hirdeti az ég és föld békéjét.

Megragadó ugyane zsoltár következő két verse a Péchi Simon fordításában: «De mondom, talám a sötétségek elrejtenek engemet: de az éjj is világosodni fogna én miattam. Még a sötétség som sötétezkedik te előtted és az éj olyan, mint a világoskodó nap: szünetel mindeniknek sötétsége, világossága csak azon egy folyásban marad te előtted.» Péchi Simon vallásos hitére szép világot vet e helyhez fűzött magyarázata: «Ott fenn az egekben nincsen virradás, estveledés; minekünk azt e föld árnyéka csinálja: ott fenn csak az egek fordulásai számláltatnak napokra, esztendőkre.»

Mennyire összhangzik Pindaros egyik hyporchematörédékével:

Θεῶν δὲ θύνατον μελαίνας
ἐκ νυκτὸς ἀμίαντον ὄρσαι φάος,
κελαινεφεῖ δὲ σκότει
καλύψαι σέλας καθαρὸν
ἀμέρας (142. fr. Bgk⁴.)

Az isten jelenlétét érző szív és az általa hevített képzelet majdnem szószerint egyező gondolatot vált ki a dircæi költőnél és Dávidnál.

De az egyistenhívő Dávid félelmetes nagyhatalmú Istent rejt

lelkében, a polytheista Pindarosnál a személyt öltő istenek kimeríthetetlen változatban ugyanazon isteni hatalom apotheosisát tartalmazzák még a herosok kultuszában is. Hiszen a Pindaros epinikiosai az apherioxis fenségese folyamatát mesélik el. Bellerophon szárnyas lovának az égben volt a jászola.

De tovább megyek. Nemcsak a vallásos buzgóság árad meg a Dávid ajkán, hanem az életbölcse ség és az emberi végzetről való reflexio. A gnomikus zsolttárok hangja nem egyszer találkozik a Horatiuséval. Példát hozok föl. Van oly zsolttár, mely mintha Horatius gnomáiból lenne egybeállítva. Ez a XLVIII. zsolttár. A «szegény gazdagok» ellen szól, kik összehalmozzák a kincseket, pedig Szcenci Molnár fordítása szerint:

Oda leszen minden ő dolgok,
A koporsó leszen a hajlékok.

Sőt még erősebben fejezi ki magát a következő helyen:

Mert végre minden jóktól elszakadnak
És mint az oktalan állat meghalnak.

Apponyi Horatiusnak Posthumushoz írott ódáját pompásul felhasználta Dávid gondolatainak klasszikus kifejezésére.

Cedent coactis saltibus et domo.

Non si trecenis solis et in vices
Plutona tauris illachrimabilem
Placare nitaris, Tagoue
Aurifero rabiem remittet.

Neposne diues ducat originem
De gente aorum, paupere an infima
Nil interest, prudens et amens
Victima nil miserantis Orci.

Mind ezt az idézetet mintha csak Horatiusból írtam volna ki, bizonyára nem tagadná meg Horatius. E zsolttár compositiója is igen érdekes. Mint Horatius első római ódája ünnepi komolysággal hirdeti: «Fauete linguis, carmina non prius audita... Virginibus puerisque canto».

Dávid zsolttára is így indul meg a Vulgata egyszerű szövegét véve alapul: Audite hæc omnes. (Gentes: auribus percipite omnes. qui habitatis orbem... Os meum loquetur sapientiam et meditatio cordis mei prudentiam. E passust Péchi Simon meglepő hűséggel fordítja «a szívem mély értelmeket feszeget», Szcenci Molnár: «és elmém gondol jó értelmeket», itt bizonyára a héberben az abstract névnek a többes alakban történő concretté tétele fordul elő. Apponyi e zsolttár rhetorikai berendezését követve: négy versszakban hívja föl a figyelmet arra a tárgyra, melyet ki akar fejteni. Buchanan három versszakkal végez és közelebb is áll az eredeti szöveghez. Szcenci Molnárnál egy vers tartalmazza az egész zsolttár exordiumát.

De idézzek egy zsolttárt, a protestánsok százados küzdelmekben megszentelt «Szózat»-ját: a XC-ik zsolttárt, mely az emberi élet gyarló, törekeny voltát siratja el, de Istenbe vetett hittel emelkedik a tönékeny földi életből föl az örökkévaló mennyekbe.

Apponyi költői eljárásának jellemzésére, álljunk meg egy perczre e zsoltárnál. — Káldynál 19 vers (a Vulgata 17), Buchanan pontosan 19 sapphói versben adja vissza a zsoltár egy-egy versét, Apponyi trimeter és tetrameter jambicusban fordítja a zsoltárt 45 párversben. A versforma megválasztásában Apponyi nagyon szerencsés, mert egy hitvallásról van szó és ehhez ódai lendület szükséges. Az ódai lendületnek a iambikus ütem jobban megfelel.

Buchanan elég hiven követi a zsoltár gondolatmenetét, Apponyi bőbeszédűbb és teljesen a klasszikus légkörben mozog. Így csak ebben az egy zsoltárban nála előfordul a hetven év jelzésére: «ter quina lustra et uno», *Buchanan* az eredetéhez hiven:

Septies denos spatiosa in annos
Vita procurrit.

Szenci Molnár a lehető legprózaibb módon fordítja:

A mi napink, kiket nekünk engedtek,
Mintegy hetven esztendei idő,
Hogyha több, tehát nyolczvan esztendő.

Apponyi hozzátesszi zárójelben:

(O Lachesis ignaum colum!)
Ter quina et una si superat *Olympias*.

Buchanan a nyolczvan esztendőt így fejezi ki:

Ferme in decimum supersunt
Amplius annum,

tehát 70 évük betöltése után még tíz évet élnek. Az *Olympias* már görög irodalmi kifejezés. Gyönyörű allitteratio a következő sor:

Mortemque mortis mora facit...

ez senecai szellemesség. Önálló felfogás, ódai szárnyalás jellemzi Apponyi e zsoltárát, de a régiesség zamatja elvész.

Nagyon érdekes a CXXXVI. zsoltár (*Buchanan*nál CXXXVII), a híres sirám a babyloni vizeknél, melynek egyik passzusa a walesi bárdok motivumára emlékeztet, az a részlet, mikor a rabul ejtett zsidókat akarták kényszeríteni, hogy énekeljék a Sion dicséretét. Tették ezt gúnyból, kihívásból. *Buchanan* és Apponyi a sirámhoz igen helyesen az elégiai versmértéket választák. Káldynál 12 vers, *Buchanan*nál 12, Apponyinál 21 párvers. Szenci Molnár Albertnél 5 hatsoros versszak. A felemlített hely így hangzik Káldy erőteljes fordításában:

És a kik elvittek bennünket s Dichebetet énekeljetez nekünk a
[Sion éneki közlül.]

Hogy énekellyük az Úr énekét idegen földön?
Ha elfeledkezem rólad Jeruzsálem, elfelejtve legyen jobbkézem,
Torkomhoz ragadgyon a nyelvem, ha meg nem emlékezem rólad.

Buchanan: Ecce ferox dominus Solymæ populator opimæ
 Exigit in mediis carmina laeta malis.
 Qui patriam exsilio nobis mutavit acerbo,
 Nos iubet ad patrios verba referre modos.
 Quale cantabamus, steterat dum celsa Sionis
 Regia finitimis invidiosa locis.
 Siccine diuinos Babylon irrideat hymnos?
 Audiat ut sanctos terra profana modos.

Apponyi: Comprecor, ante mea capiant me oblivia dextræ,
 Nec memor argutæ sit mea dextra lyræ,
 Prima mihi vestræ nisi sint præconia laudis,
 Hæreat ad fauces aspera lingua meas.

Ime mint ad Buchanan részletes rajzot a helyzetről, mint élezi ki a szent férfiak megütközését a felett, hogy ők képesek volnának hazájukról megelégedkezve a hódító, a templomromboló ellenség mulatságára énekelni. Apponyi Ovidius Tristia híres passusát:

Quacunque aspiceres luctus gemitusque sonabant
 Formaue non taciti funeris intus erat.¹⁾

majdnem centoszerűen beszövi versébe. Az assyrok gúnyos kérését és a rá adott feleletet dialog alakjában adja. Szép a következő két sor:

Quæue canebamus multum florente Sione
 A Patria extorres illa canamus, agit.

A zsoltár végén hangzó átok, melyet Káldy így fordít: «Boldog a ki fogja és a kösziklához csapja a te kisdededet», Apponyinál ily fordulatot vesz:

O ter felicem qui nostræ vindice dextra
 Ultor cladis erit Persa Medusque potens;
 Qui scelerum in poenas allident rupe puellas
 Et letho gremiis pignora vulsa dabunt.

Az átdolgozás a világtörténet nemesítését: a perzsa és méd világhatalom bosszuját Babylon ellen beleveszi a szövegbe, minek az eredetiben nyoma sincs; nem is található egyik fordítónál sem. Látszik, hogy Apponyi könnyen kilép a zsoltár történelmi keretéből. Buchanan híven követi a zsoltár gondolatmenetét versről-versre.

Még egy jellemző példát hozok föl, bár a példáknak egész sorát lehetne felhozni Apponyi eljárásának jellemzésére. A XLII. (Buch.-nál XLIII.) zsoltár, Buchanannál 22 glycon.-aslep. minor sor, Apponyinál szintén 22 sor, de hexameter és trimeter iambicus. Káldynál hat versszak, Szenczi Molnár Albertnél és Péchi Simonnál öt versszak. Álljon itt az első versszak:

Káldy: Itélj meg engem Isten és itéld meg ügyemet a gonosz nemzetség ellen, a hamis és álnok embertől ments meg engem.

¹⁾ Apponyinál: Quacunque aspiceres planctus gemitusque sonabant
 Formaue squalentis funeris instar erat.

Buchanan: Vindex esto mihi Deus
Et patrocínio protege me tuo
Oppressum scelere impio
Et fraudum laqueos frange nefarios.

Apponyi: O Deus, o recti custos atque unica virtus
Et æquitatis alme Conditor sacra,
Judiciis appende tuis, appende stateram,
Egena quam sit et vide vicem mea
Sortis pestiferæ secerne propagine gentis
Scelereque diro et erutam dohis faue.

Az Isten kezében az igazság mérlege, melyen ellenségei zaklatásai közt Dávid megmérteni kívánja a maga igazságát. Ezért mondja Péchi Simon: «Láss törvént nekem én Istenem és pereld meg peremet a kegyetlen nemzetségekről.»

Természetesen nagy befolyást gyakorol a fordítások színére, hangjára, még a tartalmi hűségre törekvés ellenére is a *versforma* megválasztása. Buchanan a fordítások végén felsorolja azt a 30 versmértéket, melyet fordításainál használt. Horatiusnak versmértékváltozatossága tekintetében páratlan lyráját kihasználta egészen, de Prudentius Cathemeronia jambikus formáit is szerencsés kézzel válogatta ki. Apponyinál kevesebb versmérték van alkalmazva, de azért Horatius versformáit gazdagon kizsákmányolja, sőt újabb formákat is kombinál, mint maga külön megjegyzi a LXIV. zsoltár argumentuma után és Seneca Oedipusára hivatkozik. Változatosság tekintetében az egész magyarországi latin költészetben ő előtte párja nem akad. Költői adománya nem közönséges. Verselése zengzetes és a klasszikus mértékek prosodiáját lelkiismeretes tisztasággal megőrzi. Költői tehetősége nem annyira a retorikai részletek copia verborumjában bámulatos, hanem abban az ösztönszerű ügyességben, melylyel a klasszikus mértékeket kiválasztá. A Dávid király küzdelmeit, számos harezát, a zsidó nép történeti emlékeit tartalmazó zsoltárokat hexameterben, a lamentatiót elegiai párversekben, az önkínzó gyötrődést, vezeklést sapphikus, a szárnyaló gondolatokat, az ujongó lelkesedést, az ünnepléses ethikai tanácsokat (mint a 22 nyolczsoros versszakban fordított CXVIII. zsoltárban) alcæusi, a kedélyes mozzanatokat a Glycon, Pherecrates és Asklepiades számos formát öltő systemáiban adja vissza. Kár hogy a trochæust oly ritkán alkalmazza, mely a középkori templomi ének rhythmusát teszi érezhetővé. Sehol jobban ki nem tűnik az Apponyi tehetősége, mint a refrainek alkalmazásában, minőt Dávid egy pár zsoltárában talált. Így a LXVII., CVI., CXXXV. zsoltárban. Gyönyörű áradozással és szingazdagsággal van megalkotva a XVII. zsoltár. Ebben e két sor:

Clange trophæa Patris, mea adorea clange triumphos
Ilius et passis amor inflamare medullis

tízszer fordul elő.

Apponyinak külön jellemző sajáttsága nyelvének teljesen klasszikus szinezete. Klasszikus versek emléke tölti be fülét, midőn a próféta költő mélységes gondolatait akarja tolmácsolni. Például csak abban a diadalmi énekben is (XVII. zsoltár), melynek első refrainsorait idéztem,

előfordulnak a következő tisztán klasszikus reminiscenciák: *Adorea* (Horatius egyik ódájában, diadalmi dicsőség), *Rector Olympi, orbi nox incubat atra, capulo tenuis abderet ensem* (Vergilius), széltiben használja a latin költészet frazeológiájának kifejezéseit, így: *Lethe, Gigas, Tethys, Orcus, Thule, Hydaspes, Cyclades, Nereus, tripus, Einyo, Hyrcania, Cynosura, Eleusinia Mater* (Ceres), *Geryon, Tyndareus, Ossa, Pelion, Tempe, Orion, Styx, Hermaus, Pactolus, Attalicae opes* (Horatiusnál *Attalicae conditiones*), *Minos* (még pedig ilyen formában: *Urnas rigidus et mouet Minos*), *Hymettusi méz* párhuzamban Giliad balzsamával, *Molossosi ebek, Phoebus, Eous, Hesperus*. Sőt előfordul *Et Diis Stygiis timendus ipsis, armiger qualis Iouis ales*. A klasszikus kor alvilágképzetéből ki sem lép. De a humanisták korában a nyelv conventionalis volt, a thesaurus poëticus nem a feldolgozott tárgy jellemző kifejezésére, hanem a gazdag reminiscencia stilizált motívumaira szolgált.

Dávid zoltárainak tolmácsolásánál mindenestre idegenszerű: két ellentétes világnézet egyazon klasszikus nyelvre átírva. Hadd álljon itt ez idegenszerűség pregnans példája. A XCVII. zoltárban (Vulgata szerint: *Cantate Domino canticum novum*) egyenesen Krisztus feltámadását, a Halál felett vett diadalmát zengi meg Apponyi, holott az eredeti zoltárban erről nincs szó, a következő versszakban:

«Mortis iura potens Arbitr et Deus
Parcarumque colos irrevocabiles
Euincens Stygii et fœdera Tænari
Transisti ad superas plagas.»

tehát a «Hiszek egy»-nek híres passusát találjuk meg e versszakban: «Szálla alá poklokra.» Leszáll. kezébe veszi a Parcák kérielhetetlen fonalát, leveri a Styx bilincseit és a mennyországba megy föl.

Következő versszakban még a *Tartari custos* háromágú szigonyáról is megemlékezik és ezt a szép paradoxont használja:

Sed mortis Dominus non metuit mori
Ut ferret decus amplius.

Tehát a Halál ura nem félt a haláltól, hogy a maga dicsőségét emelje. Győzött a *Tartareus Jupiter* felett, azaz Plutont legyőzte. Ha Péchi Simonnál olvassuk e zoltárt, ez egész eszmemenet hiányzik, de hiányzik Buchananál is, ki a Vulgatát tartja szem előtt. E példából látjuk, hogy Apponyi a Dávid zoltárainak motívumát nem egyszer teljesen önálló költemény írására használja föl. A zoltárok gondolatvilága zsong a lelkében, a klasszikus forma cseng a fülebe, a hitbuzgó katolikus felfogása irányítja, sugalja műalkotás közben. Szabadon alkot: kibővíti, új gondolatokat fűz eszmetársítás útján a zoltár gondolatához, néha merőben új verset írt.

Vegyük például a CXVI. zoltárt. Ez Péchi Simonnál két vers, Buchananál két dimeter iambikusban írott versszakú, Apponyinál 30 adonisi sor, mely formát Seneca is kedvvel használja karénekeiben; de azért a zoltár alapgondolatát, hogy azért dicsérje minden nép az Urat, mert ígértét megtartja és irgalmat gyakorol, szépen kidomborítja. Hogy mily zengzetes Apponyi nyelve, annak illusztrálására e gyönyörű hymnus utolsó hat sorát közlöm:

Dicite Gentes,
 Dicite verum
 Numen et amplo
 Tollite Olympo
 Tollite seclis
 Tollite in ævum.

Lám, az Olympus: a mennyország jelzésére betolakodik a zsoltár nyelvébe is.

Az önálló felfogás és önálló alkotás legjobban érvényesül a CXVIII. zsoltárban, ebben a leghosszabb zsoltárban, mely a héber alphabet 22 betűjével jelzett 8-8 verset tartalmazó strophikus szerkezetet ölt, kiad tehát 176 verset. Buchanan megtartja hiven e terjedelmet. Apponyi 8-8 alcæusi strophával helyettesíti a nyolcznyolcz verset, így 32 sor minden egyes betűvel jelzett szakasz. Az egész 704 sorra terjed. Buchanan 8 tetrameter trachaicust használ; nála 176 sor. E zsoltár, mint akár Theognis gnoma-gyűjteménye a Mózes törvényeinek morálját, az igazhítű vademecumját tartalmazza. A versformát, mely ódai szárnyalásra való, nem szerencsésen választá meg Apponyi. Buchanan a tetrameter trochaicust igazi klasszikus érzékkel választá. hiszen a tetrameter trochaicus már Archilochosnál, Solonnál ugyanily didaktikus tartalom kifejezésére szolgál.

De e nagy terjedelem tette lehetővé, hogy Apponyi az erkölcsi gnomákat mintegy külön-külön költeményekké dolgozza ki. Mintha Krisztust a Jó pásztort várná az a tévelygő juh, melynek képét így rajzolja meg Péchi Simon: «Tévelygettem mint elveszett juh, keresd meg a te szolgálodat.» Buchananál: «Me, vagam ut pecudem, require fœderis memorem tui.» E képek Apponyi egy egész versszakot szentel:

Extorris almæ tramite semita
 Lustris ut errans auia ouis perii,
 Disquire seruum quo repertus
 Tramite tendere possit æquo.

Szépen mondja Péchi Simon a maga magyarázatában: «Itt Dávid szent óhajttással lelkének teremtojét, igaz pásztort óhajtja és ezzel pecsétli ilyen szentséges minden jóra elégségesen oktató, tanító dicséretét, hogy mint kegyes jó pásztor elveszett és a testnek gyarlósága miatt eltévelyedett juhot az ő mennyei lakó, nyugovó és örök dicsőségben gyönyörködő helyére megkeresse, térítse, tisztítsa, oktassa, őrizze, megtartsa.» A szobatos hitű Péchi majdnem oda jut, hogy Krisztust a Jó pásztort megnevezze.

Kíváncsi voltam az én gyermekkori áhitatom kedves zsoltárára, a XLII. zsoltárra, melyet Szenczi Molnár Albert e rhythmikus sorokkal vezet be: «Mint a szép híves patakra a szarvas kívánczik, Lelkem úgy óhajt Uramra, Es hozzá fohászokodik.» Erőteljesebb és bizonyára hiszem, hogy ez eredeti szöveghez hivebb Péchi Simon első verse:

«Mint sikolt, sir-ri a szomjuh szarvas a vizek szép forrásához, úgy az én lelkem te hozzá én Istenemhez.»

Erdekes találkozás Buchanan és Apponyi közt, hogy a klasszikus reminiscenciák hatása alatt mindketten a kutyáktól üzőbe vett szarvas

szomjuságát rajzolja. (Cerusus, turba canum quem premit) mondja Buchanan, Apponyi.

«Fessa ceu cursu graviore cerua...
Aut plagas vitat, fugit aut molossos
Avia lustris
Ardet ad fontes gelidos anhele.»

Tehát, mint a fáradt és a kutyák üldözése elől futó szarvas lihegve sovárog a hűvös forrásra. Péchi Simon a magyarázatba beviszi e képet, de az eredeti szövegben nem találván, nem fordítja le. Apponyi a versformát finom tapintattal választá meg e gyönyörű zoltár paraphrasisához. A sapphói stropha édes légysága ez édes sóvárgó, könyhullatások közt zengett zoltárhoz pompásan talál. 25 sapphicus versszakra bővíté ki a Buchanannál 12 asclepideus-glyconeus versszakot alkotó zoltárt; ily terjedelmű Péchi Simonnál is. Mint elvész e zoltár igazi zamatja *Kalmán Károly* fordításában, annak megvilágítására elég az első versszakot idéznem:

Mint szarvas az ér vizéhez
Lelkem Hozzád égi Lény
Úgy sóhajt, úgy szomjaz-éhez
Vájh elérlek egykor én ?

A Hegyi beszédben hirdetett üdvözülés feltételeit főbb vonásaiban megtaláljuk a XIV-ik zoltárban. (Vulgatában: Domine quis habitabit in tabernaculo tuo?). Péchi Simon fordítását véve alapul, «az lakozik majd Isten sátorában, ki tökéletesen jár és igazságot cselekszik; nyelvével nem rágalmaz, nem vádaskodik, rosszat feletársának nem tesz, ha maga kárára talál eskünni is, azt soha meg nem másítja, pénzét nem adja uzsorára és a törvénykódóktól ajándékot nem vésszen.» Szenczi Molnár egy kissé bőbeszédűbb, de ugyanezt mondja; Buchanan öt alcausi versszakban elég pontosan követi az eredeti gondolatmenetet.

Apponyi egészen átalakítja a zoltárt egy igazán megragadó szép ódává. Mint új eszmét viszi bele a szent Vallást, mint az üdvösség feltételét:

Et cui non violabils
Sancta Religio vota tenet fide.

Tehát a ki a szent vallás iránt tett fogadalmat teljesíti. Ez már az Apponyi korának hitéletével függ egybe. Ragvógó képpel végzi a 16 (glycon-asclepiadesi) párversben írott költeményt:

«Hos hos regia nobilis
Admittit rutilus igne palatiis
Auro et Jaspide fulgidis:
Hos hos tanta manet gloria syderum.»

A költemény kezdetén felvetett kérdést, hogy ki jut a mennyországba (az ószövetségi tabernaculum Dei), ugyanígy formulázta:

«Ecquem Regia nobilis
Admittet rutilus igne palatiis
Auro et iaspide fulgidis.»

E refrain egészen az Apponyi leleménye. Apponyi újra szépen érvényesíté költői leleményét a XLIV. zsoltár paraphrasisában. (Vulgata: Eructavit cor meum verbum bonum.) E zsoltárról egybehangzóan úgy vélekednek a theologusok, hogy ez Krisztus és az Egyház mystikus frigyének képét rajzolja le. Még Péchi Simon is megjegyzi, hogy «ez éneket a Messiásrul való jövendölésnek tartják». Apponyi e zsoltár elé a következő *argumentumot* bocsátja: «Summa consensione S. S. Patrum exponitur Psalmus hic continere laudes Messiae sponsi et sponsae Ecclesiae, ut sit quasi spirituale *epithalamium*». A zsoltárok közt az Énekek éneke. Apponyi helyesen fogta föl feladatát. Írt egy nagyszabású, 35 sapphói mértékű klasszikus ízű epithalamiumot. A sapphói verset már maga Sappho, az első epithalamium írója szentésíté. Buchanan érthetetlen módon hexameterben írja át e zsoltárt. *Kálmán Károly* e költeményt anapæstikus rimes sorokban fordította le és nem tekintve egy pár modern vonást, a zsoltár ujjongó hangját jól eltalálta. Ennek az anapæstus megfelel. Apponyi mintegy Horatius *Bacchi plenus* hangulatában írja e költeményt. «Jam cano Vates thalamos pudicos». Ha Apponyi compositióját behatóbb figyelemmel vizsgáljuk: a görög-latin epithalamiumok sorrendjét megtaláljuk, előbb a *Völegény*, azután a *Mátka* leírásában. Az égífénybe, a mennyei lakba helyeződik át a földi Messias lakodalmi ünnepének leírása, de azért a föld minden kincsét hozzák össze a népek ajándékol (Tyriæ gazæ, Indiæ dona). Apponyi e költeménye élénk képzeletről és gazdag szókincsről tesz tanuságot.

Meg kell még emlékeznem az egész zsoltárkönyv legszebb vezeklő énekéről: az I. zsoltárról, melyet Dávid az Uriással szemben elkövetett parricidium és a Betsabe ellen elkövetett adulterium töredelmes megbánásának mélységes gyötrelmei közt írt. Hogy Apponyi helyesen választá meg az elegiai verset e lamentatio kifejezésére, annak igazolására elég az első pár verset idéznem:

«Alme Pater *miserere* mei *miserere* laborum,
Quos patior, duris heu *miserere* malis.»

A *miserere* háromszoros ismétlése megüti az egész zsoltár alaphangját. Buchanan sapphói mértéket használ és ép az alaphang hiányzik. Elő sem fordul a *miserere* szó, mely a Vulgatafordítás vezérszava. Erőteljesebb és bensőségesebb az Apponyi pœnitentialis hangja, mint a Buchanané.

Felette érdekes a XC-ik zsoltár (Buchananál XCI), melyről Apponyi így nyilatkozik az *Argumentum*-ban: «Forma Psalmi dramatica est; nunc enim loquitur Propheta, nunc homo iustus, nunc ipse Deus.» E zsoltár bámulatos erővel festi az Urban vetett feltétlen bizalom csodáit. Szárnyával befed, megvéd éjjel a rettegestől, nappal a repülő nyilaktól, ha balfelől ezereken és jobbfelől tizezereken elhullanak is, hozzánk semmi gonosz nem érhet. Angyalának paranccsal felőlünk, kik megőriznek. Az Úr beszéde hangzik: «Mert ez én hozzám ragaszkodott és megmentem őtet, felmagasztalom őtet, mert megismerte az én szent nevemet.» (Péchi Simon ford.) Az Úr és az igaz ember dialogusát az Úr biztató szavai végzik. Apponyinak annyira megtetszett e zsoltár mélységes tartalma, hogy két formában is kidolgozta: 35 sapphói és 23 alcæusi versszakban. Buchanan

13 alcæusi versszakban adja e zsoldárt. Apponyi e fordításában is vesz át Horatiustól félsorokat. A második kidolgozásban az Istent egyenesen megszólaltatja ezzel a bevezetéssel: «Obsevat alto culmine te Deus Et inquit» (a magasságból néz rád az Úr és így szól). Így a drámai formát, mely a próféta és az igazhitű ember párbeszédét kiegészíti, szemlélhetővé teszi.

De elég lesz az elemzésből. Dávid zsoldárainak oly kimondhatatlanul gazdag hanglétrája van, hogy kimeríthetetlen. Talán ép ez kelté föl Apponyiban azt a szép ambíciót, hogy a zsoldárok különböző tartalmának és hangnemének megfelelő klasszikus versmértéket keresse és a vallásos lyra e páratlan remekét a klasszikus műveltségű olvasók számára hozzáférhetővé tegye.

Chytraeus Nathan, a Buchanan Paraphrasis poeticájának kiadója és megzenésítője, a kommentárok elé becsátott előszóban örömet fejez ki, hogy a serdülő ifjúság szép latin nyelven és pedig hangszólamok szerint éneklje a Buchanan zsoldárait. Egyes zsoldárok első versszakának hangjegyeit is megtaláljuk. Apponyinak nem volt az iskolákkal semmi kapcsolata. Ő bizonyára előkelő embereknek és első sorban magának II. Ferdinándnak és az ő környezetének szánta nagyszabású művét. Megvolt a Dávid hangjához a keblekben a hangszekrény. A 30 éves háború dühöngése földözte az emberi nyomorúság minden formáját: a hithűség harcza a Dávid lelkiúsait értetővé tette. Lelkiszükségét érezték az égő veszedelmek közepette az Úr védő szárnyainak.

Nem fojthatom el azt a fájdalmas sóhajt, mely kitör belőlem, midőn a most tomboló világégésben sehol sem látom a büntudatnak. A lelkiismereti harcznak azt a fenséges tusáját, mely Dávid zsoldáiraiban megnyilatkozott. Mintha a felelősség érzete kiveszett volna az emberekből. Ez volna a *morale sans sanction* diadalmas kora? Nem tudom, nem akarom hiinni, hogy az emberiség ne hallja meg az Úr szavát, mely Ábel kiontott vérének számon kéri. Apponyi korában Dávid zsoldárát olvasták és Dávid zsoldárából vigaszt és bizalmat merítettek. Százados multak mélyéből visszhangzik a szózat: «Te Benned biztunk eleitől fogva.»

(Budapest.)

HEGEDŰS ISTVÁN.

A METAPHORÁRÓL.¹⁾

Ha a metaphora nem volna egyéb, mint költői műfogás, stílus-szépítő eszköz, a minek elavult tankönyvek alapján a köztudalom tartja, akkor a psychologianak nem volna miért foglalkoznia

¹⁾ Idézett munkák:

Biese: Die Philosophie des Metaphorischen. Hamburg u. Leipzig 1893.

Brinkmann: Die Metaphern. I. kötet. Bonn, 1878.

Szeremley-Császár: Jelentés-tanulmányok. Budapest 1909.

Kluge: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, Strassburg 1914.

Wundt: Völkerpsychologie I: Die Sprache, 2-ik rész. Leipzig 1904.

Zlinszky: A szóképekről. Budapest 1911.

vele. A felszínes gondolkozó — s ilyen volt maga az iskolakönyveinket sugalmazó jó öreg Quintilianus is — azt képzeli, e kérdést elintézte avval, hogy «a metaphora nem más, mint összevont hasonlat.» A kinek mélyebben jár az esze, az csakhamar észreveszi azt a számos súlyos pszichológiai kérdést, mely e tárgyhoz fűződik és az ilyen gondolkozónak a metaphora inkább valóságos darázs-fészek, melybe csak azért merészkedik belenyúlni, mert reméli, sikerül majd kimutatnia, hogy ez a «darázs-fészek» mégsem egészen hozzáférhetetlen azaz inkább csak — metaphora, a minthogy az is.

Quintilianus-nak «összevont hasonlat»-át Wundt (581, 586) is megrója, kiemelve, hogy a metaphora nem a hasonlító mondatból és legkevésbé pusztá beszédrövidítő czéloból (az «olyan, mint» elhagyásával) keletkezik.

1. §. Első tekintetre is világos, hogy a metaphorának a psychologia «Összehasonlítás» című fejezetében van a helye s a kérdés csak az lehet, miben különbözik a metaphora az egyszerű összehasonlító működésektől. Nyilván mindenekelőtt abban, hogy a metaphorákat feltaláló elme sohasem (hanem legfőlebb csak a kész metaphorákat megértő ember) adatok közötti hasonlóságokat állapít meg, hanem inkább magához az egyetlen *A* adathoz keresi meg, szolgáltatja be a maga phantasiájának tárházából a vele összehasonlítandó *M* képzetet. A pusztá összehasonlításnál a feladat így szól: «*Adva* van *A* és *B*, keresd meg, hasonlítanak-e egymáshoz és miben?» A metaphoránál ellenben ilyen feladat előtt állunk: «*Adva* van *A* és más semmi, mondd meg azt az *M*-et, amely hozzá hasonló!»

Még nem vagyunk készen, mert joggal felvethetni, hogy épen nem minden *M*-et azaz bármily más tárgynak gondolatát lehet metaphorának nevezni, a mely valakinek az adott *A*-hoz mint hasonló észébe jut. Látok egy új divatú női kalapot s kérdik, mihez hasonlít. Azt mondom, egy szakajtóhoz, vagy azt mondom, egy sisakhoz, fazékhoz, gyümölcsös tálhoz (tudjuk, hogy ezek nem is valami távolról vett hasonlatok) és ha most az «olyan, mint»-nek kihagyásával, a Quintilianus-féle «összevont hasonlat»-nak hivatalos formájában kimondom: «ez a kalap egy valóságos szakajtó» — akkor ez még korántsem metaphora. Ha kimegyek az állatkertbe s a tevére rámondom, hogy olyanféle mint a láma, ez csak egyszerű hasonlat. Ellenben, ha a tevét az ismerős nevén a «sivatag hajója»-nak nevezem, ez már metaphora. Hogy az oroszlan egy nagy macska, ez hasonlat. De hogy «az állatok királya», ez metaphora.

Úgy látszik tehát, hogy metaphora mindenkor a távoleső, a nem közvetlenül kínálkozó hasonlat. De ebben sem lehet megállapodni. A távoleső hasonlat a legtöbbször az, a melyik erőltetett, elkényszeredett, szóval rossz hasonlat. Épenséggel nem metaphora még, ha az adott *A* és a hozzá feltalált *M* között csak egyetlen, nenezen felfedezhető pontban van egyezés. Az ilyesmi lehet közönséges hülyeség is. Erőltessük meg az eszünket s mondjunk, mert példakép itt szükség van rá, egy lehetőleg távoleső hasonlatot. Vadabbat e perczen nem tudok kitalálni, mint ezt: «Ez a tigris valóságos szék». Miért?? «Mert mindakettőnek van színe.» (!!) Megvan egy távoleső hasonlatnak minden kriteriuma s az eredmény mégis csak hülyeség, nem metaphora.

Azt a fonalat azonban nem szabad elejtenünk, hogy a metaphorát a messzeeső hasonlóságok között kell keresni, mert hisz fennebb láttuk, hogy mennél 'igazabb' a hasonlat azaz mennél több rokonvonásra támaszkodhatik, annál kevésbbé metaphora. A kérdést tehát így kell felvetni: «Milyen távoleső hasonlatot hínak metaphorának?»

Közvetlen feleletünk az lesz: «a melyik anthropomorphizálás ebből olyanféle tétel hámlik ki: «minden metaphora nem egyéb, mint az anthropomorphistikus (emberies) feltüntetése annak, a mi nem emberies dolog». Száz példa van az olyan anthropomorphismusokra, a melyek kétségtelen metaphorák, sőt tán nincs is más anthropomorphismus. A «susogó nád», «csevegő patak», a «dühöngő szelek», «haragos tenger» sat. mind nagyon ismeretes költői szóképek.

Kérdés azonban, nincs-e olyan metaphora, mely az anthropomorphismus keretén kívül esik? Van bőven s példáért nem is kell messzire mennünk, az imént mondtunk egészen akaratlanul kettőt is egy csapásra. Ugyanis az anthropomorphismusnak nincs «keretje», mert nem valami bekeríteni való szántóföld, másodsor meg a metaphora nem bír «kívül esni», mert nem kő, hogy esni tudjon. Ott állunk tehát, hogy a távoleső hasonlatnak valami más tulajdonságát kell keresnünk, a mely metaphorává avatja, az «anthropomorphismus» nem válik be.

Közbevetőleg rámutathatunk arra az érdekes jelenségre, hogy azokkal a metaphorákkal szemben, melyek valamely természeti jelenséget anthropomorphizálnak, a levél susogását, a fák ölelő karjait emlegetik, szóval a külső természetből emberi testet és testrészeket csinálnak, az ilyen metaphorákkal szemben állanak azok az épen fordított kiindulású szóképek, melyek viszont az emberi testből csinálnak természeti tárgyakat, mint «vasmarok», «rózsaajak», «eperszáj», «fogak gyöngysora» sat. Mindenesetre különös dolog, hogy az az olvasó, a ki szépségnek érzi a külső természetnek emberies feltüntetését, viszont nyereségnek találja azt is, ha emberi dolgokat természeti tárgyak alakjában sikerül felfognia.

Megszívlelni való nézet az is, mely szerint igazi metaphora csak ott van, a hol nem az adott A tárgy hasonlít valóban a metaphorikus értelemben veendő M tárgyhoz, hanem a hol mindössze az forog fenn, hogy A tárgy olyan *viszonyban van* a maga sajátértelmű szavakban is megnevezhető a , b prædicatumaihoz, mint a milyen viszony van az M és a maga m , n prædicatumai között. Ha «a hegy lábá»-t emlegetem, akkor itt nem a hegynek a síkkal érintkező része hasonlít egy emberi vagy állati lábhoz (nincs is ezek között semmiféle hasonlóság), hanem csak azt látom, hogy a hegynek ama része olyan viszonyban van az egész hegyhez és a síkföldhöz, mint egy emberi láb a testhez és az alzathoz, a mennyiben t. i. támasztó részéül szolgál. Ha $A : a = M : n$, akkor legkevésbbé sem következik, hogy $A = M$ sőt, hozzátehetjük, még az sem, hogy $A \sim$ (hasonló) M . — Erre a nézetre azt feleljük, hogy kétségtelenül vannak ilyen metaphorák is vagyis olyanok, a hol egy A -hoz csak egy másik adathoz való viszonyának kifejezése végett vetjük fel azt a távoleső M -et. Ezek mellett azonban találkozik bőven elég olyan metaphora azaz épen távoleső hasonlat, a hol nem A -nak ilyen viszonya, hanem

rajtalevő tulajdonságok szolgáltatták a kiindulópontot a hozzá felvett *M* számára. Pl. ha egy fiatal leányt liliomszálnak nevezek, csak a leánynak testi-lelki tulajdonságait (fehér, tiszta, karcsú, gyengéd, szép sat.) találtam olyanoknak, melyeknek összesége engem egy liliumra emlékeztet.

Nem feszegetjük tovább az olvasó türelmének szálait, hanem ideiktatjuk azt a meghatározást, melyet mint szerintünk helyeset a következőkben meg fogunk védeni, t. i.: *A metaphora olyan távol- eső hasonlat, a melyet a hallgató a kifejezendő gondolat szempontjából nyereségnek érez.*

2. §. Hogy jó helyen tapogatódzunk, az mutatja, hogy a metaphorákat mindenütt az ajánlatos, helyes, követni való beszédfordulatok közé vette fel a stilistika, nem pedig az elkerülendők közé. A metaphorikus beszédhez a tetszés érzelme csatlakozik s mi más okból, mint azért, mert a hallgató érzi, hogy a kifejezendő gondolatot ez a fordulat, ez a távoleső hasonlat előbbre viszi, tanult belőle valamit. Minden metaphora egy látszólagos absurdum, mert rendkívül heterogén tárgyakat foglal együvé, de olyan absurdum, mely értékes magot rejt magában, azt a felvilágosítást, melyet metaphora nélkül az olvasó alig szerzett volna meg. A fenti «tigris—szék» mondas nem látszólagos, hanem valódi absurdum, ezért nem metaphora.

Észre lehet venni, hogy minden metaphorában a komikumnak bizonyos elemei rejlenek (Biese 91—2), a mi korántsem azt teszi, hogy minden metaphora eo ipso komikus, de igenis azt, hogy még a legkomolyabb költői képet is csak ki kell színezni, betűszerinti értelemben venni, élénken elképzelni a mi mondva van, s azonnal megvan a komikum. A metaphorát a stilisztikák a metonymiák és synekdochék társaságában szokták tárgyalni, pedig talán helyesebb volna minden metaphorát oxymoron-nak nevezni, a mi szószerint «okos ostobaság»-ot jelent. Nincs is más különbség metaphora és oxymoron között mint az, hogy ez utóbbiban az absurdum (αἰῶρον) még élesebb (őszű), feltűnőbb vonásokban jelentkezik, t. i. azért, mert ez már világosan ellentmondó kifejezéseket iktat egymás mellé. Pl. «ébren való álmodozás, sokatmondó némaság, mulatságos unalom, élemedett gyermekség . . .» (Kisfaludy S.) Az oxymoron nyíltan használja azokat az ellentmondó kifejezéseket, melyeket minden metaphorából is ki lehet hámozni ha betű szerint vesszük. Hogy a teve a sivatagban «hajó», ez azt teszi, hogy az élő állat élet-telen tárgy.

3. §. A metaphora természetének helyes megítélésére azonban szükséges, hogy egy kissé magasabb szempontra emelkedjünk, belátván azt, hogy ez a nyelvi alakzat voltaképp oda tartozik, a hova a *symbolumok*, illetőleg mindenféle, symbolumok segítségével való jelölés, közlekedés, nézet- vagy szándéknyilvánítás. Ha karddal lovagnak ütnek egy apródot, ha az orosz hódolata jeléül kenyeret és sőt nyujt az urának, ha Tarquinius Superbus (Livius elbeszélése szerint) a kiálló mákfejeket ütögette le kertjében (ez azt tette, hogy a fellázadt gabiiai főembereit kell lefejeztetni), akkor mindez és az emberiségnek száz más symbolikus cselekvénye voltaképp nem egyéb, mint egy-egy megcselekedett, cselekvésalakú metaphora. Vannak tehát realis, mondhatnók: tetteges és vannak szóbeli, elbeszélt metaphorák.

A közélet valamint a stilsztika jól teszi, ha e kettőt gyakorlati szempontból egymástól elválasztja és a «metaphora» szót a pusztá beszédbeli symbolumoknak tartja fenn. A psychologust azonban efféle gyakorlati szempontok nem kötik s ha a metaphora psychicum-ának mélyebb belátására akar felvergődni, okvetlenül szükséges, hogy a maga körét egy kissé tágabbra kanyarítsa ki és a symbolumokat is befoglalja. Miért is volna más dolog azaz más lelki indíték szüleménye, *kimondani*, hogy a győzelem pálmáját ez és ez a vitéz érdemli meg, és neki azt a pálmaágat valóban *át is adni*? Kossuth Lajos ama híres beszédében nemcsak kimondotta, hogy «leborul a nemzet nagysága előtt», de ezt ugyanakkor, mélyen meghajolván a képviselőház színe előtt, meg is tette.

Mondhatni, hogy a szóbeli metaphora, legalább is számos esetben nem más, mint egy reálisnak, tettegesnek pusztá leírása avagy bejelentése, egyszerűval helyettesítője. Bátran felhozhatjuk itt a mai köszönési formáinkat, melyekről Spencer óta tudjuk, hogy mind csak symbolikus cselekvények. A fejlődés sorrendje tudvalevőleg az volt, hogy az eredeti teljes, egészen végrehajtott cselekvényt az ember idővel e cselekvénynek egy mind soványabb, vázlatosabb formájával pótolta, míg végre az egyszerű megnevezésével is beírta. A köszönésnek eredeti (vad népeknél ma is meglevő) formája az volt, hogy a köszönő levetette magát a föld porába és a sisakját is odaadta annak a nagy úrnak, a kivel találkozott. Ebből a leborulásból lassankint térdhajtás, ebből ismét mély, majd kevésbé mély testmeghajlás, sőt egyszerű fejbiccentés lett, a sisak átadásából az azt helyettesítő kalapnak egyszerű levétele, sőt ez a levétel is már-már a pusztá szalutáló mozdulatig kezd elcsenevészedni. Ha aztán ezeknek vagyis a mai hanyag köszönési mozdulatoknak kíséretében egy «alázatos szolgálja» hangzik el, ez nem egyéb, mint szóbeli kifejezése az alázatos szolga fent leírt eljárásának, a ki már oly kevésbé érzi magát alázatos szolgának, hogy még ezt a mondást is «alásszolgájá»-ra rövidíti. Az «alásszolgája» tehát végtére is nem egyéb, mint szóbeli bejelentése egy alázatos szolga symbolikus, körülményes régi szertartásainak.

Zlinszky A. fennebb említett értekezésében (18—20) szintén felhozza ezeket a köszönésformákat, valamint hogy felhoz még egy csomó más symbolikus régi jogszokást is. Mi nemcsak hogy nem hibáztatjuk, hogy egy «*stilsztikai tanulmány*» ezekre egyáltalán kiterjeszkedett, hanem úgy ebben valamint az érdemes szerzőnek ama másik jellemvonásában, hogy nyelvi alakzatoknak tárgyalása közben minden határvonal nélkül, szinte észrevétlenül belevezet bennünket a cselekvények symbolikájába, egy érdekes bizonyítékát, élő példáját üdvözljük annak, a miért e sorokban kardoskodunk, t. i., hogy a szóbeli és a cselekvésmetaphora együvé tartozik.

Hogy nem lehet minden szóbeli metaphorát cselekvésalakúval pótolni, annak több oka van. Először is nem lehet pótolni azokat, melyek elszállíthatatlan, az embertársunk szeme elé vihetetlen objectumokhoz fordulnak. Tengernyi üdvözetet, csókot *szóval* küldhetek valakinek, de tengert nem. Másodsor világos dolog, hogy az ilyen symbolikus objectumok segítségével való beszédnek ugyanaz az akadálya van, a mi mindenféle, nem nyelv segélyével megkísérlett gon-

dolatkifejezésnek: számos helyzetben csütörtököt mond. A «gyere el ma hozzám», «valaki eljött hozzám» és «ha valaki eljönne hozzám» három nagyon különböző gondolatnak a jelbeszédben (rajzok segítségével) igen bajos dolog volna a különbségét feltüntetni, mert rajznyelven itt alig lehetne mást cselekedni, mint mind a három esetben a magam házát és a felém lépegető másik embert megábrázolni. Nem más, hanem tulajdon ilyen oka van annak is, hogy ezt a szóbeli metaphorát: «áldjon vagy verjen sors keze, itt éljed, halnod kell!» nem lehet realissal helyettesíteni. Számos más oka is lehet az ilyen helyettesítés lehetetlenségének. Messze vinne most mindezeket felkutatni s ezért a sok közül csak példaképen azt említjük fel, hogy bizonyos fokig a katachresist (képcserét, l. lejjebb) is megtűri a szóbeli metaphora, — olyan dolog, aminek realis objectumok segítségével való megvalósítása eo ipso lehetetlenség. Mindenesetre a katachresis határán jár, bár még egészen túrhető, sőt szép az a Petőfi-féle: «Tündér orczád tejbem úszó rózsája» (Zlinszky példái közül), de egy tejbem úszó rózsát úgy bemutatni, hogy azt az ifjú arcz pirosságának lehessen érteni, mindenesetre bajos volna. Annyit szűrünk le az egészből, hogy a nyelv a maga hasonlataival sokkal messzebbre mehet, tágabb birodalmat ölelhet fel, szélesebb körben mozoghat, mint a mennyire a cselekvésalakú symbolizálás, az objectumokkal dolgozó eljárás képes.

4. §. A symbolikus eljárások, a megcselekedett metaphorák közé tartozik a többi között a virág- és legyezőnyelv, a jelzéseknek (pl. a katonaságnál, vasuti- és hajószolgálatban) sokféle nyelve és last not least — a zene. A virágnyelvtől meglehetősen könnyű dolog a metaphorát elválasztani, mert a metaphora legfőképpen virágos nyelv, de nem virágnyelv, — azért, mert a virágnyelv (ilyen és amolyan színű virágok hordása, küldése a szerelem, közönyösség, gyanú sat. jelzéséül) *kiegészítésre* szorult, hogy értelme legyen. A metaphorikus mondat ellenben csak az átvitt értelmű kifejezésnek *helyettesítésére*. A virágnyelv tehát egy olyan rébusz-forma azaz concret tárgyakkal s nem ezeknek pusztá nevével dolgozó hiányos mondat, mely a hiányzó szóknak pótlása és ama symbolikus tárgyak megnevezése által metaphorikus teljes mondattá változhatik át. Ugyanez áll a többi jelbeszédéről, a színes lámpákkal meg átlátszó keretekkel dolgozó vasuti nyelvről, a lobogók segítségével értekező hajósnyelvről sat.

Égészen más elbírálás alá mint mindezek, esik a zene mint «nyelv», azaz mint érzelmeknek, sőt concret jeleneteknek, abstract eszméeknek állítólagos kifejezője. Ez a kérdés vagyis az, vajjon van-e rokonság a metaphorikus beszéd és a zene közt, fel sem vetődnek, ha a zene dolgában egyedül a Herbart—Hanslick-féle álláspont uralkodnék vagyis az, mely a zenét mindössze szép hangformák összességének s az általa megindított gondolat-associatiókat egészen mellékes, tisztára egyéni véletlen jelenségnek tartja. Ezzel szemben az a másik iskola, mely a Tonmalerei, «programmzene» jelszók körül csoportosul (Wagner, Liszt sat.), egészben és nagyjából azt vallja, hogy a zene hangok segítségével ugyanazokat az érzelmeket bírja felkelteni, miket más úton az objectiv látvány, sőt valamely abstract gondolat támaszt. Nem ide tartozik ennek a kérdésnek a részletezése

s ezért csak annyit jegyzünk meg, hogy az utóbbi nézetnek legelszántabb hívei sem állítják, hogy a zene valami félreérthetetlen, szabatos, egyértelmű nyelv volna, vagyis olyan, mely az általa «kifejezett» jelenetet vagy gondolatot olyan hallgatónak is szükségkép az eszébe hozná, a ki más úton (pl. szövegből vagy a színdarab nézéséből) ehhez a gondolathoz nem fért hozzá. A legjobb esetben is csak azt állíthatják, hogy a zene mint nyelv valami symbolikus nyelv, a mely a metaphoricus beszéddel ott érintkezik, hogy valamint a metaphora másról beszél és mást ért, úgy az ilyen programzene is hangsorokat nyújt, de látványalakú, esetleg elvont gondolati dolgokat akar a hallgató számára megjelölni. A Herbart-Hanslick állásponton ez a vitakérdés egészen elesik, mert itt a zene nem a gondolatközlő módzatok közé, hanem a pusztá gyönyörködést czélzó formák, az arabeszkék birodalmába tartozik.

Mi más helyütt kutattuk, lehet-e ezt a két álláspontot átvidalni és hova esik mindegyiknek az igazsága. Ezért e helyütt csak arra mutatunk rá, hogy a zenét magának a programzenészeknek az a vallomása rekeszti el a beszédmetaphorától, hogy a zene nem egyértelmű, nem szabatos beszéd. A metaphora, értsd a jó metaphora mindenkor félreérthetetlenül jelöli meg azt az értelmet, melyet körülír s tisztára az olvasónak hibája, ha a képek labirintusában nem találja meg az Ariadne-fonalat vagy akár ebben a mondásban is nem veszi észre, mit jelent az Ariadne-fonál. — De ha már a programzenész is elismeri, hogy igen sok nagyon különböző tárgyvilági jelenet valamint abstract gondolat kelthet ugyanolyan érzelmet, hogy tehát az illető érzelmenek a hallgatóban történt fölkeltése még igen tág körű választást enged a számára a tekintetben, hogy milyen jelenetet gondoljon oda ez érzelmenek substratumául, — akkor mi tovább menve még azt is kétségbe vonjuk, hogy valamely zenei alakzat érzelmet is csak egyfélért kelthetne a hallgatóban. Nem akarván mélyebben belemenni e kérdésbe, csak azt a végső megállapodásunkat iktatjuk ide, hogy a zene, még a legkitünőbb programzene is, oly módon jelöli meg a maga tárgyát, hogy a hallgató e zenét helyesnek, a tárgyát kifejezőnek csak akkor találja, ha más forrásokból (szöveg, színpad) tudja, milyen jelenetre kell gondolnia, mit akar az a zene mondani. Nyelvnek tehát a zene még a virágnyelvnél is gyengébb nyelv, már csak azért is, mert a virágnyelvnek vannak megállapodott conventiói, a zenének meg nincsenek: nincsenek zenei alakzatok, melyek közmegállapodás szerint mindenkor ugyanazt jelentenék. A zene nem virágnyelv, hanem legföllebb hangvirágok nyelve vagyis virágos nyelven szólva nyelv. Nekünk tehát az a tétel, hogy a zene is a metaphoricus beszédmódok közé tartozik, nem szószertint elfogadható igazság, hanem legföllebb — maga is metaphora. Valamely szövegnek a megzenésítése meg nem egyéb, mint mikor egy fakeretet, valami rácsot, lugasnak valót, vadszőlővel, rózsával vagy örökzölddel befuttatnak, de oly sűrűen, hogy ember legyen, a ki a sok cifra, czafrangos virágtól észreveszi a fakeretnek eredeti alakját.

5. §. Valamint az ugrás nem valami egészen különös mozgásmódja az embernek és állatnak, hanem olyan, melyet részben és kis mértékben a rendes járása közben is használ (a földön álló fellábá-

val előre löki a testét): úgy a metaphorikus mondat sem valami külön, újszerű eljárása az emberi elmének a közönséges gyalog beszédhez, a szószerint értendő *A est B* mondatokhoz képest, a meny-nyiben t. i. a szószerinti mondatban is mindig rejlik, lappang egy kis metaphora. Igaz, hogy nagy ugrásnak látszik, az elme valami egészen kivételes erőnyilatkozatának, ha «dörgés és villám» helyett «az isten haragja»-ról beszélek sat., de mindezek szélső esetek, melyek csak azért, mert szélsők, tüntetik fel a különbséget olyan nagyra a metaphorikus és a nem metaphorikus beszéd között. Vissza kell menni a nyelvek eredetéig és az értelmes mondat keletkezéséig, hogy észrevegyük a kétféle beszéd határának elmosódását. Ugyanis minden alany-állítmányos mondat, vagyis az a tény, mikor az ősnyelv valamely alanyhoz állítmányt fűz hozzá, máris ugyanazon észjárásnak mutatkozik, a melyik a metaphorákat teremtette meg. Ha ugyanis elfogadjuk azt a nagyon valószínű hypothesis, hogy a legprimitivabb ősnyelv csupa *nomen actoris* természetű névszóból, vagyis csak tárgyakat, még pedig valami cselekvésük szempontjából elnevező főnevekből állott, akkor egészen világos dolog, hogy egy *A nom. actoris*-nak egy *B* melléknévi avagy igei *prædicatumot* tulajdonítani csak úgy lehetett, hogy *A*-t ama másféle *B actorok* közé sorozták, melyek az *A*-n észrevett újszerű cselekvénynek szempontjából, mint rendes szokásukról vannak elnevezve. Ha az ősember pl. azt az észrevételt akarta kifejezni: «a kutya úszik», akkor mindaddig, a míg külön, csak magát az abstract (alanytól elvont) cselekvést jelentő szavai, azaz *igéi* nem voltak, a kérdéses megfigyelést csak olyan mondattal fejezhette ki, melyet (*feltétlenül* ad hoc, hogy a kutyát «az ugató»-nak nevezte s az uszást csak a halhoz kötve vette észre és tudta kifejezni) körülbelül így írhatunk át: «Ime az ugató az úszók (= halak) közé tartozik.» Arra vetjük itt a hangsúlyt: egy alanyon valami igei avagy melléknévi állítmányos jelenséget (= *b*) kifejezni az ősember csak úgy volt képes, hogy a kérdéses alanyt, ama *b*-t hordozó másféle alanyokkal hozta rokonságba. Ez legkevésbé sem azt jelenti, hogy az ősembert olyan tudatlannak kell képzelnünk, hogy a kutyát a halak közé sorozta volna, — de *beszélni*, a fenti észrevételét *kimondani* csak úgy tudta, ha megerőltette az esztét, segített a nyelve szegénységén vagyis egy olyan *metaphorát* használt, mely a mi nyelvünkön így hangzanék: «A kutya ^{néha} hal. ^{most} Valamint mi mai emberek azt a gondolatot, hogy valaki a láznak betegje, kényelmesen csak úgy tudjuk kimondani: az illető «lázban fekszik», de evvel korántsem azt valljuk, hogy a láz valami létező kád avagy lepedő, amelyben emberünk benne fekszik: *oly módon* az ősember is halszók mondhatta az úszó kutyát abban a biztos tudatban, hogy a hal meg a kutya két egészen különböző állat. Végső eredményünk az, hogy a mondatalakú beszédnek legelső megkezdésére is már olyan erőlködő észjárásra volt szüksége az ősembernek, a milyen a mai metaphorákat teremti meg.

E nézet csiráit már Giambattista *Vico*-ban mutatta ki *Biese* (9, 10, v. ö. még 23, 25).

6. §. Az az általánosan elterjedt vélemény, hogy a metaphorát

az érzelem, az érzelmes beszéd teremti meg, nem zárja ki azt az imént megalapított másikat, mely szerint minden metaphora valami beszédzsükséget, szóínséget pótol, azaz helyettesíti azt a szószerinti értelemben veendő kifejezést, melyet a beszélő nem bírt megtalálni. (V. ö. Biese 6, Ciceróból.) Az érzelmes beszédben ugyanis tulajdonképen ez az eset forog fenn. Az adott *A* tárgy keltette érzelem ugyanis olyan fokot ér el a beszélőben, hogy a felkinálkozó *B* prædicatumot vagy prædicatumokat mind kevesli, kicsinyli és a szószerint érthetők között jobbat nem talál. Ezért átesap a metaphorába. A Matthison-féle tájleíró költészetnek szépségét, Schiller bírálata szerint, a sűrű metaphorák adták meg, melyek ha nem bírták is megteremteni, amit Lessing «Laokoon»-ja követel, t. i. az illető tájnak képét a olvasóban, de beletöltették a költőnek azt az elragadtatását, mély megindulását, melyet benne ama tájak keltettek.

Az olyan költői metaphoráknak, melyek hosszadalmas körülírásokat bírnak pótolni, azaz a hol itt, hol ott beálló szóínségen segítenek, az ilyen metaphoráknak van kilátásuk arra, hogy a nyelv szókinsébe mennek át, szóval megfakulnak, elkopnak, azaz képcharakterüket a nem-nyelvtudós közember szemében elveszítik. A fent említett «hegy lába» szólásmód attól a hosszadalmas körülírástól mentett meg: «a hegynek a sík földdel érintkező része», mert tényleg nincs olyan egységes szó, a mely a hegynek ezt a részét megjelölné. Szalonkabátot nemcsak az az ember húz, a ki ünnepségre öltözik ki, de az is, a kinek nincs más. (Ismert divat diáki és díjnoki körökben.) A nyelv ráfanyalodott a metaphora szalonkabátjára ott, a hol kifogyott a gyalogjárású szavaknak szürke, köznapi posztójából. Nem csoda, ha aztán ez a szalonkabát a mindennapi használatban elkopott, vagyis a metaphora «megszűnt» (?) metaphorának lenni. Ki érzi ma már a metaphorát az idő-, mód- és állapotváltozó ragjainkban, melyek tudvalevőleg egytől-egyig helyragok? (L. a fenti «lázban fekszik».)

Wundt (582), úgy látszik, abból indul ki (eml. Zlinszky is 23—4), hogy a nyelvnek elnevező szavai már kezdetben mindazokat a dolgokat jelentették, miket a logika ma az illető fogalom «körébe» tartozó, bár egyenkint nagyon különböző dolgoknak ismer. Így nevezetesen azt hiszi, hogy az «asztalláb» nem metaphora, a mennyiben a nyelvnek «láb» szava mindjárt kezdetben valami megtámasztó dolgot jelentett, azaz korántsem csupán emberi vagy állati lábat. Mi azt hiszszük, jobban hozzá-simulunk a gondolkodás tényleges fejlődésmenetéhez, ha felteszszük (a mit különben a gyermeknyelv is bizonyít), hogy az elnevező szóknak eredetileg egészen egyéni, szűkkörű értelmük van s csak utóbb s épen a metaphorikus gondolkodás közelépése folytán tágul ki a jelentésük olyan fokig, a milyet ma tapasztalunk.

7. §. A metaphorikus mondatnak egy érdekes vonása az, hogy ú. n. *existentialis*, vagyis az *A* alanyt osztályozó mondatot rejt magában olyankor is, a mikor merőben prædicatív, azaz igei, melléknévi állítmányú mondatnak látszik. Ez a szószerint értendő mondatoknál sohasem fordul elő. Ha azt mondom: «a fa lombja megmozdul», evvel egyszerű prædicatív mondatot mondtam. Ellenben, ha azt mondom: «stuttog a falevél», evvel nemcsak a lombnak mostani állapotát jelöltem meg, de egyszersmind az élőlények közé is iktattam, vagyis

kimondtam: a lomb élő emberi lényekből. tán «szellemekből» áll. A metaphorikus mondat tehát az adott *A* alanyt vagy nyíltan a tőle távoleső *M*-ek osztályába sorozza (pl. Nero valóságos tigris volt), vagy legalább is olyan *prædicatumokat* tulajdonít *A*-nak, mik egy *M*-ről vannak véve, csak *M*-et illetik meg, tehát *A*-nak *M*-mel történt felcserélésére vallanak. A legtöbb metaphoránál, melyet mint csunyát és sértőt visszautasítunk, voltaképp nem az illető igei vagy melléknévi állítmányban rejlik a megbotránkosztató, hanem ama főnévi *M* gondolatban, melynek a körébe az az állítmány az *A* alanyt vonja. Példa az az alsóbb körökben nagyon elterjedt gorombaság: «Ne ugass!» e helyett: «hallgass! Nyilvánvaló, «hogy evvel kutyának akarja elnevezni az illetőt.

8. §. Igen érdekes a metaphoráknak az a nagy csoportja, melyekben anthropomorphismus rejlik s ezek közül nevezetesen azok a primitív népeknél elterjedt természetmagyarázatok, melyek az anorganikus világ jelenségeit emberi érzelmes, akarati cselekvényeknek tekintik. Kérdés, milyen metaphora az, hogy tűz és víz haragszanak egymásra, a menydörgés az égnek haragja, vagy akár a gyermeknyelvnek is ama Biese (20)-tól említett példái, mikor a hold «elutazott a nagymamához», vagy «eloltották» (mert a felhőktől nem látszott) sat. Azt feleljük: A meddig az a naiv ember azt hiszi, hogy evvel magyarázatát, objectív helyes leírását adta az illető tüneményeknek, addig ama nyilatkozatai korántsem metaphorák, hanem ilyenekké csak ama felvilágosodott későbbkori embernek szemében válnak, ki meglátja bennök a hasonlatot. Hogy valamely mondatot metaphorikusnak nevezhessünk, arra az is kell, hogy a beszélő maga pusztá hasonlatnak szánja és érezze. Más a metaphora és más a babona. Ha pedig valaki erre azt feleli, hogy a «haragos tenger» egyugyanazon kifejezésnek marad, akár egy modern költőnek, akár a primitív babonás embernek szájából jó s így mint végső eredmény ugyanazt a nevet is érdemli: akkor erre azt feleljük, hogy a «metaphora» név korántsem egy pusztá beszédalakzatot jelöl meg, vagyis annak külső formáját, hanem egy bizonyos lelkületből, gondolkozásmódból fakadt beszédalakzatot. Nincs metaphora ott, a hol nincs metaphorákat kereső azaz a pusztá hasonlóságok tudatában ringatózó gondolkozás. Nem illik rá a naiv gyermekre, hogy «viczet mondott», a mikor egészen ártatlanul tett olyan nyilatkozatot, melyből csak a felnőtt emberek tudnak viczes fordulatot ki- (illetőleg: bele-)olvasni. Az a kis fiú, ki az édesapja bátyját a «másik papá»-nak hitta, távolról sem akarhatott czélzást tenni édesanyjának a nagybácsival folytatott szerelmi viszonyára, melyről tudomásuk van ama felnőtteknek, kik a kisfiúnak e «viczes kiszólására» jelentős pillantásokat váltanak.

(Budapest.)

POSCH JENŐ.

(Folyt. köv.)

PLÁGIUMVÁD RONSARD ELLEN.

Ismeretes Ronsardnak az a polemiája, melyet a protestánsokkal folytatott; a vita személyeskedéssé fajult, de inkább a protestánsok részéről, mert ők álnevek alatt vagy név nélkül támadtak röpirataikban. Ma már tudjuk, hogy több közülök Florent Chrestientől származik, ki nagy humanista hírében állott, de fanatikus protestáns, Condé herczeg bizalmi embere volt. Az ő tollából került ki az *Apologie ou deffense d'un homme chrestien pour imposer silence aux sottes reprehensions de M. Pierre Ronsard*,¹⁾ melynek czímébe elrejtette nevét s mely mindenesetre 1564-ben jelent meg, mert válasz Ronsardnak egy 1563 októberében megjelent könyvének előszavára.²⁾ Ebben a paprikás hangú röpiratban a szerző többek közt a következő súlyos vádat vágja Ronsard fejéhez:

«Et quoy les quatre saisons de l'an, dont tu as fait quatre hymnes, d'où sont elles puisees à qui en est l'invention, On sçait bien que tu as escorché tout le povre Latin des Maccaronees de Merlin, pour faire l'ouvrage plus long. Quant à tes Eclogues, ce n'est que Theocrite de mot à mot, ce n'est que larcin, non seulement de luy (car je ne voudrois blasmer ceus qui imitent librement un si excellent aucteur) mais aussi de tes compagnons desquels je te monstreray Plagiaire. Quelques uns de tes amis qui sont aussi des miens le sçavent et ne le nient pas. L'un des plus excellents d'entre eux, docte et sçavant en l'une et l'autre langue,³⁾ m'a monstré quelquefois de ses Eglogues dont tu avois desrobé la plus grande partie que tu as mis en tes œuvres, et pour toute recompense tu fais parler quelque fois l'aucteur en ses eclogues, afin que tu peusses excuser ton larcin s'il venoit à estre descouvert. Tu sçois si je dis vray, je ne te dis rien que tu ne saches toy mesme...»

Vagyis Ronsard a négy évszokról szóló himnuszaiiban még Folengo (Merlino Cocai) makaróni-verseit is felhasználta, hogy megnyújtsa művét; eclogáiban pedig Theokritos szöszերinti másolásán kívül még azt a bűnt is elkövette, hogy egy barátja eclogáit egyszerűen elplagizálta, sőt hogy leplezze a tolvajlást, beszélteti magát az igazi szerzőt is, hogy evvel mentegethesse magát, ha a plágiumra rájönne. A meglopott író pedig Florent Chrestien és Ronsard közös barátja, még pedig a legkiválóbbak közül való; igen jól tud görögül és latinul egyaránt.

A vád kemény és határozott hangú. Miután Ronsard nem felelt rá, saját magunknak kell megvizsgálni, hátha a Pléiade történetének valamely érdekes mozzanata rejlik benne.

¹⁾ Bibl. Nat., Rés p. Ye 173.

²⁾ L. Perdriet, *Ronsard et la Réforme*, Paris, Fischbacher 1902. A könyv czíme: *Les trois livres du Recueil des Nouvelles Poésies*. Helyesdátum Laumoniernál: *Tableau chronologique*.

³⁾ Ezen a XVI. században a görög és a latin nyelvet értik.

I.

A vád első fele igaz. Ezt módunkban van megállapítani. A négy évszokról írt himnuszok ötlete valóban Merlino Cocai makaróni-verseiben lelhető meg. A kapcsolatot már Vianey az olasz-francia irodalmi hatások kutatója is észrevette, bár ő nem tud Fl. Chrestien vádjairól. Azonban Vianey csak röviden, néhány mondatban jelezte ezt az összefüggést egy folyóiratban.¹⁾ Nekünk, kik plágiumváddal foglalkozunk, részletes vizsgálatra van szükségünk.

Ronsard szóbanforgó himnuszaik csak röviddel Florent Chrestien röpirata előtt jelentek meg 1563 októberében, a *Trois livres du Recueil des Nouvelles Poésies* cz. kötetben. E himnuszok a homeri, kallimachosi, de főkép a marullusi himnuszok hatása alatt keletkeztek. Mythologiai mesék, melyek a megénekelte tárgyra vonatkoznak.²⁾

A Nyár himnuszában pl. az évszakok geneseise van elbeszélve. Az évszakok e szerint úgy jöttek létre, hogy a Természet, kit öreg férje az Idő elhanyagol, a Napnak vall szerelmet és négy gyermeket fogan tőle: ez a négy évszak. Következik aztán mindegyiknek a története.

Ez az alapötlet Merlino Cocai-tól ered. M. Cocai Teofilo Folengo álneve, E név alatt írta nagy hírnévre jutott makaróni-verseit.³⁾ A makaróni-verselés lényege abban áll, hogy a népnyelvi, Folengonál olasz szavakat latin formába gyömöszölve latin szavakkal keverik.⁴⁾ Állítólag ezért is hívják makaróninak, mert a jó makarónihoz is a vaj és sajt helyes keveréke⁵⁾ szükséges. Parodikus, burleszk hatású forma, a komoly lebegésű hexameterekben jól ismert közönséges szavak idegen, úri köntösben nevetnek az olvasóra. Olyan ez, mint mikor a szobalány felrakja magára úrnője tollas kalapját. E műfajnak Folengo volt a mestere, kinek főleg 25 könyvre osztott *Baldus*-a lett népszerű. Tulajdonképen Ariosto-paródiának indult, főhőse Baldo viszontagságait tárgyalva, de egész Itália szatirájává lett. Baldo oldalán hősködik Cingar, kiről a XIV. könyvben kiderül, hogy ért az astrologiához is. Olyan Panurge-féle alak. Elmagyarazza a naprendszert, sorra veszi a bolygókat s mikor a Naphoz ér a következőkép szól birodalmáról.⁷⁾

Hic habitat vecchius barbatus, nomine Tempus...
Matronam cœpit propria pro coniuge bellam
nomine Naturam, quæ centum mille fiolos
impregnata parit, nec maium tendit ad altrum,
quam stimulare virum lecto, quam ventre pieno
disvolvare homines, castrones atque cavallos.

¹⁾ Vianey, *L'Arioste et les Discours de Ronsard*, (Revue Universitaire 1913).

²⁾ Marullus *Hymni naturales*-ének hatásáról Laumonier, *Ronsard* 168. l.

³⁾ Igen jó kiadása a *Scrittori d'Italia* sorozatában: Merlin Cocai (Teofilo Folengo), *Le Maccheronee* a cura di Alessandro Luzio Bari 1911, 2 köt. Bibliogr. a 2-ik köt. végén.

⁴⁾ A régi magyar verselés is ismeri a makaróni-verseket. L. a Vásárhelyi Dalosk. CXXXIX. darabját: Ut auceps solet madarokat fogni... A magyar nyelv természetéből folyik, hogy a forma kissé megváltozott.

⁵⁾ De Sanctis, *Storia della Lett. ital.* II, 48. (Scrittori d'Italia.)

⁷⁾ Id. kiad. I, 277 l., 148 és 156—165 sor.

Præcipue tamen ipsa duos de Sole folos,
 atque duas habuit, Tempus cornando, folas.
 Hos nondimenum pensaverat ipse bonhommus
 esse suam prolem, quorum sic nomine fecit:
 Primavera, Aestas, Autumnus, denique Vernus.¹⁾

Nyilvánvaló, hogy Ronsard innen kölcsönözte az évszakok keletkezését. Egészen pontosan megvan nála is az öreg tehetetlen férj az Idő és a szeretni vágyó Természet, a ki férjét felszarvazza. Mindez azonban Ronsardnál bőven ki van fejtve. A Természet előbb hosszasan sopánkodik magában elhagyatottsága és férje érzéketlensége miatt, majd a Nap elé járul s szintén hosszas beszédben vallja be szerelmét. A légyottot is leírja a költő, kissé túlságosan részletezve. Végül a férj ostoba hiszékenységét Cocai néven röviden jelzi, Ronsard ellenben bőven részletezi. A Nap gyermekei Cocainál és Ronsardnál is a négy évszak. Ezek leírásában már nagyon eltérnek egymástól, főleg mert az olasz-latinban a Primavera, az Aestas nő, az Autumnus és Vernus hímneműek, a francziában meg valamennyi hímnemű az Automne kivételével, mely nő is lehet, mint Ronsard-nál. Az egyetlen azonos nemű alak, a Tél leírásában tényleg találunk is egyező vonásokat. Mindkét költő úgy festi, a mint haja jégcsapokká fagyott, külseje visszataszító, morcos, kellemetlen.²⁾ Mint egyenes átvétel megemlíthető még a betegségek barlangjának leírása s a különféle betegségek elsorolása.³⁾ Egyébiránt a négy évszakraól Folengonál csak egy aránylag rövid leírás található, Ronsardnál pedig egy-egy hosszú epikai inventio, a mely egy néhány folengoi és ovidiusi reminiscentiát nem tekintve, saját leleménye.

Igaza volt tehát Chrestiennek, mikor azt állította, hogy a négy évszak himnuszainak inventiója nem Ronsard érdeme, hanem Merlin Cocai-é és ez a megállapítás annál súlyosabban esik latba, a mennyiben Ronsard a *Nyár himnusza* elején kiemeli, hogy még nem járt úton akar haladni:⁴⁾

Chantons donques l'Esté, et montons au coupeau
 Du Nynfal Helicon par un sentier nouveau:
 Cherchons autre chemin, celuy ne me peut plaire,
 Qui suit, en imitant, les traces du vulgaire.

S éppen akkor tér át Folengo ötletére. Azonban nem számítva azt, hogy az alapötleten és néhány részleten kívül a himnuszok többi részeiben Ronsard független Cocaitól, meg kell jegyeznünk, hogy a XVI. század irodalmának egészen más fogalma volt az eredetiségről és plágiumról mint ma. Nem akarok itt e kérdés részle-

¹⁾ Feleségül vette a szép Természet nevű asszonyt, a ki teherbe esve százezer fiut szül és nem kell neki más májusfa, mint férjét az ágyban ingerelni, mint tele hassal embereket, juhokat és lovakat szülni. Nevezetesen a Naptól két fiut és két leányt fogant, az Időt felszarvazza. De a jó öreg mégis a saját sarjadékának gondolta és így nevezte el őket: Tavasz, Nyár, Ősz és végül Tél.

²⁾ Folengo I, 183; Ronsard (Marty-Laveau) IV, 327.

³⁾ Folengo I, 295. Ronsard IV, 316.

⁴⁾ Ronsard IV, 304.

teibe bocsátkozni, miután arra alább úgyszólván lesz alkalom; állapítsuk meg egyelőre, hogy idegen: főleg olasz, latin és görög írókat utánozni nem volt bűn, sőt egyenesen irodalmi elv lett. Hiszen Florent Chrestien is megengedi Theokritos szabad utánzását. Ronsard joggal dicsekszik hát eredetiségével, ha ő az első, ki francia nyelven ilyen himnuszokat ír és ezt a tárgyat feldolgozza. Hogy az anyagot honnan veszi, nem fontos.¹⁾

Abban meg egészen téved Chrestien, mikor Merlin Cocai-t annyira lebecsüli, hogy utánzását lealacsonyítónak tartja. Ronsard nem az első francia író, ki belőle inspirációt merített. Rabelais állandóan használta. egész jeleneteket, alakokat, sőt stílusfordulatokat vett át belőle.²⁾ Panurge pl. igen sokat köszönhet Cingarnak Baldo-eleven utitársának. A *Baldus* külömben kiváló írásmű, írójának igen reális életszemlélete van, a mi ritkaság e korban, megfigyeléseinek és szókincsének gazdagsága meglepő. Kifejezőképességének bősége, mely éppen reális életszemléletével függ össze, Ronsardnál hatásában is megfigyelhető: pl. betegségek barlangjának említett leírásában.³⁾ Folengot tehát haszonnal olvashatták az írók; Ronsard tanítványa és barátja Belleau is írt röviddel azelőtt barátai mulattatására és epéjének kiöntésére egy makaróni-költeményt *De Bello Huquenetico sive de piglamine Reistrorum* czímen, melyben megállapításom szerint Folengot és egy másik, francia makaróni-költőt, Antonius de Arenát utánozta.⁴⁾ Folengótól egész sorokat vesz át még pedig ugyanabból a könyvből, melyből Ronsard merített.

Ha Fl. Chrestien vádjainak első fele beigazolódott is, nem tudom oly szigorú szemmel nézni, mint ő Merlin Cocai utánzását. Nem nagyobb vétek ez annál, mint mikor Ronsard fiatalkorában Du Bellayvel együtt az olasz szonettírók anthológiáit alkánzta ki forrása megnevezése nélkül.

(Budapest.)

(Folyt. köv.)

ECKHARDT SÁNDOR.

¹⁾ Ronsard himnusaiban úgy látszik nagyon eredeti és értékes műfajátültetést látott. A *Hymne de la Mort*-ban még jobban kiemeli eredetiségét. (M.-L. IV, 364.) L. Belleau hasonló nyilatkozatát a *Pierres Précieuses* éln (Amethyste.).

²⁾ L. Thuasne, *Études sur Rabelais* 1904 és Plattard *L'œuvre de Rabelais*, 1910. Idézve Luzio Cocai-kiadásában is: II, 363—364.

³⁾ Ronsard, IV, 316. Igen szépen ír Folengoról De Sanctis, *Storia della Letteratura ital.* II, 43—56.

⁴⁾ *Oeuvres de Remy Belleau* (Marty-Laveaux kiad.) I, 101.

MUTATVÁNY ARCHILOCHOS-KOMMENTÁROM KÉSZÜLO II. RÉSZÉBŐL.

84. fr. (BERGK.)

δούστινος ἔγκριμαι πόθωι
ἄψυχος, χαλεπήσι θεῶν ὀδύνησιν ἔκητι
πεπαρμένος δι' ὀστέων.

Szép epodikus szerkezet (hexameter dactyl. + dimeter iamb.), mely Horatiusnak, ki az alexandriai Archilochos-kiadásban ismételtelen találkozott vele, annyira megtetszett, hogy kétszer is alkalmazta (epod. 14 és 15).

ἔγκριμαι πόθωι] a költő beleesett a πόθος-ba (v. ö. Petőfi: *a mióta szerelemben estem*), mint a hogy az ember betegségbe esik (εἰς νόσον πίπτει) s most úgy érzi, mintha vágyódása börtön lenne, melyben (ἐν) tehetetlenül (ἄψυχος) hever (κείμαι). Py értelemben Theogn. 632. αἰὲν ἐν ἅταις Κύρνε καὶ ἐν μεγάλαις κείται ἀμυχανίας, Sophokles is így, Phil. 1318. ἔγκριται βλάβαις, v. ö. Eur. Iph. T. 145, Hel. 924. A németben is: *befangen sein in einer Sache*. — ἄψυχος naiv orvostani értelemben az, kit ἔλιπε ψυχή (E 696 stb.) vagy más szóval, ki ψυγὴν ἐχόπησεν (X 467). Ez az állapot lehet időleges, átmeneti is (az álom vagy az ájulás alkalmával), mikor is a ψυχή csak hosszabb-rövidebb időre hagyja el a helyét, de lehet végleges is, mikor t. i. a ψυχή visszahozhatatlanul eltávozik a testből s az ἄψυχος meghal. Az öntudatlanság állapotait, az álmot ép úgy, mint az ájulást, a kezdetleges gondolkodás a haláltól csak fokbelileg különbözőnek tekintette. Az aléltság ily felfogása a homerosi helyek nyelvhasználatából is kiviláglik s az álomnak a halálhoz való hasonlításáról Lessing nagyfontosságú értekezése óta (*Wie die Alten den Tod gebildet?*), nem lehet kétség. Az antik tudomány ez esetben nem tett mást, mint hogy egyszerűen csak rendszeresítette, módszeresen megalapozta a közönséges, népies felfogást. Alkmaion tana, hogy a vérnek egyes erekbe való visszavonulása, ha végleges, akkor a halál állapotát idézi elő, ha időleges, akkor álmot jelent (Diels *Doxogr.* 435 = *Vorsokrat.* Alkmaion A 18), csupán az eredeti mythikus fogalmazásnak physiologiaivá tételében különbözik a naiv hittől. — χαλεπήσι ὀδύνησιν πεπαρμένος = «súlyos fájdalomtól átszegezve». Hogy a fájdalom súlyos teher, az a súly fogalmának olyan átvitele, mely minden nyelvben megvan. Az Arany-féle «követ hengerített a fiú szívére» (Toldi IV 20) s a köznyelvbeli «kő esett le a szivemről» plasztikus illusztrálása az alapképzetnek. Archilochos azonban nem a fájdalom terhének elviseléséről szól, az ő lelkét nem valamely, a szivre nehézkedő súlynak a képzele foglalkoztatja, hanem homerosi reminiscentiák hatása alatt (E 399 ὀδύνησιν πεπαρμένος, II 518 ὀδύνησιν ἐλήλασαι, A 398 ὀδύνη δὲ διὰ χροῶς ἤλιθ' ἀλεγεινή) ő olyasféle alakban képzele el a fájdalmat, hogy ez valami lövedék (v. ö. A 269 ὡς δ' ὄτ' ἂν ὀδίνουσαν ἔχη βέλος ὄξυ γυναικαδριμύ, τό τε προιεῖσι μοροστόχοι: *Εἰλειθῆναι*), mely valamely hara-

gos istenség kezétől irányítva (*θεῶν ἔχητι*) kérlelhetetlenül áthatol az emberen. Ez a képzet is eléggé elterjedt. Hiszen végeredményben ez a képzet lappang az oly kifejezésben is, hogy az ember a fájdalommal szemben «megkeményíti» a szívét, mint Toldi (VI 13), mert különben «meghasad», «megreped a szív». S a horatiusi *robur et aes triplex circa pectus*tól egészen a Jókai-féle *Kőszívű emberig* nyomon kísérhető a kellemetlen érzéseknek oly elképzelése, hogy ezek valóságos támadó erők, melyekkel szemben a szívnek úgyszólván «védelmi berendezkedésekre» van szüksége. — Archilochosnak a szerelmi bánat a csontjain is áthatol. (*δι' ὀστέων*). *Vergilius* is nagyon szereti — hellenisztikus mintára (pl. Theokr. 7. 102) — az erős indulatot realiztikus részletezéssel olyasvalaminek festeni, mint a mi a csontokban is érezeti a hatását. (A helyeket l. Norden, *Kommentar* 138. l.). A zsoltáros is az egyik legszebb darabban (6.3) így panaszodik: *ἰασαί με κόριε, ὅτι ἐταράχθη τὰ ὀστέα μου* V. ö. még Theocr. 7. 102 *Ἄσπασος ὑπ' ὀστέων αἰθερ' ἔρωτι*. *Wer fühlet, wie wühlet der Schmerz mir im Gebein?* — rebegi Gretchen a várfolyosójele-
netben. Még beljebb, a velőkiig ható érzésről szól Catullus (66. 23), v. ö. Verg. Aen. IV 66; hozzá Lucr. III 250 *postremis datur ossibus atque medullis sive voluptas est sive est contrarius ardor*.

Jellemző, hogy Archilochos az egész passzuson végig physiologiai nyilatkozásaiban festi a maga *ἔρωτικὸν πάθημα*-ját. E folyóirat 1904. évf. 383. lapján (*Homeros és Archilochos* cz. doktori értekezésben) költőnknek erre a — *sit venia verbo* — realiztikus sajátosságára, mely egyéb töredékeiben is megfigyelhető, már rámutattam. Csupán ennek az egyetlen sajátásnak a szemmeltartása is elegendő annak a belátására, mennyire tévedett Jurenka (*Archilochos von Paros*, Progr. 1910), mikor ebből az egyébként is természetes érzékiségtől duzzadó költőből érzélgős amorosot akart kialakítani, ki még csak közeledni sem mer szerelme tárgyához. Csak azt nem domborítottam ki eléggé az idézett helyen, hogy e 'realizmus' Archilochosnál nem is annyira a költői egyéniségből fakadó sajátosság, mint inkább jórészt a nyelv és gondolkodás eredendő fogyatékosága. A magára eszmélő — más szóval: a lyrát megalkotó — ember a fizikai világ 'ábéczejével' olvas magában s ugyancsak ennek a világ-
nak abéczejével beszél magáról, v. ö. Ignotus, *Olvasás közben* (népszerű kiad. 8. l.). A physiologia közelebb áll a naiv szellemhez, mint a lélektan. Rohde, *Griech. Roman* 53. összeállítja a keleti regényirodalom ama helyeit, melyeken a szerelmest az *érverés* árulja el. (V. ö. még Hornyánszky, *Felvilágosodás* 89. l.). A *πάθος*-okról szóló népszerű ethikai iratok mind nagy súlyt fektettek a lelki indulatok külső megnyilatkozásaira. Sőt ide tartozik az is, hogy a peripatetikuskok tudományos ethikai kutatásai is, mint az ő alapjukon álló Theophrastos-féle *Χαρακτήρες*-ből láthatjuk — az *ἦθος*-nak leginkább a beszédben, viselkedésben nyilvánuló külső jeleit keresték. Így tehát az érzelme-festésnek physiologiai színezete Archilochosnál ép úgy a nép naiv eszmevilágához való hozzátartozandóságból magyarázandó, mint a hogy az abba való tudatos belékapcsolódásból magyarázható Arany Jánosunknak az az eljárása, hogy «néha a lelket csak a testen át jellemzi s csupán a testi pathologiáját adja mint a belső dúlás kifejezőjét» (Riedl, *Arany* 81. l.).

85. fr. (BERGK.)

ἀλλά μ' ὁ λυσιμελής ὠταίρε δάμναται πόθος

ὁ] természetesen még mutató névmás, még nem névelő: a költemény előző részében már volt szó a költőt kínzó vágyról. — *λυσιμελής πόθος δάμναται*] Homeros az álmodt mondja *λυσιμελής*-nek (υ 57, ψ 343), továbbá az erős ijedségnek következményeképpen is gyakran mondja, hogy valamelyik hősenek *λύτο γούνατα*; a fáradtságának ugyanevvel a kifejezéssel való körülírását is ismerte költőnk Homerosból (N 85) és a halál beálltának evvel az epikus formulával való gyakori megjelölése is a fülében csengett Archilochosnak. Ép ily megszokott kifejezés volt a számára az is, hogy mind a fáradtság érzése, mind a félelem vagy akár a szerelem egészen hatalmába keríti. lenyűgözi az embert (ξ 318 *καμάτῳ δεδμημένον*, Ζ 74 *ἀναλκείησι δαμέντες*, Ξ 315 *ἔρος θυμὸν ἐδάμασεν* Ξ 353 *φιλότῃ δαμείσ*). Az archilochosi *λυσιμελής πόθος δάμναται* kifejezés keletkezését tehát az epikus emlékeknek általános irányító hatása teljesen megmagyarázza s semmi szükségünk annak feltételezésére, hogy Archilochosnak a maga kifejezése megalkotásához ismernie kellett a hesiodosi *ἔρος λυσιμελής δάμναται* kitévelt (Theog. 120). Az antik költők ép oly kevésbé vágtak be költői phrasissokat, mint a modernek. Archilochos és Hesiodos ép úgy egymástól függetlenül alkottak meg a homerosi szellemű kifejezésüket, mint a hogy Sapphónak sem kellett Archilochostól kölcsön kérnie az *ἔρος λυσιμελής*-t (40. fr.). — *ὠταίρε*] egy szónak frandó, mint Christ, *Metrik* § 46 adnot. az ily esetre vonatkozólag figyelmeztet, nem pedig mint Westphal és mások írják ilyenkor, két külön szónak (*ὠταίρε*). Ez természetesen távolról sem jelent még kísérletet sem arra nézve, hogy Archilochos eredeti helyesírását rekonstruáljuk, csupán annak leszögezését, hogy az ő nyelvérzéke számára — tudatosan vagy tudattalanul — egybe tartozott a két szó. — A pajtáshoz intézett megszólítást bensőségebbé tevő *ὦ* indulatszóról megjegyzendő, hogy az iskolában néha még mindig kísért az az Apollonios Dyskolos előtti tan, hogy *ὦ* a névelő vocativusa, a mit pedig még csak czáfolni sem szükséges, a mióta Apollon. Synt. I 17 oly szépen megczáfolta.

Hogy a költő a maga érzelmi hevületét mért önti bizalmas baráti vallomás formájába s miért nem adja elő személyes czélzat nélküli közvetlen kitörésként a hogy azt a modern lyrában megszoktuk), annak a jelen esetben lehet valamely személyes körülményben, különös helyzetben rejlő oka is, de mindenesetre figyelemreméltó, hogy az *antik lyrának sokkal gyakoribb ez a személyes irányulása*, mintsem, hogy azt minden esetben valamely egészhez intézett szózat költői rögzítésének tekinthetnők. Itt speciális antik vonással állunk szemben, melyet nemcsak a lyrában figyelhetünk meg. A homerosi eposok beállításának módjában is keresztiülcillámlik valami ebből a személyes irányításra való hajlandóságból. Hiszen a *Μῆνιν ἄειδε θεῖα* itt még nem megesontosodott formula, hanem a költő lelkéből spontán fakadt, megvalósulást váró felszólítás a műzsához és a *τίς τ' ἄρ σφωε θεῶν* ennek a felszólításnak nógató részletezése: tehát a mi ezután következik, az a műzsa válasza, vagyis az egész Iliast a kérdezősködő költőnek meséli a műzsa. Az *Ἄνδρα υο*

ἐννεπε Μοῦσα hasonló beállítást ad az Odysseia elbeszélésének is. Valami egészséges egyénítő törekvés, a személytelen, elvonatkollektivitástól való elvonatkozás fejeződik ki az antik irodalomnak ebben a sajátosságában, a mondanivalóknak egy egyes emberhez való irányításában. Még a későbbi prózában is érezteti hatását ez a törekvés, a mennyiben az írók munkáikat többnyire egy-egy barátjukhoz vagy jóakarójukhoz szerették intézni, úgy hogy a tudományos fejtegetés valami bizalmas levél alakját öltötte. Ez az egyéni vonatkoztatás, mely a renaissance korában is nagyban divott még, ma legfeljebb mint az irodalmi műtől teljesen külön álló, belőle kieső «ajánlás» tengeti a maga életét. Ma már nincs meg az exclusiv egyéni irányításnak az a lélektani és társadalmi feltételezettsége, mely az antik világban megvolt s ezért a műnek az egyes emberhez való intézése ma az irodalom tágkörű socializálódásának korában külsőleges — művésziileg jelentésetlen — formává süllyedt. Az irodalom életében ép úgy, mint a természet világában minden szerv és alakulat elcsenevészedik, míhelyt már nem szolgál eredeti rendeltetésének.

131. fr. (BERGK.)

υ — χολὴν γὰρ οὐκ ἔχεις ἐφ' ἥπατι

Archilochos tudta, hogy némely állatnak az epéje nincs a máj közelében (ἐφ' ἥπατι), vagyis hiányzik az epehólyagja. Az idevonatkozó antik ismeretet összefoglalva mondja Arist. hist. anim. II. 65.; χολὴν δὲ τῶν ζώων τὰ μὲν ἔχει, τὰ δ' οὐκ ἔχει ἐπὶ τῷ ἥπατι (a sorozatból — szarvas, nyul, ló, öszvér, szamár, foka, sertés — kifejejtette a tevét, v. ö. Aesop. fab. 180 és 183). Az efajta gyakorlati természetismeret, melyből a tudományos természetrajz felé szakadás nélküli út vezet, igen különböző és sokszor igen zavaros forrásokból táplálkozott s ép ezért a valóságot nem fedte mindig úgy, a hogy a jelen esetben fedi. De a legnagyobb baj az volt, hogy még a tényeknek tévedésmentes megállapítása is a hozzáfűzött önkényes magyarázatok és következtetések folytán vesztett az értékéből. Így különösen az állatokra vonatkozó ismereteket, melyeket a görög nép az állatvilág iránt való szeretetteljes érdeklődésével buzgón raktározott el a nemzedékről-nemzedékre szálló népies tudásanyag kincstárában, nagyon elértéktelenítette a hozzája fűződő mindenféle zagya combinationio. Minthogy azon a művelődéstörténeti fokon, melyen a görögség állott, kétségbevonhatatlan alapigazságként foglalkoztatta az embert az a tan, hogy az értelmi és érzelmi élet minden egyes vonatkozása, általában minden egyes életnyilvánulás egy határozott testrészhöz kapcsolódva lokalizálható, tehát az állatoknak minden egyes — helyesen vagy tévesen megállapított — természeti tulajdonságát egy-egy testrészhöz mineműségével hozták okozati kapcsolatba. Minthogy pl. az epe a felindulásnak, haragnak, gyűlöletnek szerveként szerepelt, tehát az epe — helyesebben az epehólyag — hiánya jó értelemben a nyugodt szelidséggel, rosszaló értelemben az ostoba érzéketlenséggel volt egyértelmű Archilochos és kortársainak a szemében.

Lehet, hogy e töredék állatmeséből való. Ez esetben a fent elsorolt állatok közül az egyik szerepelt a mesében s ennek

mondta — dicsérőleg vagy gáncképen — egy másik állat azt, hogy «a te májadon nincs epe». (Bergk e fragmentumhoz írt jegyzetében felsorolja azokat az aëopusi meséket, melyekre ez esetben gondolhatunk. Archilochosnak az aëopusi meséhez való viszonyáról a 89. fr. excursusában lesz szó). De ép oly lehetséges az is, hogy e szavakat ember mondta embernek. Hiszen ép az állatmese-költészet egész inventiója s főleg a műfaj közvetlen érthetősége azon a tudaton alapul, mely épen a kezdetleges, elfogulatlan képzetvilág számára valósággal aprioristikusan adódik, hogy t. i. az emberi természet az állatvilággal rokon, hogy tehát bármely megállapítást átvihetünk az egyikről a másikra. A hogy ezen a kulturális fokon az állatvilág életének beható, részletes ismeretét nem tartotta az ember szükségesnek, hanem az emberi társadalom jelenségeit és formáit egyszerűen áthelyezte az állatvilágba, úgy másrészt az emberi test tanulmányozásának korlátain könnyen átsegítette az embert ekkoriban az állati test részletesebb ismerete. Az a naiv materializmus, mely a lelki élet jelenségeit megmagyarázóttaknak tekintette, ha egy-egy testi tünettel kapcsolatba tudta hozni, az ember értelmi és érzelmi viselkedésének minden feltűnő alakulásához magyarázatul valamely oly testi szervezeti okot tételezett fel, melyet bár az embernél az *ad oculos* demonstrálni nem tudott, de melyet az állatvilágban tapasztalhatott s ott az illető lelki tulajdonsággal okozati összefüggésben levőnek gondolt. Ez a gondolkodásbeli magyarázata annak, hogy szelid vagy indolens emberről azt lehetett mondani, hogy a máján nincs epehólyag, azért lehet mondani (pl. Hom. A 225), hogy a gyáva embernek olyan a szíve, mint a szarvasnak (vagyis igen nagy: *τὰ μὲν μεγάλας ἔχοντα τὰς καρδίας δειλά, . . . μεγάλας δὲ τὰς καρδίας ἔχουσι λαγῶς, ἔλαφος. . . καὶ τὰλλα πάνθ' ὅσα φανερώς δειλά*, Arist. part. an. III 4 p. 667 a). Mikor mi ma nyúl szívű, galambepéjű emberről beszélünk, csak játszói képet alkotunk, ámde e kép mögött nagyon komoly művelődéstörténeti mult, az emberi tudás fejlődésének egy igen megszivlelendő fejezete húzódik meg. — *χολή*] Eustath. II. 1148. 38 figyelmeztet, hogy Homeros mindig *χόλος*-t mond. Etym. Magn. 678. 36 a két szónak értelmét megkülömbözteti: szerinte *χόλος* = harag (*τὸ πάθος*), míg *χολή* = epe (*ἄφ' οὗ τὸ πάθος*). Éz nyilván önkényes megkülömböztetés, mert Hom. II 203 *χόλος* az epe értelmében van használva (*χόλοι σ' ἔτρεφε μήτηρ*), tehát ez a megkülömböztetés sem értékesebb, mint a számtalan egyéb hasonló elkülönítés; milyenben az antik grammatikusok oly szívesen tetszelegtek. Ismeretesek azok a művészi furfanggal komponált jelentésbeli különbségek, melyekkel a *φακός* és *φακῆ* vagy *νώτος* és *νώτων* kettős szóalakokat megmagyarázni igyekeztek, nem tudván belenyugodni abba, hogy egy nyelv óriási területén a szónak kétféle végződése is kialakulhat. Minthogy semmi okunk itt két külön szóról beszélünk, tehát az Archilochos-féle szóalakban a homerosi nyelvhasználatból való eltérést kell megállapítanunk. A *χολή* alakot nyilván a beszélt (talán a nép-) nyelvből vette bele Archilochos az irodalom nyelvébe a Homerostól szentesített *χόλος* alak mellé s ettől kezdve a homerosi *χόλος* a költői nyelvre szorítkozik, míg az archilochosi alak általános használathoz jut.

LISZT FERENCZ ÉS A WEIMARI GOETHESTIFTUNG.

1849 nagy izgalmak esztendeje volt. A forradalmak után a megtorlás következett. Elkeseredés és lehangeltség jártak a nyomában. Németországban csak a német nép legnemesebbjei tudtak e sorvasztó hatás alól szabadulni: a jelen zürzavarából menekülve a multban kerestek felemelést. Mikor a nagy tömeg a jelen gondjaiba elmerülve szinte elfelejtette, hogy száz évvel ezelőtt a német népnek Goethéje született, akkor kiváltságos szellemeknek egy kicsiny köre felszólította a német nemzetet Goethe ünneplésére és Goethe szellemében való gondolkodásra. Szavuk csak néhány helyen talált visszhangra.¹⁾ E kivételek közé tartozott Weimar és a weimari udvar. Itt kötelességének tartotta mindenki, hogy a maga módján emelje a Goethe-centenarium fényét.

Augusztus 28-ra nagy előkészületeket tettek, mert a német szellemi arisztokráciának tekintélyes képviselőit várták e napra a Goethe városába. A rendezés élén a trónörökös, Károly Sándor állott. Az ünnepet előkészítő bizottságnak tagja volt Liszt Ferencz is. Ő rendezte az aug. 27-től 29-ig tartó ünnep zenei részét.²⁾ Aug. 27-én este a kivilágított Goetheház előtt a weimari férfiak más karénekek között Liszt *Licht, mehr Licht* című kompozícióját adta elő; aug. 28-án a zsufolásig megtelt színházban Goethe *Tasso*ját játszották s az előadást Liszt *Tasso*-zeneje kísérte. Augusztus 29-én a színházban Liszt vezetése alatt hangversenyt tartottak, melyen előadták Mendelssohn *Meeresstille und glückliche Fahrt*, Schubert *Gretchen am Spinnrad*, Liszt *Weimars Toten* és *Engelchor aus Faust*, Schumann *Fausts Verklärung* cz. darabjait, valamint Beethoven IX. szimfóniáját. A fényesen sikerült hangverseny az egykorú tudósítások szerint elragadta a közönséget, a mely Lisztet nagy ünneplésben részesítette.

Goethe születése százéves fordulójának impozáns ünneplése nem múlt el nyomtalanul. Az ünnepély után számos emelkedett hangú tanulmány jelent meg, mely Goethe szelleméhez méltó intézmények tervével foglalkozott. Ha a kivitelt illetőleg különböztek is a felfogások, a czél kérdésében megegyeztek. A tervbevett intézmények czéljául kivétel nélkül Goethe emlékének fenntartását, szellemének terjesztését tűzték ki. Még az ünnep előtt július 5-én Berlinből a német szellemi élet kiválóbb vezető egyéniségei *Aufruf an das deutsche Volk zur Gründung einer Goethestiftung* czimen felhívást intéztek a német néphez.³⁾ Egy Goethe szellemét szolgáló intézmény ala-

¹⁾ Jól jellemzi az akkori általános hangulatot V. Hehn: «So fand die Säcularfeier 1849 nirgends freien Anklang, ja wer dazu aufforderte, wurde mit Zischen empfangen. Kleinere Kreise mochten des Tages weihetvoll gedenken, aber nur in der Stille, fern vom Geräusche des Marktes, auf dem kein Festzug sich versammelte, keine Fahne sich entfaltete und ganz andere Dinge verhandelt wurden. Ja man darf behaupten: das 100-ste Jahr nach Goethes Geburt bezeichnete den tiefsten Stand seines Ansehens in der Nation.» *Gedanken über Goethe*, 170. l.

²⁾ Leírása: *Grenzboten* 1849. 518. l.

³⁾ *Ausschussbericht des Berliner Vereins zur deutschen Goethestiftung* Berlin, 1849.

pítását sürgették és felhívták az érdekelteket tervezetek beadására, anyagi eszközök gyűjtésére. A felhívást aláírta a festő Cornelius Péter, a pädagogus Diesterweg, A. von Humboldt, von der Hagen, Massmann, Küstner, Ohlfers, Pischou, Rauch, Relstab, Schelling, Varnhagen von Ense és mások. E felhívás művészek és írók körében élénk érdeklődést keltett. Sokan foglalkoztak az eszme megvalósításának tervével. Különösen a weimari udvarnál talált tetszésre a felhívás. Károly Sándor trónörökös mindenekelőtt a berlini bizottság határozatát várta a beérkezett pályatervezetekről. A berlini felhívás kibocsátóihoz számos tervezet érkezett be, de csak három találkozott a bírálatukra kiküldött bizottság helyeslésével. Az egyiket Ignaz v. Ohlfers¹⁾, a berlini királyi múzeumok főigazgatója adta be s azt indítványozta benne, hogy a Rauchtól mintázott Goethe-Schiller-csoport dolgoztassék ki és állíttassék fel Weimarban. A másik tervezet, mely Diesterweg tollából származott, abból a nagy jelentőségből indult ki, melyet Goethe a nevelésnek tulajdonított és egy nőnevelő intézet felállítását javasolta. A harmadik terv Koch Károlyé. Szerinte művészeti díjat kellene Goethe nevére alapítani. Évenként fel kellene hívni a művészeket, hogy adják be műveiket a «Goethestiftung» vezetőségénél. Egy művészből és szaktudósokból alakított bizottság megbírná a beadott műveket és az arra érdemeseket megjutalmazná. A díj fejében a beadott művek maradjanak Weimarban²⁾ is egy «Goethe-múzeumban» gyűjtessenek össze.

A berlini bizottságnak 1849 október 28-án kelt véleménynyilvánításából kitűnik,³⁾ hogy e három terv közül is csak Kochét fogadták melegebben. Valóra váltását Goethe szelleméhez méltónak tartották. E Kochtól beadott terv Liszt agyában fogamzott meg; alapjában nem egyéb, mint vázlata egy Lisztől a weimari udvar elé terjesztett tervezetnek. Liszt igen érdeklődött a berlini felhívás iránt. Párisban elég alkalma volt a művészek szociális nyomorát tapasztalni. Nem egy tehetséget látott bukni, ő maga is a testi s lelki süllyedés szélén állott valamikor. A művészet fenséges feladatától áthatottan mindenkor csodálatraméltó önzetlenséggel lépett fel tanítványai érdekében. 1835-ben jelent meg Párisban a *De la situation des artistes* című cikksorozata, melyben a művészetek és művészek helyzetével és javításának módjával foglalkozik. Mikor Németországban Goethe emlékét a művészetek és művészek támogatásával szándékozták megünnepelni, felébredt benne régi kívánsága, hogy segítsen a művészek társadalmi helyzetén. Helgolandban, a hová a weimari Goetheünnepély után augusztus végén Wittgenstein hercegnővel utazott, már előtte lebegett egy «Goethestiftung» terve. Az északi tenger kis szigetén régi ismerősöket talált: Dingelstedt, Fanny Lewald és későbbi férje, Adolf Stahr, tartózkodtak ott. Mindjárt a megérkezése utáni napon felkereste Liszt Dingelstedttel együtt Stahrt.⁴⁾

¹⁾ V. ö. *Augsburger Allgemeine Zeitung* 1849 okt. 7. 280. sz. 4344. l.

²⁾ V. ö. Adolf Diesterweg: *Die Goethe-Stiftung*. Ein Antrag. I. Die Goethe-Stiftung nach den Anforderungen der Gegenwart. II. Die Goethe-Stiftung nach Friedrich Fröbels Erziehungs-Bestrebungen. Essen, 1849.

³⁾ V. ö. *Ausschussbericht* id. h.

⁴⁾ E látogatásról említést tesz Lewald Fanny *Erinnerungen an Fr. Liszt* cz. visszaemlékezésében. *Deutsche Rundschau* 52. k. 1887. III. 211. l.

Liszt felismerte Stahrban a szervező képességet és ezért igyekezett is őt később Weimarba vonni. Már Helgolandban nagyban foglalkozott Liszt a «Goethestiftung» tervével és azt barátjaival bizalmasan megbeszélte. Lewald Fanny említi ezt.¹⁾ E csendes helyen dolgozta ki az *Exposé d'un projet de la Fondation-Goethe* cz. tanulmányát, melyet befejezése után Weimarba küldött.²⁾ Itt oly tetszésre talált, különösen Károly Sándornál, hogy az udvar Liszt vázlatát Koch Károly útján a berlini bizottság elé terjesztette. Hogy Károly Sándor mennyire el volt e tervtől ragadtatva, arról egyik Liszthez intézett levele tanuskodik:³⁾ «Votre projet est devenu le but et la base, il servira de boussole aux travaux du comité. Je prie Dieu de bénir une idée dont la portée est vaste, dont les conséquences pourront devenir immenses». Liszt terve nagyban hozzájárult ahhoz, hogy tekintélye Weimarban emelkedett. Károly Sándor maga is mind nagyobbnak és nagyobbnak látta őt. Fanny Lewaldhoz 1849 okt. 4-én intézett levelében így jellemzi őt:⁴⁾ «Sie nennen ihn gross, wie stimme ich hierin mit ein! Er ist eine der seltensten Erscheinungen, die es gab und gibt. Mit Stolz sage ich, dass ich dies recht im Herzen fühle. Er besitzt eine Gabe zu erleuchten, zu beleben, wie ich es im Umgange mit niemandem gefunden. Ich habe nie in der Persönlichkeit eines Mannes das Wort Geist so ausgesprochen gefunden, als in ihm. Ich liebe ihn mit allen Kräften der Bewunderung und Dankbarkeit...»

Károly Sándor annál is inkább akarta Liszt terveit megvalósítani, mivel azok saját régi kívánságával, a «Palmenorden»⁵⁾ megújításával érintkeztek. Mikor Liszt 1850 januárjában Eilsen fürdőből Weimarba visszajött, Károly Sándor kívánságára terve részletesebb kidolgozásához fogott s elhatározta, hogy nyomtatásban is kiadja. A munka, mely behatóbb történelmi tanulmányt is követelt, lassan haladt előre, mert Liszt ez időben a Herder-ünnepre⁶⁾ való előkészületekkel volt elfoglalva. Így csak 1850 okt. havában bocsáthatta sajtó alá művét, mely még ugyanabban az évben, de az 1851-es évszámmal ellátva, *De la fondation-Goethe à Weimar* czímmel Brockhausnál Lipszében megjelent.⁷⁾ Mindazon pályaművek között, melyek a Goethestiftung tervével foglalkoznak, ez az értekezés a legbővebb, a legnemesebb, a legmélyrehatóbb: egyetemes szellem alkotása. Becsessé teszi különösen az, hogy az egész tervet történelmi ala-

¹⁾ «... Schon in Helgoland trug er den Gedanken warm im Herzen, dass man in Weimar eine Gesellschaft, eine Stiftung zur Erinnerung an Goethe gründen müsse.»

²⁾ Az «Exposé»-t Károly Sándor később a Goethe-Schiller-Archivnak ajándékozta.

³⁾ La Mara: *Liszt's Briefwechsel mit Grossherzog Carl Alexander*. Leipzig, 1909. 1849 okt. 14-én kelt levél.

⁴⁾ *Grossherzog Karl Alexander v. S. in seinen Briefen an Frau Fanny Lewald-Stahr*. Hsg. von G. Jansen. 1904. 6. sz.

⁵⁾ Az olasz academia della crusca mintájára alakult 1617 augusztus 24-én Weimarban.

⁶⁾ Herder szobrának leleplezésére 1850 aug. 28-án.

⁷⁾ V. ö. *Gesammelte Schriften von Franz Liszt*, hrsg. von Lina Rammann. V. k. 2. l.

pokra fekteti, történeti hagyományokból szövögeti. Két főrésze oszlik. Az első a Goethestiftung alapításának és Weimarban való központosításának szükségét indokolja meg s megállapítja a felállítandó intézmény tervét. A második főrész a «Goethestiftung» részletesen kidolgozott szabályzatát tartalmazza.

Az értekezés alapeszméje, hogy a Goethe tiszteletére létesítendő intézménnyel egyszersemind le kell róni nagy részét annak a hálának is, melylyel a német nemzet, de az egész művelt emberiség is a weimari uralkodóháznak tartozik. Liszt életrajzírója, Lina Ramann ¹⁾, erről a tanulmányról, azt mondja hogy a gyakorlat ideáljait hirdeti és hogy a művészetek jelentőségét valló egyetemes látókörével Goethe szelleméhez méltó.

A művészek és művészetek támogatását célzó intézmény alapításának gondolata a demokratikus kor bélyegét viselte magán. Valóban demokratikus gondolat volt az, hogy a berlini felhívásban az egész nemzetet szólították fel a művészetek és művészek támogatására. A berlini felhívás tekintetbe vette Weimar nagy történeti jelentőségét a művészetek fejlődésében és Weimart akarta az intézet székhelyévé tenni; de ez nem történt azzal a célzattal, hogy a német nemzet a weimari uralkodóháznak a támogatásért, melyben a művészeteket részesítette, hálával adózzék.

A berlini felhívás gondolatának Liszt adott arisztokratikus színezetet. Történelmi tanulmányai meggyőzték arról, hogy a művészetek történetében Németországban a weimari fejedelmeknek nagy jelentőségük van. Tervét áthatja az az alapgondolat, hogy a Goethestiftung felállítása nemcsak hódolat Goethe szelleme, hanem az egész német nép köszönete a weimari fejedelmek iránt. Ezért követeli e fejedelmek számára az intézmény védnökségét. Az uralkodóházat pedig igyekezett politikai megfontolásokkal, hagyományos műérzékére való hivatkozással a Goethestiftung felállítására, anyagi támogatására és vezetésére bírni.

Az idők jeleiből sejtette Liszt, hogy előbb vagy utóbb Németország apró államainak egy egységes állam javára függetlenségükről le kell mondaniok. A szeretet, a hála, melyet Weimar fejedelmei iránt érzett, arra készítette, hogy eszközök után lásson, melyek Weimar különállását fentarthatnák. Meg volt győződve arról, hogy Weimar megőrizheti jelentőségét, ha összes szellemi és anyagi erejét a művészetre és ennek támogatására fordítja és a művészetek otthonává válik. E véleményét Weimar fejedelmeinek, különösen Károly Sándor trónörökösnek minden lehető alkalommal kifejezte. Már 1849-ben tudatta nézetét az udvarral.²⁾ 1859-ben is, a mikor visszavonult a weimari művészeti élet vezetésétől, újból figyelmeztette rá a nagyherceget. Tanácsa végre egész más alakban valósult meg, mint a hogy azt tervezte.

Liszt irata érdeklődést keltett művészek és tudósok körében. Az *Augsburger Allgemeine Zeitung*-ban³⁾ Dingelstedt dicsérően foglalkozott vele; ugyanezt az álláspontot foglalta el Gutzkow is a

¹⁾ L. Ramann: *Franz Liszt*. II. k. 2. rész. 116. l.

²⁾ V. ö. A. v. Schorn: *Zwei Menschenalter*. Stuttgart 1901. 1867. VIII. 27. kelt levél Schorn Henriettehez.

³⁾ V. ö. *Allgemeine Zeitung* 1851 jan. 15.

Leipziger Zeitung egyik februári számában. Liszt külön is megköszönte Gutzkownak, hogy iratát oly melegen és nagy érdeklődéssel ismertette. Gutzkow erre 1851 márczius 18-án¹⁾ hosszabb levelet intézett Lisztnek, melyben Liszt terve egynehány pontjának megváltoztatását indítványozta. Gutzkow is mint Liszt a versengés elvének keresztülvitelét követeli, de a szabad alkotás bázisán. Stahr Adolf is²⁾ elragadtatva azt írja márczius 27-én Lisztnek, hogy a berlini *Nationalzeitung*-ban ismerteti az értekezést. Figyelemreméltó az a részletes ismertetés, melyet Theodor Uhlig a *Neue Zeitschrift für Musik*-ban³⁾ közölt; ő is melegen kívánta a terv megvalósulását. A legtöbb művész és tudós lelkesedéssel fogadta Liszt tervét; de nyomasztólag hatott, hogy egyik-másik bíráló kétségét fejezte ki, hogy Németország a szükséges anyagi eszközöket előteremthetné. Bauernfeld például azt írja Lisztnek, hogy nem várhat sikert, mert a tervben egyesületről és pénzről van szó és mindkettő most Németországban népszerűtlen.

Ez időben Berlinben egyesületet is alapítottak a Goethe-stiftung előmozdítására.⁴⁾ Ez egyesület bizottsága és a weimari kormány között tárgyalások folytak a felállítandó intézmény működéséről. Károly Sándor 1850 tavaszán Ettersburgban tanácskozott a berlini megbízottakkal. E tanácskozásokban egy német Goethe-alap szervezetét és szabályait állapították meg. Az alapszabályok számos Goethe-egyesület alapítását kívánták, melyek célja a művészetek pártolása és a műérzék terjesztése. Ezek az egyesületek alkotják a Goethe-stiftungot. Az egyes egyesületek képviselői a két évenként tartandó közgyűlésen kitűzik és odaitélik a díjakat. A Goethe-stiftung folyó ügyeit egy időnként váltakozó ügyvivő egyesület és egy a közgyűlés által választott 10-tagú bizottság vezeti.

1850 augusztus 28-án a Herder-ünnep alkalmával meg is tartották a megalakult egyesületek képviselői és az ügyvivő bizottság tagjai az első közgyűlést Weimarban, mely alkalommal 1851-re 1000 tallért tűztek ki a legjobb szobrászati alkotásra. Látjuk, hogy ez a szervezet nagyon különbözik a Liszt tervétől. Észrevehető minden egyes pontjában Berlin befolyása. Az eszme megvalósításának módja demokratikus. Az alapot alkotó, tápláló egyesületek száma korlátlan; az alap vezetése pedig parlamentáris. Az egyesületek képviselői közgyűlésen döntenek az alap ügyei fölött. A weimari uralkodóház, melynek Liszt tervében a legfőbb vezetés jutott volna, csak olyan tag volt, mint bármely más egyesület, kiváltságok nélkül. A Goethe-stiftung ily módon szervezve mindenesetre hozzájárulhatott volna Goethe szellemének és a műérzékének terjesztéséhez, de a művészetet csak kevésbé fejleszthette volna.

Hogy ez a módja a Goethe-stiftung megalkotásának belsőleg és külsőleg nehézkes, azt felismerte Adolf Schöll,⁵⁾ a weimari művé-

¹⁾ V. ö. La Mara: *Briefe hervorragender Zeitgenossen an Fr. Liszt* I. k. 115. sz.

²⁾ V. ö. i. h. 118. sz.

³⁾ *Neue Zeitschrift für Musik* 1851, XXXIV. k. 6. sz.

⁴⁾ Drezdában is alakult egy rövid ideig élő Goetheegyesület.

⁵⁾ V. ö. *Deutsches Museum*, herausg. von R. Printz und W. Wolfsohn. 1851, 455. ll.

zeti intézetek igazgatója is. Mindazonáltal egyik cikkében ő is ehhez a tervhez csatlakozott és Lisztét visszatartotta. Schöll egyszerűsíteni akarta az összes nyilvánosságra hozott terveket. Eleve kizárta a Goethe-alap díjaiért való versengésből a költészetet és a zenét, mert szerinte csak a képzőművészekre lehet üdvös a díjakért való verseny. Ilyen egyszerűsítéssel szerinte a Goethestiftung feladatának jobban meg tudna felelni. Felállítása biztosítva, szervezete egyszerűbb, ügyvitele könnyebb volna.

Schöll terve igen eltérő Lisztétől. Liszt művészegyesületet kíván — Schöll művészpártoló egyesületeket. Az egyik a művészek egyesülésétől és azok kölcsönös támogatásától várja a művészet fellendülését; a másik a műérzékkel bíró közönségtől reméli a művészetek támogatását. Liszt terve arisztokratikus, Schöllé demokratikus. Liszt egyenlő támogatást kér minden művészet, de különösen a zene részére. Schöll pedig a «hangok» művészetének pártolását elvileg elveti a képzőművészetek javára. Mindez éles ellentétet jelentett annak a két férfiúnak művészeti elveiben, a kik a weimari művészeti élet élén állottak. Ez az ellentét tartotta őket egymástól távol, egyéb társadalmi ellentétek mellett. Az eszmék összhangjának hiánya miatt nem valósult meg a Goethestiftung. Weimarban széthúztak a vezetők a helyett, hogy együtt építettek volna. A művészet két vezető egyénisége saját útján járt; mindegyik igyekezett a maga eszméit megvalósítani és a kettő között állott Károly Sándor, a ki mindvégig határozatlan maradt.

Lisztnek eszméi helyességébe vetett hitét megerősítette Richard Wagner. Wagner kezdettől fogva lelkesedett a «Goethestiftung» gondolatáért. Zúrichben az összes hozzáférhető, e tárgyról szóló iratokat áttanulmányozta, különösen Schöllét és Lisztét. E tervek arra indították, hogy saját gondolatait a «Goethestiftung»-ról leírja egyik levelében, melyet 1851 május 8-án küldött Lisztnek.¹⁾ Wagner abból indul ki, hogy a díjakért való versengés mindaddig a művészetek fejlesztésére termékeny hatással nem lehet, míg a különböző művészetek nem érvényesíthetik hatásukat egyforma mértékben. A képzőművészek műveiket a befejezés után teljes valóságukban maguk előtt látják. De zenei vagy költői mű azzal, hogy ki van nyomtatva, még nem öltött hasonló módon testet, még nem valóság, hanem előadásra van szüksége, hogy érvényesüljön. A művészi előadás pedig lehetetlen a hozzávaló eszközök hiányában. Wagner szerint az eszközök hiánya miatt csak költői literatúráról lehet szó, valódi költészet nincsen. Az igazi költészetben befoglaltatnak az összes művészetek, tőle nyerik igazi hatásukat. Az előadás mintaszerű eszközeit kell megteremtteni, ez teremtené meg az igazi költészetet is. Ilyen eszközök között a legelőkelőbb helyet a színház foglalja el. A színháznak, hogy magas hivatását betölthesse, ideális követelményekkel kell felélnie. Csak eredeti műveket szabad befogadnia, vagyis «Originaltheater»-nek kell lennie. Az ideális színházban a költők és zeneszerzők művei is úgy fognak hathatni, mint márványszobrok vagy pompás festmények. Egy felállítandó Goethestiftungnak kötelessége

¹⁾ V. ö. R. Wagners *Ges. Schriften* von Julius Kapp, Leipzig. XII, k. 191. l. Liszt iratának rövid tartalmi ismertetése.

volna az összes hangművészetek számára azokat az eszközöket megszerezni, melyek e művészetek termékeinek valósággá válását lehetőségessé tennék.

A díjak váltakozó kiosztását elítéli Wagner: szerinte az anyagi eszközöket mind arra kellene felhasználni, hogy a művész agyában tervezett művek realizálódhassanak. Ha majd az összes művészetek megnyilatkozásuk kellő eszközeivel rendelkezni fognak, akkor versengésük is igazságos lesz. A zenészszel egyesült költő ideálisan, életteljesen előadott műve előtt megfognak hajolni az összes képzőművészek, látva azt, hogy műveik külön-külön csak töredékei az egy «művészet»-nek, hogy a töredékeket egészzé kell olvasztani, hogy az egész számára pedig az építésznek kell a külső törvényt előírnia, a kapcsoló burkot méltó épület alakjában felállítania. A költő és építész egyesüléséből végre a mindent legyőző, lebilincselő összművészetnek kell kialakulnia. Kifejlődésének alapja, a színház. Következő szavakkal zárja be Wagner gondolatmenetét, mely «az opera és dráma» cz. művének hatása alatt keletkezett és a későbbi «Nibelungszínház», majd a «Festspielhaus» eszméjének csiráját foglalja magában: «... in Weimar steht es (t. i. a színház) Dir zur Hand; nur Willen — es gelingt — etwas das schon Goethestiftung ist. Dazu brauchst Du die Goethe-Vereine nicht. Wenn sie anderswo diese Ideen durchführen, so ist's umso besser. Sonst kümmer Dich nicht um sie. Laas sie unter dem Titel einer «Goethe-Stiftung» und nenne sie, wie es Dich gut dünkt».¹⁾

Ez az úgynevezett «Goethestiftungsbrief» mély benyomást tett Lisztre. 1851 május 17-én²⁾ megköszönte Wagner tanácsait, megjegyezve a következőket: «ich bekenne mich sehr gerne bereit Deinen Ideen womöglich nachzukommen». Wagner Liszt kívánságára elküldte neki a zürichi színházról írt cikkeit egy levél kíséretében,³⁾ melyet a «Goethestiftungsbrief» folytatásának tekinthetünk. Az «Originaltheater» eszméjét fejtegeti a levél s világosan felismerhetjük benne a későbbi «Nibelungentheater» terveit. Tulajdonképen ugyanazon gondolatokat tartalmazza, melyekkel Wagner *Ein Theater in Zürich*⁴⁾ cz. cikkében foglalkozott, csak hogy a weimari viszonyokra alkalmazva.

Wagner levelei Lisztet, a ki már azelőtt is érdeklődött Weimar színháza iránt, teljesen megnyerték az új gondolatnak. Ha más művészeteket részesített később támogatásban, egyideig tevékenysége mégis csak a weimari zenedrámái-színpad kialakításában, emelésében központosult.

Míg Weimarban erősen foglalkoztak a Goethe-alap ügyével, addig Berlinben teljesen elaludt a buzgóság. Annál szükségesebb lett volna, hogy Weimarban egységes akarattal a terv megvalósításához lássanak. A helyett azonban csak tapogatózást észlelünk és Lisztnek igaza van, ha ez időből való leveleiben szükségesnek tartja jelenlétét

¹⁾ Wagner engedélyével közzétette Liszt e levelet a *Neue Zeitschrift für Musik* XXXVI. k. 10. füzetében; külön is megjelent Hintznél: Leipzig, 1852.

²⁾ *Briefwechsel Wagner-Liszt* (kiadta E. Kloss) 60. sz.

³⁾ *L. Briefwechsel* id. h. 61. sz.

⁴⁾ *Gesammelte Schriften* id. h. XII. k. 159. l.

Weimarban. Ő volt a legzéltudatosabb és legönzetlenebb azok közt, kik Károly Sándorral a Goethealapról tárgyaltak. Valahányszor Károly Sándor az intézmény megnyitását tervezte és Weimar erejét felülmuló kötelezettségeket akart elvállalni, Liszt birta rá mindig, hogy ne kezdjen semmit, míg be nem bizonyodik, hogy a terveit eredménynyel meg is valósíthatja. Szenvedélye volt Károly Sándornak, hogy háza klasszikus hagyományait folytatva Weimar tekintélyét híres emberek odavonásával emelje. A mint feltűnt a látóhatáron egy művészi tehetség, azt magához igyekezett kötni. Nagy ígéretekkel, melyeket nem tudott betartani, nyerte meg kiválasztott embe-reit. Nem egy azok közül, kiket Weimarba hívott, neheztelve hagyta el a várost, melyben nem találhatta meg azt, a mit elérni remélt és a minek ígéréteben jött el. Károly Sándor ezáltal a megbízhatatlan-ság hírébe került. De ő abban a hitben élt, hogy már a pusztá élet az emlékezetes helyen kárpótolhat a sok hiányért.¹⁾ De keserű csaló-dások érték. Az emberek nem gondolkoztak olyan ideálisan mint ő.

(Folyt. köv.)

(Szászváros.)

HOLLITZER GYULA.

GÖRÖG TRAGÉDIÁNK.

Ungvárnémeti Tóth László Versei között, Pesten, 1816-ban megjelent egy Tragédiának jelölt darab ezzel a címmel: «*Nárcisz vagy A' gyilkos önn-szeretet. Három nyílásban.*» A különös kis alkotás annak idején feltűnést nem keltett. Horváth István a kötet bírálója «szerentsésen készült»-nek mondja¹⁾ s Kazinczy, ki még kéziratban olvasta, azt írja róla Kölcseynek,²⁾ hogy «olly valami, aminek nem tudok mását. Egész lapok a szóllások benne, sok verbiage, sok declamatio, kevés Handlung. A' Prolog excellens és antik ízű... szeretni fogom, ha hamar ki nem jönnek s az ifjú 9 esztendeig gyalulgathat rajtok» (A Nárciszon s A nősző Aristipp cz. vígjátékon).

A költő maga a Verseihez fűzött Glossákban azt vallja, hogy «el kellett volna ezen Darabkámmal bűnom, mint a' Hieroclesz Bohókásának gyenge kisedével...»³⁾ De felhozza Goethét «so ist's doch im Grunde besser ein *verwornnes Stück* machen, als ein Kaltes.»

S ugyanerről a darabról írja a magyar irodalomtörténet legújabb összefoglalója, Pintér Jenő:⁴⁾ «A görög tragikai költészet gyümölcsöző tanulmányozása s a hellén szellem és stílus tökéletes elsajátítása érzik meg minden részletén.» «*Forma és felépítés tekintetében*

¹⁾ V. ö. Sehorn: *Das nachklassische Weimar* II. k. 4. l.; Bojanowski: *Karl Alexander*; München 1901.

²⁾ *Hazai és külföldi Tudóstársok* 1816. (jan. 17.) 5.

«... egy szerentsésen készült 's Nárcisz nevet viselő Tragedia...»

³⁾ Széphalom, 1814. április 9. *Kazinczy levelezése* (Váczy) XI. 333. l.

⁴⁾ A Hieroklesz név alatt ránk maradt tréfagyűjteményt (Asteia) érti.

⁵⁾ *A magyar irodalom története Bessenyei György fellépésétől Kazinczy Ferencz haláláig.* II. 255. k.

a megtévesztésig hű utánzata a régi athéni tragédiáknak... a szereplők és a kar felváltva szavalnak. De van benne ókori hellén hangulat és görög tragikai felfogás is. A költő a végzet ellen való hasztalan küzködést és a titokzatos égi hatalom komor sorsintézkedését nem közönséges lírai erővel érezteti.» Az ítélet Toldy Ferenczre megy vissza, a ki szerint⁵⁾ «szomorújátékba Tóth László «költészete és mély beavatottsága a görög tragoedia lényegébe valódi diadalt ültött. T. i. a költő a címhős szép mythosát az Ovid által ránk hagyott monda szerint, *egészen görög formában*, a lyrika alkalmazásáig s *görög szellemben* az őszinte szép emberiség megillető jellemzésével alkotta meg». Beöthy hasonlón.⁶⁾ Ungvárnémeti Tóth László görög tragédiája a Nárccisz «a görög eszmevilág feltüntetésével, *karáival*, sóvár és erős szerelmi lírájával az érdekesebb kísérletek közé tartozik».⁷⁾

En ennek a tragédiának görögségét, «hellén stílusát» akarom vita tárgyává tenni. Annak a bizonyítására természetesen szót sem lehet vesztegetni, hogy a darab *nem* «a megtévesztésig hű utánzata a régi athéni tragédiáknak». A költő ép attól tartott, hogy görög formát fognak keresni művében s mert *nem* található, hibáztatni fogják. Így értelmezem a tragédia mottóját:

Ξανθίας.

Τί δε, μειχωγήσουσι τὴν Τραγοδίαν.

Αἶακος.

Καὶ κανόνας ἐξοίσουσι, καὶ πηχὰς ἐπῶν
καὶ πλαίσια ξύμπηκτα πλινθεύσουσι γε
καὶ Διαμέτρους, καὶ στήνους. (sic.)⁸⁾

A sárospataki diákok *Klopstock* háromfelvonásos idillikus bibliai tragédiája, az «Ádám halála» ihlette meg.⁹⁾ A felvonást Révai

⁵⁾ *A magyar nemzeti irodalom története*² 1868. II. 20. l.

⁶⁾ *A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése*³ 1890. I. 171. l.

⁷⁾ Leghosszabb méltatást eddig «*Ungvárnémeti Tóth László élete és irodalmi működése*» cz. dolgozatában (A soproni Læhne-féle főg. értesítője, 1891/92) Rákóczy Géza szentelt a «kis görögös drámának». (42. l.) Csodálatos akribiátlansága miatt kár, hogy Pintér túlságos bizalommal követte. Ítélete szerint egyébként a Nárcciszt «az utánzatok ez a közös tulajdonsága jellemzi, hogy a költő a görög szellemet bensőségben nem érthette utól legfeljebb formái tekintetben. Toldy... talán kissé túlbecsülte Tóthot», kinek művét «a karok emelik leginkább a görög drámák felé». (43. l.)

⁸⁾ Aristophanesi versek. Arany fordításában, kevés változtatással (*Békkák*, 756. kk.):

Xanthias.

Juh módra mérik a tragédiát?

Aeakos.

Hoznak vonalzót és mértékрудat
És összehajtó négyszög téglamérőt
S függőt meg éket...

⁹⁾ Ungvárnémeti Tóth László Kazinczynak, Sárospatak, 1814. márczius 29. *Kazinczy levelezése* (Váczy) XI. 304.

Áldozat cz. pásztorjátékából vett szóval nevezi «nyílás»-nak.¹⁰⁾ Euripidesre és Senecára egyszerre hivatkozik.⁹⁾ Gessner és Matthisson kedves olvasmánya.¹¹⁾ Csoda lett volna, ha csak olyasvalamit alkot, a mi legalább annyira megközelíti az attikai tragédiát, mint Schiller «Die Braut von Messina»-ja.¹²⁾ Goethét ne is említsük.

Ungvárnémeti Tóth László ezt írja Kazinczynak: «Nem kívánék egyebet — a Nárcisztól — tsak azt, hogy közönségesen a Drama, különösebben pedig a Tragœdia szépsége ellen ne hibáznék.»

Hogy tragédián kizárólag görög tragédiát értett volna, nem hiszem. Hogy mit értett Toldy a «görög tragédia lényegén» s Tóth László «beavatottságán», nem kutatom. Azt-e, a mit Pintér, a ki úgylátszik, a «görög tragikai felfogást» a végzet ellen való hasztalan küzködésben és a titokzatos égi hatalom komor sorsintézkedésében fedezi fel? A véleményt Schillerre szokták visszavinni.¹³⁾ Hihetőséget neki különösen a Sophokles-tragédiák jóslatai adtak.¹⁴⁾ «Tiréziász» pedig a Nárciszból sem hiányzik. Szerepel Teiresias «Tirenio» néven Guarini «Pastor Fido»-jában is és érdekes, hogy e minden barokk idők legbarokkabb drámáját jellemezve mondja körülbelül ugyanazt A. W. Schlegel az olasz pastorale-költőről, a mit Toldy és Pintér Tóth Lászlóról: «Für das Wesen der alten Tragödie zeigt er einen tiefen Sinn, denn die Idee des Schicksals beseelt die Grundlage seines Stückes und die Hauptcharaktere kann man idealisch nennen.»¹⁵⁾

Furca dolgokról sülné ki ily módon az «ókori hellén hangulat és görög tragikai felfogás». De a mi fő: «Die antike theorie des dramas hat niemals an solche dinge gedacht, noch denken können, zumal mit Aristoteles ist es alles ganz unvereinbar, und gar den Athenern des 5. jahrhunderts den glauben an ein blindes schicksal, den kalten, faulen determinismus zuzutrauen, ist schlimmer als lächerlich.» (Wilamowitz-Mœllendorff, *Einleitung in die griechische Tragödie*, 116. l.)

Ungvárnémeti Tóth László így még nem gondolkodhatott? *Hogy attikai tragédiát akart volna alkotni a Nárciszból, azt kétségbe vonom.* A mennyiben pedig esetleg közeledett hozzá, objective meg kell állapítani, hogy tényleg hová jutott el.

A tárgy nem athéni, hanem alexandrin. Narkissos története thespiai népmese, a melyet valószínűleg makacs szép fiúk számára találtak ki.¹⁶⁾ Ilyen alakban került az alexandriai költészet anyag-

¹⁰⁾ Glossák a *Verseihez* 196. l.

¹¹⁾ Ungvárnémeti Tóth László Kazinczynak, Sárospatak, 1814. márczius 8. *Kazinczy levelezése* (Váczy) XI. 266. l.

¹²⁾ «Die form fand man in der Braut von Messina mit recht anstössig» (Wilamowitz-Mœllendorff, *Einleitung in die griechische tragödie*, 45. k.).

¹³⁾ U. o. 46. és 115. l. Schiller: *Über d. tragische Kunst*.

¹⁴⁾ Wilamowitz-Mœllendorff, i. m. 118. l. 68. j.

¹⁵⁾ Battista Guarini Pastor Fidojáról Klein, *Gesch. d. Drama's*, V. 174. kk. A. W. Schlegel (*Ueber dram. Kunst* 32. l.) idézve 231. k. L. még *De Sanctis, Storia della letteratura Italiana*, II. 185. kk.

¹⁶⁾ Welcker, *Alte Denkmäler*, IV. 173. l. «Die richtige Erklärung des Narcissus hatte schon Kanne gegeben.» Kanne, *Mythol. der Griechen*, 1805.

gyűjteményébe¹⁷⁾ a többi átvaltozással és erotikus népregével együtt, mikor a kozmopolita és felvilágosult hellenizmus már nem tudott többé a mythoszal ölelkező hősmondából eleven alkotást létrehozni. A görög tragédiának azonban lényegéhez tartozik a mythikus és hősmondai tartalom és az alexandriai Pleias sem szakított a tradícióval.¹⁸⁾ Az erotikus témák ugyan Sophokles Phædrája s Euripides psychiatriai jellegű sikerei után meglehetősen szaporodnak, metamorphosis is előfordul tragédiában. Narkissoshoz hasonló jellem Hippolytos, ki a troizeni népregéből került az atheni tragédiába. Atyja azonban Theseus volt, mostohája pedig kitűnő hősnő hozzá. Hasonló Daphnis is. Ő már az idillköltészetbe vonult be és a Narkissos tanulságos történetét is bizonyynyal oda sorozták az alexandriaiak. Lásd a XXIII. (pseudo-)theokritosi idillt.

Ovidius kedves elbeszélésének két görög forrása lehetett. Az egyik az eredeti formában, fűszerelemről szólhatott, a másik Echo nymphát adta hősnőnek Narkissos mellé; Ovidius a kettőt valószínűleg csak összefűzte.¹⁹⁾ Az ő feltalálása ellenben úgy gondolom Teiresias szerepe a mesében, a melyet a Metamorphosesben éppen a jós története előz meg s a költő a kettőt így kapcsolhatta össze a legalkalmasabban.

Ovidius előadásának három kiemelkedő pontja van. Az egyik a játék a visszhanggal, a másik a forrás leírása, a harmadik az önmagába szerelmes ifjú monológja. Az utóbbi Castiglioni szerint¹⁹⁾ szintén alexandriai mintára megy vissza.

A rimes poézis később a visszhangos játékot kapja fel (Tasso, Zrinyi, Gyöngyösi). A renaissance-pastoráleban a tükröző forrás bukkan fel (Ninfae Fiesolano, Arcadia, Aminta). A hatás a barokkra igen nagy.

Ungvárnémeti Tóth László is játszik e visszhanggal, igen naiv módon. Echo gúnyolja Nárceziszt s egész monológot mond utána — kellőkép travestialva:

Nárcisz.

Ah Istenek! hol, vagy micsoda tündér Öreg
Dorgált meg engem? — micsoda bájos tünemény,
'S mi édes álom birta csendes lelkemet,
Míg fel nem ijedék. Oh segíts rajtam, Cypris, stb.

S. XLIX «die Thespier, wie alle Bötier, begünstigten vorzüglich die Knabenliebe und ein einheimischer Dichter ersann den Mythos von Narcisus zur Warnung grausamer Knaben». Más vélemény, a mely szerint Narkissos története ἱσπός λόγος lenne a thespiai mysteriumból u. o. 174. l. és Roscher, Lexicon s. v. A mythos, ἱσπός λόγος, néprege (így fordítom a «Legend»-t) és népmese fogalmát l. Welcker *Götterlehre* I. 75. 88. 96. 107. kk.

¹⁷⁾ Castiglioni, *Studi intorno alle fonti e alla composizione delle Metamorfosi di Ovidio* 97. l. «non mi pare dubbio che la tradizione che parla di amore maschile sia quella veramente genuina.

¹⁸⁾ Erre és a következőkre nézve l. Rohde, *Der griechische Roman* 19—37. l.

¹⁹⁾ Castiglioni i. m. 207. kk.

Echo.

Áh Istenek! hol, vagy micsoda tündér Vadász
 Bájolt meg engem? micsoda bájos tünemény,
 S mi édes álom bírta nyugvó Lelkemet,
 Míg fel nem ijedék. Oh segíts rajtam Cypris, stb. 141. l.

Ovidius psychológiájából csak a legszükségesebbet veszi át: ²⁰⁾

emelkedjél fel a forrás alól;
 S engedd öleljem szép fehér hattyúnyakad. (138. l.)

huc exi . . . (Ov. Met. III. 455.)

In mediis quotiens visum captantia collum
 Bracchia mersit aquis . . . (428. k.)

De rhetorikát is:

Jaj, jaj szegénynek énnekem, ki szomjamat
 Akarám elűznöm, — és örök bánatot ivám! (138. l.)

Dumque sitim sedare cupit, sitis altera crevit. (415.)

«Tóth László a drámában ép oly utánzó mint a lírában» írja Pintér. És Bayer József: ²¹⁾ «Műve ugyan utánzás, de nem szolgálai lélekkel készítve. Nárcisza, a goethei modernizáló modor kiváló terméke.» Nem tudom, hogy Ovidius-utánzást gondolnak-e. Ungvárnémeti Tóth László viszonyát Ovidiushoz olyannak látom, mint a görög tragikusokét Homeroshoz. A mesét egészen onnan vette és a római költő hatással is volt rá. *Jellemző arra, hogy mily távol áll az athéniéktől.*

A bosszúzó istennő Tóth Lászlónál nem a Nemesis, ²²⁾ hanem «Cypris». *Ez Euripides hatása.* Az Örlelek nagy monológiáját (139. k.) párhuzamba lehet állítani a Hippolytos második stasimonjával:

Ugyan kegyelmes Isten Asszony Cypria!
 Könnyen megenged, sőt ha büntet is talám,
Mosolygva lövi el a' parányi kis nyilat.
 Halgass bolyókás, — esküszöm, hogy a' fene
 Phalarisz sem adhat nála kínosb büntetést.

²⁰⁾ Ovidius psychológiája különben alaposabb és raffináltabb. A realitás is jobban a költő szeme előtt lebeg; a tükörkép nála:

Spem mihi nescio quem voltu promittis amico
 Cum risi, adrides . . .

Tóth Lászlónál:

Nem szól; *nem ért,* nem hall . . . (150. l.)

²¹⁾ *A magyar drámairodalom története* I. 291. l.

²²⁾ *adsensit precibus Ramnusia iustis* (Ov. Met. III. 406.)

οὔτε γὰρ πρὸς οὐτ'
 ἄστρον ὑπέρτερον βέλος,
 οἷον τὸ τᾶς Ἀφροδίτας
 ἴησιν ἐκ χειρῶν
 Ἔρωος.

(Eur. Hipp. 530 kk.)²³⁾

De a felfogás Senecához közelebb

Iste lascivus puer et renidens
 tela quam certo moderatur arcu...
 non habet latum data plaga frontem,
 sed vorat tectas penitus medullas.

(Phaed. 282. kk.)

Nectárja édes...

Ἔρωος... εἰσάγων γλυκεῖαν ψυχᾷ χάριν (Eur. Hipp. 526 kk.)²⁴⁾

Azután példák felsorolva a pusztításra, mint Euripidesnél.

Öl, gyujtogat, tör, pusztít és ront Cypria...

Ἔρωτα... πέρθοντα καὶ διὰ πάσας
 ἰόντα συμφορᾶς θνατοῦς...(Eur. Hipp. 538. kk.)²⁵⁾

A befejezés

nem szabad

Nekünk, -- eszére hozni a' boldogtalant!

θεοῖσι δ' ὄδ' ἔχει νόμος
 οὐδεὶς ἀπαντᾶν βούλεται προσυμία
 τῇ τοῦ θελοντος, ἀλλ' ἀφιστάμεσθ' αἰεὶ.

(Eur. Hipp. 1328. kk.)²⁶⁾

Tóth László Nárcisz kétségbeesett monológjában megismétli magát.

Ím eget, 's földet kavár
 Kedves Leányod, Cyprisz, — öl, pusztít, rabol,
 Ront 's gyujtogat, mint a ragadozó Harpyák.

(143. l.)

Euripidesnél ennyi:

φλέγει δ' Ἔρωος ὃ μαινομένα κραδίᾳ
 πανὸν ἐφορμάσῃ χρυσοφαῖ.

(Eur. Hipp. 1274. k.)²⁷⁾

De mit könyörgök Zevsznek, a' kaczer, 's lator
 Zevsznek? — kinek val, buja szerelmét Föld, s Olymp
 Isméri?

(143. k.)

²³⁾ Csengeri János fordításában:Mert sem a tűz, sem a nap Nem perzsel lángjával úgy, Mint Erós,
 ... ha kibocsátja kezéből Aphrodite nyilait.²⁴⁾ U. o. Erós a lélekbe «édes üdvösséget» olt.²⁵⁾ U. o. «ki mindenféle bajt küldhet az emberi nemre S bárkit
 pusztulásba dönt».²⁶⁾ «Törvény istenek között, Hogy egyikünk se vet a másik szán-
 doka Útjába gátat, sőt örökké engedünk.»²⁷⁾ «S kinek szívet érinti aranyragyogású szövétnekével, Az lángba-
 borúl.»

A keresztény költők adulter Juppiterére gondolunk.

Ide Zeűsz, — ide egy nyilat
Zűzd össze kábult agyamat, és hagyd, vesszek el.

πρὸς ταῦτ' ἐπ' ἐμοὶ ζυπέσσω μὲν
πρὸς ἀμφίχης βόστροχος. (Aisch. Prom. 1043. k.)²⁸⁾

Titáni szó a «kis ifjú»²⁹⁾ ajkán,

Ki nyalka ficzkó hajnalán
Már eltemettetődik! (175. l.)

A görög tragédia hatását megérezni a Nárciszon — de a költő fejletlen és főleg modern egyéniségét is. Sok a darabban a hellén szempontból kivetni való. Conceptio tekintetében azonban egészben véve nem görög, mert stílustalan. Ungvárnémeti Tóth Lászlóra a tragikus és az idillköltészet egyformán hatott. *Tragédiája teleszivárgott bucolismusokkal.* A milieu az ovidiusi. Az első nyílás első jelenésében «Nárcisz egyedül eltévedten»³⁰⁾

Áh Istenek! mi rémitő zordon liget
Áll itt körültem, 's micsoda borzasztó, fagyos
Szellő suhog felettem a 'zöld lombokon.

Huh! borzadok, 's irtózom árnyékok, liget!
Bűbájos e' hely, — rossz varásló Lelkeké;
Berkek', hegyek Fák Sztizeik, Pán, 's Artemisz!...

A természetnek ezt a «démonikus»³¹⁾ felfogását mondhatta még excellensnek és antik ízűnek Kazinczy. De a nymphákon kívül vadászokkal — Nárcisz is az — és főleg pásztorokkal van tele ez a természet. «Ama nagy Vadász, A' szép Leánder» s «Pándion a' híres Juhász» esetével vigasztalja két nymphea Échót. (131. k.) Nárcisz barátja Myrson: Bionból való név.

Thyrsis, a sírásó a tragikus kardal modorában énekelget *magában* a kiszámíthatatlan mulandóságról. (169. k.)

Valóban te sem utolsó énekes
Voltál valaha, mert gyenge hangod kellemes.

Igy, theokritosi stílusban, a másik, Mycon.

Thyrsis.

Jaj Mycon! el mult az. — Nem egyszer győztem én,
Ifjú koromban, még, — mikor juhász valék. (170. k.)

²⁸⁾ Csengeri fordításában: Csak gyujtsa tehát a fejemre az ég Kétélű tüzét...

²⁹⁾ 175. l. Namque ter ad quinos unum Cephisius annum Addiderat poteratque puer iuvenisque videri (Ov. Met. III. 351. k.).

³⁰⁾ 119. k. Forte puer seductus ab agmine fido... (Ov. Met. III. 279.)

³¹⁾ L. Preller, Römische Mythologie,² 95. l.

S elmondja, dalosversenyben Damont mint győzte le. Mi is emlékezünk rá.

Pastorum musam *Damonis* et *Alphesiboei*,
Immemor herbarum quos est mirata iuvenca
Certantis . . . (Verg. E. VIII. 1. kk. és III. 21. kk.)

A versenyre pedig és kimenetelére Theokritos V. és VIII. eidyllionjából. (Verg. E. III.) A «szép ibrik» leírása, (164. l.) mit Aglája a «kis Érosztól» lopott s Echóra bizott — bukolikus. (Theokr. I. 27—31. V. E. III. 36—9.)

Az idillköltsézet hatása alatt keletkezett a tragédia egyetlen kardala is, a «Jálemósz».

Pintér Jenő szerint «a szereplők és a kar felváltva szavalnak». Szavaló kar a Nárciszban egyáltalán nincs. Beöthy is karokról beszél. *Ungvárnémeti Tóth Lászlónál egyetlen kar van, az sem tragikus, hanem operai.* A «nymphák sokan» csak néma statiszták. «A Nymphák könnyögésöket némelly halmocskán, egy csésze tejáldozat felett Cyprishez» (134. l.), az első nympa végzi,³²⁾ hatos jambusokban. A «Jálemósz» azonban a sirató asszonyok énekelik. A Bionnak tulajdonított *Ἐπιτάφιος Ἀδώνιδος* ennek a kardalnak az őse. Az alappondolata — leleményes czélzás a metamorphosisra — onnan való.

1. Meghólt az ifjú *Kárisok*
Szerelmetes barátja.³³⁾
Sirastsuk ötet Asszonyok
Sirastsuk a' kis ifjút!
Jertek közel, — sírjuk reá
Sós könnyeink özönnyét.
Harmat! te is reá peregj,
Ásztassuk a' kis ifjút!
2. Ha a' tubarózsák tövét
Meg ásztatik, ki ülyül,
Talán kizöldel Nárcisz is
Ha könnyeink latsollyák . . . (175. l.)

³²⁾ L. 133. l. Első Nympa.

majd könyörgök én neki.

A «könyörgést» Persephonéhez a darab végén is csak úgy lehet elképzelni, hogy a pap mondja a mézáldozat közben. A «*Két Larissai Szüzek*» (132. l.) nem tesznek ki tragikus kart, sem a versikéik karéneket. Az egyik ugyan iskolásizü epikus reminiscencia:

Az is igaz ám, a' mit egy bajnok dalol:

A' falevélkék, 's emberi élet'
Szerök nagyon hasonló, stb. 172. l.

τὸν δ' αὖθ' Ἰππολόγοιο προσηύδα παίδιμος υἱός . . .
οἷη περ φύλλων γενεή, τοῖη δὲ καὶ ἀνδρῶν.

Z 144. kk.

³³⁾ αἱ Χάριτες κλαίοντι τὸν υἱέα τῷ Κινύραο (Bion, I. 91.)
NB. A Charisok Aphrodite kíséretéhez tartoznak.

δάκρυα δ' ἄ Παφίη τόσσ' ἐκχέει, ὅσσον Ἄδωνος
 αἶμα χέει· τὰ δὲ πάντα ποτὶ χθονὶ γίνεται ἄνθρ.
 αἶμα βόδον τίθει, τὰ δὲ δάκρυα τῶν ἀνεμώνων. (Bion, I. 64. kk.)³⁴⁾

S ha a vadvantól sebzett — λευκὸν μηρὸν ὀδόντι τυπείς —
 Adonisra gondolva írta volna Tóth László:

«ojj korán esett ez is
 A' mord halál fogára»³⁵⁾?

Sem a karének, sem a kar nem tragikus. *Metastasióinak* szoktak így feltűnni hirtelen a kórusai, hogy elénekeljék alkalmi dalocskáikat. Alkalmi dalocska a «Jülemósz» is. Legközelebbi rokonául azonban a világirodalomból a Poliziano Orfeójának dryas-kardalát nevezném meg, a mely Euridicét siratja el. Az Epitaphios hatása azon még jobban megérezik.³⁶⁾ De nem csak ezért állítom őket egymás mellé.³⁷⁾ A két darab is sok hasonlóságot mutat. A tárgyak Ovidiusból. Sophokles hatása az Orfeón, Euripidesé a Nárciszon. A pásztori első felvonás (Pastorale) Polizianónál, a pásztori utolsó nyílás Tóth Lászlónál, mindkettő egyformán jól, rosszul fűzve össze a tragikus

³⁴⁾ Cypria ejt könnyet s vércseppet hullat Adonis,
 S íme virágszál sarjad a vérből, a könnyből azonnal,
 Vérből rózsza fakad s a kökörcsin kel ki a könnyből.

³⁵⁾ U. o. L. 125. l. Nárcisz.

Ah Artemisz! miért engedéd ide buktomat?
 Mért nem bortsátád rám talám a' legfenébb
 Vadvant is inkább....

Ovidiusnál csak:

Ante, ait, emoriar, quam sit tibi copia nostri. (391.)

³⁶⁾ A sírás Polizianonál (177. l. Használt kiadás: *Poesie Italiane di messer Angelo Poliziano*. Milano, 1825.):

al nostro lagrimare
 Crescano i fiumi al colmo della riva... (a refrainben!) —
 Or pianga nosco Amore:
 Piangete, selve e fonti,
 Piangete monti...

αἶμα' ὃ τὸν Ἄδωνιν ἐπικιζοῦσιν Ἐριότες (Bion, I. visszatérő sor)
 ὄρεα πάντα λέγοντι, καὶ αἱ δρούες αἰατ' Ἄδωνιν!
 καὶ ποταμοὶ κλαίουσι τὰ πένθεα τῆς Ἀφροδίτης
 καὶ παγαὶ τὸν Ἄδωνιν ἐν ὄρεσι δακρῶσιν. (32. kk.)

³⁷⁾ Agnolo Poliziano Orfeójáról Klein *Geschichte d. Drama's* V. 15. kk
 Sophokles hatása 25. l. Klein ítélete (20. k.):

Der in zwei Tagen verfasste Orfeo lässt sich als eine Improvisationsdichtung betrachten, und verdient um so mehr unsere anerkennende Bewunderung; von der ruhmvollen Eigenschaft ganz abgesehen, dass mit *Poliziano's Orfeo das neuere Kunstdrama nach classischem Muster ins Leben tritt.*

törzsszel. És stflustalanságuk — hellén szempontból, — a görögség korszakokat és műfajokat összeolvasztó barokk felfogása, együttvéve arra vallanak, hogy a «quattrocento mysteriumának, a renaissance ideáljának»³⁸⁾ és a sárospataki diák végtelenül kedves rokokó-görög álmanak egy megítélés alá kell esniök.

Az Orfeóban modern realizmussal támadt fel az orphikus *ιερός λόγος* bacchikus mámor, a Náracsban nem épen goethei módon, hanem Ungvárnémeti Tóth Lászlót jellemző modernizmussal a dramatizált hellenistikus mese kecsessége. A pastoráléval ölelkezik mind a két barokk tragédia — s az athéni tragédiától egyformán messze van.

(Büdapest.)

KERÉNYI KÁROLY.

HAZAI IRODALOM.

Négyesy László: Arany. A költő születésének százados évfordulója alkalmából a Kisfaludy-Társaság ajándéka a magyar tanulóifjúságnak. Budapest, Franklin-Társulat, 1917. k. 8-r., 53 l.

Kedves meglepetést szerzett a Kisfaludy-Társaság Aranyt ünneplő közönségének, mikor a költő születésének századik fordulóján kiosztatta ezt a tartalmas füzetet s ajándékuul elküldte az iskoláknak is, mint 17 évvel előbb hasonló alkalomból Vörösmarty életrajzát. Szerzője, Négyesy László előtt kettős feladat állott: összefoglalni, a mit Aranyról a tudomány mai álláspontján tudni lehet és mindezt világosan, a tanuló számára is érthető nyelven előadni. A szerző neve és multja kezesség, hogy mindkét feladatot fényesen megoldotta.

E rövid összefoglalásban is szigoruan a tudomány követelményeihez alkalmazkodott. Környezeti és lélektani alapon építi fel Arany egyéniségének és költészetének kialakulását; előttünk látjuk az egyszerű paraszti házból, kisvárosi környezetből kiemelkedni s mind határozottabban rátalálni önmagára és nemzeti feladatára. Négyesy lépésről-lépésre megrajzolja ennek a fejlődésnek összesűrített képét. Különösen sikerült Arany színészi pályájának rajza (10 l.). A finom lelki mozzanatok egész sorát vonultatja fel, hogy Aranynek ezt az oly kevésbé megértett és méltatott «forradalmi lépését» kellő világitásba helyezze.

Igen helyesen emeli ki, hogy Arany nem állt meg a Petőfítől tanult népiességnél, melynek Toldi a koronája, hanem már a forradalom előtt jelentkezik lírájában az a modern meghasonlás, mely Petőfi lírájához képest újabszerű hangot jelez s bonyolult hangulataival sok tekintetben közelebb áll a modern lírához. Nemcsak Arany

³⁸⁾ «Questo è il mistero del secolo, è l'ideale del Risorgimento» De Sanctis, *Storia della letteratura Italiana.* (I. 360. l.)

egyéni lelkiállapota, de a küzdő, forrongó korszakok Európaszerte érezhető szubjektív hangja, a XIX. század általános lirizmusa tette Aranyt lírikussá. Az a lirizmus, mely Vörösmarty epikájában, Eötvös Karthausijában, Kossuth szónoklataiban oly gazdagon buzog. Ez az alanyi elem érezhető aztán epikájában is, főleg a Byron sugallta szubjektív elbeszélésekben, sőt később a Toldi Szerelmében is. Azt is igen helyesen veszi észre, hogy Arany még Byron hatása alatt, de már vele szemben mennyire hajlik a modern realizmus felé. Bolond Istókjában olyan erős valóságérzéssel festi a nyomort és a züllést, a mely méltán meglep abból az időből, a mikor a naturalizmus jelszava még nem volt fölvetve Európa irodalmaiban.

Joggal írja az összefoglaló XII. fejezetben: «Mikor egy-egy írói csoport azt hiszi, hogy Aranytól, mint valami szűkkörű népies elem képviselőjétől el kell fordulnia s az egyetemes irodalomtól ihletet és mintát kérnie, egyszerre csak ott is Arany szellemével találkozik és arra a meggyőződésre jut, hogy Arany művészi kulturája páratlanul egyetemes, lelkielete finoman szervezett, modernül differenciált.»

Az egyes művek jellemzésében találó rövidséggel, sokszor eredeti megfigyeléssel vagy legalább fogalmazással adja szerzőnk a legfőbb tudnivalókat. Az Elvesztett Alkotmányról például így ír: «A műben még nincs meg Arany egyik főjelessége, a kompozíció ereje; hangja sem elég határozott. Hexameteres diktatóriája részben a hősi epika stílusának volt a paródiája; a szubjektív modorban Byron, a szatirai elemben Eötvös hatásával is keresztezve; tartalmában sok olyan reális megfigyelés, a minők addigi verses elbeszéléseinkben szokatlanok voltak, nyelvében számos, addig fel nem használt fordulat. A mű nehézségét sok élez enyhíti.» Valóban nem lehetne kisebb helyen minden lényeges tudnivalót a szóbanforgó költeményről elmondani. Hasonlóan sikerült a Nagyidai Üzigányok jellemzése is (32. l.), valamint a balladákról szóló V. fejezet. Alljon itt még az a hely, melyben Arany nyelv-művészetét a másik legnagyobb magyar nyelv-művésszel, Vörösmartyéval méri össze: «Arany kevésbé újító szellem, kevesebb új szólást teremt, mint Vörösmarty, de a nyelvnek több meglevő szépségét használja fel, csiszolja ki és illeszti új foglalatba. Nyelve ép oly zengzetes, de plasztikusabb, jellemzőbb, tömörebb; formaművészete pedig magyarosabb, gazdagabb, fejlettebb, stílszerűbb.»

Csak ritkán esik meg szerzőnkön, pedig ily rövid összefoglaló műnél egyre fenyeget a veszedelme, hogy száraz felsorolást ad, teljességre törekedvén. Ilyen különösen Arany kisebb elbeszélő műveinek felsorolása a 31. lapon.

Négyesy művét nemcsak a magyar tanulóifjúság, hanem mi valamennyien élvezettel és haszonnal forgathatjuk.

(Budapest.)

ZLINSZKY ALADÁR.

Josephus Kerkai: Quomodo Horatius Lucili vestigia presserit?

Budapest, Apostol-nyomda, 1917. 8.-r. 95 l.

A címben jelzett értekezés tíz fejezetben foglalkozik Horatius és Lucilius viszonyával, az első, bevezető fejezet pedig a szatira eredetének kérdéséről szól. A mi mindenekelőtt a szatira eredetét illeti,

annak megbeszélése maga is önálló tanulmányt kívánna, annyira messzeágazók ma már az idevágó kutatások. Quintilianus önértékes nyilatkozatát (inst. or. X 1, 93) ugyan a szerző is kellő értékére szállítja le, de elfelejti megmondani a legfontosabbat, azt, hogy ez a nyilatkozat tulajdonképen Hor. sat. I 10, 66 (Græcis intactum carmen) félreértésen alapul. Ép így elmulasztja interpretálni Liv. VII 2, 4 fejezetét, melyen a szatira eredetének kérdése sarkallik, mert csak úgy lehet eredményes az idevágó kutatás, ha a «drámai szatira» fantomjával eleve leszámolunk. Itt veheti kezdetét az érdemleges vizsgálódás és azt hiszem, helyesen ítélek, ha itt egyedül célravezetőnek a tárgytörténeti és stilusteknikai összehasonlítást tartom a görög irodalom bizonyos *γένος*-aival, melyekre részben már Horatius rámutatott (sat. I 4, 1—7 = komédia; I 1, 24 = populáris philosophia, *διαρρηθῆ* stb.). Évtizedekkel ezelőtt is voltak már, a kik Horatius szatiráinak a görög irodalommal való összefüggését kutatás tárgyává tették (l. a H. és Menippos, H. és Bion viszonyára vonatk. irodalmat, főképp Heinze alapvető dolgozatát De Horatio Bionis imitatore, Bonn, 1889), de ahhoz, hogy a római szatira eredetének kérdését végérvényesen tisztázhassuk, még ma is hiányoznak a részletkutatások. Az irányt már helyesen kijelölte *Geffcken* (Studien zur griech. Satire; Neue Jahrb. 27, 1911, 393—411 és 469—493 lk.), most az egyes témáknak és motívumoknak a görög irodalomban s a római szatirában való szereplését kell részletes vizsgálattal tisztázni s akkor fog világosan előttünk állni, hogy a római szatira is, ép úgy, mint minden római műfaj, a görög irodalomban gyökeredzik. E vizsgálatokhoz óriási anyag átfogó feldolgozására lesz szükség, de kezdő philologusoknak addig sem ajánlhatnám, hogy ehhez a problémához hozzányuljanak, mert az, a mit önálló vizsgálatok nélkül a kérdéstről elmondhatnak, legfeljebb jól ismert dolgok céltalan ismételtetése lehet. Erre pedig nincs szükség. Az, a mit szerzőtől az első fejezetben kapunk, nem egyéb, mint a Plessis-Lejay-féle Horatius-kiadás ama fejtegetéseinek reprodukálása, melyeket Lejay a 'Satires' (Paris, 1911) cz. kötetben ad. Ezt az 5. lapon maga Kerkai is jelzi, de akkor igazán nem értem, miért idézi jegyzetben Lejay szövegét, mikor a saját szövege amannak fordítása vagy paraphrasisa? Ez az eljárás különben jellemző vonása dolgozómódjának: francia (Lejay, Lamarre, Courbaud), angol (Hendrickson, Sellar), német (Leo, Norden, Schanz, Friedrich), olasz (Ussani) idézetek sorakoznak szokatlanul sűrűn jegyzeteiben, szövegében pedig ezeket latinra fordítja, áthidalja. Összesímitja s 'e miatt értekezése darabos, mozaikszerű. Klasszikus példája eljárás módjának a 36. l. vagy az 59. l., melynek minden szava mástól való; általában annyit túlzás nélkül mondhatok, hogy az értekezés kifejezései háromnegyed részben, megállapításai fejtegetései pedig teljes egészükben a fent megnevezett szerzők munkáiból vannak összeállítva. Igaz, hogy minden átvett mondatának pontosan és szóról-szóra idézi az eredetijét, de azt hiszem, hogy az ilyesmit a legjobb akarattal sem lehet philologiai munkának nyilvánítani. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a magyar classica-philologia már túl van azon, hogy egy compilatiókra szorúljon. Épen ezért nem helyeslem, hogy a dissertatio latinul jelent meg, mert ez valóban tudományos valutánk rontása.

Míg a diss. első fejezetét az alapos készültség hiánya, addig-érdemleges részét főképp a módszertelenség jellemzi. Szerző seholsem fogalmazza meg a problémát, seholsem mondja meg, mi a kérdés, mit kell tisztázni? A II--IX. fejezetek kiáltó rendtelenségben és sajnos, szigorúan felvett szempontok nélkül hordják össze mindazt, a mit H. és L. viszonyára vonatkozólag összekeresett. Nem csoda aztán, ha az egyes fejezetek czíme és tartalma néha semmiféle összefüggésben sincs egymással; így a VI f. (Unde sumat satura materiam?) arra az eredményre jut, hogy H. sokat tanult mesterétől, Luciliustól; ugyanígy kihívja az ellenmondást a III, IV, VII, VIII f. is. De mindezt az anyagot, kellő tervszerűséggel, lehetett volna áttekinthetően is csoportosítani, hiszen nyilvánvaló, hogy a II--VIII. fejezetek mintegy elő akarnak készíteni az értekezés legfontosabb fejezetére, a IX.-re, mely Loci parallelae czímen Marx, Cichorius, Zawadski, Steiner, Osztern nyomán H. és L. párhuzamos helyeit állítja egybe (miután a VI f.-ben ezt a dolgot már némileg antici-pálta); ez az egybeállítás, sajnos, kritikátlan, holott a szerző, ha már önálló vizsgálatra nem volt hajlandó, megrostálhatta volna elő-deinek «párhuzamos helyeit», mert a «ducentos», «quo pacto», «cohors», «forte» stb. szókknak itt is, ott is előfordulása még igazán nem elég alap arra, hogy két helyet viszonyba hozzunk egymással; és azt hiszem, hogy a kezdő philologus is megállapíthatja, hogy lædere gaudes és nequem lædat sehogysem illenek össze. Nem hall-gathatok el itt egy megjegyzést: philologiai párhuzamok helyes fel-állítására nagy iskolázottságot igényel s legalább is a módszerben való-jókéletes jártasságot kíván, a mi szerzőnknek éppen nem sajátja. Itt pedig növeli a bajt, hogy az egyik oldalon töredékekről van szó, caupa ‚disiecti membra poetæ‘ s ezeknek helyes felhasználása már a «magasabb kritika» eszközeit igényli, ez már valódi művészet. Itt kellett volna a szerzőnek is önmagával szemben szigorúan felvetni a kérdést: quid valeant umeri?

Egyébként a párhuzamos egybeállítást táblázatos és százalékos kimutatások követik, melyek azonban — éppen a fentebb mondottak alapján — számbavehető értékeket nem hoznak. Ez a százalékszámító philologizálás nem új, de nem is jó. Ellenben bizonyos fokú önállóságra tart igényt szerző végeredménye (91 l.): «multa doctus, nihil imitatus», melyet Steiner-rel (De Hor. Lucilii æmulo. Bpest 1901, 26 l.) való heves és egészen szokatlan hangú polemia után fogalmaz meg. Lényegileg azonban ez csak játék a szavakkal s nem mond újat; mert e kérdésben sem lehet újat, illetőleg újabbat mon-dani mindaddig, míg valaki alapos tárgytörténeti vizsgálatok után a Cichorius és Helm eredményein túl nem megy. Csak akkor tudjuk eldönteni, hogy hogyan és mit vett H. Luciliustól, ha világosan meg-tudjuk állapítani, mi Luciliusban a Luciliusé s mi a görög örökség. Addig pedig még hosszú az út.

Csak egy-két feltűnőbbet iktatok ide a diss. rengeteg sajtó-hibájából: a γ -t állandóan fordított λ -val szedték; seddere, seveverum, honimes, speremes, novi (58 l.), stilienasum, sex (= et rex, 71 l.), hie, Ronam, diducer, lectoribus, ducenbant, sats, 2 (= L.), r. (= v., 75 l.), 174 (= 194; a 86. l.-on) stb. Kifogásolnom kell pontatlan idézőmódját (pl. 32 l. 12 jz.-ben), valamint azt, hogy

klasszikus idézeteit is másodkézből veszi; így Cicerót, Pliniust, Quintilianust, Frontót Marxból idézi. Ezen látszik meg leginkább, hogy mennyire hiájával van a módszeres dolgozás legelemibb következményeinek.

Sok tévedésének és szűk látókörének is ez a magyarázata. Nem ismeri a mimust, mert különben nem osztaná Lejay véleményét, a ki tulságosan soványnak látja a mimus és szatira összefüggését; itt fontos motivumbeli egyezések is vannak (örökségvadászat!). Behunyt szemmel megy el (51 l.) Lucilius Galloniusa mellett, pedig itt igazán világosan jelentkezik a Horatiustól is használt symposion-motívum s ez épen egyike annak a kevés esetnek, melyben határozott véleményt lehetett volna kockáztatni, annál inkább, mert itt már az előmunkálatok sem hiányzanak.

Tudományos dissertatióban nem tartom helyénvalónak a pathétikus, szentimentális, érzelgős felkiáltásokat, a hármas felkiáltójelet, az íróval való társalgást (Flacce, putasne... etc.), mert mindez a komolyság rovására megy. A szép és nemes értekező próza színét és zamatát nem a frázisok adják, hanem épen a belső igazság ereje. Magam is ennek érzetében mondtam el megjegyzéseimet.

(Budapest.)

RÉVAY JÓZSEF.

A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Új folyam. XLIX. kötet. 1914—1916. Budapest, 1916. 8-r, 333 l. — U. az, L. kötet. 1916—1917. Budapest, 1917. 8-r., 205 l.

Legelőkelőbb szépirodalmi intézetünk három háborús esztendejének munkásságáról számol be e két vaskos kötet. Gazdag és változatos tartalmuk arról tanuskodik, hogy a Társaság a ránk zudult világelfordulásban is éber gonddal és czéltudatos munkával szolgálja nagy feladatait és építi tovább tiszteletreméltó hagyományait. Felolvasásaival és kiadványaival egyaránt buzgólkodik azon, hogy vigaszt és gyönyört nyujtson az élet megpróbáltatásaiból az irodalomhoz menekülő lelkeknek s a legnagyobb részében teljesen értéktelen háborús irodalmi termelés közepette legalább a maga szűkebb körű közönsége révén az irodalmi színvonal iránt ébren tartsa az érzeket.

Három háborús közülésének elsejét még egészen a háború színezte: az itt bemutatott verses és prózai dolgozatok mögül a háború nyugtalanító réme mered ránk. Beöthly Zsolt előtt elnöki megnyitójában a magyarság újraéledt hőskora Zrinyi, a költő alakját idézi fel. Az ő emlékének oltárán gyujt tüzet halála 250-dik fordulója alkalmából, olyan időkbén, mikor a feltámadó magyar hősiséggel mintha maga a történelem jubilálná Zrinyit. Alexander Bernát nagyszabású tanulmányában (*Világirodalom és világháború*) egy régibb dolgozatához kapcsolva vizsgálat alá veszi a világirodalom fogalmát, mikor az irodalmak ép úgy harezolnak, mint a nemzetek. Mindnyájunk lelkét eltöltötte akkor az az aggodalom, mely fájdalmas felkiáltásként hangzik ki a tanulmányból: a világháború rombadöntéssel fenyegeti azt a kulturát, a melyen évezredek munkájával dolgozott az emberiség. De mindnyájunk lelkében ott él a tanulmány megnyugtató végső következtetése is: a kultura legyőzhetetlen.

A Társaság második háborús közülésével Shakespeare géniusza

előtt hódolt halálának háromszázados fordulóján. A velünk ellenséges nemzet szellemóriásának ünneplését a gyűlölet tombolása között sugalló érzésekre megkapóan világít rájuk Beöthy Zsolt elnöki megnyitója, mely Shakespeare és Arany viszonyát fejtegeti az életnek e két lángelmét érő és vezető s érzéseiket és világfelfogásukat alakító hatásainak összevetésével. Berzeviczy Albertnek elemzése finomságával s formai választékoságával egyaránt kiváló tanulmánya (*Shakespeare és a magyar nemzetlélek*) azokat az okokat fejtí föl, melyek magyarázatát szolgáltatják annak, hogy a magyar nemzet annyira közel állónak érezte lelkéhez Shakespeare költészetét, a mit a nemzeti lelket leghívebben kifejező költőinknek Shakespeare iránt érzett rajongása bizonyít legfényesebben.

A harmadik háborus közületét Arany János születése százados évfordulójának ünneplésére szentelte a Társaság. Beöthy Zsolt elnöki megnyitójának vezető gondolata az, hogy Arany lángelméjében olvadt össze legteljesebben mind az a hagyomány, a mi ezer év óta a magyar költői lélekből fakadt. Riedl Frigyes *Arany lelki életét* elemzi, idegéletének és világnézetének kapcsolatát. Főgondolata az, hogy Arany lelki élete valóságos tragédia; de lelkének tragikus borujába fényt lövelnek eszményei: Isten, haza, család, költészet. Világnézete is ezek köré jegeczesedett ki. Voinovich Géza *Arany ballada-költészetéről* írt tanulmányában finoman világítja meg a tehetség és tanulmány egymásra hatását Arany életében és költészetében. A költői tanulmány és eredetiség kapcsolatának megvilágítására legmeggyőzőbb példa ballada-költészet, mely fejlődése három fokán azt mutatja, mint emeli tehetsége e műfajt népies csirákból, idegen hatás segítségével oly magasra, hogy Gyulai «a ballada Shakespeare-jének» nevezte. Itt, a fejlődés tetőpontján, visszatér oda, a honnan kiindult: a magyar népköltéshez, csak hogy itt már minden színaranyvá válik a költő érintésére, mindenütt a lángelme fénye sugárzik. Az egyéni tehetség kora ez, az eredetiségé.

Szintén ünnepi alkalomra, a nagy spanyol regényíró halálának háromszázados évfordulójának ünneplésére készült Pekár Gyula szép tanulmánya (*Cervantes*) is.

A kötet többi közleményei során bennünket közelebről érdeklők: Arany fordítás-töredéke Shakespeare *Macbeth*jéből, Kozma Andor mutatványa *Faust* fordításából és Euripides *Phaëthon*jának fordítása Csengeri Jánostól. Kozma szinte praedestinálva volt arra, hogy költői ihletével, nagy nyelv művészetével s verselésének virtuóztatásával hű tolmácsa legyen Goethe páratlan remekének. Csengeri «a görög szinpad bölcsé»-nek egyik legvonzóbb töredékét ismerteti s nyújtja sikerült fordításban. A próza közlemények során Császár Elemér egy bíráló jelentés keretében igen sikerült írói arcképet nyújt újabb irodalmunk egyik legérdekesebb alakjáról, Bárd Miklósról, szépen rajzolván meg költői kibontakozását és mélyrehatóan elemezvén költészetét. A Greguss-jutalom odaitélése Alexander Bernátnak szolgáltatott alkalmat arra, hogy egyik évben a magyar színészet, másikkban a magyar szobrászat utolsó hat évének történetét becses, tömör összefoglalásban ismertesse. Az elsőt igen érdekes aesthetikai elemzés vezeti be a színészi ábrázolás mibenlétére vonatkozólag. Ugyancsak Alexander Bernát terjedelmes jelentésben számol be a német Shake-

Shakespeare-Társaság alapításának ötvenedik évfordulója megünneplésére Weimarban 1914 ápr. 23-án rendezett ünnepélyen a Társaság képviselőletében való részvételéről.

A két kötet méltó folytatása ennek az előkelő színvonalon álló vállalatnak, melynek kötetei évről-évre a közönség érdeklődésének szinte teljes hiánya mellett jelennek meg, «oly irodalmi tartalommal, mely méltán megérdemelné a közönség nagyobb figyelmét. Sajnos, közönségünk a reklám után indul, sok ephemer értékű munkát mohón fal s kapkodja az idegen munkákat, melyek elborítják könyvesboltjaink kirakatait». Sajnos, a Társaság titkárának e panasza teljesen alapos.

(Budapest.)

KÉKY LAJOS.

László Zsigmond: A kuruczballadák. Budapest, Hentschel Henrik könyvnyomdája, 1917. 8-r. 47 l.

Ebben a füzetben a szerző új és nem érdektelen kísérlettel próbálkozik meg a kuruczballadák hitelességének kérdését eldönteni. Vizsgálódásának alapja a *Sievers-Rutz*-féle nyelvmelodia- és hangminőségelmélet, mely ma is élénk vita tárgya Németországban. Ez az elmélet azt iparkodik megállapítani, hogy az író egyéniségének milyen állandó és szükségszerű elemei származnak át műveibe. Tulajdonképpen két hypothesis egyesítése. László Zsigmond dolgozatának első felében ¹⁾ behatóan ismerteti mindkettőt. Sievers theoriája az ú. n. *nyelvmelodia-elmélet*. Minden beszédnek, minden mondatnak van melodiája, mely két elem egybeolvadásából áll: az egyik az egyes szavak természetes hangmagassága, a másik pedig a mondat egészéhez fűződő melodikus sajátságok összessége. A gondolt mondatot mindig melodikus képzetek kísérik. Ha valamilyen szöveget olvasok, olvasás közben magam is melodizálok. Kérdés, vajjon melodizálásom megfelel-e az író dallamának vagy sem? Erre feleletet a tömeges reactio-próbák nyújtanak, melyek azt bizonyítják, hogy az olvasók nagy része hasonlóan melodizál. Az egyforma reactio a biztosíték arra, hogy a nyert melodia megegyezik az író dallamával. E dallamok egyaránt benne vannak a versben és a prózában. A költő lelkében — állítja az elmélet — előbb ezek a dallamok alakulnak ki, melyek már eleve irányítják a költőt a szavak megválasztásában. Lászlónak itt reá kellett volna mutatnia, hogy Sievers tételének ez lélektanilag tarthatatlan állítása, mert még a legöntudatosabb alkotó képzelete sem rakja össze a prózát (még a rhythmikus prózát sem) melodikus alapon. A nyelvmelodiának egyik legfontosabb eleme — folytatja Sievers — az átlagos hangmagasság, mely szerzőségi kérdések eldöntésében is jelentős szerepet játszhatik. Minden egyén hangterjedelmén belül átlag hangmagassággal rendelkezik, a mely uralkodik egész beszédén és átszármazik írásába is, a mint azt reactio-próbák segítségével észlelhetjük. E reactio-próbák eredménye egy *magassági sor*, melybe elrendeződnek az írók a reagáló olvasónál. László megvizsgált mintegy százötven költőt; kutatásának számsorát tizenhárom fokkal jelöli meg. 0-tól felfelé és lefelé hat

¹⁾ Ez először közölve: EPhK. 1915. 7. II.

fokot állít fel. *Thaly Kálmán* a + 6 fokon szerepel. Tehát a kuruczballadák csak akkor lehetnek az ő alkotásai, ha átlagos hangmagasságuk egyezik azzal a hangfokkal, melyet valamennyi művében találunk. Kár, hogy szerzőnk nem érintette azt a kérdést, melyről Sievers is megfélekedett: a hangmagasság megállapításánál a mássalhangzóknak egyáltalán nincsen szerepük? Nem foglalkozunk most az Ifjert-féle mássalhangzó elmélettel, sem a szláv mássalhangzó torlódásokkal, csak figyelmeztetünk Wagner Richárdra, ki műveiben sokszor nem a vocalisokra, hanem consonansokra helyezi a fősúlyt s utóbbiaknak valósággal zenei magassági fokot ad.

Sievers módszerének kiegészítő részeként alkalmazza a Rutz-féle hangtypuselméletet.¹⁾ Rutz József énekes már évtizedekkel ezelőtt megfigyelte, hogy minden zenemű határozott hangjelleggel, melyhez nemcsak a gége és a szájüreg működése szükséges, hanem a törzsizomzatnak megfelelő beállítása. Tehát a hang sajátos jellege a törzsizmok sajátos állásával függ össze. Ezeket a buvárdásokot folytatta fia, *Rutz Ottmar*, ki már a nyelvi műveket is bevonta vizsgálódása tárgykörébe. A hangminőséget négy árnyalati typusra vezeti vissza a hasizmok beidegzése szerint. Az egyes typusokon belül különböző alfajokat találunk. Többnyire a *hideg*-nek és *meleg*-nek nevezett két alfaj vegyített alakját. Minden író tehát a négy typus valamelyikébe tartozik. Nem vesztegetünk szót e typusok összeállítására, mert önkényes kitaláláson alapulónak tartjuk. Nem hihetünk semmi olyasféle eljárás hitelességében, a mely például Corneillet és Zolát vagy Bachot és Wagnert egy typusba sorolja. Annymra zárt, különálló világ ezeknek a művészetek, hogy érintkezésük pontjaik is alig akadnak, nemhogy szerves belső összefüggés lenne írójuk egyénisége között akármilyen formában is. Az író, illetve az írásmű hangtypusa szintén reactio-kísérlettel állapítható meg. Hogy ez a kísérletezés a lehetőségig biztos legyen, szükség van *optikai jelző-készülék*-re, melynek segítségével az izombeállítás megváltoztatható. Sievers megfigyelte, hogy bizonyos gesztusok kivitele suggestiv hatással van a törzsizmok állására. Ily módon gesztusrendszert alkotott. A gesztusokban mutatkozó vonal- és szögelemeket előállította sárgaréz drótból. E figurák mindegyike egy izombeli változatnak és hangárnyalatnak felel meg és beható szemléletük előidézi az olvasóban a megfelelő reactiót. Ha az olvasó egybeveti olvasását valamelyik létező árnyalattal, úgy a szóbanforgó írásmű hangminőségének megállapítására jelentős eszközt nyert. És minthogy a hangminőség az ember hangegyéniségének olyan állandó eleme, mely minden írásában megnyilvánul, a helyes reprodukcióban is kifejezésre kell jutnia.

A tanulmány második felében László Zsigmond a tárgyalt elmélet segítségével a *kuruczballadák* és *Thaly Kálmán* viszonyát igyekszik megállapítani. Említettük, hogy megállapította *Thaly* relatív hangmagasságát. Kísérleteivel sikerült megjelölnie *Thaly* hangárnyalatát: ez a II. typus *hideg* és *meleg* alfájának váltakozása, állandó kapcsolatban a *Querklammung*-nak nevezett idegfeszültséggel. A *kuruczballadák* már most csak akkor *Thaly* művei, ha nyelvmelo-

¹⁾ Ismertettem a *Budapesti Szemle* 1911. évfolyamában «A faji elem. Grieg zenéjében» cz. tanulmányomban.

diájuk (átlaghangmagasság és hangminőség) megegyezik Thaly nyelv-melodáijával. Vizsgálódásainak eredményeképen kijelenti, hogy a Riedl Frigyes-től és Tolnai Vilmostól Thalynak tulajdonított tíz költemény közül kilenczben olyan hangbeli sajátosságokat talált, amelyek tökéletesen fedik Thaly jellemző hangelemeit. Az egyetlen ballada, mely nem vág össze Thaly hangegyénségével, Balog Ádám nótája. Általában eredményei ugyanazok, mint a két irodalomtörténetíró megállapításai. Vizsgálódása közepette a Sievers-Rutz-elméleten kívül még egyéb, philologiai szempontokat is figyelembe vett, melyek kétségekívül szilárdabb és biztosabb alapot nyújtottak számára, mint ezek a még be nem igazolt feltevések és combinatiók.

László Zsigmond világosan és elevenen ismerteti ezt az új eljárást. Sajnáljuk azonban, hogy kritikai érzéke mindvégig szunnyadt. A kuruczballadák kérdésében kísérleteit nem állt módunkban ellenőriznünk. Annál örvedetesebb, ha következtetését a philologia is hitelesítette.

(Budapest.)

HARASZTI EMIL.

Salgó Ernő: Írók és színdarabok. Budapest, Dick M. kiadása 1916. 8-r., 202 l. Ára 3:50 K.

Minden könyvet, a mely a magyar műkritika hajlékán kopogtat, örömmel kell fogadnunk. Irodalmunkban egy új sturm und drang-korszak lázas álmai színeződnek s még nem állapítható meg, hogy a világháború sok mindent átalakító tüze purgatóriuma lesz-e az eszméknek és formáknak is, kialakulnak-e teljesen az irányok és czélok, melyek az utolsó évtizedekben az új magyar irodalomban vajúdtak.

Salgó Ernő könyve egy évtized sok nevezetes megjelenéséről ad számot. Legnagyobb részében színdarabokról. A kritikának nálunk is, külföldön is legvirágzóbb, leghálásabb talaja ez. Legvirágzóbb, mert a napilapok és irodalmi folyóiratok hasábjain a színi kritika nincs esetlegességnak alávetve; leghálásabb pedig nemcsak azért, mert mindig van olvasóközönsége, hanem azért is, mert legtöbbször hat is a közvéleményre és megállapításai gyakran mértékadók, sőt jelesebb műveknél az irodalomtörténetnek is szólnak. Éppen ezért fontos, hogy a színikritika avatott emberre legyen bízva.

Legtöbbször így is van ez. S ez esetben — hogy Beóthy Zsoltan, Vadnay Károlyon túl az újabbak közül Alexander Bernát, Keszler József, Szász Károly, Ambrus Zoltán nevét említsük — ily kritikák gyűjteményes kiadása a színi irodalom egész korszakának fokmérője.

Salgó Ernő könyvére ez csak az összeválogatás szempontjából áll. Egy évtized legnevezetesebb magyar írói közül Herczeg Ferencz, Bródy Sándor, Molnár Ferencz, Móricz Zsigmond, Lengyel Menyhért s e sorban Szomory Dezső, Garvay Andor és Szép Ernő nevével találkozunk. Ambrus Zoltánról egy esszay vezet be a könyvet, melynek említett thémái közé Aischylos, Sophokles és Aristophanes, Hebbel és Ibsen, Daudet, Shaw Bernát és Knoblauch vegyülnek, mellettük Stendhalról, Maupassantról és másokról is esvén szó. Olyan névsor, a mely — ha nem teljesen is, hiszen csak Shakespeare-re

kell gondolnunk — azokat az írókat foglalja magában, a kiknek legtöbbje a mai művelt magyar embert leginkább foglalkoztatja.

A mit Salgó róluk ír, az többnyire két részre oszlik. Jellemzi az írókat — néha életrajzi vonások kapcsán — és megvilágítja a tárgyat mű problémáját. Az előbbi majd mindig hiányos; az utóbbi gyakran találó. Ambrus Zoltánról pl. — műveinek gyűjteményes megjelenése alkalmával — úgy véli, hogy minden munkája három gócpontban fut össze: az élet nyers valóságának meglátásában, skeptikus értékelésében és feladatainak konzervatív formulázásában. E vélemény két megjegyzésre ad alkalmat. Az egyik, hogy formálója tudva kerül minden szempontot, mely a «rég» esztétikának értékmérőül szolgált. Ambrusról, az elbeszélőről írva, Salgó semmit sem szól meseszövevről, jellemrajzról, világnézetéről. Őt csak az érdekli, hogy mit lát meg hőse az életből s milyen szemmel nézi azt. A mi ezen túl van, még a feldolgozás is, az számára nincs. A másik, hogy megállapítása még e sajátos szemponton belül is hiányos, mert — nem akarunk ezúttal felelni rá — önkéntelenül vetődik fel a kérdés: hát erről az egyoldalú állásponttól tekintve is, igazán nincs Ambrusról több mondanivalója? Igazán hiszi-e, hogy e három «gócpont» csak egy helyről s tegyük fel, hogy jó megvilágításban, de elegendő élesen is mutatja Ambrust?

Ez az álláspont, melyet az íróval szemben elfoglal, módszere az alkotásokkal szemben is. Megkeres bennük egy problémát — szerencsés véletlen, ha ez, mint az *Ördög*-nél, a *Vadkacsa*-nál, a probléma is — és ebből az egy szemszögből bírálja őket. E szemszög a realizmusé. Épen azért nem tud Móricz Zsigmondról helyes képet adni, mert tudja a *Faun*-t kellőleg értékelni és talán ugyanezért fejlődnek az összeválogatáskor olyan aránytalanságok, hogy a míg Szép Ernő drámai játéka ellen nincs semmi megjegyzése, Herczeg *Fra boszorkány*-át elstetett műnek tartja. Ez utóbbiban ugyan lehet igaza, de akkor bántó, hogy ez ismertetések címűül *Szép Ernő*, illetőleg *Herczeg Ferencz* van írva s kétszeresen bántó, mikor épen e cím alatt kimondja, hogy «Herczeg Ferenczet nem az ilyen munkából kell megítélni».

Hogy mégis az «ilyen munkák» bevezetéséül adja hőseinek jellemzését, az nem mentsége, hanem eredendő bűne; s hogy olyan apodiktikus ítéleteket olvasunk, mint «Herczeg Ferencz tehetségének éppen a legbecsesebb tartozéka: az *ítélkező vonás* (!)» — az meg Salgónak a kritikusként megítéléséhez ad támasztékot. Az előbbi hiba csak a módszeré; ez utóbbi a tehetségé. Ide tartozik az az elhibázott fejtegetés az idyllről (szerinte «a magunk valósága, sohasem idill, hanem csak a másé tűnik fel annak» s «az idyllnek a mi dolgainktól való különbözése a feltétele»), a melyet Móricz színműveinek bevezetésében olvashatunk, megint ott, a hol e meghatározások sántikálása mellett már az is kérdés, hogy Móricz Zsigmond művei idyllek-e. De itt kell a Sophoklesről írottakat is megemlítenünk. «Oedipus története — mondja — nekünk csupa fennakadás, merő fellázító harmóniátlanság». Igen, ha az Ibsen társadalmának szemével nézzük. De *A hálás utókor* szatirája nem harmóniátlanság, ha csak egy álláspontunk van s arról nézzük a nagy alkotásokat?

Meg kell azonban mindezek után is adnunk, hogy a Salgó

Ernő kritikái egyenként véve s a maguk sajátosságában elfogadva, érdekesek. Hőseiknél fogva és problémáiknál fogva. Ez utóbbiakban egyéniek is, bár idegenszerűek. Azt is meg kell adni, hogy Salgó Ernő sokat olvasott és sokat tud; csak rendszertelen a tudása. Szellemes is. De a stílusa kicsit döcög és a szellemességnek nem tartozéka az idegen szavak olyan gyűjteménye, a milyen egy-egy mondat kerítésén belül is virít s a melynek exotikus példányai közé tartozik az «analista» is. A sajtóhibákat nem írjuk rovására. A könyvét sem. Egy-egy helyes «meglátás» sok tévedésnek is mentsége és ha ez a könyv két lustrum irodalmának nem is fokmérője, van benne értékes is.

(Temesvár.)

GÁLÓS REZSŐ.

Zoltvány Irén : Arany János emlékezete. Budapest, Stephaneum nyomda r.-t., 1917. 8-r., 30 l.

Zoltvány Irén tanulmánya, melyet a Szent István Akadémia Arany-emlékének szentelt diszgyűlésén olvasott fel, két részre különül. Az elsőben æsthetikai szempontok szerint foglalja össze Arany költői nagyságának definitív vonásait. Ez az összefoglalás ment minden sablontól, mintaszerűen plasztikus s kitünő példája az analytic-syntheticus módszernek. Új megállapításokat nem keres, inkább arra törekszik, hogy Arany költői tevékenységének erősen lélektani megvilágításával, költészete értékeinek újszerű beállításával frissiséget vigyen bele az Arany-értékelés kiérett szempontjaiba. Pl. Arany költészetének az egyetemes magyar jellemhez való viszonyát kevés tanulmány eredeztetette a történelmi perspectiva oly mély gyökéretéből, mint Zoltványé.

A második rész Arany ethikai értékeit keresi, Tény, hogy Aranyt a kizárólagos æsthetikai vizsgálat nem meríti ki teljesen; így Zoltvány elemző eljárása e költészet legmélyére ás le, midőn Arany vallásos én-jében keresi költői világának erkölcsi alaperejét, világnézetében pedig a megoldások és értelmezések oki eredőjét. Itt is, mint az előbbi részben, csak gondolatvázlatokat ad, finom, tapintatos empiriával. Kár, hogy egyes helyeken nem volt részletesezőbb. Az emberi élet értelmezése mintha nem volna eléggé kimélyítő. A tragikum metafizikájából való kiindulás — Volkelt mintájára — talán a probléma teljesebb kifejtésére vezetett volna. A mit Arany történelembölcseleti felfogásáról mond Zoltvány, az helyes és igaz, de mozaikszerű, nincs nagy történelmi folytonosságot értelmező jellege, inkább csak actualis reflexio. Arany természetérzésének jellemzésére felhozott vonások talán jobban költői technikájára, mint specialis természetlátására vetnek világot. Annak pedig, hogy Arany természet-érzése csak a sympathikus fokon maradt, bizonyára sajátos képzeletében gyökeredző æsthetikai oka is volt. Külömben ez a rész a legfinomabb eruditioról tanuskodó elemzés az egész tanulmányban. Bizonyos, hogy Zoltvány felolvasása sokat mélyített Aranyról vallott felfogásunkon.

(Budapest.)

BRISITS FRIGYES.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Theodor Mayr: Studien zu dem Paschale Carmen des christlichen Dichters Sedulius. Diss. München. Augsburg, Pfeiffer, 1916. 8-r., 98 l.

Huemer (*De Sedulii poetæ vita et scriptis commentatio*. Vindobonæ 1878) és *Leimbach* (*Cælius Sedulius u. sein Carmen Paschale*. Progr. Goslar 1879) óta Sedulius Paschale Carmen cz. eposza nem volt philologiai vizsgálat tárgya s a kézikönyvek (*Manitius, Bardenhewer, Jordan*) nagyrészt megelégedtek az említett két Sed.-kutató megállapításaival. Azonban régen érezhető volt már mindkét munkának az elégtelensége: *Huemer* keveset ölelt fel, *Leimbach* pedig ismétlésekkel, pontatlanságokkal és vaskos hibákkal tömte meg dolgozatát. Erdemes munkát végzett tehát *Mayr*, mikor vizsgálat alá vette Seduliusnak, a legjelentékenyebb ker. latin költők egyikének P. C.-jét, mely a Kr. u. IV/V. sz.-ban annyira divatosná vált bibliai epikának legkiválóbb s abszolút mértékkel mérve is élvezhető terméke. Voltaképen elmondhatjuk, hogy *Mayr* az első, ki modern apparatussal elmélyedt Sedulius munkájába: módszerén, higgadt és túlzásoktól józanul óvakodó ítéletein a *Weyman* kitűnő iskolájának szelleme érzik. Szerkezeti elemzése enged igazában első ízben bepillantást Sedulius írói műhelyébe. Ez a rhetorból lett és természetesen kitűnően képzett költő a bibliai anyag szigorú szemmeltartása és a szentírási phraseologia művészi felhasználása mellett is szívesen áldoz néhanéha első szerelmének: a rhetorikának. Ennek hatása látszik mindjárt a P. C. szerkezeti tagolásán, mely a triadikus compositiónak iskolai példája: az I k. bevezetés, egy sor apologetikai közhely felfrissítése s egyúttal az ótestamentum néhány csodájának feldolgozása. Itt — és munkája további folyamán is sokszor — a költő előnyösen üt el *Juvenus* bibliai költészetétől (*V. ö. H. Nestler: Studien über die Messiadé des Juvenus*. Progr. Passau. 1910, 43—50, 65 s k. lk.). A P. C. II—IV könyvei szorosán összetartoznak; tárgyak Krisztus csodatételei. Ebben a részben a tanító célzat is érvényre jut, de már a rhetorikai dísz is nagyobb teret foglal. Az V. k. — Krisztus szenvedése és halála — a triadikus compositio harmadik tagja, már egészen a rhetorika jegyében áll. A költemény rhetorikai elemeit *Mayr*tól külön fejezetben kapjuk (77—87 lk.), oly pontos összeállításban, mely mintául szolgálhat majd a keresztényen költészet összehasonlító tropikájának már nagyon is kívánatos megírásához.

Keresztýén író értékelésénél az első módszeres lépés (a munka szerkezetének elemzése után) a bibliai helyek gondos elkülönítése, mert csak az ezen selectio után megmaradt anyag jogosít fel arra, hogy az illető író nyelvhasználatáról, forrásairól stb. biztos ítéletet mondhassunk. Ezt a módszeres elvet (melyet tudtommal *Fritz Müller-Marquardt* fogalmazott meg eddig legélesebben: *Die Sprache der alten Vita Wandregiseli* cz. művében, 1913) *Mayr* szerencsésen érvényesíti s egyben leszűri azt a — *Huemertől* és *Leimbachtól* fel nem ismert — tényt, hogy Sedulius kitűnően ismeri a bibliát, valódi

mester a bibliai idézetek versbeszövésében, egyúttal pedig valószínűvé teszi, hogy Sed. a II—IV. könyvekhez egy tudományos használatra készült bibliai concordantiát (pl. Ammonius, Eusebius: *κατάλογος*), az V. k.-hoz pedig egy-egy praktikus (építő) czélokat szolgáló (mondjuk: Tatianos Diatessaron-jának módjára írt) evangéliumharmóniát (= a 4 evangéliumból összeállított evangéliumos-könyvet) használt. Becses megállapítása Mayrnak az is, hogy Sed. görög kommentárból nem dolgozott s hogy biztosan csak Hieronymus (expos. in IV. evang.), Ambrosius és Augustinus bibliakomentárjait használta. A profán forrásokat illetőleg Huemer nyomain halad, de bőségesen hoz Huemer-től észre nem vett, kézzelfogható Vergilius, Ovidius, Lucanus, Claudianus, Paulinus Nolanus-párhuzamokat.

Értékes excursusok zárják a munkát; egyikben Sed. Paschale opus cz. prózai munkájával veti össze a P. C.-t s világosan megmutatja a verskényszer hatását a költő szóválasztására s a különlegesebb nyelvtani formák használatára, másikkban igazolja, hogy Sed. — a Vulgata mellett — 12 helyen Hieronymus antiqua versióját használta.

(Budapest.)

RÉVAY JÓZSEF.

A. Lohmann: De Graecismorum usu Vergiliano quaestiones selectae. Diss. Münster. 1915, 8-r., 98 l.

Leo mondja (Plaut. Forsch. 1912², 103—104 lk.), hogy a græcismusokra tartott valóságos vadászat ellenében ideje volna egy kis hívűv óvatosságot érvényesíteni. Szerinte az ú. n. græcismusok nagyobb része részint a latin nyelv fejlődéséből, részint a többi itál dialektusból a görögtől függetlenül is magyarázható. E mellett megengedi, hogy vannak a latinban «Græcismen leichter Art», melyek azonban a nyelv szellemét épenséggel érintetlenül hagyták. Ezen enyhébb græcismusok jelenléte a latinban, mely annyi szállal fűződik a göröghöz («eine auf dem Griechischen beruhende Übersetzungslitteratur»), egészen természetes tünemény. Az a nagyarányú függés, mely Vergilius és görög mintái közt megállapítható, korán Vergilius græcismusainak tüzetes vizsgálatára vezetett. Nem mondhatjuk, hogy Vergilius græcismusainak kutatói (Jaenicke, Piger, Schaeffler) a Leo emlegette túlzásba estek volna, sőt egyeseknek egyenesen az az álláspontja, hogy a latin nyelvben græcismusok egyáltalán nincsenek s hogy minden ilyen nyelvjelenség vagy az analogia vagy más hasonló pszichologiai tünemény segítségével magából a latin nyelvből magyarázandó.

Mindkét irányú túlzással szemben józanul megmutatta a helyes középutat már Norden kitűnő kommentárja az Aeneis VI. énekéhez. Az ő szellemében dolgozták fel az alaktan körébe vágó græcismusokat Sniehotta, Zwiener, Neumann, Eistert, kitűnően egybeállítva és megrostálva az anyagot az egész latin költészetre vonatkozóan, Enniustól Venantius Fortunatusig (Norden: Verg. Aen. B. VI, 1916², 410 l. 1 jz.). Lohmann dissertatiója (melyet Norden — úgy látom — nem ismer) ugyancsak ettől a Leo-Norden-féle mérsékelt szellemtől van áthatva; szerinte græcismus az a nyelvjelenség, mely a latin nyelvben nem volt általánosan használatban s melylyel megfelelő

görög kifejezések szoros párhuzamba állíthatók, úgy, hogy ha az illető kifejezés a latin nyelv törvényeinek meg is felel, mégis bizonyos, hogy a görög befolyás adta meg az impulzust keletkezésére. Epen Norden mutatta meg nagyon szépen, hogy a görög minták közvetlen hatásán kívül milyen sokszor működött közre a verskényszer (metrischer Zwang) is ilyen ú. n. græcismusok létrejöttében.

Lohmann érdemes dissertatiója rendszeresen tárgyalja Vergiliusnak az esetek használatában, az infinitivus és participium alkalmazásában, valamint a congruentia körül fellelhető græcismusait. Mindenekelőtt meglep adatainak rendkívüli bőségével, a görög és latin párhuzamok sokaságával, főképp pedig a vergiliusi anyagnak — a menyire számos próbával ellenőrizhettem — kifogástalan teljességével. Eredményeit (97—98 lk.) röviden a következőkben foglalhatjuk össze: Vergiliusnál nincs olyan fordulat, melynek létrejöttére maga a latin nyelv is nem adhatott volna lehetőséget; még a legszokatlanabbnak tetsző alak vagy fordulat (pl. Aen. X 441 tempus desistere pugnae ∞ Hor. carm. II 9, 17; III 27, 69; Ter. Phorm. 709; v. ö. Leo i. m. 103, 3 és Löfstedt: Philol. Komm. z. Peregr. Aeth. 1911, 108—109 lk.) mellé is bőven állíthatók Ennius-, Plautus-, Terentius- és Cicero-párhuzamok. Másrésztől azonban tagadhatatlan, hogy Vergilius tudatosan gazdagította nyelvét a görög nyelvhasználat egyes fordulataival; és pedig vagy úgy, hogy a hagyományos nyelvhasználat határait tágitotta (így pl. az ú. n. acc. Graecus és a mellénevektől függő inf. alkalmazásában), vagy úgy, hogy egyes görög fordulatokat meglévő latin nyelvjelenségek analogiájára alkalmazott. Számba kell még venni azt is, hogy Vergilius tudott görögül s így valószínű, hogy egy-egy græcismus (mint pl. valószínűleg Aen. II 378) szinte önkénytelenül csúszhatott tollára. Egyébként azonban megfigyelhető, hogy — részben a verskényszer, részben a «patrii sermonis egestas» súlya alatt — majdnem mindig tudatosan alkalmazza a görögös fordulatokat, hogy nyelvét kifejezőbbé és színesebbé tegye.

(Budapest.)

RÉVAY JÓZSEF.

Emil Lucka: Grenzen der Seele. Berlin u. Leipzig. Schuster und Loeffler 1916. 8-r., 430 l. Ára 9 M.

Ezen essaygyűjtemény különböző s látszólag egészen összefüggéstelen cikkei a belső architektonikát illetőleg határozott egységességet és rendszerességet mutatnak. Mint a Paul Ernst-féle «Credo», ezen essaysorozat is lelkes művészi és philosophiai hitvallás erejével és varázsával hat. Mint minden produktív, életerős és bizakodó világnézet, Luckáé is két alaposzlopon nyugszik. Ezek egyike a szeretet, a mely frónk értelmezésében nem más, mint valamely értékhez való odaadó ragaszkodás; másika a hit: valamely értéknek elismerése.

Volkelt nagy «System»-jében s még határozottabban az «Ästhetik des Tragischen» legújabb, 1917-ből való kiadásában (518—19. l.) azon gondolatának ad kifejezést, hogy ha a vallási, erkölcsi, tudományos és művészi értékek között valami összekötő kapcsolatot, egy, az összeseknek alapul szolgáló abszolút értéket keresünk, ezt a szeretet lényegével rokon valaminek kell gondolnunk. A szeretet, a szónak tágabb s philosophiailag mélyített értelmében, az a tényező, mely min-

dennemű érték legmagasabb, legfejlettebb alakjában mint mozgató jelen van. A szeretet phänomenonjának hasonló metaphysikai értékelése jellemző Lucká-ra is, a «Die drei Stufen der Erotik», «Isolde Weiss-hand», s «Buch der Liebe» cz. munkák írójára. Feltárja egyrészt az erotikának kulturtörténeti fázisait s pszichológiai alapjait, másrészt azokat a tragikus mélységeket, a melyekig a szeretet (szerelem, művészi produktivitás, genialitás), mint általában minden, a mi a lélekben nagyszerű és alapelvi jelentőségű, gyökérszárait lebecsátja.

A «Grenzen der Seele» a lélek határait keresi, azon végső lehetőségeket, a melyek az ember számára egyáltalában nyitva állanak. A cél tehát: körvonalozni a lélek tipikus alapalakulatait és a lehető legmélyebbre behatolni a lelkiség határaiba.

Írónk az embereket a lélek ténykedése szempontjából, melylyel a világi hatásokat feldolgozza, két csoportra osztja: a «Grenzmensch» és «Mittelmensch» csoportjára. A «Grenzmensch» fogalma jelöli azt az embert, a ki személyisége törvényeinek bármely küzdelem árán is érvényt akar szerezni, a ki magában a szabadságnak és megkötöttségnek tragikus harcát érzi s a ki túlnöve az emberek átlagos mértékén, a korlátokba fájdalmasan beleütközik. Idetartozik sok művészegyniség pl. Beethoven, a tragikus költő, a töprengő s az ember törhetetlen előretörékvését hirdető philosophus s mint kulturtörténeti fázis a legélesebb ellentétek között hánykodó középkor. A «Mittelmensch» ezzel szemben csendesen, idilli megelégedésben éli végig életét, érezve a maga jelentéktelenségét nem akar bele nyúlni a világ dolgainak intézésébe, a dolgok s a személyiség erejét egyformán értékeli s az emberi lehetőségek elé szabott korlátokba soha bele nem ütközik. Idetartozik mint kulturtörténeti fázis a homéri kor, általában az epikus költő és sok művészegyniség, a philosophiák közül azok, melyek a resignatio, a fatalizmus, esetleg naturalizmus jegyében állanak. A fejtegetések középpontjában a «Grenzmensch» típusa áll. Különösen a tragikumról s a genialitás fokozatairól szóló fejezetek azok, a melyek írónk gondolatainak törzsét, gerinczét hordozzák.

A tragikumról írott fejtegetések főjelentősége a tragikus érzésnek tisztán a lélekből való, tehát immanens magyarázata. A tragikum magának a léleknek alapdispositioja, a mely a szabadságra törekvő szellemnek a természettől való megkötöttségét nem kosmikus alap-
ténynek, hanem személyisége hibájának érzi. A tragédia-elméletek közül a Hegel-Hebbel-félt elemzi írónk bővebben s éles egyéni kritikával. A tragikum tárgyalásához kapcsolódik a dæmoni, a fenségés és a komikum pszichológiai alapjainak fejtegetése. A dæmoni úgy származik, hogy a lélek abban a harcban, melyet benne az isteni, a szabadságra törekvő szellem s az alacsony, megkötött, tehát gonosz természet vív, nem a szabadságnak szerez érvényesülést (a mi tragikus megoldás volna), hanem a természet pártjára áll, az istenit, a melytől oly messze esett, mert többé el nem érheti, meggyűlöli és pusztítani kívánja. A dæmoni lélektanát különösen Poe Edgard és Dosztojevicski alakjain fejt ki írónk. Az emberi lélek dæmoni vonásai kivétlve a természetbe, de symbolikus, aesthetikai érzésekkel egyben meg is tisztíthatva, a fenségesség érzelmét kelthetik. Ezen a fejezeten erős Kant-
tanulmány látható, a mint általában az egész essay-gyűjtemény, külö-

nösen a «Vom Philosophieren» című fejezet nagy philosophiai képzettséget árul el. A komikus világszemlélet a tragikussal bizonyos tekintetben rokon, a mennyiben az ember helyzete és törekvése közötti visszás viszony itt is az alap, csakhogy a komikus világszemlélet a világproblémát nem lényegében, alapjában, hanem valahogy felülről, kívülről s csak kis részletben érinti. A komikum nem komikus, hanem csak aesthetikai jelenség.

A nagy embereknek egész különleges formáját mutatja a Schicksalsmensch-typus, melylyel külön fejezet foglalkozik. A «Schicksalsmensch», például e typus legkiválóbb képviselője, Napoleon, nagyságát nem belső; ethikai értékeknek, hanem annak a szerencsés képességnek köszöni, hogy — saját magát is a természet egy darabjának érezvén — teljes biztossággal illeszkedik bele a dolgok természetes rendjébe, functionalizmusába.

Nem a személyiséggel, tehát a már bizonyos objektív értékekkel megtöltött lelkiséggel, hanem magával a tisztá subjektív psychikummal foglalkozik a következő négy czikk: «Ich-Gefühle», «Das Gebet», «Das Wunder» és «Ur-Gefühle».

Utolsó s valamennyinél terjedelmesebb a genieről szóló essay, melyben írónk csodálatos művészete, a megfoghatatlant megfoghatóvá tenni, tetőpontját éri el. A genie a szabadságnak és természetnek egy magasabb szerves összetétele, egy magasabb fajta természet új s mélyebb értelemmel. A tragikus alapp probléma benne szerencsés megoldásra kerül. Négy fokozatot, négy typust vesz itt fel Lucka s azokat Dante, Shakespeare, Goethe és Bach nevével jelöli. Dante, a román népek s a katholicizmus képviselője, azon felfogásé, mely az embert csakis egy abszolút, transcendens világrend szempontjából értékeli s a mely a lényegest és örökkévalóságot keresve, az egész világot egy metaphysikai, lelki egységbe foglalja. Shakespeare genialitását ellenkezőleg épen az egységnek sok atomra való széthullása, az egyedek színes, gazdag élete, az élet teljessége érdekli és vonzza. Gazdag, túláradó génusza állandóan számtalan színes emberéltre törik meg; s mégis egy és teljes marad. Goethe a tökéletes ember kat' exochén, a kibén egység és teljesség, egyszerűség és bőség s általában minden poláris ellentét szerencsés kiegyenlítődesre jut. Itt Lucka psychologiai magyarázata egész önállóan s más pontból indulva ugyan ki, de lényegében megegyezik a Simmel-féle Goethe-elmélet eredményeivel. Végül Bach, a genie ezen legigénytelenebb és legcsodálatosabb példánya, a zene közegén keresztül az abszolút létezőnek oly tökéletes megközelítésére és felfogására képes, hogy az emberi s az abszolút közti korlátot magától öntudatlan biztossággal átvetvén, azzal tökéletesen egygyéolvadni látszik.

(Budapest.)

SZENTIRMAV GIZELLA.

Paul Würthle: Die Monodie des Michael Psellos auf den Einsturz der Hagia Sophia. [Rhetorische Studien. Herausgegeben von Dr. E. Drerup. 6. Heft.] Paderborn, F. Schöningh, 1917. IV + 108 l. Ára 5 M.

Ezen értekezés W. Schmid ösztönzésére keletkezett, a szerző (a szövegconstitutióban láthatóan) a nagy tübingai mester személyes

támogatását élvezte: így nem csoda, hogy az eredmény több, mint kielégítő. A mű egyike a legélvezetesebb és legtanulságosabb philológiai dolgozatoknak. Különleges érdekessége, hogy a klasszikus tanulmányok területéről kiindulva problémájának megoldásával a középgörög irodalomra vonatkozó ismereteinket gazdagítja. Eredménye meggyőző, végleges.

Krumbachernél, *Gesch. der byzant. Literatur* (2. Aufl. München, 1897) 444. l. (főnt) összehasonlításra van kitérve Migne Patr. gr. 122, 911. (912.) s köv. hh.-ról Psellosnak *Ἐἰς τὴν τῆς ἁγίας Σοφίας σύμπραξιν* cz. és Migne Patr. gr. 87, 3, 2837. (2839.) hh.-ról gazai Prokopiosnak *Μονωδία εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν πεσοῦσαν ἀπὸ σεισμοῦ* cz. darabja. Az előbbi a »megbecsülhetetlen» cod. Paris. gr. 1182 s. XIII.-ból való, az utóbbi a cod. Matrit. gr. 72-ből. Würthle *Christ-Schmid, Gesch. der griech. Literatur II* 838—9. lk.-on túl még egy cod. Matrit. gr. 115-t ismer, a másik madridinak édes testvérét, ugyanazon kéztől, a Konstantinos Laskarisétől (saec. XV.) eredőt. Tiszta dolog lévén, hogy e 3 kéziratban, habár a madridiak gazai Prokopiosnak tulajdonítják a monodiát, a párizsi meg Psellosnak, egy és ugyanazon mű van hagyományozva. Würthle a még föl nem használt cod. Matrit. gr. 115 bevonásával, előbb megállapítva, hogy a két madridi egy közös (5. l.), a párizsiéval azonos archetypusra megy vissza (9. l.), továbbá, hogy a madridiak szövege interpolált (6. és köv. lk.), a 13—16. lk. új szöveget ad közre a margón forrásjegyzékkel, alant apparatus criticus-szal. A szerzőség kérdését, melyet a kéziratok kategórikus állításai vetettek föl, s a melyet 1892 óta Seitz, Eisenhofer, E. Norden és W. Schmid próbáltak megoldani (v. ö. 1—2. lk.), nyelvi indiciumok alapján kísérti meg eldönteni (17—107. lk.) a nyelvtisztaság és szókincs (21—51.) meg a hiatus-viszonyok (51—85.) s végül a Meyer-féle clausula-törvény alapján (85—95. lk.), majd, miként a monodia műfajt s »klasszikus» mestereit, t. i. Aristeidest és Libaniost előkészítésül megtárgyalta volt elül (18. 21. lk.), akként chronologiai kérdéseket tisztáz végül (96—107. lk.). Megállapítása szerint e monodia szerzője nem a szigorú atticista (17.), a traditionalis irodalmi formákban a szó megválogatásának törvényeire ügyelő (51.), a hiatusra »kinosan» vigyázó (83.), s a hamis clausulát gondosan kerülő (94.) Prokopios, hanem a bizánczi irodalmi, tehát rhetorikus jellemű és bibliás görögöt író (18.), költői és kései szavakat vegyítő, különösen egyéni szóhasználatlal s citátumokkal magát világosan eláruló (33—51. lk.), a hiatus kerülését (84.), valamint a clausulák betartását (95.) mint stílustörvényt nem ismerő Psellos. A monodia tehát nem a VI., hanem a XI. századba datálendő. Az eredmény abszolút biztonságú azon chronologiai megfontolások következtében, hogy a konstantinápolyi Hagia Sophia kupolájának (a monodia ed. Würthle 15. l. 65. s. szerint) »második» beomlásáról az 548 előtt (103.), sőt nyilván már 536 előtt elhunyt Prokopios nem írhatott, mert Justinianos templomának, a par excellence *Ἁγία Σοφία*-nak a kupolája először is 558-ban szakadt le. Ellenben, igen lehet Psellos, a kinek korában ugyan, igaz, az 1064 szept. 23-án észlelt nagy földrengés alkalmával az *Ἁγία Σοφία* bár megsérült, de be nem omlott, a ki azonban több iratának tanúsága szerint (105—106. lk.) a földrengésekkel sokat foglalkozott s a ki ily tanulmányai közben jól

ismerte a II. Basileios uralma alatti, Muralt nyomán 986 okt. 26-ára datált azon nagy földrengést is, a mikor a remek templom kupolája másodszor beomlott. Psellos a szerző azon az áron is, hogy e darab aktualitástól megfosztva pusztá rhetorikai teljesítmény (107. l.).

Az eredmény helyességéről meg vagyok győződve. A módszer alapelvei, a nyelvi kritériumok absolute biztosak; alkalmazásuk gondos, lelkiismeretes és tökéletes; kitűnő statisztikai tabellák érzékeltek (19.; 26., 30.; 83., 84.; 94., 95. lk.) az anyag lényegét; az anyag közlésben talán itt-ott, különösen 66. s köv. lk. pusztá számadatok lenyomatásával ha nem is a tanulmányozó türelmével, hanem a súlyos gazdasági viszonyokkal visszaél, de legalább megbízhatósága tökéletesen ellenőrizhető. Szövege jó, tárgyi megállapításai helyesek. Egyszóval minden elismerésre méltó. Még pedig kétszeresen azért, mert a classicus philologus munkájának haszna ezúttal a bizánczi tanulmányok kincstárába folyik be. Részletbe vágó megjegyzéseket az utóbbi tudományág szempontjából egy-kettőt ha kell tennem.

A Psellos rhetori művészetéről Würthletől gazdag anyag alapján pár nagy vonással megfestett kép értékes adalék a XI. század nagy representative man-je, sőt általában a bizánczi rhetorikus jellemű irodalom ismeretéhez. Világosan látható ismét egyszerű, mily üres, formalisztikus és a régi művészetől, még az atticistákétól is, messze lemaradó ez a bizánczi rhetorika, az irodalmi nyelv hordozója. — Az az anyag, a melyet Würthle a 43—48. lk. (a 31. előkészítése után) a középkori görög nyelvhasználat szavainak mindössze csak 12 (ill. 13)-nak a tárgyalása közben nagy nehézségek árán összehozott, igen tanulságos. Igazán jellemző, hogy a segédeszközök fogyatékoságára panaszkodni (v. ö. 43. l. 1. j.) még mindig lehet s kell. Meg kell állapítanom, hogy Würthle adalékai pl. a nekem kezemügyében lévő Sophokles-féle szótáréit messze fölülmulják. Mindössze egy más helyen, a 34—35. lk. megbeszélt szónál, *ἐνσεμνύνομαι*-nál visz előbbre Sophokles a Thesaurusnál, közölve Eusebios egy helyét, IV, 228 C-t: így a szó nem «csupán még» Theophylaktos Bulgarosnál található (XI. sz.) s nem «bizánczi időkbe tartozik». Ez azonban jelentéktelen detail. — Az újjörög adalékok fölhasználása, Sathas Psellos-edíciójának egy némely csodabogara megértéséhez, 54. l. az *εἰσὶν εἰς* hibásan alkalmazott elisiohoz, 58. l. a *τοῦ ἡλλοῦ τὸ κεῖνον* rendkívüli aphaire-sishez, helyes, Hatzidakis Einleitung-jának fölhasználása mellett nem is lehet másként; azonban a második hely visszautasításához pl. nem szükséges épen Kühner-Blass, elég *εἰκείνος* és *κεῖνος* egymás mellett létere utalni. — A 3. l. a cod. Matrit. 115 tartalma felsorolásában monodia írók közt szerepel egy Nikephoros Gregorios. Ez Nikephoros Gregoras kell, hogy legyen, kinek monodiáját Krumbacher 296. l. jegyzi. — Würthle az 5. l. óvatosan s okosan kitért azon kérdés tárgyalása elől, vajjon nincs-e a 115. sz. madridi (= M₂) a 72. sz.-ról (= M₁) másolva, azonban nyilván egy és ugyanazon eredeti önálló két másolatának tekinti. A hanyag másolatú M₂ az apparatus szerint előbb leírt hibákat javított (29., 77., 78., 79/80. sk.), a 79/80. javítása alapján lehetséges volna azt föltenni, hogy M₂ < M₁, mert három helyes *δι' ὄν* közül a két első helyén először mindkettőben *δι' ὄν*, áll s ezeket csak M₂ javította *δι' ὄν*-ra, a harmadik mindkettőben *δι' ὄν*. Föltűnően egyeznek 65. és 80. sorbeli (a párizsi [= P]-től eltérő) inter-

punctiójukban (noha persze sem a; sem a nem modern értelemben vett interpunctiók, mi főleg a 65. s. kézzelfogható). Közös kihagyásaik s közös toldásaik más támaszpontot egyáltalán nem nyújtanak. Ha nem egymásból erednek, akkor forrásuk csak (legjobb esetben) a P-vel egy vonalban álló, maga is kései, másolat volt. — A szöveg jó. Allatiusnak (a P első kiadójának) egy *ἄθυτος διὰ τοῦτο* (30. s.) coniecturáján (P: *διατ*, M₁M₂: *ἄθυτος δέ*), továbbá Schmidnek egy *λέγων τις* (P: *λέγοντες*, M₁M₂: *λέγων*) coniecturáján (53. s.) és helyes interpunctióján kívül (65. s.) Würthle egy coniecturát tett csupán: 41. s. *τροφεροὶ καὶ*-t ír P kihagyásával s M₁M₂ *τροφεροὶ τε καὶ καίων ἀπαθεῖς καὶ*-jével szemben, egyszer pedig (50. s.) a valódi, jellemzően psellosi s az egész hagyomány által tanusított *χορημάτων*-t iktatja jogába Iriarte (az M₁ első kiadója) *χορημάτων*-ja, az Iriartet le nyomató Migne 87, 3 *χορημάτων*-ja s Allatius (= Migne 122) *ρημάτων*-ja helyett. Ugy ezen mozzanatok, mint egyébként tanusított s (6—12. lk.) bőven megokolt eljárása, a P és az M-ek hagyományának megválogatása. elismerésre érdemesek. Az egyező vagy igazibbnak minősülő hagyományon nem javít: ezen szolid elv néhány esetben túlzottnak bizonyul. Hogy a 45. s.-ban *τῷ συμπτώματι*-e (P után) a helyes vagy az M-ek szerint *τῷ πώματι*, a 8—9. lk. után is vitathatónak itélem (v. ö. 81. s.); azt is, hogy a 23. s. nem kellene-e *τολμήσειε*-t írni, bár P M₁ M₂ *τολμήσει*-t nyújt: a 17. s.-tól kezdve ugyanis ezen egyetlen fut. indic. kivételével csupa optat. van — s ezen váltakozás nem hasonlítható sem a 22. s. *εἶπω*, sem a 85. s. *εἰ εἰσέλθω, εἰ ἴδω, εἰ προσκυνήσω*-hoz (= futur. indicat. helyett con. aor. II.: *Δόριον σγήμα*, Würthle 22—23. lk. Hatzidakis Einleitung 218.9. lk. nyomán); de mindenesetre javítandó a 37—40. sk szerkezete követelményének megfelelően (... *καὶ εἴ τι ἕτερον ἐν διακόνοις καὶ ὑποδιακόνοι καὶ τοῖς αἰρουσι τὰ σκεύη καὶ καθαίρουσι καὶ μελουργοῖς καὶ ἡμνοδοῖς καὶ ψάλταις σύστημα τε καὶ πλήρωμα*) a 38. s.-ban *ὑποδιακόνοι ὑποδιακόνοις*-ra (mi különben nyilván csak sajtóhiba). — A <>-t fölöslegesen (sőt conventioellenesen) alkalmazza az apparatusban (!) a 11., 37., 41., 66., 69. és 76. sorok egyes helyeinek általa interpolatióknak minősített s a szövegben kihagyott kifejezéseinél.

(Budapest.)

CZEBE GYULA.

Idyllen von Salomon Gessner. Mit 4 Abbildungen der Kupfer von S. G., herausgegeben von H. Timotheus Kroeber. Weimar, G. Kiepenheuer, 1916. 8-r. 147 l. Ára 1:50 M.

A XVIII. század dekoratív és illusztratív művészete (Chodowiecki) iránt megnyilvánuló érdeklődés Maler Müller után Kazinczy korának csodált idillköltőjét, Gessnert is diadalmasan új életre keltette. Noha már H. Wölfflin alapvető tanulmányában (S. Gessner. Mit ungedruckten Briefen. Frauenfeld, 1889) a képiro mellett a költőre is felhívta a figyelmet, hosszú ideig jóformán csak A. Frey kiadása (Kürschner, National-Literatur, Bd. 41) tette hozzáférhetővé a kecses idillek egy részét. W. Wesper válogatott gyűjteménye (Statuen deutscher Kultur. Beck, München, 1907) úgyszólván nyom nélkül maradt, míg végre aztán Fr. Bergemann könyve (S. Gessner. Eine

literarhistorisch-biographische Einleitung. München, 1913) s vele-szinte egyidőben a német galáns kor s rokokó képeinek és rajzainak gazdag darmstadti kiállítása (v. ö. Amtlicher Katalog der Jahrhundert-Ausstellung deutscher Kunst 1650—1800. Darmstadt, Mai—Oktober 1914 im Residenzschloss. Leipzig 1914) újra, ezúttal maradandó hatással felszínre vetette Gessner nevét.

A hagyományos, történeti értéktételek átértékelésének korát éljük a szellemi tudományok minden körében. Új szempontok, filozófiai, művelődés- és művészettörténeti kapcsolatok megfontolása el-tolja az örökölt távlatokat. Gessnerről való iskolás felfogásunk is revizióra szorul. A sokat emlegetett «édeskés szentimentalizmus», «hazug algörögség» nem merítheti ki idilljeinek értékét s nem vilá-gítja meg páratlan világirodalmi hatásának okait. (E ponton a Gessner-problema összeesik a Kotzebue-, E. Th. A. Hoffmann-problémával.) Igaz, hogy görögségének kevés köze van a Theokritoséhoz (ez ellen a párhuzamosítás ellen már A. W. Schlegel is tiltakozott), inkább csak dekoratív értékű, a görög ruha csak divat nála, mint nem sok-kal később a romantikusok középkori barátságahája, de hiszen a Wielandé, a Heinseé sem más, sőt a Winckelmanné is csak inkább intuitív, mint tudatos rekonstrukció, s még Goethe Iphigenieje vagy Schiller páthosza sem illik bele teljesen a hellenizmus igazi képébe. Szentimentalizmusa — a Wertheréhez hasonlóan — élményekből és irodalmi forrásokból (Rousseau, Klopstock) táplálkozik s még itt-ott feltűnő édeskés túlhajtásait is ellensúlyozza nyelvénél finom szí-nezett zenéje. Egészben véve idillköltészete ma is meglepően friss hajtása az egykorú festészet és költészet együtthatásának, differen-cziálódott, árnyalatokkal s átmenetekkel dolgozó szín- és természet-érzéke pedig egyenesen előkészítője a romanticizmusnak, csak hogy ott a festészet hatását lassanként háttérbe szorítja a zene. Wacken-roder prózájának vagy Tieck korábbi meséinek szentimentalizmusa csak kifejezésének modernebb formájában s intenzitásában különbözik a Gessnerétől.

Kroeber bibliofil kiadása az 1756-iki kiadás 24 első idilljét s Gessner művészetének «koronáját», *Az első hajóst* (1762), tehát azt az anyagot foglalja magában, mely a magyar irodalomra gyakorolt hatása szempontjából is elsőrendű fontosságú.¹⁾ A kiadás nagyjában hű s csak a helyesírásnak tesz céljához képest következetes enged-ményeket. Értékét emeli Gessner négy finom rézmetszetének közlése.

(Temesvár.)

TROSTLER JÓZSEF.

Goethe-Handbuch, herausgegeben von Dr. Julius Zeitlur. I. Band :: Aachen-Glück. Stuttgart, Metzler, 1916. 8-r., 725 l. Ára 14 M.

Goethe világát és a rávonatkozó kutatások eredményeit alfa-betikus rendben nyújtja ez a három kötetre tervezett munka. A francziáknak Balzac *Comédie humaine*-jéhez, az angoloknak Shake-

¹⁾ V. ö. Weszely Ödön, EPhK. 1891; Fürst Aladár, Irod. Közle-mények, 1900, 177. ll.; Császár Elemér, A német költészet hatása a ma-gyarrá s XVIII. században, 1913. 55. ll. és 98. ll.

speare-hez van ilyenféle lexicona (Shakespeare-hez több is). A Balzac-ról szóló az emberi színjáték alakjainak tömkelegében nyujt eligazodást, a Shakespeare-ról szólók részint tárgyi, részint philologiai, szóhasználati magyarázatokat sorakoztatnak szótári rendben egymáshoz. A *Goethe-Handbuch* anyaga, látóköre nagyobb az említettekénél, mert nemcsak irodalmi alkotásokról van benne szó, hanem a mögöttük álló nagy alkotóról, a ki több és egészségesebb műveinél: az emberi tartalmasság és individuáció remeke. A szerkesztővel együtt 37 dolgozótársat említ a címlap, közöttük találjuk von der Leyen, Puiower, az elhunyt R. M. Meyer, a szintén elhunyt Schüddekopf nevét és három nőét. A teljes mű 2500 czímszót fog tartalmazni, ebből 850-et merít ki az elkészült első kötet. Az egyes cikkek tárgyalják Goethe műveit, a vele érintkező jelentékeny személyeket, a művekben említett vagy a Goethe-re egyébként ható történeti eseményeket, a városokat és tájakat, hol megfordult, kapcsolatait a szellemi élet különböző köreivel (művészetek, tudomány, technika), általános emberi magatartását és reflexióit (szerelem, barátság, boldogság, politika stb. czímszók alatt), világnézetének tartalmát.

Könnyű volna a szótári forma és a goethei egyéniség viszonyának inadaquat voltát bizonyítani. A kettő között olyan a kapcsolat, mint a leghatalmasabb encyklopædia és a kimeríthetetlen élet között. Lexikon utján senki sem lesz mindentudóvá, egy ismeretár beszerzése nem jelenti szakszerű és általános problémák elintézését és mégis forgatjuk a lexikon-köteteket. Forgatjuk, mert gyakorlati hasznuk van, eligazítanak és segítenek kis tények megállapításában s kitekintést engednek az alfabetikus kereteken túl lévő igazi élet és tudás területére. A legnagyobb dicséret, melyet Zeidler Goethe-kézikönyvéről elmondhatunk az, hogy minden szerző igyekezett cikkeiket kerekben és úgy megírni, hogy ezek vízceppszerűségükben is reflektáljanak egy keveset a goethei szellem gazdag fényéből, mind-egyiken átrezdüljön életének hatalmas mozgalmasságából valami. Ezzel sikerült is áthidalni a szótári tagoltság s az egységes egyéniség-szemlélet közötti szakadékot. Minden szerző pontos bibliografiai utalásokkal dolgozott s számba vette a legújabb kutatásokat. A munka tudományos színvonala és alapossága már az első kötet alapján megállapítható. Hogy az egyes cikkek terjedelmének megszámlálásában gazdaságosan jártak-e el, hogy a czímszavak számában helyes mértéket tartott-e a szerkesztő — mindezt a teljes mű megjelenése után dönthetjük el. Általános benyomásunk az, hogy a kézikönyv helyenként a stílizálás túlságába esik s egy-egy lírai versnek hosszabb tartalmi és æsthetikai méltatást szentelni (An den Mond) felesleges az adott keretekben.

Ausländische Literatur alatt olvasunk néhány szót arról, hogy Goethe ifjúkori drámáit hamarosan megismerték nálunk, hogy a *Wilhelm Meister*, a *Wahlverwandschaften* és a *Faust* (Dóczyt és Szabót említi) megvannak magyar fordításban (128-9. l.). Ez a cikk, mely a Goethe-fordításokkal foglalkozik, sem a magyar, sem a többi irodalomra nézve nem ad azonban philologiai szempontból kielégítő felvilágosítást.

(Budapest.)

SAS ANDOR.

Alfred Wien: Liebeszauber der Romantik. Mit zahlreichen Bildnissen. Berlin, Mittler & Sohn, 1917. 8-r., 375 l. Ára 6:50 M.

A modern művészi alkotás minden terén feltűnő a romantika eszmekörével való kapcsolat. Ennek oka is, következménye is a modern életben a romantika erkölcsi felfogásával sok tekintetben rokon problémák felvetődése. Ilyen rokonságnak kimutatása, a mely főként a szerelemről és házasságról alkotott felfogásban jut erős kifejezésre, az, a mivel Wien munkájában foglalkozik. Nem a szakörökhöz szól, hanem az irodalmilag képzett nagyközönséghez — s mint bevezetésében mondja — főképen a nőkhez. Célja tehát nem szorosán tudományos és nem is támaszkodik eredeti kutatásokra, hanem közelfekvő forrásokra. Főérdeme színes, képekben gazdag előadása, melylyel közel férkőzik a romantika symbolistikájához s művészi intuítiója, melylyel jellemzően, festően színezve beleéli magát a romantikus képzeletvilágba.

Munkája bevezető részében Wien a romantika jellemző vonásaival ismerteti meg. A romantika embere a célhoz közel megváltoztatja irányát, hogy új cél felé forduljon, mely azonban szintén megvalósíthatatlan (a törött vonal). A fény és sötétség változása ez a határtalan lehetőségek birodalmában, a soha és sehol országában való bolyongás. Sejtelmes lebegés a romantika lényege és a forma, melyben kifejezésre jut jellemiben s költészetben egyaránt: a töredék. Vágyakozás, de nem a való élet után: egy a távolból ismét önmagába visszatérő, de erejének túltengésében önburkát szétpattantó, fellobbanó vágyakozás a kék virág után, az álom varázsának és a felébredésnek, az élet követeléseinek és a szív jogainak kibékíthetetlen konfliktusa, a távolba való sóvárgás, a minden biztos állástól, hivataltól való idegenkedés, a rousseau-i természetérzés és a világtól való elvonulás vágya jellemzi a romantikust. Az önmeghasonlás, a jellemnek egysúly nélküli önmagában való összeesése, az erő túlsúlya, mely mégis gyengeséggé fajul, teszi a romantikus szellem tragikumát. Ezek az alapvonások érvényesülnek a romantikus szerelmi életben is. Itt is jelentkezik a vágyódás, mely csak a végtelenben kíván kielégülést. A romantikus a házasságtól irtózik, a szerelmet mint kényszernélküli szabad érzést fogja fel, mely a vallás mysteriumához vezet. A szív érzéseit követni kell, szakítani kell minden konvenzionális törvénnyel. Így tehát a romantikának átmeneti fokokat, kiegyenlítődést nélkülöző, végletek felé törekvő szerelmi életében két eltérő irány mutatkozik: az egyik a légies, átszellemült, vágyakozásában önmagát elemészto, a másik az érzeki, a szabad szerelem jogait merészen hangoztató irány.

Ezen bevezetés után a szerző képekben állítja eléink a romantika egyes alakjait, kikben ezek a jellemző vonások különösebben feltűnnek. Az első csoportba foglalja azokat, kik romantikus tévelygésükből megtalálták a kivezető utat; ezek Caroline Schelling, Friedrich Schleiermacher és Rahel Varnhagen. A következő csoportban látjuk azokat, kiknek életét teljesen összerombolja a szerelmi vágyakozás, és hol nincs kiegyenlítődé, harmonia; ezek: Prinz Louis Ferdinand von Preussen, Karl Immermann, E. Th. A. Hoffmann és Clemens Brentano. Mint romantikus intermezzo, bájos könnyed

pásztorjáték, szerelmi idyll tűnik fel Achim von Arnim és Bettina Brentano szerelme. Caroline von Günderode, Charlotte Stieglitz és Novalis nem találhatnak más megoldást, más kivezető utat szerelmük-ből, mint a halált. Végül a romantikusoknak azt a csoportját tárgyalja a szerző, kiknek szelleme belső kiegyenlítődést nem találva, elveszíti az egyensúlyt és elborul. Közülük Kleistnál kérdéses, hogy nem tartozik-e inkább az előbbi csoportba, de több pszichológiai momentumnál fogva Wien inkább ide sorozza. Kivüle még Hölderlin és Lenau tartoznak ide.

Rövid befejezésben áttekinti Wien a modern költészetet is, hogy a kitűzött célhoz hiven, bemutassa korunk költészetének romantikus kapcsolatait is. Ezek a kapcsolatok a legerősebben az északi költőknél nyilvánulnak meg. Sören Kierkegaard, Ibsen, Bjørnstjerne Bjørnson és Jens Peter Jacobsen voltak uttörői ennek az iránynak. Ők vezetik át a romantikát a legmodernebbekhez: Ellen Key, Maurice Maeterlinck (Kék madár), Bernhard Kellermann (Ingeborg) és a romantikus Strindberg költészetéhez.

Kár, hogy a szerző a modern német költészet romantikus szerelmi életéről csak nagy vonásokban szól. Azonban itt is a mély pszichológiai megfigyelésekkel találkozunk. Meglátja a modern ember vágyakozástól elgyötört, béke és boldogság után sóvárgó lelkében a hatalmas rázkódás szükségét, mely kivezethetné a romantika labirintusából. Ha ez ugyan lehetséges, épen a németeknél, mert mint a szerző mondja: «Wir Deutschen gelangen aus dem Zauber-garten der Romantik nicht heraus.»

A könyvet a romantika képviselőinek izléses arcképei díszítik.
(Nagyvárad.)

HOLLAENDER RÓZSI.

Ö. Waser: *Volkskunde und griechisch-römisches Altertum.*

S. A. aus «Schweiz. Archiv f. Volkskunde» XX, 283 ff. Basel-Strassburg. 1916. 64 l. 2-60 M.

A néprajzi érdeklődést a classica-philologia keretei közé A. Dieterich vitte be. A Hessische Blätter f. Volkskunde évfolyamai, a Mutter Erde, Pulcinella s a töle alapított Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten s az Archiv f. Religionswissenschaft fogalom-má vált nevei mutatják munkájának nagy vonalait. Elve volt, mely szerinte a dilettantizmustól visszatart, hogy a ki néprajzzal akar foglalkozni, az otthon legyen a philologia valamelyik ágában. Dieterich nyomában egész gárda állt elő, mely céljául az antik kultúra eddig elhanyagolt rétegének a népeletnek kutatását tűzte ki, a hogy az megnyilvánul tárgyi és szellemi produktumaiban. Hogy csak a legkiemelkedőbb neveket említsük, e téren működött, vagy működik Ö. Kern, E. Samter, H. Diels, W. H. Roscher, R. Wünsch, H. Usener, G. Frazer, M. P. Nilsson, S. Wide stb., hogy a nagynevű E. Rohdét ne is említsük. E tábor és a töle összehordott anyag immár annyira növekedett, hogy szerzőnk célszerűnek látta egy vázlatban rendszerezni az antik néprajzra vonatkozó eddigi kutatásokat s ezzel kapcsolatban rámutatni a főbb problémákra és hiányokra, melyek még munkásokra várnak. A modern néprajzi tudományok mintájára az antikot is két főrésze osztja: 1. tárgyi néprajzra. 2. népköltészetre

és népszólásokra (Volksmund). E két főrészen belül 9, illetve 7 al-osztályt vesz föl. És pedig a tárgyi néprajzban: 1. őstörténet, 2. gazdálkodás, közlekedés, 3. ház és berendezése, 4. ruházat, 5. népművészet, népies ipar, népies típusok a művészetben, 6. ételek, italok, 7. néphit, 8. erkölcs, szokás, ünnep, játék, 9. népies zene, táncz, taglejtések. A szellemi néprajzban, vagy hogy pontosabban fejezzük ki magunkat, a népköltés és népies szólások főcsoportjában: 1. népdal, népies epika, 2. mese, monda, legenda, anekdota, népies mókák, színjátékok, 3. mondások, feliratok, közmondások, közmondásszerű szólásmódok, rejtvények, 4. néplumor és gúny (élczelődés), 5. szokásos formulák, szólásmódok, átkok, megszólítások s hasonlók, 6. onomatopoeiai apróságok, 7. népnyelv. Szerzőnknek nem czélja a ki-merítő, bibliographiai beszámolás, csupán általános képet akar nyujtani, e tekintetben tehát nem is szólhatunk hozzá dolgozatához. Fel-ünnő azonban, a minék hiányát nagyon érezzük, hogy nem tér ki a néprajzi tudomány történetére a görögöknél és rómaiaknál. Igaz ugyan, hogy az ókoriak e tekintetben nem igen mentek túl a kuriózumok gyűjtésén, de épen e ténynek, mint negativumnak konstataását és magyarázását nagyon szívesen olvastuk volna oly avatott szakember-től, mint O. Waser. Egyébként futólagos áttekintésében is sok érde-kes problémát vet föl. Ajánlja az antik babonára vonatkozó kutatá-sok kiegészítését s feldolgozását s rámutat azokra az új területekre, melyeket az ifjú néprajzi tudomány hódított meg a classica-philo-logia számára (varázslatok, bűbájosságok, kísértetalakok, csodás gyó-gyulások, mesés népek stb.). Érdekes téma volna a gyermekjátékok-ról, vagy a taglejtésekkel való jelbeszédéről írni. A második rész tár-gyalásánál hivatkozik egyrészt P. Merker Grimm-kiadására, mely szerint minden magasabb kulturájú népnek kettős, még pedig művészi s népi irodalma van, másrészt Christ irodalomtörténetére, mely sze-rint a görög irodalom egyoldalúan arisztokratikus «Haltung»-ja okozta hogy oly kevés maradt ránk a népies irodalomból. Ilyen termékeknek tekintendők a munkát kísérő, legtöbbször hangutánzó rhythmikus dalok, nászdalok, bölcsődalok (*βανδαλλυμα*, lallare), kéregető énekek, melyekhez kiegészítésül hozzávehetők a közép- és újkori görög nép-dalok, pl. kiváltkép a Charos-dalok, a melyek sok antik elemet tar-talmaznak. Az antik mese tárgyalásánál találó vonásokkal jeleníti meg szerzőnk azokat a népies alakokat, mint Odysseus, Margites, Herakles stb., melyek még kiszedhetők a görög mesevilág romjai alól. Igen sok még a teendő a közmondások, népies szólások feldol-gozásánál, különösen a régibb historikusokra, komikus fragmentu-mokra stb. vonatkozólag. Gyümölcsöző az antik rejtvények beállítása a többi nép hasonló termékei közé, a tréfás hírvű községek (abderiták), gúnynevek, komikus figurák, állatutánzások vizsgálata. Rend-kívül jellemzők a néplélekre köszöntéseik, esküdözéseik, sőt indulat-szavaik, melyek pl. változatosságukkal a déli népek elfogulatlanul naív közvetlenségét mutatják.

Igy rendszerezetten együttlátni az egész anyagot igen tanulsá-gos, mert kitűnik, mily sokat tettek már e téren philologusaink s egyuttal az is, mily sok még a teendő e területen. Az antik ethnog-raphia minél mélyrehatóbb s minél aprólékosabb — mert itt igen sok-szor egészen jelentéktelennek látszó dolgok a jellemzők — kutatása első-

rangú érdeke a classica-philológiának. E füzet elolvasása meggyőzheti az olvasót, hogy egy archæologiai lelet, irodalmi remekmű, sőt philosophiai gondolat hogy elevenedik meg sokszor, kap új életet, mélyebb perspektívát a művészetből, philosophiából kizárt profanum vulgus köznapi életének, szokásainak, szólásainak ismerete által.

(Zágráb.)

LAJTI ISTVÁN.

A. Fischer: Das deutsche evangelische Kirchenlied des XVII. Jahrhunderts. Gütersloh, C, Bertelsmann, 1904—1916. I—VI. k. 8-r., VIII + 517. VIII + 528. IV + 507, VI + 556, IV + 588 és VIII + 278 l.

A XVII. századi német protestáns egyházi éneknek A. Fischer-től megkezdett s halála után W. Tümpeltől folytatott felkutatása és elrendezése a mult évben megjelent VI. kötettel méltó befejezést nyert.

Fischer és Tümpel tulajdonképen Ph. Wackernagel munkáját folytatták. Ugyanazzal a kimerítő alapossggal és hangyaszorgalommal, a melylyel Ph. Wackernagel «Das deutsche Kirchenlied» cz. munkájában a XVI. századi német protestáns éneket összegyűjtötte, tárják ők most a XVII. századi protestáns énekköltés termékeit elének. Ennek a gyűjteménynek hiányát eddig nagyon is éreztük. J. Mützell «Geistliche Lieder der evangelischen Kirche» cz. kiadványa és még néhány hasonló munka a nagy német birodalom csak kis területére szorítkozik; A. J. Rambach «Anthologie christlicher Gesänge aus allen Jahrhunderten der Kirche» cz. műve pedig csak azok igényeit elégítheti ki, a kik néhány szemelvénynyel beérik.

Fischer és Tümpel nagyjában Wackernagel módszerét is követik, szolgailag azonban nem utánozzák. Mig Wackernagel a teljességre való törekvésében sok értéktelen darabot is felvesz gyűjteményébe, addig ők az összehordott anyagot alaposan megrostálják. Leginkább azokat az énekeket választották ki, a melyek a protestáns egyházban érvényesülni tudtak és így belekerültek a kiadott egyházi énekeskönyvekbe. A többiekre csak akkor vannak tekintettel, ha a költő egyéniségét tüntetik fel vagy történeti értékük van. Ezt a kiválasztási szempontot az összegyűjtött nagy anyagalmaz is sürgette.

Az anyagot két nagy korszakra osztják fel. Az első 1570—1648-ig, a második 1648—1750-ig terjed. Az első korszakot a harminczéves háború kitörése s Opitz érezhető nagy befolyása az 1618. évvel ismét két részre osztja. Minthogy az első korszakban az egyházi ének művelői nagy élőszeretettel a hitigazságokat fejtegették s a vallási meggyőződést juttatták kiiejezésre, később pedig inkább a vallásos lélek bensőséges érzelmeit tolmácsolták, Fischer az első korszak énekét «Bekennnislied»-nek, a második korszakét pedig «Erbauungslied»-nek nevezi. Természetes, ez az elnevezés csak nagy általánosságban akarja az illető korszak énekét jellemezni. Ezen korszakfelosztás keretein belül az egyes énekköltők chronologikus sorrendben következnek, mégis úgy, hogy egyes vidékekhez, illetőleg irodalmi irányzatokhoz tartozó költők csoportosítva vannak.

Úgy mint Wackernagel művében, itt is mindig az eredeti mondjuk inkább — a legrégebb szöveget kapjuk, a melyet a gyűjtők a költők műveiben vagy az egyházi énekeskönyvek meglevő leg-

korábbi kiadásában találtak. Megtartják a használt szöveg orthographiáját is, de a sorokat, az egyformaság kedvéért, nagybetűvel kezdik akkor is, ha a forrásban kisbetűt találtak.

Az egyes énekekhez mintegy bevezetésül kapjuk a megfelelő költő rövidre szabott életrajzi adatait s azon műveinek jegyzékét, a melyekben a közölt énekek feltalálhatók. Az első kötetben minden ének végén következik a ma már nehezen érthető szavak magyarázata. Ebben maga Tümpel is a sok ismétlés és nagy aránytalanság miatt szépséghibát látott s a második kötettől kezdve elhagyta.

Az énekgyűjtemény tulajdonképen már az V. kötettel lezárult. A most megjelent VI. kötet «Nachträge und Berichtigungen» czím alatt egyes költőkre és énekekre vonatkozó, újabban felfedezett adatokat hoz, «Bibliographie» alatt közli annak az 1020 énekeskönyvnek s nyomtatványnak jegyzékét, a melyeket a gyűjtők forrás gyanánt használtak. Ebből kitetszik, hogy Fischer és Tümpel a hazánkban megjelent német protestáns énekeskönyvekre nem voltak tekintettel. Végül az összes énekek betűrendes összeállítása, majd az elavult szavak a második kötettől kezdve elhagyott magyarázatának pótlására W. Tümpeltől és A. Martiustól készített, elég kimerítő «Glossar» következik.

Fischer és Tümpel évekig tartó önfeláldozó munkásságukkal a német protestáns egyházi énekgyűjtés terén tartós emléket állítottak maguknak. A német protestáns ének történetében neveiket Wackernagelével együtt fogják emlegetni és mindazok, a kik az egyházi énekekkel foglalkoznak, nagy hálával forgatják majd vaskos köteteiket.

(Németűjtvár.)

GÁBRIEL P. GOTTFRIED.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság választmányja 1917 november 14-én rendes ülést tartott. Heinrich Gusztáv elnöklete alatt jelen voltak: Hegedüs alelnök, Papp I. titkár, Förster szerkesztő és Alszeghy, Császár, Gyomlay, Incze, Némethy, Pauler, Pecz, Székely, Thienemann és Vári vál. tagok, s Czebe II. titkár, mint jegyző.

A tárgysorozat nevezetesebb pontjai:

1. Pénztárnoki jelentés. 1917 január 1-től október 31-ig bevétel volt 12,274 K 66 fill., kiadás 5912 K 20 fill., pénzmaradvány 6362 K 42 fill. Az alapítványok összege 13,459 K, 13,401 K 60 fill. 14,750 K névértékű kötvényben, 47 K 40 fill. pedig postatakarékpénztárban elhelyezett készpénz.

2. Új rendes tagok 1917-től kezdve: dr. Zsigmond Ferenc karczagi főgimn. tanár (aj. Bleyer) és Gaál Gábor tanár, jel. honvédhadnagy (aj. Kardos).

3. Jelentés a M. Tud. Akadémia 2000 K évi segélyének kiutalásáról.

4. A pénztárnoki teendők ellátásával ideiglenesen megbízott Gyarmati Lászlóné Cserhalmi Ilona súlyos betegsége miatt lemondott tiszté-

ről. A választmány lemondását elfogadta, a teendők ellátásával megbizta dr. Mészöly Gedeon m. tud. akadémiai könyvtári tisztviselőt s az átvételhez kiküldte Papp I. titkárt és Székely vál. tagot.

5. A választmány kiküldte a jelölő-bizottságot (Hegedüs elnöklete alatt az I. titkárt, a két szerkesztőt s Császár, Némethy és Vári vál. tagokat), továbbá a pénztárvizsgáló-bizottságot (Kempf elnöklete alatt Gyulay és Székely vál. tagok).

6. A közgyűlés időpontjának megállapítása 1918 január 19-én, szombaton d. u. 5 órára. Táragsor: Pruzsinszky János emlékbeszéde Ponori Thewrewk Emilről, titkári, pénztárvizsgáló bizottsági jelentés. választás. Hosszabb elnöki megnyitó beszéd nem lesz.

*

Az 1917 december 12-i rendes választmányi ülésen Heinrich Gusztáv elnöklete alatt jelen voltak: Papp I. titkár, Bleyer és Förster szerkesztők, Mészöly pénztárnok és Alszeghy, Binder, Császár, Finály, Incze, Némethy, Székely, Thienemann, Vári vál. tagok és Czebe II. titkár mint jegyző. Nevezetesebb tárgyalt pontok:

1. A vallás- és közoktatásügyi ministerium kiuntalta az államsegély második harmadát, 666 K 66 fill.-t.

2. Jelentés a pénztár átvételéről. Mészöly a megbízást vállalja, ha elődje az összes bejegyzéseket elvégezte s a pénztárvizsgáló-bizottság az iratokat átnézte.

3. A közgyűlés végleg kitűzve a jelzett időpontra. A hely még nem állapítható meg az Akadémia fűtési nehézségei miatt. Program megállapodás szerint.

4. A jelölő-bizottság jelentése. Javaslat: új pénztáros, két tiszteleti belüli tag, két budapesti s egy vidéki új választmányi tag választása, egy átminősítés budapestivé.

5. Új rendes tagok 1918-tól kezdve: Kövendi Dénes karczagi főgimn. tanár (aj. Förster), dr. Reichard Piroska budapesti leánygimn. tanár, eddig rk. tag (aj. Czebe) és Bakó Gyula magyaróvári főgimn. tanár (aj. Czebe).

5. Elhunyt, hősi halált halt, Huszák József r. tag.

— Bethlen Miklós és Prévost abbé. Ez volt a czíme Birkás Géza érdekes közleményének, mely e folyóirat 1917 októberi számában (596. l.) jelent meg. Érdekes volt e közlemény azért, mert azt tanultuk belőle, hogy Abbé Prévost egyik munkájában Bethlen Miklósnak valamelyik kalandját beszéli el. Igaza van abban Birkásnak, hogy Prévost figyelmét Bethlenre a «Mémoires historiques du comte Bethlen-Miklos, contenant l'histoire des derniers troubles de Transilvanie» című munka hívta fel. Ez a Mémoires két kötetben jelent meg 1736-ban s azután nemsokára újra a Histoire des Révolutions de Hongrie hatodik kötete gyanánt.

De tudnunk kell, hogy a «Mémoires du Comte Bethlen Miklos» nem Bethlen Miklós könyve. Ezt a Mémoires-t Abbé Révérend írta, a ki XIV. Lajos egyik diplomatája volt s Erdélyben tartózkodott 1677—1679 közt körülbelül három évig. Itt megismerkedett Bethlen Miklóssal, a ki

világlátott ember volt s francziául is beszélt. Révérend bizonyára sokszor beszélgetett vele nemcsak egykorú politikai ügyekről, hanem a II. Rákóczi György lengyelországi katasztrófája után következő évekről is. Révérend hazatérve érdekes könyvet akart írni arról, a mit látott s hallott Erdélyben. Regényes historiát írt s hogy még érdekesebbé tegye könyvét, úgy adta ki, mint Gróf Bethlen Miklós Emlékiratait. Azért választotta e nevet, mert Bethlen Miklóst és atyját ismerte s mert a Bethlen név ismeretes volt a francia közönség előtt Bethlen Gábor kora óta. Már Szalay László figyelmeztette a magyar közönséget 1858-ban a Bethlen Miklós *önéletrésához* írt Előszóban, hogy a magyarra is fordított «Mémoires du comte Bethlen Miklós» Abbé Révérend munkája és nem a Bethlen Miklósé. Jól mondja Szalay: «Révérend inkább regényt írt, mint históriát, regényt, melynek rámajában becses históriai és ethnographiai adatokat is talál az, ki a valóságot a költészettől megkülönböztetni tudja». És azóta mégis kevesen tudják, hogy a francia Mémoiresst Révérend írta. Révérend könyvéhez Bethlen Miklós csak némi történeti anyagot adott, de Révérend azt is tetszése szerint alakította át. A Mémoiresnek az a része, mely Bethlen Miklós szerelméről s egy párisi nővel való ismeretségéről szól, tisztán a Révérend találmánya.

Tehát Bethlen Miklósnak az a kalandja, melyet Abbé Prévost elbeszél, nincs kapcsolatban a párisi nővel, a kinek a Mémoires Bethlen Miklós nevében ajánlva van. Ez a nő csak Révérend képzeletében élt; Bethlen Miklós csak egyszer volt Párisban s nem kétszer, mint Révérend mondja s akkor is, mint önéletrajzában írja «keveset mulatott» a francia fővárosban. Prévost nem arra a nőre gondolt, mikor Bethlen kalandját elbeszélte, hanem Révérend egy másik találmányára.

Révérend ugyanis elbeszéli, hogy Barcsay Akosné, a kit Bethlen Miklós halálosan szeretett, egy dobozt adott át imádójának Déván azzal a meghagyással, hogy fel ne bontsa mindaddig, a míg Nagyszebenbe nem ér. Bethlen azonban felbontotta a dobozt útközben, először kavicsot talált benne és egy lesújtó levelet. A kíváncsi ifjút e levél eszméletétől fosztotta meg; szolgálja azonban a dobozban felfedezte a másik levelet, a szepet, a biztatót és ettől a gróf egészen meggyógyult, kivált a mikor a három gyűrűt is megtalálta a doboz alján. Ezt a három gyűrűt a világ minden kincsénél többre becsülte (T. I. 203—212. II.). Abbé Prévost úgy látszik igaznak hitte e történetet. Pedig gróf Bethlen Miklós szerelme Barcsayné iránt Révérend találmánya, az egész kaland a dobozzal, mely kavicsot és gyűrűt, korholó és biztató levelet rejt magában, bizonyára régi motívumokból van összeállítva. Prévost Révérend munkájából vette át Bethlen Miklósnak e költött kalandját.

(Budapest.)

ANGYAL DÁVID.

— A nagyszentmiklósi kincs feliratairól: Abból az alkalomból, hogy Thomsen Vilmos egy kis füzetet írt a nagyszentmiklósi kincs feliratairól s e feliratok Supka-féle újabb megfejtési kísérletéről, e folyóirat előző füzetében Németh Gyula terjedelmes ismertetést közölt — részben ismertetésül, részben pedig a maga korábbi beavatkozásának védelmére. Mindkét irányban tévesen, s a mennyiben az én szerepemre kiterjeszkedik, nagyon igazságtalanul is.

A nagy pör előzményeit úgy tünteti fel, mintha az egyik félen Mészáros, Supka, Sebestyén, a másik részen pedig Németh szerepelt volna. Sőt alább már azzal is csúfolódik, mintha mi egyesült erővel létre hoztunk volna egy «Supka-Mészáros-Sebestyén-féle» megfejtési módot.

Ezzel szemben az előzmény hiteles képe az, hogy én Németh és Thomsen beavatkozását megelőzőleg az Ethnographia 1915. évi. 4—6. füzetének 227—9. l. már kimutattam, hogy Supka (miként ez Németh Gyulával is megtörtént EphK. XL: 670.) a bustraphedon mibenlételet félre-

értette s a feliratok egyrészét *visszafelé* olvasta el. (Ezt természetesen Németh Gyula nem vette észre, de Thomsen már szemére vetette Supkának.) Megállapítottam továbbá, hogy Supka 14 betűje a megfejtéseknél számba nem vehető. Ezért következtettem aztán azt, hogy *eredményeit a turkologusok aligha fogják nyelvtörténeti szempontból elismerő figyelemre méltatni*.

Az, a mit én annak idején Németh Gyula írástörténeti elszólásának minősítettem, most Thomsen tekintélyével akar hamiskás módon érvényesülni: «Kiemeli Thomsen, hogy egyszerű íráselemekből álló betűk egyezése (mikor a jelentést nem ismerjük!) nem számít (ugyanazt hangsúlyoztam Sebestyénnel szemben EPhK. XL:586. l.)». Thomsen azonban nem ezt mondja, hanem: «a hasonlatosságok mindössze is oly csekély számú eléggé egyszerű írásjelekre szorítkoznak, a melyek legváltozatosabb jelentéssel számos más betűsorban is megtalálhatók, minők: $\bar{b}$, $\bar{f}$, $\bar{c}$, $\bar{g}$, $\bar{z}$, $\bar{n}$ ». Ez világos beszéd, melyben egy szóval sincs mondván az, hogy hasonlóságuk nem számít, vagy csak akkor számít, ha a jelentést már ismerjük. Hiszen ha a jelentés ismerős volna, nem kellene semmit megfejteni. Ha pedig a hasonlóság nem számítana, akkor összehasonlítást írástörténeti úton semmit sem lehetne elkezdni.

Csűrűre-csavarásra azért volt szükség, mert Thomsen füzetének megjelenése előtt a Nyelvtudományi Közlemények XLV:30—1. l. Németh Gyula már vigan bebizonyította (a mit egyébként könyveim olvasói már régen tudtak), hogy e «nem számító» 6 egyszerű írásjegy közül 5 egyező jelentéssel megvan a székely rovásírás és az ó-török írás betűsorában.

Thomsen figyelmét — sajnos — a mostani háborús viszonyok közepett Mészáros Gyula megfejtési kísérlete egészen elkerülte. Németh kieszközte, hogy Thomsen ebben az irányban is nyilatkozzék. Az ítélet elítélő lett. Mivel Mészáros összehasonlító művelete meggyőzött arról, hogy a nagyszentmiklósi kincsen az ó-török feliratok betűsorával van dolgunk, engem továbbra is csak az epigraphiai vonatkozás érdekel. Az én szempontomból már annakidején kijelentettem: «nem tulajdonítok nagy jelentőséget annak, hogy Mészáros Gyula hány eszben vettette el a VII.—VIII. századi ó-török szöveg rendkívül nehéz rekonstrukcióját. Én ezt ellenőrizni nem tudom, tehát el vagyok készülve a legrosszabbra is» (Ethnogr. XXVI:220. l.). Ha ehhez hozzáveszszük azt, hogy ugyanakkor (u. o. 227—9. l.) mindenkit megelőzve, épen én bizonyítottam be Supka epigraphiai kísérletének módszertelenségét: akkor valóban vakmerőség leírni Németh Gyulának ekkora valótlanságot: «hiszen a mely módszertani elvek ellen Supka vétett, ugyanazokat hagyta figyelmen kívül Mészáros és Sebestyén».

Némethnek egyedüli mentsége csak az lehet, hogy Thomsen francia szövegét nem értette meg. Mert hiszen ismertetéséből egyáltalán nem tűnik ki, hogy mi is tulajdonképen Thomsen álláspontja. Supka azon állításával szemben, hogy a nagyszentmiklósi feliratok ó-török betűkkel és ó-török nyelven vannak írva (továbbá az én nem is ismert állásfoglalással szemben is!) szerinte «Thomsen a leghatározottabban tagadja, hogy e feliratoknak látható köztük volna a török feliratokhoz». Ez nem áll. Thomsen csak «közvetlen kapcsolatról» (relation directe-ről) beszél, mert a közvetített ó-török vonatkozást (a mit Németh elhallgat) ő is fenforgónak tartja, így: «Lehetséges, mint magától értetődő dolog, hogy a nagyszentmiklósi betűsor olyan töröltsajjadt, a mely az ó-törökéhez volt hasonló; de a kétféle írásrendszer külön fejlődése mindenesetre más-más módon történt. Egyébiránt — teszi hozzá Thomsen — megingathatlan bizonyossággal tudom, hogy *annak a nyelvnek*, a melyet Supka úr a feliratokban talált, semmi köze sincs az ó-török nyelvhez, vagy valamely más, kifejezetten török idiomához. De távol állok attól, hogy elvitaszam annak *lehetőségét*, hogy — ha a betűk már meg lesznek fejtve — a

nyelv töröknek bizonyulhasson». Ő tehát csak azt tagadja, hogy Supkának azzal, a mit kibetűzött, sikerült volna a feliratok török jellegét és eredetét igazolni.

A mi most már a megfejtés lehetőségét illeti, erre vonatkozólag a nagy dán mester rendkívül értékes kijelentéseket tesz: «Ha meg akarunk fejteni ismeretlen írásjegyekkel írott feliratokat, leghelytelenebb módja a kutatásnak, ha olyan speciális hasonlóságokból indulunk ki, a melyek ezen ismeretlen betűk és valamely tetszés szerint választott betűsor ismert betűi közt fennforognak. Ezen út csak azon esetben válik járhatóvá, ha a hasonlóságok annyira szembeötlők és oly számosak, hogy jogunk van teljes azonosságokkal számolni; különben az ilyen út még soha sem vezetett célhoz. Az ilyen természetű rejtvényeket csak akkor lehet megfejteni, ha magukba a szövegekbe mélyedünk, tanulmányozva, hogy a különféle írásjelek miféle helyzetekben fordulnak elő, számot vetve azzal, hogy mit lehet nyelvtani determinánsoknak tekinteni stb. A minket foglalkoztató esetben azonban a feladat fölöttébb nehéz. Ezek a feliratok, a melyek aligha tartalmaznak egyebet neveknél és címeknél, oly csekély számúak és olyan rövidek, hogy a betűsor minden bizonynyal nincs is meg bennük, s a meglévők egy része is csak egyszer fordul elő. Én magam évek során át, több ízben jó sok időt rápazaroltam a velük való foglalkozásra s elvégre is arra az eredményre jutottam, hogy lehetetlenség a megfejtés nyitjára jutni, míg valami szerencés véletlen a kulcsot kezünkbe nem adja: nem lehet 20 ismeretlent 10 olyan egyenlet segítségével megfejteni, a melyek mindegyikének ez a képlete $x + y \dots = z$ ».

Az itt említett megfejtési módok közül az első *összehasonlító* írástörténeti módszerrel, a második *technikai* módszerrel dolgozik. Az utóbbinak Grotefend nyomán éppen Thomsen a legnagyobb mestere. Neki elég volt 2—3 ismert ó-török szó, hogy vele a jenssei-i és orkhoni feliratokat megfejtse. E terhes művelet technikája szerint az ismert szavakat kezdte az ismeretlen betű-csoportokra alkalmazni. Mikor aztán az ismert szavak lejegyzésére rátalált, megfejtett betűivel olyan betű-csoportokat kezdett rendkívüli nyelvtörténeti, összehasonlító nyelvészeti s különösen hangtörténeti ismereteivel megszólaltatni, a melyekben már egy-egy újabb ismeretlen betű hangértékét is sikerült megállapítani. Nem nehéz tehát megérteni, hogy e módszer csak akkor vezethet célhoz, ha a megfejtendő felirat nyelvből már ismerünk valamit s ha a technikai kísérletezéshez nagyobb tömegű megfejtendő anyag áll rendelkezésünkre.

Mivel a nagyszentmiklósi feliratok nyelvét nem ismertük s a szövegük csak néhány szóra szorítkozik, a megfejtésre vállalkozóknak csakis összehasonlító módszerrel lehetett eddig kísérletezni. Ezért Supkának sem az a bűne, hogy összehasonlító írástörténeti úton indult el; hanem az, hogy vállalkozásához nem volt elég epigraphiai és török nyelvi ismerete. Mészáros esetében sem a módszer volt a baj; hanem az, hogy az ó-török nyelvi kísérletekhez neki sem volt elég nyelvtörténeti és hangtörténeti tájékozottsága. Ha tehát igazságosak akarunk lenni, el kell ismernünk, hogy Thomsen kritikájával a két magyar kísérletező eredményeinek ügye epigraphiai tekintetben még nincs végérvényesen elintézve. Thomsen ugyanis nem elégedett meg a kritika negatív eredményeivel, hanem nekifogott a görög betűs egyetlen felirat megfejtéséhez. És az eredmény az lett, hogy a görög betűk tartalma — *török*. Ha tehát a nagyszentmiklósi kincs egyiüvé tartozik, akkor az «ó-török betűkéhez hasonló töröl sarjadt» ismeretlen nemzeti írás, vagyis a görög ötvösknek előzetesen felkarczott barbár írás is csak török lehet. Mivel e feliratok még nincsenek megfejtve, kérdem: mit kezdjen el most az, a ki a kutatást folytatni kívánja ott, a hol Thomsen abba hagyta? Ugyebár, keressen bennük *török* szöveget. És mit kezdjen el akkor, ha nincs a görög betűs néhány török szó *technikai* módszerrel való megfejtéséhez elegendő felirat? Ugyebár, forduljon a már megfejtett ó-török epigraphiai emlékekhez és kezd-

jen el valamit az *összehasonlító* írástörténeti módszer alkalmazásával. Igen ám, de hogyan? Supka és Mészáros egymástól függetlenül és egymással mégis egyező eredménnyel már kimutatták, hogy 10 betű megvan az ó-török betűsorban. Sőt Mészáros e számot minden megerősítés nélkül 15—16-ra emelte. Ha tehát a megfejtetlen felirat 24 jegye közül 16-ot ismerek, akkor miért nincs jogom (még ha kellő nyelvtudományi ismeretem van is) kibetűzési kísérleteket tennem? És ha elolvasom, mint a hogy Mészáros már el is olvasta, Thomsen ó-török betűsorával a nagy-szentmiklósi kincs arany korszóján a *sub* (víz) ó-török szavat, akkor miért nem lehet ezt olyan komolyan venni, mint a kincs arany tálán olvasható görög betűs *tesz* szavat, a melyet Thomsen a török *tepsi* (magyar: tepszi) szóval értelmezett? És így tovább.

Nekem az a meggyőződés, hogy a feliratok megfejtésének ügye a feliratok nyelvének felismerése után aligha maradhat zátonyon addig, míg «valami bizonyosság és véletlen» el nem következik. Ezért kívánatosnak tartom, hogy a felmerülő súlyos kérdéseket intézzük el tudományos komolysággal, szenvedelmes tülekedés nélkül. Ne lásson például senki tiszteletlenséget abban, ha megjegyzem, hogy Thomsen jeles dolgozatában a 2. sz. ábra felső felirata (mint Thomsen minden magyar forrásában) felfordítva van lenyomatva. Viszont engem se korholjon senki, ha Thomsen megfejtését kissé messzefekvő történeti adatokkal kívánom támogatni.

Thomsen szerint a görög betűs felirat arról tanuskodik, hogy szövegét a benne megemlített *Boila* és *Butaul* nevű alsó Duna-vidéki két bolgár-török szupán (törzs-főnök) a IX. század vége felé trébeltetta a díszes arany edényre. Érdemes tehát tudnunk, hogy III. Béla király jegyzője a Zalánról s ennek Duna-Tisza-közi bolgár és görög népeiről szóló honfoglalási mondákat egy bennünket érdeklő bolgár települési adalékkal egészítette ki. Takson vezér korába helyezve el az eseményt, írja, hogy «kegyességét hallván, sok jövevény tódult volna hozzá különféle nemzetekből. Ugyanis a *Bular* (bolgár) földről jövének némely nagy nemes urak, az *izmaeliták* (mohamedánok) nagy sokaságával, kiknek nevei valának: *Bila* és *Bocsu* (Boksu), kiknek a vezér Magyarország különböző helyein adott földeket, s azon kívül azt a várat, melyet *Pestnek* neveznek, örökre átengedé. *Bila* és *Bocsu* pedig, kiknek nemzetségéből *Ethei* származik, tanácsot tartván, a magukkal hozott nép két harmadát a nevezett vár szolgálatára rendelék, egy harmadát pedig tulajdon maradékaikra hagyták». (LVII. fej.)

Ez a *Bila* bolgár név, azt hiszem, eléggé hivatva van arra, hogy a felirat *Boila* nevének bolgár voltát igazolja. A törzsfők kettős szerepének megismétlődése sem lehet véletlen találkozás. *Pest* bolgár neve honfoglalás-kori, vagy még korábbi bolgár telepések mellett tanuskodik. A bolgárföldi mohamedán urak bevándorlása pedig egyenesen megjelöli azt az utat és módot, a melyen és a hogyan a keleti eredetet és byzáczi befolyást egyaránt hirdető görög betűs és eredeti feliratokkal is ellátott műkincsek hozzánk eljutottak.

(Budapest.)

SEBESTYÉN GYULA.

— Alfieri «Misogallo»-jának francia fordításához (EPhK. XLI. 390—1). A genfi könyvtár példányán kívül a fordítás megvolt R. Beer bécsi bibliographus könyvtárában és Hiersemann lipcei könyvkereskedő ajánlja eladásra (*Kat. 448. no 612; 1917 márcz.*). Leírása szerint egyezik a genfi példánnyal. A következő megjegyzés kíséri: «Fast unbekannte Ausgabe auf braunem Papier gedruckt. Ein frühes Erzeugnis aus Ficks Typographie. Mit gegenüberstehendem italienischen und französischen Text; die letzte Seite 321 fehlt, ist aber handschriftlich ergänzt.»

(Kolozsvár.)

KARL LAJOS.

— Petki Farkas leányai. Jókai Erdély multjából vett műveiben természetesen felhasználta a régi történeti feljegyzéseket. A régi erdélyi ruházkodás és a régi szokások leírásához bőségesen talált anyagot báró Apor Péter metamorphosisában. Egyik «regényes képének», «Petki Farkas leányainak» a meséjét is Apor e művéből, illetőleg Cserei Mihálynak a műhöz csatolt egyik «megjegyzéséből» vette.

«Petki Farkas leányai» 1853-ban jelent meg, miután a költő «regényeinek érdekében május elején meglátogatta Erdélyt és ott több hetet töltött». ¹⁾ Erdélyi tartózkodása alatt olvashatta Apor munkájának a kéziratát; ezt látszik igazolni az «egér-táncz» leírása után a novellához tett jegyzete: «E tánczot így írja le, több elmult öszszokásokkal együtt, a jó Apor Gergely (így!) egy még kiadatlan kéziratában Metamorphosis Transilvaniae. Jegyzetekkel kísérte Cserey Mihály». ²⁾ Mindjárt megjegyzem, hogy nemcsak az egér-, hanem a «fáklya táncz» leírását is Apor kéziratában olvasta és úgy is írja le, a hogy ott olvasta. ³⁾

Apor följegyzései «tizenkettődik czikkelyében» néhány példát sorol fel a régi erdélyiek alázatosságának a szemléltetésére. Közöttük, a mely Jókaira hatott:

«Vala egy más méltóságos úr (mostani világ szerint szólván), székelek fő generálisa, az fejedelem főhopmestere, Küküllő vármegyei főispán, Csik-, Gyergyó-, Kászonszéknek főkapitánya, ennek vala egy igen szép testvérhuga. Egykor egy magyarországi úri béjő nézésére, el is mátkásítja, lakadalmi terminust is tesznek; azonban azon házában alatta (mert annak az falunak is az nevit szántsándékkal elhallgatom) vagyon ma is nagy szénacsinaló (székelyesen) tanorokja, a juhait azon úr abban tartotta; volt az juhoknak egy ifju legény pakulárja, estve mikor az juhokat haza hajtotta, elől jött az juhok előtt frujaszóval, s abban az tanorokban rekesztette a juhokat, ott is mind frujált. Az kisasszony az ház ablakáról sokszor nézván s hallgatván az oláh ifjú legény frujalását, igen megszereti vala az pakulárt. Abban az kisasszonynak sem az apja (mert meg akkor élt), sem az bátyja semmit sem tudtak, az apja pedig akkor özvegy ember is volt. Mikor másnap az lakadalomnak kellett volna lenni. sirató estvére oda érkezvén az vendégek, a leányt felöltöztetik, azalatt az kisasszony kimegyen, az pakulár ifju legénynyel egy nagy erdőn általmennek. Le akarnak ülni az vendégek, keresik az kisasszonyt mindenütt, sehult sem találják, sem háznál, sem faluban, arról pedig senki sem tudott volna gondolkodni, hogy az pakulár legénynyel szökött volna el. Más nap az nász népe elérkezik; nincs mit tenni, jól tartják, menyasszony nélkül visszamennek. Egynéhány esztendő mulva megyen egy nagy erdőn az testvérbátyja, látja, hogy egy oláh feleségestől juhokat öröz, az oláhnének hosszú zeke szoknyája, mezitláb; az szolgák közül senki meg nem isméri, hanem az hintóból az testvérbátyja; akkor oda küldi egyik szolgáját, izeni az oláhnének, hagyja el azt az oláhot, menjen vissza, bizony úgy tartja, mint testvérhugát, soha szemire sem veti cselekedetit; azt izeni vissza az oláhné: azt ő bizony soha el nem hagyja, ha egyszer szerette, halálig szereti. Az oláhtól egy fia maradott az kisasszonynak; felnevekedvén, az testvérbátyja az oláhnének az udvarában béviszi és az mint jobbágya volt, manumittálja, arnállist impetrál néki az fejedelemtől, megházásítja, Csikban lovashadnagyak teszi, jóságot ad néki, Székely István nevet adnak reája. Ezt is az testvérbátyjának az fia teljes életiben bátyjának hitta.»

¹⁾ Szinnyei: Magyar írók. V. 548.

²⁾ Jókai Mór összes művei. Nemzeti díszkiadás, XXIII. kötet. Erdélyi képek. 28. lap.

³⁾ L. Mon. Hung. hist. Második osztály. XI. k. Altorjai B. Apor Péter munkái. Közli Kazinecy Gábor. Pest 1863. 331—332. I. Apor «gyertyás táncz»-nak nevezi, az előbbit meg «egerestáncznak».

Cserei Mihály a metamorphosishoz tett «megjegyzéseiben» elmondja ugyanezt a történetet,¹⁾ de megemlíti a szereplő személyek nevét és az «oláhnéval» való találkozást másképp beszéli el, mint Apor. A könnyebb összehasonlítás kedvéért az ő előadását is teljes szövegében közlöm. «Ismerem Csíkban Rákoson egy Székely nevű hosszú száraz embert; Petki János, úri ember, csiki főkirálybíró lévén, mindenkor azt a szegény embert publice bátyjának hitta, köntössel, pénzzel, gabonával interteneálta. Az az ember pedig ilyen atyafia volt: az öreg Petki Farkasnak szép eladó leánya lévén, egy magyarországi úrfi bejön nézésére, el is mátkásítja, lakadalmi terminust is tesznek; azalatt Petki Farkas Csíkban csicsai házánál lévén, ott az udvarház mellett nagy szénacsinaló tanarok vagyon, Petki Farkas juhainak ifjú legény pakulárja lévén, estve mikor a juhokat haza hajtotta, elől jött a juhok előtt furulyaszóval s abban a tanorokban rekesztette a juhokat, ott is mind furulyált; a kisasszony a ház ablakáról sokszor nézven s hallgatván az oláh ifjú legény furulyását (igy!), igen megszereti a pakulárt; abban Petki Farkas semmit sem tudott, akkor özvegyember is volt. Mikor másnap a lakadalomnak meg kellett volna lenni, sirató estvére oda érkezvén Petki Farkas házához a vendégek, a leányt felöltöztetik, azalatt a leány kimegyen, a pakulár legénynyel a Nagy-erdőn által mennek. Le akarnak ülni a vendégek, keresik a kisasszonyt mindenütt, sehont nem találják, sem háznál, sem faluban, arról pedig senki sem tudott volna gondolkodni, hogy a pakulár legénynyel szökött volna el. Másnap a nász népe elérkezik, nincs mit tenni, leültetik asztalhoz, jó tartják, mennyasszony nélkül visszamennek. Sok esztendeig nem tudhatta meg a szegény Petki Farkas, hova lett a leánya, azt gondolták, talán valahol vízbe ölte magát. Egyszer Petki Farkas ország gyűlésére menvén, a Nagy-erdőn látja, jó vele szemben egy oláh feleségestől, a feleségének hosszú zeke a szoknyája, mezit-láb megyen az oláh után; a Petki Farkas szolgái közül meg nem esmerte őket, hanem maga a mint hintóban ült, rá esmer leányára, nem szól semmit neki, hanem zsebiből két forintot kivészen, egyik inasának mondja: ereddj, ezt a pénzt add oda annak az oláhnénak s mondd meg, vegyen csizmát véle. Attól az oláhtól fia maradtott a leánynak; felnevekedvén, az öreg Petki István, Petki Farkas fia, maga udvarában felveszi, manumittálja, armálist impetrál neki az akkori fejedelemtől, megházásítja, Székely János nevet adnak rája, Csíkban Rákoson két jobbágyház-helye lévén Petki Istvánnak, cum appertinentiis Székely Jánosnak ajándékozta, házat, csürt, egyéb épületeket csináltatott rája, ökröket, teheneket, gabonát ad neki, úgy telepedik meg. Annak a fia volt Székely István, kit én gyermekkoromban igen jól esmertem; mikor Csíkban laktunk a szegény atyám ott lévő házánál. Ezt a dolgot sokszor hallottam, mikor a szegény uram historice beszélt.»

A XVII. századbeli Erdély chronique scandaleuse-ből vette Jókai említett novellájának a tárgyát; a két változat közül Cserei Mihály elbeszélése a közvetlen forrása. Ezt igazolja a novella tartalma.

A személyek közül Jókai egyszerűen átvette forrásából: Petki Farkast, idősebb leányát (Ilonka), leánya kérőjét (Bráczay Lajos) és a pásztorlegényt. Új személyek novellájában: Petki Farkas ifjabb leánya (Erzsike), Cseretneki Gábor az esperes, a pásztorlegény öreg anyja. Petki Farkas fiáról mit sem olvasunk a novellában, az ő szerepét is átvette Bráczay Lajos.

«Regényes kép a multból», így nevezi Jókai elbeszélését. És csakugyan, akár Petki Farkas uram reggelijét, akár a lakadalmi ételek vég-nélküli sorát, a táncokat, a nők ruháját, szóval személyei életmódjának bármilyen külsőségét szinte okmánynyal tudná igazolni. Meséjét is a mult följegyzéséből vette. Mégis csalódva teszi le az olvasó novelláját; nem

¹⁾ L. id. kiad. 481. ll.

olyan volt a mult embere, a milyennek a költő rajzolja. A történet megokolása a cselekvő személyek lelki életének rajzával nem sikerült, ezért bármely korba helyezni is a költő, valóbszerűvé nem tenné vele. Apor és Cserei elbeszélésében az olvasó ozatlan érdeklődése a leány személye felé fordul, a ki apja akarata ellenére az alacsony sorsu férjűhöz köti jövendőjét.

Erős lelkű, tiszta érzésű nő alakja elevenedik meg az olvasó előtt. Jókai elbeszélésében az olvasó figyelme és érdeklődése megoszlik a két leány között. Ez még nem hibája, sőt jó oldala lehetne a novellának a krónika-író elbeszélésével szemben. A két leány története egymás mellett haladhat, egybefonódhatnak, egyik a másik hatását fokozhatja. A mese így mindenesetre bonyolultabb és érdekesebb. A krónika-író nem lélekbuvár, meglegszik a pusztá tények kendőzetlen elmondásával. A modern költőnek azonban fel kell tüntetnie személyei tettének lelki rugóit. Erre vállalkozik Jókai. Nem elégszik meg az egyszerű és természetes megokolással, melyet a régi följegyzésben talált, hogy a leány szereti a juhászlegényt, az esetleg ráerőszakolt vőlegényt meg nem szereti. E szerelmet mindenkép meg akarja lélektanilag okolni. Szerinte a «pakulár fruájása» csak nem lehetett elég ok rá, hogy főrangú leány ne csak beleszeressen, hanem meg is szokjék vele épen akkor, a mikor daliás, előkelő, gazdag ifjúnak lehetne a felesége. E szckatlan szerelem és ballépés lelki okait a romantikus Jókai végre Ilonka «szelid őrjöngésében» találja meg. Most még csak az kellene, hogy az őrjöngés okát is feszegetse a költő! Megmagyarázhatlan, titokzatos erő hajtja a leányt, mikor menyegzője éjszakáján kedves dalát hallja; nem tudja, ki fűjja, mégis — akarva akaratlan — a hullámokba zuhan. Akarat nélküli báb; soha sem látta a pásztorlegényt, mégis a felesége lesz. Lelke összeforr a titokzatos férjűével, meg azt is megadja neki a kegyes végzet, hogy egy betegségben egy napon hal meg vele. Jókai maga is érezhette, hogy Ilonka lelki életének a rajza novel-lája sebezhető pontja, azért magyarázza olyan részletesen. Még «a lélekbuvárok előtt nem ismeretlen esetekre» is hivatkozik, mikor az olvasóval el akarja hitetni, hogy a leány évek mulva nem ismert rá apjára. «A leánynak bizonyosan el kellett felednie multját az idegrázkódás miatt, különben alig hihető, hogy kesergő apját legalább akkor, mikor mind testvére, mind ő, nő volt már és anya, meg ne vigasztalta volna annak tudatásával, hogy él. Lélekbuvárok előtt nem ismeretlenek azon esetek, hogy valaki erős testi és lelk katastropha után az előtte történt életet egészen elfelejtheti s annak emlékei csak úgy maradnak meg szívében, mint látnoki szellemnél a születés előtti élet viszhangjai.» Elmeorvos és pszichologus bizonyára érdeklődéssel tanulmányozza az ilyen betegségi tüneteket, de a költő meséje hihetőségét kockáztatja vele, mikor a környezettől fel nem ismert lelki beteget tesz elbeszélése főszemélyévé.

Nem értjük a kérő Bárczay Lajos Pálfordulását sem, a ki Erzsike kezét kéri meg, egy hét mulva az apa kívánságára mégis Ilonka lesz a jegyese. Ez az eljegyzés feszült helyzetet teremt a családban, de a menyasszony váratlan eltűnése alkalmat ad a költőnek, hogy a kezdettől egymásnak szánt Erzsikéből és Bárczayból egy kis ijedtség után mégis csak egy párt csinálhasson. Így az első eljegyzésnek más czélja nem volt, mint hogy egy kis szinpadi görögtűz fényével világítsa meg a különben épen nem rendkívüli, mindennapi házasság történetét. Az Oltból kifogott és Ilonkának vélt ismeretlen női hullának a családi sírboltba temetése is csak azért volt szükséges, hogy a költő az eszméletlenül összeeső Erzsikét még a kellő pillanatban Bárczay karjaiba vesse, az öreg Petki pedig mindjárt rájuk adhassa apai áldását. Ezek az emberek nem élnek önálló lelki életet, Jókai ötletszerűen, kénye-kedve szerint teszi ide-oda, akárcsak a sakkfigurákat.

A mennyire nem pótolhatja a költő ötletessége a komoly történet mélybeai pszichologiai megokolását, annyira helyén van és majdnem zavar-talan æsthetikai élvezetet nyújt tréfás, adomaszerű jeleneteiben.

— Zrinyinek egy példabeszéde. Zrinyi Áfiumának vége felé az erószakról egy olasz példabeszédet idéz, melyet az Áfium eddigi kiadásai eltorzítva, értelmetlenül adnak vissza. Rónai Horváth a Zrinyi Hadtud. Munkái kiadásában így írja le: *La forza cagala regione adosso*. Ferenczi a Magyar Könyvtár 216. számában elvlasztja a névelőt az igétől és már helyesebben így írja: *caga la*, de még mindig *regione*, a mi tájéket, vidéket, környéket jelentvén, teljesen értelmetlen. Ugyanott a jegyzetben Ferenczi azt mondja: «Ez elromlott szöveg, hihetőleg e helyett: *La forza alla ragione adosso*.» Vagyis a *regione* szót már helyesen kiigazítja *ragione*-ra, de viszont kihagyja az igét és így a mondat ismét értelmetlen. Az EPhK. 1917. évf.-ának 336. lapján Ferenczi megismétli és fentartja előbbi igétlen helyreigazítását és mellesleg, NB. alatt, odaveti, hogy «Az olasz mondás így is hangzik: *La forza caga alla ragione adosso*.» Ennek a változatnak már van értelme, csak hogy ehhez is van még némi megjegyzésünk. A *caga* (ol. *cacare*) és *adosso* (ol. *addosso*) szók helyesírása arra vall, hogy Zrinyi ezt a közmondást a Fiume vidéki velencei nyelvjárásból ismerte. Boerio velencei szótárában az ige így fordul elő: *cagarse adosso*, a mi nem egyéb, mint az olasz *farsela* (*cacarsela*) *adosso* «összesz. . .-ja magát». Az idevágó szólások és közmondások közt Boerioban a következő példabeszéd közelíti meg legjobban a Zrinyi idézetét: *La forza ghe n'incaga a la rason* «Az erő sz. . .-ik a jogra». Ha már most ebből megpróbáljuk a Zrinyi idézetét helyesen rekonstruálni, mivel a hosszú mássalhangzót nem ismerő velencei nyelvjárásban *alla* és *adosso* alakok lehetetlenek, a következő két változat áll előttünk: *La forza caga a la rason adosso* vagy *La forza caga la rason adosso*, a szerint, hogy a *cagarse* igében a reflexiv (olasz *si*) névmást dativusnak vagy accusativusnak vesszük-e, vagyis hogy *adosso*-t prap-nak vagy önálló határozó szónak tekintjük-e (lásd Fornaciari, Sintassi ital. Cap. XXVI. §. 14; v. ö. Rigutini-Bulléban az *Addosso* fej alatt: *serrarsi adosso qd.* és *venire adosso a qd.*). Mivel tehát az Áfium Nemz. Múz.-i kéziratában *la ragione* praepositio (*a*) nélkül áll, fel kell tételeznünk, hogy Zrinyi a példaszót ace.-os vonzattal ismerte. Meghagyva már most a *ragione* szót — úgy mint Zrinyi írta — olasz irodalmi helyesírással, a többi pedig euphemisticus okokból velencei tájszólás szerint adva, a kérdéses idézetet így kell leírunk: *La forza caga la ragione adosso*.

(Budapest.)

KÖRÖSI SÁNDOR.

— Ovidius «modern» köntösben.¹⁾ Kiváló philologusok a műfordítást is philologiai munkának minősítik és úgy határozzák meg, hogy az nem egyéb, mint az idegen remekműnek legközvetlenebb és legtökéletesebb magyarázata. A nélkül, hogy a műfordításnak ezt a feladatát kellőképen szem előtt tartotta volna, vállalkozott Veér I. arra a nem kicsinylendő feladatra, hogy Ovidius szerelmi költészetét a magyar olvasó közönség előtt tolmácsolja. Verses kötetében, melynek legnagyobb része eredeti költeményekből áll, első helyre teszi szemelvényeit Ovidius *Ars Amatoria*-jából s az olvasó mégis úgy érzi, hogy ezek a sorok csak úgy mellékesen vannak itt, hogy fordítójuk csak ötletszerűen kapott bele a munkába, melyet aztán megunt és ott hagyott, de a készít mégis megtartotta, mert vele bizonyos *exotikus* színezetet vélt kölcsönözni művének.

Mint hogy sem előszót, sem bevezetést nem ad, az olvasó kénytelen maga kihámozni azokat a szempontokat, a melyek a szemelvények kiválasztásánál az íróat vezették. A tartalomjegyzék megjelöli a költemény

¹⁾ Ovidius: *A szerelme művészete*. Veér Imre versei. Aczél testvérek kiadása, Budapest 1917. 8-r. 200 l. Ár. 6 K.

lefordított részleteit: I. k. 1—100. s., 271—326. s., II. k. 559—592. s., 663—732. s., III. k. 57—116. s. és 773—788. s. Ha e részleteket figyelme-
sebben olvassa az ember, a munka története világosan tárul egyszerre
szemei elé. Nem adnak ezek magukban véve tartalmilag egész, egységes, a
munka kitűzött céljának megfelelő képeket, epizódokat a műből. Úgy lát-
szik, a fordítónak tetszett a tárgy s remélte, hogy könyve közönségénél
kedvező fogadtatásra talál, ha az *egészet* lefordítja. Ezzel a célzattal készült
el az első száz sor. A munka azonban nem mutatkozott könnyűnek, sem
hamarosan befejezhetőnek, s mivel sem a már kész könyv megjelenését
késleltetni, sem belőle az *Ars Amatoria*-t kihagyni nem akarta, elhatá-
rozta magát az összes könyvekből való néhány, szerinte bizonyára külö-
nösen jellemző részlet sebtében való lefordítására. Így képzelem én e
szemelvényes fordítás történetét.

Hogy mik a kiszemelés szempontjai, arról részletesebben kell szóla-
nunk. Korántsem azok, a miket az egyes könyvek címei mondanak.
Mert például az első könyv arról szólana, hogy «mint hódíthatják meg
a férfiak a nőket?» Ovidius tényleg fel is sorolja a korabeli udvarlós
összes szabályait, a melyek a siker biztos reményével alkalmazhatók,
tesz mythologiai kitéréseket, többek közt a sabin nők elrablására, de olya-
nokat is, melyek a mai ízlés szerint nem nyerhetnek polgárjogot az iro-
dalomban. Beváltja tehát a költemény első soraiiban tett ígérését,¹⁾ míg a
fordító a mű bevezetése s néhány hely felsorolása után, a hová a «sze-
relmi ujongz»-nak elsősorban el kell járnia, hirtelen és csak a fentebbiek
szerint indokolható módon félbeszakítja az elbeszélés folyamát, midőn a
költő a könyv céljának megfelelően a fiatal embernek színházban, látvá-
nyosságoknál, tengeri fürdőkön való viselkedéséről, udvarlása módjáról és
a siker feltételeiről kezd beszélni. Nem is ragadja meg semmi más az
egész első könyvben a figyelmét, mint a 271—326. sorokba beleszótt és a
mi ízlésünk szerint mindenképen visszataszító Pasiphaë-részlet. Az olvasó
tehát a helyett, hogy felvilágosítást nyerne, hogy «mint hódíthatják meg
a férfiak a nőket», egy egészen másforma hódítás részleteiről értesül. Nem
nagyon különbözik eljárása a II. és III. könyvben sem. Az előbbiben a
legszebb és legjellemzőbb részletnek vallja az 559—592. sorban előadott
Mars és Venus-epizódot, melyet Ovidius Homeros után ad, s az olvasó
a helyett, hogy megtudná, «mint őrizhetik meg a férfiak a nők szerel-
mét», hallja, hogy Vulcanus hogyan *nem* őrizte meg Venus szerelmét.
A másik részlet még valamennyire megfelel a címnek, a könyvnek azon-
ban épen nem ez a legszebb és legfontosabb epizódja. Van benne mégis
néhány sor, a mely a válogatásnak a fent említett szemelvényekből köny-
nyen következtethető szempontját sejtteni engedi. A III. könyv szemel-
vényei sem jellemzőek. A könyv címe: «Mint hódíthatják meg a nők
a férfiakat?» Az első részlet szól az öregedő nő szomorú sorsáról (57—
116. s.), a második a «mille modi Veneris» közül ajánl egy pár fogást s a
tárgy ki van merítve. Különösen ez utóbbi részletet illetőleg szerencse,
hogy oly rosszul van fordítva, hogy a közönség a latin szöveg nélkül
aligha érti meg.

A választott részletek igazolnak bennünket, ha nem akarjuk tul-
ságosan kiemelni a válogatás szempontjait. Annýt bizvást elmondhatunk,
hogy e részletek nem felelnek meg a könyvek címeinek, és azt is, hogy
magukban véve korántsem mutatják be Ovidius szerelmi költészetét a
maga valóságában, legfeljebb annak egy ellenszenves, de mélyen az ó-kor-
ban gyökerező jellemvonását riktóan és visszataszítóan, a költővel szem-
ben igazságtalanul kiszínezik. Ennyit a munkáról általánosságban.

A mi a részleteket illeti, a fogyatékoság még szembeszökőbb. Akár
a tartalmi hűséget, akár a stílust, akár a verselést nézzük, mindenütt

¹⁾ Siquis in hoc artem populí non novit amandí,

Hoc legat et lecto carmine doctus amet! (Ars Am. I. 1—2.)

bántó hiányokkal, pongyolasággal találkozunk. Idézeteinkben csaknem kizárólag az I. könyv szemelvényeire szorítkozunk, mert ebben magában van untig elegendő anyag arra, hogy kellő fogalmat alkossunk magunknak az egész munkáról. A tartalmi hűség követelményeit sokszor annyira semmibe se veszi, hogy egészen mást mond, mint a mi az eredetiben van. Pl. az I. k. 286. sorát:

Et nunc obducto cortice pressa latet ;
így fordítja :
S könnye, e fűrge patak, gyenge faháncsra szakad.

Igaz, hogy a következő sorban szó van ilyesmiről, de annál kevésbé lett volna szabad az ismétlés hibájába is esni. Még sokkal többször találunk felesleges közbetoldásokat és oly képeket, melyek nincsenek meg az eredetiben. Pl. I. k. 299—300. s. .

Ipsa novae frondes et prata tenerrima tauro
Fertur inadsueta subsecuisse manu ;

Friss forrásvizet (!) ad tenyerén s patyolatkeze (?) fűrgén (?)
Sarlóz sarjufűvet, végez ügyetlen ügyet (!)

Ha erre nem mondjuk azt, hogy a fordító nem érti az eredeti szöveget, mit mondjunk a következőkre ? I. k. 311—312. s. :

In nemus et saltus thalamo regina relicto
Fertur, ut Aonio concita Baccha deo.

Ezt nehéz volna másképen érteni, mint: «Ágyát elhagyva, a királyné a berekbe és az erdős hegyhátakra rohan, mint az aon istentől felizgatott bacchanszó. Ezzel szemben a fordító úgy gondolja, hogy

Szökve királyágyból, szökdel völgyekre királynénk,
Hírlelik ő hájszol, Bacchus, az isten, a bor.

Ember legyen, a ki megérti, hogy mit akar mondani. Másutt még világosabb a szöveg nem értése. Pl. *Ars Am.* I. 323—324. s. :

Et modo se Europen fieri, modo postulat Ion,
Altera quod bos est, altera vecta bove,

ezt így fordítja :

— Lennél bár Európa, szeretnél lenni Iónak :
Az bika ejté meg, ezt bika kergeti meg.

A fordítás nem fejezi ki határozottan, hogy a királynő majd Európa, majd meg Io szeretne lenni, a második sor pedig korántsem jelenti azt, a minek a fordító érti. Vagy egy sorral alább :

Hanc tamen implevit vacca deceptus acerna,
Dux gregis, et partu proditus auctor erat.

A fordításban nincs félreértés, de annál több homály. Jó tudni a mythológiát s előbb elolvasni a latin szöveget, hogy az ember megértse a fordítást :

Végre elámitád vesszőformálta tehénnel,
S csordánk dísze betölt. — Magzata szarvakat ölt.

De ez a példa már a stílus kérdésére vezet át bennünket. Stílusa hemzsege az inverzióktól, mikre az kényszeríti, hogy nem uralkodik kellőképen a versmérték felett; a közbeszúrt, felesleges szócskáktól, a komikusig modern kifejezésektől és képektől, melyek által közönségéhez közelebb akarja hozni művét, nem is gondolva arra, hogy ez az eredetinek nem fordítása már, hanem meghamisítása. Az említett hibákra oldalakon keresztül lehetne példákat idézni, de helyszűke miatt meg kell elégednünk egy-egy jellemző mutatvánnyal. Példa az inverzióra:

Mentül erősb eme nyíl nyílalása, e tűz tüzelése,
Antul vert sebemér' bős bosszulóbb bosszum ér.
(I. 23—24.)

Itt különben feltűnő az erőszakos és visszatetsző alliteratio is. Gyakran szúr közbe a metrum kedvéért kisebb-nagyobb szokat:

Rendje a dolgoknak, *nos*, e pálya jeletetik útnak
(I. 39.)

A következő a laposság és rosszhangzás mintaképe:

Persze nem egykönnyen pottyán neked ez le az égből,
Am a leányt, *ha lesed*, felleli *kandi* szemed. (I. 43—44.)

A dőlt betűvel szedett szavaknak az eredetiben semmi sem felel meg. Sok nála az Ovidiusnál sehol sem található, sokszor igen szerencsétlenül választott kép. *Pl. S térded sem kopik el; felleled őt ma, ha kell.* = *Nec tibi, ut invenias, longa terenda viast.* (I. 52.) Vagy: *Nem csicseregte madár fenn, dalomat se, ha száll* = *Nec nos aeriae voce monemur avis.* (I. 26.). Az idézetekből látható, hogy példáimat aránylag csekély részből vettem, de korántsem merítettem ki. Ezek mellett a homályosság, értelmi eltolódások, jóhangzás elleni vétségek, rossz szók alkalmazása („megjuhul” = *per timuisse*; „ugrik-bugrik” = *exultat*; „bájosan áll” = *decere*; „cepelé” = *coegit* stb.) kisebb hibái, melyek azonban alkalmasak arra, hogy a fordítást tökéletesen élvezhetetlenné tegyék. Különös az ilyen fordítás is:

Szóla az asszony imígy s újfent mondván a juhászoknak:
Ezt a *silány* tehenet görbe igára veted!

Dixit et ingenti iam dudum de grege duci
Jussit et immeritam sub iuga curva trahi (I. 312—313.)

Juhászról Ovidiusnál nincs szó. S ki is volna a juhász? Az-e, a ki a *gulyát* őrzi, az-e a ki a tehenet, igára szokta vetni?

A nevetségesség határait nemcsak érinti, hanem messzire át is hágja sokszor modernizáló, sokszor túlságosan és naivul kiszínezett, sokszor semmiképen nem helyénvaló kifejezéseivel és szójátékaival: *El, te szemérmes cégerező (!) pártába rekedt szű!* = *Este procul, vitte tenues, insigne pudoris* (I. 31.). Vagy ez:

Szarva közén kis folt feketéll, tejszine ezüstjén
Egymaga volt ez a folt, több pici foltja se volt. (I. 221—222.)

Nyögécselnek a gnósisi és a cidóni üszők is.
Mind *epedón* akará, vajha farolhat alá. (I. 223—224.)

Ezt követő feladat: *bőjtöld ki a szende leányzót!* (I. 37.)
= *placitam exorare puellam.*

„Hány éves *kegyed?* És ki uralma alatt született *On?*»

Nőt sohse faggass emfgy; cenzor akasztkodik így. (II. 663—664.

A mi a mythológiát illeti, hogy miért fogja rá Tiphysre, az Argo kormányosára, hogy „dór evezős” (1), s Danaosra, hogy „szörnyű *ackháj*” volt, nem tudom.

Verselése a lehető leggyarlóbb. Első pillanatra szembeötlik, hogy a pentametert rimelteti, tehát leoninusokat ír. Hexameterai a sormetszetnél és a sor végén csupán alkalomszerűleg, szinte véletlenül rimelnek. A pentameter rimeltetése különben sem szerencsés gondolat, de — tekintve, hogy a verselés amúgy sem erős oldala, — értelmi hűség, magyarosság, szörend stb. tekintetében rendkívül sok engedményre kényszeríti. Fordítási hibáinak legnagyobb része innen magyarázható s ezen magára vett nyűg nélkül talán elfogadhatóbb munkát adhatott volna. Ezenban ezt nem tekintve is igen kevés gondot fordított a classicus verselés szigorú szabályainak megtartására. Hexameterai rhythmustalanok, nagyon sokszor alkalmazza a caesura trochaica secunda-t, de sokszor egyáltalán nem is alkalmaz metrumot. A rhythmustalanságot a hexameter-lábaknak a szövegekkel való egybeesése még feltűnőbbé teszi, az arsisban alkalmazott s kivált hangsúlytalan rövid szótagok a verselést némi zenei érzékkel rendelkező ember számára teljesen élvezhetetlenné. Előfordul még a pentameter második felének spondeus-szal való lassítása is. (S titkon pattan a húr: Amor nyíla beh szúr!)

Hogy ezen Ovidius-fordítás mineműségét bemutassam, úgy vélem, ennyi elég. A II. és III. könyv részleteire, valamint a „Lauriger Horatius” című ciklus Horatiusból fordított darabjaira vonatkozólag felesleges a bővebb fejtegetés. Értékben ugyanott állnak, a hol az Ars Amatoria fent tárgyalt I. könyve. A szerzőnek, úgy látszik, a classicismus *caoticum* s mint ilyet akarja közönségének is nyújtani. E véleményemet megerősítik az eredeti költemények latin és görög czímei, melyeket helytelenül ír, pl. *Anankhé* és *Carmen amoebum*! Ugyanezek a fordítás értelmi és mythologiai hibáira is világot vetnek. A mi a fordítás egészét illeti, az legnagyobb mértékben tökéletlen és élvezhetetlen kísérlet. A ki a szemelvények kiválasztásának szempontját is figyelembe veszi, magát a vállalkozást sem tarthatja dicséretreméltónak.

(Nagykörös.)

GAÁL LÁSZLÓ.

— Új könyvek a classica philologia köréből. (1917-ben megjelent külföldi munkák.)

Anrich, G.: Hagios Nikolaos. Der heilige Nikolaos in der griechischen Kirche. Bd. II. Leipzig-Berlin. Teubner. 24 M.

v. Arnim, H.: Gerechtigkeit und Nutzen in der griechischen Aufklärungphilosophie. Frankfurt a. M., Werner u. Winter. 20 l. 1 M.

Asmus, R.: Der Alkibiades-kommentar des Jamblichos als Hauptquelle für Kaiser Julian (S. Ber. d. Heidelberger Akad. d. Wiss., philos. hist. Kl. 1917, 3. Abh.). Heidelberg, Winter. 87 l. 2-90 M.

Bechtel, F.: Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit. Halle a. S., Niemeyer. 28 M.

u. a.: Namenstudien. Halle a. S., Niemeyer. 2 M.

Berger, E.: Die Wachsmalerei des Apelles und seiner Zeit. Neue Untersuchungen und Versuche über die antike Maltechnik. München, W. Calwey. 228 l. 6 tábla. 4 M.

Beth, K.: Die Urreligion. Berlin-Lichterfelde. E. Runge. 24 l. 0-60 M.
Bibliotheca philologica classica, Bd. 43. (1916). Leipzig, Reisland. 438 l. 7 M.

Birt, Th.: Die Germanen. Eine Untersuchung über Bedeutung u. Herkunft des Völkernamens. München, Beck. 4-50 M.

- Blinkenberg, Chr.*: Miraklerne i Epidauros. Kopenhága és Christiania, Gyldendalske Boghandel.
- Boesch, P.*: Lateinische Wortfamilien in Auswahl. Zürich, O. Füssli. 1-60 M.
- Brentano, L.*: Die byzantinische Volkswirtschaft. München, Duncker u. Humblot. 1-20 M.
- Brohmman, F.*: Arnobiana. Leiden, Brill. 4 M.
- Cicero, Actionis in Verrem secundæ libri IV.* V. rec. C. F. W. Müller. Leipzig, Teubner. 0-50 M.
- Cicero, Cato maior de senectute.* Erklärt von C. Meissner. 6. Aufl. von G. Landgraf. Leipzig 1 M.
- Ciceronis, M. Tullii, scripta.* Fasc. 22. Orationum deperditarum fragmenta, rec. P. Schoell. Leipzig, Teubner, 1-40 M.
- Ciceronis, M. Tullii, scripta.* Fasc. 45. De natura deorum, rec. O. Plasberg. Leipzig, Teubner. XVI, 184 l. 2 M.
- Cohn-Wiener, E.*: Die Entwicklungsgeschichte der Stile in der bildenden Kunst. I. Vom Altertum bis zur Gotik. 2. Aufl. Leipzig-Berlin, Teubner. 1-50.
- Columellæ rei rusticæ lib. I—II* rec. V. Lundström (Collectio Scriptorum veterum Upsaliensis). Göteborg, Eranos förlag. (Leipzig, Harrassowitz.) 107 l. 3-50 M.
- Deissner, K.*: Paulus und die Mystik seiner Zeit. Leipzig, A. Deichert. 2-40 M.
- u. a.*: Paulus und Seneca. Beiträge zur Förderung christlicher Theologie. Hrg. von Schlatter und Lütgert. 21. Bd. 2. Heft. Gütersloh, Bertelsmann. 44 l.
- Dibelius, M.*: Die Isisweihe bei Apulejus und verwandte Initiationsriten. (S. Ber. d. Heidelberger Akad. d. Wiss., philos. histor. Kl. 1917. 4. Abh.) Heidelberg, Winter. 54 l. 1-90 M.
- v. Domaszewski, A.*: Die Daten der Scriptorum historiae Augustæ von Severus Alexander bis Carus. (S. Ber. d. Heidelberger Akad. d. Wiss., phil. histor. Kl. 1917. 1. Abh.) Heidelberg, Winter. 39 l. 1-40 M.
- u. a.*: Der Staatsfriedhof der Athener. (S. Ber. d. Heidelberger Akad. d. Wiss., philos. histor. Kl. 1917, 7. Abh.) Heidelberg, Winter. 20 l. 1 tábla. 0-90 M.
- Drerup, E.*: Die Griechen von heute. M. Gladbach, Volksvereins-Verlag. IV, 48 l. 1 M.
- Einhorn, D.*: Xenophanes. Ein Beitrag zur Kritik der Grundlagen der bisherigen Philosophiegeschichte. Wien, Braumüller. 4 M.
- Erman, A.*: Römische Obeliskcn. Berlin, Reimer. 47 l. 2-50 M.
- Frühchristliche Vorbereitungsgebete.* Papyr. Berol. 13415. Neubearbeitet von Th. Schermann. München, Beck. 1-60 M.
- Führer, A.*: Sprachwissenschaft und lateinische Schulgrammatik. Paderborn, Schöningh. 58 l. 1-20 M.
- u. a.*: Sprachgeschichtliche Erläuterungen zur lateinischen Formen- und Lautlehre. Paderborn, Schöningh. 39 l. 1 M.
- Gersbach, A.*: Geschichte des Treppenbau der Babylonier, Assyrer, Ägypter, Perser und Griechen. Strassburg, E. Heitz. 8 M.
- v. Haeringcn, H.*: De Augustini ante baptismum rusticantis operibus. Groningen, De Waal. II, 124 l.
- Hamburg, L.* Quæstiones hermeneuticæ in unâs etruscas. Berlin, Weidmann. 55 l. 2 M.
- Harnack, A.*: Über die Sicherheit u. die Grenzen geschichtlicher Erkenntnis. Vortrag, geh. in d. Ausschuss-sitzung d. Deutschen Museums am 6. II. 1917 in München. München, Oldenbourg. 23 l. 0-60 M.
- Hartmann*: Untersuchungen über die Sagen vom Tod des Odysseus. München, Beck. 7 M.
- Heinrich, G.*: Die Hermes-Mystik und das Neue Testament. Leipzig, Hinrichs. 5 M.

Henschel, Margot: Zur Sprachgeographie Südwestgalliens. Diss. Berlin. Braunschweig, G. Westermann. VIII, 118 l. 13 tábla. 4 M.

Herkenwath, R., S. J.: Die Handlung in Sophokles Philoktet und ihr Bühnengott Herakles. Feldkirch, Wissenschaftliche Beilage zum 26. Jahresbericht der Stella matutina. 40 l.

Heussi, K.: Untersuchungen zu Nilus dem Asketen. Leipzig, Hinrichs. 6 M.

Hippolytus, Werke. III. Refutatio omnium hæresium, hsg. von P. Wendland. Leipzig, Hinrichs. XXIV, 337 l. 16 M.

Holl, K.: Der Ursprung des Epiphanienfestes, Berlin, Reimer. (S. Ber. d. preussischen Akademie) 2 M.

Hönigswald, R.: Die Philosophie des Altertums. Problemgeschichte und systematische Untersuchungen. XII, 432 l. München, Reinhardt. 13 M.

Hude, K.: Les oraisons funèbres de Lysias et de Platon. Kopenhága, Høst és fia.

Hyperidís, orationes sex cum ceterarum fragmentis post F. Blass ed. Chr. Jensen 4 M.

Jacoby, K.: Anthologie aus den Elegikern der Römer. Für d. Schulgebrauch erkl. In 4 Heften: Catull, Tibull, Propert, Ovid. 1. Heft: Catull. 3-te Aufl. Leipzig, Teubner. VI, 80 l. 1-20 M.

Johl, C. H.: Die Webestühle der Griechen und Römer. Technologisch-terminologische Studien (Dissertation der philos. Fakult. Kiel). 74 l.

Kaerst, J.: Geschichte des Hellenismus. 2. Aufl. Bd. I. Leipzig, Teubner. 536 l. 16 M.

Kägi, P.: Nachwirkungen der älteren griechischen Elegie in den Epigrammen der Anthologie. Diss. Zürich. Lehmann u. Co. 89. l.

Kaufmann, M.: Handbuch der altchristlichen Epigraphik. Freiburg i. B. Herder. XVI, 514 l. 10 tábla. 18 M.

Kaufmann, N.: Elemente der Aristotelischen Ontologie. Mit Berücksichtigung der Weiterbildung durch den hl. Thomas v. Aquin u. neuere Aristoteliker. 2. verb. Aufl. Luzern, Räber u. Co. 174 l. 3 M.

Kern, O.: Krieg u. Kult bei den Hellenen. Rede geh. beim Antritt d. Rektorats d. Universität Halle-Wittenberg am 12. VII. 1915. 2. Abdr. Halle, Niemeyer. 0-80 M.

Kohn, J.: Führende Denker. Geschichtliche Einleitung in die Philosophie. 3-te, durchgesehene Auflage. (Aus Natur und Geisteswelt, 176. Bändchen). Leipzig-Berlin, Teubner. 114 l. 6 képpel. 1-20 M.

Kopp, Geschichte der griechischen Literatur. 9-te Aufl. von Kurt Hubert. Berlin, Springer. X, 348 l. 4-80 M.

Kroll, W.: Die wissenschaftliche Syntax im lateinischen Unterricht. Berlin, Weidmann. VIII, 75 l. 2-20 M.

Kubitschek, W.: Zur Geschichte von Städten des römischen Kaiserreiches. Epigraphisch-numismatische Studien I. Wien, Hölder. 118 l. 2-90 M.

Lehmann, P.: Mittelalterliche Handschriften des k. b. Nationalmuseums zu München. München. Franz. 66 l. 1-60 M.

Lehner, H.: Das Provinzialmuseum in Bonn. Heft II.: Die römischen und fränkischen Skulpturen. Bonn. Cohen. 3 M.

Leky, M.: Grundlagen einer allgemeinen Phonetik als Vorstufe zur Sprachwissenschaft. Köln, Bachem. 7 M.

Lüttmann, E.: Ruinenstätten und Schriftdenkmäler Syriens. Leipzig, E. Gaeblers geogr. Institut. 43 l. 1 tékép. 0-70 M.

Löwy-Cleve, F.: Die Philosophie des Anaxagoras. Versuch einer Reconstruction. Wien, Konegen. VII, 111 l. 5 M.

Märchen, neugriechische, hsg. von P. Kretschmer. Jena, Diederichs. XII, 343 l. 3-60 M.

Meringer, R.: Mittelländischer Palast. Apsidenhaus und Megaron. Wien, Hölder. 85 l. 2-50 M.

Merle, H.: Die Geschichte der Städte Byzantion und Kalchedon. Diss. Kiel, Fiencke.

Mestwerdt, P.: Die Anfänge des Erasmus. Humanismus und Devotio moderna. Mit einer Lebenskizze von H. Becker, hsg. von H. v. Schubert. Leipzig, R. Haupt. XXXI, 343 l. 1 arczképpel. 9 M.

Methodius, hsg. von N. Bonwetsch. (Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte. Hrsg. v. d. Kirchenväter-Commission d. kgl. preuss. Akad. d. Wiss. 27. Bd.) Leipzig, Hinrichs. XLII, 578 l. 27 M.

Meursius, J.: *Elegantiae latini sermonis seu Aloisia Sigæa Toletana de arcanis Amoris et Veneris*. Leipzig, A. Weigel. 20 M.

Miller, K.: *Itineraria Romana*. Römische Reisewege an der Hand der *Tabula Peutingeriana* dargestellt. Stuttgart, Strecker u. Schröder. LXXV, 992 l. 35 M.

Nachmanson, E.: *Erotianstudien*. Leipzig, Harrassowitz. XV, 574 l. 35 M.

Nemesii episcopi premnon physicon sive περί φύσεως ανθρώπου liber a N. Alfono archiepiscopo Salerni in Latinum translatus. Rec. Burkhard. Leipzig, Teubner. 4 M.

Papyrus-Urkunden der öffentlichen Bibliothek zu Basel. I. Urkunden in griechischer Sprache, hsg. von E. Rabel. II. Ein koptischer Vertrag, hsg. von W. Spiegelberg. Berlin, Weidmann 6 M.

Partsch, J.: *Mitteilungen aus der Freiburger Papyrussammlung*. 2. Juristische Texte der römischen Zeit. Heidelberg, Winter. 50 l.

Patzig, H.: Die Städte Grossgermaniens bei Ptolemäus und die heut entsprechenden Orte. Dortmund, Ruhfus.

Philodemos. Über die Götter. III. Buch. 1. Griech. Text von H. Diels. (Abh. d. kgl. preuss. Akad. d. Wiss. Jg. 1916. Heft 4). Berlin, Kgl. Akad. d. Wiss. (Reimer) 69 l. 3·50 M. — 2. Erläuterung des Textes von H. Diels. (S. A. a. d. Abh. d. kgl. preuss. Akad. d. Wiss.) Berlin, Reimer. 96 l. 4 M.

Piper, R.: *Das Liebespaar in der Kunst*. München, R. Piper. 170 l. 2·80 M.

Platon, Hippias I. II. Ion. Übersetzt u. erläutert von O. Apelt. Leipzig, F. Meiner. 4 M.

Plato, Menon. Ed. D. Verdam. Groningen, Wolters. 0·90 F.

Poppelreuther, J.: *Modell des römischen Köln*. Köln, M. du Mont Schauberg. 0·60 M.

Psalterium Bononiense. Supplementum. Incerti auctoris explanatio psalmodum græca. Ed. V. Jagic. Wien, Holzhausen. XI, 320 l. 12·50 M.

Radermacher, L.: *Hippolytos und Thekla*. Studien zur Geschichte von Legende und Kultus. Wien, Hölder. 138 l. 3·40 M.

Reitzenstein, R.: *Die Göttin Psyche in der hellenistischen und frühchristlichen Literatur* (S. Ber. d. Heidelberger Akad. d. Wiss., Philos. histor. Kl. 1917, 10) Heidelberg, Winter. 3·65 M.

Robbert, Luise: *De Tacito, Lucani imitatore*. Göttingen, Vandenhoeck u. Ruprecht. 101 l. 1·60 M.

Roscher, H.: *Die Zahl 50 in Mythos, Kultus, Epos und Technik der Hellenen und anderer Völker, besonders der Semiten*. Leipzig, Teubner. 134 l. 3 tábla. 6 M.

Rosenberg, A.: *Longinus in England bis zum Ende des 18. Jahrh.* Berlin, Mayer u. Müller. VIII, 159 l. 3 M.

Rütting, R.: *Untersuchungen über Augustins Quæstiones und Locutiones in Heptateuchum*. Paderborn, Schöningh. X, 390 l. 15 M.

Sachs, Eva: *Die fünf platonischen Körper. Zur Geschichte der Mathematik und der Elementenlehre Platons und der Pythagoreer*. (Philol. Untersuchungen, hrsg. von A. Kiessling u. U. v. Wilamowitz-Moellendorff. 24. Heft.) Berlin, Weidmann. IX, 242 l. 8 M.

Schanberger, M.: De declamationum Romanorum argumentis observationes selectæ. Diss. Halle. 88 l.

Schroeder, O.: Das Pantheon der Stadt Uruk in der Seleukidenzeit. Berlin, Reimer. (S. Ber. d. preussischen Akademie S. 1180—1196.) 1 M.

Sommer, F.: Sprachgeschichtliche Erläuterungen für den griechischen Unterricht. Laut- u. Formenlehre. Leipzig, Teubner. VII, 106 l. 2-80 M.

Stejmann, A.: Die pseudo-athanasianische 4. Rede gegen die Arianer als κατά Ἀρειανῶν λόγος ein Apollinarisgut. Rottenburg, W. Bader. XII, 214 l. 4-50 M.

Stenzel, H.: Studien zur Entwickelung der Platonischen Dialektik von Sokrates zu Aristoteles. Breslau, Trewendt u. Grainer. 4-50 M.

Streck, M.: Seleucia und Ktesiphon. Leipzig, Hinrichs. 64 l. 3 térkép. 1-20 M.

Sylloge inscriptionum Graecarum a Guilelmo Dittenbergero condita et aucta nunc tertium edita. Vol. alterum. Leipzig, Hirzel. 627 l. 20 M.

Thomsen, P.: Die römischen Meilensteine der Provinzen Syria, Arabia u. Palästina. Leipzig, Hinrichs.

Troje, L.: Adam und Zoë, eine Szene der altchristlichen Kunst in ihrem religionsgeschichtlichen Zusammenhange. Heidelberg, Winter. 107 l. 3-50 M.

Viedebantt, O.: Forschungen zur Metrologie des Altertums (Abh. d. kgl. sächsischen Ges. d. Wiss., philol. hist. Kl. 34. Bd. Nr. 3). Leipzig, Teubner. VIII, 184 l. 7-20 M.

Vollmer, Fr.: Zur Geschichte des lateinischen Hexameters. Kurze Endsilben in arsi. München, Franz. 59 l. 1 M.

Walde, A.: Über älteste sprachliche Beziehungen zwischen Kelten und Italikern. Innsbruck, Wagner. 77 l. 1-50 M.

Weidner, F.: Studien zur hethitischen Sprachwissenschaft I. Leipzig, Hinrichs. VIII, 152 l. 1 tábla. 7 M.

Wenkebach, E.: Pseudogalenische Kommentare zu den Epidemien des Hippocrates. (Abh. d. kgl. preuss. Akad. d. Wiss. 1917, phil.-hist. Kl. Nr. 1) Berlin. 62 l.

Wichers, F.: Quaestiones Ovidianæ. Diss. Göttingen, Dieterich,

Wilpert, J.: Die römischen Mosaiken und Malereien der kirchlichen Bauten vom 4. bis 13. Jahrh. Freiburg i. B. Herder. 2 köt. XXVI, 1278 l. 300 tábla. 1000 M. (Aláíróknak 800 M.)

Wilser, L.: Das Hakenkreuz nach Ursprung, Vorkommen u. Bedeutung. Zeitz, Sis-Verlag. 0-60 M.

Wundt, M.: Griechische Weltanschauung. 2. Aufl. Leipzig-Berlin, Teubner. 1-50 M.

Würthle, P.: Die Monodie des Michael Psellos auf den Einsturz der Hagia Sophia. Paderborn, Schöningh. 112 l. 5 M.

— Uj könyvek.

Birt, Th.: Die Germanen. München, Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1917. VI + 124 l. 4-5 M.

A „germán“ név eredetére vonatkozó monographia. Szerzője az antik tradíció alapján akarja a kérdést dűlőre vinni s arra az eredményre jut, hogy a név latin eredetű. A Strabon féle γνήσιοι Γάλαται [Geogr. VII. 1. 2] < lat. *Galli germani* „die echten Gallier“, a mennyiben a germánok a rómaiak szemében gallok voltak, de „potenzierte Gallier, echter als alle übrigen“ [p. 52], „gleichsam noch gallischer als die Gallier selber... ultræcht im Typus... die Gallier κατ' ἔξοχὴν, die eigentlich echten“ [p. 56]. Ez a megjelölés már a cimber-teuton háború idejében használatos volt, de hamarosan felváltotta a *Germani* elnevezés, a melyet bizonyynyal már Poseidonios is ismert [cf. Athen. IV. 153]: a *Galli* mint magától értetődő elmaradt s a *germani* adjectivum tulajdonnévvé lett. Ezzel összhangban volna *Tacitus* [Germ. c. 2.] hirhedt passusa, a mely

szerint a germánok a felettük diadalmaskodó rómaiaktól a [a *victore*] kapták a nevüket — *ob metum*, mert úgy tünnek fel nekik, mint ‚die echten Urtenfel und Giganten des alten Brennus‘ [p. 100]. — Az újra felmelegített thesis minden ráfordított fáradság és szellemesség ellenére nem meggyőző, mert legfőlebb annyi volna vele bizonyítva, hogy a ‚germán‘ név a régi görögök és rómaiak nézete szerint latin eredetű. Egyelőre semmi kényszerítő ok sincsen arra, hogy akár a kelta, akár a germán hypothesis [cf. *Much*, Deutsche Stammeskunde.² 65—67. *Hoops*, Reallex. II. 182—183. *Schönfeld*, Wb. der altgerm. Personen- u. Völker-namen. 106 etc.] elejtjük.

Bischoff, Erich: Wörterbuch der wichtigsten Geheim- und Berufssprachen. Leipzig, Grieben é. n. [1917]. 16-r. 169 l. 3:50 K.

A zsidónémet rotwelsch s a vándorlólegények nyelvének lehető leg-rövidebb ismertetése után a katonák, hajósok, vadászok, bányászok és komédiások nyelvét tárgyalja a szerző. Mindenütt csak a szókincset tekinti, melyet megfelelő német kifejezéssel felvesz a szótárba. A szótár kétharmad részében a zsidó-német szavak kaptak helyet s ezeknél jelzi az eredeti nyelvet is, melyből a szó a németiségbe jutott. Ez mindenesetre a legjobb része a könyvnek, mely a többi csoportban nem törekedett teljességre.

Charpentier, J.: Die verbalen *r*- Endungen der idg. Sprachen. Leipzig, Harrassowitz, 1917. 118 l. 3:75 M.

Az idg. *r*- igeragok monographiája: bevezetés (3—11), az eddig felmerült nézetek kritikai méltatása (11—31), a különnyelvi jelenségek kimerítő felsorolása (31—56) s az *r*- formák keletkezése és fejlődése (56—101) — elsősorban szakember számára. Tágabb köröket is érdekel az a megállapítás, hogy a ‚toklár‘ *r*- végzetek igen szoros kapcsolatban állanak az italo-kelta végzetekkel (42, 62, 91, 98), valamint az a ‚glotto-gonikus szempontból fontos — egyébként már másoktól is rég hirdett — eredmény, hogy az idg. *r*- formatiók kiindulópontja a nominális téren keresendő (98—101).

Gelzer, Heinrich: Nature. Zum Einfluss der Scholastik auf den altfranzösischen Roman. (Stilistische Forschungen, Heft 1.) Halle a. S., Niemeyer, 1917. N. 8-r. VI + 95 l.

A nagyobbára eredeti utakon haladó munka a «Nature» personificatio fejlődését vizsgálja az ófrancia regényben. Ennek két legfőbb megjelenési formáját (I. «Natura Dei vicaria»: Isten a természetet bizza meg a továbbteremtéssel és pedig elsősorban az eszményi ember megalkotásával; II. «Nature passe Nourriture»: a természet hatalmasabb, mint a nevelés) a szerző Alanus de Insulis hatására vezeti vissza («De planctu naturæ», «Anticlaudianus»), a minek két általánosabb érdekű következménye van: az egyik az, hogy a regények keletkezése idejét a XII. század második felében is kissé későbbi évekre kell gondolni; a másik az, hogy Alanus hatása ismét bizonyítékot szolgáltat annak az elméletnek, mely az ófrancia szépirodalmat nem népies, hanem tudós eredetűnek tartja.

Grüntert, H.: Indogermanische Ablautprobleme. Strassburg, Trübner 1916. X + 158 l. 7 M.

A munka főérdeme: mélyreható megalapozása annak a rég hirdett thesisnek, hogy a rövid vokálisok reductiója az idg. ablaut-rendszer integráló része, valamint e thesis továbbvitele abban az irányban, hogy az eddigi három különböző szintű redukált vokális helyett csupán egyetlen egy veendő fel. Ezen ú. n. «Schwa secundum» v. «leve» jelölésére a szerző az *ə* jelet, az eddigi «ševā indogermanicum» («primum» v. «grave») jelét, ajánlja, míg a hosszú vokálisok reductióját a valamikor használt *ŋ* jeggyel akarja jelölni. A *Brugmann* és *Sommer* tegise alatt megjelent mű a még mindig előkerülő *ʒr*, *vn* etc. és *ʒ*, *ŋ* etc. symbolumokat remélhetőleg definitive rég megérdemelt sorsukra fogja juttatni.

Kluge, Friedrich: Deutsche Namenkunde. Hilfsbüchlein für den Unterricht in den oberen Klassen der höheren Lehranstalten. Leipzig, 1917. 8-r., 45 l. 60 Pf.

Áttekintőbb, rövidebb és megbízhatóbb könyvecske a német család- és keresztnevéről, az országok, helységek, folyók, a hét napjainak és a fontosabb ünnepnapok elnevezéséről, melyeknek magyarázataát a czimbéli művecske adja, eddigelé nincsen. Nemcsak kitűnő segédkönyvecske egyetemi hallgatók és gimnáziumi tanárok számára, hanem élvezetes olvasmánya lehet mindenkinek, kit ily általánosabb jellegű nyelvészeti és történeti problémák érdekelnek. sch. e.

Lüders, H.: Eine arische Anschauung über den Vertragsbruch. SB. der k. preuss. Akad. der Wiss. XXVI. 1917. 347—374 l. 1 M.

A szerző az ó-ind törvénykönyvek és az Avesta egyes helyeinek egybevetése alapján a következő eredményre jut: árja időkben az a nézet uralkodott, hogy az a király, a ki szolgálival kötött bérszerződést meg nem tartja, ezzel halált hoz rokonaira. Ennek korolláriumá az a fontos megállapítás, hogy a főkirályság már árja institutio. sch. j.

Oldenberg, H.: Die Religion des Veda. 2. Aufl. Stuttgart u. Berlin. 1917. 608 l. 13 M.

A körülbelül egy negyed század előtt (1894) megjelent kitűnő munkának velejében változatlan, de részletekben eléggé modifikált és bővült új kiadása, a mely most — az összehasonlító mythologia esetleges renaissance-á idejében — szélesebb körök figyelmére is méltó. De éppen ezek kedvéért nem fölösleges az a figyelmeztetés, hogy a *mythos-magyarázat* terén más munkák, jelesen a *Hillebrandt*-féle nagyobb és kisebb «Vedische Mythologie», is okvetlenül tekintetbe veendő. sch. j.

Petsch, Rob.: Das deutsche Volksrätsel (Grundriss der deutschen Volkskunde, I.). Strassburg, Trübner, 1917. K. 8-r., VIII + 88 l. 2:25 M.

Petsch e legújabb könyvében a találós kérdés fejlődését és történetét adja régi német gyűjtemények kapcsán. Erdekesen fejtegeti aztán a tudákos találós mese mellett a népieset, melynek tartalmát s formáját bőven s alaposan ismerteti. A könyvecske végéhez csatolt bibliographia sok üdvös utmutatást ad a folkloristáknak. kiknek e könyv amúgy is melegen ajánlható. sch. e.

Strack, L. Herm.: Jüdischdeutsche Texte. Lesebuch zur Einführung in Denken, Leben und Sprache der Osteuropäischen Juden. Leipzig, Hinrichs, 1917. 8-r., 56 l. 1:50 M.

Strack azonkívül, hogy megismertet a zsidónémet nyelv olvasási szabályaival, igen érdekes szemelvényekkel bevezet a zsidóság gondolatvilágába is. Főként érdekes az a fejezet, a melyben a zsidónémet nyelv felkarolását sürgeti és hangsúlyozza, «die judische šprach wert fun'm greszten teil fun der judišer bevelkerung batracht als a religiēze māšorā (hagyomány), jā als a teil fun der religiē allein.» A zsidó zsargon iránt érdeklődők sok érdekeset találnak a füzetben. A transcriptio azonban nem praktikus s nem is elég világos. Megemlítem még, hogy Stracktól van egy jó zsidó szótárunk is: Jüdisches Wörterbuch mit besonderer Berücksichtigung der gegenwärtig in Polen üblichen Ausdrücke. Leipzig, Hinrichs, 1916. 8-r., 204 l. sch. e.

Ziegler, Theobald: Die geistigen und sozialen Strömungen im XIX. und XX. Jahrhundert. 21.—23. Tausend. Neue, vollständig überarbeitete Volksausgabe. Berlin, Georg Bondi, 1916. 8-r. 636 l. 6 M.

A kiváló philosophus 1899-ben megjelent hatalmas műve most 70 éves születésnapjára új, egészen a háborús évekig folytatott kiadásban jelent meg. Eredeti felépítésén nem történt változtatás, de az egyes szellemi jelenségek tárgyalásánál újból és újból kitekint a háború által előidézett alakulatokra. Ezért látta szükségesnek a czimben is feltüntetni a XX. századba való átnyúlást. A könyv azért mégis csak a XIX. század szellemi története maradt, mert hisz tulajdonkép csak a mostani nagy

világfelfordulás jelenti a szellemi XIX. század hatáskövét. Az új, megfiatalodott XX. század csak a háború utáni új alakulással fogja kezdetét venni. Ezen felfogásnak megfelelően lényegesen új lapok csak befejező fejezetben kerültek a könyvhöz. A szerző, a ki a mult minden egyes kérdésében határozott, mély, felvilágosult és liberális, de sohasem elfogult állást foglal el, a legközelebbi német jövő két jelszavául a győzelmet és az államot állítja oda. Józan és rationalista gondolkodásából kifolyólag az utolsó-harminez év szépirodalmi fejlődésének talán nem tulajdonít oly nagy fontosságot, mint a mennyi a német kultúra jövőjének szempontjából megilleti. Tartózkodó, sőt lehet mondani, ellentétes magatartása ezen újabb irodalommal szemben jellemző erre a munkára, a mely az állami teljehatalom, a szocializmus és a technikai vívmányok virágkorában született meg.

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek és füzetek jegyzéke. (A *-gal jelölt művek legközelebb ismertetésre kerülnek.)

Annales Regiæ Scientiarum Universitatis Hungariæ Debrecinensis. de anno scholastico MDCCCXVI—XVII. Debreczen in Hungaria. Typis officinæ typographicæ liberæ regiæ civitatis Debreczen. MDCCCXVII. 8-r. 48 l.

Fraknoi Vilmos: Egyháznagyok a magyar középkorból. Budapest, az «Élet» kiadása, é. n. 8-r., 336 l. 7 K.

*Fest Sándor: Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig. (Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből. XXIII. kötet, 7. szám.) Budapest, a Magyar Tud. Akadémia kiadása, 1917. N. 8-r., 111 lap. 3 K.

*Jakab János: A hadifoglyokkal való bánásmód a görögöknél. Tekintettel az ókori nemzeti és hadijogra. Négy képpel. Budapest, 1917. Apostol-nyomda r.-t.

Kemény, F.: Über den Unterricht der ungarischen Sprache in Österreich. (Különlenyomat a «Zeitschrift f. d. österr. Gymnasien» 1917. évf.-ából, 326—342. l.)

Könyvtár, Magyar Szerkeszti Radó Antal. Budapest, Lampel. 16-r. Számonkint 36 fillér.

875. sz. *Bródy Sándor*: A kötő- és egyéb elbeszélések. 38 l.

876—877. sz. *Gagyhy Dénes*: A székelyek. Hangulatok, mondai és történeti vázlatok. 58 l.

878—879. sz. *Orczy bárónó*: Lady Molly kalandjai. Detektív-történetek. Angolból fordította Kislághi Kálmán. 80 l.

880—881. sz. *Drasche-Lázár Alfréd*: A kutyabőr és egyéb történetek. 61 l.

Márki Sándor: Magyar középkor. Budapest, az «Élet» kiadása. é. n. 8-r., 293 l. 7 K.

Mikszáth Kálmán: Besztercze ostroma. Budapest, Révai-kiadás, é. n. 8-r., 227 l. 4 K.

Mikszáth Kálmán: Különös házasság. Regény. I—II. köt. Budapest, Révai-kiadás, é. n. 8-r., 205 + 240 l. A két kötet ára 10 K.

Mikszáth Kálmán: Szent Péter esernyője. Budapest, Révai-kiadás, é. n. 8-r., 250 l. 4 K.

Rákosi Viktor: Új fakesztek. Budapest, Révai-kiadás, 1917. 8-r., IV + 221 l. 650 K.

Rákosi Viktor: Don Karaszko és egyéb elbeszélések. Budapest, Révai-kiadás, 1917. 8-r., 270 l. 8 K.

*Vajthó László: Német Anthologia. (1150—1900) Gábor Jenő rajzaival. Budapest, Singer és Wolfner, 1916. 8-r., 320 l.

Hivatalos nyugtázás

a) 1917. évi október hó 1-től 31-ig terjedő időről.

Rendes tagdíj 1914-re: Balásy D. 5 K, Klauber Fr. 6 K, — **1915-re:** Balásy D. — **1916-ra:** Dr. Acsay Antal, Balásy D. 5 K, Szabó A., Dr. György L., — **1917-re:** Gaál L. 2 K, — **Összesen 58 korona.** — **1917-re:** Burde M. 3 K, Binder J., Faragó J., Fogarasi B., 4 K, Helle H. 4 K 50 f, Murusák P., Dr. Papp Ferenc 2 K, Rózsa D. 50 f, Szabó A. 5 K, Szlávik F., Thienemann T. 7 K, dr. Várdai B., Z. mpléni T., — **1918-ra:** 1 K. — **Összesen 87 korona.**

Előfizetés 1917-re: Bertalan K. 15 K, Marosvásárhelyi közm. házi könyvtár 7 K 50 f, Nagyszalontai polg. leányisk. 15 K, Új könyvkereskedés Szászrégen 13 K 50 f. — **Összesen 51 korona.**

Gyarmati Lászlóné
szül. *Cserhalmi Ilona pénztárnok,*
I. ker., Krisztina-körút 67. sz., II. 15.

A **Franklin-Társulat** kiadásában **Budapest**en (IV., Egyetem-utca 4. sz.) megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

BERZEVICZY ALBERT

DÉLEN

UTIRAJZOK ÉS TANULMÁNYOK

136 képpel

Ára 20 korona

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

új kötetei:

GERÉB JÓZSEF

ENYVVÁRI JENŐ

A RÓMAI KULTURA

PHILOSOPHIAI

LEGJELENTŐSEBB VONÁSAI

SZÓTÁR

Ára kötve 2 korona 80 fillér

Ára kötve 3 korona 20 fillér

CHOLNOKY JENŐ

A FÖLD ÉS NÉPEI

Népszerű földrajzi kézikönyv

I. kötet: **Amerika**

Két színes térképpel, 32 műmelléklettel és 430 a szöveg közé nyomott képpel.

Ára 24 korona

Görög és Latin Remekírók

magyar fordításban, bevezetéssel és jegyzetekkel.
Kiadja a M. Tud. Akadémia klasszika-filológiai bizottsága.

Anakreon. (Ponori Thewrewk Emil.) 3 kor. 20 f. Görögül és magyarul	4.—	Lykurgos beszéde Leokrates ellen. (Fináczy Ernő.) 4 korona. Görögül és magyarul	1.40
Bacchylides költeményei. (Hegedűs István.) 4 kor. 80 fillér. Görögül és magyarul	2.60	Paterculus C. Velleius. Róma történetéről írt két könyve. (Szölgvényi Ferenc.) 4 kor. 60 f. Latinul és magyarul	3.—
Cato bölcsmondásai. (Némethy Géza dr.) 80 fillér. Latinul és magyarul	1.20	Platon állama. (Simon József Sándor)	5.—
Catullus versei. (Csengeri János.) 2 kor. 60 f. Latinul és magyarul	4.—	Görögül és magyarul	10.—
Cicero a kötelességekről. (Csengeri János.)	2.—	Platon. Euthyphronja, Sokrates vedőbeszéde, Kritonja és Phaidonja. (Simon József Sándor.) 2 kor. 40 fillér. Görögül és magyarul	4.—
— A legfőbb jóról és rosszról. (Némethy Géza dr.) 3 kor. Latinul és magyarul	5.—	— Theaitetosza. (Simon József Sándor.) 4 kor. 20 f. Görögül és magyarul	2.40
— Brutusa. (Posch Árpád.) 4 kor. Latinul és magyarul	6.—	Propertius elégiái. (Csengeri János.) 4 kor. Latinul és magyarul	6.—
Demosthenes beszédei. (Gyomlay Gyula dr.) II. rész. Két kötet. 4 kor. Görögül és magyarul	6.—	Quintilianus M. Fabius szónoklattana 12 könyvben. I. kötet: I—VI. könyv. (Präeser Albert.)	6.—
Euripides. Herakles. — Hippolytos. (Latkóczy Mihály és Csengeri János.) Görögül és magyarul	7.20	Sallustius Caius Crispus összes munkái. (Cserép J. dr.) Latinul és magyarul	8.—
— Phoinikiai nők. Medeia. (Csengeri János.) Görögül és magyarul	6.50	Seneca Lucius Annaeus. Erkölcsi levelek. (Barcza József.) Két kötet 9 kor. Latinul és magyarul	20.—
Gaius római jogi institúciói. (Bozóky Alajos dr.) 4 kor. Latinul és magyarul	6.—	Suetonius császárok életrajzai (Székely István dr.) 4 kor. 80 f. Latinul és magyarul	8.—
Gellius A. «Attikai éjszakák». (Barcza József és Sós József.) Két kötet. 7 kor. Latinul és magyarul	10.—	Thukydides. (Zsoldos Benő.) Három kötet. 6 kor. 40 f. Görögül és magyarul	11.60
Görög anthológiabeli epigrammák. (Ponori Thewrewk Emil.) 2 kor. Görögül és magyarul	4.—	Vergilius Publius Maro Aeneise. (Barna Ignác dr.) Bevezetéssel ellátta Némethy Géza dr.	4.—
Herodotos történeti könyvei. (Geréb József.) Három kötet. 8 kor. Görögül és magyarul	16.—	— Eclogái. (Viétórizs József dr.) 80 fillér. Latinul és magyarul	1.20
Homeros Iliasa. (Ponori Thewrewk Emil.) I. kötet. 3 kor. Görögül és magyarul	6.—		

Kaphatók :

LAMPEL R. könyvkereskedése (Wodianer F. és Fiai) r.-t.

Budapest, VI., Andrásy-út 21

és minden könyvkereskedésben.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

BLEYER JAKAB
és
FÖRSTER AURÉL.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDAJA.

1918.

FIGYELMEZTETÉS! Az új pénztáros címe: Dr. CSÁSZÁR ERNŐ Budapest, VI., Felső erdősor 1.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

POSCH JENŐ: A metaphoráról (II. közl.)	97
ECKHARDT SÁNDOR: Plágiumvád Ronsard ellen (II. közl.)	107
HOLLITZER GYULA: Liszt Ferenc és a weimari Goethestiftung (II. közl.)	111
KÖVENDI DÉNES: Ephesosi Herakleitos	115

HAZAI IRODALOM.

Berzeviczy Albert: Délen. CSENGERI JÁNOS	127
Alexandre Eckhardt: Remy Belleau. Sa vie. Sa «Bergerie». Etude historique et critique. KARL LAJOS	131
Jakab János: A hadifogyokkal való bánásmód a görögöknél. HEINLEIN ISTVÁN	133
Babits Mihály: Irodalmi problémák. ZSIGMOND FERENCZ	135
Szabó László: A Rousseau-problema. RÁCZ LAJOS	137
Fest Sándor: Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István felépéseig. BLEYER JAKAB	138

KÜLFÖLDI IRODALOM.

J. Kaerst: Geschichte des Hellenismus. RÉVAY JÓZSEF	140
Erwin Jahn: Die «Volkmärchen der Deutschen» von Johann Karl August Musäus. WEBER ARTHUR	143
Ida Boy-Ed: Das Martyrium der Charlotte von Stein. Versuch ihrer Rechtfertigung. — Etta Federn Christiane von Goethe. Ein Beitrag zur Psychologie Goethes. BERDE MÁRIA	144
Paul Kägi: Nachwirkungen der älteren Griechischen Elegie in den Epigrammen der Antologie. KERÉNYI KÁROLY	146
Werner Werth: François de Molière, sein Leben und seine Werke. HANKISS JÁNOS	148
Felix Freude: Die Schaubühne des Freiherrn von Petrasch. KÜRSCHÁK PIROSKA	148

DOKTORI ÉRTEKEZÉSEK.

Kún Mária. A Robin Hood ballada-cyclus. — Bathóné Ertl Viola: Bernardin de Saint-Pierre hatása Lamartine-ra. — Kmetty Margit: Adalékok Chateaubriand hatásához. — Beödi Balogh Ilona: Az olasz nő a renaissance idején. ELEK OSZKÁR	150
Borz Gyula: Kazinczy írói összeköttetései fogsága idejéig. — Antalfy Gyula: Lessing a magyar színpadon. — Gyöngyösi Nándor: Gróf Széchenyi István szentencziái. GALOS REZSŐ	151

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG

XLIII. KÖZGYÜLÉSE.

I. Pruzsinszky János emlékezéséde Ponori Thewrewk Emil fölött	153
II. Titkári jelentés. PAPP FERENCZ	153
III. A pénztárvizsgáló-bizottság jelentése	156
IV. Az 1916. febr. 26-iki ülés jegyzőkönyve	160
V. A közgyűlés jegyzőkönyve	161

VEGYESEK.

Kelecsényi János †. Husztiné Révhegyi Rózsi	162
Οζολιμνη és Ουγγριζ. CZEBE GYULA	163
A kilenczes számnak jelentősége. LAJTI ISTVÁN	164
Schiller a kassai színpadon. KEMÉNY LAJOS	166
«Kazinczy levelezésé-nek angol vonatkozású jegyzeteihez. FEST SÁNDOR	167
Az Agis-kérdéshez. ZOLNAI BÉLA	168
L'ár megjegyzés Kőrösi Sándor «Zrinynék egy példabeszéde» cz. cikkére. FERENCZI ZOLTÁN	171
A Toldi-monda alaprétege. BÁN ALADÁR	171
Válasz. HEINRICH GUSZTÁV	172
Új könyvek	173
A szerkesztőkhez beküldött könyvek és füzetek jegyzéke	175
Programm-értekezések 1916/17.	176

A METAPHORÁRÓL.

(Második közlemény.)

9. §. Az a világszerte elterjedt dualista gondolkozás, mely testet és lelket, anyagi és szellemi világot különböztet meg, a metaphora elméletére is ráütötte a maga bélyegét annak a theoriának alakjában, mely szerint a metaphora egyrészt a szellemi dolgokat anyagias módon fejezi ki, azaz szemléletessé igyekszik tenni, másrészt viszont az anyagi dolgokat szellemieknek tünteti fel s ezzel egy magasabb körbe vonja. «Az idő vas foga» példa az első eljárásra s bármelyik anthropomorphismus a másodikra.

Biese-nek egész könyve erről az állásontról van megírva. Szerinte (17) a metaphora valami áthidalás anyagi és szellemi világ között. Véges-végig, a tudományok és művészetek egész birodalmán keresztül azt keresi, hol van valami szellemi dolog anyagiasnak és anyagi szellemiesnek feltüntetve. Ábrándos, áradozó hangulatú munkája inkább csak a tárgyi adatok összegyűjtésében tehet szolgálatot. — Brinkmann (29—) a Quintilianus-féle felosztást kitégítve, átviszi a metaphorák egész körére, megállapítván a következő négy osztályt: mikor *A* és *M* egyaránt anyagi, mikor egyaránt szellemi dolgok, mikor az első anyagi, a másik szellemi dolog és megfordítva. Munkájának főérdeme a nagy nyelv- és irodalomismeret.

Egy monisztikus világnézet szempontjából ezeket az állításokat úgy fogjuk megigazítani, hogy akkor, mikor az anyagi dolgokat szellemieknek tünteti fel azaz anthropomorphizálja a beszélő, nem cselekszik egyebet, mint a maga ú. n. belső tapasztalásos szokíncséhez fordul, vagyis azokkal a kifejezésekkel írja körül az adott anyagi jelenséget, melyek *máris metaphora alakjában* jelölik meg a különféle emberi magatartás-, azaz cselekvésmódokat. A ki azt mondja, hogy a szelek, a tenger hullámai «gyűlölik» a hajót, melyet tönkretesznek, az ilyen beszélőt, ha váltig azt vitatja is, hogy ő evvel az elemek egyszerű physikai mozgását valami szellemi állapot, indulat, épen a gyűlölség megnyilatkozásának akarta feltüntetni, fel kell világosítani arról, hogy az a «szellemi állapot», melyet a «gyűlöl (*haszen*)» szó állítólag elnevez, nem más, mint egy emberi viselkedésmód, magatartás, melynek elnevezésére mikor szót keresett a nyelv, megragadta ez egész, meglehetősen complex magatartásmódnak egy bizonyos, jellemző formáját, t. i. a németben a «*hetzen (die Hatz, Sauhatz)*» üldözni» szót (vkit gyűlölni a. m. azt üldözni), a magyarban meg plane a «kópés»-t (gyűlöl a. m. ráköp). A «gyűlölködő hullám (*die Elemente lassen das Gebild der Menschenhand*)» tehát nem a szellemek országába van felvonva, hanem egy ilyen meg olyan egészen concret magatartású, eljárású emberhez hasonlítva.

Hasonló magyarázatot adhatunk a «köszívű ember»-ről is — hogy a fordított anthropomorphismushoz, a szellemeket elanyagiasító metaphorához is hozzászóljunk — ki nek «szellemi» állapota a «kegyetlenség (*Grausamkeit*)» voltaképp nem más, mint egy olyan viselkedés, melyet az öleléstől való tartózkodás jellemez, vagy a melyik szürkének, sötétnek, csúnyának mutatkozik (a *kegy*-nek alapszava «ölel», a *Grausamkeit*-é meg — bár Kluge nem mondja — nyilván «*grau*»). Itt tehát az történt, hogy a nyelv egy máris tisztára concret módon jellemzett emberi viselkedést, a kegyetlenséget, egy más, szintén concret oldaláról igyekezett leírni, tulajdonítván az ilyen embernek (más kérdés, hogy mennyi joggal) kőből való szívet. Ha a nem-ölelő, a sötét embert köszívűnek mondom, akkor tehát csak külső magatartásának leírása helyébe ennek egy (képzelt) okát iktattam, de egyáltalán nem szellemi állapotot húztam le az anyagiak körébe.

10. §. A metaphorikus gondolkozás nemcsak megfejtendő problémaképpen érdekes és értékes dolog a psychologia számára, hanem mint olyan mozzanat is, melyből rendkívül becses tanulságokat lehet kihüvelyezni az ú. n. belső tapasztalatok természetére s az ott előfejlő fogalmak ismeretani jelentőségére vonatkozólag. Ha egy idejét múlt, de ma még nagyon elterjedt psychologia bééri avval (mint pl. Brinkmann 95), hogy csodálkozzék, miért nem fejlesztett ki a nyelv legalább egy-két olyan szót, melyeknek közvetlen és eredeti jelentésük valamely «lelki» (akarati, érzelmi, gondolkozási) folyamat lenne s mi az oka annak, hogy a belső tapasztalásnak egész szótára, szemben a külső tapasztalásával, kivétel nélkül csupa képes kifejezésből áll: akkor itt, ebbe a pontba belekapaszkodik egy modernebb, realistikus gondolkozás, felvetvén e mindenestre különös jelenségnek magyarázatául azt, hogy az ú. n. belső tapasztalásnak tényei egyáltalán nem is megragadható, tisztán kiemelhető, individualis körvonalakkal jelentkező, szóval igazán megtapasztalható jelenségek, másszóval nem olyanok, mint a milyenek a megfigyelő egyént elnevező-szóknak alkotására ingerelhetik, hanem épen irreális természetűek, merő gondolatok. Az irreális, a csak képzelt, gondolt dolgot a nyelv semelyik téren sem képes más szóval megjelölni, mint olyannal, a melyik eredetileg concret dolgot jelentett, megjelöli tehát metaphorával. Következés, ha valamelyik téren véges-végig csupa képes kifejezést látok, joggal felvetődik bennem a gyanu, hogy ott nem is realis téren mozgok, hanem a képzelmek virágos, délibábos mezejére tévedtem. Ezt állítjuk mi az ú. n. belső tapasztalásról, melyet Wundt a «közvetlen tapasztalás» nevével ruházott fel s még a külsőnél is megbízhatóbbnak vallott, mi pedig ellenkezőleg olyannak látunk, amely egyáltalán nem is tapasztalás, hanem egy metaphorákat metaphorákra halmozó phantasiának gyermeke.

Az idealista psychologia azt tartja, hogy vannak és befelé, saját éntünkbe vetett tekintettel tisztán észrevehetőek és egymástól megkülönböztethetőek az olyan processusok, mint vél, hisz, gondol, képzel, tud, remél sat. — épen úgy, mint a hogy van és kifelé vetett tekintett, meglátható pl. a hegynek a sík földdel érintkező alsó része s most párhuzamba állítván ezt a két jelenséget, így okoskodik tovább: *valamint* a hegynek ezt a concret részét egy más térről vett

hasonlattal a «hegy lábá»-nak nevezi a nyelv, úgy nevezi ama belső folyamatokat szintén más térről vett hasonlattal rajta-állásnak (*verste-hen. ἐπίσταται*), érzésnek (*ahnen = an-en = ankommen*), meglattatásnak (*denken = causativum a dünken = scheinen-ből*), elébe állításnak (*vor-stellen*), megfogásnak (*vernehmen, Vernunft*) sat. Mi evel szemben azt vetjük fel, hogy a nyelv eme «belső tapasztalatok» megjelölésére általán véve sokkal körülményesebb eljáráshoz folyamodik, mint a milyen volna az, ha egyszerűen csak «befelé vetné» a tekintetét s a mit ott lát, azt elnevezné valami közvetlen névvel. A hol a metaphoricus kifejezések realis tapasztalatokra használódnak, ott inkább megrövidítik, mintsem meghosszabbítják a gondolkozó és kifejező eljárást. Mily egyszerű dolog volna pl. azt a «tudás»-t önmagunkban megfigyelni (csak lehetne!) és valahogyan elnevezni, és milyen körülményes eljárás ehhez képest azt mondani: «te most olyat mutatsz, mintha rajta állnál» (ezen a híren, melyről mint látom, tudomásod van). A többi példa is ilyen.

Egy másik értékes tanulságunk e szókból az, hogy lelkies dolgokat a nyelv vagy oly módon nevez el, hogy az illető lelkiállapot «kíséretében fellépő» (helyesen: egyik alkotó-eleméül szolgáló) testi folyamatot nevezi meg, vagy pedig az illető lelkiállapotú embernek jellemzésére egy egészen félreeső hasonlathoz fordul, oly cselekvésmódhoz avagy eseményhez, melynek végrehajtása a kérdéses embertől egészen távol esik. Ha a tanakodó-tépelődő gondolkozást, pl. valami dogmatikus kérdésen rágódó középkori scholastáét «ásogatás»-nak (*grübeln*, gyökér: *graben*) hívja a német, akkor nyilván olyan cselekvést emleget, melynek még az árnyékát sem látja azon a csendes, aggodalmas remetés. A melléknevek közül ide tartozik az *abgefeimt* (= *raffinirt, Feim = Schaum*) valami gonosztevőre vonatkozólag. Ellenben, ha a *Furcht*-ot mutató embert egyszerűen «reszkető»-nek (a szó gyökere némelyek szerint ezt jelenti) hívja, a *Trauer* állapotát «szem-lesütés»-nek (ahd. *truran = szemét lesüti*), a *Zornig-et* (ter = «reissen» gyökérből) «tépő-romboló»-nak sat. sat.: akkor világos, hogy a nyelv mindezekben egy *részét* nevezte meg az egész megjelölendő folyamatnak és nevezte meg akkor is, ha ama megnevezett rész majd csak ezután avagy esetleg fog a kérdéses embernél mutatkozni. A magyar nyelv köréből (egyszersmind a «Lelki jelens.»-ben lévő pótlásául) ide iktatom *Szeremley-Császár*-nak, a nyelvtudományos pszichológia kárára oly korán elhunyt fiatal nyelvtudósnak szép tanulmányából (31) azt a meglehetősen ismeretlen, érdekes adatot, hogy a «megrőkönnyödik» szó, mely ma tisztán megjéjedt, elképedést jelent, eredetileg csak «elsápadás» értelmű volt, a mennyiben a népies «rőkönny» fehér penészfoltot tesz. «A megdohosodás, megpenészedés — mondja szerzőnk — színváltozással jár s a szó eredeti értelme főleg erre vonatkozik... Hasonló változás történik a megjéjedt emberrel, midőn ijedtében arca elhalványodik, színehagyottá lesz.»

Hogyan képzeljük el annak az ősembernek (*H*) gondolkozását, aki efféle «szellemi» processust legelőször ilyen vagy amolyan metaphorával kifejezett, pl. a tépelődést *grübeln*-nek nevezte? Hogy ő a tépelődő embertársának (*K*) magaviseleténél szereplő mozzana-

tokat megragadta, azaz észrevette, hogy *K* valamit, még pedig nehéz dolgot *cselekszik*, valamit keres, ezt a keresést több különböző kiinduláspontból kíséri meg, gyakran ismétli sat.: ez egészen nyilvánvaló dolog, mert hisz különben ama tényleg *találó* metaphorában nem állapodhatott volna meg. Azt is el lehet ismernünk, hogy *H* nem betűszerinti értelemben képzelte *K*-t ásoगतónak, úgy a mint képzei pl. a kertje földjét megforgató szomszédot. Neki a tépelődő egy olyan áskáló, a kire épen úgy «azt lehetne rámondani, hogy áskál», mint a hogy «rá lehet mondani» a ravasz emberre, hogy vén róka. A ki tudatában van a maga kifejezése hozzávetőlegességének, csak «annyira-mennyire» helyes voltának, az nyilván észrevette a leírandó tényálladék (*k*) és az adott leírás (*h*) közti eltéréseket is. Mármost mi azt állítjuk, hogy ilyen különbségeket észre lehet vennie valakinek a nélkül is, hogy *k*-ra valami összefoglaló szabatos fogalmat (pl. hogy *k* = szellemi állapot) alkalmazni tudna. *H* elmondhatja, hogy *K* nem úgy áskál, mint a kertész, de mégse tudja megmondani, hogy hogyan s miben különbözik eljárása a kertészétől.

Miránk psychologusokra már most legfontosabb dolog megragadni azt a tényt, hogy a mai, belső tapasztalatokban, egy a physikaitól különböző szellemi eseménysorozatban hívő *korszak előtt* volt egy olyan korszak, a mikor az emberiség még mindezeket az iskolanyelvű fogalmakat nem ismerte, hanem az ú. n. szellemi dolgot egyszerűen valami «olyan-amilyen, annyira-mennyire» anyagi, concret dolognak fogta fel és nevezte meg. A mi psychologiónk visszanyúl az emberiség kultur-útjának ama rég elhagyott állomására, a honnan az út elágazik a többi között a mai iskolanyelv és spiritualista psychologia felé s azt tanácsolja neki, próbálja meg a másik utat is, és ha egyelőre nem akar megelégedni avval a régi gondolkozásával, mely az «annyira-mennyire»-féle határozatlanságoknál állapodott meg, térjen arra az útra, melyen a psychologia jár és mondja ki, hogy *K*-nak (általán a valamilyen *k* állapotban lévő második személynek) mindezek az «annyira-mennyire» áskáló (*grübeln*), tépő (*ziürnen*), szemlesütő (*trauern*) sat. működései nem egyebek, mint *K*-nak *ügytevése*, azaz olyan viselkedése, innervatiója, *mintha* ama megnevezett concret cselekvéseket végrehajtaná, végrehajtja tehát tényleg az ezekhez szükséges innervationának legelső kiinduló lépéseit. A tépelődő ember nem áskál, de olyan innervatiókat visz véghez, milyeneket (*plus* másokat) véghezvívne akkor, ha csakugyan egy concret kiásni való kő előtt állana. A primitiv embertől (*H*) egy physiologus gondolkozású mai psychologus abban különbözik, hogy ez utóbbi szakaszokat tud megkülönböztetni mindenféle emberi cselekvésnek azon az útján, melyen az egyéniség «belsejéből» (helyesebben: teljes nyugalmi állapotából) a külső világ realitásába lép. A nyugvó ember leendő cselekvésének legelső csirája, vagyis a hozzá-szükséges izomműködésnek legelső kezdete, vázlatá az, mikor (a szokásos spiritualista nyelven szólva) a véghezviendő cselekvésnek *ötlete* jut az eszébe, mikor «felvillanik benne az a gondolat», hogy ezt meg ezt kellene tenni. A valóságos, látható működés és ama legelső felvillanás közé esnek azok az átmeneti állapotok, mikor a egyén mind több és több velejáróját, eszközét, részét ragadja meg a

kivendő cselekvénynek, a mikor — úgy mondják — mind nagyobb «kedvet kap» hozzá, valójában tehát csak felkészülődik ama cselekvésnek sikeres véghezvitelére, mintegy próbát tart a leendő működésből. A kitervelő, cselekvésre készülő egyénnek innervatiói egyre gazdagodnak, egyénisége mind több és többféle felmerülhetőségekhez alkalmazkodik (tudja, hogy ha így meg így lesz, mit fog csinálni), míg végre a valóságba lép ki mind ez a sok vázlat, tetteben tör ki a felhalmozott feszültség. A melyik olvasó megkívánja az abstract magyarázathoz a képet, annak számára segítségül idejegyezzük, képzelje a leendő cselekvésnek ötletét egy a hegy tetején (a leghozzáférhetlenebb szellemi éntünk magaslatán) elszabaduló kis kavicsnak, mely az útjában mind több és több követ szed magához, míg végre lent a realis emberi életnek völgyében megérkezve egy hatalmas lavina alakjában jelentkezik, a mely ha mást nem, mindenesetre «lerombolja» az eddigi világgállást, a közbelépéséig fenforgó helyzeteket. Ennek a lavina-képződésnek útján mint mondtuk, csak a psychologus gondolkozású ember tud szakaszokat megkülönböztetni és elnevezni; a primitiv *H* mindössze azt látja, hogy *K* «követ ás», azért mert abból, a mit *K* most cselekszik, kőásás lehet. A *grübeln* állapotnak helyes, tudományos kifejezése az volna (tekintve, hogy *K*-nak eszeágában sincs valami kőkiasásra készülődnie, hanem — például ideiktatván a saját esetünket — azon elmélkedik, mit tartunk a metaphoráról): *K* úgy tesz, mintha látna olyan eljáráseredményeket, melyek (talán) rávisznek a metaphorák jobb megértésére.

11. §. Az emberiség tehát a maga metaphorikus gondolkozásának többi között azt a hasznát látja, hogy segítségével le tud írni emberi viselkedésmódokat már oly korban, a mikor a ma közkeletű «test és szellem»-dualismus, egy külön lelki eseménysorozatban való hit még nem alakult meg. A mikor aztán megalakult, a következetes eljárás az lett volna, hogy e nézetnek csakhamar nagyszámú pártbívei ellökjék a köznyelvnek mindama metaphoráit és az illető, szertük tisztán szellemi processusok elnevezésére valami új, talán a zenei *c, d, e, f...* hez hasonló műnyelvet teremtsenek meg. Ezt jó okból nem tették, hanem megelégedtek avval a conventionalis értelemmel, melyet az ú. n. «lelki jelentésű szók» ma feltüntetnek. Ez az értelem az ő álláspontjuknak különösen ott kedvezett, a hol az illető szónak eredeti, concret jelentése feledésbe ment. A mikor aztán ennek a közhasználat országútján felhalmozott szótörmelékek egyik vagy másik darabján maguk is meglátták a csigahajat, a melyből származott s a nyelvtudomány mikroszkopiumával vizsgálódóktól megtudták, hogy a többi törmelék is, a melyen gondatlan lábbal végig-gázolnak, valamikor tarka eleven állat volt s nem pusztán használati objectum, útkitöltő fővény, akkor elcsodálkoztak és elkezdtek «a természet játéká»-ról beszélni, a melyik eleven organismust telepített oda is, a hol nem várták. A realista psychologus ezekkel szemben visszahelyezkedik a természetnek amaz őállapotába, a mikor még a csigahajak nem porladtak el fakó fővényé, vagyis a mikor mind a ma lelki jelentésű szók kivétel nélkül a maguk eleven, concret értelmében éltek és a mikor az *ent-finden* (valamilyenek talál) teljesen eléggé kifejezte az emberiségnek azt az értelmet: *empfinden*.

A metaphorikus gondolkozás nem csupán a «lelkies» dolgok kifejezésénél, de mindenféle más elvont értelmű szónak, abstract fogalomnak megalkotásánál is segíti az embert. A nyelvek *nomen abstractum* képzői, már a mennyire ismerjük az eredetüket, nagyrészt metaphoráknak bizonyulnak, így a magyar *-ség* (-ság), a német *-heit*. «Szépség» voltaképp szép világot, szép napot jelent, ép úgy, mint «*Schönheit*» szép ragot, nemet.

12. §. Végül egy pillantást érdemel tőlünk az is, hogy a metaphorát különböző frók hogyan szokták rokon alakzatoktól elhatárolni, illetőleg kicsoda helyet tulajdonítanak neki az összes stílus-alakzatok között. Aristotelesnél címző, főkategória volt a «metaphora», a mennyiben a jelentésváltozásoknak, a nem saját értelmű szóhasználatoknak minden formáját egyaránt metaphorának nevezte, nyilván betűszerinti értelmében vévén e szót (*μετά + φέρω*, tehát: átvitel). Az iskolai könyveinkben ma szokásos felosztás, mely a *tropus*-t teszi meg főfogalomnak s ez alá foglalja a metaphora mellett az átvitelnek ama módjait, miket metonymiának és synekdoche-nek tanultunk, Quintilianustól származik (Brinkmann 23–4). Ezt a felosztást az újabb pszichológiai alapú nyelvtudomány revisió alá vette (Wundt és mások). megállapítván, hogy a metaphorával egy sorba foglalni azaz vele rokon alakzatoknak tekinteni csak azokat a szólás-módokat lehet, melyek ugyanolyan fajta, azaz végtére is összehasonlító gondolat-működésen alapszanak, mint a milyenből maga a metaphora született. Ilyenek egyfelől az egyszerű *hasonlat* (az «olyan mint» alakú mondat), másrészt meg az *allegoria*.

Az összehasonlító mondatot Wundt (587) a metaphorikusnál később keletkezett beszédformának tartja, még pedig azért, mert úgy látszik bizonyos logikai szabatososságra irányuló, tehát mindenesetre későbbkori törekvést lát abban, ha a beszélő az «olyan mint»-nek kitevésével beszámol mintegy arról a gondolati processusról is, mely őt a kérdéses paradox állításra (*A est M*) vitte.

Annyi kétségtelen, hogy a hol a beszélőnek lelkében felvillan egy olyan szellemes ötlet, a milyen új korában minden metaphora, sőt másféle hasonlat is, ennek a legnaivabb, legközvetlenebb kifejezése nem az $A \sim M$ (*A* hasonlít *M*-hez), hanem $A = M$ (*A est M*). Bizonyítékul felhozhatjuk a gyermeknyelvet, illetőleg gyermekeknek sokszor igen szellemes, bár a köznyelvkincset, különféle okokból, nem gazdagító hasonlatait. Egy jó barátom kis lánya, mikor az édesanyja este színházba készülvén, selyemkendőt kötött a fejére kalap helyett, erre a kendőre azt mondta rá: «kalapkendő!» értsd: olyan kendő, mint a kalap, egy kalap-szolgálatot teljesítő kendő. T. i. ez lett volna a logikus, precíz kifejezés, mely helyett az a kis lány minden «olyan mint»-nek mellőzésével merészen kívágta, hogy *A est M*, van olyan kendő is a világon, mely a kalapok közé tartozik.

A metaphorának másik rokonára, az allegoriára az a psychologus, a kinek a metaphora egyszerűen megrövidített hasonlat, rámondhatná, hogy nem más, mint meghosszabbított metaphora s így kinyerne egy olyan elméletet, mely szerint a metaphorát kétféle irányban lehet meghosszabbítani: egyrészt a próza fele (mikor «olyan mint»-et iktatunk belé), másrészt meg a poetikus irányban, a mikor

egész allegoriává szőjük tovább. Szerencsére akad az ilyen merőben külsőséges «rövidebb-hosszabb» kriteriumok helyett mélyebb természetű is ez az, hogy minden allegoria rejtélyes, talányszerű beszéd (Vischer, id. Brinkmann 26), holott a metaphorikus nem az. A metaphorikus mondat egy virággal feldiszipített faalkotmány, az allegoriánál ellenben, körülbelül úgy mint a programzenénél, annyira a virág, hogy a faalkotmány ki se látszik, találgatni kell, mi van alatta. De hogy mi is pusztán értéktelen virágokkal ne tartogassuk az olvasót, rámutatunk arra, a mit igen helyesen Brinkmann (28-9) emelt ki, t. i. hogy a metaphorikus mondatnál mindig van egy csomó saját értelmű kifejezés, mely az olvasót a célba vett értelem iránt eligazítja. Ezért mondtuk, hogy a metaphora *A est M* alakú, a mi azt teszi, hogy a metaphorikus mondat mindenkor megnevezi egy vagy más formában («A») azt a dolgot, a melyre a metaphorája vonatkozik. Ezt az útmutatást az allegória mellőzi, véges-végig alakoskodik, úgy hogy ember legyen, a ki kitalálja, voltaképp miről beszél. Valamiut a színész, a ki olyan élethűen játsza el a Jago-fajta gonosztevőket, hogy a naiv peleskei nótáriusok nekimennek és elverik, valamint az ilyen színész mondom nem köszöni meg a mulatságot, látván, hogy túllőtt a célon: úgy az allegória költője is kénytelen kudarcot vallani, ha csakugyan sikerül az, a mire körmonfont phantasmaival voltaképp törekedett, t. i. ha az olvasóközönség csak azt látja meg, a mit mondott s nem azt, a mit mondani akart. Így járt Goethe a «*Zauberteherling*»-jével, melyet hosszú ideig egyszerű gyerekes mesének s a nagy költőnek e tárgyválasztását pusztán szeszélynek nézték, míg végre kiszült, hogy e költemény voltaképp egy szellemes allegória, a mely egy csapásra két különböző tényálladéket is példáz, t. i. egyrészt az elfajult francia forradalomnak megállítását, másrészt meg a Schiller-rel együtt megkezdett *Xenien-Krieg*-nek a lecsillapodását. A metaphora szerzője csak költő, de az allegóriáé már színész. A metaphora, az allegoria s még egy harmadik itt felhozható alakzat, t. i. a katachresis között az a különbség, hogy az allegorikus beszéd végig benne marad a megragadott képben, a metaphorikus mondat a megragadott képből a valóságba lép vissza, a katachresis pedig az egyik felkapott képből a másikba és harmadikba csapong, míg végre megállapodik a valóságnál.

A metaphorának másik két állítólagos rokona a metonymia és a synekdoche. Metonymia a stilitika tanítása szerint tudvalevőleg az, a mikor az okot (szerzőt) mondjuk ki és az okozatot (művet) értjük, pl. olvasom Petőfit = P. műveit; a helyet vagy időt említjük a bennök élők helyett, pl. egész Budapest tudja = B. lakói, a bronzkorszak nem ismerte a vasat = az akkori ember; a jelzót a jelzett neve helyett, pl. jobbomat = j. kezemet; az anyagot a belőle készült tárgy helyett, pl. arannyal fizet = a. pénzzel. A synekdoche az egészet említi a rész helyett, a nemet a faj helyett, pl. világot ostromló török = a v. egy részét. (Zlinszky példái.) Egészen világos dolog, hogy e két categoria, metonymia és synekdoche között igazi éles választófal nincsen.

Merőben iskolás conventio, ha a *quantitas* logikai kategóriáján belül lefolyó felcseréléseket (synekdoche) más néven nevezünk, mint

azokat, melyek a tér, idő és causalitás körében mozognak (metonymia). H. Paul tehát jól tette, mikor a synekdochet egyszerűen a metonymia alá foglalta.

Más kérdés az, hogy mi közük mindezeknek a metaphorához. A rokonság e kettő és a metaphora között szemlátomást merőben külső s mindössze abban áll, hogy mind a három alakzat esetében más szó szerepel a mondatban, mint a melyet oda kell érteni. De ha már most nézzük azt a gondolkozás-folyamatot, mely a kimondott szót az értendő helyébe létrehozta úgy az egyik mint a másik esetben, akkora különbséget veszünk észre metaphora és a másik két beszédalakzat között, hogy szívvel-lélekkel hozzájárulunk amaz újabb nyelvpsychologiai felfogáshoz, mely a régi metaphora-metonymia-synekdoche triast merész kézzel szétszakította.

A pädagogus ember meg ezért üdvözölheti Zlinszky-nek szép tanulmányát, a melyvel az elszáradt Quintilianus-kategóriákou rágódó iskolába be igyekeznek vinni a Wundt, Delbrück sat. nevéhez fűződő mélyebb psychologiai megállapodásokat s ez újításnak látszólagos nehézségeért felmerülő aggodalmakat finom tapintatú pedagogiai útmutatásaival elhárította.

Azt az észjárást, mely a metonymia és synekdoche esetében létrehozta a kérdéses szócserét, újabb nyelvtudósok «tapadás»-nak szeretik nevezni, értvén ezen azt a körülményt, hogy *a* szó *b* szónak jelentését azért vette fel, mert eredetileg gyakran egymásmellett szerepeltek a mondatban. úgy hogy *a*-nak jelentése a *b*-hez «tapadt». A «Petőfi» nevet oly gyakran használtam a «művei» szó mellett, hogy utóbb a «Petőfi» névhez a «művei» hozzátapadtak. Másrészt meg «jelentés-sűrűsödés»-ről is hallunk (Zlinszky 27), a mi nem más, mint a jelentés-szűkülésnek olyan esete, mikor valamely eredetileg tágabb értelmű szót (= nem) arra a szűkebb értelemre foglaltak le, melyre leggyakrabban használták (= faj). Így lett a «marha» szóból, mely eredetileg mindenféle kincset jelentett s persze leggyakrabban a főcsereeszközre, a szarvasmarhára használódott, végre ez utóbbinak a kizárólagos neve. (Zlinszky u. o.)

A psychologusnak szemében ezek a tapadások meg sűrűsödések nem egyebek, mint egyszerű associatiók, még pedig az ú. n. szomszédosak fajából valók, a mennyiben itt mindenütt, tehát mondhatjuk a metonymia és synekdoche összes eseteiben, nem történik egyéb, mint hogy a beszélő az értendő *a* fogalom helyébe olyan *b* fogalmat iktat, melyet az *a*-nak társaságában, azaz helyi vagy idői szomszédságában gyakran tapasztalt. Ha azt mondom «fenyves» és erdőt értek rajta, «tokaji»-t és bort, «vitorlás»-t és hajót, «gulyás»-t és húst (Zlinszky példái), akkor úgy magam állok a szomszédos associatio hatalma alatt, mely egy bizonyos minőségű húsnak, bornak sat. meggondolásakor ezeknek ismeretes jelzőjét hajtja az eszembe, mint másrészt számítok a társam associatiójára, kinek ama jelzők bizonyára a kisérletükben hallott főnevet fogják eszébe hozni. Ezt az eljárást mindenik esetben akár *megpendítés*-nek lehetne nevezni; van egy szilárdan megalkotott *ab* kapcsolat és elég ha *a* hűrt megpendítem, számíthatok rá, hogy *b* is meg fog szólalni. Olyasmi történik a metonymia és synekdoche esetében, mint a mit az iskola-mester cselekszik, mikor kérdés helyett a bemagolt leczkének néhány

kezdő szavával fordul a gyermekhez; pl. a helyett, hogy «mondj el a Szózat-ot!» csak azt mondja; «Hazádnak rendületlenül...», biztos benne, hogy a gyerek folytatja, habzsolja tovább eszé nélkül «Légy hive, óh magyar...» sat.

Kérdés már most, vajjon annak megállapításával, hogy a synekdoche és metonymia esetében szomszédos associációval van dolgunk (szóbelivel és fogalmival), nem épen annak a felfogásnak a követőit fűjük-e, a melyik a metaphorának ezekkel egy sorba tartozását hangoztatja, még pedig azért, mert a metaphora viszont a hasonlóságos associatio körébe tartozik, egyik associatio meg nyilván annyit ér, mint a másik s a hasonlóságos bizonyára semmivel sem előkelőbb, mint a szomszédos. Egészen szép symmetriának is látszik: kétféle associatio van, hasonlóságos és szomszédos, és nekik megfelel a nyelvben kétféle tropus (jelentésváltozás). t. i. metaphora és metonymia (mert a synekdochét már elkoboztuk).

Itt szól aztán közbe a Wundt-féle nyelvpsychologia, melynek szellemében rámutathatunk arra, hogy a metaphorákat létrehozó lelki processusban csak része van a hasonlóságos associationak is, de sokkal több rejlik benne, mint merőben ilyen associatio. A pusztá hasonlóságos associatióból csak a közeleső hasonlatok kerülnek ki, pl. mikor az illető színt a vér-ről «veres» azaz «vér-es»-nek mondják, (aczel-) tollról beszélnek, mert hasonlít az írásra eredetileg kizárólag használt madártollhoz sat. A metaphora ama távoleső hasonlatok közé tartozik, melyekről Wundt (555—7) igen helyesen jegyezte meg, hogy az egyéni reflexio, az akart. erőködő gondolati működés s nem a minden embernél önkénytelenül beálló képzettársulás hozta létre. Még ahol elfakult, ma már észrevehetetlen metaphorával van is dolgunk (pl. a fenti «lázban fekszik»), ott is az forog fenn, hogy egy avagy legföllebb egy néhány szellemes, költőies tehetségű embernek ötlete vált köznyelvkincsé. A metonymia- és synekdoche-félék pusztá próza, a metaphora meg költészet, akkor is, mikor belepte a régiség moha. Minden bővebb psychologiai tanulmány nélkül is el fogja fogadni mindenki, hogy olyan gyermek, a ki minden nehézség nélkül talál olyan kifejezéseket, mint «az egész pad beszél, hogy...» (t. i. az iskolában vele egy padban ülök; szándékosan valami nem a nyelvnek közszókincséből való szólást adok a szájába, a milyen volna pl. «az egész város beszél...»), az ilyen gyermek, mondom, még vajmi távol áll attól, hogy «a föld az isten kalapja»-féléket találjon ki. A ki metonymiákban és synekdochékben beszél, az mintha csak szó szerint értendő, hétköznapi nyelven szólana. Mihelyt metaphorába (eredetibe) csap át, már úgy érezzük, hogy poetizál. A költő mindig tud prózában is beszélni, úgy mint az aviatikus jární; de a próza embere még nem tud röpülni.

Ha rövidség kedvéért abban állapotunk meg, hogy a metaphora költemény, a metonymia és synekdoche meg próza, akkor egyszeribe belátjuk, hogy a metaphorákat létrehozó gondolati folyamatot a maga teljességében leleplezni ugyanolyan okból nem lehet, mint a milyemből a phantasia alkotásainak keletkezése módját sem ismerjük. A metaphorát a phantasia teremtette meg. Ez azt teszi, hogy minden egyes metaphorához más-másféle gondolkozó eljárás s a szerzőjének másféle felkészültsége kellett. Ezeket az ismeri, a ki belát a

szívekbe és vesékbe, szóval nem ismeri más senki, mint legfőképpen a szerző maga s legtöbb esetben az sem, akkor t. i., a mikor nem tud számot adni a találmánya keletkezéséről. Az iskola a maga hármás felosztásával, a mikor a metaphorát a másik kettő mellé iktatja, voltaképp egy költeményt ránt le a próza, mondjuk — az iskola porába.

Az olvasó ne akadjon fenn azon, hogy fennebb (5. §.) a legprimitívebb, szó szerinti értendő mondatokban is metaphorát kerestünk, most meg csak a költői elme alkotásait méltatjuk e névre. Nincs abban semmi valószerűtlen, hogy a primitív embernek költeményt kellett csinálnia, hogy prózát mondhasson, azaz phantasiával kellett pótolnia a maga fejletlen nyelvének szegénységét, esztétikán annyiszor megerőltetnie, hogy módját ejthesse olyan egyszerű mondatok kifejezésének, melyekhez szükséges szóalakokat, grammatikai kategóriákat a mai gyermeknek már készen adja a szájába a civilizált nyelv.

A milyen része van a metaphorikus költői gondolkodásban a hasonlóságos associációnak, ugyanolyan része van avagy legalább is lehet a szomszédosnak másféle phantasia-alkotásokban. Mikor egy párisi azt mondta egy gascogne-ira vonatkozólag «nem hiszek neki a kiejtése miatt» (Greguss példája), ez azt tette «a gascogne-iak szeretnek föllenteni» s meg kell adni, hogy e szűrés megjegyzésnek tövise elég ügyesen el volt rejtve a szomszédos associációknak virágos csokrába («ilyen francziaság Gascogne-ra vall, a gascogne-i hazárdni szokott, tehát...»). Az indirekt ironikus célzásoknak összes módjai ide tartoznak. Pl. ha Wagner azt mondta: *Effekt ist Wirkung ohne Ursache*, akkor ez azt jelentette, effektusa a nagy közönségre a selejtes zenedaraboknak szokott lenni, vagyis azoknak, melyeknek nagy hatása számára nem lehet æsthetikai okot találni. Metaphorát, vagyis hasonlóságot bajos volna e szellemes mondásban felfedezni, de szomszédos associációt annál többet.

A mi felosztásunk mindezek után így fog szólni: a hasonlóságos associációnak terméke a külső, könnyen észrevehető hasonlóságok alapján készült mondat (ennek az alakzatnak nincs műneve, nevezhetők talán *comparatio*-nak); a szomszédos associációnak terméke a metonymia és synekdoche. Már most a phantasiának és hozzájáruló hasonlóságos associációnak szüleménye a metaphora; a phantasiának és szomszédos associációnak meg mindenféle rejtett célzásokat tartalmazó mondat, melyeknek nagy része, de korántsem valamennyi, ironia.

13. §. Most e fejtegetésnek végén következik azután a palinódia, vagyis egy olyan vallomás, a melyet, sajnos, egyéb psychologiai osztálymegállapító tárgyalásoknál is már megszokhattott az olvasó, s ez t. i. magának az így megalapozott felosztásnak a megingatása. Kénytelenek vagyunk bevallani, hogy nincs szoros kriterium annak meghatározására, vajjon valamely mondat közel-avagy távoleső hasonlóságot tartalmaz-e s így van-e része benne az okoskodó phantasiának avagy pusztá önkénytelen associáción alapszik-e. El kell ismerni, hogy van számos átmeneti faj, azaz olyan mondás, melyeket az egyik bíráló a könnyű, másik meg a nehéz gondolkozó folyamat születtjének fog vitatni. Mi meg ott állunk, hogy kénytelenek vagyunk

elismerni, hogy a «könnyű» és «nehéz» végtelen sok közbülső fokon keresztül mennek át egymásba, illetőleg, hogy a mi osztályozásunk csak olyan, mely a szembetűnő éles különbségekre való tekintettel készült.

(Budapest.)

POSCH JENŐ.

PLÁGIUMVÁD RONSARD ELLEN.

II.

Fl. Chrestien második vádja már sokkal súlyosabb: egyenesen arról van szó, hogy Ronsard egy barátját meglopta, sőt a lopást nagy ravaszsággal el is leplezte. Ki lehetett az a tudós és híres barát, a ki állítólag maga bizonyította be Chrestiennek, hogy Ronsard az ő eclogáiból lopott?

Ki írt eclogákat Ronsard előtt? Poitouban a Clain partján az 50-es évek elején összeverődött egynéhány költő, a kik ezt a műfajt felfedezték: Baif, Sainte-Marthe, Bétoulaut, Tahureau és Vauquelin de la Fresnaye, a ki maga számol be e kísérletekről költeményeiben.¹⁾ Ezek közt csak egy van, kire Chrestien leírása ráillik: Baif, a ki Dorat iskolájában kitűnően megtanult görögül és így jól ismerte *mindkét* nyelvet. Csak Baifről lehet mondani azt, hogy «l'un des plus excellents d'entre eux, docte et sçavant en l'une et l'autre langue». 1567-ben Belleauval együtt mint a görög nyelv kitünő ismerője vizsgálattja Dorat vejét a Collège Royal-ban.²⁾ Baif valóban jó barátságban élt Florent Chrestiennel és mikor Ronsard megindította polémiáját a protestánsok ellen s költőtársait szintén ellenük tüzelte, lanyhán viselkedett. Csak a Bertalan-éj után lépett fel nyíltan a protestánsok ellen. Viszont vallási polemiájáig Ronsard is jó barátja volt Florent Chrestiennek, a kit hellenista ismeretei miatt mindenki tisztelt; később mikor a vita hullámai elültek, megint együtt találjuk vele.

Baif Ronsard-ral tulajdonképen a legbensőbb barátságban élt. Együtt tanultak Dorat házában, egymást váltották fel a gyertya lángjánál a könyv mellett.³⁾ Azonban mindkettőben égett az ambíció, hogy Franciaország első nagy költője legyen. Baif a mellett ingerlékeny természetű volt. Összeferhetetlenségüket már kartarsaik, többek közt Binet közös barátjuk és Ronsard életírója is kiemelte.⁴⁾

Eddig *egy* összeördülésükről volt biztos tudomásunk. Ronsard egy szonettjében kétségbe vonta, hogy Baif verseiben hangoztatott

¹⁾ *Les diverses poésies du sieur de la Fresnaie Vauquelin*, Caen 1605 (Bibl. Nat., Rés. Ye 1804) 89. és 620—621. l.

²⁾ Abel Lefranc, *La Pléiade au Collège de France*. Leroux, 1903. Megjelent a Collège de Fr. évkönyveinek élén is. V. ö. *Ramus és a Pléiade viszonyához* cz. cikkemmel. (Egy Phil. Közl. 1916, 301. l.)

³⁾ *La vie de P. de Ronsard* de Claude Binet. (Laumonier-kiadás 12.)

⁴⁾ U. o. 130.

szerelme Francine iránt őszinte. Baif több szonettben epésen felelt és Ronsard-nak viszont szemére lobbantotta ugyanazt, a mit Pasquier egy levelében kifogásolt: t. i. hogy Ronsard nagyon könnyen osztogatja a magasztaló verseket. A harag több mint egy esztendőn át tartott (1554—1555). Végre kibékültek, habár Guy de Brués dialogusai szerint Ronsard-t barátai figyelmeztették, hogy Baif róla többször sértő hangon nyilatkozott körükben. Ronsard e dialógusban így szól Baifhoz: «On me donnait plus d'occasion que tu ne dis, de t'estimer peu affectionné en mon endroit: toutesfois ce soupçon incertain estant surmonté par l'amitié qui a esté entre nous des nostre enfance, les admonestementz de nos plus singuliers amys ont eu plus de puissance sur moy que ceux que disoient que tu m'avois offensé.»¹⁾ Látjuk, hogy Baif és Ronsard közt napirenden voltak a surlódások és Ronsard már 1555-ben szemére veti barátjának, hogy mindenféle híreket terjeszt róla háta mögött.

Mindeddig tehát minden erősíti feltevésünket, hogy Baif volt az, a ki Chrestien előtt Ronsardot irodalmi tolvajlással megvádolta.

Most pedig vizsgáljuk meg, milyen a viszony eclogáik között?

Az eclogák műfaját már Marot hozta át Itáliából: ő fujta meg először Tityrus szóját, mint pásztornyelven mondják. Legelső kísérletei közt találjuk Vergilius első eclogájának fordítását.²⁾ Ő alkalmazza először a bukolikus műfajt nagy udvari események alkalmából: Louise de Savoie halálára eclogát ír, a melyhez Sannazar *Arcadiájából* vette az inspiratiót.³⁾ Evvel nyitja meg Sannazar diadalútját a francia költészetben. Az ő ötlete volt az is, virgiliusi hatás alatt, hogy az idyllikus köntösbe önéletrajzi adatokat burkoljon. Így meséli el a királyhoz intézett eclogájában neveltetését, ifjúkorát, költői sikereit és elaggását, mindezt pedig azért, hogy egy házat kerjen tőle, a melyben gyermekeivel meghúzódhatna. Csakhogy a király Pan, ő Robin, apja Janot pásztor, gyermekei a nyáj, pászortartása Merlin v. Mellin de S.-Gelais és Thony, a ki mindkettőjüknek egy-egy ibolyával díszített pásztorbotot ad, nem más, mint Antoine de Lorraine, kinek Métamorphosis-fordítását ajánlotta. Az idyllikus fátyol mögött egészen jól kivehetők a tényleges események.⁴⁾ Marot eclogái nyomán határozta meg Thomas Sebillet *Art poétique*-jában az ecloga műfaját.

Az ecloga tehát azon műfajok közé tartozott, melyet a Pléiade-nak újra fel kellett fedeznie. Azzal, hogy Theokritost is belevonták a minták sorába, úgy érezték, hogy Marot elsőségét mellőzhetik, annál inkább, mivel ők, mint minden új költői irány, mindenképen az

¹⁾ Laumonier idézett Binet-kiadása 129—130. E viszály irodalma: Laumonier, *Rev. de la Renaissance* 1902 (október), *Annales Fléchoises* 1909 (július): *Contribution à l'étude historique de Ronsard. III. Une brouille entre R. et Ant. de Baif*. Ezt a cikket nem láttam, de csak az első viszályról lehet benne szó, mert Binet-kiadásának bibliographiájában idézi (247) s a jegyzetekben Florent Chrestien vádját nem említi. Továbbá Augé-Chiquet, *Baif* 64—69, de Augé-Chiquet nem keresi az összetűzés okát. «Querelle d'amour-propre», mondja a vitáról Baif III. eclogájára utalva s azzal tovább megy.

²⁾ Jannet-Picard kiad. III, 121.

³⁾ U. o. II, 260. Ergasto dala. V. ö. Torraca *Gl'imitatori stranieri del Jac. Sannazaro* és Ph.-A. Becker, *Marots Leben*, Zschr. f. frz. Phil. 1914, 92 l.

⁴⁾ Id. kiad. I, 39.

előző, ez esetben a humanista tudományokban járatlan iskola ellenlábasaiként igyekeztek feltűnni.

Theokritosi értelemben az első eclogát Baif írta. De Marot hatása két biographikus idylljén (III. és XVII.) erősen érezhető, ő is úgy meséli el gyermekkorát, neveltetését, költői sikereit, mint az agyonhallgatott Robin.¹⁾ Baif elsőségét a kortársak kivétel nélkül elismerik. Erre az elismerésre pedig azért van szükség, mert Baif csak 1572-ben adta ki idylljeit. (*Euvres en rimes.*)²⁾ Ronsard maga ezt írja 1559-ben a Charles de Lorrainehez írt himnuszában:

Et le docte Baif qui seul de noz Poëtes
A fait en ton honneur bourdonner ses Musettes
Te sacrant ses pasteurs, que d'un gentil esprit
En France il a conduit des champs de Theocrit.³⁾

Tehát Baif hozta Theokritos pásztorait Franciaországba. Ezt megerősíti Belleau is, a Pléiade másik jeles tagja egyik idylljében, melyet ugyanabban az évben írt mint Ronsard az idézett elismerő sorokat.⁴⁾ Még Vauquelin de la Fresnaye is, ki nagyon erősen éreztetni akarta, hogy ő is az elsők közt volt, elismeri, hogy Baif ugyanabban az időben fujt bele a syrakusai sípba mint ő, tehát egyszerre fedezték fel a theokritosi műfajt.⁵⁾ Ezt különben magukból a költeményekből is megállapíthatjuk.⁶⁾ Az egyikben Mellin de Saint-Gelais szerepel (XVII.), kettő Francine-hoz van intézve (VI. és XIII.), tehát legalább 1555 tájt jöttek létre, egy (II.) Brinon, a Pléiade maecenasára készült, a ki már 1555-ben meghalt.⁷⁾ Baif idyll-költésének kezdetét tehát legkésőbb 1555-re lehet tenni, a mikor Vauquelin *Foresteries*-je is megjelent.

És ime mi történik? Ronsard megelőzi Baifot az idyllek kiadásában. Baif, nem tudjuk mi okból, lehet, hogy még keveselte számukat, 1572-ig nem adta ki eclogáit. Ronsard pedig 1559-től 1564-ig a szóbanforgó plágiumvádig hat eclogát nyomtatott le szétszórva műveiben.⁸⁾

Látjuk, hogy a chronologia is feltevéésünket erősíti. Azzal, hogy Ronsard megelőzte idylljei közzétételével Baifot abban a műfajban, melynek átültetése Franciaországban az ő dicsősége volt, könnyen

¹⁾ A *Defense et Illustration* pedig kiemeli Marot eclogáinak érdemeit.

²⁾ Marty-Laveaux III.

³⁾ Marty-Lav. IV, 410. E sorok Marty-Laveaux szerint a későbbi kiadásokból hiányzanak. L. alább.

⁴⁾ Marty-Lav. I, 186.

⁵⁾ *Les Diverses Poésies*, Caen 1605. 89. és 620. l.

⁶⁾ Augé-Chiquet, id. m. 250. A III. számú idyllt azonban nem számitathatom ide a később elmondandó okok alapján. A XI., melyet Augé-Chiquet II. Henrik korába helyez, ép úgy vonatkozatható valamelyik lotharingiai Henrikre.

⁷⁾ Laumonier, *Ronsard poëte lyrique* 1909.

⁸⁾ 1559-ben a III., 1560-ban a IV. és VI., 1563-ban a II. és V. számút. Az I. csak 1565-ben jelent meg. V. ö. Laumonier, *Tableau chronologique des œuvres de Ronsard* 1911. Valamennyi megtalálható a Marty-Laveaux-kiadás III. kötetében. Ide tartozik végül a *Voyage de Tours*, melyet 1560-ban a *Second livre des Amours*-ban tett először közzé s mely ugyanez év áprilisában Baiffal együtt tett utazását írja le. Ennek *Chant pastoral* címet ad és nem egyesítette soha a többi eclogával. (M.-L. I, 161.)

felingerelhette barátját, a ki aztán egész természetesen tehetett róla epés megjegyzéseket.

És vajjon Florent Chrestien amaz állítása «il m'a quelquefois montré de ses églogues», nem egyenesen Baifra utalnak-e, kinek eclogái még nem voltak kinyomatva és így meg kellett mutatnia őket Chrestiennek?

De vizsgáljuk meg magukat az idylleket; hátha beigazolódik Fl. Chrestien vádja. Itt van pl. Ronsard II. eclogája (M.-L. III. 394), mely ugyanabban az 1563-iki könyvben jelent meg, mint a Chrestien támadását híhívó *Levél az olvasóhoz*, Két pásztor Alluyot és Fresnet (Florimond Robertet seigneur de Fresne és unokaöccse Seigneur d'Alluye) panaszos éneke, mely így kezdődik: ¹⁾

*Paissez douces brebis, paissez ceste herbe tendre,
Ne pardonnez aux fleurs: vous n'en sçauriez tant prendre
Par l'espace d'un jour, que la nuit ensuivant
Humide n'en produise autant qu'au-paravant.
De là vous deviendrez plus grasses et plus belles,
L'abondance de laict enflera vos mamelles,
Et suffirez assez pour nourrir vos aigmeaux,
Et pour faire en tout temps des fromages nouveaux.*

Baif pedig így kezdi 14. eclogáját, melyről tudjuk, hogy régi, mert Francineról 1555-iki kötete ideáljáról esik benne szó: ²⁾

*Paissez douces brebis ces herbeux pasturages
Paissez et n'espargnez de ces champs les herbages:
Autant que tout le jour d'icy vous levez,
Le lendemain autant vous y retrouverez,
Qui reviendra la nuit: vos pis en abondance
S'empliront de doux lait: de lait à suffisance
Pour charger les paniers de fourrages nouveaux.
Et donner à teter à vos petits aigmeaux.*

A ki e két költeményt összehasonlítja, plágiumot kiált. Ronsard eclogája, bár versei szebbek, zeneiek nemcsak egyes kifejezésekben és rímekben (az első és utolsó két sor), hanem inventiójának minden ízében a Baifét követi. Ámde a modern kritikusok mindkettőről kimutatták már, hogy Navagero neo-latin költő *Iolos* című eclogájának utánzata: ³⁾

*Pascite oves teneras herbas per pabula læta,
Pascite, nec plenis ignavæ parcite campis:
Quantum vos tota minuatis luce, refectum
Fœcundo tantum per noctem rore resurget:
Hinc dulci distenta tumescent ubera lacte:
Sufficiantque simul fiscellæ, et mollibus agnis.⁴⁾*

¹⁾ M.-L. III, 394.

²⁾ M.-L. III, 36.

³⁾ A Ronsard-éról Paul Kuhn, *L'influence néo-latine dans les églogues de Ronsard*, Revue d'Hist. Litt. 1914 (április-június). A Baifóról Augé-Chiquet, *id. m.* 250 l. és kk.

⁴⁾ *Carmina quinque illustrium poetarum* (Bembo, Navagero, Castiglione, Cotta, Flaminio) Venetiis 1548. E ritka kiadás megvan a Nemz. Múz. P. O. lat. 1148. colligatumban.

Ronsard fordításában vannak olyan fordulatok, melyek az eredetiben megvannak de a Baiféből hiányzanak (herbe tendre, la nuit humide). De vannak olyanok is, a melyek Baif költeményében megvannak és az eredetiből hiányzanak. A kezdősorban levő: *Paissez douces brebis* mindkettőben egyenlő, holott az eredetiben nincs *dulcis*. Az utolsó sorban levő *ficelle*-kosár szó feloldása is ilyen. Baif még csak ennyit mond: «tejetek elegendő lesz, hogy megtöltse friss sajtjal a kosarakat», míg az eredeti egészen röviden: «elég lesz a kosárnak». Ronsard egyszerűen átveszi Baif interpretációját a rímekkel együtt, de elhagyja épen a *kosár* szót, mely az eredetivel összekötötte volna.

(Budapest.)

(Polyt. köv.)

ECKHARDT SÁNDOR.

LISZT FERENCZ ÉS A WEIMARI GOETHESTIFTUNG.

(Második közlemény.)

Minthogy a berliniekkel való tárgyalások a Goethe-alapot illetőleg meghiusultak, Károly Sándor a maga erejéből törekedett a Goethe emlékéért dicsőítő tervet megvalósítani. Valami nagyméretű alapot a szerény anyagi viszonyok miatt lehetetlen volt létesíteni. Károly Sándor ezért szabad akadémiát kívánt alapítani, melyet egy folyóirattal remélt előkészíthetni. A cél, melyet maga elé tűzött, maga sem látta tisztán. A tervezett Goethestiftung feladata és célja, melyet Liszt iratában oly világosan kifejtett, a mikor a rendelkezésre álló anyagi eszközök elégtelenségét belátta, elmosódottá vált. Meg akartak valósítani egyet-mást; tárgyaltak írókkal, művészekkel, meg is hívtak egynehányat Weimarba, de nem volt senki sem tisztában az egész vállalkozás céljával. E meg nem értésben rejlett mintegy a fenséges eszme végzete.

Károly Sándor és Liszt nem egy író-tartottak szem előtt, a kire a Goethestiftung lapjának vezetését rábízní akarták. Előterben Hettner Hermann és Stahr állott. Stahr Adolf Liszt és Károly Sándor közös barátja volt. Károly Sándor 1849 telén ismerkedett meg vele oldenburgi tartózkodása alkalmával Fanny Lewald,¹⁾ Stahr későbbi felesége útján. Stahr régóta rokonszenvet érzett Weimar iránt. Már 1845-iki olasz útja után szándéka volt Weimarban letelepedni. Különböző okok, különösen Weimar központi fekvése, szellemi élete, színháza és műgyűjteményei, irodalmi hagyományai élelték benne ezt az elhatározást. Hozzájárult még az is, hogy a Goethe-korabeli irodalommal akart foglalkozni s azt remélte, hogy a weimari környezet támogatja munkájában. De 1845-ben oldenburgi tanárságától nem szabadulhattott, a miért Weimarba telepedése is elmaradt.²⁾ 1851 április 30-án

¹⁾ V. ö. *Grossherzog Karl Alexander von S. in seinen Briefen an Frau F. Stahr-Lewald* 1848—1849; kiadta Günther Jansen, 1904.

²⁾ U. o. bevezetés.

Weimarba utazott Fanny Lewalddal a klasszikus helyek látogatására. Liszt szívesen fogadta és kalauzolta. Épen jókor jött, mert Liszt őt a Goethestiftung titkárának vagy közlönye megalapítójának szemelte ki. Fanny Lewald szerint egy beszélgetésük alatt, melyben a Goethe-alapról volt szó, ezeket mondta volna Liszt Stahrnak: ¹⁾ «Nun ich Dich hier habe, kommst Du mir nicht fort, ehe wir nicht ein Ende weiter in der Sache hineinsehen. Es gehören Hingebung und Selbstlosigkeit dazu, um sich auf solche Dinge einzulassen, um einzeln und mühsam die Steine zusammen zu tragen, aus denen man ein Denkmal für einen Andern errichten will.» Különösen Weimarban való letelepedésének lehetőségét beszéltek meg. Liszt azt ajánlotta, hogy vegye át a dráma-színház vezetését és vezesse a tervbe vett közlönyt angol és francia revue-k mintájára. Stahr előbb meg akart győződni arról, hogy politikai és vallási szabadságát ebben az állásban, mely többé-kevésbé udvari állás volt, megtarthatja-e. Úgy látszik, hogy Stahr a weimari udvar politikai nézetein nem akadott meg, mert azokat liberálisoknak találta.²⁾

1851 május közepén Liszt Eilsen fürdőben keresett gyógyulást. Tanácsára az udvar Beaulieu udvari marsalt bízta meg a Stahrrel való tárgyalások vezetésére. Beaulieu felhívta Stahr, hogy nézeteit és követelményeit a trónörökös elé vigye. Stahr az örökös nagyherceg számára részletes jelentést írt, melyhez hozzácsatolt egy revue-tervezetet³⁾ is. Jelentésében kinevezését kérte a weimari színház dramaturgjává évi 1200 tallér fizetéssel. Ennek fejében vállalta volna a tervezett szemle szerkesztését Liszt és Hettner közreműködése mellett. A szemle programjáról Hettnerhez 1851 június hó 28-án⁴⁾ írt leveléből értesülünk. Azt mondja ebben a levélben: «Die Revue muss als kritisches Kunst- und Literaturblatt beginnen, zuerst den bisherigen Kreis der Gebildeten zu gewinnen trachten und dann im Verlaufe der Dinge allmählich und von langer Hand her sich den Weg ins Kunsthandwerk zu bahnen suchen.»

Míg így javában folytak a tárgyalások Stahrrel, egy új írói erő ajánlotta fel szolgálatait a Goethestiftungnak: Richard Georg von Hauenschild sziléziai költő. Vele Stahr 1850 óta állott levélbeli összeköttetésben, Liszt pedig 1851 óta a dalszerző Robert Franz útján. Hauenschild a Goethestiftungnak⁵⁾ egy díszmű kiadását ajánlotta, mely költeményeket, prózát, zenedarabokat tartalmazna. A költségeket alacsonyra becsülte, az elárusításból pedig nagy bevételt remélt a Goethestiftung javára. A gyűjtés legnemesebb módjának tartotta e tervet. Lisztet figyelmessé tette e levél Hauenschildra, a Goethestiftung céljaira alkalmas erőt ismert fel benne. Törekedett azért vele közelebbi érintkezésbe jutni, a mi Robert Franz közvetítésével

¹⁾ L. F. Lewald: *Erinnerungen an Fr. Liszt*, Deutsche Rundschau 52. k. 1887, III. 271. l.

²⁾ *Aus Stahrs Nachlass*, hsg. von Ludwig Geiger, 78. sz.

³⁾ E tervet Liszt adta át Károly Sándornak; később elveszett, ezért Stahr nem tehetett közzé. V. ö. *Erinnerungen an Fr. Liszt*, i. h.

⁴⁾ *Stahrs Nachlass*, 80. sz. Stahr a szemle kiadójául a braunschweigi Viehweg céget választotta. Hettnerrel élénken megbeszélte a nagy tervet. Mindkettő már munkatársat is keresett.

⁵⁾ L. *Briefe an Liszt* (La Mara): I. k. 121. sz.

meg is történt. Az akkor Weimarban tartózkodó Stahrral megbeszélte Hauenschild tervét. Elhatározták, hogy e tervet megismertetik Károly Sándorral és egyszersmind tanácsolják a fiatal költő meghívását Weimarba. Csak így magyarázhatjuk meg, miért juttatott Stahr Lewald F. által a nagyherceghez Hauenschild-leveleket. E leveleket Károly Sándor 1851 május 20-án¹⁾ e megjegyzéssel küldötte vissza: «Deren (t. i. der Briefe) bedentsamer Inhalt mich sehr frappiert, denn selten habe ich Briefe gelesen, die mit mehr Geist und Gemüt geschrieben waren.» Liszt és Stahr tanácsára Károly Sándor Hauenschildet Weimar látogatására akarta meghívni, hogy Weimarban való letelepedését és a Goethestiftung alapításánál való közreműködését illetőleg tárgyalhassanak vele. Liszt maga érdeklődött legjobban Hauenschild iránt.²⁾ De Hauenschild meghívása egyelőre késett. Mindazonáltal Weimarban nem szakították meg vele az összeköttetést.

Liszt tervei, melyek egy folyóirat alapítására irányultak, pénzhány miatt szintén füstbe mentek. Hasonló okból hagyott fel csakhamar Stahr is az oly alaposan előkészített revue gondolatával. Weimarban és Jenában most már valami évkönyv alapítására gondoltak.³⁾ De az évkönyv dolgában is hiábavalók voltak a tárgyalások. Weimarban hiányzott a bátorság egy ilyen vállalat megindításához. A rendelkezésre álló anyagi eszközök kicsinyek voltak s így ismételtelen elhalasztották a Goethestiftung évkönyv által való megnyitását.

A pénzhány mellett nagy akadály volt az a körülmény is, hogy a vállalatnak a lelkét. Stahr. oldenburgi kötelezettségei és személyes ügyei megátolták abban, hogy teljesen a Goethestiftungnak szentelhesse erejét. Másfelől azonban Stahr tartózkodása Weimarban úgyszólván lehetetlenné lett azáltal, hogy Weimar udvari tanácsosaival liberális nézetei miatt összetűzött.⁴⁾ A lemondó sajnálkozás, mely Fanny Lewald egyik Liszthez írt leveléből⁵⁾ felhangzik, bizonyára Stahr tervezett vállalatára is vonatkozik: «Ich habe Ihnen so herzlich das Gelingen Ihrer Pläne gewünscht, weil sie gross und schön waren und auch dem Erbgrossherzog für eine ferne Zukunft wesentlich nützlich gewesen wären.»

Károly Sándor sok csalódás után sem hagyott fel kedvencz tervével, hogy Weimarot a Goethestiftung által újra középpontjává tegye a német művészetnek.⁶⁾ A berliniek elpartolása után csakhamar belátta, hogy Weimar egyedül nem elég erős a «Goethestiftung» eszméjének megvalósítására. Igyekezett tehát eszméi iránt a német művészek körében érdeklődést kelteni; törekedett a művészeket szellemileg Weimarhoz kötni, hogy segítségükkel a megvalósulás felé vezesse a Goethe-alapítványt. Toborozni akart s legjobb eszköznek bizonyult Liszt: *De la fondation-Goethe à Weimar* cz. tanulmánya. E művet megjelenése óta sokat említették, de nem volt tartós hatása. Nem egy érdeklődő

¹⁾ L. Jansen: *Briefe K. Alex. an F. Lewald*, 36. sz.

²⁾ L. La Mara: *Briefe Liszts*, VIII. k. 76. sz.

³⁾ *Stahrs Nachlass* 81. sz.

⁴⁾ L. Maria v. Bülow: *Briefe u. Schriften von Hans v. Bülow*, I. k. 99. szám.

⁵⁾ L. *Briefe an Liszt*: 130. sz. (1851 szept. 13.).

⁶⁾ L. Jansen id. mű 21. sz.

előtt ismeretlen maradt francia nyelve miatt.¹⁾ Mikor Károly Sándor 1852-ben Rómát meglátogatta és az ottani német művészekkel érintkezésbe lépett, csodálkozással kellett tapasztalnia, hogy legtöbb művész nem érthette meg Liszt terveit. Liszt Károly Sándor kívánságának engedve barátját, Schober Ferenczet kérte fel művének lefordítására. Schober megígérte a fordítást,²⁾ de ígérétét be nem váltotta. Így hiába várták Liszt iratának német kiadását. 1855 őszen ugyan megjelent Casselben egy fordítás,³⁾ melyet azonban Liszt maga megjelenése után rögtön be is vont, mert hiányos és gyarló volt. Fordítatlanul maradt így a tanulmány, míg 1882-ben Lina Ramann Liszt eredetijéhez híven németre nem fordította.

Az 1853-ik esztendő a Goethestiftung tervére nézve igen kedvezőtlen volt. Úgy látszott, mintha minden oldalon lemondtak volna a megvalósíthatás gondolatáról.⁴⁾ Találón tükrözi vissza az akkori felfogást Stahrnak 1853 márczius 6-án Liszthez írt levele.⁵⁾ «Es ist quälend fürja Stahr -- einen Geist wie den Deinen sich in der Enge kleiner Verhältnisse resultatlos abmühen zu sehen. Ich zweifle keinen Augenblick an den Intentionen des Erbgrössherzogs und an seinem besten Willen. Aber ich habe die Hoffnung aufgegeben, dass aus jenen Plänen jemals eine Realität werden wird. Auch Du furchtest, dass man auch den nächsten günstigen Moment verübergehen lassen werde, wie so manchen andern; und ich besorge, dass Du recht behalten wirst. . . Als man den Moment versäumte, durch Gründung eines Revue-artigen Organs sich ein wirksames Mittel für literarische Agitation zur Förderung der Goethestiftung zu schaffen, als man es unterliess in Persönlichkeiten, wie F. Lewald, Hauenschild, Hettner und ich, unbedingt der Sache ergebene, aufopferungsfähige, für die Idealität des Gedankens begeisterte Helfer Dir zuzugesellen, da war nach meiner Überzeugung ein gut Stück an der Ausführbarkeit verloren, und F. von Schobers Übersetzung Deiner Schrift wird spur- und erfolglos bleiben.» De Liszt jól tudta, hogy Károly Sándor szívvel-lélekkel ragaszkodik a Goethestiftung eszméjéhez. 1854 vége felé az uralkodó nagyherceggé lett Károly Sándor Liszt sürgetésére újból élénkebben kezdett tárgyalni Hauenschilddel.⁶⁾ A nagyherceg kívánságára Hauenschild elküldte neki műveit. Ezek annyira megnyerték a fejedelem tetszését, hogy Liszt újabb buzdítására elrendelte a költő meghívását Weimarba, de a költő 1855 január 20-án hirtelen meghalt. A tehetséges és szeretetreméltó Hauenschild váratlan ellhunnya ismerősei körében mély fájdalmat keltett. Károly Sándor fájdalomának kifejezést adott 1855 február 12-én Lewald Fanny-

1) V. ö. Varnhagen von Ense ítéletét, melyet 1855 nov. 10-én írt Wittgenstein hercegnőnek: «... sie gereicht dem edeln Verfasser zur Ehre wie dem Gegenstande, den sie feiert; nur dürfte ein Deutscher wünschen, dass sie deutsch geschrieben wäre, unstreitig würde dies auch ihre Wirksamkeit erhöht haben».

2) V. ö. *Briefe Liszts*, VIII. k. 90. sz. (1853 márczius 3.)

3) A Bussenius Ágost torgau könyvtáros *Gesammelte Schriften Liszts* cz. vállalata I. köt. gyanánt.

4) V. ö. *Gesammelte Schriften* V. k.

5) *Briefe an Liszt* I. k. 181. sz.

6) V. ö. *Liszts Briefe*, VIII. k. 100. sz.

hoz írt levelében: «Ich war eben mit ihm in Verbindung getreten und freute mich durch dieselbe etwas Gutes entwickeln zu können. Da die unselige Botschaft! So ist das Leben ewiger Kampf!»¹⁾

(Szászváros.)

(Folyt. köv.)

HOLLITZER GYULA.

EPHESOSI HERAKLEITOS.

A legtöbb görög államban a nemesség uralma már a VIII. K. e század elején nyomasztó volt a szegény népre. Azonkívül a kereskedelem folytán meggazdagodott városi polgárság is követelte jogait a politikai életben. Az elégtelenség mind nagyobb lett s így egyes vállalkozó szellemű és erélyes férfiak felhasználták a helyzetet, hogy maguknak az egyeduralmat, a tyrannist megszerezzék. Így a VII. században már számos tyrannost találunk. S mind ezen, mind a következő században általános a küzdelem az aristokratia és a tyrannosok között. E küzdelmekkel terhes kor nem járhatott megfelelő szellemi, erkölcsi forrongás nélkül. Erkölcsi komolyság fogja el a kedélyeket, keresik a világban, az ember sorsában a jogrendet, a törvényszerűséget. Homeros szenvedélyes istenei nem felelhetnek meg a komolyan bíráló erkölcsi felfogásnak s így a VII. században már rationalistikus vallás alakul, a mely az isteneket is alárendeli az erkölcsi törvényeknek és rationalistikus volta folytán a mythosokat korrigálja: mind a csodás és gyermekesen hihetetlen, mind pedig az erkölcsi jogrenddel meg nem egyező dolgokat ízlése szerint átalakítja. Ez az irány folytatódik Pindarosban és Aischylosban. Minden bünt elér a büntetés, ha nem rögtön, úgy az unokákban; az átok rajta fekszik a családon.

Azonban a szegény elnyomott népet ez nem elégíthette ki. Ő a saját életében »laposan érezhette, hogy e földi világban a sors nem áll arányban az erénnyel, hogy a dőlőfős kegyetlen jól él, a szegény pedig ártatlanul synylódik és a hatalmasok önkénykedhetnek fölötte a nélkül, hogy a legkisebb bajuk esnék. A földi világban nincs tehát igazság: de mivel a jogrend, a kiegyenlítőds tudata a VII. század óta általánosan áthatotta a görög népet: ezért a túlvilágban keresték a kiegyenlítést, a hol mindenki érdeme szerint nyer jutalmat vagy bűnhődik, a hol tehát a szegény is boldog lehet. Így virágoztak fel a mysteriumok, mik reményt adtak egy jobb életre, és az orgiastikus kultuszok, mik legalább momentán önfeledést nyújtottak. Ennek az iránynak szülőttei az orphika, a pythagoreusok szektája. S érdekes, hogyan párosul a mysticismus a rationalizmussal, pl. Pythagorasban is, épúgy Pindarosban és Aischylosban, kik az orphika mystikus eszméit a rationalistikusan alakított régi homerosi vallással olvasztják egybe.

E küzdelmes, forrongó korban az egyéniség is előtérbe lép. A homerosi világ rendje állandó volt, ott a királyok istenektől nyerték méltóságukat, a mely ezáltal bizonyos állandóságot nyert; az

¹⁾ L. Jansen 36. sz. levél.

egész erkölcsi világrend az istenektől ered, egészen tőlük függ. Azonban e forrongó korban most már érvényesül az egyéniség, ennek ereje döntő, érezhető a küzdelmekben; az ember elméje maga alkotja meg az erkölcsi világrendet, mely alá rendeli mintegy az isteneket is; jobban érzi mindenki az egyéni erkölcsi felelősség súlyát. A művészetben is az egyéniség, mely kezdetben csak a képzőművészetben lépett előtérbe, érvényesül és föllépnek a lyrikusok. A VI. században már azt mondja Pindaros: «*πᾶν δ' ἐβρόντος ἔργον.*»

Ime ebben a milieuban születik Herakleitos, Ephesosban, 540 körül. Ekkor már perzsa uralom alatt állott Iónia. Előkelő családból származott, a kodrida Androklos, Ephesos alapítója, nemzetségéből, melyben bizonyos főpapi (*βασιλεύς*) méltóság öröklődött, ezzel az eleusisi mysteriumok felügyelősége is együtt járt. Erről Herakleitos, ki általában visszavonult életet élt, lemondott testvére javára. Hazája politikai életében nem igen játszott szerepet. Itt — mint szerte Ióniában — a felkeléskor a demokratia jutott uralomra, melyet a lázadás leverése után is megbízhatóbbnak tartott Mardonios, mint az oly rosszul bevált tyrannist. Ekkortájt üzhették el Hermodorost is, philosophusunk barátját, kinek száműzését oly keserű szavakkal bosszulta meg az ephesosiakon. Valamint ekkor általában sok aristokrata menekült nyugatra, ezek vihették Herakleitos eszméit Nagy-Görögországba. Így ösmerhette meg azokat Parmenides, ki 480 táján erős támadást intéz Herakleitos «*πάντα ῥεῖν*»-je ellen. Herakleitos 475 táján hal meg.

Műve szerkezetéről semmi bizonyosat nem tudunk. Aphorismákban fejezte ki gondolatait. Stílusa festői, erőteljes, gyakran prófétai emelkedettségű. Egész lénye át van hatva attól a mély felelősségérzettől, mely e kor nagy embereinek sajátja; prófétaként, mint Pindaros és Aischylos, szól az emberekhez, kiket az örök rend követésére akar hajtani. Hisz ez a kor tényleg sorsdöntő órája volt a görögségnek s az emberiségnek, ekkor kellett a kis görög népnek megküzdenie a perzsa nagyhatalommal, ekkor mentette meg számunkra a felvilágosodás, a politikai és szellemi szabadság nagy kincsét, ekkor alakult ki az a kultúra, mely a periklesi korban örök birtoka az emberiségnek. Egész lelkével szólal meg tehát fragmentumaiban; temperamentumos egyénisége képét viseli prózája, mely legegényibb az ókorban.

Attérve tanainak fejtegetésére, mindenekelőtt felemlitem forrásaimat. Elsősorban Eduard Zeller alapvető fontosságú, a tárgyat kimerítő művét: *Die Philosophie der Griechen*. Herakleitosról az I. rész 2. kötete szól. (5. kiadás. Leipzig, 1892. Reisland. Ezen kiadás lapszámai szerint idézek belőle.) Zeller művét olvasva, Herakleitosról való nézeteivel mintegy vitatkozva, alakult ki az én fölfogásom. Azonban ebben nagyon becses támaszra találtam Péterfy Jenőnek a Gorgias és Philebos fordításai elé írt három bevezető tanulmányában (*Fil. Irók Tára* X. kötet. II. kiadás. Bpest, 1913), melyek más tárgyról szólnak ugyan, azonban a görög szellemről, a görög gondolkodásnak sajátos formájáról oly mély fejtegetéseket tartalmaznak, hogy Herakleitos rendszerének fölfogásához nagyban hozzásegítettek és segítettek belehelyezkedni egy egész más alapokon, mint a mi mai fogalmaink, nyugvó gondolkodás menetébe. Sok dolog, a mi homályos

sejtelem, bátortalan tapogatózás volt, vált bennem világossá, határozottá e pár gyönyörű lap olvasgatása folytán.

Karl Goebel: *Die vorsokratische Philosophie*. Bonn. 1910. C. Georgi. Igen alapos munka. Kiváló gonddal tárgyalja, hogyan fejlődik a görög gondolkodás, hogyan alakulnak ki a fogalmak. Azonban Herakleitosról való felfogását nem tehettem magamévá.

Theodor Gomperz-nek a *Griechische Denker*-ben (I² 49—65 l.) Herakleitosnak szentelt lapjai igen érdekesek; azonban e kép nem hű, Gomperz fantáziája, mely mindenütt modern gondolatok csiráit akarja fölfedezni — erőszakosan is —, gyakran visz kétes útra: legáltalább Herakleitosnál így áll a dolog.

Hermann Diels: *Herakleitos von Ephesos* II. kiadás. Berlin, 1909. Weidmann cz. művét vettem alapul a fragmentumok idézésében, a sorszámaikat is átvéve. A fragmentumok szövegében csak itt-ott tartottam más felfogást valószínűbbnek. Jegyzeteinek s bevezető tanulmányának is sok hasznát vettem.

Hornyánszky Gyula: *A görög felvilágosodás tudománya*. — *Hippokrates*. Bpest, 1910 cz. művéből is néhány becses tájékozást merítettem.

Megemlítve még Windelbandnak az Iwan Müller-féle *Handbuchban* megjelent philosophia-történetét, továbbá Platonát (5. kiadás. Stuttgart, 1910) és Horváth Józsefnek: *Bölcsészettörténet*. I. k.: *Az ókori filozófia története*. (Református egyházi könyvtár. X.) Pápa. 1914, igen érdekes, részletes művét, ezzel philosophiatörténeti forrásaim fölsorolását be is fejeztem.

A folytonos változás az, a mi Herakleitosnak a jelenségeken elsősorban feltűnik: *ποταμοῖσιν τοῖσιν ἀποτοῖσιν ἐμβαίνουσιν ἕτερα καὶ ἕτερα ὕδατα ἐπιροεῖ*. A folyó az, a mi szemlélteti a világ folytonos változandóságát. Semmi se marad meg tartósan, minden változik, ellentétes állapotokba jut: a nappalt éjszaka váltja fel, az ifjú öreg lesz, az ébrenlétet az alvás követi, ezt megint az ébrenlét váltja föl. De vajjon egy pillanatban is valami állandók, határozottak-e a dolgok? Nem: a legellentétesebb sajátságokat tapasztaljuk egyszerre: *θάλασσα ὕδωρ καθαρώτατον καὶ μισρώτατον*; a halak számára egészséges és jóízű, az embernek ártalmas és ihatatlan. Ugyanaz egyszerre jó és rossz: az orvosok gyógyító eljárása egyrészt jót tesz, másrészt fájdalmas, felér egy betegséggel.

Minden változik tehát: így a világ ősanynaga a tűz, mely az örökös változás symboluma. Ezt azonban, hogy a tűz a változás «symboluma», Herakleitos még nem gondolhatta. Mert neki elvont fogalmai még nem voltak. Ő csak térszemléletekben tud még gondolkodni: *változás*, ez így magában nem állhat meg az ő elméjében: egy változó *test* (= a tűz) a világ lényege, nem pedig a «változás» elvont fogalma. Ez épen a sajátsága a kezdődő görög gondolkodásnak: a testi és szellemi világ még nincs megkülönböztetve, a szellem passzív módon mutatja a külvilág létezését, csak ilyen létezésről van tudomása, egy ettől különböző tiszta szellemi világ, önmaga külön, még nem ötlük eszébe; ezért, midőn fogalmak, mint: változás, igazságosság, szépség, támadnak benne, ezeket sem tudja elképzelni úgy, hogy ezek lelkeiben lévő fogalmak, hanem ezeknek is keres

egy testi létezést (mely rá nézve az egyedüli létezés), így járnak el a pythagoreusok: a szám, mely nekünk forma, nekik a dolgok anyaga. És a számok maguk is anyagiaknak, testieknek vannak gondolva. Itt Zeller hitem szerint téved: ő u. i. ezt mondja: «Das eigentümlich Pythagoreische liegt eben darin, dass die Unterscheidung des Körperlichen und Unkörperlichen noch nicht vorgenommen und dass in Folge dessen die Zahl als solche nicht bloß für die Form, sondern auch für den Stoff des Körperlichen gehalten wird; sie selbst aber braucht darum noch nicht körperlich gedacht zu sein, wie diess daraus erhellt, dass auch reine Eigenschafts- und Verhältnissbegriffe, die ausser und vor den Stoikern niemand für Körper erklärt hat, durch Zahlen ausgedrückt wurden (vier ist die Gerechtigkeit, fünf ist die Ehe u. s. w.)». De hiszen nem is lehetnek másoknak, mint testieknek gondolva a számok, hisz a megkülönböztetés — ép Zeller szerint — még nem történt meg anyagi és szellemi között, tiszta szellemi létről még nincs szó. Es az, hogy viszony- és tulajdonságfogalmak számok által vannak kifejezve, az nem gyengíti meg ezen fölfogást, hiszen e fogalmak sem lehetnek pusztán szellemieknek gondolva — ép Zeller érve alapján — és a pythagoreusok nem is gondolták őket tiszta szellemieknek, a mi kiviláglik abból, hogy a véleménynek, a kellő időnek *helye* van a világegyetem egyes részeiben. Csak nem kifejezetten, a lélekkel *ellentétben* tartják testinek e fogalmakat, a mi lehetetlen volna, annál is inkább, mivel viszont a görög anthropomorphistikus fölfogás minden anyagban lelket föltételez. Szóval se önálló, külön anyagi, se önálló, külön szellemi valóság nincs. Innen a sok hypostasis is, mert, mihelyt a görögnek valami a dolgokon szemébe ötlük, akkor azt nem választja külön elvont fogalommá, hanem e felölő tulajdonságnak külön létezést nyújt oly módon, » hogyan ő egyedül ismeri a létezést: az anyagi világ mintájára. Ezért van az, hogy Herakleitosnak a változás *törvénye* tűz. *ὁσανυαγ* formájában jelenik meg. — A tűz tehát az ősananyag. Arist. Metaph. I 3. 984 a 7: *Ἰππασος δὲ πῦρ ὁ Μεταποντίως καὶ Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος (ἀρχὴν τιθέασιν)*. Így aztán a tűzből, mint ősananyagból, származik minden s oda is tér vissza: *«εἰς πῦρ καὶ ἐκ πυρός τὰ πάντα.»* (Simpl. Phys. 480, 33).

A tűz pedig, minthogy azért lett Herakleitosnak ősananyag, hogy benne a természet folytonos változását szemlélje, nem valami változhatatlan anyag, mint Empedokles elemei, melyekből a dolgok össze vannak téve, de ők maguk nem mennek át egymásba; a tűz folyton átmegey más-más minőségbe, így jönnek létre a világ különbözői, egymásba folyton átmenő anyagai. Mai szóval azt mondhatjuk: Herakleitos természetmagyarázata nem mechanikus, hanem dinamikus: nem elemek összetételéből, mechanikus kapcsolatából, hanem egy anyagnak a benne rejlő erő, örök törvénnyel folytán történő átváltozásából (a mit persze Herakleitos még úgy gondolt, hogy a tűz a törvény, az erő: mert itt még az anyag és erő nem különültek el) magyarázza a mindenség létrejöttét.

A tűz értelmét nem is kötötte ő a látható tűzhez, hanem általában a meleget, a száraz párákat értette rajta: Arist. de an. I 2. 405 a 25: *καὶ Ἡράκλειτος δὲ τὴν ἀρχὴν εἶναι φησι ψυχρὴν, εἴπερ τὴν ἀνάθυμιασιν, ἐξ ἧς τὰλλα συνίστησιν*. És ebből következik, hogy a

tűz helyett a *ψυχή*-t is mondja. Ott, a hol az ósanyag útjáról beszél (a miről később lesz szó), ezt mondja: *ψυχήσι γὰρ θάνατος ὕδωρ γενέσθαι, ὕδατι δὲ θάνατος γῆν γενέσθαι, ἐκ γῆς δὲ ὕδωρ γίνεται. ἐξ ὕδατος δὲ ψυχή*, a hol nyilvánvaló, hogy a *ψυχή* a *πῦρ* helyett van. Az is bizonyos, hogy azért a tűz testi jelenség az ő szemében, nem pedig «a levés eszméje, mint olyan» (das Werden t a «levés», das Sein-t a «létezés, létel» szóval fejezem ki), a hogyan Lassalle vélné, a ki általában a Hegel-féle speculativ logika képére teremti át Herakleitoszt neki szentelt nagy művében. (*Die Philosophie Herakleitos des Dunkeln*. 1858. 2 kötetben.) Hogy Lassalle-nak nincs igaza, az nyilvánvaló mind Herakleitos nyilatkozataiból, mind a Sokrates-előtti philosophia jellegéből. A mely kérdéseket Zeller tisztázott, ott csak a főbb eredményeket sorolom fel, nem akarván dolgozatot terjedelmét fölöslegesen növelni.)

É tűz változásai a dolgok. Plut. de Ei c. 8: *πυρός τε ἀνταμοιβή, τὰ πάντα καὶ πῦρ ἀπάντων ὄκωσπερ χρυσοῦ χροῖματα καὶ χρημάτων χρυσός*. Itt a kifejezés, valamint a hasonlat arra vall, hogy qualitativ átváltozásról van szó. Másutt is mindenütt *τροπή*, *σβέννυσθαι* és *ἀπτεσθαι*. *ζωή* és *θάνατος* kifejezések használatnak, mik mind qualitativ átváltozásra vallanak. Tehát, a mit Diog. IX. 8.-ban olvasunk: *πῦρ εἶναι στοιχεῖον καὶ πυρός ἀμοιβήν τὰ πάντα ἀραιώσει καὶ πυκνώσει γινόμενα*, ez csak úgy értendő, hogy tényleg az átváltozások a testek sűrűségi viszonyaiban is változás áll be: a tűznek, midőn víz lesz, részecskéi sűrűbben helyezkednek el. De nem a sűrűsödés vagy ritkulás okozza a változást, hanem ép az anyag minőségének megváltozása folytán változik meg a sűrűség foka is, ha ugyan erre egyáltalán gondolt Herakleitos s nem állt meg az «átváltozás» általános fogalmánál, nem kutatván, hogy ennek mily következményei vannak a sűrűségi viszonyra nézve. En ez utóbbit tartom valószínűbbnek.

Szóval: *qualitativ* a változása az ósanyagnak, egy qualitative változatlan ósanyag nem is férne össze Herakleitos philosophiájának irányával, mely mindenütt az örök változást látja s ép e változást hypostasálja az ósanyagában.

És most Zeller így folytatja a tárgyalást: «Aus dem Fluss aller Dinge folgt nun, dass alles ohne Ausnahme entgegengesetzte Bestimmungen in sich vereinigt. Jede Veränderung ist ein Übergang von einem Zustand in einen entgegengesetzten; wenn alles sich verändert und nur in dieser Veränderung existiert, so ist alles ein Mittleres zwischen Entgegengesetzten.» (I 2.º. 654 l.)

Tehát ő itt Herakleitosnak egy meglehetősen körmönfont gondolatmenetet imputál, mintha Herakleitos a változás fogalmát vizsgálta, mint *következménye* a változásnak tűnnék eléje, hogy ennél fogva hát minden tárgynak, mivel változik, ellentétes sajátságokat kell magára öltetni, illetve ellentétes állapotokba kell jutni. Zellernek ez a föltevése azonban teljesen valószínűtlen, ennek a gondolatmenetnek semmi nyoma sincs Herakleitos rendszerében. Aristoteles Phys. VIII 3. 253 b 9.-ben a következőket olvassuk: *φασι τινες κινεῖσθαι τῶν ὄντων οὐ τὰ μὲν τὰ δ' οὐ, ἀλλὰ πάντα καὶ ἀεὶ, ἀλλὰ λανθάνειν τοῦτο τὴν ἡμετέραν αἰσθησιν. πρὸς οὓς καίπερ οὐ διορίζοντας ποίαν κίνησιν λέγουσιν, ἢ πάσας, οὐ χαλεπὸν ἀπαντῆσαι*. Tehát itt Aristo-

teles kifejezetten állítja, hogy nem különböztette meg Herakleitos azt, hogy milyen mozgások, változások vannak. Hogy lehetne neki tehát a változásnak egy ilyen Zeller-konstruálta analysisét tulajdonítani? Megjegyzendő még, hogy ez az okoskodás nem is helyes és épen nem kézenfekvő és természetyszerű: hiszen pl. tegnaptól mára is változunk, de nem úgy, hogy új állapotunk ellentéte lenne az előzőnek. A folyam is folyton változik, de nem úgy, hogy *ellentétes* állapotokba menne át. Pedig Herakleitosnak ép a folyam az a jellemző jelenség, melyben az örök, folytonos változást szemléli és leggyakrabban ép ezt hozza föl például.

Ellenkezőleg áll a dolog, mint Zeller véli: ép az ellentéteket, ellentétes állapotokba átmeneteket, egy tárgy egyszerre mutatkozó ellentétes sajátságait látván, mondta Herakleitos azt, hogy tehát minden szüntelenül változik. Vagyis éppen az ellentétek játékának tünetei, a folyam habjainak örök mozgásával együtt és e mellett voltak azok a jelenségek, a mikből kiindult, lehozta azt a tételét, hogy minden folyton változik. Nem pedig a változás fogalmát vizsgálva, jutott el azon következtetéshez, hogy, mivel minden változik, ezért ellentétes állapotokba kell átmenni mindennek, ellentétes sajátságokat kell magában egyesíteni.

Tegyük fel még azt is, hogy Zeller nem gondolta azt, hogy Herakleitos ép az előadott módon következtetett a változásból az ellentétek meglétére; de mindenesetre az a nézete neki, hogy ezek a kijelentések: «minden ellentétes sajátságokat egyesít magában» stb., valami következményt foglalnak magukban, hogy ezek azok a tételek, a hová *eljutott* Herakleitos, nem pedig, a honnan *kiindult*. Zeller ezen fölfogása s annak helytelensége kitűnik majd a következőkből.

Zeller a 661—663. lapokon Aristotelessel és a hegelianus fölfogással polemizálva egész helyesen mondja: «Dem Satz des Widerspruchs würde Heraklit nur dann entgegentreten, wenn er behauptete, entgegengesetzte Bestimmungen können demselben Subjekt nicht bloß gleichzeitig, sondern auch *in der gleichen Beziehung* zukommen.» Azonban csakhamar így folytatja: «Ebensowenig hat er aber andererseits von der Einheit der Gegensätze, der Einheit von Sein und Nichtsein in dieser Allgemeinheit gesprochen und sie folgt auch nicht so schlechthin aus seinen Ausprüchen; denn es ist zweierlei, ob man sagt: ein und dasselbe Wesen sei licht und dunkel, Tag und Nacht, ein und derselbe Vorgang Entstehen und Vergehen u. s. w., oder es sei zwischen Tag und Nacht als solchen kein Unterschied; ob man, m. a. W., das Zusammensein der Gegensätze in demselben Subjekt, oder ihre Identität behauptet.» És Zeller az első nézethez csatlakozik, hogy: Herakleitos az ellentéteknek ugyanazon alanyban, ugyanazon dologban való együttlétét állította, nem pedig azt, hogy az ellentétek, mint olyanok, azonosak.

E kérdés eldöntése punctum salienze Herakleitos rendszerének. Lássuk mindenek előtt magának Herakleitosnak kijelentéseit:

50. fr. (Hippol. refut. IX. 9.) οὐκ ἐμοῦ, ἀλλὰ τοῦ λόγου ἀκούσαντας ὁμολογεῖν σοφόν ἐστὶν ἐν πάντα εἶναι. Nem én rá, hanem az igére hallgatva böles dolog beismerni, hogy minden: egy.

57. fr. (Hippol. refut. IX. 10.) διδάσκαλος δὲ πλείστον Ἡσίο-

δος τοῦτον ἐπίστανται πλεῖστα εἰδέναι, ὅστις ἡμέραν καὶ εὐφρόνην οὐκ ἐρίνωσκειν ἔστι γὰρ ἓν. A fr. értelme: nappal és éjjel: egy.

58. fr. (u. o.) καὶ ἀγαθὸν καὶ κακὸν (ἓν ἔστιν τ. i.). οἱ γοῦν ἰατροὶ τέμνοντες, καίοντες πάντη ἐπαιτέονται — μηδὲν ἄξιοι — μισθὸν λαμβάνειν, ταῦτὰ ἐργαζόμενοι. τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰς νόσους. A jó és rossz egy, az orvos ugyanazon cselekményre jó is: gyógyít, rossz is: fájdalmat okoz, a mi felér egy betegséggel.

59. fr. (u. o.) γναφείῳ ὁδὸς εὐθεία καὶ σκολιή μία ἔστι καὶ ἡ αὐτή. A gyapjúkártoló útja — egyenes és görbe — egy és ugyanaz. (A σκολιή szó után egy magyarázat jön, mely elmondja, hogy a kártoló csigája egyszerre fölfele és körben is halad, és azután jön Hera kleitos conclusiója: μία ἔστι καὶ ἡ αὐτή.)

60. fr. (u. o.) ὁδὸς ἄνω κάτω μία καὶ ὡπή. Az út fölfele-lefele egy és ugyanaz.

61. fr. (u. o.) θάλασσα ὕδωρ καθαρώτατον καὶ μιαιώτατον, ἰγθύσι μὲν πότερον καὶ σωτήριον, ἀνθρώποις δὲ ἀποτον καὶ ὀλέθριον. A tenger a legtisztább és legszennyesebb víz, a halaknak iható és üdvs, az embereknek ihatatlan és veszedelmes.

62. fr. (u. o.) ἀθάνατοι θνητοί. θνητοὶ ἀθάνατοι, ζῶντες τὸν ἐκείνων θάνατον, τὸν δὲ ἐκείνων βίον τεθνεῶτες. A halhatatlanok halandók, a halandók halhatatlanok, élvén azok halálát, halván azoknak életét

88. fr. (Plutarch. cons. ad Apoll. 10 p. 106 E.) ταῦτό τ' ἔνι ζῶν καὶ τεθνηκὸς καὶ τὸ ἐρηγορὸς καὶ τὸ καθεῦδον καὶ νέον καὶ γηραιὸν τῆδε γὰρ μεταεσόντα ἐκείνῃ ἔστι κακείνα πάλιν μεταεσόντα ταῦτα. Ugyanaz bennünk az élő és halott és az ébrenlévő és az alvó és az ifjú és az öreg. Mert ezek megváltozván: azok, azok ismét megváltozván: ezek lesznek.

S most vegyük alapul fejtegetéseink számára a 61. fr.-ot: a tenger a legtisztább és legszennyesebb víz, a halaknak iható, az embereknek ihatatlan. Vajjon mi tett, mi tehetett a görög ember számára egy tárgyat tárgygyá? Ugy-e bár, érzei tulajdonságai. Ezek voltak a tárgy, hiszen ő a megösmérés subjectiv tényezőjét naiv dogmatizmusában még nem vette figyelembe, nem tudta, hogy az érzei tulajdonságai egy tárgynak tőlünk is függnek; az ő számára a tárgy érzei tulajdonságai valami megadottak, objectiv jelentőségűek voltak s a tárgy számára csak érzei tulajdonságaiban létezett. Tehát az, hogy egy dolog keserű, iható: ez naiv dogmatikus álláspontján a görögnek ép oly objectiv jelentőségű, a tárggyal mintegy összenőtt volt, mint nekünk a hydrogen a vízben. Ez nekünk a víz lényeges alkatrésze. tőlünk, a subjectiv tényezőtől független. Ilyen objectiv jelentőségűnek látszott a görögnek az is, hogy a víz iható, keserű stb. S ezzel a naiv dogmatikus állásponttal függ még össze az is, hogy a görög saját nyelvében az ész közvetlen megnyilatkozását látta, hogy azt hitte, hogy gondolkozni csak görögül lehet. Ezért súlyos volt neki a szó, hisz az a természet szava, az igazság megnyilatkozása. Tehát, ha valamely érzei benyomása volt és ennek szóbeli kifejezést adott, a benyomás és a szó, mindkettő objectiv jelentőségű volt számára.

Most már, ha valaki ezen a naiv dogmatikus állásponton elmélkedni kezd, mit kell gondolnia akkor, ha figyelmét a jelenségek

folytonos változása, ellentétessége ragadja meg? Ha látja a folyó-habjainak szüntelen váltakozását, ha látja a tenger vizének egyszerre mutatkozó ellentétes sajátosságait? Ha a tárgy lényege az érzéki tulajdonságokban fekszik és ezen érzéki tulajdonságok egy és ugyanazon tárgyban egy pillanaton belül is ellentétesek, akkor következnek, hogy a tárgy egyszerre önmaga ellentéte is, hogy egyszerre két tárgy. Tehát a tárgy szüntelenül, egy pillanaton belül is változik: két-ellentétes érzéklés van egyszerre, a subjectiv tényező nem vétetik még figyelembe e naiv dogmatikus állásponton, következésképp a tárgynak kell megváltoznia a két érzéklés alkalmával, szóval egy pillanaton belül is változnak a tárgyak, a világ szüntelenül változik. Csakhogy nem szabad Herakleitosnál a szüntelen változás alatt szüntelen *mozgást* érteni! Ezért van, hogy Zeller a folytonos mozgás elképzelésére erőszakolt hypothesisit kénytelen fölállítani, Goebel pedig tagadja, hogy Herakleitosnál folytonos volna a változás, szerinte relative tartós állapotokat, nemcsak levést, hanem «*létrejött*»et is elismer Herakleitos. («Dass er relativ dauernde Zustände, nicht blos ein Werden, sondern auch ein Gewordenes annimmt, sieht man...») Mert a folytonos változást folytonos *mozgásnak* érti, ezért nem tudja elképzelni, hogy Herakleitos folytonos változást tanított volna. Pedig, hogy Herakleitos *folytonos* változást tanított, azt mutatják fragmentumai, pl. ez is: 91. fr.: *ποταμῷ γὰρ οὐκ ἔστιν ἐμῆραι ὁὐς τῆ αὐτῆ*: ugyanazon folyamba nem lehet kétszer belépni, továbbá ez: 49.^a fr. *ποταμοῖς τοῖς αὐτοῖς ἐμβαίνομεν τε καὶ οὐκ ἐμβαίνομεν. εἰμὲν τε καὶ οὐκ εἰμεν*: Ugyanazon folyamokba belépünk és nem lépünk be, beunük vagyunk és nem vagyunk bennük (a folyókban): mert mire beléptünk, azok a hullámok, hová beléptünk volna, elfolytak, újak jöttek helyettük. S Platon is a Theaitetosban, valamint Aristoteles is pl. az idézett helyén a Physikanak ezt mondja: «*φασὶ τινες κινεῖσθαι τῶν ὄντων οὐ τὰ μὲν, τὰ δ' οὐ, ἀλλὰ πάντα καὶ ἀεί.*» Persze Aristoteles sem értelmezte úgy az örök változást, mint én próbáltam a naiv görög gondolkodásmód szelleméhez igyekezően ragaszkodni. (Változáson Aristoteles ezeket érti: növekvés-fogyás, átváltozása a minőségnek, helyváltoztatás.) Mert hiszen Aristoteles és Platon nem tekinthették objectiv, történetírói szemmel, a kívülálló szemével a görög gondolkodás fejlődését. S ők maguk még nagyon is el voltak foglalva azzal, hogy a fogalmi világot rendezzék, hogy a helyes gondolkodás törvényeit megállapítsák, semhogy méltányolhatták volna a logika első kísérleteit. E nézetekben ők csak megczáfolni, helyesbíteni való tévedéseket láttak. Láthattak, nem nézhettek objectiv szemmel bennük saját gondolataik csiráit. Így Aristoteles is, miután megállapította a változás fönti három fajtát, ezek mindegyikéről kimutatja, hogy nem történhetnek folytonosan. S persze, a változásnak ily fölfogása mellett, ha csak ezeket tekinti Aristoteles az összes lehetséges változásoknak - s nem gondol arra, hogy a naiv dogmatikus állásponton, midőn két ellentétes érzéklés tapasztaltatik egyszerre egy és ugyanazon tárgyon, ez annyit jelent, hogy a tárgynak kell megváltoznia --, úgy természetesen azt mondja: «minden folyton változik», «*ἀλλὰ λαμβάνειν τὴν ἡμετέραν αἴσθησιν.*» Ez semmiesetre sem Herakleitos szó szerinti mondása (αἴσθησις.), de nem is mondhatta Herakleitos. Ez Aristoteles következte-

tése: ha csakugyan a tőle megkülömböztetett háromféle változás történnék a dolgokkal, úgy, ha ezek folytonosak, bizonyos következés, hogy rejtve vannak érzékeink elől. Igen ám, de csak e háromféle változás folytonos volta áll ellentétben az érzéki tapasztalattal! A kifejtetem módja a változásnak nem, sőt ez ép az érzéki tapasztala tokból (hogy két ellentétes érzéklés van egyszerre) következik. Még lesz módunkban látni, hogy tévedés az az általános nézet, melynek értelmében philosophusunk csalóknak mondotta volna az érzékeket.

Ha egy éleselméjű gondolkodó, mint Herakleitos, a mindennapi életnek eme jelenségét, hogy a tengervíz egyszerre iható víz is, nem-iható víz is, vizsgálta, úgy neki — mert hisz benne élt a naiv dogmatizmusban, hogy az érzéki tulajdonságok lényeges, objectiv, tőlünk nem függő alkatrészei a tárgyaknak — arra a következtetésre kellett jutnia, hogy a tárgy egy pillanat alatt is változik. Olyasféle volt ez neki, mintha ma egy vegyész a vízben hol hydrogént, hol valami más elemet találna e helyett.

Éppen az állandóságot veszi el teljesen a tárgyakból Herakleitos, nincsenek is tárgyak, csak változó jelenségek. Sehol sincs, a mivel történhetnék a változás, a mi hordozná a változó, ellentétes jelenségeket. Nincs tehát oly «Subjekt», «Wesen», mely egyszerre ellentétes sajátságokat hordozna. S így Zeller azon nézete, hogy Herakleitosnak az volna a conclusiója: «az ellentétek egy s ugyanazon tárgyban együtt vannak», elhibázottnak tekinthető. Hibás tehát ez a fejtegetése is: «Er bemerkt auch, was dem einen heilsam ist, sei dem anderen verderblich; aber was er daraus schliesst, ist nicht der Satz, dass die heilsame oder verderbliche Wirkung eines Dinges ein blosses Verhältniss desselben zu anderen Dingen bezeichne, sondern der entgegengesetzte, dass das Ding an sich selbst beides, heilsam und verderblich, zugleich sei.» (663 l.) Ép ez: a tárgyat, a «Ding»-et, teszi semmivé Herakleitos okoskodása. Hisz ép az volt a görög állászat, hogy nem viszonyt jelölnek az «iható», «ihatatlan», hanem magának a tárgynak sajátságai, ezt tehát nem kellett Herakleitosnak következtetnie: ép ezen fölfogás alapján, ezt a naiv dogmatizmust alapul véve — melyet nem győzünk hangsúlyozni, hogy készen kapott: ez volt a naiv görög gondolkodás fölfogása a világról, hogy annak jelenségei objectivék s ezek lelkünkben lemásolódnak — jutott el oda, arra a conclusióra, hogy minden folyton változik, mert egyszerre önmagának ellentéte is. Tehát, mint már egyszer megjegyeztük, az ellentétekről szóló tanítása Herakleitosnak kiindulópont, a melyből lehozza a folytonos változás tételét, nem pedig conclusio, a hova a változás folytonosságáról szóló tana folytán eljut. Az a része Zeller állításának, mit Gomperz ellen mond, hogy t. i. a relativizmus nagyon távol áll Herakleitostól, teljesen igaz. Csak az téves, a mit ő e hibás nézet ellen, mint helyesnek tartottat, szemb állít.

Eddigi eredményünk tehát: a világ szüntelenül változik, nincsen semmi állandó a változásban, nincsenek hordozói a változó jelenségeknek; ezt látta Herakleitos a folyam habjainak szüntelen váltakozásából, ezt látta abból, hogy a dolgok, mint pl. az ember is — s már itt megjegyezhetjük, hogy Herakleitos rendszerében nagy jelentőségű a határozott monizmus, mely szerint az ember s lelke ugyanazon anyagból áll, ugyanazon törvényeknek van alávetve, mint

a mindenség, a makrokosmos — ellentétes állapotokba (ifjú, öreg; ébrenlévő, alvó) jutnak, hogy a dolgok már ugyanazon pillanatban is ellentétes sajátságokat tartalmaznak, tehát szüntelenül változnak; már egy pillanatban is teljesen megváltozik a tárgy, nincs is tehát állandó tárgy, csak szüntelenül változó jelenségei a természetnek.

Azonban a philosophus ösztöne azt követeli, hogy a világot, mint egységet fogja fel. Most pedig ime, a tárgyak mind feloszlottak, millió jelenség tolong szerteszét. S csakugyan, Herakleitos is meglátja az egységet feloszlott világában: ezek közt a jelenségek közt mégis van valami vonatkozás, hiszen egymásba átmennek: a 88. fr. ezt mondja: «ugyanaz az ébrenlévő és az alvó, az élő és halott, az ifjú és öreg; mert ezek megváltozván: azok, azok ismét megváltozván: ezek lesznek.» Ez az eset van a nappalnál és éjjelnél is: ezek is egyek, mert egymásba átmennek; valamint a lelkeknél, melyek a halandó, földi létből a halhatatlanságba mennek át, viszont a halhatatlan tűz, melyből áll a lélek, a testbe jutva: halandó lesz: tehát ugyanaz a halandó és halhatatlan. Más esetekben pedig valamely dolog vagy cselekvés mutat egyszerre ellentétes jelenségeket, ezeknek az ellentétes jelenségeknek is össze kell tehát függniök: egy és ugyanazoknak kell lenniök: így egy a jó és rossz, mert az orvos gyógyító eljárása mindkettő egyszerre; az egyenes és görbe is egy, mert a gyapjúkártoló útja mindkettő egyszerre: az út a két ellentétes irányban egy és ugyanaz: egy az iható és ihatatlan víz, mert mindkettő *egy* látható dolognak, a tengervíznek sajátsága. És végül mindezeket összefoglalva: «böles dolog bevallani, hogy minden: egy» (50. fr.)

Minden egy tehát, összefüggnek az ellentétes jelenségek, ezt érzi Herakleitos, de hogy *hogyan* egyek, ugyanazok, ezt még nem tudja. Nincs igaza se Zellernek, ki azt mondja: «az ellentétek egy lényegben vannak együtt» és Lassalle-nak sem, hogy az ellentétek, mint olyanok, azonosak. Ép az, *hogy milyen vonatkozásban egyek az ellentétek*, ez homályos még Herakleitos szemében. Kimutattuk, hogy az ellentétek együttléte éppen azt az «alanyt, lényegét» semmisítette meg, mely Zeller szerint alapul szolgálhatna nekik. S a közölt fragmentumok is így beszélnek: «ugyanaz az élő és a halott, az ébrenlévő és az alvó, a halandók halhatatlanok, a jó és rossz egy»; nem pedig: «ugyanaz a lény halott és élő», «ugyanaz a lény halandó és halhatatlan». «ugyanaz a dolog jó és rossz». *Az élő és a halott, az ébrenlévő és az alvó* (már a nyelvbéli kifejezés Herakleitosnál: hogy névelővel, semleges nemet használ, mutatja, hogy két főnévvel = két dologgal, két külön dologgal kell számolnunk) elvesztették Herakleitos éles analysise folytán kapcsolatukat, mert ő már fölállítja a postulatumot: csak, a mi önmagával azonos, az lehet oly alap, mely hordozza a jelenségeket; az élő és halott tehát két külön dolog, nincs oly lény, mely őket hordozná s melynek ők megnyilatkozásai volnának.

Viszont az sem igaz, hogy: *mint olyanok*, volnának az ellentétek Herakleitos szerint azonosak. Epen az előbbi Zeller ellen intézett — érv folytán. Mert csak, miután már rájött a gondolkodás arra, hogy van egy bizonyos substantia, egy állandó, a dolgokban, melynek aztán különféle sajátságai vannak, melyek a viszonyok sze-

rint, melyekbe a dolgok más dolgokkal jutnak, változnak: ekkor, midőn már a viszonyok, vonatkozások öntudatos birtokai az emberi észnek, ekkor mondhatja valaki azt: hogy az ellentétek, *mint olyanok*, azonosak.

Itt a logikai gondolkodás kezdetén állunk: alap, mely hordozná a jelenségeket, nincs, de mégis érzi, látja a philosophus, hogy ezeknek az ellentétes jelenségeknek van valami összetartozásuk, hisz egymásba átmennek, egy s ugyanazon látható tárgyon mutatkoznak. Egyek, ugyanazok tehát az ellentétek; hogy hogyan viszonylanak az egységhez, ezt még nem érti Herakleitos. De ő adja fel ezzel az éles formulázásával a problémának: «minden tárgy önmaga ellentéte is, de mégis kell valaminek lenni, a mi ez ellentéteket összetartja» a gondolkodásnak a főadatát, hogy az egység s ellentétek viszonyából kifejtse a különféle módokat, a hogyan ezek viszonyban állhatnak egymáshoz: e viszony hol a substantia s accidens (a tenger vize iható és ihatatlan), hol a causalitás viszonya (a gyógykezelés jót is okoz, fájdalmat is) s így tovább. Mint Goebel mondja — s ez valóságos gyöngye Herakleitosró! való fejtegetésének —: «Wir haben bei Heraklit die Anfänge von der Analysis und der Synthesis der Begriffe; d. h. eine allgemeine Erkenntnis von der Beziehung der Begriffe zueinander, die er in der Zusammengehörigkeit von Einheit und Gegensatz ausdrückt, worin die besonderen Arten dieser Beziehung, die Kategorien, latent enthalten sind, die Substantialität, die Relation, die Kausalität, die Finalität, die Division, die herauszugestalten und zum klaren Bewusstsein zu bringen Aufgabe der philosophischen Wissenschaft ist.» (71 l.) Erősen a naiv dogmatizmus álláspontjában gyökerezve (hisz abból indul ki, hogy az ellentétes sajátóságok a tárgy objectiv tulajdonai, nem pedig a viszonyoktól, melyekbe a tárgyak jutnak, függők), mégis arra kényszeríti a görög gondolkodást, hogy hagyjon föl e naiv dogmatizmussal, mert ez következetesen végiggondolva oda vezet, hogy — mivel egy tárgy egyszerre ellentétes sajátóságokat mutat s ezek objectiv jelentőségük — a mindenség *alap nélkül* kavargó, változó jelenségekre oszlik föl, melyeknek egységét érezzük ugyan, de megérteni nem tudjuk, ha e naiv dogmatizmus álláspontján megmaradunk. Így aztán lehetetlen volt a görög gondolkodás számára, hogy az ellentétek egységében rejlő problémákat kibogozva, el ne jusson annak megismeréséhez, hogy ezen ellentétek nem a tárgynak magának sajátosságai, hanem annak más tárgyakhoz és az emberhez való *viszonyából* származnak, aztán ne próbálja meg e viszonyokat osztályozni, továbbá azt, a mi e viszonyokban állandó, több-kevesebb szerencsével fölkeresni s ily módon a világ, a dolgok lényegét, a mi hordja a viszonyokat, változásokat, a mi változik: a substantiát megállapítani. Hogy a naiv dogmatizmus következetesen végiggondolva lehetetlen eredményre vezet, a mit az ész ép oly kevésbé fogadhat el, mint az eleiaiak tanát: ezt mutatja meg Herakleitos, de kényszeríti is a görög gondolkodást, hogy az ellentétek egységében rejlő problémát vizsgálva, a lényeg és viszonyok, a gondolkodás kategóriái fölismeréséhez jusson: ez neki nagy jelentősége, halhatatlan érdeme.

Lássuk most tovább, hogyan magyarázza Zeller Herakleitos örök változástanát. 681—2. l.-on ezt mondja:

«*Der Stoff ändert unaufhörlich seine Natur und seinen Ort und in Folge davon bleibt kein Ding seiner stofflichen Zusammensetzung nach jemals dasselbe, was es vorher war, jedes ist einer fortwährenden Umwandlung und ebendamit auch einem fortwährenden Abfluss seiner stofflichen Teile unterworfen und dieser Abgang muss ebenso unablässig durch das Zuströmen anderer, auf dem Wege nach oben und nach unten an seinen Ort und in seine Natur übergehender Teile ersetzt werden. Der Schein des beharrlichen Seins kann daher nur daraus entstehen, dass die nach der einen Seite hin abgehenden Teile durch Zufluss von der anderen in demselben Mass ersetzt werden: dem Wasser muss aus Feuer und Erde ebensoviel Feuchtigkeit zukommen, als es selbst an Feuer und Erde verliert, u. s. w.; das Bleibende im Fluss der Dinge ist nicht der Stoff, sondern nur das Verhältnis der Stoffe; ... jedes Einzel Ding wird dasselbe bleiben, so lange an diesem bestimmten Ort des Weltganzen dieselbe Gleichmässigkeit des Stoffwechsels stattfindet. Jedes Ding ist mithin das, was es ist, nur dadurch, dass die entgegengesetzten Strömungen der zu- und abfliessenden Stoffe in dieser bestimmten Richtung und in diesem bestimmten Verhältnis in ihm zusammentreffen. Die Gesetzmässigkeit dieses Hergangs ist es, was Heraklit mit dem Namen der Harmonie, der Dike, des Schicksals, der weltregierenden Weisheit u. s. w. bezeichnet, während andererseits aus dem Stoffwechsel selbst der Fluss aller Dinge, aus dem Gegensatz der Wege nach unten und nach oben das Weltgesetz des Streitens hervorgeht.*»

Vizsgáljuk csak kissé e szépen kigondolt hypothesist! Először kell ehhez annak megállapítása, hogy az anyag megváltoztatván minőségét, helyét is megváltoztatja. És tényleg, az előző (680.) lapon a *ὄδος ἄνω κάτω* tárgyalásakor Zeller meg is állapítja, hogy a substantiaváltozás philosophusunknak helyváltozás is egyúttal. De ez megint következtetés, melyet csak Zeller von le abból, a mit Herakleitos mond, de a melyet Herakleitos nem vont le. Ugyanis Herakleitos csakugyan azért nevezi a tűz változásának útját *ὄδος ἄνω κάτω*-nak, mert a tűz a világegyetemben a felsőrészt foglalja el szerinte (a csillagok, az ég), továbbá, mert a víz ennél lejjebb, alacsonyabban, a föld, mint pl. a tengerfenék. ennél is alacsonyabban van. (Ezt tudhatja Herakleitos, hisz ösmeri Xenophanes kutatásait, ki vízi állatoknak száraz földön talált maradványaiból azt következtette, hogy itt is tenger volt hajdan, tehát: víz volt a föld felett.) De vajjon lehozta-e ebből philosophusunk a következtetést: a substantiaváltozás helyváltozás is egyszersmind? Egyáltalán nem valószínű, hogy ő a változás egyik faját: az anyagi minőség változását, alapul vette volna, a miből aztán leszarmazik a mozgás, a helyváltozás. Mert mit mond Aristoteles? A Physika idézett helyén (VIII 3. 253 b 9) azt mondja, hogy Herakleitos egyáltalán nem különböztette meg a mozgások, változások különböző fajait. Tehát, hogy lehetne neki imputálni azt, hogy: a mint az anyag természetét, minőségét, úgy egyúttal helyét is megváltoztatja? És miért gondolja azt Zeller, hogy Herakleitos az anyag minőségének változását folytonosnak tartja?

Hisz a folyó, hol ő a folytonos változást szemlélte, nem *minőségileg* változik.

És egy más helyen, 636—7. l.-on a hosszú jegyzetben ép Zeller mondja azt, hogy Herakleitos a változás különböző fajait nem különböztette meg és csak a változás bizonytalan fogalmánál maradt meg. És egy, a Theaitetosból (181 B) vett helylyel igazolja, hogy Herakleitos még nem, csak Platon különböztette meg a változás eme két fajtát: a helyváltoztatást és a minőségváltozást (a *περιφορά* t s *ἀλλοίωσις*-t.)

Zeller azzal indokolja hypothesisét, hogy: ha Herakleitos örök mozgást tanított, úgy meg is kellett magyaráznia, hogy van az, hogy a tárgyak mégis nyugodtan megmaradni látszanak. De már megállapítottuk, hogy philosophusunk örök *változása* nem örök *mozgás* és hogy ily módon tana nem is áll ellentétben az érzéki észrevétellel: ép az, hogy két ellentétes *érzéklés* van egyszerre, mutatja, hogy minden folyton változik, mint a tenger vize, mely egyszerre iható és ihatatlan. Zeller fölfogása szerint e hypothesis, hogy a tárgyak megmaradnak ugyanannak, míg a hozzájuk érkező, minőségükbe átmenő, valamint a távozó, más minőségbe átmenő anyagok viszonya ugyanaz marad, magyarázhatja csak meg a tárgyak látszólagos fönmaradását; szerintünk ily hypothesisre nincs szükség, mert, hogy a tárgyak folyton változnak, ez nem jelenti azt, hogy anyagi minőségüket vagy helyüket változtatnák folytonosan a tárgyak részecskéi. Persze, e hypothesis pompásan illik Zellernek egyéb feltevéseihez: ez az *állandó viszonya* a távozó és jövő anyagoknak lesz az a Subjekt, Wesen, a mi hordja az ellentétes sajátságokat. Még csak azt jegyezzük meg, hogy Zeller maga is beösméri, hogy e hypothesisnek semmi pozitív bizonyítéka nincs Herakleitos állításaiban, mindössze csak az teszi valószínűvé, hogy csak így magyarázhatta meg a tárgyaknak az örök mozgás ellenére való látszólagos fönmaradását.

Zeller hypothesisé aztán gyakran ellenmondásba kerül Herakleitos tanaival. Pl. Arist. Meteor. B 2. 355^a 13: (Herakleitos szerint) «*ὁ ἥλιος νέος ἐφ' ἡμέρη ἐστίν*»: «a nap naponta új». Mert, hogy lehetne az, hogy ez az örök szabályos cseréje az anyagoknak egyszerre csak megszűnik s csak másnap reggel kezdődik újra?

(Karczag.)

(Folyt. köv.)

KÖVENDI DÉNES.

HAZAI IRODALOM.

Berzeviczy Albert: Délen. Utirajzok és tanulmányok 136 képpel. Budapest, 1917. Franklin-Társulat kiadása. VIII és 346 lap. Ára 20 korona.

Annak a szép könyvnek, a mely 1905-ben *Itália* czímen második, tetemesen bővített kiadásban került az érdeklődők kezébe, mind belső becs, mind pompás kiállítás dolgában méltó párját tette közzé *Berzeviczy Albert*. E *Délen* czímet viselő kötetet, melynek aranybetűs

czímlapja az Akropolis gyöngyével, Nike Apterós templomával van díszítve, nem forgathatjuk bizonyos megilletődés nélkül, ha ajánlólapját és előszavát elolvastuk. «Unokám, Bárá Szalay Albert emlékének.» Mennyi néma fájdalmat, mily lelki mélységet takarnak ezek az egyszerű, lapidáris szavak! S mily megindító a hozzá írt kommentár az előszóban! «Déli vidékekről. Jobbára Olaszországról szóló s eddig összegyűjtve könyvalakban meg nem jelent utirajzaimnak és tanulmányaimnak ezt a gyűjteményt élete bimbajában ma egy éve elhunyt unokám emlékének akartam szentelni, mert e kötet épen annak a tíz és fél évnek irodalmi természet öleli fel, mely alatt az ő mosolygó gyermekarcza világitotta meg életem útját.» ... «E mellett e könyvem még más tekintetben is válást és búcsút jelent rám nézve. A sors mostohasága úgy hozta magával, hogy ugyanakkor, a mikor életem egyik legnagyobb örömét és reményét eltemettem, kellett elzárulnia előttem annak az országnak, melyből egy negyedszázadon át anyai lelki üdülést és emelkedést, anyai lelki fiatalságot merítettem.» ... «E könyvem tehát egyúttal búcsúm Itáliától.» ... Ez a könyv tehát a nagyapai szeretetnek és a klasszikus művészetért való lelkesedésnek nagybecsű monumentuma, kétszeres érdeklődésünkre tarthat számot, mivelhogy benne az olaszországi útleírások és tanulmányok közé görögországiak is vegyülnek, mint egy 1912-ben tett keleti tanulmányút gyümölcsei s mindkettőt mintegy kiegészítik a Sziciliáról írt fejezetek.

Az *Itália* cz. könyvet folytatják a köv. fejezetek: Bologna, Fel s alá a Lagunákon, Pesaro és Urbino, a Cappella Sistina, Modena, a Heliodorról nevezett szoba, a vatikáni alkony. *Görögországról* szólnak: Olympia, Athéni benyomások, Eleusis, Argolis, Delphi. *Sziciliáról*: A kúszó virágok honában, Palermo és Monreale, Girgenti, Sirakusa, Taormina. Külön áll a Dardanellákról szóló fejezet.

Könyvünk előadásmódja általában megegyezik az Itáliáéval; annak «lendületét és üdeségét» — a szerző aggodalma ellenére — itt is megtaláljuk. Ebben is, mint abban, voltaképp nem utirajzokat, mint inkább az utazás alkalmisságához fűzött szakszerű leírásokat, művészet-történeti fejezeteket találunk. Az író csaknem teljesen eltűnik tárgya mögött. Az ó-világot, annak omladékait és műemlékeit járja, a mai élettel, a mai emberekkel alig törődik. Hangulataiban, elmerengéseiben nem szereti magát zavartatni a mai élet zajától, hajszejától, ügyétől-bajától. Pedig az olvasó sokszor szívesen venné, ha egy-egy passzus, mely az utazó személyes élményeire, a klasszikus földek mai lakóira vonatkozik, nem szakadna olyan hamar félbe. De ne elégedetlenkedjünk, ha a címlap ígérte «utirajzok» csak itt-ott, futólag tűnnek szemünkbe. A szerzőnek akkora anyagot kellett élvezhető formába öntenie, hogy több subiectivitas könnyen árthatott volna az előadás amaz egyenletességének, melynek subiectivitása csak abban a benne rejlő melegségben nyilvánul, melynek lüktetését csak a figyelmesebb és a tárgyban nem járatlan olvasó fogja észrevenni. Épen azért első sorban ezeknek szól ez a könyv, bár egyes fejezetei tagadatlatlanul jó kalauzok a tanulni kívánó utazó számára is, akár bevezető hangulatkeltés, akár — s még sokkal inkább — utólagos elmélyedés czéljából. A művelt magyar utazótól most már elvárhatjuk, hogy a mindenesetre nélkülözhetetlen Büdeckeren, Meyerén vagy Gseil-Felsen kívül

ezentúl Berzeviczy két könyvét is magával fogja vinni, ha a jó Isten újra megnyitja a művelt emberiség számára a klasszikus művészet két igéretföldjét.

Ezzel be is fejezhetnők ismertetésünket. Minthogy azonban épen az Egyetemes Philologiai Közlönyben tettük szövé a szép új könyvet, talán nem lesz czéltalan s a könyv újabb kiadásának némi hasznára lesz, ha egy részéhez, nev. a *Görögországról* szóló fejezetekhez egy pár észrevételt fűzünk.

A szerző Achaiáról, a «göndörfürtü» (helyesebben : hosszúhajú : *χάρη κομόωντες*) achaiok hazájáról szólva kétségtelennek mondja, hogy Homeros «az Achaiok nevével a görögökét helyettesítette.» Igaz, hogy Homerosnál *Ἀχαιοί* az összes görögséget is jelentheti, de voltaképp a görögöknek csak egyik, akkor leghatalmasabb törzsét hívták achaiosnak. Az olympiai Hera-templom fölött emelkedő halom : *Kronos* (nem Kronion = Kronides. Zeus) halma. Később egy párszor a szerző is Kronos-dombnak, Kronos-halomnak nevezi. — Az *Alpheios* folyót meg kell védenünk az ellen a vád ellen, hogy pusztításaival a régi Olympia dicsőségét eltüntetni segített, mert a pusztításban a föld-rengéseken kívül egyedül a Kladeos-patak iszapja és kavicsgörgetegje a hibás, mint a 159. lapon a szerző is kiemeli. — A legtöbb laikus olvasó csodálkozva fogja olvasni, hogy a Hera-templom dór oszlopai «porosz» mészkőből készültek. Egy ékezet (pórosz) és némi magyarázat elejét vette volna a félreértésnek. A *πύρος* ugyanis apró csigák conglomeratumból álló mésztuffa. érdekes és jellemző anyaga az olympiai templomok oszlopainak. — Hermes nem mint «nagy gyermekbarát» (e szerepéről semmit se tudunk), hanem mint az istenek követe jut ahhoz a megbizáshoz, hogy öcscsét, a kis Dionysost a nysai nymphákhoz elvigye. — Nem tartjuk szerencsésnek, se helyesnek a görög műkifejezések és nevek efféle megcsonkításait (francia és német mintára) : *epistyl* (epistylon), *triglyph* (triglyphos), *metop* (metope), *kentaur*, sőt : *Kentaur* (Kentauros), *gigant*, sőt : *gigant* (gigas), *hierophant* (hierophantes), *ephebek* (ephebosok). Hibás irások ezek is : *Sybilla* (Sibylla), *Oidipos* (Oidipus, *Οἰδίπους*), *téménos* (temenos, *τέμενος*), *Haides* (Aides vagy Hades). — A Zeus-templom tympanonjának két szélső, fekvő alakjáról azt mondja szerzőnk, hogy azok *bizonyára* az Alpheios és Kladeos személyesítői. Igaz, hogy Pausanias ezt tartja, de valószínűbb, a mit Láng Nándor is mond a Beöthy-féle művészettörténet I, 273. lapján, hogy a két alak csak a nézőközönséget képviseli. — A «tizenhat *Zanes*»-ről kevés olvasó fogja tudni (150. l.), hogy «Zanes» többes számu név, egyese *Zan* = Zeus. Zanes tehát Zeusokat azaz Zeuszobrokat jelent. Csakis a versenyszabályokat áthágó versenyzők (nem «az egyébként vétők» is) voltak rá kötelezve, hogy ilyen Zan-t felállítsanak. — A 151. lapon nem igen fogja megérteni az olvasó, miért nevezték el Herodes Attikos «Exedráját» (= páholy) exedrának, holott nem az volt, hanem vízvezetékét befejező medenceze. A dolog úgy történt, hogy az épületet, *kiadása után* alakjánál fogva exedrának nevezték el, s ez az elnevezés rajta maradt, noha később rájöttek, hogy nem exedra volt. — A 160. lapon az olympiai Zeus-templom *keleti* (nem nyugati) oromfalának szoborcsoportozatát látjuk. Nyilván csak tollhiba, mert a 146. lap is *keleti* oromzatról beszél. — Egyes épületek leírását, vagy említését (pl. Pelopionét, a Metroonét vagy a

Philippeionét) nyilván szántszándékkal mellőzte a szerző. — Olympiának valamelyes tervrajzát nagyon jó lett volna fölvenni az olvasó tájékoztatása végett. — Nem tudom, honnan való az az adat, hogy a Theseus által megölt rabló, *Skiron* a megaraiak hadvezére volt (163. lap). A 170. lapon már mint *utonálló* van említve. — Lysikrates nem *karmester* volt (171. lap), hanem *choregos*, karállító, a ki a kar kiállításának költségeit fedezte és betanításáról gondoskodott. Dionysos színházának környékét nem helyesen nevezi szerzőnk (171. l.) a népies bacchanaliák városnegyedének, hol Bacchos papjai azért telepedtek le faragványos márványszékükre, hogy kaczagva és tapsolva ünnepeljék a vidám istent, a kinek dicséretével telt meg *szüret idejében* ez az egész környék. Ez a városnegyed Dionysos szent kerülete volt s szüret alkalmával nem szolgált színelőadások színhelyéül, csak tavasszal, a nagy Dionysos-ünnepen. — Theseus nem szerelmi mámorában feledkezett meg atyjának tett ígéretéről (180. l.) hiszen Ariadnét már Naxos szigetén hűtlenül elhagyta. — Ares nem földi bíróság ítéletének vetette alá magát, hanem az olymposi istenekének. — Pandrosos nem Erechtheus leánya volt, hanem Kekropsé (191. l.) Alakja nem *azonosult* az Athenáéval, hanem eredetileg azonos volt vele s mintegy belőle vált ki. *Athena* pedig épen eredetileg harcias, nem nőies jellegű istennő. — A *Karyatidák* Karyai Sparta melletti helységtől kapták nevüket s ott eredetileg *Artemis* tánczos papnői voltak. Hogy *Athena* papnőiként is szerepeltek volna, arról nincs tudomásunk. Az atheni Erechtheion kedves loggiáján már csak mint építési formák szerepelnek. — A 213. lap képe alá ez van írva: «Eleusisi istenségek.» Tájékoztatóbb lenne: «Demeter és Persephone kiküldik a fiatal Triptolemost, hogy terjeszsze el kultuszukat a földön.» — Az Arachnaion tetejének örömtüze nem Agamemnon országának, csak Klytaimestrának adta tudtul Trója elestét. — Atreus úgy nev. kincsesházát tudtommal nem a népnyelv nevezte el Agamemnon sírjának, hanem az archaeologiai kutatás derítette ki, hogy az, a mit feltárása után kincsesháznak hittek, voltaképp sir volt. Egyébiránt magának Agamemnonnak a sírját a várfalon belül találta fel Schliemann. Megjegyzendő, hogy Homeros előadása Agamemnon tragikus sorsát illetőleg nagyon elüt a három tragikusétól. Homerosnál Aigisthos a bosszu végrehajtója s Homeros még semmit sem tud az *anyagilkos* Orestesről. — A megaron talajába Homerosnál nem czölöpöket vernek (228. l.), hanem szekerczéket, melyeknek fokain Odysseus keresztünyilaz. Homeros termeire Mykenai és Tiryns maradványainak legfőlebb az alakjában ismerhetünk rá. A tirynsi megaron szép, mintázott padlózata már nem alkalmas szekerczék leverésére. — Ma már fenn nem tartható föltevés, hogy a tragédia «a kecskepásztorok tánczából indult ki, a melyet az áldozatul megsütött kecskebak *τράγος* (sic!) — körül jártak.» (237 l.). — Kemény támadást olvasunk erkölcsi szempontból a *görög istenek* ellen a 256.—7. lapokon. Mintha csak Xenophanes indignációit és Platon kritikáját hallanók. Ha a mythosok természeti eredetét s magukat az isteneket, mint természeti erők működésének megszemélyesítését tekintjük, akkor kevésbé fogunk indignálódni a görög istenek erkölcselenségein. A görög valóságoságot pedig már Homerosnál el kell választanunk a mythosoktól és a mythológiától.

Jól tudom, hogy e megjegyzések legnagyobb része apró dolgokra vonatkozik. Ennek oka maga a könyv, mely legfőlegb apróságokban provokál egy kis kritikát. Ajánljuk mindenkinek figyelmebe, a ki a classicismus örök-szép műalkotásai iránt érdeklődik és melegen köszönjük Berzeviczy Albertnek azt a lelkes védelmet, melylyel a humánus tanítás érdekében e könyv 235—6. lapjain kardoskodik.

(Kolozsvár.)

CSENGERI JÁNOS.

Alexandre Eckhardt: Remy Belleau. Sa vie. Sa «Bergerie».

Etude historique et critique. Budapest, librairie Joseph Németh, éditeur, 1917. 8-r., 208 l. Ára 10 K.

Sainte-Beuve¹⁾ a tizenhatodik század irodalmáról írt tanulmányával a francia akadémia egy jutalomtételére akart pályázni: *Discours sur l'histoire de la langue et de la littérature française depuis le commencement du XVIe siècle jusqu'en 1610*. Elkészett vele és a *Globe* hasábjain adta ki (1827 júl. 7-től 1828 ápr. 30-ig), azután önállóan (Paris, Sautelet, 1828). A jutalomdíjon Philarète Chasles és Saint-Marc-Girardin, két felületes tanulmány szerzői osztoztak. Sainte-Beuve olvasta a Pléiade korának költőit, észrevette a műveket a szerzőkhöz, az írókat az iskolák irányához, az áramlatokat a korhoz fűző vonásokat. A művészi forma érdekelte, kereste a saját korának hasonló termékeivel való kapcsolatot. Neki köszönhető a tizenhatodik századi irodalom tanulmányozásának felújítása. A francia középkorokban e korból vett szemelvények olvasása újabb keletű (1895). Kitűnő segédkönyvet szerkesztettek A. Darmsteter és A. Hatzfeld,²⁾ az terjesztette a kor irodalmának és nyelvének ismeretét. Az érdeklődést fokozta az a felfogás, hogy a klasszikus irodalmat a Pléiade költői teremtették meg. A párisi tanárképző-intézetben (1886) Ferdinand Brunetiére honosította meg a Renaissance századának irodalmát. Tanítványai tollából valók a kor íróival foglalkozó thesisek, monographiák és szövegkiadások (*Société des textes français modernes* sorozata 1905 óta). Önálló értekezések tárgya lett Regnier (Vianey, 1896) Du Bellay (Chamard, 1900), Baif (Augé-Chuquet, 1909) Ronsard (Laumonier, 1909) stb. Megkönnyítette a kor irodalmának, művelődésének áttekintését Lanson³⁾ bibliographiájának első kötete.

Az École Normale-ból eredt philologiai áramlat terméke szerzőnk műve (*Avant-propos*). Az első rész Remy Belleau életrajzának adatait tisztázza, a második pásztor-költeményei ciklusának forrásaira vet világot, a harmadik a természet festőjét jellemzi. Bibliographia és névmutató fejezi be az értekezést. Belleau a Pléiade egyik halványabb csillaga. A szerző a kortársak szemével akarja látni és Gaston Paris utalása nyomán tehetségének eredetiségét bizonyítja, főkép a leíróköltészet terén (220. l.). Megrajzolja életpályáját: nem volt vál-

¹⁾ H. Chamard. La poésie française de la Renaissance: Revue des Cours et Conf., XXII. 1913.

²⁾ A. Darmsteter et A. Hatzfeld. Le seizième siècle en France. Paris, 1878 (új kiad. 1883, 1886).

³⁾ G. Lanson. Manuel bibliographique de la littérature française moderne. I. Seizième siècle. Paris, 1909. Suppl. au fasc. I—IV. 1914.

tozatos, költőtársainak életétől nem különbözött és mélyebb nyomot költészetében sem hagyott. Születési éve kétségtelenül 1528, azt találjuk már Michaud életrajzgyűjteményében (1811), Sainte-Beuve (1828) és Darmsteter (1886) könyveiben. Colletet nyomán egyes írók ugyan még ragaszkodnak a téves 1827. esztendőhöz (Tilley). Első pártfogója Choiseul Kristóf, Mureaux apátja volt (1550). Annak bátyja, a hadnagy révén juthatott a Guise herczeg lovasságába (1556). Részt vett olasz hadjáratában és talán a kalózok ellen vívott tengeri csatájában. Choiseul apát ajánlására rábízták a Lorraine herczegi családból való Charles d'Elbeuf nevelését Joinville-ben (1563—66). Párisban költők, tudósok társaságában töltötte utolsó éveit, barátai ott is temették el (1577. márcz. 7.). Irodalmi munkásságára csak a barátság hatott, mely Ronsard-hoz fűzte és Joinville-ben a Guise-k renaissance stílusban épült kastélya. annak környezetébe, udvari élete (110. l.).

Három verskötet, köztük az első Anakreon fordítása (1556), Remy Belleau munkásságának eredménye. Besser Reinhold tanulmányában méltatta a kövek symbolizmusának szentelt sorozatot (1576). Szerzőnk a pásztorköltemények gyűjteményét (*Bergerie*, 1565) elemzi, keresi az egyes darabok forrásait, mintáit. Két kiadásban jelent meg: az első (1565) a másodiknál (1672) értékesebb. Belleau prózai áthidalásokkal koszorúba fonta korábban írt verseit. A próza és vers váltakozása a Pléiade korában olasz (Dante, Boccaccio) hatás következtében terjedt el, de van rá példa az ó-francia irodalomban is (*Aucassin et Nicolette*). A közbeékelte verses darabok főforrása Sannazzaro *Arcadia*-ja, a mire Massarengo (1595) nyomán Torraca (1888) utalt. Szerzőnk a darabokat csoportosítva, az utóbbi utalásait kiegészíti, helyreigazítja. A verskötet kerete, kilencz idyllje Sannazzaro, illetőleg Theokritos hatásáról tanuskodik. Az olasz Berni és a klasszikus költők verseire emlékeztetnek a dícsőítő vagy ócsárló himnuszok (*blasons*). A műfajt Dorat poetikája ajánlotta. Abba sorolhatók a kövek szimbolikus jelentéséről írt versek. A legüdébbnek, eredetinek tetsző tavaszi költemény (*Avril*) sem ment Johannes Secundus latin költő és Ronsard bahatásától. A középkori *virelai*¹⁾ Marot által módosított formájára ismerünk-e benne. az tüzetesebb megokolást kívánna.

A Pléiade költői Du Bellay kiáltványához híven az utánzásban látták a költészet czélját. Belleau a szerelemről is csak mint irodalmi themáról énekelt, ezt Baif tanúsítja. Petrarkizáló szonnetjeinek forrásaira Vianey utalt. A negédes stílusban (*magnard*) az olasz Marullus követője. Nyelve ép úgy, mint versformája tüzetesebb méltatást érdemelne, miután Nagel²⁾ mellékesen, Baif-fal kapcsolatban, foglalkozott vele. Ronsard tanítványa volt és Anakreon fordításában, a himnuszok írásában, a szonnet megszerkesztésében, a stílusban mesterét követi.

Belleau eredetiségét leírásaiban látták kortársai. A mit kölcsönvett, azt ügyesen átalakítja, élesebb, határozottabb vonásokkal rajzol. Ronsard főképp lyrikus tehetség volt, a külvilág rajzában elvéte

¹⁾ *E. Heldt*, Französische Virelais aus dem 15. Jahrhundert. Halle (Saale), 1916.

²⁾ Archiv für das Studium der Neueren Sprachen, LXI. k. 1879. évf. 201., 439. l.

Belleau-t követte, a ki egyaránt észrevette a renaissance művészi iparának gazdagon díszített tárgyait és a természet változó, megújuló jelenségeit. De az utóbbiakat is az irodalom, a művészet szemüvegén át látta és leírásai a benyomásoknak az egyik művészet köréből a másikba való átvitelének (*transposition d'art*) példaképei. Th. Gautier vagy Heredia úttörője lehetett, de a modern aestetika más értékelést kíván. Szerzőnk erős írói egyéniségnek tartja, de nem veti fel a kérdést: a költészetben a leíró jelzők halmozása, eisorolása, a szakkifejezések, a régies szavak keresése jogosult-e? Ha a Pléiade költészettanának elveit elfogadjuk és az utánzást tekintjük a költészet egyik főcéljának, akkor a formán kívül nagyon szűk területre szorítkozik az írói egyéniség megnyilatkozása. Belleau tehetségének fejlődése, költeményeinek forrástanulmányai, azoknak a reális étellel való laza kapcsolata ép úgy igazolja, mint a Pléiade többi tagjának hasonló méltatása.

Szerzőnk nem nyújtott kimerítő, összefoglaló tanulmányt. A kitzított határokon belül a felmerülő problémákat a szövegek gondos tanulmányozása és egybevetése segítségével szerencsésen oldotta meg. Stílusa az életrajzban a kitérések és az adatok halmozása miatt néha nehézkessé lesz, de a művek elemzésében, főképp az író méltatásában folyékony, élvezetes. Néhány mondata helyett francziásabb fordulatot várnánk: 41. l. *ma propre traduction*, 96. l. *ne tient pas debout*, 119. l. *vient originaiement*, 184. l. *on la lui attribua* stb. Számuk azonban elenyészően csekély a terjedelmes és külső formájában is nagy gondnal készült tanulmány szövegében. A bibliographia bel- és külföldi könyvtárakban végzett kutatások nyomán készült. Nem kerülte el figyelmét a párisi könyvtárak kézírataiban rejtőző kiaknázatlan anyag sem. Az irodalom rovatában nem találjuk Charnard, Darmsteter és Hatzfeld idézett tanulmányait. Hinzelin egy cikke (*Remy Belleau et Nogent-le-Rotzrou*) megjelent a *Revue de la Renaissance* folyóirat első évfolyamában (I. 1901. 63. l.). Feltűnő, hogy Lanson idézett bibliographiai kézikönyvére sem utal. Kíváncsot volna, hogy a szerző egy összefoglaló tanulmányban vagy egy kritikai, kommentárral kísért szövegkiadásban értékesítse kutatásainak eddigi eredményeit.

(Kolozsvár.)

KARL LAJOS.

Jakab János: A hadifoglyokkal való bánásmód a görögöknél.

Tekintettel az ókori nemzetközi és hadijogra. Négy képpel. Budapest. Apostol ny. r.-t. 1917. 8-r. 65 l. és tartalomjegyzék.

A téma nagyon ügyesen van választva és általános érdeklődésre számíthat. Ilyen aktuális téma kidolgozásának rendes gyengéje a különbségek elhanyagolása a hasonlóságok mellett. Pedig hát a görög embernek felfogása a hadifoglyról lényegesen eltért a modern emberétől. A modern felfogás szerint a hadifogság az internáláshoz hasonló biztonsági intézkedés, míg a görögök a hadifoglyot zsákmánynak tekintették. Ezt a fundamentális különbséget mutatja a nőknek és a gyermekeknek fogságba vetése, a hadifoglyok eladása és a váltságdíjért való szabadonbocsátásuk, mert a váltságdíj élesen megkülönböztetendő a foglyok eltartásáért esetleg fizetendő kártérí-

téstől. Ennek megfelelően már a magát megadó ellenségnek életbenhagyása és ezzel együtt a hadifogság intézményének keletkezése is az ókori népeknél az illető egyének értékesíthetőségének és használhatóságának felismerésére vezetendő vissza. A hadifoglyok a homerosi korban az őket elfogó sereg vezérének, vagy pedig az egész görög hadsereg fővezérének tulajdonába mentek át, a ki őket aztán más zsákmányhoz hasonlóan az egyes contingensek vezérei között szétosztotta. Később a hadifoglyot államtulajdonnak tekintették és ez a felfogás meg is maradt, bár a tulajdonjog gyakorlását idők folyamán a közfelfogás mind szűkebb korlátok közé szorította. A tulajdonjog megszorítása elsősorban a viszonyosságra való tekintetből történt, de szerepet játszott a nemzeti és vallásos érzület, valamint a könyörületesség is. Az utóbbi már az életbenhagyásnál is szerephez juthatott, miként azt a megadás jelzésére szolgáló gestus is mutatni látszik, a homerosi korban a leborulás és az ellenfél térdének átkulesolása, később pedig a kézfeltartás, a melyet a szerző véleményem szerint helyesen a könyörgés jeléből eredtnek tart. A syrakusaiak népgyűlésén is 413-ban az egyik szónok, Nikolaos, midőn honfitársait a fogságba esett athéniak iránti emberséges bánásmódra akarja rábírni, így szól hozzájuk: «Οἱ μὲν οὖν ἀμετάθετον τὴν ἔχθραν φυλάττοντες, μαρόμενοι τετελευτήκισιν, οἱ δὲ αὐτοὺς ἡμῖν ἐργειοῖσαντες ἀντὶ πολέμιων γέγονασιν ἰκέται. (Diod. XIII 21.) Talán ezzel a felfogással függ össze, hogy a hadifoglyok kivégzését már ebben a korban általában meg nem engedett cselekedetnek tartották és ha magukat erre mégis elhatározták, többnyire annak megokolását is szükségesnek vélték. A tulajdonjognak még nagyobb megszorítását jelentette a polgári foglyoknak bár váltságdíj ellenében való, de rendszerinti szabadonbocsátása, a váltságdíj nagyságának általában érvényes összegben előre való megállapítása, kevésbbé, minthogy csak békekötések alkalmával külön egység alapján elhatározva, a foglyoknak nem ember ember ellenében történő, hanem általános váltságdíjnélküli kölcsönös kicserélése. A tulajdonjognak ez a megszorítása azonban többé-kevésbbé mindig a viszonyosságra való tekintetből történt önkényes lemondásnak vétetett és a foglyokkal való bánásmódot az illető államnak, illetőleg az állampolgárság egy részének érdeke határozta meg. Ebből a szempontból megemlíthető a perinthosi hadifoglyok felhasználása a samosiaiak által az oligarchikus kormány megbuktatására (Plut. Quæst. græc. 57) és az athénieknek ama határozata, hogy a Sphakterián ejtett hadifoglyokat a peloponnesosiaknak Attikába való betörése esetén megölik (Thuk. IV. 41.). Hozzájárult, hogy a hadifoglyok kiváltását sem az állam vállalta el. Így a hadifogly helyzete mindig bizonytalan és súlyos maradt. Ezért állandóan szó-késüktől kellett tartani. Ennek megakadályozása végett a homerosi korban őket szíjakkal kötötték össze. A szíjak helyébe történeti időkben a *πέδη* léptek. Szerző szerint «hogy mi volt ez a *πέδη*, kötél-e vagy láncz, vagy pedig a mai bilincsnek megfelelő aczélgyűrű. ezt eldönteni nehéz. Kimondottan nem fordul elő sehol» Amde Herod. (V 77) az athéniak által elfogott chalkisiakról és thebaiakról ezt mondja: «τὰς πέδας αὐτῶν, ἐν τῆσι ἐδεδέεατο, ἀνεκρέμασαν ἐς τὴν ἀρόπολιν, αἱ περ ἔτι καὶ ἐς ἐμὲ ἦσαν περιούσαι, χρεμάμεναι ἐκ τειχέων περιπεφλευσμένων προὶ ὑπὸ τοῦ Μήδου». Köte-

lekre itt aligha lehet gondolni. A perinthosi foglyokról szóló fentebb említett anekdota is azt mutatja, hogy a *πέδη* alatt bilincsek értenődök, a melyek talán lánczezel voltak egymáshoz erősítve. Egyébiránt a szépen és világosan megírt tanulmány, bár a szerzővel sokban nem érthetünk egyet, tanulságos és gondolkodásra indító, úgy hogy örvendetes lesz, ha ő ezt a témát az adatoknak teljes és kritikai felhasználásával alaposabban és részletesebben kidolgozza.

(Budapest.)

HEINLEIN ISTVÁN.

Babits Mihály: Irodalmi problémák. Budapest, a Nyugat folyóirat kiadása. 1917. 8-r. 285 l. Ára 5 K.

Ez a szép könyv essayket tartalmaz ugyan, de okulhat belőle a philologus is, mert lépten-nyomon tapasztalhatja, hogy a legfogósabb problémák titkainak kitapogatásában is mily nagy hasznát lehet venni a philologia apró csápjainak. Babits egyéniségében a költő és a *φιλόλογος* tevékenysége szerencsésen tud közös cél szolgálátára egyesülni. A rendkívüli fogékonyság a benyomások finom árnyalatai iránt: a költői tehetség egyik fontos eleme; de ugyanez philologusi erényné válik, valahányszor irodalmi jelenségek benyomásait engedi magára hatni. Már pedig az irodalomnak — mint művészetnek — megjelenítő közegét, a nyelvet, a stílust nagyon kevesen élvezik olyan ideres és szerelmes fogékonysággal, mint szerzőnk. Gazdag nyelvi ismereteit egész bizonyosan az említett hajlam tobzódó kielégülési vágya eredményezte. Világosan érzi és hangoztatja is Babits, hogy a görög *logos* nem hiában jelent egyszerre szót és észet; a szó az őt szülő egész szellemi funkciótól elválaszthatatlan (228. l.); «csak annyit vagyunk képesek elgondolni, a mennyit nyelvünk enged» (211. l.). A legrövidebb szócskában, a synonymák legfinomabb árnyalataiban, sőt a szavak sorrendjében is a kifejeződést kereső emberi érzelemnek és gondolatnak valami nyitját remélni s mint ilyet figyelemre méltatni: kell-e ennél a philologiai szempont jelentőségének szebb értékelése? (A lelketlen philologiai czédulázásban sem a czédulázás a hiba, hanem az, ha semmiféle magasabb czélnek nincs szolgálataiban.) Babits — azt lehetne mondani — összes érzékeivel izleli, élvezi, szívja föl a stílusban jelentkező költői tartalmat. Ehhez persze az ő rendkívül érzékeny lelki szervezete szükséges. Gyermeckorában gyenge, ideges volt s könyekre fakadt, valahányszor Petőfinek *A pusztia télen* cz. versét olvasta (167. l.); később is megmaradt nagyon érzékeny természetűnek, el-elfogja a csüggedés és ilyenkor jól esik Dante szikláiból várat építnie lelke köré (226. l.); sok minden, a mit más talán észre sem vesz, megsebzí az ő kedélyét, az irodalmi körök érdekszövetkezései — úgy érzi — minden ifjuságot megőrölnek (248. l.), a világháború barbarizmusa mélyen érzett kifakadásokra kényszeríti (247., 251. l.). Az ilyen egyéniség okvetetlenül magánosan fogja érezni magát az átlagos emberek nagy tömegében s valószínűleg ez a magyarázata annak, hogy tanulmányában is legszívesebben olyan írókka foglalkozik Babits, a kiket — mint őt — valamilyen lelki magabazárkózottság jellemez. Komjáthy Jenő, Péterfy Jenő, Dömötör János szembeszökő példák; sokkal meglepőbb, hogy az egészségesnek látszó Vörösmartyt

is korán rajtakapja Babits — a stílus vibráló kifejezésein át — a későbbi lelki katastropha kezdődő tüneteinek, melyek a látszólagos boldogság közepe is a magános vívódás gyötrelmeit éreztették a nagy költővel; Aranyban is az «előkelő sensibilitás»-t szereti taglalni, mely a külső világ benyomásait megannyi sebnak érzi. A normális, egészséges lelki élet, még ha nagy tehetséggel párosul is (mint pl. Petőfinél), nem érdekli Babitsot annyira, mint a tragikusan vagy legalább betegesen bonyolult lelkű egyéniségek. A rejtelem, túlzás, az egyensúly kibillenése különösen izgatja talányfejtő hajlamát; Vörösmarty versei közt (sőt az összes magyar versek közt) *A vén cigány*-t tartja legszébbnek, az érzést és a művészetet a középkorban a legnagyobbak.

Az eddig mondottakból is sejthetni már, hogy Babits a tanulmányozás alá vett műveken át mindig az író egyéniségének rejtekeit kutatja. Szereti egyes új könyvek megjelenését alkalmul felhasználni a hozzájuk fűződő irodalmi probléma essay-szerű megvitatására s ez az eljárás az angol essay-írókéra emlékeztet, kiket Babits jól ismer; maga a jellemzés módszere azonban Taine tanítványának mutatja szerzőnket. Kötetének legnagyobb szabású tanulmánya: lényegében Taine híres elméletének (milieu, race, moment) irodalmunkra való elmés alkalmazása. Az egyes írók jellemzésénél is legelőször mindig a *faculté maîtresse*-t igyekszik megkeresni s a lelki tulajdonságokat mindet ebből levezetni. Nem csoda, ha Babits sem tudja kikerülni a mestere módszerével mintegy velejáró hibát: az egyetlen lelki főrugóból, mint az egyéniség összes nyilvánulásainak kútfejéből való kiindulás részint némely állítások erőszakolására, részint sok — esetleg lényeges — jellemvonás elejtésére vezet. Ez utóbbi hiány miatt különben egyáltalán nem csapjuk össze szörnnyüködvé a kezűnket; az essayk rendszerint nem is akarnak kimerítőek lenni, inkább a thema egy — vagy néhány — fontos részletét igyekeznek erős és eredeti világításba helyezni. Ez Babits tanulmányainak sikerül is; eredményeit nem mindig fogadjuk el, de a fejtegetés szellemességét és eszmeébresztő voltát sohasem lehet elvitatni.

A magasabb értelemben vett philologusi hivatottságra talán senkinek sincs nagyobb szüksége, mint a műfordítónak. Örömmel és elismeréssel veszi az olvasó tudomásul a *Dante fordítása* cz. «műhelytanulmány»-ból, milyen fogalmi vannak Babitsnak a műfordító feladatáról. E feladat megvalósításához csakugyan nélkülözhetetlen az az ideges fogékonyság, melyet az imént Babits egyéniségében megállapíthatni véltünk. Babits érzi, hogy neki Dante méltó lefordítása előtt belülről végig kell élnie a régi kor összes szellemi árnyalatait, melyeket Dante magába olvasztott, «az atheista epikureustól kezdve a mystikus francziskánusig». Néha itt is akadunk túlzóknak látszó kijelentésekre (pl. hogy Dante egy-egy terzinájának minden nyelvben csak *egy* tökéletes megoldása lehetséges, vagy hogy a kétes értelmű helynek a fordításban is kétesnek, ugyanannyiféleképen magyarázhatónak kell maradnia), azonban ezek az ötletek is legalább is vitathatók. Rendkívül finom megjegyzéseket találunk kivált a forma fontosságára vonatkozólag még a *Ma, holnap és irodalom*-ban.

Az egész kötetből mintegy alapeszmeként csendül ki az a meggyőződés, hogy a magyar irodalom a tökéletesedés útján olyan arányban haladhat előre, a milyen arányban igyekeznek írónk szel-

lemi látókörüket világirodalmi méretekre kiterjeszteni, az európai eszmeközösség levegőjét tele tudóval beszívni, lelküket «minél gazdagabb képzetedényynyé» kiművelni. Ezek a kijelentések így magukban — és épen most — talán félreérthetőek volnának, de a nyugtalankodó olvasót a kötet megnyitó tanulmányához utasítjuk, melyben szerzőnk a magyar irodalom sajátos nemzeti jellegéről, hivatásáról és jövőbeli nagy lehetőségeiről is okos és kifogástalan tanokat hirdet.

A sok jó tulajdonság mellett eszünkbe sem jut kiélezni azt az egy-két epésebb megjegyzését, melyek különben nem igen állanak összhangban szerzőnk intelligentiájával és széles látókörű, emelkedett álláspontjával. A *hazafias és nemzeti* «kritika» (a *curviv* betűk és az idézőjel Babbitól származnak) művelői körülből ugyanazokat a művészeti elvi ideálokat keresik irodalmunkban, mint Babbit, ha legtöbbjük talán kevésbé finom műérzékkel is. És a gúnyosan leki-csinyelt «præceptor-bölcsesség» (256. l.) még mindig van annyira elfogulatlan, hogy a berzenkedő ellenfélben: Babbit *præceptor-kollégánkban* az esztetika terén is vonakodás nélkül elismerje a kiváló tehetséget.

(Karczag.)

ZSIGMOND FFRENCZ

Szabó László: A Rousseau-probléma. Budapest, a szerző kiadása. (Különlenyomat a Néptanítók Lapja 1917. évfolyamából.) 1917. 8-r. 52 l.

A dolgozat szerzője a Rousseau életében, lelki, világában és műveiben fölmerülő sok probléma közül két, általánosabban ismert problémát ragad meg; nem oldja meg őket, csak utal a bennök levő nehézségekre. Az első az: voltak-e Rousseaunak gyermekei? Hosszasan tárgyalja e kérdést, felsorolja a mellette és ellene szóló érveket s végül sem tud határozott megállapodásra jutni. Eredménytelenségének, úgy látom, két oka van: az a bizalmatlanság, a melylyel a *Vallomások* adatai iránt viseltetik, s az a mulasztása, hogy Rousseau-nak gyermekei elvesztése fölötti bánkódásáról, kesergéséről, a melynek különböző műveiben és leveleiben oly megindító hangon adott kifejezést, nem vesz tudomást; e bánkódás és kesergés, ha gyermekei nem lettek és azokon könnyelműen túl nem adott volna, teljességgel érthetetlen lenne.

A második probléma a *Vallomások* hitelre méltó volta. E tekintetben szerzőnk tétele az, hogy Rousseau följegyzései semmi hitelre nem tarthatnak igényt, hogy ő egy eszményien *hazug* ember, a ki tetteinek szépítése, magának kedvező megtétele végett koholja a különböző históriákat, állítja magát érdekes helyzetekbe. Úgy látom, itt sem jó oldalról ragadja meg a dolgot: a *Vallomások*nál lehet szó emlékezetbeli tévedésekről, egy-egy epizód művészi beállításáról vagy költői kiszínezéséről, mindenek előtt mérhetetlen subjectivitásról és Rousseau-nak abbéli öncsalódásáról, hogy már a 15—20—25 éves ifjút is az 55—60 éves férfiú érzelmeivel látja és ruhazza fel, de elfogultság vagy értetlenség nélkül nem lehet őt, a természet és igazság barátját, a ki az őszinteség és nyíltszívűség megtestesülése volt, *hazug*-nak nevezni. S az elfogultságnak és értetlenségnek mily foka kell hozzá, hogy Szabó László tőle, a XVIII. századbeli francia irodalom legnagyobb lyrikusától, a költői tehetséget megtagadja, hogy önélet-

írást az egész világirodalom egyik legbotrányosabb munkájának, őt magát perverz, silány jellemnek nevezze!

S hol e határtalanul egyoldalú állításokra a bizonyítás? Sehol. Szerzőnk különféle föltevéseket állít fel, a melyek szerint Rousseau *Vallomásaiban* félrevezetési manővereit intézte, de sehol nem bizonyít; az összes hazugságok igazolására egyetlen példát hoz fel s az is balul üt ki, mert a nagybátyára fogja, a mi a nagyapával történt. Állításai, idézetei általában kevéssé megbízhatók; így a Rousseau-társaság Évkönyvéből idézi, hogy XV. Lajos király mennyi ajándékot adott neki *A falusi jó*s előadásáért, s a ki utána néz, látni fogja, hogy idézete nem hű; szerinte Rousseau *Vallomásaiban* « azt, hogy őt gyermekét a lelenczházba adta, csak pár sorban mondja el », holott e mű (magy. ford.) II. kötetének 69., 71., 84-85-86., 146-147., 329. és 368. lapjain s néhol egész terjedelmesen beszél erről a dolgról. S még több ilyen példát idézhetnék.

A ki ennyire elfogult Rousseau iránt, attól természetesen azt sem várhatjuk, hogy Rousseau életében, erkölcsi magatartásában haladást, tökéletesedést vegyen észre, pedig egy francia essay-író, Suarès « a tökéletesedés örök vágyát » magasztalja nála. Szerzőnk nem lát különbséget erkölcsi tekintetben a vásott iparos-tanoncz, a léha párisi társaságok tagja s a megtört magános sétáló és álmodozó közt; ha elolvassa B. de Saint Pierre-nek az utolsó évekről szóló följegyzéseit, ebbeli tévedésére is okvetlen rá fog jönni.

Dolgozata értékére a régi magyar epigrammával ezt mondhatom: Tűzbe felét, . . .

(Sárospatak.)

RÁCZ LAJOS.

Fest Sándor: Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéseig. (Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből, kiadja a Magyar Tud. Akadémia, XXIII. köt. 7. szám.) Budapest, Magyar Tud. Akadémia, 1917. N. S-r., 111 l. Ára 3 K.

A magyar philologiai irodalom egy értékes munkával gyarapodott. A kutatásnak ismét egy kis területe, melyről eddig csak általánosságokban szólhattunk, pontos adatok alapján részleteiben is tisztázódott. És megint egy fonal s hozzáértő kézzel kifejtve és szabatos módszerrel megvizsgálva abból az ezeréves, ezer szövevényű kötelékből, mely a magyar műveltséget a nyugathoz fűzi.

Fest értekezése csak első része egy nagyobb munkának, melynek célja az irodalmunkban érvényesült angol hatások eredetének, kereteinek és keretek tartalmának megállapítása. A jelenlegi füzetet a szerző csak « az angol-magyar szellemi érintkezések története legelső fejezetének » kívánja tekinteni, mely az angol irodalmi hatásokat Széchenyi István fellépéseig tárgyalja.

Fest széles alapvetéssel lát tárgyahoz. Bár tulajdonképi angol irodalmi hatásokról csak a XVIII. század második felétől kezdve beszélhetünk, mégis részben eredeti, részben mások kutatása alapján rendszeresen összefoglal és világos képbe egyesít mindent, a mit az előbbi századok angol-magyar kulturális kapcsolatairól tudunk. A legfontosabb ezek közül a magyar református theologusok Angliába járása, mely a XVII. század harmadik évtizede óta válik céltudatos

szokássá. Ennek általános művelődéstörténeti és főként egyháztörténeti jelentősége nem kicsinylendő, azonban «szerves és éltető irodalmi hatások közvetítése szempontjából e régi, évszázados érintkezések meddőknek mondhatók» (11. l.).

A kapcsolatok nyomozásában tovább haladva, Fest tüzetesen szól a magyar társadalom főúri rétegének lassankint kifejlődő angomanijáról, mely II. József korában veszi kezdetét és első ösztönzéseit Bécsből kapta, a császári aristocrazia köreiből. Innen kezdve előkelő látogatása igen gyakorivá lesz és mind sűrűbben jönnek látnivágyó vagy csak átutazó angolok is hazánkba. Ezen közvetlen érintkezéssel párhuzamosan, de nem attól szítva halad írónk érdeklődésének felébredése az angol irodalom iránt. Az ébresztő elsősorban Bécs irodalmi élete és a közvetítő nyelv mint magában Bécsben is — kezdetben és rendszerint a francia, ritkábban a német. Még angolul tudó református theologusaink is «az angol irodalom iránt akkor kezdenek érdeklődni, a mikor a Bécsből került áramlat költőink és írónk figyelmét Pope, Young, Milton műveire irányítja» (11. l.).

Az értekezés derekát az V. fejezet teszi «Angol irodalmi hatások költészetünkben» címmel, mely lépésről-lépésre nyomon követi e hatások terjedését, mélyülését és mind tudatosabbá válását. Nincs nagy dolgokról szó, de igen szorgos megfigyelések, józan mérlegelések és körültekintő vizsgálatok oly exakt eredményekhez juttatják a szerzőt, melyek mindenképen figyelemreméltók. A munka súlypontja azonban még erre a fejezetre sem esik, hanem — mint Császár Elemérnek egy hasonló tárgyú művében («A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században», 1913), mely a szerzőnek sok tekintetben mintául szolgált — a «Függelék»-re. Ez nemcsak a pontos apparatust tartalmazza (a szerző, sajnos, nagyobb munkáknál és folyóiratoknál elmulasztja az oldalszámot megadni!), hanem Császáron túlmenve — az egyes írók hatását monographiaszerű teljességgel és kikerekítéssel tárgyalja. A további kutatásnak ez a «Függelék» lesz forrása és kiindulópontja egyaránt.

Még csak egy-két megjegyzést a módszerről! A szerző szemmel láthatólag germanisztikai kutatásunk methodikájának hatása alatt áll és ennek megfelelőleg nem elégszik meg az adatok regisztrálásával és a tények konstatálásával, hanem az adatok és tények okozati összefüggésének megvilágítására törekszik, mint ezt minden tudomány igazi célja megkívánja. Nem éri be azzal, hogy kimutattja: angol hatás van és ez ilyen meg ilyen; hanem azt is nyomozza, hogy e hatás honnan, milyen formában és egymásutánban jött és miért ilyen meg ilyen? Vizsgálódásai a kettős monarchia•akkori kulturális középpontjába vezetik: innen kilencztedrészben az angol irodalomnak nálunk érvényre jutott hatásának eredete is, jellege is. Ez az eredmény nekünk — a mi magyar kutatásunk szempontjából — végre elég is lehet, de a szerző tovább megy és azt mondja: Bécsbe az angol hatás rövid ideig tartó francia közvetítés után egyenesen Angliából jött, még pedig az Ausztria és Anglia között a XVIII. század utolsó évtizedeiben egyre javuló politikai viszonyok és ezek nyomán támadt személyes érintkezések folytán (vö. 12. és 31. l.).

Ez azonban következtetlenség a módszerben és tárgyi szempontból

is kétségkívül hibás felfogás. Nincs terem ennek bővebb bizonyítására (elég különben átgondolnunk a XVIII. századi francia és német irodalomtörténetet!), csak egy rövid elvi megjegyzésre szorítkozom. A mint hazánkban — a hogy azt a szerző szépen és meggyőzően kimutatja — közvetlen érintkezések (református theologusaink és főuraink Angliába járása kapcsán) nem hoztak létre «szerves és éltető irodalmi hatásokat», úgy nem történt ez meg Ausztriában, Bécsben sem. A mi az ilyen érintkezések nyomán terem — hogy terem, ez magától értetődőleg nem vonható kétségbe — az olyan mint az üveg-házi növény, mesterségesen vegetált humusban és mesterséges hő-fokban. Igazi termékenység csak nagy irodalmi áramlatok hoznak magukkal — rendszeres egyetemes kulturáramlatok keretében —, melyek olyanok, mint az idők járását meghatározó nagy légáramlatok. Zsákokban ezeket nem hozhatjuk, sem üvegekben, legföljebb annyit, hogy egyesek megtölthetik dolgozószobájukat — teszem (és ezt nem kicsinylés- vagy megrovásképpen mondom) — párisi levegővel.

Az ilyen áramlatoknak megvan a maguk történeti geographiájuk, mely nem ismer ugrást sem térben, sem időben. Ha pl. Angliából jönnek, csak Franciaországon vagy Németországon és Ausztriát át juthatnak el hozzánk, nem mint tiszta angol levegő, hanem megtelítve azon országok sajátos atmoszférájával, melyeken átvonultak. Ebből pedig világos, hogy irodalmi életünk csak akkor kapja meg teljes tudományos megvilágítását, ha beleállítottuk az európai irodalmi áramlatoknak nem apriorisztikusan megkonstruált elméleti keretébe, hanem pontos részletkutatással kinyomozott, térrel és idővel, országokkal és népekkel számító geographiájába.

Fest értekezése ehhez a geographiához igen értékes adalék, mely azonban nyugat felé még tovább nyomozandó. Sőt nálunk is kiegészítésre szorul, t. i. a hazai német irodalmi törekvések szempontjából, melyeknek jelentősége nemcsak az általános magyar kultúrára, hanem a magyar nyelvű irodalomra nézve is a XVIII. században és a XIX. század elején mind nyilvánvalóbbá válik. Fest ezekre csak itt-ott mutat rá, de pótlásuk — adatok és következtetések tekintetében — most már könnyű lesz. A szerző további kutatásainak, melyek «egy nagyobb korszak, Széchenyi és a magyar romantikusok korának sokkal gazdagabb anyagát» (4. l.) fogják felölelni, nagy érdeklődéssel nézünk eléje.

(Budapest.)

BLEYER JAKAB.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

J. Kaerst: Geschichte des Hellenismus. Erster Teil. Zweite Auflage. Leipzig, Teubner, 1917. N 8-r. XII + 536 l. Ára 16:50 M.

Sokáig útját állta a hellenizmusra való ráeszmélésnek és lényege s nagy értékei felismerésének az az idealizáló felfogás a görögségről, mely a görög kultúra egyik, kétségkívül legfényesebb, korszakát

a maga subjectiv izlésének megfelelően minden szépnek és tökéletesnek mintaképévé tette meg. Ennek az iránynak szemében a klasszikus görög kultúra jelenségei nem a kutatás, hanem a bámulat tárgyai voltak: Goethe és Winckelmann mintegy kanonizálták a görög kultúra fénykorának irodalmi és művészeti alkotásait, e mellett azonban egy lépést sem tettek a történeti fejlődés felismerése felé. (Wendland: *Die hell.-röm. Kultur* 2—3 lk.). *Droysen* volt az első (*Geschichte des Hellenismus*, 1836, 1843), a ki megmutatta, hogy Fülöp, Nagy Sándor és utódaik kora — melynek kulturáját ő nevezte el hellenizmusnak — mind a görögség, mind az egész emberiség szellemi fejlődése szempontjából alapvető fontosságú. A szellemi élet történeti fejlődésének vizsgálata során ő ismerte fel elsőnek azokat az új elemeket és értékeket, melyek a görög kulturát új virágzásra termékenyítették.

Kaerst *«Geschichte des hellenistischen Zeitalters»* cz. munkájában (1901) a Droysen-től vetett elvi alapon: az összefüggő történeti szemlélet alapján áll, de a hellenizmus kulturájának eredeztetésében számos olyan, eddig rejtett, észre nem vett, vagy kellően nem értékelte erőt és tényezőt tesz vizsgálat tárgyává, melyeket Droysen munkájában vagy egyáltalán nem, vagy csak elmosódó körvonalakban vehetünk észre. Mégis, bármennyire hajlunk is sympathiánkkal Kaerst széles mederben folyó előadása felé, az alapvetés, a hellenizmus történeti nagy jelentőségének világos felismerése és bevérese a köz tudathoz mindvégig Droysen elévülhetetlen érdeme marad.

Most, hogy 16 év multán Kaerst munkájának I. kötete bővített és javított kiadásban (új cízzel) újra megjelent, nem lesz érdektelen visszagondolni arra, hogy az egykorú kritika éppen nem fogadta helyesléssel Kaerst messzemenő politikai történeti fejtegetéseit, bár elismerte, hogy a philosophiai eszmék fejlődése során helyesen látta meg azokat az elemeket, melyeknek a hellenizmus kifejlődésében jelentős szerep jutott. Maga Kaerst előszavában bizonyos resignatív emlegeti az akkori kritikának ignoráló és agyonhallgatni akaró szándékát, de egyuttal jogos elégtételnek és felfogása igazolásának tekinti azt, hogy könyvének második kiadása szükségessé vált. Elfogulatlanul nézve a dolgot, úgy látom, hogy a 2. kiadás azért vált szükségessé, mert egyáltalán nincs kimerítő modern «bevezetés»ünk a hellenizmus történetéhez (Wendland kitünő, fent id., könyve speciális vonatkozásban tárgyalja a kérdést, Droysen könyvét pedig egészen újra kellene írni), nem pedig éppen Kaerst könyvének kedvéért. Mert minden kiválósága mellett is igaza volt a kritikának abban, hogy a politikai történeti alapvetést tulságosan bőre szabta, gyakran jelentéktelen és következményeikben nem lényeges eseményeket tulságos részletességgel tárgyal, úgy, hogy történeti egyoldalúsága lépten-nyomon szembeötlő. Ezzel szemben, ha majd a — reméljük, most már elkövetkező — II. kötetben eljut a hellenizmus kulturájának, főképp irodalmának és művészetének tárgyalásához, már előre is félős, hogy munkája óriási terjedelművé fog nőni, a minthogy ez természetesen következik az I. kötet hatalmas arányaiból.

Ez az első kötet három könyvre oszlik: I. Die griechische Polis, II. Das makedonische Königtum, III. Alexander der Grosse. Mint első pillanatra látszik, ez a beosztás a szerves fejlődés rendjén

alapul és így csak helyeselhető. Mindenekelőtt a görög városállam, a *πόλις* lényegével és fejlődésével foglalkozik (1—52 lk.), kiemelve a *νόμος* nevelő hatását, a *μέσσην* eszményének jelentőségét és kellően hangsúlyozva az egyén erős lekötöttségét az állammal szemben, mind katonai, mind gazdasági tekintetben. Ezt a berendezkedést alapjaiban támadja meg az ötödik század philosophiai felvilágosodása (53—88 lk.), mely főképp Protagoras korszakot jelentő tétele és a sophisták működése óta erősen radikális és individualisztikus irányban befolyásolta a társadalmat; az egyéniség fogalma és jogai s ezzel egy új demokratia kezd az érdeklődés homlokterébe lépni. Ez és a régi vallási meggyőződéseknek a felvilágosodás hatása alatt megingása, valamint Sokrates, Platon és Aristoteles «kulturállam-ideálja», mely minden vonásában forradalmat jelentett a *πόλις* államfelfogásával szemben, lassan, de biztosan szétfeszítették a régi *πόλις* zárt kereteit (89—109 lk.). Az államéletnek új alapokra fektetése még azért is szükségessé vált, mert a gazdasági válságok, az államigazgatás egyre bonyolódottabb feladatai, a hadseregnek mint hatalmi tényezőnek előtérbe lépése mind aktuálisabbá tették a monarchikus berendezkedés eszméjét (110—137 lk.). Ez az eszme a negyedik században erőre kapott pánhellén mozgalmakban egyre inkább a nemzeti egyesülés egyedüli megoldásának kezd látszani (138—153). Az első könyv — mint e rövid vázlatból látható — zárt és rendszeres egész s ha kissé sokat markol is, mégis — ez csak subjectív benyomás — a könyvnek legélvezhetőbb része.

Messzire visszanyúl a II. könyv (154—285 lk.) a makedonok történetébe s valóságos monographiáját adja a makedon nép eredetének, történetének, nagyhatalmi állása kialakulásának Fülöp alatt. A hellenizmus szempontjából nagyon fontos ez az időszak, melyben a makedon monarchia a görög nemzeti egység megvalósítását legfőbb politikai célul tüzi maga elé s hegemoniáját a monarchiára megérett Görögországra ki is terjeszti. A chaeroneai csatában elbukik a görög függetlenség, szokták mondani; mi, helyesebben, így beszélhetünk: a korinthusi szövetségi szerződéssel a «görög nemzet» új kultura, új sikerek, új világ felé indul. A hellenizmus hatalmi alapjának első kövei le vannak rakva: Nagy Sándor számára megérett az idő.

Nagy Sándor uralkodását tárgyalja a III. könyv. Részletes elbeszélését kapjuk perzsiai és indiai hadjáratainak (313—470 lk.), melyek közül főleg az első az aktív pánhellén program megvalósításának tekinthető. Kaerstnek ezek a lapjai a történeti kritika szempontjából kiválóan értékesek: nagy irodalmi és forrásapparátussal és éles judiciummal állapítja meg e nagyvonású hadjáratok részleteit, de hiányzik belőle a lendület s a politikai és kulturtörténet egybefoglaló előadásának művészete. Innen van, hogy ez a III. könyv szerkezet dolgában is igen gyenge: a három háborús fejezetet egy bevezető (286—312 lk.) és egy összefoglaló fejezet (471—513 lk.) zárja körül, pedig az ezekben előadottak szervesen összefüggnek a perzsiai és indiai hadjáratokkal s így ezeket együttesen, összeolvasztva kellett volna tárgyalni. A fejezetekre való osztás pedig nem külső szempontok (politikai és hadtörténet — kulturtörténet) szerint, hanem a hellenizmusnak Nagy Sándor utjában egyre bővülő, benne egyre

inkább világosodó, egyre több idegen elemet felszívó és értékesítő fejlődése, erősödése, kialakulása szerint, szóval tisztán belső indíciómok alapján történt volna legcélszerűbben. Így, a hogy van, nemcsak művészietlen, hanem egyuttal egészen kezdetleges is.

Magában véve azonban mindkét fejezet anyaga rendkívül értékes. Az első (Der Orient bis auf Alexander) főleg a keleti (babyloniai, chetita, assyr, perzsa) király-ideált, isten kegyelméből való uralkodást s uralkodó-istenítést (mely a hellenisztikus fejlődés szempontjából oly rendkívül fontos) tárgyalja, alapos tanulmányra valló elmélyedéssel, az utolsó (Alexanders Weltherrschaft) Nagy Sándor uralmának a görög kultúrával összefüggését, város-civilizáló hatását, monarchiájának isteni eredetétését fejtegeti, mintegy megmutatva a hellenizmusnak életre sarjadását. Csak stílusa marad még ezekben a fejezetekben, még Nagy Sándor világtörténeti jelentőségének rajzában is hideg és színtelen.

Mellékletei közül a II. (Die geschichtliche Überlieferung über Alexander) érdemel figyelmet. Eltérései az I. kiadástól nem csekélyek; főleg az I. könyv, s a III. könyv első és utolsó fejezete bővültek és változtak lényegesen. Egyébként a könyv — túlságos részletessége mellett is, melyért maga Kaerst is mentegetődzik (V—VI lk.) — egész sor értékes új eredményt hoz és a hellenizmus megértését lényegesen előmozdítja. Ebben van maradandó érdeme.

(Budapest.)

RÉVAY JÓZSEF.

Erwin Jahn : Die «Volksmärchen der Deutschen» von Johann

Karl August Musäus. (Probefahrten, Erstlingsarbeiten aus dem Deutschen Seminar in Leipzig. Herausg. von Albert Köster. XXV.) Leipzig, Voigtländer. 1914. 8-r. 120 l.

Musäus meséi a Grimm-testvérek gyűjteményének megjelenése előtt csaknem egyedül képviselték a német meseköltészetet a német irodalomban. Jahn dissertatiója ezeknek a Musäus-féle meséknek a monographiáját adja, különösen figyelembe véve ez elbeszélések anyagát és formáját. De maguknak a meséknek keletkezésére vonatkozólag is kapunk nemcsak pszichologiai, hanem kortörténeti magyarázatot is. Mindamellett e gyűjtemény létrejötte még ezen magyarázatok után is «problematikus» marad.

Musäus vérbeli rationalista volt, a főrationalistának, Nicolainak, leghangosabb «csaholója», úgy hogy e monographia szerzője épen rationalista voltánál fogva tartja képtelennek minden mélyebb érdeklődésre a népköltészet és nevezetesen a népmese iránt. Tárgyának és világfelfogásának ezen ellentétességéből magyarázza azokat a lényeges változtatásokat, a miket még magukon a néptől vett meséken is tett. Az anyagi siker reménye nem eléggé döntő szempont ahhoz, hogy egy nagyhatású irodalmi jelenség megszületését megokolja, és így e gyűjtemény problematikussága nem enyhül. Ennek magyarázata a XVIII. sz. német racionalizmusának túlszűkre szabása. A rationalista pszichikai alkotottsága nem oly egyenes vonalú és sokkal bonyolultabb, mint a hogy azt sémákba szokták szorítani. Nicolai minden racionalizmusa mellett is Shakespeare első hirdetője; a legnagyobb német rationalista Lessing a legnagyobb francia

rationalistának, Voltairenek, legelkeseredettebb üldözője; Wieland, a ki maga is csak a racionalizmus gyermeke, a középkor és a mese kultuszának egyik leghathatósabb életrekeltője, és Tieck rationalista kezdetekből lesz a romantizmus költőjévé. A német racionalizmus főképviselőinél tehát nagyon is disparát elemek férnek meg egymás mellett. Ily kettősség tapasztalható Musäusnál is.

Meséi nem pusztán Wieland költészetének reflexei, bennük a Rousseau-féle demokratizmus hatása is jelentkezik, a mely Musäusnál épügy megfért a rationalista világfelfogással, mint a felvilágosodás legtöbb írójánál. A néplélek termékei iránti érdeklődés nem volt pusztán könyvirői üzleti fogás, sem tisztán Herder irodalmi hatásának következménye, hanem benne rejtett a rationalista XVIII. század Rousseautól is megtermékenyült lelkivilágában. Musäus tárgyválasztásának problema-volta így megszűnik, felvilágosultsága csak azt a bizonyos leereszkedő humort eredményezte, a melylyel az író oly magasan lebeg népies tárgyai felett.

Mind a meseanyag, mind a mesék stíljének vizsgálatában Jahn dolgozata igen figyelemreméltó. Az előbbiben már csak tárgyi összeállításai folytán is, a melyek a magyar kutatókat is közelebről érdekelhetik, a mennyiben nem egy irodalmi alkotásunk (Árgirus, Fortunátus, Kineskereső mondák. Szilágyi és Hajmási, Czuczor Mátyás királya [V. ö. EPhK. 1910, 430. l.]. Szt.-Erzsébet legendája) tárgy-történetét érintik.

(Budapest.)

WEBER ARTHUR.

Ida Boy-Ed: Dass Martyrium der Charlotte von Stein. Versuch ihrer Rechtfertigung. Stuttgart und Berlin. J. Cotta, 1916. 8-r., 100. l. 5—6. kiadás. — **Etta Federn: Christiane von Goethe. Ein Beitrag zur Psychologie Goethes.** München, Delphin-Verlag, 1916. 8-r. 268 l. 2. kiadás.

A Goethe életében legfontosabb szerepet betöltő két nőalak közül Charlotte von Stein ép oly sokáig volt mind az idevágó irodalomnak, mind a közfelfogásnak dédelgetett édes leánya; a hogy Christiane Vulpus mostoha Hamupipőkéje. Egyik makulátlan fényözönben, a másik tájékozatlanságon épülő sötét hirben állott.

A mint aztán Goethe életének dokumentumai kezdtek közkincesé válni, a vélemény két vitás táborra szakadt: egyfelől megkezdődött Christiane rehabilitációja, a mely azonban Steinné értékének leszállításává szélsőségesült. Kiegyenlítően, de nem meddő vita támadt. Ma már azonban a pör sub iudice állapotát túl kell haladnunk, a mennyiben az érvek, bizonyítékok anyaga csaknem teljesen napfényre van tárva. Nincs egyéb hátra, mint e pört is a Goethe által minden jelenséggel szemben használt mértékkel mérni meg: a dolgok sajátosságába helyezkedő tárgyilagossággal. Megállapítani a két nő értékét külön-külön, nem pedig egymás rovására, egyiket a másik sötét háttéréül állítva oda; szem előtt tartani a nagy tapasztalatot: hogy Goethe mindig azt élte át, a mire épen szüksége volt! Egy ilyen egyetemes nézőpontból kell végre Frau von Stein és Christiane helyét a hatalmasan költőről rájuksugárzó fénykörben kijelölni.

Boy-Ed és Federn könyve ily jó úton van. Mindkét mű

apologia, de mindkettő csak szószólója akar lenni védelmezettjének s nem egyben támadója pártfogoltja vetélytársának. Különösen áll ez *Boy-Ed* művéről, mely a tárgy nagy fölkatatottsága folytán felette áll a philologiai alapvetésnek; és Steinné élete egyetlen mozzanatának pszichologiai fejtegetése: ama bizonyos «psychosis»-nak (az elnevezés ment és nem gúnyol), a mely Goethe szellemileg egyedül hozzá méltó szerelmesén a szerelmi kapocs fölbontása után hatalmat vett. *Boy-Ed*nek meggyőződése, hogy a férfi a nőben rendszeren bizonyos követelmények, illúziók vagy a köztudatba hamisított skémák szerint ember helyett fensőbb vagy alacsonyabb lényt lát. Ezért rajzolták *Frau von Steint* az ő férfiméltatói vagy tökéletesnek, és akkor szépítették életének ama rút vonását, hogy Goethét nem valami nemes gesztussal engedte magától tovább menni; vagy pedig egész sötét színben látva, ezt a nem nemes gesztust tekintették egész életének symbolumául.

Boy-Ed könyve kiegyenlíteni törekszik ezt a bizarr ellenmondást. Nő létére nem kívülről akar Steinnéhez férni, hanem mintegy az ő lelkébe helyezve át sajátját belülről indul kifelé, ajtót nyitva a kutató világosság számára egy asszonyi lélek sajátos rejtélyeibe. Ezt a lelket pedig emberinek látja, tehát nem valami egyoldalú jelenségnek, hanem ellentétekből belső, titokzatosan elfátyalozott összefüggések, okozatiságok szerint kialakuló complexusnak. A női léleknek ezt a titokzatos logikáját, a mely külső megjelentében logikátlan-ságként tetszik — mint például Steinné önmagával annyira nem egybehangzó, bántó viselkedése elhagyattatása után — e külső kiegyenlítetlenséget próbálja szálakra bontva leleplezni, és úgy rajzolja meg védelmezettjét, hogy sem meg nem itéli, sem nem isteníti, csak megérteti; és sorsát, mint emberi, asszonyi sorsot, megszanatja velünk. Egy nyomott, gyötrelmekben gazdag, hamisítatlan örömben nagyon szegény élet után végre a boldogság esordultig telt kelyhéhez jutó nőt állít elének, a ki késő boldogságáért *minden* árat megfizetett és akkor eltűnt ifjúságával együtt le kellett arról mondania. Nem Goethe, nem *Christiane* vették azt el tőle: a természet örök törvényei ültek ott diadalt; de van-e ember, a ki föl ne jajdulna bármily természetes is sorsa, ha a természet törvényének érvénye egyben az ő irgalmatlan feláldoztatását jelenti? És mert a természettel szembe nem fordulhatunk, nagyon is emberi vonás azokra vetni, a kiket a természet eszközül választott a maga akarata érvényesítésére. *Boy-Ed* így érthetőnek és megbocsáthatónak látja be *Frau von Stein* muló eltántorodását önmagától.

Federn művének célkitűzése egészen más. Ő teljes összképét akar nyújtani *Christianeról* s így hézagpótló és alapvető munka; a mennyiben Goethe hitvese még soha németül önálló műben méltatva nem volt. Bár Federn nem használhatta még a Goethe-párnak *Gräfin* által most kiadott teljes levélváltását, a levelek eredeti kézírataira és más egykorú följegyzésekre támaszkodva apró vonásokban rajzolja meg a szerző a másik rejtélynek: a színre jelentéktelen teremtésnek jellemképét, a ki egy genie előtt találhatott örök kegyre. Ebben a jellemképben nem azok a részek az igazán érdeklélő, a melyekben Federn *Christianenak* Goethe költészetében való szerepét festi. *Christiane* nem a költőnek, hanem az embernek volt közel-

állója. Az ő fényreemelésének ebben az elvben kell gyökereznie. Federn is érzi ezt, mikor Christiane lényének ama vonásait domborítja ki, melyek őt Goethe élete teljességének egyik szükséges alkotórészévé tették. Ezek voltak: előbb ifjúsága, elpusztíthatatlan gyermeki kedélye, a mely az örök megújulást szükségülő Goethebe mint új életfolyam áramlott át; később pedig az a hűséges igénytelensége, a melyvel öntudatlanul hajolt meg egy magasabb élet követelményei előtt és sohasem követelte magának a teljes embert. hanem mindig beérte — és boldogan érte be — azzal, a mit Goethe sokféle ágazó életkincseiből neki juttathatott. Ezek voltak az ő legfőbb, Goethének nyújtott lelki ajándékai — eltekintve az ihlettől, a melylyel Goethe költészetéhez is hozzájárult. De nem kisebbek többi, realisabb érdemei sem. Szívós szorgalmával, életrevalóságával a tápláló elvet képviselte Goethe házi életében; a hogy Goethe nevezi őt: igazi «házi kincs» gyanánt kimélve meg minden lehuzó, kicsinyes gondtól azt az embert, a kinek s a kivel együtt az egész világnak oly nagy szüksége volt rá, hogy egyik legnagyobb genieje a hétköznapi gondjainak fölibeemelkedve, szellemét egész pompájában bontassza ki.

A két műből leszüremelő összbenyomás végső summája az, hogy az ifjú Goethének — mint egy magát mindig fensőségesebbé küzdő új Parsivalnak — ép oly szükséges volt Frau von Stein szellemi támogatása, mint a tiszta emberi magaslatra ért, de az élet realis oldalaival szemben sokat igénylő érett férfunak a maga szellemi és az ehhez alapul szolgáló testi frissességének megóvására Christiane önfeláldozása. A maga kötelességét mindkét nő betöltötte. Épen ezért emberi árnyoldalaikat sem eltussolni, sem kipellengérezni nincs miért, elévülhetetlen érdemeikkel szemben azok úgyis eltörpülnek.

(Nagyenyed.)

BERDE MÁRIA.

Paul Kägi: Nachwirkungen der älteren griechischen Elegie in den Epigrammen der Anthologie. Diss. Zürich, 1917. 8°, 89 l.

A dissertatio előkészítő munka akar lenni a görög epigramma történetéhez. Mióta Reitzenstein (*Epigramm und Skolion*, 1893.) az alexandrin könyvepigramma eredetének, vagyis a régebbi elegiával való összefüggésének problémáját oly merészen és határozottan felvetette s — mint maga bevallja (*Pauly-Wissowa* s. v. Epigramma) —, sok tekintetben elhamarkodottan megoldotta. senki sem akadt, a ki a kérdést a maga egészében újra átvizsgálta volna. Kägi arra vállalkozott most, hogy a mennyiben lehet, a Reitzenstein-féle theoriát «az egyes párhuzamos helyek tökéletesebb kihasználásával támogassa». (5. l.) Welcker s T. Hudson-Williams Theognis-kommentárjai és mások, legfőképp Reitzenstein megjegyzései állottak rendelkezésére. Munkája e tekintetben összefoglaló.

Dissertatiója első, nagyobbik részében a tartalmi párhuzamokkal foglalkozik, tárgyi sorrendben: eroticumok, bordal-motivumok, gnómák. Módszeresen dolgozik és sulyt vet arra, hogy methodusa kitűnjék. Direkt összefüggést ott állapít meg, a hol a tartalmival formális megegyezés jár. Szellemesen pl. Anth. Pal. XI. 232. és Theogn. 499-502. között. Óvatos a közhelyekkel szemben, locus

communis és reminiscentia nála nem fedheti egymást. A kettő fogalmával végre már tisztában kellene lennünk. A Palladas V. 71. mellé felhozott helyek ellen nem tehetek sok kifogást és a költeményt mégis közhelyhalmaznak kell tartanom. Lásd a 7. anakreoni dalt. Nagyobb hiányosság, hogy a melikus és drámai költészet hatásának keresztződését az elegiákuséval csak ott veszi észre, a hol forrásai utalnak rá. Nossis V. 169.-hez ma már Sapphót idézhetjük. (Diehl: *Suppl. lyr.*³ 1917. 5, 1—7. Grenfell and Hunt: *Oxyrh. Pap.* X. 20. l. 1231. sz.). S kár volt Käginek Philodemos V. 111.-nél adatok nélkül biztosra venni az elegia hatását: Anakreonra, mindenekelőtt fr. 77.-re gondolhatott volna. Biztos eredményekre vezető módszerét itt nem vitte keresztül.

Munkájának eredményei nagyjából elfogadhatók. Az irodalmi epigrammára, úgy látszik, túlnyomó többségben a Theognis-gyűjtemény kis elegiái hatottak. Valószínű, hogy Meleagros Theognis β -t olvasta s annak két költeményét (1341—44. és 1345—50.) a mai sorrendben. Az epigrammaköltészet topikájából az elegiára menne vissza az ilyesmi: *σέφαι τὴν ὄρην, ὡς ὀλιγοχρόνιος* (Platon, V. 98.), *ὄστέα καὶ σποδῆ, παρθένε χεισόμεθα* (Asklepiades, V. 84.), *γῆρας κολύσει...* (Ruphinos, V. 11.) *ἔσθ' ὅτε καὶ σὺ...* (Straton, XII. 16.) a szerelem hajózás, gondülőző pohár, *ἐλέγχειν τὸν φίλον* (Kallimachos, XI. 362.) stb. A tarentumi Leonidas egér-epigrammájának (VI. 302.) a mintája ugyan Theogn. 351—354. lenne, de Asklepiades és Kallimachosnál az elegiákus hatásnak kevés nyoma akad. Meleagrosnál és követőinél aránylag sok, Stratonéknál a legtöbb.

E nyomokból egyes epigrammák relativ chronológiájára következtetéseket lehet vonni. Ruphinos Kági szerint is Straton utánczója volna. Szöveget is javít: Antiphanes XI. 168. 1. k. *ὁ δὲ χρόνος ὡς τόκον, οὕτω καὶ πολὺν τίττει γῆρας ἐπερχόμενος* helyett Sol. 24, 10. és Theogn. 1132. miatt a Planudeával *γῆρας ἐπερχόμενον*-t olvasna. «Diese wäre an und für sich nicht viel einladender, als die andere, da auch *γῆρας* eigentlich kein solches Attribut braucht. Aber sie empfiehlte sich dadurch, dass die sonderbare Ausdrucksweise aus der Reminiscenz erklärt werden kann.» (13. l.)

A dissertatio másik részét a pusztán formális párhuzamoknak szánta a szerző s jóllehet a műfajok összefüggése ezeken fordul meg, kevesebb kedvvel dolgozik rajtuk. A szórul-szóra egyező versdarabok száma a tárgyi megállapításokkal arányban áll, de nem elég, mint Kági szeretné, az elegiákus költészet egységének bizonyítására, úgy, hogy az epigramma annak csak elágazása volna. (84. l.) Sőt, mintha az alexandriai kor első, nagy költői tudatosan nem csatlakoznának az elegiához és a későbbiek műérzékük fogyatékosága miatt fordulnának hozzá, témaért és kifejezésért. A döntéshez további részletkutatásokra van szükség.

Kági összefoglaló és módszeres munkája ezekhez nélkülözhetetlen lesz, dissertatio-készítőknek mintául szolgálhat.

(Budapest.)

KERÉNYI KÁROLY.

Werner Werth: François de Molière, sein Leben und seine Werke. Ein Beitrag zur Literaturgeschichte des 17. Jahrhunderts. Berlin, Ebering, 1916. 8-r. 134 l.

François de Molière a szerzőt is a vígjátékiró Molière-rel való kapcsolatban érdeklí leginkább, de azért lelkiismeretes gondnal jellemzi a fiatalon, erőszakos halállal kimúlt divatos regényírónak, Saint-Amant és Théophile barátjának életét és műveit. Elveszett munkáira (versek és egy «le Mépris de la Cour» cz. Guevara-utánezat) és Ausztriai Anna betegségére és gyógyulására vonatkozó két jelentésén kívül részletes méltatásra találnak regényei is. A «*Semaine Amoureuse*»-t egy férjes nő lelkiállapotainak ecsetelése teszi a psychologico-sentimentális regény előfutárjává; forrásai: Achilles Tatios «Klitophon és Leukippe»-je és a Tristan-monda egy újabb prózai feldolgozása. A másik, «*Polyxène*» idealisztikus kulcsregény, a melynek hősei mögött Conti hercegné (Louise Marguerite de Lorraine), Bellegarde, Gabrielle d'Estrées és IV. Henrik rejlenek, a kik már az «*Astrée*»-ban is szerepeltek. A két népszerű regény számos folytatója és befejezője közt ott találjuk Charles Sorelt is, a kinek Polyxène-folytatásában szerepel együtt Alceste és Philinte neve; különben a «*Misanthrope*» egy helyzete és a főszemélyek egy-egy jellemvonása a «*Polyxène*»-re emlékeztet. Hogy Poquelin-Molière ismerte François de Molière műveit, azt a szerző a két író gondolkozásmódjának sok egyező vonásával s a «*Précieuses ridicules*» Madelonjának név-változtatásával (Polyxène) igazolja. Ez teszi szerinte valószínűvé, hogy Poquelin François de Moliéretől kölcsönözte a Molière nevet.

Bár a szerző érdekesebb megállapításaiiban tanárját, Zenkert követte, mégis hasznos munkát végzett azzal, hogy Molière nehezen hozzáférhető műveit ismertette, sőt a «*Polyxène*»-nek egy, a «*Misanthrope*»-ra emlékeztető hosszabb részletét a függelékben szöszserint közzé is tette.

(Debreczen.)

HANKISS JÁNOS.

Felix Freude: Die Schaubühne des Freiherrn von Petrasch. Brünn, Carl Winkler, 1916. 8-r., 208 l.

A XVIII. század második felében szokatlan lendületet tapasztalunk az osztrák irodalomban. Ez nagyrészt Gottsched érdeme. Ő a Mária Terézia korabeli irodalom tulajdonképeni vezére. A műveltségi viszonyok Ausztriában a XVIII. század közepéig siralmasak voltak. Gottsched bécsi látogatásával (1749) a tervek és intézmények egész sora születik meg azzal a célzattal, hogy Ausztria és Németország közt a szellemi kapcsolat helyreálljon s ezzel egy magasabb kultúra létesüljön, melynek Bécs a centruma. A német szellemi élettel való szoros összeköttetés ezentúl többé nem szűnik meg. A felvilágosodás eszméi behatolnak Ausztriába. Bécs lesz a kisugárzó középpont, mely száz meg száz szálon át juttatja a nyugat eszméit a birodalom periferiáiba.

A monarchia különböző részeiben egyes lelkes és tetterős férfiak fellépésével kisebb irodalmi központok keletkeznek, a hatalmas Bécs tükörképei, ezek az új műveltséget, ha csak fölszínesen is, fel-

karolják és népszerűsítik. Hazánkban ilyen népszerűsítő szerep Pozsonynak jutott, erre már fekvése is praedestinálta. Innen terjedt el az eredetileg német műveltség egész Magyarországon, hogy közkincsé, magyarrá legyen. Ausztria tartományai közt Morvaországban lát először munkához a szunnyadó szellemi erő és indul meg az irodalom ápolása. Ez Petrasch József érdeme, ki Olmützben tudóstársaságot alapítva, hozzáfog Gottsched eszméinek megvalósításához.

A mi Gottschedot és híveit a bécsi irodalmi viszonyokban legjobban megbotránkoztatta, a színpad siralmas állapota volt, a mely még a «Hanswurst»-nak hódolt. A «Hanswurst» megbuktatására és a «szabályszerű» színdarab meghonosítására 1749-ben megindult a «Deutsche Schaubühne zu Wienn» cz. színműtár kiadása, Gottsched «Deutsche Schaubühne»-je nyomán. De igazi sikere nem volt sem ennek, sem annak a «Schaubühne»-nek, a melyet 1740—60 közt Petrasch József írt. Maradandó sikert csak Sonnenfels József ért el.

Freude Petrasch «Schaubühne»-jének erlangen-i kéziratát ismer-teti, a melyről az eddigi Petrasch-kutatók nem tudtak. A «Schaubühne»-t Windisch Károly Theophil, pozsonyi író, Petrasch barátjának előszavával az «Altdorfer deutsche Gesellschaft» készült kiadni. Ez a társaság a lipcei «Deutsche Gesellschaft» mintájára alakult, tehát szívesen fogadott volna olyan irodalmi termékeket, a melyekre a Gottsched-féle tendenciák rányomták bélyegüket. A nagy költség miatt azonban a kéziratnak, csak egy része 11 vígjáték jelent meg nyomtatásban «Des Freyherrn Joseph von Petrasch sämtliche Lustspiele» czímen Felseckernél Nürnbergben 1765-ben.

Petrasch «Schaubühne»-je szerény követője a híres lipceinek, azzal a lényeges különbséggel, hogy nem több író, hanem csak Petrasch darabjait tartalmazza. Tartalomban, belső jellemzésben teljesen megfelel a Gottsched-féle irodalmi hagyománynak. 18 «Lustspiel» mellett csak 2 «Trauerspiel»-t tartalmaz, e definitiókat a Gottsched-féle terminológia értelmében véve. A 2 szomorújáték személyei a «reges, heroes, duces» köréből valók, tartalma nemzeti. A Gottsched követelte erkölcsi tanulság se hiányzik. A vígjátékokban a német vígjáték XVIII. századbeli fejlődésmenete tükröződik vissza, a burleszk-bohózáttól a jellemvígjátékon át a comédie larmoyanteig. Freude részletes tartalmakat közöl, a nyomtatásban megjelent darabokat összeveti a kézirattal, továbbá kimutatja forrásait. Többek között rámutat Molière, Destouches, Holberg, Schlegel hatására, nevek, a melyekkel Gottsched «Schaubühne»-jében találkozunk. Ez a hatás hol mélyreható, hol egy-egy név, egy-egy gondolat átvételére szorítkozik.

Különösebb figyelmet érdemel a «Der üble Geschmack der Bühne» cz. vígjáték, a mely csekély változtatással «Hanswurst» czímen anonym jelent meg 1761-ben Pozsonyban, Landerernél. E darab a «Hanswurst» ellen küzd még Sonnenfels előtt, Gottsched intenciói szerint, a ki a «Neuestes aus der anmutigen Gelehrsamkeit»-ban bővebben is foglalkozik vele. Sokáig Windischnek tulajdonították. Freude bebizonyítja Petrasch szerzőségét. Tehát ha Windischet mint Sonnenfels bátor elődjét magasztalják, ez a dicséret Petrascht illeti meg.

Freude valószínűnek tartja, hogy Petrasch egyik-másik darabja

színpadra is került. Hiszen Petrasch irodalmi munkásságában a praktikusság elvét sohasem tévesztette szem elől, így a színműírást is a «szabályszerű» darabokban való hiány készítette, mint Gottschedot. Darabjaiban pedig gyakran él olyan fogással, a mely csak a színpadon jogosult.

Freude részletes és a tudományos kutatás alaposságában mintaszerű tanulmányával hasznos munkát végzett. Petrascht eddig inkább mint irodalompártolót, szervezőerőt és költőt említik az osztrák irodalomtörténetben: most drámairói műhelyébe is betekintheünk. Gottsched mély és termékenyítő hatásának az osztrák irodalomra pedig új bizonyítékát nyertük.

(Budapest.)

KÜRSCHÁK PIROSKA.

DOKTORI ÉRTEKEZÉSEK.

1. Kún Mária: *A Robin Hood ballada-cyclus*. Budapest, Pátria, 1915. 81. l. Kún Mária dolgozata anyaga gazdagságával jeleskedik. Komolyan mérlegeli a krónikáknak a Robin Hood-ra vonatkozó adatait. Vizsgálja azt, hogy Robin Hood milyen viszonyban van a maga korával s hogy a népszerűt milyen vonásokkal ruházta fel. Figyelemmel kíséri a Robin Hood-mondakör fejlődését s egymásután fejtegeti az egyes balladákat, szól Scott és Tennyson feldolgozásáról s végül alaposan tárgyalja a Robin Hoodról irt Geste-et. Mindebben érvényesül a szerző egészséges ítéléte, alapos olvasottsága, csupán az a fejezet, mely a Robin Hood-cyclus helyét keresi az angol ballada fejlődésében, kissé bőbeszédűen veti össze a Robin Hood-költeményeket más outlawokról szóló balladákkal. Hosszadalmassá lett a dolgozat első fejezete is, melyben az angol nép- és műballada fejlődésének vázlatát nyújtja, ha kivált azt tekintjük, hogy az egész csupán két irodalomtörténeti kézikönyv megfelelő helyeinek visszatükröződése. Feltűnő, hogy dolgozatában makacs következetességgel mindég *outlaw* olvasható, a helyes *outlaw* egyszer sem fordul elő. De Kún Mária munkakedve, serény buzgalma dicséretet érdemel, noha tagadhatatlan, hogy sok adatát csak másodkézből meríti.

2. Bathóné Ertl Viola: *Bernardin de Saint-Pierre hatása Lamartine-ra*. Budapest, Franklin, 1915. 79. l. Bathóné annak az érdekes kérdésnek eldöntésére vállalkozott, milyen hatással volt Bernardin de Saint-Pierre Lamartine-ra. Fejtegetésének szilárd alapot szolgáltat az a tény, hogy Lamartine igen jól ismerte Bernardin de Saint-Pierre költészetét. Jellemző a két költőre a természet szerete. Mindketten észreveszik a természet bensőségesebb, kisebbszzerű szépségeit is, nagy művészek a tengerről nyújtott leírásokban. Használó jellegű, mélységes, csaknem pantheizmusszerű vallásosságuk. *Jocelyn* mintáját a szerző *Paul et Virginie*-ben látja. Részletesen bizonyítja, hogy ez a két, mélabúra hajló költő egyaránt keresi azokat a jelenségeket, melyek ebbe a hangulatba ringatják őket. Stílusuk könnyedségében, jelzőik gazdagságában, tropuskinesük bőségében is megtalálja a rokonmozzanatokot. Bathóné érezte vállalkozása nehézsé-

geit s nagy óvatossággal inkább párhuzamrajzra törekedett, mint hatáskimutatásra. De sokkal nyomatékosabban kellett volna taglalnia, hogy Lamartine Bernardin de Saint-Pierreben mintegy szellemi rokonára talált s nélküle is a maga lelke sugalmait követte volna. Így nem egy összevetése megokolatlan. Legsikerültebb, mert természetes és igaz, *Jocelyn* meg *Paul et Virginie* összehasonlítása. A szakirodalmat figyelemmel kíséri, de feltűnő, hogy Brunetiére mesteri *Évolution de la poésie lyrique au XIX. siècle*-ét Faguet könyvének nézi [48. l.].

3. Kmetty Margit: **Adalékok Chateaubriand hatásához.** (Lamartine, V. Hugo, Musset és Vigny műveiben). Budapest, May J. 1916, 85 l. A szerző Chateaubriandról nyújtott általános jellemzés után Chateaubriand melabújával foglalkozik. Úgy találja, hogy a romantikusok között leginkább Lamartine melancholiája hasonlít hozzá. Vigny-nél s Musset-nél is utal erre a hatásra, de az ő melancholiájukat mélyebbnek tartja, mint a Chateaubriand-ét. Mohó buzgósággal szedi össze Lamartine-nál a Chateaubriandra emlékeztető vallási mozzanatokot. Victor Hugó *Odes et ballades*-jének szelleme is lépten-nyomon Chateaubriand-t juttatja eszébe. Musset *Rolla*-jában *A kereszténység szellemé*-nek halvány sugarát fedezi fel. Hugo középkor-rajzaiban is Chateaubriand ihletését látja. Részletes párhuzamokkal igyekszik megvilágítani, mennyiben mutatkozik Lamartine-nál és Hugónál Chateaubriand leírásainak, hasonlatainak s képeinek hatása. A szerző nagy buzgalommal látott a munkához. Tagadhatatlan, hogy a hatás-kérdésben nem egy konkrét eredménnyel gazdagítja tudásunkat. Kár, hogy nem egyszer elveti a súlykot: túloz s hatást keres ott is, hol véletlen találkozás van. Sajnálatos, hogy anyaga irodalmi jellegűvé sem tudott kikristályosodni: adatait sokszor jegyzetszerű nyersségükben közli. A francia idézetekben sok a nyomdahiba.

4. Beődi Balogh Ilona: **Az olasz nő a renaissance idejében.** Budapest, Fekete M., év nélk., 63 l. — Olaszország renaissance-kori erkölcsi és társadalmi életeről nyújtott friss rajz után a dolgozat a kor nőnevelésével foglalkozik s beszámol néhány kiváló nő tudományos és irodalmi iskolázottságáról. Külön fejezetet szentel a házasságnak és a családi életnek. A házaselet, a hűtlenség, a csábítás s az eszményi szerelem friss közvetlenséggel tárulnak fel előttünk. Figyelemmel kíséri a nő társadalmi szereplését. Értékes adatokkal mutat rá arra a jelenségre, hogy az eszes, képzett, erélyes nő a kor kedvelt fajképe. Gondosan figyeli azt is, hogyan nyilatkoznak a nőkről a korabeli írók. Arra az eredményre jut, hogy a renaissance kedvezett a nők, elméletben egyenlőnek hirdette a férfival. A szerző értekezését jeles forrásmunkák alapján írta friss, eleven modorban. Látszik, hogy megkapta őt Symonds és Burekhardt írói művészete.

(Arad.)

ELEK OSZKÁR.

5. Borz Gyula: **Kazinczy írói összeköttetései fogsága idejéig.** Esztergom, 1916. 8-r., 103 l. — E kötet nem közöl új adatokat, csupán Kazinczy levelezése nyomán (az első két kötetből) állítja össze a fejlődő író vonatkozásait az egykorú írókhoz. Inkább a rendelkezésre álló forrás adatai, mint ezek jelentősége szabják meg a dolgozat egyes fejezeteinek arányait. Bővebben csak Ráday Gedeonnal, Földi Jánossal és Horvát Ádámmal foglalkozik, de részletesen

szól Aranka Györgyről, Döme Károlyról, rövidebben Dayka Gáborról, Kovachich M. Györgyről, Fejérváry Károlyról és Prónay Lászlóról. A bevezetésül írt Tájékoztatóban kiterjeszkedik azokra az írókra, a kiknek leveleiből csak egy-kettő maradt ránk. E fejezetek időrendi képét adják az írókat és Kazinczyt közösen foglalkoztató themáknak. Kazinczy «werden»-je nem domborodik ki belőlük, de egyáltalában alig is érdeklí szerzőnket az a hatás, melylyel a kor Kazinczyra volt. Kazinczy egyénisége, annak fejlődése nem középpontja e fejezeteknek. Borzot inkább az a cél vezet, hogy Kazinczy hatására rávilágítsunk s ebben többnyire tört csapáson jár. Arankánál pl. hasztalan keressük a két vezetésre termett író nagyobb conceptiójú terveinek említését, egész munkásságuknak párhuzamát, törekvéseik magasabb szempontokból való méltánylatát. Dayka megítéléséhez klasszikus világnézetének rajza s ebben kölcsönhatása Kazinczyval, Szentjóbít illetőleg a francia eszmék közös hatása, Bacsányinál elvi ellentéteik megvilágítása több eredményre vezeték volna a szerzőt. A dolgozat mai formájában csak ismertetésszámba megy s mint ilyen, egyoldalú.

6. **Antalfy Gizella: Lessing a magyar színpadon.** Budapest. 1916. 8-r, 47 l. A dolgozat bevezetése a magyar Lessing-kultuszt ismerteti. Csak vázlatos áttekintést ad, melynek gyújtópontjában Kazinczy és Bajza áll. Amaz Goethe mellett kellő méltánylással hirdeti Lessing értékét is; emez Lessing mély tudományának nálunk első igazi megértője és, mint először Patai értekezése mutatott rá, elveinek tolmácsa. Míg a Goethe-kultusz nálunk ma sem ért kellő, a Kazinczy kezdette lendülethez méltó magaslatot, Lessing mindig jelentőségének megfelelő kultuszra talált. Ez a kultusz azonban igazában csak a színpad által lett hatásos és Antalfy Gizella jól választotta tárgyát, mikor a magyar színpad Lessing-kultuszával foglalkozik. Dolgozata három részből áll. A Minna-kultusz tette a nagy költőt nálunk népszerűvé. Ráth Pál és Kazinczy Ferencz fordításai őrzik emlékét, de valószínű, hogy Kolozsvárt egy harmadik fordításban adták. A ma már kevésbé jelentős Galotti Emiliát közel fél-századig uralta a színpad. Vidéken is gyakorta adják, de a pesti színelőadások során is föl-fölelevenítik, egészen a Hölgyfutár koráig, a mely jogosan említi, hogy «most már más idők, más erkölcsök». A harmadik, legújabb korszak a Bölcs Nátháné. Lessing e mélyhatású darabja csak 1879-ben, Miskolczon jutott magyar színpadhoz, 1888-iki, pesti előadása óta azonban időről-időre felújítva műsoron maradt a Nemzeti Színházban. E darabokon kívül színrekerült nálunk a Miss Sara Sampson — és talán A zsidók is. Érdekes, de kétes eredménye a szerzőnek, hogy Németország után a mienk a Lessing-kultuszban az elsőség. A dolgozat, bár nem törekszik philológiai részletezésre, sem tárgyában való nagyobb elmélyedésre, anyagát jól rendezzi és eredményeiről áttekinthető képet ad.

7. **Gyöngyösi Nándor: Gróf Széchenyi István sentenciái.** Budapest. é. n. (1916.) 8-r., 32 l. a XIX. század csak az előző korszaknak köszönheti a philosophia szeretetét. A bölcsészet százada a tizennyolczadik. Annak vége óta s különösen a francziáknál vált divattá a «gondolatok» formás, önmagukért való kifejezése. E sentenciáknak nálunk Eötvös és Széchenyi a legnagyobb mesterei s a jelen dolgozat ez utóbbinak sentenciáival foglalkozik. Formailag

aforizmákra, gnómákra, glossákra, ideákra, parergákra, paraenesisekre, thézisekre, axiomákra és paradoxonokra osztja fel őket s. ezek mind-egykét Széchenyiből vett egy-két példával illusztrálja. Ez a rész voltaképpen egy csomó (nem egyszer homályos) definitio, mely a szentenciáknak csak teljes osztályozására volna jó; igazi értelme csak akkor lenne, ha egyben teljes mutatót adna Széchenyi összes sententiáihoz. Ennél érdekesebb a dolgozat másik, nagyobb része, mely a sententiákat tartalmi szempontból részletezi. Sajnos, Széchenyi bölceletét nem fejli ki belőlük, csak címzők szerint idézi a böles mondásokat. Nem teljes és nem tekinthető át; csak az anyaggyűjtésig s annak némi rendezéséig jutott el; de mégis némi betekintést nyújt Széchenyi gazdag eszmevilágába.

(Olasz harczter.)

GÁLÓS REZSŐ

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG XLIII. KÖZGYŰLÉSE.

1918 február 9.

I. Pruzsinszky János emlékbeszéde Ponorí Thewrewk Emil fölött.

A nagyterjedelmű emlékbeszédet a következő füzetben közöljük:

II. Titkári jelentés.

Tisztelt Közgyűlés! Társaságunk történetében évről-évre nagyobb helyet követel magának a világháború, melynek súlya alatt már negyedik éve roskadoz az európai műveltség. A modern állami és társadalmi élet minden bonyolultsága mellett sokkal egységesebb valóság, hogy sem a világpolitikai mozgalmak elszigetelve maradhatnának benne. Ugyanaz a vészes hatalom, melynek útját égő városok, összeomlott templomok, felrobbantott hidak jelzik, összekuszálja az ipar és kereskedelem viszonyait s megakasztja a tudományos törekvéseket is. Ilyen módon nehezül a háború szelleme Társaságunkra is, mely a politikai s társadalmi élet kérdéseitől szinte függetlennek látszik.

A világháborúnak legközvetlenebb áldozatai azok a társaink, kik a csataterén lehették ki lelküket. Harczterí halottaink már tavalyi közgyűlésünkig hosszú sort alkottak. A hős csapat tagjai a következők voltak: Bartók Lóránt, Bodola Gyula, Botka József, Dobóczy Pál, Huszár György, D'Isz Emil, Jákó Károly, Joó József, Kerekes Pál, Nichi Lázár, Paál Antal, Pécsy Béla, Raáb Dezső, Ujvárosi Szabó Gyula, Zádor Béla. A mult évben még két derék társunk életét sodorta magával a csaták vihara; az egyik Huszák József, budapesti IX. ker. áll. főgymn. tanár, a másik Darvas János kolozsvári tanárjelölt. Fájó szívvel búcsuzunk korán elhunyt hőseinktől, de emléküket megőrizzük, hogy mint a férfimunkának s a hazafiúi kötelességteljesítésnek mintaképei hazaszeretetre s önfeláldozásra buzdítsanak bennünket.

A társadalomra nehezülő viszonyok megkönnyítették a halál munkáját a csatavonalak mögött is; könnyebben elernyesztették a

kimerült ideget, könnyebben megtörték a mélyérzésű szívet. Így hagyott el örökre bennünket nemeslelkű szellemi vezérünk, Társaságunk alapítója s tiszteletbeli elnöke, Ponori Thewrewk Emil, kinek emlékét a tanítvány hálás kegyeletével újította meg mai közgyűlésünkön ünnepi előadónk. Az elhunyt év izgalmai siettették Társaságunk pénztárosának, Cserhalmi Sámuelnek halálát is. Benne anyagi érdekeinknek lelkiismeretes őret veszítettük el. A rideg számok emberének látszott, de a tudomány iránt érzett lelkesedése s a philologia szeretete a sirig elkíserte. Gyakran túlságosan óvatos volt, de csak azért, mert a mérész vágyaktól Társaságunk lételét féltette. Gyakran mintha a rendet önmagáért szerette volna, de bonyolult ügykezelésében mindig Társaságunknak magasabb céljai lebegtek szeme előtt. Harminczkét évig vezette pénzügyeinket, s jórészt az ő gondosságának, szívós kitartásának köszönhető Társaságunk azt a biztos alapot, melyen a nehéz viszonyokkal is bátran szembenézhetett. Legyen áldott a derék férfiú emléke körünkben! Érdeme annál szembetűnőbb lesz, minél inkább nő a fény, mely Társaságunk fejlődését beragyogja.

Nagy értéket ragadott el tőlünk a sors szeszélye Vértesy Dezső választmányi tagtársunk elhúnytával is. Őt benső kötelékek fűzték Társaságunkhoz. *Közlöny*ünknek szorgalmas munkatársa volt, gyakran jelent meg felolvasószalunknál s legutóbb mint második titkár fejtett ki buzgó munkásságot. Érdeklődésének köre az indus irodalomtól az ógörögön át az úgörögig terjedt, de leginkább vonzotta a szép, a mint a görög szellem költői alkotásaiban nyilatkozott. Egyéniségében a philologus biztos tudása s a költői lélek kiművelt ízlése olvadt egybe, s Theokritos művészi fordításával előkelő helyet biztosított magának a magyar műfordítás történetében. Mély gyászszal gondolunk a mérész tervekre s költői feladatokra, melyeket Vértesy Dezső oly korán vitt magával a sírba, de férfias jellemének s szép lelkének emléke tovább él, tovább hat emlékezetünkben. Őszinte részvételünk kísérté el utolsó útjára négy rendes tagtársunkat is: dr. Gyárfás István Tihámér brassói r. k. főgymn. tanárt, dr. Kovács Dániel székelyudvarhelyi ref. főgymn. tanárt, dr. Létmányi Nándor budapesti áll. főgymn. igazgatót s dr. Szabó Viktor budapesti II. ker. főreálisk. tanárt.

A háborús esztendő azonban nemcsak sorainkat ritkította meg, nyomasztólag hatott pénzügyi viszonyainkra is. Bevételeink a tagdíjhátrálékok következtében megapadtak, kiadásaink pedig rendkívül emelkedtek, úgy hogy számadásainkban az idén is hiány mutatkozik. Megzavarta pénztárunk állapotát vezetőinek többszörös változása is. Cserhalmi Sámuel halála után a választmány megbízásából Gyarmati Lászlóné Cserhalmi Ilona vette gondjaiba a pénztárt, minthogy azonban őt a betegség akadályozta teendőinek végzésében, az elnökség s a választmány Mészöly Gedeont, majd Császár Ernőt kérte föl pénzügyeinknek rendezésére. Odaadó fáradozásaikkal mindegyikük elismerésünket érdemelte ki. Mély hálával jegyezzük föl, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszterium s a M. T. Akadémia a múlt évben is 2000—2000 koronával támogatták Társaságunkat. Hálás köszönetet mondunk még a M. T. Akadémiának s a M. Természettudományi Társulatnak a vendégszeretetért is, melylyel üléseink számára termeiket megnyitották.

Társaságunk életét a lefolyt évben általában a helyzet nehéz-

ségeivel való küzdelem jellemezte. Felolvasó üléseink sorát a tüzelőanyag hiánya miatt kellett megrövidítenünk, de azért fölolvásaink munkakéde nem lankadt. Febr. 14 én Huszti József a hippokratesi hagyomány nyomait kereste Ovidiusnál, míg Kádár Jolán Buda és Pest Bach-korszakbeli német színészetét ismertette. Apr. 14-én Székely István *Trimachio et Zoilus* című latin tanulmányát olvasta fel, Schwartz Elemér pedig azt a kérdést döntötte el vajon frank vagy bajor eredetű-e a hazai hiencz nép és nyelvjárás. Május 16-án Révay József *Horatius és Petronius* című dolgozatát mutatta be, utána Szigetvári Iván nemzetünk költői tehetségéről értekezett. Okt. 10-én Körösi Sándor az *Afium* és Busbeck kapcsolatát világította meg, Zambra Alajos meg Metastasionak a magyarországi iskoladramákra gyakorolt hatását fejtegette.

Legtöbb gondot okoztak a választmánynak a rohamosan emelkedő nyomdai árak, melyek folytonos összébbszorítással fenyegették a *Philologiai Közölny*nek egyébként is szűk terét. A legnagyobb áldozatok mellett is a 48 ívnyi terjedelem biztosítása csak úgy sikerült, hogy Társaságunk elnöke, Heinrich Gusztáv, nagylelkűen átengedte folyóiratunk számára *A német végzetdráma* című tanulmányának szedését, miért mély hálára kötelezett bennünket. A szerkesztőknek szigorúan tudományos szempontjairól, a *Közölny* gazdag tartalmáról ekesen tanuskodik a 79 munkatársnak 16 nagyobb s 31 kisebb értekezése, valamint 59 hazai s 98 külföldi munkára vonatkozó bírálata. A szűk tér gyakran vázlatos munkára kényszerítette a munkatársakat, de a folyóirat olvasóinak dús kárpótlásul szolgált az eszméket ébresztő változatosság s a philologia széles birodalmáról nyújtott becses áttekintés.

Minél hívebben tükröződnek a *Philologiai Közölny*ben a magyarországi philologiai törekvések, annál szebb eredménynyel kecsgetet bennünket a gazdag tartalomnak a külföld számára való ismertetése. Ezt a czélt szolgálja *Külföldi Értesítőnk*, melynek legközelebb megjelent két száma 20—20 lapon mutatja be a *Philologiai Közölny*nek 1915-ik és 1916-ik évfolyamát. Az egyik füzetet Weber Artúr, a másikat Thienemann Tivadár állította össze. Ezek a kis füzetek bensőbb kapcsolatba hozzák Társaságunkat a külföldi. főkép a német tudománnyal s megbízható értesüléseink szerint már is általános figyelmet keltettek Németország tudós köreiben. Ily szellemi érintkezés jelentheti munkánk megbecsülését. önismeretre indíthat, esetleg önértékünket emelheti, de mindenképen hasznára válik a tudománynak. Az az előzékenység azonban, melylyel fiatal vállalatunk a német műveltségnek rendelkezésére áll, egyúttal a német társadalomnak legműveltebb részében ébreszt rokonérzést nemzetünk iránt s ennyiben hozzájárul annak a bajtársi viszonynak ápolásához, melyet kormányunk is annyira szívén hord. *Külföldi Értesítőnk* már e politikai háttérénel fogva is méltó volna közoktatásügyi kormányunknak nagybecsű figyelmére és támogatására.

Irodalmi vállalataink közül leginkább megérezte a rendkívüli viszonyok hatását a *Görög-magyar szótár*. A nyomda ugyanis a háború tartamára kénytelen volt a szótár nyomtatását beszüntetni, a szerkesztők pedig fokozottabb elfoglaltságuk miatt lassabban haladhattak munkájukban. Így a választmány s a nyomda megegyezése szerint

az első kötet legközelebb elhagyja a sajtót, a mű folytatása azonban csak a békés idők beállta után indul meg újult erővel.

Visszatekintve a leküzdött akadályokra, megnyugtathat bennünket az a tudat, hogy Társaságunk a háborús idők viharában rendületlenül állott meg. Vállalataink mindenütt megőrizték a fejlődés föltételeit; tagjaink száma folyton emelkedett, úgy hogy *Közlönyünk* már ezer példányban forog közkezen. Mindez az uralkodó szellem hódító erejének bizonyítéka s egyúttal arról tanuskodik, hogy Társaságunk nem valamely külső támogatás visszfénye, hanem önmagában hordja fennmaradásának feltételeit. A mily felemelő e tanuság, époly kötelező is. Arra indít bennünket, hogy évtizedeken gyűjtött szellemi értékeinket épségükben származtassuk át a következő nemzedékre, hogy reformjainkban mindig tekintettel legyünk azokra az erkölcsi és társadalmi kapcsolatokra, melyeknek eddig elért szép eredményeinket köszönhetjük.

Ily gondolatok annál alkalomszerűbbek, mert a világháború nem vonul át nyomtalanul az emberiség fölött. A fékevesztett szenvedély továbbra is kíméletlenül követeli majd jogait, a szenvedések sívárrá teszik a kedélyeket, s a győztes és legyőzött hatalom egyaránt imádja az anyagi érdekeket, mint az irígyelt nagyság biztosítékait. Ezekkel az áramlatokkal éles ellentétbe kerülnek azok a tudományok, melyek az emberiségnek magasabb rendeltetését hirdetik. Nem maradhat tétlen a philologia sem, mely épen az emberiségnek örökkévaló eszményeit kutatja évezredek irodalmi alkotásaiban. Neki is hirdetnie kell, hogy az emberi szellem alkotásra s nem rombolásra van hivatva, hogy a jog nagyobb hatalom az erónél, s a szeretet nagyobb hatalom a jognál. Így nyer a philologia új jelentőséget az eszmék tusájában, így indít eszményeivel harcot a háború ellen.

PAPP FERENCZ.

III. A pénztárvizsgáló-bizottság jelentése.

Tisztelt közgyűlés, mielőtt tulajdonképeni feladatunkról, a pénztárvizsgálatról jelentést tennénk, röviden meg kell emlékeznünk azokról a változásokról, melyek a pénztár vezetésében a lefolyt évben végbementek. Régi nagyérdemű pénztárosunk, Cserhalmi Sámuel 1917 augusztus hó 5-én elhunyt. A milyen pontos, hűséges sáfára volt több mint három évtizeden át társaságunk pénzének, épen olyan kifogástalan rendben hagyta maga után a pénztárt, melyet egyideig a boldogult leánya, Gyarmati Lászlóné, vezetett ideiglenes pénztárosi minőségben. Néhány havi lelkiismeretesen eltöltött működése után dr. Mészöly Gedeon látta el a pénztáros teendőit, a folyó év elején pedig lemondván ideiglenesen vállalt tisztéről, elnökünk egyelőre dr. Császár Ernőt bízta meg a pénztár kezelésével, a ki az 1917. évi könyvek lezárását, a zárószámadás, vagyoni mérleg és az 1918. évi költségvetés összeállítását elvégezvén, 1918 január hó 23-án az ideiglenes pénztáros lakásán, folytatólagosan pedig január hó 30-án a Tud. Akadémia könyvtárában megejtettük a pénztárvizsgálatot, melynek eredményéről a következőkben van szerencsénk jelentést tenni:

A) Megvizsgáltuk, a számadási okmányokkal összehasonlítottuk és mindenben helyesnek találtuk az 1917. évi zárószámadást, a mely

Melléklet a pénztárvizsgáló bizottságnak 1918. évi január hó 30-án kelt jelentéséhez.

A) A Budapesti Philologiai Társaság 1917. évi zárószámadása.

Idő: 1917. január 1-től december 31-ig. Pénztárkönyv: 397. lap 1. tételétől 409. lap 128. tételéig.

Rovat	Bevétel		Kiadás		Eredmény
	Előirányzat kor. fill.	Eredmény kor. fill.	Előirányzat kor. fill.	Eredmény kor. fill.	
1 Pénzmaradvány 1916 december 31-én	1,427 07	1,427 07	1,469	1,448	34
2 Elfizetés 1917-re	3,500	3,582 32	8,500	6,000	2,500
3 Rendes tagdíj 1917-re	3,600	2,195 85	450	232	22
4 Rendkívüli tagdíj 1917-re	120	66	112	98	30
5 Rendes tagdíjhátralék	1,200	562	2,000	1,817	40
6 Rendkívüli tagdíjhátralék	50	22	1,000	1,000	0
7 A Közlöny eladásából	25	37	1,130	896	234
8 Kamatok	650	394	96	60	594
9 A M. Tud. Akadémia segélye	2,000	2,000	500	206	47
10 Az Államsegély	2,000	2,330	250	190	190
11 Különféle bevételek	100	27	250	303	99
12 Hirdetéseket	100	100	400	588	0
13 Alapítványok	400	449	240	129	60
14 Idegen pénzek	---	171	---	---	---
Összesen	14,972 07	13,366 06	16,397	12,895	32

A megvizsgált pénztárkönyvvel és a számadási okmányokkal mindenben megegyezőnek találtuk.

Budapesten, 1918. évi január hó 30-án.

A pénztárvizsgáló bizottság:

Gyulai Ágost s. k.,
biz. tag.

Kempf József s. k.,
biz. elnök.

Székelty István s. k.,
biz. tag.

B) A Budapesti Philologiai Társaság 1917. évi vagyommérlége.

Rovat	V a g y o n d	kor.	fill.	Rovat	T e h e r	kor.	fill.
1	Pénzmaradvány: a) forgóköke	404	34	1	Alapítványok	13,479	—
2	b) alapítvány	66	40	2	Tartozásunk a nyomdának 1917. decz. 31-én	7,057	63
3	13,600 K n. é. 4%-os koronahátrétk	12,298	65	3	Vagyongyenleget	2,581	08
4	1,150 K n. é. 6%-os hadtkölcsönkötvény	1,112	95				
5	Tagdíjhátrétek	9,125	32				
6	A Közlöny raktári készlete	100	—				
7	Az irodai felszerelés értéke	10	—				
	Összesen	23,117	66		Összesen	23,117	66

A könyvekkel és a számadási okmányokkal mindenben meggyezőnek találtnk.

Budapestben, 1918. évi január hó 30-án.

A pénztárvizsgáló bizottság:

Gyulai Ágost s. k.,

biz. tag.

Kempf József s. k.,

biz. elnök.

Székelty István s. k.,

biz. tag.

C) A Budapesti Philológiai Társaság 1918. évi költségvetése.

Bevétel		kor.	fill.	Rovat	Kiadás		kor.	fill.
1	Pénzmaradvány	470	74	1	Nyomdai tartozásunk törlesztésére	2.000	—	
2	Előfizetés 1918-ra	3.800	—	2	A Közöny 1918. évi nyomdai költsége	9.600	—	
3	Rendes tagdíj 1918-ra	2.600	—	3	Szétküldési költségek	400	—	
4	Rendes tagdíjhátralék	1.000	—	4	Czimszalagokért	85	—	
5	Rendkívüli tagdíj 1918-ra	100	—	5	Írói tiszteletdíjak	960	—	
6	Rendkívüli tagdíjhátralék	50	—	6	Szerkesztőknek	1.000	—	
7	A Közöny eladásából	40	—	7	Pénztárosnak	1.000	—	
8	Kamatok	760	—	8	Szolgáknak	96	—	
9	A Magyar Tnd. Akadémia segélye	2.000	—	9	Irodai költségek	500	—	
10	Az államsegély	2.000	—	10	Egyéb nyomtatványok	500	—	
11	Különféle bevételek	50	—	11	Különféle kiadások	400	—	
12	Hirdetésekért	100	—	12	Értékpapírok vásárlására	400	—	
13	Alapítványok	400	—	13	Külföldi értesítőért	—	—	
14	Időrezen pénzek	—	—	14	Időrezen pénzek	—	—	
Összesen		13.370	74		Összesen	16.941	—	

Budapest, 1918. évi január hó 30-án.

A pénztárvizsgáló bizottság:

Gyulai Ágost s. k.,

biz. tag.

Kempf József s. k.,

biz. elnök.

Székelly István s. k.,

biz. tag.

szerint a bevétel volt 13,366 K 06 fillér, a kiadás 12,895 K 32 fillér, a pénzmaradvány pedig 470 K 74 fillér volt. Azonban a Közlöny nyomtatási és szétküldési költségei fejében folyó év elején 7057 K 63 fillérrel tartoztunk s tartozunk még most is a nyomdának, úgyhogy valóságban az 1917. évet 6586 K 89 fillér deficittel zártuk le. Hogy az 1917-iki költségvetésben előirányzott 1424 K 93 fillérrel szemben ekkora deficitünk van, annak elsősorban a nyomdai árak példátlan emelkedése volt az oka, a mellett bevételünk is 1606 K 01 fillérrel alatta maradt az előirányzatnak. Különösen a tagdíjakból befolyó jövedelmünk maradt a várakozáson alul: a rendes tagdíjjövedelem czímén előirányzott 3600 K helyett csak 2195 K 88 fillér, a rendes tagdíjhátralékok czímén előirányzott 1200 K helyett csak 562 K folyt be. A háború okozta nehéz viszonyok mellett mindenestre jelentős oka e jövedelemcsökkenésnek régi, páratlan buzgalmű pénztárosunk hosszas betegeskedése, halála s az ezt követő többszöri pénztárosválság, mivel egyfelől Cserhalmit kóros állapota gátolta a behajtás körül eddig tanúsított energia kifejtésében, másfelől utódai minden iparkodásuk ellenére sem fordíthattak erre gondot, már csak a pénztár átadása s az ezt követő nehézségek miatt sem.

B) alatt bemutatjuk a vagyonmérleget. Kiemelkedő mozzanat benne, hogy az alapítványok összege 13,479 K-ra rúg, a mely 13,600 K névértékű 4% koronajáradékban és 1,150 K névértékű hadikölcsönkötvényben van elhelyezve, továbbá, hogy a tagdíjhátralékok revíziója 9,125 K 32 fillérnyi vagyonrészt mutatott ki, a melyből azonban jelentős százalék behajthatatlan.

C) alatt bemutatjuk végül az 1918. évre szóló költségvetést. A bevételeket 13,370 K 74 fillérben irányoztuk elő az 1917. évi eredmények figyelembevételével. A kiadásokat azonban a legszigorúbb takarékoság elvének szemeltartásával is 16,941 K összegben voltunk kénytelenek előirányozni, pedig számításba vettük, hogy a Közlöny csak 20 ívnyi terjedelemben fog megjelenni.

A mi a pénztáros ügyvitelét illeti, megállapíthatjuk, hogy mind a hárman, a kik Cserhalmi tiszteben gyors egymásutánban váltották fel egymást, a legjobb akaratral és buzgalommal láttak megbízatásuk teljesítéséhez. Tisztelettel javasoljuk, hogy a közgyűlés Gyarmati Lászlónénak és dr. Mészöly Gedeonnak fejezze ki köszönetét, dr. Császár Ernőnek pedig adja meg a felmentvényt.

Budapesten, 1918 január 30-án.

GYULAI ÁGOST,
biz. tag.

KEMPF JÓZSEF,
biz. elnök.

SZÉKELY ISTVÁN,
biz. tag.

IV. Jegyzőkönyv a Budapesti Philologiai társaság választmányának 1918 febr. 9-én a közgyűlés előtt tartott rendes üléséről.

Heinrich Gusztáv elnöklete alatt jelen voltak: Hegedüs alelnök, Papp I. titkár, Bleyer és Förster szerkesztők, Császár Ernő pénztáros és Binder, Ince, Gyomlay, Némethy, Pecz V., Petz G., Révay, Székely és Vári vál. tagok.

Nevezetesebb tárgyak:

1. Székely betérjesztette a pénztárvizsgáló bizottság jelentését,

mely 23,117 K vagyont, 9100 K tagdíjhátralékot s 7057 K tartozást állapított meg s a bizottság azon javaslatát, hogy a közlöny 1918. évi terjedelme csak 20 iv legyen. A választmány köszönetét fejezte ki a bizottságnak munkájaért s előrelátó gondjáért, tekintve azonban, hogy kilátásban van a tudományos egyesületek segélyezése, a közgyűlésnek a *Közlöny* terjedelmének fentartását ajánlja; a hátralékokat azonban kéri a díjak befizetésére.

2. Pénztári jelentés. Császár Ernő megköszönve az ideiglenes megbízatást, beterjeszti a január havi kimutatást. E szerint bevétel volt 1713 K 54 fill., kiadás 594 K 74 fill., a pénztári maradvány tehát 1118 K 80 fill. A 7057 K 63 fill. összegű nyomdai tartozás még nőtt az ez évi I—II. füzet 2900 K költségével.

3. Új tagokul választatnak 1918-tól: rendesekké Vigh Mária tanítónő (aj. Schwartz), Hollitzer Gyula (aj. Bleyer), Halász Dénes sárospataki főgimn. tanár (aj. Gulyás), Keresits János gyógyszerész (aj. Papp), rendkívüliekké Kerényi Károly bölcsészethallgató (aj. Hegedüs), Erczbrucker Aladár és Janik László kegyesrendi tanárjelöltek (aj. Papp).

4. Elhunytak: Létmányi Nándor, Cs. Papp József és Ralbovszky E. Péter rendes tagok.

V. Jegyzőkönyv a Budapesti Philologiai Társaságnak 1918 febr. 9-én tartott XLIII. rendes közgyűléséről.

Elnök: Heinrich Gusztáv.

Jegyző: Papp Ferencz.

Jelen voltak: Hegedüs István alelnök, Bleyer Jakab és Förster Aurél szerkesztők, Czebe Gyula második titkár, Alszegehy Zsolt, Baros Gyula, Bielek Dezsd, Binder Jenő, Bittenbinder Miklós, Császár Elemér, Császár Ernő, Danczer Béla, Erődi Béla, Fest Sándor, Finály Gábor, Garda Samu, Geréb József, Gulyás Pál, Gyomlay Gyula, Heller Bernát, Hittrich Ödön, Horváth János, Huszti József, Incze József, Karl Lajos, Kádár Jolán, Némethy Géza, Pecz Vilmos, Petz Gedeon, Pintér Jenő, Posch Árpád, Pruzsinszky János, Révay József, Schwartz Elemér, Sebestyén Károly, Szegedy Rezső, Székely István, Szigeti Gyula, Szinnyei József, Teveli Mihály, Thienemann Tivadar, Tolnai Vilmos, Vargha Damján, Várdai Béla, Vári Rezső, Waldapfel János, Weber Artur, Zlinszky Aladár, Zolnai Béla.

1. *Heinrich Gusztáv* elnök megnyitja a közgyűlést.

2. *Pruzsinszky János* fölolvassa Ponori Thewrewk Emilről szóló ünnepi emlékeztését.

3. *Papp Ferencz* fölolvassa titkári jelentését, mely tudomásul szolgál.

4. *Székely István* előterjeszti a pénztárvizsgáló bizottság jelentését. A közgyűlés a bizottság ajánlatára a pénztár kezelőinek megadja a fölmentést, Heinrich Gusztáv elnök indítványára pedig megbízza a választmányt, hogy a rendelkezésére álló anyagi eszközök határai között állapítsa meg a *Philologiai Közlöny* terjedelmét. Pruzsinszky Jánosnak az előfizetési díjak fölemelésére vonatkozó indítványa is megfontolás végett a választmány elé kerül.

5. *Heinrich Gusztáv* elnök a választmány nevében azt az indítványt terjeszti elő, hogy a Társaság dr. Haraszti Gyula és dr. Négysesy László budapesti egyetemi rendes tanárokat tiszteleti tagjainak válaszsza meg. A közgyűlés egyhangúlag elfogadja az indítványt s a fent nevezetteket a Társaság tiszteleti tagjainak választja meg.

5. A pénztáros megválasztása s a választmány megújítása közfelkiáltás útján történt meg. A választás eredménye következő: Pénztáros: Császáz Ernő. Budapesti választmányi tagok: Alszeghy Zsolt, Binder Jenő, Császáz Elemér, Cserép József, Ferenczi Zoltán, Finály Gábor, Fodor Gyula, Gyomlay Gyula, Gyulai Ágost, Huszti József, Incze József, Kempf József, Király György, Kuzsinszky Bálint, Melich János, Némethy Géza, Pauler Ákos, Pecz Vilmos, Petz Gedeon, Pruzsinszky János, Révay József, Schmidt József, Szegedy Rezső, Székely István, Thienemann Tivadar, Tolnai Vilmos, Váczy János, Vári Rezső, Weber Artúr, Zlinszky Aladár. — Vidéki választmányi tagok: Burián János, Csengeri János, Darkó Jenő, Dézsi Lajos, Dombi Márk, Dóczy Imre, Erdélyi Pál, Gálos Rezső, Gedeon Alajos, Gombocz Zoltán, Gragger Róbert, Helle F. Hugó, Hornyánszky Gyula, Kristóf György, Kacsokovics Kálmán, Kardos Albert, Lajti István, Láng Nándor, Marót Károly, Pap Károly, Pirchala Imre, R. Prikkel Marián, Próhle Vilmos, Schmidt Henrik, Szigeti Gyula, Trostler József, Vietórisz József, Werner Adolf, Zoltvány Irén, Zsoldos Benő.

Több tárgy nem lévén. a közgyűlés véget ért.

PAPP FERENCZ
első titkár.

VEGYESEK.

— **Kelecsényi János** (1888—1918) a magyar æsthetika nagy veszteségére korán, életmunkája kezdetén meghalt. Munkásságát pár évvel ezelőtt æsthetikatörténeti cikkekkel kezdte meg. Doktori dissertatiója *Henszlmann Imre æsthetikája* a maga nemében elsőrangú munka; nagy tanulmánynyal s hatalmas anyagismerettel mutat rá, hogy Henszlmann, kinek elmélete hegeli gondolatokból csirázott ki, tulajdonképen irodalmunk első valódi műbölcselője volt. Herder történetphilosophiájáról és Platonról írt cikkei után Kelecsényi elméleti kutatásokba fog. *Az æsthetika alapvető elvei* 1913. rendszeres, alapos munka, mely a neokantiánus irány egyik legjelesebb magyar terméke. Kelecsényi Cohen hatása alatt abszolút értékeket keres s ezeket a *tiszta formában* és *tiszta érzésben* találja meg. E fejtegetéseivel kapcsolatos, sokszor valóban művészi, lendületes képzőművészeti és irodalmi példaelemzések tanárának, a pszichológiai æsthetika magyar képviselőjének. Beöthy Zsoltnak hatására mutatnak. E munka csak bevezető része lett volna egy nagyobb műnek, az æsthetikai alapértékek különböző megjelenési formái tárgyalásának. E munkának a magyar értéktani elmélet tisztázásában bizonyára jelentős szerep jutott volna s elmaradása érzékeny kára amugy is szegény æsthetikai irodalmunknak.

(Budapest.)

HUSZTINÉ RÉVHEGYI, RÓZSI.

— Ὀζολίμνη és Οὐγγρία. Az EPhK. 40 (1916) 315—323. lk. tölem s u. o. 613—617. lk. Vári Rezsőtől megbeszélt boeotiai Οὐγγρολίμνη tó- és Οὐγγρα > Οὐγγρία helységnév controversus kérdését ha nem is fogja eldönteni, bizonynal meg fogja legalább világítani néhány adalék, a melyekre azóta találtam. Nem tartom érdekteleneknek, azért közrebocsátom őket.

I. Hogy pusztán a történeti accidentia mily jelentős szerepet játszik helynevek eredeténél, mutatja egy hosszú passus Anna Komnenánál: Alexias VII 5. ed. Bonn. I. köt. 353¹² 355. lk. (ed. Reifferscheid, Bibl. Teubn. I. köt. 242—243. lk.). Bessenyők (= Σούροι) és kúnok (= Κόμανοι), szövetséges társak, 1078-ban egymásnak estek a Duna mentén s az előbbieket ἤττηθέντες εἰς τὴν καλουμένην Ὀζολίμνην μόλις ἐσώθησαν. Anna 'szerint ez a τὴν παρ' ἡμῶν Ὀζολίμνην κατονομαζομένη igen nagy tó, az Ἐκκτόν βουνά-n túl fekszik, folyók ömlenek bele s hajózásra alkalmas. Ὀζολίμνη δὲ κατωνόμασται — mondia ed. Bonn. I. köt. 354¹¹ 35. l. = ed. Reifferscheid I. köt. 242¹⁰—243⁹. lk. — οὗ ἔτι κακοῦ τινος καὶ βαρῦδ' ὄμου ἀναδίδωται ἀπόφοράν, ἀλλ' ἔτι Οὐννικῆς ποτε στρατιᾶς ἐπιφοιτισσάσης τῆς λίμνης (τούτους δὲ τοὺς Οὐννοὺς Οὐζοὺς ἢ ἰδοῦτε ἀπεκλιεῖτε γλῶσσαι) καὶ περὶ τοὺς ὄχθους τῆς λίμνης ἀβλίσσαμένης Ὀζολίμνην τὴν τοιαύτην προσηγορεύουσαι λίμνην μετὰ προσθήκης οἶμαι καὶ τοῦ υφωνήεντος, καὶ ἀπὸ μὲν τῶν παλαιῶν συγγραμμάτων οὐχ εὐρητὰ ποτε συνελασέν ἐνταῦθα Οὐννικὸν στρατεύμα, ἐπὶ δὲ τοῦ αὐτοκρατορος Ἀλεξίου τότε πάντες ἀπανταχόθεν ἐκείσε συναρρωγότες τῷ τόπῳ δεδωκάσι τοῦνομα, τὰ μὲν οὖν περὶ τῆς λίμνης ὡδὲ πη ἐχέτω, ὡσπερ' παρ' ἡμῶν νῦν πρώτως ἱστοροῦμενα, τὴν ἐνδείξιμαθα, ἔτι τοῦ αὐτοκρατορος Ἀλεξίου ταῖς πολλαῖς καὶ πολλαχοῦ στρατηγίαις νῦν ἂν ἔαυτοῦ, νῦν δὲ ἀπὸ τῶν ἐπισυρροῦντων ἐχθρῶν πολλὰς ἐλάμβανον οἱ τόποι προσηγορίας. Anna a továbbiakban atyjának ezen névadásait magáról vagy ellenségeiről Nagy Sándor eljárásával veti össze. A hely abszolút megbizhatósága kétségtelen, mint ezt Jos. Marquartnak legutóbbi (ellenünk érthetetlen invectivákkal telt) műve, Über das Volkstum der Komänen. Ein weiterer Beitrag zur Geschichte der Völkerwanderungen im ostasiatisch-osteuropäischen Steppengürtel. Abhdlgen d. kgl. sächs. Ges. d. Wiss. d. Göttingen. Philos.-hist. Kl., N. F. Bd. XIII. Nr. 1. Leipzig, 1914, 27. l. és 1. j. is elismeri. Bizonyos, hogy egy nagy tavat a Duna mentén, Du Cange-nak a helyhez írott jegyzete (ed. Bonn. II. köt. 572. l.) szerint a Hierassa (Jerasus: Kiepert. Atlas antiquus, XI. Lv) beömlésénél, az író előkorában Ὀζολίμνη-nek neveztek, de nem — mint akkoriban már hitték — közszo (ὄζαι: szagos) etymológiája alapján, hanem — s ez Anna új magyarázata (παρ' ἡμῶν νῦν πρώτως ἱστοροῦμενα, továbbá οἶμαι) — az Οὔζος (= kún) népről, mely egyszer régebben, 1078 előtt, de már Alexios Komnenos, a későbbi császár tevékenysége idején — régi művek t. i. nem szólnak ily esetről — ott nagy tömegben megszólott. A kúnok «hun» népének neve Οὔζος lévén, régebben Οὔζολίμνη-nek hangzott a tó neve; azonban midőn az író írta, akkor már csak Ὀζολίμνη-t ejtettek s az első alkatrésztben az ὄζαι-t sejtették. Anna e helye rendkívül fontos az Οὔζος szó történetét illetőleg azért, mert azt bizonyítja, hogy kiment a nyelvhasználatból már I. Alexios alatt (igy Marquart i. h.); a tó nevében már csak népetymológiás átalakulásban élt tovább, a melynek > o < változása a modern görög vocalismus jelensége között is elhelyezhető (Hatzidakis, Einleitung 329. s. köv. lk.). De igen tanulságos mint analogia nekünk is; most már több pusztá föltevésnél az, hogy Οὐγγρολίμνη-ben, akár másodlagos eredetű, mint Vári tartja (Υγρο-, Οὐγγρολίμνη > Οὐγγρολίμνη), akár harmadlagos — szerintem — (Οὐγγρά > Οὐγγρία > Οὐγγρολίμνη), az első tag tartalmazhatja a nép érzékének egy a birodalom politikájában szereplő nép nevét. Ahhoz, hogy igazat adjunk Várinak, ki az Οὐγγρα és Οὐγγρολίμνη nasalizálását az Οὐγγρος népnév hatása alatt a XII. századba, Joannes és Manuel korába datálja, hivatkozni lehetne az Anna nyújtotta adalékból azon vonásra, hogy már az első nagy Komnenos fölhasználta ellenséges nép nevét helynév képzésére; ám azt meg

viszont, hogy Anna nyomatékosan kifejezésre juttatja a hely és a nép közvetlen kapcsolatát (περί τοῦς ὄχθους τῆς λιμνῆς αὐλισσαμένης, vagy τότε πάντες ἐπανταχόθεν ἐκείσε συνερρωγότες, s végül πολλαίς καὶ κολλαγού στρατηγίαις, . . . ἀπὸ τῶν ἐπισυρρευόντων ἐχθρῶν) az én ugyanilyen követelményem s az ennek alapján kihozott XIII. sz.-i datálásom mellett lehetne fölhozni. Ez a részletezés azonban most kívül esik szándékomon, a lényegét már kifejeztem eddig.

II. Midőn föltettük, hogy Οὐγγρα-ból az egyik anaptyktikus továbbképzés Οὐγγρία-Οὐγγρια. egy szót sem vesztegettünk arra a különös körülményre, hogy ekként helységnévül egy ország nevéét használták. Több kurióználnál azon néhány hely, mely Οὐγγρία-nak ezen megnyugvással tudomásul vett szerepét tanúsítja. Régi művekben (Bonaventura Vulcanianusnak Konstantinos Porphyrogenetos De thematibus I. k.-e. 1588-i kiadásában, továbbá Goarnak Kodinos De officis-a 1648-i párisi kiadása végén egy Notitia Graecorum episcopatuum után [404. l.] s u. o. 320. l., végül Leo Allatiusnak Georgios Akropoliteshez írott jegyzetei egyikében) bizonyos jegyzékek kerültek napvilágra városnevek változásairól, a melyek ma a legkényelmesebben Hierokles Synekdemosa-a modern kiadásainak függelékében együtt találhatók (G. Parthey 1866-i kiadásában is, de a legkitünőbb alakban A. Burekhardt Bibl. Teubn.-beli 1893-i kritikai kiadásában. 61—69. lk., a kéziratokról szóló fejtegetésekkel együtt XLV—XLIX. [+ X—XI. lk.]). Burekhardt 4 (I. I. II. III.) függelékéből a XVI. sz.-i I. nem tartalmaz semmit számunkra, a másik 3 ellenben igen. A legrendibb, XIII. sz.-i hagyományozású II. sz., Πόλεων ὀνόματα ὄσαι τῶν πόλεων ἐν τοῖς ὑστεροῖς χρόνοις μετωνομάσθησαν cz., a 65. l. 76. s. ezt tartalmazza: Σύριμιον ἢ τὸν Οὐγγρία καὶ Οὐγγροι (sic!) ἐλέγοντο τὸ παλαιὸν Γήπεδες; a korra ez után következő I. sz., első ízben a XIV. sz.-ből hagyományozott (s még a XV. és XVII.-ben is másolt) Ὅσαι τῶν πόλεων ἐν τοῖς ὑστερον χρόνοις μετωνομάσθησαν cz., a 63. l. 32. s. meg ezt: Σύριμιον ἢ τὸν Οὐγγρία καὶ Στρίαμος. Οἱ δὲ Οὐγγροι τὸ παλαιὸν ἐλέγοντο Γήπαιδες; végül a III. sz., első ízben a XVI. sz.-ből hagyományozott (s még u. azon században is a következőben egyszer másolt) Περί ἐπινομιῆς πόλεων cz., a 69. l. 120. s. ezt: Σύριμιον ἢ τὸν Οὐγγρία, πρῶτον δὲ Γήπεδον. A mi a legfontosabb, hogy t. i. egy városnak, Sirmiumnak «most» (természetesen a legelső közös, sajnos, meghatározhatatlan korú és iratásának idején) országánév, Οὐγγρία a neve: ebben mind a négy jegyzék megegyezik. Kötelességem azonban itt egy körülményt tisztázni. Sirmium hol város, hol tartomány (a Szerémség) neve a középkori görögben: tekintve már most, hogy az állítólagos «városnév»-jegyzékekben folyók, népek, tartományok egyformán szerepelnek, azt lehetne gondolni, hogy a Σύριμιον = Οὐγγρία azonosítás a Szerémségre vonatkozik, E tekintetben azonban teljesen eldöntött minden kétséget H. Gelzer. Ő «Ungedructe und wenig bekannte Bistümerverszeichnisse der orientalischen Kirche» cz. dolgozatában, miután annak II. részében, Byz. Zeitschr. 2 (1893) 43. l. II. Basileios császárnak egy, a bizánczi—magyar vonatkozások kérdésében is igen fontos, 1020-i, Bulgária püspökségeire vonatkozó 2. sz. rendeletében egy Θράμος; nevű püspöki székhelyet talált. e rejtélyes név megjelölése végett két, dolgozata I. részében közölt helyre hivatkozva: BZ 1 (1892) 257. l. τὸ Στρίαμιον (XV. sz.) és u. ott ὁ Στρίαμιον ἢ τὸ Στρίαμιον (XV—XVI. sz.), s ezen utóbbi adatot Parthey App. 32 (= Burekhardt 63. l. 32. s., l. fönt) alapján értékesítve, Θράμος-nak Στρίαμος-szal (= Στρίαμιον-nal) azonosságát kimutatta, úgy nyilatkozik BZ 2 (1893) 53—54. lk.: «Σίριμιον ist bei den späteren Byzantinern nicht Landname (so noch bei Kinnamos), sondern Stadtname für Ζεύγμα, Ζεύγμιον, Zemlin». Ugyanő ugyanitt Niketas Akominatost hívja föl tanúnak, ki ed. Bonn. 1221a. l. Ζεύγμιον város nevéhez hozzáteszi ὅπερ τὸν λέγεται: Σίριμιον». Ezzel, azt hiszem, kétségtelen, hogy a Σύριμιον = Οὐγγρία azonosítás város nevével történt. Ez, mint végeredmény, azonos az Οὐγγρα > Οὐγγρία-val. A mire itt most súlyt helyezek, éppen csak ez. Következtetést ugyan ismét a történeti accidentia

valószínűsége érdekében vonnék le: lehetséges elnevezés (vagy átkeresztelés. μετανομασία) hangtörténet nélkül is, de a névadó nép s a hely közvetlen kapcsolatának föltétele mellett. Kétségtelen ugyanis, hogy a Σίρμιον = Ὀγγρία azonosítás a XII. század óta szoros bizánczi—magyar érintkezésnek, melynek színhelye a Szerémség s igen gyakran Mitrovicza és Zimony volt, köszöni eredetét. (Fentartom a jogot magamnak, hogy a Gelzernél Sirmium jelentését illetően mutatókozó hiányokra legközelebb visszatérjek.) Legföljebb azt emelném még ki, hogy a sagmatasi oklevél ép úgy ír Ὀγγρία-t, mint Barckhardt 63. l. i kis jegyzéke.

III. Rendkívül tanulságosak azonban a hamis bizánczi népnév-átvitelekre is ezen jegyzékekből azon helyek, a melyek szerinti a város neve is egykor Γερσόν volt, s az Ὀγγρος-oké is Γήπαδες. Ez a kis, a magyaroknak a gepidákkal azonosítását nyújtó adalék Darkó Jenő. A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánczi íróknál. Bpest, M. Tud. Akad., 1910 cz. műve anyagának kiegészítésül is szolgáljon, jelélű annak, hogy a bizánczi írókon (értsd: történetírókon és krónikásokon) kívül is van a népnevek problémájába bevonandó anyag. De még az elsőrendű, nagy anyaghoz is csurran-csöppen hol innen, hol onnan valami. A XII. sz.-i Ὀβνος = Ὀγγρος azonosításnak egy érdekes esete ez: Anna Komnena i. h. ed. Bonn. I. k. 354. l. Ὀβνοῦς szavához három kéziratban a margóra ez van jegyezve: Ὀγγροῦς.

IV. Végül egy közlés annak igazolására, hogy «Tout est dit . . .». Th. L. F. Tafel-nek De Thessalonica eiusque agro dissertatio geographica. (Berolini, 1839 cz. művében 78. l. 63. j. ezt találok: «De his Turcis (Ungro-Magyaris) intelligi nomen paludis Boeoticae, sc. Ὀγγρολίμνη, quod habet chrysobullium Alexii I. Comneni».

Tafel az Ὀγγρολίμνη névadóinak a X. sz.-ban egészen Attikáig kikalandozott portyázó magyar csapatokat gondolja, a kiknek e messi tájra lemerészkedését az ὄπισ; Αουζῆ életéről szóló legenda jegyezte föl, az Acta Sanctorum februári II. köt. 95 s köv. lapjain közölt latin fordítás szerint: «Turcarum gente incursante Atticam», a Migne Patrologia Graeca 111. köt. 461. has. szerint: τοῖς ἔθνοσι τῶν Τούρκων τὴν Ἑλλάδα κατατρεχόντων. (Az utóbbi adalék — úgy látszik — Tafeltől függetlenül, Jireček fölfedezéseként, Thallóczytól közvetítve áll Pauler Gyula, A magyar nemzet története szent Istvánig. Bpest, Magy. Tud. Akad., 1900, 171—172. lk. [hamis Migne-kötetszámmal: XI.], az esemény pedig a 74. l., 936-ra datálva.) Nekem elég egyleőre ismét azt megállapítanom, hogy a tiszteletreméltó emlékeztető Tafel is azon tájt megfordult magyaroktól származtatja, illetve magyaroknak ott megfordulása idejéből datálja a tó nevét. Azt, hogy igaza lehet-e, azon időben fogom megvitatni, midőn a magyarok közép-görög nyelvi megnevezéseinek kérdését egyszer én is felfejtem. A jelenben kötelességemnek tudtam a közel 80 éves anciennitást megadni tudományunk egy nagyrabecsült pionírjának. Problémánk megoldása ezzel még változatosabb lett: Tafel a X., Vári a XII., Czebe a XIII. századra szavaz.

(Budapest.)

CZEBE GYULA.

A kilenczes számnak azt a jelentőségét, melylyel a görög vallásban az engeszteléseknél bírt, Roscher *Enneaische Studien* cz. pompás műve kissé mintha elhanyagolná. Pedig a Hesiodos által is említett μέγας ἑναυτός, azaz ennaéteris, kilencz esztendő s időtartam, azt az időt szokta jelezni, a meddig egy-egy gyilkosság után szünetelésben kell lennie a bűnösnek, hogy megtisztuljon. A Rohde (*Psyche* II. 211. A. 2) által felhozott példákon kívül még idesorozható Paus. II. 31, 4 adata, mely szerint Orestest kilencz troizen ember tisztította meg az anygyilkosság bűnétől. Wide (*Lak. Kulte.* 82) ezt egybeveti a spártai karneia-val, melynek engesztelő-ünnep jellegét azóta általánosan elismerték s épen a kilenczes szám közös előfordulására alapítja az analógiát. Ez ünnepen is

kilencz résztvevő szerepel, a kik a tisztítást végrehajtják. Az orphikusok a néphittől annyi más között ezt a pythagorasi számsymbolikába szépen beleillő elemet is átvették s a maguk mystikus modorában alkalmazták is, jelölve ezzel a számmal azt a kilencz éves tisztulást, melyet az utolsó alvilágba leszállás után a μετεμβόλιος-okon átment lélek kiáll, mielőtt Proserpina elengedné neki a további yándorlásokat. E kilencz év után (Pindar. 133. fr. ἐνάτω ἔτει) végre teljesen megtisztulva boldog, tökéletes lesz a lélek. A rómaiaknál, éppúgy mint a görögöknél a tökéletességnek, teljességnek a száma. Roscher figyelmeztet (125) Hor. Carm. IV. 11-re: Est mihi nonum superantis annum plenus Albani cadus «aus denen hervorgeht, dass ein gut abgelagerter Wein mindestens 9 Jahre alt sein musste». Ilyen értelemben bukkan fel, csak más környezetben a kilenczes szám Catullus 95-ben, hol Cinna költeményét dicsőíti: Zmyrna mei Cinnae nonam post denique messem Quam coepist nonamque edita post hiemem . . . De Catullus dicsőítése sem használt annyit e mesterkelt költeménynek, mint az, hogy már a klasszikus commentatorok reávonatkoztaták a horatiusi «nonum prematur in annum» (Ars poet. 388.) híressé vált szállóigéjét. A mai commentatorok ehhez semmi többet nem fűznek s tán joggal: a hely így teljesen megnagyarázódik. Azonban, ha így a kilenczes szám említett jelentőségét véve figyelembe olvassuk e sort, akkor meglevénedik előttünk, költői personificatiót látunk benne, a hol a készülő műredek úgy szerepel, mint az orphikus vezeklő, a kinek a végső tisztulás kilencz évén keresztül kell eljutni a tökéletességhez. Addig premitur, kínoztatik, szorongattatik, vezekel, membranis intus positis, elrejtve hörtönébe, a költő főkjába, mint az orphikus hívő lelke az ő testébe, mely lelke számára σῆμα, sír. Horatiusnak nem igen volt rá szüksége, hogy a tehetségtelen Cinna példájára hivatkozzék. Ha nem is volt oly reklámszerűen lassú, mint az, azért ő is eleget csiszolta műveit (Sat. II. 3), úgy hogy már lustaságnak is tűnhetett fel barátai előtt aggodó gondossága. Nem hiszem szóval, hogy Cinnára czélozna a nonum prematur in annum. Előbb hiszem az orphikus Pindarosért rajongó költőről, hogy az orphikus ideologia egy közönségesen ismert elemére célzott a kilencz évvel, szellemes élt adva ezáltal e helynek. E felfogást támogatják a következő sorok, melyek meglepetésszerűen Orpheus csodálatos hatalmáról s aztán általában a költészet hatalmáról szólnak. Weissenfels (*Analyse d. ep. ad Pis.*) s Faltin (*Horazstudien*) s mások is egyformán megállapítják, hogy e hely, a mely az istenadta költői tehetséget magasztatja, éles ellentétben áll az imént tárgyalt «Klugheitsregel»-ekkel. Ha csak nem tekintjük az egész Ars poeticát teljesen tervtelen s befejezetlen torzónak, mint van, aki annak veszi, akkor Orpheusék hirtelen felléptetése az associatio műve. A «kilencz év» orphikus színezete felhívta a költő lelkében Orpheus alakját, ez utóbbival pedig alexandrin mintára együtt járt a költészet hatalmának dicsőítése.

(Zágráb.)

LAJTI ISTVÁN.

— Schiller a kassai szinpadon. Mihlre, a XIX. sz. elején még német nyelvű kassai színház igazgatója, 1806 április 15-én szokás szerint beutatta az előadandó színművek jegyzékét, melyet a városi tanács köteleességszerűen a helytartótanácsnak felülvizsgálat végett Budára megküldött. A helytartótanács május 6-án kelt 8167. számú leiratával a *Dagobert König der Francken*, *Freymaurer*, *Galora von Venedig*, *Johann von Schwaben*, *Sonnenjungfrauen* és *Wize-Kanzler* cz. darabok előadását, mert tilalom alatt állanak, nem engedélyezte s a *Geisterseher* cz. színmű felől azt a kérdést tette, hogy az a Schiller- vagy pedig a Henslerféle kiadás szerint kerül-e előadásra, mert az első esetben ez is tilos.

Két évvel később, 1808 augusztus 16-án Holzmann József színiigazgató betérjesztette a következő színi évad műsorát, melyből a helytartó-

tanács szeptember 6-án 19,766. sz. leiratában megtiltotta a *Wizekanzler, Die Sonnenjungfrau, Graf Benyovszky, Der Freymaurer* és a *Liebrecht und Herwald* cz. szindarabok színrehozatalát. Holzmann elküldötte a színlapot is, mely szerint július 28-án «Schüller» Frigyes szomorújátéka *Kabale und Liebe* előadásra került. A helytartótanács ezt a darabot is betiltotta és meghagyta, hogy indítsák meg a nyomozást, vajjon a cenzúra mellőzésével került e színre a darab? A városi tanács jelentése szerint a gyanú alaptalan volt, mert a visszaküldött színlap szerint Schiller darabját az említett napon Gindl Lőrincz igazgatása alatt Győrött adták elő.

A helytartótanács az 1809 szeptember 5-én kelt 16,009. sz. leirata szerint a felterjesztett színművek közül tilalom alatt levőknek jelenti ki a *Galora von Venedig, Der Vicekanzler* és az *Eremit auf Formentera* cz. darabokat s a *Nichts mehr als Sechs Schüsseln, Kabale und Liebe, Kreuzfahrer, Henriette oder ist schon verheurathet, Der Oesterreichische Soldat* cz.-ek előadását csupán a bécsi kiadás szerint engedélyezte.

Moller Frigyes igazgató az 1810 június 15-én beterjesztett műsorában Iffland, Kotzebue és Schröder terpeszkedik, de Shakespeare *Learje*, Lessing *Emilia Galotti*, Schiller *Verschöpfung des Fiesco, Graf Wallenstein, Die Jungfrau von Orleans* és *Die Braut von Messina* cz. darabjai is helyet találtak benne.

A helytartótanács a felterjesztett műsorban talált kivetni valót s 1810 június 26-án kelt 12,934. sz. leiratában a *Die Verschöpfung des Fiesco* előadását csupán a bécsi kiadás szerint engedte meg és eltiltotta az *Anna Boleyn* — a szomorújáték szerzője a színgazgató lajstroma szerint Korompai — *Wunder ein Weib verschweigt ein Geheimniß, Die sicanische Vesper* és a *Die Abgebrannten* cz. színművek előadását mindaddig, míg a színgazgató hitelt érdemlően nem tanusítja, hogy azok már Bécsben két ízben is előadattak; ellenkező esetben a darabok előleges cenzúra végett felterjesztendők.

(Kassa.)

KEMÉNY LAJOS.

— «Kazinczy levelezése»-nek angol vonatkozású jegyzeteihez. Váczy János nagy munkájában a jegyzetek között egy-két téves magyarázatra akadtam, melynek helyesbítését az alábbiakban fogom megkísérteni. Mivel e kiváló mű állandóan közkezen forog, azért a legapróbb tévedéseknek kiigazítása is indokolt és szükséges. Három angol irodalmi vonatkozású jegyzetet kell szövétenünk.

1. Döbrentei Kazinczynak 1812. május 28-án a következőket írja: «Egyszer csudálkozom, midőn nem tudám miként az Erdélyi Magyar Kalendariumban Chaucernek krónikáját találtam. Meglelem azután Sándor István Sokféléjében. Nyomortul fordítás. Johnson azt merem sal-nak nevezni s az a könnyűség, az a tréfa, az a fein vágás, az a minden kicsiben lehető kedvesség, melly Chaucer darabocskájában van, hova leve nála» (Kaz. lev. IX. 477. l.). A jegyzet szerint Döbrentei «talán a Canterbury Tales valamely regéjére czéloz, a mely előfordult a Sokfélében, de nincs megmondva, hogy a fordító honnan vette» (585. l.). A mint Váczy is megjegyzi, Chaucer nem írt «Krónika» czimű művet, illet hiába is keresünk Sándor gyűjteményében. De a Sokféle VIII. kötetében (Győr, 1801) olvasható egy költemény: «A Szerelmeknek krónikája, egy szabad fordítás Cowley után». Ugyanazt a verset lefordította Kis János is «Szívem krónikája» czímmel (V. ö. EPHK. 41: 180—1. l.). Hogy Cowley «Krónika»-ját kell a kérdéses fordításon érteni, az Döbrentei jellemzéséből is kitűnik. Csakhogy ő Cowley nevét összetévesztette Chaucer-ével. Efféle tévedés megesett vele máskor is. 1812. szept. 30-án írja Kazinczynak: «Gyarmathy Urral igen jó időket töltök. Ez egy szeretetre és tiszteletreméltó férfiu. In wit a man, in simplicitu a child, a mit Pope Goldsmithről mond» (Kaz. lev. X. 135. l.). Itt meg Goldsmith nevét Gay

meseíróéval téveszti össze. Az angol idézet abból a sírfelíratból való, a melyet Pope *Gay* emlékére írt (On Mr. Gay, In Westminster Abbey, 1732. Pope: Works. Elwin-Courthope kiadása. IV. 389.). Döbrentei tévedése itt is alapos: Goldsmith kerek harmincz évvel Pope után halt meg.

2. Somosy János írja Kazinczynek: «A Dunkin sorait csak most kapván meg tiszt. V. Nagy úrtól, eddig az ideig által nem küldhettem a tekintetes úrnak. Ezen sorok kiválasztása újabban megerősít azon hiedelemben, hogy a tekintetes úr érti az anglus nyelvet is, mint Magyarországon érteni szokták, ha szinte titkolni kívánja is a tekintetes úr» (Kaz. lev. XVI. 243. l.). A jegyzet szerint «Dunkin nevű könyvkiadó és kereskedő élt később Londonban; lehet, hogy ennek az atyjától származtak a kérdéses sorok» (589. l.). A magyarázat nem kielégítő, de elfogadható magyarázatot nehéz is adni. Dunkin neve az idézett helyen kívül nem fordul elő Kazinczy levelezésében. De Dunkin költőtől kilencz angol sort Verseghy idéz a Magyar Aglája jeligéjében. Más helyen mutatom ki, hogy Verseghy Dunkin költeményét Retzer híres anthológiájában («Choice etc.», V. 222—4.: «The Poet's Prayer») olvasta. Azt hiszem, hogy a Kazinczytól kiválasztott sorok valamilyen összefüggésben vannak a Verseghytől idézett sorokkal. Az idézet tartalma megerősíti a feltevést, bár nem teszi bizonyossá.

3. Toldy Ferencz Kazinczynek Londonból 1830. márcz. 15-én írja: «Egy Barrow nevű tudós angoltól hallottam a Békákat felolvasni, mellynek fordítása remek, s ő a darabot igen jelesnek találta»¹⁾ (Kaz. lev. XXI. 249. l.). A jegyzet szerint Barrow János b. földrajz-íróról (1764—1848) van szó. Helyesen: Borrow György (1803—1881), az ismert utazó, philologus és regényíró, Bowring jó barátja olvasta fel a londoni társaságban Kazinczy versét. Abban az időben már jól ismerte Bowringot (I. levelezésüket 1829-től kezdve Cl. King Shorter: George Borrow and his Circle. London, 1913. 142—151. l.). Borrow 1844-ben Magyarországon is járt. «The Romany Rye» cz. regényének (1857) magyar vonatkozásai érdekes emlékei útjának. Magyarországból, Pestről, Debreczenből és Nagyszébenből írt leveleit Shorter közli idézett könyvében (261. 8. l.).

(Budapest.)

FEST SÁNDOR.

— Az Agis-kérdéshez. Bessenyei *Agis*ának (1772) közvetlen forrása ma is elintézetlen kérdés. Kétségtelen, hogy *Gottsched* bécsi befolyásának számlájára kell írunk ezt a tragédiát és még abban a tekintetben is egy német kulturai hullám nyomait kell látnunk rajta, hogy Bessenyei épen a Voltaire szellemében dolgozta föl a *Gottsched*nél mintaképül látott tárgyat (v. ö. Bleyer Jakab: *Gottsched* hazánkban, 1909.). Ezen a tényen nem változtat az a föltevés, hogy kellett Bessenyei előtt valami közvetlen forrásnak feküdnie, a melyből aztán kevesebb önállósággal készült az *Agis*, mint azt az eddigi kutatók hitték. Erre a föltevésre két körülmény jogosít föl.

1. Az *Agis*ről fönnmaradt ismeretes egykorú nyilatkozatok, melyeket a kutatók igyekeztek figyelmen kívül hagyni vagy céljaiknak megfelelően magyarázni. Laczka János világosan megmondotta, hogy Bessenyei az *Agis* ideálját ugyan máshonnan vette, de ő öltöztette tragédia ruhába». Ebből a nyilatkozatból világos, hogy Bessenyei közvetlen, anyagi forrása akármi lehetett — Plutarchos, vagy valami novella, a mint Beöthy Zsolt vélte — csak épen tragédia nem, tehát teljes mértékben a *Gottsched Agisa* sem, mert ezt a tragédiát már nem lehetett Bessenyeinek újra «tragédia ruhába» öltöztetni. A másik ismeretes nyilatkozatot maga Bessenyei tette a *Holmi* (1779) 297. lapján, a hol néhány versről beszél, «mellyeket *Agis*nak szájába, fordításon kívül, tsupa magyar nyelv-

¹⁾ John Bowring fordításában.

ből, s fejből» adott. Ebből a nyilatkozatból ismét az világlik ki, hogy voltak a Bessenyei *Agis*ában — és bizonyára nem kis mértékben, ha ezt a 19 sort külön kiemeli a többiek közül — olyan helyek is, a melyeket nem «fordításon kívül», sem «tsupa magyar nyelvből» és nem «fejből» adott hőse szájába, hanem egyszerűen idegen nyelvből fordított.

2. Egy másik körülmény is följogosít a Bessenyei *Agis*ának közvetlen forrása után való kutatására. A világirodalomban ugyanis kis utazással sokkal több *Agis*-tárgyú munkát keríthetünk elő, mint azt az eddigi kutatók föltételezték. Ha eddig még nem sikerült is — előre-bocsátom, hogy nekem sem -- ezt a közvetlen forrást megtalálni, az alább közlendő *Agis*-adalekok száma mindenesetre támogatja a lehetőségét annak, hogy valamikor ez a forrás előkerüljön. A kutatók az *Agis* tárgytörténetét lezártak tekintették és ez a negatív bizonyíték, hogy egyéb *Agis*-tárgyú munka a kérdés vizsgálatának folyamán nem került fölszínre: ez a negatív bizonyíték elégségesnek látszott a Bessenyei eredetiségének elfogadására. Hogy pedig az *Agis*-tárgy története mennyire nem tekinthető lezártnak és mennyire el lehetünk készülve fölfedezésekre, a következő adalekokkal bizonyíthatom (v. ö. erről már EPHK 1915. 497.).

Az a Bessenyeinél «régibb francia *Agis*-dráma», melyet «Pesten és Párisban hiába hajszoltak» sokan (EPHK. 1895. 851.), igenis létezik. Kont Ignác említi is 1902-ben (*Etude sur l'influence de la litt. franç. en H.*, 82. és 336. l.). Szerzője Guérin de Bouscal s a czíme: *La Mort d'Agis* (1642). Tartalmát nem közli Kont és czímen kívül semmi egyebet nem mond róla. A mai viszonyok között lehetetlen volna hozzájutni ehhez a drámához — budapesti és berlini könyvtárakban nem találtam — de czélomhoz nincs is szükség rá, mert a *Bibliothèque du Théâtre Français, depuis son origine* cz. vállalatban (II. köt., Dresde 1768. 494. l.) «Sujet de la *Mort d'Agis*» czím alatt megtaláljuk igen jó tartalmi kivonatát. Ez a kivonat a következőképen mondja el a sokat keresett francia *Agis*-dráma meséjét:

Agis et Léonidas regnoient tous les deux à Sparte. *Agis* propose une loi pour le partage des terres, et *Léonidas* s'y oppose. Le peuple, à qui cette loi étoit très-favorable, sachant que *Léonidas* s'y étoit opposé, se mutine et demande sa mort. *Cléonide*, fille de ce malheureux Roi, et femme d'*Agis*, engage son époux à prendre le parti de *Léonidas*. *Agis* harangue le peuple, le persuade et fait commuer la peine de mort en un exil perpétuel. Il a soin d'envoyer une escorte à son beaupere, pour empêcher qu'il ne soit insulté en sortant de Sparte. Les amis de *Léonidas* profitent de cette attention d'*Agis* pour le perdre. Ils persuadent au peuple qu'il n'a chassé son beau-pere du Trône que pour regner seul, et opprimer la liberté. Le peuple se révolte, redemande *Léonidas*, à qui il rend la Couronne. On arrête *Agis*; on le remet entre les mains des *Ephores*, qui le condamnent à mort. On vient annoncer à *Léonidas*, en présence de *Cléonide*, que l'arrêt vient d'être exécuté. Cette Princesse se tue, et son pere se livre aux plus affreux remords. C'est ainsi que finit cette piece, qui est froide, languissante, et très-médiocrement écrite.

Azt a negatív eredményt mindenesetre leszűrhetjük e kivonat alapján, hogy Bessenyeinek semmi köze a Guérin de Bouscal *Agis*-drámájához. — Van tudomásunk Crébillonnak egy hasonló czímű, kéziratban maradt, töredékes drámájáról is, ez azonban *Agis* álneve alatt voltaképen Cromwell haláláról szól (v. ö. M. de Lérís: *Dictionnaire portatif historique et littéraire des Théâtres*, Paris, 1763. és P.-F. G. de Beauchamps: *Recherches sur les Théâtres de France*, 1735. III. 305. l.).

A francia irodalomban még két *Agis*-regény található, mely az eddigi kutatások folyamán nem szerepelt. Az egyik — Duval-Pyrau: *Agatis, reine de Sparte, histoire morale* 1778. és 1782. (Quérard 1828. II. 748.) — időben Bessenyei után készült. A másik *Agis*-regény azonban

1685-ből való, szerzője Pierre Dortigue de Vaumorière (Quérard 1839. X. 78.), cízme: *Agiatis, Reine de Sparte, ou les Guerres civiles des Lacédémoniens, sous les Rois Agis et Léonidas*. Erről a kétkötetes regényről a *Bibliothèque universelle des Romans* (Aoust, 1778. p. 160—170.) terjedelmű vázlatát kielégítő fölvilágosítást nyújt. A szereplők ugyanazok, mint Gottschednél, illetőleg Bessenyeinél, megtoldva még rengeteg új mellék-személylyel (Xénare, Philistion, Aratus, Cylésire, Téléandre, Iériane, Érimante). Ez a »roman héroïque» modorában megírt regény igen bonyodalmas cselekvénnyel van megterhelve, álrühás kalandok és féltreértések szerepelnek benne, a végczél a szerelmes szívek egyesülése: Agiatis hozzámegy Cleomeneshez, mintán férjét Agist kivégezték. Bessenyei Agisára nézve tehát ez a francia regény sem jöhet forrás számuba. Mindkét adalék — Guérin de Bouscal és D. de Vaumorière — legalább avval a negatív tanulsággal szolgál, hogy ki kell kapcsolnunk őket az Agis forrásainak kutatásából.

Ezzel azonban még nem zártuk le az Agis-tárgyak sorozatát. Ez alkalommal egy olyan körre szeretnék rámutatni, a melyben a rendszeres és módszeres kutatás esetleg sikerrel járhat: az operák terére. Az operákat eddig a forráskutatás általában nem aknázták ki tárgy-történeti szempontból, pedig köztudomású, hogy az operák a legjobb megőrzői és terjesztői bizonyos — főleg romantikus és ideális — témáknak. Bessenyei kétségtelenül ismerte a Gottsched Agisát, de nincs kizárva, hogy az átdolgozásnál valamely olasz opera szövege volt segítségére. Bécs akkor erősen olasz befolyás alatt állott, az olasz színészet és olasz opera nagy szerepet játszott Bécs kulturájában. Bessenyei akár olaszországi útjában, akár Bécsben a »Theatralista» poéták művei között, kiknek könyveit »feldúlta és ismét meg ismét előolvasta» (Bleyer i. m. 28. l.), könnyen hozzájuthatott egy olasz Agis-operához, melyet aztán Gottsched mintája nyomán lefordított és »tragédia ruhába» öltöztetett.

Ilyen Agis-operák nagyobb számmal vannak felsorolva Riemann (Opern-Handbuch, 1887) és Clément-Larousse-Pougin (Dictionnaire des opéras, 1897) kézikönyveiben. Meg kell állapítanunk már eleve azonban, hogy az itt szereplő Agis-operák Agist királynak teszik meg, a mi a Bessenyei hercegével — itt is, valamint az összes eddig előkerült Agis-változatokban ellenmondásban van. Az Agis-operák közül megemlíthetjük Luisa Bergalli *Agide Rè di Sparta* cz. operáját (zenéje J.-G. Portatól, v. ö. F. W. Marpurg. Hist.-krit. Beyträge zur Aufnahme der Musik, II. köt., Berlin 1756. 509. l.: Verzeichnis der Opern in Venedig, 1725). Azonban a forráskutatás bevonhatja a *Cleomenes*-című operákat is a keresés fáradságos munkájába, a mire a Gottsched-Bessenyei szereplőlistáján kívül egy Bessenyei utáni regény is följogosít: A. H. J. Lafontaine *Cleomenes* (1786) cz., második kiadásában *Agis und Kleomenes* (1801) címmel megjelent műve (v. ö. még *Kleomenes*, Roman, 1786. és 1791 [Kayser]). Ha még az *Agésilas*- vagy a *Chelomis*-tárgyú munkákat is idevönjük — utóbbiakat Obernyik drámája (1854) alapján — a kutatásnak újabb tág teret nyitunk.

A német, olasz és francia műveken kívül angol és németalföldi drámai munkák is találhatók az Agis-téma köréből. A berlini Königl. Bibliothek anonyim-gyűjteményében »Zh 405» szám alatt található Enoch Krook szomorújátéka: *Agis, König von Lacedemonien* (treuspiel, Amsterdam 1701). Szereplői közül csak Agis azonos a Gottsched-Bessenyei tragédiájának személyeivel. Az angol irodalomban John Home *Agis*-tragédiájáról (London 1758) van följegyzés (Halkett-Laing: Dict. of the Anonymus and Pseudonymous Lit. I. 1882. 58.; Lee: Dict. of Nat. Biogr. XXVII. 1891. 236.). A British Museum betürendes katalógusában szerepel egy XVII. századi Agis-regény, valószínűleg Dortigue de Vaumorière fordítása. Cízme: *Agiatis, Queen of Sparta, or the civil wars of the Lacedemonians in the reigns of Agis and Leonidas* (In two parts. Translated

out of The French. London 1686.). Az angol és holland munkák azonban bátran figyelmen kívül hagyhatók Bessenyei szempontjából. Magának Gottschednek a forrását Eugen Reichel (*Gottsched*, II. köt., 19) nem valamely szépirodalmi műben, hanem egyenesen Plutarchosban jelöli meg.

3. Megemlíthetjük még, hogy Marivaut-nak *Le Triomphe de l'amour* (1732) cz. komédiájában az egyik főszereplő Agis herceg. A darabnak egyébként semmi köze az Agis-témához, személyei költöztek és az egész nem más, mint egy rokokó szerelmi játék Léonide spártai hercegnő és Agis között. A kifejtelnél Agis mint Leonide boldog vőlegénye a spártai trónra jut. Úgy látszik, az Agis-név ismeretes és kedvelt név volt a fölvilágosodás korában.

Maga az Agis-tárgy is úgylátszik kedvelt olvasmánya és témája volt a fölvilágosodásnak. Érdekes megjegyzést olvashatni erre vonatkozólag A. Müller-Guttenbrunn egyik történeti regényében (*Joseph der Deutsche* 1917, 139. l.). Egy bécsi szalonban Bessenyei Györgyről folyik a társalgás. Valaki megemlíti a Bessenyei Agis-tragédiáját. Mire a regényíró — bizonyára kortörténeti adatok vagy teljes intuitio alapján — egy közbeszólóval a következőket mondhatja: «Agis? ... Welcher Student hat keinen Agis geschrieben! Ich habe den dritten Agis schon als Fünfzehnjähriger dramatisiert.»

Mindezeket pusztán mint nyersanyagot a további kutatás lehetőségének bizonyítására óhajtottam közölni. Talán ezeken vagy más nyomokon elindulva sikerülni fog módszeres kereséssel ráakadni Bessenyei közvetlen forrására. Annyi bizonyos, hogy egy ilyen közvetlen forrás megtalálása sem fog változtatni azon a tényen, hogy az első francziás tragédiánkat Gottsched bécsi hatásának kell tulajdonítanunk.

(Budapest.)

ZOLNAI BÉLA.

— Pár megjegyzés Körösi Sándor «Zrinyinek egy példabeszéde» cz. cikkére. E cikk azt teszi fel, hogy én a *Magyar Könyvtár*-ban (216. sz.) a *Török ajium*-ot a Rónai Horváth szövege szerint adtam. Nem; én az eredeti kéziratok alapján készítettem e kiadást. Másodszer előadásából az következik, hogy én a *ragione* szót összezavarom a *ragione* szóval, mit nem méltányos feltenni. De nem is lehet. Én ugyan szokás szerint nem magyarázok sokat, de a 142. sz. jegyzetben azt mondom: «La forza caga la ragione adesso». Így olvasható Zrinyi egyik múzeumi másolatában. (Nemz. Múz.) Ez elromlott szöveg hihetőleg e helyett: La forza alla ragione adosso (addosso) stb. Ebből talán világos, hogy nagyon nem zavartam össze, hanem mindkét hibásan írt szót helyre igazítottam. Továbbá azt mondja Körösi, hogy «La forza alla ragione adosso» ige nélkül értelmetlen. Ez tévedés. A közmondások (t. i. ez közmondás s nem példabeszéd, mint Zrinyi mondja) állítmány nélkül is mondatnak, pl. «Válogatósnak vaczkor», «Sors bona, nil aliud», «Sero venientibus nec ossa.» «Omnia præclara rara» stb. Ilyen ez is így idézi Valentini *Gran Dizionario* etc. I. 428. l. «La forza adosso (sic!) alla ragione, Gewalt geht vor Recht.») Továbbá a *caga* szót akkor nem vettem fel, mert a kiadás iskolák számára készült; most pedig az EPhK-ben, mint erre való helyen, visszatértem rá s megmondom azt is, mit Körösi is megállapít részletesebb magyarázattal, a melyet én is helyesnek tartok.

(Budapest.)

FERENCZI ZOLTÁN.

— A Toldi-monda alaprétege. E folyóiratnak múlt évi IX—X. füzetében (688—9. l.) h jellel az *Ethnographiának* XXVIII. 1—3. füzetében napvilágot látott, fenti című dolgozatomról bíráló cikk jelent meg. Szükségesnek látom, hogy röviden feleljek rá.

¹⁾ *Addosso* t. i. így is íratik *a dosso*, de elváltatva.

A bíráló szerint Ilosvai nem mondja, hogy Toldi óriás volt. Igaz, hogy Ilosvai nem használja az «óriás» szót; abban azonban, hogy koponyáját szertelennek, temérdeknek mondja, implicite foglaltatik az, hogy Toldit szerinte is óriásnak hitte a nép. E szavak ugyanis óriásit, azaz a rendes mértéket felülhaladó nagyságút jelentettek és jelentenek. Már pedig, ha valakinek a koponyája óriási, bizonyára az volt az egész teste is. Az óriásoknak különben nagyon sok változatuk van mind a népköltésben, mind a műköltők alkotásaiban. Némelykor már óriásnak nevezik a társait fejfel meghaladó magasságú embert, mások meg akkorának tartják, hogy hegyeket mozdít el. Hogy mekkorának vegyük az illető óriást, azt az alakját övező körülmények s a mesélő egyéni felfogása szabják meg. Minél közelebb áll a mythos alakjaihoz, annál szertelenebb; minél inkább közeledik a történeti korhoz, annál kevésbbé éktelen nagyságú.

A mi a néphagyomány komolyságát illeti, hadd idézzük *K. Krohn*-nak az irodalomban gyakran emlegetett mondását: «ausser der literarischen Überlieferung gibt es eine mündliche, die nicht weniger dauerhaft und oft noch getreuer ist» (Eine uralte griechische Tierfabel: Am Ur-Quell, III. VI.). A földolog annak helyes mérlegelése: mi származik valóban a néptől. Az, hogy a Pesti Hírlapnak említettem közleménye nem népi eredetű, kétségen felül áll: a gyűjtők sehol sem akadtak nyomára. Nem mondhatjuk azonban ugyanezt a többi felsorolt néphagyományra, kivált a *közmondásra*, a mely maga is elég bizonyíték volna arra, hogy Toldi alakja országszerte ismert volt. Egy-egy ily nagy elterjedtségű közmondás élete századokra, sőt sokszor évezredekre nyúlik vissza. Ha sem az irodalmi források, sem a néphagyományok nem vehetők komolyan: mire támaszkodjunk akkor vizsgálódásainkban?...

Végül pár szót *Panzerről*. Dolgozatomban, úgy hiszem, nem sok nyoma van Panzer hatásának; legföljebb, a mennyiben a néphagyományokkal foglalkozók a tárgy rokonsága folytán elkerülhetetlenül találkoznak egyben-másban. Egyébként Panzer nem oly rossz mester, hogy a nyomán indulók az ő áldozatainak volnának nevezhetők.

(Budapest.)

BÁN ALADÁR.

— Válasz. A fenti ellenvetésekre elég lesz néhány megjegyzést tennem.

1. Hogy Toldi mythikus értelemben óriás volt, erre Ilosvai egyetlen szóval sem czéloz, nemhogy világosan állítaná. Midőn született, «erős vastag gyermek» vala, semmi egyéb, Szülei és testvére nem láttak benne óriást, sem utóbb a király és mindazok, a kik vele érintkeztek. Mindnyájan csak nagy testi erejét ismerik, de a rendes mértéket meghaladó testi magasságáról mit sem tudnak. Hol marad itt az óriás? és hogy lehet ez alapon mythikus óriásról beszélni, mikor Ilosvai soha még nem is czéloz Toldi alakjának magasságára. hanem mindig csak nagy testi erejéről szól, a mi egymaga még nem teszi az óriást. Hogy végül «szertelen temérdek agya-koponyáját» említi, semmit sem bizonyít oly írnól, a ki nem uralkodik a nyelven és igen ügyefogyott versfaragó. De a nagy koponya még nem is elég arra, hogy birtokosában óriást lássunk. Minden esetre érdekes tény, hogy négy százada ismerjük Ilosvait és eddig senki sem vette észre, hogy verselményének hőse óriás. A kik eddig foglalkoztak vele, oly vakok voltak, hogy nem ismerték föl Toldiban az óriást, pedig egy óriás csak könyebben vehető észre, mint egy gombostű.

2. A néphagyományokra vonatkozólag nem kell engem kitanítani, hisz egy félszázad alatt annyit írtam mondákról és mesékről, mint senki más hazánkban, tehát egészen tisztában vagyok a mindenféle néphagyomány értékével. Hogy «Toldi alakja országszerte ismert» volt, én sohasem tagadtam, noha nem tudnám bebizonyítani. De következik ebből, hogy Toldi óriás volt? És mily furcsa észjárás, hogy Bán Aladár t. barátom tagadja Toldi történeti létét és semmibe se veszi Ilosvai pontos ada-

taít, de egy egészen új elméletet hajlandó fölépíteni igen kétséges eredetű és értékű úgynevezett «néphagyományokra», melyeneket nálunk is, de másutt is vigan faragtak, de melyek külföldben is semmit sem tudnak Toldi óriás voltáról.

3. Végre Panzer. Hogy a népmesék ősrégiiek (noha nem tudjuk, vajon milyen alakban), ezt is már jóval Panzer előtt hirdettem én is és mások is. De hogy ő hajlandó minden mondat népmesére vezetni vissza, ebben én beteges túlzást látok, melyre csak egy német professor képes. Szerinte, úgy látszik, a népnek bámulatos képzelete ősidők óta nem tud egyebet produkálni, mint néhány népmesét, melyekből azután mindenféle egyéb költői alkotás származik. Hogy ez a ferde álláspont mily abszurdumra vezet, legjobban mutatja utolsó nagyképű föltevése, hogy a Medve fiáról szóló népmeséből nemcsak a Beovulf-monda, hanem a Siegfried-monda is származik. A ki ezen tétel alapján azután józan észszel és egészséges logikával azt következtetné, hogy a Beovulf- és Siegfried-monda azonosok vagy legalább nagyon hasonlók, igen helyesen következtetné, de igen furcsa eredményre jutna. És végül: hiszi-e valaki, hogy a nép képzelete nem tudta megalkotni a Beovulf- és Siegfried-mondát a Medve fiáról szóló népmese nélkül? Szegény nép, mely évezredek óta a legragyogóbb és leghatalmasabb költői alkotásokra képes volt, egyszerre csak a Medve fiáról szóló népmese nélkül egészen tehetetlenné lett! De ezen népmese és az említett mondák közt rendkívül gyöngye a kapcsolat és még ez a kapcsolat is csak ideges és önkényes szörszálhasogató kombinációkkal lehetséges. Mire jó ez a játék? Hogy történet és képzelet, mesék és mondák befolyásolják egymást és összefolyanak a régi időkben épúgy mint mai nap, ezen sohasem kételkedett és kételkedhetett senki; de Panzer e helyes fölfogáson gyerekes egyoldalúsággal túlmegy és természetesen abszurd eredményekre jut.

4. A Toldira vonatkozó közmondás («ősrégi!») tudtommal Dugonics előtt teljesen ismeretlen, Dugonics pedig, a ki igen naiv kutató volt, kétségtelenül a táltos lóról szóló mesemotívumot kapcsolta önkényesen a Toldi alakjához, melyhez semmi köze. Erre építeni egyszerűen lehetetlen.

(Budapest.)

HEINRICH GUSZTÁV.

— Új könyvek.

Caland, W.: Savitri und Nala. Utrecht, Oosthoek 1917. 165 l. 4 m.

Az ismeretes Mahabhārata-epizódok editiója rövid magyarázó jegyzetekkel és glossariummal — első sorban olyanok számára, a kik kezdők ugyan, de a kezdet nehézségein már túl vannak. A szöveg (p. 1—23, 24—85) transscribálva van és interpungálva, minden egyes szó különírva, compositumokban minden egyes tag lehetőleg kis vonalkával elkülönítve (pl. satya-sandhō), minden contractiōs productum kursiv betűkkel feltüntetve (pl. parimitāhārō, cānam). A tulajdonnevek nagy kezdőbetűvel vannak írva (Savitri), az elbeszélésen kívül álló személy (t. i. Yudhištira) vocativusai két hosszabb horizontális vonalka közé helyezve (pl. — Bbārata —, — rājan —). A glossariumban (p. 87—161) nincsen felvéve az, a minek ismerete a grammatikai studium alapján feltételezhető, pl. a numeralia, a pronomina etc., s a genus is csak elvétve van jelezve, a hol a szöveg megértéséhez szükséges. A függelékben (p. 162—165) néhány morphologiai és syntaktikai észrevétel következik. — Egy jó fordítás segítségül vétele mellett az editio bizonyynyal meg fog felelni rendeltetésének. sch. j.

Debrunner, Albert: Griechische Wortbildungslehre. (1dg. Bibl. 2. Abt. Sprachwissenschaftliche Gymnasialbibliothek. B. VIII.) Winter, Heidelberg, 1917. XVI + 239 l. 4 m.

A munka nem akar kimerítő kézikönyv lenni, hanem a szanaszét szórt s részben nehezen megközelíthető detailkutatások legfontosabb eredményeinek könnyen érthető összefoglalása. Két fő czélja: bevezetés

a szóképzés nyelvtudományi kezelésébe általában és a görög szóképzés részleteinek összképpé alakítása. Ehhez képest egy általános és egy különös részre oszlik. Az általános rész (p. 1—14) tartalma: a szó elemei, az analogia mint a szóképzés factora s a szóképzés különböző nemei és elemei (pl. 1—6, 6—10, 11—14). A különös rész tartalma: a composita képzése, a verbális és nominális derivatio (p. 15—83, 83—140, 140—202). A függelék görög grammatikusoknak a szóképzésre vonatkozó néhány nyilatkozatát tartalmazza (p. 203—209). Végül három bő index következik (p. 211—231). A görög szóképzés eszközeinek története ma még elérhetetlen ideál. Ezt az ideált a szerző annyira megközelíti, a mennyire ez a kiszabott keretek közt s a kutatás mai állása mellett egyáltalán megközelíthető volt. Munkája a philologus és a linguista szempontjából egyaránt a legnagyobb figyelemre méltó s a legmegalapozottabban ajánlható, sch. j.

Liebermann, F.: Die Gesetze der Angelsachsen. III. Band. Halle a. S., Max Niemeyer, 1916. 4-r. 356 l.

Liebermann nagy művének első kötete 1898-ban jelent meg. Az ó-angol, ó-francia és latin nyelvű szöveget tartalmazza a megfelelő német fordítással együtt. II. kötete két részben jelent meg 1906-ban és 1912-ben. Szótárt és tárgyi jegyzeteket tartalmaz. A most megjelent harmadik rész az egyes törvényeket bevezető sorokkal és kiegészítő jegyzetekkel magyarázza. E nagyszabású forrásmunkát nemcsak a germán jog buvárai, hanem az ó-angol nyelv és művelődés kutatói is sokat fogják forgatni. Liebermann műve által oly szöveg válik hozzáférhetővé, mely eddig csak kevéssé s csak egyes szemelvényekből volt ismeretes. f. s.

Vaihinger, Hans: Nietzsche als Philosoph. Berlin, Reutter und Reichard, 1916. IV. kiad. (Feldausgabe.) 8-r., 80 l. 1 M.

A szerző célja kimutatni, hogy Nietzsche gondolatai aphorisztikus formájuk és kifejtésük rendszertelensége dacára logikailag zárt egészet alkotnak. Immanens szükségszerűséggel egy alapelvből folynak és belső összefüggésükben hiánytalan és meg nem szakadó gyűrűvé kapcsolódnak. Ez az alapelv — Nietzsche fejlődésének harmadik, legfontosabb korszakában — Schopenhauer voluntarizmusa, azonban a negatív irányból pozitívba fordítva, úgy, hogy a schopenhaueri élettágadás életigenlővé válik, a pessimizmus optimizmussá. Ezt a döntő fordulatot Nietzsche gondolatvilága Darwin tanításának hatása alatt tette meg, mely a létért való küzdelem okát és célját a kiválasztásban és ennek eredményeképpen a fajok nemesítésében látja. De ha a természet az erősebb győzelmet és a gyengébb pusztulását akarja, hogy ezáltal tökéletesedjék, akkor e felfogásban teljes és következetes magyarázatát találjuk mindazoknak a tendenciáknak, melyek Nietzsche világnézetének lényegét (Übermensch, Überart) teszik és a melyek oly éles ellentétbe helyezik a szeretetet és részvétet hirdető, tulvilágot ígérő keresztény erkölcsstannal. Ez kétségkívül Nietzsche kápráztató tanának fundamentuma, melyet Vaihinger nem bírál, hanem nyugodt objectivitással és oly világosan és áttekinthetően tárgyal, mint előtte senki. «Csak ha — úgymond — érettel szellemek alaposan megismerkednek ezzel a világ- és életfelfogással, lesznek képesek annak a visszaélésnek, melyet éretlen szellemek vele üznek, elejét venni.» b-b.

Waters, Gustav: Die münsterischen katholischen Kirchenliederbücher vor dem ersten Diözesangesangbuch 1677. (Forschungen und Funde, herausg. von Prof. Fr. Jostes, Band IV., Heft 4.) Münster, Aschen-dorfsche Buchhandlung, 1917. VI + 120 l. 4 M.

A mű a münsteri énekeskönyvek főforrásairól szóló rövid bevezetésen kívül két nagy fejezetre oszlik. Az elsőben Waters az 1593. évben megjelent alnemet «Oldtnedder Boik» és az 1613. évből való «Braut-schatz» című imádságos könyvekben levő, latinból fordított himnuszokat és sequentiákat tárgyalja. A második fejezetben a legrégebb alnemet katolikus énekeskönyvvel (Catholische Geistliche Kerckengeseng, 1629)

és Münsternek két részben megjelent első felnémet katolikus énekgyűjteményével foglalkozik. A fősúlyt az egyes énekek forrásainak felkutatására fordítja. Waters műve nagy szolgálatot tesz majd annak, a ki valamikor — a részletmunka, elvégzése után — az egész német katolikus egyházi éneket fogja feldolgozni.

g. g.

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek és füzetek jegyzéke. (A *-gal jelölt művek legközelebb ismertetésre kerülnek.)

Berde Mária: Az örök film. Münchener regény. Budapest, Athenaeum, 1917. K. 8-r. 297 l. 3 K.

Egy müncheni művészpénzió néhány hónapi mozgalmas élete, igazi és álművészeknek emberi és művészi élményei peregnék le folyton megújuló filmökként előttünk. Az orosz, dán, német, cseh, angol szereplők közé magyarok is kerülnek, köztük Etelka, a ki egyetemi tanulmányai közben s egy *Stefan Georger*-ról szóló nagyobb tanulmányon dolgozgatva sodródik bele a Biedermann-pénzió aranyporos, forró művészlevegőjébe, a nélkül azonban, hogy az józan magyar lényét közelebről érintené. *Stefan George* újszerű lírikus művészetének, precieuse formafinomságainak a regény egy másik alakja is, *Zwirn Ulrik Adolf*, heves bámolója. A pénzióban különben is divat valamilyen lángészhez lehetőleg mindenben hasonlítani (pl. *Kleisthez*, *Beethovenhoz*). A regény kerete természetesen ad alkalmat irodalmi s, általában művészi egyéniségeknek s kérdéseknek elméleti fejtegetésére, ha csak rövid észrevételek formájában is (*Fritz Reuter*, *Hebbel*, *Thomas Mann*, *symbolizmus*, *neoromantizizmus*, *dekadencia*, *futurizmus* stb.). — A részek szinte káprázatos egymásutánja — a kompozíció név ide nem alkalmazható — a pasztikus vagy silhouetteszerű alakok, a fény és árnyék játéka, a müncheni életnek sok apró vonásból összetett rajza leköti az érdeklődést, de mégis inkább az íróknak erősen kulturált, finom érzésekre és értékelésekre képes egyénisége, melyhez azonban végeredményképen mégis közelebb áll az életmozzanatoknak lírai mint epikus értékesítése. Meleg érdeklődéssel várjuk további munkáit.

Emlékfüzet Arany János születésének századik évfordulójára 1817—1917. Kiadja a Debreczeni Csokonai-kör, Debreczen, é. n. (1917.). K. 8-r., 60 l. 1 K. (A füzet tiszta jövedelme a debreczeni Arany-Petőfi-szobor javára van szánuva.)

A Csokonai-kör 1917. márczius 29-én tartott Arany ünnepélyének műsorát közli. Géresi Kálmán megnyitó beszédében Arany lángelméjének magyarságáról szól. Oláh Gábor Arany lelkének hármas rétegéről, az egyéniről, fajiról s általános emberiről értekezik. Baltázár Dezső Arany költészetében a kálvinizmus szellemét, Csánky Benjámin az erkölcsi világfelfogást vizsgálja. Végül Szávay Gyula: A képmutató című versében az ünnepelt költő életét megkapó képekben állítja elénk.

Gulyás József: Tokaji református papok. Közli —. Sárospatak, a ref. főisk. nyomdájában. 1917. 56 l. Ára 2 K 50 fl. E füzet egy részben Szilassi János tokaji nótáriustól, részben Szombathi János tanártól származó s a tokaji ref. papok névsorát 1570-től 1784-ig magába foglaló kéziratot tesz közzé, kiegészítetve (a tokaji ref. egyház anyakönyve alapján) az 1784 utáni papok lajstromával. A Batizi Andrással kezdődő névsor nemcsak egyház-, hanem irodalom- és művészettörténeti szempontból is érdekes. Bod Péter adatait nem egyszer helyreigazítja. A közlés világosságának rovására esik, hogy a kiadó nem különíti el technikailag is a maga megjegyzéseit a kiadott szövegtől. Egy betűrendes névmutató is elkelt volna a végén.

Közlemények Szepes vármegye multjából. A Szepesmegyei Történelmi Társulat közlönye. Szerkeszti dr. Förster Jenő. IX. évf. 1—4. sz. Lőcse, kiadja a Szepesmegyei Történelmi Társulat, 1917. Előfizetési ára évi 6 K.

Lampérth Géza: Az én rózsám. Budapest, az «Élet» kiadása, é. n. 8-r., 309 l. 7 K.

**Leonis Imperatoris Tactica*. Ad librorum mss. fidem edidit, recensione Constantiniana auct, fontes adiecit, praefatus est *R. Vári*. Tom. I. (Sylloge Tacticorum Graecorum consilio R. Vári et auxilio Collegii Historicorum Hungaricorum Romani ab Academia Litterarum Hungaricae publicae iuris facta. Vol. III.) Budapestini MCMXVII. Pretium 50 cor.

Magyar Nyelvőr, Szarvas Gábor folyóirata. Szerkeszti és kiadja Simonyi Zsigmond. 47. évf. 1—2. f. Budapest, 1918. Előfizetés egész évre 15 K.

Mikszáth Kálmán: A gavallérok. A sipsiriceza. Budapest, Révai-kiadás. é. n. 8-r., 171 l. 3-60 K.

Mikszáth Kálmán: A fekete kakas. A beszélő köntös. Budapest, Révai-kiadás, é. n. 8-r., 189 l. 3-60 K.

Revue de Hongrie. X^{te} année, tome XXI. No 1. Red. par G. Huszár. Budapest, 1918. 8-r. (Megjelenik minden hónap 1-én és 15-én; előfizetési ára 30 K.)

Szentirmay Gizella: Toldi Szerelme és a Frithjof-rege. (Különlenyomat a «Budapesti Szemle» 1917. évf.-ából.) Budapest, Franklin-Társ., 1917. 8-r. 20 l.

Történelmi közlemények Abauj-Torna vármegye és Kassa multjából. Szerkeszti: dr. Ozobor Alfréd és Kemény Lajos. Megjelenik negyedévenként. V. évf. (1914—1915.). Kassa, a kassai könyvnyomda- és lapkiadó r.-t. kiadása, 1916. Előfizetési ára 6 K.

PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1916-17.

I. Magyar nyelv és irodalom.

Egler Dózsa. Arany János. (Komáromi benezés főgimn. 14—23. l.)
János polg. leányisk. 3—11. l.)

Juhász Péter. Arany és Szilágyi. (Máramaroszigeti ref. lyc. 89—97. l.)

Kardos Albert. Arany János emlékezete. (Debr. áll. főreál. 3—7. l.)

Kele István. Arany János. (Egri érs. rk. tanítóképző, 3—8. l.)

Klemm Antal. Mordvin szövegek. (A pannonhalmi főpaptsági főiskola évkönyve. 3—65. l.)

Lányi Ernő. Arany János emlékezete. (Szombath. áll. főreál. 3—9. l.)

Nagy Sándor. Arany János emlékezete. (Szászvárosi ref. Kúnkoll. 20—29. l.)

Szántó Zsigmond. Emlékbeszéd Arany János születésének századik évfordulóján. (Jugosi áll. főgimn. 8—17. l.)

Zayzon Ferencz. Arany János emlékezete. (Sepsiszentgyörgyi ref. székhely Mikó koll. 9—15. l.)

Zsigmond Ferencz. Arany János születése ünnepén. (Karczagi ref. főgimn. 13—18. l.)

II. Egyeb szakok.

Csifó Salamon. A szószéki beszéd. (Kolozsvári unit. koll. 7—24. l.)

Koszó János. A költői alkotás lélektana. (Aradi kir. főgimn. 61—73. l.)

Venetianer Lajos. Asaf Judaeus. A legrégebb héber nyelvű orvostudományi író. III. r. (Budapesti rabbiképző int. 1—168. l.)

Véner Károly. Mozikultusz és iskola. (Szegedi városi főgimn. 9—29. l.)

Kiadja a Budapesti Philologiai Társaság.

Az **Egyetemes Philológiai Közlönybe** szánt class. philológiai dolgozatok kéziratát **dr. Förster Aurél** (IV., Eskü-tér 8.), a modern philológiai dolgozatokéi **dr. Bleyer Jakab** címére (VIII., Mikszáth Kálmán-tér 4.) küldendők. Fölolvasások **dr. Papp Ferencz**, I. titkárnál (II., Vérmező-út 12.) jelentendők be.

Az **Egyetemes Philológiai Közlöny** tíz havi füzetben, minden hónap elején (augusztus és szeptember kivételével) jelenik meg.

Előfizetési ára: 15 korona. Egy füzet ára 1 korona 50 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philológiai Társaság tagdíjai, a reklamációk, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése az ideiglenes pénztárhoz, **dr. Császár Ernő**höz (Budapest, VI., Felső erdősor 1.) intézendők.

A reklamált füzeteket csak akkor küldjük meg ingyen, ha a reklamáció a füzet megjelenésétől számított három hónapon belül történik.

Hivatalos nyugtázás

a) 1917. évi október hó 1-től 31-ig terjedő időről.

Rendes tagdíj 1914-re: Balásy D. 5 K, Klauber Fr. 6 K. — **1915-re:** Balásy D. — **1916-ra:** Dr. Acsay A., Balásy D. 5 K, dr. György L., Szabó A. — **1917-re:** Berde M. 3 K, Buider J., Faragó J., Fogarasi B. 4 K, Gaál L. 2 K, Helle H. 4 K 50 f. Marusák P., dr. Papp F. 2 K, Rózsa D. 50 f, Szabó A. 5 K, Szlávik F., Thienemann T. 7 K, dr. Várdai B., Zempléni T. — **1918-ra:** Thienemann T. 1 K. — Összesen 145 K.

Előfizetés 1917-re: Bertalan K., Marosvásárhelyi közm. házi könyvtár 7 K 50 f, Nagyszalontai polg. leányisk., Új könyvkereskedés Szászrégen 13 K 50 f. — Összesen 51 K.

b) 1917. évi november hó 1-től 30-ig terjedő időről.

Rendes tagdíj 1914-re: dr. Harnos S. — **1916-ra:** Majthényi G. — **1917-re:** Baltazár G., Karádi J., dr. Zsigmond F. — **1918-ra:** dr. Horges A., dr. Zsigmond F. 5 K. — **1919-re:** dr. Horger A. — Összesen 85 K.

Előfizetés 1917-re: Mezőkövesdi kir. kat. főgimnázium 13 K 50 f, Ranschburg G. 13 K 50 f. — **1918-ra:** Polatsck F. (2 példány) 27 K. — Összesen 54 K.

c) 1917. évi december hó 1-től 31-ig terjedő időről.

Rendes tagdíj 1916-ra: dr. Elek O. 6 K, dr. Erdélyi L. 7 K. — **1917-re:** dr. Erdélyi L. 3 K, Gombocz Z. 2 K, dr. Gréb Gyula 4 K 50 f, Király Gy. 3 K 50 f, László Zs. 6 K, dr. Rácz L. 4 K, Sziklai Gy. Sz., dr. Vajda Gy. — **1918-ra:** Balogh P., dr. Tóth Gy. — Összesen 76 K.

Rendkívüli tagdíj 1915-re: dr. Heppner A. — Összesen 6 K.

Előfizetés 1917-re: Barsay-u-i áll. főgimn., Csáthy F., Debreczeni egyetem class. phil. seminaria, Gyergyószentmiklósi áll. főgimn. — **1918-ra:** Gaal J. 13 K 50 f, Gyergyószentmiklósi áll. főgimn., Miskolczi ref. főgimn., Norbertinum, Zirci a pátsági könyvtár. — Összesen 133 K 50 f.

d) 1918. évi január hó 1-től 31-ig terjedő időről.

Rendes tagdíj 1914-re: dr. Angyal D. 3 K, dr. Kallós E. 6 K, dr. Pfeifer J. 5 K. — **1915-re:** Glósz E., dr. Kallós E. 9 K, dr. Pfeifer J. 4 K. — **1916-ra:** dr. Gálos R. 5 K, Glósz E., Kőrösi S. 2 K. — **1917-re:** dr. Balassa J., dr. Baranyai Z. 2 K 80 f, dr. Gaál László 8 K, Glósz E., Gyomlay L., Hartváni Z., dr. Motz A., dr. Orsovai F., dr. Szentirmay G. 4 K, dr. Szigetvári J., Szkunzevics K. — **1918-ra:** Bálint K., dr. Bán A., dr. Bleyer J., dr. Brisitz Fr. 2 K, Buzna V., Cséfalvy N., dr. Czebe Gy. 8 K, dr. Eckhardt S. 9 K 50 f, dr. Farkas L., dr. Gaál L. 3 K, Gábel G. 4 K, dr. Garda S., dr. Gyomlay L., Hartváni Z., Hollaender R. 4 K 50 f, dr. Hóman B., Inceze J., dr. Kéry L. 5 K, Kiss Albert, Kürschák P., dr. Lajti J. 4 K 50 f, dr. Latzkó H., dr. Melich J. 5 K, dr. Orsovai F., dr. Pap L., dr. Posch J., Prácsér A., dr. Réthei Prikkel M., dr. Révay J., Sas A. 3 K, dr. Schwarz E. 3 K, dr. Szentirmay G. 2 K, dr. Szigetvári J., Szilágyi O., dr. Trostler J. 3 K, dr. Wargha S., dr. Zsigmond F. 5 K. — **1919-re:** dr. Melich J. 5 K. — Összesen 445 K 30 f.

Előfizetés 1918-ra: Aradi Kulturpalota 13 K 50 f, Aszódai Petőfi főgimnázium, Brassói főreáliskola, Budapesti el. phil. szeminárium 13 K 50 f, Budapesti cisztercita tanárképző, Csurgoi főgimnázium, Czeglédi főgimnázium 13 K 50 f, Debreceni ref. főgimnázium 13 K 50 f, Debreceni ref. anyakönyvtár 13 K 50 f, Dési áll. főgimnázium 13 K 50 f, Dévai főreáliskola, Egri r. k. főgimnázium, Felsőlövői főgimnázium, Günsberger L. 13 K 50 f, Gyöngyi gimnázium, Gyulafehérvári r. k. főgimnázium, Ipolysági áll. főgimnázium, Jászói premontrei-rend 13 K 50 f, Kalocsai Jézustárs. atyák 13 K 50 f, Karánsebesi főgimnázium, Kassai főreáliskola 13 K 50 f, Kecskeméti főgimnázium 13 K, Kisujszállási főgimnázium, Kolozsvári ref. koll., Lőcsei főreáliskola, Magyaróvári főgimnázium, Miskolci kir. k. főgimnázium, Nagybányai főgimnázium 12 K 50 f, Nagyenyedi Bethlen-főisk. 13 K 50 f, Nagykállói főgimnázium 13 K 50 f, Nagykanizsai főgimnázium 13 K 50 f, Nagyszebeni áll. főgimnázium, Nagyszombati főgimnázium, Nyitrai főgimnázium, Pancsovai áll. főgimnázium 13 K 50 f, Pannonhalmi szt. Benedek-rend, Pápai r. k. főgimnázium, Privigyei gimnázium 13 K 50 f, Sárospataki főisk. 13 K 50 f, Séllei P., Sepsiszentgyörgyi ref. főgimnázium, Sümegi reáliskola, Szarvasi főgimnázium, Szászvárosi Kún-koll., Szatmárnémeti kir. k. főgimnázium 13 K 50 f, Szatmárnémeti ref. főgimnázium, Székelyudvarhelyi r. k. főgimnázium, Székesfehérvári áll. főreáliskola 13 K 50 f, Szilágysomlyói főgimnázium, Szolnoki főgimnázium 13 K 50 f, Tatai r. k. főgimnázium, Újvidéki kir. kat. főgimnázium. — Összesen 745 K 50 f.

Dr. Császár Ernő pénztárnok

VI. ker., Felsőerdősor 1. sz.

A **Franklin-Társulat** kiadásában megjelent és minden könyvkereskedésben kapható :

GÖRÖG ÉS LATIN REMEKIRÓK

Kiadja a Magyar Tud. Akadémia classica-philologiai bizottsága

AMMIANUS MARCELLINUS REÁNK MARADT TÖRTÉNETI KÖNYVEI

Fordította, bevezetéssel, jegyzetekkel, név- és tárgymutatóval ellátta

PIRCHALA IMRE

II. kötet

Ára 10 korona

OLCSÓ KÖNYVTÁR

Alapította **GYULAI PÁL**. Szerkeszti **HEINRICH GUSZTÁV**.

Egy-egy szám ára 30 fillér. Minden füzet külön is kapható.

1873—1877. **Heinrich Gusztáv**. A Don-Juan monda. 2-ik bővített kiadás.

1878—1880. **Joël Károly**. A történelem észszerűsége. Ford. *Sas Andor dr.*

1881—1883. **Fraknói Vilmos**. A magyar országgyűlések befolyása a külpolitikára.

1884—1887. **Turgenjev**. Aszja. Fordította *Trócsányi Zoltán*.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

BLEYER JAKAB
ÉS
FÖRSTER AURÉL.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1918.

FIGYELMEZTETÉS! A pénziáros czíme: Dr. CSÁSZÁR ERNŐ Budapest, VI., Felső erdősor 1.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

DR. PRUZSINSZKY JÁNOS: Piis Manibus	177
ECKHARDT SÁNDOR: Plágiumvád Ronsard ellen (III. közl.)	204
SCHWARTZ ELEMÉR: A hazai magyar nyelvjárások egy-két hangtani problémájáról	209
HOLLITZER GYULA: Liszt Ferencz és a weimari Goethestiftung (III. közl.)	214

HAZAI IRODALOM.

Ferrero: Róma nagysága és hanyatlása. Ford. Lendvai I. FINÁLY GÁBOR	219
Mitrovits Gyula: Az æsthetika alapvető elvei. HUSZTINÉ RÉVHEGYI RÓZSI	220
Ammianus Marcellinus reánk maradt történeti könyvei. RÉVAY JÓZSEF	221
Rajka László: Heliodorus Aithiopiájának feldolgozásai a magyar irodalomban. THIENEMANN TIVADAR	229
Császár Elemér: Shakespeare és a magyar költészet. WEBER ARTHUR	231
Ferenczi Zoltán: Magyar Shakespeare-Tár. KIRÁLY GYÖRGY	236
Eckhardt Sándor: Az Aradi Közművelődési Palota francia könyvei. BLEYER JAKAB	238

KÜLFÖLDI IRODALOM.

L. Robbert: De Tacito Lucani imitatore. RÉVAY JÓZSEF	238
Hans Lebede: Klassische Dramen auf der Bühne. KÁDÁR JOLÁN	240
C. Brakman: Arnobiana. RÉVAY JÓZSEF	241
Chr. Fr. Weiser: Shaftesbury und das deutsche Geistesleben. KOSZÓ JÁNOS	244
Ernst Windisch: Geschichte der Sanskrit-Philologie und indischen Altertumskunde. HELLE F. HUGÓ	247
Fritz Adler: Racine als Mensch und Künstler. HANKISS JÁNOS	251
Otto Körner: Das Homerische Tiersystem und seine Bedeutung für die zoologische Systematik des Aristoteles. MARÓT KÁROLY	252
Herzensergiessungen eines kunstliebenden Klosterbruders. Phantasien über die Kunst für Freunde der Kunst von Wilhelm Heinrich Wackenroder. TROSTLER JÓZSEF	253
Kurt Boerschel: Eine Dichterliebe. Joseph V. von Scheffel und Emma Heim. VESZPRÉMI ETELKA	254
Karl Spiess: Das deutsche Volksmärchen. BRAUN SOMA	256

VEGYESEK.

A Budapesti Philologiai Társaság ülése	258
Válasz Csengeri J. bírálatára. BERZEVICZY ALBERT	258
Válasz. CSENGERI JÁNOS	260
Adalékok Zrinyi «A török Afium ellen való orvosság» stb. FERENCZI ZOLTÁN	261
Füzérrim. TOLNAI VILMOS	262
Négy «új» Paraspondylos. CZEBE GYULA	262
Az aradi közművelődési palota francia könyvei. ECKHARDT SÁNDOR	264
A Nibelungenének hatásának további nyoma Toldi Szerelmében. HELLER BERNÁT	264
A müncheni kir. áll. könyvtár jegyzőkönyve a müncheni codexről. BARTA M. ESZTER	268
A klasszikus vers fordításának és a formák viszonyának a kérdése. KERÉNYI KÁROLY	268
Egy régi bécsi képeslapról. KERESZTY ISTVÁN	268
Arany Toldi-ja szerkezetéről. SZIGETVÁRI IVÁN	269
Az Arany János-Társaság pályázata	270
Új könyvek	270
A szerkesztőkhöz beküldött könyvek és füzetek jegyzéke	272
Doktori disszertációk 1917-ben	274
A magyar philologiai irodalom 1917-ben. HELLEBRANT ÁRPÁD	275

PIIS MANIBUS.

Ponori Thewrewk Emil. A midőn ezt a hármas nevet kiejtem, önkéntelenül ajakomra tolul a régi ünnepi áldozásnak ismert szava, melyet átszellemült tanítónk és mesterünk, a lényéből fakadó és egész egyéniségéhez jól illő áhitattal, jellegzetes szép érezes hangján szokott volt fülünkbe és lelkünkbe vésni: *Flavete linguis*. És eltűnőd-vén az 1882. év szeptember havától kezdődő és körülbelül a rektori éveig (1899—1900) terjedő két decenniumon, a mely idő folyamán szerencsém lehetett őt szemtől szembe látni és a távolból is figyelemmel kísérni ennek a ritka érdekes, igazi lélekembernek földi pályafutását, egész valómat mélységes meghatottság fogja el. E pillanatban is megjelenik lelki szemem előtt az a kép, melynek keretében őt utoljára láttam. Közel nyolczvanéves életének legutolsó nyarán történt, hogy a megelőző napon váratlanul hozzám küldött levelére sietve meg akartam jelenni színe előtt, annyival inkább, mert akkoriban többször is az a hire járt, hogy igen gyöngén van az öreg úr és nagyon rája nehezedik már a Senecától úgynevezett insanabilis morbus: az aggkor. Lakására érkezvén őszinte megkönnyebbüléssel hallottam, hogy nincsen otthon és hogy egész egyedül fenn járkal a vár bástyasétányán. Nem sokáig tartott; csakhamar megpillantottam, de ő sem engem, sem másokat nem vett észre. Teljesen mozdulatlanul ült egy pad szélén, megfordítva, kifelé fordulva nem a járókelőket nézte, hanem szinte mámorba merülve hosszan élvezte és szívta magába a festői pontokban gazdag főváros legszebb kilátásának összes gyönyörűségeit: az óriási égbolton már hanyatlóban levő nap tüneményes ragyogását és a budai hegyeknek páratlan szépségeit, a San Giovannit megelőző hatodik nap délutánján, június 18-án, felejthetetlenül csodás szép nyári napleáldozást. Nem volt erőm közelébe menni és őt felriasztani éber szemmel álmodott álmaiból.

A nagy végtelen és az arasznyi lét kontrasztja magamat is egészen rabul ejtett; én is hosszan néztem és figyeltem a makrokosmosban a mikrokosmost. Most is látom magam előtt, úgy pihent ott, mint egy mérföldjelző emberoszlop az 1838. évi emlékezetes pesti árvíz és a mostani vérözönös világiszonyat között. Thewrewk ugyanis 1838. február hó 10-én született a szép Pozsony városában. Arca a rendesnél is sápadtabb volt, azelőtt oly élénk, fényes fekete szeme most bágyadt tekintettel csüngött a tündöklő égi kárpiton, mintha mindenáron bele akart volna látni a divinumnak felfoghatatlan rejtélyes titkaiba. Vagy talán épen hallani vélte a «sphaerák zenéjét». Eszembe ötlött, a mit fiatal egyetemi hallgató koromban tőle hallot-

tam, úgy emlékszem, Jean Paulról, a ki egy helyen Polyhymnia muzsától e szavakkal tudakolta az isteni művészetnek, a zenének lényegét: Göttliche Kunst, bist du das Abendwehen aus dieser Welt oder das Morgenwehen aus jener? A rendkívül megkapó jelenet hatása alatt úgy rémlett, mintha egy búbanatos dallamot hallottam volna, mert egyre megcsendült bennem a Goethe-Schubert-féle dal áriája: Über allen Gipfeln ist Ruh, In allen Wipfeln Spürest du kaum einen Hauch, Warte nur, Balde ruhest du auch. Ily saját-szerű, soha nem érzett hangulatban telt el jó negyed óra, míg végre fölébredt nagy álmából és még egy röpke, bánatos pillantást vetve a leáldozó napra, óvatosan fölkelte ülőhelyéből és szép lassan utjára indult. A mint észrevettem, hogy kissé nehézkesen botorkálva igyekezett a várhegy nyugati oldalán levezető kanyarodó felé, egy második agg Laertesként, *ὄσ ἀνὰ γουὸν ἐρπύζει*, mélységes megindulással siettem utána, hogy köszöntsem és segítsen utolsó perczéig szeretett, jóságos tanáromat, kibem mindig csak a riika érdekes embert láttam, a kire kezdettől fogva a gyermekifjú reverentiájával tekintettem fel és kihez mindvégig a férfi hálás tiszteletével ragaszkodtam. Öröm sugárzott szeméből, hogy oly gyorsan eljöttem és meleg lelkületének jóságával beszélt el mindent, a mi a szívéen feküdt és a szívet nyomta, eleinte az úton, később a lakásán. Sokáig voltam ott, nem birtam tőle elválni. A mikor búcsúznom kellett, kimondhatatlan fájó érzésem azt sugta nekem, hogy utoljára érinthetem a kezét. Minden erőmre volt szükség, hogy a még most is átható tekintettel figyelő öreg úr ne vegyen észre semmit melancholiás sejtéseemből. Néhány nappal utóbb azután még egyszer elment az ő szép Tiburjába, Barlangligetre, a hol majdnem teljes három hónapig tartózkodott és azután eljött az ősz, s az ősz után a tél, a kegyetlen, fagyos, jég-hideg tél és ez elállította szíve dobogását. Még egy fájó bánatnak súlya nehezedett volt kedélyére, mert nagy királyunknak 1916. november 21-én bekövetkezett halála megrendítőleg hatott reá, ő pedig igaz meggyőződéssel hűséges tisztelője volt. Még a remek koronázó ünnepet is látta és gyönyörködhetett egy tünemény színpompájában, ő a ki világeletemben, kicsi gyermekkorától holtáig, mindig csak a szépet kereste-kutatta a nagy természetben, a művészetekben és a mennyire lehetett, az emberi életben. Valóban ő reá illik a római idiomának tömör szép szólama: Fuit omnium bonarum artium religiosus cultor et fidelissimus interpres.

1917. február 23-án egy pénteki napon, az esti órákban kilehelte nemes lelkét. De Thewrewk Emil nem halt meg, non omnis mortuus, csak engedve a könyörtelen Anankének, concessit naturæ et vita defunctus est, csak megszűnt élni. Sikeres, áldásos és nagyjában legalább — ut inter homines — boldog élete lelkes műveiben meg van örökítve. Bátran írhatnók sirkövére az öreg Ennius maga alkotta epitaphiumának végső sorát: Vivus volito per ora virum. Az ő agyának, eszének és kezének művei évszázadok mulva is tanubizonyosságot fognak tenni az ő jelentékeny és választékosan tartalmas egyéniségéről. Mert igazán páratlanul álló, egészen különleges egyéniség vagy tán inkább: egy magnetikus lényű és magikus hatású személyiség, igazi *Persönlichkeit* volt Thewrewk Emil.

Minden munkája, minden sora egy megkülömböztetett, szinte

magában álló forum internum-ból elősarjadtt alkotásnak közvetlen hatásával éleződik az olvasó lelkébe. Ő nem érezte a mindenáron való megnyilatkozás kényszerét, minduntalan és minden perczen. De a mit megírt és megalkotott, az ércbe vésett magyar munka, a mely évszázadok múlva is értéknek fog bizonyulni. Igaz, hogy ő a tudomány széles mesgyéjén állva nagyobb gyönyörűséget merített és érzett a betűkbe foglalt szellemnek élvezéséből, mint a saját alkotó munkájából. El merném róla mondani, hogy kevés magyar tudós olvasott és tudott oly sokat és oly sokfélét, mint Thewrewk Emil s azért is volt ő «bámulatosan gazdag és sokoldalú egyéniség», a hogyan a ravatalánál az Akadémia, a Kisfaludy-társaság és Philologiai társaság gyászát tolmácsoló szellemes szónok mondotta. Hetedoszályú gimnázista korától fogva kísérhetjük figyelemmel a művészetekért és tudományokért való rajongását s lépésről-lépésre követhetjük a műveltség után lihegő egyéniségének céltudatos fölépítését nap-nap után. Egy ember, a ki csakis magáért a tudományért szerette a tudományokat és imádta a művészeteket a bennük rejlő æsthetikai gyönyörűségekért. És ép azért, mert mindvégig a szépet kereste, kutatta és meg is találta, a mint az a költők és más művészek temperamentumán keresztül szűrődött, egész öntudatlanul alakult ki ő belőle is az életművész, a ki a földi halandó embernek létét és életét csakis annyira becsülte, a mennyit az talán megér, de sohasem becsülte túl, mint az úgynevezett Geisteswissenschaftlereknek túlnyomó többsége. Az ő élete úgy látom, maga is egy művészi termék volt: une vie vagy talán inkább: la vie humaine vue et vécue par un tempérament. Egy élet, a mely áldást hintett sok irányban és széles körben s a melyből szellemkincsek maradtak a késő utókorra.

Ember- és világismerete, becsületes egyszerűsége és természetessége, nobilis úri gondolkozása, választékos jóízlése, humora, önzetlensége, okos életelvei és egész finom lényéből kisugárzó szeretetreméltósága igazi életművészsé avatták. Azok a bizonyos, teljesen heterogén lelkihabitusból eredt fölényeskedő megmosolygások és médisance-szal elegyített humorizálások, melyek itt-ott hallhatók voltak, csak nagyritkán, úgyszólván sohasem voltak helyükön. Most, a világháború negyedik esztendejében, láthatjuk mindnyájan, a kik egy emberéleten át a szellem világában éltünk, nevelődöttünk, küzdöttünk s fáradtunk és rontottuk idegzetünket, hogy mi voltaképen egy ábrándos álomvilágban éltünk és ugyancsak óktalanul nagyra voltunk az étellel, az emberi étellel általában és a magunkéval különlegesen. A rideg való életre ébredve be kellett vallanunk, ha őszinték voltunk és vagyunk, hogy minket rettenetes csalódás ért, mert az úgynevezett «Ritter des Geistes», a szellem lovagjainak és a szellem arisztokráciájának teljes kikapcsolásával és sarokba tételével felgyújtották fejünk felett a háztetőt és a sok tanult, képzett, tudós, okos és művelt ember európaszerre szónéklül, a legrettenetesebb helyzetben némán volt kénytelen vergődni, mint, sit venia verbo, a száraz ártérre kivetett haltömeg. Természetesen Thewrewk Emil is lelke mélyéből szenvedett a kulturvilágra rászakadt eme katasztrófa rémületétől, de őt, a világot jobban ismerő bölcset embert, ezuttal sem érte csalódás. Ő kezdettől fogva nyugodt, józan és bölcset volt és mint ilyen is halt meg. Ő jól és jobban ismerte a genus homot és

a világnak berendezését. Nemcsak az ő szeretett Schillerjétől tudta: Der schrecklichste der Schrecken, das ist der Mensch in seinem Wahn, vagy talán inkább az ő hódolatával körülvett Goethé-jének Mephistopheles-étől: Ich bin der Geist der stets verneint! Und das mit Recht; denn alles, was entsteht, ist wert, dass es zu Grunde geht: Drum besser wärs, dass nichts entstünde. So ist denn alles, was ihr Sünde, Zerstörung, kurz das Böse nennt, Mein eigentliches Element. És ismeretes volt előtte ugyancsak Mephistophelesnek szava az úgynevezett teremtés koronájáról: Der kleine Gott der Welt bleibt stets von gleichem Schlag, Und ist wunderlich, als wie am ersten Tag. Ein wenig besser würd er leben, Hättst du (t. i. az Ur) ihm nicht den Schein des Himmelslichts gegeben: Er nennt's Vernunft und braucht's allein, Nur tierischer als jedes Tier zu sein. És a mikor az emberszörnyek úrrá lesznek a népeken, végül még az ördögnek is ellágyul a szíve, mondván: Die Menschen dauern mich in ihren Jammertagen. Jócai Mór, a ki idealisztikusnak mondott regényeiért sok gáncsolat volt kénytelen elszenvedni, a realiztikus regényekre való czélzással azt írta egykoron (1893. Vadnay-Emléklap): A mai reális életben nincs többé jókedvű humor, csak maró szatira, az emberek csak akkor nevetnek, ha megöriültek, vagy ha embertársuk kínjában gyönyörködnek. Ezek a sorok is bátran állhattak volna a jövő század regényében, melynek sok fantasmagoriája a XX. századnak e mai égbekiáltó «renaissance-korában» kegyetlen valósággá lett.

A világbölcsességgel megáldott humanista sohasem csalódhatott embertársaiban, bár öreg korában Naplójának egyik lapjára e szavakat írta: Káromra igenis sokszor, de szegyenemre soha nem vált, hogy én az embereket jobbaknak tartottam, mint a minők. Ő csak a szellem és a jellem igazi nagyjait tisztelte, néha szinte infantilis alázattal és hódolattal. Ő voltaképen soha senkit sem engedett egészen közelébe, úgyhogy azt tartósan magánál marasztalja, mint jó barátját. Ő csak jó vagy jobbféle lelkeket és emberismerősöket látott maga körül és ezekkel egy-egy órán át szívesen foglalkozott. Az emberi tökéletlenségekkel vagy pláne rosszaságokkal és gonoszságokkal szemben bámulatos módon siketnéma tudott lenni, nem csupán a vele született, gyermeketeg tiszta kedélyénél fogva, hanem főleg azért, mert fiataloktól fogva tervszerűen intézett szigorú önfegyelmzésével úgy idomította lelkületét, hogy a nemtelenségek egyáltalában nem férkőzhettek hozzá. Ha Arany János még szükségesnek látta félreállani és letörölni a reá fröcskölt sarat, Thewrewk Emil szónéklül hagyta a dolgot, mert meg volt győződve, hogy a folt magától is elenyészik. Azt sem lehet róla mondani, hogy elvi alapon érőnek erejével. stoikus életmódra külön törekedett volna és ezért iparkodott volna megóvni az ataraxia mentist, épenséggel nem, mert ő neki már ez volt a lényege: az okos és czéltudatos önnevelés consuetudo-jából kialakult altera natura. Ő pl. soha senkinek nem panaszkodott, soha egy árva zokszót nem ejtett ki másokra, pedig jól átlátott a jobbfejta tudós barátjainak tréfálásán és meghallotta, de tudomásul nem vette a néha ócsárló embertársak gáncsolását. Mindenképen sui generis homo volt, a kit úgyszólván soha sem láttunk nevetni, noha barátja volt a finom

humornak és telítve volt a legműveltebb lényeket jellemző sentimentummal, a tiszta kedélynek meleg szeretetével, mely azonban távol maradt a mindig gyengeségre valló érzelgősségtől. Hangosan sohasem nevetett, csak arcának némi rángatásával és beszédes szemének fényével *λαλῶν σιωπῆ*, vagy az őt árnyékként kísérő köhécseléssel honorálta a megkaczagni való themát. A ki őt elég közelről láthatta és ismerhette, azt ő benne mindig maga az ember érdekelhette első-sorban, talán még nagyobb mértékben, mint, a minék indult, a költő és író, vagy mint, a mivé ki kellett alakulnia, a tudós vagy tán jobban mondva: a költőtudós, a kinek szerepét ő hosszú életének utolsó perczéig hűséggel és lelki nemességgel betöltötte.

Mikor 1911. június havában a régóta kiérdemelt, vagy mint a livortól és invidiától ment nyelvek mondani szokták: «rászolgált» nyugalomba kellett mennie, ő, a ki már 17—18 éves ifjú korában Anakreont és Homerost fordította és vígan, holdogan, néha bánatosan dalolt lánykákról és szerelemről, élte utolsó lustrumában visszavisszatért első szerelméhez, a lantos költészet igazi gyöngyszemeihez: a nőkhoz s Ovidius könnyedségével és Martialis elmésségével, de a nyelvtudós alaposságával elkészített vagy 364 kis epigrammát, melyeknek ily czímet adott: Magyar Hölgyek naptára a nőnevek költői sorokban való magyarázatával. E kiadatlan gyűjtemény tartalma egy-egy női név etymológiája poétikus zománczczal kirakva.

Érzem, sőt teljes tudatában vagyok annak a nehézségnek, hogy nekem ebben az illustris körben, a budapesti Philologiai Társaságban, voltaképen épen nem könnyű feladatomban Ponori Thewrewk Emilről úgy megemlékezni, hogy az idősebb nemzedéknek olyan dolgokat mondjak, a miket az ne ismerne s másrészt az újabb és legújabb nemzedék, a melyik a boldogemlékezetű alapítónk rektori éve (1899—1900) után járt az egyetemen, követni tudja és megértse egykori tanáromról megőrzött gondolataimat és érzéseimet. Az utóbiaktól külön engedelmet kell kérnem, mert bár ők kétségkívül szintén ragaszkodó szeretettel tisztelték tanítómesterüket, még sem láthatják olyannak, mint a milyen volt egyetemi tanárságának első huszonöt évében. Magam csak annyit közölhetek élő vallomásként, hogy tizennyolcz esztendőre terjedő tanuló éveim folyamán sok tanító és professor keze alatt állottam és harminczkét évi köteleességteljesítéssel kapcsolatban elég sok tanárember egyéniségével ismerkedtem meg, de Thewrewk Emilnél jobban tán csak egyetlenegy elemi iskolai tanítómát szerettem a negyedik osztályban, kinél nemesebb lelkű és derekabb paedagogiai lelkületet nem láttam soha s Thewrewk Emil mellett szintén csak egyetlenegy «ebenbürtig» embert tudok még fölemlíteni paedagogiai embergyűjteményemből t. i. első igazgatómat, a kinek nevét minden tanítványa áldva ejti ki ma is s a ki szintén ott a budai hegyek szabad ölen alussza örök álmát, értem Hofer Károlyt.

Csak mostanában, az 1917. esztendőben tudtam meg, hogy Thewrewk és Hofer egymást nemcsak jól ismerték, hanem hivatalosan a tanárvizsgálatok censori asztalánál együtt is működtek. Legyen szabad ide írnom azt a Vergiliusból vett búcsúsort, melyet Hofer ott a zöld asztalnál papírra vetett: *Ad Aemilium* czímzéssel, a mikor ő már szintén mint *vetus colonus*, de ugyancsak mint *con-*

viva satur, elhagyta a legnemesebb emberművészetnek, az emberré nevelésnek műhelyét: Semper honos nomenque tuum laudesque manebunt.¹⁾ Mindkét emberre illik ez a két sor.

De egyébként illetékes helyről kaptam olyanféle útmutatást, hogy nem szükséges kiterjeszkednem néhai alapítónk életrajzára, a mit az Akadémia ünnepi megemlékezése úgy is teljesíteni fog, hanem ismertessem főleg azt a viszonyt, a melyben Thewrewk Emil a Philologiai Társasággal állott. E tekintetben igazán szerencsém van, hogy épen annak a nagyérdemű és széleskörű tevékenységet kifejtett férfiúnak leírt és kinyomatott szavaival kezdek a jellemzést, a társaság alapítójának dicsőítését, a ki az utbaigazítást adni szives volt és ezzel lehetővé tette nekem azt a boldogságot, hogy Ponori Thewrewk Emilnek 1856-ban, tehát hetedik gimnázista korában megkezdett és 1916—17-ig terjedő, egészben véve nagyon érdekes Naplóját áttanulmányozhattam és így haló porában is áldott emlékezetű professoromnak szellemével és lelkével egész közvetlenül foglalkozhattam. A Philologiai Társaság ugyanis 1896-ban kiadta Ponori Thewrewk Emil husz elnöki beszédét, melyekkel az 1875—1895. évi közgyűléseket megnyitotta volt.

Az Előszóban maga *Heinrich Gusztáv* írta a következő jelentős tartalmú szavakat: Hogy társaságunk létrejött, hogy megvan, hogy ernyedetlen, sokoldalú munkásságot fejt ki, hogy mindjobbban megerősödik, tudjuk mindnyájan, hogy az elsősorban tisztelt és szeretett elnökünk érdeme, a ki *nemcsak alapos nagy tudományosságával, hanem még inkább tiszta, önzetlen jellemével és nemes jó szívével összetartja a különböző elemeket, a melyek a társaságot alkotják.*

Mint a Philologiai Közlöny első husz kötetét felölelő tárgy- és névmutatónak egykori szerzője meglehetősen ismerem a szigorúan ítélkező bírónak írásait, de nem emlékezem, hogy a társaság jelenlegi elnöke a nyilvánosság előtt még valakiről ilyen szépen írt vagy nyilatkozott volna.

Es folytatólag az Előszó VI. lapján magasztalva «Elnökünknek immár számtalanszor tapasztalt önzetlen nagylelkűségét» kijelenti, hogy «ezek az elnöki beszédek a philologia hazai történetének megbecsülhetetlen emlékei, de egyúttal fényes bizonyítékai annak a nagy tudománynak, lelkes szellemnek és nemes gondolkodásnak, melyvel Thewrewk Emil társaságunkat megalapította, fenntartotta, vezette, fölvirágoztatta». Igazán örvendek, hogy e ragyogó erényeknek ily lelkes méltányolása is megerősíti hűséges hitemet Ponori Thewrewk Emilnek működéséhez és ennek örökre tartó hatásához. Goethe Faustjában az Úr szava szerint: Ein guter Mensch in seinem dunklen Drange Ist sich des rechten Weges wohl bewusst.

A philologiai társaság megalapításának eszméje akkor villant meg bennem, mondja Thewrewk (106. lap), mikor 1873 december 16-án a Berliner Gesellschaft für das Studium der neueren Sprachen-nak vendége voltam. E társulatnak elnöke: Herrig politikai ellenségnek, de ezuttal szivesen látott barátjának mondotta őt. A Baco-féle

¹⁾ V. ö. a tanárképző-intézeti gyakorló-főgimnáziumi 1916—17. évi Értesítőben írt rövid nekrológot P. Th. E.-ről. L. még: Budapesti Hirlap 1917. márczius 5-iki számát.

Meditationes sacrae-ban olvasható a sokszor idézett mondás: A tudomány hatalom és a hol a tudomány szent céljáról van szó, ott még az elkeseredett ellenségeket is szövetségre hívja. Tudtam — írja Thewrewk — vajmi kevesen vagyunk magyarok, a kik philológiával foglalkozunk, tudtam milyen bajos lesz annak a várakozásnak megfelelni, mely egy philológiai társaság nevének hallatára támad, de biztam tudományunkban és biztam tanártársaim lelkes hazafiságában, mert minden ilyen törekvés nálunk nemcsak a tudománynak, hanem magának a nemzetnek az érdekét is előmozdítja. Nemzeti életünk jövője múlhatatlanul követeli tőlünk, hogy soha, de soha bele ne fáradjunk a szellemi haladás fárasztó útjába (36. lap). Német szomszédaink jogosan azt mondták: Magyarország philologia dolgában merő sivatag (75. lap). Régi iskolánk a görög világot egészen elhanyagolta; a mi a latin nyelvet illeti, igaz ugyan azt annyira magukévá tették, hogy azon a nyelven beszéltek is írtak is, sokszor jobban, mint magyarul; fordítás vagy compilatio: ez volt nálunk a philológiai irodalom. Önálló philológiai kutatásokról nem is álmodoztak (76. lap). Németország új szövegkiadásait nem tudták becsülni, az új kritikai kiadások értékéről fogalmuk sem volt (76. lap).

A philológiai társaság voltaképen a Középiskolai tanáregyesület nyelvészeti osztályából sarjadt ki, melynek Thewrewk az elnöke, Garami Richárd tanár a jegyzője volt. Hogy a társaság létrejött — olvassuk a 111. lapon — ezt nagyrészt Garami fáradhatatlan buzgalmanak köszönjük. Ő volt az, a ki engem legjobban támogatót, a ki a társaság eszméjét mindenfelé terjesztette és a philologia tanárait és barátait csatlakozásra ösztönözte. Ez az ügybuzgó derék Garami tanár 1874. június hó 2-án azzal a felhívással üdvözölte Thewrewk Emilt, hogy alapítson Budapesten a külföldiekhez hasonló nyelv-tudományi társaságot. Másfél héttel utóbb 1874. június 12-én, Thewrewk már bemutatta az előadói tervezetet és az alapszabályokat. Az eszmének voltak ugyan ellenségei, a kik az Akadémia mellett nem akartak önálló társaságról tudni, mert esetleg a tudósok munkásságát elvonná az Akadémiától. A kissé hangosabban szóló magánynyilatkozatoknak Thewrewk Emil így válaszolt: Az Akadémia a hazai tudományosság legmagasabb foruma; ott csak valódi önálló tudománynyal állhatunk elé, míg ellenben a mi társaságunk, jól tudva szerény voltát, egyelőre korántsem követelheti minden egyes előadástól, hogy az önálló kutatáson alapuló, új eredményt mutasson, hanem örömmel fogadja azt is, ha valami jóra való ismertet, a külföldi irodalom valamelyik új termékére figyelmeztet, ha oktat, ha utbaigazít. Társaságunk alant kezdi s úgy törekszik fölfelé, az Akadémia a gyümölcsből csak a hesperidák almáját válogatja magának. (6. és 7. lap). A társulatnak eleinte merően ideális célja volt: a humanisztikus tanulmányok embereit egy kölcsönös támogatáson alapuló szövetséggé összekötni (108. lap). Az első két hónap végén 106 tagja van az új társaságnak, a mely igen szerény, eszményi alapon indult, mert eleinte nem is volt közlönye és nem is volt tagdíjfizetés s mindössze csak érintkező pontja akart lenni a magyar állam területén lakó philologusoknak. A jelszó volt: Egyelőre ne kívánjunk nagyot, de jót és működjék kiki tehetségéhez képest a tudomány szent érdekében (15. lap). Igazságtalan követelés lenne — úgy-

mond — hogy rögtön mink is ott álljunk, hol a külföldi tudomány áll. A ki azt mondja nekünk, hogy Magyarországon nincs philologia, annak nem azt feleljük, hogy van, hanem azt, hogy legyen (25., 26. lap). Talán nem ok nélkül volt büszke az új alapító arra a levélre, melyet a múlt század legnagyobb philologusa Friedrich Ritschl hozzá intézett, a melyben azt írja: Das Interesse an den Kulturbestrebungen Ihres schönen Vaterlandes ist ein so allgemeines und berechtigtes, dass jeder der in irgendwelche nähere Beziehungen zu ihnen gesetzt wird, von dem Gefühl hoher Befriedigung durchdrungen sein muss, und die lebhaftesten Wünsche für den fortschreitenden geistigen Aufschwung hegen wird. Maga Thewrewk teljes joggal a legszebb és leghathatósb buzdításnak ítélte e megtisztelő sorokat (28. lap).

A budapesti tudományegyetem nyelvésztanárai szövetségének az érdeme, hogy csakhamar létre jött az Egyetemes Philologiai Közlöny, melynek első szerkesztője Thewrewk Emil lett. Külön kötelezettséget vállaltak akkoriban Greguss Ágost, Heinrich Gusztáv, Tély Iván, Gyulai Pál, Mayr Aurél, Bartal Antal, Pasteiner Gyula és Bászél Aurél. Ettől fogva már megkezdődik a tagdíjfizetés. A harmadik évben 1877-ben (44. lap) még úgy találja a lánghevületű alapító, hogy «a philologiai módszernek nálunk még csak nagyon fiatal gyökerei vannak úgy, hogy nagyobb szabású munkásságot nem a jelentől, hanem a jövőtől várhatni». A 48. lapon olvassuk a következő szép mondatot: A szent hajdan könyvei, a classicus ókor, az egész világirodalom annyi buzdítást nyújt az életre, annyira képes a fáradt halandóba új életörömet önteni (48. lap). Pedig egyik jeles tudósunk, Hunfalvy Pál, még 1879-ben is e szavakkal fordult hozzá: Hagyjuk a philológiát a németeknek, az az ő provinciájuk. Sohase leszünk képesek őket utólnérni; szorítkozunk csak a classicusok fordítására (49. lap). De Thewrewk Emil bizodalmit és hitét nem bírta csökkenteni, sem kedvét lelohasztani. «Igazán jó fordítás — mondá válaszképen — philologiai tanulmányok nélkül nem is képzelhető; aztán egyik tudomány sem lehet ennek vagy annak a nemzetnek kiváltsága; minden népnek része van a versenyben és mi magyarok számot akarunk tenni s azért kötelességünk a kulturát minden ízében elfogadni s a tudomány hatalmát kezünkbe keríteni; erre pedig több nemzedéknek szakadatlan munkássága szükséges (49. 50. lap).

Az első nagy siker, a melynek fény sugarai az egész tudós világra kiterjedtek, volt a nagyra tartott Ábel Jenőnek híres latin levele: Epistula ad Aemilium Thewrewk de Ponor De codice Ambrosiano Lithicorum quæ Orphei nomine circumferuntur, a mely levél világmérvővé tette az alapító mester hírnevét. Ugyanakkor értekezett itthon Thallóczy Lajos: A régi hivatalos latin nyelv Magyarországon cím alatt, a mi szintén közérdeklődést keltett e hazában. A magyar nemzeti múzeum 199. számú latin kéziratának: egy Vergilius-codexnek tudományos ismertetése Fináczy Ernőtől, fölhitva a külföldi figyelmét és megnyerte annak érdeklődését a benne foglalt, nevezetes Servius-commentár iránt. Az alapító elnök nem győzi eléggé hangsúlyozni a szigorú philologiai módszer meghonosítását. (75. lap.)

Nézetem szerint igen téved, a ki azt hiszi, hogy Thewrewk mindig meg volt elégedve magával és munkájának eredményével.

A hetedik elnöki beszédben egy feltűnő és csak a túlszigorú önbírálatból eredő megjegyzése olvasható: «Elégedetlenséggel vegyes érzés fog el, mert az eddig elért siker nem felel meg a törekvés nagyságának; nyugtatni csak úgy bírom magamat, ha meggondolom, hogy a haladás az egész világon is csak fokozatosan, csak lépésről-lépésre történik és másképp nem is történhetik (75. lap). Vigasztalásul hozzátesszi, hogy a philologia itt ma már (t. i. 1881-ben) nem pusztá név, hanem hathatós tudomány, mely a magyar irodalom szakai közé sorakozott. Tankönyveink egy része már nem pusztá fordítás, nem pusztá compilatió, hanem alapos önállóságot tanusít (76 lap). Ebben a tekintetben Ponori Thewrewk Emilnek elévülhetetlen érdemei vannak. A Vergilius Aeneise II. énekének és Homeros Iliása I. és VI. énekének iskolai commentárral kísért kiadása, mint követendő exemplar, mutatta az utat összes tanítványainak. Egyik fontos és nevezetes elve volt: A classicus philologus, ha iskolai commentárt ír, multhatatlan kötelességének tartsa, hogy az idegen nyelv és irodalmi mű fejtegetésénél a magyar nyelvre és irodalomra is tekintettel legyen. Grammatikai analógiáknál is utaljunk a magyar nyelv sajátosságaira; természetesen azt csak oly tanár teheti, a ki a magyar nyelvnek az életét is folytonosan szemmel tartja. Keresnünk kell továbbá a latin iskolának és az irodalomnak a mi irodalmunkra való hatását.

Pozsony városa méltán büszke lehet a fiára, a ki az elemi iskolákat és az alsó gimnáziumi osztályokat születése városában járta, de a mi szép magyar nyelvünket szíve mélyéből szerette, sok rejtélyét megfejtette és egyik nevezetes «A helyes magyarság elvei» című pályaművével Marczibányi-díjat is nyert. Minden felszólalásában utal a philológiának, mint tudománynak roppant fontosságára, melynek «elhanyagolása az emberiség szellemi életének sülyedésével járna». De különös nyomatékkal ajánlja nem egyszer a magyarországi latinságnak tudományos feldolgozását; szerinte főleg az volna kiderítendő, hogy az miben eredeti s miben közös a többi európai egyházi, hivatalos és tudományos latinsággal. És végre még egy jelentékeny területnek kibányászása vár reánk magyarokra mint tudományos erkölcsi kötelesség t. i. a magyarországi latin irodalom rendszeres megművelése. «A míg az alaposan fel nincs dolgozva — úgymond — országunk, a hol a latin nyelv oly soká uralkodott, szellemi életének teljes képét sohasem vázolhatjuk. A még meg nem oldott feladat reánk és utódainkra vár» (93. lap). E tekintetben egyik kivételes, költői és műfordítói tehetségekkel megáldott tanítványa Csengeri János vezetett a kitűnő Antigone kiadásával és a Homeros kiadásaihoz csatlakozó talpraesett jegyzeteivel; sok más jeles iskolai editio mellett főleg Wirth Gyula Horatius és Vergilius kiadásait említem meg.

A hetvenes évek végén, 1880 táján, egy rendkívül érdekes fordulat állott be, a mely új korszakot jelent a hazai classica philologia terén. Az Akadémia kiadta Arany János magyar Aristophanesét, melynek commentárját Ponori Thewrewk Emil írta Aranynak, Gyulainak, Szász Károlynak és bátran hozzátelhetjük: saját magának is teljes megelégedésére. Ő ugyanis szeretett saját magáról is jó véleménynyel lenni és ebből nem is csinált titkot. Az Akadémia már

eddigelé is segítette a Philologiai Társaságot évi ezer forinttal, de észre kellett venni, hogy az 1836-ban megindított Magyarra fordított classicusok gyűjteménye mindössze csak nyolcz kötetet birt napvilágra hozni és «hosszabb idő óta az úgy jóformán teljesen szünetelt». Méltó feltűnést keltett a *Copa* és a *Moretum* című latin költemények magyar fordítása, melyeket Thewrewk igazán a doctus poeta erejével fordított és ültetett át mintaszerű módon. Szász Károly mutatta be a Csaplárosné és a Fűvesgombóc cz. verses fordításokat. Akkoriban a Kisfaludy-társaság is örömmel beválasztotta Thewrewk Emil tagjai közé, elsősorban Gyulai Pál ajánlatára. Az Akadémia külön teendői közé sorozta a régi és új remekírók és egyéb jeles művek fordítását, mert a magyar irodalomnak előbb-utóbb tudományos és művészi értékű teljes gyűjteménynek birtokába kell jutnia. 1883 május 17-én megalakult az Akadémia classica-philologiai bizottsága, melynek színe elé tartozik ma is minden, az Akadémiában előforduló, class. phil.-i ügy; főfeladata gondoskodni a görög-római classicusok magyarra fordításáról. Az elnöki beszéd 1885-ben már nagy lelkesedéssel állapítja meg, hogy immár három művelő intézete van a hazai class. phil.-nak: A Tudományegyetem, a Philologiai-Társaság és az Akadémia. Thewrewk Emil az első tíz év eredménye alapján jóleső megnyugvással megállapítja, hogy a philológiának hazánkbeli sorsát már nem félti (116. lap). *Id est quod erat demonstrandum.*

1887-ben Friedrich August Pott emlékezetével, illetőleg annak *Die Zigeuner in Europa und in Asien* című érdekes munkájával kapcsolatban előzetesen bejelenti, hogy már legközelebb kikerül a sajtó alól egy cigány nyelvtudományi mű, mely a magyar tudomány-irodalomnak díszére fog válni, t. i. József főherczeg Öfensége-nek epochalis hatású műve: *Romano csibakero sziklaribe* (143. lap). Úgyis volt, mert ez a könyv óriási feltűnést keltett és ma már teljesen elfogyott. Thewrewk csodaszámba menő pontossággal és körültekintő tudással megszerkesztette a megfelelő irodalmi kalauzt és magát a munkát az Akadémia színe előtt bemutatván sikerült egy igazán tudományos ünnepi ülést előteremtenie. A kik Thewrewk Emil sokszor lassúsággal vagy kényelemszeretettel vádolták vagy vádolják, legyenek szivesek az akkori másfél évre vonatkozó naplóját átnézni. Hány könyvet kellett felkutatnia és külföldről hozatnia, mennyi tömérdek levelet kellett írnia néha egy-egy kis adatocskának pontossága érdekében. A csendes egyedülletben dolgozó méhecske mintha egyszerre egész méhkassá változott volna. Igazán csodálni lehetne, ha gyengéd fizikuma és mindig felajzott idegei bele nem betegedtek volna abba a valóban fáradságos és ernyedetlen buzgalommal teljesített munkába, melyet egy martirnak hűségével és szívós kitartásával végzett sok-sok ójjelen át. A tárgyilagos igazság kedvéért sietek megjegyezni, hogy ennyire buzgó, szinte önsanyargató odaadással egyhuzamban fáradozni csak egyszer láttam, a mikor Arany Aristophanesét tanulmányozta, kommentálta és sajtó alá rendezte. Már hetednyolczad osztályú diák korában is élénk örömmel feljegyzí Naplójában, hogy az iskolai időn kívül naponkint nyolcz órát tölt könyvei mellett.

A rákövetkező évek megnyitó beszédei Wilhelm Schott berlini

egyetemi tanár és legelső nagy tanítványa: Ábel Jenő emlékének vannak szentelve.

Szelid lénye és fölényes emberismerete, a tudósnál ritka világbölcsesség visszatartotta őt az úgynevezett irodalmi polemiáktól. Egyszer-másszor mégis lángra gyúl a polemiaszerű vitának heve. A mikor pl. az Athen városában lakó németek folyamodványt közzétettek aláírás végett, hogy azt a német császárhoz terjesszék és kérjék a régi hellén nyelv iskolai kiejtésének reformját, Thewrewk Emil föltétlen igazságszeretetét nagyon bántotta ez a dolog. Akkori görög főconsulunk: Haris Pál is mindent elkövetett, hogy gr. Csáky Albin révén megszerezze az újjörög kiejtést. Jó Télyf mesterünk is ott állott a háttérben. «Helyénvaló — olvassuk a XVI. közgyűlés elnöki beszédében (172. lap) — hogy a kérdéssel foglalkozzunk és olyan ítéletet nyilvánítsunk, mely a tudomány igaz voltát és az élet követelményét egyaránt elismeri és számba veszi».

A kik néha fanyar képpel és fanyar hangon nehezményezték, hogy Thewrewktől hallották emlegetni a szigorú philologiai módszert, de nem igen látták azt a módszert, azoknak jóakaró figyelmükbe ajánlom a többek között azt a pompás fejtegetést, melylyel az Erasmus-féle kiejtés ügyét minden kétségen felül álló bizonyítással diadalra vitte. A mindig olvasó és mindig a cura cogitabunda hatása alatt álló szellemi munkás és benne egyúttal a jó és szerető ember, valahányszor érezte, hogy igazán van mondani valója és a további hallgatás vétek volna, ugyancsak példaadó módon járt végére feladatának. Előítéletektől teljesen ment meggyőződésének és a szinte kézzelfogható igazságosságérzetének sikerült is magával ragadni olvasóját, mert az az ital, melyet ő nyújtott, mindig kristálytisza volt és ép oly világos, mint egészséges ízű. Fallaciának vagy rabuliztikának soha semmi legkisebb nyoma sincsen értekezéseiben. Az emberre, a tudásra egyaránt talál az ismeretes Goethe-sor: Und hinter ihm in wesenlosem Scheine, Lag... das Gemeine. Ő mindig és mindenütt csak azt és abból adott, a mi neki lényege volt. És az rövid szóval mondva: őszinte józanság és tiszta emberiség volt.

A híres ovidiusi sor: Ingenuas didicisse fideliter artes emollit mores nec sinit esse ferus, soha méltóbb módon nem lehetett volna elhelyezve, mint az ő arcképe alatt, mely éltében-holtában egy ritka nemes léleknek és szívnek, egy párját ritkító szellemi nobilitásnak volt szemmel látható jelképe. Az *aïen ἀριστεύειν καὶ ὑπείροχον ἔμμεναι ἄλλον* többszöri említése távolról sem jelenti nála azt, mintha ő különbnek tartotta volna magát másoknál. Ilyesmi teljesen ki volt zárva egy olyan embernél, a ki mindig tisztelettel, néha valóságos hódolattal viselkedik nálánál már idősebb, érdemesebb és tekintélyesebb emberek iránt. Gyulai Pálnak minden sorát eltette magának és őt magát kiválóképen nagyrabecsülte talán épen megalkuvást nem ismerő sziklaszilárd jellemes egyéniségeért is. A midőn Thewrewk Emil 1888-ban bemutatta az egyetemen a tőle készített tanárképző intézeti tervezetet, Gyulai Pál el volt ragadtatva a munkától és mindenkit megelőzve sietett elkérni a maga számára a kéziratot, miközben csak annyit mondott: Hisz Ön egy mintaember. Perze egy évtizeddel utóbb, mikor Thewrewk már a hatvan körül járt, a classica-philologiai bizottság administrationális dolgai miatt nem egyszer

rár Gyulai a késedelmező előadóra, sőt néha nem nagyon kellemes hevedésséggel és szenvedélyességgel is, de Thewrewk ezeket az írásokat ép oly tárgyilagos nyugalommal eltette a gyűjteményébe és változatlan tisztelettel regisztrálta a Naplójában, mint a többieket. Ez az érdekes levélgyűjtemény tartalmaz Halder, Ameis, Ritschl, Mommsen, Georg Curtius, Schenkl, Ihering, Schott, Ribbeck, Schuchardt, Wölfflin, Loewe, Osthoff, Omont, Chatelain, Havet, Lindsay, Robinson Ellis, Gomperz, Georges, Goetz, Jeep, Gundermann, Ernst Naumann, Wagoner és más tudósoktól eredő írásokat, de valamennyinél bizalmasabban, igaz meleg szeretettel és barátsággal írt hozzá Hartel, az 1893. évi híres bécsi philológiai congressus elnöke és később osztrák közoktatásügyi miniszter. Konrad Haldernek, a ki 1859-ig a pesti egyetemen Thewrewknek tanára volt, egyik Bécsben 1861 november 7-én kelt levelében olvasom a következő szavakat: (ich bezeuge) dass Sie (t. i. Thewrewk) an der Pester Universität meine volle Zufriedenheit erworben haben und bei weitem der beste meiner Schüler gewesen seien. Úgy gondolom ez a szép bizonyítvány eddigelé ismeretlen volt. Az angol Lindsay pedig, a kinek a latin nyelvről írt és németre is lefordított nagy munkája világhírű lett, évekkkel ezelőtt arra kérte Thewrewk Emilt, lenne szives ő is róla egy tudós bizonyítványt kiállítani arra nézve, hogy ő (Lindsay) méltó az egyetemi tanszékre, mely után vágyódott. Az angol szokásnak hódolva Thewrewk megtette a kívánságot, de úgy hiszem teljes joggal a saját egyéniségének nem kis megtisztelését is láthatta e kérelemben. Mikor 1908-ban Lindsay hajlandónak mutatkozott a Festus-féle apparatus criticus kiadására, a hetvenegy éves Thewrewk felajánlja neki a kezében levő összes anyagot és a kérdés anyagi oldalára nézve a következő mondattal válaszol az angol tudósnak: Was die finanzielle Seite betrifft, erkläre ich somit — denn clara pacta boni amici — dass ich von der Einnahme für die unbedingt abgehenden Exemplare nicht den geringsten Anteil beanspruche. A teljes önzetlenségnek is köszönhető, hogy ezelőtt mintegy öt évvel napvilágot látott Angliában a magyar akadémia által kiadott Festus-kötetnek megfelelő második kötet is. Az első kötet tudvalevőleg szintén úgy elfogyott, mint a József főherczeg cigánynyelvtana, melynek nyomtatási költségeit maga a fenséges szerző viselte és így a magyar tudományos Akadémiának Thewrewk Emil áldott munkássága mindenképen csak előnyt, jó hirt és dicsőséget szerzett a külföldön is. Itthon egynehány ember humoros élczelődéssel fogadta a nekik novum dolgot és igen pontos munkának nevezték a Festus-editiót és pontos embernek a kiadóját, mert a dolog természeténél fogva van benne több, pontokkal kitöltött lacuna. Erőnek erejével az ívszámok szaporítását vélték látni, a mikor a tudós szerző egy teljes ívért, annak korrigálását és revizióját is beleszámítva, 12 forintot kapott. A Marczibányi díj odaftelésével az anyagi honorárium is némileg emelkedett. A mi pedig azt a nyilvánvaló szokatlanságot illeti, hogy Angliában folytatták egy magyar embernek szellemi művét, ott a magyar szerző méltóságára semmit sem akarnék felhozni. A magam részéről azonban mindig csodáltam, hogy a művészlelkű Thewrewk Emil, a ki, ismételtelen állítom, voltaképen magyar költőnek, írónak és műfordítónak indult és mindvégig lírai és így bizony egocentrikus

kedély volt, de az életnek tán kissé szeszélyes intézésére a classica-philologia tudósa és egyetemi professora lett, mi módon volt képes erre a lehető legrózaibb tudományos foglalkozásra magát rávenni. Itt nyilvánvaló módon ellenkezésbe jutott szintiszta stoicismusával, mert itt valóban úgy látszik, mintha a külső dolgok és körülmények irányították volna őt és nem megfordítva ő lett volna a dolgokon uralkodó tudós és bölcs ember. Egyébként legkisebb nyoma sem volt benne annak a, magányban fejlődő talentumoknál és szobatudósoknál sokszor tapasztalt, subjectivitásnak, a melyet Schopenhauer «die erbärmliche Subjectivität des Menschen»-nek nevezett. Egy lélektani rejtélylyel állunk szemben, melynek nyitját talán a hivatáskövetelte szent kötelesség teljesítésében lehetne fölfedezni. Bármennyire tudom, hogy némelyek e kijelentésem mosolyognak, kénytelen vagyok kijelenteni, hogy ő előtte igazán valami szent volt a kötelesség fogalma. Hogy korának előrehaladtával a legheterogénebb kötelességek cumulatíójának nem birt és nem is igen volt képes eleget tenni, azt tudomásul kell vennünk. Emberek, kik kora ifjúságuktól mindent szívvel-lélekkel tesznek és kiknek munkásságát a nemes hév tüze járja át, hamarabb fáradnak bele a munkába és könnyebben hajlanak neurastheniára, mint a gépemberek. Már ötven éves korában, ámbár ő szóval soha senki fiának nem panaszkodott, épen az imént említett sok éjszakai szellemi munkával való megerőltetés következtében annyira neurastheniás lett, hogy irtózott a magas emeletektől, sőt 1889 márczius 23-iki följegyzése szerint: «A lánczhydról is vissza kellett egyszer fordulnom, egy párszor pedig megbántam, hogy ráléptem, de nyitott folyosójú emeletekre nem bírok még menni.» Akkoriban még lelke mélyében megrendítette Rudolf trónörökösnek szörnyű tragédiája. Igazán csodaszamba veendő, hogy utolsó lehelteig, befejezett 79 év után, is még képes volt szellemi munkára. Már közel volt az agoniához és még mindig olvasta az egyik drámai pályázat szindarabjait. Hiába kérték, hagyja abba a munkát, mert láza van, ő nem tágtított és váltig azt hangoztatta: én állapotommal meg vagyok elégedve és különben is azt teszem, a mit a kötelesség parancsol. Másnap azután már halott volt.

Eubiosis—ethanasia, ez volt sorsa, e földi téreken, így zárult le földi léte.

A gyengéd és finomidegzetű szellemember még holtában is megérdemli, hogy a legnagyobb kimélettel foglalkozzunk emlékével. «Nem a hideg kritikai méltatást szabtam magam elé; én nem tudományos érdemeit dicsőítem, hanem meleg életéből veszem adataimat» hadd mondhassam én is ez emlékezetes szavakat, melyekkel halott mesterünk W. Schott-ot elparentálta. Egyéniségét, személyiségét még sokkal teljesebben ismerjük meg, ha figyelmesen végigolvassuk egyetemi beszédeit, a melyeket már az öregkor küszöbén állva mondott el (1895—96-ban és 1899—1900-ban). Előbb mint rektori dékán mondott ünnepi beszédet. Legyen szabad ebből csak egy-két mondatot ide kijegyezni, melyeket egyszer olvasva sohasem felejt el az ember: Ki előtt nyilatkozik meg inkább az örök igazság, jóság és szépség országa, mint azok előtt, kik a szellem vitézeivé avattatják magukat. Szent ihlet tölti el keblünket s látva, hogy csak egy porszem vagyunk az örök mindenségben, mély alázattal hódolunk annak a fenségnek

titoknak, melyet a világirodalom legremekebb fohászzkodása szerint a bölcs lángesze föl nem ér, csak titkon érző lelke óhajtván sejt: léte világít, mint az égő nap, de szemünk bele nem tekinthet (8. lap). Mily gyönyörű, előkelő szellemű akkord hangzott el e szép szavakban az egyetemi hallgatók előtt. És kevéssel utóbb: Nincs szerencsétlenebb, sőt néha alábbvaló teremtés a világon, mint a nagy ész, melynek a jellem meg nem felel. A tudás vezet műveltségre, t. i. a lelki tehetőségek összhangzatos kiművelésére, de maga még nem műveltség (9. lap). Pædagogus ember színigazságnak ismeri el ezt a súlyosszavu kijelentést, legfőleg még azzal a tapasztalati igazsággal tudná megtoldani, hogy a tudományos pályán is csak annyit ér az egyes ember és munkája, amennyit benne maga az ember és az embernek egyéni jelleme ér. Beöthy Zsolt írta le 1890-ben (Vadnay-émléklap) a következő megkapó igazságot: Pályákat dicsőkké a lángelme tesz, de erkölcsi tartalmuk nemesít meg; ennek tiszta felfogása és képviselése hagy csak igazán áldásos nyomokat az emberi szívekben és elmékben. Goethe Faustjában a Dichter szava is talál ezekre az egyetemi beszédekre is: Das Echte bleibt der Nachwelt unverloren.

Amikor a temetés után először lehetett kérdést intézнем nagy halottunk unokájához, a fiatal Pallaghy Gyulához, akit az öreg úr nagyon szeretett és minden ügyébe beavatott, kíváncsi voltam, hogy az irodalmi hagyatékban nincsenek-e szépirodalmi munkái, novellák vagy úgynevezett ifjúkori zsöngék. Magam ugyanis harmincz éven át mindig első sorban poéta embert láttam elhunyt tanáromban, akit csak az élet sorsa terelt más irányba, ahol hosszú időn át szintén emberül megfelelt feladatának, nevelvén jelesebbnél jelesebb tanítványokat, egy Ábel Jenőt, egy Pecz Vilmost, egy Csengeri Jánost, egy Némethy Gézát és még igen sok philologus tudós szakembert, egyetemi és középiskolai tanárt, kiknek nevei meg vannak örökítve a Philologiai Közöny lapjain. A hellén, latin és magyar nyelven írt levelek és üdvözlések, melyeket a tanítványai a bennük tovább élő mesterhez intéztek, mindvégig tanubizonyosságot fognak tenni arról a mély hatásról, melyet az az aranykedélyű tudós ember és az ő varázslatos személyisége, szinte öntudatlanul, kifejtteni képes volt. Egykori hallgatótársaim közül voltak modern philologusok is. Ezek között első helyen említtem, summi honoris causa, a tudományegyetem germán nyelvész-professorát, Petz Gedeont, kiről tudom, hogy az igaz mély hála tiszteletével gondolt mindig egykori tanárára. A magyar nyelvészetnek kitűnő képzettségű, tudós munkása Balassa József is szívesen vallja magát Thewrewk Emil tanítványának, és megkapó, finom szép jellemzést hallottam legutóbb is egy harmadik volt hallgatótársamtól, Lenkei Henriktől, aki mint a német irodalom tanára és sok szép sikert aratott poéta Thewrewk Emilre szintén csak hálával és tisztelettel gondol. Gyomlay Gyulától hallottam és jegyeztem fel ezt a kijelentést, hogy ma is még igen sokan élünk, kik testvérek vagyunk Thewrewk Emilben.

Az utókor, úgy hiszem, teljes tárgyilagossággal fogja méltatni és csodálni azt a hatást, melyet Thewrewk itt «a merő sivatagban» kifejtett és amelyet a bécsi philologus-congressuson igazi nagyok, az ő érdemének hódolva, megbecsültek.

Szépprózai művek kézírata alig maradt hátra, de az 1862-ben.

megjelent «Józsa» című verskötetet az igen tisztelt családtagok azonnal rendelkezésemre bocsátották. Addigél nem volt tudomásom erről az érdekes könyvről, ámbár maga Thewrewk Emil is egyik elnöki beszédében röviden, zárójelben, szóba hozta volt. Megjegyzendő, hogy ez korántsem volt az első nyomtatványa, mert első irodalmi műve már 1856-ban jelent meg a Tanodai Lapokban (266. l.). Itt említem meg, hogy édes atyja, Ponori Thewrewk József, már 1848-ban Pozsonyban kiadott egy kis művecskét ily cím alatt: Ponori Thewrewk Emil nyelvgyakorlatai, Sprachübungen des Emil Thewrewk von Ponor, amelyben a tízéves Emilnek is két mondata van megörökítve. Mind a kettő bizonyosságot tesz a kis fiú komolyságáról: «Nem méltó az életre, ki szüleit feledni tudja» (163. sz.) és: «A kézimesterség gyakorlati eszköz, mi által ember kenyerét legbiztosabban megszerezheti» (265. sz.).

A Józsa-kötetből néhány költeményt óhajtanék bemutatni, amelyek — bár jó régen íródtak — gondolat, nyelv és forma dolgában, nézetem szerint, ma is elbírják a nyilvánosságot, de tarszúke miatt csak jegyzetben utalok rájuk.¹⁾

Ha ez a kötet ma jelennék meg, ma is méltó feltűnést keltene, mint egy húsz-huszonegy éves embernek költői módon kifejezett gondolat- és érzésgyűjteménye, mely 87 lírai verset, 12 emléklappoémát, 9 epitaphiumot, 16 elmés epigrammát tartalmaz, amikhez fűződik még Homeros Iliásának I. énekéből a Dögvész és a VI. énekéből a Hektor és Andromache gyönyörű jelenetének szép verses fordítása, továbbá Bionnak Adonis halotti éneke és 49 Anakreoni dalnak csinos magyar fordítása. A teosi lantosnak költészete járta át egész lényét zsenge gyermekifjúkorától fogva; a legnagyobb, örökéletű alkotása: a magyar Anakreon magában foglalja és élénk tárja Thewrewk Emil összes jeles képességeit, a legszélesebb körben való csodálatraméltó, alapos eruditióját, bámulatos formaérzékét, hatalmas nyelvbírást, pontosságát, egész élet- és világnézetét. A *μουσική τέχνη*, a szó tágabb értelmében: a muzsák mestersége volt éltető eleme kicsi korától fogva utolsó lehelletéig. Mint hetedosztályú gimnazista kezdi meg Napló-feljegyzéseit. Kissé bajos erről a roppant terjedelmű anyagról rövid szóval szemlélhető képet vázolni, csak annyit mondhatok, hogy mindig csak Gratiák és Muzsák keringtek a gyermek-ifjú körül, a kit a zene, a költészet, a festőművészet teljesen bűvös körébe vont és fogvatartott annyira, hogy az iskolai munka a felsőbb osztályokban neki is, mint igen sok művész-képességekkel megáldott gyermeknek, nem egyszer csak opus operandum, afféle kínkeservvel elvégzendő munkának és nyomasztó köteletségnek tetszett. Ő megteszi kötelességét az iskolában is, az V., VI. osztályokban kitünő diák volt, de a mikor pl. látja, hogy az első hópelyhek

¹⁾ Még ma is élvezettel olvashatók az Egykor és most cz. szonett (83. sz. 139. l.), a Reggeli kép (62. sz. 104. l.), A hűlmi tavon (65. sz. 108. l.), Eső csap a fák lombjára (70. sz. 114. l.), Tavaszdal (20. sz. 46. l.), A szemek (28. sz. 59. l.), továbbá a «Tegez» 16 epigrammája közül az 1. sz. (173. l.) Egy kritikusknak ezímmel, s Egy költőnek (5. sz. 177. l.). Igen csinosak az úgynevezett Emléklapok, melyek közül a 4. és 7. számú kis költemény elolvasását ajánlom. Az egész kötet megérdemli, hogy szakemberek vele ma is fennálló értéke szerint foglalkozzanak.

rászállingóznak az iskolai terem ablakából látható szomszédos háztetőre, megszólal a lelke s fölébred a hangulatos jelenetek iránt mindig fogékony kedélye és az óra végén készen van a kis költemény. Följegyzéseiből kiolvasom nagy boldogságát, hogy az iskolai kötelék lánczai lehullottak róla és megkapta az egyszerű érettségi fokozatot feltüntető testimonium maturitatis-t. Jóleső kis oázist fedezek fel egy helyen, a mikor a kitünő képzettségű és kiváló pædagogusként magasztalt, akkor még fiatal Trautwein Nep. János piarista tanárról azt a megjegyzést örökítette meg naplójában: Örömemre mondhatom, igen pontos az eljárás, melyet Trautwein tanárunk követ.

Az iskolán kívül ő csak könyvei között, költők és írók műveinek olvasása közben érzi magát szerencsésnek és boldognak; a muzeumkertben élvezi már a hajnali órákat, ahol napközben is szabad idejének jó részét töltötte, néha olvasva, néha iskolai leczkét tanulgatva. Édesatyja éveken át a ma is fennálló, Képiró-utca 5. sz. házban lakott. Innen gyorsan juthatott a szabadba, a mindnyájunk szívéhez nőtt muzeumkertbe. Sokszor fordult meg a főthi parkban is, melynek szépségeit nem győzi magasztalni; örömet kereste fel a különféle művészi és ipari kiállításokat, főleg a megkapó rajzok és hangulatot keltő festmények szemlélésében, de mindenekfelett és mindenekelőtt a zenében és énekben, a hellén *μουσική*-ban lelte meg igaz, mélységes, benső gyönyörűségét. Varázslatos hatást gyakorolt reá Liszt Ferencnek közelsége, a kinek jelenlétében nem egyszer énekelt a templomi ünnepek alkalmával. Meghitt baráti viszonyban állott Bignio Lajossal, a későbbi híres operaénekesssel, Roch Józseffel, Bellovits Imrével, Káldy Gyulával és a ma is élő jó öreg Sipos Antallal. Forró szívének minden érzésével szerette a zene és dal embereit és festőművészetünknek egyik ismeretes jelesét, az öreg Ligeti Antalt, a ki első házasságkötése alkalmával násznagya volt. Mivel édes anyja, a Szepességből Pozsonyba jutott Achs Magdolna már korán, 1855-ben meghalt, az akkor még hét éves fiút női rokonok nevelték. Későbbben a veleszületett mollities animi-nél fogva is sűrűn megfordult előkelő műveltségű családok körében, főleg ott és akkor, a hol dálnak, zenének és poézisnak keletje volt és a mikor egyesítve látta a művészetek összes szépségeit és tiszta gyönyöreit egy-egy rajongással imádott női lényben. Így valóságos áldás volt kedélyének és lelkületének kialakulására, hogy fiatalon megismerkedhetett a Matlekovics családdal, a ma is élő Matlekovics Sándor belső titkos tanácsos és ny. államtitkár szüleivel és a családnak nagyműveltségű és széplelkű leányával: Matlekovits Josephinnel. Ennek a lélekkel szeretett tisztaszívű női lénynek ajánlotta az 1862-ben kiadott, de már jóval előbb megalkotott Józsa-kötetet. Kezembem van az a hétsoros levél is, melyet «szép lelkű arájának» írt válaszul az eljegyzés után ő hozzá intézett levelére: «Jó kis Angyalom! Még semmiféle leveled nem volt oly bensőséggel, oly boldogsággal írva, mint a mai. Szinte láttalak, mint örvendesz sorsodnak, a mit az Ég örök áldással tetézzen! Csókollak és keblembe zárom minden lehelletedet. Emiled.» Oltár elé vezetvén szeretett menyasszonyát, csak rövid folytatást nyert a boldog és boldogító életáalom; a fiatal költőtudós két év mulva szomorú özvegységre jutott, a rajongással imádott fiatal feleség kilehelte nemes lelkét és maga után hagyott egy

kis fiúgyermeket. Ponori Thewrewk István még ma is él és ifjabb éveiben többször is poétai és egyéb irodalmi sikerekben volt része.

A művészetek, főleg a zené és a költészet remekeinek élvezése s a tudományok vagy tán inkább minden betűbe foglalt emberi szellem megnyilatkozása szerzett némileg vigaszt a sokáig pótolhatlan veszteségért. A fájdalmas bánat csak nemesítőleg hatott kedélyének és egész lényének további fejlődésére. Férfiembernél igazán ritka, hogy néha egy-egy erősebb szó vagy súlyos, esetleg megbélyegző kifejezés vagy kissé indecens fordulat el ne hagyja ajakát. Thewrewk Emil születésénél, lelki habitusánál és nevelődésénél fogva e tekintetben is ideálisan tiszta beszédű, jóízű és nobilis lényű volt és maradt holtá napjáig. Csodálatraméltó önfegyelmezésének, jobban mondva önnevelésének az eredménye volt nála a Horatiustól a halandó emberfiának, a moriturus Delliusnak ajánlott *æqua mens rebus in arduis et ab insolenti lætitia temperata*. Nagyjában ismerem úgyszólván minden írását és módomban volt végignézegetni és olvasgatni a néha meghökkentő őszinteséggel írt naplójegyzeteket, de egyetlen egy kissé pajkos, de különben ügyesen megírt versének kivételével, melyet még gimnazista korában írt, nem találtam és nem ismerek egy sorát sem, melyhez erkölcsi szempontból gáncs férkőzhetnék. Elejétől végig úgy látszik, hogy az ő szemében a költő, az író, a tudós és az embernevelő egy valóságos vates volt, egy vates divino spiritu afflatus, a kinek minden szavát és minden sorát a szent komolyságnak kell sugalnia és áthatnia; minden, a mit a vates megörökít, kell, hogy a legnagyobb erkölcsi felelősséggel *sub specie æterni* jusson napvilágra.

A napló 1856. tavaszhoz (április) 24-én kezdődik a következő intradával: Délelőtt Delbrel francia nyelvű előadása után az egyetemi könyvtárba sieték, hol Berzsenyiből és Csokonaiól olvastam. 11 óra tájban Müller Ferencz tanítványomhoz mentem, ki azonban e nap kellemes idejét a budai hegyeken tölté. Délután 2—3 óráig Csokonai foglalkoztatá elmémet a könyvtárban; az óra lefolyta után pedig az ez épületben latin nyelven előadatni szokott régi pénztan hallgatására iratám be magamat. Ez alkalommal láttam Hunyadi Székely János alakját elefántcsontba metszve, mit ő nyakán hordozott, s alkalmasint méregtartónak használt. Láttam még N. Sándor, Darius, Ptolomæus Soter s más városok pénzeiből is néhány példányt. Ezen előadás után, mely 5 óráig szokott tartani, haza, innen pedig kedvenc helyemre, a múzeum kertbe mentem, hol miután édes apám szikélyeinek (Epigrammáinak) olvasásával foglalkodtam, Anacreon Muzsájával találkoztam, ki is nekem e dalt sugalta: *Kebled virágözönlő, Hullámin ült kis Amor stb.* — 1856. péntek (ápr. 25.). Egész nap a tanodai tárgyakkal lévén elfoglalva, az irodalommal csak este foglalkozhattam, mikor is Anacreon (LIII.) dalát magyarítám.

Itt azután hónapokon át készített versek, szeliden csipős epigrammák, fordítások következnek Martialisból, Catullusból, Anacreonból, Sapphoból. Nem érdektelen egy verses levél, melyről azt írja, hogy «Horváth Cyrill igazgató úrtól nyert tanodai gyakorlat, melyet mértékre szedve adtam be». Ugyanitt van közölve egy kis értekezésfele: Anacreon a magyaroknál czímmel. — Augusztus 15-én, Boldogasszony napján írja: «Reggel tíz óraker a belvárosi templom-

ban Liszt Ferenczet láttam. Weber nagy miséjét játszották. A nagy művész figyelemmel hallgatta s az egész isteni szolgálat alatt ájtatos volt. Egy tekintete, melyet a többi közt rám vetett, oly benyomást tett, milyent még egy emberé sem.» Még aznap az Örczy-kertben kétsoros epigrammát írt Liszt Ferenczhez. Egymásután olvassa Macbethet, továbbá Turandot Schillertől és Die Wasserkufe Wielandtól, Clavigot Goëthetől és Schillertől a Kabale u. Liebe, Maria Stuart és Menschenhasser cz. színműveket. Majd édesatyjának egy versét német distichonokban fordítja, melyből csak egy sort írok ki: Nein, nein! der westliche Hauch lispelt den Namen der Maid. Németül is kitűnően tudott. «Kezdem Schiller Don Carlosát olvasni, írja folytatólag, délután átnéztem Kazinczy leveleit, melyeket Dulházy Mihályhoz írt. Este felé Szemerét (t. i. Szemere Pált) látogatám meg, a ki szokott nyájassággal fogadott. Még délelőtt Schiller Die Räuber cz. drámáját kezdem el olvasni.» Egy fohász cz. verséről azt írja 1856-ban: Ez óda létesülését annak köszöni, hogy tegnap este a zenés takarodó (Zapfenstreich)-nál igen sok népet láttam, kik azt vidávan követték. A Räuber olvasásának végére érve így kiált fel: A mű igen remek! Goethe életrajza — írja a többiek között — melyet ma olvastam, igen nagy érdekléssel kecsgettettem. Mozart: Die Hochzeit des Figaro cz. operájáról azt jegyzi meg: «A kivitel jó volt.» Haza jövén életrajzom írásához fogtam. A Goethe életrajzából megtudja, hogy «fiatal korában sok anacreoni dalt írt s abban különös ügyességgel bírt». 1856 szept. 24-én nagy lelkes hévvel írja le Ó Főlségének hajón való Budára érkezését és másnap a nagy katonai parádét. 1857 szeptember havában iratkozott be a nyolczadik osztályba és ugyanakkor küldi be Lonkay Antalhoz: a Tanodai Lapok szerkesztőjéhez: Adonis gyászünnepe cz. fordítását. De ugyanakkor, szept. 5-én töredelmes vallomást tesz: «Este igen szigorú szemrehányásokat kelle hallanom a költészet miatt, mert mult évi bizonyítványom atyámnak nem tetszik». Atyjának szemrehányása kétszeresen bántotta a nagyrotörő ifjú poéta önérzetét, mert ugyanakkor ő már levelezést folytatott Makáry Györggyel, az egri nagygymnasium magyar nyelvű és irodalmi tanárával, írván neki a többi között eképen: Tudós Uraságod nem hiheti, mily öröm hevíté keblemet, hogy Tudós Uraságodnak itt azt írhatom, miszerint Anacreon dalait (Degen kiadása szerint) már mind lefordítottam. — Csak Trautwein bírja lekötni figyelmét. Tegnap — írja 1856 okt. 9-én — Klopstock: Die frühen Gräber cz. ódáját tárgyaltuk (a tanodában) s ez igen nagy benyomást tett reám, úgy hogy én is eltökéltem magamban, hogy gyakrabban írok most ódát, mert eddig csak epigrammákat, Anacreontikonokat, néhány Idyllt és ódát írtam. Nagy buzgósággal olvassa heteken át az említett terjedelmes Goethe-életrajzot. Itt magasztalja a nagyrabecsült Trautwein tanárának pontos eljárását. Már gymnazista korában élénk érdeklődéssel olvas egy philologiai értekezést, melynek szerzője, valami Guttman, a Dialogus de oratoribus-t elvitatja Tacitustól. Aznap még Goethe Stella-ját is olvassa, este pedig Laube Graf Essex cz. tragédiájában bámulja Emil Devrient művészetét. «Soha életemben nagyobb színművészt nem láttam, mint Devrient; mintegy más világból léptem ki a színházból, miután a függöny utoljára legördült s a képzeletből a valóságúra ébredtem.»

Ezután Goethe: Die Geschwister cz. drámája kerül sorra, majd a «List und Rache» című dalművét olvassa, továbbá Schiller: Die Verschwörung des Fiesco zu Genua cz. köztársasági szomorújátékát. A színházban látja Gutzkowtól: Das Urbild des Tartufe cz. vígjátékot. Másodszer olvassa el a Don Carlost, mert alkalma van a színpadon is megnézni a nagyhatású drámát. Marquis Posának két tartalmas mondását kijegyzi magának: Gewalt ist für den Schwachen jederzeit ein Riese és: Grosse Seelen dulden still. A sentenciás igazságok mélyen a lelkébe szűrődtek. Megpillantván egyszer az Aujourd'hui et demain c. szép aczélmetszeteket, lelki szükségletet érez «versben megérezkíteni a kedélyére gyakorolt kedves és szomorú hatást.» Még 1857 ben olvassa nagy érdeklődéssel Goethe Tasso-ját. Lelkesedése e szavakban tör ki: En is kiáltok Tassoval: Frei will ich sein im Denken und im Dichten; Im Handeln schränkt die Welt genug uns ein. Gyors egymásutánban ismerkedik meg Goethe Egmont-jával és a Götz von Berlichingen-nel, továbbá Lessing Minna von Barnhelm-jével. Ugyancsak nyolezadosztályú diák korában írja a többi között: A csalfa szerencse mosolygásit észrevétem velem. Már két növelde tulajdonosi a görög nyelv tanáranak óhajtanak engem, mely állást csak akkor foglalhatandok el, midőn már az egyetembe lépek. Hosszú idő múlva, írja továbbá, ismét a színművészet templomát látogatók meg. Nagy gyönyörűségére élvezhette németül Shakespeare Sommernachtstraum-ját, a zene masterének Mendelssohn-Bartholdy zenéjével, utóbb Lessing Emilia Galotti-ját. Másodszer olvassa Schiller Tell-jét és hozzászeli az Ars poetica ismeretes sorát: Hæc placuit semel hæc decies repetita placebit. Figyelmesen olvassa a Zalán futásá-t. Az Egmont-hoz írt Beethoven-féle dalok igen meglepték: a hang és eszme közt a legszebb symphonia van — írja rólok. Nem érdektelen vallomás még a következő: Megjegyzendő, hogy zongorázni soha nem tanultam, hanem csak magány szorgalomból vittem én azon csekély tökéletességre, hogy kisebb darabokat ismételt kísértgetés után játszhatom. — Énekelni Bignio Lajos barátjától tanult, a ki el volt ragadtatva szép hangjától. Olvasmányait befejezi a Schiller-féle Jungfrau von Orléans-nal és Vörösmarty Várnász-ával. 1856 decz. 31-én, az év utolsó napján így ír magáról: Esetleg a Nemzeti Muzeum sétahelyére jöttem, hol annyi hajnalt meg estét töltöttem s az egész elmúlt év tünt fel szemeim előtt. Ez azon év, melyben Anacreont fordítám s mint költész a nyilvánosság terére lépék, s első színművem létét nyeré. Ez évben mind utazáson mind helyben sokat tapasztalék, tanulék s mindezt nagy Istenemnek köszönöm. — Szilveszter után az 1857. év első napján ezt írja: Isten kegyelméből elértem a mai napot, mely kapu egy kertbe, hol az évben sok dísz virulhat, de sok pártálanítva («az entblättert» szó magyar fordítása) el is enyészhet. Módjában van meghallgatni a Meyerbeer Éjszak csillagjá-t, továbbá az Ördög Robert-et. Elolvassa a Csongor és Tündé-t és buvárkodik a Lessing-féle Hamburgische Dramaturgie-ban. Érdeklődése minden irányba kiterjed. Följegyzi pl., hogy a Venus és Jupiter bolygók együtt tündökölnék az égbolton az est beálltával és hosszú kommentárral kíséri a báró Sina Simon 5000 forintos adományát a honi szőlőművelés előmozdítására és 4000 forintos alapítványát gazdasági hasznos találmányok gyámoltására. Még január hónapban kezdi olvasni a

Faust-ot, de persze még úgy találja, hogy: Goethe Faust-jának némely részei, tapasztalásom szerint, hosszasak. Befejezván a Faust-ot, olvassa a Lear király-t. A darab szerinte borzasztóan meghatja a kedélyeket, de Vörösmartyt fordításáért formálisan megleczkézteti. 1857 január 29-én olvassuk: Ma azon rám nézve fontos nap, melyen mint a Szent István-társulat tagja beigtattam. — A német színházban ennek örömére megnézi a Windsori víg nők-et. Szinte lehetetlen meg nem szeretni az ideális módon növekedő és nevelődő múzsafít, ha az 1857 február 10-hez (holnap lesz 61 éve) írt komoly szavú jegyzetét olvassuk: Hálasóhajokat áldozok a mindent föntartó mennyei Főlségnek, hogy ma reggel öt óraker tizenkilenczedik évem betöltését megengedni kegyeskedett. Atyja azonban nem volt megelégedve fiával és egyszer a magát ártatlannak valló Emilit érzékenyen megbántotta tanulóársai előtt a nyílt utcán. A finomlelkű és önérzetes gyermek-ifjú a kétségbeesés szélén állott, csak a Naplóba írással bírta enyhíteni kínos fájdalmát az ártatlanul elszüvedett súlyos sérelemért. Nemsokára kezébe jut Katona Bánk-Bán-ja, a német színházban megnézi Gutzkownak: Werner oder Herz und Welt cz. darabját. Ő már 1857-ben fölismerte a Bánk-bán értékét, a mikor azt írja a műről: a magyarban szebb drámát annál nem olvastam. — De úgy látszik Vörösmarty-nak is szól egy megjegyzése: De azért még hátra azon dícséretekkel, melyek a Színházi naptárban róla mondatnak. Másért alig neheztelhetett a költőfejedelemre, mint talán «A hivatlan dalosok» cz. poéma miatt, a melyik kissé kegyetlen gúnnyal ostromozza a szerelmi versek poétáit. Közben szakadatlanul tanulmányozza a Hamburgische Dramaturgie-t és folyton olvassa Shakespeare-t. Brachvogel Narciss cz. drámájában újból élvezi Devrient művészetét. Elmerül Berzsenyi költeményeinek olvasásába.

A nyolczadik osztály első félévi bizonyítványa nagyobbreszt megnyugtatja fiatal barátunkat. «Különösen tetszik nekem Horváth Cyrill megjegyzése: Magyar nyelv: nyelvismerete rendszerezett, mint fordító nagy könnyűséget tanúsít, előadási módja szabályszerű.» Továbbá «Trautwein Nep. Jánosé is tetsző: Német nyelv: az írók magyarzatában és szerkesztésben kitűnik.» «Csak azt sajnálom, hogy Horváth (a Tanodai Lapokból) engem mint fordítót s nem mint költőt ismer. Azért ezentúl mindig eredeti dolgozatokat fogok neki átnézés és megbírálásra benyújtani.» Megint a színházat keresi fel és megnézi a Birch-Pfeiffer színművét: Rubens in Madrid. 1857 márczius 15-én ezt írja: J. Caesar megöletésének, az ausztriai devalvációnak és a magyar forradalom gyászos napja. Schirckhuber Mór nevű tanáráról is szépen nyilatkozik: «Igen rendes, pontos, takarékos egyén.» Ettől a derék piarista tanártól hallották tanítványai ezt a mondást: «Nem nézünk szívesen annak szemébe, ki szívünk fenekéig bír tekinteni.» De azért kész örömet hozzászói: Ő valóban második atyánk. Tulajdon édes atyjára vonatkozólag ugyanott olvassuk a sokat sejtető megjegyzést: Borzasztó szélvész atyám részéről, mert ki akartam maradni az énektanodából. — Más dolog is bántja: «az érettségi vizs-gára való készület nem engedí mindennap írói pályám fejlődését». 1857 márczius 22-én írja: Ma huszonöt éve, hogy Goethe, legszebb példányom, meghalt, kit nem utánozni, hanem követni akarok.» Tanítványa és pajtása, a sokszor említett Müller Feri fölkéri, írnia egy

tisztelt nőismerősének emléklapot. Tíz percz alatt elkészült a nyolcz soros magyar vers és két nap mulva németül is megszerkeszti a magyar eredetinek fordítását, a mely utóbbi talán szebb és jobb az eredetinel. Akkoriban megkezdí az Egmont fordítását. A német színházban megnézi a Birch-Pfeiffer: Die Grille cz. darabját és úgy találja, hogy a szerző «valóban szép tehetségű író». 1857 április 10-én «A Passio éneklésénél mint Krisztus működtem.» «Mária The-rezia cz. drámám kezdetét ma írtam meg.» Egmont-hoz írt zárszavam-ról ezt mondja Horváth Cyrill, hogy «Jó». — Május 9-én: «A Lei-den des jungen Werther cz. remeket olvasom. El vagyok merülve a gyönyörű költeményben s bámulom Goethe lángelméjét. Kezem vona-kodik a könyvet letenni.» Ugyanakkor nagy ünnepek zajlanak le, mert Ó Felsegeik Pestre jöttek. Józsa kisasszony fölkéri, hozzon művet számára, ő is kíván fordítani. Lángoló örömmel írja a Naplójába: «Rajta lelkes teremtmény, én kész vagyok minden tőlem kitelhetően szolgálatodra lenni. Én az irodalomnak születtem, annak élek s írva fogom végezni életemet.» 1857 május 10-én több száz énekes jelent meg a Várpalota erkélye alatt. «Miután a Conservatorium igazgatói és tanári kara — írja — a Fölségpár előtt udvarlását megtette s a zeneszerzemények díszpéldányait báró Prónay Gábor átnyújtotta, elkezdődött az éneklés. Ó Felsegeik kijöttek az erkélyre s ott hallgattak minket. Valóban gyönyörű pár! Vége levén az énekléssel járó hódolásnak ismét az előbbi úton (t. i. külön hajón) Pestre tértünk.»

Thewrewk Emil még a költészetnél is mélyebben érezte át és élvezte szíve egész melegével a classikus zenét és minduntalan meg-élekezik Roch József barátjáról, a kinek játékát áhitattal szokta hallgatni. Június 9-én boldogan írja, hogy br. Eötvös Józsefet először pillanthatta meg a papnövelde könyvtárában. — De már közelg az érettségi vizsga s gyarapszanak a tennivalók. Goethe: Wahlverwandschaf-ten és Heine: Buch der Lieder foglalkoztatják közvetlenül az érettségi vizsgálat előtt, miközben még sűrűbben, szinte garmadával, terem-nek a szerelmi dalok és egyéb poémák. A tudvány — írja június 2-án — Wilhelm Meister-hez vonzott, mert Goethe irályát nem tudom eléggé bámulni.» Ó maga folyton-folyvást fordítja az Egmont ot, hű-séges társa a műfordításban Józsa kisasszony a Werther-t ülteti át magyarra. Július végén «beállanak a nyomasztó érettségi írásbeli vizs-gálatok». Ámbár naponkint nyolcz órát szentel a szóbeli vizsgálatra való készülésnek, talál időt a Goethe Iphigenie in Tauris-nak, továbbá a George Sand-féle «Lélia» című regénynek olvasására és a Mémoires des Teufels cz. színdarab megtekintésére.

A nyolczadik osztályt járó ifjú nyílt szemmel nézi a konkrét világot is. Az ember szellemének és anyagi létének minden dolga, minden ügye lebilincseli érdeklődését. Háromszor keres fel egy mű-tárlatot, ma úgy mondanók, hogy gazdasági kiállítást, a hol a Howard angol czég gazdasági gépeit ép úgy megcsodálja, mint a különféle «példányjuhokat» és «tyúkneket», valamint «a selyem tenyésztés-módját, a különféle kerti növényeket, a dohánynak számtalan fajait és erdészeti tárgyakat». Hovatovább mindinkább erősödik szerelmi érzése és az estéket sokszor a Matlekovits-család körében tölti. Keser-édes hangon írja a család leányairól: «A remek lények silány művei-met anyyira becsülik: az átadott költemények mind eltévék és becsben

tartatnak; érdemlik-e ezt?» — 1857 aug. 15. ezt a ma is actualis feljegyzést találok: «A sétatéren egy katonaképtelennek látására a következő gúnsort írtam: A mai világban mindenkinek vagy halott-, vagy nyomoréknak kell lenni. Ki nem halott sem nyomorék, azt katonának viszik, hol legszebb módon azzá lehet.» Nihil novi sub sole. Was der Verstandigen Verstand nicht sieht, das sieht ein kindliches Gemüt. Az 1857 aug. 29. kelettel írja: «Magyarok szomorú napja! A legnagyobb csillag feltünése a német egen.» Többször megfordul Fáy Andráséknál és a Reményi-család körében. Roch József és Káldy Gyula zenét írnak egy-egy költeményére. A Raimund-féle Verschwender nagyon tetszik neki és a Kreuzer zenéjét remeknek találja. Végre szept. 24-én: «Érettségi vizsga, részünkről igen nagy volt a félelem, de szerencsések voltunk» és szept. 30-án «Az érettségi bizonyítványt ma kaptuk ki. Maturus vagyok.»

1857 okt. 7-én megismerkedik Halder Konrád egyetemi tanárral és az olasz Messivel. «A mi engem illet, én, ha otthon vagyok, mindig Anacreonnal foglalkozom, mert a mennyire tőlem kitelik, remekíteni akarom fordításomat» — írja igen komoly hangon. S ígérését be is váltotta. Az 1885-ben kiadott bilinguis Anakreon-kötet classica-philologiai irodalmunknak igazi gyöngyszeme és drágaköve. 1857 okt. 16. «Atyám engem teljesen félreismer, sőt növeltetésem módját és eszközeit is. A testet jelesen tudja növelni, de a lélek a kezelése alatt egyoldalú lesz. Ő a jövő korra utal, pedig már akkor mást is kell tudni, mint a könyv mellett elkomorulni, kell tudni emberekkel beszélni. Emberek közt élünk, emberekhez kell szoknunk. Istenem! Én ne járjak többé a legműveltebb házhoz! Én képtelen vagyok megigérni, hogy engedelmeskedem. Apám eltiltja lelke művelését. Én azt el nem hanyagolhatom. Nem! Soha!» Október 19-én Halder úr első előadásáról írja: «Virgiliusról értekezett. Nem Demosthenes, nem Cicero, de nagy tudós. Előadása olyan, mint egy arczkép, melynek vonásai mintegy oda vannak vetve s közelről nézve durváknak látszanak, de a kellő távolban a legremekebb hatást eszközlik. Igen röviden Halder előadásainak kivonatát írom.» — Matlekovitséknál túlon túl boldog: «A ház valóban a műveltség temploma.» Nov. 1-én írja: «A terézvárosi templom karzatán mint énekes működtem Haydn egyik miséjének adatásánál.» Még aznap fölkeresi Garay János és Vörösmarty Mihály sírját és este buzgón olvassa Lessing Laokoon-ját, utóbb az Iliást és Sophokles-t, egyelőre az Oidipus király-t, de az utóbbit, őszinte vallomása szerint, csak németül. «Végjeleneteinek olvasásakor könnyek toltak szempilláim alá» — írja végül. Nov. 9-én megismerkedik Hunfalvy Pállal. Legelső philologiai munkájára céloz e szavakkal: Értekeztem a nyelv fogalma, fejlődési története, hasznossága, s egymás közti rokonságáról, mire csak Halder előadásának hallgatása után képesültem. Olvastam Hunfalvy Pál ajándékát A török, magyar és finn szók egybehasonlítását. Olvastam Arany értekezését a magyar rhythmusról. Közben megszületik a mély érzésre valló költemény: Józsa szemei. Ellenőrizhető őszinteséggel írja szeretett pajtásának Müller Ferinek: «Engem a komoly tudományok, a művészetek s a legnagyobb művészek a Teremtő remekei vesznek igénybe.» 1857 decz. 19. «Este hazajöven apám levelét látom, mely szörnyen elkeserített, egész éjemet álmat-

lanná tette.» Egymásután olvassa A falu jegyzőjé-t, Ipolyi Magyar mythológiáját, gyönyörködik a Hunyadi László operában és Rubinstein játékában. Lelkesülten írja: «Rendkívüli hatást gyakorol egy nagy művész az ember kedélyére.» Egyet azonban fájlalt, hogy eddig még nem volt alkalma a tánczot megtanulnia.

Ime csak egy kis segmentumot választottam ki abból a rengeteg anyagból, mely az évek gyűrével párhuzamosan összegyűlemlett azokban az érdekes Naplófüzetekben. Az eseményeknek és feljegyzéseknek valóságos kaleidoskopja tárul itt szemünk elé. És igazán nem lehet meghatottság nélkül olvasni az 1916. évi szeptember 19-éhez írt jegyzetet, a mikor tehát már közel volt a sír széléhez: Józsaival történt első találkozásunk 61-dik évfordulója. Szép panoráma vonul el az emlékezetem előtt.

A ki olyan lelkes buzgósággal szerette a könyveket és a szép irodalmat, hosszú élete folyamán az ismereteknek és szellemi kincseknek egész tárházára bírt szert tenni. Miután Haldert 1859-ben elvitték a pesti egyetemről, főleg Tély és Toldy voltak professorai. Utóbb Grácban és Bécsben folytatta tanulmányait.

Grácban megtanulja a gót nyelvet és engedelmet nyer arra, hogy az Ulfilas bibliafordításáról előadásokat tartson az egyetemen. Tanárai egyhangulag magasztalják ernyedetlen szorgalmát és komoly s alapos képzettségét. Ezek között első helyen állanak a híres *Bonitz* és *Vahlen*, kik neki is mesterei voltak.

Hazájába visszatérve csakhamar a rendszeres classica philologiai tudományok tanára lett a budai gymnasiumban, 1873-ban egyetemi tanárrá kellett lennie. Ismétlem, hogy kellett lennie. Thewrewk Emil abban is kivétel, hogy soha semmiféle dolgában nem kért és nem könyörgött. Naplójában 1873 okt. 25-i kelettel olvassuk: «Trefort értem küldött Lutterhez; 26-án mentem hozzá. Fölajánlotta nekem az egyetemen alapítandó harmadik tanszéket, 1876/7—7,8—8.9 első felében, tehát öt féléven át a bölcsészeti kar megbízásából a magyar mondattan helyettes tanára voltam. Hálaérzetem ösztönöz annak megemlítésére, hogy már br. Eötvös József az egyetem hirdette pályázat s a bécsi Unterrichtsraithnak a pályázatról szóló ítélete alapján nekem kegyeskedett a Halder tíz évig (1859—1869) be nem töltött tanszékét felajánlani. Micsoda okok indítottak engem arra, hogy a nekem felajánlott állásról lemondjak a nagy férfinak utóbb is több ízben? Az egyetem autonómiája megsértését látta benne. A tanszék elvállalására csak akkor tökélttem el magamat, mikor ezt dicsőült Trefort Ágoston nekem 1873-ban újra felajánlotta». Tudományirodalmi munkássága 1862-ben indult meg a már említett rendkívül gondos Homeros és Vergilius iskolai edíciókkal. 1866-ban megjelenik «A hang mint műanyag» cz. érdekesen megírt kis tanulmánya. Egy évvel utóbb ő szerkeszti meg a budapesti tanáregylet tantervi bizottságának munkálatát. 1868-ban megjelenik a Római és görög pénzszámítás és 1869-ben A nyelvészet mint természettudomány, 1870-ben A nyelv optikája. Már 1871-ben foglalkozott — mondhatni a legelső között — a gyermeknyelvvvel, úgy hogy egyik vele sokszor tréfálkozni szerető kartársának az a mosolyt keltő, elmés megjegyzése a későbbi, öreg korában folytatott gyermeknyelvi tanulmányokra: hallom öreg, hogy új pályára léptél, s megtanítod unokádat a gyermeknyelvre,

inkább csak kedves és szellemes élcz, mintsem tényleges igazság. 1871-ben Tacitus Germaniáját adta ki. 1872-ben A helyes magyarság elvei cz. pályaműve először nyeri meg a Marczibányi-díjat. 1881-ben A magyar zene rhythmusa jelenik meg és a Czigánynyelvtan s Festus kiadása után (1888—1889) a Görög anthologia epigrammái 1890-ben. A meglehetősen teljes irodalmi munkássága a Tudományegyetem bölcsészeti-karának 1896-ban kiadott könyvében van gondosan összeállítva.

Bizonyára mindenkinek van vagy volt egy-egy Istentől különösen megáldott embertársa, a ki aránylag gyenge testben és külső látszatra kissé törékeny és labilis porhüvelyben erős lelket hordozott. Az ilyen embereket épen csak ez a rendkívüli szellemi erő tartja életben, sőt sokszor évek hosszú során át a test bajait és betegségeit ez a rendkívül hatalmas lélek legyűri és végre is győztes marad a szellemi erő a test fölött. A mikor Thewrewk Emil 1911-ben félrevonul a világ zajától, a 73 éves aggastyán még mindig rendelkezik szellemi rugékonysággal és jóformán utolsó perczéig szerkeszti és költi a női neveket magyarázó epigrammákat. Az álnév megválasztásában is nyilvánul megszokott ötletessége: Marci Ali Effendi. A török effendi (a. m. úr) nyilvánvaló czélzás családi nevére. A Marci Ali (a. m. Marcus fia Ali) úgy gondolom, paronomasia akar lenni a római Martialis nevéhez. Ez a 364 distichon természetesen eddigelé kiadatlan. Csak néhány mutatványt legyen szabad fölolvasnom, ha nem fárasztom vele a mélyen tisztelt halgatóságot.

Ad vocem: *Margit*:

«Gyöngynek» mond ez a név, gyöngynek mond mind a ki ismer.
Mily gyöngy éltet igérsz annak, a kit te szeretsz.

Irén:

Békének hívunk. A háboru mindenek atyja.
Ámde a békesség mindenek anyja viszont.

Ilona vagy Helén:

A mit e szócska jelent, igazolva találni valódban.
Mint a szelid holdfény, oly ragyogó vagy Ilus.

Laura:

Laura «babérkoszorús.» Úgy látszik baj van e névvel.
Myrtust és ne babért lássak az angyali fön.

Klára:

Klára jelent tisztát, de jelenti egyuttal a hírest.
Tiszta fehérélelkű érdemel angyali hírt.

Más változat szerint:

Klára te «híres nő», ezt mondja terólad e névszó.
Nőnek a boldogság mindene és nem a hír.

Harmadik változata is megvan:

Klára jelent hírest; de ne bántson téged a hírnév.
Hű boldogságnak jobban örülhet a szív.

A distichon-formával csodálatos könnyedséggel bírt bánni még öreg korában is. A «Vilma»-distichonban már a rendesnél is subjectivebb ;

Lám sisakos hősnek tüntet fel téged e szócška.
Légy a szived kincsét mindaha védeni kész!

Itt a «téged» nyilván leányára és «a szived kincse» a szerep-
tettel becézett unokájára vonatkozik, mert tudjuk, hogy a nagyon
is gyöngéd öregapa néha nem szívesen látta az édes anyának sze-
rinte túlzott szigorúságát, azért figyelmébe ajánlja, hogy fiát véde-
nie kell, mert a neve is (Wilhelmine a. m. sisakos hős) erre utalja
őt. Önkéntelenül a Faust két sora jut eszünkbe: Das Alter macht
nicht kindisch, wie man spricht, Es findet uns nur noch als wahre
Kinder.

Ugyanebben az időben írja élete végső évében Naplójába: Meny-
nyire igaz a «senectus ipsa morbus», csak az tudja, a ki a senectus
fogságába került, s a kit ott kalodába csuktak, mint például engemet,
a ki alig vagyok képes erős istápolás nélkül egy pár lépést tenni.
Nem bírom a járást, már pedig egyedüli ambitióm, hogy «járásbíró»
legyek. Hiába ez csak pium desiderium marad. Szerencsém, hogy a
humor el nem hagy. Az vigasztal engem legjobban: ha fáj a lábam,
jele, hogy még élek. Tehát nincs mit panaszkodnom.

Nem érdektelen, hogy ő régebben a járásnak is «classikus
tudósa» volt; ő maga is említi magáról szólva «a taktusban járást
belső dallamzengés mellett». És emlékezhetünk reá, úgy járni és úgy
nyakába venni a világot, mint ő tudta, ritka ember képes. Sohasem
sietett és mégis nehéz volt vele lépést tartani. Későbbben még erősebb
szava is van a gyengélkedő öreg úrnak: «A vénség korszakába költö-
zés feldúlta egészségemet: a más lakásba telepedés feldúlta könyv-
táramat. Mint egy sánta sphinx, úgy ülök a magas szekrényvel szem-
ben, mely pyramisként emelkedik szemem előtt.»

Mostanában, a bős világsanyargatás sötét napjaiban mint valami
fény sugar villant át egy német püspöknek (von Keppler) könyve:
Mehr Freude címmel. A bécsi Presse (jan. 25. számában) idézetet
közölt belőle, melynek olvasása engem nagyon megkapott, mert min-
den sora eszembe juttatta Thewrewk Emil: Es gibt Seelen in der
Welt, welche die Gaben haben, überall Freuden zu finden, und sie
zurückzulassen, wenn sie gehen. Die Freude strömt ihnen gleichsam
unter den Fingern hervor wie Lichtstrahlen. Es liegt etwas in ihrer
blossen Gegenwart, in ihrer stillen Gesellschaft, woraus Freude ge-
schöpft werden kann . . . Es geht ein heller Schein, eine wohltuende
Wärme von ihnen aus. Ihren Einflüssen können sich die härtesten
Gemüter, die vergrämtesten Herzen nicht entziehen. Sie seien ge-
eignet diese Sonnenmenschen mit ihren sanften Augen und ihren golde-
nen Herzen, diese Guttäter der Menschheit.

Ilyen napember volt, nézetem szerint, Thewrewk Emil! Világ-
életében mindig csak a művészi és természeti szépen és jóban gyö-
nyörködött s lelte örömét és így egész természetes volt nála, hogy
vonzó és lebilincselő lényéből a lélek szépségének, a nemes szív jóságá-
nak fénylő és melegítő sugarai áradtak szét mindenkire, a ki közelében
állhatott. Szerették is ezt az embert mindenütt, a hol csak megfordult

az életben. Választékos ízlésének megfelelően mindig a Várban lakott és a várbeli urak casinojában is a szellem munkását megillető nagy tisztelettel halmozták el azt az érdekes külsejű, zömök testalkotású barna urat az ő mindig csillogó, lelkes fekete szemével, soha meg nem őszült fekete hajával (spectandus nigris oculis nigrisque capillis Horatius Ars poet.), kinek magának is legkedvesebb színe volt a fekete. Mindig fekete kabátban járt, mindig lazán kötött keskeny fekete szallagból font nyakravalót viselt, csiptetőjének vastag kerete is fekete volt, épúgy mint a különleges fekete ébenfabotja az elefántesont fogójával, mely szembetűnő jellegzetességgel fűgét mutató emberi kezét ábrázolt. Magam mint fiatal hallgatója, egyszer elég bátor voltam ennek a különös symbolumnak vagy amuletnek értelmét kérdezni, de Thewrewk ezúttal is a képzelhető legfinomabb, diszkrét gestusával — szokása szerint köhicsélt és utána nagyot szítt a szájába vett operas-szivarból — másról kezdett beszélni.

Tudós magyar embert ritkán, talán még sohasem szerettek annyira és annyian a legelőkelőbb társadalmi körökből is, mint Thewrewk Emilt. Egy aranykötésű könyv van kezemben, a melyik egy páratlanul érdekes, egészen különleges és választékos módon véghezment suffrage universelle eredményét foglalja magában. A kik csak valamikor 1892 és 1916 között Barlangligeten nyári Tusculanumában fölkeresték és a kik igazán «sponte sua sine lege» jöttek kedves és kies hajlékába, azok készörömet bejegyezték ebbe a könyvbe a nevüket és a napot, a mikor a nagyrabecsült és szeretett tudóst otthonjában köszönthették. Érdemes elolvasni ezt a díszes és tisztos névsort. Közel 500 név van ott megörökítve, köztük 68 tanár, 23 egyetemi és 45 középiskolai tanár, a kik rendszeren csak átutazóba voltak és egy-két órán át meg akarták nézni Barlangligetet. És magyar tudósról lévén szó följegyzésre méltónak tartom azt, hogy 15 főrangú és 3 miniszter látogatója is volt a szeretetreméltó tudós embernek. Mindnyájukat egyetlen nemes érzés vezérelte, melyet a gyönyörűlelkű Herder egykoron így fejezett ki: Eine schöne Menschenseele finden ist Gewinn.

Es hogy élvezte ő a magas Tátra szépségeit és a nagy természet gyönyörűségeit! Mindennap már három órákor kelt fel és ily korán reggel végezte levelezéseit és a megelőző napon félbehagyott tanulmányait. A legelső derengésre kiment a szabadba, hogy egyedül, a legteltesebb magányban, bevárja és megfigyelje az új nap ébredését. Meglátni az első hajnali pirkadást s meghallani a sok száz madárka csicsérgését és megpillantani az első napsugarat a legmagasabb hegy csucán, ez volt minden áldott napon vágya és élvezete. És van-e ennél nagyobb mennyei gyönyöre a földön élő halandó embernek?

Igaz örömemre szolgál, hogy 1916 szept. 29-i naplóbejegyzései között talállok egy levelet megörökítve, melynek szerzője, a magyar tudományos világnak egyik legtiszteltebb tagja, olyan előkelő és kitüntető őszinte baráti hangon ír Thewrewk Emilhez, a minőt csak a legnobilisabb lelkek között szoktunk meg. A levél második fele így szól: Emberek sorsa az, hogy sokszor azok, a kik egymáshoz közel állanak, az utat egymáshoz meg nem találják, de nem a mi kettőnk sorsa. Soraid is arról tanuskodnak, a mit régen tudok, hogy *mi közel utakon haladva mindig megláttuk egymást, megláttuk és meg-*

szerttük egymást. Maradjon ez így a jövőben is! Melegen üdvözöl igaz barátod Eötvös Loránd.

A nyilvánosság előtt a legeslegnagyobb megtisztelés érte őt és előkelő személyiségén keresztül az egész magyarságot 1893-ban, a mikor Wilhelm Hartel, a ki maga jelentékeny és tekintélyes tudós s ritka önérzetes, mondhatni büszke jellem volt, méltónak tartotta Ponori Thewrewk Emilt arra, hogy helyet foglaljon a hét princeps philologorum sorában, a kik egész intim módon, mint az ő külön meghívottjai, a világraszóló congressust mintegy képviselve az ő házában és asztalánál ültek.¹⁾

A nomen Hungaricumnak e fényes kitüntetését ez ünnepi pillanatban is, urbi et orbi, nyomatékkal megörökítem annyival inkább, mert ebben a mindenképen gyászos jelenkorban ennek a mi nagy halottunknak még a Farkasréti temetőben sem tudtak, vagy nem akartak dízsírhelyet kieszközölni vagy engedélyezni.

És most végül, a midőn a régi ünnepi áldozásnak szokásos hármias Vale-szavával búcsút mondunk felejthetetlen halott tanítónk és mesterünk kegyes Manesének, hadd szólaljon meg egy pillanatra ő maga itt az én helyemben. Ide iktatom és reája alkalmazom az ő szavait, melyeket Ábel Jenő ravatalánál mondott: «Most már csak emlétkben a miénk, de ez az emlék oly mélyen van a Philologiai Társaság szívébe vésve, hogy azt onnan semmi ki nem irtja.»

Halott mesterünk, ugyancsak a Te szavaid szerint, «leróttad a mulandóság adóját» és «elmentél arra a hosszú útra, a honnan semmi hír, semmi visszatérés».

A mély megilletődés e komoly perczében, mi tanítványai és tisztelői, gondolatban és lélekben szálljunk el ama sírdomb mellé, melynek drága halottunk fog díszít biztosítani mindvégig, a ki, mint a mi magyar Anakreonunk, ott szövögeti halhatatlan szellemével a nox perpetua una dormiendi, az egyhuzamban végig aluvandó örök éjszakának álmait és írjuk emléklapjára azokat a magaköltötte szép sorokat, melyekkel szeretett édes honi nyelvünkbe átültette a Goethe-féle: Anakreons Grab cz. kis műremeket:

Itt hol a rózsá virul s venyigék a babérra fonódnak,

Itt hol a gerlicze bűg, s kis tücsök elmulatoz,

Milyen sír ez emitt, hova díszül az istenek anyji

Életet ültettek? E hely Anakreoné.

A költő a tavaszt, a nyarat s őszt boldogan élte,

A hideg évszak elől e halom óvta meg őt.

És halkan imádkozva kihült teteme mellett, szemünkben és szívünkben fájdalmas gyászunkkal és soha el nem muló szeretettel sóhajtsuk feléje búcsúszavunk gyanánt a római költőnek, Ovidiusnak, bánatos fohászát:

Sit tibi terra levis, molliter ossa cubent.

Dr. PRUZSINSZKY JÁNOS.

¹⁾ A levélben való meghívást e szavakkal fejezte be: Dass ich mich herzlichst freue, Dich hier begrüßen zu dürfen, kannst Du glauben. In aufrichtigster Freundschaft Dein treugesinnter alter W. Hartel.

PLÁGIUMVÁD RONSARD ELLEN.

(Harmadik és befejező közlemény.)

Mindezt azért részleteztem ennyire, hogy meggyőződjünk először arról, hogy Ronsard eclogája nem tökéletesen Baif utánzása. Másodszor, hogy azért mégis vannak benne reminiscenciák, melyek épen a költemény elején szembetűnők.

A legfeltűnőbb azonban az egymástól való függés a Theokritos *Cyclops*-ának az utánzásában. Mindketten megverselték a szerelmes félszemű óriás panaszát. Augé-Chiquet megállapítása szerint itt volt Baif pásztori műzsája a legeredetibb Theokritos-szal szemben. Már pedig Ronsard, bár kimutathatólag Theokritost is használta, ugyanolyan részleteket told az eredetihez, mint Baif. Csakhogy itt nincs módunkban az elsőbbséget megállapítani. Baif *Cyclope*-jában nincs semmi jel, mely elárulná, hogy 1560, Ronsard eclogájának megjelenése előtt készült. Minthogy azonban a fentebbi esetben már találkoztunk Ronsard-nál Baif-reminiscenciákkal, ebben az esetben is valószínűbb, hogy Baifot hamarabb olvasták kéziratban mint Ronsard-t nyomtatásban.

Feltűnően egyforma mindkettőnél az óriás groteszk szépelgése monológja megkezdése előtt, a mi Theokritosnál teljesen hiányzik. Baif így írja le:

Or d'un râteau sa perruque pignant,
Or d'une fau sa grand'barbe rognant,
Dans la mer calme il se mire, et nettoye
Son front crasseux, se polist, se cointoye.¹⁾

Tökéletesen ugyanígy Ronsard-nál: (M.-L. III, 451.)

Pour se faire plus beau, d'un râteau se peignoit,
Et d'une large faulx la barbe se rongnoit,
La mer fut son mirouër, sa main estoit pelue,
Et de poil herissé sa poitrine velue.

Alább mindkettőnél a ciklop avval mentegeti természetes csúfságát, hogy hiszen a ragyogó Nap is csak egy szemmel néz reánk.²⁾ Ez is hiányzik Theokritosnál.³⁾ Más helyen egy ilyen közös, de mintájukból hiányzó részletnél még a rímek is ugyanazok:

Baif (M.-L. III, 49):

Mille troupeaux et de bestes à laine,
Et de grans beufs au mont et dans la plaine
Paissent pour moy: et de chevres aussi
Mille troupeaux pour moy broutent ici.

¹⁾ M.-L. III, 46. Coint = szép, illő, kellemes; se cointoyer = csinosítja magát.

²⁾ Baif, M.-L. III, 48; Ronsard, M.-L. III, 456.

³⁾ Ez az ötlet, ép úgy, mint a következő hivatkozás az ezer meg ezer juhra és kecskére Pontano *Polyphemus ad Galateam* cz. odájából származik. (*Carmina* Basileae 1556 IV. köt., 3546 l. Múz. kt. Opp. 490.)

Ronsard (M.-L. III, 455) :

Je suis riche en troupeaux, soit à corne ou à laine
Les uns errent aux bords, les autres en la plaine.

Mindezek csak részletek. Sokkal jobban bosszanthatta Baifot, hogy Ronsard az egész ecloga-költés inventiójában megelőzte. Baifnak 1564-ig ez volt az egyetlen újítása, egyetlen dicsősége. *Meline*-jével és *Francine*-jával csak Du Bellay *Olive*-ja és Ronsard *Cassandra*-ja után lépett fel, nem hatott tehát az újdonság varázsával. Nagyra tartott időmértékes versreformja és akadémiajának megalakulása csak 1564 utánra esik. És ime a mohó Ronsard még ettől a dicsőségtől is megfosztja.

Az eredetiségre és a művészi feladatra nézve ugyanis a Pléiade a római hagyományok örököse. A főczél, az egyetlen művészi szándék, az egyes görög-latin-olasz műfajok átültetése. A ki ezt a szempontot nem veszi figyelembe a francia költői renaissance vizsgálatánál, az anachronismust követ el.

Ez azonban tökéletesen az antik római felfogás, mely nemcsak az adaptatiót, hanem a fordítást is eredeti alkotásnak tartotta, ha avval valami új műfaj vagy akár csak valami új forma avagy tárgy került a latin irodalomba. Vergilius *Georgica*-járól így ír: saltus sequamur *intactos*. Cicero avval dicsekszik, hogy a filozófiát, Horatius az alkaiosi odát és az archilochosi jambusokat, Phaedrus az aepuszi mesét, Manilius a csillagászati tanköteményt ajándékozta a rómaiaknak.¹⁾ A Pléiade költői ugyanilyen babérokra pályáztak. Ezért nem hagy Ronsard egy műfajt sem érintetlen, véleménye szerint csak így maradhat örökre Franciaország legnagyobb költője. A XVII. század kedvezőtlen ítélete Ronsard-ról bizonyítja legjobban, mennyire megváltozott már a következő században a művészi szándék. Ronsard legnagyobb dicsősége a pindarosi óda átültetése volt s már jó előre lefoglalta magának az eposzt, hogy mintegy a műfaji átültetés jogát magának biztosítsa. Belleau *Bergerie*-je előszavában kusza szerkezetű műve érdeméül csak azt hozza fel, hogy ő az első, ki a sannazari műfajt, a prózával kevert verses idillt meghonosítja.²⁾ Ezért panaszkodik Vauquelin de la Fresnaye, hogy az ő érdemét egyesek szándékosan elhallgatták, mert ő volt az, a ki Sannazar *Arcadia*-ja módjára először keverte a prózát a verssel 1555-ben megjelent *Foesteries*-jában. Mennyivel inkább bosszanthatta Baifot, mikor az általánosan övének elismert műfajában megelőzték! És éppen Ronsard, kinél ő sokkal jobban tudott görögül! És nemcsak egy néhány kifejezést, rímet vagy ötletet, hanem az egész modern ecloga inventióját vette el tőle IV. eclogájában pl. a dalversenyt ugyanavval a fogással vezeti be mint Baif. Ronsard-nál Bellin vagyis Belleau keresi elveszett kosát. Baifnál Janot vagyis Dorat elveszett tehenét. Mindketten úgy

¹⁾ Stemplinger, *Das Plagiat in der antiken Literatur*: Germ.-Rom. Monatsschrift 1914, 201 l. V. ö. e kérdésre vonatkozólag: Stemplinger, *Das Plagiat in der griechischen Literatur*, Leipzig 1912 és Kallós Éde, *Az írói kapcsolatok és az irodalmi folytonosság kérdésehez*. Bud. Szemle 1914, 160. köt.

²⁾ Marty-Lav. I, 180. "... nouvelle façon d'écrire qui n'a encores esté pratiquée ny recogneue en nostre France."

bukkannak Perrot-ra és Belot-ra illetőleg Bellinre vagyis Ronsard-ra és Du Bellayre, a kik theokritos bukoliastái módjára dalversenyt rendeznek. Egyszóval az egész pásztorköltészet műfaja az övé.

Itt kell foglalkoznunk Florent Chrestiennek avval a vádjával, hogy Ronsard még ravaszul leplezi is tolvajlását azzal, hogy beszélgeti magát a szerzót eclogáiban. Ha rá találának jönni, azt feleli: «hiszen ő mondja nem én». Baif pásztorneve Toinet; Ronsard tulajdonképeni eclogáiban ez a pásztornév fordul elő, akkor sem mint közbeszóló.¹⁾ Egészen bizonyos, hogy Chrestien nem erre a helyre gondolt, hanem a *Voyage de Tours, Chant pastoral* című költeményre, melyben Ronsard egy utazását idill-formában dolgozta fel. 1560 áprilisában kelt útra Baif társaságában, Baif Francinet régi ideálját, ő meg Mariet látogatta meg,²⁾ kik mindketten egyszerűbb lányok voltak.

Theokritos sohasem inspirálta Ronsard-t szerencésében, mint ebben a versében, mert mindenütt utazásának emlékei frissítik fel Theokritos thémáit és hangját. A költemény felét Toinet: Baif panasza tölti be, másik felét Perrot: Ronsard beszédje Marie-hoz és az utazás pontos leírása. Ha Toinet panaszát Baif eclogáival egybevetjük, azt látjuk, hogy Ronsard itt teljesen eredeti, illetőleg Theokritoson kívül nincs más forrása.³⁾ De kétségtelen, hogy Chrestien vádja formulázásakor erre a költeményre gondolt, mert itt nem is kellett erőlködni, hogy Theokritos «szórol-szóra» való hatását észrevegye, Belleau kommentárja büszkén mutat rá mindenütt a görög forrásra.

Rosszakarató plágiumról tehát nem lehet szó. Baifnak csak dicsőségére vált, hogy Ronsard oly híven és leplezetlenül szerepeltette költeményében.

Mindez mégis csak hypothesis, mondhatná valaki. Azonban van Baifnak egy eclogája, a hol ő maga nyilatkozik e kérdésről. Az egész ecloga ezt az ügyet tárgyalja. Augé-Chiquet ugyan az ebben előforduló czélzásokat is az első összetűzésre vonatkoztatja, mert nem ismeri a másodikat, de Laumonier-nál, ki az első harag

¹⁾ A III. ecloga 1559-iki kiadásában (M.-L. III, 409.).

Quant à moi pour le prix je depose une cage
Que je fis l'autre jour voyant paistre mes boeufs
Devisant à Thoinet qui s'égale à nous deux.

Ezek az elismerő sorok Marty-Laveaux szerint a későbbi kiadásokból hiányzanak. Ha még az 1560-iki első gyűjteményes kiadásban megvoltak — ezt a kiadást Marty-Laveaux nem igen forgatta — akkor Ronsard e sorokat bizonyára haragjában törölte. Így törölte Belleau halális után a Baifra vonatkozó dicsérő kommentárt: «l'un des meilleurs et plus fidèles amys que j'aye en ce monde», melyet Belleau 1567-ben tett a «Baif il semble à voir tes rymes langourcuses» kezdetű szonetthez.

²⁾ Laumonier, *Ronsard*, 1909. 176. l. 6. jz.

³⁾ Legfeljebb azt lehetne felemlíteni, hogy ép úgy mint Baif eclogáiban Toinet elmondja mint fordult volt egy boszorkányhoz szerelmi kétségbeesésében. De ez a pár sor, eltekintve attól, hogy Baif *Sorcière*-je (V. és XVI. ecl.) is theokritosi utánezatok, inkább reklámnak tekinthető mint plágiumnak, hiszen a prologusban nyíltan megmondja, hogy Toinet Baif, Perrot meg Ronsard. Mindenki tudta, hogy az eclogában reális tények rejlenek, Ronsard bátran utalhatott Baif eclogáira. Egészen érthető lett volna még az is, ha Ronsard szórol-szóra átírta volna Baif verseit.

történetét megírta és okát a szonettek alapján megtalálta, nem is szerepel ez az ecloga, talán mert gátolná okfejtését. Ez az idill (*III. Le Voeu*)¹⁾ ugyanis a következőket beszéli el: Tenot (talán Estienne Jodelle v. Pasquier) megszólítja Toinet-t (Baïf), ki szomorúan félrehúzódott egy magányba és kérdi, miért oly szomorú, miért nem megy a többi pásztorok közé versenyt énekelni. Toinet keserűen azt feleli, hogy az itélők nagyon romlottak és bizonyára sérelem érné hírnevét. Majd Tenot újabb kérdésére azt válaszolja, hogy a pásztorok között nincs is már igazi barátság. Ha ellenségeket akarsz szerezni köztük, eregy közéjük, énekelj és legjobb barátaid ellenségeiddé lesznek. Látod-e ezt az öreg sípot, folytatja Toinet, úgy hordom a hogy Egon hordta (Sannazar pásztorneve), ugyanezt fujta meg Tityrus is (Vergilius),

... nul depuis Titire

Comme le bon Egon n'en a sceu si bien dire,
 Qui beaucoup d'ans apres en Tuscan en joua
 Si bien qu'en tous pais un chacun l'en loua.
 Janet premierement l'apporta d'Italie,
 Qui pour lors comme il put, les tuyaux en rallie :
 Depuy, l'ayant de luy, telle je la rendy,
 Et telle comme elle est, à mon col la pendy,
 La vois-tu cher Tenot, n'estoit que je la prise
 Pour l'honneur des joueurs, deja je l'usse mise
 En cent pieces cent fois: tant me deplaisit de voir
*Four ce peu que j'en sçay tant d'ennemis avoir.*²⁾

Semmi sem lehet világosabb: Baïf itt elmondja, hogy pásztor-költeményei miatt kapott össze, legjobb barátaival. Az ő egyetlen érdeme abban van, hogy Theokritos, Vergilius és Sannazar sípját kapta örökbe. Ezt a sípot tulajdonképen Janet hozta Olaszországból, a kin Jean Dorat-t, vagy Jean Martint, Sannazar *Arcadiá*-jának fordítóját, esetleg Clement Marot-t kell értenünk.³⁾ Ettől vette át Baïf a sípot s e miatt kell, hogy annyi ellensége legyen. S ha még ez sem elég világos, alább még pontosabban elmondja mi történt vele. Janot (Dorat) már gyermekkorra óta tanította őt énekelni. Mikor felcseperedett, szívesen járt a híresebb pásztorok közé, kik őt nagyon megszerették:

... mais las! ceste amitié

Fut destruite bien tost par une mauvaistié
 D'infinis envieux, qui par traitresse envie
 Qu'ils portoyent, les serpents, sur l'honneur de ma vie,
 De moy mille rapports feignirent aux bergers
 Qui leur ajoustoyent foy: trop bons et trop legers
 Ils creurent leur mensonge, et quelque remonstrance
 Que leur fisse, un long temps m'ont porté malveillance :
Et tout cecy m'advient pour avoir sceu jouer,
*O Pan, de ces roseaux que je veu te vouer.*⁴⁾

¹⁾ M.-L. III, 15.

²⁾ M.-L. III, 17.

³⁾ *L'Arcadie de Messire Jaques Sannazar*, gentilhomme Napolitain, excellent Poete entre les modernes, mise d'Italien en Francoys par Jehan Martin . . . Paris, Vascosan et Corrozat 1544. (Bibl. Nat. Rés. Yd 1184.)

⁴⁾ M.-L. III, 19.

Itt világosan meg van mondva, hogy az ellenségeskedés Ronsard-ral a pásztorköltemények miatt tört ki. Elesik tehát Augé-Chiquet interpretációja, mert az első harag nem e kérdés miatt keletkezett. Azt is látjuk, hogy Baif Chrestient irigyének mondja, a ki «áruló irigységéből» bemocskolta őt Ronsard előtt. S Ronsard elhitte a csunya vádat, ő hiába tiltakozott ellene. Az úgy annyira elkeserítette Baifot, hogy egyszer s mindenkorra búcsút akart venni a pásztori műsától. Megtudjuk azt is, hogy a harag hosszabb ideig tartott.

Minek higgyünk, Baif mentegetődző eclogájának vagy Chrestien vádjának? A fentebbiek alapján így képzelm el ez összezördülés történetét.

Mikor Ronsard eclogáit, megelőzve barátját a nyomtatásban, gyors egymásutánban kiadta, a hirtelen és érzékeny Baif, ki az eclogát bizonyára saját kizárólagos dicsőségének tekintette, nagyon elkeseredett, annál inkább mivel látta, hogy Ronsard az ő eclogái nyomán írt, sőt az ő verseiből határozott reminiscenciák találhatók nála. E feltűnő hasonlóságokat, saját kézíratos idilljeivel a kezében, megmutatta barátjának Chrestiennek bizalmas beszélgetés közben. Chrestiennek kapóra jött a dolog és személyes támadásában plágiumvádat kovácsolt belőle. Talán valóban azt hitte, hogy a *Voyage de Tours* Toinet-monológja egyrészt kártérítés Ronsard-tól az átvett anyag fejében, másrészt valóban tolvajlását akarja leplezni vele. A vádnak ez a része már mindenesetre Chrestientől ered. Baifnak semmi esetre sem lehetett szándéka panaszából nyílt vádat kovácsolni barátja ellen, a kit ő különben mindig tisztelt és szeretett és a ki sokat használt, de árthatott is neki udvari körökben.¹⁾ Tagadta hát részességét Chrestien vádjában, a mit nyugodt lelkiismerettel meg is tehetett, mert Chrestien egészen elferdítette és a *Voyage de Tours*-ra való hivatkozással meghamisította a bizalmas közlés lényegét. A felingerült Ronsard azonban mint az első összetűzéskor, nem fogadta rögtön vissza barátságába. 1566 márcziusában azonban már megint jó barátok, mert Baif tanúként szerepel egy Ronsard és Amadis Jamyn közt kötött szerződésben.²⁾

*

Mi marad Chrestien vádjából? Merlin Cocai derék minta, utánzása haszonnal jár bizarr formája ellenére. Baifot megkárosítani nem volt Ronsard szándékában. Csak Chrestien elfogultsága kereshetett a *Voyage de Tours*-ban valami tolvajlást leplező szándékot. Ez ép oly erőszakos ferdtítés mint az, hogy Ronsard szóról-szóra Theokritost fordítja. Az a körülmény, hogy ez utóbbi vádat is Belleau kommentálja alapján emeli Chrestien, nyilvánvalóvá teszi elfogultságát. Sem a szó szerinti fordítás, sem a szándékos ravasz elleplezés vádja nem igaz. Tudatos plágiumról szó sem lehet Ronsardnál.

¹⁾ Baif szegény volt. L. a XVII. ecl. és Augé-Chiquet *id. m.*

²⁾ Froger, *Ronsard ecclésiastique*, Rev. hist. et arch. du Maine, X. 1881. Idézve Augé-Chiquet *id. m.*

Marad az a kétségtelen tény, hogy Ronsard Baif hatása alatt állott, mikor egyes eclogáit megírta és ez a hatás tárgyban, stílusban sőt a rímekben is itt-ott kifejezésre jut. Az sem volt egészen kifogástalan eljárás, hogy idilljeivel Baifot megelőzte. Talán jobban teszi, ha úgy jár el barátjával mint Du Bellay tett ő vele, ki mikor türelmetlen sürgetése ellenére sem akarta ódáit kiadni: elvitte ki nyomtatni a szerző tudta nélkül.¹⁾ Baif tán még meg se haragudott volna a kegyes csinyért mint ő. Így azonban eljárása kétértelmű lehetett Baif szemében, kinek a XVI. századi theóriák szerint hogy úgy mondjam elővételi joga lett volna a theokritosi műfajra.

Érdeemes volt foglalkozni Chrestien megjegyzésével, mert újabb documentumot leltünk benne a Pléiade adatokban aránylag szegény történetéhez, tisztáztuk a négy évszokról szóló hymnusok alap gondolatának eredetét, valamint Ronsard és Baif eclogáinak egymáshoz való viszonyát és belepillanthattunk a XVI. századi francia költők irodalmi felfogásába.

(Budapest.)

ECKHARDT SÁNDOR.

A HAZAI BAJOR NYELVJÁRÁSOK EGY-KÉT HANGTANI PROBLÉMÁJÁRÓL.

Német nyelvjárásaink feldolgozásánál nem ritkán megoldatlan nyelvészeti problémák elé kerülünk, úgy hogy nem tudjuk, dolgoztunk melyik részében is tárgyaljuk ezt vagy azt a nyelvjárási saját-ságot. Igaz, hangtani vagy fonetikai problémák megoldása nem tartozik bele a descriptiv nyelvjárási dolgozatok keretébe, melyeknek ugyanis csak a dialektusok sajátságainak megállapítása, nem pedig ezeknek — ha egyszer mind bonyolult nyelvészeti kérdések is — megoldása is a céljuk. A nyelvjárások problémái inkább külön nyelvészeti elmélekedéseknek lehetnek tárgyai, melyekben megállapítandó fonetikai, illetőleg hangtörténeti értékük és azután megjelölendő magasabb módszertani szempontok elérése céljából a dialektológiai munkákban való hovátartozandóságuk. Egy-két ilyen, a hazai bajor nyelvjárásokban fellépő s eddig egészen el nem döntött problémát szeretnék a következőkben kissé megvilágítani.

1. Az epithetikus t.

Hangtörténeti fejlődésből nem magyarázható t-vel az új. irodalmi nyelvben is találkozunk. Így pl. az ún. Obst (kfn. *obež*), Axt (kfn. *ackes*), Papst (kfn. *bābes*), Palast (kfn. *palas*), Morast (alném. *moras*), jemand (kfn. *ieman*), niemand (kfn. *nieman*), Dechant (kfn. *dēchan*), Dutzend (kfn. *totzen*), Habicht (kfn. *habech*), az ófn. *-ahi* képzővel ellátott szavakban, pl. Dornicht, Dickicht, Kehricht, Hüfte

¹⁾ Chamard, *L'invention de l'«Ode» et le différend de Ronsard et de Du Bellay*. Rev. d'Hist. Litt. 1899.

(kfn. *huf*), saft (kfn. *saf*), Werft (alném. *werf*), Sekt (alném. *sek*) és doppelt (francia *double*) stb. szavakban a *t* betű történeti szempontból sehol sem jogosult. Tehát másban mint a hangtörténeti fejlődésben kell magyarázatát keresni.

H. Paul¹⁾ több szóban analogiából magyarázza az epithetikus hangot, Wilmanns azonban fonetikai megoldást keres, midőn azt írja: «Wenn es den Sprechenden zum Bewusstsein kommt, dass sie gewisse Consonanten im Auslaut ungenügend oder gar nicht artikulieren, können sie in der Absicht correct zu sprechen leicht dem Fehler verfallen, eben diese Consonanten auch da anzuwenden, wo sie nicht begründet sind.»²⁾ E magyarázat túlsokat tesz fel a beszélőről, különösen túlsok öntudatosságot, mely épen legkevésbé van meg ilyfajta nyelvi jelenségeknél. Külömben meg nagy szerephez jut a Wilmanns-féle fejtegetésnél az individualizmus, melyet tömegjelenségnél egyáltalán ki kell zárunk. Ép ez okoknál fogva e hypothesis ki nem elégíthet bennünket.

Erdemleges O. Bremer foglalkozott e kérdéssel s meggyőződését a következő sorokba foglalta: «Bei sehr starkem, im Momente der Lösung des seitlichen Verschlusses (der vollständigen Öffnung der Reibungsenge) noch fortdauerndem Luftdruck wird der Absatz dieses seitlichen Verschlusses deutlich hörbar. Auf diese Weise ist vermutlich das *t*, welches im Mhd. und Nhd. so vielfach im Wortauslaut angetreten ist, entstanden: Als absoluten Auslaut von Wörtern, wie Ax, Obs, Aas, anders hörte das sprechen lernende Kind jenen seitlichen Verschlussabsatz an den Alveolen der Backenzähne und fasste diesen Laut als Absatz eines *t* auf, dem er ja akustisch nahe genug liegt; das nach dem akustischen Eindruck artikulierte *t* behielt das Kind dann als Erwachsener bei und die nächste Generation sagte hinfort Axt, Obst, Aast, anderst.»³⁾

Hogy Bremer fejtegetését jobban megérthessük, nézzük előbb ennek az epithetikus hangzónak fellépését hazai bajor nyelvjárásainkban. Minél több példa áll rendelkezésünkre, annál világosabb lesz maga a tétel is s a magyarázathoz való hozzászólás is közvetlenebb lesz. A nyelvjárások, melyekből példáink valók: az isztiméri (I), a zebegényi (Z), a soproni (S), a sopronnyéki (Sny), a bébi (B) és a rábalapincsközi (Rlk).⁴⁾ E nyelvjárásckban az epithetikus *t* a következő szavakban van meg: *furiyt*, Furcht (I), *hōwiyt*, Habicht (Rlk), *pšloyyt*, Beschläge (S), *laiyt*, Leiche (I, Z, B), *nōyot* (B, Z), *nāhet* (I) nahe, *pāyt*, Gebäck (S, Rlk), *woyytn*, wachen (S, I, Rlk), *taoyyt*, Teich (S, I, B), *khaeckht*, keck (B, Rlk), *puvkkht*, Burg (S), *pūwšt*, Bursche (Rlk), *pūwštl* Dim. Burschhoz (Rlk), *rīst*, Riese (Rlk), *tausst*,

¹⁾ Deutsche Grammatik, I. (1916) 328. l.

²⁾ Deutsche Grammatik I., 1. Abteilung (1897^a), 197. l.

³⁾ Deutsche Phonetik (1893), 47. l.

⁴⁾ Hajnal Márton, Az isztiméri német nyelvjárás hangtana. (Magyarországi német nyelvjárások, IV.) 1906. — L. An. Biró, Lautlehre der heanzischen Mundart von Neckenmarkt. 1910. — Potoczky Lajos, A zebegényi német nyelvjárás. 1910. — Bedi Rezső, A soproni hiencz nyelvjárás hangtana. 1912. — Schwartz Elemér, A rábalapincsközi nyelvjárás hangtana. (Ném. Phil. Dolg. X.) 1914. — Happ József, Béb község német nyelvjárásának hangtana. (Ném. Phil. Dolg. XVIII.) 1915.

draussen (Rlk), *trāust*, draussen (I, Z, S, B), *rüst*, Russe (Rlk), *russt-lvnt*, Russland (Rlk), *rüstišputn*, Russisch-Polen (Rlk), *hekkst*, Hexe (Rlk), *anndvštmol*, andersmal (Rlk), *kresstn*, Grösse (Rlk), *švinst* (Rlk), *sejst* (I), *sejst* (B) Sense, *morost*, Morast (Rlk), *nvstn* (I, Rlk), *nvsstn* (S) niesen, *khveisstl* (S), *khēstl* (I) Kessel, *khvōšštn*, Kirsche (S, I, Rlk), *hevriššt* (Rlk), herrisch *šuppst* (B, S, Rlk), *opst* (Z), *nindōššt*, nirgends (S, B), *māisstn* (Rlk), *mēstn*, messen (I), *pišōft*, Bischof.

Ha e példákat figyelemmel kísérjük, látjuk, hogy *f*, *χ*, *kh*, *s* és *š* azok a hangok, a melyekre a nem organikus *t* következik. Bremer is tekintettel van a hangzóra, melyhez az epithetikus *t* simul *s* ezért magyarázza ezt a «doppelseitiger Verschluss»-ból, melynek megszűntével a nyelv nyugalmi helyzetébe akarván visszatérni, teljes zár képződik s ennek felpattanásával egy exploziv hang. Ezt a processust ő ugyan nem jelenti ki ily határozottan, de következik szavai-ból. Semmi magyarázatra nem szorulna már e jelenség, ha tisztán csak spiránsok után találkoznánk vele. De mit szólunk akkor, mikor tenüis után is felbukkan e *t*? S mit szólunk arra a kérdésre, hogy miért nem minden spirans után konstatalható e jelenség? Ezek és hasonló lehetőségek általánosabb magyarázatot követelnek.

Ha visszaemlékezem a nyelvjárási ejtésre, a népre, mikor e szavakat mondja, akkor arra az állásontra jutok, hogy az egész jelenség a hangsúlylyal *s* az ezzel járó izomfeszültséggel függ össze. Ha ugyanis erős hangsúlylyal ejtek ki valamely szót, az egész izomzatom megfeszül, minek következtében nyelvem hegye egész közel jut a felső alveolákhoz úgy, hogy zár áll elő. Abban a pillanatban, mikor megszűnik a beszélő szervek munkája, a nyelv is visszatér nyugalmi helyzetébe, miáltal a válás pillanatában zárpattanás történik s ennek következtében egy *t*-hez hasonló vagy vele egyforma hang csattanása jön létre, mely az izomfeszültség szerint még zöngés is lehet.

Hogy mikor és mily körülmények közt keletkezett és terjedt el e sajátos productio, nem állapítható meg egykönnyen. Bármily tetszetős is Bremer feltevése, mégsem egészen elfogadható. Ha saját tapasztalatomra támaszkodva szólok a kérdéshez, akkor azt mondhatom, hogy ma is még egy és ugyanazon szónál az epithetikus hangzóval ellátott és el nem látott alak járja a népnél a szerint, hogy mily dynamikus hangsúlylyal beszél. Hogy eltanulás útján is mehetek át ily *t*-vel ellátott szavak a köztudatba, az maga a nyelv eltanulásának tényéből következik.

Látjuk az eddigiekből, hogy az epithesisnél nem hangtörténeti, hanem physiologiai problémával állunk szemben, a miért is a nem organikus fejlődött *t*-vel ellátott szavakat a nyelvjárástanulmányokban nem a hangtörténeti, hanem a physiologiai részben kell tárgyalnunk.

2. Az *r*-hang vokalizálódása.

A történeti *r*-hangnak a bajor nyelvjárásokban különböző hangtani megfelelése van. E hang ugyanis, ha magánhangzó és mássalhangzó közé kerül, rendszeren vokalizálódik úgy, hogy az előtte álló magánhangzóval együtt diphthongust alkot. Azt a nézetet, mely sze-

rint *r* a fent megjelölt helyzetben redukált vokálissá lesz, magáévá teszi a legtöbb fonétikus és ezek között Bremer az, ki legvilágosabban magyarázza e fonetikai jelenséget. Szerinte: «[wird] z. B. das *r* . . . in vielen Gegenden weder als Zitter, noch als Reibelaut [gesprochen], sondern [man] bildet durch mangelhafte Hebung der Zunge den doppelseitlichen Verschluss in so geringem Umfange. [man] artikuliert also den sanften Reibelaut dermassen reduziert, dass derselbe vielmehr seiner Schallform nach den Vokalen zugezählt werden muss». ¹⁾ Hazai bajor nyelvjárásaink e nézetet számtalan példával támogatják, így:

I	S	Sny
<i>ert</i> , Erde	<i>khörn</i> , Hörner, kfn.	<i>fōaw</i> , Farbe
<i>plevn</i> , kfn. <i>blären</i>	<i>gehürne</i>	<i>fīw</i> , für
<i>wāv</i> , wahr	<i>lęvrn</i> , Lehrer	<i>ēv</i> , er
<i>miv</i> , mir		<i>pfōvrn</i> , Pfarrer
<i>šnuā</i> , Schnur		
· Z	Rlk	B
<i>khoqtā</i> , Karte	<i>pōat</i> , Bart	<i>tīv</i> , Tür
<i>wōvt</i> , Wort	<i>fōat</i> , Fahrt	<i>pāvn</i> , bohren
<i>męv</i> , mehr	<i>kfōari</i> , Pfarrer	<i>ēt</i> , Erde
		<i>fīeri</i> , vier stb.

Nehézség a Bremer-féle magyarázat körül akkor támad, mikor az *r* intervokális helyzetbe jut s azt találjuk, hogy az *r*-nek megfelelő redukált vokális is, de maga az *r* is megvan. Miből magyarázzuk ezt? Nem kell-e igazat adni annak az iskolának, mely az *r* nek diphthongizáló hatásáról beszél? S ha nincs ennek igaza, mivel magyarázhatjuk az intervokális helyzetben fellépő *r*-nek megfelelő reductiót s egyszersmind a meglévő *r*-t is pl. e szóban *pfōvra* (Pfarrer) vagy ebben: *lęvrn*?

Gondoljunk bajor nyelvjárásaink azon tulajdonságára, hogy azok magánhangzótorlódás esetén átmeneti hangokat produkálnak, a melynek a magánhangzók közti hangtörténetileg nem jogosult *i*, *z*, *n* vagy *r* szoktak lenni pl. e kifejezésekben: *wīv rī* (wie ich), *tūv rī* (tue ich) stb. Úgy hiszem, e példákhoz hasonló analog esetekkel állunk szemben a *pfōvra* és egyéb ilyen szavakban. Ezekben a diphthongus második eleme az *r*-nek megfelelő redukált vokális, az *r* pedig semmi más, mint átmeneti hang, mely a magánhangzótorlódás megszüntetésére képződött. Hogy miért éppen *r* s nem *n* vagy *z* léptek fel a magánhangzók közt, annak magyarázata abban a physiologiai okban keresendő, hogy magánhangzók közé mindig oly mássalhangzók tolnódnak, melyeknek articulatioja legközelebb áll a közvetlen előtte lévő hang ejtéséhez. Már pedig — a mi esetünket tartván szem előtt — tudjuk, hogy a diphthongus második componense az *r*-féle hang hanyag ejtéséből lett, tehát mi sem természetesebb mint az, hogy a hozzá simuló átmeneti hang abban az articulatiós körben

¹⁾ Deutsche Phon. 134. l.

képződjek, melyben a redukált hang *s* melynek ép azért a dolog természetéből kifolyólag *r*-nek kell lennie.

Más probléma a *r*-hang tárgyalásánál akkor merül fel, mikor ilyen példák szöknek szemünkbe hazai bajor nyelvjárásainkból, mint: *wēn* (werden), *štēn* (Stern), *khōn* (Korn), *tōn* (Dorn), *fōn* (fahren), *mās* (Marsch), *wāmen* (wärmen) stb. Elfogadható-e ezek magyarázatául az, a mit Biró¹⁾ felállít s Bedi²⁾ tőle átvesz, az t. i., hogy «vor (einem) Dentallaut, namentlich vor *n*, schwindet *r* ganz; seine Spur zeigt noch die Hemmung der Nasalierung». Úgy hiszem, hogy más megoldást kell keresnünk e hangtörténeti jelenséghez. Az imént felállított hypothesishez, mely az *r* vokalizálódásáról beszél, most is híveknél kell maradnunk s inkább ilyenformán megfejteni a felhozott példákat: az *r* vokalizálódik, még pedig oly színezetű redukált vokállissá, a melynek milyensége legközelebb áll az előtte való magánhangzóhoz. Így tehát *o* után *o*, *a* után *a*, *u* után *u* színezetű az *r*-ből redukált hangzó, a mint azt különben Sievers is mondja: «... die Qualität dieses ‚unbestimmten Vocals‘ (ə) ist in den Sprachen und Mundarten, die ihn überhaupt kennen, im Einzelnen sehr verschieden». És «... es kann an Stelle aller Vollvocale unterschiedslos ein einziger Murrelvokal (der sog. Unbestimmte Vocal, jetzt auch wohl schlechthin Schwa genannt) treten, bei dem höchstens noch Unterschiede nach der lautlichen Nachbarschaft gemacht werden».³⁾ Ez a svá aztán az előtte álló telt vokállissal összeolvad s ezzel együtt egy megfelelő színű hosszú magánhangzót produkál. Pl. *khō^on* < *khōn* (Korn), *štē^en* < *štēn* (Stern), *wē^en* < *wēn* (werden).⁴⁾ Az egyes e körbe eső jelenségeket így lehetne összeállítani s magyarázni: $-e+r+e+n < -e+r+n$ (az infinitivus *e*-je hangsúlytalanság folytán kiesett) < $e+e+n < ēn$, $-o+r+n < -o+o+n < -ōn$, $a+r+n < -a+a+n < -ān$ stb. A mit Happ tanulmányában ír: «Nem gondolnám, hogy $-e+r$ -ből először *eə* fejlődött volna ki (Schwartz, 101. l.), vagy $ā+r$ -ből $āə$ és az *ə* azután hangsúlytalanságnál fogva kiesett volna» félreértésen alapul, mert én ezt sohasem állítottam. Álláspontom mindig az volt, a mit e sorokban juttattam kifejezésre.

3. A hangok hosszúsága.

Nehézség mutatkozik nyelvjárásstudományainkban a hanghuzam megállapításánál. Nem ritkán olvassuk e munkákban, hogy a magánhangzók hosszúsága s rövidsége nem köthető biztos szabályokhoz; de aztán egymás mellett láthatunk ily kitételeket: *slōff^un* (schlafen) és *khaf^un* (kaufen) stb. E nehézségeknek okát kell keresnünk s valamely direktívát megállapítanunk, melylyel az ingadozásnak, sőt következetlenségeknek is elejét vehessük.

Vessünk egy pillantást a némettel semmiképen sem összefüggő magyar nyelvi hasonlóságokra: jönnek—jönnek, forradalom—fóradalom, forrás—fórás, orrom—órom stb. Itt bizonyos összefüggést látunk

¹⁾ Lautlehre der heanz. Ma. v. Neckenmarkt, 99. l.

²⁾ A soproni hiencz nyj. hangtana, 52. l.

³⁾ Phonetik, (1901⁵) 110. l.

⁴⁾ A *wēn* *n*-je $-den$ -ből progresszív assimilatio következtében állt elő.

a rövid, illetőleg hosszú magánhangzók és a hosszú, illetőleg rövid mássalhangzók között. Igaz, azt a szabályt mégsem volna szabad ebből levonni, hogy rövid magánhangzó után kettős mássalhangzó, hosszú vokális után pedig egyszerű consonans jön, de valamiféle kiindulást mégis nyerhetünk e megfigyelésből. Ha átvizsgáljuk az eddig megjelent bajor nyelvjárástanulmányokat s magát az élő dialektust is megfigyeljük, azonkívül leszámolunk azzal a körülménnyel, hogy a geminációnak csak szótag- és hangsúlyhatár esetén van helye, s végül jól distinguálunk a fortis és lenis hangok közt: akkor azt fogjuk észrevenni, hogy rövid magánhangzót rendszeren fortis, hosszú vokálist lenis követ s megfordítva, fortis előtt rövid, lenis előtt rendszeren hosszú magánhangzó van. [Eszerint csak vagy *šlofm* (hol *f* fortis) és *khafm* vagy *šlōvm* (*v* lenis) és *khāvm* alakok lehetségesek.] Összeesik e magyarázattal a nyílt és zárt szótagoknál megszokott hangtörvény, melyvel fentebbi állításunk semmiben sem ellenkezik. Így mintegy a nyelv correspondentiás kérdésének lehetne ezt elnevezni s ezzel kapcsolatban erősen hangsúlyozni, hogy ezentúl nyelvjárástanulmányainkban minél fontosabb helyet kell adnunk a hanghuzam kérdésének. Itt aztán semmiképen sem szabad szem elől téveszteni azt, hogy a hosszúság és rövidség relatív fogalmakat fődnek olyannyira, hogy egyik helyen rövidnek veendő ugyanaz az időtartam, a mely más helyen már hosszúnak számítandó.

A hanghuzamról szóló fejezet is a nyelvjárástanulmányok physiologiai részébe tartozik.

(Budapest.)

SCHWARTZ ELEMÉR.

LISZT FERENCZ ÉS A WEIMARI GOETHESTIFTUNG.

(Harmadik és befejező közlemény.)

Az évkönyv és a művészet érdekeit szolgáló folyóirat alapításának gondolata nem merült el. Igen jól tudták, hogy egy ilyen közlőny a Goethestiftung érdekében való agitációra, az érdeklődés felkeltésére feltétlenül szükséges. Szerkesztőt kerestek tehát a tervezett vállalat számára. Különösen Ludwig Ottóra gondoltak, a kire az *Erbförster* 1851-iki weimari előadása hívta fel Liszt és Károly Sándor figyelmét. Meg is hívták Weimarba, de a költő nem fogadta el a meghívást. Így hiúsult meg ez időben Gervinusnak a szerkesztőül való meghívása is.

Liszt figyelme 1853 második felében Hoffmann von Fallersleben felé fordult, a kit a rendőrség, a mióta 1842-ben borozlói tanszékétől megfosztották, városról városra üldözött. Őt ajánlotta most Liszt Károly Sándornak a tervezett lapok vezetésére. S Károly Sándor végre hajlandó volt Hoffmannra bízni tervei keresztülvitelét, annál is inkább, mivel Bettina von Arnim ¹⁾ is ajánlotta Hoffmann meghívását. A weimari kormány által megindított tárgyalásokat előbb

¹⁾ V. ö. Briefe an Liszt I. k. 165. szám.

Bettina von Arnim közvetítette.¹⁾ Ő ajánlotta Hoffmann társául a vezetés munkájában Schade Oszkárt is. Október utolsó napjaitól kezdve levélben és szóban Hoffmann, Schade és Bettina alaposan megbeszéltek a teendőket, míg Schade kezébe vette a dolgok vezetését. 1854 január 13-án kihallgatáson jelent meg a nagyhercegnél, melyen kijelentette, hogy Hoffmann és ő készek a megbízást elfogadni. A következő napon (január 14) már hivatalos ajánlatot tett Schober Hoffmann-nak a weimari kormány nevében, melyben felhívja a Weimarban való letelepedésre és egy folyóirat vezetésére. E tevékenységért a nagyherceg évi 1000 tallér tiszteletdíjat helyeztet kilátásba. Hoffmann alapos megfontolás után Schade buzdítására, kihez hasonló ajánlatot juttattak, az ajánlatot elfogadta. Most, a mikor Hoffmannnak és Schadenak jövődéli tevékenységük tervét kellett megállapítaniok, belátták, hogy tulajdonképen nincsenek tisztában azon kívánságokkal és követelményekkel, melyek teljesítését Weimarban tőlük várják. Csak azt tudták, hogy a «Goethestiftung» Károly Sándor kedvencz eszméje. Hogy mit értett rajta, arról egyiknek sem volt sejtelve, azért újból tervezeteket készítettek. Nézeteik keresztülvitelét pedig irodalmi segédeszközökkel, lapokkal akarták elérni. Ki akartak adni egy weimari évkönyvet a német nyelv és irodalom számára, egy weimari zsebkönyvet a német irodalomtörténet számára, egy weimari Musenalmanach-ot. Terveiket egy beadványban fejtették ki, melyet Schade nyújtott át a nagyhercegnék. Weimarban egyelőre csak az évkönyv megalapítását sürgették, a tervbe vett másik két vállalatot egészen mellőzték. 1854 márczius elején Weimarba utazott Hoffmann, hogy az évkönyv ügyét véglegesen elintézzze. Meglátogatta az ottani vezető férfiakat: Sauppet, Schöllt, Pröllert és Watzdorf minisztert. Sauppe bevezette az Altenburgba is, a hol Liszt végtelenül barátságosan üdvözölte. A nagyherceg kétszer fogadta Hoffmann. Érdeklődött tervei iránt és megismertette vele saját terveit a Goethealapról. Végül jóakarataról biztosította s e szókkal bocsátotta el:²⁾ «Ich vertraue Ihnen, und das ist viel gesagt!» Ezzel biztosítva volt az évkönyv ügye. Hoffmann visszautazott tartózkodási helyére, Neuwiedre, a hol meglátogatta őt Schade. Miközben az évkönyv programját megbeszéltek, kitünt, hogy felfogásuk az évkönyv feladatáról különböző. Mindegyik más elvet akart érvényre juttatni. Súrlódások ily körülmények közt elkerülhetetlenek voltak. Ez volt az oka későbbi meghasonlásuknak, mely a vállalat bukását előmozdította.

Hoffmannra, a ki rossz előjelek között költözött Weimarba, nehéz küzdelmek vártak. A weimari kamarilla szüntelenül áskálódott ellene, mert liberalizmusa szállka volt szemében. Még az *Augsburger Allgemeine Zeitung*-ba³⁾ is írtak czikkeket ellene. Mindezek a támadások Károly Sándort ugyan nem bírták más véleményre, de lehanggolták, úgy hogy azt a kívánságát fejezte ki, hogy a weimari évkönyv ne jelenjen meg Hoffmann neve alatt. E kívánságot, melynél a berlini kormányra való tekintet is közbejátszott, nem fogadhatta el Hoffmann, hanem fentartotta magának minden megadott jogát.

¹⁾ V. ö. Hoffmann v. Fallersleben: *Mein Leben*, V. k. 335. l.

²⁾ V. ö. Hoffmann: *Mein Leben* V—VI. k.

³⁾ L. 1854 június 26-iki számát.

Hoffmann és Schade 1854 áprilisében megkezdtek munkásságukat,¹⁾ évenként négy füzet jelent meg az évkönyvből két részben. A *Weimarisches Jahrbuch für deutsche Sprache und Literatur*²⁾ első része 1854 augusztus 28-án, Goethe születésnapján jelent meg Rümplernél Hannoverban a nagyhercegnek ajánlva. Liszt nyújtotta át ezt az ajándékot Károly Sándornak. Ő volt a közvetítő külömben is az évkönyv ügyében Károly Sándor és Hoffmann-Schade között. Ő adta át a két szerkesztőnek mindig a nagyherceg nevében az évi 1000 tallérnyi segélyösszeget.³⁾ Hoffmann viszonya Schadehoz folyton rosszabbodott és mindinkább kiélesedett, míg végre tarthatatlanná vált, úgy hogy 1855 márczius 20-án elhatározták, hogy felosztják maguk közt az évkönyv szerkesztését. Ezentúl Hoffmann adta ki az első és harmadik füzetét, Schade a másodikát és negyedikét.

Az évkönyv tartalma kezdettől fogva sok bajt okozott a szerkesztőknek. Schöll és Sauppe, a művészet és tudomány két képviselője Weimarban határozott ellenségei voltak Hoffmann-nak és már személyi ügyekből kifolyólag is megtagadták közreműködésüket. A két kiadó más munkatársat nem is igen kapott. A nagyherceg segélye meglehetősen szűkre volt mérve; nem telt belőle idegen cikkek fizetésére. Így a szerkesztőknek maguknak kellett cikkekről gondoskodniok, ha azt akarták, hogy az évkönyv pontosan megjelenjen. Az évkönyv cikkei leginkább a kiadók speciális kutatásai köréből merítették tárgyukat. Schade tisztán a germanisztikára szorítkozott; más irányt nem is akart szóhoz juttatni. Hoffmann-nak nem telt nagy öröme a vállalatban; terhes kényszermunkának tartotta számtalan egyéb elfoglaltsága mellett az évkönyv számára való munkásságot. Gyakran adott ki benne más célra szánt munkáiból egy-egy részletet. A szerkesztők nem részesítették figyelemben az újabb irodalomtörténetet. Csak egyszer jelent meg 106 xenia⁴⁾ Hoffmanntól. Különös volt, hogy az évkönyv alig tartalmazott valamit Goethéről, pedig egy Goethe nevét viselő alap közlönyének tartották. Nem csodálható, hogy az előfizetők száma folyton csökkent. A vállalatot elhibáztottnak tartották. Hoffmann ezt észrevette. Aggodalmait a nagyhercegnek nyíltan is kifejezte. Liszthez is fordult ez ügyben és kérte őt, hogy legyen segítségére s keressen támogatást számára az udvarnál. Jól jellemzi 1856 decz. 6-án Liszthez⁵⁾ írt levelében a weimari évkönyv helyzetét: «da der Grossherzog, wie er mir erlärte, sich nur nach Rücksprache mit Dir entscheiden will, ob und wie sich mein literarisches Wirken unterstützen lässt, so wirst Du meine Wünsche um so leichter zu den Deinigen machen können, als wirklich die ganze Jahrbuchsangelegenheit eine meines Erachtens verfehlté Sache ist, denn die grossen Kosten, die damit verbunden sind, und die viele Mühe, die ich wenigstens davon gehabt habe, stehen in gar keinem Verhältnisse zu dem bisherigen Erfolge; wie mir Rümpler neulich schrieb, waren zur Ostermesse nur drei Exem-

¹⁾ A kiadó megválasztása körül nézeteltérések támadtak Schade és Hoffmann között, melyeket a nagyherceg oldott meg.

²⁾ Rümpler, Hannover, 1854—1857; 6 rész, 12 füzet.

³⁾ V. ö. *Briefwechsel Liszt-Carl Alexander*: 29. sz.

⁴⁾ L. *Weimarisches Jahrbuch*, 5. rész. 1. füzet (1856).

⁵⁾ Hoffmann: *An meine Freunde* (kiadta Gerstenberg): 93. sz.

plare bestellt und der ganze Absatz belief sich noch nicht einmal auf 100 Exemplare. Für mich ist die Sache von Wichtigkeit. Fallen die grossherzoglichen 500 Taler weg, so muss ich meinen hiesigen Aufenthalt aufgeben und mit meinem kleinen Wartegelde warten... Der Vertrag mit Rümpler geht mit dem 6. Teile des Jahrbuchs zu Ende, also nächste Ostern. Das weiss der Grossherzog. Es wäre mir natürlich sehr lieb, wenn noch vorher eine Entscheidung erfolgte.»

Liszt tanácsára a nagyherceg Hoffmann kívánsága szerint cselekedett. 1857 elején megvonta az évkönyvtől segélyét kifejezvé ezáltal azt, hogy megszűnését jóváhagyja. Április 13-án kifizette Liszt közvetítésével a segélyösszeg utolsó részletét. Ezzel vége volt az évkönyvnek; de megszakadt Hoffmann viszonya az udvarhoz is, mely sohasem volt igen benső.¹⁾

Az évkönyv megszűnése a Goethestiftungnak végleges meg-
hiúsulását jelentette.

De Károly Sándorban tovább élt a Goethe-intézmény gondolata; tovább is ismételten gondolt megvalósítására, a mint azt Liszttel folytatott levelezéséből kitűnik. Liszt újból és újból megfontolásra intette őt és figyelmét egyes, Weimar fejlődésére különösen fontos művészetekre (főkép a zenére és színházra) irányította. Így 1857-ben is, a mikor Károly Sándorban a weimari szeptemberi ünnepek erősen felélesztették a vágyat, hogy nagyapja Károly Ágost hagyományait kövesse.²⁾ Még egy alkalommal foglalkozott Károly Sándor behatóan egy a német művészet előmozdítását célzó tervvel. Mikor 1859 augusztusában — Schiller születésének százéves fordulója közelgett — Helgolandban tartózkodott, sokat érintkezett az ott tartózkodó Stahrral. Beszélgetéseik többnyire a művészetéről és annak fejlesztéséről folytak s Stahr sok szép eredeti gondolatnak adott kifejezést. Károly Sándor felkérte ezért, hogy fejtsse ki számára gondolatait egy az újabb német művészet számára felállítandó múzeumról valamint azokról az eszközökről, melyekkel Weimart újból a művészet középpontjává lehetne tenni. Stahr augusztus 16-tól 23-ig dolgozott újabb tervén és emlékiratban összefoglalt gondolatait augusztus 26-án küldte át a nagyhercegnek.³⁾ De leírta gondolatait egy naplószerű levelében is, melyet fiához Alvinhoz intézett.⁴⁾ Mindenekelőtt egy múzeum építését kívánja Weimarban, melyet «Ehrenhalle deutscher Kunst»-nak nevez. Ennek a múzeumnak «remekművek» őrzőhelyének, de időszakos kiállítási helyének is kellene lennie. Másfelől Weimar összes anyagi eszközeit mint egyedüli célra, a művészetre kellene központosítani. Fiatal művészek hívan-dók Weimarba, kiket megfelelő műhelyek építése által állandóan oda lehetne kötni. A műérzék fejlesztésére Stahr egy művészeti lap alapítását indítványozza, melynek «Der deutsche Kunstfreund» czímet

¹⁾ Az évkönyv — tudvalevőleg — adalékokat tartalmaz a magyarországi németek népköltészetéhez is. Schröer F. közölt két szepesi karácsonyi játékot.

²⁾ V. ö. *Briefwechsel*, 43. sz. (1857 szept. 6.)

³⁾ A nagyherceg e tervet 1891-ben Stahr leveleivel együtt a Goethe-Schiller-archívumnak ajándékozta, a hol ma is őrzik.

⁴⁾ V. ö. *Stahr's Nachlass*, kiadta L. Geiger: 117—118. sz. Stahrnak e terve alapelveiben hasonlított Lisztéhez.

adná. A lap belső, tartalmi vezetésére Friedrich Vischert ajánlja, a külsőére Dingelstedtet.¹⁾

Károly Sándor szeretne volna Stahr tervét megvalósítani, annál is inkább, mivel a Schiller-ünnep alkalmával meg akarta lepni a világot egy nagy, a művészeteket pártoló tettel. Stahr gondolatait saját felfogásához megfelelően kissé módosította. 1859 október 14-én²⁾ tudatja Liszttel új tervét. De Liszt ez időben meglehetősen passzív viselkedést tanúsított a weimari törekvésekkel szemben, mert tudta nagyon jól, a tapasztalat, a sok csalódás tanította rá, hogy meg nem valószínűsíthető.

Csak elmélet maradt így a Stahr terve is, mint Liszté. Az anyagi és szellemi akadályok, melyek a terv megvalósításának útjában állottak, visszariasztották a nagyherceget a nagyszabású gondolat megvalósításától. Károly Sándornak voltak gyengéi, melyeket Stahr oly szépen jellemez naplójában, mikor ezt mondja: «Was ihm fehlt, ist einzig: Selbstvertrauende Energie, rascher Entschluss zur Tat, festes Angreifen des Gewollten und Stätigkeit und Beschränkung an ein Hauptziel. Dies hindert ihn an der Ausführung seiner schönen Gedanken.»³⁾ Károly Sándor sokoldalúságának következménye volt a concentratio hiánya. A szegényes anyagi eszközök szétforgácsolódtak; egy művészet sem számíthatott így támogatásra. Liszt csakhamar belátta ezt éles szemével; felhagyott — különösen Wagner hatására — a művészetek mindenoldalú támogatásának gondolatával s követelte az összes anyagi eszközök összpontosítását a zenére, különösen pedig a nemrég Wagner kezei közt oly fényesen kialakult új műfajra, a zenedrámára. E Liszt követelte concentratioval szemben álltak Weimarban az irodalmi és művészeti hagyomány gátjai, melyeket Károly Sándor, Goethe neveltje nem tudott leküzdeni.⁴⁾

Az idők folyamán azonban megvalósult Weimarban nem egy követelése a Goethe-stiftung-terveknek. Így alapították 1859-ben a Schiller-ünnep alkalmából a Schiller-alapot, melynek első székhelyéül Weimart választották. Ugyanebben az évben alapította a nagyherceg a képzőművészeti iskolát, melyhez a thüringiai régiségek eisenachi múzeuma és 1869-ben a weimari nagyhercegi múzeum csatlakozott. 1872-ben egy zeneiskolát alapítottak, melyet színiiskolával kötöttek össze. Támogatásban részesült a tudomány és az irodalom is. Weimarban alapították 1864-ben a német Shakespeare-társaságot s 1865-ben a Goethe-társaságot. Az utóbbi mellett méltó helyet foglalnak el a Goethe-Schiller-Archiv és a Goethe-Nationalmuseum (1886). Mindezek az alapítások részint Károly Sándor nagyhercegnek és nejének Zsófia nagyhercegnőnek művei, részint az elismerés és nagyrabecsülés tettei,

1) V. ö. Jansen: 45. sz.

2) *Briefwechsel*: 56. sz.

3) *Stahrs Nachlass*: 1859 szept. 30.

4) Egy Goethe-alap nyomaival találkozunk Weimarban a 60-as években. Alapját valószínűleg Károly Sándornak 1859 okt. 14-én Liszthez írt levelében kell keresnünk. De az 50-es évek tervei nagyszabású gondolatainak még nyomát sem lehet benne feltalálni. Csak képzőművészeket támogattak. 1863, 1865, 1868 és 1869-ben tartotta gyűlését a szakművészek bíráló bizottsága és kisebb-nagyobb díjakat osztott ki.

melyekkel a német művész- és tudósvilág a klasszikus Weimar uralkodóházát és szellemi héroszait megtisztelte. Ez intézményeket ugyan más úton-módon állították fel, mint a hogy azt Liszt a Goethestiftung-ról szóló iratában tervezte, de alapjában egyazon szellem gyermekei: mindnyájan a művészet fejlesztését és mélyreható esztetikai műveltség terjesztését szolgálják. Liszt eszméi, ha nem válósultak is meg a tőle tervezett impozáns alakban, csendesesen tovább hatottak és idővel megtermették gyümölcseiket.

(Szászváros.)

HOLLITZER GYULA.

HAZAI IRODALOM.

Ferrero: Róma nagysága és hanyatlása. IV., V. és VI. kötet. Fordította **Lendvai István.** Világkönyvtár, Révai kiadás, 1916. Ára kötetenként 1 K 90 f.

Az eredetinek fejezetnyi bekezdéseit és araszos mondatait apróbakra bontva végezte Lendvai e három kötet fordítását. Ferrero könnyen csapongó s épen azért nehézkes fejtegetéseit mégis szerencsésen utánozza, úgy, hogy — a mennyire prózai fordításnál mondani lehet — valóban Ferrero az, a kit magyarul olvasunk, nem Ferrero művének átültetése, mint a milyen például a németeknek Kapff fordítása. Papirinség idején csak egy rövid párhuzamos idézet írhatok ide az eredetiből, Lendvai magyar és Kapff német szövegéből, hogy állításomat igazoljam.

Ferrero III. kötet, 406. lap: *Ma la media possidenza a schiavi... stentava a prosperare per una ragione che Varrone intravede già e che certi professori non vedono nemmeno adesso, dopo venti secoli di nuove esperienze economiche; il grande dispendio del lavoro servile, che poteva facilmente, per il suo caro prezzo, consumare tutti i frutti di un fondo non molto vasto.*

Lendvai fordítása IV. kötet, 119—120. lap: *De a rabszolgáltató középbirtokosság... megakadt virágzásában, olyan okból, melyet Varro már észrevett és bizonyos (helyesebben: némely) professzorok még ma sem látnak, húsz évszázad újabb gazdasági tapasztalatai után: a szolgai munka nagy költsége miatt, a melynek drága volta könnyen fölemészthette egy nem valami terjedelmes föld jövedelmeit.*

Kapff fordítása IV. kötet, 85. lap: *Dagegen erwiesen sich die mittleren Betriebe mit Sklaven... sehr häufig als unrentabel, und zwar aus einem Grund, den Varro bereits erkennt, und der auch in der Volkswirtschaftslehre der letzten hundert Jahre nachgewiesen wird; nämlich wegen der bedeutenden, mit der Sklavenarbeit verbundenen Unkosten, die nur zu oft alle Erträgnisse eines Gutes von mäszigem Umfang verschlangen.*

Ez az eredetihez való ragaszkodás mindenesetre érdeme a fordítónak, a ki még Ferrero szójátékainak utánzásával is sikeresen próbálkozik (VI. 262: *venture-sventure örömmel-ürömmel*).

A vonal alatti jegyzeteket Lendvai szándékosan (IV. 299) hagyja ki mindenütt. Ezzel a könyvek terjedelme kisebb lett ugyan. de azt hiszem, hogy az érték rovására. Hiszen a laikus olvasó az ily jegyzetet úgy is kihagyja, holott a szövegben közbeszúrt latin szavakat vagy éppen latin szöveget (V. 254) ha nem érti, sem hagyhatja ki a mondat értelmének sérelme nélkül, pedig L. tudva írja e latin szavakat magyarázat nélkül a szövegbe!

Feltűnő, zavaró botlás alig akad a folyékony, kissé riportszerű, de Ferreróhoz éppen így illő szövegben (IV. 52: Maecenas «imborghesitási» családját «elpolgárosodott»-nak mondja «beszármazott, begyökeresedett» helyett; IV. 106: seguente L.-nál «efféle», holott efféle nem jelent következő, hanem előző dolgot; IV. 119: «purchè» fordítása «csak ha», «de csak ha» helyett; VI. 81: Labeo bibliothecáját 400 műből álló könyvtárnak mondja, 400 könyvből (L. kötetnek írta volna) álló munka helyett. Inkább feltűnik, hogy az antik neveket sokszor hibásan írja (Gabi, Gabii helyett, Chtesifon, Apamæa, Bythinia, Hyginus, Caudinium; szót is: promagistrator, promagistratus helyett). Hogy Bibulus helyett Robertus (IV. 4) és VIII helyett VIII (V. 254) áll a könyvben, az a különben szokatlan gondossággal végzett correctura terhére is írható.

Lendvai mindenestre szép munkát végzett. Ha laikus olvasóit megnyeri az ókori cultura tanulmányozásának, a magyar culturának tett jó szolgálatot.

(Budapest.)

FINÁLY GÁBOR.

Mitrovics Gyula: Az æsthetika alapvető elvei. (A debreczeni m. kir. tudományegyetem népszerű főiskolai tanfolyamán tartott előadások. 12. szám.) Debreczen, 1916. 16-r., 61 l.

Mitrovics ezen kis füzetét, melynek megfelelőbb címe «Bevezetés az æsthetikába» volna, a művelt nagyközönségnek szánta. Céljának megfelelően le kell mondania ily munkának az önállóság igényéről s a tudomány népszerűsítésére kell vállalkoznia. A népszerűsítő munkák elengedhetetlen kellékét, a világos áttekinthető tagolt-ságot s a megértést végtelenül előmozdító összefoglaló ismétléseket azonban sajnálattal nélkülözzük Mitrovics művében. E hiány természetessé válik, ha meggondoljuk, mily óriási anyagot zsúfol össze a szerző rövid hatvan oldalon. Beszél ő itt az æsthetikai elmélet kialakulásáról, annak irányairól, az æsthetikai lelki élmény természetéről, az æsthetika pszichologiai alapjairól, a tetszés fogalmáról, művészi nevelésről, az æsthetikai tetszés tárgyáról stb. Még egy meglehetősen iskolás művészet-felosztást is ad.

A tárgy e túltömöttsége a szerzót oly szűkszavuságra kényszeríti, hogy nem fejthetvén ki világosan gondolatait, önmagával látszólagos, vagy tényleges ellenmondásokba kerül. Munkájában például egy helyütt azt állítja, hogy az æsthetika körében az abszolút értékek és önértékek fogalmi tisztázása leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik. Más helyütt az æsthetikáról, mint értéktudományról beszél, a nélkül, hogy az æsthetikai érték sajátos természetét világosan és közérthetően meghatározná. Nem mutat rá kellőképen az æsthetikai irányok lényegére sem, sokszor homályosak terminusai s az egész munkából

hiányzanak a pszichológiai és különösen a népszerűsítő pszichológiai munkákban oly fontos megvilágító példák. A munka mindezen hibái túlsúlyosságából származnak s így, bármily örömmel üdvözlünk is minden hasonló tárgyú népszerűsítő, tehát irodalmi és művészeti köztudat nevelésére hivatott munkát, jobb szeretnők szerzőnk tollából néhány æsthetikai probléma alapos fejtegetését, mint ily zsúfolt értekezést látni.

(Budapest.)

HUSZTINÉ RÉVHEGYI RÓZSI.

Ammianus Marcellinus reánk maradt történeti könyvei. Fordította, bevezetéssel, jegyzetekkel, név- és tárgymutatóval ellátta **Pirchala Imre.** Budapest, Franklin, 1916—1917. *I. kötet:* 8-r. XLVIII + 456 + 1 l. Ára 10 K. *II. kötet:* 8-r. 306 + 1 l. Ára 10 K. [Görög és latin remekírók. Kiadja a M. Tud. Akadémiának Classica-Philológiai Bizottsága.]

Négy évi odaadó munka eredményeként kezünkbe adta Pirchala Imre Ammianus XIV—XXXI. könyveinek magyar fordítását. Tiszteletreméltó az a munka, melyet a mindig érdekes, de mindig körmönfont stílusú A. 18 megmaradt könyvének lefordításával végzett s egyúttal igazán örvendetes az is, hogy a mai nehéz viszonyok és nyomdai nyomorúságok közepette a II. kötet olyan gyorsan követhette az elsőt. 1913-ban adta be P. az első mutatványt A.-fordításából a Class.-Philol. Bizottságnak, mely javaslatomra 1914-ben elhatározta, hogy P. teljes A.-fordítását kiadja. A fordító kitartását s a Class.-Phil. Bizottság agilitását egyformán dicséri az a gyorsaság, melyvel a teljes magyar Ammianust tető alá hozták.

Már a Bizottság elé terjesztett bírálatomban (melyben pedig csak a XIV. k. és a XV. k. első öt fejezetének fordítását vehettem tekintetbe) megállapíthattam annyit, hogy a fordító az értelmet híven adta vissza. Pedig nem csekély feladat ez A.-nál, kinek bonyolódott és ezért sokszor homályos mondat szerkezetei, rhetorizáló stílusa, mesterkéltné figurái és képei a leggyakorlottabb fordítót is kemény próbára teszik. P. legtöbbször szerencsés érzékkel megtalálta a módját annak, hogy hogyan ültesse át magyar nyelvre ezt, a magyar nyelv szellemével annyira ellenkező rhetorizáló stílust: felbontja a végtelen periodusokat, feloldja az egymásra halmozott participiumos szerkezeteket s így közelebb hozza a szónokias stílusú történetíró munkáját a modern olvasóhoz. A mit akkor a mutatvány bírálatában megállapítottam, azt ma is elmondhatom: P. becsülettel igyekezett törekszik arra, hogy fordítása hű és olvasható legyen; leveti a periodusok nyűgét, szerencsésen alkalmazza a parataxis A. sokszoros hypotaxisai helyett s az ekként keletkező rövidebb mondatokban gyakran alkalmaz jó magyaros fordulatokat. Ebben a tekintetben különösen kiemelendőnek tartom a XVI. k. 12. fejezetének fordítását, mely P. egész munkájának legegyszerűsebb, legélvezhetőbb tizenhat lapja.

Sok sikerült részletet idézhetnék ezen kívül is P. fordításából, mint azt már fent említett bírálatomban is megtettem. Részben ez az utóbbi körülmény, részben a háborús helyszűke mentsen fel az alól, hogy ezeket most újra és megszerelve felsoroljam. E helyett —

és ez talán több szempontból hasznosabb is lesz — részletesebben fogok foglalkozni a fordítás és a hozzátartozó bevezetés, jegyzetek, név- és tárgymutató hibáinak, hiányainak, fogyatkozásainak megbeszélésével. Mielőtt P. munkájának erre a philologiai elemzésére áttérnék, örömmel jegyzem fel, hogy a fordító fentemlített bírálatomban tett javaslataimat és javításaimat szinte teljes egészükben beledolgozta fordításába (XIV. és XV. k. 1—5. fej.). Ezért van az, hogy a tőlem is átnézett részek fordítása — hiszen több szem többet lát — kevésbé mutatja a későbbi részekben oly gyakran jelentkező tipikus hibákat.

A latin szöveg. A fordítás Gardthausen szövege alapján készült, bár — mint a mutatóványról írt bírálatomból látom — P. eleinte az Eyssenhardt-féle (kevésbé megbízható) kiadást vette alapul. Helyesebbnek tartottam volna mégis, ha a Clark-féle modern, nagy editiót vette volna kézbe Gardthausen (immár 43 éves) A.-kiadása helyett, hiszen úgyis kénytelen homályos és kétes helyeken Clark szövegéhez fordulni és belőle számos lectiót vesz át (I 454—456. és II 242—243). Ez helyes; ellenben nem helyes az, hogy nem maradt végig hű Clarkhoz, hanem teljesen eklektikusan, minden világosan felismerhető szempont nélkül, hol Valesius, hol Accursius, hol Eyssenhardt, hol a kéziratok lectióját fogadja el Gardthausen szövege helyett. Hiába, ha Clark kiadása «lényegében nem ad is új alapot a szöveg megállapításának» (ezt nem is teheti, hiszen nem került elő új és döntő értékű A.-kézirat), mégis csak ma a legjobb A.-kiadás. Különösen hangzik az «Előszó»-nak Clark munkájával kapcsolatban tett ez a kijelentése (I. köt. VI. l.): «a mű folytatására nem számíthatunk egyhamar»; hiszen Clark editiójának II. kötete 1915-ben már forgalomban volt, P. előszava pedig 1916 áprilisában kelt! A II. k. végén adott szövegkritikai függelékben maga is használja már Cl. II. kötetét. Ezekben a szövegkritikai megjegyzésekben philologiai szempontból sok a pontatlanság: mindenekelőtt nem elég azt mondani: «V = codex Vaticanus», mert ilyen több is van; oda kellett volna tenni: Lat. 1873; Amm. 26, 7, 2 ut in talibus, nem Eyss., hanem a kéziratok lectiója; 28, 3, 5 illecebrosas, nem Eyss., hanem Lindenbrog lectiója; 29, 2, 3 patris, nem Cl., hanem Petschenig lect.; 29, 2, 25 *πόλιν* nem Wagner-Erfurdt, hanem már Casaubonus és Haupt javítása; 31, 3, 1 adiunctis, nem Accursius, hanem már az E (Vat. Lat. 2969) lect.; 31, 8, 4-ben P. szerint A. a «Chunorum» alakot használja, holott ez Accursiustól származik, mert a V «chinorum», az E pedig «Hunorum» lectiót ad; 15, 12, 3 localiter (VM) a helyes, nem a kiadók «localiter» olvasása; 16, 10, 4 Oericulum (VM) a helyes, nem Otriculum, a hogy P. szövegében van; — a Név- és Tárgymutatóban (= NT. II 284. l.) már ő is «Oericulum»-ot ír; 17, 7, 13 Pelagia (VM) a helyes, nem a P. «Pelagra»-ja (ellenben NT II 287: Pelagia); 21, 12, 14 peritia P. szerint a kéziratok lectiója, holott VM egyhangúlag «tutiricitia»-t adnak s így Valesius javítása: duritia — teljesen jogosult; 23, 6, 75 et mores P. szerint Gelenius jav., pedig már Castelli bolognai kiadásában (1517) szerepel; 20, 11, 7 «clare nati», a «clarantes» helyett nem Valesiusnak tulajdonítandó, hanem a kéziratokból származik; 31, 2, 14 egyedül a Clark-féle olvasás: «bellatoris» (sc. equis) a

helyes (bellatrix gens E Acc., bellatur gē V), tekintettel a 31, 2, 22-re (iumentis bellatoriis); így aztán a fordításban sem lesz: ‚harcias népek‘, hanem ‚harzi lovaiknak‘; 14, 7, 18 Pittacas cognomento V; érthetetlen, miért választja itt a jó és hiteles kézírati lectió helyett Gelenius gyenge ötletét: Pietatis cognomento (csak azért, mert épen Eusebiusról van szó és a Pietas az εὐσεβεια-nak fordítása? Ez romantikus dolog!); a fordításban: ‚a kit másként Piusnak is híttak‘. Még két jellemző eset: 19, 5, 8-ban P. a Gardt. olvasása (gentes vulnerum acri repulsa disiectæ... tentoria repeterent metu) helyett elfogadja Clark-ét (gentes acri repulsa disiectæ... tentoria repeterent vulnerum metu) és mégis a Gardthausenét szerint fordítja (a támadók sok sebük következtében sztrebbentek... és ijedtükben sátraikhoz vonultak vissza); 14, 7, 9-ben pedig a Gardt. féle ‚quem eum odisse‘ helyett Lindénbrog (1609) lectióját: ‚quem obisse‘ fogadja el (így Clark is; quē movisse VM) s a helyet mégis az elvetett Gardt. féle olvasás alapján fordítja: ‚... a kinek a cæsar ellen érzett gyűlöletéről...‘ Ez a két utóbbi hely kiváló szemléletes-séggel mutatja, hogy P. szövegconstructiója nem tervszerű, átgondolt philologiai munka, hanem önkényes és akribia híján való eklektikus egybeállítás. Pedig a fordítónak nemcsak jó stilisztának, hanem jó philologusnak, szóval igazán ‚omnis Minervæ homo‘-nak kell lennie!

A fordítás. P. fordítását egészében elolvastam és — minden részt más szempontból — gondosan egybevettem a latin szöveggel. Ennek a munkának eredményeként előttem fekvő száz meg száz apró jegyzetemmel nem akarok senkit sem fárasztani. Magam talán sok helyen más szavakkal és kifejezésekkel fordítottam volna, talán sok helyen simább és zamatosabb nyelven szívesebben olvasnám a magyar Armmianust, egy-két — rá annyira jellemző — czifra körmondatot is készséggel elviselnék, — de mindezek ellenére meg kell adni P. fordításának azt, hogy mindvégig *hű és becsületesen gondos*; szabadon, a latin szöveg nélkül olvasva is, folyamatos, csendes, kellemes olvasmány. Bizonyos nemes egyszerűség és régies zamat van P. magyar nyelvében és ez sokban kárpótol A.-nak a magyar nyelvben esetleg nem is mindig szerencsésen hangzó stílusvirágaiért.

Azonban egy-két lényegbe vágó megjegyzést kell tennem. Először: a fordításban sok a latinismus és a latin szöveg szavainak ú. n. szolgál fordításából eredő magyartalanság; ilyenek: el lévén szánya (14, 2, 13); mintegy szálon (14, 5, 4); az ő hetedik, a cæsar-nak pedig harmadik consulsága alatt (14, 10, 1); mások életének őre lévén, nincs semmi sem, a mit nem tekintene az ő őrizetében bizottnak (14, 10, 12); vizének bőségével (e h. bő vizével; 15, 11, 16; ez tipikus sajátsága a fordításnak); kietlen erdők borzalmi (e h. borzalmas vadon erdők; 15, 4, 3); kanyarulatainak veszélyein (17, 4, 14; e h. veszélyes kanyarulatain); a hőtömegek olvadásától (17, 12, 4; e h. az olvadó hőtömegektől); természetük szilajsága (17, 12, 12; e h. szilaj természetük); lovaik gyorsasága (18, 2, 13; 18, 6, 13; e h. gyors lovaik); holttestek sokaságát (19, 4, 1); folyók nagy száma (31, 2, 19); saját jó tulajdonságainak összessége (30, 7, 4); szárnyainak gyorsasága... az összesség halálától (22, 8, 14); húrnak képét adja (22, 8, 20); tengernek látványát nyújtja (22, 15, 7); tekintélyes folyó képét és hasznát nyújtja (22, 15, 10);

minden kor (15, 12, 3; e h. ifja-véne); a nagyobb műveltségtől távol lakván (15, 11, 4); látszassék (20, 8, 4); a melyre tekintve (= quæ contemplans; 16, 12, 32); kiléte nem maradhatott rejtve (16, 12, 59); holttestek felismerhetetlen halmazának képét nyújtották (17, 7, 6): nem kisebb sajnálkozással bocsátottak el (= haut minore gemitu perdidere; 17, 12, 16); a mely sorakozást (= quem habitum; 17, 13, 9); el lévén vágva az élet megmentésének minden lehetősége (17, 13, 14); külső színre hasonlítva (18, 5, 3); néhány emberünket *letaszítanak* (18, 8, 9); nem azt kívánom annyira (e h. inkább azt kívánom; 20, 8, 12); a lakósság kor és nem különbsége nélkül (22, 2, 4); természetes volt is egy olyan vitéz férfinál (22, 3, 9); ... buján tenyésztő *melegágyát növesztették* (= vitiorum omnium seminarium effusius aluisse; 22, 4, 2); náluk senki sem műveli a földet *vagy* fogja *valaha* az eke szarvát (31, 2, 10); testórré, tribunussá, végre csapatparancsnok (*-ká*) lett (30, 6, 3); a mi koránál vagy neménél fogva nem birja a fegyvert (= omnis igitur ætas et sexus inbellis; 31, 2, 20); ide tartozik még az *„az ő”* pleonasztikus és pongyola alkalmazása (az ő hajuk, az ő földiek, az ő népén, az ő jó hire stb.), a mi lépten-nyomon kísért. Ilyen még a sokszor okvetetlenkedő *„következő”* (ennek a következő alakja van, szerkezete a következő; 23, 4 stb.). Paraphrasis-szerű fordításnak — a fordítások e szívós életű szépséghibájának — alig akadtam egy-két nyomára (15, 8, 13 *præeundo*; 17, 11, 1 ut *hirsutum Julianum carpentes*; 21, 1, 4 *quinquennalia Augustus iam edidit*; 15, 11, 6—15 és 20, 3, 2—11 (e helyeken feltűnő a glosszálás); 29, 3, 3; 22, 8, 33 stb.)

Másodszor: hibának tartom latin szóknak más latin (a magyar nyelvben bár meghonosodott) szókkal fordítását, ha arra nincs okvetetlenül szükség; ilyenek: 17, 10, 1 tudós professorai; 19, 12, 11 humanisztikus műveltségéről; 24, 5, 5 czirkálócsapat; 27, 10, 10 legiójánál (= apud signa) e h. hadiszállásán; 28, 6, 26 *proscribált*; 21, 1, 8 *dæmonok*; idetartozik a 28, 4, 9-ben használt kirívó szó is: *„kimustrált”* (e h. kivénült); 23, 4, 1 laikusok. Itt említem meg, hogy az A.-nál nem ritka görög szavak és szólások vagy elnevezések fordításában nincs egységes álláspontja; néha lefordítja ezeket, néha görögül hagyja. Innen pl. az ilyen furesaság: 22, 9, 7 *„Pessinus városnak ez a neve a hull szótól ered”,* — e h. P. városnak ez a neve a *πεσείν* igéből van (quod nos cadere dicimus = a mi annyit jelent: lehull). Bizonyos szókat meg kell tartani eredeti alakjukban; így: ne magyarítsuk a neveket; 31, 1, 1 *„a Sors istenasszonyának forgandó kereke”* (= *Fortunæ volubilis rota*) helyett legfeljebb azt mondhatta volna: *Fortuna szekerének forg. kereke*; 15, 3, 4-ben helytelen a *Catena* nevet lefordítani: *Láncz*; az ilyesmi legfeljebb a jegyzetekben szerepelhet; 29, 3, 9-ben szó van *Valentinianus* két, emberhúst evő vad medvéjéről (cum duas haberet ursas savaus hominum ambestrices) s az egyiket P. *„az aranyos Mica-nak* nevezi, holtl nyilvánvaló, hogy *„Mica aurea”* (= *Aranymorzsa*) volt a neve. Az ilyenféle római állatnév nem ritka, de csak akkor szabad lefordítani, ha nagyon sikerült magyar nevet találhatunk helyette.

Harmadszor: külön említem meg az *üdomosság* szó használatát. P. két ízben is alkalmazza: a 15, 8, 8 *„verecundia”* és a 22, 4,

2 ‚moderatos‘ szavait fordítja ezzel a szóval, nyilvánvalóan a ‚tiszteességtudás‘, ‚feddhetetlen élet‘, ‚szerénység‘ értelmében. Én úgy tudom, hogy az ildomosság = okosság, — de úgy látszik, hogy e ritka régi szó eredeti jelentése mai nyelvünkben mindinkább az ‚illetelmesség‘ felé tolódik el. Épen ezért legalább mi vigyázzunk rá.

Negyedszer: megnyugvással mondhatom, hogy P. fordításában nagy félreértés nincs; egy-két kisebb félreértést és elcsuszamlást azonban jónak látok felhozni; 17, 11, 1 capella, non homo = ‚az a kecske, nem is ember‘; — itt P. úgy látszik nem ismeri a ‚non homo‘ megmerevedett közmondásbeli formulát (v. ö. Otto: *Sprichw.* 166), melyet így nyersen magyarra fordítani nem szabad, mert elvesz a zamatja. Petronius-fordításomban többször kellett ezzel a fordulattal megbirkóznom; így 38, 15 phantasia, non homo = fordításomban: ‚csuda egy ember‘; 43, 3 discordia, non homo = ‚maga volt az emberi alakba bujtatott czivakodás‘; 44, 6 piper, non homo = ‚mérges kis ember‘. P. talán ezt írhatta volna: ‚szőrös majom‘. 17, 12, 11 subregulos = ‚hűbéreseit‘ és 18, 5, 6 diribitores = ‚kortések‘ — mindkettő anachronismus (így a 29, 3, 3-ban is: pædagogianusoknak, nemes apródoknak); 14, 2, 20 amplam (civitatem) = terjedelmes, e h. tekintélyes (mint 27, 4, 12-ben: amplæ civitates P.-nál is = ‚tekintélyes városok‘); 16, 4, 3 quod indignitati rerum est adsignandum = ‚a mit az egészségtelen viszonyok rovására kell írni‘, helyesen: a mi már gyalázatosság számba megy; 15, 2, 8 ‚semmit sem‘ e h. egyiket sem; 14, 6, 16 ‚takács-zéh‘, egyrészt anachronismus, másrészt nem helyes, mert csak a házi takácsokról van szó; 15, 11, 11 alius potiores oppidis multis = ‚sok csekélyebb várost‘, e h. melyek hatalmasabbak sok más városnál: a 28, 4, 30-ban helytelenül Gardt. lectióját (per Janos et Eponam) követi és fordítja: ‚úton-útfélen‘, holott itt kétségtelenül, már az összefüggésből is kivehetően, Valesius nagyszerű emendatiója: ‚per canos et rugas‘ = ‚ősz fejükre, ránczos arcukra‘ a helyes (VM ianos et rogant). Nagy hiba volt, hogy a 22, 16, 22-ben a Valesius emendatiója: ‚Platon‘ (VM non) helyett a Gutschmidt-Gardthausen-féle ‚Jesus‘-t fogadta el (bár mint maga is mondja I 347: habozva). Ilyen kalandos dolgokba nem szabad elegyedni. Hibás a 20, 8, 14 præfectos prætorio fordítása: ‚prætori præfectusok‘ (a 21, 6, 5-ben is: ‚præfectusa‘ van, e h. præf. prætorija); 22, 16, 17 nec harmonia conticuit = nem apadt el a zeneművészet: 23, 4, 5 cilicium = matrác és 23, 4, 6-ban: szövet; ilyen következetlenség van a 20, 3, 7-ben is, a hol ‚signum‘ egyszer ‚csillag-jegy‘, másszor ‚csillagkép‘; 30, 4, 13 ad ipsas usque medullas = ‚teljesen‘, a mi erőtlen fordítás (helyesen: ‚csontja velejéig‘); 17, 13, 9 simplicitas militaris = ‚a közkatonák együgyűségükben‘ e h. ‚az egyszerű katonanyelv‘; 22, 3, 4 horror nem ‚megilletődés‘, hanem ‚felháborodás‘; 16, 12, 53 remedia mortis compendio postulantes = ‚és csak gyors halálban kerestek megváltást‘, e h. ‚epedve kívánták a megváltó halált‘; 18, 5, 1 ausurus immania = ‚mindenre el lévén szánva‘ e h. ‚és már szörnyű dolgokra is vetemedett‘; 29, 3, 4 quam ille firmarat = ‚a mely szerint a megrendelés történt‘, e h. ‚mint a mennyinek ő mondta‘; 30, 4, 3 oratorum = ‚szónoklásnak‘, e h. ‚szónokoknak‘; 30, 4, 10 prudentem = ‚tisztesség‘, e h. ‚okos‘;

30, 4, 19 bracchiisque histrionico gestu formatis, nem a. m. 'hadonász', hanem színésziessé tartással lendíti karjait; 31, 2, 3 in hominum autem figura, licet insuavi ita victu sunt asperi = 'rút, de mégis emberi alakjuk mellett oly durvának mutatkoznak', e. h. 'bár külső megjelenésük ilyen visszataszító, mégis annyira edzettek' (vagy: 'önmegettartóztatók'), még akkor is, ha a Heraeus (= Clark)-féle 'victu' olvasást nem fogadjuk is el; 21, 13, 1 nova negotia = 'efféle újításokba', e. h. 'új vállalatokba'; 21, 15, 2 quidve moliri deberent = 'mit kellene mozgásba hozniok', e. h. 'mihez fogjanak'; 22, 15, 24 Scaurus, a kinek védőbeszédében Tullius...; e. h. 'a kinek védelmében' (= quem defendens Tullius); 25, 5, 8 'jovinianusok', e. h. 'jovianus-zsoldosok', vagy 'j.-pártiak'; 25, 10, 12 super cuius obitu = 'erre a halálesetre vonatkozólag', e. h. 'halálát illetőleg'.

Kimaradt, nem fordított szók vagy mondatok. 14, 11, 26 tumen-tium; 16, 1, 4 Vespasiani filius; 14, 1, 5 confestim; 14, 6, 6 cum auctoritate; 14, 7, 6 cuius; 15, 11, 12 nunc quoque; 17, 7, 13 aureo quondam igni perfusa; 18, 5, 1 indefessa sciscitatione; 20, 3, 1 cum lux caelestis operiretur; 21, 1, 12 interdum; 21, 16, 15 monumenta; 22, 9, 7 quod nos cadere dicimus; 23, 4, 2 maiore; 24, 5, 5 intercipiunt; 31, 2, 14 perquam; 31, 2, 22 nec quicquam est. quod elatius iactent, quam homine quolibet occiso...

Földrajz. Földrajzi és népnevek írásában meglehetősen sok a következetlenség. Ideiktatok jegyzeteimből néhányat: 17, 4, 14 Alexanderfalva (Vicis Alexandri); 15, 4, 1 Eb-mezők (Campi Canini); 31, 2, 21 krími Bosporus (Cimmerium Bosporum); 26, 4, 5 szászok (Saxones); az ilyesmit nem tartom megengedhetőnek, hiszen ha minden lefordítható tulajdonnevet lefordítunk. akkor az egész ókori földrajzot könnyű szerrel kiforgathatjuk; mert a hogy Alexanderfalvát mondhat valaki, ép úgy mondhat akár Hosszúfehértárt is Alba Longa helyett. Az ilyesmi végelemzésben játék és nem philologia. Helytelenek ezek is: Graius Alpok, Cottius Alpok, Pœninus Alpok, e. h. Alpes Graiæ, Cottiaë, Pœninæ. A hogy P. a 18, 6, 9-ben meg tudta tartani a Castra Maurorum elnevezést, úgy mindenütt megtarthatta volna az eredeti nevet. 15, 11, 10 taurinumi, e. h. taurinus; 15, 11, 16-ban összekeveri a város- és népnevet; 25, 3, 13 'a merene', e. h. 'Merena'; 23, 6, 64 'sereknek', furcra; jobb volna: Serica lakóinak; 16, 11, 4 Lugdunus; 16, 12, 1 Argentoratus; (mindkettő gyakran szerepel így); 16, argum. 3 'gyarmatvárost', ezt helyreigazítja a II. k. végén így: 'Köln városát', de ez is helytelen, mert így kellene írnia: 'Coloniát'; 20, 8, 1 'perzsa', holott a latin szövegben (és 23, 6, 43, valamint 28, 4, 9-ben is) 'Parthus' van; 28, 5, 10 Rajna; 28, 5, 15 Po, — ellenben pl. 27, 2, 1 Parisii; akkor miért nem írja ezt Párizs-nak? 31, 14, 8 Erythræ, holott a NT-ban (II 265) helyesen Erythræum-nak írja; 28, 5, 11 burgundiók (= Burgundii), helyesen: burgundiusok; 25, 5, 9 burgundiókat (= Burgundios); viszont a NT-ban (II 254): burgundok, a mi szintén helytelen, mert P. mindenütt sing. nom.-ban használja a népnevet (cadusiusok, limigansok).

Név- és Tárgymutató (II. k. 244—306 lk.). Ez az összeállítás meglehetősen terjedelmes és jól tájékoztató; kár, hogy nem kimerítő. Az I k. VI. lapján említi ugyan P., hogy oly címeket. melyekről

nem lehet többet mondani, mint a mennyi már a szövegből is kiderül, elhagyott. Ehhez azonban nem ragaszkodott, mert egész sor ilyen cím szerepel a *NT*-ban; ép ezért kár, hogy nem vett fel mindent. A *NT* nemcsak arra való, hogy magyarázzon, hanem arra is, hogy segítsen az illető hely felkeresésében. Egyébként a *NT* nagyjában pontosan az Eyssenhardté alapján készült; egyes czikkeket (Ammianus, Julianus stb.) egészen átvett tőle, a mi nem baj, csak legalább ne vette volna át a hibákat is. Így pl. P.-nál Arachosia megelőzi Arachatoscrene-t, — úgy, mint Eyss.-nál, a mi hagyján; de P. fordításában Arachatoscrene van (és ez a helyes), ép így Eyss. szövegében is. A dolog tehát úgy áll, hogy Eyss. indexe sajtóhibát hoz és P. *NT*-jának sorrendje erre a sajtóhibára vezethető vissza. Jellemző a „tibarenusok”-cizikk; itt utal a 22, 8, 21-re, ott azonban tévedésből épen a tibarenusok neve maradt ki. *NT* 252 atthuariusok, 274 attuariusok; 252 Autosiodorum, ellenben 16, 2, 5 Autosidorum; 254 Boristhenes, de 31, 3, 3 Borysthenes; 259 Comeus (e h. Comaenus); 260 Constantius jellemére vonatkozólag a 14, 15, 16, 20 könyvek adatait nem dolgozta bele az indexbe; 265 (a ford.-ban mindig) Egyiptom; Szicília, de 276 Sicilia; 266 Boden tó (= Lacus Brigantiæ); 271 Mæotis tó, de 22, 8, 30 M. mocsár; 254 Bosphorus Cimmericus (ez a helyes), de 272 B. Cimmericus; 22, 8, 16 és 8, 13 cimmericumi B., sőt 31, 2, 21 krimi B.; 275 károk (= kariaiak, Karia lakói); 259, 260, 261 Codrus, Cocytus, Corax, Cynossema, ellenben kothurnus, károk, Kronos stb.; 277 Lutetia-nál nem 20, 4, 14, hanem 20, 4, 11 a helyes; itt megint átvett egy sajtóhibát Eyss.-tól, kinél Parisii alatt szintén a 20, 4, 14 szerepel; 276 Sziria, ellenben u. o. Syrtis; 278 Maiozamalcha, ellenben 24, 4, 2 Maozamalcha; 280 Mascizel, de 29. 5. 11 Mascisel; 283 Næssus, de 280 Næsus és I k. XXX l. Naissus; 28, 2, 2 Nicrus, de a *NT*-ban 284 Niceer, mert Eyss.-nál is ez a (helyes) forma van; Eyss.-ra utal a 285. l. csendes polemijája is: «nem pedig Eubœában», mert Eyss. szerint Oropus Eub.-ban volt; 285 (= 14. 8. 7: 24. 1, 2) Osdroëne, ellenben 14, 3, 2 Osroëne; 286 Oxyrinchus, de 22, 16, 6 Oxyrynchus; 287 a parthusok-nál tévesen idézi 23, 6, 44-et a 23, 6, 43 h.; 291 Voralberg, e h. Vorarlberg; 292 Wolga (ilyen ez is: Schweiz); 299 Tabernæ, e h. Tres Tabernæ; 301 theuringusok és greuthungusok; nem egy nép ez a kettő? Hiszen Amm. 27, 5, 6 szerint Athanaricus a gr. vezére, 31, 3, 4 szerint pedig a theur.-é; 305 Amm. 17, 4., 5-ben nem idézi Vergiliust, csak hivatkozik rá, ép így a 14, 6. 21-ben, 18, 5, 7-ben és 28, 1, 54-ben sincs Homeros-idézet (*NT* 271), csak allusio. — Ne tűnjék fel akadémikusodásnak ez a néhány megjegyzésem; csak azért soroltam fel ezeket, mert ekkora munkában szerettem volna ekkora munkához méltó következetességet, pontos-ságot és gondosságot látni a legkisebbnek látszó dologban is.

Quisquilia. 17. 4, 2 Hecatumpyli mellől hiányzik az utalás a jegyzetre [¹], így a 25, 10, 17-ben is az „avatták” szó mellől [⁵]; valamint 30, 4, 3-ban Platon neve mellől [²]; az I k. 82 l. felirata (XV 1, 1—3) nem odavaló; I 254 l. felirata (valamint a 256 l.-é is) helyesen XX 11, 12—20 (nem XX 1, 12—20) és XX 11, 20—28) (nem XX 12, 20—28; így II 50 felirata helyesen XXVII 4, 13 (nem 12); II 193 a versek elől hiányzik az 5. szám; 15, 11, 18 helyesen:

Ad Gradus (nem: ad Gr.) és 27, 7, 5 h. Ad Innocentis (nem: Az ártatlanokhoz); 21, 16, 20 kétszer is Jovinianus van, e h. Jovianus (NT 273 — helyesen); 16, 12, 63-ban 243 a helyes (nem 253); 25, 4, 17-ben a distichont prózában adja. holott az idetartozó jegyzetben (I 452 l.) így hivatkozik rá: «az itt idézett distichon»; I 455 l.-on hibásan van 20, 8, 1, e h. 20, 8, 4; I 456 hibásan 22, 8, 44, e h. 22, 8, 45; a II 189 s k. lapokon: „könyvhöz”, máshol: „könyvhez”. a II 240 lapon egymás fölött szerepel mind a kettő. Az aprólékos szépség hibáknak ezt a felsorolását még sokáig folytathatnám. Elég legyen ezek után még csak azt megemlítenem, hogy az I k. 386, 387, 390, 391, 394, 395, 398, 399 lapjai hiányzanak, ellenben a 385, 388, 389, 392, 393, 396, 397, 400 lapok kétszer vannak meg. A sors iróniája, hogy éppen a kritikus kapott ilyen elrontott példányt a kezébe, mert — mint meggyőződtem — ez a végzetes nyomdai hiba nem minden példányban fordul elő. Gondoskodni kellene róla, hogy a nyomda a hibás példányokban ezt az ívet újjal helyettesítse.

A fordítás előtt álló *Bevezetés*-ről kevés mondani valóm van. Szerettem volna, ha stílusa nem volna annyira száraz és latinos és ha megírása előtt *Dautremér* szép és hangulatos könyvét: *Ammien Marcellin* (Thèse Lille, 1899) olvasta volna. Az is kár, hogy a hunokra vonatkozó forrásértékű excursust (31, 2) nem méltatta a bevezetésben különösebb figyelmére, valamint az is, hogy A. clausula-technikájáról egészen hallgat. Iskolás és szükségtelen, hogy a bevezetés minden bekezdését folytatólag végigszámozta. Tárgyi tévedés ellenben alig van; XVIII l. nem Rufus, hanem Rufius Festus a helyes, mint már Mommsen igazolta; XXII l. a faldai codex nem a Hersfeldensis másolata; erről P. akár Gardthausen kiadásából is (p. XII) meggyőződhetett volna. XXVIII l. „Constantia, N. Const. leánya”, — helyesen: Constantina. Érdeemes megfigyelni az ilyesmitket; XXVII l. Trier, XXXII l. Treveri, II 302 l. pedig Treveri; vagy: XIII l. Melitene; 20, 11, 4 Melitena és II 281 Melitina. Gondosabb revisio mindezen segíthetett volna.

A *Jegyzetek* megfelelnek a célznak; egyes dolgokat (proscriptio. Hermes Termaximus) nem ártott volna még felvenni. Apróbb megjegyzést is keveset kell itt tennem: I 43 l. Traianus hadjárata Kr. e. 114—117, e h. Kr. u.; I 44 l. arthritus, e h. arthritis; I 81 l. 233. e h. 333; I 163 l. de Popolo, e h. del Popolo; II 39 l. Didius Julianus nevével ez az utalás van: «l. a névmutatót», ott azonban D. J. sehol sem szerepel; II 112 l. „hangszergyártó = organarius”; ez azonban „zenész”-t jelent (Wasserorgelspieler); II 190 l. «Quinct. 3, 2» helytelen utalás és írás; helyesen így van: Quintil. II 15, 3 (itt fordul elő t. i. a P.-tól id. hely; u. o. az 5. fej. 6. jegyzete különválasztandó, minthogy az már a 6 fejezetre vonatkozik; ennek megfelelően a 180 lapon a ⁶⁾ szám ¹⁾-re javítandó; 30, 6, 5 hæmerois, a rávonatkozó jegyzetben pedig (II 190 l.) hæmorrhois; II 240 l. (a 3 fejezethez tartozó jegyzetben) helytelen a 27, 5, 1, e h. 27, 5, 6. Az I 260 ∞ II 38 (donativum), I 43 (9 f. 6 jz.) ∞ I 451 (4 f. 4 jz.), I 123 (8 f. 1 jz.) ∞ II 38 (3 f. 1 jz.) egészen vagy nagyjában egyező szövegei közül a későbbi mindig fölösleges, helyette elég volna utalni a már előbb adott magyarázatra. Még egyet: nagy szükség lett volna legalább egy térképre; A.-t térkép nélkül olvasni:

sötétben tapogatózás. Minthogy pedig az ismeretes Atlas antiquus-ok nem tartalmazzák az A.-nál előforduló sok (sokszor máshonnan nem is ismeretes) nép- és városnevet, ilyen térképet a fordítónak magának kellett volna összeállítania.

Világosan látom, hogy a könyv az utolsó, gondos simítás hiányát sinyli; nec tamen illa legi poterunt patienter ab ullo, ne sciet his summam si quis abesse manum (Ov. Trist. I 7, 27—28). Pirchala derék és fáradságos munkája megérdemelte volna ezt az utolsó simítást.

(Budapest.)

REVAY JÓZSEF.

Rajka László: Heliodorus Aithiopikájának feldolgozásai a magyar irodalomban. (Értekezések a kolozsvári m. kir. Ferencz-József tudományegyetem magyar irodalomtörténeti szemináriumából. 5. szám.) Kolozsvár, 1917. 8-r. 112 l.

Rajka dolgozata Heliodorus Aithiopikáját kíséri végig a magyar irodalomban: tárgytörténeti vizsgálat, mely positiv, új eredmények megállapítására vezette a szerzőt. A görög regényt nálunk először 1592-ben Enyedi György fordította le latinra Obsopceus baseli görög kiadásából (1534). Ez a fordítás kéziratban maradt és eddig ismeretlen volt. Dézsi Lajos fedezte fel a kolozsvári unitárius kollegium könyvtárában és Rajkára várt a hálás feladat, hogy először ismertesse a *Gisquardus és Gismunda* szerzőjének kéziratos művét. Jellemző e kor irodalmi viszonyaira, hogy Enyedi, a külföldön is sokat járt unitárius professzor, még nem tudott Warschiewiczkiné e korban már igen elterjedt latin Aethiopikájáról (Basel. 1552) és abban a hitben fordította le a görög regényt, hogy azt ő ülteti át először latin nyelvre. Nem is hiszem, hogy - a mint Rajka gondolja — Amyot *L'Histoire éthiopique* (1547) cz. fordítására kell visszavezetni Enyedinek azt a magát mentegető megjegyzését: «nec emendato codice essem instructus». Amyot fordításának egy későbbi kiadása (1559) a czímlapon ugyan megemlíti: «corrigée sur un ancien exemplaire escript à la main par le translateur», de itt nyilván Amyot saját javításaival módosult, az ő kézirpéldánya alapján kiadott francia szövegről van szó, nem pedig «határozottan egy új, jobb és szöveget javító kéziratról» (15. l.), a mely Obsopceusnál bővebb görög szöveget tartalmazott volna. A tárgy első magyar feldolgozása Czobor Istvántól való; ez a fordítás is kéziratban maradt és máig kiadatlan. Hozzáférhetetlenségéből magyarázható meg az a körülmény, hogy irodalomtörténetünk mindeddig nem vette komolyan Laskai verses levelének azt a megjegyzését, hogy Czobor e munkát «németből magyar versekbe rendelte» s Warschiewiczki latin Aethiopicájának fordítását látta benne. Pedig Czobor műve — ezt Rajka minden kétséget kizáró módon bizonyítja be — a XVI. század legelterjedtebb német Heliodorus-fordítását ültette át magyar versekbe: forrása Johannes Zschorn *Aethiopica Historia* (Strassburg, 1559) cz. német műve.

Ezzel a megállapítással Rajka új eredményt hozott a régibb magyar irodalomnak oly területéről, melyet az irodalomtörténet többnyire mellőzött. A XVI. és XVII. századi magyar irodalom emlékei, a mint azokat Szabó Károly czímszerint összegyűjtötte, nagyrészt

fordítások vagy eredetiségre igényt nem tartó átdolgozások. A XVI. és XVII. század köztudatában még nem alakult ki a szellemi tulajdonnak ma érvényes felfogása, azért az eredetiséget még nem tekintették az írói alkotás oly lényeges sajátosságának, mely más viszonyt teremt az író, műve és olvasója között, mint a fordításnál. Nálunk a XVI. században az írói eredetiség felfogása még lényegében megegyezett e fogalom középkori értelmezésével és azért föltűnő, hogy míg kodexirodalmunknál az eredetiség vagy fordítás kérdése a kutatás középpontjában állott, addig a könyvnyomtatás régi irodalmi emlékeinél a külföldi, főleg a német irodalommal való összefüggés eddig csak esetlegesen volt a kutatás tárgya. Rajka forrásmegállapítása is azt bizonyítja, hogy e téren még sok a tenni való. De e forráskutatásnak arra kell törekednie, hogy pusztán könyvek összehasonlításán fölülemelkedve megértesse velünk, hogy milyen szellem és milyen műveltség köréből származott és milyen úton-módon jutott el hozzánk a munka, a mely a magyar irodalomnak tartalmi anyagot szolgáltatott. Rajka mond egyet-mást Zschorn műveltségéről és egyéb műveiről, de, mert Zschorn életével tudtával eddig még senki sem foglalkozott, csak néhány adatot állapított meg fordításának előszavából; elkerülte figyelmét Zschorn életének és műveinek újabb beható ismertetése, mely a *Jahrbuch für Geschichte Elsass-Lothringens* 21. k. (1905) 161—238. l. jelent meg. Így említésre méltó lett volna, a mi jellemző a XVI. századi német és magyar irodalom közötti anyagserére, hogy Zschorn egy magyar írónak, Georgievics Bertalannak török fogságáról írt művét németre fordította le (v. ö. Szinnyi: Magyar Irók Élete, III., 1130. h.) és ezzel egy sokat olvasott könyvet adott a német közönség kezébe. Rajka forrásmegállapítása által világosság derül Czobor műveltségére, olvasmányaira, melyekkel német forrását toldozza, és a nyelvére is. A nyelvtörténet szempontjából sem közömbös, hogy a Nyelvtört. Szótárban feldolgozott munkák eredetiek-e vagy fordítások és ha fordítások, miből vannak magyarra lefordítva. Pl. az ily kitétel: «pyros hainal» (Czobor, 117) más megítélés alá esik, ha tudjuk, hogy nem «cum primum dies» (Warsiewiczzi), hanem «morgenroethe» (Zschorn) volt a fordító előtt.

Czobor művének pontos forrásmeghatározásából adódik a dolgozatnak további eredménye. Gyöngyösi *Caricliája* (1700) az első nyolcz részben Czobor Zschorn-fordítását költötte át, azon túl Zschorntól eltérően szövi tovább az Aithiopika meséjét. Ebből nyilvánvaló, a mire már Laskai is célzott, hogy Czobor műve befejezetlen maradt. Gyöngyösi is csak a töredékes fordítást használhatta fel a *Cariclia* első nyolc részében és Rajka érdekesen tudja kimutatni, hogy mikép kezd belejátszani az Aithiopika görög-egyiptomi világába a XVII. századi magyar környezet. Mihelyt Gyöngyösi önállóan kezdi tovább vezetni a görög regény meséjét. Gyöngyösi műve adta meg Dugonicsnak az ösztönzést, hogy a *Cariclia* történetét «rendbe szedje». Dugonics *A szerencsének*-ben (1798) Heliodorusnak 1596.-i Cornelius-féle latin-görög kiadása alapján, «Gottschedtől eltanult fordítási elvek szerint» (104. l.) ültette át a regényt magyarba.

Tehát Zschorn német népkönyvéből indult ki a hagyomány, a mely Czobor, Gyöngyösi, Dugonics fordításán át folytatódott

magyar irodalomban. E négy mű okságilag összefügg egymással: e ténynek konkrét módon való első megállapítása Rajka dolgozatának maradandó értéket biztosít.

(Pozsony.)

THIENEMANN TIVADAR.

Császár Elemér: Shakespeare és a magyar költészet. Budapest, Franklin-Társulat. Olcsó könyvtár 1837—1842. sz. 1917. K. S-r., 265 l. Ára 1 K 80.

Császár Elemér ismét jelentős munkával gazdagította tudományos irodalmunkat. Előttünk fekvő tekintélyes könyve Shakespeare háromszázados jubileuma alkalmával készült és a nagy angol költőnek a magyar költészetre tett hatását rajzolja meg. Mindamellett, hogy alkalmi művel van dolgunk, az alkalmosság egyáltalában nem látszik meg rajta a tudományos komolyság rovására. A szerző irodalomtörténetünk egyik legjelentősebb problémájának a tisztázására vállalkozott, lelkiismeretes szorgalmával és tudásával sikerült is a kutatást a kérdés megoldásához lényegesen közelebb vinnie. Teljesítményével szemben a legnagyobb elismeréssel vagyunk, melyet azzal is kifejezésre akarunk juttatni, hogy a Shakespeare-problémát más oldalról is megvilágítani próbáljuk. Azt hisszük, hogy az a megvilágítás, a melyben itt a Shakespeare-hatás kérdését részesíteni megkíséreljük, megtermékenyíteni lesz képes a további kutatást ezen a téren.

Császár irodalom-aestetikai módszerrel nyult a kérdéshez. Ezt két elvi kijelentése is igazolja. Mindkettő világos bizonyítéka tudatos eljárásának. Az egyik, hogy Shakespeare hatásában irodalmunk színvonalát vagy az egyes művek értékét tekintve, semmiféle törvényszerűséget nem talál. «Az a megtermékenyítő hatás, melyet költészetünk az egymást váltó korszakokban Shakespeare-től vett, független a megtermékenyülés időpontjától, Shakespeare műveinek írónkra tett hatása nem kapcsolatos a Shakespeare-cultus akkori állapotával... A magyar költészetnek Shakespeare-től ihletett termékei minden rendszer nélkül, tarka össze-visszaságban sorakoznak egymás mögé... Ha tehát a történelmen többet értünk, mint a tudománytól megállapított tényeknek pusztán időrendbe való sorakoztatását, ha megköveteljük tőle, hogy a jelenségeket ok és okozat rendjében fűzze egymáshoz s mint meghatározott erőknél nyilvánulását magyarázza, akkor le kell mondanunk arról, hogy Shakespeare magyarországi hatását történeti keretbe foglalva mutassuk be. Más vezérfonalról kell gondoskodnunk: magát azt a hatást elemezzük, melyet Shakespeare költőinkre tett s ezen hatás eltérő jelentkezései szerint csoportosítjuk írónkat. Ez a fonal nem olyan merev, mint a történeti, nem szorítja olyan határozott, egyenes sorba a jelenségeket, alkalmazása tanulságosabb, több eredménnyel kecsegtet, mert külső szempontok helyett belsőt juttat érvényre. Ily szempont alkalmazása annál jogosultabb, mert maguk a kapcsolatok is, a melyeket keresünk, a költői lélek mélyében bírják megfajtásukat» (36—38 l.). És a másik: «A belső forma megteremtése, a szenvedélyek bemutatása a hősök tetteiben, a cselekmény fejlesztése a jellemekből, a lelki rugók föl-tárása, a drámai megokolás annyira sajátos elemei Shakespeare mű-

vészetének s annyira hozzátartoznak a magyar drámaírók egyéniségéhez, hogy ide, az alkotó psychébe bepillantani s e két titokzatos világnak, Shakespeare lelkének és magyar követőinek kapcsolatát kimutatni jobban fölvertezett szem kell, mint a miénk» (200. l.).

Vagyis Császár eleve nem alkalmazza a *történelmi és formai* szempontot. Megragadom tehát az alkalmat, hogy mintegy Császár végérvényes irodalmi megállapításainak kiegészítéseképen Shakespeare hatásának történelmi és formai oldalát rövid vázlatban feltárjam.

Shakespearenek költészetünkre gyakorolt hatása sokkal mélyebb, semhogy külsőleges jelenségek alapján ki volna merítve. Shakespeare hatása nem az egyes költői termékek anyagi részén észlelhető legtermékenyítőbben, hanem a költők lelkén, íróink művészi egyéniségén, a mely vizsont főképen a költői művek formai alakulásában tükröződik. Shakespeare hatása tehát nemcsak irodalmi, hanem pszichológiai probléma is és ezért magukat a költői egyéniségeket kell elsősorban figyelembe venni. De ezen költői egyéniségek benne élnek egy bizonyos kulturmilieuban, a melynek levegőjéhez a Shakespeare-fuvallat is hozzátartozik, és ennek következtében a kérdés történelmi vagy jobban mondva kulturtörténelmi mozzanattá csúcsosodik ki. Minthogy végül a mindenkori Shakespeare-áramlat a költők lelkén keresztül műveik alakulásán tükröződik, a Shakespeare-hatás irodalomtörténeti és esztetikai szempontból főképen mint formakérdés jelentkezik. Ezen három hatásfelületről nézve a dolgot, következő vázlatban körvonalozható Shakespearenek irodalmunkra gyakorolt hatása.

Mint minden kulturáramlatnak, a Shakespeare-hatásnak is van kiindulópontja és terjedési története. Shakespearenél a kiinduló pont Voltaire, az átadó kulturterület pedig, a honnan a Shakespeare-ismeret hozzánk került, a német irodalom nagy világbirodalma. A német Shakespeare-kultuszban Lessingen kívül Herdernek volt legnagyobb, az egész kulturvilágra kiterjedő szerepe.¹⁾ Hozzánk Shakespeare nem egyenesen jutott el Németországból, hanem osztrák közvetítéssel. A bécsi kultúra befolyásolta a XVIII. századi magyarság szellemi alakulását minden jelenségében.²⁾ Shakespeare bécsi szerepe a XVIII. században a magyar fejlődésre vonatkozólag különösen két szempontból érdemel említést: eltérően a németországi fejlődéstől itt Shakespeare először a színpadon vert gyökeret, jóval előbb, mintsem magában az irodalomban szóhoz jutott volna; a mit Bécsben Shakespeareből ismertek, ahhoz Wieland fordítása útján jutottak.

¹⁾ A német Shakespeare-irodalomnak Császártól idézett termékein kívül még a következő munkákat említem: Marie Joachimi-Dege, Deutsche Shakespeare-Probleme im XVIII. Jahrhundert und im Zeitalter der Romantik. Leipzig, 1907. — Arthur Bohrtlingk, Shakespeare und unsere Klassiker. Leipzig. I. Lessing und Shakespeare. 1909. II. Goethe und Shakespeare. 1909. III. Schiller und Shakespeare 1910. — K. A. Richter, Shakespeare in Deutschland in den Jahren 1739—1770. Oppeln, 1912. — Főképp pedig Gundolf kitünő könyve: Shakespeare und der Deutsche Geist. Berlin, 1911.

²⁾ Az osztrák Shakespeare-kultusz történetét folytatatólagos közleményekben szándékszom feldolgozni. Az első részlet, a mely a XVIII. századot öleli fel, megjelent M. Shakespeare-Tár. IX. 1916.

Ez magyarázza meg, miért jutott Shakespeare Magyarországon is először a színpadon szerephez és miért nem ismerik nálunk oly soká Shakespeare eredeti alakjában.

A Shakespeare-hatás történetében a legszigorúbb következetes-ségű folytonosság észlelhető nálunk is. Gundolfrá támaszkodva itt is több korszakot különböztethetünk meg: a shakespearei tárgyak, a shakespearei forma és a shakespearei tartalom («Gehalt») korszakát. Ezekhez csatolnám negyediknek a shakespearei stílusét. Ezek mind szerves fejlődés fokozatai. Dugonics Etelka Karjelben cz. színműve még nem számítható Shakespeare-hatásnak. Egyedül mint shakespearei tárgynak magyar megjelenése jöhet tekintetbe, melyet valószínűleg valami német novella vagy dráma közvetített, de az sem lehetetlen, hogy maga ezen közvetítő német munka sem Shakespeare-ből merített. Mint shakespearei elem, mely közvetítés útján jutott hozzánk, Bessenyei Ágának voltairei szellemjelenetével indul meg a Shakespeare-hatások sorozata. A shakespearei tárgyak korszakának második fejezetét a színpad Shakespeare-kultusza képezi. Ide nemcsak Mérey Sándor Szabolcs vezére (1795) tartozik, hanem Kazinczy Hamlet-fordítása, sőt a színpad útján fejlesztett Shakespeare-mánia keretébe tartoznak Döbrentei és Bolyai Hamlet-paródiái is. Itt a magyarországi német színpad Shakespeare-előadásait is figyelembe kell részesíteni.¹⁾

A második korszak a shakespearei forma hatásának a korszaka. Ezen belül ismét két fejezet volna megkülönböztethető: a shakespearei szerkezet és a shakespearei alkotás hatásának a mértéke szerint. Az előbbit külső, a másikat belső formának lehet tekinteni. És ebben a fejezetben elsősorban magukra a költőkre, az írók lelki fejlődésére kell kiterjeszkedni: mit jelentett számukra Shakespeare, mit jelentett saját belső fejlődésükben és mit jelentett az általuk képviselt irodalmi fejlődésben? Ez a korszak Kisfaludy Sándor drámai kísérleteivel kezdődik, a melyek nemcsak mint egyes Shakespeare-motivumoknak lerakódóhelye vagy a shakespeareai szerkezet szerencsétlen átvevői érdekesek. Ezeknek drámatörténetileg van nagy fontosságuk, mert első kísérletek arra, hogy a bécsi hagyományokon alapuló francziás klasszikai drámaforma helyébe a Bécsben divattá lett shakespearei formát honosítsák meg. Egészen természetes, hogy kezdő stádiumon a shakespearei forma még csak külsőségeivel hatott. Valamivel mélyebbre jutott már Kisfaludy Károly, de a tulajdonképeni shakespearei belső formának az elsajátítása csak a harminczas évektől kezdve következik el. Nemcsak Vörösmarty királydrámái, hanem a Marót bán és az Áldozat, Szigligeti komoly darabjai a Trónkövetelővel és Világ urával együtt, Vörösmarty vígjátéka és tündérdarabja, Czákó, Obernyik, a Kegyzencz, Tóth Lőrincz és Tóth Kálmán drámái mind a shakespearei forma származékai. Sőt a náluk és rajtuk kívül előforduló Shakespeare-motivumok is a korszak nagy formái élményének önkénytelen következései.

Mindezen művekben vannak formai sajátosságok, a melyek Shakespeareből kerültek. De nagyon is kérdéses, vajjon egyenesen Shake-

¹⁾ V. ö. Kádár Jolán, Shakespeare drámái a magyarországi német színpadokon (M. Shakespeare-Tár. IX. 1916.).

speareből kerültek-e. A shakespearei forma tulajdonkép Schiller költői műhelyében kristályosodott és csiszolódott ki annyira, hogy megtermékenyítőleg hathatott a modern kor szellemi alakulására. Mindaz, a mi a XIX. századhoz Shakespeareből eljutott, Schiller egyéniségén szűrődött előbb át és innen az ő közvetítésével került korához és az utódokhoz (Gundolf i. m. 286. l.). Így a shakespearei forma is a nagy német klasszikus alkotások útján vált termékenynyé. A XIX. század folyamán kialakult drámaformában tehát nagyon nehéz lesz elválasztani azokat az elemeket, a melyek egyenesen Shakespeareből kerültek, azoktól, a melyeket a német klasszikus dráma fejlesztett Shakespeare alapján. A mikor így a shakespearei forma hatásáról beszélünk, annak Schillertől fejlesztett alakját kell mindig figyelembe vennünk. És ennek a német Shakespeare-formának a hatása vonul végig egész XIX. századi drámairodalmunkon. Már Kisfaludy Sándornál is ezzel a németes Shakespeare-formával találkozunk, gyér nyomokkal a «Honyady János»-ban, de sokkal erősebben a «Kún László»-ban és «Bánk»-ban. És ezért nem beszélünk eddig Katona «Bánk bán»-járól. Mert Katonában sokkal kevesebb van magából Shakespeareből mint pl. Kisfaludy Sándornál. És ez csak természetes. A maga korában még Katona sem hatolhatott be annyira és oly elfogulatlanul Shakespeare formavilágába, hogy darabját teljesen Shakespeare szellemében tudta volna megalkotni. A tizes évek kiskorúsága legfeljebb külső szerkezeti hatásoknak hódolt. És csak Vörösmartyék óta vált Shakespeare belső formai élménynyé írónk számára, a német klasszikai drámával egyenlőrangú formai élménynyé. Katonánál a látszólagos Shakespearei-elemek mind a német (Schiller-féle) klasszikai formára vezethetők vissza.¹⁾

Annak magyarázatát, hogy miért hatott Shakespeare másképp Kisfaludy Sándorra, mint Vörösmartyra vagy mint később Arany Jánosra, nemcsak a korviszonyokban találhatjuk. Ebből a szempontból nagyon fontos, milyen alakban ismerték meg költőink Shakespeare-t. Kisfaludy Eschenburg fordításából ismerkedett meg vele; és nagyon valószínű, hogy Katona 1812-ben, a mikor Bánk Bán-ját írta, nem olvasta még a Schlegel-féle fordítást. Így a tizes évek irodalma a valódi Shakespeareből tulajdonkép igen keveset kapott és ezért nem is lehetett oly mélyen belső a hatása. Vörösmarty kora már ismeri Schlegel fordításait, de nehézségekkel küzd a megértésében,²⁾ és így nem csodálható, ha legfeljebb formailag tudta magáévá tenni. A magyar klasszikusoknak volt fenntartva Shakespeare egészen birtokukba keríteni. Széchenyi, Petőfi, Arany és Kemény tudnak többé-kevésbé angolul is, de nyelvismereteik kétségkívül elegendők voltak arra, hogy legalább a Schlegel fordítását teljesen átélhessék. Innen van, hogy rájuk Shakespeare nemcsak tárgyi vagy formai hatással volt, hanem hogy belső tartalmi élménynyé, lelki tartalommal sűrűsödött bennük. Shakespearenek költészetünkre gyakorolt hatásához hozzátartozik annak a kérdésnek a fölvetése is, miképen szerepelt legnagyobb-

¹⁾ Ezt a kérdést, a Bánk Bán belső formájának kérdését legközelebb tüzetesebb vizsgálat tárgyává szándékszom tenni.

²⁾ Ismeretes Vörösmarty eltévedése a Julius Caesarban, a mikor a Schlegelnél elforduló «Kissen»-t «ládák»-kal fordítja.

jaink életfelfogásának,¹⁾ klasszikusaink művészeti és világnézetének, ember- és világlátásának kialakulásában. Hozzátartozik annál is inkább, mert hisz az ő Shakespeare-élményük által vált Shakespeare tulajdonkép a magyarság szellemi tulajdonává. És ezt nemcsak a magyar Shakespeare-fordítás körül szerzett érdemeikre értem. Klasszikusaink Shakespeare-t lelki sajátjukká tették; költészetükben Shakespeare-n meggazdagodott lélekviláguk szólal meg; műveikben tehát vannak Shakespeare-re visszamenő és nélküle meg nem levő elemek; alkotásaik viszont az egész nemzet szellemi közkincsévé váltak; és így a vérükbe átment Shakespeare-hatások is szellemi birtokává lettek a legszélesebb magyar kulturrétegnek. Nem kielégítő tehát annak az egy-két hasonlóságnak a kiragadása, a mely Arany és Kemény egyes műveiben Shakespeare darabjaira utal.

Shakespearenek irodalmunkra gyakorolt hatásában formai szempontból tekintve a dolgot, sikerült bizonyos, nagyon is szigorú, történeti folytonosságot megállapítanunk. És e Shakespeare-hatások egész feltűnően összevágának a Shakespeare-kultusz magyarországi történetével. Olyannyira, hogy klasszikusainkban való tetőpontra jutása is összeesik a Kisfaludy-Társaság nagy Shakespeare-kiadásával. Azóta a Shakespeare-hatás terén hanyatlás következett be. De ez is csak természetes. Addig Shakespeare újat adhatott irodalmunknak; a mióta magyar fordításban előttünk fekszik, a mióta klasszikusaink által sajátosági nemzeti közbirtokká lettek és a mióta ismerete már nem élményt, hanem csak általános műveltségi anyagot jelent, nem fordulhat a magyar drámaírás megfrissülésért, új utakra vezetésért, életért ahhoz a költőhöz, a kitől a századközép generációja már megkapta mindazt, a mire a nagysághoz csak szüksége volt. Egy újabb kísérlet, Shakespeare-t a klasszikus korszak mértékén túl irodalmunkra nézve gyümölcsözővé tenni, már csak utánzásra vezethetne.²⁾ És nálunk erre is van példa. Ezért vettem fel külön pontot a shakespearei stíl hatásának. Ide tartoznak Rákosi Jenő shakespeareizáló vigyátékai, a melyek — a Shakespeare-hatás szempontjából — hanyatlásnak minősíthetők. Azokkal a járulékokkal, a melyek nem tartoznak az irodalmunk százados fejlődése alatt kialakult shakespearei drámaforma lényegéhez, drámaírásunkat nem lehet újabb virágzásra hozni. Fejlesztése és fokozása kedvezően hathat, de nem a visszanyulás az eredeti Shakespeare-hez. Ezért ma a Shakespeare-probléma sokkal inkább a tudomány, mint az élő költészet problémája. A tudomány feladata kibogozni azokat a szálakat, melyek jelen költészetünket Shakespeare-hez fűzik és ezáltal a shakespearei örökséget írónk előtt is tudatossá tenni. A Shakespeare-kultusz feladata viszont ébrentartani és növelni azt a műveltségi anyagot, melyet Shakespeare a magyar szelleméletben jelent.

¹⁾ Széchenyire vonatkozólag mesterien megtette ezt Riedl Frigyes: *Shakespeare és a magyar irodalom*. Budapest, Franklin-Társulat. 1916. (Magyar Könyvtár 824. sz.) 18. l.

²⁾ A legújabb német irodalomban jelentkező ily irányú áramlatra vonatkozólag lásd *Shakespeare és a legújabb német irodalom* cz. cikket (M. Shakespeare-Tár. VIII. 1916.).

Ennyit kiegészítésül Császár kutatásaihoz, melyekről el kell ismerni, hogy a magyar Shakespeare eljövendő monographusa igen gyümölcsözően fogja őket felhasználhatni. Még valamit ezen eljövendő Shakespeare-monographus figyelmébe! Shakespeare Magyarországon nemcsak színészettörténeti, irodalom- vagy kulturtörténeti probléma, hanem főképp szellemtörténeti, világnézeti, sokszor kulturpolitikai kérdés. A magyarországi Shakespeare-emlékések mögött mindig meg kell keresni annak az értékelési meggyőződésnek az alapjait, melyet magukban foglalnak. A Shakespeare-hatás nálunk is elsősorban izlés- és eszmetörténeti feladat.

Császár könyvéhez két függelékot csatolt: az egyikben a Shakespeare hatását feltüntetető magyar költői művek betűsoros jegyzékét adja, a másikkban az egyes shakespearei drámákhoz fűződő magyar költői termékeket állítja időrendi sorozatba. Mindkettő nagy szolgálatot tesz az irodalomtörténetrónak.

(Budapest.)

WEBER ARTHUR.

Ferenczi Zoitán: Magyar Shakespeare-Tár. *A vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszter támogatásával kiadja a Kisfaludy-Társaság Shakespeare-bizottsága.* Szerkeszti —. IX. kötet. Budapest, Kilián, 1916. 8.-r., 320 l.

A Magyar Shakespeare-Tár IX. kötete a magyar-német érintkezések jegyében készült. E célú szolgálja két terjedelmesebb értekezése, Weber Arthur (*Shakespeare és az osztrák irodalom*) és Kádár Jolán (*Shakespeare drámái a magyarországi német színpadokon 1812-ig*) tollából. Első pillanatra talán idegenszerűeknek látszanak e cikkek egy magyar évkönyvben¹⁾, mégis nagy fontosságot kell nekik tulajdonítanunk, mert hiszen kétségtelen, hogy a magyar Shakespeare-kultusz szálai Bécsbe vezetnek, másrészt az is köztudomású, hogy Magyarországra a német színpad importálta Shakespeare drámáit, ez nevelt számukra közönséget és az első magyar színházi Shakespeare-fordítások nagyrészt ugyanazon német átdolgozásokon alapulnak, melyek már a német színpadon beváltak bizonyultak.

Ausztriában, ellentétben Németországgal, nem az elmélet és kritika, hanem a színpad hódította meg a közönséget Shakespearenek. Sonnenfels, a bécsi Lessing, és ellenfelei Klemm és Henfeld tartózkodó viselkedése Shakespeare-rel szemben magyarazza a mi francziásaink álláspontját is. De ha nem is közvetlenül, mégis Sonnenfelsnek köszönhető a bécsi Shakespeare-kultusz létrejötte, mert épen azért, hogy a színpadon a régi népies drámákat lehetetlenné tette, kényserítette az igazgatókat a kellő pótlásra, a mit ösztönyszerűen a sok tekintetben rokonszellemű Shakespeare-drámákban vélték föltalálni. Az egyre erősödő angol befolyás is nagyot lendített a Shakespeare-kultuszon, míg végre híres színészek (Brockmann és Schröder) és az elmélet (Schink dramaturgiai írásai) teljesen diadalra juttatták, a mi ellen hiába volt az Ayrenhoff-féle sekélyes reactio. Annyi bizonyos, hogy a nyolczvanas évek közepén Shakespeare befolyása delelőre jutott Bécsben. Annál csodálatosabb, de a II. József utáni szellemi reactió-

¹⁾ Kádáré semmiesetre.

ből érthető, hogy a század vége felé a Shakespeare-kultusz rohamos hanyatlásnak indult, úgyhogy a romantikus iskolának kellett újra föl-támasztania.

A magyarországi német Shakespeare-kultusz Pozsonyban indult meg, még pedig olyan lépéssel, melylyel az összes német színpadokat megelőzte. Wahr Károly pozsonyi igazgató, a ki már 1774 januárjában színrehozta a *Hamletet* a bécsi Heufeld átdolgozásában, 1775 márcz. 9-én előadta a *Macbethet* minden csonkítás nélkül, valószínűleg Wieland fordításában, ugyanígy *Othellot* és *Lear királyt* is. Ő hozta magával e darabokat Pestre is 1775-ben. E nagyjelentőségű események után csak a 80-as években jelent nagyobb lendületet Balla Henrik pesti igazgatósága, majd a 90-es években Unwerth Emánuel gróf és Eszterházy József gróf intendatúrája. Értekezése második felében sorra veszi Kádár az egyes Shakespeare-darabok előadásait s behatóan ismerteti sorsukat a budai és pesti színpadokon. Jelentőségüket eléggé megvilágítja a 111. lapon közölt statisztikai kimutatás, melyből kiderül, hogy Budapesten 1783 és 1812 között Shakespeare-dráma 149-szer került előadásra, köztük *Macbeth* 50 előadással és *Hamlet* 20 előadással vezet.

Shakespeare-nak az antik irodalommal való kapcsolatát érdekes és új adatokkal világítja meg Hegedüs István bevezető értekezése (*A Sententia Senecánál és Shakespeare-nél*). Kiemelve a gondolati elem esztetikai jelentőségét a drámaköltészetben, rámutat arra az eddig félreismert tényre, hogy Seneca sententiái korántsem pusztá rhetorikai flosculusok, hanem a drámai helyzetnek lélektani rugói. E tekintetben nemcsak véletlen a találkozás Shakespeare-rel, hanem sokkal szorosabb viszony van közöttük: Hegedüs István beható vizsgálatai után kétségtelen, hogy Shakespeare ha nem is eredetiben, de angol fordításban ismerte Seneca drámáit.

De a magyar irodalom Shakespeare-vonatkozásai sem szorultak e kötetben háttérbe. Ferenczi Zoltán, a kitünő szerkesztő és fáradságtalan Shakespeare-kutató, a mikor már-már a tárgy kimerülésétől tartottunk, nemcsak az apró adatok egész tömegével lep meg, hanem két nagyobb szabású értekezést is nyújt: *Döbrentei második Shakespeare-fordítása* és *Szemere Pál és Bajza József vitája Shakespeare körül*. Az elsőtben helyreigazítva Bayer adatait, bebizonyítja, hogy Döbrentei második (verses) *Macbeth*-fordítása már 1823-ban elkészült s 1825 okt. 14-én Pozsonyban került először színre. E darab nagy jelentősége abban áll, hogy az első eredetiből, kritikai apparatussal készült, verses magyar fordítás, mely különben Bajza és társai igazságtalan támadása ellenére mint műalkotás is figyelmet érdemel. — Czeke Marianne folytatja *Lemouton Emilia Shakespeare-fordításának* részletes ismertetését és bírálatát, talán több gonddal és igyekvéssel, mint a mennyit «Milike» megérdemelte.

Rózsa Dezső Shakespeare kortársainak ismertetését folytatja *A drámáiról Lyly* cz. értekezésével és Marlowe *Doktor Faustus*-ának gondos fordításával. Ugyancsak ki kell emelni Ferenczi Zoltán fordítását, a mely Shakespeare első 26 összefüggő szonettjét nyújtja.

A gazdag és változatos kötetet kritikai és könyvészeti rovatok, továbbá a Shakespeare-Társaság hivatalos közleményei rekesztik be. (Budapest).

KIRÁLY GYÖRGY.

Eckhardt Sándor: Az Aradi Közművelődési Palota francia könyvei. Arad, Réthy Lipót és Fia, 1917. 8-r., 25 l.

A mit germanisztikánk következetesen hirdet, hogy XVIII. századi és XIX. század-eleji kulturánkat, legyen az végső forrásában akár olasz vagy francia, akár német vagy angol eredetű, szinte kizárólag Bécsből kaptuk: azt Eckhardt egy érdekes példán, egy hazai könyvtár történetén, kézzelfoghatólag bizonyítja. Az Aradi Közművelődési Palota francia könyveiről van szó, melyeknek száma megközelíti az 5000-et és a melyek csekély kivétellel a XVIII. századi francia felvilágosodás irodalmának termékei. Honnan jutott Arad ennek a maga nemében ritka francia könyvtárnak a birtokába? Utolsó tulajdonosa az aradi Atzél-család volt, mely vétel útján szerezte meg a XVIII. század végén Csáky István gróftól. Ez a gróf volt is és még inkább neje, Erdődy Julia grófnő, e könyvtárnak élénk irodalmi érdeklődésű és a felvilágosodásért lelkesedő gyűjtője: maga a gróf a Theresianumnak volt neveltje, a grófnő egészen osztrák-német műveltségű, a könyvek szállítói pedig bécsi kereskedők. Így jött létre Homonnán egy, bizonyára német könyvekben is gazdag (ezekről azonban Eckhardt nem szól), tipikus XVIII. századi magyar főúri könyvtár, mely semmiben sem különbözött egy osztrák mágnás könyvtárától és a mely beszédes tanúsága annak, hogy a Habsburgok XVIII. századi cenzuralizáló törekvései, ha politikai és nyelvi téren nem is, de a kultúra terén az egész monarchiában teljes sikert értek. Olyan, természetesen csak a felsőbb rétegekre kiterjedő kulturális teremtettek, mely egységesebb volt (és részben még ma is az!), mint akárhány egynyelvű birodalomban, pl. Németországban.

Eckhardt gondos és formás dolgozata igen tanulságosan mutatja, milyen gazdag művelődés-, főként irodalomtörténeti anyagot nyújthatna hazai köz- és magánkönyvtáraink történetének rendszeres és körültekintő felkutatása. De azt is mutatja, milyen dús és értékes eredményeket ígérő munkateret kínál a hazai romanisztikának a francia és általán a román hatásoknak nem pusztán konstataciója, hanem eredetüknek, útjuknak, változó jellegüknek széles kulturtörténeti alapon való nyomozása. Kont Ignác ezt a feladatot korántsem oldotta meg: ismert könyvének egész beállítására irányozatos és tulajdonképi célja a kétfelé kedvezkedő illúzió.

(Budapest.)

BLEYER JAKAB.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

L. Robbert: De Tacito Lucani imitatore. Diss. Göttingen, 1917. 99 l.

Jellemző az imitatio antik felfogására *Quintilianus* nyilatkozata (inst. or. X 2, 1): neque... dubitari potest, quin artis pars magna contineatur imitatione. Nam ut invenire primum fuit estque præcipuum, sic ea, quæ bene inventa sunt, utile sequi. Már az eddigi kutatás világosan megmutatta, hogy ezt a nem egyszer hangoztatott antik elvet (v. ö. Plin. ep. V 8, 12) nyomon követte a gyakorlat s itt elég

csak arra a módra gondolnunk, a hogyan Vergilius Enniust és Lucretiust felhasználta. Az «imitari» a latin poetikában terminus technicus és az igazi doctus poeta nem függetleníthette magát előzőitől, mert ez művészetének hitelét rontotta volna. Ismerve a retorikának elhatározó befolyását minden műfaj stílusára, természetesen kell találnunk, hogy ez szoros érintkezéseket hoz létre költészet és próza közt: ez a szempont igazolja Robbert tárgyválasztását, mikor költőnek prózáiróra tett hatását teszi vizsgálat tárgyává. Egyebekben kívül tanúul hívhatja itt is Quintilianust, a ki finom megfigyelésre vallóan mondja inst. or. X 1, 31: est, . . [historia] proxima poetis et quodammodo carmen solutum. Teljes jogalapot teremt R. párhuzama számára maga Tacitus dial. 20: exigitur enim iam ab oratore etiam poeticus decor, non Accii aut Pacuvii veterino inquinatus, sed ex Horatii et Vergili et Lucani sacrario prolatus. Ez a vallomás oly világosan beszél, hogy *Wölfflin* egészen hiába berzenkedik ellene, de egyttal irányt is szab a modern kutatásnak. Egy és más már történt is itt: *C. Goebel* Tacitus stílusának költői sajátosságait vizsgálva (*De poetico Tacitei stili colore*, Berlin, 1859) néhány becses adatot derített fel. *H. Schmaus* T.-nak Vergiliushoz való viszonyát igyekezett tisztázni (*T. ein Nachahmer Vergils*, Diss. Erlangen 1887); ellenben T. és Horatius, T. és Lucanus összefüggése — elszórt megjegyzéseken kívül rendszeresen még nem volt kutatás tárgya. Az utóbbi probléma tisztázására vállalkozik R. dissertatiója, melyhez az ösztönzést Reitzenstein egy dolgozata (Bemerk. zu den kleinen Schriften des Tac. Nachr. d. Gött. Ges. d. Wiss. 1914, 173 s. k. lk.), a támogatást és vezetést pedig a nagynevű professzor személyesen adta. R. munkájának szolid felépítésén, higgadt és túlzásoktól ment ítéletein a mester szelleme érzik.

Rövid bevezetés (1—3 lk.) után értekezésének első részében (3—33 lk.) az eddigi kutatás eredményeit mutatja be R. arra vonatkozólag: hogyan használta fel Tac. mintaképeit, elsősorban Vergiliust, Livium, Sallustium. A magam részéről módszeres szempontból helyesebbnek tartottam volna, ha ezt az előkészítő fejezetet R. két részre osztotta volna; első részében be kellett volna mutatnia, hogyan «utánozza» Tac. a prózáírókat (Sall., Liv.), második részében pedig a Tacitushoz állítható költői párhuzamokat kellett volna megbeszélnie, főképp Tac.-nak viszonyát Vergiliushoz és Horatiushoz s azután a kettőből együtt megállapítani T. imitatio-jának eddig felderített alapelveit. Így — befelé haladva — egyre szűkítve a gyűrűt témája körül, kristályosabb volna dolgozatának szerkezete s világosabb a módszeres eljárás menete. Itt kell hibájuul felrónom, hogy nem ismeri *A. Czyczkiewicz* programjait (Brody 1890 és 1891), melyek T. költői nyelvhasználatával foglalkoznak s ha egy kissé kritikátlanok is, de *Goebel*-t nem egy ponton szerencsésen egészítik ki. Hogy *M. Hertz* Tacitus-Horatius párhuzamait nem említi [*Analecta ad carm. Horatianorum historiam* II 23—25 lk. (Ind. lect. Vratisl. 1878) és V 4 l. (u. o. 1882)], azt szintén mulasztásnak veszem. Egyébként az értekezés ezen — mint mondtam: előkészítő fejezetének eredménye — körülbelül 60 tacitusi helynek Vergilius-, Sallustius- és Livius-helyekkel párhuzamosítása után (melyekből azonban mintegy 15 a locus communis. közmondás vagy stereotíp fordulat), az, hogy T. ezekből átvesz:

a) ritka vagy ritka használatú szókat, b) több szót vagy egész mondatot, c) egész elbeszéléseket vagy leírásokat, melyeket legtöbbször átalakít, úgy, a mint egy-két szavas átvételeit is rendszeren a maga mondatszerkezeteihez simítja, d) hexametervégeket, lehetőleg feloldott alakban (az antik műpróza nem tűrte a clausula heroica-t), mint a melyek olvasmányaikból legkönnyebben maradhattak meg emlékezetében.

Tulajdonképeni tárgyalásához ezekkel a becses szempontokkal felfegyverkezve fog (33-94 lk.) és három részben adja 1. a már másoktól (Tac.-kiadók, továbbá Weber, Francken, Haskins, Goebel, Reitzenstein stb.) felderített párhuzamokat s ezeknek kritikáját. Kiemelve Goebel (ann. I 65 $\sim$ Luc. VII 26: quies = somnium: Agr. 31 $\sim$ Luc. III 452: annus-messis) és Reitzenstein (hist. IV 76 $\sim$ Luc. I 311 sk.: miles subitus = tiro; hist. IV 76 $\sim$ Luc. I 311 sk.: nomina vana; hist. II 24 $\sim$ Luc. VII 217 sk.: frons-cornu) néhány meglepően biztos megfigyelését. A tárgyalás 2. részében a maga biztos, valószínű és kétséges párhuzamait adja; ezek közül csak az ann. XV 37-nek Luc. III 220 sk. mellé állítását tartom teljesen lehetetlennek, ellenben bizonyosnak, hogy az ann. XI 14-ben gondolt T. az id. Lucanus-versekre. Az ann. XIV 24 (patere moenia) $\sim$ Luc. III 373 (moenia clausa) párhuzam nem R., hanem Nipperdey lelkén szárad. Ellenben R. józan mérsékletét dicséri, hogy az «incertissima» közé sorol olyan párhuzamokat, melyekben pedig (pl. Agr. 38 spargi bellum $\sim$ Luc. II 682 spargatque bellum, mely még csak Sil. Ital. IX 277-ben van meg: spargere bellum) sok a valószínűség. Itt intézi el Lipsius, Haskins, Furneaux, Gudeman mintegy 19 olyan párhuzamát, melyek — hogy az ő szavaival éljek — igazán «incertissima vel falso allata». Józan mérséklet és hűvös kritika tünteti ki a tárgyalás 3. részét, melynek mintegy 30 párhuzamán (látszólag mind meglepő egyezések) mutatja ki, hogy azokat mind Tac., mind Lucanus egy harmadik írótól vették. Módszeres szempontból — főképp kezdő philologusoknak — ez nyújtja a legtöbb tanulságot. Itt érdemes lett volna utalni C. Hosius kitünő fejtegetéseire: *De imitatione scriptorum Romanorum, imprimis Lucani.* (Greifswald, 1907.)

Körülbelül 188 tacitusi és 106 lucanusi hely egybevetése alapján megállapítja, hogy T. elsősorban a Luc. költeményében foglalt beszédeket aknázza ki, hogy különösen szívesen kölcsönöz a Pharsalia VII énekéből (= a phars. csata leírása), hogy szívesen vesz át formailag vagy jelentésbelileg ritka szókat s végül, hogy átvételei tudatosak és művészien simulnak stílusába. Ezekért az elfogadható eredményekért a derék szerzőt dicséret illeti.

(Budapest.)

RÉVAY JÓZSEF.

Hans Lebede: Klassische Dramen auf der Bühne. 11. Ergänzungsheft zur Zeitschrift für den deutschen Unterricht. B. G. Teubner, Leipzig und Berlin, 1916. 8-r., 119 l.

Lebede könyve a színpadi technika fejlődésének és a színpad és dráma kapcsolatának összefüggő történeti áttekintését adja. Tárgyalása folyamán sok termékenyítő gondolatot érint.

Bevezetésében azt a problémát tárgyalja, hogy miképp kellene az irodalomtörténeti tanításba színészettörténeti vonatkozásokat be-

vinni. Ez elsősorban azért szükséges, mert a színház elsorangú kulturális tényező; másrészt a drámák tárgyalása e nélkül hiányos és holt. Színpadtörténeti ismeretek nélkül ezen a ponton mindig örvény fog tátongni az iskolai tanítás és az eleven élet között, mert a színpad már a legrégebb idők óta cselekvőn és alakítón nyúlik bele a drámai költészetbe. Ennek a kimutatása a kötet voltaképeni tárgya.

A szakirodalom lelkiismeretes felhasználásával, különösen Max Hermann nyomán, adja a középkori és renaissance színpadfejlődésének áttekintését; majd áttér Shakespeare korának színpadjára és utal az olasz opera színpadtörténeti jelentőségére. Közben mindig visszatér alap gondolatára: a drámai alkotások és a színpad erős kapcsolatára. Legtovább a weimari és lauchstädti színházak ismertetésénél időzik; kimutatja a színpad speciális jellegének, méreteinek berendezésének hatását Schiller drámái alkotásaira, továbbá Schiller és Goethe drámái átdolgozásaira. Részletesen elemzi a *Macbeth*, *Nathan der Weise*, *Götz* és *Egmont* Schiller tollából származó, a weimari színház igényeihez mért átalakítását s a Goethe-féle *Romeo és Julia*-átdolgozást. Ezután érinti Schröder, Iffland, Immermann, Laube, Dingelstedt dramaturgiai és rendezői mankásságát és igen világosan ismerteti a modern színpad technikáját. Elvvel kapcsolatban veti fel azt a problémát, hogy jogosult-e a visszatérés a régebbi színpadi formákhoz és szól az e nembeli legfontosabb kísérletről, a müncheni Shakespeare-színpadról azonban anélkül, hogy erre nézve kifejtene a maga álláspontját. Végső következtetéseiből kiviláglik, hogy nem tart sokat ennek a kísérletnek az életképességéről. A dráma szerkezetében — úgymond — sok minden inkább külső, mint belső szükség folyománya és nem függ össze szervesen a műalkotás lényegével. Ép azért a régi és örök tartalmat jogunk van a fejlettebb színpad követelményeihez mértén átalakítani. Csak így maradhat a régi korok költésze eleven erő. Klasszikus drámák előadásain ne halmozódik föl hosszú évek tradícióinak pora és színrehozásuk ne legyen színház-történeti muzeumba illő mutatvány. A mit a színpadi technika haladása adhat, ne hagyjuk parlagon; aknázzuk ki a világítási és hangulatkeltő hatásokat a darab keltette benyomás mélyítésére, csak ne hagyjuk őket túlsúlyra jutni. A költő műve legyen az előadás középpontja, még pedig önkényes változtatásoktól menten; a rövidítés csak ott jogosult, a hol összevonások és törlések segítségével a drámai tartalmat drámaiatlan burokból kell kihámozni.

A fejtegetések aránya nem mindig fontosságukhoz mért és az összefüggés sem egész világos olykor, De a maga nemében uttörő összefoglalás és irodalmi utalásai folytán használható bibliographiai segédkönyv.

(Budapest.)

KÁDÁR JOLÁN.

C. Brakman: Arnobiana. Lugduni Batavorum, E. J. Brill, 1917. 8-r. 1 + 65 l. Ára 1.50 holl. frt.

Csofodlatos, hogy míg az egyetlen Paris. Lat. 1661-ben megmaradt Minucius Felix *Octavius*-ának szövegkritikai irodalma századok óta szinte egész könyvtárrá nőtt, addig az ugyancsak ugyanazon egyetlen kéziratban ránk maradt Arnobius *Adversus nationes* szöve-

gének ezernyi érdekességére csak mintegy két évtizede eszmélt rá a tudomány. Ezt a ráeszmélést azonban a philologia legmodernebb eszközeivel végzett energikus munka követte nyomon: Prosper Spindler (*De Arnobii genere dicendi*. Diss. Strassburg 1901) az első, a ki értékes eredményeket hoz A. nyelvhasználatára vonatkozólag, Karl Meiser a conjecturális kritikában vág új csapást (*Studien zu Arnobius*. Sitz.-Ber. d. bayer. Akad. 1908, 5) — néha ugyan árkon-bokron át, de nem ritkán ragyogó leleményességgel — végül Theod. Lorenz (*De clausulis Arnobianis*. Diss. Breslau, 1910) A. clausulatechnikájának pontos felderítésével biztos alapot vet a jövődő szövegcritikának. Ezen és egyéb előzmények után (v. ö. EPhK 1917:581 l.) szinte szükségszerűen el kellett jönnie Löffstedt pompás könyvének (*Arnobiana*, 1917), mely először mutatta meg összefüggően: mennyi a tennivaló az A.-szöveg helyreállítása körül s mennyire használhatatlan ma már Reifferscheid kiadása (1875). Az új A.-kiadás mai philológiánknak sürgős tartozása és nem kétséges, hogy hamarosan meg is fogjuk kapni. Brakman könyve újabb jelentős tett ennek a célznak a szolgálatában.

Érdekes, hogy ez a könyv pontosan egy időben jelent meg a Löffstedtével s hogy pontosan ugyanazok a vezető szempontjai a genuina lectio keresésében, mint Löffstedtnek: a clausula-technika ellenőrző erejének alkalmazása és A. erősen retorizáló, magát sehol meg nem tagadó, stereotyp fordulatokkal teli stílusának éber figyelemmel kísérése. Érdekes az is, hogy mindketten már előbb is publikáltak A.-tanulmányokat. Löffstedt könyve 132, Brakmané 114. A. helyet beszél meg és ezek közt csak 9 olyan van, melyet mindketten tárgyalnak. Felvett szempontjaik helyességét szembeszökő módon igazolja az, hogy 6, közösen megbeszélte helyen, ugyanazon indiciumok alapján, teljesen egyező eredményre jutnak (Arn. III 34 trivialis = triplex, trinus; V 10 conventionis coetum, a hol a coetus = coitus, a kifejezés pedig az ú. n. gen. identitatis v. inhærentiæ, melyről L. megállapítja, hogy A.-nál «massenhaft» szerepel, Br. pedig a 14—17 lk.-on mintegy negyvenet szed össze belőle A. munkájából; VII 4 necesse est contrahatur, nec exsistere; IV 31 modusok változása; I 33 si potuissent, ... intellegent: præf. perf. a præf. imperf. helyett; I 49 minime: e h. minus, a clausula miatt amúgy is sűrűn cserélgeti e kettőt A.). A másik három helyen: IV 20-ban kétségtelenül L.-nek van igaza (humano in posterum generi), míg a Br. javítása: humanorum in posterum genus, nem latin és nem arnobiusi; V 2-ben egyesült erővel sem sikerült végső megoldást találniok; biztosan helyes: facite hoc, ut illud... inane fiat (Löffst.), ellenben a kolon végét: ... et sacrorum vanescat Löffstedt a crux-szal együtt békén hagyja, Br. pedig <arte>-vel egészíti ki; ez jó clausulát ad ugyan, de palæographiailag jobban igazolható volna a magam kiegészítése: ... et sacrorum <ritu> vanescat; II 21 accipiamus. deinceps mox aliquem natum, a hol Br. a «deinceps mox» szöveget összetartozóknak veszi és pleonasmusnak magyarázza. Löffstedt ellenben finom érzékkel észreveszi, hogy mox a natum-hoz tartozik, mikor is mox natus = modo natus = újszülött; a mox = modo értelemben szereplését L. derítette fel (a jelenség fordítottjára is ó vetett világosságot) s példái közül (Arnob. 70, Philol. Komm. zur

Peregr. Aeth. 243—244) elég legyen csak egyet — *ἀλλὰ λέοντα* idéznem: Aponius l p. 4... et per momenta *mox genitos filios ecclesiae festinant exstinguere.*

Marad tehát L.-nél 123, Br.-nál 105 hely, melyeken a Reifferscheid szövegével szemben állást foglalnak. Brakman józan és konzervatív kritikus: ebben van megbízhatóságának titka. Inventiója — főleg ha lacunák kitöltéséről van szó — szinte kifogyhatatlan; s ha nem is érthetünk vele mindig egyet, azt el kell ismernünk, hogy mindig gondos és tisztességes munkát végez, óvakodva a fiatal Baehrens szövegkritikai kiesapongásaitól. Könyvének első felét (1—29 lk.) egészen a szöveg helyreállításának szentelte, második felében (30—62 lk.) pedig A. nyelvére vonatkozó grammatikai megfigyeléseit összegezte; itt bőségesen alátámasztja állításait A.-idézetekkel s e megfigyelések során is nem egy helyet sikeresen állít helyre. Minthogy ilyen könyvnél részletekbe menni a recensio keretén belül lehetetlen, megelégszem egy-két megjegyzéssel. A *iussio* szóhoz (7. l.) idézendő még Lact. div. inst. IV 15, 9; a 8. lapon tárgyalt II 42-ben renuentes t ír, holott a P rennentes-t ad, a mi a clausula miatt megtartandó (így még Arn. IV 13 és IV 24-ben is) s megjegyzendő, hogy ez a forma a késői latinságban elismert és szélkében használatos (v. ö. Heraeus: Die Sprache des Petronius u. die Glossen. Progr. Offenbach, 1899, 39 l. 4 jz.; Bonnet: Le latin de Grégoire de Tours. Paris, 1890, 158 l. 3 jz. stb.); VI 6 functorum esse corporum sepulturas [esse], a második esse törlése tökéletesen helyes, de Br. elfelejti, hogy ezt már Sabæus (ed. princ. 1543) megcsinálta; a VII 50 lacunájának kitöltése és a 36—39 lk. kapcsán szívesen hallottam volna valamit a melléknév-gradusok jelentésének elhomályosodásáról s pl. positivus és superlativus egymásmelletti használatáról (pl. rectos et sapientissimos: II 51 stb.), a mi főként a clausula-technika kényszerítő hatásának eredménye; a III 9 kapcsán (sing. állítmány a plur. neutr. alany után) utalni kell Rönseh Itala und Vulgata (1875²) 435 l.-ra; az I 48 (IV 16; VI 16)-ban az animal-nak, mint plur. mellett álló appositionának (medici, animal humi natum stb.) nemcsak Lactantius (div. inst. VI 17, 20) és Hieronymus (ep. 66 ad Pamm.) adják támasztékát, hanem már Livius is V 47, 3 canes., sollicitum animal ad nocturnos strepitus; II 45 maledicere acc. vonzattal nem græcismus, mint Br. gondolja, hanem vulgarismus, még pedig elég korai, v. ö. Petr. 58, 13 cave maiorem maledicas és 96, 7 maledic illam, holott Petronius, művének nem vulgáris részeiben (117, 11; 132, 13) ezt az igét dativ.-szal szerkeszti; a IV 5-tel kapcsolatban (névmások pleonasztikus halmozása: quod istud; quæ haec stb.) helyesen utal a jelenség ősi voltára (Plaut. Trin. 1023 quorum eorum unus), de már az ugyancsak idevágó VII 33 ceterique omnes alii mellé odafirhatta volna a Trin. 1046. verséből: ... omnibus univorsis, vagy Apul. met. VII 5 universi omnes adsensere, stb.; II 30 necesse est permaneat et adsumere, mellé idézendő lett volna a vele párhuzamos anakolutia a VII 4-ben (l. fentebb); I 13 calumniare és III 14 abstinetur, az igék genusának változására idézendő volna — egyebeket nem említve — Löfstedt: Philol. Komm. 215 sk. lk. és Rönseh It. u. Vulg. 297; IV 14 iam Mercurius primus... supremi progenies Cæli est, sub terra est alter,.... Maia tertius matre et Iove procreatus

sed tertio; ezt a helyet Br. a *sed* = et quidem jelentésére hozza fel példának, holott a *clausula* iskolásan mutatja — a mit eddig nem vettek észre — és a két előbbi *est* is igazolja, hogy itt: *procreatus est tertio* olvasandó. Végül, pótlásképen az *ut* kötőszóról írt fejezetéhez (60—61 lk.): meg kellett volna említenie, hogy A. ezt a kötőszót nem egyszer elhagyja: II 46... *iusserit et ab sua fueret constitutione præceperit*; VII 29 *date bibant*; — ez az utóbbi régi és a mindennapi nyelvből való megmerevedett formula, mint *Plant. Stich. 758 vos date bibat tibicini, Cato de agr. 73 dato bubus bibant, stb.*, mutatják.

Brakman tanulságos könyve nem oly gazdag, nem oly mély, nem olyan — mondjuk — fölényes tudás gyümölcse, mint a Löffstedtét, de jól készült, megbízható és inventiosus tudós munkája s mindenestre jókora lépéssel segített közelebb a már nagyon is kívánatos új Arnobius-kiadáshoz.

(Budapest.)

RÉVAY JÓZSEF.

Chr. Fr. Weiser: Shaftesbury und das deutsche Geistesleben.

B. G. Teubner, Leipzig u. Berlin. 1916. XV + 564 l. Ára 15 M.

Ezt a könyvet pártember írta. Az Amerikába származott német Weiser semmi tekintetben sem lett hűtlen régi hazájához, Nagy-németországhoz. Nem csodálkozhatunk tehát, ha itt-ott nagyon szembezőkő a németiség dicsérete és ha Shaftesburyt egyenesen németnek jelenti ki szabadelvű gondolkozása miatt. A mű, a mely különben még a háború előtt készen állt, ezt az állásfoglalást nem tekintve, alapos, gyönyörű s nagy conceptiójú munka, a mely minden dicséretet megérdemel. Shaftesbury gondolatait olyan behatóan, világosan fejtegeti és az írótt olyan markánsan állítja be egész Európa kultúrfejlődésének menetébe, hogy szinte művészi érzéket mutat. Kevesebbet foglalkozik Shaftesbury és a német szellemi élet kapcsolatával, itt nagyjából részlettel utalásokra szorítkozik.

Shaftesburyt a legutóbbi évekig nem nagyon ismerték. Ennek oka nagyrészt az, hogy olyan tanítványai, mint a francia Voltaire, túlságosan magukra vonták a figyelmet és az ő működésükkel kapcsolatban sok tekintetben hamisan ítélték meg az angol írótt. Ezt különben Voltaire sem értette meg teljesen, a mint lényegileg meg sem érthette, mert egész egyéniségük ellentétes volt. Voltaire igazi francia felületességgel aknázza ki Shaftesburyt. Átvett minden gondolatot, melyet megfelelő harczi eszköznek talált, de igazi mélységeibe nem hatolt. Végeredményben az angol bölcselőt tanítványainak sok minden kiméretlenségeért és végtelenségeért is felelőssé tették, pedig ártatlan volt benne. Ő mint gondolkozó igazi költő, a nyomába szegődött agitátorokkal szemben. Az ő szellemi ősei Platon, a neoplatonikusok, Plotinus és a német mystikusok. Már ez is mutatja, hogy tévedésnek kellett fenforognia, ha szó nélkül bármely deistával azonosították, a ki részben az ő elveit vallotta. Újabban sokat foglalkoztak Shaftesburyvel a legelőkelőbb német elmék. Dilthey Vilmos kimondta, hogy ennek az angol gondolkodónak Wieland-, Herder-, Goethe- és Schillerre gyakorolt hatása legalább is egyenértékű Spinozával. Paulsen Fr., Walzel O. F. felismerték s kiemelték igazi jelen-

tőségét. Spranger E. («Humboldt u. die Humanitätsidee», 1909.), Kremer J. («Das Problem der Theodizee», Berlin, 1909.) utaltak nagy hatására.

Weiser könyve az autonomia és a heteronomia nagy harcát eleveníti meg előttünk. Shaftesbury az előbbinek híve, sőt prófétája. Egész élete és működése a mindent lenyűgöző forma ellen irányult, a melynek főképviselője XIV. Lajos, a «napkirály» és Versailles. Családi traditio is sarkalhatta az író-t az emberi jogok és az emberi méltóság védelmére. Nagyatya, a lordkanczellár érdeme volt a Habeas corpus act keresztülvitele. Ő volt az 1671-ben született írónak gyámja s Locke a nevelője. 1695-ben orániai Vilmos második parlamentébe került képviselőnek s a liberális whigek pártjához állt. Elte végéig egy főczél vezette: az ultramontanizmus és romanizmus, melynek vezére XIV. Lajos volt, legyőzése. Weiser ezt a harcot a germánok, elsősorban a németek világtörténelmi feladatának tekinti. A győzelmet Shaftesbury, fájdalom, nem érthette meg, sőt 1713-ban azzal a tudattal kellett meghalnia, hogy Anglia elárulta a szabadság ügyét.

Philosophiai elveinek sarktétele az egyéniség érvényesülése. Innen, az egyéni lélekből kiindulva, hódítja meg a szellem a külvilágot. Az első követelmény a lelki concentratio. Nem a pantheizmushoz, hanem a panentheizmushoz vezet bennünket e rendszer, a mely ellensége minden külső erőszakos formának s így minden imperializmusnak. Weiser a protestáns germánuságot tekinti ezen elvek letéteményesének, még pedig nem Luther, hanem Kálvin követőit.

Shaftesbury világa nem merev, változatlan világ, hanem örökösben fejlődő. Organikus egészként, melyet a titkos benső erő határoz meg s mely önnön belsejéből kifejtődik, fogja fel önmagát s az egész világot. Mint Plotinus, Giordano Bruno és Boehme Jakab, ő is a fa példájára hivatkozik, a fáéra, a melyet egy csodás alakítóerő emel föl, a mely maga körül a világ elemeit a saját alakjába formálja és melynek gyümölcsei érnek, a nélkül, hogy kérdést tennének. A discursiv, analytikus ész számára a világ örökké élettelen részekre darabolt, felfoghatatlan végtelenség marad. A világegység csak lelki forma, intuitive felfogott alak. Ezt a lelkiformát világformává egy különös lelki erő, az enthusiasmus emeli.

Nagy tévedés volt mindezek után a Shaftesbury-féle «moral sense», «moral art», «moral beauty» kifejezéseket félreérteni. Nem erkölcsi fogalmakról van itt szó. Shaftesbury a «moral» szót a «rational» és «mental» szavakkal felváltva használja ugyanegy fogalom kifejezésére, sőt pl. «moral beauty» helyett «beauty of the mind» is lehető. Nem igaz tehát, hogy Shaftesbury æsthetikája valamilyen ethikai fogalmakon alapulna. Itt is csak a fenti lelkiformát («inward form», «inward constitution») érti, a mely a szépérzék alapját is képezi.

Hasonló, talán még kellemetlenebb következményekkel járó tévedés forog fenn a Shaftesbury-féle irónia és azon tétele körül, hogy az igazság legjobb próbaköve a gúny. Megbotránkozva utasították vissza a gondolatot, hogy pl. a vallás legszentebb fogalmait is ki kellene tenni a gúny próbájának. Még Herder is ezen tévedésbe látszott esni *Adrasteá*-jában. Shaftesbury az igazság legfélelmesebb ellenségének a fanatizmust tartja. Ez azonban formátlan, mert nem

természetes, formátlansága miatt pedig nevetséges. Ez az önkéntelenül kikényszerített nevetés azonban legjobb fegyver is ellene. Mindenfajátú fanatizmussal szemben, főként ha az a tekintély álarczában jelenik meg, ajánlja tehát a raillery-t,¹⁾ a mely legkönnyebben deríti ki az igazsággal ellenkező formátlanságát. A ki a humort tágabb hatáskörben akarná az igazság szolgálatába állítani, annak finom érzékének kell lennie, urbanitasnak nevezi ezt a philosophus. Meggyőződése azonban mindenesetre: «That which can be shewn only in a certain Light is questionable. Truth may bear all Lights.» Az igazság bármily oldalú megvilágítást elbir.

Egy bizonyos «formát» lelünk Shaftesburynél is, de ez belső erő. Nem kívülről jön szerinte a jó, a szép, hanem a bensőből kifelé nyilvánul az istenség s törekszik alakot ölteni. A lelkiformában, pontosabban a lélek által történő formálás aktusában rejlik a szép lényege. Plotinus szerint is a szellem természetéhez alkalmazott, a lélekből kiindulólag alakított a szép. «The Beautiful, the Fair, the Comely, are never in the Matter, but in the Art and Design; never in Body itself, but in the Form or forming Power.» A forma itt nem merev, nem anyag, hanem inkább erő, szellemi energia. Az «Einführung» tana Shaftesburyre vezethető vissza, sőt az érdeknélküli tetszés tana is meglelhető nála. Dicsőíti az Erotot mint világ-principiumot, ez szünteti meg a dissonantiákat, egyesít, tehát alakító, formáló erő. (L. Hölderlint, ki szintén Shaftesbury tanítványa.)

A belső forma (innere Form) kifejezés, mint azt Herder, Goethe, Körner, Humboldt Vilmos használták, az angol bölcselőre vezethető vissza. Ő meg a régi görögök «logos»-át támasztotta föl, alakította át. Az ősfurma Shaftesbury szerint számtalan formát hoz létre, melyeknek két fajat ismeri: «forming Forms» és «dead Forms». Az előbbieket alkotólag tevékenyek, ép úgy, mint az ősfurma s tulajdonságuk «Intelligence, Action and Operation». Ilyen «forming form» az «inward form» (innere Form), a melylyel szemben áll a «mere body», a mely «dead form», holt forma. Ezekben már kezd elvezetni az ősfurma, az istenség. A «forming form» tehát erő, de ép ezért mélyebb kapcsolatot létesíthetett itt a philosophus az aesthetika és az ethika közt. Az activitas az egyik főprincipium. Prometheus, a görög titán ennek az első felismerője. Ő vele az ember passiv objectumból activ subjectummá alakult át. Prometheus az öntudatosan alkotó, szabad ember. Szembeszáll az istennel, követeli a maga világát. Nem az örök, igaz istennel daczol azonban, hanem csak az erőszakos külforma bálványistenével és ennek földi helytartóival, a politikai és lelki téren hatalmaskodó kényurakkal. Shaftesbury főideálja a tett és csak, ha ennek elháríthatatlan akadályai vannak, lép helyére a szó. Ő maga is csak azért vált íróvá, mert a szabadságért való harcot lehetetlenné tették neki.

A lelkileg felszabadult embert a «moral sense» és a «moral taste» vezeti, a mely azonban épenséggel nem a «bon goût»-val

¹⁾ Ez a szó azonban nem felel meg pontosan a gúny szónak. Legjobb meghatározása Van Effen-é: «J'appelle véritable Raillerie un tour d'Esprit adroit et delicat, propre à faire appercevoir finement à quelqu'un qu'on remarque en lui des imperfections, qu'on ne veut pas lui reprocher d'une manière directe.»

egyenértékű, hiszen pontos fordítása — a moral szónak mental-lel való egyenértékét tekintetbe véve — annyi, mint szellemi izlés. Ezt a fogalmat Shaftesbury a mystikusoktól vette. Az igazságot bensőleg megismerni, Istent a lélek legmélyebb mélységeiben fölfogni, ez az «Isten izlése» a régi német mysticismusban.¹⁾ Shaftesbury ezen izlésitélete nem függ semmi külsőleg meghatározottól, valamilyen conventiótól, hanem magában a dolgok természetében rejlik. A természetes iránti érzék a jó izlés. A nevelésnek is ezt kellene fejlesztenie. Ép ezért æsthetikai nevelést kíván. A mindent lenyügöző, hamis tekintélytisztelést megvetendő eszköznek tartja, melylyel a nevelők visszaélnék.

Weiser nemcsak annyiban igyekezett visszaadni Shaftesbury eszméit és elveit, a mennyiben ezeket a philosophus rendszerezte s egybefoglalta, hanem szétszórt megjegyzéseit, nézeteit is összegyűjtötte s arra törekedett, hogy egységes, áttekinthető képet nyújtson e nagy elme gondolatvilágáról. Igen érdekes az így nyert fejezetek közül az állam és társadalomra vonatkozó, hol Hobbes elleni állásfoglalását tárgyalja. Szerinte az emberiségben éppen megvan a közönség érzése, a nagy egységbe olvadás ösztöne. Ennek csak időleges elhomályosulásáról lehet szó, a mikor aztán az ember emberi méltóságát feledve az abszolutizmus jármába hajol. A kényuralom elleni harc azonban minden erkölcsös ember legelemibb kötelessége.

Ez a hatalmas szabadságszeretet hatja át az egész művet Shaftesbury szellemének megfelelően. Ezzel, mély erkölcsi érzésével, fenéséges és érthető, világos mysticismusával igazi nagy nyereség az angol bölcselő új életrekeltsége, kiről pedig honfitársai sokaig úgy írtak, mint a halott lordról.

(Arad.)

Koszó János.

Ernst Windisch : Geschichte der Sanskrit-Philologie und indischen Altertumskunde. I. Teil. (Grundriss der indo-arischen Philologie und Altertumskunde. I. Band, 1 Heft B.) Strassburg, 1917.

Legyen szabad mindenekelőtt az egész vállalatról általánosságban azt a megjegyzést tennem, hogy nagyobb egységes philologiai munka disciplináinak megírásánál nem kívánatos többféle nyelv használata. Bármennyire is úttörő munkáról van szó német területen, (sőt éppen ezért!) bármennyire is alapfeltétel az öind philológiával foglalkozóknál az angol és francia tudás, a német tudomány presztizsét még oly nagynevű angol tudósoknak angol nyelvű közreműködése sem emelheti. A program szerint később megjelenendő angol értekezések is kísértének.

Windisch művének II. része még nem hagyta el a nyomdát. Az I. rész a sanskrit philologia előzetes történetével (Vasco da Gama stb.) kezdődik és Lassen működésének, valamint «Indische Altertumskunde»-jának bőséges ismertetésével zárul. A szerző Philippo Sassetti-t egyáltalán nem említi; Böhtlingk, Stenzler és Pott pedig valószínűleg

¹⁾ Eckhart mester szerint : «(daz ewig wort) werde geborn in dem aller innersten des wesens der sêle unde diss werden gewar alle die krefte der sêle in einem götlichen gesmacke.»

a II. kötetre maradtak. Az első lapokon említett és ma már csaknem hozzáférhetetlen munkák ismertetése — mégha nem közvetlen forrásból vett is — rendkívül nagy értékű. A szerző egy «Systema Brahmanicum»-ot, a minőt Frater Paulinus írt, kezdők részére ma is szívesen látna (pag. 21). Kiemeli az érmék nagy értékét az óind történelemre nézve (p. 102). Stein hypothesis szerint óind η -et görög átírásban felül nyújtott φ -el látjuk (p. 102). Ezt az olvasásmódot újabban hibáztatta ugyan J. Kirote («Orabazes», S. Ber. Wiener Ak. 1917) és r -et olvas, de érvei nem döntöek. A két legfontosabb dynastiára való tekintettel hosszasan időzik a Samudragupta-feliratok és a Dharasēna-rézlapok történeti ismertetésénél. (p. 105). A diadochosok említése Asōka edictumain adta a legfényesebb bizonyítékot arra nézve, hogy Asōka nagyatyja: Candragupta azonos a görögök Sandrokottos-ával és ezzel Asōka uralkodásának ideje (Kr. e. III. sz. 2. fele) is megállapítható volt. Már Prinsep felismerte a Gīrnar-tól összeállított Asōka-ábécében a legrégibb ind írást (p. 111) és ennek alapján — persze tévesen — a görög betűrendet az óindból akarta lezármaztatni. Felismerni vélte azt is, hogy az ind számjelek eredetileg számnevek kezdőbetűi voltak. Ind csillagászok és számtudósok a számokat szavakkal jelölték, pl. 1 = candra, mert csak egy hold van; 4 = vēda, mert négy veda van, 6 = rasa, mert hatféle az íz stb. (p. 112). Érdekesen jellemzi Wilford működését, a kit rendkívül nagy tudás mellett ugyanoly kritikátlanúság jellemezett. Ő akarta levezetni a sanskritből Noe-t és Deukalion-t, főforrásai pedig mindenféle purana-«kivonatok» és egyéb értéktelenségek voltak, melyeket derék paṇḍit-ja nagy kéjjel szállított neki. Összefüggést látott Śalivāhana és Krisztus között is (p. 92 és 116), mint a kinek mennybemenetelétől számították az időt az első keresztények. Nicolo de Conti később Vikramāditya-t Augustus császárral, Holtzmann meg Homerost (= samāsa!) Vyāsa-val azonosította. Bennünket különösen érdekelhet Csoma Kőrösi (sic! p. 118, később már: Alexander Csoma de Kőrös p. 131) a «magyar kutató» és utazásának célja: «for the prosecution of researches connected principally with the origin of the language and people of Hungary». (Journal of the Asiatic Society of Benegal I. 504.) Ezek Horace Hayman Wilson szavai a «Journal» I. kötetéből. (1832. pag. 375 sqq.) Értekezésének címe: «Abstract of the contents of the Dul-vá. or first portion of the Káhgyur, from the Analysis of Mr. Alexander Csoma de Kőrös.» Csoma Analysis-e azután 1836-ban a maga egészében megjelent az «Asiatic Researches» XX. kötetében. Ezen ma már hozzáférhetetlen munka helyett ajánlja Windisch a Léon Feers-féle pontos francia fordítást. («Traduite de l'anglais et augmentée de diverses additions et remarques.» Annales du Musée Guimet 2. kötetében, Paris, 1881.) Angol politikai körülményekből magyarázza, hogy mindenekelőtt az északindiai buddhimus vált ismeretessé (p. 130). Csoma munkájából később még oly neves buddhakutatók, mint az ifjabb Burnouf (francia), az eredeti források mellőzésével merítettek (p. 134). Innét vette Burnouf a buddhisták első három fontos egyetemes zsinatának ismeretét (p. 137). Burnouf tárgyilagoságára jellemző, mennyire távol tudta magát tartani a divatos Buddha-Krisztus összehasonlításoktól ott is, a hol ilyenek csábítóan kínálkoztak cf. Mātanga-dārikā Prakṛti-nak, egy leánynak

Buddhával való találkozását, a kitől a «fenséges» ívóvizet kért — és Joannes 4. c. a szamariai asszony esetét. A szerzőtől nem említett párhuzamok közül a legdivatosabbak még: Buddha születése s a kis Jézust karjaira vevő Simeon szavai, azután Buddhának (Zarathustrának is) és Jézusnak megkísértése a pusztában, avagy vándorprédikatori működésük stb. Ily formájukban tudománytalan túlzásoknak tartja őket különben Hermann Oldenberg, a buddhismus egyik legkiválóbb ismerője is. (cf. «Buddha»,⁵ pag. 231 sqq. és «Aus dem alten Indien» Berlin, 1910. pag. 45—52). Rámutat Windisch az ötféle skandha és a pratityasamutpāda egymáshoz való viszonyának homályosságára (p. 135). Tisztázásuk annyival inkább fontos, mert ezek teszik a négy «nemes» igazság mellett Buddha tanításának lényegét. A kérdés mai állása szerint különböző korokból származó felfogások keveredtek itt össze: ám ez még csak út a megoldáshoz! Már Burnouf négyféle buddhista irányt különböztetett meg (p. 136). Ugyanő 1826-ban azt írja Lassen-nek, hogy egész Franciaországban csak hárman foglalkoznak sanskrittal, közülük kettő az ő ellensége (értsd: Langlois és a mások tudására féltékeny Chézy), a harmadik ő maga. Ennek a száraz tudósnak levelei mindig szellemesek és jóízűen humorosak voltak. Érdekes, hogy a francziák napjainkig csupán az északi buddhizmussal foglalkoztak, ideértve E. Senart Mahavastu-ját is. Az angolok és németek nagyobb figyelemmel kísérik a ceyloni buddhizmust is; ám a meddig nem ismeretes valamennyi kínai és tibeti fordítás — ezek újabban egyre-másra jelennek meg — biztos képet nem lehet alkotni az északindiai eredeti szövegeknek a páli-típiāka-khoz való viszonyáról. Utóbbiaknak persze éppen az a nagy előnyük, hogy nem fordítások. — Robert Lenz, a ki 28 éves korában mint szt.-pétervári egyetemi tanár halt meg, teszi először ismertté latin fordításban 1833-ban Kalidāsa «Urvasi»-ját (p. 145). A védák nyelvének első grammatikusa Adolphe Regnier (+ 1884). Az első olasz indologus Gorresio Gáspár apát, turini egyetemi tanár. Miután francia földön Burnouf idejében csak egyetlen sanskrit katedra volt és pedig Párisban, alig akadt ennek hallgatója. A Burnouf-Leupol-féle compiliatio (Páris, 1866) ma is az egyetlen francia-sanskrit szótár (p. 147). Reinaud (és Jones) szerint három dologgal büszkélkedhetnek az indek: «les fables de Bidpai, le jeu d'échecs et la numération décimale» (p. 153). Nagy meglepetéseket tartogathat még annak alaposabb vizsgálata, vajjon az állatmese egész gondolata nem ind találmány-e és az aesopusi mesék eredeti talaja is nem-e ott keresendő? Az arabok eleinte vajmi keveset tudtak az indekről; csak Bagdad alapítása után (Kr. u. 770) lesz egyre sűrűbb és állandó az érintkezés Perziával és Arábiával, míg végre a híres arab tudós *Albērūni*, a ki ghaznai Mahmūd-dal beutazza Indiát, Kr. u. 1031-ben megírja ind krónikáját. Ugyane művében említi ő is, hogy az arabok a számjegyeket az indektől kölcsönözték. Az arab mesék és a sakkjáték eredetét már Reinaud W. Schlegel-lel, L. Deslongchamps-al és Gildemeister-rel együtt hangoztatta. A történetírás feltételeiről Benfey «Indien»-je még ma is értékes gondolatokat tartalmaz. Benfey Párisban Burnouf-hoz szegődött, mert meg volt győződve, hogy zsidó létére Németországban katedrát sohasem kap. Később mégis göttingeni tanár lett (p. 150). Bopp is nagy keservesen jutott katedrához

(p. 71 és 83). Bopp grammatikája nyomán készült Thumb és Wackernagel sanskrit nyelvkönyve (p. 72). Már Bopp függetlenítette az egyiptomi építészetet az indtól, de azért valószínűnek tartott némi kulturközösséget, főleg ind részről (p. 63). Ugyane nézetét vallja Bohlen is (p. 87). Német földön sanskritot először Bonn-ban tanítottak (p. 75). A szerző nyelvi megjegyzéseihez tartoznak a -tvā- és -ya- «hibásan gerundiumnak nevezett» igeformák, melyek homályosságára Schlegel kutatásaival kapcsolatban mutat rá (p. 74); azután Lassen fontos megjegyzései az újind nyelveknek a prákrít-tól való különbözéséről (p. 195), valamint a Humboldt-féle érdekes megállapítás, hogy a káwi-nyelv sanskrit kölcsónszavai mind nomenek (p. 85). Utóbbi így odavetve megemlíteni nem helyes, mert ismerve Humboldt-nak állandóan a homályosság vizei felett lebegő bibliai szellemét (kb. így jellemzi őt Delbrück: «Vergl. Syntax der idg. Spr.» I. pag. 38) és azt a körülményt, hogy ő pl. az ige fogalmát aligha fogta fel helyesen («auch mit seiner Auffassung des Verbums an sich sind wir jetzt nicht mehr zufrieden», cf. Delbrück, i. m. I. pag. 44),¹⁾ értékelni is kellett volna ezt a nézetet. A norvég Christian Lassen († 1876) bonni egyetemi tanár epochális munkája («Indische Altertumskunde» IV Bde) zárja le a szerző egyéni megállapítása szerint az ind philologia első korszakát. Lassen W. Schlegel tanítványa, Bopp sanskrit Gr.-jának szakavatott kritikusa és azon kevés európai tudós egyike, volt, a kinek Prinsep indiai kutatásaiban mindjárt önálló szerep jutott (p. 155). Jellemző róla a szerző megjegyzése: «Schlegel hat ihn fest bei der Stange gehalten, ihn aber auch unterstützt und ihm schliesslich zur Professur verholfen». De azért igazi tudós természettel tűrte a függő szerepet ez a kopasz, sovány, de nagy eszű és igénytelen tudós (Burnouf jellemzi őt így, Choix de Lettres p. 174: «Lassen, qui a perdu ses cheveux, à peu près comme Mohl, et qui a maigri, est un excellent homme, d'une science merveilleuse, et d'une grande simplicité») az előkelő, biztos fellépésű és saját tudására nem kevésbé hiú Schlegel mellett (p. 155). Lassen is foglalkozik az ind történetírás hiányának okaival. Oldenberg ugyan ma már a tragikus véget ért Bühler nyomán új utakon halad (cf. i. m., Berlin 1910), ám sokkal megfontolandóbb az a pszichológiai körülmény, hogy tisztán szemlélődő életet élő emberekkel könnyű bármit is elhitetni, mert mesterségesen van kiölve belőlük a kritikai érzék; történeti themát tehát képtelenek kezelni, az kezükben rögtön mesévé és csodássá válik — ha ugyan egyáltalán érdemesnek tartják ilyesmivel foglalkozni. Lassen a buddhismusról szóló részben sokat merített Kőrösi Csoma S. adataiból is (p. 171).²⁾ A bhakti-t az ind

¹⁾ Még egy jellemző kijelentése Delbrücknek arra vonatkozólag hogy mily kevésbé hatott Humboldt az utódok kutatásaira i. m. p. 46—47: «Man verbeugt sich in der Vorrede (t. i. nyelvészeti munkákban) vor dem grossen Meister und verfährt im übrigen nach alter Weise».

²⁾ Érdemesnek tartom Lassennek a Nirvana-ról adott meghatározását közölni: «Das Nirvana ist nach der Ansicht des Gründers des Buddhismus weder die Rückkehr der Seele zur höchsten Gottheit, noch ihre Auflösung in die Elemente, sondern die vollständige Vernichtung des denkenden Wesens oder seine gänzliche Auslöschung, welches die eigentliche Bedeutung des Wortes ist» (p. 188).

vallásosság egyéni nyilvánulásának tekinti Weberrel szemben, a ki a Visnu-féle avatára-kban és Kṛṣṇa istenként, való tiszteletében keresztény hatást keres. Ugyanis a Mahābhārata nak Śvētadvipa-legendáját akként értelmezi, hogy a kereszténység kezdőkorában brāhmanok tengeri úton jöttek át Alexandriába, sőt Kisázsziába is, és Indiába hazatértük-
kor a monotheista tant és néhány Krisztusra emlékeztető legendát a már régebben is istenként tisztelt herosra: Kṛṣṇa dēvakīputra (= az isteni nőnek fia)-ra alkalmazták, másrészt a maguk sāṅkya- és yōga-rendszerével erősen elősegítették a gnostikus szekták keletkezését. («Indische Studien» 1850, I. 400. Persze nem kizárólagosan, mert hisz a legfontosabb szerepet itt maga a biblia vitte.) A turáni népeknek bennünket is közelebről érdeklő uralmát Indiában Lassen pontosan a Kr. e. 57. — Kr. u. 319. évek közé teszi. Támadja azt a nézetet, mintha a sanskrit nyelv tudós köröknek köszönhetné eredetét (p. 190), mindamellett feltehető szerinte, hogy már Asōka király idejében az árja indektől megszállott területeken a népnyelv divott s csak a brāhmanok és más előkelők beszélték a sanskritot. Ezen alapszik szerinte az ind szindarabok többnyelvűsége is. Az ind kiviteli cikkek ismertetésénél Plinius munkájában találta Lassen a legértékesebb adatokat. Diodorosnak (II. 55—60) Jambulos-ról szóló elbeszélésében helyesen történeti elemet lát, melyet persze Rohde a maga szempontjából regénynek tekint és a mesék osztályába soroz («Der griech. Roman»² pag. 250). A buddhismus ismertetésénél már ő is felhasználja a rendelkezésére álló kínai útleírásokat. Indiából Kr. u. 65-ben indúl át a buddhismus Kínába, majd innét a 6. sz.-ban Koreán keresztül Japánba. Lassen főérdemét abban látja a szerző, hogy a részletkutatásokat nagy egységes és azért nem kevésbé önálló, egyéni kutatásaival is kiegészített műben foglalta össze.

A szerző kitérőleg azt is megemlíti, hogy keltologusnak készült és ezt a gondolatot Angliában tartózkodásakor a véletlenszerűen köszönheti (p. 145). Egyelőre sajnosan érezzük e maradandó becsű munkában a tárgymutató teljes hiányát: nyilván a II. kötet fogja hozni. A túlságig vitt mindenféle nyelvű idézés inkább pedáns, mint szükséges. Néhány utódat fejezi be az I. kötetet.

(München.)

HELLE F. HUGÓ.

Fritz Adler: Racine als Mensch und Künstler. Inaug.-Diss. Leipzig u. Dresden, Petzschke & Gretschel, 1915. 8-r., 94 l.

A «cas Racine» aktái ismét egy figyelemreméltó darabbal szaporodtak. Racine, a művész számára majdnem egyhangulag jelöli ki a modern kritika az első helyek egyikét; de Racine, az ember felől nagyon eltérnek a vélemények. Őreg korának vallásos irányával nehezen egyeztethető össze tragédiáinak világias és szenvedélyes alaphangja s Port-Royal megtért hívéhez nem illik a buzgó udvaronc szerepe. Adler Sainte-Beuve alapján úgy próbálja kibékíteni ezeket az ellentéteket, hogy nem emeli ki sem a vallásos, sem a világi vonást a másik rovására, hanem azt vitatja, hogy ez a kettő együtt képezi Racine jellemét s épen ez az állandó dualizmus derít fényt életére és művészetére.

Racine «daimon»-jának Isten és a világ, Port-Royal és Ver-

sailles a két pólusa. Jelleme hajlékony lévén, ezt a két, a XVII. század felfogása szerint összeegyeztetetlen ellentétet néha békés harmóniába tudta egyesíteni s a nagy belső összeütközéseket mindig külső körülményeknek kellett előidézniök. De végleges döntésre nem képes s mikor az egyikről örökre le kell mondania, lelke megtörik. A két elem hatalmának hullámszását kíséri végig a dolgozat Racine műveiben. Mikor Uzèsből visszatér, az írói dicsőség vágya, tehát a világ győzedelmeskedik s míg Thébaïde még a jansenista vallásosságra jellemző pesszimizmus alkotása, Aléxandre-ban a világ szeretete, az optimizmus tetőpontját éri el. A Port-Royallal való szakítás okozta lelki rázkódtatás után Racine mélyebb és komolyabb pillantással tekinti az életet s ez lassankint, észrevétlenül ismét közelebb viszi a vallásos elem diadalához. Andromaque-tól Bajazet-ig csak művész, a ki naturalisztikus pontossággal és érzéketlenséggel festi a szenvedély rombolását; de Mithridate-tól kezdve egy-egy alakot erkölcsi lényné tesz a büntudat és a felelősség érzése. (Adler Monime-ot is ezek közé számítja; ezt követi Iphigénie és főkép Phèdre.) A megtérés után egy időre békés dualizmusban él tovább a két elem, a vallásosság s az udvari és irodalmi szereplés, mígnem a kegyvesztés s ezzel a világ bezárulása megöli Racinet.

Úgy látszik, hogy a Taine-elmélet gépies alkalmazása ellen újabb időben megindult reakció egyik termékével állunk szemben. Taine Racineban XIV. Lajos udvarának megtestesülését látta csupán s így nem csoda, hogy a művész mellett az egyéniséget annyira elhanyagolták, hogy Adler egyik bírálója¹⁾ is szinte fölöslegesnek tartja Racinenal, az emberrel való foglalkozást. Igaz viszont, hogy Adler a másik végletbe esik, a mikor a «daimon»-nal szemben például a jansenista nevelés hatását becsüli kevesebbre a kelleténél s a mikor egyetlen és nagyon is általános, sokakra illő formulából igyekszik levezetni Racine életének minden nyilvánulását, a mi nem mehet végbe erőszakosság nélkül. Felfogásának lényege azonban ép oly elfogadható, mint a mennyire érdekes néhány részletkérdés új megvilágítása (Andromaque két fogalmazásának összevetése az «erkölcsi» jellemtypus kezdetének visszavitele Monime alakjára stb.).

(Debreczen.)

HANKISS JÁNOS.

Otto Körner: Das Homerische Tiersystem und seine Bedeutung für die zoologische Systematik des Aristoteles. Wiesbaden, 1917, 30 lap.

Gomperz szerint Aristoteles zoologiai rendszerének érdeme a logikus elvek felállításában van. Ezzel szemben Körner tanár, 1880-ban megjelent régebbi (Die homerische Tierwelt című) és ezt kiegészítő jelen dolgozatában vitatja, hogy az anatómiai és physiologiai ismeretű jelek szerinti osztályozás — a miért Aristoteles az új n. «természetes» rendszer megalapítójának tekintik — régen a philosophus előtt, már az Ilias és Odysseia keletkezése idején is használatos volt és nyoma ép úgy megvan e költeményekben, hol meglétét az ember és

¹⁾ K. Vossler, Literaturblatt für germanische u. romanische Philologie, XXXVIII. évf. (1917.) 28—30 l.

állat szoros érintkezése teszi érthetővé, mint a diátaról szóló iratból kihámozott, ú. n. kosi osztályozásban is, melyet már Rud. Burckhardt az aristotelesi előfutárjának tekintett. Sőt az elvi egyezésen túl, a szerző szerint, a systematika egy részét is Homerosztól vette át a rendszerező philosophus.

Körner talán túlzottan nagyit, hogy a beosztási rendszer áruló műszavait Homerosban felfedezhesse; de annyi kétségtelen okfejtéséből, hogy a költő korában, jellemző vonásaik szerint, jól, tudatosan és biztosan ismerték az egyes állatokat és életüket. Ennek pedig különös jelentősége van a nagy, ú. n. epikus hasonlatok létrejöttéről (melyek túlnyomó részben állathasonlatok) és erősíti rétegeződési elméletemet.¹⁾ Ha t. i. a zoologiai tünetek rendszere közismert, a jellemző műszók és megfigyelések elkopottak voltak, az szükségképp aláasta a hasonlat laza talaját és könnyen associativ kisiklásra prædestinálta mind a költő, mind a hallgatók képzeletét. Mihelyt a költő nem fantáziája teremtő munkájával kénytelen az aprólékos vonásokat felhajtani, érthetőbb, hogy a zsilipnél váró és felszabadulni törekvő kész, a mit a kezdetleges tudás mindég nehezen tart vissza, minden kis, támadó résen kibuggyan; és ép így: mihelyt a hallgatóság is az avatottak sima kerekkein gördülhetett utána, a költőnek kevésbé kellett félnie, hogy ez vagy az a czélzása esetleg az új megismerés feltartóztató meghökkenését okozza, tehát bátrabban élhetett ilyenfélékkel.

Magam az epikus töltelékek létrejöttében mindég az előző állatmesék (eposzok?) szerepét szimatoltam, a mire Körner egyáltalán nem is gondol. Ma sem tartom valószínűnek, hogy Homeros a systematikus tudást állattani kézikönyvekből merítette volna.

(Kolozsvár.)

MARÓT KÁROLY.

Herzensergiessungen eines kunstliebenden Klosterbruders. Phantasien über die Kunst für Freunde der Kunst von Wilhelm Heinrich Wackenroder. Weimar, G. Kiepenheuer 1916. 8-r., 206 l. Ára 1.50 M.

A fiatalon elhunyt Wackenroder korszakos jelentőségét és helyét a német romanticizmus közvetlen előkészítői között R. Haym állapította meg először (l. R. Haym, *Die Romantische Schule*,³ ed O. Walzel, 1914, 119. ll.) s ő forrasztotta első ízben világos, határozott képpé a rajongástól túláradó Tieck-féle hagyománynak emberileg már szinte megfoghatatlan vonásait. Noha azóta H. Wölfflin Wackenrodernek a képzőművészethez (*Studien zur Literaturgeschichte. M. Bernays gewidmet*, 1893), H. Stöcker (1904) a XVIII. század művészettörténeti elméleteihez, P. Koldewey (1904) Tieckhez, E. Deszauer (1907) Vasarihoz való viszonyát organikusabbá tette, leveleinek Fr. von der Leyentől (Jena, 1910), az 1793-iki írt naplójának

¹⁾ L. A görög epikus hasonlatok, stb. EPhK. 1907. 386—404. l. Ez elméletet lényegében ma is fenntartom. Az egyszerűségét — ha a nagyobb gondolatkisiklásokat többszemélyes hagyomány művének tekintem is — természetesen nem tartom a hasonlatok keletkezésének pszichológiájával ellenkező lehetőségnek.

R. Wolkantól (Süddeutsche Monatshefte, 1912) származó közzététele pedig emberileg is a kellő távlatba helyezte, mégis meglepő, hogy O. Walzel tömör vázlata (Deutsche Romantik,³ 1912, 74. ll.) vagy R. M. Meyernek új szempontokban gazdag posthumus irodalomtörténete (Die deutsche Literatur bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts, ed. O. Pniower, 1916, 605. ll.) valójában csak Haym megállapításait önti új formába.

Az előttem fekvő s E. L. Schellenbergtől sajtó alá rendezett új kiadás nem teszi ugyan feleslegessé a Fr. von der Leyenét (1910), de többet ad mint a Minoré (Kürschner, Nationalliteratur, Bd. 145), mely *Phantasien*-t, a vagy a Jessené (1904.) mely a *Herzensergiessungen*-t foglalja magába. Tetszetős külső kiállításban hozzáférhetővé teszi mindazt, a mi nagy valószínűséggel Wackenroder tollából származik s a miben a romantikus művészi-szemlélet és műélvezet evangéliumát szerették látni: néhány Vasari-féle életrajznak ima-szerűen ható szétbontását, elmékedéseket a szemlélőnek a művészet tárgyaihoz való viszonyáról, Dürer-rajongást, a római Szent-Péter-templom képét s Josef Berglinger programmatikus zenei áhítatát. Ez az evangélium a művészet vallását s megifjító csodáit hirdeti. Nincsen meg benne a Herder philosophiai megalapozottsága, Heinenek minden érzéket felzaklató csodálatos impresszionizmusa vagy Goethe kristálytisztá objektíváló ereje, nem ismeri a plasztika s az építészet remekéit s csak távolból s félnéken fordul a monumentális művészet felé (hőse Raffael), de szent, áhítatos s kritikátlan odaadással, naiv csodálattal fogad magába minden megközelíthető festői és zenei szépséget. A lovagdrámák és regények középkorát megtisztítja a fegyveres diszletektől s jámbor szerzetesek és keresztyén művészek stilizált alakjaival népesíti be. Felfedezi a filisztert s harcra szólít ellene minden művészt. (Ezzel előkészítő a romantikusoknak Filiszteria ellen viselendő kiméletlen hadjáratát.) Reformálja a *vita activára* képtelen, a műélvezetet, a gondolatot tettel azonosító, de örök emberi értékeire koronként ráeszmélő romantikus álmodozó típusát, mely utóbb megszámlálhatlan változatban kerül elénk Brenntanótól Eichendorffig. A műalkotások felé a művészek egyéniségén keresztül nyit utat a műélvezőnek s ezzel előkészíti a romantikus művészi szemléletet. A romantikus zeneelméletben előzője a persze diabolikusabb E. Th. A. Hoffmannak s egy új fejlődés élére kerül, mikor a racionalizmusba befásult lélekkel követeli a mesék boldog csodáihoz való visszatérést.

Néhány finom reproductio fokozza a kiadás tetszetősségét, mely egyébként nyelvi modernizálásában nem mindenütt következetes. Függetlenül Wackenrodernek Trieckhez írt pár levelét kapjuk.

(Temesvár.)

TROSTLER JÓZSEF.

Ernst Boerschel: Eine Dichterliebe. Joseph V. von Scheffel und Emma Heim. II. kiad. Leipzig, Hesse u. Becker, 1915. 8-r., 364 l. Ára 3 M.

Boerschel könyvében Scheffel egyetlen nagy, egész életére és egész költészetére kiható szerelmét tárgyalja, költemények és szerelmeséhez, Heim Emmához, írt levelek alapján.

Heim Emma unokanővére Scheffelnek, kora gyermekségük óta ismerik egymást, de csak mikor Emma hosszú távollét után tizenhat esztendeje teljes szépségében jön látogatóba Karlsruhéba, akkor szeret bele a költő. Ez 1851-ben történt; egy évvel később, ennek az érzésnek a hatása alatt, készül «Der Trompeter von Säckingen». 1853-ban, hazatérve Olaszországból, megkéri Emmát; a leány azonban kitérő választ ad. Szerette unokatestvérét és megértette később a költőt, de sorsát nem kötötte hozzá. Scheffel többször kap még kosarat életében s érzelmei ilyenkor mindig gúnyba csapnak át, de Emmával szemben nincs egy neheztelő szava, még akkor sem, mikor a lány még az évben Mackenrodt jegyese lesz. De azért egész költészete magán viseli ennek az érzésnek a bélyegét.

A következő esztendőben Scheffel történelmi tanulmányokkal foglalkozik Heidelbergben és eközben írja meg az «Ekkehard»-ot, melynek főhőse ő maga. Sok apró részlet magyarázható élményeiből s a 21. fejezet (Verstossung und Flucht) Emma esküvőjének, az akkor lefolyt jelenetnek hatása alatt készült. (Az esküvő reggelén egyedül találva Emmát, még egyszer kitör belőle szenvedélye, úgy mint Ekkehardból, s az esküvő zajából ép úgy elszökik, mint Ekkehard a Cappan lakodalmából.) Ezt a regényt tartotta Scheffel mindig legsikerültebb művének. 1856-tól fogva állandó, bár ritka levelezés folyik közöttük; ezekben az években Scheffel Donaueschingenben van. Új regényterven dolgozik, a mely a wartburgi dalnokversenyt foglalná magában. A tervezetből sohasem lett regény; hiányzott hozzá az egyéni élmény, a mely «Ekkehard»-ot oly hatalmassá tette. Épen ezen a regényen való töprengései közt találkozik Scheffel újra Emmával, 1860. februárjában, egy családi ünnepen. Ez a találkozás felidéri a költő izgatott lelkében Emma esküvőjének jeleneteit és ekkor írja meg a «Frau Aventiure» egyik legszebb, legmélyebb darabját, az «Irregang»-ot. Lelki izgalmait fokozza, hogy az év tavaszán anyja sürgetésére nőül kér egy heidelbergi fiatal hölgyet, de kosarat kap. Legsúlyosabb csapás volt azonban reá nézve, hogy Emma ez év őszén férjével Szentpétervárra költözött. Gyönyörű költeményben bucsúzik el tőle: «Von Liebe und Leben scheidend» (ez szintén belekerült a «Frau Aventiure»-ba), de ez aztán utolsó költeménye is ebben az évben. Késő őszzel betegsége leveri lábáról s egy hosszú félesztendőt kénytelen Brestenbergben tölteni.

Emma pétervári tartózkodásának idejéből alig maradt levél. Scheffel 1864-ben, édesanyja sok sürgető kérésére, megnősült, de házassága szerencsétlen volt. 1867 óta különváltan él nejétől s az Emmához írt levelek ismét gyakoribbak lesznek. Az utolsó húsz év hoz még külső változásokat: Emma rövid néhány év alatt férjét s egyik fiát gyászolja, Scheffel körül megváltozik a világ: 50. születésnapja alkalmával egész Németország ünnepli, ép így tíz évvel később is. De leveleik alaphangja nem változik: Scheffel szenvedélye resignatio-szinezte humornak ad helyet s Emma önfeláldozó barátságai viseltetik iránta haláláig. Scheffelnek ez a szerelme volt legmélyebb és legtartósabb élménye; mint ember sokat szenvedett érte, mint költő azonban sokat is nyert általa, azt, a mi költészetében a legértékesebb és legmaradandóbb hatású.

Boerschel könyve nagy szeretettel van megírva és nagy szorgalommal. De célját el is éri: a kép, az melyet rajzol, bensőséges és teljes. Csak előadásában hat némely helyen szinte zavarólag a túlsok idézet Scheffel költeményeiből és leveleiből.

(Budapest.)

VESZPRÉMI ETELKA.

Karl Spiess: Das deutsche Volksmärchen. (Aus Natur und Geisteswelt. 587. sz.) Leipzig und Berlin, Teubner, 1917. k. 8-r. 124 l. 1-25 M.

Spiess legújabb tanulmánya többet ad, mint a mennyit címében ígér. A feldolgozott tárgy természetéből folyik, hogy a német népmeséről nem szólhat elszigetelten, a nélkül, hogy a többi népek mesekincsét tekintetbe ne venné s így dolgozata csak annyiban tér el a kérdéssel foglalkozó egyéb művektől, elsősorban Fr. v. der Leyen értekezésétől,¹⁾ hogy Spiess, a hol csak teheti, concentrikusan a német népmesét teszi vizsgálata főtárgyává. Mutatják ezt az egyes fejezetek alcímei is: I. Welt und Wesen des Märchens, II. Stoff und Gestalt des Märchens, III. Alter und Herkunft des Märchens, IV. Gehalt und Deutung des Märchens.

A philologusokat, kik a mesekutatás erősen fellendült tudományát irodalomtörténeti alapokon, az irodalomtörténetből kiindulva vizsgálják, leginkább a III. fejezet érdekelheti, melyben Spiess sorba veszi és kritikailag méltatja a comparativ mesetudomány egyik legfőbb kérdését, a mesék eredetéről elhangzott elméleteket. Eljárása chronologikus. A Grimm testvéreken, az ú. n. «árja teorián» kezdi, átmegy az ezt felváltó, Benfey kezdeményezte «ind. teoriá»-ra, bőven szól E. Tylor és A. Lang anthropologiai elméletéről és részletesen beszél a legújabbról, Kaarle Krohn és Antti Aarne «földrajztörténeti» módszeréről. Spiess maga az anthropologiai elmélet felé hajlik, bár bevezetőben nyíltan kijelenti, hogy a kérdés végleges eldöntéséről egyelőre még nem lehet szó. Érvelése logikus és ügyesen foglalja össze mindazt, a mire az angol iskola hívei igazuk mellett hivatkoznak: Tylor kutatásai arra a meglepő eredményre vezettek, hogy a legrégebb vallási képzetek valamennyi népnél azonosak, a miből a különböző népek meséi közt fellelhető nagy hasonlóságra nézve az a megoldás következik, hogy e mesék mindenütt egymástól egészen függetlenül keletkeztek. A témát ebből a nézőpontból vizsgálva a mese és mythos összefüggésének sokat vitatott problémája eldöntöttnek tekinthető. A mesék nem mythosok töredékei, nem elenyészett mythosok utóhangjai, ellenkezőleg ezek előfutárai, a mennyiben idők folyamán a mese-képzetek sűrűsödtek mythosokká, hőmondákká össze. Egyes mesék vándorlását az anthropologiai theoria sem tagadja, azonban minden egyes esetben teljes bizonyítást követel és mert alaptétele értelmében a mese-motivumok *mindenütt* keletkeztek. Szerinte a mesék vándorlásának kimutatására azonos motivumok meglétének konstatálása még nem elegendő, a bizonyításnak az egész mesére, a mesére mint zárt egészre kell vonatkoznia.

V. der Leyen kis munkájában nem szól még a finn iskoláról,

¹⁾ Das Märchen. Leipzig, 1911.

a mesekutatás legújabb elméletéről. Spiess részletesen méltatja ezt is. Az új módszer a mesekutatást ki akarja venni a mythologusok, linguisták, anthropologusok és irodalomtörténészek kezéből és avval, hogy pontosan meghatározott tartalmat és külön módszert ad neki, mint önálló tudományt lépteti fel az ethnographia során. A meséket ők eredetileg egész elbeszéléseknek veszik, melyek egy bizonyos helyen, egy bizonyos időben keletkeztek, ám ez a keletkezés nemcsak egy népre vonatkozik. A mesekutatás feladata ezeknek az ősi formáknak a megállapítása, keletkezésük idejének és helyének meghatározása. Módszere, eltávolítani és kiküszöbölni minden változást és hozzátételt, melyen az egyes mesék az idők folyamán, vándorlásuk közben átmehettek. Nyilvánvaló, noha Aarne és Krohn sehol sem mondják meg és Spiess sem veszi észre, hogy a finn kutatók módszerüket az összehasonlító nyelvtudomány analogiájára akarták felépíteni. Innen ered az elmélet minden erőssége, de ez egyben Achilles-sarka is. A hiba nemcsak ott van, a hol Spiess keresi, azokban a nehézségekben, melyekkel az egész mesére vonatkozó megállapításoknak számolnia kell (91. l.), még abban sem, hogy kiinduló pontjuk (u. o.) inkább postulatum, mint axioma, de ott, *hogy összehasonlító mesekutatás ad analogiam összehasonlító nyelvtudomány jelenleg még keresztiülvihetetlen.* A comparativ nyelvtudomány physiologiai megállapításai — természettudományi alapon építve fel rendszerét — azonosak a természettudományok megállapításaival. A comparativ mesekutatásnak hiányzik még ez a természettudományi alapvetés s így következtetés útján nyert minden eredménye, majdnem valamennyi $< + \dots X \dots$ formája subjektív természetű. Allításom helyes volta mellett szól, hogy Aarne-Krohn módszere nem tudta a többi teoriát háttérbe szorítani és csak kísérlet marad a többi kísérlet során: a mesekutatást természettudományi alapra helyezni nem sikerült.

Spiess könyvecskéjének utolsó fejezete a mesék jelentésével foglalkozik, a mi nem philologiai probléma és kívül esik ezen méltatáson. Spiess jól mondja, hogy a mesének két arca van, az egyik oldalon az elbeszélő irodalomhoz tartozik, de nem művészi produktum s így a másik irányban a nép felé tekint. Evvel azután világosan meg van jelölve a philologia szerepe is. A mesekutatás körén belül: a variánsok gyűjtése,¹⁾ az egyes mesék felépítésének technikája, a mese-motivumok kapcsolódásának és vándorlásainak megfigyelése. A mesék jelentésének vizsgálata ethnographiai,²⁾ psychologiai kérdés, melyet élesen el kell választani az irodalomtörténeti kutatástól. A kétféle vizsgálat egymást támogatja, de külön-külön mederben folyik.

Bolte-Polivka hatalmas munkája³⁾ mellett Spiess kicsi, de elme-mozdító dolgozata világos bizonyásgtétéle a német szellem rugalmasságának, mely ebben a borzalmas vérfürdőben ráér ilyen természetű kutatásokra is.

(Román front.)

BRAUN SOMA.

¹⁾ V. ö. 91. l.

²⁾ V. ö. 91. l.

³⁾ Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm. Neu bearbeitet von Johannes Bolte und Georg Polivka. 1. köt. 1913, 2. köt. 1915.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1918 ápr. 13-án *felolvasó ülést* tartott a következő tárgysorozattal:

1. *Rózsa Dezső*: A régi budai és pesti német színház kiadatlan műsordarabjai.

2. *Szidon Károly*: Hebbel Juditja és magyarországi előadásai.

Az ezt követő választmányi ülésen Heinrich Gusztáv elnöklete alatt jelen voltak: Hegedüs alelnök, Papp I. titkár, Bleyer és Förster szerkesztők, Császárpénztáros és Finály, Gyomlay, Huszti, Incze, Kempf, Király, Némethy, Révay, Székely és Weber választmányi tagok s Czebe II. titkár, mint jegyző. A tárgysorozat főbb pontjai:

1. Pénztárosi jelentés a pénztár állapotáról az ülés napján. Az egész évi bevétel, a rendkívüli államsegélylyel együtt 20,670 K 59 fill., összes kiadás 5578 K 38 fill., a maradvány 15,092 K 21 fill. A nyemdsai tartozás kb. 7948 K.

2. A 11,100, ill. a bélyeg levonás után 11,030 K összegű rendkívüli államsegély felhasználása. Ezt az összeget a többi tudományos egyesülettel közös megállapodás értelmében a Közlöny békeidőkbeli terjedelme $\frac{2}{3}$ -ának, kb. 34 ívnek kiadására s ívének 120 K-val díjazására fogja a Társaság fordítani.

3. A budapesti tudományos egyesületek szövetkezéséről szóló memorandum. A Társaság örömmel látja e mozgalmat s részt vesz megvalósításában.

4. Új tagok 1918-tól: Gulyás Sándor sarajevói magyar gimnáziumi tanár és Neidenbach Ödön aradi polgári iskolai tanár (aj. Eckhardt), továbbá Baracs Amália, Barta Etel, Cseh-Szombathy Margit, Czirma Lenke, Fonféder Ivána, Feller Felicia, Földes Erzszi, Fucsek Ilona, Gutmann Erzszi, Kalmár Géza, Katona Irén, Keller Rózsa, Manheim Margit, Netoliczka Lujza, Ottó Ilona, Putkovszky Zelma, Quandt Alice, Raj Ilona, Répássy Alice, Rózsa Adél, Schaffer Ilona, Scholz Mária, Szabó Georgina, Veszprémi Etelka és Welsch János budapesti bölcsészeti hallgatók, ill. tanárjelöltek (aj. Bleyer); Kemény Lujza budapesti bölcsészeti hallgató (aj. Huszti).

— Válasz Csengeri J. bírálatára. Tisztelt Szerkesztő Úr! Az «Egyetemes Philologiai Közlöny» f. é. márczius-áprilisi füzetében Csengeri János tanár úr ismertetést írt a múlt év őszén «Délén» cím alatt megjelent könyvemről. Csak köszönettel tartozom tudós akadémiai collegámnak a meleg rokonszenvért, melynek hangján nyilatkozik művemről, de miután annak általános ismertetése után — számolva a Philologiai Közlöny rendeltetésével — különösen classica philologiai szempontból a görögországi utirajzokat tartalmazó fejezetekhez a helyreigazító észrevételeknek oly hosszú sorát fűzi, mely e Közlöny olvasójában könnyen azt a hitet keltheti, hogy könyvem megírásával felszínes és hebehurgya munkát végeztem, kénytelen vagyok tisztelt Szerkesztő úrtól szót kérni néhány ellenészrevétel megtevéseére.

Először is teljesen szokatlannak találom, hogy a kritika szavá tegyen olyan írás- vagy sajtóhibákat, melyeket maga a szerző kijavít könyve «Hibaigazításai» között; pedig ezt teszi Csengeri két helyen (porosz «porosz» helyett és «nyugati oromzat», «keleti» helyett; helyre vannak igazítva a 347. lapon). Egyes helyeken a bíráló helyreigazító formában

más szavakkal tulajdonképen ugyanazt mondja a mit én. (Achaiok alatt a görögök általában is érthetők; a Herodes Attikos «Exedrja» tulajdonképen nem Exedra; az a mit régebben az Atreus kincsházának tartottak, valójában sir volt.) Hogy az Agamemnon sírját Mykenai várfalán belül Schliemann fedezte föl, — a mit Csengeri szükségesnek vél megállapítani, — azt én is elbeszélem a 220., 223. lapon.

Kifogásolja továbbá a kritika, hogy én a Kronos dombját Kronionnak is nevezem; ezt Charles Diehl nyomán (Excursions archeologiques en Grèce, 1908) tettem, a ki szintén «Mont Kronion»-t említ (204., 218. l.); ha tehát ez tévedés, akkor e tévedéssel legalább is jó társaságba jutottam. Ugyancsak a Diehl nyomán (247. l.) mondom, hogy az Olympiai Zeus-tempom keleti oromzatának két szögletalakja az Alpheios és Kladeos folyók személyesítői; oly föltevés, mely bír legalább is akkora valószínűséggel, mint az, a melyet Csengeri pártol.

Nem hiszem, hogy bírálóm igyekezetét, az Alpheios folyót megvédeni az olympiai szent-telep elpusztításában való részesség vádja ellen siker koronázhatná. A Kladeost egy egész hegy (épen a Kronos-domb) választja el a Stadion és Hippodrom, tehát a fő versenyterek helyétől; miután pedig ezeket nyilvánvalóan nem földrengés pusztította el, hanem iszaprétegek rakódtak rájuk, ez a pusztítás csak az Alpheios műve lehetett, mely mellettök folyt el.

Azt, hogy Theseus szerelmi mámorában feledkezett meg atyjának tett ígretéről, Pausaniasból vettem, a ki a maga száraz modorában azt mondja, hogy Theseus elfelejtette a fehér vitorla felvonását, mert Ariadnét vitte magával. (Periegesis I Attika, 22. fej.¹) Lehet, hogy Pausanias ezt a Krétából való elindulásra vonatkoztatja, a naxosi elválás előtt. Ugyancsak a Periegesis írója nyomán mondom, hogy az utonálló Skiron valamikor a megariai hadvezére volt, (u. ott 44. fej.⁹) a miben Csengeri kételkedni látszik. Pausanias a forrásom arra nézve is, hogy Ares egy ízben földi bíróság ítéletének vetette magát alá; legalább nem tudom a Periegesis idevonatkozó följegyzéseit (u. ott 21. fej. 4. és 28. fej. 5.) úgy értelmezni, hogy az athéni vértörvényszék, mely Ares fölött ítélkezett, az olympiai istenekből alakult volna.

Csengeri egy helyen a képaláírást is kifogásolja; én azonban oly hosszú magyarázatot, a minőt ő ajánl, még képaláírásként nem olvastam; de különben is azt a magyarázatot megadja a szöveg (209—210. l.); a képen ábrázolt dombormű megnevezését (Divinités Eleusiniennes) én a muzeum francia katalogusából vettem.

Athén leírásában egyebek között azt mondom — s ezzel a nézettemmel sem állok egyedül, — hogy Athena régente, legalább az athéni helyi cultusban, egészen nőies jellegű s főkép a nőktől tisztelt istennő volt, utóbb — a homéri hitrege értelmében — mindinkább férfias és harcziás istenalakká változott. Csengeri azt állítja, hogy épen fordítva, eredetileg volt harcziás, nem nőies jellegű. Ezt nehéz volna bizonyítani, mert az ásatások tanúsítják, hogy az archaikus korszakban — az V. század előtt — áldoztak neki «Korák»-at, vagyis leányalakokat, később nem; ellenben a Parthenonfríz bizonyosága szerint a perikleusi korszakban a férfiak s különösen a harczosok szerepe mindinkább előtérbe nyomult az Athena-cultusban.

Abban is megcorrigál Csengeri, hogy Agamemnon az Arachnaiou hegyén kigyúlt jeltűzzel nem országának, hanem «csak» feleségének, Klytaimnestrának adta hírül Trója elestét. Ilyen alapon valaki azt is vitathatná, hogy I. Vilmos porosz király a híres sedani távirattal nem Berlin népének, hanem «csak» a királynének adta tudtára a francia sereg capitulációját. Az Aischylos Agamemnonjának első jelenetében a toronyór pillantja meg a jeltűzet, melynek föllángolását már régóta, türelmetlenül várja s mindjárt azt mondja, hogy az «egész Argos»-ban örömdalokat fog felidézni. Siet bejelenteni a királynének a hírt, ki azt korántsem zárja

kebelébe édes titok gyanánt, hanem rögtön közli az egybegyült vénekkel. Tehát Argos népe tényleg mégis a jeltűz útján értesül először a görögök győzelméről, melynek híret aztán a békehírnök is megerősíti.

Végül bírálom «ma már fenn nem tartható föltevésnek» mondja a tragédia szó eredetén a kecskepásztorok tánczából való származtatását, melyet szintén az «Argolis» fejezetben említék. Tudom, hogy a philologia ma már e tekintetben más utakon jár, de tudom azt is, hogy az a magyarázat még nem is olyan régen meglehetősen elfogadott érvényű volt és nem mernék jótállani a felől, vajon a Csengeritől ma helyesnek elismert értelmezés húsz év múlva nem fog-e szintén lomtárba kerülni? Utóvégre is egy írótól, a ki nemcsak philologusok számára ír, talán mégse lehet megtagadni a jogot, hogy a változó philologiai magyarázatok közül — a nélkül, hogy állást foglalna annak egyedüli helyessége mellett — azt említse föl, a melyre az eszmetársulás szempontjából szüksége van. Így volt nekem szükségem a tragos-tragédia szószármaztatására, hogy rávigyem a beszédet a kecskékre s tovább az Agavékra.

Nem folytatom tovább az ellenkritikát, hanem a mikor mint olyan, ki a görög ókorral inkább csak művészettörténeti szempontból foglalkoztam, tisztelettel hajlok meg a Csengeri classica philologiai szaktekintélye előtt, bátor vagyok mégis azt a nézetet kockáztatni, hogy — szerinte is — legnagyobbreszt «apró dolgokra» vonatkozó helyreigazításainak hosszú sora talán valamivel rövidebb is lehetett volna!

A tisztelt Szerkesztő úrnak kész szolgálja

BERZEVICZY ALBERT.

— Válasz. Hogy annak az író érdemét, a könyv jelességét annyira elismerő bírálatnak, melyet Berzeviczy Albert könyvéről írtam, aprólékos kifogásai bárkiben is azt a hitet ébreszthetnék, hogy B. «felszínes és hebehurgya munkát» végzett, azt elképzelni igazán nem tudom. Ellenkezőleg azt hiszem, épen mert csak ilyen apró szeplőket tudtam — bírálói tisztem parancsára — fölfedezni, avval jobban bizonyítottam a szép könyv értékes voltát, mintha egy pár frázissal hirlapi módon megdicsérem s észrevételeimet elhallgatva annak sem adom jelét, hogy a könyvvel behatóbban foglalkoztam. Az ellenészrevételek több pontjára én is tehetnék újabb észrevételeket (így pl. bizonyíthatnám Diehllal szemben is, hogy «Kronos halma» nem Kronion halma, mert Kronion = Zeus; ¹⁾ hogy a Kladeos az *Attis* nyugati oldalának hosszában folyik s nincs hegygyel elválasztva tőle; hogy Pausaniasnak Theseusra vonatkozó adata — mint B. maga is sejtí — csakugyan a Krétából való elindulásra vonatkozik s Naxos után «szerelmi mámor»-ról már nem lehet szó; hogy Pausanias Ares ügyében ép oly kevésbé említ földi bíróságot, mint olymposit, mégsem kétséges, hogy Ares ügyében csak istenek ítélkezhettek; hogy Athenának eredetileg harcziás jellegét a «Pallas» neven kívül már születése módja s az Ilias harczaiban való szerepe mutatja; hogy a tragédia Aristotelesnek meg nem döntött állítása szerint a Dionysost ünneplő énekből, a dithyramboshól származott), — de sokkal jobban sajnálom, hogy megjegyzéseim a könyvvel szemben elfoglalt álláspontomat ferde világításba helyezhették az érdemes szerző előtt, semhogy ez igazán mellékes dolgok újabb tárgyalásával Greguss Lakatosainak a hibájába akarnék esni. Megjegyzéseim különben is alig érintették a könyv fő karakteristikumát, művészettörténeti jellegét. Epen ez, valamint az az óhajtásom, hogy e könyv nélkül — boldogabb idők felvirradtával — egy magyar se járja Görögországot vagy Italiát, mutatja, mennyire értékelem e szaktudással és lelkes szeretettel írt könyvet.

(Kolozsvár.)

CSENGERI JÁNOS.

¹⁾ Κρόνιον = Zeus; de Κρόνιον (sc. ὄρος) = Kronos halma = Κρόνιον halma. A Szerk.

— Adalékok Zrinyi «Az török Afium ellen való orvosság» cz. művének forrásaihoz. — I. Az EPhK. 1917. 329—336. l. kiadott értekezésében ezeket az idézeteket: «Quærunt gentem cum qua cadant» és «Fatis accede, Diisque, et cole felices, miseris fuge» (46. l.) még nem tudtam, hogy Zrinyi honnan vette. Azóta megtaláltam Bernegger Matthias ily cz. művében: *Ex C. Corn. Taciti Germania Agricola Quaestiones Miscellaneae olim moderante . . . academicis exercitationibus sparsim disputatae, unum in corpus certumque ordinem ex B. soceri mandato . . . edidit Io. Freinshemius. Argentorati. 1640.* Itt a Quaestio CLV-ben (*Num in bello ἀδίασφία*¹⁾ sit amplectenda, et à neutris standum?) ez áll: «Viri prudentis est, semper se inflectere ad latus felicius, nec in caducum parietem inclinare, quin potius observare illud Lucani 8, 486.

— Fatis accede deisque,
Et cole felices, miseris fuge.

Nam profecto, miseris aut infirmis sese qui iungunt, ex eiusdem poetae scito — quærunt cum qua cadant. Ezek a helyek Lucanus *Pharsalia*-jában vannak. Amaz a VIII. 486—487. sor s helyesen van idézve. Az utóbbi hely: *quærunt gentem cum qua cadant* u. o. az 504—505. sor így:

Toto jam pulsus ab orbe,
Postquam nulla manet rerum fiducia, quaerit
Cum qua gente cadat: rapitur civilibus umbris.

Az idézet tehát módosítva van s így Zrinyi valóban a fenti forrásból s nem egyenesen Lucanusból vette. Ez utóbbi részt Lucanus Pompejusról mondja s Pothinus beszédében van mindkettő, midőn Pompejus megöletését javasolja Ptolemæusnak, Egyiptom királyának, a mi meg is történik.

II. Ugyanott (332. l.) említettem, hogy Zrinyi idézi Aesopus *A nyulak és békák* cz. meséjét. Ezt a mesét ott közöltem, de a szövegből következtetve azt jegyeztem meg, hogy forrása valamelyik más latin fordítás volt, mint melyet idéztem s mint a melyekre még hivatkoztam. Ez most igaznak bizonyult, mert megleltem e mese fordítását egy oly műben, mely megvolt Zrinyi könyvtárában s melyet más adatok szerint is olvasott. Ez Camerarius Philippus *Opera horarum subcisivarum sive meditationes historicae auctiores* (Frankfurti, Centuria prima. 1615. — Centuria altera. 1605. — Centuria tertia. 1609.) cz. műve. Ennek *Centuria et editio correctior, atque auctior, altera*, azaz II. 385. l.-ján (Cap. C. *De leporibus et cuniculis, eorumque hostibus nonnulla memorabilia* fejezetében) Camerarius a szóban forgó mesét ekkép adja: «Extat fabula Aesopica de leporibus et ranis, quod in conventu quodam lepores, de miseria et calamitate sua, conquesti sint, nimirum se omnibus hominibus, et feris avibusque carnivoris direptioni, et praedae esse, satiusque fore semel mori, quam in perpetua formidine versari: Ideoque communi consensu statuisse, ut praecipiti cursu, in proxima palude demersi, simul suffocarentur, atque suae calamitatis uno impetu, morte sua, finem imponerent. Approbato hoc, dum ad paludem una celeriter accurrerent, ranæ, forte ibi in herbis latentes, ex strepitu irruentium territæ, mox omnes in paludem fugientes saltu se demisere. Tum unus inter lepores, reliquos grandævior et perspicacior, state, exclamat, socii, neque in vos ipsos gravissimus quicquam consulite. Nam tam miseri non sumus, ut nobis persuasimus, quippe et nos, quædam animantes miseriores nobis, metuunt. Atque hoc salutari consilio seipsum, et totum genus leporinum incolume servavit.»

(Budapest.)

FERENCZI ZOLTÁN.

¹⁾ ἀδίασφία = közöny.

— Füzérrím. Ajánlom ezt az új műszót egy régen ismert, de eddig meg nem nevezett rimelhelyezésre. Verstanainkban régóta szolgál például egy vers, melynek szerzőjét nem ismertük, vagy csupán sejtettük. A verset pedig, azaz egyik részletét szinte mindnyájan betéve tudjuk:

A bajt ne féld! ne gondolj *veszteségre!*
Elvégre révbe ér a hányt *hajó*;
 S *ha jó* a cél, mit feltűzel *majadnak*,
Akadnak akkor biztos eszközök.

A rimelhelyezés furcasága az, hogy minden sor *végére* a következő sor *eteje* rimel; erre ajánlom a *füzérrím* elnevezést, mivel mintegy egyetlen hosszú füzérbe szövi a költemény sorait.

A költemény, mely a maga nemében tudtommal egyetlen példa irodalmunkban, Greguss Agost műve. Megjelent az *Édzdalok* cz. füzetben (1848, Szarvason, Réthy Lipót sajátja s betűi; a 3. lap jegyzete szerint: «az itt közlött dalok 1847-ben már készek voltak.») Az 5. lapon olvassuk a költeményt: «*A férjhez.*» Olyan «Ha férfi vagy légy férfi»-féle horatiusi intelem. Alaki sajátága még, hogy az első sor:

«Azért vagy itt és most, hogy ostromolj»,

egyszersmind végső sora is a költeménynek s így a kezdet és a vég kerek koszorúba fűzi az egészet.

Ez a rimelhelyezés valószínűleg nem Gregussnak találmánya. A múlt század első felének német költői a világ minden versformájára költöttek példát, különösen Schlegel Frigyes és Rückert. Schlegel versei közt többször akadunk füzérrímrre, de nem olyan következetességgel, mint Greguss versében. Külömben némi hasonlatosságot mutat ez a rimelhelyezés az Ovidiusra visszamenő *echós versekkel* (Metam. III. 350 sk.), melyekben a sor végén felelő visszhang a következő sor kiindulására szolgál; igaz, hogy ez inkább tartalmi, mint alaki összefűzés. Nagy divatja volt ennek a humanista latin költészetben, honnan mihozánk is átkerült Balassiba (LIV. sz. verse Szilády 1879-iki kiadásában), Zrinyibe (A vadász és echo); legnagyobb mestere azonban Gyöngyösi István (Kemény János II. könyv, 6. rész).

(Budapest.)

TOLNAI VILMOS.

— Négy «új» Paraspondylos. — A M. kir. tanárképzőintézeti gyakorló-főgimnázium 1915/16. évi értesítőjében (Budapest, 1916) 27-74. lk. megjelent «Adalékok Paraspondylos Zotikos életviszonyaihoz s a várnai csatáról szóló költeményéhez» cz. értekezésemben egy 1371 márczius 21-én kelt oklevélből, konstantinápolyi zsinati végzésből, mely eddig csak kiadva volt, Miklosich—Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana. I. köt. 540—541. lk. 291. sz. a., ezenkívül csupán regisztrálva Ed. de Muralt, Essai de chronographie byzantine. II. (1057—1453). St.-Petersbourg, 1873, 693. l., egy Ἰωάννης Παρασπόνδηςος nevű konstantinápolyi papi személyt hoztam a nap világosságára, s azt igyekeztem kimutatni, hogy ez a pap, ki az ἅγιος καὶ δίκαιος Ζωτικός templomában teljesített (botrányceltő hanyagsággal) szolgálatot, az 1444-ben működő Paraspondylos Zotikos vulgáris költőnek a családjához tartozik. A Paraspondylos név «i» hangjának orthographiai eltérését az «s» hagyomány javára döntöttem el s a nevet Krumbacher GBl.² 838. l. után Παρασπόνδηςος-nak írtam (42. l. 1. j.), miközben Gelzer, Krumbacher GBl.² 998. l., nyomán (most hozzászem: Michael Glykas, ed. Bonn. 581. l. 6—7. sk.: στρατηγούτος τῆς μεγάλης Ἀντιοχείας Μιχαὴλ τοῦ Σπονδύλου) egy Σπονδύλης bizánczi névre hivatkoztam VIII. Konstantinos (1025—1028) idejéből, egy névre, a mely, mint G. Schlumberger, Sigillographie de l'empire byzantin. Paris, 1884. 701—702. lk. látom, két

pecséten is (XI—XII. és XII—XIII. sz.) tanúsítva van. Azóta, hogy a személy s a név tisztázása közben 1444-től 1371-ig visszamentem, néhány oly adat került kezembe, a melyvel talán mind a kettőnek, de a névnek mindenesetre jóval följebb tudom követni a történetét.

1. Joannes Kantakuzenos történeti művében, a III. k. 85. §-ában, ed. Bonn. II. köt. 525²¹—529¹³ lk., a hol a császár az 1345. év eseményeit beszéli el, egy ily tartalmú részlet áll: Midőn «a császár» (t. i. maga az elbeszélő VI. Joannes Kantakuzenos) Adrianopolis alá megy, a város meghódol neki (i. h. 525. l. 22—23. sk. szerint) τῷ ταύτης ἀρχοντος Παρασπονδύλου πράττοντος, s a többi környező helység is. Kantakuzenos ezen Παρασπόνδουλος praefectust egy másik előkelőséggel s Hieraxot, Tzernomianu helység praefectusát hiveiül szegődtteti, megesketteti őket s mindkettőt meghagyja tisztségében. I. h. 528. l. 22—23. sk. szerint ezen embereknek gyermekeik és feleségeik vannak. Kantakuzenos műve III. k. 90. §-ában, ed. Bonn. II. köt. 556²³—559¹⁶ lk., ugyanezen Paraspondylos szerepel még egyszer, a főváros 1346. évi megszállása elbeszélésekor, még pedig különös történetben. A «császár»-t egy-egy csapatrészzel kísérik Paraspondylos és Hierax. Előbbi a császár parancsa ellenére elhozott egy súlyos betegségben szenvedő adrianupolisi előkelőséget. A császár szemére is veti neki az engedetlenséget, mire ő valami megmagyarázhatatlan ösztönrel mentetetözik (i. h. 557. l. 11—12. és 17—21. sk.), s valóban csodás előrelátásnak bizonyúl Paraspondylos tette: az elhozott ember elhárít a császárról egy mérgezést. Ime ez az egyik «új» Paraspondylos, egy XIV. sz. közepi thrákiai előkelőség. Merjük-e összeköttetésbe hozni a XV. század közepé táji íróval s az 1371. évi pappal, pusztán a név egyezése s azon körülmény alapján, hogy az adrianupolisinak gyermekei vannak? Azt hiszem, nyugodtan dönthetünk úgy, hogy nem, semmiesetre sem; támasztékunk, kézzelfogható, nincs. 2. Van azonban még egy ember teljesen ugyanezen időből, ki ezt a nevet viseli. Ugyancsak Kantakuzenos említi, a III. k. 91. §-ában, ed. Bonn. II. köt. 559¹⁷—563⁶ lk., az említett Hieraxnak Konstantinápoly 1346. évi megszállása alatt hűtlenségi kísérletei s esküdözései elbeszélése alkalmával (az ő kísérletei végül is átszökéssel végződnek), hogy Hierax hűtlenségét egyszer egy másik áruló, (i. h. 561. l. 1—2. sk. szerint) Παρασπόνδουλος τις ἔτερος παρὰ τὸν ἀρχοντα τῆς Ἀδριανούσ bizonyította rá (eredeti módon, t. i. Hierax lova farkának levágásával s a szőrösöm felmutatásával). Mint Hierax, dezertált ez a «másik» Paraspondylos is, i. h. 563. l. 3—4. sk. szerint: μετὰ μικρὸν δὲ φωραθεὶς καὶ Παρασπόνδουλος ἐπιβουλεύων βασιλεῖ, ἀπεδίδρασκε πρὸς βασιλῆα. Lehet-e vajjon ezt a Paraspondylost, a kit Kantakuzenos nyomatékkal «más»-nak mond az adrianupolisitól, összeköttetésbe hozni a mieinkkel? Ezt sem lehet a játék vádjá nélkül tenni, hiszen a főváros körüli kétes existenciáján kívül erről sem tudunk semmit; selejtes jelleme nem elég ok a Joanneshez közelítésére. Mindössze annyit mondhatni: a Παρασπόνδουλος név a XIV. század közepéről Thrákiából és a fővárosból tanúsítva van; Zotikos és Joannes családi neve tehát biztosítottan jó bizánczi névnek tekinthető s az u-s hagyomány elfogadása támogatható. A nemzetség egysége lehetséges mindre, de egyáltalán nem bizonyítható, — Joannesen és Zotikoston kívül. 3. Ha már a Σπονδύλης XI. századi nevet fölhasználtam, még több jogom van ezt tenni egy a miennkel tökéletesen azonosossal. Psellos 118. levelének, Sathas, Μεσαιωνική βιβλιοθήκη. V. köt. (Bevetia, 1876) 365. l. ez a czíme: Τῷ πρωτοσυγγέλλῳ Παρασπονδύλῳ. Psellos tiszteletén s nagyrabecsülésén kívül mást nem vehetni ki e levélből e magas egyházi állást betöltő személyt illetőleg. Így csupán a nevét használom föl ennek is témámhoz.

Mig ezen adalékok az 1371. évtől fölfelé, a XI. sz. felé vezetnek, addig a 4-et 1444 közvetlen közeléből tudom meríteni. Phrantzes nagy krónikájában, II. k. 12. §., ed. Bonn. 1617—11 l., s a kicsiben, Migne PG 156. köt. 1045. h., az ὡς jelzésű fejezetben el van mesélve, hogy 1436 márczius 25-én Manuel Palæologos kíséretében császári gályán a

«város»-ba érkezik Παρασπόνδηλος μέγας δουξ-*nak* a leánya, Zoë, a kivel néhány nap mulva egybekelt Demetrios Palæologos «úr», a peloponnesosi «δεσπότης». Zoë 3 év mulva bekövetkezett halála érintve van még Phrantzesnál, II. k. 18. §., ed. Bonn. 1936. I. és Dukasnál, 31. §., ed. Bonn. 2154—15 l., családjáról s atyjáról azonban sem itt többé, sem eddig sehol máshol említést nem találtam. Nyoma sincs többnek Du Cange, *Historia Byzantina duplici commentario illustrata. Lutetiæ Paris., 1680. I. rész. Familiæ Byzantinæ. 244. l. a IX. sz. a. jegyzékben.* Így csak azt mondhatjuk, hogy Zotikos életében egy nagyon magas állású névrokonát lehet a császári udvar közeléből kimutatni, kinek neve ugyanúgy η-vel van hagyományozva, mint az 1371. évi papé. Figyelemreméltó azonban, hogy Du Cange i. h. Paraspondylost ír.

Nem közömbös teljesen, hogy a különös hangzású s jelentéssé Paraspondylos névnek a bizánczi világból ennyi, több századból, a XI-től a XV-ig, kimutatható viselője van, eléggé körülhatárolt területről, a birodalom európai részéből, Thrákiából vagy éppen a fővárosból.

(Budapest.)

CZEBE GYULA

— Az aradi közművelődési palota francia könyvei című kis tanulmányban megemlékeztem gróf Csáky István angol parkjáról és ismertettem annak öt különféle leírását, melyek valamennyien gr. Sztáray Mihály elveszett francia nyelvű leírására vezethetők vissza. Azóta egy szerencsés kezű bibliographus barátom megkerítette a hatodik leírását a sans-souci parknak, ugyanazt, melyet Kazinczy említ levelezésében (I, 124) s melynek első sorát emlékezetből — kissé tévesen — idézi. Címe: *Novum in Scepusio Sans-Souci sive locus absque curis versu epico celebratus per Joannem Nepomucenum Demko Clericum Diocesis Scepusiensis, SS. Theologiae Studiosum. Leutschoviae. Litteris Michaelis Podhoránszky Anno 1777. 4-r. 12 l.* [Nemz. Múz., Apró nyomt. 1777, in 4°.] Ez a Demko János theologus latin hexameterekbe foglalt leírása nincs minden érdek híján, mert a Sztáray leírásától teljesen független. Megtudjuk belőle, a mit különben a többi leírás is homályosan sejtet, hogy maga a grófkisasszony díszítette fel időnként a Parnassus templomában levő szobrokat ibolyával és liliummal. Nem lehetetlen, hogy a grófkisasszony nevét rejti a Sans-Souci német leírásán levő F * B * v. C * (Fräulein B. v. Csáky?)

(Budapest.)

ECKHARDT SÁNDOR.

A Nibelungének hatásának további nyoma Toldi Szerelmében. Arany a világirodalom epikus alkotásainak első sorába helyezte a Nibelungéneket. Korunknak egész költői teremtő erejét nem tartja arra képesnek, hogy egy Iliast hozzon létre vagy a Nibelungen-Not hatalmas szenvedélyeit földedze. (Bírálat Dózsa Dániel Zandirhám-járól: H. J. II., 303. és 304.) Mint Goethében a tudatos népiességnak, úgy a Nibelungenben a naiv népiességnak látja fényes képviselőjét. (Irányok II.: Prózai Dolg. 360.) A naiv eposz nélkül szűkölködő magyarság lelkéből szinte irigységgel szemléli a német népeposzt: «Mi őseinkhez számítjuk Etelét, de az Edda és Nibelungen-Not, a Hildebrand- és Detre-ének, melyek a nagy hódító nevét ma is emlegetik, idegen népek tulajdonai». (A magyar nemzeti versidomról: Próz. D. 273.) Már korán, még a költő életében, keresték a Nibelungen hatását Arany Jánosra, eleinte csak Buda halálában.¹⁾ Csak újabban Toldi Szerelmében is.

Tolnai Vilmos azt a jelenetet, a melyben Piroska az ajtaja elé tett Tar Lőrincz holttesténél olalél, meggyőzően a Nibelungenlied XVII. éne-

¹⁾ Sturm Albert, A Nibelungok Buda Halálában: A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. XVII. (1882.), 202—203.)

kének példájával magyarázza: itt Kriemhilda lerogy Siegfried holttesténél, a melyet Hagen tetéttel ajtaja elé. (EPHK. 1906., XXX. 228. és 229.)

Weber Arturé az érdem, hogy rávilágított a Toldi Szerelme és a Nibelungenlied közti benső kapcsolatra.¹⁾ Weber már utal arra is, hogy erre a kapcsolatra maga Arany vonja a figyelmünket. Saját vallomását bírjuk, hogy a Nibelungének hatott reá. A mikor a *Szepirodalmi Lapok*-ban a népiesség ellen támadt Kazinczy Gábor, Arany megvédi a maga balladáit, nevezetesen Rozgonyinét, a melyből ugyan «semmi studium... ki nem ri, épen oly kevéssé mint Toldiból a Frithof-rege vagy a Nibelungen...» (Levél Pákh Alberthez 1853. II/6.: H. J. IV. 83.) Weber ehhez hozzáfűzi: «Toldiban a hatások tényleg alig vehetők észre, a Toldi Szerelmében azonban megtaláltuk a Nibelungok nyomait.»

Ezen a ponton Weber tétele kiigazításra, kiélezésre szolgál reá: Toldira (a trilogia első részére) a Nibelungének semmi hatással nem lehetett. Toldi 1846-ban készült el, 1847 januárjában már díjat nyer. Arany viszont csak egy évvel később ismerkedik meg a Nibelung-eposz-szal. 1847 nagypénteken még így ír Szilágyi Istvánnak: «A *Nibelung*-ot (tán csak töredékét) láttam; kedves barátom mutatta azt valamely tudományos gyűjteményben. De el sem olvastam s róla más emlékezetem nincs, mint hogy érthetetlen ó-német nyelven van írva. Szeretném olvasni német fordításban» (H. J. III., 38.). Erre Szilágyi István — úgylátszik áprilisban — megrendeli a «*Nibelungen-Noth*»-ot (H. J. III., 42., 43.). De még 1847 szeptember 6-án Arany nem kapta meg: «Toldi Estéje még darabban van; egyszerűsítmem kell az egészet, nagyon képes, nagyon keresett néhol. A *Nibelungen Noth* majd mond talán valamit, óhajtvá várom.» (H. J. III., 44.). A beszerzés egyre késik. Szilágyi, úgylátszik, 1848 elején küldette el. 1848 január 17-én kérdi: «Hogy tetszik a Nibelungen Lied? Nálam azóta az eredeti is volt, mert a Simrocké fordítás» (H. J., III., 47.).²⁾ De még január 27-én is panaszkodik Arany: «A Nibelungen Dal nekem igen tetszenék, de mind e mai napiglan (a holnapot is belészámítva) színét sem láttam. Vártam eléggé s ez elég volt éntőlem, többet nem tehettem» (H. J., III., 49.). Ebből a lemondásból, összevetve azt az Arany megelőző levelében nyilvánított szándékával, arra következtethetünk, hogy Arany szerette volna a Nibelungének tanulságait az akkor már nagyjában meglevő Toldi Estéje javára értékesíteni, de nyilván nem bírta bevárni. Minthogy pedig 1848 márcziusában a Toldi Estéje elkészült, valószínű, hogy arra már a német népeposz hatással nem volt. A Toldi első részére sehogy sem lehetett. Ha tehát Arany maga vallomást tesz a Nibelungének hatásáról Toldijára, ennek a hatásnak nyomait Toldi Szerelmében kell keresnünk.

Ezen a téren azután Weber nyomozása nevezetes eredményre vezetett. Szerencsés már az a föltevés is, a mely Webert — úgylátszik — kutatásra indította. A Toldi Szerelmének előszavából ugyanis kitetszik, hogy Arany a félretolt Toldi Szerelmét csak Buda Halála befejezte után vette megint elő. Weber ebből azt következteti, hogy a Buda Halála megalkotására közreható olvasmányok adtak módot és anyagot a Toldi Szerelmének új irányban való folytatására és befejezésére. Ez az új irány a kifejlést a tragikum felé sodorta. A Daliás Idők tréfás derűjére a Nibe-

¹⁾ Weber Artur, *Irodalmi hatások a Toldi Szerelmében*: Budapesti Szemle. CLXIX., 1917. 365. l.

²⁾ Szilágyinak az a levele világos választ ad tehát a Weber (366. l., 1. j.) fölvetette kérdésre: mily földolgozásból ismerte Arany a Nibelungenmondát; nyilván a Simrock fordítását olvasta. Ez a levél még más irodalomtörténeti fölvilágosítást is ad. Szilágyi fölhívja Aranyt, dolgozza át Zrinyi eposzát úgy, mint a hogy Simrock a Nibelungent. Bizonyára ennek a fölszólításnak köszönjük Arany töredékül maradt kísérletét: *A Zrinyiás népies kidolgozása* (H. J., I., 450—477.).

lungok komorsága borult. Toldi tragikumát Weber a Siegfried tragikumából magyarítja: mind a két hős annak az ámitásnak az áldozata, hogy a viadal díjául elérendő arát, a ki őt, a hőst szereti, másnak, szeretetlennek, vivja ki (Toldi Rozgonyi Piroskát Tar Lőrincznek, mint Siegfried, vagy inkább Sigurd, Brunhildát Gunthernek).

Weber kutatásának sikere az alapmotívum kérdésében arra biztat, hogy a Toldi Szerelme egy alárendelt elemének megmagyarázására is segítségül hívjuk a Nibelungéneket.

A VII. ének nagyszámú heraldikai és genealogiai adatának forrását Szinnyei Ferenc sorra megjelöli Nagy Iván *Magyarország családai* cz. nagy munkájában.¹⁾ Egyedül a Forgács-család czímerénél akad el. Pedig ép ennél időzik Arany oly soká, mint a többieknél együttesen.²⁾ Legelőbb is czáfolja azt a vélekedést, hogy a Forgách-czímer nőalakja Mária magyar királynőt, N. Lajos leányát ábrázolja [a kinek érdekében Forgács Balázs megölte II. (Kis) Károlyt]. Arany a czímerbeli nőt a habokból kelő vízi tündérre magyarítja. A mikor ugyanis a Forgácsok őse, Andor, a tatárok elől menekülő IV. Béla királyt hű odaadással kísérte, végül az Adria partján pihentek meg. Itt Forgács megpillantja a tenger habléányát, a mint

arany tündöklést
Hajából arany port szikráztat a fésű.

Forgács hamar elkapja a sellőnek hattyúingét s váltságdíjul csókot kér. De a sellő félti Forgácsot — hamar elhervadna a tündéri csóktól — hanem jutalmul a visszaadott tündérruháért megjósolja neki családjának dicső jövődjét, miként nő fényben-hirben, mint éli túl az Árpádok házát, mint oltalmazza meg Nagy Lajos ivadékanak a trónját.

Szinnyei Ferencz megvallja, hogy a Forgács-czímer eredetéről szóló mondának sehol sem akadt nyomára. «A sellő ingének elvevése ismert népmesei motívum.» Valóban az. Anti Aarne fölveszi a 400. mese-typus járulékos elemének.³⁾ Szintúgy a tündérsóktól való hervadás is elterjedt néphiedelem, melynek legismertebb példája Semele halála Jupiter ölelésétől. Hogy pedig a sellőt úgy festi, a mint arany haját fésűli, ezt a képet alighanem Heine Loreley-ja ébresztette Aranyban. Ez annál valószínűbb, mivel másutt egyenest a rajnai sellőt képzelet ekkép, bemutatóván a műzsát, hogy mint

szőke Rajna-szűz ontá arany haját. (*Írjak? Ne írjak?*)

Leszámítván a néphagyománybeli elemeket (Arany valószínűleg a Loreley-képzetet is néphagyománynak vélte), Forgács találkozása a sellővel a Nibelungének egy hatalmas részletét (XXV. Aventure) tükrözteti. A mikor az Etele király udvarára meghívott burgundiak a Dunához érnek, Hagen az ott fürdőző vizitündérektől elveszi ruhájukat. Egyikük Hadebure (Hadburg), hogy a sellő-öltözetet visszakapják, hízkelkedő, hazug jóslatot mond Hagennek: még soha hőskéket oly kitüntető tisztelettel nem

¹⁾ Szinnyei Ferencz, *Arany Toldi Szerelmének forrásai*. Budapest, 1905, 22—24. l.

²⁾ A czímerleírásra szánt 22 versszak közül 11 szól a Forgácsokról (VII, 41—51).

³⁾ Anti Aarne, *Verzeichnis der Märchentypen*: Folklore Fellow Communications, M. 3, 16. Minthogy a motívum megvan Grimm *Kinder und Hausmärchen* 193. sz. meséjében (Der Trommler), gazdag fölvilágosítást várhatunk föléle Bolte-Polivka Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm cz. nagy művének készülő 3. kötetében; várható Fr. Panzer Studien zur germanischeu Sagengeschichte III. kötetétől is.

fogadtak mint majd őket fogadják. Mikor pedig Hagen visszaadja a ruhát, a másik sellő, Winelint az igaz jóvendőt mondja: Étzél udvarán a halál várja a burgundokat mind, csak egy menekül meg közülök: Gunther káplánja. Hagen próbára teszi a jóslatot: a Dunába veti a káplánt, az evezőlapáttal lenyomja, hiába, a káplán visszaúszik és haza menekül. Most már Hagen bizonyos fölé: rájuk a pusztulás vár.

Hogy pedig a Nibelungéneknek ez a hatalmas elbeszélése különös erővel ragadta meg Arany figyelmét, arra döntő bizonyosságunk van. A Nibelungének más vonásait, más elemeit is fölhasználta, ezt az egyet megbeszélte, méltatta, részben lefordította. *Zrinyi- és Tasso-ról* szóló tanulmányában ugyanis az epikai hősnek egyik jellemző vonását abban látja, hogy önmaga vesztét tudva, rendületlenül tovább küzd. Így Zrinyi, így Achilles. «A nibelung-ének durva hőse, Szigfrid orgyilkosa, Hagen, azon percztől fogva megnyeri hajlamunkat, midőn a habléányok jóslata daczára elszántan indul sorsa ellenébe.» Arany ismerteti a Nibelungenlied idevágó részét, lefordít belőle négy versszakot s megvilágítja Hagen megrendítő nagyságát (Zrinyi és Tasso, III. Próz. Dolg. 56. és 57.).

Jogunk van tehát a Forgách-czímer költői történetét nem heraldikai adatokkal, hanem irodalmi összehasonlítással magyaráznunk: a Nibelungének hatásával.

(Budapest.)

HELLER BERNÁT.

— A Münchener kir. áll. könyvtár jegyzőkönyve a Münchener codexről. A XIX. század 30-as éveiből való jegyzőkönyvben Schmeller a következőket írja codexünkről: «Codex hungaricus in 4° Quatuor Evangelia linguá hungaricá 1466. — Quondam Joannis Alberti Widmestadii, qui hunc ut et alios ex Hungaria libros attulerat. — No 116 inter MSC mixta Bibl. Monacensis.»

Erre a codex 216. lapján írt megjegyzésnek néhány német magyarázatát örököltette meg: «E könyv megnevezését Nemeti görög nyelvű emrő fiaac kéze miat moldouabá Tathros varofaban Ur zületénc Ezer neg záz hatuá hatod éztendőiebé. — Graf Franz Haller übersetzte im J. 1833: «Dieses Buch schrieb der Einsiedler Georg Hensel aus Wagram (I).» — Emerich Henczelman Dr. Med. aus Kaschau übersetzte d. 1. Aug. 1834: «Dieses Buch wurde verfertigt dem Georg Nemethy zum Handgebrauch seines Sohnes Emerich Hensel.» — Franz Graf Szapáry übersetzte d. 21. July 1834: «Dieses Buch ward verfertigt zum Handgebrauch des Emerich Hensel Sohns des Deutschen Georg Hensel in der Moldauer Stadt Tathros. sic.» — «Hic liber finctus est per manum Georgii Nemeti (der deutsche) filii Emerici Hensel in Moldavia in civitate Tathros a^o. nativ. Dei 1466. So übersetzte Joh. Böhm aus Clausenburg d. 4. Aug. 1834.»

(Temesvár.)

BARTA M. ESZTER.

— A klasszikus vers fordításának és a formák viszonyának a kérdése Babits Mihály irodalmi problémáiban ismét felmerült. A szerző ugyan csak jegyzetben foglalkozik vele (281 kk.) s az EPHk recensense nem terjeszkedett ki rá, de a hiányt pótolni érdemes azért is, mert Babits, a költő, Wilamowitz, mint a philologia tipikus képviselője ellen dönt és azért is, mert a tételét gyakorlati bizonyítékokkal: magyar költemények stílusos latin és görög fordításával támogatja. A kisérlet — ilyen szempontból — irodalmunkban újszerű, B. véleménye pedig, kellő megrostálás után, tartható.

Szerinte a formai hűség elengedhetetlen, mert tőle függ a költemény hangulata is s míg az egy használatú és hatású de különböző formát (a görög hexameterrel a magyar alexandrint) egy hangulatra hozni elvileg lehetetlen, ugyanazt a formát (a magyar hexametert) az

idegennel azonos használatra alkalmassá tenni nem az. Ezért téved Wilamowitz, a ki a hasznoló «ethosú» (így az eredetiben) formákat választja ki. «Németre fordítani annyi — mondja — mint nagy költőink nyelvére és stílusára fordítani.» (Reden u. Vorträge 311. l.), a hogy pl. a régiéknél a szilárd klasszikus stílusokra. B. tehát Wilamowitz példáját követve Vörösmarty tibullusi stílusú Haldokló leányát elegiákat formájában latinra s a «leghomerosibb» magyar költemény, a Keveháza két strófáját homerosi görögre fordítja és úgy találja, hogy a hangulat és hatás nem az eredetie. Oka azonban ennek elsősorban az, hogy B. egyszerűen idegen nyelvezetet és versmértéket alkalmazott, a forma hangulati lehetőségeit észre se vette.¹⁾ Holott a distichont Ovidiusig minden költői egyéniség másképen hangolta s a ki Arany epikus művészetéből akar valamit görögül visszaadni, annak a theokritosi gyűjtemény epikus darabjaiból kell stílust tanulnia. Ép Theokritos mutatja meg B.-nak, hogy lehet más formák hangulatát is megéreztetni a hexameteres recitativval. Erre pedig sehol sincs nagyobb szükség mint a klasszikusoknál, a hol a stílusok és formák históriai megkötöttsége felbonthatatlan. Wilamowitz, mint igazi philologus nem a tartalom túlbecsüléséből (mint B. hiszi), hanem ebből a históriai megfigyelésből indult ki és ez az érdeme. Hibája, hogy a modern irodalmakra is kiterjesztette. Ideáljai a formahűségtől idegen románok: német szempontból mennyire van igaza, eldöntetlenül kell hagyni.

B. viszont a forma túlbecsüléséből származó esztétikai meggyőződésének tulajdonít általános érvényességet: alapot azonban — és remélhetőleg elismerést is — a gyakorlatban csak az ad a tételnek, hogy a magyar nyelv és irodalom históriailag úgy alakult ki, a hogy ő maga jellemzi, — érdemes idézni — «irodalmunk az egyetlen az európai irodalmak közül, melyben a világirodalom formai eredményei összegyűjthetők és áttekinthetők lennének valamely kiváló nyelvművész vagy nagystíli műfordító által».

(Budapest.)

KERÉNYI KÁROLY.

— Egy régi bécsi képeslapról. Mostanában jelent meg dr. Gulyás Pál könyve: «Magyar szépirodalom idegen nyelven. (A M. Nemz. Múzeum Könyvtárának czimjegyzéke, IV.)», de a mely csak kivételképen említhet fel olyan magyar szellemi termékeket, a melyek az idegennyelvű időségi sajtóban jelentek meg; hiszen az ország leggazdagabb anyagú könyvtárának, mely a nevében foglalt nemzeti czélt szolgálja, legszegényebb osztálya a külföldi folyóirat-, illetőleg hírlapgyűjtemény. Érdemes volna sorozatosan ismertetni a múzeumi könyvtárunkban található idegen sajtó magyar tárgyú közleményeit, beleértve a magyarból fordítottakat; egyelőre adalékkal szolgálok egy mostanában megszerzett, havonta háromszor megjelent lapról:

«Muszestunden. Illustriertes Familienblatt zur Unterhaltung und Belehrung.» Wien, 1861; 1862. Szerkesztette kiadója: R. v. Waldheim. Hogy hányadik évfolyam s hogy meddig élt a lap és hogy később is megtartotta-e érdeklődését a magyarság iránt? erre csak az tudna felelni, a ki talán Bécsben élve, felkutathatná az ottani könyvtárakban valószínűleg megőrzött összes évfolyamokat. Múzeumunk bekötött példányt vásárolt, ebben nincsenek meg a valószínűleg megjelent borítékok, melyek egy s más adattal felvilágosíthatnának. Érdekes, hogy a lap nem restelt képeket rajzoltatni *Jókai* egy pár elbeszéléséhez. — Ime a tartalomjegyzékekből a magyar vonatkozású anyag:

¹⁾ Elemi hibák szempontjából nem bírálok a kísérleteket, de azt meg kell jegyezmem, hogy a latin tartalmilag csonka és érthetetlen.

1861. I. *Novellen und Erzählungen*. Jókai, Moriz: Ein geheimnisvolles Leiden. — Auf meinem Schlosse. — Carinus. Geschichtliche Novelle. — Die beiden Markow. Adamante. — Ein Ball. Aus dem Briefe eines Fräuleins. (Aus den Ereignissen der Jahre 1848 und 1849.) — Ein verhängnisvoller Ort. (A. d. E. d. J.). 1848 u. 1849.) — Die Wittwe des Gefallenen. (Aus . . . 1848. u. 1849.) — Georg von Szent-Tamás. (Aus . . . 1848 u. 49.) Mit Illustrationen.

Heinrich, Anton: Der Csálóka (sic!) Péter. — Hány János.

II. *Naturwissenschaftliche und andere Aufsätze*. Breier, Eduard: ¹⁾ Franz Deák. Historisch-biografische. Skizze. (Mit Portrait.) Heinrich, Anton: Besuch bei einem israelitischen Gutbesitzer in Oberungarn. (Mit Illustration.) — Ueber die Schulen der Reformirten in Ungarn. — Die israelitischen Schulen in Ungarn und ihr deutsches Element. — Volksschullehrer in Ungarn.

Kuntz, Edmund Viktor: Wie der ungarische Bauer in manchen Gegenden die Hochzeit feiert.

1862. I. *Novellen und Erzählungen*. Jókai Moriz: Der Ring als Verräther. Türkische Sage. — Die Amazone. (Mit Illustration.) — Des Teufels Braut. (Deutsch von M. *Hatschek*. Mit Illustrationen.) — Helden-söhne. (Mit Illustration.) — Ein guter Mann. — Ozul: Krone und Myrthe. Megnevezetlen: Die Trümmer von Memphis.

II. *Biographische Skizzen*. Bródy, Sigmund: Moriz Jókai. (Mit Illustration.)

III. *Zur Länder- und Völkerkunde*. Heinrich, Anton: Die szegény legények in Ungarn. — Die Zsellérek in Ungarn. — Das Frühstück in Schlesien, Krain und Ungarn. — Die Puszta. (Mit Illustrationen.)

Schwicker, J. H.: Deutsche Kirchweihfeste. Skizze aus dem Banater Volksleben. — Der Vampyr glaube der Rumänen. Sk. a. d. Banater VI. Dr. Sch.: Bad Schmecks in der Tatra. (Mit Illustrationen.)

Megnevezetlen: Bad Kérolly in Siebenbürgen.

IV. *Geschichtliche und vermischte Aufsätze*. Heinrich, Anton: Dózsa. (Mit Illustration.)

Körner, Friedrich: Die Heldentage von Güns. (Mit Illustration.)

(Budapest.)

KERESZTY ISTVÁN.

— Arany Toldi-ja szerkezetéről. Arany a compositio nagy mestere. Tudatában volt, milyen nagy fontosságú az eposzban, azért nemcsak gyakorlatban adott rá példát, hanem elméletben is gyakran foglalkozott vele értekezéseiben és barátaihoz írt leveleiben. Ez utóbbiakból többet bemutat ismert kommentárjában Lehr Albert, a ki Toldi szerkezetével is a legbehatóbban foglalkozik. A mit ő elmond, ahhoz nekem kevés hozzáadni valóm van, de talán ezt a keveset is érdemes elmondani.

A VII. éneknél válik ketté a cselekvény, mondja Lehr Albert, nemcsak az énekek egyenlő számára nézve, hanem a színhely is megváltozik. Eddig Nagyfa u és környéke, ezentúl Pest-Buda. Azonkívül azt is most tudja meg Miklós, hogyan érheti el azt a célját, hogy bajnokká legyen.

Mindezeket vallom én is, csak valamivel megpótolom. A cselekvénynek ugyanis még más fordulópontjai is vannak. Az egyik a 3. és 4. ének határára esik. Miklós elmenekül hazulról és a környéken bujdosik, majd Budára veszi útját. A mint a cselekvény első része, a Nagyfaluban töltött idő, úgy ez is 3 éneket foglal magában. Ugyanez a szabályszerűség ismétlődik azután a költemény második felében is: 3 énekből (VII—IX) áll a cselekvény harmadik része, a mikor Miklós már tudja, mit kell

¹⁾ Életrajz: Wurzbach, Biogr. Lex. II.

tennie, de hiányzik hozzá az eszköze. Ezt a negyedik rész elején (X. ének) kapja meg. Mellékesen fölemlítem még, hogy e fordulópontokon a hős sorsa válságosnak vagy éppen reménytelennek tűnik fel (III., VI., IX. ének végén). De ezt kevésbé fontosnak tartom.

Az elmondottak után szinte magától kínálkozik, hogy Toldi szerkezetét versformájával összehasonlítsuk. Az alexandrin sor 12 szótagból áll, a mely 2 egyenlő félre oszlik, a félsor pedig ismét 2 ütemre. Toldi 12 énekből áll, a mely először is 2 részre oszlik: az első 6 ének vidéken, a másik a fővárosban játszik. Az első 6 ének ismét 2 cselekvény-ütemre oszlik: az I—III. Nagyfaluban, a IV—VI. azonkívül történik. A második rész ütemei: VII—IX. ének. Miklós már tudja, mit kell tennie, de hiányzik a hozzávaló eszköz; X—XII. ben megvan az eszköz, czélját is eléri. Toldi szerkezete tehát teljesen megegyezik egy olyan alexandrin sorral, a mely 3 szótagú ütemekből áll, pl. az I. ének e sorával:

Hej pedig üresen, vagy félig rakottan.

Úgy ennek, mint a szerkezetnek a képlete: 33/33.

Csekély adalék ez, de talán megérdemli a fölemlítést, mivel Aranyról van szó és Toldiról, az egyetlen nagyterjedelmű, magyar nyelvű költeményről, a mely összes középiskoláinkra kötelező; minden egyéb csak facultatív. Érdeklünkben áll tehát minden eszközt felhasználni, a mely megértését és ezzel élvezését elősegíti. Arra pedig alkalmas az itt tárgyalt elemzés. Hogy ilyen szabályszerűség véletlenül jöjjön létre, nem valószínű, azért nem tartanám elveszett munkának Arany egyéb nagy munkáit is megvizsgálni a szerkezet szempontjából.

(Budapest.)

SZIGETVÁRI IVÁN.

Az Arany János-Társaság pályázata. A temesvári Arany János-Társaság pályázatot hirdet olyan műre, a mely irodalmilag értékes és kimerítő megvilágítást nyújtja Arany nyelv- és művészetének. A pályázatétel: Arany nyelv- és művészet. A pályadíj **ezer korona**. A műnek Arany összes műveire, tehát műfordításaira is ki kell terjeszkednie. Bárki pályázhat. A jellegű levéllel ellátott művet 1919. január 15-ig kell a Társaság főtítkárához betérjeszteni. A kéziratot a Társaság nem adja vissza s első közlésének jogát fentartja magának. Az eredményről a Társaság 1919. február havi közgyűlésén dönt. Temesvárott, 1918. febr. hó. *Sztura Szilárd dr.* ügyvezető alelnök, s. k., *Csukovits Sándor* főtítkár, s. k.

— Új könyvek.

Brandl, A. und Förster, M.: Jahrbuch der deutschen Shakespeare-Gesellschaft. 53. Jahrgang. Mit zwei Tafeln. Berlin. Georg. Reimer, 1917. 8-r., XXX + 258 l. 12 M.

A szokottnál valamivel kisebb terjedelemben jelent meg a német Shakespeare-Társaság idei évkönyve, de értékes tartalmával méltó folytatása az eddigi köteteknek. Max *Martesteig* Shakespeare-rendezés ez. ünnepi előadásában a Shakespeare korabeli színpadot csak átmeneti foknak tekinti a színház egyetemes fejlődésében és a mai színházban a modern színpadi technika fejlettebb eszközeinek alkalmazását kívánja. Josef *Kohler* II. Richard elemzése alapján a költő felfogását az államról jellemzi, Shakespeare II. Richardja az istentől származtatott királyi hatalom dicsőítése és ugyanannak a felfogásnak költői kifejezése, melyet Shakespeare kortársai közül Coke és Bodinus fejtettek ki tudományosan. Az évkönyv szerkesztője, Alois *Brandl* (Imogen auf den Aran-Inseln): az ismert ír drámaíró, John Millington Synge nyomán az Aran-szigetek egyikéről származó igen érdekes népmesét közöl, a mely feltűnően emlékeztet a Cymbeline és a Velencei Kalmár több motívumára. Az arani népmeséhez nagyon közel áll egy skót változat, továbbá az oxfordi Roxborough-

gyűjteményben található «The Northern Lord» cz. utcai ballada. Brandl beható kutatások alapján azt igyekezik kimutatni, hogy mindezek közös forrásokra vezethetők vissza. Adatai érdekesen világítják meg e motívumok széleskörű elterjedtségét. Leon Kellner a Minden jó, ha jó a vége szövegének több kétes helyéhez értékes magyarázatokat fűz. Rose Cords az 1656-ban Londonban megjelent *Wit's Academy, or, Six Penny-worth for a Penny* cz. hat oldalnyi művecskének szövegét közli és beható magyarázatokkal kíséri. Edgar Istel Verdi és Shakespeare viszonyát világítja meg. Rózsa Dezső a Shakespeare halála 300-ik évfordulója alkalmából Budapesten tartott előadásokról számol be és ismerteti a nálunk megjelent Shakespeare-tanulmányokat. Külön czikk emlékezik meg a Kisfaludy-Társaság Shakespeare-bizottsága ünnepéről és a Nemzeti Színház Shakespeare-cziklusáról. Meleghangú nekrológ méltatja Gregor Sarrazin érdemeit. P. Fischbery az 1916-ik évi németnyelvű Shakespeare-előadások statisztikáját állítja össze, mely szerint Shakespeare 23 drámája 102 városban 108 társaság részéről 1179 előadást ért el. C. Grabau folyóiratszemléje a szokott lelkiismeretességgel foglalja össze a rendelkezésre álló gazdag anyagot, de nagyon sajnálatos, hogy helyszüke miatt H. Daffis Shakespeare-bibliográfiájának csak első része volt közölhető, a könyvszemle pedig egészen elmaradt. E hiányt a jövő évi kötet remélhetőleg pótolni fogja.

l. h.

Güntert, Hermann: Zur Herkunft und Bildung des italischen Imperfects. Sitzungsber. der Heidelb. Akad. der Wiss. Jahrg. 1917. 8. Abh. Winter, Heidelberg, 1917. 43 l. 1:50 m.

A szerző az eddig felmerült nézetek bonczolása után arra az eredményre jut, hogy az italiai imperfectum-tő nem — mint eddig hitték — infinitivus-szerű nomen, megmervült casus etc., hanem idg. nehéz basisú *gyökér-aoristos-tő* (v. ö. pl. *lega-bat*: gör. *ἐ-λέγη* etc.), a melyhez — a mint eddig is gondolták — az eredetileg önálló **fām*, 'ich war' < idg. **bhūam* segédige függött. — A thesire még visszatérünk.

sch. j.

Hegel, G. W. F.: Die Vernunft in der Geschichte. Einleitung in die Philosophie der Weltgeschichte. Herausg. von Georg Lasson. (Philosophische Bibliothek. Bd 171 a.) Meiner, 1917. 8-r., 263 l. 6 M.

A történetphilosophia klasszikus művének, Hegel történetphilosophiai előadásainak szövegében Hegel eredeti fogalmazása és a «Kollegheft»-ek szövege eddig összevegyültek, úgy, hogy nem tudhattuk, mi tekinthető benne autentikusnak és mi nem. Lasson a philologiai módszer alkalmazásával a berlini királyi könyvtárban meglevő kéziratok alapján különválasztja az eredeti Hegel-szöveget a dictatumoktól és a kétféle szöveget különböző nyomással tünteti fel kiadásában. Bár a «Kollegheft»-ek szövegének azonossága komoly kezesség arra, hogy íróik híven jegyezték le Hegel előadásait, történeti szempontból mégis nagyon fontos és érdekes a különbségeket tanulmányozni, a melyek a kézirat és dictatumok között fennállanak. Ez az első kísérlet arra, hogy a német idealizmus még teljesen feldolgozatlan kéziratanyagát a philologiai módszer alkalmazásával értékesítsük.

f-i.

Schreiner, Marie: Die Flexion in den Dichtungen von Baudouin und Jean de Condé. Inaug.-Diss. Heidelberg, 1916. 8-r. 108 l.

Baudouin de Condé és fia, Jean, hivatásos menesterek voltak Marguerite de Flandres, illetőleg Guillaume d'Hainaut udvarában (XIII. század második és a XIV. első fele). Művük, a Dits et Contes, melyet Scheler adott ki először (1866), moralizáló allegoriák és fabliauk gyűjteménye s a Roman de la Rose, a fabliau-költészet és Ruteboeuf hatása alatt áll. A kor, melyben készült, a nyelvben nagyarányú forrongás és átmenet kora; de épen ezért érdekes a nyelvész számára, a ki a Dits et Contesban pl. régi és új, közép- és északkeletfrancia formákat talál együtt. A szerző tiszta szemmel és biztos tudással vizsgálja és magyarázza a flexio sajátosságait s nem egy helyen tetszetősen javítja ki Schelert (26. l.:

«[il serait] jus» <justum stb.). Kár, hogy nem foglalja össze eredményeit, pedig a nyelvjárásebeli különösségek összeállítására tanulságos lett volna (men, ten, sen; le névelő la helyett; venra, tenra stb.). Végül ajánlatos hasonló tárgyú munkát hangtani alapvetéssel ellátni.

h. j.
Schulte, Rob. Werner: Abriss der Lautwissenschaft. Reiland, Leipzig, 1917. VIII + 47 l. 1'60 m.

Rövid, könnyen érthető bevezetés a fonetika problémáiba és methodusaiba. A nyelvhangok behatóbb rendszerezésével és leírásával nem foglalkozik, ellenben meglehetősen részletességgel tárgyalja a physiologiai alapokat s áttekintést nyújt a hangpsychológiáról, valamint az experimentális fonetika módszeréről — sokkal önállóbban, mint gondolni lehetne. A szöveget egy tuczat ábra világítja meg. A művecské előkészítésül nagyobb fonetikai művek olvasásához melegen ajánlható.

sch. j.

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek és füzetek jegyzéke. (A *-gal jelölt művek legközelebb ismertetésre kerülnek.)

*Bakonyi Hugó: Az Ember Tragédiája és egyik német rokonműve: Schack gr. «Világkorszakai». Belgrád (Lampel-Wodianer bizománya), 1917. 8-r., 64 l.

Balanyi György: Világpolitika. A világtörténet legújabb fejezete (1871--1914). Budapest, Franklin-Társ., 1918. (Kultura és Tudomány.) K. 8-r., 174 l. 6 K.

Bielek Dezső: Latin syntaxisainak casus-tani példái a «róka és holló» meséjébe foglalva. Tanítványaival összeállította 40 egyórás vagy 20 kétórás iskolai dolgozatban. — Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és fia), 1918. 35 l. 2 K.

Endrődi Sándor: A pálya végén. Budapest, az «Élet» kiadása, é. n. 8-r., 351 l. 7 K.

Főgel József: II. Lajos udvartartása. A M. Tud. Akadémiától a Gorove-díjjal kitüntetett pályamű. Budapest, Hornyánszky V. nyomdája, 1917. 161 l. 5 K.

A csinosan megírt munkának «Tudományos élet» című fejezete (67—93. l.) foglalkozik II. Lajos korának szellemi életével, irodalmi, tudományos és művészeti törekvéseivel. Részletesen ismerteti a királyi udvarban, valamint más humanista központokon folyó irodalmi és tudományos mozgalmakat, a Sodalitas Collimitiana budai összejövetelét, a vérbeli költő: Piso Jakab szereplését, a ki testestül-lelkestül Erasmus hive, miként maga Mária királyné, úgyszintén gyóntatója, Henckel János, kedves titkára, Oláh Miklós és meghitt embere, Thurzó Elek is azok. A főpapok és főurak közül, mint a humanista költők és tudósok mecénása, kiválik Szalkai László, a romlott erkölcsű, anyagiasság kancellár-főpap, a ki maga is pengeti a lantot. Piso Jakabnak budai házat a bécsi tudós világ jelesbbjei (Ursinus Velius, Silesius Logus) is nem egyszer folkeresik. Másik humanista középponttal Gyulafehérvárt találkozzunk Várdai Ferencz körül; ennek író tagjai voltak Wolfhard Adorján, az első magyarországi nyelvtan szerzője és Megyeriesi János, a dáczi epigraphika megteremtője. Harmadik központ Perényi F. váradi püspök köre. E humanistákkal bizonyára összeköttetésben álltak a kiválóbb orvosok is, a kik közül többen astrologiával és alchymiával is foglalkoztak. Elégé gazdag humanista emlékeinkkel szemben építészeti és szobrászati emlékek alig maradtak fenn e korból, még leginkább festészeti művekkel találkozzunk; az udvar életében valószínűleg előkelő helyet foglalt el a zene, s fokozatosan egyre jobban pusztult, elkallódott Mátyás király híres könyvtára; Brassicanus tudósítása élénk világot vet annak e korbéli állapotára. Mindez a szellemi kultura csak halvány képmása volt a Mátyás alatti virulatnak; a mohácsi vész aztán ezt is elhervasztotta. Piso Erasmushoz intézett két levelének fordítása fejezi be a derék dolgozatot.

r. l.

*Heller Bernát: Az arab Antar-regény. Összehasonlító tanulmány. Budapest, M. Tud. Akadémia, 1918. 8-r., VII + 396 l. 8 K.

Könyvszemle, Magyar. A Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárának Közölnye. Dr. Melich János közreműködésével szerkeszti dr. Gulyás Pál. 1918. évf. I—II. füzet. (Előfizetési ára egész évre 6 K.)

Könyvtár, Magyar. Szerk. Radó Antal. Budapest, Lampel. 16-r. Számonkint 30. f.

882—884. sz. *Molnár* Ferencz: A Pál-utczai fiuk. 204 l.

885—886. sz. *Marivaux*: Szerelem játéka. Vigj. három felvonásban. Ford. Radó Antal. 78 l.

887—888. sz. *Mauks* Kornélia: képek Mikszáth Kálmán életéből. Függelékül: Mikszáth a Magyar Könyvtárról. 82 l. Intim apróságok Mikszáthról, esküdt- és ügyvédbojtár-korából, meg későbbi éveiből. Amazok inkább ötletességét, ezek érzékenységét, szülőföldjéhez ragaszkodását s érettebb humorát jellemzik. A legutolsó a Mikszáth-jubileum családi háttérét világítja meg s az ünnepelt író boldogságába vegyülő balsejtelmeket érezteti. A füzet végén Mikszáthnak a Vasárnapi Ujságban «Arisztokrácia a könyvpolezokon» címmel 1907-ben megjelent cikke olvasható, melyet a Magyar Könyvtár tizedik évfolyamának jubileárius alkalmából írt. —*thj*—
889—890. sz. *Koroleszko* Vladimir: Makár álma. Zúg az erdő. Két elbeszélés. Oroszból ford. Tományi János. 63 l.

891. sz. *Berczik* Árpád: Négy kosár és egyéb vig elbeszélések. 50 l. *Könyvtár*, Olcsó. Szerk. Heinrich Gusztáv. Budapest, Franklin-Társ. 16-r. Számonkint 30 f.

1864—1866. *B. Wlassics* Gyula: A semlegesség a világháborúban. 89 l.

1867—1869. *Tolsztoj* Leo: Szergij atya. 95 l.

1870—1872. *Marlowe* Kristóf tragédiája: Doktor Faustus tragikus története. Ford. Rózsa Deszö. 98 l.

1873—1877. *Heinrich Gusztáv: A Don Juan-monda. II. bővített kiadás 98 l.

1878—1880. *Joël* Károly: A történelem észszerűsége. Fordította Sas Andor. 63 l.

1881—1883. *Fraknoi* Vilmos: A magyar országgyűlések befolyása a külpolitikára. 61 l.

1884—1887. *Turgenjev*: Aszja. Ford. Trócsányi Zoltán. 96 l.

Közlemények Szepes vármegye multjából. A Szepesmegyei Történelmi Társulat közölnye. Szerkeszti dr. Förster Jenő. X. évf. 1. sz. Löcsé, kiadja a Szepesmegyei Történelmi Társulat, 1918. Előfizetési ára évi 6 K.

Mikszáth Kálmán: Alakok. Budapest, Révai kiadás, é. n. 8-r., 199 l. 5 K.

Mikszáth Kálmán: Krónikás Történetek, Budapest, Révai kiadás, é. n. 8-r., 247 l. 6 K.

Mikszáth Kálmán: Mikor az új kastély füstbe ment és egyéb elbeszélések. Budapest, Révai-kiadás, é. n. 8-r., 189 l. 480 K.

Mikszáth Kálmán: Prakovszky, a siket kovács. A kis primás. Budapest, Révai-kiadás, é. n. 8-r., 179 l. 4 K.

Mikszáth Kálmán: Rajzok és satírák. Budapest, Révai-kiadás, é. n. 8-r., 246 l. 560 K.

*Rákosi Jenő: A magyarságért. Budapest, az «Élet» kiadása, é. n. 8-r., 297 l. 7 K.

Sebők Zsigmond: Színfoltok. Budapest, az «Élet» kiadása, é. n. 8-r., 322 l. 7 K.

*Shakespeare-Tár, Magyar. Szerk. Ferenczi Zoltán. X. kötet. Budapest, Kilián Frigyes utóda, 1918. 8-r., IV + 329 l.

Simonfi János: Rosnyay Dávid naptári följegyzései. Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1914. évf.-ból. Kolozsvár, Stief Jenő, 1914. 8-r. 19. l. A szerző közli Rosnyay Dávidnak naptári följegyzéseit (1668—1720),

melyek kiegészítőleg csatlakoznak csonkán fönmaradt Naplóihoz, Önélet-rajzához és Diariumához. Van köztük egy vers is 1720 tájáról: «Egy vén Léánynak panasza és Síralma.»

Torma István: Élet és irodalom. Budapest, az «Élet» kiadása, é. n. 8-r., 548 l. 10 K.

Túrán. Folyóirat keleteurópai, elő- és belsőázsiai kutatások számára. A Magyar Keleti Kulturközpont (Turáni Társaság) Közlönye. Szerkesztik gr. Teleki Pál stb. 1918. évf. 1—2. sz. Budapest, 1918. Előfizetési ára egy évre 15 K.

DOKTORI DISSZERTÁCIÓK AZ 1917-IK ÉVBEN.¹

Budapestiek.²

Bernáth Miklós: Az etymológia a zsidó hagyományos irodalomban. I. rész. [Neuwald Illés] 1916. 66 l.

Cherestestiu Viktor: A magyarországi román sajtó politikai vezéreszméi és munkája a szabadságharcz előtti évtizedben. (Adalékok az erdélyi román intelligenzia, kivált Baritiu György politikai gondolkozásának jellemzésére.) [Donáth és Vágó] 46 l.

Détsy Erzsébet: Baksay Sándor mint elbeszélő. [Grafikai intézet] 82 l.

Eissen Gyula: Csányi László pályája. Arad. [Arad és vidéke könyvnyomdája] 78 l.

Häutsch Ilona: Drámaelméleti polemiák története Bajzától Gyulaiig. [Thália] 40 l.

Jakab János: A hadifoglyokkal való bánásmód a görögöknél. Tekintettel az ókori nemzetközi és hadijogra. [Apostol ny.] 65 l.

Kerkai, Josephus: Quomodo Horatius Lucilii vestigia presserit? [Apostol ny.] 95 l.

László Zsigmond: A kurucz balladák. [Hentschel Henrik] 47 l.

Nebel, Abrahamus Isaacus: R. Tanchumi Hierosolymitani Liber Almuršid Alkūfi Lexicon in Mosi Maimonidis mišne tho Thoram. (I. Pars Litterae 5.) Textum Arabicum edidit adnotationibusque illustravit. [Egyesült kny.] XI, 21 l.

Paulovics István: Hellenisztikus egyiptomi emlékek Magyarországon. [Heisler és Kószol] 27 l.

Pollák Dezső: Ivain és Owein. Chrétien de Troyes «Chevalier au lion» című époszának viszonya a kelta Owein mabinogihoz. [Rábaközi ny.] 47 l.

Reschofszki Arthur: Jeruzsalemi Tanchum Ben József Almuršid Alkūfi (Az elegendő vezető) című szótárából. Első izben adta ki, bevezetéssel látta el és magyarázó jegyzetekkel kísérte —. Vácz [Kohn M.] IX, 23 l.

Schwarz Hajnalka: Abonyi Lajos (1833—1893) élete és irodalmi munkássága. [Nagy János] 82 l.

Varsányi Mátyás: Epikurus (így!) etikája. [May János] 1916. 64 l.

Viktor Gabriella: A gyermek nyelve. A gyermeknyelv irodalmának ismertetése főként nyelvészeti szempontból. Nagyvárad [Béres és Held] 83 l.

Volenszky Béla: Csiky Gergely társadalmi drámái. [Fritz Armin] 74 l.

Winkler Ernő: Adalékok a zsidó eskü (juramentum more Judaico) középkori történetéhez. [Pallas ny.] 74 l.

¹) A Budapesten megjelenteknél az év, hely, az 1917-ben nyomtatottaknál az év, a 8-rétűeknél az alak megjelölését elhagytuk. A sarkos zárójelben a könyvnyomtató neve vagy a könyvnyomda címe olvasható.

²) A kolozsvári és a debreczeni egyetemek bölcsészeti karán a múlt évben nem volt philológiából mint főtárgyból doktori szigorlat.

A MAGYAR PHILOLOGIAI IRODALOM 1917-BEN.

Az összegyűjtött anyag ez összeállításnál a következő rovatokba van osztva:

- I. *Általános nyelvészet, irodalomtörténet és ethnographia.*
- II. *Aesthetika és műtörténet.* 1. Aesthetika. — 2. Képzőművészetek. — 3. Zene. — 4. Színészet.
- III. *Philologiai paedagogia.* 1. Általános irányú cikkek. (Nyelvtanításról, olvasásról, írásról.) — 2. Magyar nyelv. — 3. Klasszikus nyelvek. — 4. Tót nyelv. — 5. Művészeti oktatás.
- IV. *Finn-ugor nyelvek.*
- V. *Indo-európai nyelvek.*
- VI. *Keleti nyelvek.*
- VII. *Magyar nyelv és irodalom.* 1. Bibliographia. — 2. Magyar irodalomtörténet. (Ebbe fölvétettek a szépirodalmi művek és a színművek bírálatai is. Ez utóbbiaknál csak az első előadás napja van megjegyezve. Ez lehetővé teszi a különböző napilapokban megjelent ismertetések fölkeresését.) — 3. Egyes írókról. — 4. Magyar nyelvészet (a végén: egyes szókról és szólásokról). — 5. Tankönyvek.
- VIII. *Klasszikus nyelvek és irodalmak:* 1. Általános irányú dolgozatok. — 2. Görög történet s régiségek. — 3. Görög irodalomtörténet s egyes görög írók. — 4. Nyelvészet. — 5. Római történet s régiségek. — 6. Latin irodalomtörténet s egyes latin írók. — 7. Új latin. — 8. Latin nyelvészet. — 9. Magyarországi régészet.
- IX. *Germán nyelvek és irodalmak.* 1. Német. — 2. Nyelvészet. — 3. Tankönyvek. — 4. Svéd. — 5. Angol. — 6. Nyelvészet.
- X. *Román nyelvek és irodalmak.* 1. Francia. — 2. Nyelvészet. — 3. Tankönyv. — 4. Olasz-spanyol. — 5. Oláh.
- XI. *Szláv nyelvek és irodalmak.*
- XII. *Vegyes.*

I. Általános nyelvészet, irodalomtörténet és ethnographia.

a) Általános nyelvészet és ethnographia.

1. *Beil, Else.* Zur Entwicklung des Begriffs der Weltliteratur. 1915. — Ism. Koszó János. EPhK. 383. l.
2. *Nógrády László.* A mese eredete. Uránia 271—275. l.
3. *Quarne, Antti.* Leitfaden der vergleichenden Märchenforschung. — Ism. sch. e. EPhK. 597. l.
4. *Schuchardt, H.* Ferdinand de Saussure, Cours de linguistique générale. 1917. — Ism. sch. j. EPhK. 256. l.

5. *Schuchardt, H.* Sprachverwandschaft. 1917. — Ism. Schmidt József. EPhK. 654. l.
6. *Simonyi, L.* Krieg und Waffe in der Sprache. Illustr. Ztg. 3837. sz.
7. *Sütterlin, L.* Die Lehre von der Lautbildung. 1916. — Ism. sch. j. EPhK. 599. l.
8. *Vág Sándor.* Irodalom és közönség. Világ 14. sz.

b) Ethnographia.

9. *Alapi Gyula.* Bűbajosok és boszorkányok Komárom vármegyében. 1914. — Ism. Iványi Béla. Századok 509. l.
10. *Báthori Ferencz.* Utazásaim a lappok földjén. Utirajzok. Nagyvárád, 1917. Sonnenfeld A. (8-r., 120 l.) 4 kor.
11. *Bátky, Sigismund.* Feuerkunde aus der ethnographischen Abteilung des ungarischen National-Museums. Anzeiger. 8. 92—104. l.
12. *Das Bauernhaus in Oesterreich-Ungarn.* 1906. — Ism. Bátky Zsigmond. U. o. 8. I. Teil. 64—69. l.
13. *Bellosics Bálint.* Útmutató néprajzi tárgyak gyűjtésére 1907. — Ism. Bátky Zsigmond. U. o. 8. I. Teil. 72. l.
14. *Blau Lajos.* Der Lehrer als Heimatforscher 1915. — Ism. Schwartz Elemér. EPhK. 165. l.
15. *Blinker, J. H.* Westungarische Vorhallenhäuser. — Ism. Bátky Zs. Anzeig. d. ethn. Abt. d. Nat. Mus. 8. Jahrg. 141. l.
16. *Dachler, Anton.* Die Ausbildung der Beheizung bis ins Mittelalter. 1907. — Ism. Bátky Zsigmond. U. o. 8. I. Teil. 69. l.
17. *Dachler, A.* Nordische Bauernhäuser. — Ism. B. Zs. U. o. 8. Jahrg. 143. l.
18. *Fibó, Bartholomäus.* Musikerstatuetten. U. o. 8. I. Teil. 25—27. l.
19. *Fischer, Emil.* Die Haar- u. Kleidertracht vorgesch. Karpathen- u. Balkanvölkerschaften. — Ism. B. Zs. U. o. 8. Jahrg. 144. l.
20. *Fischer, Emil.* Über den Ursprung der rumän. Bojarenfamilien. — Ism. B. Zs. U. o. 8. Jahrg. 142. l.
21. *Garamszeghy Sándor.* Burjátok között. Vasár. Ujs. 41. 42. sz.
22. *Götze, A.* Brettchenweberei im Altertum. — Ism. B. Zs. Anzeig. d. ethn. Abt. Nat.-Mus. 8. Jahrg. 142. l.
23. *Györffy, Stefan.* Die volkstümliche Bauweise in Gross-Kumanien und den angrenzenden Teilen. U. o. 8. I. Teil. 35—48. 76—91. l.
24. *György Endre.* A moldvai csángókról. Bud. Szemle 171. köt. 1—27. l.
25. *Haberlandt, M.* Tätigkeitsbericht d. Mus. f. Österr. Volkskunde. 1907. — Ism. B. Zs. Anzeig. d. ethn. Abt. Nat.-Mus. 8. Jahrg. 143. l. [Ism. B. Zs. U. o. 143. l.]
26. *Haberlandt, M.* Neuer Führer durch das Mus. f. Österr. Volksk. —
27. *Haberlandt, M.* Völkerkunde. 1906. — Ism. Bátky Zsigmond. U. o. 8. I. Teil. 71. l.
28. *Hóman Bálint.* A magyar nép neve a középkori latinságban. Tört. Szemle 129—158. 240—258. l.
29. *Jósa János.* «Csuvasz-lófő». Turán 470—472. l.
30. *Katona-dalok.* Csabai baka-nóták. Békés m. Függelenség 36. sz.
31. *Gömöri Jenő.* Katona nóták. 1916. — Ism. A. L. Irodalomtört. 206. l. — Komáromi Hirl. 19. sz. — Hét 7. sz.

32. *Harmos László*. A 86-osok dalolnak. P. Hirl. 42. sz.
33. *Katona nóta*, ötven háborus — hangjegyekkel. Kiadja a m. kir. 17. honvédegyalozezred özvegy- és árva-alapja. Székesfehérvár, 1917. (16-r. 48 l.) 70 fill.
34. *Nagy Balázs*. Háborus dalok. Pesti Hirl. 49. sz.
35. Nyitrai bakadalok. Nyitrai Lapok. 36. sz.
36. *Z. Katona-nóták*. M. Figyelő III. köt. 141—144. l.
37. *Koch-Grünberg*. Anfänge der Kunst im Urwalde. 1905. — *Ism.* Bátky Zs. Anzeig. d. ethn. Abt. d. Nat.-Mus. 8. 135—138. l.
38. *Koch-Grünberg*. Südamerikanische Feldzeichnungen. 1907. — *Ism.* Bátky Zs. U. o. 135—138. l.
39. *Kollmann, J.* Die Ungarn. Ztschr. f. Ethnol. 1. sz. 1—9. l.
40. *Kriza János*. A székelyekről. Besztercei Magy. Hirl. 7. 9. 10. sz.
41. *Lambrecht Kálmán*. A magyar malmok könyve. 1915. — *Ism.* Hlb. Századok 505. l.
42. *Lenhossék Károly*. Balkáni antropológia. Turán 358—368. l.
43. *Lenhossék, Michael v.* Anthropologische Untersuchungen an russischen Kriegsgefangenen finnisch-ugrischer Nationalität. U. o. 136—151. l.
44. *Markó Miklós*. Hegyaljai szüreti emlékek. Orsz.-Világ 41. sz.
45. *Marót Károly*. A primitív mágia tünettana. Uránia 193—199. l.
46. *Medvei Mária*. Az egyiptomiak halottas tisztelete és halottas szobrocskáái. (Értekezések a kelet ókori népeinek történetéből. 1. sz.) Budapest, 1917. Franklin-ny. (8-r. 99 l.) 5 kor.
47. *Möhl, Jos.* Mitteilungen über Tätovierungen, aufgenommen an Soldaten d. Garnison Temesvár. 1908. — *Ism.* B. S. Anzeig. d. ethn. Abt. Nat.-Mus. 8. Jahrg. 140. l.
48. *Móricz Pál*. Jókaiék bojtárja. (Adalék a hortobágyi pásztor-élet történetéhez.) Magyarország 169. sz.
49. *Much, M.* Vorgeschichtliche Nähr- u. Nutzpflanzen Europas. 1908. — *Ism.* B. S. Anzeig. d. ethn. Abt. d. Nat.-Mus. 8. Jahrg. 140. l.
50. *Németh József*. A szerbek anthropogeografiai tanulmányai a Balkánon. Jelentés a Magyar Tudományos Akadémia keleti bizottságához és a Magyar Földrajzi Társaság gazdaságföldrajzi szakosztályához. Budapest, 1917. M. Földr. T. (8.-r. 108, 1 l.) 3 kor.
51. *Nowack, K. Fr.* Verschollene Magyaren (Die «Csangos» in Rumänien). Daheim 21. sz.
52. *Pacala, Viktor*. Der Bauernhof und die Alpenwirtschaft in Resinár. Anzeig. d. ethn. Abt. d. Nat.-Mus. 8. 118—135. l.
53. *Palotai, Hugo*. Volkskunst in Südungarn. Illustr. Ztg. 3870. sz.
54. *Pecz, Karl*. Die ural-altaische Struktur der Dobrudscha. P. Lloyd 97. reg. sz.
55. *Preen, H.* Spatzenhafen aus Mühlheim in Baden. — *Ism.* B. Zs. Anzeig. d. ethn. Abt. Nat.-Mus. 8. Jahrg. 142. l.
56. *Prikkel Marián (Réthei)*. Őseink és az itál. (Egy fejezet a magyar régiségtanból.) Kath. Sz. 697—718. 807—818. 877—889. l.
57. *Prikkel Marián (Réthei)*. A régi magyar énekmondók. EPhK. 83—102. 201—208. 277—288. l.
58. Régi újévi szokások és babonák. Vasárn. Könyv II. 26. sz.
59. *Rohonyi Gyula*. A bolgárokról. Turán 40—51. 86—94. 132—

136. l. — Supka Géza. Archäol. Randbemerkungen. U. o. 322—326. l.
60. *Scheiner, Karl.* Neu-Tartlau und der deutsche Volksstil in Siebenbürgen. Nagyszében, 1917. Drotleff. (8-r. 34 l.) 3 kor.
61. *Sebők Imre.* Burját lóáldozat. Turán 105—107. l.
62. *Sebők Imre.* A fehérlóáldozat. U. o. 373—401. 426—447. l.
63. *Seemayer, Vilibald.* Die deutschen Kolonien in Südungarn. Illustr. Ztg. 3870. sz.
64. *Strunz, Franz.* Blutsymbolik. Siebenb. Deutsch. Tageblatt. 13277. sz.
65. *Sváb Gyula.* A magyar parasztház. — *Ism. Bányi Zs.* Anzeig. d. ethn. Abt. d. Nat. Mus. 8. Bd. 138. l.
66. *Szabó Imre.* Hunyadmegye erdőhátvidéke. 1909. — *Ism. Timkó György.* U. o. 8. Jahrg. 139. l. [lőség 9. sz.]
67. *Szabolcsi Lajos.* Purim. Fejezet a magyar zsidó népeletről. Egyen-
68. *Szádeczky-Kardos Lajos.* Magyarrokon népek a Kaukázusban. Turán. 177—182. 301—311. 369—373. l. [3870. sz.]
69. *Szávay, Julius.* Die Söhne der ungarischen Ebene. Illustr. Ztg.
70. *Szilády, Zoltán.* Alte siebenbürgische Feuerherde. Anzeig. d. ethnog. Abt. d. Nat. Mus. 8. I. Teil. 1—25. l. [113—118. l.]
71. *Szinte, Gabriel.* Das Thor im Széklerlande. U. o. 8. I. Teil. 48—64.
72. *Szittya Emil.* Babonákról. Magy. Figyelő IV. köt. 421—424. l.
73. *Sztripszky Hiador.* Az erdélyi halászat ismeretéhez. — *Ism. Timkó György.* Anzeig. d. ethnogr. Abt. d. Nat. Mus. 8. I. Teil. 72. l.
74. *Teleki Pál gr.* Táj és faj. Turán. 17—30. l.
75. *Timkó, Georg.* Kunkelnadeln u. Wockenpflocke. Anzeig. d. ethn. Abt. d. Nat. Mus. 105—113. l.
76. *Timkó, Georg.* Neuere Feuerstahlformen. U. o. 8. I. Teil. 28—35. l.
77. *V. B. Szampo.* Turán 405. l.
78. *V. B. Csuvasz* — lófő. Turán 402—405. l.
79. *Valter Vilmos.* A magyar népdal kezdő képe. 1916. — *Ism. Király György.* Irod. tört. Közlem. 480. l.
80. *Varjassy, Ludwig.* Im Fluge durch Südungarn. Illust. Ztg. 3870. sz. (Szeged, Arad, Temesvár ismertetése.)
81. *Vikár, Béla.* Bácsádóm und die slowakischen Komitate. P. Lloyd 303. reg. sz.
82. *Wiklund, K. B.* Finn, Finnland. Turán 473. l.
83. Zbornik za narodni život i običaje južnik slavena. Na svijet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Urednik D. Boranić, Knj. XXI. svezak 2. Zagreb, 1917. (8-r., 160—364 l.) 2 kor. 50 fill.
84. *Zempléni Árpád.* Turáni egység. Turán 417—426. l.

II. Aesthetika és műtörténet.

1. Aesthetika.

85. *a—a.* Az egyházi énekek reformja. Élet 32. sz.
86. *Ambrus Zoltán.* Régi és új színművek. Színházi bírálatok. 2. sorozat. (1. Magyar Könyvtár 845—46.) Budapest (1917). Lampel R. (16-r., 92 l.) 72 fill. — *Ism. Zb. EPhK.* 705. l. — *Uránia* 216. l.

87. *Ambrus Zoltán*. Színházi esték. 1916. — Ism. Zsigmond Ferencz. EPhK. 566—569. l.
88. *Babarczyne Jóna Jolán br.* «Modern» szimüirodalom. Élet 27. sz.
89. *Babits Mihály*. Kritika. Nyugat I. 408. l.
90. *Bálint Lajos*. Irodalmi kritika és reklám. Világ 28. sz.
91. *Barabás Abel*. Az epikai, lírai és drámai költői műfajok történelmi fejlődése. II. köt. A magyar líra, a görög, latin, olasz, francia, angol, német, magyar dráma történelmi fejlődése. Temesvár, 1917. Csanádm. ny. (8-r. 496 l.) A két kötet 30 kor.
92. *Braune, Wilhelm*. Reim und Vers. 1916. — Ism. Petz Gedeon. EPhK. 369—373. l.
93. *Cassirer, Ernst*. Freiheit u. Form. 1917. — Ism. *f. i.* EPhK. 392. l.
94. *Croce Benedetto*. Az esztétika alapelemei. Ford. Farkas Zoltán. (Kultura és tudomány. 20.) Budapest, 1917. Franklin-t. (8-r. 111 l.) 2 kor. — Ism. Kristóf György. EPhK. 301. l. — Soly-mossy Sándor. Nemz. Nénevelés 62—64. l. — Vasár. Ujs. 5. sz.
95. *Dancilă, Joan*. O poezie. Originea și analiza ei. Telegr. Roman. 54—56. sz.
96. (---*deák.*) Kapitalizmus és irodalom. Élet 3. sz.
97. *E. A.* Legujabb költészetünk ledorongolása. (Császár Elemér felolvasása). Az Ujság 10. sz.
98. *f. gy.* A történelmi regény feléled. Hét 27. sz.
99. *Galamb Sándor*. Irodalomtörténetírás és művészet-történet. Bud. Szemle 171. köt. 36—55. l.
100. *Gulyás József*. A világháború és a magyar költészet. --- Ism. *B. Gy.* Irodalomtört. 99. l.
101. *H. L.* Jó irók és rossz kritikák. P. Napló 37. sz.
102. *Háits Ilona*. Drámaelméleti polemiák története Bajzától Gyulaiig. Budapest, 1917. Thalia-ny. (8-r. 40, 3 l.)
103. *Harsányi István*. Adalékok a magyar időmértékes verselés történetéhez. EPhK. 591—595. l.
104. *Harsányi Lajos*. A mi irodalmunk és a reklám. Élet 2. sz.
105. *Hegedüs Gyula*. A beszéd művészete. 1917. — Ism. Simonyi Béla. Magy. Középiszkola 129—146. l. — Balassa József. Nyelvőr 168. l.
106. *Hevesi Sándor*. Előfüggöny és dramaturgia. P. Napló 268. sz.
107. *Hevesi Sándor*. Tragédia kell a népnek? U. o. 127. sz.
108. *Hevesi Sándor*. A vigjáték paradoxonja. U. o. 28. sz.
109. *Heynen, Walter*. Diltheys Psychologie des dichterischen Schaffens. 1916. — Ism. Koszó János. EPhK. 168—171. l.
110. *Jánosi Béla*. Brassai a művész hatás okairól. Bud. Szemle 171. köt. 183—206. l.
111. *Jánosi Béla*. A lélektani aesthetika úttörői Magyarországon. (Kivonat.) Akad. Értes. 13—17. l.
112. *Jánosi Béla*. Schedius Lajos aesthetikai elmélete. 1916. — Ism. Morvay Győző. Irodalomtört. 176. l.
113. *Keán Kálmán*. Ellenségeink humora és művészete a háborúban. A gyűjtő 77—94. l. [562—573. l.]
114. *Kiss Sándor*. Modern szépirodalmunk és a zsidóság. A Cél
115. *Kiss-Erős Ferenc*. Esztétika. 1916. — Ism. Velics László. Magy. Kultura II. 648. l.

116. *Kosztó János*. A költői alkotás lélektana. (Aradi kir. főgimn. 1916/17. értés. 61—73. l.)
117. *Lám Frigyes*. Az iskola a magyar költészetben. Magy. Középiszk. 268—273. l.
118. *m.* Irodalom-politikánk. Élet 28. sz.
119. *Mácza János*. A modern magyar dráma. 1916. — *Ism. R. E.* Irodalomtört. 205. l.
120. *Major, Erich*. Die Quellen des künstlerischen Schaffens. 1917. — *Ism.* Sebestyén Károly. P. Lloyd 286. sz.
121. *Mitrovics Gyula*. Az æsthetika alapvető elvei. — *Ism. m. j.* Tanáregyl. Közl. 50. évf. 189. l. — *Mgy. Magy. Középiszk.* 247. l. — Jánosi Béla. Irodalomtört. 177. l. — Rácz Lajos. Athenæum 58—60. l. — Papp Ferencz. Irod. tört. Közlem. 121. l.
122. *N. B.* Kárpát-kultuszunk. (A Kárpátok költészetéről.) Balatonvidék máj. 6. és 13. sz.
123. *Pásztor József*. A magyar lélek az irodalomban. Ébresztő 2. sz.
124. *Por.* A magyar olvasóközönség és a kritika. U. o. 5. sz.
125. *S. A.* Az irodalom az utcán. Vasár. Ujs. 46. sz.
126. *Schöpflin Aladár*. Magyar írók, német kritikusok. P. Napló 94. sz.
127. *Schöpflin Aladár*. Nemzeti irodalom. Nyugat I. 271—279. l.
128. *Sz. K.* Dráma és novella. Hét 42. sz.
129. *Szigetvári Iván*. Nemzetünk költői tehetsége. Irodalomtört. 392—404. 490—500.
130. *Szira Béla*. Napilapjaink szépirodalma. M. Kultura. 14—23. l.
131. *Tarczai György*. Irodalom és könyvterjesztés. Magy. Kultura II. 586—598. l.
132. *Toldy László ifj.* A kritika mint a nevelés eszköze. Szimfonia 21—23. l.
133. *Walzel, Oskar*. Die künstlerische Form des Dichtwerks. — *Ism. zb.* EPhK. 704. l.

2. Képzőművészet.

134. *Alexander Bernát*. Szobrászatunk az utóbbi hat év alatt. Bud. Szemle 169. köt. 289—308. l.
135. *Alexander Bernát*. Művészet és háború. M. Figyelő II. köt. 289—299. l.
136. *Alexander, Bernhardt*. L'art et la guerre. Revue de Hongrie No 60. 1—14. l.
137. *Bálint Aladár*. Régi mesterek—Régi hangszerek. Nyugat I. 410. l.
138. *Bálint Aladár*. Murmann József Árpád. U. o. 943. l.
139. *Bálint Aladár*. Régi képek. Mult és Jövő 93—98. l.
140. *Bálint Aladár*. A Podmaniczky-gyűjtemény. Nyugat II. 743. l.
141. *Bálint Aladár*. Hét fiatal művész kiállítása. U. o. I. 1126. l.
142. *Balló Ede*. Az olajfestés mestersége. 1917. — *Ism. C.* Bud. Szemle 172. köt. 159. l.
143. *Biedermaier, Fieber Henrik*. A biedermaier-művészet értéke. Alkotmány 84. 85. sz.
144. *Márkus László*. Biedermeier. Alkotmány 225. sz. — Wick Béla. Eperj. Lapok 21. sz. — Zolnai Béla. Hét 30. sz.
145. *Böloni György*. Szabad iskola. Nyugat I. 319. l.

146. *Burger, Karl Alexander.* Lucie Viërna. Ein Künstlerportrait. Wien, 1917. Wallishausen. (8-r. 60 l.) (Világosság ny. Bdp.)
147. *C-s.* Budavár visszavétele. 1849. Vágó Pál történelmi festménye. Bud. Szemle 171. köt. 144—146. l.
148. *Clemen, Paul.* Die romanische Monumentalmalerei in den Rheinlanden. 1916. — Ism. Kenczler Hugó. Arch. Értes. 37. köt. 262—270. l.
149. *Collijn, Isak.* Magnus Gabriel de la Gardie's samling af äldre stadsvyer. stb. 1915. — Ism. G-s. Könyvszemle. 115. l.
150. *Csók István.* A magyar nemzeti művészetről. Ébresztő 5. sz.
151. *D. K.* A koronázás egyházi műtárgyai. M. Iparművészet 22—24. l.
152. *De Boer H.* Hollandia művészeti kritikuskai. Élet 41. sz. és Orsz.-Világ 44. sz.
153. *Degas. Rippl-Rónay József.* Degas. Nyugat II. 631—634. l. — Kázmér Ernő. Hét 40 sz.
154. *Divald Kornél.* A bártfai Szent Egyed templom. Arch. Értes. 37. köt. 100—149. l. Német kivonata. U. o. 273. l.
155. *Divald Kornél.* Háborus emlékek gyűjtése. A Gyűjtő 15—27. l.
156. *Divald Kornél.* Múzeumaink a háború után. Muz. Könyvt. Értes. 36—39. l.
157. *Ernst-múzeum. Bálint Aladár.* Az Ernst-múzeum csoportkiállítása. Nyugat I. 320. l.
158. *Bálint Aladár.* Tornai Gyula. I. 590. l.
159. Az Ernst-Múzeum kiállításai. 28. Kernstock Károly gyűjteményes kiállítása. Rendezték Ernst Lajos és Lázár Béla. Budapest, 1917. (8-r. 22 l.) — Lásd 193—196. sz. a. is.
160. *Farkas Zoltán.* Koszta József kiállítása az Ernst-múzeumban. Vasár. Ujság 39. sz.
161. *Gonda Béla ifj.* Magyar mesterek kiállítása. (Szinyei Merse Pál.) M. Kultura 85—87. l.
162. *L. K.* Három művész. (Szinyei, Csók, Iványi kiállítása az Ernst-múzeumban.) Uj Idők 4. sz.
163. *Lyka Károly.* Magyar mesterek. Uj Idők 18. sz. (Thorma János, és Tornyai János.)
164. Magyar mesterek negyedik csoportkiállítása. (Than, Lotz, Iványi-Grünwald, Thorma, Tornyai, Biró, Gólya.) Dr. Lázár Béla előszavával. Budapest, 1917. Ernst-Múzeum. (8-r. 23 l.)
165. *Rm.* Tornai Gyula képei. Hét 11. sz.
166. *Tóvis.* Koszta József képei. Hét 37. sz.
167. *Fábián Gáspár.* Az építőművészeti stylusok kérdése a vonalérés szempontjából. Építőipar 12. sz.
168. *Farkas Zoltán.* A háború és a magyar festők. A Gyűjtő 39—46. l.
169. *Ferenczy I. Ferenczy István* bronz-gyűjteményének kiállítása. (Képpel.) Vasár. Ujs. 14. sz.
170. *m.* Ferenczy István bronz-gyűjteményének kiállítása. Élet 14. sz.
171. *Török Gyula.* Kis szobrok. (Jegyzetek Ferenczy István gyűjteményének kiállításához.) Nyugat I. 1080—1087. l.
172. *Ferenczy K. Eöry Lajos.* Ferenczy Károly. 1862—1917. Ébresztő 4. sz. — (f. g.) P. Napló 78. sz. — Rózsa Miklós. Hét 12. sz. — Lyka Károly. Uj Idők 13. sz. — Perlaky. Alkotmány 77. sz. — Török Gyula. Nyugat I. 684. l.

173. *Meller Simon*. Ferenczy Károly. (1862—1917.) Bud. Szemle 170. köt. 142—146. l.
174. *Fieber Henrik*. A nők szerepe a templom művészetében. Kath. Tanítónők Lapja 154—160. 177—181. l.
175. *Fieber Henrik*. Modern művészet Budapest. 1917. Élet-ny. (8-r. 330 l.) 5 kor. — Ism. ml. Alkotmány. 146. sz.
176. *Gerevich Tibor*. A krakói Czartoryski-képtár olasz képei. Arch. Ért. 37. köt. 150—183. l. Német kivonata U. o. 274—277. l.
177. *Glück, Heinrich*. Türkische Kunst. (Mitteilungen des ungar. wissensch. Instituts in Konstantinopel. 1. Hft.) Budapest—Konstantinopel. 1917. (Franklin ny. 8-r. 25 l.) 2 kor.
178. *Goldschmidt, Adolf*. Die Elfenbeinskulpturen aus der Zeit der Karolingischen u. sächsischen Kaiser. VIII—XI. Jahrhundert. Berlin, 1914. — Ism. Kenczler Hugó. Arch. Ért. 37. köt. 244—250. l.
179. *Gonda Béla ifj.* Ferencz József és a művészet. Alkotm. 5. sz.
180. *Gonda Béla ifj.* A művészet és a háború. Uránia 75—78. l.
181. *Hekler, Anton*. Götterideale und Porträts in der griechischen Kunst. (Mitteilungen des ungar. wissensch. Instituts in Konstantinopel. 2. Hft.) Budapest. — Konstantinopel, 1917. (Franklin ny.) (8-r. 18 l.) 2 kor.
182. *Holló B. Sai Gyula*. Holló Barnabás. Orsz.-Világ 47. sz.
183. *Hollós K.* A magyar ornamentika formakészlete. Rajzoktatás 2. 5. 8. sz. [472. l.
184. *Hollósy, Walleshausen Zsigmond*. Hollósyról. Nyugat II. 467—
185. *Horovitz L. Gerő Ödön*. Horovitz Lipót. (1839—1917.) Egyenlőség 46. sz.
186. *Horvai Radisics Elemér*. Horvai János művészete. M. Iparművészet 112—114. l. — Lázár Ernő. A Társaság 3. sz.
187. *Iványi Béla*. Eperjes középkori festői. Múz. Könyvt. Ért. 88—120. l.
188. *Iványi Béla*. Eperjes középkori kőfaragói és szobrászai. U. o. 236—252. l.
189. *József Dezső*. A díszítmény előállítása és alkalmazása. Uránia 31—33. l.
190. A kelenhegyi műteremházból. 1. Kacziány Ödön. 2. Bezerédi Gyula. Vasár. Ujs. 32. sz.
191. *Kemény Lajos*. Kassa város műemlékei. Kassa, 1917. Nyomda r. t. (8-r. 39 l.) 1 kor.
192. *Kenczler Hugó*. Háborús rajzok, háborús festmények. Külügy-Hadügy 5. sz.
193. *Kernstock Bálint Aladár*. Kernstock Károly. Nyugat II. 720—722. l.
194. *Bölöni György*. Kernstock Károly új képei. Világ 261. sz.
195. *Mátrai Vilmos*. Kernstock Károly gyűjteményes kiállítása. Magy. Kultúra II. 949. l.
196. *Rózsa Miklós*. Kernstock Károly pályafordulása. Hét 43. sz. — Lásd 159., 534. sz. a. is.
197. *Kéve Bálint Aladár*. A «Kéve» tizedik esztendeje. Nyugat II. 852—854. l.
198. *Margitay Ernő*. A Kéve kiállítása. Élet 45. sz.

199. *Rózsa Miklós*. A Kéve jubiláris kiállítása. Hét 45. sz.
200. *Kovács Lydia*. Művészek otthonukban. Katona Nándor. Vasár. Ujs. 14. sz. — Horvai János. U. o. 16. sz. — M. Medek Anna. U. o. 18. sz. — Hubay Jenő. U. o. 22. sz. — Strobl Alajos. U. o. 28. sz.
201. *Krämer Tamás*. A jávorkai templom. Élet 32. sz.
202. *Láng A. Jakab Dezső*. Láng Adolf élete és művei. Építőipar 19—23. sz.
203. *Lázár Béla*. A magyar művészet jövője. 1916. — Ism. Fülep Lajos. Husz. Száz. 35. köt. 369—371. l.
204. *Lechner Jenő*. Renaissancekori építési emlékek Szamosújvárott. Építőipar (Külön is. 8-r. 29. l. 3 kor.) — Ism. *ch-e*. Századok 379. l.
205. *Lengyel József*. Mattis Teutsch János a Ma folyóirat első kiállításán. Nyugat II. 638. l.
206. *Libay L. Siorbán Vilmos*. Adatok Libay Lajos életrajzához. Dész, 1917. Demeter és Kiss ny. (8-r. 55 l.)
207. *Liebstoekel, Hans*. Ein neuer Zeichner. P. Lloyd 176. reg. sz. (Schiele Egon.)
208. *Madarász V. Kovách Géza*. Madarász Viktor. (1830—1917.) Rajzoktatás 1. sz. — Tövis. Hét 3. sz. — s. Bud. Szemle 169. köt. 462—464. l.
209. *Margitay Ernő*. Templomok művészete. Élet 51. sz.
210. *Margitay Ernő*. Templomos művészet. Szablya-Frischauf Ferenc műveihez. M. Iparművészet 273—275. l.
211. *Margitay Ernő*. Művész és művészet. Haranghy Jenő műveihez. M. Iparművészet 177—188. l.
212. *Meller, Simon*. Die Reiterdarstellungen Leonardos und die Budapest Bronzstatuette. 1916. — Ism. *D*. Bud. Szemle 169. köt. 311—313. l.
213. *H. Mihalik János*. Nagyszombati ötvösmesterek a XVI—XVIII. századból. Múz. Könyvt. Értes. 73—88. l.
214. *Molnár Viktor*. Művészet a háború után. Uránia 181—183. l.
215. *Müller-Guttenbrun, Adam*. Ruhmeshalle deutscher Arbeit in der österr.-ung. Monarchie. 1916. — Ism. *w*. EPhK. 598. l.
216. A műteremház művészei. 1. Dudits Andor. 2. Bethlen Gyula. Vasár. Ujs. 35. sz. — 3. Gergely Imre. 4. Gárdos Aladár. U. o. 45. sz.
217. *Nádai, Paul*. Die Maler von Gödöllő. P. Lloyd 238. reg. sz.
218. *Nemzeti Szalon. L. K.* Hét fiatal művész a Nemzeti Szalonban. Uj Idők 24. sz.
219. *Tövis*. A Nemzeti Szalon kiállítása. Hét 23. sz.
220. *Nej Béla*. Nemzeti építőművészet és stílus. Építőipar 23. 24. sz. (Külön is. 8-r. 22 l.) [520. l.]
221. *Pámer László*. Pálosaink a művészet terén. Kath. Szemle 495—
222. *Pettenkofen. Elek Artur*. Pettenkofen. Az Ujság 140. sz.
223. *Weixelgärtner Árpád*. August Pettenkofen. Wien, 1916. — Ism. Takács Zoltán. P. Lloyd 130. reg. sz.
224. *Planiscg, Leo*. Denkmale der Kunst in den südlichen Kriegsgewebieten. 1915. — Ism. Révay József. Tanáregyl. Közl. 50. évf. 397. l.

225. *Pósta Béla*. A moszlim művészet hatásának példái Erdélyben. Turán 192—236. l. (Külön is. Uránia-könyvtár 1.) Budapest. 1917. Keleti kulturközpont. (8-r. 45 l.) 2 kor.
226. *Rabinovszky Márius*. Liebermann. Nyugat II. 854. l.
227. *Rippl-Rónai. Bálint Aladár*. Rippl Rónai József újabb képei. Nyugat I. 687. l. Lásl 247. sz. a. is.
228. *Rodin. Farkas Zoltán*. Rodin. (1840—1918.) (Képpel.) Vasár. Ujs. 47. sz. és Pest. Journ. 286. sz.
229. *Kémeri Sándor*. Rodin. Uj Idők 49. sz. — Márkus László. Alkotmány 289. sz. — r. Hét. 47. sz. — Vedres Márk. Nyugat II. 959. l. — Babits Mihály jegyzete. U. o. 960. l.
230. *Roth, Viktor*. Der religiöse Gehalt der altsächsischen Kunst. Siebenb. Deutsch. Tageblatt 13. l. 251—54. sz. (Külön is. 16-r. 23 l.)
231. *Rózsa Miklós*. «Uj művészcsoport». Hét 50. sz.
232. *Secundus*. Jób-képek. Mult és Jövő 62. l.
233. *Siklóssy László*. A világháború a művészetben. A Gyűjtő 1—3. sz.
234. *Siklóssy László*. Művészet és háború. (Német és osztrák művészek.) U. o. 47—62. l.
235. *Supka Géza*. Az erdélyi románság művészete. Világ 303. sz.
236. *Szabó László*. Magyar festőművészet. Budapest, (1917.) Élet-ny. (Révai testv.) (8 r. 258 l. 50 műmelléklet.) 5 kor. — Ism. *D. K. M. Kultura* 283. l. — Gulyás Károly. Uránia 294—296. l. — *K-ny*. Népművelés 454. l. — *m*. Élet 17. sz.
237. *Szablya János*. Koronázás és művészet. Magy. Iparművészet 6—21. l.
238. *Szépnművészeti Múzeum. Bálint Aladár*. A Szépnművészeti Múzeum új szerzeményei. Nyugat I. 1027—1032. l. — Elek Artur. Az Ujság 134. 135. sz. — Eöry Lajos. Ébresztő 6. sz. — (*f. g.*) P. Napló 134. 136. sz.
239. *Böloni György*. A Szépnművészeti Múzeum kiállítása. Világ 134. sz.
240. *D. Szépnművészeti Múzeum*. Bud. Szemle 171. köt. 146—148. l.
241. *Elek Artúr*. A Szépnművészeti Múzeum Ferenczy-bronzai. Az Ujság 85. sz.
242. *Stephani Elsa*. Die Neuerwerbungen des Kunstmuseums. Pester Lloyd 134. sz.
243. *Térey Gábor*. Az Országos Magyar Szépnművészeti Múzeum. Budapest régi képtárának teljes leíró lajstroma az összes képek hasonmásával. I. rész. Byzanci, olasz, spanyol, portugál és francia mesterek. Budapest, 1916. Bárd. 40 kor.
244. *Szirt O. Szász Menyhért*. Szirt Oszkár. Mult és Jövő 256—258. l.
245. *Tardos Krenner Viktor*. A velencei festők (Bellini, Giorgione, Palma Vecchio, Tizian, Paulo Veronese). Rajzoktatás 167—170. 186—189. 204—206. l.
246. *Tardos. S. L. Tardos-Taussig-Ármin*. A Gyűjtő 221—224. l.
247. *Tavaszi tárlat. D. Tárlat*. (Képzőműv. Társ. tavaszi tárlata. Rippl Rónai József és Tornai Gyula külön kiállítása.) Bud. Szemle 170. köt. 297—304. l.
248. (*f. g.*) A tavaszi tárlat. P. Napló 87. sz. — *m*. Élet 14. sz. — *ml*. Alkotmány 87. sz. — Radisics Elemér. Bud. Hirl. 87. sz.
249. X. Tavaszi műkiállításaink. Kath. Szemle 521—529. l.

250. Téli tárlat. *Bálint Aladár*. A műcsarnok téli tárlata. Nyugat II. 958. l.
251. D. Tárlat. (Képzőműv. Társ. téli tárlata. A Ferenczy család; Szinnyi Merse Pál balatoni képei.) Bud. Szemle 169. köt. 464—470. l.
252. m. Téli tárlat. Élet 48. sz. — Vasár. Ujs. 46. sz. (Képpel.) — Radisics Elemér. Bud. Hirl. 278. sz.
253. X. Téli műkiállítások. Kath. Szemle 238—246. l.
254. *Toroczkai Wigand. Toroczkai Wigand Ede*. «Öreg csillagok». «Cserényes házak». «Himes udvar». — Ism. Nádaí Pál «Ungarischer Baustil, siebenbürgischer Dialekt» czímmel. P. Lloyd 132. sz. — *A. E* Magyarország 112. sz.
255. *Márkus László*. Toroczkai Wigand Ede könyvei. Turán 459—470. l.
256. *Török Kálmán*. Holics. Az önmázás fayencecek. A Gyűjtő 131—149. l. [Hét 46. sz.]
257. *Tővis*. Két kiállítás. 1. Műcsarnok. 2. Szenes Fülöp kiállítása.
258. *Vedres M. Elek Artur*. Vedres Márk. Nyugat I. 866—873. l.
259. *Velics László*. A rajz- és színhatás versenye, különösen a réz- és aranykarcokon. Religio 115—122. l.
260. *Weisz Miksa*. Egy magyar zsidó grafikus. Egyenlőség 5. sz. (Seelenfreund Salamon, szegedi származású nyomdász.)
261. *Wick Béla*. Chippendale. Éperjesi Lapok 18. sz.
262. *Wilpert, Joseph*. Die römischen Mosaiken u. Malereien der kirchlichen Bauten vom IV. bis zum XIII. Jahrhundert. 1917. — Ism. Velics László. M. Kultura II. 805—807. l.
263. *Wlassics Gyula, ifj. br.* A hatósági művészet-ápolás feladatairól. Bud. Szemle 170. köt. 230—250. l. (Külön is. 8-r. 23 l.)
264. *Zempléni T. D.* Zempléni Tivadar. 1864—1917. Bud. Szemle 172. köt. 140—142. l. — m. Élet 35. sz. (Képpel.) — Rózsa Miklós. Hét 35. sz.
265. *Zrumeckzy D. Schöppfin Aladár*. Zrumeckzy Jenő. Nyugat I. 407. l.

3. Zene.

266. *Ábrányi Emil, ifj.* Don Quijote. Tragikomikus opera 3 felv. és 4 képben. Szövegét írta Ábrányi Emil. Zenéjét —. Először adták a m. kir. Operában nov. 30.
267. *Bálint Lajos*. Dráma és kísérő muzsika. Szimfonia 78—81. l.
268. *Bartók B. Bartók Béla*. A fából faragott királyfi. Tánccjáték 1 felv. Szövegét írta Balázs Béla. Először adták a m. kir. Operában máj. 12.
269. *Molnár Antal*. Bartók Béla. Tánccjátéka alkalmából. Budapest, 1917. Hornyánszky-ny. (8-r. 16 l.) 1 kor. — Ism. Járosy Dezső. Zenei Szemle 232. l.
270. *Bartók Béla*. Primitív népi hangszerek Magyarországon. Zenei Szemle 273—275. 311—315. l. [308—323. l.]
271. *Bartók Béla*. A Biskra-vidéki arabok népzeneje. Szimfonia
272. *Beethoven. Molnár Antal*. Beethoven. (Olcso Könyvtár 1854—55.) Budapest, 1917. Franklin t. (16-r. 38 l.) 60 fill. — Ism. j. d. Zenei Szemle 3. sz. — S. A. Szimfonia 251. l.
273. *Neubauer, Paul*. Beethoven. P. Lloyd 137. reg. sz.

274. *Révész Béla*. Beethoven. Miniature. Budapest, (1917.) Rényi. (8-r. 173 l.) 4 K 60 f. — *Ism. Ady Endre*. Nyugat I. 679. l. — *Csalán*. Uj Nemzedék 18. 19. sz. — *Haraszti Zoltán*. Hét 9. sz. — *Miklós Jenő*. Világ 50. sz. — *Patai Edith*. Mult és Jövő 160. l. — Uj Idők 11. sz.
275. *Wyffing Félix*. Michelangelo és Beethoven. Szimfonia 287—292. l.
276. *Beregi Ármán*. A sófár igazi hangjai. Mult és Jövő 352—357. l.
277. *Berlioz Haraszti Emil*. Berlioz Requiemje. Bud. Hirl. 310. sz.
278. *Sereghy Elemér*. Berlioz Requiemje. Alkotm. 310. sz.
279. *Bloch József*. A tiszta hangolás és intonálás elmélete. Szimfonia 213—218. 268—274. l.
280. *Bloch József*. Régi olasz hegedűkről. Zenei Szemle 4. sz.
281. *Bloch József*. Ritmikus problémák a hegedűirodalomban. U. o. 246—248. l.
282. *Busoni Busoni Ferruccio Benvenuto*. Entwurf einer neuen Aesthetik der Tonkunst. — *Ism. M. Figyelő III. köt. 281—285. l.* — *Lányi Viktor*. Nyugat I. 224. l. — *Eusebius*. Zenei Szemle 218—224. l. — *F. Gy.* Hét 30. sz.
283. *Busoni Ferruccio*. A zeneművészet új esztétikájának vázlata. Szimfonia 83—88. l.
284. *Buday Dezső*. Megjegyzések Busoni intervallum elméletére. U. o. 200—202. l.
285. *Liebstoekl Hans*. Busoni und die «Musik der Zukunft.» Pest. Lloyd 210. sz.
286. *d. Háborús témák és változatok a zeneművészet köréből*. Magy. Figyelő I. 77. l.
287. Az egységes kántorkönyv népének-szövegének revíziója. Egyh. Zeneközl. 132—142. l.
288. *F. Gy.* Csiky János. Zenei Szemle 5. sz.
289. *f. gy.* Grieg. Hét 22. sz.
290. *Feigl József*. Milyen befolyása van az emberiségre a zenének? Zenei Szemle 3. sz.
291. *Fodor Gyula*. Kerner István. U. o. 1. sz.
292. *Fodor Gyula*. Gróf Zichy Géza. U. o. 6. sz.
293. *Fodor Gyula*. Lichtenberg Emil. Zenei Közl. 252—254. l.
294. *Gajáry István*. A makranczos herczeg. Vígopera 1 felv. Zenéjét szerző — Szövegét írta Mohácsi Jenő. Először adták a m. kir. Operában márcz. 17.
295. *Goldmark Bokor Izsó*. Goldmark Károly. (1830—1916.) Remény 2. sz.
296. (*H-m-g.*) Robert Volkmann und Ungarn. P. Lloyd 271. reg. sz.
297. *Händel*. A messiás. a. Hét 17. sz. Lásd 324. sz. a. is.
298. *Harsányi Zsolt*. Az opera és annak fordítása. Szimfónia 167—171. l.
299. *Harsányi Zsolt*. Idegen kotta, magyar szó. U. o. 238—242. l.
300. *Hevesi Sándor*. Az énekes színpad hanyatlása. Zenei Szemle 237—239. l.
301. *Hevesi Sándor*. Zenedráma és opera. Szimfonia 129—131. l.
302. *Hornyánszky Aladár*. A profetai ekstasis és a zene. — *Ism. M. A. U. o. 92. l.*
303. *Horovitz-Barnay Ilka*. Brahmsról. U. o. 12. 13. sz. melléklete.

304. *Habay Jenő*. A csodagyermek. Zenei Szemle 1. sz.
305. *Istel, Edgar*. Die moderne Oper. 1915. — *Ism. u. j.* EPhK. 254. l.
306. *Járosy Dezső*. Az egyházi zeneszerzés új problémái. Egyh. Zene-közl. 124—132. l.
307. *Járosy Dezső*. A magyar zenei tudományosság kérdése. Zenei Szemle 1. sz.
308. *Járosy Dezső*. Háborús tükörképek U. o. 5. sz.
309. *Járosy Dezső*. Max Reger és gyermekköltészete. U. o. 215—217. l.
310. *Járosy Dezső*. Zenei műbírálat. U. o. 4. sz.
311. *Kabay Kálmán*. Prolegomena a zene esztétikájához. A zeneesztétika alapvető kérdései egy kötetben. Budapest, 1917. Pfeiffer F. (8-r. 222 l.) 6 kor.
312. *Kabay Kálmán*. Háború és zene. — *Ism. M. A.* Szimfonia 59—61. l. [rondine].
313. *Kacsóh Pongrác*. Puccini új operája. P. Napló 226. sz. (La
314. *Kereszty István*. Forrásművek kellenek! Szimfonia 43—47. l.
315. *Kereszty István*. A magyarság a Riemann-Lexikonban. Zenei Szemle 205—208. l.
316. *Kereszty István*. Zenei Politika. U. o. 2. sz.
317. *Kern Aurél*. Az opera és a magyar vidék. Szimfonia 97—105. l.
318. *Kern Aurél*. Zenei feladatok. Zenei Szemle 6. sz.
319. *Kodály Zoltán*. Ötfoku hangsor a magyar népzeneben. U. o. 1. 4. 5. sz.
320. *Lányi E. Fabó Bertalan*. Lányi Ernőről. Szimfonia 296. l.
321. *Fodor Gyula*. Lányi Ernő. Zenei Szemle 4. sz.
322. *Lavotta Rudolf*. Zeneesztétika. 1916. — *Ism. cs. A* Szimfonia 28. l. — *cj. Kath. Szemle* 472. l. — *Cavallier József*. Egyh. Közl. 7. sz. — (*d.*) *M. Figyelő* II. 215. l. — *Járosy Dezső*. Zenei Szemle 264. l. [2. sz.]
323. *Lavotta Rudolf*. Az exotikus zene esztétikájáról. Zenei Szemle
324. *Lichtenberg Emil*. Händel. Budapest, 1917. (8-r. 40 l.) 1 kor.
325. *Lichtenberg Emil*. Bach-Kantáték. Zenei Szemle 208—211. 241—243. l.
326. *Liszt F. Liszt Ferenc*. A művészek társadalmi helyzetéről. Szimfonia 163—167. 209—213. 257—262. 324—328. l.
327. *Liszt zongoraművei*. (Sauer Emil feldolgozása.) — *Ism. U. o.* 202. l.
328. *Járosy Dezső*. Liszt Ferenc és az egyházi zene. Egyh. Zene-közl. 2—6. sz. (Külön is.)
329. *Papp Géza*. Liszt Ferenc. Esztétikai tanulmány. Temesvár, 1917. Hunyadi ny. (8-r. 8 l.) 60 fill.
330. *Zichy Géza gr.* Liszt Ferenc. Zenei Szemle 1. sz. Lásd 537. 938. sz. a. is.
331. *Mayer János*. Az egyházi zene eredete. Papok Közl. 173—175. 223—227. l.
332. *Mayer János*. Az egyházi ének első kifejlődése. U. o. 416—419. 460—465. l.
333. *Mayer István*. A gregorián ének elmélete. U. o. 646—648. l. — A gregorián ének hanyatlása. U. o. 690—692. l. — Visszatérés a hagyományhoz a gregoriánban. U. o. 738—740. l.

334. *Meiszner Imre*. Zsaskovszky Károly. 1856—1918. Egyh. Zene-
közl. 143—146. l.
335. *Mihalovich Ö. Kern Aurel*. Mihalovich mint ember. Zenei
Szemle 310. l.
336. *Moravcsik Géza*. Mihalovich Ödön (Képpel.) U. o. 305—308. l. —
Fodor Gyula. U. o. 319—321. l.
337. *Möllendorf Willi*. A negyedhangok zenéje. U. o. 280—282. l.
338. *Molnár Antal*. Zene és szociális fejlődés. U. o. 269—272. l.
339. *Molnár Antal*. Hoffmann E. T. A., a zeneszerző. Szimfonia 252. l.
340. *Molnár Antal*. Régi görög zeneköltők megzenesítése. Zenei
Szemle 2. sz.
341. *Molnár Antal*. Magyar zeneélet a XVIII-ik század végén. U. o.
6. sz.
342. *Molnár Antal*. A zenetörténet szelleme. — Ism. Járossy Dezső.
Zenei Szemle 297. l. — *L. S. Husz*. Száz. 35. köt. 368. l.
343. *Molnár Géza*. Egy százéves emlékünck. Szimfonia 6—9. l. (Szil-
vási János pannonhalmi karnagy.)
344. *Molnár Géza*. Általános zenetörténet. II. köt. 1916. — Ism.
j. d. Zenei Szemle 1. sz.
345. *Molnár Géza*. A zenei Wahrmann-díj. Bud. Szemle 172. köt.
440—444. l. és Zenei Szemle 302—305. l.
346. *Mozart. Mozart, W. A. Zaide*. Lipcse, 1917. — Ism. Molnár
Antal. Zenei Szemle 4. sz.
- 346a. *Cohen, H.* Die dramatische Idee in Mozarts Operntexten. 1915. —
Ism. *ma.* Szimfonia 342. l.
347. *Fligl József*. Mozart és Da Ponte. Orsz.-Világ 50. sz.
348. *Hevesi Sándor*. W. Amadeus Mozart. Nyugat II. 887—899. l.
349. *Hevesi Sándor*. Mozart. P. Napló 6. sz.
350. *Nyiregyházi. Révész Géza*. Erwin Nyiregyházi 1916. — Ism.
Bíró Lajos. P. Lloyd 88. reg. sz. — Czinner Alice. Pædag.
Értes. 6—9. sz.
351. *Révész, Géza*. Das musikalische Wunderkind. P. Lloyd 111.
reg. sz.
352. *Papp Géza*. Erkel Ferenc. Esztétikai tanulmány. Temesvár, 1917.
Hunyadi ny. (8-r. 8 l.) 60 fill.
353. *Papp Géza*. A magyar nóta. Debr. Protest. Lap. 9—11. sz.
(Külön is megjelent. Debreczen, 1917. Hegedüs és Sándor. 8-r.
15 l.) 60 fill.
354. *Péterfi Jenő*. A spanyol zene. Szimfonia 46—49. l.
355. *Posch Jenő*. Adalékok a zene pszichológiájához. Husz. Száz.
35. köt. 216—234. 317—329. 409—425. l. — Ism. Molnár
Antal. Szimfonia 197—200. l. — Berger Pál. Eszrevételek Posch
Jenő: A zene és az érzelem című közleményére. Husz. Száz.
36. köt. 269—271. l.
356. *Radnai Miklós*. Árva művészet. Szimfonia 3—5. 35—37. 68—71. l.
357. *Richter J. Somssich Andor ifj.* Richter János. Bayreuthi emlé-
kezés. Zenei Szemle 5. sz.
358. *Weissmann Antal*. Richter János és a dirigensek. Szimfonia
10—14. l.
359. *Rimsky-Korsakow*. Praktisches Lehrbuch der Harmonie. 1915. —
Ism. Molnár Antal. Zenei Szemle 6. sz.

360. *Sachs, Kurt.* Real-Lexikon der Musikinstrumente. — *Ism. S. A. Zenei Szemle* 284—286. l. [242—245. l.]
361. *Ságody Ottmár.* A zenei ízlés nevelésének eszközei. *Szimfonia*
362. *Ságody Ottmár.* Új — természetes alapon tovább fejlesztett — hangnem-rendszer. U. o. 274—278. 329—335. l.
363. *Siklós Albert.* Elavult hangszerekről. *Zenei Szemle* 2—5. sz.
364. *Siklós Albert.* Letűnt századok szalonhangszereiről. *Új Idők* 37. sz.
365. *Sztojanovits Jenő.* Otello mesél. Opera 2 szakaszban, elő- és utójátékkal. Zenéjét szerzette —. Először adták a m. k. Operaházban máj 24.
366. *Tóth Árpád.* Esztétikai problémák a zene didaktikájában. *Szimfonia* 131—135. 223—228. 278—281. 336—339.
367. *Wagner R. Wagner Richárd.* Önéletrajzi vázlat. (1824-ig.) Ford. Cserna Andor. *Szimfonia* 4. 5. füz. melléklete. — Egy élet vége Párisban. U. o. 10. 11. füz.
368. *Adler Guido.* Wagner, a renaissance művésze. Ford. Molnár Antal. *Szimfonia* 74—78. l.
369. *Ernest, Gustav.* Richard Wagner. 1915. — *Ism. Wagner József. EPhK.* 157—159. l.
370. *Flagl József.* Bizet és Wágner. *Zenei Szemle* 316—318. l.
371. *Lichtenberger Henrik.* Wagner. 1916. — *Ism. Molnár Antal. Szimfonia* 49. l. — *Cs. A. U. o.* 50—52. l. — *Wagner József. EPhK.* 569—571. l. — *ri. Prot. Szemle* 312. l. — *M. Figyelő II.* 284. l. — Haraszi munkáját *ism. án.* Az Ujság 8. sz. — Kereszty István. *Zenei Szemle* 326—330. l. és *M. Kultura II.* 720—722. l. és *Századok* 283—289. l. — Haraszi Emil válasza. U. o. 409. l. Kereszty I. felelete. U. o. 525. l. — Sereghy Elemér. *Alkotmány* 16. sz.
372. *Wagner József.* A Wágner-operák magyar fordításairól. 1915. *Ism. ár. Szimfonia* 251. l.
373. *Weingartner Félix.* A holnap zeneművészete. *Zenei Szemle* 4. sz.
374. *Wirth Hermann Félix.* A népdal és a művészi zene Flandriában. U. o. 219—223. sz.

4. Színészet.

375. a. j., Tóth Imre—Ambrus Zoltán. *Élet* 11. sz.
376. *Baranyay József.* Déryné «ifjasszony» Komáromban. A komáromi színészet 100 évvel ezelőtt. Komár. Kalend. 1917. és Komár. Ujs. 38. sz.
377. *Bettelheim Sámuel.* Zsidó színházi élet New-Yorkban. *Múlt és Jövő* 425—429. l.
378. *Deréki Antal.* Régi magyar primadonnák. *Magyarország* 21. sz.
379. *Deréki A. F. Gy.* Vének dicsérete. *Hét* 37. sz. (Deréki Antal.)
380. *N. u. Deréki Antal* félszázados jubileuma. *Magyarorsz.* 224. sz.
381. *Faragó Ödön.* A mai színészet és a közönség. *Eperjesi Lapok* 51. sz.
382. *Fodor Gyula.* Hevesi Sándor. *Zenei Szemle* 286—289. l.
383. *Grunwald, Max.* A new-yorki zsidó színház történetéhez. *Múlt és Jövő* 433—437. l.
384. *Hevesi Sándor.* A 80 éves Nemzeti Színház. *P. Napló* 209. sz.

385. *Kádár Jolán*. A budai és pesti német színészet története 1812-ig. — *Ism.* Turóczy-Trostler József. P. Lloyd 171. reg. sz.
386. A kassai magyar színészet 100 éves jubileuma. 1916. — *Ism.* V. M. Irodalomtört. 468. l.
387. (Rosa) *Labórfalvi*. P. Journ. 93. sz.
388. *Lukács György*. Forgács Rózsiról. Nyugat II. 322. l.
389. *Pataki József*. Egy régi theátrumi bucsucédula. Pesti Napló 94. sz. (Marosvásárhely 18. száz.)
390. *Smekal, R.* Das alte Burgtheater. 1916. — *Ism. kj.* EPhK. 188. l.
391. *Szomory Dezső*. Paulay Erzsi. Nyugat. I. 686. l.
392. *Váradi Antal*. A kassaiak vándorutja. Orsz.-Világ 1—3. sz.
393. *Weilen, Alex v.* Der Spielplan des neuen Burgtheaters. 1916. — *Ism.* Weber Arthur. EPhK. 673. l.
394. *Xántus Jánosné*. Régi magyar színészet. Temesv. Hirl. 57. sz. (Miskolcz.)

III. Philologiai pædagogia.

1. Általános irányú czikkek.

395. *Király György*. A modern irodalom tanítása a középiskolában. M. Pædag. 41—48. l.
396. *Szvetcsényi Zoltán*. Egyetemes irodalomtörténet a görögpótló helyett. M. Pædag. 336—339. l.

2. Magyar nyelv.

397. *Bartha József*. A magyar nyelvi és irodalmi tanítás anyaga középiskoláinkban. Magy. Középiskola 87—96. l.
398. *Pintér Jenő*. A magyar irodalomtörténet a nem magyarajkú középiskolákban. M. Pædag. 547—551. l.

3. Klasszikus nyelv.

399. De klassieke oudheid in het gymnasial onderwijs. Leiden, 1916. — *Ism.* Révay József. M. Pædag. 431—435. l.

4. Tót nyelv.

400. *Bonkáló Sándor*. A tót nyelv a középiskolában. M. Figyelő I. köt. 116—124. l.

5. Művészeti oktatás.

401. *Nádai Pál*. A művészi nevelés céljai. M. Pædag. 382—394. 459—474. l.

IV. Finn-ugor nyelvek.

402. *Észt. Bán Aladár*. Kalev fia az alvilágban. Részlet az észtek nemzeti eposzából. Szt. Istv. Akad. Értes. 126—135. l.
403. *Finn.* Finn költőkből. 1. Ifjak hite. 2. Ibsen Henrik. Ford. Somkúti. Bud. Szemle 171. köt. 293—295. l.

404. *Paasonen, H.* Beiträge zur finnisch-ugrisch samojedischen Lautgeschichte. Keleti Szemle XVII. 1—111. l. (Külön is. 8-r. 375 l.) 5 Mk.
405. *Mordvin. Klemm Antal.* Mordvin szövegek. Pannonhalmi főisk. 1916—17. Évkönyve 3—55. l.
406. *Lewy, Ernst.* Erza = mordwin érva. Keleti Szemle XVII. 233. l.
407. *Vogul. Klemm Antal.* A vogul alárendelő viszony. — Ism. Gomboz Zoltán. EPhK. 680. l.
408. *Zürjén. Fuchs Dávid Rafael* jelentése zürjén hadifoglyokkal való nyelvi tanulmányairól. Keleti Szemle XVII. 228—230. l.

V. Indoeurópai nyelvek.

409. *Geiger, Wilh.* Páli Literatur. 1916. — Ism. *sch. j.* EPhK. 392. l.
410. *Garbe, R.* Sāṃkhya-Philosophie. 1917. — Ism. *sch. j.* EPhK. 392. l.
411. A Hajnal leánya. A szanszkrit kéziratból angol nyelvre átültette F. W. Bain. Angolból fordította Baktai Ervin. Budapest, 1917. Rózsavölgyi. (8-r. 112 l.) 3 K 50 f. — Ism. Hét 31. sz.
412. *Lüders, H.* Śaṃbhikas. 1916. — Ism. *sch. j.* EPhK. 254. l.
413. *Müller-Hess.* Die Entstehung des indischen Dramas. 1916. — Ism. *sch. j.* EPhK. 324. l.
414. *Pavel, C.* Cele mai vechi scrieri de gramatică și sintaxă în lingvistica indogermană, Unirea 43. 44. sz.
415. *Pavel, C.* Limba în epoca elenismului. Luptele pentru cea dintâi gramatică indo-europeană. Unirea 19—21. sz.
416. *Pröhle, Wilhelm.* Studien zur Vergleichung des Japanischen mit den Uralischen und altaischen Sprachen. Keleti Szemle XVII. 147—183. l.
417. *Streitberg, W.* Die Erforschung der indogermanischen Sprachen. 1916. — Ism. Benigny Gyula. EPhK. 162—164. l.
418. *Schmidt József.* Buddha az Avestában. Akad. Értes. 81—90. l.

VI. Keleti nyelvek.

419. *Avar.* Avar népköltés. Ford. Vikár Béla. Turán 112. l.
420. *Georgiai. Enisz Behidzs.* Turáni leányok. Ford. Vikár Béla. Turán 413. l.
421. *Rusztaveli.* Tariel a párdúcborós lovag. Ford. Vikár Béla. Zichy Mihály 26 képével. Budapest, 1917. Athenaeum. (8-r. 231 l.) 10 kor. — Ism. *l. g.* Élet 41. sz. — *p. g.* Az Ujság 198. sz. — *Ph - s.* Világ 147. sz. — Simonyi Zsigmond. Nyelvőr 227—229. l. — Vasár. Ujs. 23. sz.
422. *Rusztaveli.* Nuvadin Pridon országa. Részlet. — Ford. Vikár Béla. Turán 250—255. l.
423. *Héber.* *Bachja ibn Pakuda* szelicháiból. A halálról. Ford. Szabolcsi Benecz. Egyenlőség 36. 37. sz.
424. *Bernáth M.* Az etymologia a midrásban és a talmudban. 1916. — Blau Lajos. EPhK. 560—564. l. — Mult és Jövő 204. l.
425. *Bialik Ch. N.* Szombati ének. Ford. *L. I.* Zsidó Szemle 24. sz.
426. *Bing János.* Ujévre. Ford. Molnár Ernő. Mult és Jövő 314. l.

427. *Brod, Max.* A költő mondja im! Ford. Lóránt Mihály. Zsidó Szemle 12. sz.
428. *Chorin Aron.* Éji látomás. Ford. Patai József. Mult és Jövő 311. l.
429. *Csernichovszky.* Mégis csak róla zengnek. Ford. Patai. U. o. 71. l.
430. *Domján Elek.* Ős babyloni kutatások a nyugati kulturában. Közművelődés. (S. A. Újh.) 1. sz.
431. *Farkas József.* Humor és elmésség a talmudban és midrásban. Izr. irod. társ. 1917. Évkönyv 194—229. l.
432. *Feuerstein Avigdor.* 1. Anyám az ég-azurban. Ford. Molnár Ernő. Mult és Jövő 152. l. — 2. Szivem mélyén. U. o. 219. l.
433. *Gabirol Selomo I. n.* Ahala és Ahaliva. Ford. Lóvi József. Zsidó Szemle 30. sz. [25. sz.]
434. *Grünberg Uny.* Királyság jegyében. Ford. Juhász Mór. U. o.
435. *Guttmann Simon.* David Jesajohu Silberbusch. U. o. 15. sz.
436. (Halévi.) *Halévi Jehuda.* Elégia. Ford. Kosztolányi Dezső. Egyenlőség 29. sz.
437. *Halévi Jehuda.* Cion. Ford. Patai József Remény 2. sz.
438. *Halévi Joseph.* Kelet. Ford. Szabolesi Lajos. Egyenlőség 7. sz.
439. *Mahler Ede.* Joseph Halévy. U. o. 9. sz.
440. *Hevesi Ferencz.* Jehuda Halévi. Remény 2—3. sz.
441. *Hanágid Sámuel.* 1. Fiarnak. 2. Diadal. Ford. Patai József. U. o. 1. sz.
442. *Hevesi Ferenc.* Gabirol. U. o. 6. sz.
443. *Hevesi Simon.* Jób könyvéről. Mult és Jövő 48—62. l.
444. *Holder József.* 1. Chanukkagyertyák fénye mellett. Ford. Loránt Mihály. Zsidó Szemle 1. sz. — Szalmaágyon. U. o. 9. sz.
445. Izaiásból. 3. (16—24.) 14. (3—23.). Héberből ford. Hellebronth Miklós. Kath. Szemle 733—735. l. [366. l.]
446. Jesajás. Ford. Hornyánszky A. 1916. — Ism. Blau Lajos. EPhK.
447. *Kiss Elek.* Az «Énekek éneké»-ről. Kereszt. Magvető 99—110. l.
448. *Kohn Náthán.* A szemérmes szegények. Ford. Zombory Andor. Mult és Jövő 321. l.
449. *König Ézrik.* Alkonyatkor. Ford. Juhász Mór. Zsidó Szemle 15. sz.
450. *Kováts Sándor.* A bibliai régi héber költészetről. Religio 537 548. l.
451. *Ladier, El.* 1. A korona. 2. Házam romján. Mult és Jövő 181. l.
452. *Molnár Ernő.* A jiddis irodalom fejlődése. U. o. 184—187. 223—226. 269—270. l.
453. *Morpurgo Ráchel.* Óh szeressétek... Ford. Patai József. Remény 1. sz.
454. *Nacht Jacob.* Áchád Háám. — Zsidó Szemle 23—25. sz.
455. *Rath, M.* Schlüssel zum Lehrbuche der hebr. Sprache... 2. vielfach verbesserte u. vermehrte Aufl. Pressburg, 1917. Druck v. Alkalay. (8-r. 20 l.)
456. *Schnéur Z.* Az országoton. Ford. Juhász Mór. Zsidó Szemle 37. 38. sz.
457. *Z. Senéur.* 1. Ha majd aransugár... Ford. Juhász Mór. Mult és Jövő 156. l. — 2. Idegen kéz. U. o. 465. l.
458. *Venetianer Lajos.* Asaf Judæus, a legrégebb héber nyelvű orvostudományi író. III. rész. Bdp. Rabbiképző int. 1916/17. értes. 125—168. l.

459. *Weisz Miksa*. Egy régi zsidó mesekönyvről. Egyenlőség 20. 22. 23. sz. (Gorion: Der Born Judas.)
460. *Török. Bang, W.* Über die türkischen Namen einiger Grosskatzen. Keleti Szemle XVII. 112—146. l.
461. *Brockelmann, Carl*. 'Ali's Qissa' Jusaf. Der älteste Vorläufer der osmanischen Literatur. 1917. — Ism. Gombocz Zoltán. Nyelvt. Közlem. 45. köt. 117—119. l.
462. *Erődi Béla*. Gyakorlati török nyelvtan. 3. kiadás. Budapest, 1917. Lampel R. (8-r. 166 l.) 4 K 80 f.
463. *Hachtmann, Otto*. Die türkische Literatur des 20. Jahrhunderts. 1916. — Ism. Pröhle Vilmos. Turán 326—328. l.
464. *Kúnos Ignác*. Török nyelvkönyv. II. rész. Beszélgetések, kereskedelem, ipar, török írás. Budapest, 1917. Athenæum (8-r. 124, II, 101 l.) 4 kor.
465. *Kúnos Ignác*. A nyugati kultúra hatása a török irodalomban. 1916. Ism. Ormai Kálmán. EPhK. 147. l.
466. *Le Coq, A. v.* Türkische Manichaica aus Chotso. 1911. — Ism. Gombocz Zoltán. Nyelvt. Közlem. 45. köt. 120. l.
467. *Müller, F. W. K.* Zwei pfahlschriften aus den Turfanfunden. 1915. — Ism. Gombocz Zoltán. U. o. 45. köt. 119. l.
468. *Németh, Julius*. Türkische Grammatik. 1916. — Ism. g. z. EPhK. 254, l.
469. *Németh, Julius*. Türkisches Uebungsbuch für Anfänger. (Sammlung Götschen 778) Berlin, 1917. Götschen. (16-r. 110 l.) 1 M. — Ism. Brockelmann, Lit. ZtrBl. 20. sz. 507. l.
470. *Pelliot, Paul*. La version ouigoure de l'histoire des Princes Kalyanmkara. et Pápamkara. 1914. — Ism. Bang W. Keleti Szemle XVII. 195—199. l.
471. *Thomsen, Vilhelm*. Turcica. 1916. — Ism. Németh Gyula. Nyelvt. Közl. 45. köt. 121—124. l. — Brockelmann C. Keleti Szemle XVII. 183—194. l.

VII. Magyar irodalomtörténet.

1. Bibliographia.

472. *Á. L.* Magyar irodalomtörténeti vonatkozású cikkek az 1915/16. évi középiskolai értesítőkbén. Irodalomtört. 210—212. l.
473. Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I. kötetéhez. Könyvszemle 94—98. l. [Akad. Értes. 617—656. l.]
474. A M. Tud. Akadémia beltagjainak irodalmi munkássága 1917-ben.
475. Bibliotheca juridica. Az újabb magyar jog- és államtudományi irodalom könyvjegyzéke. 1917—18. évf. Budapest, 1917. Benkő. (8-r. 144 l.) 1 K 50 f.
476. *Clavié, Marcel*. La vie nouvelle des bibliothèques municipales de la ville de Paris, 1916. Ism. gy. d. Pædag. Értes. 4. sz.
477. *Corns, A. R.* és *Sparke, A.* A bibliography of unfinished books in the english language. 1915. — Ism. Gulyás Pál. Könyvszemle 112. l.
478. *D'Ancona, Paolo*. La miniatura fiorentina. 1914. Ism. Σ. Könyvszemle 253—261. l.

479. *Eckhardt Sándor*. Az aradi közművelődési palota francia könyvei. Arad, 1917. Réthy ny. (8-r. 25 l.)
480. *Fodor Ferenc*. Dalmácia és a magyar-dalmát kérdés földrajzának hazai bibliográfiája. A Tenger 413—422. l.
481. A fővárosi pädagogiai könyvtár könyvjegyzéke. I. 1916. — *Ism. s. Tanáregyl. Közl.* 50. évf. 398. l. — *Molnár Oszkár*. Család és Iskola 6. sz.
482. *Gárdonyi Albert*. Magyar könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században, különös tekintettel Budára és Pestre. (Könyvtári füzetek 2. sz.) Budapest, 1917. Lantos. (8-r. 64 l.) 6 kor.
483. *Gulyás Pál*. Adalékok a Magyar Minerva V. kötetéhez. Múz. Könyvt. Értes. 47—51. l.
484. *Gulyás Pál*. Apáca-könyvtár a nyulak szigetén. Kath. Szemle 437—444. l. — Kivonat a Szt. Istv. Akad. Értes. 150—155. l. és Könyvszemle 123—128. l.
485. *Gulyás Pál*. Könyvtári problémák. Múz. Könyvt. Értes. 9—36. 120—141. l. Külön is. Budapest, 1917. Stephaneum. (8-r. 180 l.) 5 kor. — *Ism. i. M. Pädag.* 509. l. Rédey Tivadar. Élet 39. sz. — *Tóth Zoltán*. Századok 626—628. l.
486. *Gulyás Pál*. A népkönyvtárak számára ajánlható művek jegyzéke. 1916. — *Ism. Baros Gyula*. Tanáregyl. Közl. 50. évf. 138—140. l. — *Ágner Lajos*. Irodalomtört. 379. l.
487. *Gulyás Pál*. Magyar szépirodalom idegen nyelven a M. Nemz. Múzeum könyvtárában. Könyvszemle 23—93. 151—200. l. (Külön is. Budapest. Ranschburg G. 8-r. 346 l. 8 kor.)
488. *Gulyás Pál*. Mátyás király könyvtára. 1916. — *Ism. Szücsi József*. EPhK. 221. l.
489. *Hajnöci Iván*. Haynóczy József művei. Könyvszemle 128. l.
490. *Harsányi István*. A sárospataki Rákóczi-könyvtár és katalogusa. Budapest, 1917. (Sárosp. főisk. kiadása.) (8-r. 70 l.) 3 kor. — *Ism. ch—e*. Századok 503—505. l. — *Vasár. Ujs.* 37. sz. — *Irod. tört. Közlem.* 485. l. — *ri. Protest. Szemle* 466. l.
491. *Hellebrant Árpád*. Magyar könyvárjegyzék a 18. századból. Könyvszemle 99—102. l.
492. *Hellebrant Árpád*. A magyar nyelvtudományi irodalom 1916-ban. M. Nyelv 232. l.
493. *Hellebrant Árpád*. A magyar pädagogiai irodalom 1916-ban. M. Pädag. I—LXII. l.
494. *Hellebrant Árpád*. A magyar philologiai irodalom 1916-ban. EPhK. 395—472. l.
495. *Hellebrant Árpád*. A magyar történeti irodalom 1916-ban. Budapest, 1917. (8-r. 69 l.) A Századok melléklete. (Külön is. 1 K.)
496. *Höbub József*. A háború nyomtatott emlékei. A Magyar Nemzeti Múzeum háborus gyűjteménye. A Gyűjtő 1—9. l.
497. *Jaschik Almos*. Fejezetek a könyvkötő ipar történetéből. Magy. Iparoktatás 21. évf. 71—81. 148—165. 216—228. 269—297. 358—374. 430—441. 503—508. 537—568. 587—632. l.
498. Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum országos Széchenyi Könyvtára állapotáról az 1916. év harmadik negyedében. Könyvszemle 103—107. l. — Utolsó negyed. U. o. 107—110. l. — 1917. első negyed. U. o. 246—249. l.

499. *Kemény Ferenc.* A magyar pædagogiai irodalom egy hiányáról. Pædag. Értes. 1. 2. sz.
500. *Kereszti I.* A magyar és magyarországi sajtó -- áttekintése. 1916. -- Ism. Jaulusz Ilona. EPhK. 302—304. l. -- *H. Századok* 79. l. -- Rieglerné Gerecze Margit. Irodalomtört. 209. l. -- Weber Artur. Deutsch. Lit. Ztg. 23. sz. 582. l.
501. *Kilián Zoltán.* Iskoláink könyvtártechnikai berendezkedése. Nép-művelés 506—508. l.
502. *Klein Miksa.* Az országos rabbiképző-intézet könyvtára. M. Zsidó Szemle 186—195. l.
503. *Kőhalmi Béla.* Könyvgyűjtők és közkönyvtárak. Világ 129. sz.
504. *Kováts Alajos.* Múzeumaink és közkönyvtáraink. M. Pædag. 197—204. l.
505. *László Dezső.* A könyvnyomtatás kezdete Franciaországban. Typographia 52. sz.
506. A Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtára az 1916-ik évben. Könyvszemle 131—145. l.
507. *Mihalik József.* A budapesti városi nyilvános könyvtár. Múz. Könyvt. Értes. 227—235. l. [1—8. l.
508. *Mihalik József.* Bács-Bodrog vármegye a népkönyvtárakért. U. o.
509. *Miklós Odön.* Könyvészeti jegyzetek Hollandiából. Ev. Szaklap 187—192. l. (1. Voetius magyar könyvei. 2. Helyreigazítás a R. M. V. III. köt. 1712. sz.-hoz. 1169. sz.-hoz.)
510. A Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége hatáskörébe tartozó közgyűjtemények működése és fejlődése az 1916. évben. Múz. Könyvt. Értes. 142—218. l.
511. *Nagy József.* Hazánk első közművelődési könyvtára. Debreceni Közl. 31. 32. sz.
512. *Nagy József.* Hazai könyvtáraink. — jelentése tanulmányútjáról. U. o. 46. sz.
513. *Pauka Károly.* A képviselőház könyvtárának története. Könyvszemle 14—22. l.
514. *Petrik Géza.* Magyar könyvészet. 1901 - 10. Bibliographia Hungarica. 1901—10. Az 1901—10. években megjelent magyar könyvek és folyóiratok, atlaszok és térképek összeállítása tudományos szak- és tárgymutatóval. 9—12. füzet. Budapest, 1917. (8-r. 641—757. l. II. köt. 1—160. l.) Egy füzet 6 kor. — Ism. I. köt. Századok 381. l. — Irod. tört. Közlem. 126. l. (7. 8. füzet.)
515. *Pitroff Pál.* A győri sajtó története. 1915. — Ism. *G. P. Könyvszemle* 261—264. l.
516. *Schuchardt, Hugo.* Verzeichnis der Druckschriften von —. — Ism. Romanista. Nyelvőr 226. l.
517. *Sipos Kamillo (Léczfalvi).* A nemzetiségi kérdés könyvészetéhez. I. 1915. — Ism. Gulyás Pál. Könyvszemle 113—115. l.
518. *Szigethy István.* Ex libris, rajzos könyv. Kolozsvár, 1916. — Ism. *M. Iparművészet* 48. l.
519. *Szily Kálmán.* G. T. B. Könyvszemle 265. l. (Gr. Theodor Batthyány.)
520. *Szücsi József.* Könyvtárunk balkáni feladatai. U. o. 1—13. l.
521. *Thomsen, Peter.* Die Palästina-Literatur. 1916. — Ism. Patai Edith. Mult és Jövő 39. l.

522. Vidéki könyvtáraink 1915-ben. Könyvszemle 211—243. l.
523. A világháború újabb irodalma a városi könyvtárban. 1917. 8., 9. sorozat. Budapest, 1917. Benkő Gy. (8-r. 31, 23 l.) Egy füzet 50 fill.
524. *Vörösváry Ferenc*. A budapesti Erzsébet Népakadémia könyvtárának új betűsoros könyvjegyzéke. Budapest, 1917. (8-r. VIII, 319 l.) — *Ism. Gulyás Pál. Könyvszemle* 250—253. l.
525. *Weisz Miksa*. Középkori héber kódexillusztrációk. Mult és Jövő 342—345. l.
526. *Zuber Marianne*. A hazai német nyelvű folyóiratok története 1916. — *Ism. Gragger Róbert. EPhK.* 43—47. l. — *Turóczi-Trostler József. P. Lloyd* 95. reg. sz. — *Századok* 380. l.

2. Magyar irodalomtörténet.

527. *P. Abrahám Ernő*. Csillagok a Tiszában. — *Ism. Császár Elemér. A Cél* 311. l. — *k. l. Bud. Szemle* 172. köt. 316. l. — *m. Élet* 9. sz.
528. *Acs Klára*. Férfihűség. Regény. — *Ism. P. Napló* 165. sz.
529. *Adorján Andor*. Paradoxonok a magyar ujságírásról. *M. Figyelő* I. 278—291. l.
530. *Levelek Adorján Boldizsár* levelesládájából. Közli Wallentinyi Dezsőné. *Irod. tört. Közlem.* 90—106. l. (*Kazinczy Ferencz. Pop Endre* (2), *Vahot Imre* (2), *Egressy Gábor* (3), *Erdélyi János* (2), *Berecz Károly* (2), *Bajza József* (2), *Pákh Albert, Csengery Antal* levelei.)
531. *Álszeghy Zsolt*. Epigon lírikusaink a XIX. századig. *Irod. tört. Közlem.* 419—437. l.
532. *Andor József*. A tanítónő. — *Ism. Kafka Margit. P. Napló* 229. sz.
533. *Andor József*. Boldog otthon. — *Ism. L. B. Alkotmány* 28. sz. — *b. j. Magy. Középk.* 36. l. — *Filó Károly. Kath. Nevelés* 139. l. — *sz. j. Kath. Szemle* 86. l. — *Várdai Béla. M. Kultura* 319—321. l. — *Vasár. Ujs.* 13. sz.
534. *Andor József*. Arcképsorozat. *Élet* 42. sz. — *Herczeg Ferenc. U. o.* 44. sz. — *Bródy Sándor. U. o.* 46. sz. — *Kernstock Károly. U. o.* 48. sz.
535. *Andor József*. Hatvany Lajosról. *Élet* 28. sz.
536. *Antal Sándor*. A csudálatos szemű katona. 1917. — *Ism. Dutka Ákos. Nagyvárad* *Napló* 34. sz. — *Hét* 8. sz.
537. Apróságok nagy írókról, művészekről. *Vörösmarty* mint vádász. — *Szigligeti* első darabjának egykorú bírálata. — *Egy költői pályá kezdete. (Szász Károly.)* — *Az «afrikai Roscius».* (*Ira Aldrige.*) *Uránia* 139—141. l. — *A «merész» Liszt Ferencz.* *Egy híres cseh zongorázó. (Dreyschock Sándor.) U. o.* 218. l.
538. *Arany Dénes*. Parókiáról a lövészárokba. *Eszék*, 1917. (8-r.) — 3 K 30 fill. — *Ism. Protest. Szemle* 212. l.
539. *Arky József*. A rajongó. — *Ism. Farkas Zoltán. A Cél* 448. l. — *K. E. Világ* 231. sz.
540. (*B. Gy.*) Régi vitézi ének. (Megvallom szivemben már mindeknek előtt.) *Kemenesalja* 17. sz.
541. *B. Gy.* Háborús alkalmi kiadványok. *Irodalomtört.* 98—100. l.

542. *Babits Mihály*. Irodalmi problémák. Budapest, 1917. Nyugat. (8-r. 285 l.) 5 Kor. — Ism. Gesztesi Gyula. M. Figyelő IV. 211—214. l. — *a. j.* Élet 33. sz. — Vasár. Ujs. 37. sz.
543. *Babits Mihály*. A gólyakalifa. — Ism. Lám Frigyes. M. Kultura 89. l. — *Bálint Lajos*. Világ 35. sz. 25. lap. — *Zb.* EPhK. 393. l.
544. *Baksay Sándor* összegyűjtött irodalmi dolgozatai. 3 köt. Ism. Császár Elemér. A Cél 507—512. l. — Protest. Szemle 143. l. — Vasár. Ujs. 25. sz.
545. *Balázs Béla*. Halálás fiatalság. Dráma. 1917. — Ism. c. Élet 46. sz.
546. *Balázs Béla*. Trisztán hajóján. — Ism. Babits Mihály. Nyugat I. 698. l. — *án.* Az Ujság 21. sz.
547. *Balázs Béla*. Játékok. — Ism. Lesznai Anna. Nyugat I. 1045. l.
548. *Balla Ignác*. Az ő keze. — Ism. Dömötör István. M. Figyelő II. 397—399. l. — *K. D. P.* Napló 135. sz. — *P-i L.* Világ 123. sz. Szini Gyula. Nyugat I. 417. l. — Zilahy Lajos. A Társaság 21. sz. — Vasár. Ujs. 21. sz. — Bud. Hirl. 123. sz. — *S... i J.* Pest. Journ. 198. sz. [91. l.]
549. *Balla Ignác*. Viz fölött és víz alatt. 1916. — Ism. A Gyermekek
550. *Balla Ignác*. Kis emberek. — Ism. *d. i.* Uj Idők 5. sz.
551. *Bangha Béla*. A magyar katolikus sajtó kérdése. M. Kultura 241—252. 289—304. l. (Önállóan is megjelent.)
552. *Bányai Elemér* válogatott munkái. — Ism. Zolnai Béla. Irodalomtört. 208. l.
553. *Bársony István*. Vérvirág. — Ism. *B. L.* Magy. Hirl. 135. sz. — Kázmér Ernő. Hét 19. sz. — *ő.* Bud. Hirl. 79. sz. — Vasár. Ujs. 10. sz. — Uj Idők 12. sz.
554. *Barta Lajos*. Az élet arcza. — Ism. Császár Elemér. A Cél 696. l. — *a. j.* Élet 35. sz. — *án.* Az Ujság 198. sz. — Ady Endre. Nyugat II. 320. l. — Harsányi Lajos. M. Kultura II. 856. l. — *K. D. P.* Napló 303. sz. — Miklós Jenő. Világ 153. sz. — Zolnai Béla. Hét 26. sz. — Vasár. Ujs. 32. sz. — *S... i J.* Pest. Journ. 198. sz.
555. *Barta Lajos*. Czinzeri és Czinzera. 1917. — Ism. Harsányi Lajos. M. Kultura II. 856. l. — *K. D. P.* Napló 303. sz.
556. *Bayer Alice*. Marmontel hatása Magyarországon. 1916. — Ism. Király György. Irod. tört. Közlem. 474. l. — Birkás Géza. Irodalomtört. 57. l. — Zolnai Béla. EPhK. 145. l. [62. l.]
557. *Bayer József*. A «Sárga csizmás Miska» német fordítása. EPhK.
558. *Békássy Ferenc*. Elmerült sziget. — Ism. Farkas Zoltán. A Cél 446. l. — Schöpfflin Aladár. Husz. Száz. 35. köt. 145—147. l. — Kosztolányi Dezső. Nyugat I. 506. l. — Élet 5. sz.
559. *Benda Jenő*. Circe. — Ism. Relle Pál. Világ 117. sz. — Farkas Zoltán. A Cél 448. l. — Barta Lajos. Nyugat II. 86. l. — Csalán. Uj Nemzedék 18—19. sz. — Kafka Margit. P. Napló 229. sz. — Hét 35. sz. [90. l.]
560. *Benedek Elek*. Oh, szép ifjúságom. 1917. — Ism. A Gyermekek
561. *Berde Mária*. Gáspár János hagyatékából. Bud. Szemle 171. köt. 207—226. l.
562. *Berkes Imre*. Babel. — Ism. *ő.* Bud. Hirl. 186. sz. — Szini Gyula. Nyugat II. 1085. l. — Hét 37. sz. — Uj Idők 33. sz. — Vasár. Ujs. 27. sz.

563. *Berkes Imre*. Bülbül hadnagy. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat II. 847. l. — Vasár. Ujs. 44. sz.
564. *Berzeviczy István*. Tanulmányok és karczolatok. 1916. — Ism. Alszeghy Zsolt. EPhK. 225. l.
565. *Bíró Lajos*. A mélység lakói. — Ism. Goth Ernő. P. Lloyd 102. regg. sz.
566. *Bíró Lajos*. Don Juan három éjszakája. — Ism. r. r. A Cél 246. l. — Goth Ernő. P. Lloyd 102. reg. sz. — h. r. Az Ujság 218. sz. — *ib.* Hét 9. sz. — Kritikus. Ébresztő 5. sz. — *m.* Élet 15. sz. — Uj Idők 9. sz. — Vasár. Ujs. 14. sz.
- 566a. *Bíró, Ludwig*. Don Juans drei Nächte. Ism. Z. W. Karlsruher Tagebl. okt. 22.
567. *Bíró Lajos*. Lilla. — Ism. Góth Ernő. P. Lloyd 102. reg. sz. — Kritikus. Ébresztő 5. sz. — *e.* Élet 40. sz. — Uj Idők 16. sz.
568. *Bolyai Farkas* akadémiai tervezete. Közli Perényi József. Irod. tört. Közlem. 88–90. l.
569. *Bolyai Farkas* székfoglaló beszéde. Közli Perényi József. Irod. tört. Közlem. 83–88. l.
570. *Bolza Gyula*. Az eljövendő magyar irodalomról. Sopron, 1916. Röttig ny. (8-r. 37 l.) — Ism. V. M. Irodalomtört. 210. l.
571. *Borostyány Béla ifj.* Visszaemlékezés Pásztor Lajosra. Munkácsi Hirl. 36. sz.
572. *Braneczky József*. A koldusdiák karácsonya. — Ism. b. b. M. Kultura 90. l.
573. *Brázay Emil*. A fenomén. Játék 3 felv. — Ism. Hét 10. sz.
574. *Bródy Sándor*. A dada. Népszínmű. 3 felv. Először adták a Nemzeti Színházban okt. 5.
575. *Cholnoky Viktor*. Kaleidoszkop. — Ism. Lakatos László. Hét 11. sz. — Irod. tört. Közlem. 381. l.
576. *Csathó Kálmán*. Varjú a toronyórán. — Ism. Kritikus. Ébresztő 1. sz. — *ly.* Uránia 30. l.
577. *Csathó Kálmán*. A nők titka. — Ism. a. j. Élet 42. sz. — Hét 44. sz. — M. Figyelő IV. 359. l. — Uj Idők 40. sz. — Vasár. Ujs. 46. sz. — *ly.* Uránia 294. l.
578. *Csathó Kálmán*. Te csak pipálj, Ladányi. — Ism. A Társaság 4. sz.
579. *Csathó Kálmán*. Ibolyka. — Ism. a. j. Élet 10. sz. — *L. L.* P. Napló 195. sz. — *ly.* Uránia 172. l. — *p. g.* Az Ujság 218. sz. — Hét 10. sz.
580. *Csathó Kálmán*. Moss kél a nap. — Ism. Uj Idők 49. sz.
581. *Cserzy Mihály*. Egy kiadatlan vers a régi időből. Délmagyarország 239. sz. (Kenyermnek javát a mint már megettem...)
- 581a. *Deák Albert*. Én és a nagy világ. — Ism. S. Nagy László. Kolozsv. Hirl. 285. sz.
582. *Dereky Antal*. Alkalmi szindarabok. Orsz.-Világ 39. sz.
583. *Dóczi Pál*. Czudar gyönyörök. (A borzalom íróból: E. A. Poe, Villiers de l'Isle Adam, Hanns Heins Ewers, Gustav Meyrinck.) Fordította —. (Tevan-Könyvtár 134–36.) Békéscsaba, 1917. Tevan. (8-r. 78 l.) 1 kor.
584. *Domonkos István*. Atyámfiai. — Ism. r. r. Bud. Szemle 169. köt. 476–478. l.
585. *Drasche Lázár*. A kutyabőr. — Ism. Vasár. Ujs. 45. sz.

586. *Drasche Lázár*. Enyém vagy. — Ism. Vasár. Ujs. 48. sz.
587. *Drasche Lázár*. Tűzpróba. — Ism. *P-r G.* Az Ujság 14. sz. — *Kr. Gy.* Magyarország 18. sz. — Majthényi György. Zólyom-megyei Hirl. 20. sz. — *P. A.* Alkotmány 19. sz. — *Por.* Hét 5. sz. — *v. g.* Bud. Szemle 170. köt. 463—466. l. — *Z. A.* Cél 63. l. — *M.* Figyelő 310—312. l. — *A.* Társaság 4. sz. — *Uj Idők* 4. sz. — *Vasár. Ujs.* 2. sz. — *S...i J.* Pest. Journ. 44. sz.
588. *Dutka Ákos*. Ismerlek Cäsar. — új verseskönyve. — Ism. Majthényi György. Zólyomvárm. Hirl. 18. sz. — *m-i.* Temesv. Hirl. 98. sz. — Tóth Árpád. Nyugat I. 850. l. — *Vasár. Ujs.* 15. sz.
589. *Eberle József*. A sajtókérdés a világháború fényében. *M. Kultura* 49—60. l.
590. *Éjféli*. Magyar írók misztikus novellái. — Ism. *c.* Élet 46. sz.
591. *Éndrödi Sándor*. A pálya végén. — Ism. *ly.* Urania 30. l.
592. Énekek a nagy időkben. 1916. — Ism. *r. s.* Irodalomtört. 206. l.
593. Értekezések, magyar irodalomtörténeti — Szerkeszti Dézsi Lajos. 12. A lipesei codex és kiadatlan versei. Közli dr. Dézsi Lajos. Budapest, 1916. Ráth M. (8-r. 39 l.) 1 kor.
594. Évlapjai, A Kisfaludy-Társaság —, 49. köt. 1916. — Ism. Baros Gyula. Irodalomtört. 63. l. — 50. köt. Ism. Baros Gyula. *U. o.* 508. l.
595. *Fábián Géza* versei. — Ism. Tóth Árpád. Nyugat I. 509. l. — Csalán. *Uj Nemzedék* 18—19. sz.
596. *Falu Tamás*. Csipke. — Ism. *c.* Élet 8. sz.
597. *Farkas Pál*. Egy tanár jegyzetei. — Ism. *D-i.* *M.* Figyelő I. köt. 312—315. l. — *P-r G.* Az Ujság 28. sz. — Vikár Kálmán. Népművelés 450—452. l. — *S...i J.* Pest. Journ. 44. sz.
598. *Farkas Pál*. Kuthy Ella. — Ism. *Uj Idők* 19. sz.
599. *Felner Dénes Pál*. Az árnyékember. — Ism. *Vasár. Ujs.* 50. sz.
600. *Ferenczy Árpád*. A Nirvána felé. — Ism. (*f. gy.*) *M.* Figyelő III. köt. 430. l. — *ő.* Bud. Hirl. 186. sz. — *B. B.* *M. Kultura* II. 996. l. — *K. F.* Világ 207. sz. — Hét 26. sz.
601. *Ferenczi Zoltán*. Jelentés a gr. Teleki-pályázatról. *Akad. Értes.* 169—191. l.
602. *Ferenczi Zoltán*. A magyar protestantizmus irodalomtörténeti jelentősége. *Protest. Szemle* 487—499. l.
603. *Fest Sándor*. Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig. (Értekezések a nyelv- és széptud. köréből. 23. köt. 7. sz.) Budapest, 1917. Akadémia. (8-r. 111 l.) 3 kor. — (Kivonata *Akad. Értes.* 378—380. l.) — Ism. Tolnai Vilmos. Századok 610. l.
604. *Firtos Ferencz*. A debreczeni disputa. Hitvitázó dráma a XVI. századból. Az eddig ismeretes legrégebb és legújabb szövegek alapján kiadta és bevezetéssel ellátta — Szászváros, 1917. (8-r. 118 l.) — Ism. Alszeghy Zsolt. *Irod. tört. Közlem.* 482—484. l. — *B. L.* Irodalomtört. 554. l. — Hét 32. sz.
605. *Fögel Sándor*. Celtis Konrád stb. 1916. — Ism. *S.* Tanáregyl. Közl. 50. évf. 189. l. — Bartha József. *M. Középpisk.* 45. l. — Baumgartner Alajos. *Pædag. Értes.* 5. sz. — Hegedüs István. *EPHK.* 216—221. l. — Hóman Balint. Századok 374. l. — Huszti József. Irodalomtört. 173—176. l.

606. *Forró Pál*. Egy diákkor története. Ism. Décsi Imre. Világ 147. sz. — Nagy Lajos. Nyugat II. 637. l. — Hét 30. sz. — Vasár. Ujs. 22. sz. — *S...i J.* Pest. Journ. 198. sz. — Kázmér Ernő. Erdélyi Szemle 28. sz.
607. *K. Fráter István* versei Teleki Mihályhoz 1684-ből. Közli Alszeghy Zsolt. Irod. tört. Közlem. 201—214. l.
608. *Gaal Mózes, ifj.* Nyár szigetén. — Ism. A Gyermek 91. l.
609. *Gaal Mózes, ifj.* Fata Morgana. — Ism. Hét 50. sz. — Vasár. Ujs. 43. sz.
610. *Gábor Andor*. A dollárpapa. A pénz komédiája 4 felv. Előszőr adták a Magyar Színházban febr. 3.
611. *Gábor Andor*. Doktor Senki. — Ism. *k. l. P.* Napló 320. sz. 10. lap. — Vasár. Ujs. 41. sz.
612. *Gábor Andor*. Harminchárom. — Ism. Karinthy Frigyes. Pesti Napló 319. sz.
613. *Gál László*. Mi tizennyolc évesek. — versei. — Ism. *p. g.* Az Ujság 311. sz.
614. *Garády Viktor*. És mégis szép ez a világ. — Ism. *B. Magy.* Figyelő II. 430. l. — *S...i J.* Pest. Journ. 198. sz.
615. *Garda József*. Valaki játszik velünk. — Ism. Csalán. Uj Nemzedék 18. 19. sz.
616. *Gáspárné Dávid Margit*. Liselotte. — Ism. *m.* Élet 27. sz. — *sz. k.* Hét 27. sz. — Várdai Béla. *M. Kultura* II. 645. l. — Vasár. Ujs. 26. sz.
617. *Gondán Feliczán*. A középkori magyar pálos-rend és nyelvemlékei. 1916. — Ism. Király György. Irod. tört. Közlem. 376. l. — *T-s.* Irodalomtört. 58—61. l. — Vargha Damján. *EPhK.* 647—649. l. — *P.* Századok 611. l.
618. *Gulyás József*. A sárospataki kéziratok népmesegyűjtemény. Sárosp. Hirl. 7—14. sz. Külön is. Sárospatak, 1917. kef. főisk. nyomda. (8-r. 20 l.) 50 fill. Ism. *a. zs.* *EPhK.* 600. l. — Császár Elemér. Irod. tört. Közlem. 484. l.
619. *Gulyás József*. Vitézi énekek. 1917. — Ism. Rell Lajos. Békésmegy. Függetlenség 24. sz.
620. *Gunyor Pál*. Tövises és rózsák. 1916. — Ism. Baros Gyula. Bud. Szemle 172. köt. 155—157. l.
621. *Gyomlay László*. Tarnopol felé. 2. kiad. — Ism. Tordai Anyos. *M. Kultura* I. 42. l.
622. *Gyulai Ayost*. Háborús antológia. 1916. — Ism. *Zb.* *EPhK.* 189. l. — *B.* Bud. Szemle 169. köt. 157—160. l. *H. L.* Pesti Napló 26. sz. — Lemur. *A Cél* 119. l. — Tordai Anyos. Irodalomtört. 206—208. l. — Tóth Árpád. Nyugat I. 507. l. — Vikár Kálmán. Népművelés 94—96. l.
623. *Gyulai Agost*. A magyar háborús költészetéről. (A «Háborus antológia» bevezetésének külön nyomata.) Budapest, 1917. Franklin-nv. (8-r. 20 l.) — Ism. *s. l.* Nemz. Nénevelés 175. l.
624. *H. H-y. I-n.* Néhány szó az új magyar irodalomról. Alkotmány. 281—283. sz.
625. *Hajnik Miklós*. A gyémánthintó. — Ism. *S...i J.* Pest. Journ. 44. sz. — *k. e.* Bud. Szemle 171. köt. 313—316. l.
626. *Hangay Sándor*. Hadak utján. — Ism. Élet 3. sz.

627. *Hangay S., Kiss M., Oláh G.* Háborús versek. - Ism. Zb. EPhK. 705. l.
628. *Hanvay Zoltán.* Forgácsok. 1916. — Ism. *B. Gy.* Irodalom-tört. 468. l.
629. *Harsányi István.* A Pesti Játszó Társaság sírverse. Irodalom-tört. 172. l.
630. *Hatvany Lajos,* Magyar fűzfatudósok. 1. Írók és nem írók. 2. Császár és Shakespeare. P. Napló 110. sz. 3. Kéky és Arany. U. o. 111. sz.
631. *Haugh Béla.* Végre mégis. Regény. — Ism. Kőrösy László. Esztergom és vidék. 10. sz.
632. *Havas Alisz.* Szent Borbála képe. — Ism. Vasár. Ujs. 49. sz.
633. *Hegedűs Sándor.* Lélekbuvár. 1917. — Ism. Bud. Hirl. 49. sz. — Az Ujság 57. sz. — Uj Idők 18. sz. — Vasár Ujs. 8. sz.
634. *Hegedűs Sándor.* Az arany nap hazája. — Ism. Bud. Hirl. 49. sz. — Az Ujság 57. sz. — *S...i. J.* Pest. Journ. 198. sz.
635. *Hegyaljai Kiss Géza.* Három legnagyobb magyar reformátorunk. (1. Dévay Biró Mátyás. — 2. Szegedi Kiss István. 3. Horhi Juhász Péter.) Emlékkönyv a reformáció 400 éves jubileumára. 111—129. l.
636. *Heinrich Gusztáv.* Jelentés az 1916-iki Kóczán-pályázatról. Akad. Értes. 163—168. l.
637. *Herczeg Ferencz.* Az arany hegedű. — Ism. *án.* Az Ujs. 6. sz. — Császár Elemér. A Cél 59—61. l. — Fenyő Miksa. Nyugat I. 263—267. l. — Kritikus. Ébresztő 4. sz. — Várdai Béla. Magy. Kultura I. 228—231. l.
638. *Herczeg Ferencz.* A hét sváb. — Ism. Császár Elemér. A Cél 57—59. l.
639. *Herczeg Ferencz.* Magdaléna két élete. — Ism. Császár Elemér. A Cél 56. l.
640. *Herczeg Ferencz.* Tűz a pusztában. — Ism. Császár Elemér. A Cél 764—766. l. — *c.* Élet 46. sz. — Hatvany Lajos. Pesti Napló 193. sz. — *ty.* Uránia. 258. l. — *ő.* Bud. Hirl. 186. sz. — *P-y. L.* Világ 183. sz. — *sz. k.* Hét 27. sz. — Várdai Béla. M. Kultura II. 905—907. l. Vasár. Ujs. 34. sz.
641. *Herczeg Ferencz.* Kék róka. Szinjáték 3 felv. Először adták a Vigszínházban jan 13.
642. *Hevesi Sándor.* A hadifogoly. Vigj. 3 felv. Először adták a Nemzeti színházban febr. 9.
643. *Historicus Literarius.* Magyar református egyházi irodalomtörténet? Protest. Szemle 111—122. 194—207. l.
644. *Horváth János.* Thury György éneke. Irodalomtört. 501. l.
645. *Huzella Ödön.* A csend. 1917. — Ism. Korda Béla. Nagyváradai Napló 28. sz. — Tóth Árpád. Nyugat I. 851. l.
646. *Ignotus.* Ignotus verseiből. — Ism. *c.* Élet 49. sz. — Babits Mihály. Nyugat II. 1055—59. l.
647. Az iskola Urániája. Szerk. Pösch Károly. — Ism. *N. L.* A Gyermekek 218. l.
648. *Jakubovich Emil.* A Nagyszombati-codex írója. M. Nyelv 12. l.
649. *Jászay-Horváth Elemér.* Tábortüzek. 1914—16. — Ism. *szj.* Religio 311. l.

650. *Jászay-Horváth Elemér*. Színek, szavak. — versei. Ism. Kosztolányi Dezső. Nyugat II. 848. l. — Hét 52. sz.
651. Jelentés a M. Tud. Akadémia 1916. évi munkásságáról. Akad. Ertes. 233—286. l.
652. Jelentés a Halmos Izor-pályázatról. U. o. 376. l.
653. Jelentés az Ormódy Amelie-jutalomról. U. o. 369—372. l.
654. *Kabos Ede*. A királyné. Ism. Zolnai Béla. Hét 14. sz. — Fenyő Miksa. Nyugat II. 246. l. — *h. r.* Az Ujság 218. sz. — Miklós Jenő. Világ 123. sz. — Vasár. Ujs. 36. sz.
655. *Kacziány Géza*. A magyar memoire-irodalom 1848-tól 1914-ig. (Könyvtári füzetek. 3.) Budapest, 1617. Lantos. (8-r. 96 l.) 6 kor. — Ism. Béltéky László. Irodalomtört. 511. l. — Gárdonyi Albert. Századok 370. l. — Magyarország. 147. sz. — P. Napló 135. sz. — L. Sipos Kamilla. Kritika 7. 8. sz.
656. *Kaczer Illés*. A király aludni akar. — Ism. K. E. Világ 189. sz. — Hét 28. sz.
657. *Kádár Lehel*. Kései leány. — Ism. ő. Bud. Hirl. 156. sz.
658. *Kafka Margit*. Állomások. — Ism. s. a. P. Napló 44. sz. — S. i. J. Pest. Journ. 44. sz. — Bölöni György. Világ 50. sz. — *k. l.* Bud. Szemle 170. köt. 305—313. l. — *a. j.* Élet 19. sz. — Tóth Árpád. Nyugat II. 792—798. l.
659. *Kafka Margit*. Hangyaboly. 1917. — Ism. Hatvany Lajos. P. Napló 168. sz. — s. Bud. Szemle 170. köt. 466—469. l. — *a. j.* Élet 19. sz. — Tóth Árpád. Nyugat II. 792—798. l.
660. *Kafka Margit*. Kis emberek, barátocskaim. — Ism. Szini Gyula. P. Napló 308. sz.
661. *Kálnoki Izidor*. Az áldott lelkű Márta asszony. — Ism. *án.* Az Ujság 126. sz. — *B. B. M.* Kultura II. 996. l.
662. *Kálnoky Izor*. Klárika doktor. — Ism. ő. Bud. Hirl. 186. sz. — Góth Ernő. P. Lloyd 184. sz. — *K. E.* Világ 183. sz. — Hét 30. sz. — Kázmér Ernő. Erdélyi Szemle 28. sz.
663. *Karinthy Frigyes*. Igy láttatok ti! — Ism. Kosztolányi Dezső. P. Napló 117. sz.
664. *Karinthy Frigyes*. Utazás Faremidóba. — Ism. *án.* Az Ujság 3. sz. — Kosztolányi Dezső. P. Napló 117. sz.
665. *Kármán József*. Fanni hagyományai. (Tevan kiadása.) — Ism. Kosztolányi Dezső. Nyugat I. 140. l.
666. *Kárpáti Aurél és Vajda László*. Kőmives Kelemen. Dráma 3 felv. Először adták a Nemzeti Színházban jan. 12.
667. *Kassák Lajos*. Új költők könyve. — Ism. Babits Mihály. Nyugat I. 700. l.
668. *Kató József*. Életbarázdák. — versei. — Ism. Kubán Endre. Temesv. Hirl. 294. sz.
669. *Katona E.* Forradalom. 1916. — Ism. Szira Béla. M. Kultura 327. l. — *szj.* Kath. Szemle 88. l. — Filó Károly. Kath. Nevelés 142. l.
670. *Kékly Lajos*. Titkári jelentés. (M. Irod. tört. Társ.) Irodalomtört. 222—225. l.
671. *Király György*. A trójai háború régi irodalmunkban. Irod. tört. Közlem. 1—23. 129—150. l. [56—57. l.
672. *Kiss Arnold*. Az énekek éneke. Izer. irod. társ. 1917. Évkönyve.

673. *Kiss Jenő Sándor*. A Gép. — Ism. Kázmér Ernő. Hét 49. sz. — Vasár. Ujs. 51. sz.
674. *Kiss József*. Avar. — Ism. (Sn.) Bud. Hirl. 320. l. — Kázmér Ernő. Hét 51. sz.
675. *Kiss Menyhért*. Talizmán. Versek. — Ism. szj. Religio 213. l. — Zoltán Vilmos. Egyh. Közl. 5. sz. — Hét 20. sz.
676. *Kiss, Melchior*. Lagerfeuer. Ungarische Kriegsgedichte. 1917. — Ism. Néptanít. Lapja 40. sz.
677. *Kner Izidor* aforizmái. — Ism. Zalay Masa. Békésmegy. Fügetl. 58. sz. — Baros Gyula. Bud. Szemle 172. köt. 157. l. — Hét 31. sz.
678. *Kner Izidor*. Éjfél. Kisértethistóriák. — Ism. B. B. M. Kultura II. 997. l.
679. *Köbor Noémi*. 1916. Anti-tanár. Ism. S...i. J. Pest. Journ. 14. sz. — Kaffka Margit. P. Napló 49. sz. — ő. Bud. Hirl. 28. sz. — L. L. Hét 4. sz. — Vasár. Ujs. 12. sz. — Az Ujság 21. sz. — M. Figyelő II. 67. l.
680. *Kocsis László*. Kolostori csend, Versek. 1917. — Ism. Várdai Béla. Kath. Szemle 945—947. l. — a. j. Élet 42. sz. — Január. Szombathelyi Ujs. 222. sz.
681. *Kőhalmi Béla*. Magyar irodalom Németországban. Világ 123. sz.
682. *Kollányi Boldizsár*. Vértoltok. — Ism. Vasár. Ujs. 7. sz. — S. Nagy László. Erdélyi Szemle 37. sz.
683. *Komáromi János*. Csanak András Bécsben. 1916. — Ism. k. l. Bud. Szemle 172. köt. 317. l.
684. *Komáromi János*. Tilinkó. — Ism. Nagy Samu. Bud. Hirl. 183. sz. — i. M. Figyelő IV. köt. 432. l. — Kaffka Margit. P. Napló 229. sz. — m. Élet 30. sz. — Zl. A Társaság 35. sz. — kl. Bud. Szemle 172. köt. 317. l. — Kovács Dezső. M. Kultura II. 1047. l.
685. *Komját Aladár*. Kiáltás. — Ism. c. Élet 49. sz.
686. *Körösy László*. Lapunk négy évtizede. (Hirlapirodalomtörténeti vállalat.) Esztergom és vid. 96. sz.
687. *Kosztolányi Dezső*. Mák. — Ism. Tóth Árpád. Nyugat 220. l. — J. Gy. Délmagyarország 22. sz. — L. E. P. Napló 49. sz. — Csatlós Máthé. Hét 3. sz. — Uj Idők 12. sz. — Vasár. Ujs. 6. sz. — Világ 201. sz. [319. sz.]
688. *Kosztolányi Dezső*. Káin. — Ism. Karinthy Frigyes. P. Napló
689. *Kosztolányi Dezső*. Modern költők. 1916. — Ism. Zb. EPhK. 190. l.
690. *Krúdy Gyula*. Az irodalom 1917-ben. Magyarország 201. sz.
691. *Krúdy Gyula*. Őszi utazások a vörös postakocsin. — Ism. Csatlós Máthé. Hét 23. sz. — L. L. P. Napló 165. sz.
692. *Krúdy Gyula*. Pest. 1916. — Ism. ált. l. Világ 19. sz. — L. Gy. Magyarorsz. 42. sz. — Havas Gyula. Nyugat I. 587. l.
693. *Krúdy Gyula*. Szindbád ifjúsága. — Ism. L. L. P. Napló 195. sz. — Pogány László. Erdélyi Szemle 29. sz.
694. *Laczkó Géza*. Noémi fia. 1917. — Ism. Babits Mihály. Nyugat I. 124—126. l. — Mohácsi Jenő. P. Lloyd 29. reg. sz. — a. j. Élet 4. sz. Barta Lajos. Világ 21. sz. — König György. Husz. Száz. 35. köt. 167—169. l. — Kovács Dezső. M. Kultura 321—324. és 376. l. — r. r. Bud. Szemle 172. köt. 311—316. l.

695. *Lakatos László*. Két regény. 1917. Ism. Góth Ernő. P. Lloyd 184. sz. — Zolnai Béla. Hét 18. sz. — *r. r.* Bud. Szemle 171. köt. 467—473. l. — *s. P.* Napló 123. sz. — Vasár. Ujs. 16. sz.
696. *Lakatos László*. A pók. — Ism. Hét 42. sz. — Havas Gyula. Nyugat II. 849. l.
697. *Lakatos László*. Tavaszi játék. 1916. — Ism. Mohácsi Jenő. P. Lloyd 29. reg. sz. — *r. r.* Bud. Szemle 171. köt. 467—473. l.
698. *Lakatos László*. Ruth könyve. — Julie. — Ism. Zolnai Béla. Hét 18. sz. — *r. r.* Bud. Szemle 171. köt. 468. l.
699. *Lampérth Géza*. Az én rózsáim. 1915. — Ism. *r. r.* Bud. Szemle 169. köt. 478—480. l.
700. *Landauer Béla*. A Tanár. — Ism. Mohácsi Jenő. P. Lloyd 203. sz. — *a. j.* Élet 15. sz. — Csalán. Uj Nemzedék 18. 19. sz. — Deák Viktor. M. Kultura 327. l. Prasser. Egyh. Közl. 31—32. sz. — (tb.) Alkotmány 83. sz. — Vasár. Ujs. 8. sz.
701. *Landauer Béla*. Glória. — Ism. Szécsi Gyula. Nyugat I. 406. l.
702. *László Zsigmond*. A kuruczballadák. Budapest, 1917. Heutschel H. ny. (8-r. 47 l.)
703. *Lázár István*. A fekete grófné. — Ism. ő. Bud. Hirl. 156. sz.
704. *Lux, Jos. Aug.* Ungarische National-Literatur. München-Augsb. Abend Ztg. I. 13. sz.
705. *Madai Gyula*. Ember szól a tüzből. — Ism. *m.* Élet 47. sz.
706. *Magyar Bálint*. Katonak. Uj versek. — Ism. *szj.* Kath. Szemle 472. l. — *c.* Élet 20. sz. — Rácz Pál. Határszéli Ujs. 12. sz.
707. *Majthényi György*. Téli szimfóniák. — Ism. *e.* Élet 51. sz.
708. *Mariay Odön*. Aranyszájú Zongh. — Ism. Császár Elemér. A Cél 313. l. — *a. j.* Élet 19. sz. — Ady Endre. Nyugat I. 1044. l. — Erdély Jenő. U. o. 1124. l. — Csalán. Uj Nemzedék 18—19. sz. — Dömötör. M. Figyelő II. 281. l. — *k. l.* Bud. Szemle 172. köt. 318—320. l. — Kritikus. Ébresztő 6. sz. — *m. j.* Világ 123. sz. — Peterdy Sándor. Bpest 122. sz. — Vasár. Ujs. 33. sz.
709. *Méray-Horváth Károly*. Az örök tűz. — Ism. Deák Viktor. M. Kultura II. 997—999. l. — Kafka Margit. P. Napló 229. sz. — *m.* Élet 33. sz. [oktatás 25. évf. 31. l.]
710. *Mészáros Sándor*. Költemények. — Ism. *Z. Gy.* Keresk. Szak-
711. *Mészöly Gedeon*. Legrégibb biblia-fordítóinkról. M. Nyelv 35—44. l.
712. *Molnár Ferenc*. Az óriás. — Ism. Farkas Zoltán. A Cél 445. l. — Vasár. Ujs. 31. sz.
713. *Molnár Ferenc*. Ismerősök. — Ism. *m. b.* Világ 183. sz. — ő. Bud. Hirl. 186. sz. — Hét 31. sz. — Vasár. Ujs. 31. sz.
714. *Molnár Ferenc*. Uri divat. Vígjáték 3 felv. Először adták a Nemzeti Színházban nov. 23.
715. *Molnár Jenő*. Példának okáért. — Ism. *i. e.* Budapest 135. sz. — *p. g.* Az Ujság 218. sz. — Hét 22. sz. — Uj Idők 27. sz.
716. *Moly Tamás*. Három novella. — Ism. Schöppfin Aladár. Nyugat I. 586. l. — *p. r.* Az Ujság 198. sz.
717. *Moly Tamás*. Az igazi élet. Színmű. — Ism. Kázmér Ernő. Világ 243. sz. — Hét 32. sz.
718. *Móricz Pál*. A fürgetegből. — Ism. Lebbents. Ébresztő 5. sz. — *k. l.* Bud. Szemle 171. köt. 316. l.

719. *Móricz Zsigmond*. A tűznek nem szabad kialudni. — *Ism. p. g.* Az Ujság 9. sz. — Mohácsi Jenő. P. Lloyd 115. reg. sz. — Lemur. A Cél 122. l. — Laczkó Géza. P. Napló 208. sz. — Fenyő Miksa. Nyugat I. 119—121. l. — Andor József. Élet 4. sz. — Vasár. Ujs. 3. sz.
720. *Móricz Zsigmond*. Bováry úr. — *Ism. Caysz. Esztergom* 45. sz.
721. *Móricz Zsigmond*. Szegény emberek. — *Ism. c. Élet* 49. sz. — Vasár. Ujs. 52. sz.
722. *Móricz Zsigmond*. Hét krajcár. — Árvalányok. — Magyarok. — Tavasz szél. — Az Isten háta mögött. — *Ism. B. B. Magy. Kultura* II. 995. l.
723. *Móricz Zsigmond*. Karak szultán. — *Ism. a. j. Élet* 19. sz.
724. *Móricz Zsigmond*. Vidéki hírek. — *Ism. Farkas Zoltán. A Cél* 445. l. — *Š... i J. Pest. Journ.* 198. sz. — *a. j. Élet* 19. sz. — *if. Ébresztő* 6. sz.
725. *Móricz Zsigmond*. Pacsirtaszó. Színmű 3 felv. Először adták a Nemzeti színházban szept. 14.
726. *Muraközy Gyula*. Emberélet. 1917. — *Ism. R. L. Protest. Szemle* 208. l. — *lg. Ébresztő* 3. sz.
727. *Nadányi Zoltán*. Kerek erdő. versei. — *Ism. b. m. Budapest* 154. sz. — *K. E. Világ* 237. sz. — Tóth Árpád. Nyugat I. 850. l. — Hét 36. sz. — Vasár. Ujs. 19. sz. — Walter Gyula. Erdélyi Szemle 34—35. sz.
728. *Nagy Barna*. Emlékezés a Balaton poétájára. Balatonvidék jul. 8. (Soos Lajos.)
729. *(N)agy Ba*... Azok a pesti nóták. U. o. aug. 5. (A kuplék összehasonlítása a népdalokkal.)
730. *Nagy Endre*. Sienai szent Katalin vőlegénye. — *Ism. r. r. Bud. Szemle* 170. köt. 150—152. l. — Lemur. A Cél 122. l.
731. *Nagy Imre*. Béla főherceg. — *Ism. Pogány László. Erdélyi Szemle* 28. sz.
732. *Nagy Imre*. A százéves magyar Helikon. (1817. febr. 1917. febr.) Balatonvidék febr. 18. sz.
733. *Nagy Lajos*. Babel vizeinél. — *Ism. Szikla. Evang. Órálló* 39. sz. — Vasár. Ujs. 40. sz.
734. *Nagy Lajos*. Egy berlini leány. — *Ism. Kosztolányi Dezső. Nyugat* II. 557. l. — *L. B. Világ* 195. sz. — Hét 50. sz. — Vasár. Ujs. 42. sz.
735. *Nagy Zoltán*. Barát kalauz Tóth Árpád két verses könyvéhez. Nyugat II. 963—981. l. [221. l.]
736. *Négyesy László*. Elnöki megnyitó beszéd. Irodalomtört. 217--
737. *Négyesy László*. Jelentés a Farkas-Raskó-pályázatról. Akad. Értes. 96—100. l.
738. *Nemess Ernő*. Csendben, viharban. — *Ism. (a. a.) Élet* 34. sz.
739. *Népköltészet. Csizmadia Sándor*. Népköltészet. Világ 28. sz.
740. *Élek Oszkár*. Elméletek a népmesékről. Uránia 118—120. l.
741. *Kelemen Andor*. Gyűjtsük a háború népköltési kincseit. Nemz. Kultura 41. sz. (A katonadalokat lásd 30—36. sz. a.)
742. *Sikabonyi Antal*. A háborús népköltészet. P. Napló 216. sz.
743. *Nil*. Lelkem virágos ablakából. — *Ism. c. Élet* 5. sz.
744. *Nógrády László*. Ifjúsági irodalmunk. A Gyermekek 209—217. l.

745. *Ottlik László*. Siró sugarak. — *Ism. M. Figyelő*. I. köt. 460. l. — *Vasár. Ujs.* 13. sz.
746. *Pártos Zoltán*. Fekete ködök alatt. — *Ism. Hét* 52. sz.
747. *Pásztor Árpád*. Regényalakok. — *Ism. Kosztolányi Dezső. Nyugat* I. 318. l. — *Blt. Világ* 6. sz. — *Uj Idők* 4. sz. — *K. E. Hét* 3. sz.
748. *Pásztor Árpád*. *Vengerkák*. 1915. — *Ism. Vajda Gyula. Kath. Szemle* 371. l.
749. *Pásztor Árpád*. *Vengerkák*. Színmű 6 képben. Először adták a *Vígyszínházban* 1917. márcz. 9.
750. *Pásztor Árpád*. Találkozásom Poe A. Edgárral. 1916. — *Ism. Tordai Anyos. M. Kultura* I. 42. l.
751. *Pásztor József*. Az ügyetlen. Regény. — *Ism. Császár Elemér. A Cél* 310. l. — *Kritikus. Ébresztő* 3. sz. — *a. j. Élet* 9. sz.
752. *Péchi Simon* imádságos könyve. Kiadja Guttman M. és Harnos S. *Ism. Edelstein Bertalan. Irodalomtört.* 330—333. l.
753. *Péczely József*. Észszel él az embőr. — *Ism. a. j. Élet* 42. sz. — *Hét* 41. sz.
754. *Pekár Gyula*. A szép Pongrátné krinolinja. — *Ism. Császár Elemér. A Cél* 766—768. l.
755. *Pekár Gyula*. Don Juan. — *Ism. Császár Elemér. A Cél* 441—444. l. — *Petrich Béla. M. Figyelő* IV. 430—432. l. — *Hét* 30. sz. — *Vasár. Ujs.* 25. sz.
756. *Pekár Károly*. Magyar Kultura. Sajtó alá rendezte Morvay Győző. 1916. — *Ism. Király György. Irod. tört. Közlem.* 250—253. l. — *Alszeghy Zsolt. EPhK.* 366—368. l. — *Bán Aladár. M. Középisk.* 294. l. — *P. Gy. M. Figyelő* II. 141. l. — *Nógrády László. A Gyermekek* 223—226. l. — *Szinyei Ferencz. Irodalomtört.* 327. l. — *Tolnai Vilmos. Nemz. Nénevelés* 109. l.
757. *Pelle János*. Népek Golgothája. — költeményei. — *Ism. K. E. Temesvári Hirl.* 40. sz.
758. *Pereszlényi Árpád*. Hangok a lelkem húrjain. — *Ism. K. E. Világ* 207. sz. [tört. 556. l.]
759. A *Petőfi-Társaság Évkönyve* 1916-ban. — *Ism. B. Gy. Irodalom-*
760. *Pintér Jenő*. Észrevételek az irodalomtörténetírás elméletéhez és gyakorlatához. *Szt. Istv. Akad. Értes.* 223—229. l.
761. *Raffay Sándor*. Nemes ösvényeken 1917. — *Ism. Révész Imre. Ébresztő* 1. sz.
762. *Rajka László*. Heliodoros Aithiopikájának feldolgozásai a magyar irodalomban. Kolozsvár, 1917. (8-r. 107 l.) — *Ism. Király György. Bud. Szemle* 170. köt. 470—476. l. — *Perényi József. Irodalomtört.* 329. l.
763. *Rákosi Jenő*. A magyarságért. *Ism. ly. Uránia* 30. l.
764. *Rákosi, Eugène*. André et Jeanne. Tragédie historique en cinq actes. (Bibliothèque hongroise. X.) Berne, 1917. Ferd. Wyss. (8-r. 151 l.)
765. *Rákosi Viktor*. Uj fakesztek. 1917. — *Ism. Sebestyén Károly. Bud. Hirl.* 289. sz. — *Uj Idők* 50. sz.
766. *Rákosi Viktor*. Don Karaszko. 1917. — *Ism. Sebestyén Károly. Bud. Hirl.* 289. sz. — *B. B. M. Kultura* II. 997. l. — *Uj Idők* 50. sz.

767. *Réger Béla*. Irodalmunk tartalmi ismertetése. 1. rész. A leg-
régibb időktől a nemzeti költészet koráig. 3. kiadás. Szent-
gotthárd, 1917. Wellisch B. (8-r. 105, 3 l.) 1 Kor. — 2. rész.
A reformkor kezdetétől a kiegyezésig. 3. kiadás. (Iskolai segéd-
könyvek 4. 4a.) Szentgotthárd, 1917. U. o. (8-r. 157 l.) 2 Kor.
768. Régi magyar versek a sárospataki könyvtárból. Közli Harsányi
István és Gulyás József. Irod. tört. Közlem. 330—345. l.
769. *Reményi József*. Messzeségek. — Ism. Havas Gyula. Nyugat I.
141. l. — Világ 6. sz.
770. *Remethey Fülepp Dezső*. Doberdói dáridókon. — versei. Ism.
Hét 38. sz. — Cséplő István. M. Kultura II. 104. l. — Homo.
Külügy-Hadügy 30. sz. — r. g. Élet 31. sz.
771. *Révész Béla*. Genovéva arca. — Ism. K. E. Világ 189. sz. —
Hét 31. sz. Hevesy Irén. Révész Béla költészete. Jelenkor 1. sz.
772. *Révfy Géza*. Új kuruc nóták. — Ism. M. Tanítóképző 339. l.
773. *Rexa Dezső*. Ki irta az «Arandó és Miranda»? Akad. Értés.
552—554. l.
774. *Roboz Imre*. Az irodalom boudoirjában. 1916. — Ism. V. M
Irodalomtört. 102. l. [Szemle 37. sz.
- 774a. *Salamon László*. Erosz oltáránál. — Ism. Walter Gyula. Erdélyi
775. *Salgó Ernő*. Írók és szindarabok. 2. kiad. 1916. — Ism. Velezdi
Mihály. Irodalomtört. 61—63. l.
776. *Sas Ede*. A fehér város. — Ism. Tóth Árpád. Nyugat I. 1125. l. —
Hét 20. sz. — Vasár. Ujs. 26. sz. — Juhász Árpád. Erdélyi
Szemle 37. sz.
777. *Saskeőy József*. Kosztolánszky István. (Írói működésének 25. év-
fordulójára.) Déva és vid. 20. sz. [Hirl. 124. sz.
778. *Sassy Csaba*. Frontról-frontra. — versei. — Ism. k. e. Temesv.
779. *Schöpfung Aladár*. Magyar írók. Irodalmi arcképek és tollrajzok.
Budapest, 1917. Nyugat. (8-r. 256 l.) 4 Kor. — Ism. Boros
Ferencz. Élet 18. sz. — Hatvany Lajos. P. Napló 186. sz. —
Horváth János. EPhK. 642—646. l. — Ignotus. Nyugat I. 900—
903. l. — l. M. Figyelő II. 428—430. l. — Márkus László. Új
Nemzedék 28. sz. — Sas Andor. Husz. Száz. 36. köt. 230—
232. l. — Szathmáry Imre. Irod. tört. Közlem. 480—482. l. —
Az Ujság 318. sz. — Walter Gyula. Erdélyi Szemle 28. sz.
780. *Schöpfung, Aladár*. Das zeitgenössische ungarische Drama. Übers.
v. St. J. Klein. Der Merker. 1917. 557—581. l.
781. *Sebők Zsigmond*. A milliomos fia. 1917. — Ism. A Gyermekek
89. l. — Körösy László. Esztergom és vid. 22. sz.
782. *Sik Sándor* költeményei. 1917. — Ism. Perlacky. Alkotmány 60.
sz. — Bán Aladár. M. Középk. 175. l. — Brisits Frigyes.
Kath. Szemle 357—363. l. — Kritikus. Ebresztő 7. sz. — Tóth
Árpád. Nyugat I. 588. l. — Zb. EPhK. 256. l. — Új Idők 18. sz.
783. *Sipos Iván*. Új oltár számolyánál. — Ism. Tóth Árpád. Nyugat
I. 852. l.
784. *Somlay Károly*. Könnyű lelkek. 1916. — Ism. Kovács Dezső.
M. Kultura I. 183. l.
785. *Somlyó Zoltán*. Nyitott könyv. — Ism. Havas Gyula. Nyugat I.
223. l. — án. Az Ujság 21. sz. — Szász Menyhért. Mult és
Jövő 122. l.

786. *Somlyó Zoltán*. Őszi regény. — *Ism. dn. Az Ujság* 21. sz.
787. *Surányi Miklós*. A szent hegy. 1917. — *Ism. ő. Bud. Hirl.* 282. sz. — Fodor Gyula. A Társaság 47. sz. — *Sz. K. Hét* 46. sz. — *Uj Idők* 46. sz. 412. l. — Vasár. Ujs. 47. sz.
788. *Surányi Miklós*. A trianoni páva. — *Ism. Bölöni György. Világ* 123. sz. — Dömötör István. M. Figyelő II. 400. l. — c. Élet 24. sz. — *Di. Uj Idők* 15. sz. — Farkas Zoltán. A Cél 447. l. — Farkas Zoltán. Világ 447. sz. — Barta Lajos. Nyugat I. 1044. l. — Göth Ernő. P. Lloyd 184. sz. — *r. Hét* 15. sz. — *r. r. Bud. Szemle* 172. köt. 464–469. l. — Petrich Béla. Kath. Szemle 652–655. l. — Várdai Béla. M. Kultura II. 643. l. — Vasár. Ujs. 19. sz.
789. *Susztér Oszkár*. A magyar irodalom külföldön. — *Ism. Heinrich Gusztáv. EPhK.* 683. l.
790. *Szabó Dezső*. Nincs menekvés. Regény. Ungvár, 1917. — *Ism. a. j. Élet* 27. sz. — Kaffka Margit. P. Napló 171. sz. — Kovács Dezső. M. Kultura II. 858. l. — Molnár Ernő. Mult és Jövő 414. l. — *Hét* 31. sz. — Vasár. Ujs. 39. sz. — Kázmér Ernő. Erdélyi Szemle 28. sz.
791. *Szabó István*. Doberdó. — *Ism. P-i L. Világ* 14. sz.
792. *Szabolcska Mihály*. Háborus versek könyve. 1916. — *Ism. Baros Gyula. Irodalomtört.* 100. l.
793. *Szász Károly*. A magyar dráma a politikai elnyomatás időszakában. Uránia 109–118. l.
794. *Szatmári Mór*. A nyolczvanas esztendőök ujságírása. Magyarország 21. 35. és 49. sz. — *x. y. A 80-as évek csodabogarai. U. o.* 42. sz.
795. *Szederkényi Anna*. A Mária Annunziata-villában. — *Ism. Kázmér Ernő. Világ* 6. sz. — *Hét* 5. sz.
796. *Szederkényi Anna*. A mig egy asszony eljut odáig. 1916. — *Ism. r. r. Bud. Szemle* 170. köt. 476–478. l.
797. *Szederkényi Anna*. Lángok és tüzek. — *Ism. Farkas Zoltán. A Cél* 446. l. — Dömötör István. M. Figyelő II. 394–396. l. — *Bgy. Világ* 129. sz. — Gereblye. *Uj Idők* 13. sz. — *K. E. Világ* 201. sz. — Kaffka Margit. P. Napló 126. sz. — Lebents. Éb-resztő 6. sz. — *r. r. Bud. Szemle* 170. köt. 478–480. l. — Várdai Béla. M. Kultura II. 809–811. l. — Vasár. Ujs. 23. sz.
798. *Szederkényi Anna*. Hill Márta. — *Ism. Hét* 47. sz.
799. *Szemere György*. Két világ. — *Ism. A Cél* 698–700. l. — *m. Élet* 30. sz. — *ib. Hét* 19. sz.
800. *szén*. Irodalmi forgácsok. (A Herczeg- Koroda-affér. — Vojnich-díj. — Aranytoll Mihályfi Á.-nak.) *Élet* 6. sz.
801. *Szent Ágoston* vallomásai. Ford. Vass József. 1917. — *Ism. Huszti József. EPhK.* 646. l.
802. *Szép Ernő*. Jázminok illata. — *Ism. Krúdy Gyula. Magyarország* 84. sz. — *K. E. Világ* 231. sz. — Vasár. Ujs. 17. sz. — *Uj Idők* 12. sz.
803. *Szép Ernő*. Emlék. — *Ism. Karinthy Frigyes. P. Napló* 319. sz.
804. *Szép Ernő*. Egy kis színház. — *Ism. Uj Idők* 12. sz.
805. *Szerecz A. Imre*. Kódexeink párhuzamos szentírási töredékei. 1916. — *Ism. Király György. Irod. tört. Közlem.* 377–379. l. — Mészöly Gedeon. Irodalomtört. 422. l.

806. *Szilágyi Dezső*. Klasszikusok a ponyván. Ébresztő 5. sz.
807. *Szilágyi Géza*. Az ördög nyája. — *Ism. i. e.* Budapest 135. sz. — *S...i J.* Pest. Journ. 198. sz. — Bálint Aladár. Nyugat II. 171. l. — *Dr.* Világ 123. sz. — *Igy.* M. Figyelő III. 214. l. — Vér Mátyás. Az Ujság 153. sz. — Hét 20. sz.
808. *Szilágyi Géza*. Fantasztikus szerelmek. — *Ism.* Mohácsi Jenő. P. Lloyd 115. reg. sz. — *Igy.* M. Figyelő I. 231. l.
809. *Szilágyi Géza*. Menny, pokol, háboru. — *Ism.* Z. B. Hét 32. sz. — *P-y, L.* Világ 243. sz. — *Sz. Zs.* Az Ujság 284. sz.
810. *Szini Gyula*. Hanna. — *Ism.* Lengyel Ernő. P. Napló 113. sz.
811. *Szini Gyula*. Irodalmi kávéházak. Nyugat I. 111—116. l.
812. *Szinnyei Ferencz*. Jelentés az 1916-ik évi Vojnits-jutalomról. Akad. Értes. 90—95. l.
813. *Szivoncsik Antal*. Háborús dalok. — *Ism.* Kőrösy László. Esztergom és vid. 12. sz.
814. *Szmrecsányi Béla*. Kukó. — *Ism.* Császár Elemér. A Cél 697. l.
815. *Szomaházy István*. Emlékiratok a szerelemről. — *Ism. r. r.* A Cél 241—245. l.
816. *Szomaházy István*. Aranykőd. — *Ism.* Uj Idők 15. sz.
817. *Szomorj Dezső*. Az élet diadala. — *Ism.* *S...i J.* Pest. Journ. 198. sz. — *án.* Az Ujság 218. sz. — Kosztolányi Dezső. Nyugat II. 74—77. l. — Élet 31. sz.
818. *Szomorj Emil*. Egy 13-as jászkunhuszár. — *Ism. án.* Az Ujság 126. sz.
819. *Tabéry Géza*. Veszta flagelláns. — *Ism. y.* Hét 24. sz. — *K. E.* Világ 237. sz.
820. *Teller Kálmán*. Az aradi ujságírás. Mult és Jövő 319. l.
821. *Tersánszky Józsi Jenő*. Vizontlátásra, drága... — *Ism.* Mohácsi Jenő. P. Lloyd 115. reg. sz. — *án.* Az Ujság 141. sz.
822. *A Tett.* (Később Ma.) — *Ism.* Zolnai Béla. Irodalomtört. 371—377. l.
823. *Tömörkény István*. Egyszerű emberek. — *Ism. b. m.* Budapest 154. sz. — *V. J.* Ébresztő 7. sz.
824. *Tömörkényi István*. Népek az ország szolgálatában. — *Ism.* Farakas Zoltán. A Cél 445. l. — Várdai Béla. M. Kultura II. 808. l. — Hét 25. sz.
825. *Tormay Cécile*. Emberek a kövek között. 2. kiad. — *Ism.* Hét 1. sz. — Lemur. A Cél 121. l.
826. *Török Gyula*. A porban. Regény. 1918. *Ism.* Bölöni György. Világ 28. sz.
827. *Tóth Arpád*. Lomha gályán. — *Ism.* Babits Mihály. Nyugat I. 693—698. l. — *b. g.* Élet 18. sz. — Vasár. Ujs. 17. sz.
828. *Tóth Jolán*. A láthatatlan pirámis. — versei. — *Ism.* Havas Gyula. Nyugat. I. 510.
829. *Ujhelyi Nándor*. Ő fensége kalapja. Komédia 3 felv. Először adták a Magyar Színházban máj. 12.
830. *B. Ujhelyi Nándor*. Tabán. — *Ism.* Császár Elemér. A Cél 694—696. l. — *f. gy.* M. Figyelő III. köt. 428. l. — *Cs. K.* P. Napló 213. sz. — *ő.* Bud. Hirl. 186. sz. — *zl.* A Társaság 35. sz. Hét 37. sz. — Vasár. Ujs. 33. sz.
831. *Váczai József*. A paraszt az irodalomban. Ébresztő 4. sz.

832. *Vajda Ernő*. A váratlan vendég. Szinmű 3 felv. Először adták a Magyar Színházban jan. 20.
833. *Vajda Gyula*. A háború költészete. 1915. — Ism. Kováts Alajos. Polgárisk. Közl. 141. l.
834. *Vándor Iván*. Balassa Bálint szerelmei. Budapest, 1917. Athenaeum. (8-r. 134 l.) 3 kor. — *m.* Élet 47. sz. — *ő.* Bud. Hirl. 156. sz. *r. r.* Bud. Szemle 172. köt. 461—464. l. — *sz. k.* Hét 30. sz. — Irod. tört. Közlem. 486. l.
835. *Váradi Antal*. Egy kis hónapos szoba. (Irodalmi és színészet-történeti emlék.) Orsz. Világ 27. sz.
836. *Váradi Antal*. Elmult időkől. Cikkek és rajzok. (Olcsó Könyvtár 1856—63.) Budapest, 1917. Franklin-t. (16-r. 291 l.) 2 K 40 fil. — Ism. P. Napló 159. sz.
837. *Váradi Antal*. A legrégebbi újság. Orsz.-Világ 32. sz. (Rát M. «Magy. Hirmondó»-ja.)
838. *Varga Bálint*. Alexandriai Szent Katalin legendájának új (verses) átdolgozása. Szt. Istv. Akad. Értes. 156—169. l.
839. *Várnai Zseni*. Gracchusok anyja. — versei. — Ism. Kaffka Margit. P. Napló 106. sz. — Új Idők 7. sz. — Vasár. Ujs. 38. sz.
840. *Veér Imre* versei. — Ism. Hét 14. sz. — Tóth Árpád. Nyugat II. 246. l.
841. *Veér Imre*. Különös történetek. — Ism. B. B. M. Kultura II. 995. l. — Hét 43. sz.
842. *Veér Imre*. A kétnemű ember. — Ism. Hét 28. sz.
843. *Vér Mátyás*. Az árnyék. — Ism. *k. l.* Bud. Szemle 170. köt. 313—317. l. — *ő.* Bud. Hirl. 72. sz. — *m. j.* Világ 129. sz. — *i. e.* Budapest 135. sz. — Mohácsi Jenő. P. Lloyd 203. reg. sz. — Tóth Árpád. Nyugat II. 85. l. — *S. . i J.* Pest. Journ. 198. sz. — Az Újság 119. sz. — Hét 15. sz. — Vasár. Ujs. 18. sz.
844. *Vézner Károly*. A király házasodik. — konferánssa a szegedi koronázási díszelőadáson. Délmagyarország 4. sz.
845. *Vidor Marczel*. A holt küszöb dalol. — Ism. *f. l.* A Társaság 3. sz. — Vasár. Ujs. 4. sz.
846. *Villányi Andor*. Attak. Tíz jelenet. 1917. — Ism. *r. r.* Bud. Szemle 172. köt. 150—152. l. — *c.* Élet 24. sz. — *S. . i J.* Pest. Journ. 198. sz. — (*Sn.*) Bud. Hirl. 129. sz.
847. *Villányi Andor*. Legenda. 1917. — Ism. *r. r.* Bud. Szemle 172. köt. 152—155. l.
848. *Villányi Andor*. A férj. 1917. — Ism. *r. r.* U. o. 150—155. l.
849. Von der Donau und der Theisz. Segesvár. 1916. — Ism. V. M. Irodalomtört. 556. l.
850. *Weitzner Leó*. Az első magyar Molière-fordítások. (Nagyenyed, 1791.) Magyar nyelv- és irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, 1917. Fritz A. (82, 1 l.)
851. *Zempléni, Árpád*. Das Märchen von Lemninkäinen. Übers. v. Max Bujdossy. Turán 66—69. l.
852. *Zemplényi Klára*. Szerelem hat változatban. — Ism. Hét 46. sz.
853. *Zolnai Béla*. Fehér László balladája. Irodalomtört. 404—411. l.
854. *Zsigmond Ferenc*. A magyar irodalomtörténetírás munkája 1916-ban. Irodalomtört. 105—119. l. [52. sz.]
855. *Zsuzsanna Mária*. Arany bárkán ezüstös vizeken. — Ism. Hét

3. Egyes írók.

856. **Abonyi L. Schwarcz Hajnalka.** Abonyi Lajos. (1833—1898.) élete és irodalmi munkássága. Bölcsészettudományi értekezés. Budapest, 1917. May ny. (8-r. 82. 1 l.)
857. **Vargha Zoltán.** A Márton-család története. 1916. — *Ism. Irodalomtört.* 555. l.
858. **Ágai A. Gálos Rezső.** Ágai Adolf. *Irodalomtört.* 17—25. l.
859. **Amade. Amade László** egy ismeretlen latin verse. Közli Császár Elemér. *Irod. tört. Közlem.* 469—471. l.
860. **Ambrus Z. Ignotus.** Ambrus. Nyugat I. 583. l.
861. **Schöpflin Aladár.** Ambrus Zoltán. P. Napló 76. sz.
862. Ambrus Zoltán, a Nemzeti Színház új igazgatója. Vasár. Ujs. 11. sz.
863. **Arany J. Arany** koszorú Arany János költeményeiből. 1917. — *Ism. Mindszenti János. Tanáregyl. Közl.* 50. évf. 515—517. l. — *Irod. tört. Közlem.* 381. l. — *Uránia* 136. l.
864. **Arany, Johann.** Weltfriede. Deutsch von Armin Barát. Nord u. Süd. 161. köt. 208—210. l.
865. **Arany, Johann.** Zwei Gedichte. 1. Meinem Sohne. 2. Die Welt. Übers. v. Heinrich Melas. 1885. Siebenb. Deutschl. Tagebl. 13191. sz.
866. Kiadatlan részek Arany Ercseyhez írt leveleiből. Közli Szendrey Zsigmond. *Irodalomtört.* 465—468. l.
867. **Alexander, Bernhard.** Die Arany-Feier im Nationaltheater. Pest. Lloyd 74. reg. sz. (Szentivánéji álom.)
868. **Alszeghy Zsolt.** Arany János. Nagyszombati Hetilap 9. sz. — Alexander Bernáth. P. Lloyd 42. reg. sz. — Bartha József. *Magy. Középisk.* 66—68. l. — Bellagh Aladár. *Népművelés* 141—143. l. — Beöthy Zsolt. *Bud. Szemle* 169. köt. 321—326. l. és *Hungary* 2. sz. — *D. A Cél* 115. l. — Elekes Imre. *Sárosp. Ref. főisk.* 1916 17. értes. 163—173. l. és *Sárosp. Ref. Lap.* 9. sz. — Farkas Emőd. *Tolnai Világ-Lap* 10. sz. — Galamb Sándor. *Husz. Száz.* 35. köt. 97—113. l. — Heller Bernát. *Mult és Jövő* 87—89. l. és *Remény* 3. sz. — Ignotus. *Nyugat* I. 417—423. l. és *Világ* 63. sz. — *k. c. Kereszt. Magvető* 49. l. — Kele István. *Egri r.-k. tanítóképző* 1916—17. értes. 3—8. l. és *Hevesm. Tanügy* 6. sz. — Körmeny Viktor. *A Társaság* 9. sz. — Koroda Pál. *Magyarország.* 42. sz. — *ly. Uránia* 73. l. — Móczár József. *Bereg* 21. — Oláh Gábor. *Magyarország.* 61. 62. sz. — Perlaky. *Alkotmány* 62. sz. — Sebestyén Károly. *Izr. irod. Társ.* 1917. *Évkönyv* 355—362. l. — Simonyi Zoltán. *Polg. isk. Közl.* 66—68. l. — Szigethy Piroska. *Siklós* 11. sz. — *V. J. Tiszántúl* 50. sz. — Várdai Béla. *M. Kultura* I. 226—228. l. — *Világ* 16. sz. — *Vasár. Könyvtár* I. 7—11. sz. — *Szegedi Híradó* márcz. 2. — *Felszeghy Béla. Besztercei Magy. Hírl.* 18. sz. — Józsa Sándor ifj. *Székelly Tanügy* 3. sz. — Kováts János. *Népevelő* 5. sz. — Heinrich Arnold. *Siebenb. Deutsch. Tageblatt* 13191. sz.
869. **Anka János.** A nemzet tanítómestere. *Élet.* 9. sz.

870. Apróságok Arany János ifjú korából. M. Figyelő I. 378—381. l. — Uj Idők. 9. sz.
871. Arany János és a Kiszfaludy-Társaság. M. Szalon 2. sz. 12—14. l.
872. Arany János és — Tisza István. Népszava 61. sz.
873. Arany és Tompa. Protest. Szemle 213—215. l.
874. *Arany Jánosné és Széll Piroska* levelei Arany utolsó napjairól. P. Napló 210. sz.
875. *B. K.* Arany János és a háború. Husz. Száz. 35. köt. 153. l.
876. *Babits Mihály*. Arany életéből. (Apró részlet egy biográfiai kísérletből.) Nyugat I. 432—437. l.
877. *Babits Mihály*. Centenárium. Uj Idők 9. sz.
878. *Bán Aladár*. A Toldi-monda alaprétége. Ethnogr. 21—35. l. — Ism. h. EPhK. 688. l.
879. *Beöthy Zsolt*. Arany János. — elnöki megnyitója. Orsz.-Világ 8. sz.
880. *Bertalan Vince*. Arany János költészete és a nevelés. Népközl. 6. sz.
881. *Berzeviczy Albert*. Arany János emlékezete. Bud. Szemle 170. köt. 321—329. l. és Akad. Értes. 425—432. l.
882. *Bogdány Ferenc*. Emlékbeszéd Arany János születésének századik fordulója alkalmából május 20-án tartott emlékünnepevényen elmondotta —. Soproni Láhne-főgim. 1917/18. értes. 3—7. l.
883. *Bujáki Domokos*. Arany János. (1867—1917.) Közművelődés 21—22. sz.
884. c. Arany János jubileuma. Élet 7. sz. [is. 8-r. 15 l.
885. *Császár Elemér*. Arany János. M. Figyelő I. 321—339. (Külön
886. *Császár Elemér*. Arany János mint irodalomtörténítő. Irodalomtört. 226—237. l.
887. *Czóbel Ernő*. Arany János tervezett néplapja, a «Népszabadság». Irod. tört. 479—489. l.
888. *Debreczeni Ferencz*. A rajzolgató Arany. Vasár. Ujs. 9. sz.
889. *Dénes Szilárd*. Arany János kisújszállási tanítósa. Néptanít. Lapja 10. sz.
890. *Dóczi Imre*. Arany nemzetnevelő kutatása. Debrecz. Protest. Lap 10. sz.
891. *Dóczi Jenő*. Arany János kritikai iránya. Nyugat I. 801—811. l.
892. *Drechsler Miksa*. Arany János vallása. Temesv. Hirl. 51. sz.
893. *Egler Dózsa*. Arany János. Komáromi benzés főgim. 1916/17. 14—23. l.
894. *Elek Oszkár*. «A walesi bárdok» tárgyköréről. EPhK. 701—703. l.
895. Emlékezés Arany Jánosra. Gömöri Ujs. 11. sz.
896. Emlékfüzet Arany János születésének századik évfordulójára. 1817—1917. Kiadja a debreczeni Csokonai-kör. Debrecen, Városnyomda. (8-r. 60, 1 l.) 1 kor. (Tartalma: Géresi Kálmán, Elnöki megnyitó beszéd. — Oláh Gábor. Arany János. — Baltazár Dezső. A magyar kálvinizmus szelleme Arany János költészetében. — Csánky Benjamin. Arany erkölcsi világfelfogása. — Szávay Gyula. A képmutogató. (Közlemény.)
897. *H. Fekete Péter*. Ápoljuk az Arany-kultuszt! Polgárisk. Közl. 97. l. — Kőrösy László. Arany-kultusz. Esztergom és vid. 23. sz.
898. *H. Fekete Péter*. Az Arany-centennarium emlékérmé. Vasár. Vasár. Ujs. 42. sz.

899. *H. Fekete Péter*. Arany századik születési évfordulójának érmei. Numiz. Közl. 124. l.
900. *H. Fekete Péter*. Arany és Petőfi barátsága. Nagyszalontai polg. leányisk. 1916/17. értes. (Külön is. 8-r. 14 l.) 1 kor.
901. *Fináczy Ernő*. Arany János. M. Pædag. 1—9. l., Néptanít. Lapja 7. sz. és Nemz. Nőnevelés 72—83. l.
902. *Földessy Gyula*. Arany János, az ember és a költő. Budapest, 1917. Toldi. (8-r. 54 l.) 2 K 50 f. — Ism. c. Élet 47. sz. Schöpflin Aladár. Nyugat II. 955. l. — Várdai Béla. M. Kultúra II. 1044. l.
903. *Fülöp József*. Arany János és Tompa Mihály emlékezete az iskolában. A nagy költők 100-ik évfordulója alkalmából rendezhető emlékünnepegy műsortervezete. Budapest, 1917. Kókai L. (8-r. 32 l.) 80 fill.
904. *Gelentzey Mihálys János*. Vissza: Aranyhoz. Korponai Közl. 4. sz.
905. *Gondám Felicián*. Ünnepi beszéd Arany Jánosról. Pécsi Napló 113. sz.
906. *Grexa Gyula*. Arany János Csaba királyfi-jának töredékei. Irod. tört. Közlem. 24—38. 151—168. 277—296. l. (Külön is megjelent.) (8-r. 61 l. 2 kor.)
907. *Gulyás Pál*. Egy negyedszázad Arany János irodalma. Irodalomtört. 1:34—157. l.
908. *Gyöngyösy László*. Arany János gyermekkorából. Vasár. Ujs. 26. sz.
909. *Gyöngyösy László*. Arany János Nagyszalontán. Protest. Szemle 215—219. l.
910. *Gyöngyösy László*. Arany János szalontai életéről. Irod. tört. 547—554. l.
911. *Gyulai Agost*. Arany János tanítói pályája. Pædag. Értes. 1—2. sz.
912. *Gyulai Agost*. Quem dii odere. Kihez írta Arany János «Tanári jubileumra» című költeményét? Pædag. Értes. 4. sz. (Külön is. Budapest, 1917. 8-r. 18 l.) — Ism. s. l. Nemz. Nőnevelés 174. l.
913. *Halandó*. Az Akadémia Arany-ünnepe. M. Szalon 5. sz. 10—12. l.
914. *Halász Imre*. Arany János és családja. Nyugat I. 438—441. és 777. l.
915. *Hamvas József*. Arany János emlékezete. Pozsonyvárm. Népoktatása VI. évf. 7. sz.
916. *Hatvany Lajos*. Arany Jánosról. P. Napló 80. 81. sz.
917. *Hatvany Lajos*. Arany tanár úr! P. Napló 51. sz.
918. *Hegedüs István*. Arany János és Aristophanes. EPhK. 73—82. l.
919. *Hegyaljai Kiss Géza*. Arany és Tompa barátsága. Határszéli Ujs. 48—50. sz.
920. *Heinrich Gusztáv*. Arany János és az Akadémia. Akad. Értes. 432—437. l. és Bud. Szemle 170. köt. 330—335. l. (Arany J. akadémiai működésére vonatkozó adatok.) Akadémiai Értesítő 554—579. l.
921. *Heller Bernát*. Arany mint nemzetnevelő. Uránia 343—347. l.
922. *Hettesheimer Ernő*. Arany uralomra jutása az irodalomban. 1914. — Ism. Király György. Irod. tört. Közlem. 477—479. l.
923. *Hodossy Béla*. Arany János dalai. Sárosp. Hirl. 9. sz.
924. *Ignotus*. Arany s a népiesség. Nyugat I. 776. l.

925. *J. S. Költészetünk legnagyobb epikusa. Jász-Nagykun-Szolnokvm. Népmívelés X. évf. 7. 8. sz.*
926. *Jakab Ödön. A lírikus Arany. M. Figyelő III. köt. 298—310. l.*
927. *Járossy Andor. Pesszimista volt-e Arany? Eperjesi Lapok 22. sz.*
928. *Juhász Péter. Arany és Szilágyi (Máramarosszigeti ref. lyr. 1916 17. értés. 89—97. l.)*
929. *Kacziány Géza. Arany utolsó balladája. Magyarorsz. 44. sz. — Vargha Gyula nyilatkozata. U. o. 45. sz.*
930. *Kádár Jolán. Arany János. — Beszéd. Kath. tisztviselőnk... felső keresk. isk. 1916—17. értés. 3—7. l.*
931. *Kalinics László. Arany J. emlékünnepevény. Beregm. Tanügy 6. sz.*
932. *Kapossy Lucián. Arany János költészetéről. Dunántuli Protest. Lap 9—11. sz.*
933. *Kardos Albert. Arany János emlékezete. Debreceni áll. főreálisk. 1916/17. értés. 3—7. l.*
934. *Karinthy. A költő és a szaklapok. (Epilógus az Arany-jubileumhoz.) P. Napló 72. sz.*
935. *Karl Lajos. Arany János egy francia bírálója. Uránia 138. l. (Taillandier.)*
936. *Kéký Lajos. Tanulmányok Arany János epikájáról. (Olcso Kőnyvtár 1843—47.) Budapest, 1917. Franklin-t. (16-r. 123 l.) 1 K 50 fill. — Im. a-a. Élet 10. sz. — Gálos Rezső. Irod. tört. Közlem. 374—376. l. — ly. Uránia 105. l. — Pétergál Henrik. M. Középkisk. 295—297. l. — T. V. Nemz. Nénevelés 113. l.*
937. *Kele István. Arany János. (Egri érs. r. k. tanítóképző 1916/17. értés. 3—8. l.)*
938. *Kenessey Jozefina. Arany, Tompa, Liszt trilogia. Veszpr. Hirl. 14. sz.*
939. *Keve. Arany János az ujságírásról. (Levelei alapján.) Balatonvidék jan. 17.*
940. *Kóhalmi Béla. Arany-jubileum Arany János könyvei nélkül? Világ 18. sz.*
941. *Kosztolányi Dezső. János király. (Arany-estély.) P. Napló 74. sz.*
942. *Kosztolányi Dezső. Arany, a vidéki. Délmagyarország 53. sz.*
943. *Kováts Antal. Arany János költői művészetéről. Zalai Közl. 35—37. sz.*
944. *Krónikás. A földi és az égi igazság. (Az Arany-család multjából.) Ébresztő 3. sz.*
945. *Lampérth Géza. Az Arany-család történetéből. Pesti Hirl. 57. sz.*
946. *Lányi Ernő. Arany János emlékezete. Szombathelyi főreáliskola 1916/17. értés. 3—9. l.*
947. *Lehr Albert. A «Nagyidai cigányok» két versszaka. M. Nyelv 181. l.*
948. *Lehr Albert. Arany kitüntetése. M. Nyelv 180. l.*
949. *Lehr Albert. Emlékezések Arany Jánosra. M. Nyelv 141—145. l.*
950. *Lg. A kik megfeledkeznek Arany Jánosról. Magyarország 38. sz. (Nemz. Színház, Opera, Zeneakad., Nemz. Zenede.)*
951. *Lőrinczy György. Arany János emlékezete. Kisdednevelés 8. sz.*
952. *Márki Sándor. Arany János szalontai éveiből. Irodalomtört. 120—133. l.*

953. *Mészöly Gedeon*. Arany János és Zsoldos Ignác. M. Nyelv 172—174. 1.
954. *Muraközy Gyula*. Arany és a keresztyénség. Ébresztő 3. sz.
955. *n.* Alkalmi czikkek Aranyról. Bud. Szemle 170. köt. 156—160. 1. — Gyöngyösy László megjegyzése. Irodalomtört. 547. 1. — Erre helyreigazítás. Bud. Szemle 172. köt. 477—480. 1. «Egy czikk körül» czímmel.
956. *Nagy Sándor*. Arany János emlékezete. Szászvárosi ref. koll. 1916. 17. értes. 20—28. 1.
957. *Nagy Sándor*. «Toldi» keletkezése és fogadtatása. Uránia 37—47. 1.
958. *Négyesy László*. Arany. A költő születésének százados évfordulója alkalmából a Kisfaludy-Társaság ajándéka a magyar tanulóiifjúságnak. Budapest, 1917. Franklin-T. (8-r. 52 l.) — Ism. Császár Ernő. Irod. tört. Közlem. 248—250. 1. — *ty.* Uránia 105. 1. — Mindszenti János. Tanáregyl. Közl. 50. évf. 515—517. 1. — *n.* Népművelés 160. 1. — *s.* Bud. Szemle 169. köt. 471—473. 1. — Várdai Béla. M. Kultura 275. 1.
959. *Négyesy László*. Arany művészete. Akad. Értes. 438—457. 1. és Bud. Szemle 170. köt. 336—359. 1.
960. *Négyesy László*. Arany János száz éves ünnepén. Temesvári Arany J.-Társ. 1914/16. jelentés 10—17. 1.
961. *Négyesy László*. Arany és a magyar nyelv. M. Nyelv 129—141. 1.
962. *Némethy Gyula*. Arany János centenáriuma. Tiszántúl 52. sz.
963. *O. Gy.* Arany János élete. Tolnai Reform. Lapja 3. sz.
964. *P. J.* Arany János-ünnepünk. Tanárképzőintéz. gyakorló főgim. 1916/17. értes. 26—29. 1.
965. *Parászka Gábor*. A «Toldi» nevelő értéke. Hevesm. Tanügy 3. sz.
966. *Pásztor József*. Arany János és a nép. Ébresztő 3. sz.
967. *Pataki József*. Arany mint színész. P. Napló 62. sz.
968. *Petrovan Oszkár*. Arany János kisebb epikai töredékei. Szakolcza. 1916. (8-r. 38 l.) — Ism. Király György. Irod. tört. Közlem. 479. 1. — Zsigmond Ferencz. EPhK. 681—683. 1.
969. *Podmaniczky Pálné Br.* Gvadányi-reminiszcencia Arany Toldijában. Irodalomtört. 412—414. 1.
970. *Pogány József*. A százesztendő Arany János. Szocializmus X. 41—50. 1.
971. *Radnai Oszkár*. Arany János nőalakjai. Budapest, 1917. Benkő Gy. (8-r. 254 l.) 6 Kor. — Ism. Schöpffin Aladár. Nyugat I. 589. 1. — Zlinszky Aladár. Irod. tört. Közlem. 364—366. 1.
972. *Radnai Oszkár*. Arany János a nemzeti nőnevelés szempontjából. Nemz. Nőnevelés 84—87. 1.
973. *Radványmé Ruttkay Emma*. Arany-émlékek. Nemz. Kultura 20. sz.
974. *Raikicsné Hauzer Mária*. Emlékezés Arany Jánosra. Fehértemplom és vid. 21. sz. [77. sz.]
975. *Rákosi Jenő*. Arany Jánosról. Ország-Világ 13. sz. és Bud. Hirl.
976. *Ránzai H. Péter*. Vezérlő csillagunk. Arany János születésének száz éves fordulóján. Garamvidék 21. 22. sz.
977. *Ránzai H. Péter*. Három mozaik Aranyról. Garamvidék 14. 15. sz.
978. *Riedl Frigyes*. Arany mint nyelvész. M. Nyelv 146—149. 1.
979. *Riedl Frigyes*. Arany lelki élete. Bud. Szemle 169. köt. 327—340. 1.

980. *Róna Móric*. Arany János kézírása. (Írás-elemző tanulmány.) Nyugat I. 855—860. l.
981. *Schauschek Árpád*. Arany János és a képzőművészetek. Rajzoktatás 75—81. l.
982. *Schöpplin Aladár*. A fiatal Arany. Nyugat I. 424—431. l.
983. *Schöpplin Aladár*. Arany János születésének századik évfordulójára. Vasár. Ujs. 9. sz.
984. *Sebestyén Gyula*. Arany János és a hagyomány. Ethnogr. 1—6. l.
985. *Simai Ödön*. Arany népiessége és a nyelvújítás. M. Nyelv 149—154. l.
986. *Simonyi Zsigmond*. Arany János nyelvének hatása. Nyelvőr 73—76. l.
987. *Simonyi Zsigmond*. Arany János és a Nyelvőr. U. o. 124. l.
988. *Solymossy Sándor*. Arany János népiessége. Ethnogr. 7—21. l.
989. *Steuer Dezső*. Emlékezés Arany Jánosról. Vágújhelyi izr. főreáliskola 1916 17. értes. 6—9. l.
990. *Sz. J.* Arany János vallásos költészete. Tolnai Reform. Lapja 3. sz.
991. *Szántó Zsigmond*. Emlékezés Arany János születésének századik évfordulóján 1917. május 20. Lugosi áll. főgim. 1916/17. értes. 8—17. l.
992. *Szegedy Rezső*. Ki volt Jankó Szibinyáni. Ethnogr. 35—43. l.
993. *Szegedy Rezső*. A Toldi-trilogia szerb fordítása. Irod. tört. Közlem. 385—404. l.
994. *Szemafor*. Arany János, mint nemzettanító. Evang. Népisk. 57—59. l.
995. *Szendrey Zsigmond*. Arany János életrajzához. Irodalomtört. 199—201. l.
996. *Szentirmai Gizella*. Toldi szerelme és a Frithjof-rege. Bud. Szemle 172. köt. 387—404. l. (Külön is. 8-r. 20 l.)
997. *Szigeti Gyula*. Arany Aristophanes-fordítása lexikographiai szempontból. EPhK. 113—125. 209—215. l.
998. *Szittyá Emil*. Arany János és a külföld. Uj Nemzedék 10. sz.
999. *Szobolovszky István*. Arany János emlékezete a pedagogiában. Nemez. Kultura 13. sz.
1000. *Szobolovszky István*. Arany János emlékezete a hazai siketnéma-oktatásban. Magy. Siketnéma-Oktatás 36—38. l.
1001. *Sztura Szilárd*. Arany János és a világháboru utáni költészetünk. Temesv. Hirl. 49. sz.
1002. *Tanji Iván*. Arany János lelki élete. Nevelés 34. évf. 85—94. 133—141. l.
1003. *Tolnai Vilmos*. Arany: Gondolatok a békecongresszus felől. Irodalomtört. 504. l. — Arany Nagyidai cigányaihoz. U. o. 505. l.
1004. *Tolnai Vilmos*. Arany János: Letészem a lantot cz. verséhez. Irodalomtört. 167. l.
1005. *Tolnai Vilmos*. Arany nyelvművészetéről. Bud. Szemle 170. köt. 360—374. l. és Akad. Értes. 458—470. l.
1006. *Trencsény Károly*. Mikor Arany jobban ki tudta magát fejezni németül, mint magyarul. Nyelvőr 297. l.
1007. *Trencsény Károly*. Arany nyelvének gazdagsága. (Mutatv. készülő Arany-szótárból.) Nyelvőr 33—38. l.
1008. *Trencsény Károly*. Arany «faizú» (?) prózája. M. Nyelv 174. l.

1009. *Trencsény Károly*. Miért nem lett Arany János kereskedelmi iskolai tanár? *Keresk. Szakoktatás* 25. évf. 174—176. l.
1010. *V. L.* Arany János alkonya. *Világ* 45. sz.
1011. *Váczy János*. Arany János kiadatlan bírálata. *M. Nyelv* 161—166. l.
1012. *Vajtczky Emánuel*. Arany János, mint néptanító. *Néptanit. Lapja* 7. sz.
1013. *Váradi, Anton*. Unser Homer. (Zum hundertsten Geburtstage Johann Arany's.) *Pest. Journ.* 59. sz.
1014. *Váro Gedeon*. Arany János egy kétsége. *Nyelvőr* 121. l.
1015. *Vithalm Irén*. Arany János mint tanító. *Népművelés* 201—205. l.
1016. *Voinovich Géza*. Arany János széljegyzetei a *Nyelvőrben*. *M. Nyelv* 155—161. l.
1017. *Voinovich Géza*. Arany balladaköltészetéről. *Bud. Szemle* 169. köt. 341—356. l.
1018. *Weber Artúr*. Irodalmi kutatások a Toldi Szerelmében. *Bud. Szemle* 169. köt. 357—381. l.
1019. *Weisz Miksa*. «Az utolsó főpap» forrásai. (Arany János századik születésnapjára.) *Egyenlőség* 9. sz.
1020. *Zayzon Ferencz*. Arany János emlékezete. *Sepsiszentgyörgyi ref. Mikó coll.* 1916 17. értes. 9—15. l.
1021. *Zempléni Árpád*. Arany Jánosról. *Tokaj-Hegyalja* 12. sz.
1022. *Zolnai Béla*. Arany-jubileum. *Hét* 7. sz.
1023. *Zoltvány Irén*. Arany János emlékezete. *Szt. Istv. Akad. Értes.* 82—109. l. (Külön is. Budapest, 1917. *Stephaneum*. 8-r. 30 l.) — *Ism. ms. Kath. Szemle* 947. l. — *Irod. tört. Közlem.* 486. l.
1024. *Zsigmond Ferenc* beszéde Arany János születése ünnepén. *Karcszagi ref. főgim.* 1916 17. 13—18. l. — *Lásd* 630. 1163. 1374. 1375. 1381. 1804. sz. a. is.
1025. *Babits M. B. K.* Babits Mihály versei. *M. Kultura* 268—270. l.
1026. *Fenyő Miksa*. Babits Mihály. *Nyugat* II. 841—844. l. — *Schöpfli Aladár*. P. Napló 49. sz.
1027. *Bajza J.* — *Lásd* 530. sz. a.
1028. *Baksay S. Détsy Erzsébet*. Baksay Sándor mint elbeszélő. Budapest, 1917. *Grafikai int. ny.* (8-r. 82 l.)
1029. *Kékly Lajos*. Baksay Sándor. (Költők és írók.) Budapest, 1917. *Franklin-T.* (8-r. 147 l.) 3 Kor. — *Ism.* Bartha József. *M. Középkisk.* 110. l. — *Berde Mária*. *EPhK.* 571. l. — *Gálos Rezső*. *Századok* 289—292. l. — *ly.* *Uránia* 69. l. — *Rácz Lajos*. *Sárosp. Ref. Lap.* 10. sz. — *Szem.* *Ébresztő* 5. sz. — *Tolnai Vilmos*. *Nemz. Nénevelés* 61. l. — *Váczy János*. *Irodalomtört.* 415—417. l. — *Zsigmond Ferencz*. *Irod. tört. Közlem.* 122—124. l. — *Vasár. Ujs.* 3. sz. — *Lásd* 630. sz. a. is.
1030. *Balassi B. Gulyás József*. Balassi Bálint házassága. *Sárosp. Hirl.* 47. 48. sz.
1031. *Király György*. Balassi Bálint In *Somnium c.* költeménye. *Irodalomtört.* 52—55. l.
1032. *Bartók L. Loósz István*. Bartók Lajos. *Irodalomtört.* 26—44. 158—166. 294—316. l. (Külön is. 8-r. 52 l.) — *Ism. b. j.* *EPhK.* 706. l. [Ujs. 4. sz.]
1033. *Békássy F. Schöpfli Aladár*. Békássy Ferencz. (Képpel.) *Vasár.*

1034. **Bél M.** *Fest Sándor*. Német utazó Bél Mátyásról. Irodalomtört. 201. l.
1035. **Berecz K.** — Lásd 530. sz. a.
- 1035a. **Berzsenyi D.** — Lásd 1132. sz. a.
1036. **Bethlen I.** *Perényi József*. Gróf Bethlen Imre színműve. EPhK. 320—322. l.
1037. **Bethlen M.** *Birkás Géza*. Bethlen Miklós és Prévost abbé. EPhK. 596. l.
1038. *Gesztesi Gyula*. Bethlen Miklós gróf emlékiratai. Uj Idők 45. sz.
1039. **Bod P.** *Révész Imre*. Bod Péter mint történetiró. — Ism. Marton János. Protest. Szemle 132—135. l. — Századok 132—135. l. — Magyar Győző. Ev. Szaklap 209—211. l.
1040. **Brodarics I.** *Laszowski, E.* Prilog za životopis Stjepana Brodarica. Vjesnik kr. hrv. slav. dalm. zemaljsk. Arhiva XVIII. 303. l.
1041. **Bródy S.** *Schöpflin Aladár*. Bródy Sándor. P. Napló 126. sz.
1042. **Cholnoky V.** *Cholnoky László*. Cholnoky Viktor. Nyugat I. 660—678. l.
1043. **Császár F.** — Lásd 1178. sz. a.
1044. **Csengery A.** — Lásd 530. sz. a.
1045. **Cseri (Apáczai). Miklós Odón**. Apáczai Cseri János Utrechtbe történt meghívásáról. Dunántuli Protest. Lap 23—24. sz.
1046. **Csiky G.** *Völenszky Béla*. Csiky Gergely társadalmi drámái. Bölcsészettudományi értekezés. Budapest, 1917. Fritz A. ny. (8-r. 74, 1 l.) — Lásd 1189. sz. a. is.
1047. **Csokonai. Csokonai V. Mihály** egy elfeledett verse. Közli Batta István. Irod. tört. Közlem. 351. l.
1048. *Filép Gusztáv*. Csokonai Vitéz Mihály. Emlékbeszéd a Csokonai-szobornál 1916. nov. 17-én. Az Egyetem II. 7—15. l.
1049. *Harsányi István* és *Gulyás József*. Adalékok Csokonai költészetéhez a sárospataki könyvtárból. Irod. tört. Közlem. 57—78. l.
1050. *Kardos István*. Három Csokonai-dal és három Petőfi-dal. (4-r. 9 l.) 4 Kor. — Ism. Molnár Antal. Zenei Szemle 233. l.
1051. *Oláh Gábor*. Csokonai és a rococo. Bud. Szemle 171. köt. 119—130. l.
1052. *Vida Imre*. Egy elfelejtett Csokonai-vers. Irod. tört. Közl. 106. l. — Helyreigazítás. U. o. 256. l.
1053. **Csuzy Zs.** *Sörös Pongrácz*. Csuzy Zsigmond életéhez. EPhK. 689. l.
1054. **Degré A.** *Pitroff Pál*. Degré Alajos. Irodalomtört. 1—16. l.
1055. **Desericzky. Juhász Vince**. Desericzky Incze élete és művei. 1915. — Ism. Király György. Irod. tört. Közlem. 474. l.
1056. **Dessewffy J. gr.** — Lásd 1178. sz. a.
1057. **Dévay M.** *Payr Sándor*. Dévay Mátyás Luther Márton házában. Prot. Sz. 632—642. l. — Lásd 635. sz. a. is.
1058. **Döbrentei G.** — Lásd 1324. sz. a.
1059. **Dutka A.** *Dutka, Achatius*. Vor dem Christus von Ypern. Deutsch von H. B. Kirchl. Blätter 21. sz.
1060. **Egressy G.** — Lásd 530. 1188. sz. a.
1061. **Eötvös J. br.** *Eötvös József* levelei a 67-iki koronázási hangulatból. Orsz.-Vil. 1. sz. (Falk Miksához intézett 3 levél.)

1062. *Bihari Károly*. Báró Eötvös József politikája. 1916. — *Ism. Suszter Oszkár. M. Pædag.* 487—490. l. — *Sas Andor. Husz. Száz.* 36. köt. 413—416. l. — *Imre Sándor. Irodalomtört.* 506—508. l.
1063. Eötvös József báró emlékünnepe. Népnevel. Lapja 1—4. sz.
1064. *Fögel Sándor*. Szélgjegyzetek Eötvösnek Magyarország 1514-ben cz. regényéhez. — *Ism. Alszeghy Zsolt. EPhK.* 680. l.
1065. *Eötvös K. Mezey Sándor*. Eötvös Károly. *Izr. irod. Társ.* 1917. Évkönyv 260—266. l.
1066. *Erdélyi J. Gulyás Józef*. Erdélyi János két kéziratban levő drámája. *Sárosp. Hirl.* 3. 4. sz. (Eleje a mult évi folyamban.) — Külön is. *Sárospatak*, 1917. (8-r.) — *Ism. z. b. EPhK.* 600. l.
1067. *Husztiné Révhegyi Rózsi*. Erdélyi és Hegel. *Bud. Szemle* 170. köt. 97—117. l. — Lásd 530. sz. a. is.
1068. *Erdős R. Frank, Hans, René* Erdős. *Frankf. Ztg.* 18. sz.
1069. *Fáy A. Kádár Jolán*. Fáy András és a nemzeti nőnevelés. — *Ism. Szentirmay Gizella. EPhK.* 680. l.
1070. *Fazekas M. Fazekas M.* Ludas Matyi. (Teván-kiadás.) — *Ism. Hét* 36. sz.
1071. *Fiók K. Szász K.* Emlékezés Fiók Károlyra. *Bud. Szemle* 170. köt. 202—217. l.
1072. *Frankenburg. Gesztesi Gyula*. Frankenburg Adolf emlékiratai *Uj Idők* 39. sz.
1073. *Gaal J. Binder Jenő*. Gaal József «A király Ludason» c. vígjátékának forrásai. *Irodalomtört.* 280—293. l.
1074. *Garay J. Garay János* két levele Kovács Pálhoz. *Közli Pitroff Pál. Irod. tört. Közlem.* 463. l.
1075. *Zolnai Béla*. Garay «Obsitos»-ához. *EPhK.* 63. l.
1076. *Gárdonyi G. Dluhopolszky Bertalan*. Gárdonyi mint pædagogus. *Néptanít. Lapja* 22. sz.
1077. *Görcsöni D. Szén*. Görcsöni Dénes. *Élet* 44. sz.
1078. *Gvadányi. Barta M. Eszter*. Gvadányi J. «Rontó Pál»-jának egyik forrása. *Irodalomtört.* 320—326. l.
1079. *Szigetvári Iván*. Gvadányi Helikoni póre. *Irod. tört. Közlem.* 39—56. l. — Lásd 968. sz. a. is.
1080. *Gyóni G. Gyóni G.* Az Élet szeretője. — *Ism. Sebestyén Károly. Bud. Hirl.* 247. sz. — c. *Élet* 46. sz. — *Hét* 41. sz. — *Uj Idők* 51. sz.
1081. *Gyóni Géza*. Lelevel a Kalváriáról. — *Ism. bg. Kath. Szemle* 83. l. — *Tordai Ányos. M. Kultúra* I. 40—42. l.
1082. *Gyóni Géza*. 1. Petőfs Geist. 2. *Ism. Schützengraben. Übertragen von Karl Somló. Illustr. Ztg.* 3870. sz.
1083. *Bielek László ifj.* Emlékezés Gyóni Gézáról. *Eperjesi Lapok* 36. sz.
1084. *Binder, Eugen*. G. Gyónis «Kalvarienbriefe». *P. Lloyd* 219. sz.
1085. *Binder, Eugen*. Géza Gyóni als Liebeslieddichter. *Pest. Journ.* 212. sz.
1086. Ein Petőfi des Weltkrieges. *Köln. Ztg.* VIII. 5. sz.
1087. *Jolsvai*. A költő és a sorsharag. *Uj Nemzedék* 30. sz.
1088. *K—j*. Gyóni Gézáról. *Bud. Hirl.* 201. sz.
1089. *Kemény Gábor*. Gyóni Géza (1884—1917.) *Husz. Száz.* 36. köt. 204—207. l.

1090. *Körmendy Viktor*. Gondolatok egy messzi sír körül. A Társaság 31. sz.
1091. *N. n.* Ki is volt Gyóni Géza. Zászlónk XVI. 1. sz.
1092. *Nagy Lajos*. Egy magyar bárd sorsa. Gyóni Géza élete és költészete. Budapest, 1917. Eggenberger. (8-r. 82 l.) 3 kor. — Ism. Szikla. Évang. Órálló 39. sz. — Vasár Ujs. 35. sz.
1093. *Strasser, Josef*. Géza Gyóni. P. Lloyd 185. sz. — (pr.) Alkotmány 185. sz.
1094. *Gyulai P. Vadnai Béla*. Lévay József — Gyulai Pálról. Vasár. Ujs. 37. sz.
1095. *Harsányi L. Dudinszky Nesztor*. Az új lyra. Határszéli Ujs. 10. sz. (Harsányi Lajos költészetéről.)
1096. *Heltai G. Trócsányi Zoltán*. Heltai Gáspár új testamentom fodításáról. Könyvszemle 201—210. l.
1097. *Herczeg F. Schöpflin Aladár*. Herczeg Ferencz. P. Napló 35. sz.
1098. *Herczeg und Bródy. a.* Pest. Journ. 267. sz.
1099. *Horhi Juhász P.* — Lásd 635. sz. a.
1100. *P. Horváth L.* Egy elfeledett regényről. Akad. Értes. 470—480. l. (Részlet Petrichevich-Horváth Lázár «Az elbujdosott» cz. regénye. — székfoglalójából.)
1101. *Horváth M. Márki Sándor*. Horváth Mihály (1809—1878.) (Magyar Történeti Eletrajzok. 33. évf. 1—5. füz.) Budapest. 1917. Tört. Társ. (8-r. 388 l.)
1102. *Ilosvai P. Király György*. Ilosvai elveszett historiás éneke. Irodalomtört. 411. l.
1103. *Institoris G. Institoris Gábor* egy levele. Közli Baros Gyula. Irod. tört. Közlem. 471—473. l.
- 1103a. *Jámbor P.* — Lásd 1178. sz. a.
1104. *Jókai M. Borsos István*. A peregrinus. Irodalomtört. 45. l.
1105. *Vértesi Jenő*. Jókai hagyatéka a M. Nemz. Múzeumban. Irodalomtört. 94—96. l.
1106. *Xántus Jánosné Doleschal Gabriella*. Emlékezés Jókaiéakra. Temesv. Hirl. 213. sz. — Lásd 1260. 1354. 1376. sz. a. is.
1107. *Jósika M. Dézsi Lajos*. Jósika Miklós. — Ism. Papp Ferencz. EPhK. 556—560. l. — Alszeghy Zsolt. Századok 366—370. l. — (c. j.) Kath. Szemle 662. l. — Elek Oszkár. Bud. Szemle 171. köt. 317—320. l. — Gyalui Farkas. Az Ujság 180. sz. — Zsigmond Ferencz. Irod. tört. Közlem. 359—364. l. — ri. Prot. Szemle 467. l.
1108. *Jósika Abafiának hatása Tesla Miklósrá*. Uránia 27. l. — Lásd 1178. sz. a. is.
1109. *Karinthy Fr. Kosztolányi Dezső*. Karinthy Frigyes. Délmagyarorsz. 35. sz.
1110. *Kármán J. Krudy Gyula*. Fanni hagyományai. Magyarorsz. 27. sz.
1111. *Kazinczy F. Kazinczy Ferencz* tübingai pályaműve. Kiadta Heinrich G. — Ism. Weber Arthur. EPhK. 565. l. — Simai Ödön. M. Nyelv 220—225. 284—289. l. — Gálos Rezső. Irod. tört. Közlem. 245—248. l. — Rácz L. Sárosp. Ref. Lapok 7. sz. — Szigetvári Iván. Irodalomtört. 417—421. l.
1112. *Kazinczy Ferencz* levelezéséhez. Közli Kemény Lajos. Akad. Értes. 381—385. 583—588. l.

1113. *Borz Gyula*. Kazinczy írói összekötetései fogsága idejéig. 1916. — *Ism. Király György*. Irod. tört. Közlem. 475. l.
1114. *Harsányi István*. A Kazinczy F. ellen írt gúnyirat szerzője. Irod. tört. 501—504. l.
1115. *Kovács Géza*. Kazinczy egyik epigrammjához. — *Ism. Alszeghy Zsolt*. EPhK. 681. l.
1116. *Simai Ödön*. Kazinczy Ferencz nyelvújítása. M. Nyelv 7—11. l. (Külön is.)
1117. *Simonyi Zsigmond*. Kazinczy újításai? Nyelvőr 53. l.
1118. *Váczy János*. Kazinczy-Marmontel-fordítása. Irod. tört. Közlem. 257—276. l. — Lásd 530. 1203. sz. a. is.
1119. *Kazinczy G. Kazinczy Gábor hat levele Tompa Mihályhoz*. Közli Wallentinyi Dezsőné. Akad. Értes. 386—396. l. — Lásd 1178. sz. a. is.
1120. *Kemény Zs. Agárdi László*. A kolostor Kemény Zsigmond regényeiben. Kath. Szemle 671—696. l.
1121. *Galamb Sándor*. Kemény Zsigmond Alhikmetje. Helyreigazítás. Irod. tört. Közlem. 124. l.
1122. *Kereszturi B. Miklós Ödön*. Kereszturi Bálint doktori vizsgálja (1660.) Dunántuli Protest. Lap 27. sz.
1123. *Kertbeny K. Hatvany Lajos*. Egy fölösleges ember. (Kalandos korrajz?) P. Napló 135. 141. 147. 153. 159. 165. 171. 183. 189. 195. 201. 207. 222. sz.
1124. *Kis Ján*. *Fest Sándor*. Kis János verseihez. EPhK. 180. l.
1125. *Kiss Józse*. *Mandel Izidor*. Zsidó elemek Kiss József költészetében. (Részlet.) Zsidó Szemle 19. sz.
1126. *r.* A reklámpoéta. M. Kultura 382—384. l. (Kis József.)
1127. *Kisfaludy K. Lábán Antal*. A «Tatárok Magyarországon» és a bécsi Polizei-Hofstelle. Irodalomtört. 169—172. l.
1128. *Kisfaludy S. Darnay Kálmán*. Visszaemlékezések. 1. Kisfaludy Sándor szerelmei. A Társaság 31. sz.
1129. *Klesch Kr. Ferenczi Zoltán*. Négy sor magyar vers Klesch Christophorus Dániel latin dissertációjában. 1680. — EPhK. 249. l.
1130. *Kocsi Csergő B. Harsányi István*. Kocsi Csergő Bálint eddig ismeretlen munkája. Sárosp. Ref. Lap 9. 13. 15. 16. sz.
1131. *Kölcsey*. *Br.* A Kölcsey-szoborról. Északkeleti Ujs. 28. sz.
1132. *Császár Elemér*. A Berzsenyi-kritika eredeti fogalmazványa. Irod. tört. Közlem. 464—469. l.
1133. *Várady István*. A hibásan énekelt Himnusz. Nemz. Kultura 22. sz. — Lásd 1180. sz. a. is.
1134. *Kossuth L. Ujhelyi Gizella*. Kossuth Lajos a magyar művelődés-történelemben. 1913. — *Ism. Király György*. Irod. tört. Közlem. 477. l.
1135. *Kövi I. Gréb Gyula*. Kövi Imre. EPhK. 687. l.
1136. *Krúdy Gy. Kemény Simon*. Néhány szó Krúdy Gyuláról. Magyarország 213. sz.
1137. *Révész Béla*. Arcképkísérlet Krúdy Gyuláról. Nyugat II. 784—791. l.
1138. *Laskai J. Király György*. Laskai János verses levele a Charicleáról. Irod. tört. Közlem. 459—461. l.

1139. Lovik K. *Sebestyén Károly*. M. Figyelő III. 127--134. l.
1140. Madách I. *Fejér József*. A biblia hatása az Ember Tragédiájára. — Ism. Tolnai Vilmos. EPhK. 679. l.
1141. *Galamb Sándor*. Kant és Madách. Irod. tört. Közlem. 181--183. l.
1142. *Marót Károly*. Madách és a Byron-féle Don Juan. EPhK. 629--638. l.
1143. *Tolnai Vilmos*. Madách Imre forrásaihoz. Irodalomtört. 46. 48. l. — Lásd 1644. sz. a. is.
1144. *Magyar L. Palóczy L.* Der ungarische Livingstone. Pest. Journ. 110. sz. (Magyar László.)
1145. *Malvina. Balla Jenő (Bátsi)*. Malvina grófné. Bud. Hirl. 164. sz. (Gr. O'Donnell Henrikné, szül. Tarnóczy Malvina.)
1146. *Mikszáth. Mikszáth Kálmán* hátrahagyott munkái. 1—9. — Ism. Irod. tört. Közlem. 382. l.
1147. *Ady Endre*. A Mikszáth parasztja. Nyugat II. 321. l.
1148. *Ady Endre*. A Mikszáth csehei. Nyugat II. 742. l.
1149. *Mauks Cornélia*. Mikszáth Kálmán és az angolok. Az Ujság 21. sz.
1150. *Mikszáth Kálmánné*. Mikszáth Kálmán. M. Figyelő I. 383--399. l.
1151. *Rubinyi Mózes*. Mikszáth Kálmán élete és művei. Az összes művek bibliográfiájával. Budapest, 1917. Rév.-testv. (8-r. 129 l.) — Ism. Béltéky László. Irodalomtört. 328. l. — Gesztesi Gyula. M. Figyelő III. 211--214. l. — *ly.* Urania 137. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat I. 507. l. — Várdai Béla. Irod. tört. Közlem. 366--374. l. — Uj Idők 32. sz.
1152. *Molnár F. Schöpflin Aladár*. Molnár Ferenc. P. Napló 224. sz.
1153. *Magyar írók otthonában*. 1. Molnár Ferencz. Vasár. Ujs. 43. sz. — 2. MórícZ Zsigmond. U. o. 44. sz.
1154. *MórícZ Zs.* — Lásd 1153. sz. a.
1155. *Orczy L. Tolnai Vilmos*. Sajtóhiba és szövegjavítás. (Orczy Lőrincz egyik verséhez.) M. Nyelv 277--281. l.
1156. *Pákh A. Pákh Albert* levelei Tompa Mihályhoz. Közli Wallentinyi Dezsőné. Irod. tört. Közlem. 78--83. l. — Lásd 530. sz. a. is.
1157. *Papp Endre*. Lásd 530. sz. a.
1158. *Cs. Papp J. Kaposi József*. Cs. Papp József. Nyugat II. 953. l.
1159. *Pekár Gy. Pekár Gyula*. (Képpel.) Vasár. Ujs. 1. sz.
1160. *Petőfi S. Petőfi Sándor* összes költeményei. Bevezette Kardos Albert. Debreczen, 1916. — Ism. P. Napló 135. sz.
1161. Három Petőfi-dal. Zenéjét szerzette Kardos István. Budapest. (1917.) Rózsavölgyi. (4-r. 15 l.) 6 kor.
1162. *Petőfi, Alexander*. Patriotienlied. Übers. v. Andor Sponer. Karpathen-Post 51. sz.
- 1162a. *Petőfi, Alexander*. Falu végén költeményének fordítása Rosée Adolftól. Neues Wiener Journ. 8586. sz. (Lásd Irodalomtört. 203. l.)
1163. *Ferenczi Zoltán*. Petőfi és Arany barátsága. Bud. Szemle 170. köt. 375. 384. l.
1164. *Harsányi István*. Aláírási ív Petőfi első verses kötetére. Irodalomtört. 317. l.

1165. *Hatvany Lajos*. Feleségek felesége. P. Napló 237. 238. 240. 242—244. 252. 258. 263. 271. 275. 281. 289. 295. 301. 307. 313. 318. sz.
1166. *Horváth János*. Petőfi 1848 49-ben. Irodalomtört. 473—478. 1.
1167. *Kacziány Géza*. Petőfi ezrede. Magyarország 135. 141. sz.
1168. *Krúdy Gyula*. Petőfi regénye. Magyarország 100. sz. (A hóhér kötele.)
1169. *Lukinich Imre*. Petőfi és III. Napoleon. Irodalomtört. 505. 1.
1170. *Rosée, Adolf*. Petőfi auf dem deutschen Vorlesetisch. N. Fr. Presse 237. sz. 1180. sz. a. is.
1171. *Váradi Antal*. Petőfiné «Testvéri szózata». Orsz.-Világ. 41. sz.
1172. *Pósa L. Pósa, Ludwig*. Das Vaterland. Übers. v. Andor Spóner. Karpathen-Post 51. sz.
1173. *Pulszky F.* — Lásd 1196. sz. a. [41. sz.]
1174. *Rádl Ö. Baróthy Pál*. Rádl Ödön emléke. Nagyvárad Napló
1175. *Rákosi J. Sebestyén K. Rákosi Jenő*. Magy. Figyelő IV. köt. 145—152. 1.
1176. *Révai M. Révai Miklós* egy levele 1798-ból. Közli Agárdi László. Irod. tört. Közlem. 214—216. 1.
1177. *Rosty K. Iván Iván János*. Rosty Kálmán költészete. Budapest, 1917. Franklin-ny. (8-r. 57, 1 l.)
1178. *Sárosy Gy. Sárosy Gyula* kiadatlan írásai. Közli Kara Győző Irod. tört. Közlem. 107—117. 184—201. 1. (Sárosy levele feleségéhez, S. levele Mészáros Károlyhoz, Desseffy József 2 levele Sárosyhoz, Kazinczy Gábor, Szemere Miklós, Fáy Ferencz, Török Gábor (2), Császár Ferencz, Jámbor Pál, Jósika Miklós levele.)
1179. *Sík S. Radványi Kálmán*. Sík Sándor költészetéről. Élet 7. sz.
1180. *Spóner A. Hajnóci, Jos. A.* Dr. Andor Spóner als Kunstübersetzer. Karpathen-Post. 50. 51. sz. (Kölcsény: Hymnus; Vörösmarty, M: Hymne. 3. Szabolcska M. Jesus. 4. Petőfi: Patriotentlied. 5. Pósa L. Das Vaterland fordítása.)
1181. *Szabó (Szentjóni). Laczkó Géza*. Szentjóni Szabó Együgyű Parasztjához. Irodalomtört. 48. 1.
1182. *Szász K.* — Lásd 537. sz. á.
1183. *Gr. Széchenyi I. Friedreich István*. Gróf Széchenyi István élete. 2 köt. 1915—16. — Ism. Balanyi György. M. Középk. 39—43. 1. — Váczy János. EPhK. 38—41. 1.
1184. *Gyöngyösi Nándor*. Gróf Széchenyi István szentenciái. Budapest, é. n. Korvin-ny. (8-r. 32 l.) — Ism. Király György. Irod. tört. Közlem. 476. 1.
1185. *Mészöly Gedeon*. Zsoldos Ignác és gróf Széchenyi István. Akad. Ertes. 58—64. 106—115. 396—404. 1.
1186. *Réz Mihály*. A politikai tudomány és Széchenyi. Tört. Szemle 224—239. 1.
- 1186a. *Szegedi Kiss I.* — Lásd 635. sz. a.
1187. *Szemere M.* — Lásd 1178. sz. a.
1188. *Szentmiklósy A. Gálos Rezső*. Szentmiklósy Alajos életrajzához. Irod. tört. Közlem. 461—463. 1.
1189. *Szigeti J. Szigeti József* levelei Egressy Gáborhoz. (Adalékok a Nemzeti Színház történetéhez.) Közli Perényi József. Irod. tört. Közlem. 345—351. 1.

1190. *Perényi József*. Szigeti József és Csiky Gergely. Irodalomtört. 385—391. l.
1191. *Perényi József*. Szigeti József forrásaihoz. Irodalomtört. 167—169. l.
1192. *Szigligeti*. — Lásd 537. sz. a.
1193. *Szini Gy. Kosztolányi Dezső*. Szini Gyula. Nyugat II. 859—866. l.
1194. *Szomory D. Hatvany Lajos*. Szomory Dezső. P. Napló 218. sz.
1195. *Kosztolányi Dezső*. Szomory Dezső. Nyugat II. 74—77. l.
1196. *Teleki L. gr. Gr. Teleki László* levelei Pulszky Ferenczhez. Közli Vértesy Jenő. Irod. tört. Közlem. 217—244. 313—330. l.
1197. *Tessedik S. Pilsí Lajos*. Tudós professzor Teschedik. Világ 30. sz.
1198. *Szelényi Ödön*. Tessedik Sámuel élete. 1916. — *Ism. W. I. Pozsonyvárm. Népoktatása VI. évf. 4. sz.*
1199. *P. Thewrewk E. Ponori Thewrewk Emil* búcsúszavai. EPhK. 247—249. l.
1200. *Csengeri János*. Ponori Thewrewk Emil. Bud. Szemle 170. köt. 294—297. l.
1201. *F. A. Ponori Thewrewk Emil*. EPhK. 193. l.
1202. *Hegedüs István* beszéde P. Thewrewk Emil ravatalánál 1917. febr. 26. Akad. Értes. 140—142. l.
1203. *P. Thewrewk J. P. Thewrewk József* levelei. (Adatok Kazinczy hatásának s az erdélyi irodalmi életnek megismeréséhez.) Közli Kristóf György. Irod. tört. Közlem. 352—358. 438—459. l.
1204. *Toldy F. Császár Elemér*. Toldy Ferencz kritikai munkássága. Irod. tört. Közlem. 297—312. 405—418. l. (Kivonata Akad. Értes. 359—369. l.)
1205. *Tolnai L. Elek Oszkár*. Tolnai Lajos balladáái. Irod. tört. Közlem. 169—180. l.
1206. *Tömörkény. Alföldy Mihály*. Levél Ady Endréhez. — Ady E. válasza. Nyugat I. 943. l.
1207. *B. F.* Tömörkény emlékezete. Uj Nemzedék 18—19. sz.
1208. *Cserey Mihály*. Tömörkény István kiadatlan verse. (Este.) Temesv. Hirl. 112. sz.
1209. *Krúdy Gyula*. Tömörkény halotti maszka. Magyarország. 113. sz.
1210. *Móra Ferenc*. Tanító-mesterünk. Szegedi Napló 228. sz. — Tömörkény István. Arch. Értes. 37. köt. 218—221. l.
1211. *Móricz Zsigmond*. Tömörkény István. (1866—1917.) Nyugat I. 829—831. l. — Ady Endre. U. o. I. 849. l. — és Délmagyarország 228. sz. — a. j. Elet 18. sz. — f. gy. Hét 17. sz. — Fehér Árpád. Budapest 109. sz. — II. J. M. Szalon 5. sz. 5—7. l. — Jászai Mari. Délmagyarország 98. sz. — Kéký Lajos. Bud. Szemle 170. köt. 448—458. l. — Krúdy Gyula. Magyarország 108. l. — Liptai Imre. P. Napló 112. sz. — Orgoványi. Ebresztő 5. sz. — Török Gyula. Nyugat I. 832—834. l. és Magyarország 116. sz. — Uj Idők 19. sz. — Váczy József. M. Figyelő III. 178—184. l.
1212. *Podhraczy György*. Az etnografus Tömörkény. Magyarország 183. 198. 207. sz.
1213. Strofák Tömörkény Istvánról. Délmagyarország 233. sz.

1214. **Tompa.** Egy ismeretlen költemény Tompa Mihálytól. (Aratás és szüret. 1850.) Közli Hodossy Béla. Sárosp. Hirl. 33. 34. sz.
1215. *Tompához írt levelek.* Közli Kálniczky Géza. Sárosp. Hirl. 11—26. sz.
1216. *Tompa, Michael.* Ad ciconiam. Interpretatio latina Stephani Hegedüs. Juventus IX. 1. sz.
1217. *Barcsai Károly.* Tompa Mihály a nevelésről és tanításról. Népművelés 457—461. l.
1218. *Bartha József.* Tompa Mihály emlékezete. Szt. Istv. Akad. Értes. 213—222. l.
1219. *Bátori József.* Az «ősz lovagja». (Tompa születésének 100 éves fordulóján.) Nemz. Kultúra 45. sz.
1220. *Bódiss Jusztin.* Emlékezés Tompa Mihályról. Komáromi Lapok 50. sz.
1221. *Császár Elemér.* Tompa Mihály emlékezete. A Cél 634—639. l.
1222. *Császár Elemér.* Tompa Mihály. M. Figyelő III. köt. 383—397. l.
1223. *Czinke István.* Beszéd Tompa szülőházánál. Sárosp. Ref. Lap. 40—41. sz.
1224. *Gálos Rezső.* Emlékezés Tompa Mihályra. Uránia 341—343. l.
1225. *Gorzó Gellért.* Tompa-Ikarus. Sajóvidék 39. sz.
1226. *Hegyaljai Kiss Géza.* A virágok költője. Eperjesi Lap. 48. sz. és Nemz. Kultúra 39. sz.
1227. *Kálniczky Géza.* Tompa és Reményi. Sárosp. Hirl. 49—50. sz.
1228. *Kardos Albert.* Tompa és Debreczen. Debreczeni Protest. Lap. 47—48. sz.
1229. *Markó Miklós.* Tompa Mihály titokzatos hagyatéka. Orsz.-Világ 24. sz. és Figyelő 543. sz.
1230. *Négyesy László.* Tompa. Bud. Szemle 172. köt. 340—354. l.
1231. *Papp Imre.* Tompa Mihály emlékezete. Karczagi Napló 49—52. sz.
1232. *Patay Pál.* Tompa-jubileumra. Prot. Egyh. Isk. Lap. 37. 38. sz.
1233. *Prepelczay Eleődné.* Tompa szerelme. Temesv. Hirl. 236. sz.
1234. *Ránzai H. Péter.* «A virágok poetája» születése századik évfordulóján. Garamvidék 40—42. sz.
1235. *Schöpflin Aladár.* A hanvai pap. P. Napló 241. sz.
1236. *Schöpflin Aladár.* Tompa Mihály. Vasár. Ujs. 39. sz. és Nyugat II. 493—498. l.
1237. *Vadász Norbert.* Tompa Mihály letéte a premontrieknél. Sárospatak 11—12. sz.
1238. *Vadnai Béla.* Lévay - Tompáról. Vasár. Ujs. 39. sz.
1239. *Wallentinyi Dézsóné.* Tompa Mihály és Böszörményi Katalin. Vasár. Ujs. 40. sz.
1240. **Boros Ferenc.** Tompa Mihály. Élet 40. sz. — Dudinszky Mihály. Gör.-kath. Szemle 45—51. sz. — Heller Bernát. Mult és Jövő 409. l. — Kardos Albert. Debrecz. Protest. Lap. 39. sz. — Kohn Dávid. Békés 38. 39. sz. — Körmendy Viktor. A Társaság 39. sz. — *ly.* Uránia 265—267. l. — *N-r.* Sajóvidék 39. sz. — Okos Gyula. Tolnai Reform. Lapja 7. sz. — Palóczy L. Pest. Journ. 236. sz. — *Ry.* Sárosp. Reform. Lap. 38—39. sz. — Sándor Pál. Dunántuli Protest. Lap. 40. sz. — P. Lloyd 242. sz. (Vezércikk.) — Néptan. Lapja 40. sz. — Vasár. Könyv II. 9—12. sz.

1241. *Zolnai Béla*. Még egy jubileum. Hét 8. sz. — Lásd 873. 903. 919. 938. 1119. 1156. 1654. sz. a. is.
1242. *Tormay C. Molo, Walter v. Cäcilie von Tormay*. Berlin. Tagebl. decz. 13. sz.
1243. *Tóth Á. Schöpflin Aladár*. Tóth Árpád. P. Napló 106. sz.
1244. *Tóth E. Szepessy László*. Tóth Ede népszínművei. 1914. — Ism. Király György. Irod. tört. Közlem. 379. l.
1245. *Trefort Á. Berzeviczy Albert*. Trefort Ágoston emlékezete. Születésének 100. évfordulója alkalmából. (Emlékbeszédek a M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött. XVII. 14.) Budapest, 1917. Akadémia. (8-r. 21 l.) I Kor. — és Bud. Szemle 170. köt. 1—22. l.
1246. *Vahott I.* — Lásd 530. sz. a.
1247. *Vachott S.-né. Gesztesi Gyula*. Vachott Sándorné emlékiratai. Uj Idők 25. sz.
1248. *Vandrák A. Szelényi Ödön*. Vandrák András pedagógiai iratai. M. Pædag. 48—63. l.
1249. *Verseghy. Alszeghy Zsolt*. Verseghy forrásaihoz. EPhK. 596. l.
1250. *Fest Sándor*. Verseghy Ferencz három költeményének forrása. EPhK. 316—318. l.
1251. *Vörösmarty. Balassa József*. Vörösmarty Petikéje. Irodalomtört. 414. l.
1252. *Sas Andor*. Vörösmarty Vén cigányának vihar-képéhez. EPhK. 251. l. — Lásd 537. 1180. sz. a. is.
1253. *Zrinyi M. Ferenczi Zoltán*. Zrinyi «Az török afium ellen való orvosság» című művének forrásai. EPhK. 329—336. l.
1254. *Ferenczi Zoltán*. Zrinyi és Busbequius. Akad. Értes. 34—54. l.
1255. *Fraknoi Vilmos*. Zrinyi a költő tanuló évei. Bud. Szemle 170. köt. 161—183. l.
1256. *Fraknoi Vilmos*. Zrinyi Miklós a költő első irodalmi műve. Könyvszemle 146—150. l.
1257. *Pap Károly*. Egy ismeretlen Zrinyiász-másolat. Irodalomtört. 49—52. l. [226—249. l.]
1258. *Takáts Sándor*. Zrinyi Miklós gyámjai. Bud. Szemle 172. köt.

4. Magyar nyelvészet.

1259. Adalék a magyar szótárirodalom történetéhez. M. Nyelv 48. l.
1260. *Arany János* Jókai nyelvéről. Közli Tolnai Vilmos. U. o. 171. l.
1261. Államiratok stílusa. Nyelvőr 48. l.
1262. *Antibarbarus*. Divatos okhatározás. U. o. 284. l.
1263. *Antibarbarus*. Fölösleges idegen szók. U. o. 232—234. l.
1264. *Antibarbarus*. Kevés a *-nak, -nek*. U. o. 166—168. l.
1265. *Antibarbarus*. Sok a nagy betű. U. o. 115. l.
1266. *Bátky Zsigmond*. A moldvai csángótelepek térképe. 1917. — Ism. Viski Károly. Nyelvőr 170. l.
1267. *Batta István*. Nyelvújítási adatok. M. Nyelv 305—307. l.
1268. *Csefkó Gyula*. Helynevek. 1. Brassómegyeiek. Nyelvőr 68. l.
1269. *Csorba Ferenc*. Jogi életünk szavairól. (A Magyar Jogélet könyvtára. 12.) Budapest, 1917. (8-r. 40 l.)

1270. *Dénes Szilárd*. Még egyszer az *-ási -ési*. Nyelvőr 158—161. l. — Szerkesztőség. U. o. 161. l.
1271. *Dénes Szilárd*. Műszaki nyelvünk furcsaságai. U. o. 116. l.
1272. *Erdélyi Lajos*. A Halotti beszéd mint nyelvjárási emlék. — Ism. Losonczy Zoltán. U. o. 42—44. l.
1273. *Erdélyi Lajos*. Az udvarhelymegyei székelység és a nyugati magyarság nyelvi összefüggése. M. Nyelv 196—201. 225—230. l.
1274. *Fenyves Sándor*. A magyar helyesírás főbb szabályai felnőttek részére. Budapest (1917). Franklin-ny.
1275. *Fischer, Ant. Carl*. Erklärung der skythisch-sarmatischen Namen und Wörter aus der ungarischen Sprache. 1. 2. Teil. Berlin, 1917. Süsserott. (8-r. 130, 240 l.) 22 Kor.
1276. *G. M. Vér András* menedéklevele. M. Nyelv 22. l. Zolnai Gyula. Hibaigazítások. Nyelvőr 125—127. l.
1277. *Galambos Dezső*. Száz magyar szólásmód. Nyelvőr 222—224. l. (Eleje a mult évi folyamban.)
1278. *Gárdonyi Géza*. «A böcstelen szavak». U. o. 61. l.
1279. *Gerhauer Albert*. Szegedi Lőrincz «Theophánia»-jának e-féle hangjai. M. Nyelv 290—294. l. [1—20. l.]
1280. *Gombocz Zoltán*. Egy ismeretlen képző. Nyelvt. Közl. 45. köt.
1281. *Gombocz Zoltán*. Nyújtott szóalakok. M. Nyelv 238. l.
1282. *Gombocz Zoltán*. Török jövevényszavainkhoz. U. o. 97—101. 185—189. l.
1283. *H. I.* A csángók beszéde. Magyarország 236. sz.
1284. *Horovitz Jenő*. Idegen szavak magyarázata. Második bőv. kiadás. Budapest, 1917. Népszava. (8-r. 304 l.) 4 Kor.
1285. *Horváth Géza*. A görög-latin állatnevek magyar ragozásáról. Akad. Értes. 580—582. l. [Nyelv 49. l.]
1286. *Jakubovich Emil*. Egy régi magyar szótár téves nyoma. M.
1287. *Jakubovich Emil*. A Nagyszombati-codex frója. U. o. 12. l.
1288. Jelentés a Magyar Mondattan című pályamű befejezéséről. Akad. Értes. 65. l.
1289. Jelentés a Marczibányi-pályázatról. U. o. 291—294. l.
1290. Jelentés a Sámuel-díjról. U. o. 294. l.
1291. *Karácsonyi János*. Zapolyay az igazi. U. o. 13. l.
1292. *Kelemen Béla*. Idegen szavak és nevek szótára. Az idegen nyelvű szálló igék és szólások magyarázatával a kiejtés elve alapján. 2. jav. és bőv. kiadás. Budapest, 1917. Athenæum. (8-r. 215 l.) 6 Kor.
1293. *Kemenes Pál*. A *-nott, -nól, -ni* ragokról. M. Nyelv 296. l.
1294. *Kemenes Pál*. Pápai Párizs székely szavairól. U. o. 296. l.
1295. *M. Kiss Lajos*. A helységnevekről. Nyelvőr 288. l.
1296. *Király György*. Az idegen helynevek nyelvünkben. Irodalom-tört. 96—98. l. [22. sz.]
1297. *M. Kiss Lajos*. A földrajzi nevek írásához. Néptanítók Lapja
1298. *Klaniczay Sándor*. Szóegyeztetés az alany és állítmány közt történeti szempontból. Nyelvőr 256—262. l.
1299. *Klemm Antal*. A *van* és *vannak* úgynevezett kihagyása. M. Nyelv 265—270. l.
1300. *Kőrösi Sándor*. Helytelen indukció. Nyelvőr 90—92. l. (Azonagy szó ellentétes jelentéséről.) — Spitzer Leó. U. o. 140—144. l.

1301. *Kovács Arisztid.* Analogiás új szók. U. o. 289. l.
1302. *Kovács Márton.* A mondattárgy használatához. U. o. 144—146. l.
1303. *Kövér Ilona.* Adalék a szójáték jelentéstanához. U. o. 209—216. l.
1304. *Lampérth Géza.* Thurzó Elek szerelmes levele 1528-ból. M. Nyelv 270. l.
1305. *Lehr Albert.* Hirlapjaink magyarsága. U. o. 25—27. 57—59. 89—91. 210. 249—251. 308. l.
1306. *Lehr Albert.* Lehet-e «nőül (feleségül) birni» valakit? U. o. 102—106. l.
1307. *Lehr Albert.* *Nem az vagyok, ki voltam egykor.* U. o. 178—180. l.
1308. *Losonczi Zoltán.* Az ő-zés története. Nyelvt. Közl. 45. köt. 45—116. l. [209. l.]
1309. *Losonczi Zoltán.* Egy régi magyar hangváltozás. Nyelvőr 206—
1310. *Mariánovics Milán.* Albán szók a magyarban. U. o. 183. l.
1311. *Mariánovics Milán.* A magyar-szláv nyelvviszonyhoz. U. o. 267—273. l.
1312. *Méhely Lajos.* Megjegyzések az Akadémia Helyesírási Bizottságának 1915. évi javaslatára. Akad. Értes. 485—502. l. (Külön is. 8-r. 20 l.) — Zolnai Gyula. Az új helyesírási javaslatához. Nyelvőr 273—282. l. [Nyelv 18. l.]
1313. *Melich János.* Adalék a kicsinyítő képzés történetéhez. M.
1314. *Melich János.* Adatok a történeti magyar nyelvtanhoz. U. o. 1—6. 44—48. 108—115. l.
1315. *Melich János.* A Birk C.-ről. U. o. 297. l.
1316. *Melich János.* A moldvai csángók. U. o. 17. l.
1317. *Melich János.* A régi magyar *ch* > *h* hangról. Nyelvt. Közl. 45. köt. 44. l.
1318. *Melich János.* Régi nyelvemlékeink. M. Nyelv 231. l. (Galaczi Máté és Tamás szerződése 1516-ból.)
1319. *Mészöly Gedeon.* Legrégibb bibliafordítóinkról. U. o. 35—44. 71—83. l.
1320. *Mészöly Gedeon.* Rimay kiadott levelei szövegének megbízhatósága. U. o. 16. l.
1321. *Mészöly Gedeon.* A Szelestei-féle ráolvasás 1516—1518-ból. U. o. 271—275. l.
1322. *Nagy Zsigmond.* A szóképzés történetéhez. 1. A *-tat -tet* mint gyakorító igeképző. Nyelvőr 93—95. l. — Simonyi Zs. megjegyzése. U. o. 95—97. l. — 2. Az *-alom* és *-dalom* képző története. Csanády Sándor. U. o. 98—100. l. — 3. A *-dos*, *-doz* képzőkhöz. Kovács Asztrik. U. o. 100. l.
1323. *Németh Gyula.* A régi magyar írás eredete. Nyelvt. Közlem. 45. köt. 21—44. l. (Külön is. 8-r. 44 l.)
1324. Nyelvészeti füzetek. Szerkeszti Simonyi Zsigmond. Budapest, 1917. Magyar Nyelvőr. (8-r.)
77. *Wertner Mór.* Névmagyarozatok. 2. Régi magyar női nevek. (67 L.) 1 Kor.
- A 74. füz. (Kilár I. A magy. kódexek nyelvi sajátosságai) ism. Szemkő Aladár. Irodalomtört. 378. l.
76. füz. (Goriupp A. Döbrentei G. nyelvújítása.) Ism. Simai Ödön. Nyelvőr 110—112. l. — Szemkő A. Irodalomtört. 377. l.

1325. Nyelvtörténeti adatok. Angyal Dávid. M. Nyelv 23. 1. — Mészöly Gedeon: Drágffy János 1524-iki végrendelete. U. o. 121—124. 1. — Iványi Béla. U. o. 251—259. 1. — Moenich Károly: Székes-Fehérvár városa levéltárából. U. o. 259. 1.
1326. *Wertner Mór.* A Nyelvtörténeti Szótárhoz. Nyelvőr 122. 1. — *Wertyáni Zsigmond.* U. o. 172. 1.
1327. *Oltyán Sándor.* Népetimológia. Nyelvőr 62. 1. — *Parászka G.* U. o. 62. 1.
1328. *Pais Dezső.* Helynévmagyarazatok. 1. Hírhegy és Dobverőhegy. 2. Úrgeteg. 3. Szepetk: szepedek? M. Nyelv 230. 1.
1329. *Parászka Gábor.* A harctér szavaihoz. Nyelvőr 297. 1.
1330. *Parászka Gábor.* Helyneveinkhez. U. o. 60. 1.
1331. *Parászka Gábor.* Került helyes szavak. U. o. 290. 1.
1332. *Perényi József.* Aranka Nyelvművelő Társaságának fennmaradt nyelvtudományi kéziratai. M. Nyelv 189—193. 1.
1333. *Prikkel Marián (Réthei).* A dr. helye a magyarban. Bud. Hirl. jan. 6. — *Szily Kálmán* és a szerk. megjegyzése u. o. 49. sz. — *Szajtai Cs. L.* U. o. febr. 4. — Nyelvőr 135. 1.
1334. *Frikkel Marián (Réthei).* Idegen eredetű szavaink történetéhez. Nyelvőr 149—153. 1.
1335. *Sárközy Pál.* A helyesírás imádságainkban. Papok Közl. 494. 1. — *Rédler István.* *Klemm Antal.* U. o. 595—598. 1.
1336. *Schuchardt Hugó.* Egy német szóról. Nyelvőr 238. 1.
1337. *Schuchardt Hugó.* Jelentésváltozás — jelölésváltozás. Cselekvő és szenvedő jelentés. U. o. 137—140. 1.
1338. *Sebestyén Gyula.* A magyar rovásírás emlékei. 1915. Ism. *Ernyey József.* Századok 165—170. 1.
1339. *Sebestyén Gyula.* Kritikai tévedések a rovásírás körében. Századok 318—324. 1.
1340. *Setälä Emil.* Nyelvek és népek. Ford. *Sebestyén Irén.* Nyelvőr 1—8. 77—83. 1.
1341. *Simai Odón.* A magyar hadi műnyelv történetéhez. Nyelvőr 253—255. 1.
1342. *Simai Odón.* Az első felelet a Mondolatra. M. Nyelv 50. 1.
1343. *Simonyi Zsigmond.* Az ujságok nyelvéről. Nyelvőr 117. 1.
1344. *Simonyi Zsigmond.* Egy mondatszerkezet változása. U. o. 29. 1.
1345. *Simonyi Zsigmond.* Hangtörténeti kétségek. U. o. 177—179. 1.
1346. *Simonyi Zsigmond.* Magyar név. U. o. 201—205. 1.
1347. *Simonyi Zsigmond.* Műveltségbeli nyelvrokonság. U. o. 249—252. 1.
1348. *Simonyi Zsigmond.* Személyes és személytelen szerkezet. U. o. 58. 1.
1349. *Simonyi Zsigmond.* Szólások jelentése változása. U. o. 234. 1.
1350. *Simonyi Zsigmond.* Szórendi szórszálhasogatás. U. o. 163—166. 1.
1351. *Simonyi Zsigmond.* Új németesség. U. o. 229—231. 1.
1352. *Simonyi Zsigmond.* Új nyelvtani alakok. U. o. 234. 1.
1353. *Simonyi, Sigismund.* Die Entwicklung der ungarischen Sprache. Illustr. Ztg. 3839. sz.
1354. *Somogyi Géza.* Ami még nincs, de kellene. Nyelvőr 104—108. 153—158. 1. (Jókai-szótárról.)
1355. *Spitzer Leó.* Egy szónak két ellentétes jelentése. U. o. 30—33. 1.

1356. *Stumme János*. A magyar nyelv a lipcsei egyetemen. U. o. 108. l.
1357. Egy százéves kéziratból. U. o. 216—220. l. (Czékus László-féle.)
1358. *Szentmártoni B.* Kétjegyű mássalhangzók jegyeinek rövidítése. Székely Tanügy 2. sz.
1359. *Szigetvári Iván*. Dipthongus a magyar versben. EphK. 65—68. l.
1360. *Szily Kálmán*. Hogyan ejtsük ki a «Czech codex» nevet? M. Nyelv 14—16. l.
1361. *Szily Kálmán*. Elnöki megnyitó. (M. Nyelv. Társ. 1917. jan. 23.) U. o. 33—35. l.
1362. *Szily Kálmán*. A mágnási és doktor cím helye. M. Nyelv 63. l.
1363. *Szinnyei, Josef*. Ungarische Sprachlehre. 1912. — Ism. Lewy Ernő. Keleti Szemle XVII. 199—224. l.
1364. *Szinnyei József*. A magyar hangtörténethöz. M. Nyelv 65 71. l.
1365. A szófejtő szótárhoz. (Az a, b, c betűkhöz.) Kovács Márton. Mariánovics Milán. Pálfi Márton. Parászka Gábor. Simonyi Zsigmond. Spitzer Leó. Réthei Prikkel Marián. Nyelvőr 18—29. l. — Spitzer Leo. U. o. 220—222. l. — Viski Károly. U. o. 292. l.
1366. *Szótárak. Altai Rezső*. Magyar-német és német-magyar szótár a legfontosabb szavak összeválogatásával iskolai, kereskedelmi és magánhasználatra. I. rész. Ungarisch-deutsches und deutsch-ungarisches Handwörterbuch. (Schenk kéziszótárak.) Budapest, (1917.) Schenk. (16-r. 138 l.) 1 K 50 f.
1367. *Altai Rezső*. Német-magyar és magyar-német zsebszótár. A legfontosabb szavak összeválogatásával iskolai és magánhasználatra. (Német czím.) Budapest, 1917. Schenk F. (16-r. 124 l.) 1 K 20 f.
1368. *Balassa József*. A magyar és német nyelv zsebszótára. II. 1916. — Ism. N. J. Tanáregyl. Közl. 50. évf. 264. l. — Az 1. 2. köt. ism. Rubinyi Mózes. Nyelvőr 39. l.
1369. *Buday Barna*. A «Köztelek» szótára. (A szakirodalomban leggyakrabban használt idegen szavak, helytelen kifejezések és ezek megfelelői.) Budapest, 1917. Pátria. (8-r. 60 l.)
1370. *Kelemen Béla*. Magyar és német zsebszótár. Tekintettel a két nyelv szólásaira. 2. rész. Magyar-német rész. 14. átdolgozott kiadás. Budapest, 1917. Athenæum. (8-r. 345 l.) 3 K 60 f.
1371. *Rónay Tibor (Osgyáni)*. Német-magyar hajós-szótár. Deutsch-ungarisches nautisches Wörterbuch. 1. Német-magyar rész. 2. Magyar-német rész. Budapest, 1917. Adria-egyesület. (8-r. 16, 243 l.) — Ism. Seelig. A Tenger 328. l. — Tolnai Vilmos. M. Nyelv 298. l.
1372. *T. V. Keresztnevekről*. M. Nyelv 203. l.
1373. *Tolnai Vilmos*. A madárnyelvről. U. o. 247. l.
1374. *Tolnai Vilmos*. Szómutató Lehr Albert Arany-magyarázataihoz. Budapest, 1917. Franklin-T. (8-r. 57 l.) 2 Kor. — Ism. G. Gy. Irodalomtört. 556. l. — P. Napló 165. sz.
1375. *Tolnai Vilmos*. Szómutató Arany nyelvészeti czikkeihez. M. Nyelv 166—171. l.
1376. *Váró Gedeon*. Németességek Jókainál. Nyelvőr 287. l.
1377. *Velledits Lajos*. A magyar titkos nyelvek. M. Nyelv 59—61. l.

1378. *Velledits Lajos*. Népryelv. 1. A *link* nyelv. U. o. 91. l. — M. Kiss Lajos. Kisújszállási határrészek nevei és tájszók. U. o. 92. l. — Szendrey Zsigmond. Szalontai tájszók. U. o. 125. 211—213. 260. l. — Szilády Zoltán. Tájszógyűjtemény. U. o. 309—312. l.
1379. *Veress Endre*. Bakáink nyelve. M. Nyelv 264. l.
1380. *Vikár Béla*. Versközi hangképletek. Nyelvőr 58. l.
1381. *Viski Károly*. Három Arany-szó. U. o. 263—267. l. (1. Jóidő-malma. 2. Rengő. 3. Maró.) U. o. 296. l.
1382. *R. Vozáry Gyula id.* Jelentés elhomályosodása. U. o. 119. l.
1383. *Wertner Mór*. Calepinus. U. o. 61. l.
1384. *Wertner Mór*. Cigány és Zigány. U. o. 146—149. l.
1385. *Wertner Mór*. Gocnód. U. o. 282—284. l.
1386. *Wertner Mór*. Régi magyar női nevek. U. o. 10-18. 83—90. l. — Spitzer Leo. A női nevekhez. U. o. 121. l.
1387. *Zolnai Gyula*. A székesfővárosi vendéglői rendelet magyarsága. U. o. 46—48. l.
1388. *Zolnai Gyula*. A mondat fölfogásának történetéhez. U. o. 176. l.
1389. *Zolnai Gyula*. Angol-magyar egyezés? U. o. 186. l.
1390. *Zolnai Gyula*. Mackensen győzelme a Dobrudzsában. U. o. 112-115. l.

Egyes szók és szólások.

1391. *Abrakadábba*. Tolnai Vilmos. M. Nyelv 246. l.
1392. *Ármány*. Tolnai Vilmos. U. o. 20. l.
1393. *Átvesz*. Zolnai Gyula. Nyelvőr 50. l.
1394. *Bajnok ébred hősi lanton*. Madzsar Imre. M. Nyelv 240. l. — Barsi Frigyes. U. o. 299. l.
1395. *Bakacsín*. *Patyolat*. Baróti Lajos. U. o. 236. l.
1396. *N. B. Még egyszer a Balaton nevééről*. Balatonvidék jan. 14. sz.
1397. *Balog*. K. P. M. Nyelv 121. l.
1398. *Baráber*. Szendrey Zsigmond. U. o. 56. l.
1399. *Béiktatás*. N. Gy. U. o. 30. l.
1400. *A bér ige*. Nyelvőr 44—46. l.
1401. *Bértáfol*. Somogyi Géza. U. o. 237. l.
1402. *Bibabó*. Tolnai Vilmos. M. Nyelv 20. l.
1403. *Billing*. L. J. U. o. 210. l.
1404. *Billió*. Spitzer Leó. Nyelvőr 183. l.
1405. *Bitó*. Szendrey Zsigmond. M. Nyelv 56. l.
1406. *Biztonság*. U. o. 32. l.
1407. *Bondzsúr*. Spitzer Leó. Nyelvőr 184. l.
1408. *Borostya*. Sz. K. M. Nyelv 127. l.
1409. *Borz-zsír, medve-zsír*. Erdős János. U. o. 237. l.
1410. *Bósény*. T. V. U. o. 55. l.
1411. *Bunkókratía*. Putnoky Imre. U. o. 116—118. l.
1412. *Cápunkurt*. Viski Károly. Nyelvőr 237. l.
1413. *Chiasmus*. Kemenes Péter. U. o. 57. l.
1414. *Csaláncsúcs*. R. T. M. Nyelv 22. l. — Schuchardt Hugó. U. o. 53. l. — Chernel István. U. o. 201—203. l. — M. Kiss Lajos. U. o. 209. l.

1415. *Csantavér*. Jakubovich Emil. U. o. 300. l.
 1416. *Császa* ∞ *császtó*. S. G. — U. o. 210. l.
 1417. *Csáti bot*. Putnoky Imre. U. o. 117. l.
 1418. *Csempé*. Kemenes Pál. U. o. 127. l.
 1419. *Csepán*. Oltyán Sándor. Nyelvőr 292. l. — Hóman Bálint. M. Nyelv 119. l.
 1420. *Cseperkő*. Melich János. U. o. 18. l.
 1421. *Csépke*. Simonyi Zsigmond. Nyelvőr 293. l. — Melich János. M. Nyelv 242. l.
 1422. *Cserecsény*. Melegdi János. U. o. 19. l.
 1423. *Cséta*. K. P. U. o. 263. l.
 1424. *Csetepaté* — *csetepáté*. Hahn Gyula. Terjedő hiba — terjedő tájszó. Nyelvőr 117. l.
 1425. *Csigol*. Gombocz Zoltán. M. Nyelv 205—207. l.
 1426. *Dasztikoc*. Spitzer Leó. Nyelvőr 128. l.
 1427. *Délibáb*. Csefkó Gyula. M. Nyelv 56. l.
 1428. *Dócziné ládája*. Erdős János. U. o. 54. l.
 1429. *Egyenruha* — *formaruha*. Bud. Hirl. 195. sz. — *Formaruha és vagyon*. Egy okvetetlenkedő Magyar. U. o. 200. sz. — Kőrösi Sándor. U. o. 201. sz.
 1430. *Ellát valamivel*. Tolnai Vilmos. M. Nyelv 174. l.
 1431. *Elnyal*. Erdős János. U. o. 54. l.
 1432. *Emberöltő*. Horger Antal. U. o. 106—108. l. — Melich János. U. o. 194—196. l. — Sz. Zs. U. o. 263. l. — Simai Ödön. U. o. 303. l.
 1433. *Erőn-erővel*. Zolnai Gyula. Nyelvőr 185. l.
 1434. *Farcšina*. L. J. M. Nyelv 239. l.
 1435. *Fegyvernök*. Kovács Márton. Nyelvőr 294. l.
 1436. *Félrehely*. Zolnai Gyula. U. o. 117. l.
 1437. *Felvesz*. Dénes Szilárd. U. o. 51. l.
 1438. *Föl kell irni a kéménybe*. Szinyei József. U. o. 50. l. — Busák Béla. U. o. 117. l.
 1439. *Füstén*. N. Gy. M. Nyelv 86. l.
 1440. *Géczy banya*. Sz. K. U. o. 184. l.
 1441. *Gérdzsa*. Melich János. U. o. 51. l.
 1442. *A Géza név*. F—ó. U. o. 31. l.
 1443. *Gilisza-por*. Erdős János. U. o. 208. l.
 1444. *Girgóczia*. Tolnai Vilmos. U. o. 303. l.
 1445. *Gizella*. Madzsar Imre és M. J. U. o. 84. és 241. l.
 1446. *Ungar. gyopár*. Munkácsi Bernhard. Keleti Szemle XVII. 234—236. l.
 1447. *Gyug, gyuk*. Simonyi Zsigmond. Nyelvőr 296. l.
 1448. *Gyulafehérvár*. Karácsonyi János. M. Nyelv 204. l.
 1449. *Hadács*. Melegdi János. M. Nyelv 121. l.
 1450. *Harabáczkén*. Köpe Viktor. U. o. 53. l.
 1451. *Hepp! hepp!* Tolnai Vilmos. U. o. 303. l.
 1452. *Hernád*. Melich János. U. o. 301—303. l.
 1453. *Héró*. P. I. U. o. 183. l. (Aranynál.)
 1454. *Hinterland?* = mögöttes terület. Németh József. U. o. 215. l.
 1455. *Horgol*. Tolnai Vilmos. U. o. 174. l.
 1456. *Húzza a bőrt*. Szendrey Zsigmond. U. o. 56. l.

1457. *Huzza be az ajtót majd valaki hátul.* Tolnai Vilmos. U. o. 175. l.
1458. *Inylődik, inylett.* K. P. U. o. 128. l.
1459. *Iрма.* Sz. K. U. o. 264. l.
1460. *Jóidő-malma.* Sz. Zs. U. o. 184. l. — Lambrecht Kálmán. U. o. 244. l. — Szendrey Zsigmond. U. o. 244. l.
1461. *Kandia.* T. V. U. o. 120. l.
1462. *Kálmán körte.* Melegdi János. U. o. 241. l.
1463. *Karácsony* neve. Nyelvőr 299. l.
1464. *Kék — kend.* Madzsar Imre. M. Nyelv 281—283. l.
1465. *Kék vér.* Tolnai Vilmos. U. o. 21. l.
1466. *Képvisel-félék.* Zolnai Gyula. Nyelvőr 54—56. l.
1467. *Kenyértörésre kerül.* Sz. K. M. Nyelv 87. l.
1468. *Ki nem elégítő.* Kemenes Péter. Nyelvőr 52. l.
1469. *Kinga.* Melich János. M. Nyelv 217—219. l. — Jakubovich Emil. U. o. 300. l.
1470. *Kiverődött a jegyiből.* Gyórfy István. Nyelvőr 236. l.
1471. *Klasszikai.* Ziinszky Aladár. M. Nyelv 17. l.
1472. *Kófcz és pecovics.* S. L. U. o. 88. l. — Bátky Zsigmond. U. o. 237. l. — K. P. U. o. 301. l.
1473. *Köjön.* Tolnai Vilmos. U. o. 304. l.
1474. *Korhely, korhelység.* Viski Károly. Nyelvőr 180. l.
1475. *Koronaherceg-utca.* Szerkesztőség. U. o. 116. l. — Fekete Ignác. U. o. 176. l.
1476. *Koronáz vagy koronáztat?* Simonyi Zsigmond. U. o. 8—10. l. — Spitzer Leo. U. o. 120. l.
1477. *Kulturmérnök.* Bogdánfy Ödön. M. Nyelv 31. l.
1478. *Lanczkenet.* K. P. U. o. 301. l.
1479. *Lassú.* Jakubovich Emil. U. o. 301. l.
1480. *Lelemés és iptatás.* N. Gy. U. o. 19. l.
1481. *Levente.* Gombocz Zoltán. U. o. 237. l.
1482. *Lovag.* Melich János. U. o. 289. l.
1483. *Máj.* Tolnai Vilmos. U. o. 303. l.
1484. *Majos.* R. T. U. o. 55. l.
1485. *Marók.* Lehr Albert. U. o. 177. l. — Szendrey Zsigmond és Trencsény Károly. U. o. 245. l.
1486. *Martalócz. Pribék.* Baróti Lajos. U. o. 235. l.
1487. *Masina.* Tolnai Vilmos. U. o. 22. l.
1488. *Mely,* személyre vonatkozva. Zolnai Gyula. Nyelvőr 179. l.
1489. *Menekit.* Konsza Samu. U. o. 236. l.
1490. *Mínó.* Lakatos Jusztin. U. o. 236. l.
1491. *Mundér.* Lehr Albert. M. Nyelv 294—296. l.
1492. *Muszka nátha «influenza».* Spitzer Leo. Nyelvőr 184. l.
1493. *Nagyméltóságú vagy nagyméltóságos?* U. o. 297. l. Gulácsy Sándor. Szerkesztőség. U. o. 286. l.
1494. *«A nagy világon e kívül nincsen számodra hely.»* Réthei Prikkel Marián. M. Nyelv 115. l.
1495. *A nájnaggyobb-féle felső fok.* Simonyi Zsigmond. Nyelvőr 118. l.
1496. *Nándorfékvár.* Baróti Lajos. M. Nyelv 233—235. l.
1497. *Naponta.* Zolnai Gyula. Nyelvőr 101—104. l. — Viski Károly. U. o. 175. l.

1498. *Nemvalód.* Melich János. M. Nyelv 52. l.
 1499. *Nyarga, irla és társai.* F. A. Nyelvőr 187. l.
 1500. *Nyugszó.* M. J. M. Nyelv 240. l.
 1501. *Obon.* Hóman Bálint. U. o. 119. l.
 1502. *Ohudalov.* Jakubovich Emil. U. o. 300. l. [352. l.
 1503. Az «*Orbán süvege*» szólás magyarázatához. Kardos Lajos. EPhK.
 1504. *Ornamens.* Zlinszky Aladár. M. Nyelv 16. l. és U. o. 31. l.
 1505. *Orosz-ruszkai.* K. P. U. o. 301. l.
 1506. *Összefüggés.* Tolnai Vilmos. U. o. 248. l.
 1507. «*Paprikáshal* vagy halpaprikás?» (Nyelvtani elmefuttatás.) Pár-
 tos Ferenc. Nemz. Kultura 13. sz.
 1508. *Pópa.* Kemenes Pál. M. Nyelv 128. l. — M. J. U. o. 216. l.
 1509. *Prádé.* Parászka Gábor. Nyelvőr. 295. l.
 1510. *Rákos.* Keszthelyi Miklós. U. o. 59. l.
 1511. *Ronczolni.* Szily Kálmán. M. Nyelv 275. l.
 1512. *Semencyn.* Wertner Mór. Nyelvőr 293. l.
 1513. *Stamasztika.* Schuchardt Hugó. U. o. 60. l.
 1514. *Smoncza.* T. V. M. Nyelv 55. l.
 1515. *Sujtóra.* Horváth Géza. U. o. 300. l.
 1516. *Susárló.* Melegdi János. U. o. 118. l. — Szabolcska Mihály.
 U. o. 119. l. — Szász Károly. Még egyszer a «susárló»
 U. o. 208. l.
 1517. *Számkukacz.* Sz. K. U. o. 244. l.
 1518. *A szattyán-kóró* neve. Simonyi Zsigmond. Nyelvőr 182. l.
 1519. *Szöghaju.* K. P. M. Ny. 31. l.
 1520. *Szolgabíró.* Holub József. U. o. 238. l.
 1521. *Szú-por* és társai. Ernyey József. Nyelvőr 123. l. — Erdős
 János. U. o. 182. M. Nyelv 54. l. — Mocsáry Géza. U. o. 207. l. —
 Melegdi János. U. o. 207. l.
 1522. *Tegez, puzdra.* Germanista. Félreértett szók. U. o. 293. l.
 1523. *Tesziveszi.* K. P. M. Nyelv 209. l.
 1524. *Több, plusieurs—mehrere.* Sz. K. U. o. 85. l.
 1525. *Töbör és zomboly.* Horváth Géza. U. o. 239. l. — Bátky Zsig-
 mond és Horváth Géza. U. o. 299. l.
 1526. *Tövető kapa.* L. J. U. o. 209. l.
 1527. *Tüskés : tövises.* L. A. U. o. 31. l.
 1528. *Uzmi.* Simonyi Zsigmond. Nyelvőr 122. l. — Huhn Gyula.
 U. o. 181. l.
 1529. *Vált.* B. F. M. Nyelv 116. l.
 1530. *Verbuvál.* U. o. 30. l.
 1531. *Veszprém.* Baróti Lajos. U. o. 233. l.
 1532. *Vizze csak nem válik a vér.* Tolnai Vilmos. U. o. 176. l.
 1533. *Nem Wien,* hanem Bécs. Szerkesztőség. Nyelvőr 52. l.
 1534. *Zsinat.* Archisynagogus. U. o. 123. l. Spitzer Leó. U. o. 184. l.

5. Tankönyv.

1535. *Altai, Rudolf.* Ungarische Gespräche mit kurzgefasster Gram-
 matik zur Einführung der alltäglichen Umgangssprache. Mit
 genauer Aussprachebezeichnung Budapest, 1917. Schenk F.
 (16-r. 190 l.) 1 K 20 f.

1536. *Jacobi, Julius.* Lehrbuch der magyarischen Sprache für Mittelschulen. Teil 2. für die 2. Klasse.) 2. umgearbeitete Auflage. Nagyszében, 1917. Krafft. (8-r. 134 l.) 4 kor.
1537. *Kelemen, Adalbert.* Ungarisches Sprachbuch. Praktischer Lehrgang der ungarischen Sprache. Budapest, 1917. Athenæum. (8-r. 166 l.) 1 K 40 fill.
1538. *Kovács Géza dr.* Magyar nemzeti irodalomtörténet. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszterium megbízásából dr. Vida Sándor tankönyvének felhasználásával a fiemei magyar és olasz általában a hazai nem magyar tanítási nyelvű középiskolák VII. osztálya számára. I. köt. Első kiadás. Budapest, 1917. Egyet.-ny. (8-r. 432 l.) 5 kor.
1539. *Szinnyei József.* Iskolai magyar nyelvtan mondattani alapon. 1. rész. A középiskolák I. osztálya számára. 17. javított kiadás. 90 fill. — 2. rész. A középiskolák 2. osztálya számára. 10. javított kiadás. Budapest, 1917. Hornyánszky V. (8-r. 93, 99 l.) 2 kor.
1540. *Szinnyei József.* Magyar olvasókönyv. 1. rész. A középiskolák első osztálya számára. 13. javított kiadás. Budapest, 1917. Hornyánszky V. (8-r. 224 l.) 4 kor. — 3. rész. A középiskolák 3. osztálya számára. 9. javított kiadás. Budapest, 1917. U. o. (8-r. 211 l.) 4 kor.
1541. *Szinnyei József.* Rendszeres magyar nyelvtan. 14. javított kiadás. Budapest, 1917. Hornyánszky V. (8-r. 211 l.) 2 K 40 f.

VIII. Klasszikus nyelvek és irodalmak.

1. Általános irányú cikkek.

1542. *Vértesy D. Czebe Gyula.* Vértesy Dezső. EPhK. 587. l.
1543. *Schmidt, Max. C. P.* Altphilologische Beiträge. II. 1916. — *Ism. sch. j.* EPhK. 255. l.
1544. *Schwenn, Friedr.* Die Menschenopfer bei den Griechen und Römern. 1915. — *Ism. Lajti István.* EPhK. 58–60. l.

2. Görög történet és régiségek.

1545. *Aly, Wolfgang.* Anytos, der Ankläger der Sokrates. 1913. — *Ism. Heinlein István.* Tört. Szemle 104. l.
1546. *Bódiss Jusztin.* Athéni hölgyek toalettja ezelőtt harmadfelezer évvel. Komár. Lap. 38–47. sz.
1547. *Grosschmied Béni.* Az intestát örökös rend Solon törvényeiben. (Részlet.) Akad. értes. 521–540. l.
1548. *Heinlein István.* Az archoni állások betöltésére vonatkozó 487/6-iki törvények. (Fejérpataky-émlékkönyv 159–185. l.)
1549. *Jakab János.* A hadifogyokkal való bánásmód a görögöknél. Tekintettel az ókori nemzetközi és hadi jogra. Budapest, 1917. Apostol-ny. (8-r. 65, 1 l.)
1550. *Karstedt, U.* Staatsrechtliches zum Putsch von 411. — *Ism. G. P. Tört. Szemle 364. l.*

1551. *Lamellæ aureæ Orphicæ*. Ed. A. Olivieri. 1915. — Ism. Lajti István. EPhK. 585. 1.
1552. *Müller, A. Das attische Bühnenwesen*. — Ism. *sch. j.* EPhK. 254. 1.
1553. *Purjesz Ignác*. Katonaorvosok az ókorban. (A trójai háboru orvosai.) Gyógyászat 26. sz. (Külön is megjelent. 8-r. 8 l.)
1554. *Reisinger, Ernst*. Griechenland. 1916. — Ism. Vértesy Dezső. Tanáregyl. Közl. 50. évf. 258—260. 1.
1555. *Stern, E.* Solon und Peisistratos. 1913. — Ism. Heinlein István. Tört. Szemle 103. 1.
1556. *Swoboda, H.* Die ätolische Komenverfassung. — Ism. *G. P.* Tört. Szemle 366. 1.
1557. *Váradi Antal*. Ős-színészek. Az Ujság 93. sz.
1558. *Zempléni Tivadar*. A sphinx jelentése és szerepe a görög művészetben. Pápa, 1917. Kis biz. (8-r. 44 l.) 2 kor.

3. Görög irodalomtörténet.

1559. *Darkó Jenő*. A tragédia eredete. Uránia 229—232. 1.
1560. *Novæ comædiæ fragmenta*. Ed. O. Schröder. 1915. — Ism. Csengeri János. EPhK. 50. 1.
1561. *Alexander Numeniu. Schwab, Theodor*. Alexander Numeniu *περὶ σκημάτων*. stb. 1916. — Ism. Czebe Gyula. EPhK. 377. 1.
1562. *Aristophanes*. — Lásd 996. sz. a.
1563. *Bacchylides. Bacchylides* békedala. Ford. Babits Mihály. Nyugat I. 681. 1.
1564. *Cratippus. Cratippi Hellenicorum fragmenta Oxyrhynchia*. Ed. J. H. Lipsius. 1916. — Ism. Hornyánszky Gyula. EPhK. 304—306. 1.
1565. *Demosthenes. Drerup, Engelbert*. Aus einer alten Advokatenrepublik. (Demosthenes u. s. Zeit.) 1916. — Ism. *Gyomlay Gyula*. EPhK. 230—240. 1. — Maléter István. Husz. Száz. 36. köt. 333—337. 1.
1566. *Heliodoros*. — Lásd 762. sz. a.
1567. *Herakleitos. Sebestyén Károly*. Herakleitos. Athenæum 129 159. 1.
1568. *Homerus. Hornyánszky Gyula*. A homerosi beszédek tömeglélektani vonatkozásukban. 1916. — Ism. Láng Nándor. Berlin. Philol. Wochenschr. 5. sz.
1569. *Marót Károly*. Addenda ad «Homerus Comparatus II.» EPhK. 64. 1. — III. U. o. 181—183. 318—320. 388—391. 1. — IV. 690—701. 1.
1570. *Radó Antal*. Magyar Homér-fordításokról. Irodalomtört. 238—279. 1. (Külön is. 8 r. 43 l.)
1571. *Wilamowitz-Moellendorf, M.* Die Ilias und Homer. 1916. — Ism. Marót Károly. Husz. Száz. 36. köt. 316—322. 1.
1572. *Leo. Leonis imperatoris Tactica*. Ad librorum MSS. fidem edidit, recensione Constantiniana auxit, fontes adiecit, præfatus est R. Vári. Tomus I. Proœmium et constitutiones I—XI. continens. (Sylloge Tacticorum Græcorum. Vol. III.) Budapestini, 1917. Akad. (4-r. XXXIX, 322 l.) 50 cor.

1573. *Darkó Jenő*. Bölcs Leó Taktikájának hitelessége stb. 1915. —
Ism. Czebe Gyula. EPhK. 125—144. l.
1574. *Paraspondylos*. *Czebe Gyula*. Adalékok Paraspondylos Zotikos
életviszonyaihoz. 1916. — Ism. Pecz Vilmos. EPhK. 37. l.
1575. *Platon*. *Diels, H.* Über Platons Nachtuhr. — Ism. Révay
József. EPhK. 385. l.
1576. *Szlávik Mátyás*. Platon és Krisztus. Protest. Szemle 260—
282. l.
1577. *Theokritos*. Scholia in Theocritum vetera. Ed. C. Wendel.
1914. — Vértessy Dezső. EPhK. 53—56. l.
1578. *Theophanes Continuatus*. *Fehér Géza*. Megjegyzések a Theo-
phanes Continuatus néven ismert történeti mű keletkezéséhez.
EPhK. 27—37. 288—296. l.

4. Nyelvészet.

1579. *Benigny Gyula*. A jelentésváltozás egy faja a görögben. EPhK.
608—629. l.
1580. *Darkó Jenő*. A veszprémi apáczaamonostor alapító-levelének
1109-i másolatáról. EPhK. 257—272. 336—351. l.

5. Római történet és régiségek.

1581. *Birt, Theodor*. Römische Charakterköpfe. 2. Aufl. 1916. —
Ism. Schröder Imre. EPhK. 166—168. l.
1582. *Blumenthal, Friedr.* Die Autobiographie des Augustus. — Ism.
G. P. Tört. Szemle 368. l.
1583. *Geréb József*. A római kultúra legjelentősebb vonásai. (Kultúra
és Tudomány 22.) Budapest, 1917. Franklin-t. (8-r. 169 l.)
2 K 80 f. — Ism. Gál László. EPhK. 572. l. — Incze József.
M. Középisk. 291—293. l. — Vasár. Ujs. 21. sz.
1584. *Haditudósítók a régi Rómában*. Vasár. Ujs. 21. sz.
1585. *Hartmann, Ludo. M.* Das Latinerbündnis des Sp. Cassius.
Ism. G. P. Tört. Szemle 367. l.
1586. *Kolbe, W.* Der zweite Triumphvirat. — Ism. G. P. Tört. Szemle
368. l.
1587. *Morawski, Casimirus*. Quæstiones convivales. 1916. — Ism.
Révay József. EPhK. 152. l.
1588. *Révay József*. Neró fáklýái. 1915. — Ism. Láng Nándor. Ber-
lin. Philol. Wochenschr. 9. sz.
1589. *Rosenberg, Arthur*. Studien zur Entstehung der Plebs. 1913. —
Ism. Heinlein István. Tört. Szemle 104. l.
1590. *Schultz, O. Th.* Das Wesen des römischen Kaisertums der
ersten zwei Jahrhunderte. 1916. — Ism. Finály Gábor. EPhK.
148—150. l.
1591. *Silomon, Joh.* Unterschg. z. Quellengeschichte des Kaiser Aure-
lian bis Constantin. — Ism. G. P. Tört. Szemle 369. l.
1592. *Soltau, W.* Das sogenannte Latinerbündnis des Sp. Cassius. —
Ism. G. P. Tört. Szemle 368. l.
1593. *Soltau, W.* Der Ursprung der Diktatur. — Ism. G. P. U. o.
366. l.

6. Latin irodalomtörténet.

1594. *Cocchia, E.* Introduzione storica allo studio della letteratura latina. 1915. — Ism. Révay József. EPhK. 308—310. l.
1595. *Reichardt, A.* Die Lieder der Salier. 1916. — Ism. Révay József. U. o. 240—243. l.
1596. *Teuffel, W. S.* Geschichte der römischen Literatur. 6. Aufl. 1910—16. — Ism. Révay József. U. o. 573—575. l.
1597. *Ammianus Ammianus Marcellinus* reánk maradt történeti könyvei. Fordította, bevezetéssel, jegyzetekkel, név- és tárgymutatóval ellátta Pirchala Imre. I. köt. Budapest, 1917. Franklin-t. (8-r. XLVIII, 456 l.) 10 kor. II. köt. U. o. (8-r. 306 l.) 10 kor.
1598. *Arnobius. Löfstedt, Einar.* Arnobiana. 1917. — Ism. Révay József. EPhK. 581. l.
1599. *Cæsar. Laky Vilmos.* A modern harcászat ősfarmája Cæsar alesiai csatájában. Alkotmány 312. sz.
1600. *Columella. Ahle, Michael.* Sprachliche u. kritische Untersuchungen zu Columella. 1915. — Ism. Révay József. EPhK. 376. l.
1601. *Firmicus. Némethy Géza.* Újabb szövegjavítások Firmicus Maternus astrologiájához. (Kivonat.) Akad. Értes. 345—354. l.
1602. *Horatius. Horatius.* 1. Manlius Torquatushoz. (od. IV. 7.) 2. Chloéhoz. (od. I. 23.) 3. Vénuszhoz. (od. I. 30.) 4. Lydiához. (od. I. 25.) 5. Apollóhoz. (od. I. 31.) 6. Mæcenáshoz. (od. II. 20.) Ford. Cholnoky László. Nyugat 578—582. l.
1603. *Horatius. Beatus ille...* Ford. Kálmán Dezső. Tolnamegy. Közl. 38. sz.
1604. *Horatius. Pindarus.* (Carm. 4:9.) Ford. Simonyi Zsigmond. Bud. Szemle 169. köt. 288. l.
1605. *Révay József.* Horatius és Petronius. EPhK. 537—553. l.
1606. *Szentirmai Imre.* Horatius és a háború. Uránia 308—313. l.
1607. *Lucretius. Huszti József.* Lucretius a nyelv eredetéről. EPhK. 1—12. l.
1608. *Nepos. Sternberg, H.* Zur Neposfrage. — Ism. G. P. Tört. Szemle 369. l.
1609. *Ovidius. Ovidius.* A szerelem művészete. Veér Imre versei. Budapest, 1917. Aczél testv. (8-r.) (1—23. lapon: Szemelvények az Ars Amatoriából.)
1610. *Paulinus. Turkovitsch, Franciscus.* De S. Paulini Nolani Decimique Ausonii Magni pugna poetica. Dissertatio. Gyula, 1917. Dobay typ. (8-r. 50, 1 l.)
1611. *Petronius. Moering, Frid.* De Petronio mimorum imitatore. 1915. — Ism. Révay József. EPhK. 655—657. l.
1612. *Székely, Stephanus.* Trimalchio et Zoilus. EPhK. 351—355. l. — Lásd 1605. sz. a. is.
1613. *Plautus. Prehn, Bruno.* Quæstiones Plautinæ. 1916. — Ism. Révay József. EPhK. 150—152. l.
1614. *Vergilius. Heinze, Rich.* Virgils epische Technik. 1915. — Ism. Huszti József. EPhK. 659—669. l.

1615. *Norden, Eduard.* P. Vergilius Maro Aeneis. VI. Buch. 2. Aufl. 1916. — *Ism. Révay József.* Tanáregyl. Közl. 50. évf. 448—452. l. — *Husztí József.* EPhK. 378—380. l.

7. Uj latin.

1616. *Aeneas Sylviusnak* a két szerelemről szóló története és annak válogatott levelei. Latinból: I. Dévay József. Budapest, 1916. Dévay J. (8-r. 114 l.) 3 kor.

8. Latin nyelvészet.

1617. *Helle F. Hugó.* A latin szóelválasztás kérdéséhez. EPhK. 589. l.
 1618. *Heubner, Conr.* De belli Hispaniensis commentario quaestiones grammaticae. 1916. — *Ism. Révay József.* EPhK. 674—676. l.
 1619. *Jarník, U. A.* Asupra însemnătății studiului limbii române. Transilvania 72—80. l.
 1620. *Maurenbrecher, B.* Parerga zur lateinischen Sprachgeschichte. 1916. — *Ism. sch. j.* EPhK. 188. l.
 1621. *Pavel, C.* Preocupări de limbă la romani. Unirea 49—51. 55. sz.

9. Tankönyv.

1622. *Fodor Gyula* és *Székely István.* Liber sexti latin nyelvkönyv a gimnázium 1. és 2. osztálya számára. 4. változatlan kiadás. Budapest, 1917. Szt. István-t. (8-r. 256 l.) 3 K 20 f.

10. Magyarországi régészet.

1623. *Buday Árpád.* Római-kori kőemlékeinkről. Dolgozatok az Erdélyi Múz. rég. tár. 1916. sz. sz.
 1624. *Densusianu, Nicolae.* Dacia preistorica. 1913. — *Ism. Finály Gábor.* Arch. Értes. 243. l. és EPhK. 373—375. l.
 1625. *Divald Kornél.* A bártfai Szent Egyed templom. IV. Arch. Ért. 37. köt. 100—149. l.
 1626. *Dornyay Béla.* A balatonkövesdi római feliratos sírlelet. Múz. Könyvt. Értes. 253—256. l.
 1627. *Hradovay László.* Viselettörténeti adalékok. Arch. Értes. 37. köt. 192—195. l. [204—208. l.
 1628. *Janicsek József.* Régi harangok Sárosmegyében. U. o. 37. köt.
 1629. *Kemény Lajos.* A kassai Szent Erzsébet egyház restaurálása a XVIII. században. U. o. 37. köt. 195—204. l.
 1630. *Lindau G.* Növényi maradványok a tószegi laposhalom őskori leleteiben. U. o. 37. köt. 184—190. l.
 1631. *Marosi Arnold.* A székesfehérvári múzeum dunapentelei régiségei. Arch. Értes. 37. köt. 1—7. l. Német kivonata. U. o. 271 l.
 1632. *Mihalik József.* Római téglák Vinkovczen. Múz. Könyvt. Értes. 51. l.
 1633. *Miske, Kálmán Frh. v.* Versuch eines chronologischen Systems der ungarländischen Bronzezeit. — *Ism. Bella Lajos.* Arch. Értes. 37. köt. 229—243. l.

1634. *Németh Gyula*. Thomsen a nagyszentmiklósi kincs feliratairól. EPhK. 638—641. l.
1635. *Paulovics István*. Hellenisztikus egyiptomi emlékek Magyarországon. Budapest, 1917. Heiszler és Kószol ny. (8-r. 27 l.)
1636. *Roth Viktor*. Erdélyi oltárok. Arch. Értés. 37. köt. 87—99. l.
1637. *S. G.* A halászó madár típusához. U. o. 37. köt. 190. l.
1638. *Supka Géza*. A nagyszentmiklósi kincs revíziója. II. U. o. 37. köt. 8—86. l. Német kivonata. U. o. 272. l. — A nagyszentmiklósi kincs feliratairól. U. o. 208. l.
1639. *Supka Géza*. A muzeumkérdés. Világ 199. sz. — *Ignotus*. Muzeumok. U. o. 201. sz. — *Szabó Ervin*. A budapesti muzeum- és könyvtárkérdés. U. o. 210. sz.
1640. *Takács Zoltán (Félvinczi)*. Egy szegedőthalmi hunn emlékről. Turán 30—39. l.
1641. *V. P. Fegyverek ára a XVI. században*. Arch. Értés. 37. köt. 192. l.

IX. Germán nyelvek és irodalmak.

1. Német.

1642. *Ambrus Zoltán*. Bossert és Dibelius. Nyugat I. 522—535. l.
1643. *Arnold, R. F.* u. *Wagner, K.* 1809. Die poetische Lyrik des Kriegsjahres. 1909. — Ism. Weber Arthur. EPhK. 670. l.
1644. *Bakonyi Hugó*. Az Ember tragédiája és egyik német rokonműve: Schaek gr.: «Világ korszaka». Belgrád, 1917. (Budapest. Lampel R. (8-r. 64 l.) 2 kor. [Hét 38. sz.]
1645. *Bartsch, Rudolf Hans*. Unerfüllte Geschichten. — Ism. *K. E.*
1646. *Below, Georg*. Die deutsche Geschichtsschreibung. stb. 1916. — Ism. Szekfű Gyula. EPhK. 575—578. l.
1647. Bibliothek, österreichische —. 1. 5. 7. 8. 9. sz. — Ism. *w.* EPhK. 323. l.
1648. *Biró, Ludwig*. Hotel Stadt Lemberg. Berlin. — Ism. Dohse Richard. Lit. ZtrBl. Die Schöne Literatur. 13. sz. 199. l.
1649. *Brod, Max*. Weibervirtschaft. — Ism. Kázmér Ernő. Világ 14. sz.
1650. *Dehmel Richardt* verseiből. 1. Menedék. 2. Most és mindig. 3. Útött az óránk. Ford. Bardócz Árpád. Hét 9. sz.
1651. *Dehmel Richard*. A munkás dala. Ford. Kaffka Margit. Világ 126. sz. — Szegények. U. o. 171. sz.
1652. *Demolder, Eugen*. Der Weg der Dornen. 1916. — Ism. Kázmér Ernő. Hét 1. sz.
1653. Az Eddából. 1. Völuspa. Ford. ifj. Szász Béla. Bud. Szemle 169. köt. 452—461. l.
1654. *Elek Oszkár*. Rückert és Tompa. Irodalomtört. 319. l.
1655. *Ernst, Otto*. Asmus Semper. — Ism. Gálos Rezső. M. Pædag. 170—180. l.
1656. *Ewers Hanns Heinz*. Alraune. Ford. Pajzs Elemér. — Ism. Kázmér Ernő. Hét 47. sz.
1657. *F. Luther* und das deutsche evangelische Kirchenlied. Kirchl. Blätter 43. 44. sz.
1658. *Feilbogen, Franza*. Fr. Th. Vischer «Auch Einer.» 1916. — Ism. Trostler József. EPhK. 160. l.

1659. *Franyó, Zoltán.* Bruder Feind. Begegnungen und Visionen eines Mitkämpfers. 2. Aufl. Wien, Seidel. 1917. — Ism. Hueber V. P. Lloyd 98. sz. [A nő 7. sz.
1660. *Fulda Ludwig.* Semmi jelentős. Ford. Kosztolányi Dezső.
1661. *Gaiger, Izidor.* Ungarns letzter Palatin. — Ism. Lám Frigyes. «Az utolsó nádor mint regényhős» címmel. Alkotmány. 12. sz.
1662. *Gerok, V. Nagy Károly* az iskolában. Ford. Gyulai Ágost. Pädag. Értes. 4. sz.
1663. *Gilms (Hermann v.)* Familien u. Freundesbriefe. Herausg. v. M. Necker. 1912. — Ism. Weber Arthur. EPhK. 672. l.
1664. *Goethe, Goethe.* Az államtanács. — Faustjának második részéből. Ford. Kozma Andor. Az Ujság 10. sz.
1665. *Goethe.* Az Isten és a bajadér. Ford. Tóth Árpád. Nyugat II. 982—984. l. [13249. sz.
1666. *Amelung, Heinz.* Goethe und Lili. Siebenb. Deutsch. Tagebl.
1667. *Goth, Ernst.* War Goethe glücklich? P. Lloyd 214. reg. sz.
1668. *Gundolf, Friedr.* Goethe. 1916. — Ism. Fogarasi Béla. EPhK. 582—584. l. — Meszlény Richárd. Bud. Szemle 172. köt. 143—150. l.
1669. *Meller, Eugen.* Goethe als Prophet des Weltkrieges. Siebenb. Deutsch. Tageblatt 13440. sz.
1670. *Sarau, Franz.* Goethes Mahomet u. Prometheus. 1914. — Ism. Sas Andor. EPhK. 380—382. l.
1671. *Wagner József.* Goethe Faustjának zenei hatásáról. 1913. — Ism. Molnár Antal. Szimfonia 27. l. — Wagner levele. U. o. 94. l.
1672. *Graetzer, Franz.* Ein Dichter aus dem deutschen Krieg. (Bruno Frank.) P. Lloyd 168. reg. sz.
1673. *Grillparzer, Grillparzer Ferencz.* Az arany gyapju. Drámai költemény 3 részben. Először adták a Nemzeti Színházban márc. 23.
1674. *Grillparzer.* A vendég. Az argonauták. «Az Aranygyapju» trilogiának I. és II. része. Ford. Iváncsik Jenő. Először adták a Nemzeti Színházban márc. 23.
1675. *Heller, Bernhard.* Grillparzers weltgeschichtliche Weissagung im Lichte unserer Tage. P. Lloyd 240. reg. sz.
1676. *Kacziány Géza.* Grillparzer ünneplése. Magyarország 83. sz.
1677. *Payer v. Thurn, R.* Grillparzers Ahnen. 1915. — Ism. w. EPhK. 72. l.
1678. *Grimm, Hermann.* Aufsätze zur Literatur. 1915. — Ism. Rózsa Dezső. Bud. Szemle 169. köt. 314. l.
1679. *Gryphius, Andreas.* Das dunkle Schiff. 1916. — Ism. t—r. EPhK. 703. l.
1680. *Günther, Hans.* Zur Herkunft des Volksbuchs von Fortunatus u. seinen Söhnen. 1914. — Ism. Bleyer Jakab. EPhK. 60. l.
1681. *Hagen-Türnau Carl.* Szonett 1916. Ford. Fényes Miklós. Hét 15. sz.
1682. *Hantke, M.* Kriegsgeschichte 1914/16. in unterrichtlichen Entwürfen. 1915—16. — Ism. Gyulai Ágost. Pädag. Értes. 3. sz.
1683. *Hauptmann, Hauptmann, Gerhardt.* Crampton mester. Komédia 5 felv. Ford. Bálint Lajos. (Tevan-könyvtár 131—133.) Békés-
csaba, 1917. Tevan. (8 r. 81 l.) 1 kor.

1684. *Hauptmann Gerhardt*. Till Eulenspiegel. Drámai részlet. Ford. Kubinyi Ernő. P. Napló 129. sz.
1685. *Hauptmann, Gerhardt*. Der Narr in Christo Emanuel Quint. 1910. — Ism. Berde Mária. Protest. Szemle 122—130. l.
1686. *Grossmann, Stefan*. Der neue Hauptmann. P. Lloyd 264. reg. sz. («Winterballade».)
1687. *Hebbel, Friedrich*. Mária Magdolna. Polgári szomorújáték 3 felv. Ford. Hevesi Sándor. (Tevan-könyvtár 128—130.) Békéscsaba. 1917. Tevan. (8-r. 83 l.) 1 kor. — Először adták a Nemzeti Színházban máj. 19. [253. l.]
1688. *Ebhardt, Rolf*, Hebbel als Novellist. 1916. — Ism. w. EPhK.
1689. *Heine, Heine Henrik*. Egy dal a «Dalok könyvéből». (Zöldell az erdő s a mező.) Ford. Csiger Iván. Karczagi Napló 15. sz.
1690. *Heine*. Olyan vagy, mint a kis virág. Ford. Simonyi Zsigmond. Bud. Szemle 169. köt. 288. l.
1691. *Fischer, Max*. Heinrich Heine, der deutsche Jude. — Ism. Menkes Hermann. P. Lloyd 5. reg. sz. — Lám Frigyes. Alkotmány 58. sz.
1692. *Viola, Max*. Zu Heinrich Heines Todestag. P. Lloyd 48. reg. sz.
1693. *Heinrich Gusztáv*. A német végzetdráma. EPhK. 473—536. l. (Eleje 1912. évf.-ban jelent meg.) (Külön is. 8-r. 119 l. 2 K.)
1694. *Heliand*. Ein Sachsensang. stb. — Ism. Lám Frigyes. Kath. Szemle 566—568. l. [Ernő. Világ 14. sz.]
1695. *Hesse, Hermann*. Schön ist die Jugend. 1917. — Ism. Kázmér
1696. *Hochstetter*, Luther der Deutsche (Luthers Schrift an den christlichen Adel, August 1520.) Siebenb. Deutsch. Tageblatt 13341. sz.
1697. *Hofmannsthal Hugo* verseiből. 1. Az arcodat... 2. Vannak persze... Ford. Franyó Zoltán. Hét 41. sz.
1698. *Kalkowska Eleonora*. Sikoly. Ford. Kosztolányi Dezső. A Nő 2. sz.
1699. *Klopstock, Wöhlert, Hans*. Das Weltbild in Klopstocks Messias. 1915. — Ism. Sas Andor. EPhK. 164. l.
1700. *Lám, Friedrich*. Die Geheimnisse von Pest. P. Lloyd 94. reg. sz. (Levitschnig 1853-ban megjelent hasonló című munkáját ismerteti.) [Hét 50. sz.]
1701. *Landsberger, Arthur*. Teufel! Marietta. 1917. — Ism. K. E.
1702. *Leibniz, G. W.* Deutsche Schriften. I. 1916. — Ism. Rácz Lajos. EPhK. 243—245. l.
1703. *Leitzmann, Alb*. Lebensbeschreibung Herrn Götzens von Berlichingen. 1916. — Ism. Schmidt Henrik. EPhK. 228—230. l.
1704. *Lemke, Ernst*. Die Hauptrichtungen im deutschen Geistesleben. stb. 1914. — Ism. Weber Arthur. EPhK. 375. l.
1705. *Lenau, Lenau*. Huszárdalok. I. — IV. Ford. Barát Ármin. Hét 14. sz. 2. Temetés. 3. Kár! Hét 45. sz.
1706. *Lenau*. Borús szonettek. (Már távol minden szépség.) Ford. Juhász Gyula. A Társaság 42. sz.
1707. *Lersch, Heinrich*. Herz! aufglühe dein Blut. — Ism. Lám Frigyes. M. Kultura 324—326. l.
1708. *Lessing, Antalfy Gizella*. Lessing a magyar színpadon. 1916. — Ism. Király György. Irod. tört. Közlem. 476. l.
1709. *Liliencron Detlev v.* Bál után. Ford. Rédey Tivadar. Hét 12. sz. — A boldogok szigete. U. o. 43. sz.

1710. *Loerke Oskar*. Madártávlát. Ford. Bardócz Árpád. Temesv. Hirl. 246. sz. N. L. A Gyermekek 217. l.
1711. *Mayne-Reid*. A skalpvadászok. Átdolg. Kürthy Emil. — Ism.
1712. *Meller, Eugen*. Ein altösterreichisches Volkslied. (Zur 200 jährigen Erinnerung am 18. August 1717.) Siebenb. Deutschl. Tageblatt 1330. sz. [kár. Hét 8. sz.
1713. *Meyer C. F. Meyer C. F.* Halottak Kara. Ford. György Osz-
1714. *Baumgarten, Franz Ferdinand*. Das Werk Conrad Ferdinand Meyers. Renaissance-Empfinden und Stilkunst. München, 1917. Beck. (8-r. 280 l.) — Ism. Alexander Bernát. P. Lloyd 52. reg. sz.
1715. *Meyer, R. M.* Die deutsche Literatur bis zum Beginn des 19. Jahrh. 1916. — Ism. Thienemann Tivadar. EPhK. 578—581. l.
1716. *Meyrink, Gustav*. Fledermäuse. 1916. — Ism. Kázmér Ernő. Hét 2. sz.
1717. *Meyrink Gusztáv*. A Gólem. Ford. Kelen Ferenc — Ism. Lám Frigyes. M. Kultura 87—89. l.
1718. *Müller, Hans*. Könige. Ein Schauspiel in 3 Aufz. Stuttgart, Berlin. — Ism. A—t F. Siebenb. Deutsch. Tagebl. 13238. sz.
1719. *Müller-Guttenbrunn, Adam*. Josef der Deutsche. Ein Staatsroman. Leipzig. — Ism. A—t F. U. o. 13413. sz.
1720. *P. M.* Katholikus modern német irodalom. Élet 41. sz.
1721. *Pauker, Wolfgang*. Die Roesnerkinder. 1915. — Ism. sch. j. EPhk. 254. l.
1722. *Payer v. Thurn, R.* Wiener Haupt- und Staatsaktionen. 1910. — Ism. Weber Arthur. U. o. 671. l.
1723. *Reiniger, M. u. Wolff, G.* Kriegspoiesiestudien. 1917. — Ism. Pädag. Értés. 3. sz.
1724. *Rilke, Rilke Rainer Mária*. Ének Rilke Kristóf zászlós szerelméről és haláláról. Franyó Zoltán fordítása. Marosvásárhely, 1917. Márványi. (8-r. 33 l.) 2 kor. — Ism. K. D. P. Napló 237. sz. Hét 29. és 38. sz.
1725. *Rilke R. M.* Egy gyermekkorból. Ford. Fehér Julia. Hét 3. sz.
1726. *Rilke R. M.* Arczkép. Ford. Franyó Zoltán U. o. 31. sz.
1727. *Rilke*. Templomépítők. Ford. Kosztolányi Dezső. Délmagyarország 67. sz. — Lásd 1882. sz. a. is.
1728. *Rist, Joh*. Das Friedenwünschende Teutschland. 1915. — Ism. t—r. EPhK. 324. l. [51. sz.
1729. *Rosanes Flora*. Szezelem. Ford. Halasi Lipót. Nyitrai Lapok
1730. *Saran, Franz*. Das Hildebrandslied. 1915. — Ism. László Zsigmond. EPhK. 677—679. l.
1731. *Scheidweiler, Paula*. Der Roman der deutscher Romantik. 1916. — Ism. Szentirmay Gizella. U. o. 312—314. l. — Rózsa Dezső. Bud. Szemle 169. köt. 315—317. l.
1732. *Schiller, Schiller Fr.* Stuart Mária. Ford. Radó Antal. 1906. — Ism. Berde Mária. EPhK. 298—301. l. — T. V. Nemz. Névelés 61. l.
1733. *Leitzmann, Albert*. Die Hauptquellen zu Schillers Wallenstein. 1915. — Ism. t—r. EPhK. 187. l.
1734. *Precup, Emil*. Lirica. Lirica lui Schiller. (Studiu din istoria literaturii germane.) Biserica și Scoala 10—17. 20—22. sz. (Külön is. Arad, 1917, tip. diocez. gr. or. 8-r. 54 l.)

1735. **Schnitzler, Arthur.** Doktor Gräsler Badearzt. 1917. —
Ism. Kázmér Ernő. Hét 44. sz.
1736. **Kosztolányi Dezső.** Schnitzler Artur. Egyenlőség 50. sz.
1737. **Scholz, Heinvr.** Die Hauptschriften zum Pantheismusstreit. 1916. —
Ism. f—i. EPhK. 324. l.
1738. **Schriften des Literarischen Vereins in Wien.** 10. 11. 13. 17.
22. 1909—16. Ism. Weber Arthur. EPhK. 670—674. l.
1739. **Schumann.** Borús szonettek. (Egy hid van még . . .) Ford.
Juhász Gyula. A Társaság 42. sz.
1740. **Schwester Scholastica.** Unsere lehrhafte Dichtung im Laufe der
Jahrhunderte. 1915. Ism. gy. á. Pædag. Ertes. 5. sz.
1741. **Stilgebauer, Eduard.** Inferno. Roman. — Ism. Lengyel Meny-
hért. Nyugat I. 852. l.
1742. **Strobl, K. H.** Eisen und Blut. Roman. Leipzig. Ism. A—t.
F. Siebenb. Deutsch. Tageblatt 13404. sz.
1743. **Sudermann, Petrich Béla.** Sudermann néhány darabjáról. Urá-
nia 267—271. 301—305. l.
1744. **Thienemann Tivadar.** Egy német népkönyv régi magyar fordí-
tása. EPhK. 184. l. (Mesés Könyvecske. Lőcse 1629.)
1745. **Treller Ferenc.** Indiánok réme. 1905. — Ism. N. L. A Gyer-
mek 217. l.
1746. **Trostler József.** Adalék a «Handschuh» és a Grimmelhausen-
féle «szalonnalopás» magyar tárgytörténetéhez. EPhK. 250. l.
1747. **Trostler József.** Magyar elemek a XVII. századi német irodá-
lomban. Erasmus Francisci. — Ism. Bleyer Jakab. EPhK. 684. l.
1748. **Trostler József.** A Bánk bán német tárgytörténetéhez. EPhK.
272—277. 355—364. 553—556. 601—607. l.
1749. **Uhland, Uhlands** Briefwechsel. Herausg. v. J. Hartmann.
1911—14. — Ism. w. EPhK. 704. l.
1750. **Vajthó László.** Német anthologia. (1150—1900.) Budapest, 1916.
Singer és Wolfner. (8-r. 320 l.) 6 Kor. — Ism. b. j. Élet 10.
sz. — Hét 12. sz. — Uj Idők 11. sz. — Vasár. Ujs. 12. sz.
1751. **Vollmoeller Karl Gustav.** G-dur nocturno. Ford. Bardócz Árpád.
Temesv. Hirl. 250. sz.
1752. **Weber Arthur.** Bécs és a német philologiai törekvések a XIX.
század elején. EPhK. 13—27. 103—112. 195—200. l.
1753. **Weber, Arthur.** Ein Dichteroffizier aus Altösterreich. 1916. —
Ism. b—b. EPhK. 191. l.
1754. **Weiszer Róbert.** Egy kevéssé ismert Thököly-dráma. Ösvény
IV. 79—86. l. (Leben . . . Emerich Thököly's von A. Z. Leip-
zig 1839.)
1755. **Wendling, K.** Das Kriegsgedicht in der Schule. 1916. — Ism.
Gyulai Agost. Pædag. Ertes. 3. sz.
1756. **Wittner, Doris.** Die Geschichte der kleinen Fliege. Ein Heiné-
Roman. 1916. — Ism. Heinrich Gusztáv. Bud. Szemle 172. köt.
305—308. l. — Viola Miksa. P. Lloyd 170. reg. sz.
1757. **Wohlbrück, Olga.** Barbaren. — Ism. Vajda Gyula. Kath. Szemle
369—371. l.
1758. **Zuckermann Hugo.** Astarte. Ford. Loránt Mihály. Zsidó Szemle
5. sz. — Jesaja. Ford. Krausz Mór. U. o. 18. sz. — Micpah.
Ford. Krausz M. U. o. 21. sz.

2. Nyelvészet.

1759. *Brand, Jos.* Studien zur Dialektgeographie des Hochstiftes Paderborn. 1914. — *Ism. sch. e.* EPhK. 391. l.
1760. *Dore, Alfred.* Studien zur Vorgeschichte des deutschen Volknamens. 1916. — *Ism. sch. e.* EPhK. 253. l.
1761. *Gréb Gyula.* A német nyelvjárás-kutatás és nyelvjárási költészet könyvészete. EPhK. 386. l.
1762. *Happ József.* Bébi község német nyelvjárásának hangtana. 1915. — *Ism. Gréb Gyula.* EPhK. 144. l.
1763. *Michels, Victor.* Über Begriff u. Aufgaben der deutschen Philologie. 1916. — *Ism. Bleyer Jakab.* EPhK. 586. l.
1764. *Schot, E. H.* Zur Geschichte der westgermanischen Konjunktion und. 1916. — *Ism. sch. j.* EPhK. 72. l.
1765. *Weber, Arthur.* A szepesi nyelvjárás tanulmányozás története. 1916. — *Ism. Gréb Gyula.* EPhK. 649. l. — *Schwartz Elemér.* *Magy. Középkisk.* 178. l. — *Lederer M. Lit. Ztr. Bl.* 16. sz. 411. l.

3. Tankönyv.

1766. *Oswald Karolín.* Német tankönyv a tanítónőképzőintézetek I. II. osztálya számára. 1915. — *Ism. P. M. A Kath. Tanítónők Lapja* 47. l.

4. Svéd-norvég-holland.

1767. *Bruun Laurids* novellái. — *Ism. Kázmér Ernő.* *Hét* 16. sz.
1768. *Ibsen, Ibsen Henrik.* Peer Gynt. Drámai költemény. Ford. Sebastyén Károly. 3. kiadás. (*Magyar Könyvtár* 871—74.) Budapest, 1917. *Lampel R.* (16-r. 176 l.) 1 K 44 fill. — *Ism. P. Napló* 183. sz.
1769. *Ibsen Henrik.* 1. Akershaus. 2. A hegyszakadék. Ford. Mihelics Vid. *Kath. Szemle* 830—832. l.
1770. *Ibsen, Brand.* III. felvonásból. — Ford. Hajdu Henrik. *Nyugat* I. 630—645. l.
1771. *Alexander, Bernhard.* Rosmersholm. P. Lloyd 101. reg. sz.
1772. *Janson Gusztáv.* Costa Negra. 1916. — *Ism. Lám Frigyes. M. Kultura* I. 44. l.
1773. *Leffler Béla.* Werner von Heidenstam. M. Figy. I. 44—48. l.
1774. *Madelung, Aage.* A megbélyegzettek. Ford. ifj. Bókay János. 1916. — *Ism. Vajda Gyula. Kath. Szemle* 367—369. l.
1775. *Madelung Aage.* A sziv. Ford. Benedek Marcell. — *Ism. Dombovits Sándorné. M. Kultura* II. 648. l.
1776. *Strindberg.* Csöndes idill szombat estén. Ford. Kosztolányi Dezső. *A Társaság* 40. sz.

5. Angol.

1777. *Binkert, Dora.* Historische Romane von Walter Scott. 1915. — *Ism. f. s.* EPhK. 187. l.
1778. *Byron, Byron.* Mazeppa. Kosztolányi Dezső fordítása. Gyoma, 1917. *Kner I.* (8-r. 44 l.) 2 Kor. — *Ism. r. d.* EPhK. 599. l.

1779. *Byron*, Jauthéhoz. — «Childe Harold»-jának előhangja. Ford. Tóth Árpád. Nyugat II. 985. l. — A háború. U. o. 987. l. — Lásd 1142. sz. a. is. [EPhK. 676. l.]
1780. *Dibelius, Wilh.* Charles Dickens, 1916. — Ism. Fest Sándor.
1781. *Emerson G. R.* A baba csókja. Ford. Zsoldos Benő. Sárosp. Hirl. 31. 32. sz.
1782. *Gibson, Wilfrid W.* Muskátlivirágok. Ford. Zsoldos Benő. Délmagyarorsz. 47. sz.
1783. *Gineverné Gyóry Ilona.* Angolok. — Ism. Bud. Hirl. 286. sz.
1784. *Gould Bennett.* Amor immortalis. Ford. Zsoldos Benő. Délmagyarország 59. sz.
1785. *Kálmán György.* Robert Hugh Benson. Élet 52. sz.
1786. *Mahir, O.*: John Lydgate. 1914. — Ism. f. s. EPhK. 71. l.
1787. *Malory, Th.* Der Tod Arthurs. 1916. — Ism. Heinrich Gusztáv. EPhK. 226—228. l.
1788. *Marlowe Kristóf.* Doktor Faustus tragikus története. — tragédiája. Fordította Rózsa Dezső. (Olcso Könyvtár 1870—72.) Budapest, 1917. (16-r. 98 l.) 90 fill.
1789. *Masefied, John.* Egyedül. Ford. Zsoldos Benő. Hét 36. sz. Délmagyarország 118. sz. és Zólyomvárm. Hirl. 24. sz.
1790. *B. Mathers Helén.* Jön a rozson át. — Ism. B. B. M. Kultura II. 996. l.
1791. *Morley John.* Tanulmányok. Ford. Tarnai János. 1916. — Ism. Rác Lajos. EPhK. 364—366. l.
1792. *Pymont, Albert.* James Norris. — Ism. Leonhard L. P. Lloyd 56. reg. sz.
1793. *Richter, Helene.* Geschichte der englischen Romantik. 1916. — Ism. f. s. EPhK. 598. l.
1794. *Shakespeare, Shakespeare.* Vihar. Ford. Babits Mihály. — Ism. Tóth Árpád. Nyugat I. 221—223. l. — Király György. EPhK. 651. l.
1795. *Shakespeare* összes színművei. — Ism. Fest Sándor. EPhK. 222—225. l. — V. M. Irodalomtört. 102. l. — Morvay Győző. M. Középisk. 33—35. l.
1796. *Shakespeare* művei. A hogy tetszik. Ford. Rákosi Jenő. Ism. Sebestyén Károly. Bud. Hirl. 125. sz.
1797. *Al-Shakespearei* drámák. Szerk. Heinrich Gusztáv. V. Szép Emma. Színmű 5 felvonásban. 1586. Ford. Rózsa Dezső. Budapest, 1917. Akadémia. (8-r. 86 l.) 3 Kor.
1798. *Bayer József.* Shakespeare hazánkban. 1909. — Ism. Rác Lajos. Deutsche Lit. Ztg. 22. sz.
1799. *Bodrogi Lajos.* Shakespeare első tetralógiája. Bud. Szemle 171. köt. 227—244. l.
1800. *Császár Elemér.* Shakespeare és a magyar költészet. (Olcso Könyvtár 1837—42.) Budapest, 1917. Franklin-T. (16-r. 265 l.) 1 K 80 fill. — Ism. a—a. Élet 10. sz. — Gálos Rezső. M. Középisk. 176—178. l. — *ly.* Uránia 214—216. l. — Rác Lajos. Deutsche Lit. Ztg. 22. sz. — T. V. Nemz. Nénevelés 113. l. — Vasár. Ujs. 8. sz. — Lásd 630. sz. a. is.
1801. *Fischer, R.* Shakespeares Quellen. 1914. — Ism. Heinrich Gusztáv. EPhK. 48—50. l.

1802. Hamlet. Délmagyarország 21. sz.
 1803. *Heinrich Gusztáv*. A Macbeth-monda. Bud. Szemle 170. köt. 184—201. l.
 1804. *Kozma Andor*. Shakespeare és Arany. Az Ujság 74. sz.
 1805. *Kún Lajos*. Ki volt Shylock? Remény 4. sz.
 1806. *Myba*. Shakespeare és Cervantes. Orsz.-Világ 5. sz.
 1807. *Marszina Alajos*. Az emberi élet Shakespeare eszmevilágánál. Kath. Szemle 217—237. l.
 1808. *Négyesy László*. Shakespeare és a magyar költői életrajz. Szt. Istv. Akad. Értes. 4—23. l.
 1809. *Rác, Ludwig*. Shakespeare in Ungarn. Deutsche Lit. Ztg. 22. sz.
 1810. *Riedl Frigyes*. Shakespeare és a magyar irodalom. — Ism. Négyesy László. Irod. tört. Közlem. 118—120. l. — Szathmáry Imre. Irodalomtört. 56. l. — Rác Lajos. Sárosp. Ref. Lapok 5. sz. és Deutsche Liter. Ztg. 22. sz. — Zlinszky Aladár. EPhK. 42. l.
 1811. Shakespeare-operák. Zenei Szemle 5. sz. 169. l.
 1812. *Trikál József*. A bölcselkedő Shakespeare. Religio 16—40. l. (Külön is. 8-r. 27 l.)
 1813. *Voelcker, Bruno*. Die Hamlet-Darstellungen Daniel Chodowieckis. 1916. — Ism. Zolnai Béla. EPhK. 314—316. l.
 1814. (*Weber, Arthur*). Shakespeare-Jubiläum in Ungarn. Jahrb. d. deutsch. Shakespeare-Ges. 53. Bd. 133—135. l.
 1815. Jahrbuch d. deutschen Shakespeare-Gesellschaft. 52. — Ism. l. h. EPhK. 71. l.
 1816. Magyar Shakespeare-Tár. VIII. köt. Ism. Morvay Győző. M. Középisk. 112. l. — IX. köt. Ism. Velezdi Mihály. Irodalomtört. 509—511. l.
 1817. *Shaw G. Bernhard*. Az imádója meg a férje. Vigjáték 1 felv. Ford. Hevesi Sándor. Budapest, 1917. Rózsavölgyi. (8-r. 24 l.) 2 Kor.
 1818. *Sheldon Edward*. Románz. Színjáték 3 felv. Előjátékkal és utójátékkal. Ford. Heltai Jenő. (Fővárosi színházak műsora. 356—359.) Budapest, 1917. Lampel R. (8-r. 115 l.) 1 K 60 f.
 1819. *Swinburne Algernon Charles*. Ave atque vale. (Charles Baudelaire emlékeztére.) Ford. Kosztolányi Dezső. Nyugat I. 936—942. l.
 1820. *Walker, Frederik F.* Harci imádságom. Ford. Zsoldos Benő. Hét 18. sz. és Délmagyarország 27. sz.
 1821. *Wilde. Fligl József*. Dorian Gray arcképe. Orsz.-Világ 11. sz.
 1822. *Prasser Lajos*. Wilde Oszkár megtérése. Alkotmány 147. sz.

6. Nyelvészet.

1823. *Kluge, Friedr.* Angelsächsisches Lesebuch. 1915. — Ism. f. s. EPhK. 324. l.
 1824. *Zupitza, Jul.* Alt- u. mittelenglisches Übungsbuch. 1915. — Ism. f. s. EPhK. 599. l.

X. Román nyelvek és irodalmak.

1. Francia.

1825. *Barbey d'Aureville*. A karmazsin függöny. Don Juan legszebb szerelme. Schöpffin Aladár ford. — *Ism. Elek Artur*. Nyugat I. 139. l.
1826. *Barbusse, Henri*. Feu. — *Ism. a. p.* Hét 45. sz.
1827. *Baudelaire, Charles*. A rossz virágai. Magyarul György Oszkár. Békéscsaba, 1917. Tevan. (8-r. 110 l.) 4 Kor. — Az albatrosz. Határszéli Ujs. 28. sz. — Találkozás. Hét 10. sz. — A balkón. U. o. 34. sz. — Utra hívás. U. o. 50. sz.
1828. *Baudelaire Charles*. Korrespondenzia. Ford. Franyó Zoltán. U. o. 2. sz. [Napló 237. sz.]
1829. *Baudelaire*. A szerelem és a koponya. Ford. Gábor Andor. P.
1830. *Baudelaire*. 1. A szeretők halála. 2. A szegények halála. Ford. Havas Géza. Nyugat II. 465. l. [Orsz.-Világ 25. sz.]
1831. *Baudelaire Charles*. De profundis clamavi. Ford. Styevó András.
1832. *Baudelaire Charles*. Moesta et Errabunda. Ford. Tóth Árpád. Nyugat I. 812. l.
1833. *Ády Endre*. Charles Baudelaire él. Nyugat II. 742. l.
1834. *Kosztolányi Dezső*. Baudelaire és Verhaeren. Nyugat II. 145—148. l. [217. sz.]
1835. *Lerch, Eugen*. Baudelaire und die jüngste Dichtung. P. Lloyd
1836. *Szini Gyula*. Baudelaire. Nyugat II. 485. l. és P. Napló 231. sz. — Lásd 1819. 1882. sz. a. is.
1837. *Bourget, Paul*. Le sens de la mort. 1915. — *Ism. Petrich Béla*. Kath. Szemle 754—758. l.
1838. Chanson de Roland. Traduction du vieux français par Petit de Julleville. Magyarázta Theisz Gyula. (Francia Könyvtár 6.) Budapest, 1917. Lampel R. (8-r. 63 l.) 80 fill.
1839. *Dartigue, H.* L'influence de la guerre de 1870 dans la littérature française. Paris, 1915. — *Ism. Petrich Béla*. Kath. Szemle 564—566. l.
1840. *Daudet*. Sappho. Ford. Véri Pál. — *Ism. Zolnai Béla*. Hét 22. sz.
1841. *Eckhardt, Alexandre*. Remy Belleau. Sa vie, sa «Bergerie». Étude historique et critique. Budapest, 1917. Németh. (8-r. 238 l.) 10 Kor.
1842. *Flaubert, Gustave*. November. — *Ism. Kázmér Ernő*. Hét 34. sz.
1843. *Förster, Margarete*. Die französischen Psalmenübersetzungen stb. 1914. — *Ism. Eckhardt Sándor*. EPhK. 382. l.
1844. *France, France Anatole*. Pártütő angyalok. Ford. Kunfi Zsigmond. — *Ism. S. A. Szegedi Napló* 4. sz. — Salgó Ernő. P. Napló 118. sz. — M. Figyelő II. 282—284. l. — Por. Ébresztő 2. sz.
1845. *France Anatole*. Szent Klára kútja. Ford. Aranyosy Pál. — *Ism. Vasár. Ujs.* 42. sz. — Kázmér Ernő. Hét 43. sz. — Kosztolányi Dezső. Nyugat II. 852. l.
1846. *France Anatol*. Kékszakáll hét felesége. Ford. Csetényi Erzsí. — *Ism. Kosztolányi Dezső*. Nyugat II. 852. l.

1847. *Gesztesi Gyula*. Anatole France tanára. M. Figyelő I. köt. 238. l.
1848. *Prasser Lajos*. Anatole France. Alkotmány 165. sz.
1849. *G.* A gyűlölet költészetéből. Magy. Figyelő IV. köt. 273—275. l.
1850. *Gautier Théophile*. A művészet. Ford. Tóth Árpád. Nyugat II. 989. l. [hyéne enragée.]
1851. *Gesztesi Gyula*. A háborus Loti. M. Figyelő I. 236. l. (La
1852. *Giraud Albert*. Stuart Mária. Ford. Fehér Julia. Hét 17. sz.
1853. *Giraud, Victor*. Les maitres de l'heure. 1914. — Ism. Rózsa Dezső. EPhK. 57. l.
1854. *James. Jammes Francis*. La gomme coule . . . Ford. Tóth Árpád. Nyugat I. 818. l.
1855. *Szalai Miklós*. Francis James. Hét 41. sz.
1856. *Kálmán György*. Henry Bordeaux. Élet 25. sz.
1857. *Kubán Endre*. Régi francia versek az angolokról. Temesv. Hirl. 91. sz.
1858. *Leconte de Lisle*. A veranda. Ford. Vargha Gyula. P. Napló 38. sz.
1859. *Mallarmé, Stéphane*. Ablakok. Ford. Tóth Árpád. Nyugat II. 991. l.
1860. *Marmontel*. — Lásd 556. 1118. sz. a. [Hét 8. sz.
1861. *Mirbeau. Mirbeau Octave*. Egy szobaleány naplója. — Ism.
1862. *Ambrus Zoltán*. Mirbeau. Nyugat I. 454—466. l.
1863. *Mistral Frederic*. Miréio. Ford. Gábor Andor. — Ism. Radó Antal. Nyelvőr 171. l.
- 1863a. *Molière*. — Lásd 850. sz. a.
1864. *Reuel, Fritz*. Maupassant als Physiognomiker. 1916. — Ism. h. j. EPhK. 598. l.
1865. *Rimbaud Arthur*. 1. A részeg hajó. 2. Magánhangzók. 3. A völgy alvója. Ford. Tóth Árpád. Nyugat I. 360—363. l.
1866. *Romain, Romain Rolland*. Jean-Christophe. — Ism. Zolnai Béla. Hét 51. sz. — Pikler I. Gyula. Világ 177. sz.
1867. *Benedek Marcell*. Jean-Christophe. Husz. Száz. 35. köt. 247—251. l. [Julia. Hét 36. sz.
1868. *Rostand Maurice*. A minisztránsfü és az imádság. Ford. Fehér
1869. *Rousseau*. Annales de la Société J. J. Rousseau. X. 1916. — Ism. Rác Lajos. EPhK. 657—659. l.
1870. *Hankiss János*. Rousseau magyar tárgyú vigjátékának keletkezéséhez. EPhK. 184—187. l.
1871. *Kemény Gábor*. Az «emberré» nevelés elve Rousseau pädagogiájában. Kereszt. Magvető 57—67. 111—120. 157—175. l.
1872. *Szabó László*. A Rousseau-probléma. Budapest. 1917. Franklin ny. (8-r. 52 l.) (Különnyomat a Néptan. Lapja 1—4. sz.-ból.) — Ism. n. Népművelés 160. l.
1873. *Szabó László*. Rousseau, az ember. Néptanít. Lapja 1—3. sz.
1874. *Samain Albert*. Zene mellé. Ford. Tóth Árpád. Nyugat I. 817. l.
1875. *Staël. Andiol*. De Staël-Holstein. Hét 29. sz.
1876. *Bellaagh Aladár*. Staëlné munkái hazánkban. Népművelés 446—449. l.
1877. *Dénes Zsófia*. Madame de Staël, 1766—1817. A Nő 89. sz.
1878. *Sternberg, Else*. Das Tragische in den Chansons de Geste. 1915. — Ism. Karl Lajos. EPhK. 153—156. l.
1879. *Szini Gyula*. Ernest La Jeunesse. Nyugat I. 931—935. l.

1880. **Verhaeren.** *Verhaeren Emile* versei. Magyarul Peterdy Andor. Békéscsaba, 1917. Tevan A. (8-r. 78 l.) 3 Kor. — Ism. Hét 25. sz. — Uj Idők 40. sz.
1881. *Gesztesi Gyula.* Verhaeren. M. Figyelő II. köt. 426—428. l.
1882. *Kázmér Ernő.* Verhaeren, Baudelaire és Rilke. Világ 195. sz.
1883. *Laczkó Géza.* Emile Verhaeren. (1855—1916.) Husz. Száz. 35. köt. 55—57. l. — Lásd 1834. sz. a. is.
1884. **Verlaine.** *Verlaine Paul.* 1. Tavasz. Ford. Balog István. Hét 21. sz. — 2. Nyár. U. o. 29. sz.
1885. *Verlaine Paul.* Idegenben. Ford. Gábor Andor. P. Napló 183. sz.
1886. *Verlain Pál.* A hajnalcsillag. Ford. Mihelics Vid. Kath. Szemle 829. l.
1887. *Verlaine, Paul.* 1. Naplemente. 2. La lune blanche. 3. Őszi chanson. 4. Az én meghitt álmom. Ford. Tóth Árpád. Nyugat I. 813—816. l. [Ujs. 44. sz.]
1888. *Verlaine* költeményeiből. Pásztoróra. Ford. Vargha Gyula. Vasár.
1889. *Vinet, A.* Études sur la littérature française au XIX. siècle, II. 1915. — Ism. Rácz Lajos. EPhK. 51—53. l.
1890. **Voltaire.** *Korff, H. A.* Voltaire als klassizistischer Autor im literar. Deutschland. 1913. — Ism. Gragger Róbert. EPhK. 310—312. l.
1891. *Meinhardt, Georg.* Voltaire u. seine Sekretäre. 1915. — Ism. Eckhardt Sándor. EPhK. 245. l.
1892. *Wolff, Aug.* Die frauenfeindlichen Dichtungen in den roman. Literaturen des Mittelalters. 1914. — Ism. Eckhardt Sándor. EPhK. 584. l.

2. Nyelvészet.

1893. *Cugnet, Fr.* Difference dans les fautes que font les Français stb. 1914. — Ism. es. EPhK. 600. l.
1894. *Schuchardt, Hugo.* Zu den romanischen Benennungen der Milz. 1917. — Ism. g. z. EPhK. 392. l.

3. Tankönyv.

1895. *A Latzkó-Honti* francia nyelvkönyv és kereskedelmi levelező francia leckéinek fordítása. Ford. Bródi Károly. 2. rész. 2. átdolg. kiadás. A keresk. iskolák közép- és felső osztálya számára. Arad, 1917. Kerpel. (8-r. 12 l.) 70 fill.

4. Olasz—Spanyol.

1896. *Becquer A. Gusztáv.* A ravatal. Ism. Mihelics Vid. Kath. Szemle 821. l.
1897. **Cervantes.** *Cervántes Saavedra.* Margit királyné románcza. Ford. Gáspár Endre. Az Egyetem II. 19—21. l.
1898. *Kőrösi Albin.* Cervantes és Don Quijote. Szt. Istv. Akad. Értes. 29—42. l. — Lásd 1806. sz. a. is.
1899. *Dante.* A Purgatórium első éneke. Ford. Babits Mihály. Nyugat I. 94—97. l. [590. l.]
1900. *Karl Lajos.* Alfieri «Misogallo»-jának francia fordítása. EPhK.

1901. *Karl Lajos*. Magyarország a spanyol nemzeti és a francia klasszikus drámában. 1916. — Ism. Hankiss János. EPhK. 653. l.
 1901a. *Michelangelo*. — Lásd 275. sz. a.
 1902. *Nordau, Max*. José Echeegaray. P. Lloyd 6. reg. sz.
 1903. *Réz Mihály*. Macchiavelli műve a fejedelemről. Bud. Szemle 169. köt. 382—427. l.

5. Oláh.

1904. *Alexics György*. Román magyar és magyar-román zsebszótár a legfontosabb szavak összeválogatásával. Dictionar portativ maghiar-român și român-maghiar cuprinzând cuvintele mai necesare pentru școlari și privati. Budapest, 1917. Schenk F. (16-r. 71 l.) 1 K 20 fill.
 1905. *Alexics György*. Magyar-román zsebszótár a legfontosabb szavak összeállításával. A főnevek és mellénevek nemének, a többszám képzésének s az igék időalakjának megjelölésével. Budapest, 1917. Schenk F. (16-r. 188 l.) 1 K 50 f.
 1906. *Ciura, Al*. Jacob Muresianu. Brassói gör. kath. román tanító-képzőintéz. 1916 17. értés. 9—16. l.
 1907. *Jarnik, Joan Urban*. Scrisori din călătoria unui filolog. Transilvania 34—72. l.
 1908. *Moldován Gergely*. Egy román szemle magyar irodalmi anyaga. Akad. Értés. 540—552. l. («Ungaria» folyóiratról.)
 1909. *N. Pop János*. Román nyelvtan a román nyelvnek szóban, írásban és olvasásban tanító nélkül való alapos elsajátítására. A román szöveg mellett annak magyaros helyesírás szerint való kiejtésének begyakorlására szolgáló olvasmányokkal. Budapest, 1917. Schenk F. (16-r. 125 l.) 1 K 80 f.
 1910. *Peez, Karl*. Zur Lyrik der Dobrudscha. P. Lloyd 139. reg. sz.
 1911. *Stanciu, V*. Poezia populară și școala. Biserica și școala 1. sz.
 1912. *Sorbán Kornél*. Ósnyomok a román nyelv keresztény terminológiájában. Papok Közl. 314—319. 374—375. 400—402. 448—450. l.

XI. Szláv nyelvek és irodalmak.

1913. *Alexinsky, Grégoire*. La guerre et les soldats dans la poésie populaire russe. 1916. — Ism. s. a. EPhK. 323. l.
 1914. *Androvics, Johann*. Beitrag zur slavisch-germanischen Kultur-gemeinschaft. 1916. — Ism. sz. r. EPhK. 187. l.
 1915. *Arcybasev*. Féltekenység. Színmű 5 felv. Ford. Biró Lajos. Előszőr adták a Vigszínházban szept. 19.
 1916. *Balabanoff Sándor*. Boteff, a bolgár ifjúság hőse. Turán 101—104. l.
 1917. *Braun Róbert*. Hazai szlovén irodalom. Husz. Száz. 35. köt. 190. l.
 1918. *Dukat, Vladoje*. Dvije tri o životu i književnom Radu Požežana Antuna Nagy. Rad jugosl. Akad. 214. knj. 113—164. l.
 1919. *Fancev, Frajo*. Jezik hrvatskih protestanskih pisaca 16. vijeka. U. o. 214. knj. 1—112. l.
 1920. *Gorkij, Habina János*. Gorkij Maxim. Magyarország 155. sz.

1921. *Lendvai István*. Gorkij vallása. Pesti Napló 10. sz.
1922. *Haller Jenő*. Horvát-szerb irodalomtörténet, horvát vizsgálatra készülő tanárok, tanítók, középiskolai tanulók és érdeklődők számára. Budapest, 1917. Lampel R. (8-r. 49 l.) 3 Kor.
1923. *Kaus, Otto*. Dostojewski. 1916. — Ism. Rózsa Dezső. Bud. Szemle 169. köt. 317. l.
1924. *Kuprin Joanovics Sándor*. A párbaj. — Ism. Nagy Lajos. Nyugat II. 558. l. — Világ 201. sz.
1925. *Lermontoff*. Fogoly lovag éneke. Ford. Tabéry Géza. Hét 25. sz.
1926. Magyar-oroszcsebszótár. A legfontosabb szavak összeválogatásával. Budapest, 1917. Schenk F. (16-r. 64 l.) 1 K 20 fill.
1927. *Mazuranić, Vladimír*. Prinosi za hrvatski pravno-povjestni Rječnik. Svezak VI. (Odoja—Podići.) Zagreb, 1917. Akad. (8-r. 801—960. l.)
1928. *Melich János*. Hazai szlovén irodalom. Könyvszemle 266. l.
1929. *Marko, Matthias*. Das serbische Geistesleben. 1916. — Ism. Szegedy Rezső. EPhK. 306. l.
1930. *Pechány Adolf*. Tót-magyar és magyar-tót szótár. Loos József nyomán. 2. kiadás. 1. 2. rész. Budapest, 1917. Révai testv. (16-r. 400, 449 l.) 6 Kor. [309. l.]
1931. r. o. Sienkiewicz Henrik. (1846—1916.) Bud. Szemle 169. köt.
1932. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Na svijet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Obraduje T. Maretić. Svezak 34. 5 sedmoga dijela. 1. ne—nepomiran. Zagreb, 1916. Akad. (8-r. 785—960. l.) 4 Kor.
1933. *Sevcenko Tárász* költeményeiből. 1. Hogy telik, múlik! . . . — 2. Az Aral-tónál. — 3. Alkonyodik. Ford. Zempléni Árpád. Bud. Szemle 169. köt. 131—133. l.
1934. *Tetmajer Kazimierz*. Ó, vihar, vihar! . . . Ford. Styevó András. Orsz.-Világ 25. sz.
1935. *Tolsztoj, Tolsztoj, Szergij atya*. Ford. Trócsányi Zoltán. 1917. — Ism. Hatvany Lajos. P. Napló 180. sz. — Hét 28. sz. — Uránia 216. l.
1936. *Tolstoi, J. N.* Tagebuch. Herausg. v. L. Berndl. München. — Ism. Goth Ernő. P. Lloyd 242. reg. sz.
1937. *Vajansky*. Angliának. Ford. M . . . sz. Eperjesi Lapok 51. sz.
1938. *Váradí Irma*. A háború és béke regényei. (Tolsztoj, Andrejev, Suttner.) Uránia 78—81. l. és Népművelés 217. l.
1939. *Zonev, Bojan*. Die bulgarische Sprache ausserhalb Bulgariens. P. Lloyd 225. reg. sz.

XII. Vegyes.

1940. Japán versek. 1. Atsutada: Lázás szerelem. 2. A hold nézésekor. Ford. Bardócz Pál, Hét 40. sz.
1941. Japán szerelem. 1. Hitomaro. Egyedül. 2. Yakamochi. Idegen földön. 3. Tomonori. Hasonló vágy. 4. Tadamine. Emlékezés. Ford. Bardócz Árpád. Hét 28. sz.
(Budapest.)

Összeállította HELLEBRANT ÁRPÁD.

Kiadja a Budapesti Philológiai Társaság.

Az **Egyetemes Philologiai Közlönybe** szánt *class. philologiai* dolgozatok kéziratát **dr. Förster Aurél** (IV., Eskü-tér 8.), a *modern philologiai* dolgozatokéit **dr. Bleyer Jakab** czímére (VIII., Mikszáth Kálmán-tér 4.) küldendők. Fölolvasások **dr. Papp Ferencz**, I. titkárnál (II., Vérmező-út 12.) jelentendők be.

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny** tíz havi füzetben, minden hónap elején (augusztus és szeptember kivételével) jelenik meg.

Előfizetési ára: 15 korona. Egy füzet ára 1 korona 50 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a reklamációk, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése az ideiglenes pénztárhoz, *dr. Császár Ernő*höz (Budapest, VI., Felső erdősor 1.) intézendők.

A reklamált füzeteket csak akkor küldjük meg ingyen, ha a reklamáció a füzet megjelenésétől számított három hónapon belül történik.

Hivatalos nyugtázás

a) 1918. évi február hó 1-től 28-ig terjedő időről.

Rendes tagdíj 1913-ra: Bartos F. 5 K. — **1914-re:** Bartos F., dr. G. dő S. — **1915-re:** Bartos F. 5 K, dr. Kovács S. J. — **1916-ra:** Dr. Gál K., dr. Jeszenszky J., Pótz E. — **1917-re:** Dr. Bánóczy J., Erdős T., Fülöp S., dr. Gál K., Grubich L., Himpfner B., dr. Jeszenszky J., dr. László Zs. 4 K, dr. Morvay Gy., Pótz E. 2 K, dr. Pruzsinszky J., Szölgvény F., Tomor Á., Wieso Gy. — **1918-ra:** Adamis G., gr. Apponyi S., dr. Bajza J. 6 K, Bán J., dr. Bánóczy J., dr. Baros Gy., Baumgartner A., Benecik F., Bontó J., Borsodi M., Buzássy Á., dr. Cserép J., dr. Czeke M., dr. Darkó J., dr. Endrei G., Erdős T., dr. Fallenbüchl F., Fejér A., Fekete E., Fülöp S., Gábrriel G. 6 K, dr. Gärtner H., Gergye J., dr. Happ J., Hehelcin K., Hollitzer Gy., dr. Imre S., Jándi B., Kálovits A. 5 K, Király L., Kulcsár E., Kurbély L. V., dr. László Zs. 6 K, dr. Lovas K. E., dr. Morvay Gy., Mutschenbacher Gy., Német K., Németh R., Ponyik-Tóth L., dr. Pap J., dr. Pap K., Peczina A., dr. Perényi J., dr. Radinovics J., Rajka L., Ranschburg V., dr. Reibner M., Révayné Zuber M., dr. Schmidt M., Schneider M., Sörös P., Strauch B., Szántó Kamill, dr. Szilágyi S., Szölgvény F., Szücs L. 5 K, dr. Thienemann T. 9 K, Tomor Á., dr. Tóth K., Vayer L., dr. Wagner J., dr. Wagner L., dr. Weber A., Zempléni T., Zlamál Á., dr. Zoltványi J. — **1919-re:** Dr. Bajza J. 4 K, Gábrriel G. 4 K, Kálovics A., dr. Pap K. 5 K. Összesen 856 K.

b) 1918 március hó 1-től 31-ig terjedő időről.

Rendes tagdíj 1911-re: Juhász E. 5 K. — **1912-re:** Juhász E. — **1913-ra:** Juhász E., dr. Kiss E. 5 K. — **1914-re:** dr. Angyal D. 2 K, dr. Farkas J. 5 K, dr. Herczeg Á., dr. Huss R. 5 K, Juhász E., dr. Kiss E., Klauber Fr. 4 K, dr. Pavel K. 5 K. — **1915-re:** dr. Angyal D., dr. Barta M. 5 K, dr. Farkas J. 5 K, Földváry Gy., Gergely A., dr. Huss R., dr. Janicssek J., Juhász E. 5 K, dr. Kardcs L. 8 K, dr. Kégl S., Klauber Fr. 6 K, Máthé Gy., dr. Miklós E., dr. Mitrovics Gy. 5 K, Nagy J. 5 K, dr. Ozorai L. 5 K, dr. Pavel K., Pintér L., Popovics J. 5 K, Rczmann R., dr. Schmidt M. 8 K, Veigelsberg E. — **1916-ra:** dr. Angyal D. 4 K, dr. Barta M., Bartók J., dr. Csermelyi S., dr. Dobai J., dr. Elek O. 4 K, Földváry Gy., dr. Gesztesi Gy. 9 K, dr. Hanvai J., Hornyánszky A., dr. Huss R. 5 K, dr. Kacs-kovics K., dr. Kardos L., dr. Kégl S., Mártonyi M. L., dr. Máté L., Máthé Gy., dr. Miklós E., dr. Mitrovics Gy., dr. Molnár S. P., Nagy J., Nemes K., dr. Ozorai L. 5 K, dr. Panity V., Pavel K., Pintér L., Popovics J., Rozmann R., dr. Schmidt M., dr. Szele R., Szidon G. K., Veigelsberg E. — **1917-re:** dr. Antalffy G., dr. Ányos I., dr. Balta váry J., dr. Barta M., Bartók J., dr. Bászél A., dr. Berzo-Nagy J., dr. Blau L. 8 K 50 fil., dr. Bognár D., Borsos K. 8 K, Bossányi Fr., Bozsénik B., dr. Büchler P., dr. Csermelyi S., Danczer B., dr. Deresényi M., dr. Elek O. 50 fil., Flóri O., Földvári Gy., Gábor I., dr. Gatz E., dr. Gomperz F., dr. Gulyás P. 9 K 50 fil., György L. (Losonc) 5 K, dr. György L. (Kolozvár) 9 K, Gyula S., Haitsch J., dr. Hajek E., dr. Hanvai J., dr. Harasztj Gy., dr. Harsányi P., dr. Helle F. H. 5 K 50 fil., Hornyánszky A., Högyész A., Jacobi K. 5 K, Jaulusz I. 6 K, dr. Kacs-kovics K., dr. Kapossy E., dr. Kardcs L., Kárpáti F., Kassuba D., dr. Kégl S., Kiss B., Kovács G., dr. Kristóf Gy. 4 K 50 fil., dr. Lengyel M., Létics P., Lócs L., Majthényi G., Márton J., Mártonyi M. L., dr. Máté L., Máthé Gy.,

Mazuch E., dr. Mazey S., dr. Mitrovics Gy., dr. Módi M. 2 K, dr. Molnár S. P., Nagy J., Nemes K., dr. Pánity V., dr. Pápay J. 7 K, Parászka G., Pausz E., dr. Pavel K., dr. Rätz L. 3 K, dr. Rechlitz Z., Rozmann R., dr. Schmidt Márton, Schoen A., dr. Sebastyén Gy., Simay V. 5 K, dr. Solymossy S., dr. Szale R., Szentkirályi Gy., dr. Széhló N., dr. Tihanyi G., Tóth Gy., dr. Travnik J., dr. Vári R., Vsigelsberg E., Viglás L. 6 K. — **1918-ra:** dr. Ányos I., Békó Gy., Bartók J., Bázso L., dr. Barde M. 6 K, dr. Barze-Nagy J., dr. Bau L., dr. Bognár D., Boros K., Bossányi Fr. Burián J., dr. Büchler P., dr. Császár E., dr. Csengeri J. 9 K, dr. Csermelyi S., dr. Czebe Gy. 2 K, dr. Czebe Gy.-né 6 K, Danczer B., Dóczy I., dr. Dombi M., dr. Eisler M., dr. Erdődy Á., dr. Feszt S. 3 K, Flóri O., Gábor I., dr. Gálos R. 4 K, dr. Glatz E., dr. Gompertz F., Göbl A., dr. Gulyás L., dr. Gulyás P. 5) fil., György A. (Losonc) 10 K, dr. György L. (Kölozsvár) 1 K, Gyula S., Haitsch I., dr. Hajek E. 5 K, Hankiss J. 2 K, dr. Hanvai I., dr. Harasztí Gy., dr. Harsányi P., dr. Heinlein I. 4 K, dr. Helle F. H., Hornyánszky A., I tvánffy P., Jacobi K., Jánosí Boldizsár, Jaulusz I., dr. Kaeskovics K., dr. Kapossy E., dr. Kardos L., dr. Karl L. 7 K, Kárpíti F., Karsai E., Kassuba D., dr. Kégl S., dr. Király Gy. 1 K 50 fil., dr. Kormonezy G., König J., Kövendi D., dr. Lajti I., 2 K, dr. Lengyel M., dr. Lindenschmidt M., Liska J., Liszy M., dr. Midzsar I. Májthényi G., Márton J., Marton L., Mártonyi M. L., dr. Mító L., Máthé Gy., dr. Mazey S., dr. Módi M., dr. Molnár S. P., Mondik P., Moravszky F., dr. Niszler T., Pais D., dr. Pánity V., dr. Pápay J., dr. Pauler Á., Pausz E., Pirczala I., Posch Á., Pupinszky N., Radlinszky J., Révész A., Rozmann R., dr. Schilling L. Schmidt F., Schoen A., dr. Sebastyén Gy., dr. Siegescu J., Simay V. 5 K, Szanyi J., dr. Szentirmay G. 1 K, dr. Sányai F., Szlávik F., dr. Széhló N., dr. Tihanyi G., dr. Tihanyi M., dr. Tóth Gy., dr. Vári R., Varsányi R., dr. Venetianer L., Viglás L., dr. Viszota Gy., dr. Zolnai B. 8 K. — **1919-re:** dr. Büchler P., dr. Gedeon A., dr. Helle F. H. 50 fil., König J. 4 K, Moravszky F. 5 K, Szűts F. 8 K. — Összesen 2319 K.

Rendkívüli tagdíj 1916-ra: dr. Heppner A. 3 K. — 1917-re: Hábor Gy. : dr. Heppner A. 3 K, Kiszely V., Obermüller F., Sebes E., dr. Simon L. — 1918-ra Hábor Gy., dr. Henrich A., Kiszely V., Nyári I., Sebes E., dr. Simon L. — Összesen 72 K.

Előfizetések: Bertalan K., Bszterozebányai ág. ev. fg., Budapesti VI. ker. leánygimn., VIII. ker. áll. fg. 13 K 50 fil., Collegium Marianum, Kalazantium, képviselőházi ktár 13 K 50 fil., Városi nyilv. ktár 13 K 50 fil., Debreczeni kegyesr., fg., Dombóvári fg., Egrí főreál, Eperjesi ág. ev. koll., Fogarasi áll. fg., Győri főreál, Hajdúnánási fg., Indiai felső népisk., Kaposvári fg., Kézdivásárhelyi rk. fg. Kölozsvári kegyesr. fg., Lugosi áll. fg. 13 K 50 fil., Mramarosi rk. fg., Marosvásárhelyi közm.-ház 7 K 50 fil., Mzótúri ref. fg., Nagyváradí főreál, Pozsonyi felső leányisk., Rakodezai P., Sark F. 13 K 50 fil., Székelyudvarhelyi unit. fg., — ref. koll., Szentesi áll. fg., Tordai fg. 13 K 50 fil., Trencsényi áll. felső leányisk., Ungvári főreál 13 K 50 fill., Zombori áll. fg. 13 K 50 fil. — Összesen 505 K 50 fillér.

Kérelem!

1. Mivel raktárunkból a *Közlöny* ez évi folyamának I—IV. füzetete teljesen kifogyott, a választmány felhatalmazása alapján kérem azon tisztelt tagtársainkat, a kik a *Közlöny* füzeteteit nem őrzik meg, hogy az áruk megtérítése ellenében sziveskedjenek az említett füzeteket czímemre megküldeni.

2. Kérem a tagsági díjjal hátralékos tagtársainkat, sziveskedjenek tartozásukat minél előbb leróni, hogy a postai megbízás kellemetlenségeit kölcsönösen elkerülhessük.

Dr. Császár Ernő pénztárnok
VI. ker., Felsőerdősor 1. sz.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

BLEYER JAKAB
és
FÖRSTER AURÉL.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1918.

FIGYELMEZTETÉS! A pénztáros czíme: Dr. CSÁSZÁR ERNŐ Budapest, VI., Felső erdősor 1.

Az **Egyetemes Philologiai Közlönybe** szánt class. philologiai dolgozatok kéziratát **dr. Förster Aurél** (IV., Eskü-tér 8.), a modern philologiai dolgozatokéi **dr. Bleyer Jakab** címére (VIII., Mikszáth Kálmán-tér 4.) küldendők. Fölolvasások **dr. Papp Ferencz**, I. titkárnál (II., Vérmező-út 12.) jelentendők be.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

VÁRI REZSŐ: Onasander	353
BIRKÁS GÉZA: Eustache Deschamps magyarországi utazása és magyar vonatkozású költeményei	361
BENIGNY GYULA: A jelentésváltozás egy faja a görögben (VIII. bef. közl.)	371
BERDE MÁRIA: Stefan George és a német symbolismus.....	377
TROSTLER JÓZSEF: Freytag Gusztáv magyar tárgyú elbeszélései	395
KÖVENDI DÉNES: Ephesosi Herakleitos (Vége)	401

HAZAI IRODALOM.

Heller Bernát: Az arab Antar-regény. Összehasonlító irodalomtörténeti tanulmány. KMOSSÓ MIHÁLY	418
Rákosi Jenő: A magyarsáért. ZOLNAI BÉLA	421
Kéky Lajos: Arany János epikájáról. ZSIGMOND FERENCZ	422
Kornis Gyula: A lelki élet. FOGARASI BÉLA	424
Protestáns esték. RÁCZ LAJOS	425
Földessy Gyula: Arany János, az ember és a költő: JAULUSZ ILONA.....	426

KÜLFÖLDI IRODALOM.

G. Wacker: Über das Verhältnis von Dialekt und Schriftsprache im Altfranzösischen. KARL LAJOS.....	427
C. Brakman: Miscella tertia. RÉVAY JÓZSEF	429
Wilhelm Creizenach: Das englische Drama im Zeitalter Shakespeares. KÁDÁR JOLÁN	431
Philipp August Becker: Clément Marots Liebeslyrik. ECKHARDT SÁNDOR	433
Johannes Hertel: Das Pañcatantra. BÜCHLER PÁL	434
Emile Boisacq: Dictionnaire etymologique de la langue grecque. HELLE F. HUGÓ	440
John Meister: Das deutsche Soldatenlied im Felde stb. SCHWARTZ ELEMÉR	442
F. Boll—C. Bezold. Sternglaube und Sterndeutung. LAJTI ISTVÁN	443
Philipp Witkop: Heidelberg und die deutsche Dichtung. GÁLOS REZSŐ	444
Wilhelm Reese: Die griechischen Nachrichten über Indien bis zum Feldzuge Alexanders des Grossen. KERÉNYI KÁROLY	445
William Butler Yeats: Erzählungen und Essays. RÓZSA DEZSŐ	449

VEGYESEK.

A Budapesti Philologiai Társaság ülése	450
† Váczy János. cs.	451
Arany János balladáihoz. FEST SÁNDOR	452
A pilini ezüstgomb (honfoglaláskori lelet) görög betűs fölirata. CZEBE GYULA	454
Quisquilia. STEPHANUS SZÉKELY	456
A füzérrímhez. CSÜRI BÁLINT	458
Új könyvek	458
A szerkesztőkhöz beküldött könyvek és füzetek jegyzéke	460
Név- és Tárgymutató	462
A Budapesti Philologiai Társaság 1918-ban	VIII

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny** tíz havi füzetben, minden hónap elején (augusztus és szeptember kivételével) jelenik meg.

Előfizetési ára: **30 korona**. Egy füzet ára **3 korona**.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a reklamációk, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése a pénztároshoz, *dr. Császár Ernő*hoz (Budapest, VI., Felső erdősor 1.) intézendők.

A reklamált füzeteket csak akkor küldjük meg ingyen, ha a reklamáció a füzet megjelenésétől három hónapon belül történik.

ONASANDER.

I. A szerző s művének szerkezete.

Középgörögországi származású¹⁾ szerzőnk kétségkívül a Kr. u. i I. században élt, de hogy éppen Nero korában-e,²⁾ azt nem merném határozottan állítani. Mert igaz ugyan, hogy egyetlen ránk maradt művében Quintus Veranius-t³⁾ alloquálja, de ennél az oknál fogva ép úgy,

¹⁾ Szerzőnket *Christ* irodalomtörténete első két kiadásában Onasandernek nevezte s csak a *Neue Jahrbücher für Philologie und Pädagogik* 1897. évfolyamában «Zum Strategikos des Onasandros» cz. cikkelyem jegyzetének megjelenése után adott előnyt az Onasandros névnek, melyet a híres Mediceus LV, 4 nyujt fol. 217v. Alapjában véve egy kézirat tekintélyére alapította döntését s valóban a Mediceus LV, 4 nemcsak a görög taktikusok legjobb szövegű gyűjteményének legrégibb kézirata, hanem a hitelességnek több kriteriumát hordja magában, mint a görög hadügyi iratok többi családjainak főkéziratai, mi különösen akkor világlik ki, ha pl. Leo szövegét hasonlítjuk össze Ps.-Mauricius összes főkéziratainak szövegével. Már most igaz, hogy *Leo*, a ki hadügyi írónkat igen-igen sok helyen hallgatólagosan kiírta, Taktikája XIV. constitutiójának 112. §-ában ('Ὀνάσανδρος δὲ καὶ αὐτὸς στρατηγικὸν συντάξας λόγον οὐχ οὕτω λέγειν δοκεῖ), 'Ὀνάσανδρος-nak írja nevét s *Ioannes Lydus* («qui floruit inter scriptores ævi Iustiniani») De magistratibus populi Romani I. kve. 47. f.-ében az egyetlen kézirat, a Caseolinus, ὀνάσανδρος-t nyújt, miért is *Haupt* Opuscc. III. 518. et s.-ben az 'Ὀνάσανδρος nevet tartja hitelesnek, viszont hadügyi írónknak többi, a Mediceus-tól független kéziratai 'Ὀνάσανδρος-t adnak s ezt a nevet közli *Suidas* is, miért megint *W. Schmid*, a *Christ* irodalomtörténetének átdolgozója, II. 323. ennek a formának ad elsőséget. Az 'Ὀνάσανδρος tulajdonnév előfordul egy beót feliraton (*Collitz-Bechtel* Samml. d. griech. Dialektinschriften [Göttingen 1884] I. 715. 3.), az 'Ὀνάσανδρος az *Inscr. Græcæ* (ed. *Boeckh*) II. 2347 c. sz.-ében, az 'Ὀνάσανδρος az *Inscr. Græcæ* III. 5453. sz. feliratán. Valószínű, hogy tudatlan másolók v. vésők a beót v. phókisi 'Ὀνάσανδρος nevet 'Ὀνάσανδρος-ra változtatták, a tudálékosabb írók, mint *Ioannes Lydus* és *Leo*, kiknek még nem a romlottabb kéziratok fordultak meg kezükön, miként *Suidas*-nak, az ión-attikai 'Ὀνάσανδρος-ra. Főlölsleges hangsúlyozni, hogy az irodalomban dialektikus formájú nevek is lehettek «szalónképesek». Itt csak a *Suidas*-említett historikus Δαμόκριτος-ra utalok, ki egy Taktikát írt 2 könyvben s a Ἡρώδας, Ἡρώδας (= Ἡρώδης) névre.

²⁾ *L. Christ* p. 908.

³⁾ Az Ókori *Lexiconban Incze Béni* a *Tacitus Annalesei* II. 56. 74.; III. 10., 13., 17., 19.; XII. 5; XIV. 29. s *Agricola* 14. fejezeteiben említett *Veranius*-t, mint a *Goethe* bűvészinasa, két szál *Quintusa* hasogatja. Quo iure? *Dräger*, *Nipperdey*, *Pfitzner* a *Germanicus* legatusát egynek veszik az 58/59-ben *Britanniában* hivataloskodó helytartóval s egynek

Tiberius uralkodásának első lustruma idejébe is tehetnök. Nyomó-
sabban esik latba, hogy műve bevezetésében úgy nyilatkozik, hogy
stratégikus elméleti munkát *συγκλητικὴν ἀριστοκρατίαν λογιγγῶσι*
(= senatori rangot nyerteknek), kik consuli és hadvezéri hatáskört
betöltének, szokás ajánlani. Mi — a bekezdő soroknak figyelmes el-
olvasása után ¹⁾ — azt vártuk volna, hogy *csak* consuli és hadvezéri
hatáskört betöltőknek s ebből következtetjük azt, hogy Veranius még
nem volt consul, midőn a művet ajánlották neki, hanem *csak senator*.
S hogy az *volt*, azt nemcsak a Piso-féle összeesküvés történetéből,
hanem abból is tudjuk, hogy egy időben Germanicus legatusának is
használta. A legatusokat pedig tudvalevőleg a senatorok sorából
választották. Akkor tehát szerzőnk *inkább* Tiberius vagy Gaius ural-
kodása idejében élt, semmint Neroéban.

Platonikus philosophusnak mondja Suidas. Nincs ebben semmi
összeegyeztethetetlen. A görög tudós, de főkép a philosophus, az ókor-
ban *ποικιλογράφος* volt. Emlékeztessünk-e a Cicero de orat. II. 18.,
75. említette peripatetikus *Phormió*-ra, ki odáig vetemedett, hogy
Hannibálnak előadást tartott Ephesusban «de imperatoris officio et
de re militari», az Ioannes Lydus I. 47. említette *Patro* epicureusra
a Cicero kortársára, ki, ha nem is éppen szigorúan *Πολιτορηκίκα*-t
de taktikus munkát mégis csak írt, az annyi sok tudományt univer-
salis szellemmel átfogó *Posidonius* stoikusra, kiből Aelianus és Arrianu-
merítettek, az ugyancsak stoikus *Persaeus*-ra, kit *Köpke* (De Arat⁸
ætate [Guben, 1867] p. 6.) collato Polyæno VI. 5 azonosít az Aelianusi
említett Persæus-sal, a cynicus *Bryson*-ra, kit (mivel Aelianusnál a
2527. sz. Parisinus *Βροίσων*-nak hagyományozza nevét) szeretnék az
Aelianus egyéb codexeitől hagyományozott Bryon-nal azonosítani,
Plutarchus és *Syrianus* új-platonikus philosophusokra, kikre nézve
többrendbeli adat ²⁾ tanúsítja a katonai irodalom mezejére merészelt
kirucczásukat?! Ez annál inkább lehetségesnek látszott, mert a
hadtudomány a görögök legkonzervatívabb tudománya volt, melynek
megállapításait a hadügyi írók s a gyakorlatias irányú hadvezérek
nemzedékről-nemzedékre továbbították; beérték e mellett azzal a vál-
toztatással, melyet technikai haladás, győzelmes csaták tanulságai,
elsajátítása az idegen hadviselés mód egy és más fajainak, meghök-
kentő strategemák következményeinek ismeretessé válása s ellen-
intézkedéseknek combinatióba vétele tettek szükségessé.

A mi írónk is aligha volt eredeti, inventiv ingenium s járt
utakon járt. Szabadkozik is, *ὅτι μὴ πάντα τῆς ἐμῆς ὁμολογῶ συνέσεως*
εἶναι. Legvalóbbszínű, hogy Polybius Taktikájából merített, legalább

azzal a Veranius-sal, ki 49-ben konzul, majd még Claudius uralkodása
idejében lykiai helytartó volt. A Festus-nál (p. 404 Th.) és Macrobius-nál
(III. 2., 3.; 5., 6.; 6., 14.; 20., 2. Eyss.) említett Veranius római vallásrégész-
ről, kit *Hübner* az Ephemeris Epigraphica II. 73. lapján a Germanicus
legatusával azonosít, holott Augustus császár koránál későbbben semmi-
esetre sem élhetett (l. *Schanz*, Gesch. d. röm. Lit. I. p. 298), Incze mit-
sem tud.

¹⁾ Ἰππικῶν μὲν λόγων ἢ ζυνηγητικῶν ἢ ἀλευτικῶν τε αὖ καὶ γεωργικῶν
συναταμάτων προσφώνησιν ἡγοῦμαι πρέπειν ἀνθρώποις, οἷς π 630ς ἔχεται
τοιῶνδε ἔργων, κ. τ. λ.

²⁾ L. Leo-kiadásom előszavának XXXIII. lapja jegyzetét!

a szókinsz (l. a *Schwebel*-féle kiadás 14., 13.; 87., 5.; 89., 2. de főképp 92., 3.; 104., 14. és 109., 2. jegyzeteit) sok tekintetben a polybiusi szóhasználatra vall. Xenophonra is emlékeztet itt-ott nézeteivel. Hogy nyelvével is, mint *Köchly-Rüstow*-ék¹⁾ s utánuk Christ nyilván a *Schwebel*-től összehordott néhány nyelvi párhuzam alapján odavetik, akkor volna határozottabban állítható, ha e tekintetben Thucydides²⁾ nyelvével is megtörtént volna a lelkiismeretes összevetés, mivel pl. a poliorketikus *Aeneas* is e tekintetben meg-megegyezik.³⁾ Tartalmi vonatkozásaiban azonban a mi írónk eredetisége már azért sem ellenőrizhető, mert elődei közül csak az imént említettem *Aeneas* művének egy kisebb része maradt ránk s míg az a város-*védelem* kérdéseit taglalja, a mi iratunk egynehány kisebb terjedelmű fejezetben a város-*vívásra* ad a hadvezérnek utasításokat.

Aminthogy — eltekintve az első két fejezettől — a többi *ilyen*, a hadvezér számára szolgáló *utasításoknak az egyvelege*. A praecipuum-irodalom első, ránk maradt terméke, de a magacompositiójában mégsem egységes. Kiviláglik ez a tartalom menetének rövid ismertetéséből.

Az első két fejezet ugyan nem a hadvezérnek szól, hanem azoknak, kik a hadvezért kiválasztani vannak hivatva. Azon tulajdonságokat sorolja el, melyeknek kell, hogy a hadvezér birtokában legyen. A hippokratikus corpus propædeutikus iratai közt található *Περὶ ἰητροῦ* cz. irat lebeghetett itt a szerző szeme előtt. Ennek az elején is rövid és prägnans mondatokban kifejezést nyer a kívánság, milyen legyen az orvos külső megjelenésében és lelki tulajdonságai dolgában. Ott is a tulajdonság megjelölése s azután rövid megokolása a követelménynek. Hogy az azután következő praecipuumok s a propædeutikus iratoknak *Περὶ εὐσχημοσύνης* (De decenti habitu aut decoro) cz. értekezése s az erre következő *Παραγγελία*-k-is irányították-e a szerzőt műve kidolgozásában, ezt nyílt kérdésnek hagyom.⁴⁾

A III. fejezettel kezdődnek azok az utasítások, melyeket maga a hadvezér kell, hogy szeme előtt tartson. A szerző úgy képzeli el a dolgot, hogy a *στρατηγός* először (III.) a megindítandó hadi vállalkozásra vonatkozó terveit a legfőbb rangú tisztekkel meghánnya-megbeszéli, nevezetesen (IV.), hogy a hadüzenet istenek és emberek szemében megokolt, jogos és helyénvaló-e? Igenlett esetben s természetesen megfelelő előkészítés után a sereget tisztító eljárásnak veti alá (V.). Három fejezet ez, mely később megleti a maga pendantját a tőlem szem előtt tartott compositióban. A tisztító eljárás után a sereg az ellenség elé menetel (VI.), mely menetelésének, kivált ha szorosokon vagy egyéb nehéz közlekedésű terepen által történik, óvatosnak, elővigyázatra vallónak kell lennie (VII.). Ilyen elővigyázati intézkedés többek közt az időközönként kellő módon felütött s váratlan táma-

¹⁾ L. Griech. Kriegsschriftsteller (Lipese, 1855) II. a. p. 85.

²⁾ Ehhez legalább is ugyanannyi nyelvi párhuzamot hoz fel *Schwebel*.

³⁾ V. ö. *Mahlstedt*: Über den Wortschatz des Aineias Taktikus. Kieli doct. diss. (Jena, 1910) p. 86.

⁴⁾ Hátra volna a két első fejezettel kapcsolatban azt is tüzetesen megvizsgálni, lehet-e itt a kivált a stoikusoktól és peripatetikusoktól (Ps.-Andronicus!) kifejlesztett erénytanak valamelyes hatását a mi taktikusunkra megállapítani. Nem igen hiszem.

dások ellen biztosított tábor (VIII.). A táborhelyet időnkint u. i. tanácsos mással fölcserélni (IX.), magát a táborozást (X.) pedig nem hanyélve végezni, hanem a katonákat gyakorlatozással edzeni (α), a takarmányozást és élelmezést nagy körültekintéssel végeztetni (β), a kémekek szemben a sereg conditiojának milyenségéhez képest eljárni (γ), az éjjeli tábori őrseget a kellő utasításokkal látni el' (δ), a táborbontást éjjel az ellenséget félrevezető módon intézni (ϵ '), azon esetben pedig, ha hadvezérünk táborhelyét nem hagyja ott, de megbeszéléseket óhajt folytatni az ellenséges tábor parancsnokával, szemrevaló kísérétről gondoskodni (ζ '), az ellenséges átpártolókkal azok érdeme szerint bánni (ζ '), az ellenség táborának méreteit szakavatottan megbecsülni, kikémleni, egyáltalában pedig folyvást azt szemmel tartani (η). Ha már idáig a tárgyalás eszmemenete kissé laza szerkezetű volt, mégis a fő, a vezető szempontot a szerző nem hagyta figyelmen kívül: *az ellenség ellen induló, majd tábort ütő hadvezértől követelt intézkedések rövid fejtegetését!* A következő alfejezettel (θ ') elképzelteti a szerző a különleges hadi vállalkozás megindítását, egy erre következőben az áldozatok bemutatásával kapcsolatosan fölmerülő jeleknek a sereg hangulatára kiható jelentőségét fejti ki; e két fejezet teszi pendantját a III—V. fejezeteknek. *Most a szerző váratlanul a megvertséget színlelő ellenség üldöztetése kérdését teszi szóvá (XI. a'), majd követeli, hogy a hírhozókat a hadvezér a nap és éj bármely szakában bocsássa maga elé (XI. b'). Ennek a XI. fejezetnek első alfejezete nincs a maga helyén.* Bevezető sorait (az 1. §-t) Baumgärtner az előző fejezethez csatolta, de sem oda nem valók, sem a XI.-nek az élére, hol a kiadások hagyják, — az, a ki önkényesen ide iktatta, átmenetképen szerkesztette meg ezt a bevezető mondatot! A XI. fejezet első alfejezete eredetileg a XXIV. fejezethez csatlakozhatott s befejezhetette azt a nagyobb — második — szakaszt, mely a hadvezér teendőit írta elő a csata napján, ill. folyamán. De még így sem csatlakozik szervesen az előzőkhöz, a mint azt a 2. §. mutatja, mely magán hordja a későbbi betoldás épp oly ismérveit, mint az első.

Hadd lássuk most, mire terjeszkedik ki a szerző ebben a most említetttem második főszakaszban, mely a mű voltaképi gerinczét alkotja.

Kezdődik ez a főszakasz a fentebb vázolt θ ' jelzésű alfejezettel, folytatódik az erre következővel (2), melyhez hozzákapcsolódik a XI. fejezet β ' szakasza. A XII. fejezetben a szerző a katonák étkeztetésének legalkalmasabb idejét határozza meg, a XIII.-ban s a XIV. első és második alfejezeteiben azokat az eszközöket tárgyalja, melyek segítségével a sereg hangulatát megfelelő módon szabályozni lehet. Egy jövődöbeli kiadónak ezt a XIII. és XIV. fejezetet egy közös főfejezetté kell majd tömörítenie. Erre a csatarendeket állítás utasításai következnek. Az idevonatkozó lehetőségekre való utalás (XV.) után megállapítja a szerző, hogy hogyan állítandó fel a lovasság (XVI.), hogyan a könnyű fegyverzetűek csatarendje (XVII.) s jelen az utóbbiak hegyes és nehezen járható terepen minő módon álljanak fel (XVIII.), megállapítja a parataxisok között fennálló térközök jelentőségét s vele kapcsolatosan a parittyá vezetését (! XIX.), a nehéz fegyverzetűek viselkedését könnyű fegyverzetűek támadásával szemben (XX.), a phalanx kiterjesztése korlátozásának szükségességét (XXI.),

egy elitetartaléksereg fontosságát és szerepét (XXII.), a katonák hangulatának emelését harc közben azzal, hogy kedvező híreket kolportáltatunk (XXIII.), egymás oldalán harcoltatjuk az érzelmileg erősebben egymáshoz lánczoltakat (XXIV). Most két fejezet következik, a XXV. és XXVI., melyek az ütközet megindítására való jeladásokat fejtegetik: ezek nem tartozhatnak szervesen ehhez a szakaszhoz, nyilván a fentebb említett alfejezet (β') után valók s onnan kerültek a mi helyünkre levélcseré (Blattvertauschung) útján, melynek nyomait éppen a XI. fejezet környékén állapítottuk meg fentebb. Ezek után fejezeteknek sora következik, melyek oly utasításokat tartalmaznak, melyeket a hadvezérnek a csata napját megelőző napon kell szem előtt tartania. Így kell, hogy a hadvezér lelkére kösse katonáinak, hogy senki a hadirendeket meg ne bontsa (XXVII.), hogy fegyvereiket kifényesítsék és kiköszörüljék (XXVIII.) s ha majd ütközetbe fognak, csataordítással kezdjék a csatát (XXIX.), hogy a hadvezér átgondolja ütközet előtt, hogy az ellenség részéről teremtett ütközeti feltételekhez képest miként állítsa seregét csatasorba (XXX.) s abban az esetben, ha netán fölényben lévő lovassággal kerülne szembe, minő terepet válasszon (XXXI.), a sereget meg tudja győzni róla, mi minden forog kockán (XXXII.), hogy azonban a saját maga életét nem szabad kockára tennie (XXXIII.). Nyilvánvaló, hogy ezek a XXVII—XXXIII. fejezetek mind a X. fejezetnek 8. alcaptájára következtek.

A XXXIV. fejezettel elképzelteti a szerző, hogy a csata lezajlott. Most hálaadás következik az istenek tiszteletére, megjutalmazása az érdemnek (XXXIV.), zsákmányszedés és foglyokkal szemben kövendő bánásmód ecsetelése (XXXV., α' és β'), halottak eltemetése s a veszteség kiegyenlítésének kifejtése (XXXVI. α' és β') s befejezésül a fegyverszünet ill. béke bekövetkeztével szem előtt tartandó viselkedésnek irányadó elvei (XXXVII.). Ezek tehát fejezetek, melyek a csata után történésekre irányítják a hadvezér figyelmét.

A mű figyelmező olvasója ezek után azt hihetné, hogy az irat végéhez ért. Dehogy! Most egy *tractatus* csatlakozik hozzá, mely 5 fejezetben a városvívásra vonatkozó utasításokat közli a hadvezérrel. A hellenisztikus korszakban a katonai irodalomban a poliorketika különvált a taktikától: mérnöki, helyesebben ballisztikus ismereteket feltételezett, gyakorlatibb irányú is volt a maga nemében.¹⁾ Vannak is írónk és irataink, melyek kizárólag a poliorketika terén mozognak. Nem úgy a byzanci taktikusok! Az Anonym. Byz. sacc. VI. taktikája első részében az erődépítést és városvédelmet fejtegeti, Ps.-Mauricius taktiko-strategikus művének X. *λόγος*-át szenteli ennek a tárgynak, Leo császár a XV. fejezetet, az «*Inedita Tactica Leonis*» az LIII—LV. fejezeteket, az Inc. scriptor sacc. X. (Nicephorus Uranus?) a XXI. és XXVII. fejezeteket, Nicephorus Phocas a XXI.-et, a Præcepta Nicephori (a Rec. Constant.-ban) a XI.-et, Cecaumenus a LXIII—LXVII. §-okat, — mennyiben eredeti szakértelemmel, az egyéb-

¹⁾ Ezért hangoztatják a *Præcc. Nicephori* (Rec. Const. fol. 128 cod. Monac. gr. 454), miután elsoroltak egy sereg *μηχανικά*-t, igazi byzanci fellengősséggel: ἀπορ ἢ ἡμετέρω γενεᾷ οὐδὲ ἰδέν ἰσχυσε, πλὴν (= geschweige denn) ἀπειρίσασε ταῦτα πάντα.

ként sem tartozik most ide. Onasander-nél ez a tractatus nem illeszkedik szervesen a műhöz s így alighanem később toldotta valaki hozzá. Ellenmondásokat is vélek találni e közt az Appendix és a főmű között. A XXXIII. fej.-ben u. i. a szerző egy hasonlattal élve, hogy, *εἰ κυβερνήτης ἀφειμένος τῶν οὐράων, ἃ δεῖ τοὺς ναύτας ποιεῖν, αὐτὸς πράττει, κινδυνεύειν ἂν συμβαίη τὸ σκάφος, rámutat arra, hogy úgy járna a sereg is, εἰ στρατηγὸς ἀποστάς τοῦ γνώμη τι βουλευεῖν ἐπὶ τὰς τῶν στρατιωτῶν καταβαίνοι χρείας.* Ez arisztokratikus felfogással szemben az Appendix a 42. fej. 2. alfejezetében lelkére köti a hadvezérnek, *εἴ τι διὰ χειρὸς ὁ στρατηγὸς ἐξεργάσασθαι σπεύδοι, μὴ ὀκνεῖτω πρῶτος αὐτὸς ὀφθῆναι ποιῶν.* Itt legalább is nincsen eléggé kifejtve,¹⁾ hol kezdődjék a hadvezér példaadása és hol szűnjön meg. A XIV. fejezet első alfejezetében olykor üdvös hatásúnak mondja a szerző a seregnek a hadvezér által való megfélemlítését, az Appendix-ben, a 42. fej. 1. alfejezetében, a félelme-keltést, mely páni félelemre vezethet, mindenképen elitéli és vészes hatásúnak jelenti ki. Itt sem látjuk a törekvést kiegészíteni az első olvasásra mindenesetre szembeszökő ellenmondásokat.

Az irat tehát jelen állapotában anorganikus szerkezetű; eredetileg a következő compositiót tüntethette fel:

1. Milyen legyen a hadvezér?	I—II. fejezet.
2. A hadi tanácsról.	III—V.
3. A hadi felvonulásról és táborozásról.	VI—X 1—8. §§.
4. Mi a teendője a hadvezérnek a csata napját megelőző napon?	XXVII—XXXIII.
5. Utasítások a hadvezér számára az ütközet napján. X. 9., XXV., XXVI., X. 10., XI. 2.,	XII—XXIV., XI. 1.
6. A hadvezér teendői a csata után.	XXXIV—XXXVII.
7. [Hogyan kell várost ostromolni?	XXXVIII—XLII.]

Hogy a műnek ez volt az eredeti szerkezete, erre még két indiciumnak van, az t. i., hogy ez a szerkezet megismerszik azon a két Taktiká-n is, melyeknek szerzői bebizonyíthatólag Onasander-t kiírták.

E két Taktika egyikének szerzője *Leo császár*. Ez ugyan a hozzája időben sokkalta közelebb eső Ps.-Mauricius-t írta ki első-sorban s emennek műve compositionális elveit is engedte magára hatni (a XVII., XVIII. és XX. fejezetek keletkezése Ps.-Mauricius hatása, valamint a XV.-nek, a X.-nek, továbbá a IV—VI. s a VIII. fejezeteknek beállítása a tárgyalás menetébe!), mindazáltal művének gerinceze Onasander művének szerkezetét leheli vissza. Leónál u. i. a II. fejezet írja elő, milyen legyen a hadvezér. a III. hogyan kell tanácsot ülni, a VII. a gyakorlatozásokat, a IX. a menetelést, a XI. a táborozást, a XII. az előkészületeket a csatához, a XIII. a csata napja előtti nap teendőit, a XIV. a csata napján követendő utasításokat, a XVI. a csata, ill. háború után szem előtt tartandókat részletezi.

¹⁾ Mint a hogy az «Inedita Tactica Leonis» szerzője, elején Onasanderből összeharácsoolt művében, e két fejezetet egymásra is következő-ti s világosabb elhatárolásokat is tesz.

A másik Taktikának, az «Inedita Tactica Leonis»-nak szerzője — egy *Anonymus* — ugyancsak utánozta Onasander műve szerkezetét, de viszont egyéb auctorokat is engedett magára hatni, nevezetesen Ps.-Mauricius-on kívül Sextus Julius Africanus-t is. Nála mindjárt az I. fejezet tárgyalja a hadvezér tulajdonságainak kérdését, aztán igaz, hogy a IV—XVI. fejezetekben innen is, onnan is harácsol Onasanderből, majd meg áttér a csata előtt megszívlelendőkre és a táborozásra, bőven kiterjeszkedik a csapattestek formációira és a felfegyverkezés fajaira (közben [XLIV. fej.] újra. mit kell az ütközet előtt tenni), menetelésekre, *nem* terjeszkedik ki az ütközet napján követendőkre, de kiterjeszkedik igenis azon teendőkre, melyek a csata után várnak a hadvezérré (s itt Onasander XXXIV. fejezete lebegett szeme előtt, továbbá XI. 1.) s ezekhez fűzi, miként Onasander-példányában már látta, a városvívásra vonatkozó utasításait a hadvezér számára s mielőtt higienikus utasításaira térne át, befejezi a voltaképi Taktikát, mikép Ps.-Mauricius, a vadászatban való gyakorlat szükségességére való utalással.

2. Adalékok a hagyomány ösmeretéhez.

Egy újabb kiadónak tehát nemcsak Leo Taktikájával kell ezen-tül Onasander-t összehasonlítani — és pedig az eddigi kiadónál lelkiismeretesebben — hanem az «Inedita Tactica Leonis»-sal is, melynek szerzője függetlenül amattól használta fel a maga céljaira a mi hadügyi írónkat.

Használni fogja azután a főbb kiadásokat. Az editio princeps Párisban jelent meg 1599-ben s másodszer 1600-ban (ekkor *Aem. Portus* jegyzeteivel) «ex officina Commeliniana» in 4° *Nicoliaus Rigaltius* (1577—1654) (= Rigault)-tól, ki «Ad Onosandrum Strategicum Notæ» czímen 67 lapon jegyzeteket is közölt külön a maga kiadásához, 1600-ban «ex officina Commeliniana» u. o. in 4°. Az 1600-iki kiadást 1604-ben újból lenyomatta *Janus Gruterus* (1560—1627) ugyancsak Commelin-nél, de a saját jegyzetei kíséretében. A következő kiadó (mert a közbeneső *Coquier*-féle kiadás új anyagot nem hozott) *Nicolanus Schuebel* (1713—1773) volt, ki miután «Notitia novæ editionis Onosandri, . . . quæ . . . in lucem prodibit» (Nürnberg, 1751, in 4°) cz. iratával jelezte, hogy ez íróval érdemlegesen foglalkozik, 1762-ben, Nürnbergben «ex officina Christiani de Launoy» adta ki in folio a mi írónkat, «liber — mint a czímlap hirdeti — notis perpetuis criticis emendatus neonon figuris æri incisis illustratus.» E munkához index rerum-ot és index verborum-ot is csatolt. 1822-ben Firmin Didotnál Párisban in 8° adta ki O.-t Tyrtæus híres harci riadójával együtt *Adamantios Korais* (1748—1833). Végre 1860-ban jelent meg Lipsceben Teubnernél in 8° *Arminius Koechly* (1815—1876) recensiója.

A mi a kéziratokat illeti, nagy még a kihasználatlan anyag. *Koechly* a következőket használta: egy *Mediceus vetus-t* (V), nyilván Plut. LV. 4-et s egy *Mediceus alter-t*, *recentioris notæ-t* (M), mindkettőt *Rigaltius* indiciói alapján, a *Parisinus* 2442. sz.-t (P) *Jacob Huntziker*, a *Parisinus* 2522. sz.-t (A) pedig saját collatiója alapján, a Bern. 97-et (B) ugyancsak saját collatiója nyomán, *Rigaltius* egy fiatalabb kéziratát (R), az ugyancsak tőle használt *Morellanus*. (C)

lectióit, egy Bavaricus-t (E) és egy Nagelianus-t (N), melyeket Schwebel vetett össze s a Korais collationálta D és K kéziratokat, melyeket azonban Korais közelebről nem határozott meg.

Nekem tudomásom van a következő kéziratokról:

1. **Mediceus-Laurentianus gr. LV. 4. L. K. K. Mueller** Ein griech. Fragment über Kriegswesen (a Festschrift für Urlichs [Würzburg, 1880] p. 107 és Leo-kiadásom XI. lapját. A 200^r—217^v leveleken tartalmazza Onasander-t, de az eleje egészen a 7. §. *καὶ τὰ κατορθώματα* szavaig bezárólag hiányzik. Onasandernek kétségkívül legjobb kézírata.

2. **Parisinus gr. 2442**, membranaceus in fol.^o, foll. 125, sæc. XI. ineuntis. Valamikor a Leo-kiadásom előszavában leírt 6. számú kézírattal, mint tudvalevő, egy *corpust* alkotott. Fol.^o 24^r kezdődik az *ὄνοσάνδρου στρατηγικός*.

3. **Vaticanus gr. 1164**. Bőv. l. Leo-kiadásom XIV. lapján. A 11^r—28^r leveleken olvasható iratunk *ὄνοσάνδρου στρατηγικός* címmel.

4. **Borbonico-Neapolitanus III C 26 gr.**, membranaceus in 4° formæ oblongæ, sæc. XI. exeuntis, foll. 101. Valamikor a Leo-kiadásom előszavában lajstromozott 8. számú kézírattal egy *corpust* alkotott. Fol. 1^v—20^r olvasható az *ὄνοσάνδρου στρατηγικός* cz. irat «ut in editione Rigaltii» teszi hozzá *Cyryllus* katalogusa II. (Nápoly, 1832) p. 371.

5. **Parisinus gr. 2445**, papyraceus in fol., sæc. XVI., foll. 335. Az 1^r—20^v leveleken tartalmazza a mi írónkat.

6. **Bernensis 97 gr.** (Omont-nál 96 gr.), papyraceus in fol., sæc. XVI., pp. 438. L. *Omont* Catalogue des mss. Grecs des bibliothèques de Suisse (Extrait; Lipse, 1886) p. 37. Írónkat *ὄνοσάνδρου στρατηγικός* subscriptióval elején csonkán a 354—397. lapokon tartalmazza. Onasander-re vonatkozó részében másolata a *Mediceus*-nak. Viszont belőle van másolata:

7. **Parisinus gr. 2446**, pap. in fol., sæc. XVII., foll. 206. Írónk szövegét a 161^v—182^v leveleken olvashatni.

8. **Taurinensis B III 19 gr.**, pap. in fol., sæc. XVI., foll. 49. Czim: *ὄνοσάνδρου Στρατηγικά*. Noha a vulgátával való egyezéseket mutat fel, nem a legrosszabb kéziratok közül való: a 9. §-ban a *Mediceus*sal hagyományozza *Kœchly* *πολεμήσαντες* coniecturáját s *ἃ τε γὰρ* ill. *ἄτεχοι* helyett *ἀτυχον*-t ád, mi nyilván *ἃ τυχόν*-ra javítandó.

9. **Escorialensis Ψ IV 5 gr.**, l. Leo-kiadásom XV. lapját. Fol. 1^v—101^r tartalmazza Onasander-t.

10. **Ambrosianus 563 (N 196 sup.)**, chart. in 4°, sæc. XVI., foll. 86. L. *Martini-Bassi* Catalogus codd. gr. bibliothecæ Ambrosianæ (Milano 1906) II. p. 666. A 9. számú kézírattal tüntet fel rokonságot.

11. **Palatinus gr. 414**, chart. in 8°, a. 1582 exaratus, foll. 218. Tartalmazza *Stevenson* Codd. mss. Palatini gr. bibl. Vaticanæ (Róma, 1885) p. 269 szerint Onasandert is. Ez kétségkívül *Schwebel* *Bavaricus*-a.

12. **Caesaraugustanus** sæc. XVI., *Andreas Darmarios* kezétől. V. ö. *Graux-Martin* Notices sommaires des mss. grecs d'Espagne et de Portugal (Paris, 1892) sub numero 2609.

A szövegeconstitutio e forrásaihoz hozzájárul az ú. n. *Recensio Ambrosiana*. Ez a paraphrasis, melyet a X. század közepe táján végeztek, ránk maradt a Leo-kiadásom XIII. lapján leírt *Ambrosianus 139 (B 119 sup.)* 1^r—7^v és 108^r—117^r levelein s származékkéziratában az *Ambrosianus 905 (C 265 inf.)* 241^r—275^v foliumain, mely utóbbi kéziratra nézve l. *Martini-Bassi*-ék i. m. II. 1017. sk. lapját. Az «*Inedita Leonis Tactica*»-nak e recensióhoz semmi köze.

Végül egy jövőendő kiadó, ha szerét ejtheti, a fordításokat is fogja megnézni. Latin-ra először *Nicolaus Sagundinus* (sic!) fordította le Rómában «ex officina Eucharii Silber» in 4° 1494-ben, mely fordítást reimprimálták Párisban 1504-ben, in 8° «in ædibus Ascensianis» és 1541-ben in 12° Bázselben. 1595-ben, Nürnbergben in 8° *Joachim Camerarius* latin fordítását adták ki fiai. Időrendben erre *Rigaltius* latin fordítása következett, melyet kiadásaihoz mellékelte s mely külön is jelent meg Helmstedtben 1619-ben in 4°. Hogy a Gruterus kiadásához mellékelte fordítás a Rigaltiusé, valószínű, de hogy a *Barberino-Vatic. IX. 27. chart.*, s. e. XVII.-ből való codexben fenmaradt fordítás független-e az idáig említettektől, nem tudom megmondani. Olasz-ra *Francesco Cotta* fordította le, fordítása Velenczében jelent meg 1546-ban, majd 1548-ban in 8°. Francziára *Jean Charrier* fordította le; Párisban 1546-ban in fol. jelent meg e fordítás. 1757-ben *de-Zur-Lauben* báró adta közre Párisban, in fol., Vincent-nál a maga franczia fordítását; állítása szerint előzőjének *Blaise de Vigenere*-nek, Párisban 1605-ben in 4° megjelent franczia fordítása nem egyéb, mint a Rigaltius latin fordításának az átültetése. 1760-ban Lyonban in 4°, a *Mémoires Militaires sur les Grecs et les Romains II.* kötete 33—56. lapjain látott világot *Charles Guischart*-nak kihagyásokkal teli inkább paraphrasisnak nevezhető fordítása. De-Zur-Lauben fordítását reimprimálta Korais fentebb említett kiadásában. Spanyol-ra *Don Diego Gratian* fordította le Barcelonában 1567-ben in 4°, német nyelvre *Albr. Heincr. Baumgärtner* a *Vollständige Sammlung aller Kriegsschriftsteller der Griechen* (Frankenthal und Mannheim 1779, in 4°) 3—116. lapjain. Ez utóbbi fordításban gyakorolta Onasander a maga legerősebb hatását a «Vorlesungen über die Taktik der Reuterei» szerzőjének (Theodor von Bismarck-Bohlen?) «Der Feldherr nach Vorbildern der Alten» cz. (Karlsruhe, 1820), a maga idejében meglehetősen olvasott munkájára

(Pozsony.)

VÁRI REZSŐ.

EUSTACHE DESCHAMPS MAGYARORSZÁGI UTAZÁSA ÉS MAGYAR VONATKOZÁSÚ KÖLTEMÉNYEI.

A középkor népei a földrajzi tudomány fejletlensége s az utazások veszedelmes és fáradságos volta miatt aránylag nagyon keveset tudtak egymásról. Csak a szomszédos népek, melyek egymással kereskedelmi érintkezésben állottak s egymás földjén gyakran viseltek háborút, ismerték némileg egymást. Hogy hazánk a távoleső Francia-

országban mégsem volt teljesen terra incognita, azt több tényező közreműködésének köszönhetette, elsősorban tekintélyes királyainak, a kik több ízben játszottak vezérszerepet az európai politika színpadján és Európa legelső uralkodócsaládjával álltak rokonsági viszonyban. Felénk terelték azután Franciaország érdeklődését a keresztes hadjáratok, melyeknek francia részvevői részben hazánkon vonultak keresztül, az Árpádok alatt behívott s az anyaországgal összeköttetésben maradt francia szerzetes- és lovagrendek, a magyarországi, illetve magyar eredetű szentek, főleg Szent Erzsébet, hazánknak a kelet-francia császársággal való sokszoros összeköttetései, majd végül a török ellen vívott küzdelmei.¹⁾

E politikai és műveltségi érintkezésekből magyarázható, hogy a középkori francia krónikákban és útleírásokban elég sűrűn esik szórólunk s a költészetben, főleg az elbeszélő költészetben, magyarországi vagy magyar eredetű királyok, királynék, hősök és szentek jelentékeny számban fordulnak elő.²⁾ Volt néhány olyan középkori francia költő, a ki személyesen is megfordult hazánkban.³⁾ Ideszámíthatjuk Peire Vidalt, a kalandos életű provencai trubadúrt, a ki 1198-ban tartózkodott Imre magyar királynak vendégszerető udvarában:⁴⁾ ilyen volt Alain Chartier, a XV. századnak legünnepelebb francia költője, a ki urának VII. Károly francia királynak megbízásából követséget vezetett a mi Zsigmond királyunkhoz s előtte Budán ékes latin szónoklatokat tartott,⁵⁾ s Eustache Deschamps, egy szintén igen tekintélyes francia költő, a kinek magyarországi látogatását és magyar vonatkozású költeményeit fogom a következőkben ismertetni.⁶⁾

Eustache Deschamps, a ki 1340 körül született Champagneban és a XV. század első éveiben halt meg, korának legtermékenyebb és Guillaume de Machaut mellett leghírnevesebb poétája volt. Majdnem

¹⁾ Kont, *Bibliographie française de la Hongrie*. 1—5. l.

²⁾ Bézard, *Magyarország az ófrancia eposzban*: EPhK. 1906. és Karl, *La Hongrie et les Hongrois dans les chansons de geste: Revue des Langues romanes*, 1908.

³⁾ Számuk nem oly jelentékeny, mint a német költőké, a kik nemcsak átutazóban voltak mint a francziák, hanem huzamosabb ideig is tartózkodtak nálunk, itt költői működést fejtettek ki, sőt valószínűleg a magyar szellemi életre is gyakoroltak némi, ma már nagyon nehezen kimutatható befolyást. V. ö. Bleyer, *Magyar vonatkozású német történeti népdénekek*: EPhK. 1897; u. a.: *Magyar vonatkozások* Suchenwirt Péter költeményében: *Századok*, 1899; u. a.: *Beheim Mihály élete és művei a magyar történelem szempontjából*: *Századok*, 1902; Lefler Béla, *Magyar vonatkozású német népdénekek*: *Századok*, 1911. és Moór Elemér, *A Toldimonda és német kapcsolatai*, I. fejt.: NPhD. XIII. 1914.

⁴⁾ Sebastyén Gyula, *Imre király troubadour-vendége*: EPhK. 1891.

⁵⁾ Thomas, *Alain Chartier en Hongrie: Romania*, 1909. és *Revue de Hongrie*, 1910.

⁶⁾ E tárgyról A. R. tollából a *Revue de Hongrie* 1911. évfolyamában már jelent meg egy cikkecske *La Hongrie dans l'oeuvre d'Eustache Deschamps* cím alatt. Minthogy a cikk szerzője költőnknek magyarországi utazását egészen tévesen magyarázza és csak három magyar vonatkozású versét ismeri, azért látom szükségesnek e témát e helyen újra tárgyalni.

egész életét a királyi udvar s a főurak szolgálatában töltötte, bizalmas embere volt V. Károly, majd VI. Károly királynak és Lajos orléansi hercegnek. Több ízben volt része fontos diplomáciai küldetésben, járt Flandriában, Németországban, Olaszországban, sőt elkerült Cseh- és Morvaországba is. Költészete abszolút értéket nem tartalmaz, de kortörténeti szempontból nagyon tanulságos. Deschamps ugyanis állásánál, összeköttetésénél fogva szemtanuja s éleszemű, független gondolkodású megfigyelője volt mozgalmas kora nagy eseményeinek s e tulajdonságai tükröződnék vissza költészetében is.)

Hazánkban Deschamps a XIV. század utolsó harmadában járt, mikor Magyar- és Franciaország közt élénk volt az összeköttetés. Ezekben az években magyar követek Franciaországban s viszont francia követek nálunk elég gyakori vendégek voltak. Két esemény volt az, a mely Franciaország érdeklődését hazánk felé terelte és pedig orléansi Lajosnak Nagy Lajos valamelyik leányával tervezett házassága, a melynek sikere érdekében 1374-től 1385-ig folytak a tárgyalások a két királyi udvar között s a nikápolyi ütközet, melyben a magyar sereg oldalán tekintélyes francia hadsereg vett részt. Nyomot hagytak ezek az események Deschamps költészetében is. Négy költeményt írt Mária magyar királyleányról, egy költeményben magyarországi utazásáról emlékezik meg, kettőben pedig a nikápolyi balsikert siratja. E hét költeményen kívül még van néhány verse, a melyekben czélzást tesz magyarországi útjára s a magyarországi eseményekre.

Nagy Lajosnak 1374-ben támadt az az eszméje, hogy egyik leányát V. Károly francia királynak Lajos nevű fiával összeházasítja.²⁾ E házassággal Nagy Lajos remélte, hogy sikerülnie fog Nápolyt családja számára megszerezni. 1374 április 16-án Franciaországba küldé tehát István zágrábi érseket. Czudar Péter tótországi bánt és De Pollo Simont ama megbízással, hogy három leánya: Katalin, Mária és Hedvig közül az elsőt, mint legidősebbet a francia királyfi számára feleségül felajánlják. A követség eljárt tisztében, ajánlata kedvező fogadtatásra, talált s augusztus 10-én Párisban megtörtént Katalin eljegyzése Lajossal. A követség azután Avignonban a pápát, majd Nápolyban Johanna királynét kereste fel ez ügyben s az utóbbit megkérte, hogy — gyermekei nem lévén — halála után Nápolyt az arra jogos igényt tartó magyar Anjouk részére biztosítsa. Katalin nemsokára bekövetkezett halála miatt Nagy Lajosnak e házassági terve nem valósulhatott meg.

Nagy Lajos halála után 1383-ban újra felmerült e terv. Ezúttal Nagy Lajos második leányáról, Máriáról volt szó, a ki luxemburgi Zsigmondnak volt jegyese. Az özvegy királynénak, Erzsébetnek tettségét ugyanis a budai udvarban nevelkedő Zsigmond nem tudta

¹⁾ Összes művei megjelentek a Société des Anciens Textes kiadásában, 11 kötetben. E kiadást OC jel alatt fogom idézni.

²⁾ Jarry, *La vie politique de Louis de France, duc d'Orléans*, 1889; Valois, *Le projet de mariage entre Louis de France et Catherine de Hongrie et le voyage de l'empereur Charles VI à Paris*: Ann. Bull. Soc. de l'Histoire de France, 1893; Márki, Mária, Magyarország királyneje, 1885.

megnyerni, ezért keresett Erzsébet leánya számára más férjot. VI. Károly francia király a magyar követséget, mely ebben az ügyben hozzáfordult, igen előzékenyen fogadta s a terv főmozgatóját, Garai Miklóst «e derék, megbízható s más erényekkel ékeskedő» férfit¹⁾ 1384 márcz. 7-én tanácsosává nevezte ki. Lajos orléansi herceg, a ki az első tárgyalások idején alig mult öt éves, már tizennyolcz éves, tehát körülbelül egydős volt Máriával. A házasság tehát minden tekintetben megfelelőnek és kívánatosnak ígérkezett.

A következő év, 1385 tavaszán meg is jelent egy követség Magyarországon Jean La Personne vezetésével, a ki Máriával Lajos nevében symbolikus házasságot kötött, néhány hónap mulva pedig János varasdi érsekkel élén egy magyar küldöttség ment Franciaországba, hogy Lajost Magyarországra kísérje. A magyar követek először a flandriai Arteveldeben keresték fel VI. Károlyt, onnan pedig Párisba mentek, a hol a házasságot Mária és Lajos közt újra megkötötték. Nemsokára Lajos tekintélyes kísérettel megindult hazánkba, hogy annak trónját elfoglalja. Troyesban kénytelenek voltak megállapodni, mert a velencei köztársaság a tengeren való átszállításuk elé különböző akadályokat gördített. Itt érte Lajost, a ki már fel is vette a «Magyarország királya» czímet, az a váratlan hír, hogy Mária ismét Zsigmonddal jegyeztetett el s így neki nincs keresnivalója magyar földön.²⁾ Ismét füstbe ment tehát az a terv, hogy hazánk trónjára a francia királyi család egy tagja kerüljön, a kivel Máriának házásélete talán boldogabb is lett volna, mint a könnyelmű, szeszélyes, érzéki Zsigmonddal.

Deschamps Mária magyar királyleányról négy «balladát»³⁾ írt, a melyekben mint a szépség, jóság és erényesség mintaképét dícséretekkel halmozza el. Mind a négy úgy tartalom, mint alak tekintetében nagyon hasonlít egymáshoz. Valamennyi három strófaból áll; kettőt közülök «envoi» fejez be. Két ízben is hangsúlyozza a költő, hogy személyesen látta Máriát. (*J'en parole pour ce que veue l'ay, Je vous vy la, c'est ce dont je m'esmay*). Ugy festi le őt, mint egy szőkehajú, fehérarcú, magas és egyenes termetű hölgyet, a kinek olyan feje van, mint Absolonnak s olyan arca, mint Helénának. «Tizenöt esztendőjs májusi rózsa», a kinek szépségével csak kedvesége és jósága versenyezhet, olyan kiváló nő, milyent Dávid és Salamon ideje óta nem látott a világ, cselekvésében és beszédében egyaránt bölcs, tisztességtudó, barátságos, kellemes modorú az előkelőkkel, könyörületes, nyájas, jóindulatú a szegényekkel szemben, alázatosságával megszegeyenti a gőgöseket, ha kell, tud vidám lenni, de szelidségét mindig megőrzi, még akkor is, ha énekel, nem csoda, ha mindenki kedveli s hírneve messzire terjed s mindenki látni vágyik

¹⁾ Márki, i. m. 56. l.

²⁾ A Froissart-krónika boroszlói codexének egyik képe ama jelenetet ábrázolja, midőn Zsigmond tudtára adja Lajosnak Máriával való házasságát. A háttérben látszik, a mint Mária Zsigmonddal megesküszik, az előtérben pedig Lajos térdenállva Zsigmond előtt fogadja a hírt. A kép alatt e mondat: «Comment le marquis de Blanquebourg fut couronné roy de Honguerie et comment il en debouta Loys conte de Valois.» Másolata mint önálló kép: Márki, i. m.

³⁾ Kiad OC, III. k., 220—222. l., 286—287. l., 287—288. l., 279—280 l.

Ő, a költő, is, mihelyt meglátta, megszerette és felajánlotta neki testét-lelkét s nemcsak azért kívánja a házasság létrejöttét, mert általa helyreáll a veszedelemben forgó béke, hanem mert reméli, hogy ő maga is meg fog gyógyulni. A négy költemény közül leg-sikerültebb a Doulx esglantier kezdetű, melynek első versszakában Máriát különböző virágokhoz hasonlítja a költő:

Doux esglantier, fresche rose de may,
Liz vertueux, odorant violete,
Basiliquot, olive, fleur de glay,
Cedre en hauteur, tresdouce pucellette,
Marguerite, vertueuse florete,
De vos doulçour ne me puis estrangier:
Hault est le lieu dont vous fustes atraite;
Ou tel fleur croist a tresnoble vergier.

A valóság az, hogy Mária csinos volt, de nem oly feltűnő szépség, mint huga Hedvig, nemes, jóságos, szelid lelkületét azonban más írók is magasztalták. Az az erély, az a férfias önállóság, mely édesanyját, Erzsébetet jellemezte, belőle hiányzott, jámbor, lemondó, engedelkeny, passzív természeténél fogva nem uralkodásra, hanem szerény, csendes családi életre lett volna hivatva.¹⁾

E verseket a költő nem Magyarországon, hanem odahaza írta az 1385-iki év folyamán és pedig valószínűleg azért, hogy velük Mária vőlegényének, Lajosnak kedveskedjék.

A mi Deschamps magyarországi látogatását illeti, ez valószínűleg az 1384—85-iki télen ment végbe és szintén Lajos és Mária tervezett házasságával állott kapcsolatban. Egyik, imént elemzett költeményében azt írja, hogy Mária tizenöt-tizenhat éves volt, midőn alkalma volt látnia. (Quinze ou. XVI. ans a la rose de may.) Mária 1370-ben született, tehát 1385-ben volt tizenöt éves. Jean La Personne követségében Deschamps nem vett részt, mert ez nem télen, hanem nyáron járt nálunk: 1385 július 6-án kelt útra és október 18-án tért vissza. Deschamps látogatása pedig, miként ezt a rávonatkozó költemény mutatja, téli időben ment végbe. Másrészt pedig azt is tudjuk, hogy 1385 február 16-án a költő már Párisban van, mert mint egy költeményéből²⁾ látszik, e napon résztvesz egy lovagi tornán Saint-Polban, szeptemberben pedig ott van a királylyal Flandriában Damme ostrománál. Ő tehát valószínűleg Jean La Personne követségét megelőzőleg, talán éppen annak előkészítése végett járt nálunk.³⁾

A költő ezen útjára vonatkozó költeményében⁴⁾ hazánkról is, meg Lombardiáról is nagyon elítélő módon nyilatkozik. Ennek oka az, hogy útját tél közepén tette, sok szenvedés és viszontagság közt s hogy a költemény valószínűleg Lajos és Mária házassági tervének füstbementé után készült s a különben is rosszmájú, mogorva, ke-

¹⁾ Márki, i. m. 26. l.

²⁾ OC, III. k. 328. l.

³⁾ Téves tehát A. R. magyarázata (Revue de Hongrie, 1911.), mely szerint Deschamps 1397-ben járt volna hazánkban s Morvaországából Ven-czel cseh királytól jött volna hozzánk.

⁴⁾ OC, VII. 66. l.

sernyés hangulatú költő e költeményével hazánkon akart boszút állni és Lajost mellőztetése miatt ily módon vigasztalni. «A paradicsomról nem tudnék beszélni», így kezdi versét, «de a pokolba elkísérhetlek benneteket, ha akartok Lombardián átmenni s a hegyek közt Magyarországra megtenni az utat.» Szőlő, gabona meg nem terem itt, csak fenyőfák és tövises bokrok, jég és hó borít mindent s nagy a hideg az esztendő mind a tizenkét hónapjában, szarvasok, őzek, vaddisznók helyett zergék és medvék járnak a hegyoldalakon, még a napnak sincs itt fénye, nincsenek madarak, sem rendes utak, melyeken a szekerek járnak tudnának. Valóságos pokol ez az ország, Luczifer lakja testvéreivel.

Befejezése így hangzik:

Prince, qui veult corps et ame dampner
D'un grant pecheurs, face loy condempner
Entre ces mons, et a lui mettre bonde
Du remanoir sanz pouoir retourner:
Le pais est un enfer en ce monde.

Deschamps Lombardián át jött, Velenczéből átkelt valamely adriai kikötőbe és pedig valószínűleg Zenggbe, a mely e korban Velenczének hazánkkal való forgalmát főleg közvetítette, s a melyen át jött 1396-ban Enguerran de Coucy vezetése alatt a Magyarország segítségére küldött francia kereszties-had egy része is. Zenggből azután Modruson és Zágrábon keresztül jutott költőnk a Visegrádon vagy Budán tartózkodó királyi udvarba. Utját tél közepén tette meg az Alpokon s a horvát hegyeken át, tehát zord, kietlen hegyvidéken. A tengeren való átkelése is viszontagságos volt, a mit mutat az, hogy egy költeményében ¹⁾ hevesen kifakad a hajósok ellen, a kik szerinte rosszabbak a «koczkajátékosoknál, lócsiszároknál, szaraczenoknál, zsidóknál» s a világ egyéb gonosztevőinél, mert kifosztják és tengerbe dobják a gazdagabb utasokat. A szárazföldi utazás is e korban nem élvezet, hanem nagyon fáradságos, sőt veszedelmes vállalkozás volt, a közbiztonság hiánya s a közlekedési eszközök kezdetlegessége miatt. A hegységek pedig borzadályt keltettek nemcsak téli, hanem nyári időben is a középkori emberben, kinek természetérzéke sokkal korlátoltabb volt, mint a miénk.

Ne vegyük tehát túlságosan rossz néven, hogy Deschamps hazánkról Lombardiával egyetemben olyan kedvezőtlen képet fest s hogy azt a pokollal hasonlítja össze. Kellemetlen úti benyomásait, úgylátszik, a magyar királyi udvar sem tudta háttérbe szorítani, mely pedig e korban pompa és műveltség tekintetében Európa bármelyik udvarával felvehetette a versenyt.

Deschamps két másik költeménye a nikápolyi csatával ²⁾ van összefüggésben. Az összes keresztény nemzeteket érdeklő, nagy jelentőségű esemény volt ez, mely Franciaországot annyiban közelebből

¹⁾ OC, III. k., 328. l.

²⁾ Kiss, A' nikápolyi ütközet: Akad. Értés. 1855; Brauner, Die Schlacht bei Nicopolis, 1396, 1876; Köhler, Die Schlachten von Nicopoli und Warna, 1882; Delaville Le-Roux, La France en Orient, 1886; Birczay, Nikápoly: Hadtört. Közlem., 1894.

is érdekelte, mert egy jelentékeny, több mint tízezer főnyi, válogatott francia hadsereg vett benne részt.

A francia nemességet e korban kiválóan harczias hajlamok hevitették s minden alkalmat megragadott, hogy harczai vágyát, kalandos hajlamait kielégítse. A törökök ellen hadakozni már 1394-ben érkezett hazánkba egy francia expedítio d'Eu gróf vezetése alatt, itt azonban nem akadt dolguk, azért Zsigmond király tanácsára Csehországba mentek Venczel király ellen harczolni.¹⁾

Zsigmond kérését, illetve azt a háromtagú küldöttséget, mely 1395 nyarán Kanizsai Miklós esztergomi érsek vezetése alatt VI. Károly francia királyt felkereste, sürgős segítséget kérve tőle a törökök ellen, szintén nagy lelkesedéssel fogadták. Merész Fülöp, burgundi herceg, a ki Zsigmond bátorítására ebben az ügyben már előzőleg Magyarországra küldte maréchalját, Guillaume de Trémoillet, Lyonban fogadta a magyar király követeket, fényesen megajándékozta őket és franciaországi tartózkodásuk idejére melléjük rendelte egyik lovagját, a Magyarországon is járt Renier Pot-t. Dijonban azután a burgundi hercegnőt, majd Bordeauxban a lancasteri herceget látogatták meg. Augusztus hóban járultak csak VI. Károly elébe, a ki előtt Kanizsai Miklós ékes latin beszédet tartott, kifejtve benne Magyarország veszedelmes helyzetét és vázolván ama kegyetlenségeket, melyeknek a keresztények a hitetlenek részéről ki vannak téve. VI. Károly megígérte pártfogását és ajándékokkal bőségesen ellátva bocsátotta útjára a követséget.

A szervezkedés csakhamar meg is indult. Franciaország legtekintélyesebb főurai: a burgundi herceg, d'Eu gróf, Franciaország connétableja, Boucicaut maréchal stb. vették kezükbe az ügyet s csakhamar fényes sereg gyűlt egybe. A huszonegy éves Jean de Nevers gróf lett a fővezér, a kinek zászlaja alá a francia nemesség színe-virága sorakozott a legnagyobb lelkesedéssel. A pompakedvelő burgundi herceg személyesen nem vett részt a vállalkozásban, de gondja volt rá, hogy a sereg minél pompásabb, minél imponálóbb legyen. 1396 áprilisának végén útra kelt a francia sereg és pedig két részben.²⁾ A nagyobbik fele Jean de Nevers vezetése alatt Németországon át jött a Duna völgyében, a kisebbik fele pedig Lombardián, Velenczén és Dalmácián keresztül. Valószínűleg július hóban érkeztek Budára, onnan pár napnyi pihenés után megindultak Nikápoly felé, a hol szeptember utolsó napjainak valamelyikén végbement a keresztény seregre gyászthozó, híres ütközet.

A nikápolyi csata elvesztése s a francia sereg teljes tönkretétele jórészt a francziák fegyelmezetlenségének és oktalan vakmerőségének volt köszönhető. A csata előtti estén Zsigmond óvatos,

1) Delaville Le Roulx, i. m. III. k. 225. l.

2) A Froissart-krónika boroszlói codexének egyik képe ama jelene-tet ábrázolja, a mint Zsigmond király trónon ülve tollba mondja a francia királynak szóló levelet, a kép másik fele pedig Jean de Bourgognét tünteti fel, midőn lóhátra száll, hogy Magyarországra induljon. Aláírása: Comment le roy de Honguerie escripuy au roy de France del estat de l'Amorath Baquin et comment Jehan de Bourgoigne fils aisne au duc Philippe se fist chief de toute l'armée quy ala en Honguerie. Másolata mint önálló kép: Márki, i. m.

körültekintő haditervét nem fogadták el, minden áron a legelső sorban, a hadsereg élén akartak harcolni, a törökök azután bekerítették s hősies ellenállásuk daczára lemészárolták és foglyul ejtették őket. A fogságajutottak túlnyomó részét szintén kivégezték, csak néhány előkelő loagnak kegyelmeztek meg, tekintettel az utánuk várható nagy váltságdíjra. Ezek kilencz hónapi kemény fogság után kerültek haza.

Az akkori francia krónikások s a francia közvélemény általában Zsigmond s a magyarok gyáva megfutamodásának tulajdonították a francziák vereségét.¹⁾ A valóság az, hogy a bolgárok, bosnyákok és oláhok cserbenhagyták Zsigmondot s a magyar sereg egy részét is megszállta a pánik, de Zsigmond a magyar sereg többi részével s kiváló vezéreivel: Garai Miklóssal, Kanizsai Miklóssal, Marót bánnal mindent megtett a francia sereg megmentésére s kísérletük sikerült volna is, ha a szerbek a döntő pillanatban a török oldalán az ütközetbe bele nem avatkoznak. Az újabb francia történetírók nem restellik bevallani az igazságot. «C'est dons plütöt», írja Delaville Le Roulx,²⁾ «à l'outrecuidance française, à la témérité sans excuse du connétable et de la jeunesse guerrière qui le soutenait, que revient la perte de la journée.»³⁾

A csatából megmenekült keresztések csakhamar Európaszerte elterjesztették a vereség híré. Eljutott az Franciaországba is s ott olyan nagy rémületet keltett, hogy a király, a ki hivatalos értesítést a dologról még nem kapott, rendeletet bocsátott ki, mely szerint a hír terjesztői a Châteletbe zárandók, ha pedig az hamisnak bizonyul, vízbe fojtandók. Nem csoda, hogy nagy volt az izgalom, hiszen alig volt francia nemesi család, mely egy-két tagjával érdekelve ne lett volna s érdeklődött az esemény iránt a köznép s a polgárság is, mely annak idején megcsodálta a Keletre induló pompás sereget.

Ezeket az eseményeket Froissart a következő módon írja le: «Ainsi que ils venoient et retournoient ou seuls ou à compaignie, ils recordèrent ces povres nouvelles, dont toutes gens, qui les ouwient, en avoient pitié, le plus les ungs que les autres. Et tant avalèrent les fuyans et enchassés que ils vindrent en France et à Paris. Si y

¹⁾ A nikápolyi ütközettel foglalkozik egy 1396-ból való német történeti népének, mely egyúttal a legrégibb e nemű ránk maradt magyar vonatkozású költemény. Szerzője, a ki személyesen vett részt a csatában, szintén magyarellenes. L. Bleyer, Magyar vonatkozású német történeti nép-énekek: EPhK. 1897, 335. l.

²⁾ Delaville-Le-Roulx, i. m., i. k. 277. l.

³⁾ Tinódi a francziákról ezt írja:

Gonosz nem jó kövélyen hadakozni,
Ezek (a francziák) nagy kövélyen kezdék mondani:
Ez világot ha kezdének bejárni,
Nem kellene seholt embertől félni.

Jó lovak (a francziáké) magyar táborba futának,
A magyarok látták, felkiáltának,
Az francz népeket hogy mind levágták,
Viadal nélkül mindnyájan elfutának.

(Régi Magyar Költők Tára, III. k., 78. l.)

commencèrent à bouter hors ces dures et angoisseuses nouvelles lesquelles du premier on ne vouloit, ne pouvoit croire; et disoient les aucuns parmy Paris: «C'est dommage que on ne pend ou noye ceste ribaudaille qui ont mis hors et mettent tous les jours tels gengles et tels bourdes.»¹⁾

Olyan nagy volt a győzelemben való bizakodás, hogy képtelenségnek tartották, hogy a francia nemesség elitejét vereség érje. Mindamellett egyre nő a nyugtalanság, úgy, hogy a király is jónak látja követeket küldeni Velenczébe és Magyarországba, megtudni az igazságot. A szomorú valóság nemsokára kiderül. Karácsony éjszakáján lóhalálában megérkezik Párisba Jacques de Heilly s azonnali kihallgatását kéri a királynál, a kinél az ünnep tiszteletére az egész udvar egybegyülekezett. Elmondja, hogy Bajazet szultán küldi, a ki tudni akarja, mi történjék a nikápolyi csatában fogságba esett francziákkal és részletesen elbeszéli a csata lefolyását. A király erre kiszabadíttatja a Châtelet rabjait s szétterjed a gyászos hír az egész országban. «Or s'expandirent ces nouvelles que messire Jacques de Helly avoit apportées en France et à Paris, et furent tenues à véritables et tant que chascun et chascune en fut ræmply. Ceulx et celles qui leurs seigneurs et leurs maris, leurs pères et leurs frères, leurs enfans et leurs cousins avoient perdus, furent très-courrouchiés et destourbés et à bonne cause.... et durèrent ces lamentations moult longuement parmi le royaume de France et ailleurs aussi.»²⁾ Január 9-én az összes párisi templomokban gyászmisét tartanak, a melyre óriási tömegekben sereglik a nép «et estoit grant pitié à ouir les cloches sonner de par toutes les églises de Paris, où l'on chantait et faisoit prières pour culx, et chascun à larmes et plaies s'en aloit priant.»³⁾

E gyászos hangulatnak tolmácsa Deschamps két balladájában. Az elsőben ⁴⁾ a gyászoló Franciaországot Judithoz, Rákhelhez és Jeremiához hasonlíttja s a nikápolyi vereséget Isten büntetésének tartja, a ki már megsokalta Franciaország bűneit. Ezért vette el Isten a francziák legjobbjait, a kik Szűz Mária zászlaja alatt küzdöttek a török ellen. A «francziák, angolok, burgundiak, németek» közül sokan elpusztultak, sokan a «zsarnokok» fogságába estek. A vereségnek a «góg és bolondság» (orgueil et folie) volt az oka s a magyarok árulása, a kik hitszegő módon megfutamodtak és királyukat is magukkal ragadták:

Car les Hongres, qui furent sur les champs.
Avec leur roy fuitis et recreans,
Leur roy meisme en mainent par puissance
Sanz assembler.

Ajánlja honfitársainak, hogy gyászolják s boszulják meg az elesetteket s imádkozzanak lelkiüdvösségükért, főleg azonban legyenek alázatosak, Istenben bizakodók, a szegények iránt jószívűek (donnons

¹⁾ Oeuvres, éd. Kervyn de Lettenhove: Chroniques, XV. k. 331. l.

²⁾ U. o. 335. l.

³⁾ U. o. 335. l.

⁴⁾ OC, VII. k. 77. l.

d'or mainte drame aux povres gens, faisons leur secourance) s óvakodjanak az árulóktól, a kik a francziák vesztét okozták (ne vous fiez mie en traiteurs dont no gent est perie). A ballada refrainje: De chacun d'eulx ait Dieu merci de l'âme.

A második ballada¹⁾ azt a változást festi, mely a nikápolyi balsiker hírére a francia társadalomban bekövetkezett. Mindenki búsul, gyászol, fekete ruhát hord és templomba megy, míg azelőtt csupa mulatozás volt a nemesség élete, könnyelműsége, fényűzése határtalan volt, egymást érték a fényesebbnél-fényesebb lovagjátékok s egész éjszakákon át folyt a táncz:

Las! ou sont les haulx instrumens,
Les draps d'or, les robes de soye,
Les grans destriers, les parremens,
Les jousteurs que veoir souloie,
Les dames que dancier veoie
Dès la nuit jusques au cler jour?
Las! ou est d'orgueil le sejour?
Dieu l'a mis en partie a fin:
Je ne voy que tristesse et plour
Et obseques soir et matin.

E bűnökért büntette meg Isten a francziákat, a kiknek ezért szivükre köti a költő, hogy legyenek jók és ne legyenek gögösek (Soyon tuit a bien faire enclin).

Az a magábaszálló, búskomor hangulat, a melynek költőnk két utóbb ismertetett balladájában kifejezést adott, nem volt maradandó. A hamar lelkesedő és kétségbeeső s ép oly gyorsan felejtő francziák nemsokára napirendre tértek a gyászos esemény felett, annál könnyebben, mert hiszen a törökök előnyomulása közvetlen veszedelemmel nem járt Franciaországra nézve s az a vallásos hév, mely a kereszties hadjáratok idején, néhány emberöltővel korábban, a francia nemességet lelkesítette, eltűnt a lelkekből. E korban, VI. Károly uralkodása alatt, léha, könnyelmű, élvhajászó volt a francia nemesség, nem csoda tehát, ha csakhamar visszatért régi életmódjához s fényes ünnepélyek és lovagjátékok rendezésében merült ki minden becsvágya. A foglyokat kiváltották, a felelősséget Zsigmond királyra és a magyarokra hárították s boszúállásra és a török veszedelem megfékezésére komolyan nem gondoltak. E gyors hangulatváltozást teszi szóvá 1398-ban egy kortársait ostorozó, Apparition de Jehan de Meun cz. allegorikus költeményben Honoré Bonnet, midőn egy szaracén szájába a következő szavakat adja:

Regardez quel chevalerie
Quant noble gent, quel compaignie
Avez perdue entre nous...
Mais quelle plainte en faites vous?
Si n'en voy nully qu'en soupire.²⁾

Egy férfiú volt, a kire a nikápolyi vereség mély benyomást tett: Philippe de Mézières, Lusignan Péter cziprusi király volt kan-

¹⁾ OC, VIII. k. 85. l.

²⁾ P. Paris, Notices sur les Manuscrits francais, VI. 258. l., id. Delaville-Le-Rouix, i. m. i. k., 341. l.

cellárja, a kiváló államférfi és katona, a kinek egész életében a szentföld visszahódítása volt az eszményképe s a ki V. Károly francia királynak halála óta a czelestinusok párisi zárdájában élt visszavonulva. Az aggastyánt nagyon lesújtotta a vereség híre s fájalmának egy hosszú allegorikus episztolában adott kifejezést.¹⁾ Ebben részletesen rámutat az elkövetett hibákra s boszúállást és egy új keresztes hadjáratot hirdet. A balsiker főokát a keresztény sereg összetételében látja; az volt a baj, hogy nagy számmal voltak benne schismatikusok: bulgárok, bosnyákok, szerbek stb., a kik elárulták a kereszténység ügyét, mert «chacun set qu'une pomme pourrie mise ou milieu de quarante fera les autres pourrir.»²⁾ Kedvezett a törököknek a rend, fegyelem, engedelmesség hiánya s az elbizakodottság, viszálykodás is, a mely a keresztény táborban honolt. Rámutat a szerző arra, hogy e vereség nemcsak Magyarországnak okozza romlását, hanem veszedelmet jelent az egész kereszténységre, azért sürgeti az összes keresztény népeknek szövetekezését a török ellen s egy új lovagrendnek, a Chevalarie de la Passion de Jésus-Christ-nak alapítását, melybe a schismatikusok kizárásával Európa valamennyi keresztény nemzete beletartoznék s mely a törököt három nagy csoportban támadná meg szárazon és vizen s tönkretéve megszabadítaná Európát és a kereszténységet a végromlástól. A régi idők mély vallásosságától áthatott eme szavak nyomtalanul hangzottak el s a törökség feltartóztatatlanul nyomult előre hazánk ellen.

(Budapest.)

BRKÁS GÉZA.

A JELENTÉSVÁLTOZÁS EGY FAJA A GÖRÖGBEN.

(VIII., befejező közlemény.)

b) *Philosophia.*

A szótárakban az ily kifejezéseknél, mint *σχεπτικοί* kiegészítésül scil. *φιλόσοφοι* található, mintha itt ellipsis esete forogna fenn. Minthogy azonban személyneveknél ellipsist nem szoktunk felvenni, ezen esetekről nem emlékezünk meg bővebben.

c) *Grammatika.*

Elmaradhatnak a következő szavak: *γράμματα, γλώσσα, ἔγκλισις, ἐπιρρήματα, ὄνομα, πῶσις, ῥήμα, συλλαβή, σύνδεσμος, σχῆμα.* Az anyag főleg a grammatikusoknál található. Az ellipsisek nagyrészt közismertek.

¹⁾ Epistre lamentable et consolatoire sur le fait de la desconfiture lacrimable du noble et vaillant roy de Honguerie par les Turcs... de par un viciil solitaire des Célestins de Paris, qui pour ses très-grans péchiés n'est pas digne d'estre nommé. Kiad. Froissart, i. m., XVI. k. 444. l. Előszavában a szerző kegyeletesen emlékezik meg volt uráról, András királyról, a «derék magyarországi Lajos királynak fivérééről».

²⁾ Epistre, 455. l.

γράμματα. —

ἄφωνα: a grammatikusoknál.

ἄφθογγα: Plat. Cratyl. 424 C. Phil. 18 C. stb.

δίχρονα: Plut. Mor. 737 E. Dionys. De. comp. verb. 74. 9.
τρία δίχρονα, τὸ α, καὶ τὸ ι, καὶ τὸ υ.

ἐπίσημον: Clem. Al. 2. 368.

ἡμίφωνον: Aristot. Poet. 20. 3. Ἔστι δὲ φωνῆεν μὲν ἄνευ
προσβολῆς ἔχον φωνῆν ἀκουστήν, . . . ἡμίφωνον δὲ τὸ μετὰ προσβολῆς
ἔχον φωνῆν ἀκουστήν. Plut. Mor. 1008 B. Dion. Thr. 631. 16. Dion.
Hal. De comp. verb. 72. 10.

ἱερογλυφικά: Plut. Mor. 354 F. Clem. Al. 5. p. 567.

σύμφωνον: Gramm.

φωνῆεν: Plat. Cratyl. 424 C. τὰ φωνήεντα διελέσθαι. Aristot.
A. A. 4. 9. τὰ φωνήεντα ἢ φωνῆ καὶ ὁ λάρυγξ ἀφήσει. Plut. Mor.
350 E. φωνῆεν φωνήεντα συγχρούσαι. Dionys. De comp. verb. p. 90.
φιλιά: Gramm.

γλώσσα. —

Ἀιολίς: Dionys. Hal. A. R. 1. 90. Sext. Emp. 428. 22.

Ἀιολική: Etym. M. 529. 22.

Ἀτθίς: Strabo p. 333. τὴν μὲν Ἰάδα τῇ παλαιᾷ Ἀτθίδι τὴν
ἐν αὐτὴν φαμεν. Apoll. De constr. p. 274. 22.

Δωρίς: Thuc. VI. 5.

Ἐβραΐς: Act. Ap. 21. 40.

Ἰάς: Strabo p. 333. Lucian. hist. sacr. c. 16. ἐν Ἰάδι γραφεῖν.

Ἰωνίς: Pausan. 6. 22. 7. Athen. 681 D.

κοινή: Etym. M. 27. 12. stb.

πτῶσις. —

αἰτιατικὴ (Dionys. Thr. 636. 6. Dionys. Hal. 6. 800.), γενική
(Plut. Mor. 1006 D. Diog. Laert. 7. 65.), δοτική (Sext. Emp. p. 253.
Strabo p. 648.), ἐπιστατική (Apoll. Dyse. Synt. 40. 27.), εὐθεία
(Dion. Thr. 635. 5. Apoll. Dyse. Pron. 268 C. stb.), κλητική (Apoll.
Dyse. Synt. p. 216. 29.), azonkínvül ὀρθή, ὀνομαστική, προσαγορευτική.

ῥήμα. —

αὐτοενεργητικόν: «deponens» (Gramm.), διαχρουστικόν:
(Apoll. Synt. p. 281. 22.), δραστήρια: (Dion. Hal. de Thuc. propr.
c. 2. c. 24.), ἐρχλητικά: (Apoll. Dyse. 219. stb.).

συλλαβή. —

βαρύτονος: (Sext. Emp. 619. 4. Dion. Thr. 638. 31.), δι-
φθογγος: (Hephaist. 1. 2. Dion. Thr. 631. 10.).

σύνδεσμος. —

αἰτιολογικός: (Apoll. de conj. p. 480. Eustath. 64. 3.),
αἰτιώδης: (Apoll. de conj. 505. 31.), διασαφητικός: (Etym. M. 415.
27.), ἐπιζευκτικός: (Apoll. de constr. 275. 28.), παρασυναπτικός:
(Joann. Alex. 40. 17. Apoll. Synt. 136. 26.), συναπτικός: (Cramer
Anecd. I. p. 184. 5. Bekker Anecd. p. 501. 10. Schol. Hom. N. 154.).

σχῆμα. —

ὁμοιόπτωτον, πολύπτωτον: Longin. De subl. c. 23. Hermog. 3. p. 711, Herod. p. 598. 16. Eustath. p. 349. 40.

d) *Mathematika.*

Elmaradhatnak a következő szavak: ἀριθμός, γραμμή, κύκλος, μέρος, μοῖρα.

ἀριθμός. —

ἀρτιος: Plut. Mor. 429 D: τῷ περισσῷ τοῦ ἀρτίου κρατηθέντος.

μεσευθύς: Clem. Al. Strom. 6. p. 68. 11. οἷ τε Πυθαγόρειοι . . . τὸν ἕξ ἀριθμὸν τέλειον νομίζουσι καὶ μεσευθὸν καλοῦσι.

περισσός: Plut. Mor. 429 D. Theod. in arithm. 3. p. 13. περισσὸς κατ' ἐνεργεῖαν πρῶτος ὁ γ', ἀκολούθως ταῖς ὀνομασίαις περιῖσος ὢν καὶ πλεόν τι τοῦ ἴσου ἐν ἑτέρῳ μέρει ἔχων.

πληθυντικός: Dionys. De propr. Thuc. p. 798. 10. πληθυντικός ἀντὶ ἐνικοῦ, καὶ πάλιν.

τέλειος: Nicom. Introd. 1. 16. μεσότης φαίνεται ὁ λεγόμενος τέλειος.

γραμμή. —

ἀφετηρία: Synes. Epist. 4. ἀποβῆναι . . . ἐκ πρώτης ἀφετηρίας . . . Poll. 3. 147. Schol. Aristoph. Eq. 1159: ἀπὸ τῆς ἀφετηρίας μέχρι τοῦ χαμπτήρος. Schol. Apoll. Rh. 1. 752. προέκειτο δὲ . . . ἀφετηρία. Eustath. II. p. 1328. 21. stb.

γελασίνοις: γραμμαῖς ταῖς ἐκ τοῦ γελᾶν γενομέναις Suidas.

διάμετρος: Plat. Polit. 266 B. καθάπερ ἡ διάμετρος ἡ δυνάμει δίπους. Men. 85 B. ἀπὸ τῆς διαμέτρου. Tim. 54 D. κατὰ διάμετρον, Crit. 116 A. πέντε σταδίων τὴν διάμετρον εἶχε. Aristot. De incarn. an. 1. 14. Nic. 5. 5. 8. Polyb. 4. 39. 1. κατὰ διάμετρον ἀλλήλοις κείμενα 9. 15. 9. Plut. Mor. 43 A. ἐκ διαμέτρου ἀντικεῖσθαι. Lucian. Catapl. c. 14. Clem. Al. Strom. 7. p. 737 C: ἐκ διαμέτρου χωροῦνται.

διπλή: Diog. L. 3. 66. Διπλῆ περιεσιγμένη πρὸς τὰς ἐνίων διορθώσεις. Schol. Hom. K 398. Διπλὴν βάλλειν τῷ στίχῳ.

ἐκλειπτική: Plut. Mor. 932 A: ἡ ἐκλειπτικὴ τῆς σελήνης, τῇ σκιᾷ καταλαμβανούσης τὴν ὄψιν. id. p. 1028 D.

ἑσχάτη: Polyb. 1. 87. 3. οἷον ἑσχάτην τρέχοντες ταύτην. ib. 18. 35. 6. Galen. 4. p. 107. ἀπὸ τῆς πρώτης ἀρχῆς μέχρι τῆς ἑσχάτης. Zosim. 1. 63. εἰς ἑσχάτην . . . ἐκτραπείς.

εὐθεῖα: 1. ὁδός.

ἱερά: Eustath. II. p. 633. ὁθεν καὶ παροιμία κινεῖν ἀφ' ἱερᾶς.

κόλουρος: Procl. in Sphaer. p. 43. ὁ διὰ τῶν πόλων, ὃν τινες μεσημερινόν, οἱ δὲ κόλουρόν φασι. Eratosth. p. 262 A.

μακρά: Aristoph. Vesp. 106. ὑπὸ δυσκολίας δ' ἅπασι τιμῶν τὴν μακράν.

μέση: Aristot. Metaph. II. 996 b 11. τί ἐστι τετραγωνίζειν, ὅτι μέσης εὐρεῖσις.

ὀρθή: Aristot. Eth. 1. 7. τὴν ὀρθὴν ἐπιζητεῖ. Polyb. 6. 28. 2. πρὸς ὀρθὰς τῇ γραμμῇ τοὺς ἰππεῖς... παρεμβάλλουσι. Anth. Pal. 7. 573. 4. δικάζων οὐποτε τῆς ὀρθῆς... ἐτράπετο.

περίμετρος: Lucian. V. H. 1. 31. περίμετρος τῆς γῆς στάδιοι διακόσιοι. Strabo p. 53. ἡ δὲ περίμετρος τοῦ... πελάγους ἐστὶ διςμυρίων πού καὶ πεντακισχιλίων... Theophr. H. Pl. 3. 13. 1. ὥστε καὶ δίτηχον τὴν περίμετρον ἀπὸ ῥίζης ἔχει.

μέρος. —

δέκατον: Appian. Illyr. c. 26. ἐζημίωσε θανάτῳ τὸ δέκατον. id. B. C. 2. 43. Gyakran a Septuag-ban.

δίμοιρον: Aeschyl. Suppl. 1071. τὸ βέλτερον κακοῦ καὶ τὸ δίμοιρον αἰῶν. Plut. C. Gracch. c. 17. Γαίου κεφαλῇ ζυγοῦ κομισθέντος ἐντεθῆσις λίτρας ἑπτακαίδεκα καὶ δίμοιρον εἴκνυσε.

ἐπιδέκατον: Xen. Hell. 1. 7. 10. τὰ χρήματα δημοσιεῦσαι, τὸ δ' ἐπιδέκατον τῆς θεοῦ εἶναι. Demosth. p. 1074. 24. Poll. 3. 38.

τέταρτον: Poll. 9. 56. τρίτον καὶ τέταρτον ταλάντου. (lehet egyszertű neutr. is.)

μοῖρα. —

δεκάτη: Herod. 4. 152. τὴν δεκάτην... ἐξελόντες. Xen. Hell. 4. 8. τὴν δεκάτην... τῷ θεῷ ἀπέτισε. Pausan. 1. 28. 2. Anth. Pal. 6. 214. Bekker: Anecd. p. 185. 21. δεκάτη καὶ εἰκοστή οἱ Ἀθηναῖοι... ταῦτα ἐλάμβανον.

διανμητική: Maxim. Confess. I. p. 70. πρὸς ἀξίαν ἐκάστον διανεμητική.

εἰκοστή: Thuc. VI. 54. εἰκοστὴν μόνον πρᾶσσόμενοι τῶν γυνομένων. VII. 28. εἰκοστὴν... τῶν κατὰ θάλασσαν... ἐποίησαν. Arrian. Epict. 2. 1. 26.

ἡμίνα: Aristid. I. p. 316. οἴνου δὲ ἔταξε μέτρον καὶ ἦν γε τὸ ῥῆμα ἡμίνα βασιλική. Hesych. ἰν ἡμίνα: ἐν ἡμίσει.

ἡμιολία: Plat. Leg. 12. p. 956 D: τὴν ἡμιολίαν τοῦ τιμήματος ἀποτινέτω.

ἡμίσεια: Thuc. V. 31. ἐπὶ τῇ ἡμισείᾳ τῆς γῆς. id. VI. 62. τῆ τε ἡμισείᾳ τῆς ἑαυτῶν ἡλθον ἐπὶ Ἰβλάν. Xen. Cyrop. 1. 2. 9. τὴν ἡμίσειαν τῆς φυλακῆς ἐξάγει. Plat. Epist. 7. p. 347 C. Demosth. p. 436. 8. Dionys. A. R. 4. 25. τὴν ἡμίσειαν τῆς ἐξουσίας ἀφελόμενος. Athen. 2. p. 47 C. Synes. Epist. 10. ἐξ ἡμίσειας ἂν ἔπραττον πονηρῶς.

ἴση: Homerosnál még a teljes kifejezés: 1318: ἴση μοῖρα. De: 142, 549 ἀτεμβόμενος ἴσης. Herod. IX. 7. συμμάχους τε ἐπ' ἴση τε καὶ ὁμοίᾳ ποιήσασθαι. Soph. El. 1061. τάδ' οὐκ ἐπ' ἴσας τελοῦμεν. Thuc. IV. 105. τῆς ἴσης μετέχων. Aristot. Rhet. 1379. 7. ἀνταποδιδόναι ἴσην.

Idevaló egynéhány præpositióis kifejezés:

ἀπὸ τῆς ἴσης: Thuc. I. 15. οὐδ' αὖ αὐτοὶ ἀπὸ τῆς ἴσης... στρατείας ἐποιούνητο.

ἐξ ἴσης: Plat. Leg. 9. p. 861 A. Chrysost. Liban. etc.

ἐπ' ἴσης: Herod. I. 74. id. VII. 50. τοῦτο μὲν νυν ἐπ' ἴσης ἔχει. Plut. Mor. 1050 F. Appian. Anab. c. 53. στρατηγοὶ τε γὰρ οὐ ἑκατέρων ἀπώλοντο... μάλιστα ἐπ' ἴσης.

ἐπ' ἴση: Thuc. I. 145. κατὰ τὰς ξυνθήκας... διαλύεσθαι... ἐπὶ ἴση καὶ ὁμοίᾳ. I. 27. ἐκήρυσσον ἐπὶ τῇ ἴση καὶ ὁμοίᾳ τὸν βουλόμενον ἔναι. Arrian. Exc. 1. 4. Aristid. I. p. 489. Dio Cass. 43. 50. ἀδειαν ἐπὶ τε τῇ ἴση καὶ ἐπὶ τῇ ὁμοίᾳ δοῦναι. Callim. H. Jov. 63. ἐπ' ἰσότη γὰρ εἰσικε πῆλασθαι.

πεντηχοστή: Andoc. p. 17. 22. Ἀγύβριος ἀρχώνης ἐγένετο τῆς πεντηχοστῆς. Demosth. p. 1352. 21. τὴν πεντηχοστὴν τοῦ σίτου ἐωνημένους. id. p. 738. 5. τὰς πεντηχοστὰς... σεσυληχότες.

τετάρτη: Herod. VI. 57.

χιλιοστή: Hesych. χιλιοστή, τέλος ἀπὸ θυσίας.

25. Vegyesek.

δύναμις. —

σπερματική: Theophr. C. Pl. 1. 2. 1. ὁ φοῖνιξ δέχεται καὶ ἑτέρας γενέσεις παρὰ τὴν σπερματικὴν.

κονία. —

ἄσβεστος: Galen. De comp. med. gener. 4. p. 366. ἐν δὲ τῇ τοῦ Ἀνδρομάχου βίβλῳ παραλείπεται μὲν ἡ... προσηγορία, τὸ δὲ τῆς ἀσβέστου μόνον γέγραπται. Geopon. 7. 8. 6. τῇ λεγομένῃ τιτάνῳ, τοῦτέστι... ἀσβέστῳ. Poll. 7. 124. Ἀσβεστος· τίτανος. Ἐς a későbbi görögsgében.

στακτή: Geopon. 12. 8. 2. στακτὴν ἐκ συκίνης τέφρας. (cf. 3. 13. 3. στακτὴν κονίαν.)

κόπρος. —

ἡμιονεΐη: Suid. ἡμιονεΐη· ἡ κόπρος τοῦ ἡμίονου.

ὄνις: Aristot. H. A. 5. 19. αἱ... δὲ τῶν ὀνίδων γίνονται. Aristoph. Pac. 4. δὸς μᾶζαν ἑτέραν ἐξ ὀνίδων πεπλασμένην. Galen. p. 477. 43. Poll. 5. 91. ὄνου κόπρον ὀνίδα φασὶ καὶ ὄνθον.

πληγή. —

ἀνταΐα: Soph. Antig. 1308. τί μ' οὐκ ἀνταΐαν ἔπαισέν τις... ξίφει; (v. ὁ. Eurip. Andr. 844. ἀνταΐα πληγή.)

αὐτοσχεδία: Hom. M 192 πλῆξ' αὐτοσχεδίην. 1536. αὐτοσχεδίην οὐτασμένους.

διανταΐα: Aeschyl. Choeph. 640. τὸ... ξίφος διανταΐαν... οὐτᾶ. (de: Sept. 894. διανταΐαν λέγεις πληγήν.)

διπλή: Soph. El. 1416. παῖσον διπλήν.

καιρίη: Herod. III. 64. καιρίην ἔδοξε τεύθουθαι.

πολλαί: Aristoph. Nub. 972. ἐπετρίβετο τυπτόμενος πολλὰς. Demosth. p. 168. Ξαίνει κατὰ τοῦ νότου πολλὰς. v. ὁ. μέγ.: πολλὰς δαίρειν.

τρίτη: Aeschyl. Ag. 1386. πεπτωχότι τρίτην ἐπενδίδωμι.

A jelentésváltozás itt tehát még ritka.

praxis: Eurip. Tro. 753. διὰ κενῆς ἀρα ἐν σπαργάνοις σεμματὸς ἐξέθρεψ' ἀρα. Aristoph. Vesp. 929. ἵνα μὴ κεκλάγχω διὰ κενῆς ἄλλως ἐγώ. Hippocr. p. 1230 F: διὰ κενῆς... id. p. 1210. διὰ

κενῆς θηρεύων. Polyb. 3. 70. μὴ προΐεσθαι διὰ κενῆς. Alexis (ap. Athen. 4. p. 170 C:) διὰ κενῆς δ' ἔστηκ' ἐγώ... stb.

ῥητινή. —

ὕγρὰ: Galen. Meth. med. 6. καὶ μέντοι καὶ μὴ παρούσης τρομυθίνης, ἥ τ' ἐκ τῶν κεραμίων ὕγρὰ καὶ ἡ φρουκτὴ καλῶς ἀν' ἐμχθεῖεν.

φρουκτὴ: Galen. vol. 13. p. 715. ξηροτάτη τῶν ῥητινῶν ἐστίν, ἣν ὀνομάζουσι τινες φρουκτὴν. Geopon. 16. 17.

σειρά. —

πλεκτὴ: Hom. X175 σειρὴ πλεκτὴ. De: Plat. Leg. 824: πλεκταῖς πιστόν. Eurip. Tro. 958. πλεκταῖσιν ἐς γῆν σῶμα κλέπτουσαν. ibid. 1010. Poll. 10. 142. βούλει τήνδε σφι πλεκτὴν κἀιδω.

στέφανος. —

θυρσατικός: Athen. 15. p. 678 A: θυρσατικοί: οὕτω καλοῦνται στέφανοί τινες παρὰ Λακεδαιμονίοις.

Egynehány præpositiós kifejezés mellé «kiegészíthető»: ἀρχή. ἐξ ἐσχάτης: Herod. III. 115. ἐξ ἐσχάτης δ' ὃν ὁ τε κασσίτερος ἡμῶν φοιτᾷ καὶ τὸ ἤλεκτρον.

ἐκ καινῆς: Thuc. III. 92. ἐτείχισαν τὴν πόλιν ἐκ καινῆς.

ἐκ νέης: Herod. I. 60. αὐτὶς ἐκ νέης ἐπ' ἀλλήλοισι ἐστασίασαν. id. V. 116. αὐτὶς ἐκ νέης κατεδεδούλωντο.

ἀπὸ τῆς πρώτης: Thuc. I. 77. ἀπὸ πρώτης ἀποδέμενοι τὸν νόμον. id. VII. 43. Antiph. p. 136. 4. Dio Cass. 38. 39.

κατὰ πρώτας: Plat. Polit. 292 B: τῶ ῥηθέντι κατὰ πρώτας πότερον ἐμμενοῦμεν; Dio Cass. 52. 19. κατὰ πρώτας εὐθύς. 43. 46.

παρὰ τὴν πρώτην: Philostr. p. 28. Ἄριθμός τῶν σκύμων παρὰ τὴν πρώτην τρεῖς.

ἐξ ὑστέρης: Herod. I. 108. μηδὲ... ἐξ ὑστέρης σεωυτῶ περιπέσης. VI. 85. ὅπως ἐξ ὑστέρης μὴ τι ὑμῖν... ἐσβάλλωσι.

βουλή v. γνώμη. —

Az idevágó kifejezések e jelentésváltozás kezdetleges állapotáról tesznek tanuságot.

ἐμῆ: Plat. Pol. III. 397 D: ἐὰν ἡ... ἐμῆ νικᾷ. p. 277 A: κατὰ γε τὴν ἐμῆν. (v. ö. Soph. 225 D: κατὰ γνώμην τὴν ἐμῆν.) Aristoph. Eccl. 153.

ἐχουσία: Soph. Trach. 727. ἀμφὶ τοῖς σφαλεῖσι μὴ 'ξ ἐχουσίας. Thuc. VIII. 27. καθ' ἐχουσίαν ἢ πάνυ γε ἀνάγκη.

ἐναντία: Plat. Lach. 184 D: τὴν ἐναντίαν... Λάχης... ἔθετο.

κοινῆ: Herod. V. 63. κοινῆ γνώμη χρεώμενοι. De: VIII. 129. ἐπειρώτων τὸν θεὸν κοινῆ. VII. 169. πέμφαντες κοινῆ θεοπρόπου ἐς Δελφοῦς. Thuc. VIII. 54. κοινῆ βουλευσάμενοι. V. 32. τὰλλα κοινῆ πράσσειν. (v. ö. V. 38. ἄνευ κοινῆς γνώμης.) Plat. Prot. 330 B: κοινῆ σχεφάμεθα. Gorg. 498 E: συλλογίσαι δὴ κοινῆ μετ' ἐμοῦ. Polit. 260 B: τοῖς γε κοινῆ πράττουσιν. (v. ö. Alc. I. 119 B: κοινῆ βουλή.)

(Budapest.)

BENIGNY GYULA.

STEFAN GEORGE ÉS A NÉMET SYMBOLISMUS.

I.

A kilenczvenes évek legelejéről, ugyanazon időből, mikor a francia Zola és az orosz Dosztojevszky mellé egy harmadik nagyság emelkedik föl a naturalismus apostolakint, a német Gerhart Hauptmann, a nép szenvedéseit avatva szentté a *Takácsok* martýriumában, mint valami anachronismus üti meg fülünket Stefan George igéje; a ki költő mivoltának piederstáljáról zárkózott fenséggel, elhárító gesztussal ejti ki a maga odi profanum-át:

Nem illik mihozzánk földi panaszszó,
Kiket végzetünk bíborra szült.¹⁾

Ez a kijelentés nem múlóan különbözö szeszélynek, hanem egy teljes költői életprogramnak jelígeje volt. Látszólag hivatlan gombamódon, valójában nagyon mély és messiáigazó szellemi gyökérből sarjadva üti föl fejét a fiatal George a naturalismusra elkövetkező költészetnek első német talajból fakadó hajtásakint. Akkor már Európaszerte virágzásba szökkent az új irodalom, és mégis mindazok, a kiknek George szerint az «igazi költészet» újjáéledését köszönhetjük: így Verlaine, Verhaeren, Mallarmé, D'Annunzio stb. előzői, de nem teljes előidézői az ő fölléptének. A naturalismusra földerengett reactio: a symbolismus és neoromantika, bár idegen minták után, de nagyon előkészült talajból sarjadt ki Németországban is, mert lényegében az elvont, bensőséges, mystikusabb germán kedélyvilágnak édesebb leánya lehetett, mint a gyakorlatibb, józanabb és külsőségebb gall kedélynek tyikusán sajátos szülötte: a naturalismus. Franciaország volt bölcsője, de germán világnézetre, érzékenységre megy vissza mint ősanýára az új költészet.

Ez új «költői költészetnek» legszembeötlőbb létrehívója a tiszta valóság képét nyújtani akaró naturalismus volt, a mely elévülhetetlen eredményei ellenére is épen azt nem adta, a mit a költészettől örökön várunk: a magasabb nézőpontból tükrözött létet, a honnan jelentőséget és harmóniát lehet belevinni, conceptiót kiolvasni és örökértékű formákat találni az alantól, közelből sivár, vigasztalan, esetleges és meg nem nyugtató chaost mutató életnek. Mert az igaz költészetnek, mint a philosophiának, más megtestesülésben ugyan, de mégis hasonlóan kötelessége az élet millió eltérő, de azért tyikusán egyazon östörvényekre visszamenő jelenségeinek magasabb egységbe való, a tényekkel nem disharmonizáló elrendezése, értékelése. Ebből a szükségérből fakadt az új költészet, mintán a világ belátta, hogy a naturalismus földhözragadottsága végső értékekre nem bír vezetni: részletezven és nem megfejtven az élettalányt. Az örökön kereső emberi lélek valami új sészám-ra sóvárgott, új kulcsra, melylyel saját mivoltának és az életnek rejtélyeit megnyithatja.

1) Es ziemt nicht in irdischer klage zu wanken
Uns die das los für den purpur gebar.

Az új romantika hátat fordított a józan valóságnak és elmene-
kült az ábrándok üdítő világába. A symbolismus a valóban létezőnek
keresve magasabb kifejezési formát, közelebb maradt a tények világá-
hoz, egyetemessége épen abban állván, hogy minden lelki vagy külső
jelenségnek, eseménynek meg tudja találni a maga költői formáját,
jelképét. Mert a symbolismus nem bizonyos tartalmú költői irányzat,
mint például a romantika, hanem a művészi teremtő munka egye-
temessé válható stylusa: vagyis, minden irányú költészet, akár roman-
tikus, classicus, vagy népi tartalmú, felöltheti a symbolistikus formát,
épen mert a symbolismus nem tartalmat, hanem stylusbeli, tehát
formai eljárást jelent.

A symbolismus keletkezése az emberi lélek sajátosságából szembe-
szökően levezethető. Különlegesen a költészet használta symbolum
két fő szükségéből fakad. Először is az emberi lélek érzelmi fokozatai-
nak milliónyi phasisára az emberi nyelvnek aránytalanul kevés a
kifejezése; ezzel szemben áll az érzékelhető világ aránylag gazdag
megnevezettségére. Az emberi lélek rájött, hogy önmagát szavakba alig
öntheti, és ily úton nem közölheti mással, de arra is, hogy egyes
külső dolgok másokban ugyanazon érzésfolyamatokat indíthatják meg,
a melyeknek maga közvetlen szóbeli kifejezést nem lel; épen ezért
tolmácsként tekintve az ilyen külső, bizonyos érzelmeket, hangulatokat
kiváltó dolgokat, azokat közvetítőként használja lélek és lélek között.
A jelkép ilyen esetben kifejezhetetlen vagy csak tökéletlenül kifejez-
hető lelki folyamatokat egyszerűbb vagy költőibb formában közlő tol-
mács, George szerint: «jegy, a mely érzésbeli értéket jelent».

Második szükségére a symbolumnak az az eset, mikor a költő
előtt kifejezhető lelki vagy külső situációk lebegnek, melyek költőileg
mégis használhatlanok, mert túlságosan közelfekvők, bántók lennének,
jelképezve azonban megtisztulnak, elvonatkoznak a prózai esetleges
vonásoktól és így költői értékre váltódnak. George költői iskolájának
meghatározása szerint az ilyen symbolum a kifejezendőt «mélyebb
lényével visszatükrözi; tökéletesebb alakjával pedig leginkább meg-
közelíti a föltétlen egységeset». Az alkotó lélek e processusnál Richard
Moritz Meyer szerint «mintegy kísérletszerűen az ő valódi, tehát
épen ezért egyben csak véletlen környezetéből olyanba helyezkedik,
a mely az ő sajátosságának szélesebb tért nyújthat».

Mindebből világosan következik, hogy a lyrikus, különösen a
modern lyrikus van leginkább a symbolumra mint szellemi közleke-
dési formára ráutalva: mert ő szünetlenül érzésprocessusokat közöl,
hozzá a modern lyrikus az új embertypus lelkének mezezerszereződött
complexumát akarja tükrözni, a melylyel szemben a nyelvnek kifejező-
képessége még kisebbre redukálódott volna, ha a modern költészet
nem segít magán több módon és ezek között épen a symbolismussal
is. Ez természetesen távolról sem azt jelenti, hogy a symbolismus
a modern költészet vívmánya. A modern költészet, hogy úgy mond-
juk, csak kapva-kapott rajta, mert szükségeinek megfelelt. A symbo-
lismus mint költészeti forma egyébként olyan ősi, mint maga a köl-
tészeti és végső, egészen sublimált mivoltában minden igazán nagy
költői alkotásnak belső kialakítója.

Ha mármost a symbolisáló költészetet az idealisálóval össze-
hasonlítjuk, az átköltési folyamat különbsége az lesz: az idealisáló

költészet úgy foglalja magasabb egységbe a jelenségeket, hogy a meg-lévőből költői céljához képest elhagyja a harmóniarontó vonásokat; és helyettük harmónizáló (egyetemes vagy szépítő) vonásokat vesz föl, vagyis: eszményít. A symbolismus a kifejezhetetlen, legalább is *költői-leg* kifejezhetetlen érzelmeknek, eseményeknek és körülményeknek jel-képet keres, mivel pedig a jelkép alkotásánál nem csupán egyes vonásokat vagy az egésznek csak némely alaptényezőit változtatja, hanem teljesen újjá kell teremtenie a témát, így az eszményítés itt átlényegítéssé fokozódik.

Ebbe a sajátos költői műhelybe vet világot egyszer George, a lelki processust írva le, a mely mintegy átolvasztó kohója, az ihlet által történő újjáteremtése a témának:

Kevéssel közös a látnok ígéje; Egy méla más világ csöndjében élve
Már mikor első büszke vágya szállt: A dolognak saját nevét talált.¹⁾

Saját nevét, ez a symbolismus lényege. Nem nevezni néven semmit, mert a név önkényes és semmitmondó. Hanem olyan jel-képet találni a dolgoknak, főleg saját érzéseinknek, a mely létrehívja ugyanazon érzést más lelkekben is... ez a symbolisálás költői célja, és innen fakad sokak előtt való érthetlensége. Pedig a symbolum nem elvonttá, hanem érzékelhetőbbé teszi a lelkiélet leghomályosabb phasisait; a symbolisáló a jelképpel mintegy segédeszközzel lélekből lélekre akarja vetíteni az egyébként közölhetetlen lelki folyamatokat.

Mégis, a modern symbolista költő és elsősorban Stefan George szünetlen hallja az érthetlenség vádját. De ennek oka nem a sym-bolumnak mint költészeti eszköznek meg nem felelése, hanem a modern symbolismusnak szemben az előző korokban virágzó költői symbolismussal egy sajátos leegyszerűsödése.

A mult symboluma közelebb állott a metaphorához, világosabb volt hát. Klasszikus példája ennek Krisztus önsymbolizálása: «*Én vagyok a szőlőtő.*» Itt a symbolum azonosítva van a symbolisálttal; félreérteni vagy nem érteni a czélzatot nem lehet. — Azonban a költé-szet — mindig rábízni akarván valamit a phantasiára — lassan kiküszöbölte az azonosítást, mindenesetre gondolva rá, hogy az azono-sítás az olvasó lelkében költőietlen rámutatás nélkül végbemenjen. Így *Heine Ein Fichtenbaum* kezdetű költeményében már nem mondja, hogy a költő maga a jéglepelben szendergő fenyőfa, de ki nem érzi, hogy ott emberi elhagyatottság van jelképezve! Az új költészet aztán mind kevesebbet törődött azzal, hogy az azonosításon nyomaték legyen. Mind elvontabb, egyénibb, titokzatosabb lelki mozzanatoknak keresett jelképet az érzékelhető világban, és az egyformán hangolt lelkek ösztönszerű rezonálására bízta a symbolum és a symbolisált közti azonosság megérzését. Mind távolabb esik egymástól a jelkép és a jel-képezett lelki mozzanat, mind kevéssé van hangsúlyozva a tertium com-parisonis, a symbolum és a symbolisált egyezőségi vonása. Innen ered

1) Des sehers wort ist wenigen gemeinsam:
Schon als die ersten kühnen wünsche kamen
In einem seltnen reiche ernst und einsam
Erfand er für die dinge eigne namen.

Das Jahr der Seele: Überschriften etc. III.

a gyakran hangzó és egyetemes szempontból nem egészen alaptalan vád, hogy a modern symbolum és így a modern költészet érthetetlen.

Ha mármost a symbolisálás legáltalánosabb eszköze, anyaga után kérdezzük, a természet óriási szerepe ötlük elénk. Minden idők symbolisálója előszeretettel fordult jelképért hozzája, a modern symbolista költő néha azt a benyomást kelti, mintha csak a természetet át tudna megszólalni. Három tényező játszik itt közre. Elsősorban a természetnek mindenki által észlelhető, hozzáférhető, szemben a homályos lelki élményekkel, tüneményekkel világosan érthető és a lelki állapotokkal egyben párhuzamba állítható analog volta. Másodsor a természetérzéknek az utolsó században végbement bámulatos kifinomulása tereli az embert önkénytelenül az immár megértett, megszeretett természeti jelenségek, mozzanatok felidézéséhez. Csak harmadlagos oknak tekinthető az a theoria, hogy a modern ember a maga túlterhelt lelkiéletétől keres elvonatkozást a természet képeivel üzőtt szellemi játéokban. Hiszen a symbolista a természetből vett képeiben is a maga finom lelki berendezéseit tükrözi! Mindenesetre áll annyi, hogy a természet képeiben tisztultabb és így könnyűtebb formában akarja látni saját indulatait.

Végül ha morphologiailag — szerkezetében — vetjük egybe a nem symbolikus és a symbolikus költészetet, egy fontos különbség tűnik szemünkbe. A nem symbolikus költészetnél a költői alkotás háromszoros rétegben kristályosodik készszé. Az eszmei tartalom bizonyos nyelvanyagban jut kifejezésre, maga a nyelvanyag pedig a külső formába van öntve. Ez az elemelhetőség természetesen nem azt jelenti, hogy a költői műsorban ilyen alakulási phasisokon szűrődik át. A költemény első indítéka épúgy lehet egy pusztá ritmus, mint bizonyos szavak suggestiv hatása, vagy egy eszme, érzés, gondolat; végül azonban a kész költeményben ezt a három tényezőt kapjuk: eszme, szóanyag, külső forma. Ezzel szemben a symbolismusnál négy összetevővel van dolgunk: az eszmével, az eszme átlényegített új mivoltával vagyis a symbolummal, a szóanyaggal és a külső formával. E négy tényező közül kettő-kettő: az eszme és a jelkép, a szóanyag és a külső forma szorosabban összefüggő réteget alkotnak.

E szerint a symbolum elválaszthatlan a tartalomtól, vagyis: bármennyire formai dolog az — belső, nem külső formát értünk — a közlendő eszmére nézve, hogy a kifejezendőt más, beszédesebb vagy poétikusabb kifejezéssel tolmácsoljuk, mégis, az új kifejezés, a jelkép részben tartalmát is adja a symbolista költészetnek; ahol persze a tartalom magva mégis nem a használt jelkép, hanem annak csak lényege, a mi a jelképezett eszmével, dologgal egy. Hogy azonban a symbolum mi nagy részét teszi a tartalomnak, erre mutat az a körülmény, hogy egy symbolista költemény az eszme átértése nélkül s — pusztán a symbolumot nyujtva tartalomkint — gyönyörködtethet.

Mindent egybevéve azt mondhatjuk, hogy a symbolum lényegében a művészi eszme vele elválaszthatlanul egybeforrt, sajátos stylisálása.

II.

Stefan George talán a legexklusívabb symbolista, nemcsak hazáját, hanem az új irány valamennyi főképviselőjét tekintve. Hogy

költészete merő symbolisálás, azt maga ismeri be, mikor élményeit költészetének tüköréhez viszi:

Virágtalan mélységű vízöbölhöz
Kell minden utaim után leszállnom.
Oh mindig elvezettem e tükörhöz
Minden gondom, és minden vágyam, álmom.
Hogy végre ismerjék maguk föl benne...¹⁾

E tükör magát a symbolismust symbolisálja: a mindent új értékekre váltó, átlényegítő költészetet, melynek George egészen fiatalon, minden elhajlás, ingadozás nélkül állott zászlóvivőjéül.

Föllépése zajtalan volt, sőt egyenesen észrevétlen. Évekig munkált a nélkül, hogy a szélesebb közönségnek sejtíme lett volna róla. Ez első idejére mély resignációval tekint vissza:

Így indultam útnak   Ki vélem busongjon..
Idegenné válva,   És nem volt senkim.²⁾
Valakit kerestem

Ez első, nagymérvű elhagyatottságában George, mint az már költészetének jelleméből folyik, meg sem kísérelte túlharsogni egyéb irányokat. Költeményeit csak magának írta, és «ajándokul barátainak, pártfogóinak». Majdnem tíz éven át ért önmagában. «Sokáig lakóztam választottaim szűk közösségében», mondja ez időről, a mely alatt egy titkos szektához tartozónak rajongó befeléfordulásával alakítja ki költészetét:

A nép elől én álmaimba tértem,
Forró kezem a messziségbe nyult...
Szentelt magányban felhőkkel beszéltem
És csillagokkal...³⁾

De minden remetesége mellett is tisztán érezte helyét, jogoságát az egyetemes egyidejű német irodalomban. A hagyományban gyökerező költészet ugyanis megszakadás nélkül virult tovább, George föllépte után is; a naturalismussal együttvirágzó lyrai impressionismus szintén, előbbi, mert örök értékű, utóbbi, mert divatszerű volt.

1) Zu eines wassers blumenlosem tiegel
Muss ich nach jeder meiner fahrten wanken.
Schon immer führte ich zu diesem spiegel
All meine träume, wünsche und gedanken
Auf dass sie endlich sich darin erkannten —
Der siebente Ring: Der Spiegel.

2) Also brach ich auf   Der mit mir trauerte
Und ein fremdling ward ich   Und keiner war.
Und ich suchte einen
Algabal: Aufschrift.

3) Zu meinen träumen floh ich vor dem volke
Mit heissen händen tastend nach der weite —
Und sprach allein und rein mit stern und wolke...
Das Jahr der Seele: Überschriften. II.

De a népszerű költészeti irány, a mely egy Falkét, Lilientront adott a német népnek, mégsem tudott teljes kifejezője lenni a társadalom minden rétege lelkének; nem főleg annak a túlkulturált, szépségszomjú és túlfinomultan elvont, belső életet élő új nemzedéknek, a melyhez George majd három évtizeden át egyenesen intézi költeményeit.

Maga Stefan George nemcsak első igazi megindítója, hanem egyben feje lett az egész költői iskolának, mely a George ægise alatt induló *Blätter für die Kunst* köré csoportosult. Ez írói kör számos tagja tett később igen jó névre szert, így *Wolfskehl*, egyesek önálló, reprezentáns művészekké váltak, mint *Dauthendey* és *Hugo von Hofmannsthal*. Ez utóbbi, valamint *Rainer Maria Rilke*, sőt *Dehmel* is, Georgeval együtt főképviseelői az egészen új, teljesen a modern lelket bemutató lyrának. De míg *Dehmel* férfias ereje, egyetemes értékű világnézetre való vergődése — mely néha költőietlenségig fajul — a modern viaskodó, disharmóniákon át harmóniára eljutni akaró embert reprezentálják, addig *George*, *Rilke* és *Hofmannsthal* nem a lendületnek, hanem a tűnődéseknek, nem a hangos vívódásnak, hanem a csöndes belső tusáknak költői:

Mi dermedtté nem sápadunk
Mint a szeretők hajdanában,
Tenger volt a mi bánatunk —
Tűrünk csendben, vonaglunk lágyan.

Őket nevezték hősi néven,
Kelt bár ajkukról jajgatás —
Mi szenvedtünk sokat, sok éven...
De a mi sorsunk hallgatás.¹⁾

George ez önjellemzése symbolikus formában költészetének érzelmi skáláját nyújtja: a némán, mélyen magában élő, a befelé végtelenül érzékeny, kifelé az érzékenység alig érzékelhető, elfinomult megnyilatkozási formáiban megjelenő emberét.

George költészete belső világának elemzésénél, a mint az a symbolismus természetéből folyik, a kifejezendő gondolatok a választott jelképekkel együtt adják a tartalmi tényezőket. Nála a symbolumok részben a mult hagyományából, a természetből, vagy elképzelt, jövődő világokból vannak merítve. De úgy a természeti képek, mint az idegen világok allűrjei neki pusztá eszközök a saját lelki élményeinek tolmácsolására. Ő nem idegen világokat akar életre hívni költészetében, mint a romantikusok és így költészete romantikus külsőségei ellenére sem tekinthető romantikusnak. «Minden idő, és minden szellem — úgymond — miközben az idegent és a multat a saját módjára alakítja, a személyinek és a mainak birodalmába tolódik.» A cél tehát *Georgenál* mindig első-sorban lyrai, «személyit» ad, akárhonnán vegye témáját, mint a symbolisták mind, még a drámaíró *Mæterlinck* is. *George* költészetének kizárólagos témája saját lelki világa. minden symbolumban annak keres költői formát.

1)

Wir werden nicht mehr starr und bleich
Den früheren liebeshelden gleich.
An trübsal waren wir zu reich,
Wir zucken leis und dulden weich.
Sie hiessen tapfer, hiessen frei
Trotz ihrer lippen manchém schrei,
Wir litten lang und vielerlei,
Doch schweigen müssen wir dabei.

Das Jahr der Seele: Traurige Tänze. XI.

Választott symbolistikus világa szerint Stefan George költészetét három, élesen el nem határolható korszakra oszthatjuk. Első idejében mintegy fiatalos resignatióban határozott törekvése, minél inkább lerázni, kizárni a jelent. A mult, vagy egy csak elképzelt jelen köntösét ölti fel, a min át lelke megmutatkozik nekünk. Később egészen a jelenbe tér. Nem álommá szűrt, hanem meglevő jelent ad, csakhogy egy, az embertől mégis különélő világot: a természet lesz lelkének tüköre, nem egészen a való, hanem egy csodálatosan egyéni meg-látáson át módosult természet. Ez a phasis képezi George költészetében a nyugvópontot, lelke a természetten át harmóniában, megtisztulva tekint reánk. Legújabb műveiben a jövő felé fordul, valami misztikus jövődóvárásban sőt világrateremtésben a költő leszámolást tart a maga Istenével. Ez az utolsó korszak a leghomályosabb «legérthetetlenebb», de legsajátságosabb, egyetemes érdekűbb George költészetében.

Az első phasist, a jelentől való elvonatkozást maga így magyarázza: a kilenczvenes évek elején «az olvasó tömeg különösen kevésbé akart vagy tudott egy költői művet mint képződményt (azaz: nem mint a valóság mását, hanem egy külön belső törvényen épülő, a tényleg meglevőtől független alakulatot) üdvözölni és élvezni». Csak egy évtized mulva adja verseit valóban közre, «mikor új szépségvágy ébredt föl sokfelé» hazájában.

Ez első költői korszak termékei a *Fibel* darabjai, a mely csak 1899-ben került a nagyközönség elé, és két lyrai trilogia. «Mindjárt tavasz előtt támadt e dal», ilyen sorok vezetik be az első trilogiát, a *Hymnen, Pilgerfahrten, Algabal*-t (1890), utalva rá, hogy a mű megelőzte korának ízlését. A trilogia két történeti alakban jelképezi magát a költőt és eszmevilágát: Algabal római császárbán és II. Lajos bajor királyban. A két, időben oly távoleső rokonlélek elvonatkozott a való világtól, nagyszerű környezetet, templomot építve a saját nagyszerűségének. Algabal «sápadt fényterme», a hol a tető üveg, a mennyezet fehér felhő; a hol a fehérített prémszönyegeken harmincz hatyú-fehér páva legyezője csillog mint a jég: és minden elefántesont és tejszínű opál, gyémántkristály, alabastrom és igazgyöngy... és a hol a császár legkedvesebb ékkövét tiszta kézzel és könybeboruló szemmel érinti meg... ez az ezeregyéjmesebeli pompa nem az Algabal fényűzése, nem is a Lajos királyé; hanem Stefan George-é, a ki mint ama nagyszerű fényt űző souverainek, a világ minden szépségét gyűjti egy czélra egybe: megépíteni belőle a maga szentélyét: költészetét; körülépíteni vele a maga tiszta kézzel, könnyes szemmel érintett legdrágább kincsét: lelkének ihletét.

Ebben a mindenkifölött álló czélban George, mint Algabal, mint a Nietzsche-féle Übermensch nem ismer idegen érdeket, érvénysülési jogot. Méltónak maradni a dicső hivatáshoz, melyet magában kijelentődni érez, és a melynek gyakorlása szentséges, mint vallásos aktus, ezt vallja Nietzsche *Csillagmoral*-ja és ezt vallja Algabalon át Stefan George. Gyakran idézett kijelentése Algabal-Georgenak, mint jellemző symboluma a «szépség mindenkifölött» hitvallásának:

Mint almavirág, zsenge vagyok én,
 Bárányfiúnál békébszívű, lásd.
 De megrendülő lelkem fenekén
 Tűztapló, vas, és kő rejt pusztaulást.

Egy márványlépcsőn kell imé leszállnom:
 Középen fej nélkül nyugvó halott —
 Drága öcsöm vére szívárg el ott:
 S csak gyengén felfogom bíboruszályom.¹⁾

Sokan vannak, a kik e költeményt vádkint olvassák a költő fejére, mint a kit az élet szörnyűségei csak arra késztnek, hogy föl-lebb emelje palástját, a kinek minden mellékes, a gesztuson, a pózon kívül. Annyi mindenképen áll, hogy az Algabal szépségkultusza kulcsa, programja az ő egész költészetének.

E költői eszmény bár kevésbé hangsúlyozottan, de sokkal tisztultabban lép elénk Stefan George másik lyrai trilogiájából (1895). Itt már kopik valami a pogányos gögből. Három világot szólaltat meg magáért ebben a költő. Előre megmondja azonban, hogy «e három műben sehol sem akarja történetinek vagy fejlődési időszaknak képét rajzolni», azok «egy lélek tükrözései, a mely átmenetileg más időkre és helyekre menekült és ott ringatta magát».

Az első rész, a *Bücher der Hirten* egyes képeket ad a klaszszikus világból, Böcklini színpompában, harmónikus szépségben. E költeményei közül is kettő ragad meg leginkább: a hol ismét tisztán lép elénk maga a symbolumba öltözött költő. Egyik az ajkát szeméremben megnyitó lantjátzó ifjú képe, másik *A Sziget Uráé*, az óriás bíbormadáré, a mely esténként édesen dalolt a delifineknek, de azonnap, hogy a szigetre ember tette lábát:

Hatalmas két szárnyát kitérta messzi
 Fojtott jajongások között kimulván.²⁾

Stefan George költészetéből már itt kitetszik, hogy az ő főtárgya maga a költészet és a költő, a szent mesterséget űző vates. Ez az alak számtalan symbolumban lép elénk, itt mint lantjátzó fiú, mint embert-félő csodamadár. Maga az egész költészet mint megalapítandó új hazalebeg most szeme előtt az ifjú Stefan Georgenak:

Minket talált a sors, bár gyermekek vagyunk,
 Hogy idegen földön keressünk új hazát.
 Megyünk örömmel; biztos már a drága ezél,
 Megyünk vígan: utunk az ég egyengeti.³⁾

1) Sieh, ich bin zart wie eine apfelblüte
 Und friedenerfroher denn ein neues lamm.
 Doch liegen eisen stein und feuerschwamm
 Gefährlich im erschütterten gemüte.
 Hernieder steig ich eine marmortreppe,
 Ein leichnam ohne haupt inmitten ruht:
 Dort sickert meines teuren bruders blut,
 Ich raffé leise nur die purpurschleppe.

Algabal: Tage. III

2) Verbreitet habe er die grossen schwingen
 Verscheidend in gedämpften schmerzeslauten.
 Der Herr der Insel.

3) Uns traf das los: wir müssen schon ein neues heim
 In fremden feld uns suchen die wir kinder sind.
 Wir ziehen gern: ein schönes ziel ist uns gewiss.
 Wir ziehen froh: die götter ebnen uns die bahn.
 Der Auszug der Erstlinge.

A zarándoklás célja, az új haza pedig: eljutni «szentélyébe, szolgálatába a szépnek, a legmagasztosabbnak».

A trilogia második része, a *Preisgedichte der Sagen und Sänge* más világba, de ugyanazon törekvésekhez vezet. Stefan George itt a német középkor allurejeiben lép elénk, a *Sporenwache* című nyitányban ismét egy magasabb életnézet lovagjává üttetve magát:

Szent seregedben leszek hívséges szolga,
Minden egyéb törekvésem kioltom;
Immár igéd legyen éltem zsinórhoz —
Bocsásd meg még utolsó gyöngö voltom.¹⁾

Minden földi csábon át megindul a keresztesvitéz Stefan George egyetlen céljába: ugyanabba, a melybe már mint Algabal, mint lantverő ifjú vágyik: «üdvözülni a fenköltés örökkön új, örökkön szépséges csarnokaiban».

És mégis, a *Preisgedichte*, valamint a trilogia harmadik fele, a *Buch der hängenden Gärten* a szerelem könyvei. Ezekben a költeményeiben Stefan George a nőimádó Frauenlob. A középkori szerelmi-hősök minden szerepét eljátszsa rendre: a kóbor utcai dalosét, az epedő úri troubadourét, a sárkányölő lovagét és a szentszűz előtt sorvadó remetéét. A Minnesang naiv bűbája ébred fel tudatos átszellemlétségben lantján, és elénk tárul nemcsak egy végtelen finomságú szerelmi ábránd, hanem azon keresztül maga a költő: asketikus tisztaságú lelkével, a szerelemnek vallásos képzetekkel átszótt extasisában. De még itt is, a hol szerelmet esd, gyönyörűen mutat rá George, mi az ő igaz nyeresége az életben; a minden földi jót kiosztó géniusz így szól hozzája:

Kincset, hősírnevet te ne várj:
Szerelmet, aranyt csak a dalba találj.²⁾

A *Hängende Gärten*-ben egy pompázatos álomvilágban mozgunk, csodálatosan virágzó fák, szökellő kutak, tarka boltívek alatt; egy Nietzscheien szépségessé konstruált jelenben, a melyben, mint a költő maga mondja, «már megcsap imádott városaink érzéki levegője»: egy meghajló és mégis erőszakos, vesztébe vak üdvösséggel rohanó szerelemnek drága páraktól édes és fullasztó atmoszfærája.

Stefan Georgenak a nőhöz való viszonyát e kimondottan szerelmi könyveiben mély alázat jellemzi, a melynek lényege azonban

1) «Ich werde diener sein in deinem heere
Es sei kein andres streben in mir wach,
Mein leben folge fortan deiner lehre,
Vergib, wenn ich zum letztenmale schwach.»
Sporenwache.

2) «Dir kein ruhm, dir kein sold —
Dir allein im liede liebe und gold.»
Das Lied des Zwergen. III.

nem az önlealacsonyítás, hanem szerelme tárgyának istenséggé emelése, a kihez zsoltárként küldi föl esdekléseit:

Mondjátok, mely út az, hol ma	Rózsám, violám letépjem.
Édes andalogva elmegy,	Orczám fektessem le porba:
Hadd siessek drága boltba	Zsámolykint, hogy arra lépjen. ¹⁾
Hozzak rája gyenge selymet.	

*

E költészetnek már idáig is jellemző vonása a természet szépségeinek rajongó kultusza. George következő műve *Das Jahr der Seele* (1898) új phasist jelent a költő lelki világában és természetimádatában. Az eddig csak ékítés gyanánt megjelenő természeti képek itt önállóan, önmagukért állva tűnnek föl, mint állandón használt szimbólumok.

Már maga a cím egyenesen utal a természetnek és léleknek sajátos egybekapcsolódására. «Csak ritkán volt az én és a te olyan egy, mint e kötetben», mondja a bevezetés, és valóban az egész mű ama különös, átforgató megvilágításban úszik, a melybe az emberből sugárzó hangulat a természetet és a természet lehellete az emberi kedélyt vonja, elmosva a mikro- és makrokosmos határait.

Először «könnyed őszi látomány» fonódik elénk: a költő kézenfogva egy drága teremtéssel indul a «holtnakmondott» parkba, és ott vele együtt örül a természet utolsó ajándokainak: a tarkán halódó kert színeinek, a «hosszas enyhe ragyogásnak», az utolsó rózsáknak; míg a hideg őszi zimankó szétkergeti őket: el a parkból, el egymástól. E hangulatos, édes őszi mélabúra egy téli kép- és élménysorozat következik, a *Zarándok a hóban*. «A hol sötét lelkek tűnődnek, csodás jelenségek teremnek ott,» ez a gondolat kísér át ez álomvilágon: egy való és egy csak a lélekben lejátszódó télen. A hóban már halni vágyó zarándok «egy ifjú reménynyel» vél találkozni, a ki őt megtanítja a természet téli pompájának szerelmére. Hús téli hangulatok, tájak vonulnak el előttünk: zúzvirágos, holdfényes meseerdők, jég-lánczra vert néma folyók és e tájakban két együttbolyongó lélek: a zarándoké gyengéd szerelemre gyulva, de mindhiába költögetve, melengetve azt, a kiben nem az ifjú reménynyel, hanem egy téli sírhantta dermedt szívvel találkozott. Az odaadásnak, a rajongó áldozásnak megkapó vallomásai fakadnak a zarándok ajakán:

Elédbe ajkam áldón szórt igéket
Az este, hogy neked száz gyertya lángzott
És bársony keszkenőn nyújtám tenéked
Legdúsb ajándokomul a gyémántot.²⁾

1) Saget mir auf welchem pfade	Rose pfücke und viole,
Heute sie vorüberschreite —	Dass ich meine wange breite:
Dass ich aus der reichsten lade	Schemel unter ihrer sohle.
Zarte seidenweben hole,	

Das Buch der hängenden Gärten. XV.

- 2) Ich trat vor dich mit einem segenspruche
Am abend, wo für dich die kerzen brannten
Und reichte dir auf einem samtnen tuche
Die höchste meiner gaben: den demanten.

Waller im Schnee. V.

A templomi áhitatban följánlott szerelem jelképe azonban a reménytelenség és meg nem értés symbolumává lesz; a kinek fölkínálja, az nem érti az áldozást:

Vágyról nem tudsz, mely nyögve hull le térdre,
Hogy ünnepoltárodról rá tekints le...
Alig hogy pillantsz tétován — nem értve
A könnyből, sugarakból izzó kincsre.¹⁾

A tavasz első lehellete aztán széttépi ezt a meddő kapcsolatot, a zarándok tova megy. Ha igaza van *Soergelnek*, hogy a *Jahr der Seele* George legjobb alkotása, akkor a *Zarándok a hóban* annak is csúcspontját képezi a hangulat tökéletessége, az élmény egyöntetű keretessége és a symbolum szinte érzékfeletti, leheletnyi szépsége által, melylyel a rákövetkező nyári képek minden bájuk mellett sem vetekedhetnek.

Egyébiránt a *Jahr der Seele* három első cyklusa egyidőre zárókövei Stefan George szerelmi költészetének. A szerelem már e ciklusokban is oly kimondatlanul, titokszerűen testesül meg, hogy szinte alig fogjuk föl és eltekinthetünk tőle: úgy hogy a szerelmi mozzanat megrögzítése nélkül is egésznek érezzük e költeményeket, mint természeti hangulatképeket, későbbi költészetében aztán látjuk, hogy George lelkivilágában a szerelem aránylag jelentéktelen szerepet játszik. Az ő főthémája maga a költészet, problémája a költő mivolta, fővonzalma a hűveihez való lelki kapcsolat. Csaknem kizárólag ennek a témának szentelődik következő műve *Der Teppich des Lebens* (1900), csak-hogy nem reális ars poética-szerűen, hanem igazi költői témává avatva a tárgyat. A költő itt a költészet igazi kiválasztottjává akarja küzdeni magát. «Míg meg nem áldasz, nem bocsátlak el,» kiált föl Jákobkint a geniushoz, a ki még most sem akarja őt szentekszentjébe fölvenni. De aztán — úgy érzi — kegyre talál. Imádságszerűen kel erről vallomása:

Éltemben folytak már áldatlan évek
És keltek hangok zordan, élesen.
Jó szellemem kezén ma hű a mérleg:
Mit az angyal akar, ma azt teszem.²⁾

Nem egyszer hallunk most George ajkáról ilyen boldog ígéket. Immár elismert mesterré vált, a kit hívó tanítványok öveznek. És ez a tanítványaihoz fűző kapcsolat lesz élete legfontosabb és legkedvesebb

1) Du aber weisst — — — — —
— — — nichts von wunschen die auf untern sprossen
Des festlichen altars vernehmlich wimmern...
Du fassst fragend kalt und unentschlossen
Den edelstein aus glutten tränen schimmern.

Waller im Schnee. V.

2) In meinem leben rannen schlimme tage
Und manche töne hallten rauh und schrill.
Nun hält ein guter geist die rechte wage
Nun tu ich alles was der engel will.

Vorspiel. III.

érzelmi mozzanata; minden öröme; tanítványaival kolostori közösségben élni, velük megépíteni a béke csarnokát «sóvárgó vágy nélkül kulcsolva egymást, féltés és fájdalom nélküli frigyben», «a kék szépségre függesztve szemüket, szent törekvésben, isteni lemondásban». De mert minden emberi viszonyból fájdalom fakad, ennek a tiszta testvérisülésnek is megvan a maga mélabúja és így ihlető gyötredelme; Stefan George nem egyszer sóhajt föl istenéhez, jól sejtve, mi a mester sorsa mindig:

S kik áhitatban térdem átölelték,
Kik arra járnak, merre ujjam int:
Kik megfáradt fejük szívemre ejték?
«A tanítvány szeret, de gyöngé, gyáva mind!»¹⁾

Általában e két kötet: *Das Jahr der Seele* és *Der Teppich des Lebens* a csöndes, tisztult érzésnek, a világ viaskodásaitól és a lélek háborgásaitól elvonuló életnek hirdetője.

Mintha Goethe sugalmazná itt George életnormáját, hogy «boldog, ki a világtól gyűlölség nélkül elzárkózik». Csakhogy Georget nem nyugalmas örömök, hanem a maga drága mélabúja hívja magányba:

Megtérek tompa bánatim vizére,
Csodás esztendejébe mélabúmnak.²⁾

Ilyen szókkal húzódik el a kaczagó szívektől, és megy, «borzalmat keresni, a mely dagasztja, de már nem tépi szét a keblet, és szépet, a mely melegít, de nem éget».

*

Némileg már a *Teppich des Lebens*, a rákövetkező *Der siebente Ring* (1904) azonban határozott átmenetet képez a költő csöndes, szemlélődő életformájából utolsó nagy művének a *Der Stern des Bundes*-nek jövőt kialakítani akaró, új világszemlélet küzdő tusa-kodásához. Mindjárt azzal lep meg a kötet, hogy a költő benne egyenesen szembefordul azokkal, a kik őt fejjel a csillagokba fúródó, lába alatt talajt veszítő fellengzőnek tartják. Költészetének a jelenben, szívében és valóságban gyökerezettségéről vallomást teszen:

Kenettőlittas herczeg számba mentem
Ki versütemén ringatózva számol
Sugár kellemben, hűvös méltóságban;
Halavány, földöntúli ünnepélyyel.

1) Und die verehrend an mein knie getastet
Und die ich lenke mit dem fingerzeig
Und deren haupt an meiner brust gerastet?
«Die jünger lieben, doch sind schwach und feig.»
Vorspiel. XXII.

2) Ich muss zurück auf mecre dumper leiden
In meine wunderbaren wehmutjahre.
Das Jahr der Seele: K. W

Nem sejtettétek hosszú ifjúságom
Vad törtetését, gyötrő ostromom
A legfőbb ormokért s vészterhes álmomat.¹⁾

Szinte csodálnunk kell, mennyi új és milyen találó symbolu-
mot lel itt újra az igaz költészet jelképezésére. *A holt város* egyfelől
a vásári, pompázó és szentségtelen, másfelől a kevés hívet számláló,
fenséges és örök művészi eszményt symbolisálja:

A tág öböl mentén az új hajórév
Mely az ország minden javát kiszívja:
Villódzó házfalakból álló félhold.
Végetlen utcák, hol egyforma szomjún
Nappal kufárl a nép, esten tivornyáz.
Csak szánó gúny száll fel a bérczfokig, hol
Fekete fallal, elszegényedetten,
Időfeledten áll az anyaváros.

Álmodva él a csöndes vár és látja:
Tornya mi bizton nyúl örök napokba,
Szentélyeit a hallgatás megőrzi,
Fájdalma nincs...²⁾

Mert útni fog az óra, hogy a parti város «dúskálástól beteg»
lakói koldulni jönnek hozzá «tisza lehéért, tiszta forrásvízért»; de
irgalomra nem fognak találni. A holtak hitt város vászonruhás, üde-
tagú lakói tengerbe gördítik majd a frivol koldulók fölkinált kincseit.

A mi a költeményben a legmegkapóbb, az épen a modern sym-
bolismus ama bizonyos «érthetlenségéből» fakad: a jelkép és jel-
képezett összekötő képzeteinek teljes elhallgatásából; úgy, hogy itt
a symbolismus ama határáig értünk, mikor a költő mintha egészen
ráhagyná az olvasóra, azonosítsa a jelképet tetszésszerint valamely

¹⁾ Da galt ich für den salbentrunknen prinzen
Der sanft geschaukelt seine takte zählte
In schlanker anmut oder kühler würde
In blasser, erdenferner festlichkeit.
Von einer ganzen jugend rauhen werken
Ihr rietet nichts von qualen durch den sturm
Nach höchstem first, von fährlich blutigen träumen.
Das Zeitgedicht

²⁾ Die weite bucht erfüllt der neue hafen,
Der alles glück des landes saugt, ein mond
Von glitzernden und rauhen häuserwänden,
Endlosen strassen, drin mit gleicher gier
Die menge tages feilscht und abends tollt.
Nur hohn und mitleid steigt zur mutterstadt
Am felsen droben die mit schwarzen mauern
Verarmt daliegt, vergessen von der zeit.

Die stille veste lebt und träumt und sieht
Wie stark ihr turm in ewige sonnen ragt,
Das schweigen ihre weihebilder schützt —
Sie spürt kein leid...

Die tote Stadt.

hasonló lelki átélésével. Például a holt város bármely tiszta és lenézett, örökértékű életmozzanat symboluma lehet! Ilyen esetben a symbolum nem az eszméhez van keresve, hanem a való világ jelenéseiből kiolvasva; a költő megsejti a tárgyakban rejlő eszmét, egy modern értelemben veit platoní ideát.

A *Siebenter Ring* szerelmi költészete új árnyalatban mutatja be a költőt. Az ifjú troubadour helyett a férfiú kevéssé vakító, szenvedéseken átszűrt és mélyebb szenvedélylyé ért szerelme szól itt hozzánk, a melynek legszebb kifejezője egy ódai szárnyalású vallomás. A józan nappali fényben a költő szentségtörésnek érzi fáradt testének, lelkének szerelmét egy ifjú nő iránt...

De ha est jő sűrűdő árnynyal,	Az éj ott fürteit zilálja
Egy halk gond megfogja kezed,	És csillagok örvénye kel —
Dal, tűz most szabadon szárnyal,	Fénypihék csilingelő árja
S úgy jó, hol utunk vezet:	Ránkragyog s ringva emel.

És akkor egymásra lelnek:

Most drága lesz néked a lelkem,	Most ajkam epedő lázát
A sebzett, halavány voltom;	Virágzó ajkadba oltom. ¹⁾

Az este káprázatokba ringató bűbájának, a szerelem mindent kiegyenlítő harmóniájába való fölolvastó hatalmának gyönyörű symboluma e költemény, és azonkívül Stefan George férfiasan szemérmes lelkének megható, emberi dokumentuma. Egyáltalán: a *Siebenter Ring*-ben a költő a legemberibben lép elénk, valóban a «fölkent herczeg» itt egyenesen föltárt szívébe mutat olykor.

E kötet természeti képei, akárha csak hátterül állanak, akárha önálló hangulatképek: megmagyarázhatlanul lebilincselők, a miben természetesen George nyelvművészetének is nagy része van. Mint egy új, bárhovavivő varázsszőnyegen, úgy bűvöl minket a kora tavasz hűs napverésébe, október «vad glóriás» színpompájába. Elénk jeleníti a levélhullajtó őszi rengeteget, a fákról a tengerbe szitáló szirmosót, az erdő mögül kibukkanó színaranyban úszó alkonyi tájat... A hófehér sudárrengetegben, a melynek arany- és karneolgyümölcsös lombja csak fönt, fönt borul sátorba, suggerálva együtt érezzük a természetből illatkint kiáradó ihletet, és megesap a költői alkotói visióknak való önátadás gyönyöre, mely a költő sóhaját fakasztja: «Suhogj álomszárny! Csendülj álomhárfá!»

¹⁾ Doch schliessen die schatten sich dichter
So lenkt der gedanke dich zart.
Dann gelten die klänge und lichter,
Dann ist uns auf unserer fahrt:
Es schüttle die nacht ihre locken
Wo wirbel von sternem entfliegt,
Wir wären von klingenden flocken
Umgläntzt und geführt und gewiegt.

Nun wird diese seele dir lieber
Die bleiche von duldungen wund,
Nun löscht mein verzehrendes fieber
Mein mund in dem blühenden mund.

Stefan George három művéről tér el a vélemény, hogy melyik lenne alkotásainak koronája: *Das Jahr der Seele*, *Der Teppich des Lebens*, vagy *Der Siebente Ring*. Valóban talán egyiket sem lehet egymás fölibe, értékfokozatba állítani: mert oly különbözők tartalom-ban és oly egyezően egyformák szépségeikben.

A költő utolsó nagyobb műve *Der Stern des Bundes* (1914) egy fokozatos eszmekialakulás zárókövének, diadalmas «heurékájának» tetszik. Ennél a kötetnél érezni legjobban a Goethe-féle igazságot, hogy a költészet templom, a melyet csak a bentlévő lát színes szépnek, a kívülálló zordnak, setétnek. Ehhez a kötethez a teljes Georget ismernünk kell, mert ő művészi nemtörődéssel írta meg ez életkatechismusát az ő lelki benfentesei számára. Algalal életeszményétől kell kiindulnunk hozzá, mely magában az Algalal cyklusban még csak költészeti eszménye Georgenak, de a mely a költő életphasisain át egyfelől teljes életeszményre terebélyesedett, másfelől kinőtte beteges félszűrségeit. Ez életeszménynek evangélioma akar lenni a *Stern des Bundes*, mivel pedig e műnek így mintegy programja van, nem tagadható, hogy tendenciátlan függetlenségben és így költőiségben mögötte marad George korábbi köteteknek. A sugalló lelki mozzanat itt már nem a spontán érzelem, hanem a tudatos akarás.

Egy új világnézetért küzd és azt nyer itt a költő az első cyklusok viaskodó és az utolsók hátaltelt ódáiban. Mert csupa óda e mű, csupa rövid fohászok sorozata a jobb jövő hajnalhasadtáért. A *Teppich des Lebens*-ben még véka alatt tartja világát; még nem ütött órája az új életnek, az igazi eszmény lappang csupán:

Mert itt a büszke virulás korára
Eljő a durva rajongók kora,
Fénytől bujkálva költ a vipera
S csak titkos őrvigyáz a szent csirára.¹⁾

De már akkor is teljes reménnyel végzi, mert «dagadó vitorlakkal térnek meg a szellemek mindig az álmok és legendák birodalmába». Ez a birodalom pedig «a Rajna és a Majna glóriás seregeié» mint a *Teppich*-ben mondja; a szellemhad, a melynek meg kell térnie «népünk szent ifjúságának szelleme», a mint a *Stern des Bundes*-ben kijelenti.

E szent ifjúság lelkén keresztül meg kell újhodnia az ő népének, nemcsak művészi, hanem teljes világnézetben. Oh, sokat kellett küzdenie a költőnek, míg egymagában hordta egész népének nyomorát; kitaszított árva volt, és égrekiáltott fájalmában, hogy ég és föld nem bírta el sikolyát és válasz jött a csillagok felől:

Kínod ne szidd, a kín te vagy magad —
Fordítsd formára, fordítsd dalra azt!²⁾

- 1) So ist bei euch das los: nach kurzen fristen
Der stolzen blüte hausen lichtverächter
Mit rohem schwärmen und die wipern nisten
Nur heimlich sind dem zarten keime wächter.

Wahrzeichen.

- 2) Schielt nicht dein leid, du selber bist das leid...
Kehr um im bild, kehr um im klang!

Erstes Buch. V.

Az Ur a költészetet adta fegyverül kezébe, hogy avval serkentse bűnbe alélt népét: «mert az ige előbb jó, mind a tett».

Isten ugyan elfordult már e néptől, melynek «szelleme beteg, tettei holtak», de még mindig kegyével koszorúzza azokat, a kik «az ő templomaiban áldoznak, az ő hárfáin játszanak, és karjukat kitérják, rajongva keresvén utat». A költő érzi, hogy a varázsvessző kezébe adatott, hogy Isten képmása fejlik benne, és bár először remegve kérdi: «mért épen én?» engedelmeskedik, megindul fölserkenteni a gyógykutakat; szerelmének erejével kiszakít egy csillagot újtájból, Istennel kötött szövetségének záloga gyanánt.

Az új nép föltámadt, az új ige kiírthatatlan... Ő maga sem tudja még, mivé fejlik az új világ, de Isten azt nem is közölheti vele:

Ki átélte a legmagasabb élményt,
Nem kér megfejtést. — Isten lenne az,
Ki Istent fölfoghatná teljesen.
Elég ajándok: látnyi biztos földem,
Hogy megrendítsem onnan a világot.

*

Most kérdezzük, végigtekintve George egész munkásságát, melyet ime, a *Stern des Bundes*-ben mint «megfogant magvetést» ünnepel, mi az az ige, melytől ő a Rajna és Majna népének újjászületését hiszi; milyen az a világnézet, mely hivatva van kovászkepen áthatni és följavítani a világot? — A látószög, a honnan George a világot és az ember földadatait nézi: a szépség. Azonban mindenütt és mindenben szépséget kívánni illusorius követelmény és a szakadékot, a mi egy ilyen életeszmény és valóság között tátong, épen az illusztrálja, hogy a költő első műveiben idegen világokba menekül, szépséget találni. De lassan átalakul, hogy úgy mondjuk, realizálódik szépségkövetelése. Nem a meg nem lévő szépet akarja visszavarázsolni, hanem a meglévő világot széppé emelni. A hogy Szent Ferencz az ő szívének derűjével «a szemetet is szeráfi fénybe vonta», úgy látja George közvetlenül környező világát szépnak, és így támad költészetének paradicsoma «a hol a táj átszellemül, s az álom lényynyé válik». Jól tudja ő, hogy csak áldott szemnek, választott lelkeknek oly csodás a világ, és hogy a mit ő édenre varázsol, más lesajnálja majdan

A fölmagasztalt dombgerincz ez lenne
Honnan mesék üdvországába nézel?
Eme habok hömpölygenének vészszel?
Ujjunk a homokot eléri benne...²⁾

1) Wer höchstes lebte, braucht die deutung nicht
Wir wären du, wenn wir dich ganz erhasst —
Du gabst genug mir welten zu bewegen:
Den fusbreit festen grund, worauf ich stehe.

Drittes Buch. XXIII.

2) «Sind dies die so gelobten hügelspitzen
Mit ihrem freudenblick in fabellande?
Sind dies die wellen, die verderblich spritzen?
Wir reichen mit dem finger bis zum sande.»

Der Teppich des Lebens: Vorspiel. XVIII.

De mindez nem érinti őt: bűvös álomlátásaiba elmerülve él, míg «aranyos hangzatokban zúg el élete».

Valamint a tájat, a külvilágot át kell szellemíteni, kiolvasván a dolgokban rejlő bűbájt, a világ örök, eltörülhetetlen, mindenben élő szépségvonásait, úgy kell másfelől «az álmot lényre váltani» a költészetben. Ez már nem a külső, hanem a belső szépek mozzanata. Az életnek lelki, szellemi oldala is finom, nemes legyen. Legfőbb törvénye az embernek a minden nemtelen indulat legyőzése és minden érzésben, indulatban, vágyban a legtisztább mozzanatok érvényrejuttatása. Egy világméretű kapunk így Stefan George költészetében, melynek egyes vonásai valami régies idealismust, de modern túlfinomodottságot képviselnek és a melynek legfőbb belső törvénye önmagunk és mások iránt «a szentséges tisztelet».

A mi pedig az élet egyes mozzanatait, a szív vonzalmait, hajlamait egyetemes szellemmel hatja át, az a szépségkultusznak a vallás ægise alá történő helyezése. A krisztusi életnorma: «szüntelenül imádkozzatok», Georgenál művészi elvvé válik, és minden költészetébe fölvetett életténybe el van fonva karakterisztikum gyanánt. Minden tette imádság: imával hajlik kedvese elé, imádkozó áhitattal szemlélődik a természetben; mint hű pap, hű sáfár szól tanítványaihoz és mint Isten szolgája szolgál a költészetnek. Hogy mindez több tudatossággal mint naív önkénytelenséggel történik, az nem bánt, mert alapjában mégis igaz meghatottságból fakad; csakhogy Georgenál a művész mindig éber ura marad a megilletődött embernek.

Nem kell pedig azt gondolnunk, hogy Stefan George a szépségnek, finomságnak valamely puha, erőtlen formáját kívánja. A klaszszikus világ alakjaiban a zsenge dalnok mellett a marcona birkozót is ünnepelte; és később Frauenlob mellé sűrűn állította a Szent Györggy-szerű viadorokat. A *Stern des Bundes* ifjúságától is erőt kíván:

Az ifjúságnak neve szolgál legyen
A mely ma lány dalon mámorba ring,
Örvény felett rózsákkal enyelegve.
A korhadást már szájakat kivesse,
Tört hordjakat babérfüzérekben,
Óránk közel — rá méltók légyetek.¹⁾

Egy testben szép, tettben hajthatatlan, érzésben gyengéd ifjúságot óhajt George, a mely a szent célt kemény ököllel kivívja, az ihletett ígét diadalmas tettel követi. De hogy ő nem erőszakkal kivívandó szellemi vagy bárminő suprematiára gondol itt; azt negative már megmondta a világháború előtti költészeté; a háborúról írt költői elmélkedése positiv kijelentés erre. (Der Krieg, 1917.) A pusztulásnak fölibe emelkedve, vatesi méltóságában a jóslatért esdők ostromára

¹⁾ Doch alle jugend sollt ihr sklaven nennen
Die heut mit weichen klängen sich betäubt
Mit rosenketten überm abgrund tändelt.
Ihr sollt das morsche aus dem munde spein
Ihr sollt den dolch im lorbeerstrausse tragen
Gemäss in schritt und klang der nahen wal.

egyik viaskodónak sem igéri a pálmát, mert a viaskodást istentelennek tartja; okát épen abban a frivol és alacsonyán földhözragadt világnézetben látva, a mely ellen ő mindig prédikált. «Az lesz a győztes — úgymond — a melyik a kegyképet velejében hordja, jövődők ura az leszen, ki önmagán változtatni tud.»

Egy modern kalokagathia, ez Stefan George világmegváltó eszméje — melyben a főhangsúly ifjúkorában erősen a *szép*-re esett, később a *jóság*-ra csúszott át — ez költészetének végső, sublimált tartalma.

Mint a szépség apostola, Stefan George nagyon sokat ad eszméinek külső felöltöztetésére; kényesen fenkölt gondolatainak kikeresi egyrészt a legválogatottabb nyelvyangot kifejezőül; másrészt költészetének legkülsőbb alkotó burkát virtuozitásig csiszolja ki. Minden nagyobb költő nyelvújító, mert eddig ismeretlen gondolat és érzéskombinációkat hozva világra rá van utalva eszközének, a nyelvnek saját céljaihoz képest való módosítására. George is minden megengedett módon gazdagítja a rendelkezésére álló nyelvyangot; kopott fordulatoknak új képzettársításokkal új színt kölcsönöz, ritkán hallott, a nyelvből már-már kieső kifejezéseket fölújít, idéz; és a nyelv fölötti souverainként állva, kiérzi belőle az adott, de még ki nem használt lehetőségeket, azokat aztán valóra is váltja. A sajátos nyelvezet, melyet magának megteremtett, nagyban segíti őt szigorú formaművészetében.

Mert George a legnehezebb formákban ír és mindig következetesen viszi keresztül a versidea képét. Ritmusa, rímelése, alliterációi és a magánhangzókval való művészi hangulat festései meglepőek és mégsem ez adja az ő költészetének formabáját, hanem az a szabályokba nem foglalható zenei lendület, a mely halk, ezerféle melódiában zendül át versein, a mely minden formai tökélyen túl alkotja a költészet külső formájának lényegét; épenúgy, a mint a költészet tartalmát nem a költemény felöltő, magyarázható, hanem csak megérezhető hangulata, illata alkotja, a mit a költő maga is akaratlanul és a közönséges értelemben vett öntudaton túl, az ihlet felfokozott élettevékenységében, egy magasabb extasiszerű tudatosságban ad meg költészetének.

Végső mérlegre téve, Stefan Georgeban egy külső és belső követelményekben egykint imponáló költő lép elénk; a kinek költészetét, világnézetét így formulázhatjuk: *szép testben szép lélek*; test alatt minden anyagi, külső formát, lélek alatt mindennemű belső, szellemi tartalmat értve.

Szokás őt ugyan pózörnek, fellengzőnek, öndicsőítő szenvelgőnek mondani és talán vannak is korszakai, a mikor szélsőségekbe vitte eksklusivitását, vannak symbolumai, melyek keresettek, érzelmei, melyek nem jóhiszeműek, vannak manierjai... talán. Azt sem mondhatni róla még, hogy benne csúcspontját érte el a német symbolismus. Ő maga hajlandó magát csak hírnökéül tekinteni egy eljövendő költőfejedelemnek, vagy költészeti delelőnek és egész költészete program, előhangszerűen hat. Végső értékelést, helykijelölést élő, virágzó költővel szemben nem is gyakorolhatni soha! De egy kétségtelen: hogy George oly idő után lépett föl, mely erősen elhajlott a széptől, és oly korban virul ma, mely erkölcsi és művészi értékeiben fájdalmas süllyedést mutat. Ilyen időkben annyi ellenkező, népszerűbb, fasciná-

lőbb irány felett valóban emelkedett, emberi lehetőség szerint salaktalan és a legfinomabb indulatokra építő élet- és művészeti eszmény fáklavivójének lenni — még ha ez az eszmény némileg szűkkörű vagy túlkövetelő is — magában megállásra kész és elfeledtet egyes ferdeségeket. A ki «az édeset és a sikerthozót» az egyedül igaznak ismert szolgálatában ilyen szókkal utasítja vissza:

S ha jutalmat uramtól nem kapok: Más gazdagabb, de ő a legnagyobb..
A pillantása jutalmam marad, Én követem a legnagyobb urat —¹⁾

az mint az elvilágiasodott egyházat hajdan a katharos-ok, úgy inti a vásárvá vagy frivollá váló művészetet — nem csak erkölcsi, hanem a művészi eszménnyel szemben föllépő frivolságra gondolunk — a magas czélokot kitűző alkotói munkásság szentparancsaira. Stefan George magához való nagy szigorúsággal ad példát e parancsok meg nem alkuvó követésére; az ő költészetét csak az ő eme saját symbolumával jelképezhetjük: «magasztos hárfa».

(Nagyenyed.)

BERDE MÁRIA.

FREYTAG GUSZTÁV MAGYAR TÁRGYÚ ELBESZÉLÉSEI.

A reformkorszak megújult magyarsága iránt megnyilvánuló politikai érdeklődésnek s a magyar tárgyak irodalmi népszerűségének szerves kapcsolatát, sőt a kettőnek egy tőből való kiszakadását meglepő tisztsággal dokumentálja Freytag Gusztáv néhány elbeszélése.

Freytag visszaemlékezései teljes világosságot derítenek az elbeszélések keletkezésére (v. ö. Erinnerungeng aus meinem Leben. Leipzig, Hirzel, 1889). Mint az osztrák Kurandától Belgiumban alapított *Grenzboten* egyik szerkesztője (1848—1870) külpolitikával, elsősorban azonban Ausztriával foglalkozik (Erinnerungen. 227. ll.) s így kénytelen-kelletlen beleütközik a magyar problémába is. Reakciógyűlölete, demokratizmusa, de főleg a kor hangulata s irodalmi hatások kezdettől fogva a magyarság javára döntenek. A görögök²⁾ s a lengyelek³⁾ divatját a magyarság kultusza váltja fel s szinte egy időben A. Dux, Kertbeny (v. ö. Ung. Rundschau. II. 945. ll.), Steinacker (v. ö. Magyar Figyelő, 1912: 382. ll.) s mások fordítá-

¹⁾ Und wenn er allen lohnes mich entblösste:
Mein lohn ist in den blicken meines Herrn.
Sind andre reicher: ist mein Herr der grösste —
Ich folge meinem grössten Herrn.

Der Teppich des Lebens: Der Jünger.

²⁾ E. Erler, Der Philhellenismus in Deutschland. Leipzig, 1906; R. F. Arnold, Der deutsche Philhellenismus. Euphorion, 1896, Ergänz. heft, 2. 117. ll.

³⁾ V. ö. R. F. Arnold, Geschichte der deutschen Polenliteratur: 1900. I.

saival a magyar költészet is diadalmasan vonul be a német irodalomba. Az anekdota (pl. Joh. P. Hebel, H. von Kleist), az elbeszélés,¹⁾ a regény (pl. L. Storch, *Die Kuruzzen*, Leipzig, 1828; Harlosssohn, *Der Ungar*, 1832), az eposz,²⁾ a dráma,³⁾ a vers,⁴⁾ az útirajz,⁵⁾ a ponyva (v. ö. Georg Schobri, *der Räuberhauptmann in Ungarn. Nach dem Ungarischen*. Leipzig. 1837. L. még: L. A. Frankl, *Sonntagsblätter*, 1843, II. 507),⁶⁾ az újságok vezércikke, a folyóiratok tárczája, magyar és német szerzők röpiratai: mindmegannyi forrása a magyarság kultuszának. S ebből a kultusból táplálkozik Freytagnak minden magyar vonatkozású cikke. A sikertelen forradalomba tört s zilált Ausztria sorsán aggodó publicista (*Gesammelte Aufsätze von G. Freytag. I. Politische Aufsätze*. Leipzig. 1888. 101. ll.: *Eine Predigt auf der Ferdinandsbrücke*; 127. ll.: *Wieder auf der Ferdinandsbrücke*; 137. ll.: *Eine österreichische Note*) s a magyarok és oláhok közé ékelt szászszágot féltő (*Gesammelte Aufsätze I. 113. ll.: An die Sachsen in Siebenbürgen*) német politikus idegenkedését rövidesen megértő rokonszenz váltja fel. Teljesen átérzi

¹⁾ Mednyánszky; M. von Neumann (v. ö. Wurzbach, *Biog. Lexikon*, XX: 279. ll., EPhK. 1917: 605. l.); Zschockke (v. ö. Tolnai V. EPhK. 1916: 68. l.); Brentano (v. ö. E. Schmidt, *Heinrich-album*, 107. ll.), Varnhagen (l. EPhK. 1916: 419. l.), Gaudy (v. ö. Gulyás P. EPhK. 1914: 397. l.).

²⁾ Karl E. v. Ebert; L. St. Foglár (*Clara v. Visegrad*, Wien. 1848), M. Hartmann (v. ö. O. Wittner, *Briefe aus dem Vormärz*, Prag, 1911, 170. ll., *Ung. Rundschau*, 1913: 494. l.).

³⁾ Kotzebue; Fr. K. Weidmann (v. ö. Bleyer J. EPhK. 1916: 607., 610. l.) M. C. von Collin (v. ö. Heinrich G. EPhK. 1897: 509., ll. 518. l. és *Ung. Rundschau*, 1912: 216. ll.), Meisl (v. ö. Kádár J. EPhK. 1916: 212 ll.), O. von Corvin (*Die Hunyaden*, 1836.)

⁴⁾ Joh. Nep. Vogl; Al. v. Württemberg (V. ö. Fried. L. Württembergi Sándor gr. költészete, Budapest, 1913.), Chamisso (*Der Székler Landtag*), G. Schwab (Königin Maria), Lenau; Beck (v. ö. Gragger, Beck K. és a német politikai költészet, *Budapesti Szemle*, CXXXVIII, 1909: 448. ll.). M. Hartmann; G. Steinacker (v. ö. *A magyar reformkorszak német költője*. *Magy. Figyelő*, 1912: 382. ll.), L. A. Frankl (*Ungartrotz*. *Iris*. 1840. 99. l.), E. von Schönau (v. ö. *Die Magyarenlieder E. von Schönaus*, *Ung. Rundschau*, 1914, 719. ll.), Levitschnigg; E. Geibel (*Ungarn-Schlacht*). L. általában, Heinrich G., *Magyar elemek a német költészetben*. Budapest, 1909.

⁵⁾ V. ö. Adorján A. *Utazások Magyarországon a XIX. sz. első felében*. *Magyar Figyelő*. 1912, 1913. Normann, Ellrich és Pirch könyveihez v. ö. még: Harro Haring, *Fahrten eines Friesen in Dänemark, Deutschland, Ungarn, Holland, Frankreich, Griechenland u. Schweiz*, 4 Bde. München, 1828 (u. i. Szapary und Batthyany); R. Walsch, *Reise von Constantinopel durch Rumelien, dem Balkan, Bulgarien etc. Dresden*, 1828; J. G. Eisner, *Ungarn durchreiset*. Leipzig. 1840; W. Richter, *Wanderungen in Ungarn*, Berlin, 1844; *Neue Croquis aus Ungarn*, Leipzig, 1844; J. M. Kohl, *Reise in Ungarn*, Leipzig u. Dresden, 1842; W. Stricker, *Ungarn u. Siebenbürgen*. Frankfurt, 1847; Arndt; Pückler Muskau (v. ö. *Ung. Rundschau*, 1913: 493. ll. és *Pester Lloyd*, 1913, 71. sz.); Fr. Uhl, *Aus dem Banate*, 1848. stb.

⁶⁾ V. ö. még: Th. Gräber, *Fritz der Wilde, Räuberschef in Ungarn*. *Wäldern*. Gedeke, Grundriss, VI. 418. l.; Morvell, *die Räuber in den Karpathen*. é. n.

az orosz beavatkozás tragikus jelentőségét (Politische Aufsätze, 147. l.: Die Russen in Siebenbürgen) s a szabadságharcz összeomlása nemes páthoszra hangolja (Politische Aufsätze, 170. ll.: Die Grenzboten über Ungarn). A szabadelvű német sajtó gyászünneppé avatja a világi katasztrófát, de a nekrológok és versek özönében Varnhagen von Ense siratója (Tagebücher von K. A. Varnhagen von Ense, VI. 326. ll.), Heine költeménye (Im Oktober 1849) mellett csak Freytag üt meg erősebb hangokat.

Es klirrt mir wieder im Gemüt
Die Heldensage, längst verklungen,
Das eisern wilde Kämpfenlied —
Das Lied vom Untergang der Nibelungen

énekli Heine, s hasonló gondolat villan fel Freytag előtt (Grenzboten, 1849, Nr. 35): «Wie eine schauerliche Sage, die wir nur halb verstehen und deren Rätsel doch unsere ganze Seele fesselt, zog dieser ganze ungarische Kampf des letzten Jahres in unser Ohr; rätselhaft und wie eine finstere Sage klingt uns auch sein hereinbrechendes Ende». Nem sokkal előbb még csak a rebellis parvenüt látta Kossuthban s a magyarság mértéktelen túlkapásairól beszélt. most azonban teljes igazságot szolgáltat a kormányzó «szellemi arisztokratizmus»-ának s a frankfurti parlament gyerekes szélsőbalja elé a magyar radikálisokat állítja oda követendő például. A nélkül, hogy lemondana politikai ábrándjáról, az egységes Németország s Magyarországot is magába foglaló Ausztria tervéről, a vérbefojtás és megtorlás helyett a békés megegyezést ajánlja a bécsi kormányznak. A magyar függetlenségi harc nagy (irodalmi) hatását emberi és érzelmi okokra vezeti vissza: Die tatkräftige Begeisterung einer ganzen Nation, welche mit Anspannung aller Kräfte ein politisches Ideal zu verwirklichen sucht, hat unsere Sympathie erzwungen... Jedesmal, so oft ein ganzes Volk mit Einigkeit und Ausdauer für eine Idee kämpft und stirbt, so oft der Einzelne, auch der Kleine, der Schwache erfüllt und geadelt wird durch den politischen Idealismus seines Stammes, empfinden wir freudig u. gerührt aus allem Blutvergiessen und allen Sünden einer solchen Zeit die Majestät und Schönheit der Menschennatur... Und so oft ein ganzes Volk sein Leben daran setzt, um seine Ideale lebendig zu machen, geht durch das ganze Menschengeschlecht ein Zucken der Freude u. Bewunderung u. in der Geschichte werden solche Kämpfe zu glänzenden Episoden, auf welchen das Auge später Geschlechter mit Andacht und Ehrfurcht ruht...» (Politische Aufsätze, 173. l.) — Ezt a hangulatot értékesíti aztán érzelmi háttérül néhány magyar tárgyú elbeszélésében és rajzában (Erzählungen und Geschichten aus späterer Zeit von G. Freytag. Gesammelt und zum ersten Male herausgegeben von W. Rudeck. Leipzig. W. Fiedler. 6. n.; ¹⁾ v. ö. még, Vermischte Aufsätze aus den Jahren 1848—1894. ed. E. Elster.

¹⁾ A cím téves, mert a kötet néhány cikke (Petition der Zigeuner, Deutsche Gemüthlichkeit.) már a Gesammelte Aufsätze első kötetében is megjelent.

Leipzig, 1901—1903.; E. Schmidt, Charakteristiken, Berlin, 1912.² II. 272. l.). Keletkezésük az 1849—51 közötti időbe, tehát a magyar emigráns irodalom, a nyílt levelek, támadó, védekező és vádoló röpiratok virágkorába esik (v. ö. Levelek a magyar emigrációból, Magy. Figyelő, 1913: 363. ll.). Megírásukhoz a magyar származású Schlesinger Miksának (v. ö. Wurzbach, Biog. Lexikon, XXX., 193. l.) a *Grenzboten* 1849-iki folyamában megjelent friss hangú, feltűnést keltő cikksorozata (Aus Ungarn, Berlin, 1850; v. ö. Erinnerungen, 229. l.; Gesammelte Aufsätze, II. Jakob Kaufmann, 15. l.) adhatta a külső indítékot. De bizonyára K. L. Häberlin *Magyarenje* (Leipzig, 1850)¹) vagy Fr. Uhl vázlatkönyve a Tisza mellől (An der Theiss, Leipzig, 1851)²) sem került ki Freytag figyelmét.

A kötet első elbeszélése (Eine Familie zu Nagy-Enyed. Eine Geschichte aus Siebenbürgen. 1—60. l.) a zalathnai vérfürdő s Nagyenyed pusztulása közé szorítja romantikus elemekből fölépített meséjét. A hírlapok tudósításain, élő forrásokon alapuló s kerettől szolgáló történeti háttér pontos számbeli adataival teljesen elnyomja az aránylag szegény belső eseményességet. Az író fejlődő realizmusa mintha nem tudna betelni az oláh kegyetlenkedéseknek anekdotikusan ríktó rajzával s a legkisebb részlettel sem marad adósunk. Pénteki Odön, egy fiatal zalathnai bányász, városa pusztulása után nemzetőrnek áll s egy merész vállalkozás alkalmával megsebesül. Parasztszekéren Nagyenyedre szállítják menyasszonya házába. Gondosan ápolják, de a császáriak bevonulása véget vet a rövid idillnek. Két osztrák tisztet szállásolnak be a házba, Péntekinek nyomára akadnak s így alig hogy meggyógyult, menekülni kénytelen. Búcsú. Kolozsvárnak veszi útját, de Felvincz közelében oláh felkelők közé téved, keresztül akarja magát vágni, megsebesül s fogságba esik. Féláljultan látja az égő Felvincz tüzét s hallja a meggyötört áldozatok jajgatását. Egy fiatal oláh czenturio — Micarescu a neve, — megszanja, beköti sebeit, szekéren kiszókteti a táborból s rokonának, a szép Máriának gondjaira bizza. Pénteki rövidesen felgyógyul, mire a czenturio Nagyenyedre viszi. (Érzékeny búcsú Máriától, ki természetesen beleszeretett a daliás magyar katonába). Romok, feldúlt falvak között visz az útjuk. Micarescu útközben elmondja élete történetét: Szerelmes volt egy zalathnai magyar bányász leányába. Amicába. A leány viszonzotta

¹) V. ö. még: Häberlin, Blutrache im Hause Anjou. Neuholdensleben. 1833.

²) A következő évekből való, de még ennek a kornak hangulatában gyökerezik: 1. A. Widmann, Der Bruder aus Ungarn. (reg. Berlin 1852). 2. H. Levitschnigg, Die Geheimnisse von Pest-Wien. 1853. 3. Egy névtelen drámája: Kossuth (1853). 4. Fr. Halm, Die Marzipan-Liese (elb. 1854, megj. Gutzkow. *Unterhaltungen am häusl.* Herdjében 1856). 5. Otto Dijon Freiherr v. Monteton, Der Obergespan von Csongrad. Magdeburg. 1855. 6. L. St. Foglár, Reliquien eines Honvéd, 1861. 7. Rich. Alb. Meerheimb. Paul Kinischi ep. 1865. 8. Ludw. Ferd. Stolle, Von Wien bis Vilagos. Leipzig, 1866. 9. C. G. Stier, Ehrengedächtnis des Grafen Nic. Zrinyi. 1866. 10. Leop. v. Sacher-Masoch, Der letzte König der Magyaren. 1867. 11. A. Jul. Schindler, Salomon, König von Ungarn. Wien. 1873. 12. H. Leuthold verse (Das Mädchen von Debreczin).

szerelemét, de a balázsfalvi gyűlés után választania kellett szerelme és népe között. Ő az utóbbit választotta s ezzel önként lemondott a leány kezéről. A felkelők közé állt s Janku seregében Zalatna ellen vonult. Figyelmeztetése ellenére a bányász nem akarta elhagyni a várost, s Amica is vele maradt. Az oláhok rátörnek a városra, s Micarescu épen jókor érkezik ahhoz, hogy egy puska lövéssel megmentse kedvesét a meggyalázástól. — Bem közeledtének hírére a császáriak kivonulnak Nagyenyedből s ezzel a védtelenül maradt várost kiszolgáltatják a lesben álló oláhoknak. Péntekiék Micarescu tanácsára menekülésre gondolnak, mielőtt azonban útra kelhetnének, rájuk szakad a veszedelem. Micarescuval kocsira ülnek, de az oláhok gyűrűjét áttörni nem lehet. Péntekit, menyasszonyát s ennek anyját megölik s Micarescu is sebesülten bukik alá a kocsiról. Nyolcz napig tart a dúlás. A felmentő honvédsereg már csak romokra és hullákra talál. A hagyományos dekoratív kellékek közül úgyszólván teljesen hiányzik a földrajz és ethnografia. Helyökbe a történeti háttér izgatóságát adja. A székelység, általában a magyarság rajzába alig téved torzító vonás, míg a százságnak ezúttal bőven kijut a gúnyból, az oláhságnak a megvetésből. A két gyújtópontnak, Nagyenyed és Zalatna pusztulásának leírása szinte lázas kedvvel halmozza a vér s a tűz riktó színeit. Talán csak véletlen, hogy az elbeszélés néhány részlete Jókai egyik csataképére, a *Bárdy család*ra (Nemzeti díszkiadás, X. 100. ll.) emlékeztet (v. ö. Bárdy Imre ∞ Pénteki, Jolánka ∞ Ilona, Numa triban ∞ Micarescu czenturio; egyező a szerelmek sorsa is).

Az *Ein Kriesszug im Slowakenland* (Erzählungen u. Geschichten, 67. ll.) Hurbánék gyászos végű nyitrai betörését (1848, szept. 17—18. v. ö. Függelenség, 190—192. sz., Szilágyi Sándor, Magyar Nemzet története, 1898, X. 132. ll., Gracza Gy., Az 1848—49-iki szabadságharc története, I. 288. ll.) bővíti egykorú tudósítások alapján s meglepő tájékozottsággal mozgalmas történeti képpé. Az adatok, nevek, anekdoták s a helyhez kötöttség csak keretétül szolgálnak a márcziusi napok lázának, a felvidéki magyarság és tótság rajzának. Vezetőnk a mozgalmasságon keresztül egy felvidékről Pestre szakadt, szülőfalujába újra visszatérő diák. Első állomásunk a márcziusi napok utórezgéseitől s a nemzetiségi lázadások híretől hangos főváros. Alig hogy végig futottunk a *Kossuth Hírlapjának* vagy a Pálffy Albert-féle *Márczius 15 ikének* vezércikkén, máris belesodródunk a Hurbánéktól fanatizált lázadók közé. Rövid földrajzi tájékoztató után megismerkedünk a nyitrai tótsággal, külső, belső életével, szokásaival. az arrogáns, duhaj s egymással Tacitus nyelvén beszélő bocskoros nemesekkel. A kép teljes. Tanúi vagyunk a magyar, német és tót nemzetőrök készülődésének, útrakelésének, táborozásának, patriarchális fegyelmetlenségének, kissé zürzavaros, színes tábori életének, komázó haditanácsának. Benézünk Nyitrára, megismerkedünk a derék Jeszenák János báró kormánybiztossal, s együtt futunk meg a puska, kaszás nemzetőrökkel Hurbánék első váratlan támadására. A sor-katonaság erélyes beavatkozása aztán véget vet a tótok pünkösdi királyságának. A pánszláv gondolatnak dialogikus megvitatása fejezi be az elbeszélést, mely egyébként Ellrich (*Die Ungarn wie sie sind*. Berlin, 1831.), H. Normann (*Ungarn, das Reich, Land u. Volk, wie*

es ist. Leipzig, 1833.), J. G. Elsner (Ungarn durchreiset. Leipzig, 1840) s talán az angol Paget (Ungarn u. Siebenbürgen. Aus dem Englischen von A. Moriarty. Leipzig, 1842.) könyveinek gazdag kultúrhistóriai és néprajzi anyagát értékesíti.

Ethnographiai anyagában gazdagabb, mozgalmasságában lehetőleg még színesebb s adatainak ellenőrizhető megbízhatóságával szintén egykorú források felhasználására vall a délvidéki szerb lázadásnak egy kiszakított képe s pár jelenete (Die Heiducken von der Armee des Banus. Erzählungen u. Geschichten, 113. ll.). Olyan ez a kép, mint egy délszláv szőnyeg: sárga, piros, fekete, kék vonalaknak látszólag céltalan összevisszasága. A szemlélő tekintete az első pillanatban szinte beleszédül a tarkaságba, míg aztán a fantasztikusan elszótt minták körvonalaiiban fölfedezi az összhangot. S a színek hátterében messze: égő falvak lángja, holttestek, vér: Délmagyarország. Mindez a közvetetlen élményszerűség erejével hat. Freytag maga utal egyik forrására, a kalandor cseh Mickowetzre, ki a prágai fölkelés leverése után Kničanin bandájában keresett és talált menedéket. 1850-ben már Freytag lipcsei köréhez tartozik s élményei elbeszélésével mulattatja a társaságot. (V. ö. Freytag, Erinnerungen aus meinem Leben, 230 ll.)

Egy belgrádi török kávéházban ülünk. Mellettünk figyelő muzulmánok görnyednek egy fiatal anatóliai mesemondó felé. Az utcán állig fölfegyverkezett, marcsona külsejű szerb haramiák vonulnak testvéreik felszabadítására Magyarország felé (Die Freiwilligen aus Türkisch-Serbien, 113—118. l.). Átkelünk a Dunán. Magyaroktól zsákmányolt gőzös, a csillogó «Duna» vizs át rajta. Karlóczára érünk, s hirtelen előttünk áll a 80 éves ősz Rajasich patriarcha piros sipkával a feje búbján, széles karimájú nemezkalappal a hóna alatt, a mint könnyes szemmel és áhitatos csendben megáldja a Szenttamás ellen induló harcosokat. (Karlowitz u. der Patriarch, 118—123. l.)

A Fruska Gora alján, Pétervárad közelében nyüzgő tábor. Távcsovön keresztül látni az erőd magyar trikolorját. Tábortüzek körül, sátrak előtt kisebb-nagyobb csoportok. Duda, guzla hangja, táncz, duhaj lárma, trufák, szilaj ének, melynek refrénje magyar koponyákkal játszik (Hocemo mi igrati, sa magaryskom glavom). Takaródóra minden elcsöndesül. (Das Lager an der Donau, 123—130. l.) Innen kezdve gyors egymásutánban pereg le az elbeszélő filmjén az események sora: rembrandti fényhomályban egy pesti nemzetőröktől megszállott falunak váratlan megrohanása, az őrszemek legyilkolása, éji harc az őrszobában, a felriasztott katonák és lakók céltalan ide-oda rohanása az éjszakában, elfojtott sikolyok — s utána halotti csönd. Ide kapcsolódik lazán és anorganikusan kegyetlen színeivel, vérrel, gyilokkal és golyóval egy szerb vérbosszú története, mely Negotin táján indul meg s hősenek, a rettenetes Wulnak halálával Belgrád előtt ér véget a Duna partján. (Der Überfall der Heiducken; der Heiduck. 130—151. l.) Az utolsó fejezet a Fehértemplom körül vívott harcoknak egy különben nem történeti epizódja kapcsán a közmondásos német «Gemütlichkeit» árnyoldalait festi. (Deutsche Gemütlichkeit in Kriegszeiten, 152—160. l.) A szerbek ostrom alá fogják a várost, melynek német lakószai lelkes magyar-

pártiak. A polgármester egyízben ellátogat a szerb táborba. Jól tartják és édes magyar borral itatják. Késő este hazakísérik, az előrsők vonalán túl. A polgármester orrát csiklandozza a szerb dohány illata s kísérőtől megveszi a náluk levő készletet. Az egyiknek nincs aprópénze s nem tudja megadni a polgármesternek a még visszajáró összeget, mire ez kedélyesen jegyzi meg: «Lass gut sein, Herr Kamerad, auf dem Schlachtfeld gleichen wir die Rechnung aus». Am andern Tage ist ein Treffen. Der Serbe tritt abends zum Wachtfeuer und spricht lachend: «Meine Rechnung mit dem Schwaben ist ausgeglichen», öffnet seinen Sack und zieht des Bürgermeisters Kopf heraus. Er war nämlich der Gurgelabschneider General Knićanin und hatte die Verpflichtung, die Spiesse, welche vor des Feldherrn Zelt steckten, stets mit frischen Köpfen zu versorgen». Ez a groteszk tréfa szolgál ürügyül aztán a kedélyes polgármester és környezete megrajzolására.

A kötet többi elbeszélése a Balkánra, Jütlandra, a lengyel erdőbbe, a prágai ghejtóba, Németországba és Afrikába vezet, természetesen minden magyar vonatkozás nélkül. Magyarországra való utalást csak a furcsa és szatirikus, nemzeti önállósodást követelő (Selbstbestimmungsrecht der Völker!) cigány-peticzióban találunk (Petition der Zigeuner an das k. k. Gesamtministerium, 210. l., már előbb, Grenzboten, 1849; Politische Aufsätze, 155. ll.), mely cigány vonatkozásaival egyébként régi hagyomány örököse a német irodalomban (Goethe, A. v. Arnim, Brentano, H. von Kleist, Mörike, Spindler, stb.).

(Olasz harcztér.)

TROSTLER JÓZSEF.

EPHESOSI HERAKLEITOS.

(Vége.)

A 681—2. l.-ról való idézet végén azt mondta Zeller, hogy a törvényszerűsége ezen folyamatnak (a mit ő itt hypothesisként fölállított, hogy t. i. a távozó és érkező anyagrészecskék állandó viszonya biztosítja a tárgyak látszólagos fennmaradását) az, a mit Herakleitos harmóniának, Dikének, sorsnak, világkormányzó bölcseségnek nevez. Nagyon mesterkéltnem-görög gondolat! Ha a görög ember kigondolt volna egy ily szövevényes folyamatot, a minő a Zeller hypothesise, a mi teljes rationalis magyarázatot ad, örült volna neki, bizonyára tanai közt előadta volna s nem elégedett volna meg azzal, hogy csak egy nevet mond helyette. Hanem épen, mert neki titokzatoss volt az, hogyan lehetnek az ellentétek együtt, hogy látszhatnak egynek az, a mi kettő, két ellentétes dolog: *mivel az ellentétek együttlétét nem tudta másképp felfogni, ezért folyamodott azon magyarázathoz, hogy a harmónia tartja össze az ellentéteket*

miként két ellentétes, egyszerre hangzó hang is kiegyenlítődik a harmóniában. A széthangzó (az ellentétes) tulajdonkép összhangzó (egy). Csakhogy ezt mi nem láthatjuk át: mert *ἀρμονία ἀφανής* a világ rendje.

Lássunk néhány fragmentumot, mik szavainkat bizonyítják:

8. fr. *Ἡ τὸ ἀντίζουον συμφέρον καὶ ἐκ τῶν διαφερόντων καλλι-
στην ἁρμονίαν καὶ πάντα κατ'ἕριν γίνεσθαι.* Az ellenkező irányba
törekvő egymáshoz törekszik, az ellentétes hangokból keletkezik a
legszebb harmónia és minden a vizsály folytán jó létre.

51. fr. *οὐ ξυνῖασιν ὅπως διαφερόμενον ἑαυτῶ ὁμολογεῖ πα-
λίντροπος ἁρμονίη ὄκωσπερ τῶζου καὶ λύρης:* nem értik, hogy
egyezik meg magával a szétváló: ellenkező irányú harmónia, mint
az íjé és lanté.

10. fr. *συνάψεις ὄλα καὶ οὐχ ὄλα. συμφερόμενον διαφερόμενον,
συνᾶδον διᾶδον, καὶ ἐκ πάντων ἓν καὶ ἐξ ἑνός πάντα:* összekötések
(= össze vannak kötve) egész és nem egész, egyesülés-válás, *össz-
hangzó-széthangzó* és mindenkül egy és egyből minden.

54. fr. *ἁρμονίη ἀφανής φανεροῦς χρεῖτων:* láthatatlan *össz-
hang* jobb a *láthatónál*. — Imel a mit mondtunk: titokzatos dolog
(láthatatlan összhang), nem pedig szépen, racionálisan kimagyaráz-
ható a világ rendje: titokzatos az, hogyan lehet a széthangzó mégis
összhangzó, hogyan lehetnek meg együtt az ellentétek. Tehát a har-
mónia nem: szép elnevezése egy racionális folyamatnak, hanem meg-
oldási kísérlete egy másképp magyarázni nem tudott jelenségnek:
hogyan lehetnek az ellentétek együtt, hogy látszhatik egynek az, a
mi pedig önmaga ellentéte is. A mint hogy Thales sem úgy tett,
hogy valami racionális magyarázatot talált volna ki arra, hogyan
jönnek létre a dolgok a vízből és ezt aztán nemzésnek nevezte volna
el, hanem igenis: a nemzés fogalmával vélte egyedül megmagyaráz-
hatni a világ létrejöttét az ősananyagból.

A világrend fogalma titokzatos, homályos Herakleitosnak. Ha
oly teljesen világos, matematikai szükségességű folyamat állt volna
Herakleitos előtt, mint a Zeller-konstruálta, egy a mi mai fogal-
maink szerint való objectiv szükségességű természeti törvény, akkor
nem nevezhetné e világrendet, «mint ható erőt gondolva» (Zeller
szavai 668 l.), világhormányzó bölcseségnek, *λόγος*-nak, Zeusnak vagy
az istenségnek. De Herakleitos rendje még nem ilyen szépen kimér-
hető, nála a *φύσις* még nem ellentéte a *νόμος* nak (ez ellentét kü-
lömben csak a sophistika óta kezdődik): tehát a törvény, mely a
természetten uralkodik, olyan, mint a *νόμος*: az emberi törvény, a
normatív törvény, azaz van egy parancsoló: Zeus, ki elméjében gon-
dolja és kimondja a törvényt. Így a «*λόγος*»-nak ige jelentése van.
És ezért a világon Dike uralkodik, ki a törvény megszegőjét bün-
teti: *Ἥλιος γὰρ οὐχ ὑπερβήσεται μέτρα: εἰ δὲ μή, Ἐρινύες μιν
Δίκης ἐπιχουροὶ ἐξευρήσουσιν* (94. fr.): ha a nap átlépné mértékeit,
az erinysek, Dike poroszlói, utólnérnek! Természeti törvénynél — ha
ez a fogalom már kialakult — nem lehet szó arról, hogy a törvény
betöltése parancs, kívánság, melynek lehet eleget tenni vagy nem
tenni.

Tehát a Herakleitos világrendje, törvénye még a normatív tör-
vény jellemvonásait tartalmazza és mint ilyen, ethikai árnyalatú.

Ezt az ethikai jellegét a Herakleitos-féle világrendnek még bővebben fogjuk látni.

Zeus, ki a világrendet magában gondolja, azonban nem lehet e korban még tiszta szellemi létező, anyagnak kell lennie, persze a világ őszanyagának: a tűznek. Tehát a tűz a törvény, mely a világot igazgatja: 64. fr.: *πάντα οὐκίξει ὁ χειραυτός*: a villám kormányozza a világot. A tűz nyilvánulása az egész világ, az egész világ a törvényt mutatja tehát.

Hogy mennyire megvan a *λόγος*-ban a normatív törvény jellege, mutatja ez a fr. is: 2. fr. (Sext. Emp. VII. 133.) *διὸ δεῖ ἐπεσθαῖ τῷ ξυνῶ, τούτέστι τῷ κοινῶ· ξυνοῦς γὰρ ὁ κοινός. τοῦ λόγου δὲ ἐόντος ξυνοῦ ζῶουσιν· οἱ πολλοὶ ὡς ἰδίαν ἔχοντες φρόνησιν*: követni kell a közöst! Az ige pedig közös lévén (mégis) úgy élnek az emberek, mintha külön belátásuk volna.

Itt tehát ethikai postulatum a *λόγος*, normatív törvény! Nem követi mindenki, pedig követni kellene! Látható, hogy az ethika még egybeolvad a metafizikával.

S fölfogásom szerint helytelen dolog «Verhättnis»-szel értelmezni a *λόγος*-t, mint Diels teszi. — Diels ezen értelmezése előttem indokolatlannak látszik. Ilyeneket mond Diels: «*Gleich* bleibt nur das Verhättnis (*λόγος*) der in jeder dieser Epochen zu durchlaufenden Stadien. Ein- und Ausatmen muss sich quantitativ und zeitlich ebenso entsprechen wie Weltentstehung und Weltvernichtung.» «*Der gleichbleibende Rhythmus des Werdens deutet auf ein geheimes Gesetz.*» De hol van az Herakleitosnál megírva, hogy be- és kilélekzés mennyiségre és időre nézve teljesen megfelelnek egymásnak? Nem találunk arra bizonyítékot Herakleitosnál sehol, hogy ő a változások mennyiség-, vagy időbeli viszonyaival, arányaival foglalkozott volna. A Herakleitostól fölhozott példái a változásnak nem nyujtanak arra se támpontot, hogy efféle *változásinúleg* gondolt volna Herakleitos. A mint szintén egyáltalán nem valószínű, hogy a világkeletkezés és égés periodusait is egyenlő időközökhöz kötötte volna Herakleitos. Mert ez az adata Aëtusznak (II. 32, 3.): *Ἡ. (τὸν μέγαν ἐνιαυτὸν εἶναι) ἐκ μυρίων ὀχτακισχίλιων ἐνιαυτῶν ἡλιακῶν* semmiesetre se Herakleitos szószerinti mondása, az «*ἐνιαυτῶν ἡλιακῶν*» kifejezés miatt. Simplikios idevágó adata is túlkésői ahhoz, hogy az eredeti fr.-ok nyujtotta képen változtathasson.

A világegés sokkal inkább *erkölcsi* rend szerint történik, ide mutat az is, hogy Herakleitos Anaximandrostól vette a világgusztulás gondolatát, kinél az egyes dolgok igazságtalanságukért bűnhődve térnek vissza az őszanyagba. Ezt Diels is meglátja: a már közölt 94. fr. (ha a nap átlépne mértékeit, az erinysek, Dike poroszlói, utólérnék!) kapcsán megjegyzi: «*In Pythagoreischen Kreisen sah man solche Katastrophe in Phaëthons Sturz verkörpert. Folge davon der Weltbrand und dessen Rest die Milchstrasse. Vermutlich denkt sich Herakleitos ein solches Übergreifen vor der ἐκπύρωσις. Das Weltgericht bringt dann die Strafe, insofern das Sonnenfeuer in das allgemeine Weltfeuer zurückgenommen wird.*» Ime itt egy kihágást gondol Diels is az *ἐκπύρωσις* előtt, mely annak büntetése: hogy fér ez össze egy időhöz kötött világegéssel? Azt csak nem gondolhatta Herakleitos, hogy a kihágás is időbeli rendben, pontosan megszabva, történik?

Tehát a 30. fr.-ban Diels értelmezését helytelennek vélem: Clem. Strom. IV, 104, 1. *κόσμον τόνδε, τὸν αὐτὸν ἀπάντων, οὔτε τις θεῶν οὔτε ἀνθρώπων ἐποίησεν, ἀλλ' ἦν αἰεὶ καὶ ἔστιν καὶ ἔσται πῦρ αἰεζῶον, ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα*: «Diese Weltordnung, dieselbige für alle Wesen, hat kein Gott und kein Mensch geschaffen, sondern sie war immerdar und ist und wird sein ewig lebendiges Feuer, nach Massen erglühend und nach Massen erlöschend.»

Helytelennek tartom pedig azért, mert mérték alatt itt Diels nyilvánvalóan anyagi mértéket, arányt vagy időbeli mértéket ért, nem pedig igazságos mértéket, erkölcsi mértéket, a miről pedig szerintem szó van Herakleitosnál. (A *μέτρον* erkölcsi jelentőségű a 94. fr.-ban is: *Ἥλιος γὰρ οὐκ ὑπερβήσεται μέτρα*: ha nem tartja be a mértéket Helios, bűnhődik!) Hogy Diels csakugyan így fogja fel a mértéket s ez helytelen, azt láthatjuk a köv. fragmentumból is: 31. (Clem. Strom. IV 104, 3.) *πυρὸς τροπαὶ πρῶτον θάλασσα, θαλάσσης δὲ τὸ μὲν ἦμιν γῆ, τὸ δὲ ἦμιν πρηστήρ*. Itt Clemensnek a paraphrasisa következik, melynek végét közlöm, mert ez fontos itt: *ὅπως δὲ πάλιν ἀναλαμβάνεται καὶ ἐκπυροῦται, σαφῶς διὰ τούτων δηλοῖ: θάλασσα διαχέεται καὶ μετρέεται εἰς τὸν αὐτὸν λόγον, ὁκοῖος πρόσθεν ἦν ἢ γενέσθαι γῆ*. Ezen mondatot Diels így fordítja: «Es (das Feuer) zerfließt als Meer und erhält sein Mass nach demselben Wort (Gesetz), wie es galt, ehe denn es Erde ward.» És így magyarázza: «Die Weltzerstörungsepoche durchläuft umgekehrt die drei Stadien der Weltentstehung. Das zu Erde gewordene verschwindet zuerst in der allgemeinen Sintflut. Das zu Wasser Gewordene nimmt wieder denselben Raum ein (*λόγος* = Gesetz, Proportion, Massverhältnis), wie bei der ersten Weltbildung, d. h. es umfasst jetzt auch den früher von der Erde eingenommenen Teil des Kosmos. Dann dampft es empor und alles geht in das Eine Feuer auf.» Tehát itt a *μετρέεται ἐς τὸν αὐτὸν λόγον* etc. úgy értetik, hogy a víznek előbbeni (a világleltekéskori) mennyisége visszaadatik. De akkor hol van a fr.-ban az, mit Clemens igér paraphrasisában: «hogyan válik ismét tűzzé a mindenség, nyíltan megvilágítja ezekkel?» Így (Diels értelmezése szerint) csak a vízözön foglaltatnék a fr.-ban. A mit ő magyarázatában hozzátold: «Dann dampft es empor» stb., az nem foglaltatik a fr.-ban.

Én tehát, mivel sehol se fedeztem fel Herakleitosnál a mennyiségbeli viszony, arány meg az időbeli viszony fogalmát, így értem a fr.-t: «a tenger szétömlik és megítéltetik ugyanazon ige szerint, a mely (a minő) előbb volt, mint (a tenger) földé lett volna.» Azaz: a szárazföld (s így: a mai alakú föld) létrejötte előtt már megvolt az ige; tehát: ősrégi időktől fogva, öröktől fogva megvolt. Vagyis: a tenger az örök ige szerint ítéltetik meg. A mit más helyen Herakleitos így fejez ki: (Hippol. refut. IX. 10.) *πάντα γὰρ τὸ πῦρ ἐπελθὼν κρινεῖ καὶ καταλήφεται*. (Ezt a Clemensnél talált fr.-ot Lassalle is hasonlóan értette, mint én; l. Zeller 669 l.-on a lap alja felé. Zeller itt téved, úgy, mint Diels.) Ha a *θάλασσα διαχέεται* etc. fordítását elfogadjuk úgy, a hogyan én megkísérlettem, ez esetben: (a tenger *megítéltetik* ugyanazon ige szerint stb.) ezen ítélet, mint a

között Hippolytosnál fennmaradt herakleitosi töredék is mutatja, csakis a tűzhalál, az *ἐκπύρωσις* lehetővé, megvan a fr.-ban az, a mit Clemens mond felőle («megmagyarázza világosan, hogyan lesz ismét tűzzé minden»).

Fejtegetéseim összefoglalása: mennyiségbeli viszony, arány és időbeli viszony fogalma nem található Herakleitosnál, az ő «mértek»-e *ethikai* mérték.

Röviden (mert egész fejtegetésünk szelleme már mutatja, hogy nem érthetünk Gomperz-czel egyet) szóljunk Gomperz egy nézetéről. Ő Herakleitost a relativizmus fölfedezőjének tartja, vagyis azt a fölfogást imputálja neki, hogy Herakleitos rájött arra, miszerint a tárgyak tulajdonságai az érzékelő alanyoktól függenek. Ha ez így volna, mért volna Herakleitosnak oly mystikus, nehezen fölfogható az ellentétek egysége? Herakleitos csak úgy tud megoldást találni, hogy a *harmónia* tartja össze az ellentéteket, melyek a valóságban, *objective*, a tárgyban meglévők, a víz iható és ihatatlan, nem pedig a víz ilyenek vagy amolyannak *tűnik föl* az érzékelő alanyok számára. Herakleitos a naiv dogmatizmus álláspontján van még, ezért nem tudja racionálisan magyarázni az ellentétek egységét. Hisz, ha relativista volna, könnyű volna e magyarázat: a víz *egy*, csak az érzéklőkben rejlik annak oka, hogy ellentétesnek látszik önmagával. Így az ellentétek egységéről szóló mystikus tanra, mely oly jellemző vonása Herakleitos rendszerének, igazán nem volna szükség.

A világ keletkezését Herakleitos így írja le: 31. fr. (Clem. Str. IV 104, 3) *πυρὸς τροπαὶ πρῶτον θάλασσα, θαλάσσης δὲ τὸ μὲν ἡμῖν γῆ, τὸ δὲ ἡμῖν πρηστήρ* (= izzó pára). Itt hát még mindig megvan Thales hatása, hogy az ősananyagból először víz válik ki (Thales ősanysága), a melyből aztán lesz minden alakulata a világnak: a tűzszerű pára (*πρηστήρ*) és a föld. Anaximandrosnál is: a végtelenből először a meleg és hideg válik szét. Ezek vegyüléke a *folyékony*. A folyékonyból lesz föld, levegő és a tűzkör, a mi a világot körülveszi.

A tűzből a föld felé haladó átalakulás a *ὀδὸς κάτω*, a földtől a tűz felé vissza haladó a *ὀδὸς ἄνω*. Mert ez az átváltozás folyton tart a meglevő világban is. 36. fr. Clem. Str. VI 17. *ψυχῆσιν θάνατος ὕδωρ γενέσθαι, ὕδατι δὲ θάνατος γῆν γενέσθαι, ἐκ γῆς δὲ ὕδωρ γίνεσθαι, ἐξ ὕδατος δὲ ψυχῆ.* (*ψυχῆ*, mint Aristotelesből már megállapítottuk, annyi, mint *πῦρ*.)

Kosmológiájában Xenophanes hatása is látszik, ki szerint a föld a nedvesből lett szilárd állapotú és idők multával a víz által iszappá fog változni.

A napról azt mondja, hogy naponta új és itt is Xenophanes hatása látszik. A nap a tenger párolgásából táplálkozik. (Anaximandros és Xenophanes nézete.) Azonkívül: 3. fr. (Aëtius de plac. II 21. 4.) *εὐρος ποδὸς ἀνθρωπειῶν*. (A nap) emberi lábnyi széles. (Már itt láthatjuk, hogy Herakleitos tana nem állt ellentétben az érzéki észrevevéssel, sőt függött tőle.) V. ö. Epikuroso nézetét: Cic. de fin. I 20. Sol videtur... huic (Epicuro) pedalis fortasse; tantum enim esse censet, quantus videtur vel paulo ait maiorem aut minorem.

Több bizonyos adatunk nem igen van az égitestekre s tüne-

ményekre vonatkozó nézeteiről. Diog. IX 9—11 előadása, mely Theophrastost kivonatolja. túlságos részletességével gyanút keltő s részben ellentétben áll Aristoteles állításával. Általában philosophusunk nem nagyon törődött az egyes természeti jelenségekkel, csak a nagy általános gondolatok, törvények vonzották.

A világ tűzzé lesz egykor s aztán ismét új világkeletkezés következik s ez így megy fölváltva az örökkévalóságon át. E változásnak nem szabad időbeli mértéket tulajdonítanunk Herakleitosnál, mint azt már megállapítottuk, midőn a mérték fogalmát fejtegettük az előbb. Csak még annyit, hogy Herakleitos a világkeletkezést *πόλεμος*-nak és *ἔρις*-nek, az égést *ὁμολογία*-nak és *εἰρήνη*-nek nevezte, Diogenes Laërtios szerint. Hippol. refut. IX. 10-ben pedig azt találjuk, hogy Herakleitos a világkeletkezést *χρησιμοσύνη*-nek (szükségkódás), az égést elteltségnek: *χόρος*-nak nevezte. (Miként Anaximandros *ἄπειρον*-ja és Empedokles *Σφαῖρος*-a az egyes dolgok keletkezése előtt a jó, isteni állapotban vannak, a világ keletkezése ellenben a hibás, rossz, halálra kárhóztatott.)

Térjünk át az emberről szóló nézeteire. Az ember testi részét nem sokra becsüli, ha a lélek eltávozott belőle: 96. fr. *νέκυες γὰρ κοπρίων ἐχβλητότεροι.*

A lélek ellenben az embernek becses, végtelen része. Diog. IX. 7.: *ψυχῆς πείρατα ἰὼν οὐκ ἂν ἐξεύροιο, πᾶσαν ἐπιπορευόμενος ὁδὸν οὕτω βαδὼν λόγον ἔχει.* A lélek tűzből áll, a meleg és száraz párákból. Az idevágó (Arist. De an.) helyet már idéztük. Hogy a lélek a nedvesből párolog elő, ezt mondja a 12. fr.: *καὶ ψυχαὶ δὲ ἀπὸ τῶν ὑγρῶν ἀναθυμῶνται* (Arius Did.), továbbá a már idézett 36. fr.: *ἐξ ὕδατος δὲ ψυχῆ.* A száraz lélek a legjobb: *αὕη ψυχῆ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη.* (Stob. Floril. III 5, 8.)

Már a 36. fr. mutatja, hogy a léleknek «halál» «vízzé» lenni; innen van, hogy a részeg, ki «megnedvesítette» lelkét, nem tud gondolkodni. Fr. 117. (Stob. flor. III 5, 7.) *ἀνὴρ ὀκότεν μεθυσθῆ, ἄγεται ὑπὸ παιδὸς ἀνήθου σφαλλόμενος, οὐκ ἐπαίων ὄχη βαινει, ὕγρην τὴν ψυχὴν ἔχων.*

A mit psychológiájáról Sextusnál találunk (adv. math. VII 126 skk.), a következő (Förster Aurél: *Aristoteles: A lélekről* fordításához, irt. bevezetése nyomán): az ember a környező levegőből kapja lelkét belélekzés útján. A külső levegő (*τὸ περιέχον*) értelmes és isteni valami, az értelmet is a lélekzés útján szívjuk magunkba. Az álomban elzáródnak az érzékek útjai s ezáltal a lélek elszakad a környezőtől, a melylyel csak a lélekzés tartja össze, ily állapotban elveszti emlékező tehetségét. Felébredve ismét helyreáll az összeköttetés s a lélek «az érzékek csatornáin át előrebukva» értelmi tehetséget ölt magára, miként a parázs tűzhöz tartva lángalobban, onnan eltávolítva pedig kialszik. Azonban alaposabb vizsgálat nélkül nem dönthető el, vajjon mennyiben hű Sextus előadása. (Sextus «*ῥητῶς*» bevezetéssel nyújt kimutathatólag hamis értelmezéseket philosophusunk fragmentumaihoz.)

Sextus előadásának egyes momentumaival viszont megegyeznek a következő kétségtelenül hiteles fr.-ok: 89. (Plut. de superst. 3.) *ὁ Ἡ. φησι τοῖς ἐρηγηρόσιν ἓνα καὶ κοινὸν κόσμον εἶναι, τῶν δὲ κοιμω-*

μένων ἐλαστον εἰς ὄδιον ἀποστρέφεσθαι. Tehát, ha az érzékek utjai elzáródnak, a lélek elszakad a környezőtől és saját álomvilága felé fordul. De viszont így is része van a mindenség egységes életében, a lélekzés által, mint a 75. fr. mutatja: τοὺς καθεύδοντας, οἶμαι, ὁ Ἡ. ἐργάτας εἶναι λέγει καὶ συνεργοὺς τῶν ἐν τῷ κόσμῳ γινομένων. (Marc. Anton. VI 42.)

Láthatjuk tehát itt Herakleitos monismusát, mely szerint az ember és lelke csak része a világegyetemnek, ugyanazon anyagból alkotva, ugyanazon törvényeknek alávetve. A lélek tűz s a testnek belélegzésre azért van szüksége, hogy a körülvevő kosmikus tüztől táplálékot nyerjen. Ő azon fejlődés kezdője, mely az embert csak mint a mindenség alkotó részét tekinti.

Hogy Herakleitos az embert ugyanazon törvényeknek alávetve gondolta, mint a többi részét a mindenségnek, láthatjuk még a köv. fragmentumokból is:

111. fr. (Stob. flor. III 1, 177) νοῦσος ὕγειῆν ἐποίησεν ἡδύ, χακὸν ἀγαθόν, λιμὸς κόρον, χύματος ἀνάπαυσιν: betegség teszi kellemessé az egészséget, a jót a rossz, a bőséget az éhség, a pihenést a fáradtság. 84. fr. (Plotin. Enn IV 8. 1.) μεταβάλλον ἀναπαύεται καὶ χύματος ἔστι τοῖς αὐτοῖς μοχθεῖν καὶ ἀρχεσθαι = megváltoztva pihenni ki magát és fárasztó dolog ugyanazoknak szolgálni. Tehát mint a mindenség életében, úgy az ember életében is jóleső, szükség dolog a változás.

És most lássuk Herakleitos nézetét az erkölcsi világrendről, az ember sorsáról. A 102. fr. (Porphyr. a Δ 4 hez.) τῷ μὲν θεῷ καλὰ πάντα καὶ ἀγαθὰ καὶ δίκαια, ἀνθρώποι δὲ ἂ μὲν ἀδίκᾳ ὑπειλήφασιν ἂ δὲ δίκαια, korántsem úgy értendő, mind Gomperz vélte, hogy ezzel a jó és rossz közti különbséget pusztán relativnak jelezte volna philosophusunk. Itt arról van szó, hogy Herakleitos a rationalismus szellemében erkölcsi rendet keres a világ eseményeiben, az ember sorsában. De ő nem a mythosok átjavitásával teszi ezt. Hanem itt az irrationalisba, a mystikusba lendül: magasabb szempontból minden helyes, jó. De ezt mi emberek nem láthatjuk át: 78. fr. Orig. c. Cels. VI. 12. ἡθος γὰρ ἀνθρώπειον μὲν οὐκ ἔχει γνῶμας (= belátás, megismerés), θεῖον δὲ ἔχει. 79. fr. (u. ott.) ἀνὴρ νήπιος ἤκουσε πρὸς δαίμονος διωσπερ πῦς πρὸς ἀνδρός. (ἤκουσε, mint Petersen [Hermes XIV 304] meggyőződen bizonyítja, itt azt jelenti: valamilyen hirben áll, valaminőnek tartatik.) 54. fr. ἁρμονίᾳ ἀφανῆς φανερῆς χρείττων. 83. fr. (Plato, Hipp. m. 289 B.) ἀνθρώπων ὁ σοφώτατος πρὸς θεὸν πιδηκος φανεῖται καὶ σοφία καὶ κάλλει καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσιν. 108. fr. Stob. flor. III 1, 174. ὀκῶσαν λόγους ἤκουσα. οὐδεὶς ἀφικνεῖται ἐς τοῦτο, ὥστε γινώσκων ὅτι σοφὸν ἔστι πάντων χειρωρισμένον. «Egy sem jutott el azok közül, a kiknek a beszédét csak hallottam, annak megismeréséhez, hogy a bölcsesség mindentől külön van.» Ez a mindentől külön levő, teljességgel fel nem fogható bölcsesség az Isten: 32. fr. (Clem. Str. V 116) ἐν τῷ σοφῶν μοῦνον λέγεσθαι οὐκ ἐθέλει καὶ ἐθέλει Ζητὸς ὄνομα: «az egyedüli bölcs nem akarja és mégis akarja, hogy Zeus nevével nevezzék» (t. i. nem akarja a mythologikus Zeus nevét viselni, viszont egy philosophikusan értett Zeus nevet igen). A hera-

kleitosi egységtan, mely az ellentéteket egy titokzatos harmóniában gondolja egynek, megköveteli azt a mondást, hogy az istennek minden szép, jó, igazságos. A világ összes ellentéteinek, így az erkölcsi ellentéteknek is, egyesülniök kell egy titokzatos harmóniában. Tehát a jó és rossz egy. Tehát mind a racionalizmus nagy szellemi mozgalma, mely a VII. századtól fogva átjárja a görögséget és erkölcsi rendet keres a világ sorsában, mind Herakleitos philosophiájának legbensőbb iránya, mely szerint az ellentétek egyek, idevezet, hogy a jó és rossz *egy* megnyugtató harmóniában egyesül, tehát isten szemének szép, jó és igazságos a világ sorsa.

De most már, ha valaki azt mondja: istennek minden szép, jó és igazságos és ő épen az isteni logost akarja követni, akkor következetesen gondolkozva, nem lehet annyira ósárolni az embereket, mint Herakleitos teszi. Ha minden jól van, akkor az is jól van, a mit az emberek tesznek és mondanak. De ne feledjük, hogy a VII., VI. század a nagy erkölcsi forradalom kora a görögöknél, az erkölcsi fogalmak uralkodnak a lelkeken. Tehát Herakleitos logosa, bár a jó és rossz egy szerinte, a mit a most szóban forgó 102. fr.-on kívül az 58. fr. is mutat, melyet már idéztünk: *καὶ ἀγαθὸν καὶ κακὸν (ἐν ἑστῶν)*, mégis kérérlhetetlen etikai rend, normatív törvény is lesz, a minthogy más rendet és törvényt öntudatosan, a normatív törvénytől tudatosan megkülömböztetve, nem is ösmertek még a görögök. Herakleitos világrendjének ezen ethikus karakterére már rámutatunk a dolgozat folyamán, példák erre a tűzhalál, mely törvényiség is, a nap, mely pályája áthágásáért bűnhődne. És bár a bölcsesség föl nem fogható, a világrend, harmónia titokzatos, föl nem fogható, mégis a logos normatív törvény lesz, melyre *ráhallgathatunk*, rá is kell hallgatnunk és követnünk kell. 112. fr. *τὸ φρονεῖν ἀρετὴ μερίστη καὶ σοφίη ἀληθεῖα λέγεσθαι καὶ ποιεῖν κατὰ φύσιν ἐπαίοντας.*

«A gondolkodás a legnagyobb erény, és a bölcsesség abban áll, hogy igazat mondjunk és a természet szerint cselekedjünk, ráhallgatván.» (Nagyon jellemző fr., melyre még visszatérünk.) 2. fr. (Már idéztük.) «Követni kell a közöst. Bár az ige közös, mégis úgy él a tömeg, mintha külön belátása volna mindegyiknek.» 114. fr. (Stob. flor. III 1, 178.) *ξὺν νόμῳ λέγοντας ἰσχυρίζεσθαι χρὴ τῷ ξυνῶ πάντων, ὄκωσπερ νόμῳ πόλις καὶ πολλὸ ἰσχυροτέρως. τρέφονται γὰρ πάντες οἱ ἀνθρώπειοι νόμοι: ὑπὸ ἐνὸς τοῦ θείου κρατεῖ γὰρ τοσοῦτον ὁκόσον ἐθέλει καὶ ἐξαρκεῖ πᾶσι καὶ περιγίνεται.*

Itt is a közös, a logos, mint követendő, mint norma van elénk állítva; beszédünk csak így lehet értelmes.

Itt tehát *dualizmus* tűnik elénk: a logos egyrészt föl nem fogható, csak isten láthatja be, a világ rendjében, a titokzatos harmóniában jó és rossz egy, másrészt e fölfoghatatlanra mégis rá kell hallgatnunk, meg kell értenünk, hogy ez az erény követését szabja elénk. Hogy lehet a föl nem foghatóra ráhallgatni, a mit nem ösmernünk, nem ösmérhetünk, azt követni, továbbá, hogy adhat az a világrend, melyben a jó és rossz egy, etikai ai normákat, ez az a kérdés, melyre Herakleitos nem ad feleletet! De ennek az a főoka, hogy nem is vette észre, hogy itt hézag van a rendszerben.

Ez a dualizmus a görög gondolkozásnak, a mint elmélyül, jellemző vonása. Platonnál is az ideák világa és a valóság világa közt

áthidalhatatlan ür van, a minek kitöltésére átmeneteket keres ugyan, de kielégítőt nem talál. Így Herakleitos metaphysikájának egység-tana sem fér össze e metaphysikának a gyakorlati emberi életre való alkalmazásával. Platonnál is nehézséget okoz a rossz, mely szintén fogalmi valóság és még se illik jól bele az ideák világába.

Azonban térjünk vissza az elébb idézett 112. fr.-hoz: «a gondolkodás a legnagyobb erény és a bölcsesség abban áll, hogy igazat mondjunk és a természet szerint cselekedjünk, ráhallgatván.» Ime, a mit Sokrates oly öntudatosan és principialiter hirdetett: *az erény tudás.* (Itt: a gondolkodás a legnagyobb erény.) Az intellectualistikus ethika, a görög szellemnek e mélyen gyökerező vonása, már itt megvan. «A bölcsesség abban áll, hogy igazat mondjunk és a természet szerint cselekedjünk.» Tehát tudás és erény itt is egybeolvadnak: a bölcsesség: igazat mondani s a természet szerint cselekedni; tehát a bölcsesség cselekvésben, erkölcsi viselkedésben áll. És: «igazat mondani!» Remek példa a görög felfogásra. Itt egybeolvad a következő két árnyalat: jól megfontolt dolgokat mondani (tudás) és csak igaznak őszintén elismert dolgokat mondani, hazugságot nem (erkölcs). A ki nem fontolja meg jól a dolgokat, hazudik is, görög szemmel nézve a dolgot: 28. fr. (Clem. Strom. V 9) *δοξέοντα γὰρ ὁ δοκιμάτατος γινώσκει, φυλάσσει· καὶ μέντοι καὶ Δίκη καταλήφεται ψευδῶν τέχτονας καὶ μάτυρας.* «Mert a mit a legmegbízhatóbb megismer, igaznak tart, az csak látszat. Pedig Dike utóleri a hazugságok koholói és hamis tanuit.» A tévedés hazugság, az intellectus hibája morális hiba is a görög előtt. Ez a fölfogás összefügg a reflexió fiatalos önbizalmával, mely azt hiszi, hogy csak becsületesen neki kell látni a kutatásnak és az igazság előkerül. A mint olvassuk Herakleitosnál: 116. fr. (Stob. flor. III 5, 6) *ἀνθρώποισι πᾶσι μέτεστι γινώσκειν ἑωυτοὺς καὶ φρονεῖν*: «minden ember megismerheti önmagát és okosan gondolkozhat». Ugyanezt mondja a 113. fr. is (ugyanott 1. 179.): *ξυὸν ἐστὶ πᾶσι τὸ φρονεῖν.* (Mint észrevehettük, a *φρονεῖν* ellentétben a *δοκεῖν*-nel, az igazi megismerő gondolkodást jelöli.)

Sokrateszel egyezik abban is, hogy ő sem fizikai részlettudást tart a legfontosabbnak: 101. fr. (Plut. adv. Colot. 20. 1118. c.) *ἐδίξην ἑμῶν τὸν*: «önmagamát kutattam». Nem a külső részletek, hanem a nagy törvényszerűségek, egyetemes gondolatok, miket a lélek fedez föl, foglalkoztatták elméjét.

Herakleitos világrendjének megértéséhez szemügyre kell vennünk még a görögnek egy naiv eljárását. U. i., mint Péterfy Jenő olyan szépen kifejti, a platoni dialógusokban Sokrates gyakran nem okoskodásának logikai hibátlanságával győzi le ellenfelét, hanem csak szókülömböztetésekkel él, a meggyőző dolog: Sokrates erkölcsi ereje és fensége. Tehát az a helyzet, hogy Sokrates és Platon azt hitték, hogy az okoskodás vitte el őket az erényhez, a helyeshez, pedig 'ép a mély ethikai meggyőződés tüntette föl nekik igaznak, gyakran álokoskodásaikat.

Általában gyakran hidegnek tünnek föl nekünk a görögök, az okoskodás túlzottnak látszó előtérbe nyomulásával. De ennek nem érzéshiány az oka. Hanem a görög mindent a gondolkodás, az ész segítségével akar megérteni, melynek erejében föltétlenül hisz és benne kedvét leli.

Az ész neki a legbecesebb önmagában, sokkal inkább, mint a vak érzelmek, szenvedélyek. S idejárul, hogy gondolkodása gyakorlatlanságánál fogva — a logika kialakulásának elején állunk — az ellentétek merevek lesznek neki, két fogalom közös felső fogalmát nem tudja még egykönnyen megtalálni (mint Herakleitosnál láttuk, hogy a gondolkodás kategóriái az ellentétek mystikus egységében rejtőznek; az ész gyakorlatlan még a ma legközönségesebb logikai kategóriák használatában), ennél fogva — mint Platonnál látjuk — a jó és a gyönyör élesen különböző, ellentétes valóságokká keményednek: ép így az érzelem s az ész a lélekben egymástól különálló valóságok, nem pedig egy lelkiműködés különböző nyilatkozatai. Tehát érzelem s gondolkodás éles ellentétbe kerülnek s elkülönülnek, de nem a görög ember lelke mélyében, hanem csak lelkéről való fölfogásában. Tehát az észszel kizárólag akarja életét vezetni s azt hiszi, hogy tényleg létezik ez a tiszta, minden érzelemtől mentes ész. Így Sokrates azt hiszi, hogy esze vezette az erényre, pedig érzelme ad erőt okoskodásának. Euripides oly helyzetekben, midőn ez kegyeletlenül, okosodik; de ez nem az érzés hibája, hanem a nagy gondolkodó kedv, a mindennek intellectualistikus értelmét kereső hajlandóság. Így, a mi eleinte kellemetlenül érint, később egy nagyon őszinte, kíváncsi, önmagát nagyon kevésbé ismerő, de az egész világot minden titkával megérteni akaró gyönyörűen naiv lélek bájjával ragad el. Észszel akar mindent magyarázni, a mi nem azt teszi, hogy így, merev sematizálás szerint érzett volna tényleg. Nem volt a görög szentimentális, de ez nem jelenti, hogy rideg érzésű lett volna.

Ez a tünet, hogy mikor azt hiszi a görög, hogy az ész logikus menetén halad, tulajdonképen erkölcsi érzés hajtja, sokat megmagyaráz. Herakleitosnak is a *lóγος*, mit követni kell, önmaga előtt szigorú észbeli dolognak látszik, pedig erkölcsi ideál, erkölcsi vágyak, nem pedig pusztá logikus gondolkodás szülötte.

Az erkölcsi eszmék uralkodó szerepéből következik a túlvilági életről szóló tana is; itt is mystikus elem vegyül rationalismusába, kétségkívül az orphika hatása alatt. Mint Hippolytosnál (Refut. IX. 10.) olvassuk: *ἐνθα δ' ἐόντι ἐπανίστασθαι καὶ φύλακας γίνεσθαι ἐγερετὶ ζώντων καὶ νεκρῶν*. «Ő előtte, ki ott van (az alvilág istene előtt), fölemelkednek és fölébredve őrizői lesznek eleveneknek és holtaknak.» (63. fr.) A túlvilági életre vonatkozik a 26. fr. is (Clem. Strom. IV 14 3): *ἀνθρωπος ἐν εὐφρόνῃ φάος ἀπτεται ἐαυτῷ ἀποθανών, ζῶν δὲ ἀπτεται τεθνεῶτος εὐδων, ἀποσβεσθεὶς ὄψει, ἐρηγορῶς ἀπτεται εὐδοντος*: az ember az éjben tényleg gyűjt magának, midőn meghalt és mégis él; almában, midőn szemévelága kialszik, halotthoz hasonló (szó szerint: a halottal érintkezik), ébren az alvóhoz hasonló. V. ö. 21. fr. (Clem. Strom. 21): *θάνατός ἐστιν ὁκόσα ἐγερθέντες ὄρομεν, ὁκόσα δὲ εὐδοντες ὕπνος*. Halál az, a mit ébren látunk és álom, a mit aludva. (Mint Diels megjegyzi, valószínűleg ez a mondat következett még eredetileg: *ὁκόσα δὲ τεθνηκότες ζωή* = és a mit a halálban látunk: élet.)

Mint azt Diels nagyon szépen kimutatja (mindhárom fr. értelmezése az ő érdeme), Herakleitos túlvilágról szóló kijelentései a mysteriumok szertartásai nyomán magyarázhatók. (L. Herakleitos)

32 l., a 63. fr.-hoz való jegyzetben.) Tehát a halottak föltámadván, égi világozásig támad lelkekben, melynek fényénél, a mi elrejtve volt földi szemeik elől, meglátnák Mert, a mit az életben láttak, az halál volt, merev, élettelen; a túlvilágon látják az isteni λόγος-t a maga teljességében. És az emberek őreivé lesznek, mint herosok, δæmonok. A herosokról szólnak a 24. 25. fr.-ok: Clem. Strom. IV 16. ἀρχιφύτους θεοὶ τιμῶσι καὶ ἄνθρωποι: a harcban megholtakat tisztelik istenek-emberek. U. o. IV 50. μῦθοι γὰρ μέζονες μέζονας μοίρας λαγχάνουσιν: nagyobb halál nagyobb jutalmat nyer. De, mint látjuk, e sors csak az igazaknak jut. S valószínűleg ő rájuk vonatkozik a 98. fr. is: αἱ ψυχαὶ ὀργάνονται καθ' ἑαυτὰν (Plutarch. fac. lun. 28.): a lelkek szagolnak a Hadesben. Mint Diels mondja: »Wie die Sonne sich nun von den aufsteigenden Wasserdünsten nährt, wie sich die homerischen Götter an der νῆσσα erlaben, so erfreuen sich Heraklits Seelen der irdischen ἀναθυμιάσεις.»

Az erkölcsi világrendről szóló tanában ott látjuk tehát a rationalismus mellett a mysticismust, mely egyesülés, mint a bevezetésben említettük, állandó vonása a munkak.

Itt a helye, hogy megemlítsük egyes erkölcsi mondásait, vezérelveit, melyek mellesleg megjegyezve, Demokritosszal több közös vonást mutatnak. Türelmetlen fő az ephesosi philosophus, a minék egyik oka aristokratikus előítélete a tömeg iránt, másik a se parancsolni, se engedelmeskedni nem tudó ióniai demokratiának látása, a melynek e tehetetlensége a perzsák elleni kétségbeesett fölkeléskor ugyancsak kifejezésre jutott. De része van e türelmetlenségben annak is, hogy Herakleitos az igazság birtokosának hitte magát, a mi összefügg azzal, hogy a görög észbeli megismerését föltétlenül igaznak, az igazság másolatának látta, továbbá, hogy a tévedést hazugságnak tartotta, erkölcsi hibának is. Így fordul haragja a görög szellemi élet kiválóságai ellen, kiknek nézetei mások, mint az övéi. 42. fr. τὸν τε Ὀμηρον ἐφασκεν ἄξιον ἐκ τῶν ἀγώνων ἐξβάλλεσθαι καὶ ραπίζεσθαι καὶ Ἀρχιλοχον ὁμοίως. Itt Xenophaneshez csatlakozik, ki szintén korholta a költőket az istenekről vallott, az erkölcsi világrenddel meg nem egyező nézeteik miatt. Eudem. Eth. H. 1. 1235 25. καὶ Ἡ. ἐπιτιμῶ τῷ ποιήσαντι, ὡς ἔρις ἐκ τε θεῶν καὶ ἀνθρώπων ἀπόλοιτο. (Σ 107). οὐ γὰρ ἂν εἶναι ἁρμονίαν μὴ ὄντος ὀξέος καὶ βαρέος οὐδὲ τὰ ζῶα ἄνευ θήλεος καὶ ἄρρενος ἐναντίων ὄντων. 40. fr. (Diog. IX. 1.) πολυμαθὴν νόον ἔχειν οὐ διδάσκει. Ἡσιόδον γὰρ ἂν ἐδίδαξε καὶ Πυθαγόρην αὐτίς τε Ξενοφάνεα καὶ Ἑκαταῖον.

29. fr. (Clem. Strom. IV 50) αἰρεῦνται γὰρ ἐν ἀντία πάντων οἱ ἄριστοι, κλέος ἀνασον θνητῶν, οἱ δὲ πολλοὶ κεκόρηται ὀκωσπερ κτήνεα... a tömeg pedig jóllakottan hever, mint a barom. Életük értelmetlen, magasabb czélok nélkül való: 20. fr. (Clem. Strom. III 14) γενόμενοι ζῶειν ἐθέλουσι μόρους τ' ἔχειν, μᾶλλον δὲ ἀναπαύεσθαι, καὶ παῖδας καταλείπουσι μόρους γενέσθαι. »Megszületvén élni akarnak és meghalni, jobban mondva megpihenni és gyermekeket hagynak hátra, hogy ők is meghaljanak.»

A dölföt, a rend átlépését gyűlöli: ὕβριν χρὴ σβεννῶναι μᾶλλον ἢ πυρκαϊήν. (43. fr. Diog. IX 2). A dölföt jobban kell oltani, mint a tűzvészt. Az embernek nem vágyai szerint kell élnie, a vágyak teljesezése nem vezetne jóra: 110. fr. (Stob. flor. III 1 176) ἀν-

θρόποις γίνεσθαι όόσα θέλουσιν οὐκ ἄμεινον. 85. fr. (Plutarch. Coriol. 22) *θυμῷ μάχεσθαι χαλεπὸν ὅτι γὰρ ἂν θέλῃ, φυγῆς ὠνεῖται...* mert kívánságainkat lelkünk árán vásároljuk meg: ha vágyainknak élünk, lelkünknek nemesebb részei mennek veszendőbe. Az *εὐαρέστησις*, a megalégedés tehát az élet helyes útja. A világrend szép, jó, csak az embernek kell magát beletalálnia; az embernek jelleme a daemona, sorsa: *ἦθος ἀνθρώπων δαίμων* (119. fr. Stob. flor. IV 40, 23).

Mint az egyénnél a rend, a törvény követése a cél, úgy az egész népnél is. Az összeség törvényei is az egy isteni törvényből folynak: 114. fr. *τρέφονται γὰρ πάντες οἱ ἀνθρώποις νόμοι ὑπὸ ἐνός τοῦ θείου.* E törvényekért úgy kell harcolnia a népnek, mint a kőfalért: 44 fr. (Diog. IX. 2.) *μάχεσθαι χρὴ τὸν δῆμον ὑπὲρ τοῦ νόμου δικωσπερ τείχεος.* Az ión fölkeléskor a nyilvánvaló nagy hiba az volt, hogy nem volt vezető, kinek alárendelték volna magukat. Ezért mondja Herakleitos: 33. fr. *νόμος καὶ βουλή πειθεσθαι ἐνός:* törvény az is, ha egy ember akaratának engedelmeskedünk. Herakleitos gyűlöli a demokrátiát, mely nem tud a legkiválóbb egyéneknek sem engedelmeskedni és nem tudja a nagyságot elviselni; mint a jellemző 121. fr. mondja: (Strabo XIV. 25.) *ἄξιον Ἐφεσίοις ἠβηθὸν ἀπόγξασθαι πᾶσι καὶ τοῖς ἀνήβοις τὴν πόλιν καταλιπεῖν, οἷτινες Ἐρμόδωρον ἀνδρῶ εἰωπῶν ὀνήϊστον ἐξέβαλον φάντες: ἡμέων μηδὲ εἰς ὀνήϊστος ἔστω, εἰ δὲ μή, ἄλλη τε καὶ μετ' ἄλλων:* jól tennék az ephesosiak, ha mind a férfiak felakasztanák magukat és a serdületleneknek hagynák hátra a várost; ők, a kik Hermodorost, közülük a legderekabbat, a városból kiűzték, mondván: közöttünk egy legderekabb se legyen, vagy, ha már volna, akkor másutt és mások között.

A jólétet, mely a testnek él és minden nemes erőfeszítést elernyeszt, a vagyon utáni hajszában csak önző érdekeknek élőket megveti. 125. a (Tzetzes ad Aristoph. Plut. 88.) *μὴ ἐπιλίποι ὑμᾶς πλοῦτος, ἔφῃ, Ἐφέσιοι, ἐν ἐξελέγχοισθε πονηρευόμενοι.* «Ne hagyjon el titeket a gazdagság, óh ephesosiak, hogy hitványságtok kiderüljön.» Mint a róla szóló adomákból látszik, ő maga egyszerűen élt és polgártársait is kevéssel való megalégedésre ösztönözte. Végre a társadalmi rendre vonatkozik az 53. fr. (Hippol. refut. IX. 9. *πόλεμος πάντων μὲν πατήρ ἐστι, πάντων δὲ βασιλεὺς, καὶ τοὺς μὲν θεοὺς ἔδειξε τοὺς δὲ ἀνθρώπους, τοὺς μὲν δούλους ἐποίησε τοὺς δὲ ἐλευθέρους.* Tehát princípiumához híven az ellentétet, a háborút tartotta a társadalmi rend szülőjének s mint Eudem. Eth. i. h. is láttuk, a harczokat kívánatosnak ítélte. Ugyanez látszik a 80. fr.-ból is: (Orig. c. Cels. VI 42,) *εἰδέναι δὲ χρὴ τὸν πόλεμον ἐόντα ξυγὸν καὶ δίχην ἔριν καὶ γινόμενα πάντα κατ' ἔριν καὶ χρωόμενα.* (Az utolsó szó olvasása kétes s kielégítő megfajtése még nem sikerült.) A háború közös, mindenre kiterjed, igazságos dolog a viszály és minden viszály folytán jó létre. -- E nézet kevésbé lesz ellenszenves, ha meggondoljuk, hogy ez főleg Herakleitos metaphysikai princípiumának alkalmazása az emberi, a társadalmi életre. Újabb példa arra, hogy a természet s az emberi élet ugyanazon törvények alatt állnak Herakleitos fölfogása szerint. — Ő még igazán nagyon a gondolkodás gyermekkorában van ahhoz, hogy külömbiséget tegyen oly törvények között, melyek a természetben és melyek az emberi társadalomban érvényesek, továbbá

nem tud distingválni · mert az ethika és physika, metaphysika szálaí még egészen összebonyolódtak nála — a közt, hogy valami gyakran ismétlődő jelenség a társadalomban normája-e cselekvésünknek vagy ép ellenkezőleg, e jelenség ellen kell-e küzdenünk: szóval nem tehet még külömbséget normatív és természeti törvény között, ezek egybeolvadnak nála, mint dolgozatunknak már más helyén is fejtegettük. A természetben ismétlődő jelenségek szükségesek a természet fönntartásához; azt hiszi tehát, hogy az emberi életben ismétlődő jelenségek is hozzátartoznak ezen élet fönntartásához: normái cselekvésünknek.

Föltétlenül mély vallásos érzésű; a görögség vallási áramlataiban a komoly valláserkölcsei elem őt is meghatja. Csak tiszta vallásos fogalmakat akar. Ily értelemben használja Zeus nevét, Apollonról áhítat hangján beszél, a Sibylla szavában isteni szótzatot hall. A 15. fr. *εἰ μὴ γὰρ Διονύσω πομπὴν ἐποιούντο καὶ ὕμνον ἄσμα αἰδοίοισιν, ἀναιδέστατα εἴρησασ' ἄν. ὡτως δὲ Αἰδῆς καὶ Διόνυσος, ὅτεω μαινοῦνται καὶ ληλαῖζουσιν.* «Mert, ha nem Dionysos volna az, akinek körmenetet rendeznek és phallos-dalt énekelnek, úgy ez szemérmetlen cselekedet volna. Hisz Hades egy Dionysoszsal, a kinek mámorosan örjöngenek.» E fr.-ban fölismerhető az orphikus mysteriumok hatása, a hol Dionysos, ki az élet, termékenység istene, mint alvilági isten tiszteltetik, mint Zeus avagy Plutó és Persephone fia. Így annak a Herakleitos philosophiája által is követelt nézetnek, hogy Hades és Dionysos, halál és születés, egy, megvan a vallási fölfogásban is a motivuma.

A kicsapongó kultuszokat megrójjá a 14. fr.-ban is: *τίσι δὴ μαντεύεται Ἡ. ὁ Ἐφέσιος: νυκτιπόλοις, μίγοις, βάχχοις, λήναις, μύσαις τούτοις ἀπελεῖ τὰ μετὰ θάνατον, τούτοις μαντεύεται τὸ πῦρ. τὰ γὰρ νομιζόμενα κατ' ἀνδράπους μυστήρια ἀνιερωστὶ μνεύνται.*

Mint a Hades-Dionysos identificatiójában, úgy a halhatatlanság és a dæmonokról szóló tanában is az orphikusokhoz csatlakozik. A ferde áldozati szertartásokat és az istenkép-tiszteletet kárhoztatja: 5. fr. (Aristocritus, Theosophia 68) *καθαίρονται δ' ἄλλως αἵματι μαινόμενοι ὅσον εἴ τις εἰς πηλὸν ἐμβάς πηλῷ ἀπονίζοιτο. μαινεσθαι δ' ἄν δοκοίη, εἴ τις αὐτὸν ἀνδράπων ἐπιφράσαιτο οὕτω ποιέοντα. καὶ τοῖς ἀγάλμασι δὲ τουτέοισιν εὐχονται ὅκοῖον εἴ τις δόμοισι λεσχηνεῖοιτο οὐ τι γνώσκων θεοὺς οὐδ' ἥρωας οἵτινές εἰσι.*

A közönséges felfogástól nagyon eltérő, nézeteit nyíltan, sőt aggressive kifejező philosophus különösségével ellenséges indulat és gúny tárgya volt bizonyára. Erre vonatkozhat ez a mondása: *κύνες γὰρ καταβαύζουσιν ἄν ἄν μὴ γνώσκουσιν.* (97. fr.): a kutyák megugatják, a kit nem ismernek.

A megismerés tekintetében Zeller álláspontja nem fogadható el; fölfogásom Schusteréhez hasonló, bár indokolását nem tehetem mindenben magamévá. (Schuster: Heraklit v. Ephesus. 1873.) Mert mit mond Herakleitos? 55. fr. (Hippol. refut. II 9.) *ὅσων ὄψις ἀκοή μίθησις, ταῦτα ἐγὼ προτιμέω.* Mindent, a mit látni, hallani, tanulni lehet, azt nagyribecsülöm.

107. fr. Sext. VII 126. *κακοὶ μάρτυρες ἀνδράποισιν ὀφθαλμοὶ καὶ ὠτα βαρβάρους ψυχᾶς ἐχόντων.* Rossz tanuk az embereknek szemek és füleik, ha barbár lelkük van.

Az elsőből az derül ki, hogy Herakleitos nagyrabecsülte a látást, hallást: tehát az érzékek tapasztalatait.

A másodikban azt mondja, hogy rossz tanúk az érzékek annak, a kinek barbár lelke van, a ki szavukat nem érti. Tehát ez egészen a józan felfogás, hogy nem az érzékék hazudnak, hanem mi rosszul értelmezzük, a mit hírül adnak nekünk. (Mert csak ezt tartalmazza ez a mondás, nem pedig, a hogyan Zeller véli: «im Vergleich mit dem vernünftigen Erkennen hat die sinnliche Wahrnehmung überhaupt wenig Wert: schlechte Zeugen sind den Menschen Augen und Ohren, wenn sie unverständige Seelen haben»: mert itt (a H.-féle fr.-ban) nincsenek ellentétbe állítva, összehasonlítva értelmes megismerés és érzéki, egyszerűen az van mondva, hogy értelmesen kell használni az érzékek nyújtotta anyagot.) Ugyanez a fölfogás nyilvánul a 17. fr.-ban: (Clem. Strom. II 8) οὐ γὰρ φρονέουσι τοιαῦτα οἱ πολλοί, ὁμοίοις ἐγκυρεῦσιν, οὐδὲ μαθόντες γινώσκουσιν, ἑωυτοῖσι δὲ δοκέουσιν. Mert nem gondolnak olyanokat az emberek, a milyenekre rábuknának és észrevenén, nem ismerik meg, csak maguk előtt látszanak így (t. i. megismerőknek.).

56. fr. (Hippol. refut. IX 9) ἐξηπάτηνται οἱ ἄνθρωποι πρὸς τὴν γνῶσιν τῶν φανερῶν. A látható dolgok ismeretében csalatkoznak az emberek.

72. fr. (Marc. Anton. IV 76) ᾧ μάλιστα διηνεκῶς ὁμιλοῦσι λόγος, τοῦτω διαφέρονται, καὶ, οἷς καθ' ἡμέραν ἐγκυροῦσι, ταῦτα αὐτοῖς ξένα φαίνεται: Az igétől, melylyel pedig folytonosan együtt vannak, különböznek és a mikre naponta rábuknának, azok idegeneknek látszanak nekik.

Most már, ha ez a λόγος olyan, hogy arra naponta rábuknhatnak és ép a mindennapi jelenségekben látható, szembetűnő, akkor ugyan ki tulajdoníthatja azt Herakleitosnak, hogy az érzékeket csalóknak mondta?

Aristoteles mondása, mit többször idéztünk már: φασί τινες κινεῖσθαι τῶν ὄντων οὐ τὰ μὲν τὰ δ' οὐ, ἀλλὰ πάντα καὶ αἰεὶ, ἀλλὰ λανθάνειν τὴν ἡμετέραν αἰσθησιν nem döntheti meg philosophusunknak előbbi -- a sajátosságos kifejezés mód alapján bizonyára eredetinek tartható -- kijelentéseinek felépülő véleményünket.

Aristoteles ezen helyét már megtárgyaltuk: ő a változás alatt helyváltozást, növekvést-fogyást, minőségi változást ért, melyek persze, ha folyton tartanak, kell, hogy rejtve legyenek érzékeink előtt. De megállapítottuk, hogy Herakleitosnál az, hogy minden folyton változik, annyit jelent: már egy pillanatban se ugyanaz, mert önmaga ellentéte is: iható és ihatatlan (a tengervíz); és, mivel a subjectiv tényező nem vétetik még figyelembe, a tárgynak kell megváltoznia a két érzéklés alkalmával. Ez a változás nem áll ellentétben az érzékek tapasztalataival, sőt azokból folyik. S ép az a naiv álláspont, hogy az összes érzékek (ízlelés, szaglás is) tapasztalatai figyelembe vétetnek, ezek tapasztalatai mind a tárgy lényeges sajátosságait tükrözik. (Hogy mennyire számbavette Herakleitos az összes érzékeket, mint a kutatás eszközeit, mutatja a 7. fr. (Aristoteles de sensu 5.) εἰ πάντα (τὰ ὄντα) καπνὸς γένοιτο, ὄνεις ἂν διαγνοῖεν: ha mindenek füstté lennének, az orr különböztethetné meg őket.)

Nem áll tehát ellentétben a Herakleitos örök változása az ér-

zékek tapasztalataival, sőt belőlük következnek, ép az összes érzékszervek fölhasználásával. És így Diog. IX. 7.-nek ezen adata: (ἔλεγε) τὴν δρασιν φεῦδεσθαι, mely (δρασις!) nem lehet szószerinti idézet, szintén Aristotelesből került, Herakleitos tanaiból tévesen levont következtetésnek tartható; ide mutat az is, hogy Diogenes forrása itt, közvetve, Theophrastosnak, Aristoteles tanítványának: Φουσικῶν δόξαι ez. műve.

S az itt kifejtetteknek megfelelően Herakleitos nem is kárkoztatja, ha valaki sok adatot, érzéki észrevezést gyűjt; ő is nyilván jól ismerte elődei munkáját és azt mondja: *χρὴ γὰρ εὖ μάλα πολλῶν ἱστορίας φιλοσόφους ἀνδράς εἶναι* (35. fr. Clem. Strom. V 141): nagyon sok dolgot kell tudniok a philosophusoknak. (Diels szerint a *φιλόσοφος* szó Herakleitostól ered.)

Tehát nem a sok ismeret a baj, hanem az, hogy hiányzik a *λόγος* ismerete, hogy *barbár módon fogják fel a tapasztalt anyagot*, hogy nincs igazi mély tudás, hanem csak *πολυμαθία*, mely *νόον ἔχειν οὐ διδάσκει*. A mennyire hiba volna e mondasból azt következtetni, hogy Herakleitos a sok ismeretet tartja haszontalannak, nem pedig az azokból vont elveket felszineseknek, ép oly hiba azt gondolni, hogy Herakleitos az érzékeket gondolta csalóknak, nem pedig azok fölhasználását az embereknél barbárnak.

Lassalle, Schuster, Siebeck (Gesch. der Psychol.) azt állítják, hogy Herakleitos szerint a dolgok nevei azok lényegét tárják föl előttünk. Zeller kételkedik ebben, bár nem tartja kizártnak.

Lassalle-ék főbizonyítéka Platon Kratylosa, hol (383 A.) Kratylos, Herakleitos tanítványa, a következő véleményen van: *ὀνόματος ὁρθότητα εἶναι ἐκάστῳ τῶν ὄντων φύσει πεφυκυῖαν*.

De meglelhető e nézet, hogy a név = lényeg, Herakleitos töredékei között is: *τῷ οὖν τόξῳ ὄνομα βίος, ἔργον δὲ θάνατος*. Az *ij* (*βίος*) neve élet, munkája halál.

Ha nem volna neki — igazi görög módra — a név a tárgy lényege, úgy nem ötlenék föl neki ez az ellentét. Hisz ép azon fordul meg a dolog Herakleitosnál, hogy a sajátságok, melyeket különféle viszonyokban mutat a tárgy, aztán ezek nevei (kellemes, iható) a természet nyilatkozatai, a tárgy lényegéhez tartozók s mint ilyenek kerülnek szembe. Így itt a tárgy neve is, mivel majdnem azonos (az akkori görög, az ékezetet nem jelölő írásban azonos) az «élet»-et jelölő szóval, magára a tárgy lényegére is rányomja az «élet» jegyét: az *ij élet* (mint a víz *iható*). S ezzel szembe van állítva: «munkája azonban halál»; ezt a szembeállítást csak úgy érthetjük meg, ha arra gondolunk, hogy a viszony kategóriája még nem tudatos Herakleitosnál (a mint erről már szólottunk). A víz kellemes vagy kellemetlen önmaga, nem pedig ezen viszonyban ilyen, a másikban olyan, tehát maga a víz változik egyszer így, másszor úgy. Itt közelebbről a causalitás kategóriájáról van szó: az *ij* halált *okoz*. De itt is az, a mi nekünk viszony (két dolog kell hozzá: *ij és ember*, kit eltalál), neki az *ij* legbenső lényege: az *ij halál*. A mint a víz maga volt *iható*, úgy az *ij* maga halál. S így kerülnek szembe az ellentétek: az *ij* tehát élet is, halál is. Tehát önmaga ellentéte az *ij*: *az ellentétek tehát azonosak, mert érzi, látja, hogy mégis egy dolog ez*. (Mi

pedig látjuk, hogy egy dolog különféle viszonyokban ellentétes saját-ságokat mutat.) A viszony kategóriájának nem ismerése okozza, hogy a különböző viszonyokban mutatkozó ellentétes sajáttságok ellentétes valóságokká keményednek, melyek magában a tárgyban vannak.

Visszatérve a név problémájához: e fr. csak úgy érthető meg, úgy van jelentősége e szembeállításnak, ha a név ép úgy, mint a különféle viszonyokban mutatkozó sajáttságok, szerinte a tárgy lényegét fejezi ki.

Továbbá újabb bizonyíték még arra, hogy a név: lényeg, a következő fr.: (23. fr. Clem. Strom. IV 10) *Δίκης ὄνομα οὐκ ἂν ἦδεσαν, εἰ ταῦτα μὴ ἦν*: «nem ösmernék Dike nevét, ha ezek (= az igazságosság) nem volnának.» *ταῦτα* = ezek, effélék, az igazságos dolgok. Tehát a név annyira lényegét, a természet szavát, valami tényleg meglevőt jelent Herakleitos szerint, hogy ezzel bizonyítja a mindent megtorló igazságosság létét, hogy ime — megvan a neve. Mert a név csak akkor lehet meg, ha felel is meg neki valami tényleg létező.

Herakleitos tehát — és ez a tulajdonsága a görög gondolkodásban gyökerezik — tényleg a nevet a tárgy lényegét kifejezőnek tartotta, sőt e görög felfogást határozottan kiélezte s okoskodások alapjául használta. Azonban — s itt bukkan elő a dualizmusnak egy újabb nyilvánulása — metaphysikája eredményeként minden: egy. Tehát a sok változatosságot nyújtó világ sokféleségei *csak* nevek: *ὁ θεὸς ἡμέρη εὐφρόνη, χειμῶν θέρος, πόλεμος εἰρήνη, κόρος λιμός, ἀλλοιοῦται δὲ ὄκωσπερ πῦρ, ὁπότεν συμμιγῆ θνώμασιν, ὀνομάζεται καθ' ἡδονὴν ἐκάστου*. «Az isten nappal-éjjel, tél-nyár, háború-béke, bőség-éhség. Változik pedig, miként a tűz, mely, midőn füstölőszerekkel kevertetik, tetszés szerint neveztetik el.» A mint az ellentétek léteznek (s Herakleitostól távol áll, hogy az értekek csalódásának mondja őket), de viszont azonosak, úgy a nevek is a tárgyak lényegét tárják föl, de viszont minden: egy lévén, bizonyos szempontból *csak* sok név a sok dolog. Bizonyos megismerési pesszimizmus fűződik ehhez: a világrend titokzatos: 52. fr. (Hippol. refut. IX 9) *αἰὼν παῖς ἐστὶ παίζων, περτεῶν παιδὸς ἢ βασιλῆϊ*: az idő gyermek, mely játszik, koczkázik: gyermek-királyság; azaz: a mi értelmünk számára a világ rendje olyan szeszélyesnek, kimérhetetlennek tűnik föl (*ἀρμονίη ἀφανής!*), mint a gyermekek játéka, tehát a világhormányzás gyermekkirályság a mi szemünkben. (Nem úgy értem tehát, mint Diels, a ki így szól e fr. magyarázatában: «Weltregiment muss als Kinderspiel erscheinen für jeden, der nicht den Schlüssel der Logostheorie besitzt»; ép a Herakleitos logos-elmélete szerint *ἀρμονίη ἀφανής* a világ rendje, «a bölcsesség mindentől külön van», «istennek minden szép, jó, igazságos, míg az ember némelyet igazságosnak, némelyet igazságtalannak fog föl». Ép azok, kik nem hatoltak oly mélyre, mint Herakleitos, fedeztek föl számokat stb., fölfogható dolgokat a világ lényege gyanánt, ezeknek éppen nem gyermekjáték volt a világrend, hanem szépen kimérhető valami. Ép Herakleitos hirdeti ezekkel szemben a világrend transcendens voltát, a mi az előzőkből is látható volt már és a következő néhány idézetből is kiviláglik.) 70. Jambli. de anima: *Ἡ. παίδων ἀθύρματα νενομικεν εἶναι τὰ ἀνθρώπινα δοξάσματα*: gyermekjátékoknak tartotta az emberi gondolatokat.

123. fr. (Themist. or. 5 p.) *φύσις δὲ καθ' Ἡράκλειτον κρούπτεσθαι φιλεῖ*: a természet szeret elrejtőzni. 124. fr. (Theophrastos Metaphys.) *ὅσπερ σάρμα εἰκῆ κεχυμένον ὁ κάλλιστος κόσμος*: a legszebb világrend olyan, mint találomra kiöntött szemét.

Az elmondottakban megpróbáltuk főbb vonásaiban jellemezni Herakleitos rendszerét. Számos egyes probléma volna még hátra, de most csak az alapvonalak meghatározását tűztük ki célul.

Herakleitosnál föllettük a minden alap, hordozó nélküli változás eszméjét. A változásnak emez éles fölfogása nagyban hozzájárul a fogalmak *distinctió*jához, a mi egyik fő feladata és érdeme a görög gondolkodásnak. És a mit már említettünk is, ez az örök változás csak annál élesebben állítja a gondolkodás elé a substantiának tiszta fogalmát, a mely épen a teljesen változatlan valami a dolgokban. Herakleitos postulatálja e fogalmat, mert, mivel semmi állandót, alapot nem lelt a dolgokban, ezért tanítja azt, hogy a tárgy önmaga ellentéte is, két tárgy egyszerre, nincs is tárgy, csak folyton változó jelenségek: ebben az okoskodásban benne van az a követelmény, hogy tárgy csak úgy lehetséges, ha van benne valami, a mi absolute semmi változásnak nincs alávetve.

Hogyan lehetnek az ellentétek együtt, az ellentétek mystikus egysége, mint már említettük, a gondolkodás kategóriáit rejtí magában. Ha a viszony kategóriái ösmeretesek lettek volna előtte, úgy nem lettek volna előtte ily titokzatos egységben egyek az ellentétek, hanem egyszerűen azt mondta volna, hogy az egy tárgy különböző vonatkozásokban ellentétesnek, különbözőnek látszik. Tehát itt logikai problémáról van szó, a logika problémáinak tisztázatlansága okozza, hogy a különféle viszonyokban mutatkozó ellentétes sajátságok ellentétes valóságokká keményednek, melyek összefüggését, egységét csak a mystikus harmóniában érti meg Herakleitos. Így lesznek az ellentétes viszonyokból *objective, a külvilágban külön létező ellentétes jelenségek*, s e vonatkozásokban, viszonyokban megsejtett összefüggés, tehát a mi fogalmaink összefüggése, a *külvilágban uralkodó mystikus egységgé, harmoniává* (mely tényleg létező, nem kép Herakleitosnál) lesz. Egy szürke logikai problémából a világ rendjének megoldása lesz, hol a kavargó ellentéteket a harmonia tartja össze. Ugyanezt a sajátságát az ébredező gondolkodásnak, melyben még a logika és metaphysika szálai összebonyolódnak, látjuk Platónnál. Gyönyörűen fejtegeti ezt Péterfy Jenő: «Dialektikája (Platónnak) varázsszer. Alapjában nem egyéb, mint a fogalmaknak lépcsőzetes emelkedése fajokról nemekre: de ime, szárnyát nyitja a philosophiai szép, fiatal Eros s ez a ma közönséges logikai műtét egyszerre az eszményi világrend tündöklésében tűnik elénk, melynek trónján a szép és jó fogalmak ülnek.» Ez a közös sajátsága Herakleitosnak és Platónnak a tudásnak azon tipikus görög fölfogásán alapszik, hogy a tudás, a képzetek a valóságnak passzív *tükröződései*. Könnyen következik tehát az a gondolat, hogy az az aktív lelki folyamat, melylyel a valóság nyújtotta anyagot rendezzük és ennek formái a valóságot tükrözik szintén.

Parmenides csak a minden változástól ment, tiszta substantiát tartja létezőnek. Herakleitos lelkében is megfogant már e fogalom, mely a világ folyton változó jelenségeiben nem található föl. Ezeket

a változásokat Herakleitos tényleg meglévőknek gondolta, Parmenides pedig tagadta ezek létezését: a kívülvilág csak látszat s csak a tiszta substantia létezik. A következő philosophiai fejlődés fóladata, hogy az ész követelményeihez hiven keresse az alapokat, melyek változatlanok és hordozzák a változásokat (ezek lesznek az elemek, atomok, fogalmak), tehát közvetítsen Parmenides és Herakleitos két szélsőséges álláspontja között.

(Karczag.)

KÖVENDI DÉNES.

HAZAI IRODALOM.

Heller Bernát: Az arab Antar-regény. Összehasonlító irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, 1918. VII+396 o. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Ára 8 kor.

A mű tárgya az arabok egyetlen ránk maradt epikus jellegű irodalmi termékének, *Antar*, helyesebben *Antarah* lovagregényének tartalmi és irodalomtörténeti méltatása. E híres lovagregény, amelyet a keleti kávéházak cabaret-művészei a közönség mulattatására mai nap is szorgalmasan adnak elő, 32 kötetrészt tesz ki, a melyek a hős Antar haditetteit és csodálatos kalandjait versekkel átszótt rimes prózában énekelik meg. H. az Antar-regény tartalmi ismertetése mellett főleg az összehasonlító irodalomtörténet szempontjából foglalkozik az arab hős odysseájával, a mely H. meggyőződése szerint hosszú, csaknem félévezredre kiterjedő irodalmi diaskeuasis terméke.

A mű beosztása röviden a következő: Az Antarproblema rövid ecsetelése után (I. fejezet, 1—3. ll.) a szerző előadja, mit tudunk a regény hősről, a történeti Antarról, a ki a Mekkában kifüggesztett *mu'allagât* (a pogány arab költők versenydalai) közül a hatodiknak volt a szerzője és vagy tíz évvel a hígrah előtt hunyt el (II. fejezet, 4. köv. l.). Majd a regény irányzatát vázolja, a mely a pogány hőst muszlim harczossá, a világ legyőzőjévé gyúrja át s e célból egyrészt Heraklius császárral, Khoszrau perzsa király legyőzőjével, másrészt a keresztshadjáratokkal hozza összefüggésbe és Bouilloni Gottfriedet, az első kereszties királyt Antar fiának teszi meg (III. fejezet, 6—15. ll.). Következik a mű elbeszélő technikájának ismertetése, a melyet a regény kereteinek folytonos tágítása jellemez, úgy azonban, hogy még az elbeszélés főfonalán kívül eső részletek is, a hős sorsával szoros vonatkozásban maradnak (IV. fejezet, 16—21. ll.).

A mű legértékesebb része az V. fejezet, az Antar-regény kimerítő tartalmi ismertetése (22—114. ll.).

Ezután a szerző tulajdonképeni tárgyára térve át, négy fejezetben (VI—IX.) a regény vallási és történeti háttérét ecseteli. Konstataálja, hogy a mű kifejezetten muszlim jellege és síf árnyalata ellenére a türelmes vallásosság jegyében áll (115—124); a perzsa vallásról nem tud sokat, ellenben a hígrah-t megelőző idők perzsa intézményei és az utolsó szaszanidák története nem egészen ismeretlenek előtte (125—149. ll.). A zsidóság csak a XVIII. kötetben jut szerephez, a zsidóklakta Heibar bevételének leírása alkalmával

(150. köv. l.). Annál nagyobb szerepet játszik a regényben a kereszténység, bár azt a szerző nagyon felületesen ismerte (151—178. ll.).

A X. fejezetben H. felveti a kérdést: hatott-e az Antar-regény a keresztény epikára, vagy pedig annak a hatása alatt állott-e s a rokon irodalmi és folk-lore-párhuzamok vizsgálata alapján arra az eredményre jut, hogy egyes «meglepő egyezések» ellenére is, az irodalmi kölcsönhatás kizártnak tekinthető. (179—264. ll.)

A XI. fejezet az Antar regény lovagi eszményéről számol be s annak alkotó elemeivel (szótartás, igazmondás, hűség, nőtisztelet) foglalkozik (264—290. ll.)

A regény genesisét vázoló XII. fejezetben H. Goldziherrel szemben (a ki Egyiptomot tartja hazájának) azt vitatja, hogy az Antarthistória jelen végleges alakját Mezopotámiában nyerte, a XII. században. A mű H. szerint nem egyszerre készült, hanem legalább fél-ezeréves irodalmi munka eredménye, a mint azt a benne gyakori ismétlések, ellentmondások stb. mutatják. Legrégibb rétege Antar és «Ablah szerelme körül forog és határozottan monogám jellegű, azonfelül földrajzi horizontja is jóval korlátoltabb. Idők folyamán az elbeszélés kerete egyre tágult; Antar feleségei egyre szaporodtak s a hős Byzanczczal, Rómával, Afrikával és Spanyolországgal került összefüggésbe (290—306. ll.).

Amint a XIII. fejezetből megtudjuk, jellemrajzolás dolgában a regény elég következetes; ugyanott megismerkedünk stílusával is, a melyet H. néhány példával illusztrál (307—396.).

A XIV., befejező fejezet az Antar-regény jelentőségét ecseteli, a mely H. szerint abban csúcsosodik ki, hogy «egy önmagában álló, rendkívüli fejlődésnek, hozzátehetjük, egy eredeti művelődésnek is, a pogány arab lovagiasságnak ha nem is okiratszerű emlékeit, de jellegzetes, szemléltető hatalmas rajzát adja».

Legyen szabad ezek előrebocsátása után a szerző egyes feltevései ellen felmerülő kételyeimet mindjárt ezzel az utolsó kijelentésével kezdenem. Az bizonyos, hogy az Antar-regény nem a népköltészet terméke. Szerzői írni-olvasni tudó félművelt emberek voltak, mint mai napság a keleti kávéházakban működő *muháki*-k (recitátorok). Az ilyenek némi történeti és philologiai ismeretekkel is rendelkeznek, a melyek révén a régi arab irodalmi hagyományt saját céljaikra kiaknázzák. A regény szerzői minden valószínűség szerint onnan vették a pogány őskorra vonatkozó értesítéseiket is. A kép, melyet a regény a pogány arabokról nyújt, csak nagy általánosságban igaz; a keleti viszonyok stabilitása mellett a mai beduin alig különbözik a régiektől és így az, a mit a regény a pogány arabokról mond, alapjában ugyanaz, a mit bármely bennszülött aleppoi vagy damaszki embertől meg lehet tudni a szomszédos sivatag marczona fiairól. Arról azonban szó sincs, hogy ez a kép antik és értékes kultúrtörténeti tableau volna! Mikor «*Abs* törzse 'Amir fiai ellen küzd, megjelenik Antar «malomba való rosز gebén»! (42. l.) Tán a beduinok malmaikat lovakkal hajtották? Az ő rozoga kézimalmaikon asszonyok örölnék még mai nap is. Vagy ott van a rubintba foglalt két bálványképet tartalmazó karperecz (39. l.). Ilyesmit ugyan a régi beduinoknál hiába keresünk.

Ehhez hozzátehetjük azt is, hogy Antar állítólagos «arab

lovagiassága» szemmel láthatóan a kereszties vitézekről volt mintázva. Az Antar-képviselte lovagiasság eszméjét a realista araboknál sehol sem leljük. «Amr es-Szejbáni (+ 822-ben Ma'mún abbaszida khalifa idejében) beszéli, hogy a régi pogány 'Antarnak valaki azzal a bökkel kedveskedett, hogy ő a legvitézebb az arabok között. — Nem! — De hát akkor hogyan támadt vitézi hírneved? — Mert én akkor szoktam támadni, a mikor a támadást az elszántság jelének nézem s akkor retirálok, a mikor a hátrálást az okosság parancsolja (*Magán el-adab* VI, 293.). A monogámia s a nótisztelet sem teremt a beduinok fáján. Tessék csak elolvasni Imru-l-qais híres *mu'allaqah*-jának elejét! Ha a híres költőkirály «nótiszteelő» volt, akkor minden Don Juan az. Ebben a tekintetben főleg a Wádi el-qura mentén lakó keresztény 'Udrah törzs volt kivétel (Lammens, *Le berceau de l'Islam*, I. Róma, 1914, 189. l.).

Szerzőnk itéletét a könyv értékét illetőleg eszerint inkább oda lehetne módosítani, hogy az 'Antar regény nem annyira a pogány beduinok, mint inkább az örökké fondorkodó, alattomos, hiú és bosszúvágyó arabok képét adja. Milyen csekélységek miatt kapnak hajba ezek a nagy gyerekek egymással! És hogy tudnak pózolni! Hisz a regény verseinek tekintélyes része «a dicekvés és hősködés» irodalmi műfajához tartozik!

H. fejtegetései a regény mezopotámiai eredetét illetőleg sem meggyőzők. Szíriára vagy Egyiptomra ép olyan joggal gondolhatunk, mint 'Iráq-ra. Tekintettel a keletiek minden képzeletet meghaladó mozgékonyására, éppenséggel nincs kizárva, hogy a regény szerzői mindezekben az országokban megfordultak és mindenütt találtak valamit, a minek naiv elbeszélésükben hasznát tudták venni. A mű korát illetőleg H.-lél csak abban értünk egyet, hogy a XII. század csak a regény végleges alakjának «terminus a quo»-ja lehet. Ezt a kérdést csak úgy lehetne dülőre juttatni, ha az ember az Antarra vonatkozó irodalmi hagyományt összeszedné és feldolgozná; sajnos H. nem foglalkozik a problémának ezzel a legérdekesebb oldalával.

Végül nem hagyhatjuk szó nélkül azt sem, hogy H. egész sereg arab szót használ, a nélkül, hogy értelmüket az olvasónak megmagyarázná. Ilyenek: *Khoszru* (így nevezik az arabok a perzsa királyt, 28. l.), *Maddín* (Ktesiphon szyr-arab neve, 29. l.), *kunja* (melléknév, ellentétben a vezetéknevvel, 45. l.), *ghúl* (lidércz, 54. l.), *theriák* (gyógyszer, 60. l.), *káhin* (varázsló, 62. l.; csak a 87. l. teszi hozzá: «bűvészpap») *kaszida* (költemény, 71. l.), «*ghúlok*, *dsinnék*, *iblszek*» (lidérczek, démonok, ördögök 87. l.), «Salamon *dsinnjei* és *ifritjei*» (démonjai és rossz szellemei 117. l.), *marzubán* (örgrófféle a perzsáknál, 93. l.), «*dsár*-viszony» (clientela, 97. l.). Nem minden olvasóról kívánhatja a szerző, hogy az ő kedvéért arabul tudjon; tudtommal az itt elősorolt szók között egyetlen egy sem honosodott meg nyelvünkben. Nár el-Maszszíh (sic!) nem «Messiásfényt» jelent (105 l.), hanem: «a Messiás tüzét».

E kifogásokat nem tekintve, H. könyve szorgalmas munka gyümölcse. A szerző nagy olvasottsága kétségtelen. Legértékesebb részei a regény tartalmát esetelő V. és a folk-lore elemeket taglaló X. fejezet, a melyek szélesebb körök érdeklődésére tarthatnak igényt.

(Budapest.)

K MOSKÓ MIHÁLY.

Rákosi Jenő: A magyarságért. Budapest, é. n. «Élet» kiadása, Révai-bizomány. 8-r. 297 l. Ára 7 K.

Rákosi Jenő a tett embere. Ezek az írások, a miket mintegy negyven évre visszamenőleg összegyűjtött, az akarás és a hatás jegyében születtek. A könyv az egyetemes kulturáredeklódés — irodalom, színház, zene, festészet, kultúrpolitika — témáit öleli föl és minden részében, agitációs célzattal, egy főeszméért: a *magyarságért* harczol. Rákosi Jenőnek és a könyvnek épen ebben van a jelentősége. Nem az itt összegyűjtött, sokszor semmitmondó tárczacsevegeések irodalmi értékében, hanem a tiszteletreméltó lelkesedésben és a nemzeti szellem erős hangsúlyozásában. Ma — a nemzeti és faji eszmék élet-halál harczának idején — különösen aktuális a könyv alap gondolata. A politikai és társadalmi rendnek és a világnézeteknek nagy átalakulási folyamatát éljük, mely van olyan sorsdöntő ránk nézve, mint mikor a pogányság és a kereszténység határmegyéjén állottunk. Ilyen korokban, mikor az új világ térfoglalását meggátolni nem lehet, sőt örömmel kell üdvözlönnünk, végzetesen fontos, hogy a haladás, az új nemzedék világnézete mellett őrt álljon a hagyomány ereje, mely a fejlődést a multhoz kapcsolja és a mult értékeit nem hagyja feledésbe merülni. Hogy olyan emberek, a kiknek gondolkozása nem a magyarban gyökerezik, ne dobják félre máról-holnapra legszentebb hagyományainkat és ne ültessenek helyébe olyan szellemet, melytől az ország legnagyobb része idegen. Rákosi Jenő fölveti a kérdést, mely előtt politikai és osztályellentétek elsimulnak: magyar-e valaki vagy sem és a magyarsága előbbre való-e, mint valami más — nemzetközi — közösségbe való tartozás.

Nemcsak a könyv jelentősége, hanem a tartalma is a magyarság eszméjében merül ki. A «magyar glóbusz»-nak, a «nemzeti» nyelvnek — mint a nemzeti géniusz megtestesítőjének — külön cikkeket szentelt Rákosi Jenő. Lelkesedésében a «legtisztább, legeredettebb, leglogikusabb és legérdekesebb» nyelvnek tartja Európában a magyart. Lénában is csak a magyarság érdeklí és meghatódik azon, hogy árpádházi királyaink négy szentet adtak az egyháznak. Rákosi álláspontja valóságos imperializmus a kultúra területén. Egy dologban — az idegen szavak kérdésében — túl is megy a célón: küzd a magyar szellemből fakadt nyelvújítási szavak ellen és helyettük telerakná nyelvünket egy csomó magyarosan írt idegen szóval, abban látva a nemzeti szellem diadalát, ha minél több ilyen elemet tud magába olvasztani. Ebből származnak azok a nyelvi és helyesírási csodabogarak, melyek a *Budapesti Hírlap* — Rákosi lapjának — olvasóit sokszor dilemma elé állítják.

Sajnálhatjuk, hogy hiányzanak a kötetből épen azok az irodalmi harczok, melyeket Rákosi a *Nyugat* irodalma ellen és legújában Gyóni Géza mellett folytatott. Ezek a harczok, melyekben két világnézet kerül szembe egymással, ma már történelmi jelentőségűek. Kétségtelen, hogy Rákosi álláspontja a modernséget illetőleg ingadozó. Egyszer — érthetetlenül — azt kifogásolta íróinkban, hogy: «megrészegednek Zolán, az olasz veristákon és a Norvégia kódéval borított Ibszenen [sic]», máskor meg — 1893-ban egész modern fölfogásával olyan poétát óhajt, a ki kora «tartalmát tudja megfelelő

becsű formába önteni». Mert — teszi hozzá — «elverselni a régi témákról régi mód szerint: erre akad elég ügyeskezdő ember» (142. l. V. ö. még 65. l.). Vajjon nem jelenti-e ez — a mai korra alkalmazva — elismerését annak a témakörnek és költői stílusnak, a mi Ady, Babits és Kosztolányi műveiben megnyilatkozik.

Rákosi æsthetikája, melyet kritikái megnyilatkozásaiban léptenyomon elárul, természetesen nem a mai irodalmi ízléssel egyezik meg. Neveltetése, gondolkozása, ízlése abba az úttörő nagy nemzedékbe sorolja őt, mely hatvanhét után a modern Magyarország kultúrájának alapjait lerakta. Ez a nemzedék Shakespearen nőtt föl és a hősi eposzban látta az irodalmi ideált. Ime az *Endre és Johanna* költőjének kedvenc olvasmányai, melyek az ízlését egész életére megalapozták: a *Zrinyiász*, a *Két szomszédvár*, a *Nibelung-ének*, Homeros eposzai (190. l.). Baksay Homeros-fordításáról külön cikk is van a könyvben. Itt — azt hisszük — téved Rákosi. Kétségtelen, hogy a Baksay fordítása a legköltőibb magyar *Ilias*. De nem egyszersmind a leghoméroszibb is. Rákosi szerint «magyar verses köntösben, magyar epikai nyelven kell visszaadni Homéroszt». Nem fordítást kíván, hanem gyökeres megmagyarosítást a neveknek és a hangnak. Ez lehetett a tizennyolczadik század lelkes magyarosítóinak a célja, a kik Lear királyból Szabolcs vezért csináltak, de ma a műfordítás lehetőleg az eredeti szellemének visszaadására törekszik. A homéroszi szellem legtokéletesebb visszaadását máig is a művészi próza tudta elérni, — Gyomlay és Csengeri fordításaira gondolok — költői formában pedig csak a hexameter közelítheti meg Homéroszt: az a klasszikus epikus stílus, melyet nálunk a hexameter virágzása fejlesztett ki.

Legkiemelkedőbb része a kötetnek a *Bánk bánról* írt cikk. Itt az æsthetikus Rákosi a tragikum legmélyebb fölfogását — a psziszimista világnézetten alapuló tragikumot — képviseli és Bánk bán bukásának okát épen a hős kiválóságában keresi. Hasonló művészi megértésről tanuskodik az a józan nézete is, mellyel Shylok alakjától megtagadja a tragikumot (247. l.). Az «örökké szép», melynek megvalósítását Rákosi a művészetektől várja (166. l.), természetesen megvalósíthatatlan ideál marad: minden korszak másban keresi az «örökszép» és a legellentétebb szépségű művek élnek túl az egymásra következő korszakokat. A szépek erősebb hangsúlyozása maga is egy speciális korizlésre mutat, melyben Rákosi ízlése is gyökeresedik, de a melynek helyébe a modern művészet talán inkább a «kifejezőt», az «érdekeset» ültette, vagy valami egyéb megdefiníálhatatlan fogalmát a konvencionális széptől eltérő «művészi»-nek.

Rákosi Jenő könyvének tartalma ma már a kritika történetébe tartozik, de eszméje: a *magyarság*, a magyar szellemi élet jövő fejlődésére is aktuális marad.

(Budapest.)

ZOLNAI BÉLA.

Kéky Lajos: Tanulmányok Arany János epikájáról. Olcsó
Könyvtár 1843—1847. sz. Budapest, Franklin-Társ., 1917. 123 l.

Ebben a füzetben négy cikket gyűjtötte össze a szerző, melyek különböző időben és helyeken jelentek ugyan meg eredetileg, de mindenképen jól együvé illenek. Nemcsak tárgykörük közös volta

(Arany epikája) kapcsolja őket egymáshoz, hanem szempontjaik és a tárgyalás módja is. Kéky érdeklődésének állandó tárgya: a költői *egyéniség*, mely épen azáltal tudja eredetiségét kifejezni, hogy magába olvasztja a kívülről reá ható ezer meg ezerféle benyomást. Az élet-körülmények hatását Aranyra gondos elmélyedéssel mérlegeli szerzőnk s talán főképp az Arany lelkén az életviszonyoktól ejtett sebekről tud igen pontos «láttelelet» adni. Uralkodó szempontnak, mely e kis gyűjtemény darabjait szorosabb egységbe vonja: mégis az irodalmi hatások nyomozását tekinthetjük. Ilyen irányban ez a füzet hasznos *kézikönyvként* is alkalmazható Arany epikai költészetére vonatkozólag. Az első cikkben így jelöli ki maga számára a feladatot: «Egy-egy nagy tehetségnek irodalomtörténeti beállítása és értékelése első sorban ezen a kérdésen fordul meg, ezt kell vizsgálnunk Aranyánál is: mit örökölt s mit hagyott örökségül?» (7. l.). A négy cikk együttvéve inkább a felvetett kérdés első felére vet rendkívül sok pontból fénysugarakat, meg lévén győződve szerzőnk arról, a mivel különben Arany maga is tisztában volt (21—22. l.), hogy az irodalmi hatások a lángész eredetiségére nem lehetnek veszélyesek, áldásosak azonban annál inkább. Széles látókörre és nagy olvasottságra valló szemléje során egymásután megállapítja Kéky, hogy Arany epikájára hatással volt: a biblia, Homeros, a Nibelung-ének, Ariosto, Byron, kisebb mértékben: Vergilius, Firduszi, Tasso, Dante, Osszián, Bürger, Tennyson, Balzac; a hazai irodalomból: a magyar népköltészet, Tinódi, Ilosvai, Zrínyi, Gyöngyösi, Gvadányi, Csokonai, Vörösmarty, Petőfi, Kemény Zsigmond. Az irodalmi hatások kérdését ezen általános áttekintés után (mely az első cikkben foglal helyet) alkalomadtán — Aranynek egy-egy művével kapcsolatban — szívesen részletezi is. Az *Elveszett alkotmány*-ban a paródia fonák-szövetén is meg tudja jelölni sok kisebb-nagyobb hatás fonalát; *Az elveszett alkotmány az Aeneis* paródiája nemcsak egyes részleteiben, hanem tárgyában, meséjében, szerkezetében, s nemcsak kivitelében, hanem felfogásában is» (64. l.); de nemcsak Vergilius hatása érvényesül, hanem Vörösmartyé, Miltoné (a címében), Pázmándi Horvát Endréé (a kezdő szavakban), Kisfaludy Sándoré, egyik Szt. László-mondánké, a Zrínyiászé, az Odysseiáé, Tassóé, Szilágyi István szatirikus *Emlékbeszédéé*, Fazekas *Ludas Matyijáé*, Gvadányié, Blumaueré, Petőfi *Helység kalapácsáé*. Vagy ott van pl. Arany *Az utolsó magyar* cz. töredéke, melynek tervéről megállapítja szerzőnk, hogy «bizonyos irodalmi sugallói is voltak» (96. l.); ilyenek: Vörösmarty *Magyarvár* és *Rom* cz. epikai költeményei, Jókai *Másik haza* és *A varchoniták* (s esetleg *A khámok utóda*) cz. novellái, Ricardo barát *De facto Ungariæ magnæ* cz. irata, Pázmándi Horvát Endre *Arpádja*, Ipolyi *Magyar Mythológiája*. sőt Anonymus és Osszián is. Kéky eljárása a *János vitéz* és a *Toldi* közti viszony fejtegetésénél válik legmélyrehatóbbá, s egyszersmind legművészibbé is, mert itt az irodalmi hatás érvényesülését főképp mint lélektani folyamatot mutatja be, melyet Arany eredeti költői egyéniségének törvényei szabályoztak. Kékynek ez a tanulmánya — a Nagy Sándoréval közösen — tudvalevőleg a M. T. Akadémia Lehr Albert-díját nyerte el 1913-ban.

E tartalmas könyvecske, mint említettük, nem kizárólag az irodalmi hatások nyomozásával foglalkozik, de ezt az utóbbi szem-

pontot tartjuk benne legtanulságosabbnak, mert a lángész fogalmát nem a legszokottabb oldalról igyekszik nézni. Míg mások pl. Petőfi-ben kizárólagosan a teremtő lángelmét szereik hangsúlyozni («Egy-szerre csak egy fiatal vándorszínész jelenik meg a magyar költészet szent berkében és mint valami varázsszóra megváltozik minden,» *Riedl*): Kéky nem hisz az ugrásszerű változásokban, a fokozatos fejlődés elvét nem engedi elhomályosítani s Petőfire vonatkozólag is leszögezi, hogy «valamint a lyrában, ebben [t. i. az epikában] sem volt Petőfi olyan határozottan forradalmár jelenség, a milyennek első tekintetre látszik» (73. l.); az úttörők közül mindjárt meg is nevez kettőt: Gvadányit és Vörösmartyt.

A szóban forgó négy tanulmány mindegyike mutatja, hogy a szerző nem csupán alkalmilag frogatott Arany költészetéről, hanem ebben el is tudott mélyedni. Egy-egy pár sornyi részlet a különböző czikkekben néha szóról-szóra megismétlődik, a mi bizonyosan véletlenség, s azt bizonyítja, hogy szerzőnk véleménye egyik-másik kérdésre nézve annyira lehiggadt és megállapodott, hogy állandósult kifejezés tapadt hozzájuk önkéntelenül.

A füzetet az Arany epikájára vonatkozó — 18 lapra terjedő — beces bibliographia zárja be.

(Karczag.)

ZSIGMOND FRENCZ.

Kornis Gyula: A lelki élet. I. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1917. 8-r., 391 l. Ára 5 kor.

Tudományos életünk szervezetienségének egyik legfeltűnőbb jelensége, hogy szűk és legszűkebb köröket érdeklő dolgozatok nagy számban jelenhetnek meg akkor, a mikor nagy tudománysszakok általános eredményeiről, mai állásáról a magyar olvasó csak a lexiconból vagy külföldi munkákból tájékozódhatik. Kornis munkájának kimondott célja az, hogy ezt az igazán tarthatatlan helyzetet saját tudományának terén megszüntesse. Összefoglaló ismertetését akarja adni a lélektan módszereinek, irányainak, eredményeinek, a mint azok a jelenkori tudományban megnyilatkoznak. Ha a szerző egyebet nem is nyújtott volna, már ezzel is nagy szolgálatot tett volna a magyar tudományos kulturának. Széleskörű tájékozottsága, a philosophiai és lélektani képzettségnek az a szükséges összeműködése, a mely ma oly ritkává vált, a népszerűséget és a komoly tudományos tárgyalásmódot szerencsésen összehangoló stílusa a maga nemében valósággal mintaszerű munka megalkotásához segítették. De már ez az első kötet is mutatja, hogy a szerző törekvése egyáltalán nem merül ki az ismertetésben és összefoglalásban. Ő a mai lélektani kutatások szétágazó irányainak, ezer részleteredményének *synthesist* akarja nyújtani s ehhez egységes szempontra van szüksége. Ám éppen ez a szempontja az, a mely a szellemi tudományok, így a philologia és a nyelvészet számára is különös, a német, francia és angol rendszeres lélektani munkákat is meghaladó jelentőséget ad könyvének. A szerző ugyanis Dilthey megtermékenyítő kezdeményezését követve az egyoldalú physiologiai és kísérleti lélektanon kívül a szellemi tudományokkal és a történelemmel szoros összeműködésben haladó lélektan kiépítését tartja korunk nagy feladatának, mely-

hez régebbi munkáiban maga is értékes adalékokat szolgáltatott. Ez a szempont egyelőre inkább a bevezetésben domborodik ki; a most megjelent első kötet tárgyánál fogva (az érzetek tana) kevésbé érvenyesíthette, de annál nagyobb érdeklődéssel várjuk a további két kötetben való kifejtését és alkalmazását.

Részletes bírálatra e helyen nem vállalkozhatom s így csak jelezni akarom, hogy a szellemi tudományok és a lélektani szempontok összekapcsolásának nagy jelentősége nem téveszthet meg a két tudománysoport teljes különbözősége felől. A szellemi tudományok igazi tárgyát nem «mindig a lelki élet valamely megnyilvánulása», hanem a lelki életben, élményekben *kifejezésre jutó* értékek, jelentések, mint az irodalom, a jog, a philosophia, a tudomány alkotja. A szellemi élet ezáltal más, több, mint a pusztá lelki élet. Pl. egy mű mindig több, mint az író lelki élete: érték, érvényesség, jelentés. Ez az oka annak, hogy a szellemi tudományoknak a lélektanon kívül önálló, autonom módszerekre van szükségük. Azt hiszem, ezen a ponton Kornis túlságosan ragaszkodott a XIX. század utolsó évtizedeinek psychologisztikus szemlééhez, a melynek egyoldalúságát különben ő maga is elismeri.

A munka tudományos használhatóságát nagyban növeli a kitünő bibliographia, mely a lélektan történetét és mai irodalmát egyforma gondnal és szeretettel öleli fel. Valóban mindenkinek, a ki egy tudományszakot komolyan művel és a kinek egyéni fejlődésén kívül tudományos kultúránk sorsa is fontos, kötelessége volna, hogy egy-egy tudományszakról ehhez hasonló munka írására vállalkozzék.

(Budapest.)

FOGARASI BÉLA.

Protestáns Esték. Felolvasások a vallás, nevelés, irodalom, történelem és társadalom köréből. Szerkesztette és közléstesi *Kovács Sándor*, theol. akad. tanár, a M. Prot. Irod. Társaság pozsonyi körének titkára. III. kötet. Budapest, 1916. Hornyánszky V. nyomdája. XVI + 688 l. Ára 12 K.

E testes kötetben, mely a M. Prot. Irodalmi Társaság pozsonyi körének húsz esztendei munkájáról számol be, a kör kebelében az utóbbi 20 év folyamán tartott irodalmi és tudományos felolvasásokat közli, a vallás, theologia, történelem, nevelés és bölcsélet körébe vágó dolgozatok mellett több olyan akad, a mely a philologust is érdekli. Így mindenki nagy érdeklődéssel olvashatja *Bruckner Győző* értekezését: «Renaissance-kori erkölcsi állapotok hazánkban», mely az egykorú krónikák, történelmi adatok nyomán megrázó képet fest hazánk erkölcsi állapotáról a mohácsi vést megelőző 50 év idejéből s ezzel megzafolja azt az állítást, mintha nálunk a reformáció rohamos elterjedését nem a lelkeknek megváltás, megtisztulás után való sóvárgása idézte volna elő. *Hornyánszky Gyula* «A szocializmus költészete a görög ókorban» cím alatt Pherekrates, Aristophanes, Euhermos és Jambulos szocialisztikus ízű darabjait ismerteti. - *Sziklay Ferencz* «Győry Vilmos vallásos lyráját» tárgyalja; Győry lyrai költeményeiben a pap csodálatos öszhangba forr össze a költővel; bennök meleg vallásosságot, mélyen gyökerező hitet, embertársai iránt szelidséggel párosult jóságot, végül derült életfelfogást talál az olvasó kere-

setlen megnyilatkozásban. *Markusovszky Sámuel* a nagyhírű pozsonyi tanár és lelkész: «Bél Mátyás» tanári és irodalmi működéséről nyújt részletes rajzot, de az előbit tüzetesebben feltünteteti, mint az utóbbit; kár, hogy kiadatlan kéziratának egyrészéről nem a saját utánnézése, hanem a mások információi alapján referál: *Gagyí Dénes* «Rousseau vallásbölcselete» című dolgozata eléggé hű képet rajzol a genfi philosophus vallásos felfogásáról, annál hibásabbak életrajzi adatai; itt nagyon elavult és megbízhatatlan források után indulhatott, így pl. szerinte Rousseau 1 hónapig volt a torinói menedékházban (4 hónap h.), körülbelül 3 évet töltött az Ermitage-ban (20 hónap h.), utolsó esztendejét Ermenonville-ben töltötte (6 hét h.), az Ermitageban és Montmorencyban töltött 8 évi (6 évi h.) tartózkodásának két főmunkáját (3 h.) köszönhetjük; gyermekeit az Ermitage-ban való tartózkodása idején megpróbálta felkutatni (Luxembourg hercegné tett ez iránt lépéseket Montmorencyban tartózkodása idején). Végül *Hornyánszky Aladár* (Babel és a biblia) és *Raffay Sándor* dolgozata (Az oberammergau-i passiojáték) is érinti egy és más ponton a philologia tárgy körét.

(Sárospatak.)

RÁCZ LAJOS.

Földessy Gyula : Arany János, az ember és a költő. Budapest, 1917. K. 8-r. 54 l.

A költő iránti szeretettel, rajongással, nagy megértéssel írott mű új szempontból mutatja be nekünk Arany Jánost. «... Arany János egyéniségének magyarázatában mindenekeelőtt a költő egy kvalitására, az *ő konzervatívizmusára kell szult vetni.* Ő nem csupán egyszerűen konzervatív költő, hanem a konzervatív, azaz a régi megőrzésére rendelt élettenenciának legtisztább, legtipikusabb megnyilatkozása a világhírlészetben... Arany egész lényét átható, a szó legnemesebb értelmében vett, eszményi konzervatívizmus az, a melyet *Arany legfőbb emberi és költői tulajdonságának tartok* a mely az ő művészevényiségében nagyon sokat megmagyaráz s elsősorban épen azt, a mi benne kivételesen nagystilű.» Arany életkörülményei is mind hozzájárulnak ahhoz, hogy «a konzervatívizmus legnagyobb költőjévé» fejlődjék, így fogékony ifjúkorának olvasmányai: a biblia és a tizennyolczadik századvégi régi magyar irodalom is. A szerző Arany konzervatívizmusát főként az epikai hitel kérdésében elfoglalt különböző fejlődési pontjain mutatja be. Az eposzi hitel Aranynek eleinte öntudatlan, de az idők folyamán mind tudatosabb eszköze elmélete és művei megalkotásánál.

Földessy szerint Petőfi és Arany, egymással szembeállítva, a két legvégletesebb ellentétet: a forradalmiságot és a konzervatívizmust képviseli. A szerző azonban elfelejti, hogy ezt a korok közötti különbség is okozza. A negyvenes években, a forrongás s különösen a forradalom éveiben nemcsak Petőfi, hanem minden író, Arany is, forradalmi hangon ír. Nemcsak lapjában, a «Nép Barátja»-ban, megjelent sokszor Kossuth hangjánál is izgatóbb politikai cikkei (Országczimer, nemzeti szín. — Mentsük meg a hazát! — Fellázadtunk-e mi magyarok?) hanem ezidőbeli levelei és költeményei is (A szegény jobbágy. — Egy életünk, egy halálunk. — Lóra...! — Az örökség. — Beállot-

tam... — Április tizennegyedikén. — Rásüt az esthajnal... — Van-e olyan... de legfeltűnőbbben: János pap országa) forradalmi érzelmeiről tesznek tanúságot. Az ötvenes években pedig, a Bach-korszak idején, mikor a nemzet érdeke, hogy az idegen ujitásokkal szemben a régihez, a meglévőhöz, a magyarhoz ragaszkodjék, mindenki s így Arany is, konzervatív. Kétségtelenül ez is hozzájárult és ebben is kereshető konzervativizmusának egyik forrása, mely ekkor a kor ránkényszerítette helyzetnek ellenhatásaként jelentkezett. A két költő közötti ez ellentétre támaszkodik Földessy azon állításában, hogy Petőfi és Arany rajongóinak véleménykülömbösége «az elkeseredett, csaknem gyűlölködő indulatosságig fokozódott.» Ez mindenesetre túlzott állítás, mert ily éles ellentét nincsen. Láttuk, hogy a nyugodt, szemlélődő, epikus Arany is megüt forradalmi hangot, mikor a viszonyok és a kor azt belőle kiváltják. És hogy Petőfinél nem találunk nyugodtabb, megállapodott, a multa tekintő konzervatív hangot, az nemcsak közömböséséget nem ismerő egyéniségének, vibráló érzéseinek, hanem izgalmakkal telt kora hatásának, fiatalságának, korai elmulásának tudható be. Itt említhető még, hogy Földessy Petőfi és Arany elientétes világnézetének bizonyítására kissé önkényesen állította össze idézeteit. Nem lehet Arany hangját az abszolutizmus alatt írt költeményeiben szembeállítani Petőfiné a forradalom alatt írt költeményeivel. A korhangulattal s egyéb körülményekkel a költőknek a hangja is változik. Hogy a nyolczvanas évek éretlen kritikusai sajnálkoztak Aranyon, «a szegény képzeletű és ridegszívű költőn», az meglehet, de fölösleges volt szóvátenni. Mi már messzeestünk a Toldi szerelme költőjének ilyen megítélésétől, s ez teljesen idegen, érthetetlen előttünk.

Mielőtt a könyvecskét kezünkől letennők, nem mulaszthatjuk el dicsérőleg megemlíteni, mily szépen fejtegeti a szerző a két ellentét: a konzervativizmus és a forradalmiság örökös harcát. Sok új gondolata között egyik meglepő eszméje, hogy a klasszicizmus és a romantizizmus minden művészet, irodalom terén mint e két ellentétes tendencia, a konzervatív és forradalmi irány, áll mindvégig szemben egymással. Összbenyomásként megállapíthatjuk, hogy művészen belül lelkese, érdekes, értékes, bár a milieut nem eléggé tekintetbe vevő s így kissé egyoldalú művet nyertünk.

(Budapest.)

JAULUSZ ILONA.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

G. Wacker: Über das Verhältnis von Dialekt und Schriftsprache im Altfranzösischen. (Beiträge zur Geschichte der romanischen Sprachen und Literaturen, herausg. von M. F. Mann.) Halle a. S., 1916. 8-r., 87 l. Ára 2 M 30 Pf.

Az ó-francia kétes eredetű szövegek származási helyét, korát, esetleg szerzőjét fonetikai alapon mechanikusan szokták meghatározni. Nyelvelmékekből és az élő nyelvjáráásokból megszerkesztett

nyelv kritériumai döntik el a hovátartozás kérdését még akkor is, ha a történeti adatok mást bizonyítanak. Az ó-francia szövegek ilyen nyelv elemzéséből levont téves következtetések és a mechanikus módszer egyoldalúsága ellen tiltakozik a címűl irt könyv szerzője. Különböző nyelvterületről való ötvenkét szöveg nyelvi elemzését és a nyelvészeti atlasznak (*Atlas linguistique de la France*, par Gilléron et Edmond, Paris, 1902—1910) a mai nyelvjárásokra vonatkozó adatait veti egybe. Nem nyújt újabb adatokat, de új szempontból vizsgálja a másoktól megállapított tényeket. Mestere, Morf H., a berlini egyetem tanára ingatta meg a régebben követett módszer helyességébe vetett hitet (*Arch. für das Stud. der neueren Sprachen*, 132. k., 256. l.) és Morfnak a nyelvjárásokról vallott nézetét (v. ö. *Zur sprachl. Gliederung Frankreichs. Berlin*, 1911) tükrözteti ez az értekezés.

A hangtani tényekből való mechanikus következtetés eredménye, hogy a régebbi irodalom legtöbb szövegét Normandiából vagy Picardiából származtatták. Már Suchier H. (Gröbers *Grundriss* I. k., 572., új kiad. 727. l.) utalt arra, hogy irodalmi nyelv volt már a tizenkettedik században és az a *norman*-nak nevezett dialektussal azonos. A jellemző vonások nem utalnak *normandiai* (helyi) dialektusra, hanem a francziának (*francien*) régebbi fejlődési fokára. Az angol területen uralkodó angol-normann nyelvjárás ehhez a hagyományos alakhoz ragaszkodott. Francia területen a nyelv fejlődésének következménye, hogy az irodalmi nyelv a XIII. században az előző korszakétól elütött. Ebben a korban az észak-francia (belga-román) városokban virágzó irodalom nyelve hatott és ezért a picardiai nyelvjárás területére szorítottak utalni a művek nagyobb részét. Azoknak időrendben 1200-tól 1400-ig való csoportosítása és tájszólási sajátosságainak vizsgálata arra az eredményre vezet, hogy alig van picardiai (helyi) dialektusban írt szövegünk. Egyes írók nyelvében a picard ejtés tükröződik és csak *francia-picard* irodalmi nyelvről szólhatunk.

A nyelvészek a szövegeket egyes területekre kizárólag hangtani kritériumok alapján utalták, habár a szerzők következetesen egyik ejtéshez sem ragaszkodtak. Mesterkéltnél irodalmi nyelven írtak, melyből kirí egy-egy tájszólásra valló alak. Az értekezés idevágó szakaszaiból kiragadjuk a korcsrímek (*Zwitterreime*, 54. l.) bonyolult kérdésének megoldását. A rímelő szópárok közül az egyik picard, a másik francia ejtésre utal (*nice: riche, lance: blanche*). Magyarázata a picardiai nyelvjárás hangtani fejlődésében (Morf), a francia (*francien*) behatásában (E. Richter), az írók egyéni kiejtésében (Suchier) vagy önkényes helyesírásában (Foerster) keresték. A szövegeket picardiai nyelvterületre utalja a palatalizált hangnak a francziától eltérő ejtése. A szövegek származási helyét még ez a vonás se dönti el. A XIII. századból való szövegekben tűnik fel sűrűbben. Az irodalmi nyelv picard korszakában honosodott meg és nem picardiai származású írónál is előfordul.

A régi francia tartományok területéhez kötött nyelvjárások szerepe az irodalmi áramlatokban jelentékenyen megesappan. Az értekezésben említett ötven író közül harmincegyet Picardiából származtattak, habár csak tizennégy kétségtelenül odaváló, tizenhetet nyelvi kritériumok alapján utaltak oda. Ile de France az irodalmi fejlődéshez kis mértékben járult hozzá, Picardia annak rovására elő-

térbe nyomult. Az újabb felfogás ezt az arányt módosítja. Az írók nem anyanyelvjárásuk sajátosságait őrzik meg, hanem kevésbé színes irodalmi nyelven írnak. A XII. századig Franciaországban ez a normannal azonos nyelv volt, a XIII. századtól kezdve attól elütött a természetes nyelvfejlődés következtében és néhány picardiai vonást olvasztott magába. Abból a szempontból, hogy az írók mennyiben térnek el az irodalmi nyelvtől, a származási helynél fontosabb az, hogy milyen körülmények között élnek, milyen udvarral vannak összekötetésben, milyen fokú a műveltségük. A vándorénekesek hivatásuknál fogva nem ragaszkodhattak bizonyos nyelvjáráshoz. Szülőhelyük nyelvének sajátosságait leginkább a krónikások (Philippe Mousket) és az egyházi állást viselő szerzők (Renelus de Moillens) őrizték meg.

A szerző ezt a megtermékenyítő, a nyelvészetre és az irodalmi kritikára értékes új gondolatot rendkívül világosan és széles alapon tárgyalja. A kutatás kiterjeszhető volna más korszakokra. A történeti hangtannak mechanikus felfogása ellen a német nyelvészek köréből hangzik fel a tiltakozás, miután a németek túlozták legerősebben a hangtani kriteriumok alkalmazását. A visszahatás Németországon kívül se maradhat el, mert ott is többnyire a német nyelvészek nyomában jártak.

(Kölozsvár.)

KARL LAJOS.

C. Brakman: Miscella tertia. Lugduni Batavorum, E. J. Brill, 1917.

8-r. 1 + 45 l. Ára 1 holl. frt.

Sűrű egymásutánban jelennek meg a szorgalmas hágai Brakman-nak kritikai dolgozatai: a *Miscella* (1912), *Miscella altera* (1913) után, melyeknek súlypontja Arnobius szövegén van, most nyomon következik harmadik miscella-gyűjteménye. Ebben Seneca philosophus érdekli első sorban, kinek szövegével már előbb is (*Ammiana et Annaeana* 1909; *Annaeana nova* . . . 1910) szívesen foglalkozott, aztán Apuleius nagyon is beteg metamorphoses-szövege, Celsus medicina-ja, Martialis, Firmicus Maternus. Ezekon kívül ad még néhány szövegjavítást és párhuzamot Plautus Amphitruo-jához, Cicero-hoz (de domo sua), Pomponius Mela-hoz és Boethius cons. phil.-hez. Összesen 62 szövegkritikai cikket és 58 párhuzamos helyet (nagyobb számban Firm. Maternus ~ Arnobius-egyezéseket) gyűjtött össze ebben a füzetében.

Szövegjavításaiban okos konzervativizmus vezeti; főgondja a kírati lectio igazolása. Dicséretére legyen mondva: nem vakmerő és nem romantikus, e mellett azonban — főleg lacunák kitöltésében — igen szerencsés leleménnyel dolgozik; divinaló tehetsége itt széles gyakorlattal és olvasottsággal párosul. Külön ki kell emelnem egyiket igazán sikerült javítását; Sen. cons. ad. Marc. 11, 1 . . . putre ipsa fluidumque corpus et cauis + morbos repetita sperasti tam inbecilla materia solida et aeterna gestasse? Meggyőzően fejti meg itt a corruptela keletkezését: a morbos s betűje a -rum rövidítésére használt jelből keletkezett s így a helyes olvasás: cauis morborum, a hol is causa = morbus, a jelenség pedig az ú. n. genit. inhærentiæ vagy g. identitatis (v. ö. Brakman: Arnobiana 14 s k. lk.), melynek

egyéb példáira is akadunk Senecánál (nat. quæst. IVa 2. 5 scopulos cautium; Med. 736 frigoris glacies). A causa = morbus jelentését igazoló példák, melyeket Br. a 3. és 33. lapokon felsorol. könnyen bővíthetők Rönsh: *Itala v. Vulgata* 306 és Marcellus: *de medicamentis* (ed. Niedermann, 1916) 29, 26; 32, 16, továbbá 7, 20; 8, 23 stb. segítségével (v. ö. Niedermann ed. 291 l. s. v. causa 2.). Ép ily sikerült Cic. de domo 76 illa vis non modo propulsanda, sed etiam emendanda fuisse videatur — javítása; emendanda szerinte helyesen commendanda és a hiba a emendanda rövidítés útján keletkezett.

Még néhány megjegyzést: Sen. de const. sap. 13, 4-ben az A hostes *posttrinos* lectióját inkább h. *pessimos*-ra javítanám, mint Br.-nal *postremos*-ra; Sen. de vita b. 17, 2 (az A-ban: cur aurum disponitur) Br. szerint így olvasandó: cur auro <lacunar> disponitur; engem azonban a gondolati összefüggés, a clausula hiánya s palaeographiai szempontok arra indítanak, hogy inkább egy: cur aurum <avare> disponitur olvasást ajánljak, különös tekintettel Sen. benef. VII 10, 6-ra: divitias suas disposuit (v. ö. epist. 90, 40 avarus abscondendo quod sibi iaceret; még: epist. 94, 57; Hor. sat. I 1, 41—42; II 3, 109—110). Ugyancsak nem elégit ki Sen. de tranqu. an. 11, 8 nusquam me in bona ! mali pudebit auctoris. — kiegészítése: in bona <gnoma>; itt a deteriores (s) lectióját (in bona re) az eddigi kiadók és kritikusok következetesen elhanyagolták, pedig nem lehetetlen, hogy valami régi, különleges és épen ezért könnyen félreértett és elferdített jó lectionának a csökevénye. Talán közel fog járni az igazsághoz az a gyanításom, hogy az eredetiben itt «in bonis naribus» állott. A «nares» szót abban a ritka értelemben veszem, melyben Hor. ep. I 19, 45-ben használta (naribus uti = Spötterei anbringen, spotten: Georges; v. ö. epod. 12, 3; ep. I 5, 22—23; sat. I 3, 29; I 4, 8) s melyre Quintilianus is utal inst. or. XI 3. 80 naribus labrisque non fere quicquam decenter ostendimus. tametsi derisus eis, contemptus, fastidium significari solet. nam et corrugare naris, ut Horatius ait, et inflare et movere . . . indecorum est (Kiessling-Heinze; Qu. Horatius Flaccus III. Briefe⁴, Berlin. 1914, 53 l.); ennek megfelelően Seneca id. helyét így fordítom: «a jó tréfát, még ha rossz embertől ered is, szívesen veszem». Az eredeti lectio romlásának útját pedig így képzelném: in bonis naribus > in bonis na reb > in bona reb > in bona re. Lehetne genuina lectio gyanánt egyszerűen «in bona nare»-t gondolni, de ezt a horatiusi pluralisok (nares, naribus) nem javallják. Megjegyzendő, hogy az «in bonis naribus» lectio kitünő clausulát is ad (— — — | — — —), a mi Senecánál nem csekély súlyú criterium veri. Hibázatom Br.-t a s lectionának elhanyagolása miatt máshol is; így epist. 24, 26 esuriam satiabor s sokkal jobb, mint az ő olvasása: esuriam <alar>; epist. 104, 29 aut in republica *Harl.* 2659 jobb, mint Br. olvasása: aut in civitate, mely a BA *intacta* lectióján alapul; csakhogy ez nyilvánvalóan dittographia a fentebbi *exacta*-ból; epist. 121, 21-ben Hense apparatusbeli hozzávetése: *iwatura* petit (læsura formidat) a helyes Br. *iwabilia*-jával szemben; epist. 123, 16 error insanus est s kifogástalan még a clausula szempontjából is (insanandus est BA¹), tehát Br. hasztalanul javít (e. insani animi est), mert az *insanus*-t bizonyosan a következő *amandos* ron-

totta meg. A deteriores értékelésében én *Hense*-vel tartok (L. Annæi Senecæ ad Lucilium epist. mor. quæ supersunt it. ed. O. H., Teubner, 1914, præf. XXVI). Végül Firm. Mat. math. I 7, 13-hoz: innocentium <curas>. <nocentium> securitates, párhuzamai nem igazolják tökéletesen a lacuna kitöltésének helyességét; ellenben hozzáadhatom bizonyítékaihoz a legmeglepőbbet, mely az ő figyelmét elkerülte, Tac. hist. I 3 non esse curae diis securitatem nostram; ez a hely Brakman szellemes hozzávetését erős bizonyossággá emeli.

(Budapest.)

RÉVAY JÓZSEF.

Wilhelm Creizenach: Das englische Drama im Zeitalter Shakespeares. Halle, Niemeyer. I. Teil, 1909. 701 l. II. Teil, 1916. 609 l.

Creizenach nagyszabású újkori drámatörténete negyedik és ötödik kötetének megjelenésével jelentős lépéssel jutott előre. Ez a két újabb kötet, a mely az angol dráma történetét *Shakespeare* korában tárgyalja, önmagában is nagystílusú munka: nemcsak terjedelmét tekintve, hanem a perspektívát is, a melyet az újkori dráma alapos ismerője előttünk feltár, továbbá az æsthetikai elemzések finomságát, a stílusnak kikristályosodott tökéletességét. Kár, hogy az értékes anyag csak nehezen érvényesülhet a szerencsétlen elrendezés miatt. Ez a vád főképp a második kötet ellen irányul.

Az első rész az 1570-től 1587-ig terjedő korszak angol dráma-irodalmának rövid történeti áttekintésével kezdődik. A kötet dereka a *Shakespeare*-korabeli drámai költészet sokoldalú összefoglaló jellemzése. Ez a munka legsikerültebb része. Bevilágít a korszak kihasználást, bérért dolgozó színműíróinak műhelyébe, a hol lázasan lüktető ütemben folyik a munka. Az egyetemektől elzúllott, a színpad csábító büvkörébe vetődött írók némi humanisztikus műveltséget hoznak magukkal, a melyet szívesen fitogtatnak; de az irodalmi értékre való komoly törekvésnek legfeljebb *Ben Jonson*nál akadunk nyomára. Ismerteti az írók vallásos felfogását, a mely többnyire az anglikán egyház tanításaihoz mért. Csak a korszak végén vehető észre a katholicizmus iránti sympathia. *Shakespeare*nél állandó a vonzódás a katholicus hit, de különösen a szerzetesi élet költői oldalaihoz. A színműírók politikai nézetei a feltétlen loyaltás alapján állanak. Álláspontjuk az uralkodó osztályoké s göggel és megvetéssel tekintenek a polgárokra és a népre. A szerző áttekinti az akkori írók tárgyainak tágas birodalmát is; ennek nincsenek korlátai sem térben, sem időben: a bibliai történetek, a classikus mythologia, az angol monda és történelem, a külföldi államok multja és jelene, a középkor mondái és az újkor kezdetének dús novellaköltészete, római komédiák és olasz vígjátékok mind szolgáltatnak anyagot. De a legtöbbet mégis az eleven élet megfigyelése adta: olykor a mesét is, de a színt és az életet mindig. Még Magyarországig is elesapong a költők képzelete: *Marlowe* Tamerlanjában a várnai csata történetével találkozunk, bár a magyar királyt *Zsigmond*nak nevezi; *Whetstone* Promos and Cassandrájában Mátyás király lép fel. Ez a sokszerű és bő anyag nem volt a classikus tragédiák formáiba szorítható; a merev formát meglazította, a tragikus történetekben helyet kért a

komikus elem s a tiszta tragédia és komédia mellett a história és tragikomédia műfajai is kialakulnak. De még a tárgyi gazdagságot is felülmulja a typosok változatossága: egész világ ez; s bárhol van is a színhely, az akkori élet színes képe vonul el szemünk előtt a maga egész valóságosságában, tipikus képviselőivel. A kevésbbé kötött tartalomhoz simul az ötödféles jambussal váltakozó próza, az akkori angol színiköltészetnek ez a vívmánya. De a stílusban állandóan érvényesülnek a classikus modor rhetorikus fogásai. Szerzőnk részletesen leírja a Shakespeare-korabeli angol színpadot is; ez sokat bízott a közönség képzeletére, csaknem diszlettelen, de jelmezekben erősen fényűző. Egyszer meglepészik azzal, hogy e színpadon szereplő tárgyak helyett neveiket fűgeszsze ki kis táblákon, mások pedig naiv örömet leli az érzékekre való hatásban és nem veti meg a zenét és táncot sem, mint mulattató elemeket. Kiterjeszkedik a szerző a színjátszás jellemzésére is és vázolja a Shakespeare társulatának és a vele versenyző többi színészcsapatnak történetét is. Tárgyalása folyamán Creizenach sohasem mulasztja el rámutatni arra a számtalan szálra, a mely Shakespeare a korabeli színiköltészet többi művelőjéhez kapcsolja. Túlnőtt rajtuk, de közülük való; kapott tőlük, de adott is nekik s már az egykori drámairodalmon erősen érzik a hatása.

Az általános rész után, a melyet azonban sokkal czélszerűbb lett volna a speciális ismertetés után adni, még ebben a kötetben megkezdődik az egyes drámák tárgyalása történeti rendben. A chronológiát venni a tárgyalás alapjául ott, a hol a chronologia ennyire bizonytalan, már önmagában véve sem szerencsés gondolat. Azért kell feleslegesen sokat vesződni időmeghatározási problémákkal, ott, a hol a felvehető eltérés olykor csak egy esztendő. De az anyag korszakokba való beosztása egészen szerencsétlen. Az 1587-től 1613-ig terjedő időt öt korszakra osztja. Az első korszaknak még csak van valami jogosultsága, mert jellemző egyéniségeinek (*Marlowe, Kyd, Greene, Peele*) működése ezekre az évekre szorítkozik. De a másik négy korszak teljesen önkényes. Shakespeare működésével is csak nagynehezen hozható némi erőltetett összhangba, a többi író munkásságát pedig csak belevagdálja ezekbe a Prokrustes-ágyakba. A korszakoknak nincs belső egységük, így hát jogosultságuk sincs. A lehető legkülömbözőbb jellegű és más-más fejlődési fokot feltüntető darabok foglalódnak így össze. Nem érezzük az idő haladását és nem veszünk észre fejlődést. Egyes írók fejlődése olykor négyfelé szakadozik s két egymásutáni esztendőben keletkezett művük közt néha kétszáz oldalnyi köz van. Sőt egyes írók működésének vázolását már itt kezdi meg, noha legfeljebb a hetedik kötetben folytathatja majd (pl. *Fletcher*). Hogy egyéniségükről az ilyen rendszer mellett el nem kerülhető ismétlések árán sem kapunk teljes képet, az természetes. A szerző, úgy látszik, maga is érezte művének ezt a hiányát és a második rész előszavában utal arra, hogy az anyag elrendezése folytán a költői egyéniségek rajza sokat szenvedett; de — úgymond — ennek fejében az anyagnak ez az újszerű csoportosítása új nézőpontokkal kárpótol. Ezeket az értékes nézőpontokat azonban sehogyssem tudtam felfedezni. Reméljük, hogy az alapos, nagyarányú összefoglaló munkának következő kötetében a szerző szerencsésebb csoportosításra tér át.

(Budapest.)

KÁDÁR JOLÁN.

Philipp August Becker: Clément Marots Liebeslyrik (Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, 184. Band, 5. Abh.) Wien, Hölder 1917, 8. r. 179 l.

Becker részletekben megjelenő Marot-monographiájának egy újabb fejezetét adta ki a bécsi akadémia. Az első, Marot életrajza a *Zeitschrift f. franz. Spr. u. Literatur*-ban (1913—14) jelent meg. Előttünk levő tanulmánya tulajdonképen szintén életrajz, ezuttal Marot szerelmi története. Becker tisztára magukból a költeményekből állítja össze ezt a történetet, Marot liráját élményköltészetnek tekintve. A versekben előforduló gyér konkrét adatok, továbbá egyes kifejezések azonossága alapján csoportosítja a költeményeket és a megjelenés sorrendjét többnyire a szerzés chronologiai sorrendjének fogadja el. Ez a módszer itt-ott hypothetikus értékű, — lásd a Balassi verseivel végzett sikertelen kísérleteket, — de egyelőre nincs jobb, mert csak kivételes esetekben sikerül a költő szerelmeit történeti személyekkel azonosítani, mint Abel Lefranc-nak Marot Anneját Anne d'Alençonnal.

Marot szerelmi története Becker szerint tiz fejezetre oszlik. A két elsőt futólagos ügyek töltik be, a harmadik állomáson, a Pensee névvel jelölt szépségnél, sem jutott a költő tovább az invitalmas gyönyör szava váltja fel, ezt meg az eltávozott kedves elhidegülése a költő iránt, ki szintén közömbösen fogadja a kaland illetően végződését. Aztán megint egy «brunette» foglalkoztatja rövid ideig. Ekkor éri szívet a nagy csapás: az igazi szerelem. Ezuttal is az érzékiség marad a költő alaphangja, de különféle incidensek, a költő távolléte, fogsága s ezalatt az imádott hölgy ingadozása s végül más udvarlónak ígéretei következtében Marot is végigmegy az aggódó, epedő, kételkedő s végül a kétségbeesett szerelmes gyötrelmein. Magáról meglepedkezve, szokatlan dühvel átkozza azt, a kit azelőtt gyöngéden szeretett. Végül mégis békében válnak el. Következik a hűtlen Ysabeau, a ki feljelentette Marot-t, mert bűjtben szalonnát evett. Anna, kit platonikus petrarkista modorban ünnepel a költő, egy lyoni szépség és Marguerite de Navarre rokona, Anne d'Alençon, kinek Marot igen tiszteletteljes hangú versekben s inkább játékból mint szerelemből udvarol, zárják be Marot női galériáját. Becker minden használható részletet kiemelve érdekes regényné szövi össze a versek szégyenes adatait; érezteti Marot érzelmeinek mélyülését, formáinak, stílusának e mélyüléssel kapcsolatos módosulását (például, mint hagyja el a szellemes rondeaut a széles, a lelki hullámozást is kifejező elégiáért).

Egy kifogásunk mégis van a szerző ellen: Marot első elégiáját, melyben a páviai csatában történt megsebesülését és fogságát meséli el távoli imádottjának, valóban elfogadja és felhasználja mint a költő szerelmi regényének egyik fontos epizódját. Igen ám, de épen Becker mutatta ki említett Marot-életrajzában, hogy ezt az epistola-formában írt elégiát nem kell Marot-ra vonatkoztatnunk; miután vadászatról s mindenféle úri mulatságról van benne szó, valószínűleg valami főúr nevében írt versek kell vennünk. Elfelejtette-e szerző szellemes hypothesisát? Mit gondoljunk hát a páviai megsebesülésről és a spanyol fogságról?

Becker könyve második felében kiadja Marot szerelmes verseit is az általa megállapított chronologikus sorrendben és csoportosításban.

(Budapest.)

ECKHARDT SÁNDOR.

Johannes Hertel: Das Pañcatantra. Seine Geschichte und seine Verbreitung. — Gekrönte Preisschrift. — Verlag von B. G. Teubner, Leipzig und Berlin 1914. — XVIII és 458 l. — Ára 24 M.

Benfey 1859-ben megjelent «*Das Pantshatantra*» cz. korszakalkotó művével mutatta ki először, hogy a *Pañcatantra* a világirodalom legfontosabb, kulturhatás szempontjából legjelentősebb termékei közé tartozik. E kiváló tudós azon szerény eszközökhöz képest, melyekkel abban a korban rendelkezhetett az indológia, igazán bámulatraméltó alapossággal és éleslátással fejtegette a *Pañcatantra* eredetére és vándorlására vonatkozó kérdéseket. Amde éppen végésszükségei hiányossága miatt nem juthatott mindenben végleges eredményre és számos kérdésnek tisztázását az utókorra kellett bízni.

Egy félszázadnak kellett eltelnie, míg végre akadt tudós, a ki *Benfey*éhoz hasonló hivatottsággal, készséggel és lelkesedéssel vállalkozott egyrészt az eddig elért eredmények revideálására, másrészt pedig az utolsó évtizedekben összegyűlt új, terjedelmes és értékes anyag átdolgozására. Ez a tudós *Hertel János*, a szászországi *Döbeln* reálgimnáziumának tanára, ki a *Pañcatantra*-kutatást mintegy életfeladatává tette s egy évtizednél tovább tartó fáradhatatlan munka után egy olyan művet alkotott, mely minden tekintetben méltó volt a strassburgi egyetem által 1910-ben kitűzött díjra, mert tudományos értékére nézve joggal sorozhatjuk *Benfey* *Pantshatantrájá* mellé. A még mindig dúló világháború okozta, hogy az 1914-ben megjelent mű a tudományos világ részéről nem részesült még az azt joggal megillető elismerésben, pedig rendes viszonyok között általános feltűnést keltett volna.

Hertel a tizenegy fejezetre osztott műnek nagyobbik részében, az I—X. fejezetben (1—356. l.) a *Pañcatantra* indiai változataival foglalkozik. Az egész műnek ez az érdemleges, *Hertel* saját kutatásain alapuló része. A XI. fejezetben (357—415. l.) az ú. n. szemita recenziókat tárgyalja, vagyis a *Kalila és Dimna*-típus származékait. Az utóbbiakat a mű teljessége kedvéért állítja egybe *Benfey*nek említett műve, főképen azonban *Victor Chauvin* «*Bibliographie des ouvrages arabes ou relatifs aux Arabes*» cz. kiváló műve alapján.

E nagyszabású, páratlan szorgalommal megalkotott monographiában összefoglalja a szerző mindazt, a mit a *Pañcatantra* koráról, eredeti alakjáról, szerzőjéről, vándorlásáról s általában a vele összefüggő kérdésekről az eddigi kutatások kiderítettek. Ezen kutatásoknak legfontosabb eredményei éppen az ő nevéhez fűződnek, mert *Benfey* annak idején nem rendelkezett akkora anyaggal, hogy az összes kérdésekre kielégítő feleletet adhatott volna. *Hertel*nek ellenben segítségére volt számos európai és indiai szakember (VI. l.) s valamennyi illetékes könyvtár készségesen szolgáltatott neki anyagot. Eppen azért ennek szinte áttekinthetetlen sokfélesége és bősége miatt előadása gyakran majdnem vázlatzerű s az egész mű korántsem nyújt olyan könnyed és aránylag kellemes olvasmányt, mint *Benfey* híres *Einleitungja*. A műnek ezt a sajátságát még fokozza az a körülmény, hogy éppen azok a részek, melyek a *Pañcatantra* történetére nézve a legjelentősebbek, csak rövid kivonatok *Hertel* korábbi műveiből, úgy hogy az, a ki az anyagot teljesen át akarja

tekinteni, kénytelen áttanulmányozni az illető műveket.¹⁾ Mindez azonban semmit sem von le a mű értékéből és érdeméből, mert hiszen Benfey műve sokkal szélesebb köröknek van szánva, tehát nem lehet olyan szűkszavú, mint az olyan mű, mely csak a szaktudomány czéljait szolgálja.

Ennek megfelelően csak rövid összefoglalásban közli a *Tantrā-khyāyika* ra vonatkozó kutatásainak eredményeit (IV. fejj., 26—29. l.). Legbővebben tárgyalja az egészen új anyagot, különösen pedig a különféle indiai dialektusoknak eddig ismeretlen vagy kevésbé ismert recensióit: a *Hitopadēsa*-nak a *braj-bhāṣā*, *gujarāṭi*, *hindī*, *hindu-stānī*, *marāṭhī*, *nēwārī*, *telugu* stb. nyelvjárásokon nyomtatásban megjelent vagy csak kéziratban meglevő alakjait (V. fejj., 49—69. l.). A VI. fejezetben (70—90. l.) tárgyalja a két régebbi dzsaina recensiót: az idősebb *Textus simplicior*t s a fiatalabb *Textus ornatior*t, melynek szerzője, *Pūrṇabhadrā*, a dzsaina-szektához tartozó szerzetes volt és a XII. sz. vége felé élt. Igen értékes az a táblázat, melyben *Pūrṇabhadrā* művét összehasonlítja a *Tantrā-khyāyika* és a *Textus simplicior* tartalmával (78—84. l.).

Az észak-nyugati vegyes és interpolált ú. n. keverék-recenziókról (Mischrezensionen) valamint az *ó-* és *új-gujarāṭi Pañcatantrákról* szóló bő rész maga is önálló műnek tekinthető (VII. fejj., 91—224. l.). Hertel felhívja a figyelmet arra, hogy az indiai népköltészet e termékei mekkora értéket képviselnek az összehasonlító irodalomtörténet számára. «Nach Ausweis der Kataloge und Reports (az indiai brit kormány kéziratkutató és könyvtárvizsgáló bizottságainak hivatalos beszámolóí) harren hier noch ungeheure Schätze der Veröffentlichung und Verwertung. Ist doch Gujarāt infolge der Tätigkeit der Jaina-Mönche zum klassischen Land der indischen Erzählungsliteratur überhaupt geworden.» (121. l.) Éppen ilyen részletesen tárgyalja a mai *Marāṭha*-tartomány (a régi *Mahārāṣṭra*) területén keletkezett *szanszkrit-*, *ó-* és *új-marāṭhī*-nyelvű recensiókat (VIII. fejj., 250—290. l.), továbbá vázlatosan a déliindiai (IX. fejj., 291—337. l.) és végül a hátsóindiai és egyéb (szíami, jávai, stb.) változatokat (X. fejj., 338—356. l.).

Az egyes recensiók fontosságához képest, stb. rokonságuk bizonyítása czéljából, kisebb-nagyobb szemelvényeket is közöl az egyes kéziratokból s minthogy az illető dialektusok megértéséhez még a szanszkritban jártas olvasónak is külön tanulmányokra volna szüksége, melléklí a szemelvények fordítását, miáltal a könyv szélesebb körök, sőt általában minden *Pañcatantra*-kutató számára használatóvá válik.

Igen értékes része a könyvnek a két *Függelék*. Az elsőben (417—425. l.) összehasonlítja a szerző a *pehlevi* (pahlavi) recensio legfontosabb származékait elbeszélő anyaguk (Erzählungsinhalt) tekintetében a legrégibb indiai forrásokkal. A másodikban pedig (426—

¹⁾ 1. *Tantrā-khyāyika*. Die älteste Fassung des Pañcatantra. Berlin, 1910; 2. ugyanezen mű német fordítása s az ehhez írt Bevezetés (u. a. czímmel), Leipzig und Berlin, 1909. 2 kt.; 3. The Panchatantra. A Harvard Oriental Series XI—XIII. kte. Cambridge, Massachusetts, 1908—1912. (*Pūrṇabhadrā* szövege és apparatus criticusa); 4. Das Südliche Pañcatantra. Leipzig, 1906.

446. l.) megszerkeszti a *Pañcatantra*-változatok családfáját egészen *Purnabhadráig* (Kr. u. 1199). Erről ezt mondja Hertel: «Dieser Stammbaum ist von grundlegender Wichtigkeit nicht nur für alle textkritischen Fragen auf diesem Gebiete, sondern auch für die ganze Geschichte der Pañcatantra-Rezensionen und alle mit ihr zusammenhängenden literarhistorischen Fragen.» (426. l.) Ebben a részben beszámol a szerző a követett módszerről és megvédi álláspontját azokkal szemben, kik az ő családfájának helyességét, különösen pedig a *Tantrākhyaika* kiváló fontosságát és régiségét kétségbevonták. (S. Lévi, Speyer).

Terünk nem engedi, hogy minden problémáról beszámoljunk, melyet e mű tárgyal. Ezért Hertel saját összefoglalása alapján kutatásainak csak azon főbb eredményeit fogjuk felsorolni, melyek nemcsak az indológiát, hanem az általános irodalomtörténetet is érintik.

A *Pañcatantra*, mint már Benfey is nagyjában helyesen megállapította volt, a Kr. u. 300. év körül keletkezett. Hertel a *Tantrākhyaika* cz. művében még kb. 500 évvel idősebbnek tartja a Pañcatantrát, de ezen nézetéről a Fr. W. Thomas és mások által felhozott érvek alapján lemond (S. l.). Óshazája India északi része, még pedig valószínűleg *Kasmir* tartomány. (10., 444. l.)

Az ős-mű szerzőjéről vagy szerkesztőjéről csak annyit tudhatunk, hogy a Visnu-szektához tartozó bráhmanpap volt. A Visnušarman név tehát írói álnév, mint már Benfey megállapította. (7. l.)

Az összes meglevő recenziók, bármilyen címet viseljenek is, két archetyposra mennek vissza: a *Tantrākhyaika* és a *Pañcatantra* címűre. Az előbbi az ős-műnek idősebb, az utóbbi pedig fiatalabb ága (7., 19. l.). A *Tantrākhyaika* a legrégebb, legeredetibb, az ősműhöz legközelebb álló recensio. Ez egyttal az indiai, illetve a szanszkrit műköltészetnek ránk maradt legrégebb műve. Abban az időben, mikor az ős-művet egy már megcsontított kéziratból pehlevi (középperzsára) fordították (Kr. u. 570 körül), az már régi és nagyon elterjedt mű volt (8., 26. l.).

A *Tantrākhyaika*-típust két kézirat őrizte meg, melyek közül csak a fiatalabbnak korát lehet megközelítőleg megállapítani. Mint-hogy ugyanis *Kšēmendra* költő ezt már felhasználta, a Kr. u. 1000-évnél régiebbnek kell lennie. (19. l.)

Minden más recensio egy észak-nyugat-indiai *Pañcatantra* változatból származott. Ennek egyik kéziratából eredt a pehlevi fordítás, az összes szír, arab, héber, latin, görög, szláv és valamennyi modern európai *Pañcatantra*-származék őse. (19. l.) Ez a pehlevi fordítás elveszett ugyan, de azért származékainak összehasonlításából teljes bizonyossággal meg lehet állapítani, hogy minden félreértés, hibás fordítás, változtatás ellenére még mindig közelebb állott a *Tantrākhyaika* eredeti szövegéhez, mint bármely meglevő *Pañcatantra*-recensio. (7. l.)

Benfey tanítása a *Pañcatantra* keletkezéséről, illetve eredeti terjedelméről tévesnek bizonyult. A *Pañcatantra* ősalakja (Benfey «Grundwerk»-je), akár ezt a címet viselte, akár pedig a *Tantrākhyaika* címet vagy ehhez hasonlót, már öt részből, öt *tantra*-ból állott, nem pedig 11—13-ból. Benfey mindenestre helyesen járt el, midőn a meglevő szír és arab fordításokból megállapította, hogy az:

ezeknek alapul szolgáló pehlevi szöveg hány fejezetből állott, de ebből nem lett volna szabad arra következtetnie, hogy a szanszkrit mű is ugyanannyi részből állott. A *Burzōe* orvos küldetéséről szóló elbeszélés, melyet az arab fordítás a bevezetésben megőrzött. Hertel szerint belső okok alapján is teljes történelmi hitelt érdemel. E szerint pedig Burzōe nemcsak ama híres könyvet fordította le titokban, melynek megszerzésével Chosru Anusarvan perzsa király őt megbízta volt, vagyis a *Pañcatantrát*, hanem még *más szanszkrit könyveket* is. Ezek a könyvek alkotják azt a többletet, melyet a pehlevi fordítás alapján az arab változat és ennek utódjai felmutatnak. Azok az elbeszélések és mesék pedig, melyek ezen szír, arab, perzsa, török stb. származékokban megvannak és a *Mahābhāratában* is fellelhetők, nem az ősi-*Pañcatantra* maradványai, melyek Benfey szavai szerint «a Mahābhāratába menekültek», hanem eredetileg is ehhez tartoztak s Burzōe innen vette át azokat, kibővítvén ilyenformán a maga *Pañcatantra*-fordítását ezekkel és még más művekből vett részletekkel. (365. l.) A *Pañcatantra* ötös beosztása tehát nem úgy keletkezett, hogy az eredeti mű 13. fejezetéből az első öt fejezet levált, hanem a mű kezdettől fogva is csak öt fejezetből állott. Többé nem állhat meg Benfey azon tétele, hogy a szír és az arab fordítás és ennél fogva az európai származékok is hívebben őrizték meg a *Pañcatantra* eredeti alakját, mint maguk a meglevő indiai recenziók. (10. l.)

A *Pañcatantra* eredetileg nem buddhista szellemű mű, tehát legelső szövege nem volt prákrit, még pedig első sorban páli-nyelvű, hanem szanszkrit. A *Tantrākhyañika* még tisztán és hamisítatlanul bráhma-szellemű mű, nyelve pedig klasszikus szanszkrit és semmi nyoma sincs annak, hogy valamely népnyelv fordítása volna. A *Pañcatantra*-változatokba került buddhista vagy dzsaina-elemek későbbi interpolatiók és tendenciosus átdolgozások. (10. l.)

Az eredeti *Pañcatantra* a *nitiśāstra* (államkormányzástan) műfaj körébe tartozik. Célja tehát nem az erkölcs (Moral) tanítása, hanem az, hogy fejedelmek számára útmutató tankönyv (Benfey találó elnevezése szerint: *Fürstenspiegel*) legyen. A fejedelemnek legelső sorban élelmességre, ravaszságra van szüksége s azért az alattvalókra kötelező erkölcsi szabályok ő reá nem vonatkoznak. A *Pañcatantra* minden könyve vagy fejezete, *tantra*-ja egy-egy élelmességi példa (Klugheitsfall). A *Pañcatantra* elnevezése jelentése tehát: «Ötös élelmességi példa [könyve]»; a *Tantrākhyañika* címe pedig hasonlóan: «Élelmességi példák elbeszélése[iből álló könyv]». (10. l.)

Kosegarten *Pañcatantra*-szövege (*Pantschatantrum sive Quinquupartitum de moribus exponens...* Bonn, 1848.), melyen Benfey híres fordítása alapszik, értéktelen mű. Hertel nem talál elég megrovó kifejezést ezen munka jellemzésére. Kosegartennek ez a kiadása nem alapszik valamely határozott kéziratn, hanem nem egyéb, mint több kéziratnak önkényes contaminatiója. De még hagyján, ha legalább ezeknek kiválogatásában és elrendezésében járt volna el a kiadó lelkiismeretesen. Amde műve teljesen nélkülözi a philologiai becsületességet s azért nem lehet csodálni, hogy Kosegarten sohasem adta ki az ígért apparatus criticust, melyre pedig Benfey is

nagy érdeklődéssel várt. A Kosegarten-féle kiadásnak, melyen mint Hertel mondja, sajnos, az európai Pañcatantra fordítások nagy része alapszik, többé nem szabad szerepelnie a Pañcatantrára vonatkozó irodalomtörténeti kutatásokban. (100. l.)

Hertel mindezen tétéleit a legaprólékosabb körülmények és bizonyító adatok gondos mérlegelésével állapítja meg. Joggal mondja tehát és önérettel hivatkozik arra, hogy munkáját csak az ítélheti meg és csak az szólhat hozzá érdemlegesen, a ki azt végig is olvassa és a kinek van képessége és türelme ahhoz, hogy a rengeteg munkával készült összehasonlításokat, concordantiákat és hosszú táblázatokat áttanulmányozza, mert művének éppen ezek a legfontosabb részei. Nem elég ma már csak fölületes sejtések és merész divinatiók (Hertel szavai szerint: Phantasterei, oberflächliches Konjekturenmachen) alapján dolgozni, mikor oly gazdag anyag áll rendelkezésünkre. Az indologusnak sokkal nehezebb a feladata, mint az európai irodalomtörténet kutatójának. Indiában nincs irodalmi hagyomány, a chronologia szinte ismeretlen fogalom, az írói tulajdonjog még sokkal kevesebb figyelemben részesül, mint a klasszikus ó-korban s azért minden másoló kénye-kedve szerint változtat a szövegen. Ilyen viszonyok mellett egy olyan, a szó teljes értelmében páratlanul elterjedt műnek, mint a *Pañcatantrának* történetét megírni valóban alig elképzelhető súlyos feladat. Hertelnek sikerült azt fényesen megoldani.

A XI. fejezetben, mint említettük, azon *Pañcatantra*-származékokat tárgyalja a szerző, melyek az elveszett pehlevi fordításon alapulnak. Sorra veszi a régebbi szír fordítást, azután pedig Abdallah ibn al-Moquaffa arab fordítását, a híres *Kalila va Dimna*-t s az utóbbiból eredt összes többi fordításokat és átdolgozásokat, mint a régiebb spanyolt, a régiebb hébert s az ebből származó latint: Johannes de Capua Liber Kalilæ et Dimnæ cz. művét, (melyet rendszeren *Directorium vite humanæ* kifejezőbb címen szoktak idézni) s ennek utódját, az irodalomtörténeti szempontból nagyon jelentős német átdolgozást, Anton von Pforr *Das Buch der Beispiele der alten Weisen* cz. művét; az arab fordításból származó görög fordítást, Symeon *Σεφρανίτης καὶ Ἰχνηλάτης* cz. művét s ennek származékait, mint pl. a latint (Starktól) s a szláv átdolgozásokat. Továbbá a nevezetes perzsa fordítást, a Husain-féle *Anwari Suhaili*-t s az ebből származó török fordítást, a *Humâyün Nâme*-t; az utóbbi két fordításon alapuló legfontosabb európai átdolgozásokat, David Sahid és Gaulmin-ét (*Livre des lumières ou la Conduite des roys*, később: *Les Fables de Pilpay*), továbbá a Galland-félét (*Les contes et fables indiennes, de Bidpai et de Lokman*).

Hertel mindenütt feltünteti az említett fordításokból származó különböző más európai fordításokat és átdolgozásokat, a magyar *Pañcatantra*-származékok közül azonban csak egyet említ, de ezt is igazán meglepő fogalmazásban. A Galland-féle francia fordítás utódjait nyelvek szerint csoportosítván, ezen összeállításnál a magyart a *malájji* és a *jávai* (!) fordítások mellé állítja ilyenformán:

«Ins *Malaische* wurde Gallands . . . Werk von Gondrijp übersetzt (Batavia 1866) und diese Übersetzung wurde 1879 ff. von Kramaprauria in *javanische Prosa*, von einem Ungenannten in *java-*

nische Verse übersetzt. Eine *ungarische* Übersetzung erschien Kolosvaratt (igy!) 1783.»

E kiadás teljes czíme: Bidpai és Lokman Indiai Historiái és költött Beszédei. Mellyek, Török Auctorból, Ali Tchelebi-Ben Salehból, Galland Uram által Frantzia nyelvre, Most pedig Magyar nyelvre fordítattak... Kolos'varatt 1783.» Dézsi Lajos kimutatta, hogy a névtelenül megjelent fordítás készítőjét *Csehi Andrásnak* hívták. (A czegei névtelen. Békefi-Emlékkönyv, Bp. 1912. 354—358. l.) Két másik *Pañcatantra*-származékunkról, a csak kéziratban meglevő Rosnyai Dávid-féle *Horologium Turcicumról*, mely a török Humayün Námeh elejének fordítása, úgyszintén Báji Patay Sámuelnek Egerben 1781-ben megjelent *A régi indusok böltselkedések cz. művéről*, mely a Stark-féle latin műnek a fordítása, Hertel nem tesz említést. Az egy felemlítettet is olyan jelentéktelennek tartja, hogy a XVII. oldalon a tartalomjegyzékből egészen kihagyja, ellenben a maláji s a két jávai művet felveszi.

Ime egy újabb tanulságos példa arra nézve, hogy mennyire szükséges a külfölddel való együttműködés. A csak magyarul írt munkákról képtelen még egy olyan lelkiismeretes kutató sem, mint a milyen Hertel, közvetítés nélkül tudomást szerezni. Hiszen *Pañcatantra*-származékainkról többen írtak beható tanulmányokat. (Beöthy Zsolt: Szépprózai elbeszélés I. kt.; Dézsi Lajos idézett értekezése; Perényi József: Rosnyai Dávid, Sátoraljaujhely 1896.; Bittenbinder Miklós: A Humájun Namé első magyar származéka, Rozsnyai Dávid «Horologium Turcicum»-a, Budapest 1908.; Gálos Rezső: A Pañcatantram (!) és egyik magyar származéka, Irodalomtört. Közlem. 1906. 172 sk. l.). S az eredmény mégis az, hogy egy ilyen monumentális műben, mint a milyen Hertelé, mindössze egy odavetett fölületes sor jut a mi számunkra.

Hertel műve, mint látjuk, sok tekintetben kiegészítő folytatása Benfey művének. Ez a *Pañcatantrát* a nyugat felé való útjában követi, amaz pedig elsősorban ismerteti azon alakokat, melyeket ez a páratlanul népszerű mű az őshazájától délre és keletre irányuló vándorútjában öltött. S a milyen csodálatos változásokon ment keresztül a pehlevire történt fordítása után az araboknál s későbbben Európában, éppen olyan gazdag és folyton megújuló életerővel terjedt el saját hazájában s attól keletre és délre. Sőt olyan alakjai is vannak, melyek Európából visszavándoroltak őshazájukba s ott ismét újabb változatoknak váltak alapjává. Nincs a világirodalomnak egyetlenegy műve sem, melynek történetét össze lehetne hasonlítani a *Pañcatantráéval*, de éppen ezért nem is találunk alkalmasabb példát annak bebizonyítására, hogy a mesék- és elbeszélés-témák polygenesiséről szóló elmélet, melyet Benfey Wanderungstheorie-jával állítanak szembe, nem állhat meg.

Mindaz azonban, a mit Hertel a *Pañcatantra* történetére nézve összegyűjtött, még korántsem meríti ki a tárgyat. Ő maga is mindennütt rámutat a hézagokra, hiányokra és új problémákat vet fel. De bármekkora új anyagot fognak is majd a jövő részletkutatások hozzáfűzni az ő munkájához, az elért eredményeken már nem fognak változtatni, mert minden újabb adat nehézség nélkül beleilleszthető lesz Hertel rendszerébe.

Számos fontos kérdést nem érint Hertel e műben. Így nem tárgyalja a Pañcatantra őstörténetét, az indiai mese- és elbeszélésanyag keletkezését, a mi pedig egy ilyen kimerítő műnél egészen természetes követelmény volna. A szerző ennek teljesen tudatában van s éppen azért mellőzte ezeket a kérdéseket, mert mint a bevezetésben mondja (XIV. l.), az erre vonatkozó kutatásairól külön szándékozik beszámolni.

Valóságos klasszikus mintaképül szolgálhat ez a mű az indiai irodalomtörténet-kutatás módszere számára. Mert hiszen mindaz, a mit az indológia ezen szakában a nagy szanszkritisták végeztek, inkább részletmunka volt s jórészt csak a klasszikus szanszkrit-irodalom körébe tartozott. Ámde évről-évre mind világosabban látjuk, hogy az indiai nényelvek irodalmi is kivették a részüket a szellemi haladás munkájában és hogy azok is rendelkeznek olyan kincsekkel, melyek az európai kutatók teljes figyelmét megérdemlik s melyeknek kiaknázása gazdag jutalmat ígér. Maguk az indiai ben-szüölt tudósok képtelenek arra, hogy ezt a munkát elvégezzék, mert hiányzik náluk a kellő philológiai iskolázottság, a különböző segéd-tudományokban való megfelelő jártasság. Hiszen még a rájuk nézve oly fontos védáknak, vagy pedig nagy nemzeti eposzainak sem tudták elkészíteni a kritikai kiadását, annál kevésbé tudnak megküzdni azokkal a nehézségekkel, melyekkel az irodalomtörténet problémáinak kezelése jár. Ezért mondja Hertel: «Die streng kritische Bearbeitung der Hauptwerke der indischen Literatur muss jetzt . . . als die vornehmste, unaufschiebbarste und unumgänglichste Aufgabe gelten.» (13. l.)

A világháború katasztrófája ezt a munkát is megakasztotta s talán évekbe fog telni, míg a gyűlölködés, mely az azelőtt testvéri egyetértésben közös munkát folytató tudósvilágot is elfogta, helyet fog adni a belátásnak s míg a vállvetett együttműködés ismét lehetséges lesz. India számára is új korszakot jelent e háború. Népei öntudatra fognak ébredni s ellenállhatatlan erővel követelni fogják az őket méltán megillető helyet a nemzetek kulturaközösségében. Ősrégi művelődésük kincsei pedig az egész emberiség közös kincseivé lesznek, melyekből minden nemzet akkora részt fog kapni, a mennyit meg tud magának szerezni belőlük.

Hogy Hertel Pañcatantrája technikai szempontból is tökéletes alkotás, azt nem is kell külön kiemelni, ha tudjuk, hogy a Teubner-cég nyomdájából került ki.

(Maros-Vásárhely.)

BÜCHLER PÁL.

Émile Boisacq : Dictionnaire étymologique de la langue grecque

étudiée dans ses rapports avec les autres langues indo-européennes par —, prof. à l'univ. de Bruxelles. Paris-Heidelberg, 1907—1914. Treizième et quatorzième (dernière) livraison. Heidelberg, Winter, 1916.

Elkészült végre az utolsó füzet Heidelbergben, teljessé téve a szakköröktől bizonyára eddig is sűrűn használt korábbi füzeteket. A szerző a Prellwitz-től megépített alapokat ugyan el nem veti, de nem is becsüli sokra. Ha tekintetbe vesszük a nyelvészetnek és régészetnek legutóbbi időkben tett haladását, kétségtelen, hogy Prellwitz

munkája több kiegészítésre szorúl; mindamellet távol áll még attól, hogy elavútnak mondassék. Az előszóban Leo Meyer-t a szerző a megérdemelt bírálatban részesíti; ugyanígy tesz Curtius «sporadikus hangváltozásaival» is, melyeknek ez akkoriban a «Grundzüge» felét szentelte s melylyel a szerző szembehelyezi az újgrammatikusoknak kivételeket nem ismerő, az analógiát uraló s a szógyökerek merevségéből is sokat lefaragó irányát. Megjegyi azután, hogy az egy- és kétszótagú könnyű és nehéz «basis»-okat (az idézőjel is az övé!) és hasonló, bár «hasznos és tetszetős» és tán nem is olyan rossz («celles-ci ne sont encore qu'un pis-aller») hypothesiseket is kezd lejártni a phonetikai analysis haladása. Egyelőre túlzottak az ilyen mindent «lejárató» kijelentések! Kiemeli az idegen hatások fontosságát bármely nyelv szavainak értékelésénél, ha nem is olyan fokban, mint azt Lewy tette a görög nyelvi zsidó kölesönszavakkal, hogy egyéb hibáit ne említsük. (A szerző részletezi is.) Az érem másik oldalát mutatják G. Hermann óvó szavai azokkal szemben, a kik a brahmanákból és Ulfilasból szedett felszínes tudással akarnak görög és latin magyarázatokba bocsátkozni. Itt is, mint mindenütt, az arany középút ajánlható.

Mindezek legjobban megértetik a szerző rendkívül óvatos eljárását. Inkább hallgat, semmint bizonytalant említsen (noha ugyanezt megroja Meyernél) s azért is elnézést kér, ha több kevésbé hozzáférhető czikkrel nem vett tudomást. Megjegyzéseiben mindenestre óvatosabb Prellwitznél, a mellett összehasonlíthatatlanul pontosabb és részletezőbb. El nem hallgathatom a *ταρχύω* és *ταρχεύω* etymológiákat, melyekről annak idején magam is írtam az EPhK-ben, a mire Dörpfeld, a kiváló archæologus, a kinek halottszárító elméletét magyarázatom nem fedte, ugyancsak e közlöny lapjain felett. Hozzáteszem, hogy még mindig «sub iudice lis est», minek oka a mai háborús nehézségekben keresendő. De már akkor feltűnt nekem Boisacq túlzó tartózkodása, mely, mint legtöbb kétes esetben, itt sem kísérli meg a megoldást. De ha bevezető szavaiban említi, hogy szinte a nyelvészet rovására sokat foglalkozott a classicus régészettel s ha már Curtiust és Helbiget meg Sütterlint megemlíti, hogyan hallgathatja el Dörpfeldet? Főleg oly megjegyzés után, hogy «les Grecs de l'époque préhomérique auraient fait précéder l'inhumation d'un embaumement» (pag. 944.). Miután szóelemzések vitatásának itt helye nincs, még csak a pótlások nagy számát említem, melyek jó része elkerülhető lett volna.

Mint hézagpótló és a legtöbb esetben megbízható, kalandokba nem bocsátkozó munka, hosszú időkre hasznos és nélkülözhetetlen szolgálatokat fog tenni; ám azt nem merném állítani, hogy latin megfelelőjének, Walde-nak színvonalát sikerült volna elérnie.

(München.)

HELLE F. HUGÓ.

John Meier: Das deutsche Soldatenlied im Felde. (Trübners Bibliothek 4.) Strassburg, Trübner, 1916. 8-r., 76 l., 175 M. — **Hanns Bächtold: Deutscher Soldatenbrauch und Soldatenglaube.** (Trübners Bibl. 7.) Strassburg, Trübner, 1917. 8-r., 48 l., 175 M. — **Otto Mauszer: Deutsche Soldatensprache.** (Trüb. Bibl. 9.) Strassburg, Trübner, 1917. 8-r., 133 l. 350 M.

A «Trübners Bibliothek» eddig három könyvet a «soldatische Volkskunde»-nak szentelt. Az első J. Meier tollából került ki s a német katonadalról szól. A könyvecske tulajdonképen abból az előadásból nőtt ki, melyet Meier nagyobb művelt közönség előtt a breisgauer Freiburg egyetemén tartott. Forrásul harctéri levelek és értesítések szolgáltak. A dolgozatban abból a tényből indul ki a szerző, hogy a dal pszichikai követelménye az ember, főként a katona lelki világának. Bánat, öröm, mámor, vonzalom, szerelem, hála, harci kedv stb. mind a dalban keres és talál magának megfelelő utat s egyedül ez az, a mi a katona belső feszültségét fel tudja oldani. Ily bevezetés után megállapítja Meier, hogy a különböző érzelmek mikor és milyen katonadalokban tükröződnek vissza és azt, hogy mily időben hangzik fel a közönséges értelemben vett népdal, mikor a harci s mikor a vallásos ének. Beszél aztán katonáink költői tehetőségéről, arról, hogy mikor alkotnak ők újat, mikor változtatják meg a régi éneket s mikor vesznek át az ellenségtől is népdal-motívumokat. Különös figyelemmel kíséri a dalok rythmusát és ennél azt veszi észre, hogy ez egy és ugyanannál a dalnál más pihenőben és más menetközben.

A második füzet témája: a katonavilág babonája és az ezzel összefüggő szokások. A szerző előtt a mostani háború lebeg, de azért vissza-visszapillant a múltra is, mikor a háború előjeleiről és jövendöléseiről ír. Végül felsorolja a sok ellenszert, melyet a katonák, illetőleg a katonasorban lévők használnak azért, hogy a front mögött maradhassanak; így igen sok érdekes adatot nyújt a «Volksmedizin»-ből.

A harmadik művecske a müncheni akadémia bajor-osztrák szótárbizottsága czéduláiból íródott össze. A bevezetésben röviden a katonanyelv fogalmáról értesülünk, mely szerző szerint nem más, mint a nyelv «vom gemeinen Mann, dem Hannes' oder wie er heissen mag, von den Unteroffizieren und Offizieren gesprochen». Ez a nyelv grammatikai különlegességeket is mutat fel, érdekes azonban főként szókincse miatt. Ezt két szempont jellemzi: a metaforikus, s másodsorban a humoristikus és satirikus jelleg, különösen az utóbbi. Ez akkor éri el csúcspontját, a mikor élet a beszélő nem más, hanem önmaga ellen fordítja. Mauszer csak személyenyeket vagy, mint ő mondja, csak «Kostproben»-t akar könyvében a katonanyelv szókincséből nyújtani s mégis oly nagy s érdekes anyagot halmozott össze, mely minden művelt és szakember figyelmét méltán leköti.

Mind a három könyv komoly munka és az olvasónak sok tanulsággal szolgál.

(Budapest.)

SCHWARTZ ELEMÉR.

F. Boll—C. Bezold: Stern Glaube und Stern Deutung. Die Geschichte und das Wesen der Astrologie. (Aus Natur- und Geisteswelt 638.) 1918.

A görög astrologia egyik legalaposabb ismerője, a «Sphaera» cz. sorozat kiadója Fr. Boll a kiváló assyr-babyloni vallástörténésszel C. Berolddal összefogva pompás kis összefoglaló könyvecskét írt általában az astrologiáról, a mely Boll szavai szerint egykor egy nagystilű és impozáns egységű világfelfogást akart megteremteni s a melyre több időt, türelmet, elmélet és pénzt fordítottak valamikor, mint bármely valódi tudományra. Bár a könyvecskének csak második fejezete szól a görög-római astrologiáról, a class.-philologust nem kevésbé fogják érdekelni a többi fejezetek is, melyekben Boll egész napjainkig vezet az astrologia történetét, megismertet az astrologia «tudományos» rendszerével s a végén példaképen egy középkori csillagjós modorában felállítja előttünk Goethe horoskopiáját.

Feltűnő, hogy bár az ión természetphilosophusok már a 6. században megismerkedtek a keleti astronomiával s a vele ott bensőleg egybeolvadt astrologiával, mégis egész az alexandriai korig ellentállt a görög szellem Babel e kódos világának. A görög tudomány egészségségs szervezete s a görög vallás anthropomorphistikus jellege nem tudott megbarátkozni az emberek sorsát intéző csillagistenekkel. Pythagoras, az orphika s főkép Platon néhány helye (Állam, Timaios, Törvények), hol az emberi léleknek megfelelő csillagokról szól, legfeljebb támaszpontul szolgálhatott a későbbi astrologiának, de semmi esetre sem tekinthető astrologiának. A hellenizmus zűrzavaros vallási s philosophiai viszonyai, az ananké s heimarmené eszmevilága az, mely befogadta a «chaldaeus»-okat. Az astrologia változtathatatlan praedestinatiója jó talajra talált abban a világban, melynek filozófiai ideálja a lélek teljes zavartalansága (a stoikus apathia) s főistene az istenek, emberek sorsát intéző vak *Tyche*. Hiába különösen az ujakademia tiltakozása s éles logikája, az új «tudomány» diadalmasan meghódította a késői antik világot s rányomja bélyegét mindenre, sőt codificatorra is talál *Claudius Ptolemaios*-ban. A *Tetrabiblos* a komoly tudományok minden külső kellékével ellátja, hatalmas rendszerré építi ki a chaldaeusok bűbájos mesterségét s biztosítja uralmát egész az újkorig. Az ősi babyloni eredetnek most már szinte semmi nyoma, a csillagok a görög-római istennevekkel együtt magukra vették az illető istennek minden tulajdonságát, teljes mythosát. Az astrologia ezáltal, hogy göröggé vált, oly alapra tett szert, mely a jóslásoknál egyszerűen kimeríthetetlennek bizonyult. Saturnus most már azért rosszindulatú csillag, mert görög megfelelője, Kronos rosszindulatú, *ἀγκυλομήτης* isten. Költői képpel s túlzással azt mondhatnók, hogy a görög istenek késő századok után is beleszólnak a keresztény ember életében a horoskopen keresztül, sőt tekintve az astrologia egyeduralmát, a görög mythologia irányítja egész Európa, sőt (mint e könyvből kitűnik) a távol kelet életét is.

(Zágráb.)

LAJTI ISTVÁN.

Philipp Witkop: Heidelberg und die deutsche Dichtung. Mit 6 Tafeln. Leipzig und Berlin, B. G. Teubner, 1916. 8-r. VII, 230 l. Ára 4-80 M.

A szép fekvésű német egyetemi város mint a tudományok ősi fészke s a költészetben sokszor megénekelte hely régóta erős szálakkal van az irodalomhoz kapcsolva. Witkop a czímül írt könyvben összegyűjtötte a város és a költészet évszázados vonatkozásait. Ezek elseje a humanizmus idejében kezdődik, Johann von Dalberg wormsi püspökkel, az egyetem kancellárjával, a ki Agricolát, Reuchlint és másokat, közöttük Konrad Celtist, a heidelbergi egyetemre meghívatta s ezzel a pfalzi udvar köré egy előkelő humanista csoportot gyűjtött. De Heidelberghez kapcsolódnak Paul Schede zsolttárfordításai is, itt keletkezett Opitz költeményeinek jelentékeny része is.

A humanisták egy lelkes csoportjában megvolt tehát a kellő törekvés, hogy Heidelberget, a tudományok egyik centrumát, az irodalomnak és költészetnek is egyik középpontjává tegyék. Erre azonban, másfél százados csend után, csak a XVIII. század végén s még inkább a mult század elején kerülhetett a sor. A város maga időközben másodizben lett romokká. Már az újjáépült Heidelbergben fordul meg Klopstock, talán Wieland és 1776-ban Lessing is, továbbá Heinse, Schubart, Müller és a Sturm- und Drangnak több költője. Itt írta Matthisson is költeményeinek egy részét, köztük a híres «Elegie, in den Ruinen eines alten Bergschlosses verfasst» címűt. Goethe hatszor fordult meg hosszabb-rövidebb időre Heidelbergben. Itt élte át, Demoiselle Delph társaságában, a sorsdöntő időt, melyben Károly Ágost weimari herceg stafétája életébe új fordulatot hoz. Legjelentősebb azonban utolsó, 1815-iki itt tartózkodása volt: ehhez kapcsolódik Willemer Marianne iránt érzett szerelme, a ki még 1831-ben is Heidelbergről ír Goethének és 1860-ban is fölkeresi barátaival holdvilágos pompában a várat, melyhez drága emlékei kötik.

Hölderlin után, a ki szép költeménnyel adózik a Neckar-parti városnak, a romanticizmus egyik középpontja lesz a régi egyetem székhelye. Egy lustrumon át (1804—1808) itt él Jena öröksége, hogy azután Berlinben fejlődjék tovább: Brentano ideérkezésétől Arnim elutazásáig. Együttműködésük, melyhez nemcsak az utóbb Heidelbergbe költözött Görres csatlakozik, hanem részben Kerner és Uhland munkássága is, a német irodalomtörténetnek és a város irodalmi multjának egyik ragyogó fejezete. A *Wunderhorn* törekvéseik legjelentősebb emléke. A város maga alkatrésze e törekvéseknek; munkáikban, különösen költeményeikben és leveleikben van ragaszkodásuk emléke, a kedves várossal való foglalkozásuknak — mint Witkop idézi — számos nyoma. Még erősebb a helyi hatás egy másik rokonszenves romantikusnak, Josef von Eichendorffnak költészetén. Át-ragyog rajta Heidelberg képe, erdeinek, borostyán befonta mohos romjainak emléke. A romanticizmus volt Heidelberg egyik és pedig szebbik irodalmi fénykora: telve — mondja Witkop — régi nagy emlékekkel és ifjú nagy ígéretekkel.

A másik fénykort a mult század négy nagy német költője alkotja: Lenau, Hebbel, Keller és Scheffel. Lenau többször keres itt zaklatott lelkének megnyugvást: de hangulatainak a magyar puszták,

az osztrák Alpok világa jobb környezet, mint Heidelberg, a melynek szépségeiről pedig többször lelkesedve szól. Hebbel 1836 tavaszát és nyarát tölti itt. Természetérzésére a város megkapóan hat, ha túlás lehet is az, a mit szerzőnk mond: «In Heidelberg gewann Hebbel ein lebendiges Verhältnis zur Natur und in ihr zum wirklichen Leben.» Gottfried Keller történeti ismereteit mélyíti Heidelbergben és itt alakul ki — mint maga mondja — határozott és energikus bölcséleti világnézete is. Csodálatos évet tölt itt el (1849), Hettner, Henle és Feuerbach előadásai mély nyomokat szántanak egyéniségén. Hogy Scheffel neve is és mennyire kapcsolódik Heidelberghez, az a köztudatban él. Lelke a város minden romantikáját kiélvezte és lelke minden romantikájával e várost övezte fel.

Witkop könyve mind ez adatokat gondal összegyűjtötte, de a száraz tényeket az irodalmi fejlődés képebe is ügyesen beleillesztette. Az egyes fejezetek végén szemelvényeket közöl az illető költők heidelbergi vonatkozású alkotásaiból. A szép kiállítású könyvet jól megválogatott illusztrációk díszítik.

(Olasz harctér.)

GÁLOS REZSŐ.

Wilhelm Reese: Die griechischen Nachrichten über Indien bis zum Feldzuge Alexanders des Grossen. Eine Sammlung der Berichte und ihre Untersuchung. Leipzig, B. G. Teubner, 1914. 8-r. II + 106 l. Ára 3.90 M.

A szerzőt egyetemi szanszkrit tanulmányai csábították a kutatásnak erre a szokatlan terére. Az antik *Ἰνδικά*-kkal önmagukért, a régi és nagyobb részt elavult kiadások óta alig foglalkozott valaki, Reese megszorításával pedig még azoknak sem érdemes figyelmet fordítani rájuk, a kiknek az ind chronológiában, műveltségtörténetben, geographiában jó szolgálatot tesz a Nagy Sándor expedíciójához fűződő és a rája következő görög *Ἰνδικά*-irodalom. A régebbire úgy látszik végérvényesen áll Vincent Smith ítélete: *Europa was practically ignorant of India until the veil was lifted by Alexander's operations and the reports of his officers.* R. eleve lemond arról, hogy tárgyát a történelem szempontjából dolgozza fel. Philologus munkát akar végezni s többször hangsúlyozza azt is, hogy az irodalmi kutatás határait nem lépi át — ez a további megszorítás azonban inkább kárára van a könyvének, mert a munkájával arányos új és értékes eredményekhez nem tud jutni. Hasznosabb munkát végzett volna, ha az amúgy is bőven összehordott földrajzi, ethnographiai stb. adatok szolgáltatásában teljességre törekszik. A tárgyalás menete így sem könnyen áttekinthető, az előadás száraz.

Könyve első fejezetében a szövegeket adja. Mindenesetre örülhetünk annak, hogy a legtöbbször C. Mueller kiadásaihoz szerkesztett fragmentumokat végre egy helyen látjuk, mégis vigasztalan gondolat, az, hogy alapjában véve csak sajtóhibáktól sem mentes új lenyomatát kapjuk az egyebütt is megtalálható szövegeknek. A leciókat R. csak elvétve veszi figyelembe s ügylatszik ép ezért kell nála ilyesmit olvasnunk: (Skylax, 2. l.) *ἐντεῦθεν δὲ ὄρος παρέτεινε τοῦ ποταμοῦ* [scil. τοῦ Ἰνδοῦ] *καὶ* *ἐνθεν καὶ ἐνθεν ὀφηλόν τε καὶ δασύ* etc. (Ath. II. 70.), a hol ki kell találni, hogy *τοῦ Ἰνδοῦ* csak a cod.

Laur.-ban hiányzik a szövegből s van a margóra jegyezve, *καὶ* pedig Schweighäuser szerint törlendő (! < > másutt a *conventio* szerint használva. 68. l. [ ] sajtóhiba < > helyett). A fr.-kiadás használatos technikai fogásait alig veszi igénybe, a töredékeket nem számozza s a Hekataios-fr.-ok kivételével az előbbi kiadások számozását sem jelzi, ép oly kevéssé a Ktesias-epitoménál a Photios-kiadás lapszámait, melyek szerint később maga is idéz (88. l.). A szükséges indexeket is hiába keressük.

A szövegeket követő tanulmány mindenekelőtt megállapítja, hogy a görög eposz geographiai látóköre nem engedi meg a mythikus Aithiopiának Indiával való combinálását, a mint Lassen szerette volna. *Τὴν μὲν οὖν Ἰνδοξὴν οὐκ οἶδεν Ὀμηρος, εἰδὼς δὲ ἐμέμνητο ἄν* — Eratosthenes e csinos argumentum ex silentio-jának még nagyobb lesz az értéke, ha figyelembe vesszük a görög nép földrajzi érdeklődésének állandó feszültségét. Aischylosra gondoljunk, a ki Prometheusban megrázóan tragikus részletek összekötésére meri felhasználni Io útjának poétikus-geographiai leírását, bizton számítva arra, hogy közönségének figyelmét e helyen mással jobban le nem kötheti. Én attól a gondolattól sem tudok szabadulni, hogy a 805—809. sorok az Indus aranytermő, sötétbőrűektől lakott vidékéről szóló híreknek köszönhetik eredetüket. (L. Wilamowitz: *Aischylos Interpretationen*, 151 kk.). A Hiketides, a hol először tűnnek fel a görög költészetben az indusok (284—6.) szintén arról tanuskodik, hogy mily intenzíven foglalkoztatták a görög fantáziát az ismert és ismeretlen Kelet exoticumai. Az *Ἰνδοξά*-k kutatói itt kapják meg a fogantyút, melylyel beléállíthatják a görög szellem történetébe ezt a fajtaját a népszerű földrajzi iratoknak. R.-nek sajnos, nincs érzéke tárgya ilyen kultur-históriai beállításhoz. A költészetről csak közvetve emlékezik meg, Aischylosról — Gutschmid nyomán — és Sophoklesről, a kinek két fr.-a (a 26. az aithiopiai hangvákról, 70. l. és Plin. Nat. Hist. XXXVII. 40. az indiai borostyánkőről, 89. l.) hozható összefüggésbe az *Ἰνδοξά*-kkal, azt tartja, hogy Hekataiosból merítenek. R. azok közé a kutatók közé tartozik, a kik Hekataios jelentőségét nem győzik elég nagyra becsülni.

Skylax utazására nézve Dariusz suezai ékirásos emléken kívül utal arra a salüf-i felíratra is, a melyen Daressy még egy olyan vízi utazásról olvasott, a melyhez hasonló a múltban nem történt. Iratának létezését azzal látja legjobban bebizonyítva, hogy az Athenaios-tól (II. 70.) idézett Skylax-fr. az ugyanott idézett Hekataios-hely forrásának látszik. Véleményem szerint, ha hiteles Skylax-töredékekkel van dolgunk, aligha lesz az máshonnan idézve, mint Hekataiosból, a kinek művére vonatkozik tehát a *καὶ ἐν τοῖς ἐξήτῃς* is. Az Aristoteles-ből (Pol. VIII. 14. p. 1332 b) való fr.-ra nézve R. teszi hihetővé (104. l.), hogy szintén Hekataiosból van véve — a kinek lehet, hogy már megrövidített Skylax-irat állott a rendelkezésére (! 56. l. Sőt lehet, hogy Aristoteles sem directe merített Hekataiosból! 104. l.). Ezek után nem mernék kételkedni, mint ő teszi (91. l.), abban, hogy Philostratos (vit. Apoll. VIII. 47.) — ha egyáltalán idézi — Ktesiasból idézi-e Skylaxot. Az a kritikátlanság, a melylyel R. a Tzetestől fentartott negyedik és utolsó fr.-ot minden skepsis nélkül hitelesnek fogadja el (51. l.), őszinte csodálatot érdemel. Mi lehetett az a

μυρία θεάματα-val tele *βιβλίον τι*, a melyet a kiváló memóriájában annyira megbízó byzantinus Skylaxénak mond, ma már nehéz kitalálni. En Ktesiasra gondolnék ismét. Mindezek alapján meg kell állapítani R.-vel szemben, hogy közvetlen és teljesen megbízható idézetünk Skylaxnak indiai utazását tárgyazó iratából nincs, azt a következtetést pedig, a melyet már Berger vont az egész földrajzi irodalom hallgatásából úgy kell alakítani, hogy Hekataios vagy kevés valószínűséggel Herodotos és Ktesias után ez az irat senkinek a kezében nem volt s így — bár létezését tagadni bajos — már korán elveszett. R.-nek az a megállapítása viszont igen szerencsés, hogy a Tzetestől Skylaxnak tulajdonított s kivétel nélkül más íróknál is megtalálható mesés indiai népek közül csupán az *Ἰνδοίχοι* (*Karṇaprāvaraṇa*-) és *Ἐνοτιχοντες* (*Ēkaḡarbha*-) nem görög, hanem ind eredetűek — csak hogy a görög vallás és mesevilág szörnycetegeinek Indiába való áttelepítője s bennszülött rémalakokkal való összekeverője nem Skylax, hanem — ha már okvetlenül nevet kell keresni a számára — Ktesias.

A Hekataios és Herodotos-féle *Ἰνδικά* tárgyalásánál R. teljesen a Pauly-Wissowa-beli Jacoby-cikkek alapján dolgozik. (Hekataios VII. 2667 kk. Herodotos II. pótk. 205 kk.) Jacoby merev és nem egyszer erőszakos szabályait alkalmazza az apró részekre analizált szövegekre. Herodotos főforrása az indiai dolgokban is Hekataios *Περίοδος*-a s onnan kell hiábáinak legtöbbjét leszámaztatni. A konstatalható eltérések felületességből vagy polemiából erednek. Külön kell megjegyezni azt, hogy R. szerint *Ἰνδοί* Hekataiosnál még nem gyűjtőnév, hanem csak az Indus mellett lakókat jelenti és pedig közvetlenül az ind *sindhu*- mintájára (54. l.). Herodotosnál ellenben már az, talán mint az óperzsa *hinduš* (64. l.). Biztos, hogy az *Ἰνδία* szót a classicus görögség nem ismerte, a Hekataios fr.-okban az *ἔθνος Ἰνδικόν, πόλις Ἰνδίας* stb. megjegyzés mind Stephanus Byzantinustól való, biztos továbbá hangtani okból, hogy az *Ἰνδοί* névhez perzsa közvetítéssel jutottak, — mint került ki ez R. figyelmét, nem értem — valószínű, hogy a szó az óperzsában gyűjtőnév, de nem valószínű, hogy Hekataios és Herodotos között e tekintetben eltérés volna.

A Nagy Sándor előtti *Ἰνδικά* irodalom fő és tipikus képviselőjének Ktesiaszt szokták emlegetni. Ő az első görög ember — a népszerűek és az utókor előtt is ösmeretesekek közül, — a ki Indiának közvetlen közelében élt, indiai embereket látott, a kihez eljutott a csodálatos ország tropikus növényzetének az illata. A *κάρπιον*-fa olajáról olvassuk Photios kivonatában: *καί φησιν ἰδεῖν αὐτὸ κηρίαια καὶ ὄσφρανθῆναι ὄσμησ οἷα οὔτε εἰπεῖν οὔτε εἰχάσαι*. Merészebb hasonlattal, Ktesias által lett India a görög romantikának az, a mi Friedrich Schlegel által később a német romantikának. A különbség igazán csak annyi, a mennyi a két romantika között van. Hatásának nagyságára következtethetünk abból a buzgalomból, a melylyel — Bolchert után R. szerint is — Aristoteles felhasználja adatait s a melylyel 500 év múlva Lukianos paródiálja. R. nem adja jelét annak, hogy rangja és sulya szerint tudná értékelni. Hosszasan bizonyítja, hogy Ktesias célja nem volt tudományos és mégsem igyekszik a keleti udvarnál bennfentes és minden elődjénél jobban értesült félig memoire- félig újságíró megillető elbánással a lelkebe hatolni. Munká-

jának rekonstruálására positiv irányban semmit sem tesz. Pedig, ha a későbbi *Ἰνδικά*-irodalom csodáit (l. Megasthenest a Ktesias nyoleczujjú embereiről Plin. Nat. Hist. VII. 22. s a *Ἐνοτίκροντες* népéről másokat is u. o. VII. 29. stb.) és főleg a Lukianos-féle parodiát jól átvizsgálja, a hatás és anyagszolgáltatás pontos megállapításával a Ktesias-hagyománynak használt volna. Rohde ez irányban tett lépéséről sincs tudomása. Lukianos maga jelzi, hogy az *Ἀληθοῦς ἱστορίας λόγοι* egyes régi teratologusok czélzatos kigúnyolása s hogy a parodiázt auctorok között van Ktesias is. Rohde mindössze két helyet vonatkoztat Ktesiasra. (*Der Griechische Roman*, 192 l.) Talán lehet még arra is gondolni, hogy Ktesias pygmaiosainak csodálatos nagy szakálla miatt növesztenek a holdbeliek szakállt a térdük felett (I. 23). A Rohdétól helyesen conventionalisnak jelzett fordulat: *οὐκ ἀνέγραφα μὴ τῶι καὶ ἄπιστον δόξῃ* (I. 18) összefüggésbe hozva a Photios-kivonat utolsó szavaival: *πολλὰ δὲ τούτων καὶ ἄλλα θαυμασιώτερα παραλιπεῖν διὰ τὸ μὴ δόξαι τοῖς μὴ τεθειμένοις ἄπιστα συγγράφειν* talán megadja a Ktesias-féle *Ἰνδικά* végét, sőt Lukianos kétségkívül paródikus mondata (I. 3) *Κτησίας ὁ Κτησιόγου ὁ Κνίδιος συνέγραψε περὶ τῆς Ἰνδῶν χώρας καὶ τῶν παρ' αὐτοῖς ἃ μῆτε αὐτὸς εἶδε μῆτε ἄλλου ἰδόντος*¹⁾ ἤκουσεν és Photios befejezése *Κτησίας λέγει τὰ ληθεύεστατα γράφειν, ἐπάγων ὡς τὰ μὲν αὐτὸς ἰδὼν γράφει τὰ δὲ παρ' αὐτῶν μαθὼν τῶν ἰδόντων* az elejét is! (V. ö. Hekataios és Herodotos bevezetését). E lehetőségeknek a mérlegelésére szükség van. R. munkájának negativ irányban van eredménye. Az analysis után idegennek bizonyult részek: a Cod. Mon. 287-ben álló bevezetés és befejezés, az ugyanott közbeszurt VII. 4. (*ὅτι πιστῶσαι* etc. §. 10. Mueller) továbbá a másutt is közbeiktatott I. 3. (*περὶ τοῦ σφάλκρος*, §. 1. Mueller) joggal törölnődök a szövegből. Forrástanulmányából kitűnik, hogy Ktesias saját értesülésein kívül Hekataios s a csodálatos népek leírásában Skylax után dolgozik. Az utóbbi eredmény természetesen igen gyöngye lábön áll. Azt se hiheti el, a ki a *Περσικά*-epitome bevezetését olvasta, hogy IX. 2. (p. 46 b 27 kk.)-ben nem rejtőzik éles polemia Herodotos ellen. A Hellanikusról, Demokritosról, Damastesről, Xenophonról, Ephorosról és Theopomposról szóló rövid fejtegetések említésre méltót nem hoznak, az Aristoteles indiai vonatkozású megjegyzéseivel foglalkozó tanulmány eredménye, hogy főforrásul Ktesias mellett Hekataios-t kell tekintenünk.

A könyv utolsó lapjain adott irodalom nem teljes. Hiányzik Vincent Smith idézett munkája: *The Early History of India* (1914-ig két kiadás). Cunningham: *Ancient Geography of India* is tekintetbe jöhet. Rohde gyönyörű munkájáról (*Der Griechische Roman* 1914-ig két kiadás) az ethnographiai meseirodalomról szóló fejezete miatt, a mely az indiai vonásokra a legbővebben kiterjeszkedik, okvetlenül meg kell emlékezni. Az összehasonlító vallástörténeti irodalom is szorgál megjegyzésekkel erről a korról, l. G. Faber: *Buddhistische und neutestamentliche Erzählungen*, Leipzig 1913 s az ott közölt irodalmat. Érthetetlen, hogy miért nem említi R. C. Mueller kiadásait, különösen a Herodotoshoz csatolt Ktesias-t, a melyből annyit merített, továbbá Bekker Photiosát. Crindle angol Ktesias-fordítása

¹⁾ conl. Mehler: εἰπόντος et ἀληθεύοντος codd.: μισθεύοντος dub. Rohde.

külön is megjelent Calcuttában, 1882-ben. Franciaia Ktesias-fordításunk van Buchontól, a Pantheon Litteraire gyűjteményben, Páris, 1844.

R. munkája, mert egyetlen, a mely specziálisan 'e tárggyal foglalkozik, a legrégebb ind-görög vonatkozások iránt érdeklődőknek nélkülözhetetlen. Hiányosságai, még ha tekintetbe vesszük az anyag silányságát is sok helyütt, nagyobbreszt a methodusára vezethetők vissza. Ugyszólván mindent elért, a mit ezzel a mechanikusan analízáló és forrás után kutató módszerrel el lehetett érni — s ez tehát világos bizonyítéka annak, milyen kevésre megyünk vele egyedül.

(Budapest).

KERÉNYI KÁROLY.

William Butler Yeats: Erzählungen und Essays. Übertragen und eingeleitet von Friedrich Eckstein. Leipzig, Insel-Verlag, 1916. 8-r. 181 l. 5 M.

E kötet szerzője az irek világtól elvont álmodozásának költője, a ki működésében egyesítette az élet vallási, philosophiai, művészi és politikai problémáit visionárius vérmérsékletével és a való élet iránti érzékével. Hosszú szünet után 1877 körül ébredt fel újra Irországban az érdeklődés az óskelta elem iránt; az egész mozgalom tömör ismertetését kapjuk a bevezetésben, melyben a fordító Yeats jelentőségét domborítja ki az ir kultura s főleg az ir nemzeti dráma nézőpontjából. Yeats kisebb munkáiból találunk itt néhányat, melyek közt legjelentősebbek a *Blake*-kel és *Shelley*-vel foglalkozók. *Die Philosophie in den Dichtungen Shelleys* cz. tanulmányban Shelley sajátos egyéni jellegét előszeretettel magyarázza folyók, barlangok, világító tornyok és csillagok iránt (a lét nagy symbolumának a vizet mondja). A szépség lelke szerinte szabadság, mert minden külső vagy benső kényszer s tekintély az erényt és a szépséget eredeti útjától eltéríti, különösen az erényt a széptől. Az emberi szív újjászületése nélkül nem térhet vissza az isteni rend: ezt a szépséget, az isteni rendet a holtak szellemei s az extasisban levő lelkek már most látják. Yeats is kiemeli, hogy Shelley önmagában építette fel újra a hit világát s foglalkozik Shelley symbolumaival, gondolkodásának Porphyrral való rokonságával. Kitűnik Shelley lelki világának rokonsága Yeats-ével, a ki inkább érző, mint felfogó, a ki szerint philosophiának csak akkor van fenmaradása, ha költészetté válik.

Yeats adta the Ellis-sel együtt *Blake* műveit, mélyen behatolt homályos gondolatvilágába, rajzaiba. költészetébe: ő tette lehetővé Blake megértését. Ezt igazolja Yeatsnek itt közölt három tanulmánya is. Yeats szerint Blake a művész vallását hirdeti, a ki Jakob Böhmetől és az alchimistáktól tanulta, hogy a képzelő erő az isteneknek első megnyilvánulása. Minden élet szent, kivéve az élettelen dolgoké s azoké, melyek a képzelő erő tagadásai; a phantasiától az élők iránt felébresztett rokonszenv a bűnbocsánat. Blake az első modern író, a ki minden művészetnek a symbolummal való felbonthatatlan összefüggését hirdette. Nagyszabású Yeatsnek az a tanulmánya, melyben Blake illusztrációit vizsgálja, különösen a Dantehez készülteteket, a mint lángoló phantasiája a kódös technikán áttör, istenítve a phantasia szabadságát. A kötetben található elbeszélések közül a *Gesetzestafeln* és az *Anbetung der heiligen drei Könige* telve van sej-

tésekkel és czélzásokkal a Blake-féle immoralismus és a katolikus érzésvilág ellentétes nézeteinek csatájára, a test, a hús küzdelmeire s a hit és szeretet, a vétkezés és vezeklés visioit tárja elének. A *kelta elemről az irodalomban* hangsulyozza Yeats, hogy egy faj sem érintkezett oly intim módon a teremtés alsóbb rétegeivel és tulajdonított nekik erkölcsi életet, mint a kelta. A természetre extasis nélkül tekintett, de szeretettel. Yeats kutatja az összefüggést szeretetükben és gyűlöletükben a végtelenséggel s az álmok világával. Yeats alap gondolata, hogy a művészetnek, ha életképes akar lenni, a hazai föld érzésvilágától, legendáitól s történetétől kell megtermékenyülnie.

(Budapest.)

RÓZSA DEZSŐ.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1918 május 15-én felolvasó ülést tartott. Táragsorozat:

1. *Husztí József*: A deus ex machina nyomai Plautusban.

2. *Papp Ferencz*: Báró Kemény Zsigmondnak *A sziv örvényei* cz. regénye.

A felolvasó ülést választmányi r. ülés követte. Heinrich Gusztáv elnöklete alatt jelen voltak: Papp I. titkár, Bleyer és Förster szerkesztők, Császár pénztárnok s Alszeghy, Gragger, Husztí, Incze, Kempf, Király, Némethy, Révay, Szegedy, Székely, Weber és Zlinszky vál. tagok s Czebe II. titkár mint jegyző. A táragsorozat főbb pontjai:

1. Pénztárnoki jelentés. F. évi ápr. 30-áig volt: bevétel 20,921 K 79 f., kiadás 10,550 K 07 f., maradék 10,371 K 72 f.; nyomdai tartozás 3,057 K 55 f.

2. Jelentés a Hitelbank 2000 K-ás adományáról.

3. Az elhunyt pénztárnok, Cserhalmi Sámuel özvegyének 1000 K végkielégítés kiutalása.

4. A Közlöny példányszámának megállapítása. Ebben az évben 1100, jövőre 1200 példány.

5. A budapesti tudományos társulatok egyesületének tanácsába kiküldöttek az elnök (vagy helyettese) s a két szerkesztő.

6. Dr. Gragger Kóbert 200 K-val alapító taggá lesz. Új rendes tagok 1918 jan. 1-től: Erlemann G. Ágost misérdi ev. lelkész (aj. Thienemann), dr. Bálint Lajos budapesti ügyvéd, Bálint Imre budapesti lakos hadnagy, dr. Buzás Győző főv. tanár, továbbá Szegő Rózsa, Szántó Margit, Mayer Móricz, Sallay Kelemen, Lunn Jenő, Glück Piroska, Nagy Vincze, Czigler Mária, Heim Margit és Mattyasovszky Erzsébet budapesti tanárjelöltek (aj. Bleyer).

Az 1918 október 9-iki felolvasó ülés tárgysorozata:

1. *Czebe Gyula*: A magyar görög szó őseinek történetéhez.
2. *Király György*: Telamon király históriája.

Az ezután következő r. választmányi ülésen előbb Hegedüs alelnök, majd Heinrich Gusztáv elnöklete alatt részt vettek: Papp I. titkár, Bleyer és Förster szerkesztők, Császár pénztárnok, továbbá Császár Elemér, Gyomlay, Király, Némethy, Révay, Szegedy, Székely, Szigeti, Weber és Zlinszky vál. tagok, s Czebe II. titkár mint jegyző.

A tárgysorozat nevezetesebb pontjai:

1. A választmány melegen üdvözölte Hegedüs Istvánt 70. születésnapja alkalmából.
2. Pénztárnoki jelentés. A bevétel 1918. jan. 1-től szept. 30-áig 26,941 K 39 f., kiadás 15,478 K 48 f., maradvány 11,462 K 91 f.
3. Elhunyt r. tagok: dr. Váczy János és Tamás Vazul.
4. Új tag 1918. jan. 1-től Fehér Géza szabadkai főgimn. tanár (aj. Förster).
5. A Közlöny előfizetési ára 1919 jan. 1-től kezdve 30 K lesz. A tagsági díj összege marad az eddigi.

VÁCZY JÁNOS.

(1859—1918.)

Augusztus 1-én társaságunkat és Közlönyünket súlyos veszteség érte: meghalt Váczy János, s vele egyik legrégebb, leghívebb munkatársunk dőlt ki sorainkból. Derék ember, kitünő tanár és igazi tudós volt, típusa a csöndben, zajtalanul dolgozó tudósoknak. Családján és az iskolán kívül egészen a tudománynak élt. A hiú fényt megvetette, a nyilvános szereplést kerülte, s még a társas élet örömei elől is kitért, csak-hogy becsületesen végzett hivatalos kötelességei után fennmaradt idejét utolsó perczéig tudományos feladatainak szentelhesse. Első föllépésétől kezdve a magyar irodalomtörténetírást szolgálta, s mint Gyulai Pál tanítványa nem annyira új adatok föl kutatását, mint inkább a másoktól összehordott anyag rendezését, kiegészítését vagy új szempontból való megvilágítását tartotta hivatásának. Ezekhez a nagyjobbbszabástú feladatokhoz meg is volt az ereje, s jártassága az irodalomtörténettel rokon tudomány-szakokban, a történetben és philológiában, valamint kitünő módszeres eljárása sok sikerhez juttatták. Szorgalma, lelkiismeretessége, pontossága tudományos körökben szállóigévé tette nevét, s valóban, ha valamilyen kérdést megragadott, azt annyira és úgy kimerítette, hogy nyomában tallózni sem lehetett. Higgadt, elfogulatlan vizsgálódásával, biztos ítéletével mindig megnyugtató eredményre jutott s gondos előadásával formailag is kész eredményeket adott. Tudományos pályáját egészében tekintve, értékessé teszi, hogy fokozatosan mélyült. Ifjúkorában jobbára csak a tudomány eredményeinek népszerűsítésére vállalkozott, s erejét becses, de apró újságcikkekre tördelte szét; azután egyes részletkérdéseknek komoly, egészen tudományos megfejtésével foglalkozott, s a maga fölfogását tolmácsolta értekezéseiben és tanulmányaiban; végül, mint tel-

jesen kiforrott tudós, a részletmunkák után egészet nyújtott, könyveket, egy-egy író teljes életrajzát, Berzsenyiét (1895), Kazinczyét (1909 és 1915), Tompaét (1913). Mindezek az alkotások, valamint föltűnő nagy számmal írt tudományos bírálatai komoly, becses dolgok, de maradandó nevet Váczy Kazinczy 21 kötetes levelezésének kiadásával szerzett magának. Ez a gyűjtemény nemcsak a magyar irodalomtörténetnek legbővebb vízi kútforrása, hanem a tudomány iránti lelkesedésnek és önfeláldozásnak legszebb példája. Váczy évtizedeknek fáradságos munkáját szánta arra az aprólkos, de fontos és kellően alig értékelhető föladatra, hogy 5393 levelet az utolsó betűig és utolsó hiányjelig pontosan lemásoljon és e levéltömeget, tömémentlen vonatkozását, utalását, rejtett czélzatát a kor iradalmából, történetéből, folyóirataiból megfejtve, tiszta világításban bocsássa a tudomány rendelkezésére. Hogy milyen óriási anyag van e 21 kötet jegyzeteiben fölhalmozva, milyen becses philologiai munka s milyen végtelen kitartás kellett elkészítésükhöz, azt csak mi tudjuk, szakemberek. Az a majd egy emberöltőig szünet nélkül folytatott tanulmány, melyet Váczy Kazinczy életének, törekvéseinek és munkásságának megértésére fordított, rendkívül gazdagon gyümölcsözött: őt ennek a korszaknak legalaposabb ismerővéjé tette. Nemzetünk életének abba a fôlszázadába, melyet Kazinczy korának nevezünk, tudós nem hatolt oly mélyen, mint Váczy, s az egész tudományos közvélemény elismerte őt e szellemi birodalom fejének. Egyénelismerés, mint tudományos munkatársainak osztatlan tisztelete s az Akadémia levelező tagsága nem is jutott neki osztályrészü, az állam sem kitüntetésekkel, sem díszesebb állással nem jutalmazta az egyszerű középiskolai tanárt — igaz, hogy szerény, puritán lelke irtózott minden hajszától és túlkedéstől. Nemes lelke, értékekben gazdag szelleme, idealizmusa, törhetetlen energiája többet érdemelt volna a sorstól, s azt a koszorút, melyet megtagadott az éltől, már csak emlékére teheti le a mi kegyeletünk és az utókor halála.

cs.

— Arany János balladáihoz. Arany János angol olvasmányait a levelezésében található nagyszámú adat ellenére még nem ismerjük megbízható pontossággal. Balladáinak nem egy tárgymotivumát származtatta a forráskutatás az angol költészetből, de philologiai bizonyítékok híján a feltevés néha felette kérdéses. E sorok nem akarnak Arany János valamely eddig ismeretlen angol olvasmányára figyelmeztetni, inkább újabb adatokkal választ keresnek arra a kérdésre: hol olvasta és honnan vette Arany balladaköltészetének némely mozzanatát?

a) Tolnai Vilmos kimutatta, hogy Arany János több angol könyve a negyvenes években megindult Tauchnitz-kiadásból való (EPHK. 26: 346—7. l.). Nézete szerint Arany megvette Dickensnek «A Child's history of England» című könyvét, melyet Tauchnitz 1845-ben adott ki. Ott olvasta volna a walesi bárdok rövid történetét. Tolnai feltevésének kétség-telenül van alapja, de Dickens elbeszélése mellett meg kell említenünk még két könyvet, a melyben Arany János ugyanezt a históriát nemcsak olvashatta, hanem talán olvasta is. 1847-ben jelentek meg Tauchnitz kiadásában Ossian költeményei: *Poems. Translated by James Macpherson, Esq. With Dissertations on the Aera and Poems, and Dr. Blair's Critical Dissertation.* Blair értekezésében a következőket írja: «A mikor I. Edward Wales-t meghódította, az összes walesi bárdokat kivégeztette. Ez a kegyetlen politika világosan mutatja, mily nagy befolyást tulajdonított e bárdok énekeinek a nép érületére (mind) és hogy milyen természetűnek ítélte ezt a befolyást.» Arany, ki Ossian költészetét igen jól ismerte, Blair értekezését is olvashatta. A legtöbb angol Ossian-kiadás avval együtt jelent meg. (Én az 1796. londoni kiadásból, Bacsányi példányából, fordítottam le a fentebbi mondatot, 281. l.)

Percy értekezéséből (*An Essay on the ancient Minstrels. Reliques of Ancient English Poetry.* Th. Percy. Kiadta H. B. Wheatley. London,

1891.) és ismerhette Arany a walesi bárdok esetét. Lényegileg nem mond erről többet Percy sem, bár ismételten szól róla (id. kiad. I. 355., 366—7., 369. l.). Azt is tudja, hogy Edward király kegyetlen szigora eredménytelen volt.

A wales-i bárdok tárgyát azonban egy magyar író útleírásában is olvasta Arany. Pulszky Ferencz angolországi útját az «Árvízkönyv» I. kötetében írta meg (Úti vázlatok. 116—37. l.). A bárdokról a következőket meséli: «Angolhont elhagyván, Walesbe mentünk, ezen a természettől minden bájjaival bőven megajándékozott tartományba, melly nemzetiségét az angolok százados törekedései ellen is, bár századok óta Angolhonhoz csatolva, mind eddig épen megtartotta. Angol élet még mindig el nem törleszthető a régi szokásokat, angol nyelv, literaturája minden kinesei mellett, el nem némíthatta a gaél beszédet, s bár I-ső Eduárd 500 költőt egyszerre levágotott, hogy a nemzetet régi időkre emlékeztetve, forrásba ne hozzák, még most is minden pitvarban a hárfa áll, mellyen a vándor dalnok énekeit hangoztatja» (121—2. l.). Arany János bizonyára ismerte Pulszky leírását. Balladájának egy mozzanatát leljük meg benne, mely «A wales-i bárdok» eddig ismert vagy sejtett forrásaiból hiányzik: a kivégzett bárdok számát.¹⁾

b) A «Tetemre hívás» forrásait ismerjük (l. Ir. Közl. 10 : 261—66. l. és Irodalomtört. 1 : 460—62.). Mégis figyelmeztetünk Scott Walter «The fair Maid of Perth» című regényére, melynek XX. és XXIII. fejezetében a Tetemre hívásnak («bierright») érdekes és eleven leírását találjuk. A vallásos szertartások után a polgárok egyenként elhaladnak a ravatal előtt, Istent és a szenteket hívják fel ártatlanságuk igazolására. A bűnöst elárulja a vérnek a sebbőlvaló kibugyogása. E «tetemre hívással» kapcsolatosan igen érdekes Catherine-nek, a «perth-i leányzónak» viselkedése (XIX. fej.). Azt hiszi, hogy Henry Gow-t, a kovácsot, ölték meg, a ki őt régóta szereti. Saját magát okolja, hogy a vélt gyilkosokat ide csalogatta. Úgy érzi, Gow-t most jobban szereti, mint akkor, a mikor még életben volt. Rendetlen ruhában, felbontott hajjal szalad az utczára. Végre is megtudja, hogy a megölt férfi, a kinek ravatalához idézik a polgárokat, nem kedvese, hanem a szegény Oliver Proudfoote. Persze szándékosan emeljük ki ez epizódnak ama vonásait, a melyek távolról Arany balladájára emlékeztetnek. Kérdés azonban, ismerte-e Scott e regényét? A nálunk oly népszerű nagy skót írótól valószínűleg többet olvasott. Maga is sejteti ezt — hogy csak egy adatot idézzek — Pákh Alberthez 1853 február 6-ikán írt levelében (Arany János Összes Munkái. 1900. XII. 82.). A «Fair Maid of Perth» cz. regény is könnyen volt hozzáférhető. Ha Arany például még később is érdeklődött Tauchnitz kiadásai iránt, meg tudta volna szerezni az említett regény 1871-iki kiadását. De ha a kései balladai remekének semmi köze sem volna Scott regényéhez, még akkor is számot tarthat érdeklődésünkre a főmotívumnak a világirodalomban való elterjedése.

Tárgytörténeti szempontból a tetemrehívás motívumát Byron «The two Foscari» cz. drámájából (IV. 1.) is idézhetjük még :

Marina (az ifjabb Foscari özvegye)

So! there is the blood beginning

To flow through the dead lips of Foscari —

'The body bleeds in presence of the assassin

(To Loredano)

Thou cowardly murderer by law, behold

How Death itself bears witness to thy deeds!

(Budapest.)

FEST SÁNDOR.

¹⁾ Az Irodalomtörténet VII. 175—6. lapjain közölt czikk (Elek Oszkár: «A walesi bárdok tárgyának első megemlítése irodalmunkban») megjelenésekor e megállapítás már ki volt szedve. Szerk.

— A pilini ezüstgomb (honfoglaláskori lelet) görög betűs fölírat. Ezt a pár sort B. Nyáry Jenő és Rómer Flóris Di Manes-ének szentelem!

Megható volt olvasni az Archæologiai Közlemények 9 (1873) 22. l. B. Nyáry Jenő büszke örömét a pilini leletének valamennyi darabja fölé helyezett, «amulette gyanánt nyakékül szolgált» «ő-görög fölírású ezüstgombon», de mindjárt utána azon megállapítását, hogy a négy sorból álló görög betűs fölírás «tartalmát... fájdalom jelesebb régészeink sem tudták eddigelé megfejteni». Igaza volt. Nem kisebb ember, mint Rómer Flóris fogott hozzá, s ő sem ment semmire. Az Archæologiai Értesítő 6 (1872) 114. l. Rómer ilyesmit olvas:

+ KER |
O BOHH
ANHA
MH

Ez igazán minden, csak nem megfejtés. Négy évre rá Rómer azt hitte, megvan a kívánva kívánt megfejtés. Az Archæologiai Értesítő 10 (1876) 35. l. «Megfejtése a pilisi leshegyen talált írásnak» czímen a tőle consultált Gróf Owaroff Alexis egy nyilatkozatát adta közre, melynek lényege ez: 1. A fölírás «így mutatkozik»:

KEB
OHOKH
ANHA
MH

2. Olvasása: K(óρi)ε βοησ(εi) άνα άμη(v); vagyis: Uram siess. feleségé-lésemre! Amen! — 3. «Ava, ígehatározó csak βοησέω (sic!), segítségre jöni, zu Hilfe eilen, ígéhez tartozhatik, hogy annak értelmét úgy erősítse, mint p. o. az άνα-βοέω (sic!), 'fel-kiáltani' teszen». — Hát bizony, sajnos, ez sem volt «megfejtés», de ebben a nagy tekintélyű személytől eredett nyilatkozatban mindenki megnyugodott.

A Pauler-Szilágyi szerkesztette «A magyar honfoglalás kútfői»-ben (Budapest, 1900) a VI., «A honfoglalási kor hazai emlékei» cz. fejezetben, az 523. l. Hampel József új olvasást ajánlott. Az első félre elfogadja Owaroff KE BOHΘ-jét, ellenben a második felét így látja: KH ANHA MH (a két utóbbi szót ő csak kis betűvel írja!). KH áll — úgy mond — egy második KE [= K(óρi)ε] helyett; άνρδ «tő» pedig «άνρδαστο (sic!)» helyett, a mely egy classikus időben is használt ἡδεσάμην igealaknak lehet άνα hozzátétellel megerősített alakja és mint aoristosi alak azt jelenti: megbocsátani, irgalmazni»; végül a μη (sic!) «bizonyosan magára a fölkiáltóra vonatkozik», «szükséges is az első kérés kiegészítésére, melynek értelme Uram segíts . . . engem» (tehát — kérdem — acc. ? ?). Egy szóval az «amuletten» «kettős fohász» áll: «Uram segíts, uram irgalmazz nekem» (itt meg talán μη = μοι: nekem ? ?). Hampel ezen megállapításait teljes egészükben fölvette Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. Braunschweig, 1905 című művének a pilini leletről szóló szakaszaiba: i. m. I. köt. 59. l. az 56. képen «Silberamulett»-nek nevezi (azonban a szövegben, igaz, «eine kleine Kapsel»-nek); a fölíratról azt jegyzi meg: «Wenn wir die Inschrift richtig erklärten, so enthielt sie die Ansprache: „Herr, hilf, Herr vergieb mir“»; a II. köt. 446—447. lk. is kitart a mellett, hogy a fölírat értelme: «Herr helfe, Herr vergieb mir». (Meg kell jegyezni, hogy Hampel Owaroff olvasatait nem hűen, hanem — egyszerű — javítva adja vissza. Owaroff nem βοησ(εi)-t, hanem βοησ(εi)-t ír s nem άνα-t, hanem άνα-t, άνα-t és άνα-t.) Ki kell mondani, hogy ez sem megfejtés.

Hampel óta a kérdés tudtommal érintetlen.

A fölírat megfejtése nézetem szerint nem túlságosan nehéz vagy bonyolult. Egyszerűen ez.

1. A pecsétföli ratszerű negatív sorok olvasása (a normális irányban):

+KGB
OHÖHH
ANHA
MH

azaz: +KG BOHÖH H( )ANH AMH. 2. Kiegészítve, átírva, javítva, hangsúlyozva: + K(ῶρι)ε βοήθει 'H(ω)ά<v>η, άμ<v>. Fordítása: «Üram, segíts meg Jánost, ámen».

Ezen eredmény kevés szóra, magyarázatra szorul. Elég ennyi: 1. Míg eddig a második szót a B-től a Θ-ig vették föl, én a következő H-t is hozzáveszem. Így megvan a teljes «voisi» bizánczi hangalak, melynek itt a második «i» hangja is H-vel van írva GI helyett. 2. A harmadik szót én a második sor bal szélső H-jétől a harmadik sor balról második H-jéig veszem föl. A harmadik sor jobb szélső helyén az A-tól jobbra, a második sorbeli O alatt lyukban vagy horpadásban egy eltűnt betű nyomát teszem föl, s a betűt O-nak sejttem. Az így nyert HOANH megfelel az «ioáni» ejtésű alak hangképének, a hol is ismét az «i» hangok H-vel vannak írva a szabályos szöveleji I és a szövégi H (η) helyett; továbbá az Ω helyett O, s két N helyett csak egy áll. 3. A negyedik s utolsó szóból hiányzik a végső N betű; e szó különben igen rendes orthographiájú, — szerencse t. i., hogy e szó «i» hangját csakugyan H-vel kell írni, ezen lemez készítőjének kedvencével (érdemes megnézni, hogy minden «i»-t H-vel írt).

Idomtalanak tartanám, ha az eddigi kísérletekben a KEOHÖ utáni tapogatózást és balfogást fessegetném; e helyett inkább, bár a magam eredménye helyességéről meg vagyok győződve s magától értetődőnek látom, rátérek a köteles bizonyítékok bemutatására.

Hogy honnan vegyem bizonyítékaimat, arra nézve Owaroff utasításainál a Corpus inscriptionum-hoz, Montfauconhoz, «valamint a többi szerzőkhöz is, kik az ilyen amulettekről írtak», irányadóbb volt azon megfigyelés, hogy a kis ezüstlemez fölírása pecsétek legendáihoz hasonlító külső kiállításra is, t. i. pecsétnyomó negatív képének másolata, de a formula tekintetében is. Hogy amulettként viselték, hihető, annyival is inkább, mert a gyöngye lemez a bizánczi fém pecsétanyagokba benyomásra nem igen látszik alkalmasnak, de igazi lényege az, hogy fölíratának rokonait a pecsétek legendái között találjuk.

G. Schlumberger nagy művében, Sigillographie de l'empire byzantin. Paris, 1884, az én megfejtésemnek ilyen bizonyítékait találom.

A BOHÖH olvasást a példák özönével lehetne illusztrálni, azonban elég pusztán utalni a 35. l.-ra, hol a BOHÖH alapján létrejött BÖH és BHÖH is, mint gyakori formák, jelezve vannak, továbbá a 72. l.-ra, hol az GI helyén álló H a mi szavunkkal van bemutatva.

Az H(O)ANH = 'λωά<v>η olvasáshoz először is azt kell megjegyezni, hogy a Κύριε βοήθει után az, hogy «kit» vagy még inkább «kinék» segítsen az Úr, adva szokott lenni vagy legalább is egy τῷ σῷ δουλω-*val*, vagy gyakrabban, esetleg e τῷ σῷ δουλω-*val* bevezetve, olykor a nélkül, tulajdonnévvel: ez tipikus szövege az i. h. 92. l. «les éternelles légendes»-nek nevezett «invocatiós alak»-nak (v. ö. 34. s köv. lk.). Az 'λωάνας rendkívül elterjedt név a pecséteken vagy az Ω rövidítésben szokott előfordulni, vagy kiírva, s akkor szenvedi az önkényes, illetve vulgáris orthographia minden következményét; főleg az itacistikus ejtésből folyóakat. I. h. 72. l. joggal van jegyezve, hogy I helyett a leggyakrabban áll H. Schlumbergernél nem láttam arra példát, hogy ennek a közönséges és gyakori névnek a kezdő hangját

II-vel írta valamelyik pecsétkészítő, ellenben más helyeken láttam; így Στ. 'Ι. Σενάκι: Βυζαντιναὶ ἐξακριβώσεις-ében, Byz. Zeitschr. 19 (1910) 117. l. egy kartalimenai feliratban ΗΟΑΝΙC olvasható, úgyszintén Ν. 'Ι. Γιαννόπουλος: Χριστιανικὰ ἐπιγραφαὶ Θεσσαλας-ában, Byz. Zeitschr. 21 (1912) 154. l. a 4. sz. felirat 9. sorában ΗΟΑΝΝΙC.

Külömben nyomatékkal utalok a bizánczi ú. n. «nem hivatalos» orthographia ügyében azon nagyérdékű fejtegetésekre, a melyeket K. Krumbacher adott róla «Ein serbisch-byzantinischer Verlobungsring» cz. dolgozatában, Sitz.-Ber. d. philos.-philol. und d. hist. Klasse der kgl. bay. Akad. der Wiss. zu München. Jahrgang 1906. München, 1906, 428—431. lk., kimutatva e ténynek a bizánczi művelődés kettősségéből eredetét, tehát egyáltalán nem elítélendő voltát.

Az AMIIN záradék nem nagyon gyakori, de előfordul. Hampel ellenvetése Owaroff olvasása ellen tárgyaltan. Sigill. 333., 433., 497. (hamis 1. sz.), 551. (1. sz.) lk., továbbá ugyancsak G. Schlumberger, Mélanges d'Archéologie Byzantine. I. Paris, 1895. 214—215. (29. sz.), 218—219. (34. sz.), 243. (77. sz.) lk. található. Olyan példa, mint a Sigill. 40. l. (u. a. a 49. l. is, 48. sz.): + ΑΓΙΟΙ ΒΟΗΘΕΙΤΕ ΔΑΝΗΑ ΑΜΗΝ, tökéletesen parallel a mi esetünkhöz. Hogy a fölirat ntolsó szavának végső betűi, esetleg csak egy, a legutolsó, helyszűke miatt elmaradnak, külön nem kell szóvá tenni; ezernyi eset tanúsítja. Az ΑΜΗΝ megcsonkulását Sigill. 563—564. lk. egy VII—VIII. sz.-i ΧΩΡΩΘΗ ΠΑΤΡΙΚΙΩ ΑΜ és a 690. l. a Persos (Héσσοσ) családnál egy legenda ΑΜΗ zárodzava, utóbbi teljesen a mi esetünk, igazolja.

Hogy erre a, külömben a byzantologia szempontjából meglehetősen értéketlen (mert anonym s nyomorultul typikus, vö. i. h. 92. l.) fölíratra annyi szót vesztegettem s fáradságot pazaroltam, annak oka az, hogy meghatott a két kitűnő magyar bűvár gondja ezen emlékre, s nyugtalanított az a tudat, hogy a Hampel-féle olvasás lássék ügyében az utolsó szónak. Ilyen esetekben a közbelépés, a mint egyébként aktuális, új esetekben a közreműködés is, a középgörög tanulmányok hazai képviselőinek első rendű kötelessége. Dolgozatom ily irányban demonstratio. A bizánczi tanulmányok belső foruma előtt azonban igazol még az emlékek egy értéke is, a melyet egyetlen ismertetőjénél sem láttam kiemelve. Schlumberger emlegeti a pecsétnyomók ritkaságát (Sigill. 200. l., Mélanges l. 39. s köv. lk.), H. Grégoire is Une rareté sigillographique ezimen ír le Byz. Zeitschr. 13 (1904) 158—160. lk. egy nagyobb számban hoz fel Ν. 'Ι. Γιαννόπουλος: Βυζαντιναὶ σφραγίδες ἀνέκδοτοι προερχόμεναι ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ἀλυρού. Byz. Zeitschr. 18 (1909) 502—510. lk. és P. Orsi: Byzantina Sicilia cz. dolgozat-sorozatában, a Byz. Zeitschr. 19 (1910) 471. l. 7. ábra, 472. l. 12. ábra, BZ 21 (1912) 208. l. 39. ábra C. Neki van egy különös esete is, melyet a miénkkel állíthatunk egy sorba, BZ 19 (1910) 473. l. 15. ábra: a fölirat nem gyűrű kövén vagy síma lapocskáján van, hanem foglalata «è una piccola figura di Pecten» s az ennek a belsejét kitöltő anyag síma lapján van a negatív pecsétfölirat. Ugyanilyen kuriózitást közöl Ν. 'Ι. Γιαννόπουλος: Προσθήκη εἰς τὰς βυζαντιναὶς ἐπιγραφαὶς καὶ σφραγίδας Ἀλυρού. BZ 23 (1914) 163. l., kis karikán függő kúpalakú tokocskát, kör alapján negatív fölírással. A mi emlékünk e kettő rokona: ennek a fölírata is egy negatívumnak, pecsétnyomónak a másolata ezüstön, egy ezüst gombban, annak síma felületén.

(Budapest.)

CZEBE GYULA.

— Quisquilia. Nuper forte litteræ mihi oblatæ sunt, quibus adolescentula quædam summos in philosophia honores rite adeptæ esse confirmabatur. Quia fieri potest, ut hæc litteræ, non ab omni parte emendatæ in conspectum gravius indicantium caderent, operæ pretium arbitrabar

eas ad præcepta latine loquendi scribendique breviter recensere. Quæ autem verbum e verbo expressæ hæ sunt:

«Quum ornatissima ac doctissima domina... in hac regia scientiarum universitate Budapestinensi suam in grammatica comparativa linguæ Fæno-Ugricæ ceu principali, item in historia litterarum Hungaricarum et in philologia Gallica, tamquam subsicivis studiis eruditionem ac scientiam comprobasset, eandem philosophiæ doctorem creavimus...»

Budapestini...»

Imprimis reprehendendum existimo nomen Urbis nostræ, quod mentibus et nostratium et peregrinorum *Budapestinum* penitus iam inhæsisse atque inveterasse doleo, quamquam pauca attulerim, quibus hæc appellatio probari, eo plura, quibus impugnari posset. Quantum quidem ego concio, sedes regni Hungariæ recte *Budapestum* est appellanda, quod permultis aliarum urbium nominibus confirmatur, velut: Brest latine Brestum v. Brestia, Erfurt-Erfurtum, Barth (iuxta Stralesundiam)-Barthum, Perth (in Scotia)-Perthum, Beaufort-Bellofortium, Bucaresti-Bucarestum aliæque sescentæ huius temporis appellationes, quæ suffixo *-imus*³ prorsus carent. Non est dubium, quin similitudo vocabulorum: *Debrecinum*, *Szegedinum* in illud Budapestinum traducta sit; sed alterum ex appellatione Slavica oriundum non poterat latine aliter exprimi, nisi Debrecinum: sigillum vero alterius antiquissimum, quod hoc titulo inscriptum est: Civitas libera Szegediensis (non Szegedinensis), in convertendo urbis nomine similitudine Debrecini inmixtum esse videtur. Unde non difficulter colligitur illud Budapestinum e Debrecino, Szegedino perperam deductum recte *Budapestum*, adiectivum autem *Budapestinus*³ appellandum esse.

Coniunctionem *ceu* apud optimos prosæ orationis scriptores non reperiri satis constat. Cum poetæ, tum auctores posterioris ætatis utuntur ea, sed nunquam eo sensu, quo in litteris, universitate nostra editis usurpatur; velut apud Ovidium (*Met.* I. 135): Communemque prius, *ceu* lumina solis... humum... signavit mensor = humum, quæ prius communis erat, ut lumina solis...; apud Suetonium (*Tib.* 52.): [Tiberius] Germanico adeo obrectavit, ut... gloriosissimas eius victorias *ceu* damnosas rei publicæ increparet = quasi damnosæ sint rei publicæ.

Tamquam scriptoribus optimis usitatissimum quidem est, sed eo sensu, quo *ceu*, itaque loco citato prorsus vitandum est, quod teste Cicerone (*Brutus* 1) probatur: Amici morte angimur, *tamquam* illi aliquid acerbitatis acciderit, vel in oratione *pro Roscio* (32. c.): Isti *tamquam* si offusa rei publicæ sempiterna nox esset... Ex his exemplis manifestum fit sermonem Latinum loco superiore utraque coniunctione inquinatum esse.

Dissonum puto ibi pronomen *eandem*, pro quo: *eam* dicendum censeo.

Vitiosissime usurpatum arbitror vocabulum *doctoris*, ubi de femina agitur, quippe quod non sit substantivum mobile, velut: heres, iudex, exsul, alia. Cur non usurpetur verbum *doctriceis*, mihi non satis liquet. Quod enim verbum ad præcepta recte dicendi fictum esse nunquam in ulla dubitatione versabatur. Apud Charisium (I. 14.) scriptum legitur: Omne nomen masculinum, quod per *-tor* syllabam nominativo casu terminatur, feminino per *-trix* finietur nihilque ex numero syllabarum amittet. Apud Vergilium (*Aen.* XII. 159.) Saturnia Iuno sic alloquitur Iuturnam: ... fratrem... eripe morti... auctor ego audendi; de qua re Servius in hunc modum disserit: Nomina in *-tor* exeuntia feminina ex se faciunt, quæ in *-trix* syllabam terminantur, si tamen a verbo veniant, ut ab eo, quod est *lego*, et *lector* et *lectrix* facit, *doceo* et *doctor* et *doctriv*. Si autem a verbo non venerint, communia sunt... Tale est *hic* et *haec* auctor, quando ab auctoritate descendit, ut hoc loco.

Quamquam plurimos fontes diligentissime scrutabar, nullo præter hunc locum (Cassiodorus, Tripart. VI. 33.) vocabulum *doctricis* reperire potui . . . adolescens requisivit doctricem, quo posset argumento . . . superstitionem declinare. Locus ab Ernesto Georges citatos frustra inspexi. Iam pridem mirari desii, cum apud veteres scriptores «indicia recentia» «abditi rerum» nequiquam quærebam. Notio enim *doctricis* æqualibus Ciceronis et Romanis omnino «abdita res» erat, quamobrem in scriptis antiquis illud *doctor* crebrius reperitur, quam *doctrix*, licet hoc quoque a verbo *docere* pure et latine fictum sit, ut supra demonstrabatur. Doctor igitur non magis potest usurpari pro *doctrice*, quam magister pro *magistra*.

Mea sententia litteræ, quibus femina ad doctricis dignitatem promota esse confirmatur, hoc modo conscribendæ sunt: «Cum ornatissima ac doctissima domina . . . in hac regia litterarum universitate Budapestina suam in grammatica comparativa linguæ Feno-Ugricæ studio principali, item in historia Hungariæ litteraria et in philologia Gallica studiis subscivis eruditionem ac scientiam comprobasset, eam philosophiæ doctricem creavimus . . . Budapesti . . .»

Facile explices tot iam annis viros doctissimos illum litterarum textum non improbasse, quod fere fit, cum litteris usitatis nomen raptim subscribitur, ceteroquin argumentum ipsum non curatur.

(Budapesti.)

STEPHANUS SZÉKELY.

— A füzérrímhez. Tolnai Vilmos helyesen mutat reá (EPHK. 1918. 262. l.) e sajtóságos elhelyezésű rímfajtának az *echós versekkel* való rokonságára. Erődi Dániel *kapcsoló rím*nek nevezi (Költészettan²: 96. l.) s ő is csak Greguss versét tudja példának fölhozni. Pedig bizonyára akad még több példa is reá. Mikor a Tolnai cikkét elolvastam, a füzérrímnek egy sokkal régiebb példája jutott eszembe, még pedig *Szenczi Molnár Arberttől*.

A 138. zsoltárt ugyanis így fordítja Molnár:

Dicsér téged *teljes szívem,*
En Istenem, hirdetem neved;
 Dicsérlék *Istenek felett*
En tégedet, mert azt érdemled;
 És a te szent *egyházadban*
Imádkozván neved tisztelem;
 Áldásodra *én kész vagyok*
 S *hálát adok* néked Istenem.

Igy tovább négy versszakon keresztül. Megjegyzendő, hogy ez különbözik a Greguss-féle verstől, mert Molnár sorvégi rímeket is alkalmaz, még pedig félrímeket s ezzel enyhíti a tiszta füzérrímek művészetlen, bántó mesterkéltségét. Nincs módomban, de érdekes volna összevetni Szenczi Molnár fordítását az eredetijével, hogy vajjon nem onnan vette-e át Molnár a füzérrímét.

(Kolozsvár.)

CSÜRI BÁLINT.

— Új könyvek.

Jahresbericht über die Erscheinungen auf dem Gebiete der Germanischen Philologie, herausg. von der Gesellschaft für deutsche Philologie in Berlin, Siebenunddreissigster Jahrgang (1915). Leipzig, O. R. Reisland, 1918. N. 8-r., VIII + 187 + 188 l. 18 m.

Germanista számára egyike a vizsgázó jelenségeknek, hogy az annyira nélkülözhetetlen Jahresbericht a háború folyamán is, jelentékeny késéssel ugyan, mégis meg tud jelenni. A most megjelent 37. évf. az

1915. év germanistikai irodalmát dolgozza fel, még pedig oly teljességgel, hogy — az angol és amerikai termelést nem tekintve — csak egy nagyobb, a runa-írás irodalmát ismertető rovat maradt el. A hazai germanistikák az új kötet is eléggé figyelmére méltatja, bár még mindig vannak — leginkább a saját hibáinkból — hézagok. Legjobbban német nyelvjárás-kutatásunk van számba véve (Happ, Mornau, Schmidt, Schwartz dolgozatai). Érdemesnek tartjuk, Happ könyvének (Béb község nyelvjárásának hangtana, NPhD. XVIII; v. ö. Gréb Gyula: EPhK. 1917. 144. ll.) ismertetéséből következő részletet kiemelni: «Die deutsche Benennung der mundartlichen Formen gestattet trotz dem ungarischen Text (sc. in Happ's Arbeit) eine leichte Durchsicht, und der beigegebene Auszug in deutscher Sprache gibt ausreichenden Anhalt.» (I. rész, 158 l.) b.b.

Nyrop, Christophe: Guerre et civilisation, trad. du danois par E. Philippot. Berger-Levrault, Paris-Nancy, 1917. 8-r. 189 l.

Nyrop e könyve a szerzőnek a háború két első szünetében írt kisebb, háborús tárgyú cikkei foglalja magában, a melyek eredetileg dán hírlapokban jelentek meg. Tanulságos adalékok és szövegek alapján világítja meg benne azt a romboló hatást, melyet a háború a nyugat-európai művelődés terén, főleg a tudományos életben, előidézett. Így többek közt érdekes dolgokat mond el a szerző a belga-flamand nyelv-kérdésről, a belga egyetemek sorsáról, a reimsi székesegyház pusztulásáról, a 93 német «intellectuel»-nek híres manifestumáról, melyet ezek 1914-ben a semleges országok tudományos testületeihez intéztek, a háborúnak Németországban és Franciaországban nyelvi téren észlelhető hatásáról, a háború s a vallásos érzés viszonyáról. Pártatlanságra törekszik, de nem tud elfogulatlan lenni: mint honfitársai általában ő is tulajdonképpen nem béke-párti, hanem entente-párti, rokonszenve nem a németek, hanem a francziák, belgák, olaszok felé húzza s a háború kitéréséről s szörnyű pusztításaiért a felelősséget Németországra hárítja. bg.

Vollmer, Friedrich: Zur Geschichte des lateinischen Hexameters. Sitzungsber. der K. bayer. Akad. der Wiss. Jahrg. 1917, 3. Abh. München, Franz, 1917. 59 l. 1 m.

Az értekezés tárgya: arsisban álló rövid végszótagok ügyevezett megnyújtása. A szerző igen gazdag adatgyűjtemény alapján kimutatja, hogy e jelenségnek velejében három gyökere van és pedig: 1. eredetileg hosszú, de a beszélt nyelvben már megrövidült végszótagok régi quantitásának mesterséges megőrzése, pl. *servát, faciét, sorór* etc.; 2. eredeti rövid szótagoknak hosszúakként való használata (kezdetben verselési szorultságból, később stílus-színező szándékkal is) látszólagos homerosi és alexandriai görög licentiák utánzása alapján, pl. *aguilá, populús* etc.; 3. vers-szakaszoknak és mondat-szakaszoknak rhetorikus kolonokként való kezelése, a melyeknek vége a hiatust vagy anceps szótagot megengedi, v. ö. pl. *alter nare cupit, alter pugnare paratust*. A szerző ezen új felfogása természetesen nem csupán a metrika, hanem a történeti grammatika szempontjából is igen fontos. Meginog ezzel az a nézet is, hogy az *eo* és *peto* verbumok perfectumainak kiváltsága az *-iit* végzet (*-iit* helyett) és hogy *abies, aries, paries* utolsó szótagja naturū hosszú s tehát „Dehnstufe” volna: az előbbi esetben a poetikus nyelvnek tisztán prosodiai conventiója lehet a játéokban, az utóbbi esetben oly ejtés mint *müless, equess*. Az értekezés szép példája annak, hogy a linguista a philologus nélkül el nem lehet, resp. hogy a philologus akribiájával köteles dolgozni. sch. j.

Zülken, Eleonore: Paul Bourget als Kritiker. Inaug.-Diss. Bonn, 1916. 8-r. 78 l.

Bourget mint kritikus Sainte-Beuve szellemi rokona, a «beleélés» művésze, a ki mindent megértő és mindenkől tanuló «critique pacifiante»-ról álmodik. Viszont túlságosan ideologus ahhoz, hogy az impressionista kritikai iskolához (A. France, J. Lemaitre, P. Desjardins) csatlakozzék, a mely ellen Brunetière, a dogmatista küzd (La critique impressionniste:

Revue des deux mondes, 1-er janvier 1891.). Mint Brunetiére, ő is berendez magának valami «rangsort», bár ebben nem vezetik oly objectiv szempontok mint a nagy kritikust. A regényben persze a pszichologiai analysist szereti (Laclos, B. Constant, Balzac, Stendhal), a drámában a morális czélatot (Duma^s fils) s csak a lírában tesz engedményeket a felelősség nélküli, «l'art pour l'art» költészetnek (Heine, Musset). A dolgozathól nem kapunk teljesen tiszta képet arról a nagy és nemes küzdelemről, a melyet Bourget, a kritikus, is folytatott a dekadencia ellen a művész, a tudós és a pap lelkét egyesítve a magáéban, hiszen épen ez a különös szövetség teszi eszméit olyan vonzókká. h. j.

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek és füzetek jegyzéke. (A *-gal jelölt művek legközelebb ismertetésre kerülnek.)

*Emlék Szily Kálmánnak, a Magyar Nyelvtud. Társaság elnökének nyolezvanadik születésnapja alkalmából. Írták a Magyar Nyelv dolgozó-társai. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1918. N. 8-r., 132 l.

Gombocz Zoltán és *Melich* János: Magyar Etymologiai Szótár. VII. füzet (Csérese-Csobolyó). Budapest, a M. T. Akadémia kiadása, 1918. Lex. 8-r., 961—1120 hb. Előfiz. ára 5 K, bolti ára 10 K.

*Harsányi István: Malakiás próféta könyve. Ó szövetségi irodalomtörténeti és exegetikai tanulmány. Sárospatak (Ref. főiskola könyvnyomdája) 1918. 8-r. 44 l. 2 K.

Horváth Jenő: A huszadik század története. Két előadás. Nagyvárad, Láng József, 1918. 8-r. 24 l.

Horváth Jenő: Két fejezet a diplomáciai történelemből. Nagyvárad, Szent László-nyomda, 1918. N. 8-r., 32 l.

Körmöcs Nándor Kolos: Nyéki Vörös Mátyás élete és munkái. Csorna, 1918. 8-r. III + 90 l.

Mikszáth Kálmán: Az apró gentry és a nép. Budapest, Révai-kiadás é. n. 8-r., 191 l. 4:80 K.

Mikszáth Kálmán: Az eladó birtok. Mindenki lépik egyet. Budapest, Révai-kiadás, é. n. 8-r. 155 l. 4 K.

Pitroff Pál: Arany János és a harmonia. Irodalom-esztétikai kísérlet. Budapest, 1917. 15 l. Rövid, de kitünő tanulmány, mely bevilágít Arany költői lélektanának, esztétikai felfogásának a legmélyére. Pitroff a harmoniát s annak elemeit subjective, a költői alkotás szempontjából vizsgálja s azt az értelmi és érzelmi elemek kiegyensúlyozottságában találja meg. Ebben a harmoniában a fő kiegyenlítő elv: az értelem s így Arany esztetikája lényegében intellectualis. Ebből a vonásból, kapcsolatban Arany «realidealista» egyéniségével, vezeti le Pitroff Arany költészete nagy józanságát, tiszta és átlátszó realitását, a közel s az általános morállal való harmonizálását. Feltűnő, hogy Pitroff a harmonia kialakulásában kevés szerepet juttat az associatióknak. Így egy kissé nagyinak találjuk a távolságot a «féleszme» intuitív fellelése s az értelem alakító, kidolgozó munkája között. A nyelvassotiatio fontos tényében különben is kevés és negatív szerep jut az értelemnek. Viszont másrészt épen az associatio egyéb területeinek s az értelem működésének tüzetesebb vizsgálata még erősebben igazolta volna Arany költői eljárásának nagy tudatosságát, a mennyiben talán nála találunk legkevesebbet abból a passiv álomszerűségből, a melyet a költői alkotás lélektanában oly egyoldalúan hangsúlyoz Du Prel. Kívánatos lett volna a harmonia problémáját objective, még élesebben szétválasztva, a műfajok és tárgyszerűség szempontjából is elemzés alá venni. Arany maga is nagyon hangsúlyozva szól «a tárgyi és alanyi állapotok különbségéről», az «objectiv alakokról, jellemekről s ezek szerint módosuló költői formákról, nyelvről». A korabeli költőket épen azért rója meg, mert azok mindegyike «a saját egyedisége előnyeit mutogatta», «nem simul a tárgyhoz», nem számol azzal, hogy

mi «a tárgy által gerjesztett legtermészetesebb indulat»; ezért lebeg szemei előtt példaképen «ama teljes harmonia, mit főleg a hellén alkotás csuda bája lehell» (*Irányok*). S e ponttal kapcsolatosan legyen szabad rámutatni, hogy Kemény hatása talán még az így objective értelmezett harmonia egyes elemeiben; pl. a drámai felépítés technikája s a költői igazságszolgáltatás kapcsolata módjában is fellelhető. Mindkettőnél «a katasztróf. jellemző, erős és tényben mutatkozó» (*Eszmék a regény és dráma körül*). Mindeme gondolatok Arany harmoniáját csak formai szempontból érintik. Szeretnők, ha Pitroff mély s mindenképen nagy értéket képviselő dolgozata kiegészülne annak tartalmi kidolgozásával. b. f.

*Rubinyi Mózes: Mikszáth Kálmán élete és művei. Budapest, Révai-kiadás, é. n. 8-r., 129 l. 4 K.

Tóth-Szabó Pál: A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Az Ipolyi-jutalommal kitüntetett pályamű. Budapest a M. Tud. Akadémia kiadása. 1917. XVI. + 474 l. 16 K.

Ez a széleskörű levéltári kutatások s az idevágó hazai és külföldi irodalom teljes mértékű felhasználásával és megrostálásával készült munka a politikai történelem mellett a magyar egyház-, művelődés- és irodalomtörténet területét is nem egy ponton érinti. Így a huszita tanok magyarországi elterjedésének okai közt szerzőnk azt is megemlíti, hogy a huszita szellemű papok «a nép előtt érthetetlen latin nyelv helyett kihez-kihez az anyanyelvén szólottak» (183. l.); az első magyar bibliafordítókat a két kameniezi klérikuszt szerinte helytelenül és alaptalanul nevezik *Pécsi Tamásnak és Ujlaki Bálintnak*, mert ők nem azonosak a prágai «Thomas de Quinqueecelesiis»-szel és «Valentinus de Ujlak»-kal (162 l.), tehát az irodalomtörténeteinkben újabban használt ezen elnevezéseket féltreteve, őket jövőben egyszerűen csak «Tamás és Bálint klérikusoknak» kell neveznünk; mindkét mozzanatról azonban szerzőnk csak futólag emlékezik meg. A cseh-huszita uralom hatásairól szóló fejezetben azt vitatja, hogy a cseh husziták hitelesen megállapíthatólag egyetlen templomot sem építettek Magyarországon, iskoláik nem voltak, rendszeren alkalmazott papjuk is csak 1—2 működhetett Magyarországon; a felvidéken, a német lakosság körében kifejtett vallási propagandájuknak úgyszólván semmi nyoma, hasonlóképen nem alapítottak itten cseh telepeket vagy községeteket, a cseh vezérektől ránk maradt oklevelet ^{3/10}-ed része latin, vagyis részükről cseh nyelvi hatásról is alig lehet szó, nincs egyetlen tót irodalmi emlék, a mely e hatásról tanuskodnék. Egyet azonban nem találunk e fejezetben, szerzőnk nem nyomozza, meddig maradtak fenn hazánkban a huszita vallás nyomai; azt tudjuk, hogy a XVI. század elején még éltek a váradi egyházmegyében (s talán egyebütt is) husziták, kérdés, vajjon megszűntek-e azonnal a reformatio fölléptével, beolvadtak-e egyszerűen abba, avagy itt-ott talán még továbbra is fenmaradtak? Kár, hogy e kérdésre nem terjesztette ki figyelmét. r. l.

Váczy János: Tompa Mihály emlékezete, születésének századik fordulóján. Akadémiai emlékbeszédek XVII. köt. 18. sz. Budapest 1918. 27 l.

E megemlékezésben Váczy kerüli az æsthetizálást; a nemzeti létünket fenyegető válságos jelen fokozott méltánylással tölti el a szerzőt (s mindnyájunkat) Tompa költői pályájának irodalomtörténeti, sőt nemzet-történeti jelentősége iránt. Tömör vonásokban elevenedik meg előttünk Tompa költői fejlődésének egész útja, de méltán legtöbb teret és figyelmet szentel Váczy annak a bátor és jótékony hazafiai szerepnek, melyet Tompa költészete az önkényuralom szomorú éveiben nyelvünk, irodalmunk, nemzeti öntudatunk ápolása érdekében kifejtett. Váczy felfogását már ismertük 1913-iki monographiájából; de pl. az abszolutizmusra vonatkozólag érdekes új korfestő apró adatok is vannak a mostani füzetben.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

I. Görög és latin philologia.

- Ábel 184
 Ἄγιοι 129
 Aeneas 355
 Aesopus 261
 Agamemnon 130, 259
 Aischylos 48, 115
 aléltság antik magyarázata 30
 alexandriai költészet 44 s k.
 Alexias 163
 állatmese 34, 253
 állatrendszer 252-253
 Alkmaion 30
 Alpheios folyó 129, 259
 Ambrosius 63
 Ammianus Marcellinus 221-229
 Anakreon 147, 191
 Anaximandros 403
 Anna Komnena 163 s k.
 anthologia, görög 146-147, 200
 aoristos-tó 271
 Apollonios Diskolos 32
 Apuleius 429
 ἀπούρος 30
 Archilochos 13, 30-34; 84 fr. 30,
 85 fr. 32, 131 fr. 33
 Argolis 128
 Arachnaion 130, 259
 Aristoides 67
 Aristophanes 43, 425
 Aristoteles 33, 119 s k., 122 s k.,
 142, 252-253, 415
 ἀρμονία ἀφανής 402
 Arnobius 241-244, 429
 Artemis 130
 Asklepiades 147
 Athen 128 s k.
 Athena 130, 259, 260
 Augustinus 63
 babona, antik 74
 Basileios császár, II., 164
 Berzeviczy 127-131
 bessenyők 163
 biblia 62
 Bion 48, 49, 50, 53, 191
 bizánczi irodalom 68
 Boethius 429
 bordalmotivumok 146
 Brakman 241-244, 429
 Bryson 354
 bucolismus 48
 Catullus 166, 193
 Celsus 429
 χολή-χόλος 34
 Christ 32
 Cicero 64, 429
 Cichorius 54
 Cinna 166
 Clark 222
 Claudianus 63
 clausula 67, 242 s k.
 concordantia 63
 Copa 186
 Curtius 441
 Darkó 165
 Debrunner 173
 Delphi 128
 Demetrios Palaeologos 264
 demokratia 412
 Demokritos 411
 Diels 403 s k.
 Dieterich 73
 Dionysos 413
 Dionysos színháza 130
 doctor, doctrix 457 s k.
 Droysen 141
 dualizmus 408
 dinamikus természetmagyarázat 118
 ἐκπύρωσις 403 s kk.
 elegia, görög 146-147
 Empedokles 118
 engesztelések, antik 165-166
 Ennius 63, 239
 epe 33 s k.
 Ephesos 116
 epigramma, görög 146-147
 Erasmus-féle kiejtés 187
 erkölcsi világrad 407 s k.
 eroticumok 146
 ἔπος 31
 Étym. Magn. 34
 Euhemerios 425
 Euripides 30, 45 s kk., 56
 Eusebios 68
 Eustathios 34
 evangeliumharmonia 63
 Ferrero 219-220
 Festus 188
 Firmicus Mat. 429
 fogalmi gondolkodás 117
 Fülöp, mak. 142

- Gardthausen 222
 Geffcken 53
 γένος 53
 Γήραιος 164
 Γίπεδον 165
 gnómák 146
 Goebel, C. 239
 Goebel, K. 125
 Gomperz 405
 görög-magyar szótár 155
 görög jelentésváltozás 371-376
 Görögország 127-131
 græcismus a latin ny.-ben 63-64
 Güntert 271
 gyermekjátékok 74

 Hades 413
 hadifoglyok, görögöknél 133-135
 hadijog 133-135
 hadtudomány, görög 354
 hadvezér teendői 355 s k.
 Hagia Sophia 66-69
 Hampel 454
 Hekataios 446 k.
 Heliodorus 229
 hellenismus 140-143
 Helm 54
 Herakleitos 115-127, 401-408
 Hermes 129
 Herodotos 447
 Herodes Attikos 129
 herosok 411
 Hesiodos 165
 hiatus 67
 Hierax 263
 Hieronymus 63, 243
 hippokratési hagyomány 155
 hippokratikus corpus 355
 Hippolytos 45-47
 Homeros 30-34, 115, 185, 252-253
 Horatius 4, 8, 11 s k., 15 s k., 30,
 52-55, 64, 89, 155, 166, 239, 430
 Huemer 62
 hunnok 163 s k.
 hypostasis 118

 Jakab 133-135
 Jamblichus 425
 jelentésváltozás 371-376
 imitatio 238
 imperfectum 271
 Inedita Tactica Leonis 359
 Ἰνδικά 445 s k.
 Ἰνδοί 447
 Joannes Kantakuzenos 263
 istenek, görög 130
 Jurenka 31
 Juvenus 62

 Kägi 146-147
 Karst 140-143
 Kallimachos 147
 κανόνες →
 Karneia-ünnep 165
 karyatidák 130
 Kerkai 52-55
 kilenczes szám 165-166
 királyideál, keleti 142
 Kladeos-patak 129, 259, 260
 klasszikus vers fordítása 267
 Konstantinos Laskaris 67
 kosi osztályozás 253
 kozmologia 405
 Körner 252-253
 Kronos halma 129, 259, 260
 Ktesias 447 s k.
 kulturállam-ideál 142
 kúnok 163

 Lactantius 243
 Lassalle 124
 latinság, késői 243
 Leimbach 62
 Lejay 53
 Leo császár 176, 358
 Leo, Fr. 63
 Leonidas, tarentumi 147
 Libanios 67
 Livius 239, 243
 logikai gondolkodás kezdete 125
 λόγος 403, 408, 415
 Löfstedt 242
 Lucanus 63, 238-240, 261
 Lucilius 52-55
 Lucretius 239
 Lohmann 63-64
 Lysikrates 130

 magyarok, bizánczi csász.-ban 165
 makedonok 142
 Manuel Palaeologos 263
 Marquart, J. 163
 Martialis 193, 429
 Mayr 62-63
 megaron 130
 megismerés Herakleitosnál 113 s k.
 Meleagros 147
 mese, antik 74
 μέσον 142
 μέτρον 404
 Meyer Leo 441
 mimus 55
 Minucius Felix 241
 monarchia, görög 142
 monizmus, Herakleitosnál 123, 407
 monodia 66-69
 Moretum 186

- mysteriumok 115, 410
 mysticismus 411
 Nagy Sándor 142 s k.
 naiv dogmatizmus 121, 125
 naiv materializmus 34
 Narcissus 43-51
 nemzetközi jog 133
 népies irodalom, antik 74
 néprajz, antik 73-75
 név, mint lényeg 415 s k.
 Nicolaus Sagundinus 361
 Nikephoros Gregorios 68
 Nikolaos 134
 νόμος 142
 «non homo» 225
 Norden 63
 Nyáry Jenő br. 454
 nyelvhasználat, középkori görög 68
 ὄ indulatszó 32
 Olympia 128 s k.
 Onasander 353-361; fordítások 361;
 kéziratok 360; Στρατηγικός 9. §. 360
 Orestes 165
 Orpheus 166, 184
 orphika 115, 166
 Οὐγγρία 163-165
 Οὐζός 163
 Ovidius 10, 45 s k., 63, 155, 268;
Ars amatoria 85-89
 Owaroff 454
 Οἰολίμνη 163-165
 örök változás Herakleitosnál 126 s k.
 őszanyag 117 s kk.
 Pandrosos 130
 panhellenizmus 142
 Paraspondylos 263 s k.
 Paraspondylos Joannes 262
 Paraspondylos Zotikos 262
 Parmenides 116, 417
 πάσις 31
 Paulinus Nolanus 63
 Pausanias 259, 260
 πέδη 134
 Péterfy 116
 Petronius 155, 243
 Pherekrates 425
 Phrantzes 263
 Pindaros 6 s k., 115, 166
 Pirchala 221-229
 Platon 7, 122, 127, 130, 142, 408 s
 kk., 417
 Plautus 64, 429
 πλῆν (= geschweige denn) 357
 poliorketika 357
 πῶλος 142
 Polybios, Taktika 354
 Prellwitz 440 s k.
 πολυμαθία 415
 Pomponius Mela 429
 πῶρος 129
 praeceptum-irodalom 355
 Prokopios 67
 Protagoras 142
 Prudentius *Cathemerion* 11
 Psellos, Michael 66-69, 263
 ψυχὴ 119
 psychologia 406
 pythagoreusok 115, 118, 166
 qualitativ változása az őszanyagok
 119
 Quintilianus 53, 238
 Quintus Veranius 353
 rationalizmus 115, 410
 Reitzenstein 146
 relativizmus 405
 rhetorika 62
 Rigaltius 359
 Robbert 238-240
 Rohde 31
 Róma története 219-220
 Rómer 454
 Roscher 165
 Ruphinos 147
 Sallustius 239
 Sappho 32, 147, 193
 Schmied, W. 66
 Schwebel 359
 Sedulius 62-63
 Seneca 6, 11, 47, 237, 429 s k.
 sententiák 237
 Servius-commentar 184
 Sextus 406
 Sicilia 128
 Σίρμιον 164 s k.
 Skylax 445 s k.
 Skiron 130
 Σόωσαι 163
 Sokrates 142, 409
 Solon 13
 sophisták 142
 Sophokles 30, 44 s kk.
 Σπονδύλης 262
 Sphakteria 134
 Steiner 54
 Straton 147
 Στράτιμος 164
 substantia 125, 417
 szatíra 52-55
 személyes irányulás az antik irod.-
 ban 32 s k.

- szocializmus, görög 425
szóképzés, görög 173
- Tacitus 200, 238-240
Tafel 165
Tactica, inedita Leonis 358
taktikusok, byzanczi 357
τακτικός 441
Terentius 64
természetismeret, antik 33
Thales 402
Theognis 13, 30, 32, 146-147
Theokritos 49
Theophrastos 31
Theophylaktos Bulgaros 68
Theseus 130, 259
Thewrewk Emil, Ponori 177-203
Θράκος 164
tragédia, görög 42-51, 259
Trimalchio 155
túlvilág 410
tűz, mint őanyag 117 s kk.
tyrannis 115
- vallás, görög 115, 413
váltságdíj 133-134
Vári 163
városnevek változásai 164
Venantius Fortunatus 63
Vergilius 12, 31, 49, 63-64, 184-185, 239
Villemain 6 s k.
világrend 402
- Waser 73-75
Westphal 32
Wilamowitz-Moellendorf 44
Würthle 66-69
- Zanes 129
Zeller 116 s k., 401 s k.
Zeustemplom, olympiai 129
Zoë 264
Zoilus 155
- Xenophanes 126, 130, 405, 411
- II. Magyar philologia.**
- Alexander Bernát 55, 56
Ambrus Zoltán 59, 60
Anonymus 423
Antalfy Gizella 152
Apor Péter, *Metamorphosis* 82, 83
Apponyi Balázs zsolnárkönyve 1 s k.
Aranka György 152
- Arany János 51, 52, 56, 61, 175, 185, 234, 268, 270, 422 s k., 426, 427, 460; *Toldi Szerelme* 264 s k.; *Buda Halálta* 264; *Toldi* 265, 269, 270, 423; *Toldi Estéje* 265; *Rozgonyiné* 265; *Az elveszett alkotmány* 423; *Az utolsó magyar* 423; *Walesi bárdok* 451, 453; *Tetemre hívás* 453
Árgirus 144
- Babits Mihály 135 s k., 267, 268
Bacsányi János 152
Bajza József 152
Baksay Sándor, *Ilias*-ford. 422
Balassi Bálint 262
Balog Ádám nótája 59
Baltazar Dezső 175
Bár Aladár 172
Bárd Miklós 56
Bayer József 46
Bél Mátyás 426
Beöthy Zsolt 49, 55, 56, 162, 168
Berzeviczy Albert 56, 127 s k., 257 s k.
Bessenyei György, *Agis* 168 s k., 233
Bethlen Miklós, gr. 77, 78
Bod Péter 175
Bolyai Farkas 233
Borz Gyula 151, 152
- Csáky István, gr. 238, 264
Császár Elemér 56, 139, 231
Csehi András 439
Cseri Mihály 82, 83
Csokonai Vitéz Mihály 423
Czakó Zsigmond 233
Czeke Marianne 237
Czobor István, *Aethiopika* 229
Czuczor Gergely, *Mátyás kirdly* 144
- Demko János 264
Döbrentei Gábor 167, 168, 233, 237
Döme Károly 152
Dugonics András 173; *A szerecsenek* 230; *Etelka Karjelben* 232
- Enyedi György 229
Eötvös József, b. 152
- Fejérváry Károly 152
Ferenczi Zoltán 85, 237
Fest Sándor 138 s k.
Filiczky János 1
Fortunátus 144
Földessy Gyula 426, 427
Földi János 151
- Garami Richárd 183
Georgievics Bertalan 230

- Géresi Kálmán 175
 Greguss Agost 184, 262, 458
 Gvadányi József 423, 424
 Gyóni Géza 421
 Gyöngyösi István 262, 423; *Chariclia* 230
 Gyöngyösi Nándor 152, 153
 Győri Vilmos 425, 426
 Gyulai Pál 184 s. k.
- Hegedüs István 237
 Heinrich Gusztáv 184
 Henszlmann Imre 162
 Herczeg Ferencz 59, 60
 Horvát Endre, *Árpád* 423
 Horváth Adám, P. 151
 Horváth István 42
 Horváth Jauó, Rónai 85, 171
 Hunfalvy Pál 184
- Ilosvai Selymes P., *Toldi* 172, 423
 Ipolyi Arnold, *Magy. mythologia* 423
 irodalom, magyar 136 -137
- Jókai Mór 423, *Petki Farkas leányai* 82 s. k., *Bárdy család* 399
- Káldy György 5, 9, 10
 Kálmán Károly 5, 14, 15
 Katona József, *Bánk bán* 234, 422
 Kazinczy Ferencz 42, 48, 151, 152, 167, 168; *Hamlet*-ford. 233; *Békkák* 168
 Kazinczy Gábor 265
 Kéky Lajos 422 s. k.
 Kelecsényi János 162
 Kemény Zsigmond, b. 234, 235, 423
 Kis János 167
 Kisfaludy Károly 233
 Kisfaludy Sándor 234, 423
 Kovachich M. György 152
 Kozma Andor 56
 Körösi Sándor 171
 kurucz balladák 57 s. k.
- Laczkó János 168
 László Zsigmond 56 s. k.
 Lemouton Emilia 237
- Markusovszky Sámuel 426
 Mérey Sándor, *Szabolcs vezér* 233
 Molnár Antal, *Szenczi*, zsoldtárai 1, 5, 8 s. k., 13, 458
 Mórlicz Zsigmond 60
Müncheni codex 267
- Négyesy László 51, 52
 nyugatosok 421, 422
- Obernyik Károly 170, 233
 Oláh Gábor 175
- Patay Sámuel, Báji 439
 Péchi Simon zsoldtárai 5, 10 s. k.
 Pekár Gyula 56
 Petki Farkas 83
 Petőfi Sándor 51, 234, 423, 424, 426, 427
 Pintér Jenő 42, 44, 46, 49
 Prónay László 152
 Pulszky Ferencz 453
- Ráday Gedeon, gr. 151
 Rákosi Jenő 421, 422
 Ráth Pál 152
 Riedl Frigyes 56, 59
 Rosnyai Dávid, *Horologium* 439
- Salgó Ernő 593 s. k.
 Sándor István, *Sokféle* 167
 Sebestyén Gyula 78
 Somosy János 168.
 Sylvester János, zsoldtár-ford. 3
 Szabó Károly 229
 Szabó László, Szentjóni 152
 Szalay László 78
 Szász Károly 186
 Szávay Gyula 175
 Széchenyi István, gr. 152, 153, 234
 Szép Ernő 59, 60
 Szeremley-Császár Loránd 99
 Szigligeti Ede 233
 Sziklay Ferencz 425
Szilágyi és Hajmási 144
 Szilágyi István 265, 423
 Szinnyei Ferencz 266
 Sztáray Mihály, gr. 264
- Teleki László, gr., *Kegyencz* 233
 Thaly Kálmán 58, 59
 Tinódi Sebestyén 423
 Toldi-monda 171—172
 Toldy Ferencz 43, 44, 168
 Tolnai Vilmos 264, 452, 458
 Tompa Mihály 461
 Tóth Kálmán 233
 Tóth László, Ungvárnémeti, *Nárcisz* 42 s. k.
 Tóth Lőrincz 233
- Váczy János 451, 461; Kazinczy levelezése-kiad. 167
 Veér Imre, Ovidius-ford. 85 s. k.
 Versegly Ferencz 168
 Voinovich Géza 56
 Vörösmarty Mihály 51, 52, 135, 136, 233 s. k., 268, 423, 424; *Rom* 423; *Magyarok* 423

Weber Artur 265, 266

Zoltványi Irén 61

Zrínyi Miklós, gr. 55, 262, 423; *Török*
Ajám 85, 171, 261

III. Germán philologia.

Arnim, Achim v. 73, 444
Arnim, Bettina v. 214, 215

Bächtold, H. 442

Balla Henrik 237

Barrow, J. 168

Bathóné Ertl Viola 150, 151

Bauernfeld 39

Benfey 256

Bergemann, Fr. 69

Birt, Th. 93, 94

Bischoff, Erich 94

Blair 452

Blake 449, 450

Boerschel, Ernst 254 s k.

Borrow, G. 168

Bowring 168

Boy-Ed, Ida 144, 145

Brandl, Alois 270, 271

Bremer, O. 210 s k.

Brentano, Clemens 72, 444

Buchanan, G., zsoltárai 2 s k.

Bürger 423

Byron 52, 423; *The two Foscari* 453

Chaucer 167

Cowley 167

Creizenach, W. 431, 432

Dauthendey 382

Dehmel 382

Dingelstedt 36, 38, 218

Dunkin 168

egyházi énekek, német 75-76

Eichendorf, J. v. 444

Ellrich 399

Elsner, J. G. 400

énekes könyvek, münsteri 174-175

Eschenburg 234

Eszterházy József, gr. 237

Federn, Etta 144 s k.

Fischer, A. 75, 76

Franz, Róbert 112

Freude, Felix 148 s k.

Frey, A. 69

Freytag, G. 395 s k.

Gay 167, 168

George, Stefan 377 s k.

germán 93-94

Gervinus 214

Gessner 44, 69, 70

Gindl Lőrincz 167

Goethe, Christiane v. 145, 146

Goethe, J. W. von 56, 66, 70, 71,

144 s k., 152, 194 s k., 444; *Zauber-*

lehrling 103; — stiftung, weimári

35 s k., 111 s k., 214 s k.

Goldsmith, O. 167, 168

Gottsched 148 s k.; *Agis* 168 s k.

Gundolf 233

Gutzkow 38, 39

Günderode, Caroline v. 73

Hälberlin, K. L. 398

Hanswurst 149

Hauenschild, R. G. von 112, 114

Hauptmann, G., *Takácsok* 377

Hegel 271

Heidelberg 444, 445

Heim, Emma 254 s k.

Heine, H. 397; *Loreley* 266, *Ein*

Fichtelbaum 379

Heinse 70

Herder 144, 162, 232, 245

Hettner, Hermann 111, 112

Heufeld 236, 237

Hoffmann, E. Th. A. 70, 72

Hoffmann v. Fallersleben 214 s k.

Hofmannsthal, H. v. 382

Holzmann József 166, 167

Home, John, *Agis* 170

Hölderlin 73

Ibsen 60, 73

Iffland 167

Immermann, Karl 72

Jahn, Erwin 143, 144

Johnson, S. 167

Jonson, Ben 431

Kádár Jolán 236, 237

Károly Sándor, weimári hg. 35 s k.,

111 s k., 214 s k.

katonadalok, német 442

Keller, Gottfried 445

Kellermann, B. 73

Key, Ellen 73

Kleist, E. 73

Klemm 236

Klopstock, *Ádám halála* 43

Kluge, Friedrich 95

Koch, Karl 36, 37

Köhler, Josef 270

- Kotzebue 70, 167
 Kroeber, H. T. 69, 70
 Krohn, Kaarle 256, 257
 Kún Mária 150
 Krook, Enoch, *Agis* 170

 Lang, A. 256
 Lenau 73, 421, 444, 445
 Lessing 143, 152, 232; *Laokoon* 24
 Lewald, Fanny 36, 37, 112 s k.
 Leyen, Fr. von der 553, 254, 256
 Lucka, Emil 64 s k.
 Ludwig, Otto 214

 Marlowe 431; *Doktor Faustus* 237
 Martesteig, Max 270
 Matthison 24, 44, 444
 Mauszer, O. 442
 Meier, J. 442
 Milton 423
 Moller Frigyes 167
 Musäus, meséi 143-144
Muszeitstunden 268, 269
 Müller-Guttenbrunn, A. 171

 népmese, német 256, 257
Nibelungének 264 s k., 423
 Nicolai 143
 Nietzsche 174, 383
 Normann, H. 399
 Novalis 73
 nyelvjárások, hazai bajor 209 s k.
 Nyrop, Chr. 459

 Ohlfers, Ignaz v. 36
 Osszián 423, 452

 Paget 400
 Panzer 172, 173
 Paul, H. 210
 Petrasch József 148 s k.
 Petsh, Rob. 95
 Poe, Edgar 65
 Pope, A. 167, 168

 Ramann, Lina 114
 Reichel, Eugen 171
 Rilke, R. M. 382
 Robin Hood-monda 150
 romantika, német 72-73
 Rózsa Dezső 237, 271
 Rückert 262

 Sauppe 215, 216
 Schade, Oskar 215, 216
 Scheffel, J. V. von 254 s k.
 Schellenberg, E. L. 254
 Schelling, Caroline 72

 Schiller, Fr. v. 24, 70, 103, 166,
 167, 234; *Braut v. Messina* 44
 Schlegel, A. W. 44, 70, 149
 Schlegel, Fr. 234, 262
 Schleiermacher, Friedrich 72
 Schlesinger Miksa 398
 Schober, Franz 114
 Schöll, Adolf 39, 40, 216, 217
 Schröder 167
 Scott, Walter 150; *The fair Maid
 of Perth* 453
 Shaftesbury 244 s k.
 Shakespeare 55, 56, 66, 143, 167,
 231 s k., 270, 271, 431, 432
 Shelley 449
 Sievers 57
 Sonnenfels József 149, 236
 Spiess, Karl 256, 257
 Stahr, Adolf 36, 37, 39, 111 s k.,
 217, 218
 Stein, Charlotte von 144, 155
 Stieglitz, Charlotte 73
 Strindberg 73
 symbolismus, német 377 s k.

 Tennison 150, 423
 Tieck, Ludwig 70, 144, 253, 254
 Tristan-monda 148
 Tümpel, W. 75, 76
 Tylor, E. 256

 Uhl, Fr. 398
 Uhlig, Theodor 39
 Umwerth Emánuel, gr. 237

 Varnhagen, Rachel 72
 Vischer, Friedrich 218

 Wackenroder, W. H. 70, 253, 254
 Wackernagel, Ph. 75
 Wagner, Richard 40, 41, 58, 218
 Wahr Károly 237
 Weber Arthur 236
*Weimarisches Jahrbuch für deutsche
 Sprache u. Literatur* 216
 Weiser, Chr. Fr. 244 s k.
 Wesper, W. 69
 Whetstone 431
 Wieland 70, 144, 232, 237
 Wien, Alfred 72, 73
 Winckelmann 70
 Windisch Károly Teophil 149
 Witkop, Ph. 444, 445
 Wolfskehl 383
 Wölfflin, H. 69

 Yeats, W. B. 449, 450

Zeidler, Julius 70, 71
 Ziegler Theobald 95, 96
 Zschorn, Johannes, *Aethiopica Historia* 229, 230

IV. Román philologia.

Adler, Fritz 251, 252
 Alfieri, *Misogallo* 81
 Amyot, *L'Histoire éthiopique* 229
 Anne d'Alençon 433
 Ariosto 423
 Augé-Chiquet 206, 208

Baif 107 s k., 131, 132, 204 s k.
 Balogh Ilona, Beödi 151
 Balzac, H. de 423
 Becker, Ph. A. 433
 Belleau, Remy 29, 131 s k., 205, 208
 Bergalli, Luisa, *Agide* 170
 Berni 132
 Besser, Reinhold 132
 Betoulaut 107
 Beza, Th. 1
 Binet 107
 Birkás Géza 77
 Bourget, Paul 459
 Bouscal, Guerin de, *La Mort d'Agis* 169, 170
 Brunetière, Ferdinand 131, 151

Cervantes 56
 Chartier, Alain 362
 Chateaubriand 151
 Choiseul, Chr. 132
 Chrestien, Florent 26 s k., 107 s k., 206 s k.
 Cocai, Merlino 26 s k., 208
 Condé, Baudoin de 271, 272
 Condé, Jean de 271, 272
 Crébillon, *Agis* 169

Dante 66, 136, 423
 Darmsteter, A. 131, 132
 Delaville Le Roulx 368
 Deschamps, Eustache 361 s k.
 Destouches 149
 Dorat, Jean 107, 207
 Dortigue, *Agiatiss* 170
 Du Bellay 131, 132, 205, 306, 309
 Duval-Pirau, *Agiatiss* 169

Eckhardt, Alexandre 131 s k., 238

Faguet 151
 Folengo, Teofilo, l. Cocai
 Froissart 368

Gagy Dénes 426
 Gautier 133
 Gelzer, H. 94
 Guarini, *Pastor fido* 44

Hatzfeld, A. 131
 Heredia 133
 Holberg 149
 Hugo, V. 151

Kmetty Margit 151
 Kont Ignác, 169, 238
 Lafontaine, A. H. J., *Cleomenes* 170
 Lajos, orléáni 363 s k.
 Lajos, XIV. 245
 Lamartine 150, 151
 Lanson 131
 Laumonier 206
 Lorraine, Antoine de 108

Mæterlinck, Maurice 73, 382
 Marivaux, *Le Triomphe de l'amour* 171
 Marot, Cl. 1, 108, 109, 132, 207, 433
 Massarengo 132
 Metastasio 50
 Mézières, Ph. de 370, 371
 Michaud 132
 Molière, François de 148
 Molière, Jean Baptiste 148, 149
 Morf, H. 428
 Musset 151

Navagero, *Iolos* 110

Pléiade 131 s k., 205, 209
 Poliziano, *Orfeo* 50, 51
 Port-Royal 251, 252
 Prévost, Abbé 77, 78

Rabelais 29
 Racine 251, 252
 Regnier 131
 Révérend, Abbé 77, 78
 Ronsard 26 s k., 107 s k., 131, 132, 204 s k.
 Rousseau 426; *Vallomások* 137—138

Sainte-Beuve 131, 132
 Sainte-Marthe 107
 Saint-Pierre, Bernardin de 138, 150, 151
 Sannazaro, *Arcadia* 108, 132, 205, 207
 Sebillet, Thomas 108
 Sorel, Charles 148
 Suchier, H. 428
 Szabó László 137, 138

Tahureau 107
Tasso 423
Torraca 132

Vauquelin de la Fresnaye 107, 109,
205
Vianey 27, 132
Vidal, Peire 362
Vigny 151
Voltaire 144, 232, 244

Wacker, G. 427 s k.

Zenker 148

Kornis Gyula 424, 425
Kosegarten 437
Ksemendra 436

Lajos, Nagy 362
Liszt Ferencz 35 s k., 111 s k., 194,
214 s k.

Mahabharata 6, 437
makaróni-vers 27
Mária, Nagy Lajos leánya 363 s k.
Mészáros Gyula 78 s k.
metaphora 16 s k., 97 s k.
metonymia 103 s k.
Mitrovics Gyula 220

V. Egyéb szakok.

Aarne, Antti 256, 257, 266
aesthetika 220, 221
'Amr es Šejbânê 420
Antar-regény, arab 418 s k.

Bach, S. 66
Benfey 434 s k.
biblia 423
Bruckner Győző 425

Capua, Johannes de 438
Cohen 162

Darwin 174
Dávid zsoltárai 1 s k.
Dilthey 424
Dosztojevszkij 65

ecloga 108

füzérrím 262, 458

Galland 438
Garai Miklós 364
Goldziher Ignác 419

hangtypus-elmélet 59
Heller Bernát 418 s k.
Hertel, J. 434 s k.
Hitopadésa 435
Hornvánszky Aladár 426

Kalila és Dimna 434, 438
komikum 66

nagyszentmiklósi kincs feliratai
78 s k.

Németh Gyula 78 s k.
nyelvmelódia 57
nyelvpsychologia 105

Pasteiner Gyula 184
Paul, H. 104
Pforr, Anton v. 438
Pürnabhadra 435

Raffay Sándor 426
Rutz József 58
Rutz Ottmár 58

Schopenhauer 174
Strack, L. Herm. 95
Supka Géza 78 s k.
synekdoche 103 s k.
szép 422

Tāntrākhyāyika 435 s k.
Thomsen, W. 78 s k.
tragikum 65, 422

Vasari 253, 254
virágnyelv 21

Wundt, W. 24, 98, 105

zene 21, 22
Zlinszky Aladár, *A szóképekről* 20,
21, 104
Zsigmond király 363 s k.
zsoltárok 1 s k.

A Budapesti Philologiai Társaság 1918-ban.

(Folytatás.)

Tiszteleti tagok:

- Dr. *Beöthy Zsolt*, egyetemi tanár, Budapest.
 Dr. *Berzeviczy Albert*, v. b. t. t., Budapest.
 Dr. *Brugmann Károly*, egyetemi tanár, Lipcse.
 Dr. *Burány Gergely*, prem. prépost, Keszthely.
 5 *Chatzidakis N. György*, egyetemi tanár, Athén.
 Dr. *Dörpfeld Vilmos*, a német arch. int. ny. I. titkára, Berlin.
 Dr. *Findocz Ernő*, egyetemi tanár, Budapest.
 Dr. *Giesswein Sándor*, apát kanonok, Budapest.
 Dr. *Goldziher Ignác*, egyetemi tanár, Budapest.
 10 Dr. *Harasztí Gyula*, egyetemi tanár, Budapest.
 Dr. *Heisenberg Agoston*, egyetemi tanár, München.
 Dr. *Ludwich Arthur*, egyetemi tanár, Königsberg.
 Dr. *Négyesy László*, egyetemi tanár, Budapest.
Ratti Achille, a vatikáni könyvtár alprefektusa, Róma.
 15 Dr. *Riedl Frigyes*, egyetemi tanár, Budapest.
Ruszt József, udvari tanácsos, Budapest.
 Dr. *Schuchardt Hugó*, nyug. egyetemi tanár, Grác.
 Dr. *Simonyi Zsigmond*, egyetemi tanár, Budapest.
 Dr. *Szász Károly*, képviselőházi elnök, Budapest.
 20 Dr. *Szinnyei József*, egyetemi tanár, Budapest.
 Dr. *Takács Menyhért*, jászói prépost, Jászó.
 Dr. *Wilhelm Adolf*, egyetemi tanár, Bécs.

Alapító tagok:

+	<i>József Csász. és Kir. Főherceg ő fensége</i>	— — — —	200	kor.	— f
+	<i>Dr. Abel Jenő</i> , volt egyetemi tanár	— — — —	309	«	— «
+	<i>Dr. Bakcsay Sándor</i> , volt ref. püspök	— — — —	200	«	— «
	<i>Bayer József</i> , áll. főgimn. tanár, Budapest	— — — —	291	«	60 «
5	† <i>Bermüller Ferencz</i> , volt kir. kath. főgimn. tanár	— — — —	200	«	— «
	Névtelen alapítványa	— — — —	200	«	— «
	† <i>Dr. Budenz József</i> , volt egyetemi tanár	— — — —	200	«	— «
	<i>Burány Gergely</i> , prem. prépost, Keszthely	— — — —	200	«	— «
	<i>Dr. Császár Elemér</i> , egyetemi tanár, Pozsony	— — — —	200	«	— «
10	† <i>Cserhalmi Sámuel</i> , a BPhT. volt pénztárosa	— — — —	200	«	— «
	<i>Czeizel János</i> , áll. felsőbb leányisk. igazgató, Szeged	— — — —	200	«	— «
	<i>Dr. Förster Aurél</i> , egyetemi m. tanár, Budapest	— — — —	200	«	— «
	<i>Franklin-Társulat</i> , Budapest	— — — —	200	«	— «
	† <i>Dr. Fröhlich Róbert</i> , volt evang. főgimn. tanár	— — — —	200	«	— «
15	<i>Gayyi Jenő</i> , orsz. levéltári fogalmazó, Budapest	— — — —	200	«	— «
	Átvitel	— — — —	3200	kor.	60 f

	Áthozat	3200 kor.	60 f
	Dr. <i>Giesswein Sándor</i> , apát kanonok, Budapest	300	« — «
	Dr. <i>Gyomlay Gyula</i> , egyetemi tanár, Pozsony	200	« — «
	† Dr. <i>Gyulai Pál</i> , volt egyetemi tanár	200	« — «
	† <i>Hajnal Márton</i> , volt egyetemi hallgató	200	« — «
20	Dr. <i>Hampel Antal</i> , földm.-ügyi min. tanácsos	200	« — «
	Dr. <i>Hegedűs István</i> , egyetemi tanár, Budapest	836	« — «
	Dr. <i>Heinrich Gusztáv</i> , a M. T. Akadémia főtitkára, Budapest	200	« 50 «
	† <i>Horváth Cyrill</i> , volt egyetemi tanár	200	« — «
	Dr. <i>Horváth János</i> , Eötvös-kollegiumi tanár, Budapest	200	« — «
25	† Dr. <i>Hunfalvy Pál</i> , a M. T. Akadémia volt főkönyvtárosa	200	« — «
	† <i>Kalocsay Endre</i> , volt gyakorlótanár	200	« — «
	† Dr. <i>Katona Lajos</i> , volt egyetemi tanár	200	« — «
	Dr. <i>Kertész Armin</i> , tanár, Budapest	200	« — «
	Dr. <i>Kornis Gyula</i> , egyetemi tanár, Pozsony	203	« — «
30	† Gr. <i>Kuun Géza</i>	200	« — «
	Dr. <i>Kuzsinszky Bálint</i> , egyetemi tanár	200	« — «
	† B. és K. <i>Latinovics Géza</i> , nagybirtokos, Budapest	200	« — «
	Dr. <i>Láng Nándor</i> , egyetemi tanár, Debreczen	200	« — «
	† Dr. <i>Maywald József</i> , volt kegyesrendi tanár	200	« — «
35	Dr. <i>Némethy Géza</i> , egyetemi tanár, Budapest	200	« — «
	† <i>Nogáll János</i> , volt pergameni püspök	200	« — «
	<i>Országos Kaszinó</i> , Budapest	250	« — «
	Dr. <i>Pecz Vilmos</i> , egyetemi tanár, Budapest	369	« — «
	Dr. <i>Petz Gedeon</i> , egyetemi tanár, Budapest	200	« — «
40	Dr. <i>Pintér Jenő</i> , állami főgimn. tanár, Budapest	200	« — «
	† Dr. <i>Pozder Károly</i> , volt áll. főgimn. igazgató	200	« — «
	Dr. <i>Radó Antal</i> író, Budapest	200	« — «
	† új. Dr. <i>Reményi Ede</i> , volt kir. kath. főgimn. tanár	2100	« — «
	Dr. <i>Schmidt József</i> , egyetemi tanár, Budapest	200	« — «
45	† Dr. <i>Szász Károly</i> , volt református püspök	200	« — «
	Dr. <i>Székely István</i> , állami főgimn. tanár, Budapest	200	« — «
	Dr. <i>Takács Menyhért</i> , jászói prépost	500	« — «
	† Dr. <i>Télffy Iván</i> , volt egyetemi tanár	200	« — «
	Dr. <i>Vargha Damján</i> , cziszt.-r. tanár, Budapest	100	« — «
50	† Dr. <i>Vámbéry Armin</i> , volt egyetemi tanár	200	« — «
	<i>Vikár Béla</i> , országgyűlési gyorsíró, Budapest	200	« — «
	Dr. <i>Zlinszky Aladár</i> , áll. főgimn. tanár, Budapest	200	« — «
	Összesen	13.659 kor.	10 f.

Az alapítványok összege 13.659 k 10 f, ebből 13.583 k 20 f.-en 14,650 k n. é. kötvényekben, 65 k 90 fill. készpénz pedig a postatakarékpénztárban.

Jegyzet. 1917 végén volt tiszteleti tag: 20, alapító: 50, rendes: 632, rendkívüli: 54, előfizető: 245, összesen: **1001**. Most van tiszteleti tag: 22, alapító: 52, rendes: 685, rendkívüli: 56, előfizető: 249, összesen: **1063**.

Kimutatta 1918. évi november hó 1-én

Császár Ernő pénztáros.

Az «Egyetemes Philologiai Közlöny» előfizetési ára
1919 január hó 1-től 30 korona lesz.

A tagsági díj összege marad az eddigi.

Kiadja a Budapesti Philologiai Társaság.

Hivatalos nyugtázás

a) 1918 április 1—30.

Rendes tagsági díj 1913-ra: Dr. Simai Ö. 3 kor. — **1914-re:** Dr. Simai Ö., dr. Verő L., Weigl G. — **1915-re:** Berencz Gy., dr. Bittenbinder M., dr. Kallós E. 1 kor., dr. Simai Ö. 5 kor., dr. Verő L., Weigl G. — **1916-ra:** Dr. Balog A., Berencz Gy., dr. Kallós E., dr. Major K., dr. Verő L., Weigl G., dr. Zimányi J. — **1917-re:** Dr. Acsay A., dr. Alleram Gy., dr. Balog A., Balogh M., Berencz Gy., Gaál P., dr. Kallós E., Kempf J., dr. Major K., Nagy Anna, Róna J., Szegess M., Szútor Z., Tauszky E., Tóth L.-né, Vajdaffy G., dr. Verő L. — **1918-ra:** Dr. Alleram Gy., Altorjai S., dr. Balog A., Balogh M., Berencz Gy., Gaál P., dr. György L. Kolozsvár 9 kor., dr. Heller B., Jagsió L., dr. Kardos Gy., dr. Kékly L. 5 kor., Kelemen B., Kemenes I., Lakatos V., dr. Leffler B., dr. Losonczy L., Nagy Anna, Pölöskey K., Serkei Szabó J., Szegess M., Szigeti I., Szőke A., Szútor Z., Vigh M., Werner A. — **1919-re:** Dr. György L., Kolozsvár 1 kor. Összesen 556 korona.

Rendkívüli tagsági díj 1915-re: Dr. Nagy P., Neisser I. Összesen 12 kor.

b) 1918 május 1—31.

Rendes tagsági díj 1914-re: Dr. Jámbor Gy. — **1915-re:** Dr. Jámbor Gy., Knubels R., dr. Patai J., Teveli M. — **1916-ra:** dr. Dengl J., Jámbor Gy., Knubels R., Kuzmics F., dr. Láng M. 8 kor., dr. Patai J., dr. Szigeti P., Teveli M., Vinkler J. — **1917-re:** dr. Deng J., dr. Geréb J., 3 kor., dr. Láng M., dr. Patai J., dr. Szegedy R. 6 kor., Szeremley B., dr. Szigeti P., Teleky L., Wagner A., dr. Zambra A. — **1918-ra:** Baracs A., Barta E., Bujár K., Cseh-Szombathy M., Erlemann G. Á., Fonféder I., Fucsek I., dr. Geréb J., Gutmann E., Kalmár G., Kárpiss J., Katona I., dr. Kocsis L., Köpösdy S., Kronberger M., dr. Láng M., Manheim M., Neidenbach Ö., dr. Néveri J., dr. Perepatits I., Quandt M., Relković D., Scholz M., Szabó G., dr. Szigeti P., dr. Trombitás Gy., dr. Unger B., dr. Zambra A. — **1919-re:** Dr. Perepatits I. — Összesen 517 korona.

Rendkívüli tagsági díjak 1914-re: Sági I. — **1915-re:** Sági I. — **1916-ra:** Hadházy S., Sági I. — **1917-re:** Hadházy S., Heppner A. 3 kor., Sarkadi Nagy J., Sági I. — **1918-ra:** Hadházy S., Heppner A., Kemény L., Sarkadi Nagy J., Schmidt Fr. — **1919-re:** Hadházy S. 2 kor. Összesen 81 korona.

c) 1918 június 1—30.

Rendes tagsági díjak 1912-re: Székely S. 6 kor. — **1913-ra:** Székely S. — **1914-re:** Székely S. — **1915-re:** Dr. Bittenbinder M. 5 kor., dr. Kőrös E. — **1916-ra:** Dr. Kőrös E. — **1917-re:** Czeglédy I., dr. Kőrös E., dr. Lábán A. — **1918-ra:** Feller F., dr. Geréb Gy., dr. Hittrich Ö., dr. Jakab J., dr. Karl L. 3 kor., dr. Karl L.-né, dr. Lábán A., dr. Lányi E., Mattyasovszky E., Mayer M., dr. Nagy Zs., Ottó I., Putkovszky Z., dr. Reichard P., Répássy A., Rósa A., Schaffer I., Szabó M., Szücs I. Debreczen. — **1919-re:** Feller F. 5 kor., dr. Gréb Gy. 5 kor., dr. Karl L. 7 kor. — Összesen 281 korona.

d) 1918 július 1—augusztus 31.

Rendes tagsági díjak 1914-re: Dr. Tóth A. — **1915-re:** Dr. Mittler Fr., Timár P., dr. Tóth A., Zsámboki Gy. — **1916-ra:** Dr. Braun S., dr. Földy J., Kőrösi S. 8 kor., dr. Mittler Fr., dr. Tóth A., Zsámboki Gy. — **1917-re:** Dr. Braun S. 3 kor., dr. Finály G. 2 kor., dr. Fogarasi B. 1 kor. 90 fill., dr. Földy J., dr. Horváth C., Incze J., dr. Kádár J. 7 kor. 50 fill., Kovács L., Kőrösi S., dr. Mittler Fr., Springer M., dr. Tóth A., Zsámboki Gy. — **1918-ra:** Dr. Baranyai Z., dr. Czebe Gy.-né 6 kor., Einzig M., dr. Ferenczi Z. 4 kor. 50 fill., dr. Finály G. 5 kor. 50 fill., dr. Földy J., dr. Gerencsér I. 5 kor. 50 fill., dr. Hellebrant A., dr. Horváth C., Incze J., dr. Koszó J., Kovács G., Kovács L., Kőrösi S., dr. Kristóf Gy., Loósz I., dr. Marót K. 5 kor., dr. Schwarz E. 6 kor., Springer M., Szalay G., Szegő R., dr. Tolnai V. 4 kor.,

dr. Tóth A., dr. Trostler J. 7 kor., Veszprémi E., Zander L., Zsámboki Gy. — 1919-re : Dr. Baranyai Z., Gerencsér I., dr. Trostler J. 50 fill., Zander L. 2 kor. — Összesen 480 kor. 90 fillér.

Rendkívüli tagsági díjak 1914-re : Bokros B. — 1915-re : Bokros B. — 1916-ra : Bokros B. — 1917-re : Bokros B. — 1918-ra : Bokros B., Pető L., dr. Schneller L. — Összesen 42 korona.

e) 1918 szeptember 1—szeptember 31.

Rendes tagsági díjak 1914-re : Dr. Friml A. 5 kor., Mácska L., dr. Weisz M. — 1915-re : Dr. Farkas J. 5 kor., dr. Friml A., Dr. Lersch E. 5 kor., dr. Lippay Gy., Mácska L., dr. Mellinger K. 5 kor., dr. Trócsányi Z. 4 kor., dr. Velledits L. 5 kor., dr. Weisz M., dr. Zindl B. — 1916-ra : Dr. Angyal D. 6 kor., dr. Biró L., dr. Friml A. 5 kor., Gerő Zs., dr. Huss R. 5 kor., dr. Károsi S., dr. Lersch E., dr. Lippay Gy., Mácska L., dr. Mellinger K., dr. Serédi L., Szabó Adorján, dr. Trócsányi Z. 6 kor., Váli T., dr. Velledits L., dr. Zindl B. — 1917-re : Dr. Angyal D., dr. Biró L., dr. Böhm D., dr. Draganu M. 8 kor., dr. Erdélyi L. 7 kor., Gerő Zs., dr. Greszler Gy., Hallay Z., Huss R., dr. Kádár J. 1 kor. 50 fill., dr. Károsi S., Kartal E.-né, Khin A., dr. Labancz Gy., Láng Julia, dr. Lersch E., Mácska L., dr. Pásztorj E., Pázmán J., dr. Rédey T., Schäffer M., dr. Serédi L., Szabó Adorján, Szabó András 5 kor., Váli T., dr. Velledits L., dr. Zindl B. — 1918-ra : Dr. Angyal D., dr. Bálint L., Baltazár G., dr. Biró L., Bosnyák P., dr. Böhm D., Czimra L., dr. Draganu M., dr. Erdélyi L., dr. Erdélyi P., dr. Fraknoi V., Gerő Zs., dr. Greszler Gy., Halász D., Hallay Z., Heim M., dr. Huss R., dr. Kádár J., Karádi J., dr. Károsi S., Kartal E.-né, Khin A., Labancz Gy., Láng J., Lersch E., Mácska L., Mészáros O., Mórocz E., dr. Pásztorj E., Pázmán J., Schäffer M., dr. Serédi L., Szabó Adorján, Szabó András, Szeremley B., Szombach G., Váli T., dr. Velledits L., Wisinger A.-né, dr. Zindl B. 1919-re : Pázmán J. 5 kor. — Összesen 897 kor. 50 fill.

Rendkívüli tagsági díjak 1917-re : Dr. Rádits D. — 1918-ra : Dr. Rádits D., Tancher G. — Összesen 18 korona.

A Franklin-Társulat kiadásában megjelent és minden könyvkereskedésben kapható :

GÖRÖG ÉS LATIN REMEKIRÓK

Kiadja a Magyar Tud. Akadémia classica-philologiai bizottsága

AMMIANUS MARCELLINUS REÁNK MARADT TÖRTÉNETI KÖNYVEI

Fordította, bevezetéssel, jegyzetekkel, név- és tárgymutatóval ellátta

PIRCHALA IMRE

II. kötet

Ára 10 % háborús pótlékkal 11 korona